

BRITISH MUSEUM

NOBILISSIMO AC ILLVSTRISSIMO DOMINO D. HENRICO, COMITI Huntingdoniæ, Haſtingueæ Domino, &c. conſilij Maieſtatis Regiæ, in parte boreali Præſidi.

EXISTENTVR omnes, Eccleſiæ Dei perneceſſarium eſſe, vt extet vtriuſque Teſtamenti fidelis Latina verſio, quæ etiam ſi extaret, inutilis tamen eſſet Eccleſiæ, niſi omnium hominum manibus ea aſſiduè tereretur. Nam ſi (vt dici ſolet) auaro tam deeſt quod habet, quàm quod non habet, iudicandum erit non minus Eccleſiæ deeſſe verſionem eam quæ negligitur, quàm ſi illa omninò careremus. Itaq; quum ad profeſſionem Theologicam in hac inclita & celeberrima ciuitate vocarer, partem autem Noui Teſtamenti interpretãdam ſumpſiſſem, iudicaui mihi etiam verſionem aliquã eſſe aſſumendam: quæ ſi adhuc recepta minus eſſet, familiaris tamen opera mea auditoribus redderetur. Quum autem noſtra memoria fuerint multi viri doctiſſimi qui diligentem in conuertendis Noui Teſtamenti ſcriptis operam nauauerint, quorũ ſtudia laudo, & illis quantam poſſum, habeo gratiam, hoc tamen cum eorum venia dictum eſſe velim, & cum omnium ferè doctorum hominum aſſenſione à me dictum iri confido, Noui nempè Teſtamenti Bezæ verſionem, omnium caſtiſſimam eſſe & puriſſimam. Itaque meum eſſe exiſtimaui procurare, illa non tantùm vt extaret, ſed etiam velut à vulgata verſione quam-

minimum abeſt, ſic in eius locum in ſchola & in Eccleſia ſuccederet, donec (quod vt aliquando fiat à Deo peto) ex Principum Chriſtianorum voluntate, aut illa ipſa, aut melior aliqua, communibus quaſi ſuffragijs ab omnibus reciperetur. Quod autem aliquando mihi ab ipſo Beza relictum onus fuiſſet, vt eius breuiores annotationes in Gallicam linguam inflexa ad vulgi captum interpretatione conuerterem, & quæ occurrunt ſubinde difficiliores & minus vſitatæ phraſes, cum in verbis tum in ſententijs, breuioribus notis explicarem: opus inſtitutum importuna illa Eccleſiarum noſtrarum vexatio abrupit, atque in aliud illud tempus differre me coëgit: Fecit tamen illius de me iudicium, vt ingratum illi minimè fore putarem, quum is tantam mihi conceſſiſſet in ſua libertatem, ſi dum integras illas annotatiunculas cum verſione ab ipſo coniunctas edi curarem, notas eas adijcerem Latinas, quas mihi conceſſerat vt Gallicas ederem. Porrò in his ſcribendis, illud meum fuit cõſilium, vt quemadmodum opus ipſum eſt ab ipſo Beza profectum: ſic etiam & quæ iam obſcuriorum locorum interpretationis gratia coniunguntur, ea omnia ita ex ipſius maioribus annotationibus transferrentur, vt integrum opus Bezæ meritò cenſeretur. Meum ſanè iudicium, aut nunquam aut perrarò ſequutus ſum: Bezæ verò iudicio omnia vt in eius agens fundo permiſi, ſi pauca excipias, quæ ex Ioachimi Camerarij viri doctiſſimi, & amantiſſimi ipſius Bezæ, notationibus tranſtuli, maximè in quatuor Euangeliſtas & Acta, vbi minus annotatum fuerat à Beza. In Paulinas autem & aliorum Apoſtolorum Epiſtolas ſolum Bezam ideò ſum ſequutus, quòd pauca viderentur in earum expoſitione ab illo prætermiſſa. Huic porrò curæ dum incumberem, maiores illæ annotationes in quibus phraſes & obſcuriores locos diligentius examinat, perpetuò mihi ob oculos verſabantur: verſabantur etiam minores, quibus diligentius methodum perſequitur, illæ quidem, Sereniſſimæ & ſuis non minus quàm regijs virtutibus, ſplendidæ Elizabethæ Reginæ inſcriptæ, hæ verò Illuſtriſſimis Principibus, Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, & cæteris generoſis Dominis Euangelium in Galliæ regno amplexis. Hæc faciebant

bant vt quæ qualisque esset Ecclesiæ Christi conditio, assiduè mihi in mentem veniret. Cùm enim celeberrimum illud Serenissimæ Reginæ se nomen offerret, non poteram non beatæ illi Angliæ vestræ conditioni gratulari, quæ fœlix ac nimium fœlix omnium iudicio censetur, modò tamen, vt Poetæ verbis vtar, bona sua norit: Miseranda porrò nostrarum Ecclesiarum seruitus dies noctesque se mihi offerebat, quæ non minus tristitiæ, quàm vestra incolumitas lætitiæ argumentum afferebat. Vester quidem status mihi gratas illas promissiones de pacata Ecclesiæ forma, & de quiete quæ nobis ad tempus esset concedenda, admonebat, quibus promissionibus euentum videbam respondere. Quanuis enim vos aliquando Dominus vexasset duriter, & quasi ad momentum concussisset, noluit tamen virgam impietatis requiescere super sortem vestram, ne mitteretis ad iniquitatem manus vestras, sed decurtauit Dominus dies illos propter electos suos, quod fecit quando & quomodo voluit, iustè tamen fecit. At nostræ, quantas nostri non audiuere patres, ærumnæ, in durissimis nostris casibus, & tristissimis Ecclesiæ calamitatibus, mihi tristem quidem carni, veram tamen nec nobis inutilem proponebant, nostri Magni Prophetæ sententiam, qui diceret, Non est discipulus supra magistrum, & Si me persequuti sunt, & vos persequentur. Quod etiam Gentium, id est, noster Apostolus expertus est, quodque nos expertu-ros longè ante prædixit, oportere nos per multas oppressiones ingredi in regnum Dei, & omnes qui piè volunt viuere in Christo, persequutionem passuros. Itaque quum omnium nostrûm communis sit fides, vna futuræ vitæ expectatio, diuersa tamen conditio: agnosco scilicet, in hac tanta diuersitate Deum iustum, veracem, & fidelem: qui quod promisit, in tam varijs rerum euentis, constantissimè præstet. Hæc apud me sæpissimè cogitans, atque in his sapientissimam Dei sapientiam adorans, leuabam curas meas, & anxias nimis animo pellebam sollicitudines. Sic labori isti meo sensi non parum leuationis adferri, quum, non quod multos facere memini, & in quo ipse non semel peccaui, inani rerum desiderio me afflictabam; sed meipsum diuinis admonitus exemplis, ad

ardentes concipiendum preces cohortabat, quibus petebam, vt vestræ fœliciſſimæ genti daret Dominus aures ad magis atque magis audiendum, oculos ad amplius atque amplius videndum, cor autem ad verè ſentiendum, quantos benignitatis ſuæ theſauros vobis aperuerit ille, qui quum in Chriſto ſibi reconciliauit mundum, nunc per Euangelij ſui prædicationem vos precetur vt ſeriò ad Chriſtum ab operibus mortuis conuertamini. Nobis autem noſtriſque adeò ad hunc vſque diẽ miſerè & crudeliter vexatis, Dominus tandem dimitteret peccata noſtra, illiſq; debitas pœnas. Negare certè non poſſumus quin nos in penetralia ſuæ veritatis deduxerit, quin ſæpè noſtri miſertus, in noſtram pernicié iam depromptas ſagittas, in pharetram condiderit: fatemur tamen ingenuè, nos de his ſeriò vt par erat non cogitaſſe, atque vt innumera alia ſilentio præteream, quin hominem, brachium noſtrum poſuerimus, non inficiamur. Iuſtum itaq; Dominum eſſe agnoſcebam, & vias eius eſſe iudicia: hæc inquam, ſuſceptum laborem ſi nõ omninò leuabãt, ex parte tamen minuebãt, & dulces mihi meas reddebant vigilias, Tales ergo in opere faciundo meæ erãt cogitationes. Non abs re autem videbitur, ſi de mei etiam inſtituti ratione aliquid dicam: Primùm, etſi pro ea ingenij & doctrinæ mediocritate quã mihi Dominus cõceſſit, aliquid afferre potuiſſem, quod ad Euangeliſtarũ & Apoſtolorum explicationẽ non inutile fuiſſet: quum tamen mihi ſemper inuidioſum fuerit fucorum iſtud genus, qui aliorũ aluearia expilant, alienoq; labore inuenta verbis in ſe tranſmouent, & ea pro ſuis venditant, tum verò maximè eorũ, qui vſque adeò pudorem omnem abiecerũt, vt eos manifeſti plagij non pudeat, exiſtimaui turpe mihi fore, ſi ad idem ſaxum impingerẽ ad quod alios allisiſſe dãnabam. Ea porrò cauſa fuit, cur in hoc opere Bezæ ſententia tanquam meæ cõmentationi impoſitis terminis me continuerim, interea maiorum illarum annotationũ tanquam ſpecimen tradẽs, vt ſi quibus plus ſuppetit otij, eas tamen nondum euoluiſſent, ſaltem ex notarum mearum lectione intelligerent quantum ex illis fructus eſſent percepturi, ſi modò ad illas diligenter euoluendas animũ appellerent. Quum autem plerique omnes homines qui in Eccleſia

cleſia cenſentur, aut Magiſtratum gerunt, aut Eccleſiæ Dei præſunt, aut priuatorum hominum ſunt loco, ijs omnibus vtilem meam qualemcunque operam futuram iudicaui: Si enim aliqui ſint quibus voluntas (quæ ſemper adeſſe debet) & otium adſint, eorum doctas legendi commentationes, qui in Nouum Teſtamentum ſcripſere, quales noſtra memoria Dominus multos excitauit: tantùm abeſt vt hæc mea ab inſtituto illos reuocare debeat opera, vt potiùs ad tam præclarum ſtudium illos ſit prouocatura. At verò ſiqui ſint, qui aut præter muneris amplitudinem, aut magnam negotiorum molem ita diſtineantur, vt amplius illis vacare tam ſanctis ſtudijs non liceat, quum eis in illa rerum difficultate verſantibus indignum ſit, non quotidie aliquid operæ dare ediſcendæ eius ſacræ voluntati, cuius exercent iudicium: optimè ſanè illis conſultum erit, ſi quod Tullius de Cyri prædia feciſſe ſe ſcribit, Nouum iſtud Teſtamentum aſſiduis & quotidianis lectionibus terãt. Quantum autem ad priuatos attinet, etſi non tanto negotiorum onere premuntur, multi tamen, vt ad rem natura ſumus attentiores quàm decet, cauſificantur ſibi per negotia non licere tot & tantos doctorum commentarios euoluere, quibus hoc meo labore ſatisfeciſſe nemo non iudicabit, quod & illi vel me tacente facilè agnoſcent. Vt autem de Verbi adminiſtris aliquid dicã, in quorum gratiam hæc eſſe potiſſimùm à me ſcripta fateor: ſic omnia mihi temperaſſe videor, vt doctis, mediocribus, & qui infra mediocritatẽ adhuc ſubſidunt benè meo quidẽ iudicio conſuluerim: Sanè ſi qui ſint doctiores qui otio indulgeant, non hîc illi quod ſatis erit, ſi ſit publicè dicendum, inuenient: non etenim ſic eos leuabit à ſtudijs meus labor, vt non apud ſeipſos commentari, & magno ſtudio conſequi ſit illud neceſſe, quoties apud populum erit dicendũ, ſi modò cum fructu docere volent: Erit tamen hæc ſtrenuis & diligentioribus veluti vigiliarum epitome, vt in memoriã ſtudioſam illis reuoet cõmentationẽ. At mediocribus, & minus doctis, duarũ preſtantiſſimarũ in docẽdo rerũ vſum oſtẽdent, Methodi, & Grãmaticæ interpretationis, modò in vtraq; auream teneant mediocritatem, id eſt, vt neq; ambitioſè nimis Methodicos ſe & Lin

guarum peritos ostentent, nec nimis superbè vtrunque fastidiant, in quæ vitia nimium multos incidere quotidie videmus: quorum dum hi ignorantiam affectatam, illi inanem pompam sectantur, vtrique à simplici illa docendi ratione quam nobis Paulus præscribit, absunt longissimè. Sed hîc non est de his amplius disputandi animus, fortassis aliâs commodior dabitur de his differendi occasio. Cur autē nomini tuo, Domine Nobilissime & Comes Illustrissime, hæc inscribi voluerim, multæ grauesque causæ fuerunt, quas non ita necessarium fuisset enarrare, si quibus Anglia clauditur terminis, ijsdem nostra hæc opera terminaretur finibus. Nam vel argumentum, & operis materia satis ostendit ijs qui te norunt (norunt autem omnes Angli) cur tuæ potissimum Amplitudini offeratur. Sed quoniam & ad eos quoque hæc forsan peruentura est lucubratio, qui non ita bene norunt quibus te virtutibus Deus ornauit, mihi aliqua mei facti reddenda est ratio, vt alijs possit etiam tuum exemplum ad amplectendum ex animo Christi Euangelium, prodesse. Primùm quidem fateor opus minimè dignum fuisse quod tuo nomini inscriberetur, si ea respicias quæ à me sunt profecta. Præter operam enim, & aliquam tenuem iudicij exercitationem, nihil meum dici potest. Sed quia videram maiores illas annotationes Serenissimæ Reginæ Elizabethæ: minores autem Gallorum procerum, quos non puduit Euangelij Christi, quorum maior pars quieuit à suis laboribus, nomini inscriptas: quum inter Anglos Proceres ad Regiam familiam proximè accedas: nemo autem sit inter Proceres, qui magis quàm tu virtutem illam heroum nostrorum Euangelicam admiretur & referat, putaui non abs re fore, vt si quibus & familiæ & gētis & animi nobilitate accedis, ijsdem etiam eodem in opere coniungereris. Quum autem eæ virtutes eius sint generis, vt etiamsi in ijs æquales non habeas multos, habeas tamen qui sibi etiam aliquid tecum commune vindicare possint. In ijs equidem quæ verè Christianum principem decent charitatis officijs, quoniam neminem noui qui tuam beneficentiam erga Christi exules superet: ego quoque Christi exul omnium exulum nomine qui tibi debent plurima, quum & ipse præterea me debere

priuatim

priuatim ſentiam, has offero meas in exilio meo laborum primitias, in quibus ſi nihil eſt à me profectũ quod tua Amplitudine ſit dignum, alia tamen ex alijs ſumpſi, quæ meã tenuitatem ſuis diuitijs abundè compenſent. Quod ſi meam hanc erga tuam Amplitudinem addictiſſimam voluntatem, eamque minimè beneficiorum acceptorum immemorem probaueris, magna mihi benevolentiæ Diuinæ acceſſio facta videbitur. Dominus Spiritu ſuo prudentiæ, fortitudinis, conſilij, & timoris, te magis ac magis locupletet. Vale. Londini, ſexto Calend. Nouembr. Anno Domini milleſimo quingenteſimo ſeptuageſimo tertio.

Tuæ Amplitudini addictiſſimus
P. Loſelerius Villerius.

ILLVSTRISSIMO PRINCIPI LVDOVICO BORBONIO, PRINCIPI CONDENSI, &c. cæterisq; illustribus ac generosis Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, ac Nobilibus dominis, in Gallia regno verum Christi Euangelium amplexis, THEODORVS BEZA Vezelius, Genevensis Ecclesiæ minister, gratiam & pacem à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo.

AFERO tibi, Illustrissime Princeps, cæterisque vobis vera Christi cognitione per clementissimi Patris cœlestis misericordiam nobilitatis, Noui illius fœderis libros, aliquot antè annis à me in Latinum conuersos, nunc vero quanta quidem à me fide ac diligentia fieri potuit, recognitos, & breuibus doctrinæ in eis comprehensæ summis illustratos: munus Ecclesijs Dei (quarū ex Christianissimi Regis edicto tutores & alumni estis) vtinā tam vtile, quàm id vobis gratum ac iucundum fore confido. Quidni enim hoc mihi de vobis pollicear, qui quàm vos Christi & Euangelij non pudeat, coram vniuerso mundo tam fortiter tamque constanter declaraſtis? Et quibus, quæso, potius quàm vobis, eius quæ hîc traditur doctrinæ, non approbatoribus modò, sed etiam assertoribus ac vindicibus, meos istos qualescunque labores consecrarim? At enim (dicent nonnulli) nihil istis opus erat. En igitur consilij mei rationes paulò altius repetitas.

Intollerabiles sunt omninò qui nouitatis studio vetustatem damnant: sed ij quoque magnam reprehensionem merentur quibus nihil nisi vetustum sapit. Obsecro enim, qui veteres nunc sunt, annon aliquando fuerunt noui? Sed & illud omnibus non contentiosis ingenijs constat, nulli vnquā seculo defuisse qui Dei veritatē vel de industria vel præ ignorantia obscurarēt. Imò etiā liquet, quanuis nunquam ita seuerè vltus sit Deus mundi perfidiam vt Ecclesiam suam penitus destituerit vera verbi sui notitia, non semper tamen parem fuisse intelligentiæ mensurā, in ijs etiam quæ sunt ex præcipuis nostræ religionis

ſigionis capitibus. Itaque vetuſtiſſimi ſunt nonnulli quoque falſiſſimi & perniciosiſſimi errores: adeò quidem vt Paulus etiam ipſe iam olim ad Theſſalonicenſes ſcripſerit, iam tum myſterium iniquitatis perfici cœpiſſe: & Iohannes, multos iam tum fuiſſe Antichriſtos.

His verò morbis nemo certa remedia facilè inuenerit, niſi qui veras eorum cauſas cognouerit. Sunt autem hæ quidem multiplices, ſed quæ ex vno veluti fonte profluxerit: ex eo nimirū quòd homines à Dei verbo, verbo, inquā, Prophetarū & Apoſtolorum libris cōprehenſo, ad ſua commēta deflexerint. Sublata enim luce illa quam in Eccleſia Dei vnicam ac planè ſingularem eſſe qui non videt, nihil planè videt, quid aliud conſequi potuit quàm vt cæci in tenebris errarent?

Neque vllo modo audiendi ſunt qui aliter iudicant. Quid enim? (inquiunt) ánnon hæretici verbum Dei prætexūt? Itaque regula aliqua opus eſt, qua falſæ interpretationes verbi plerunq; ancipitis & ambigui à veris diſtinguantur. At quænam erit hæc regula? Hîc alij nobis inaniſſimum illud ſuum CATHOLICVM obtrudunt, quod ſemper & vbique apud omnes obtinuit. A quibus ſi pergas quærere ecquid ſit huiuſmodi, ibi neceſſe eſt vt tanquam in luto hæreant, quum de pleriſque controuerſijs quæritur.

Alij Concilia & veteres Canonas ſibi proponunt, prefixis etiam magnificis titulis, quaſi inde ſarcienda ſit Eccleſię concordia: ſed infœlici ſucceſſu. Multas enim Synodos (de ijs loquor quæ non ſunt apertè damnādę) in ijs etiam quæ ad doctrinam ſpectant, neſcio an quiſquā nunc ignoret, non obſcurè tantùm ſed etiam imperitè ſæpe iudicaſſe. Itaque prouinciales ſæpe à generalib⁹ ſunt correctæ. Sed quid ſi prouinciales interdum rectius quàm vniuerſales ſenſerunt? Hoc autem ita eſſe, facile animaduertet quiſquis vel vnicam Gangrēſem cum multis quas OEcumenicas vocant, compararit. Omitto quod ipſa temporum hiſtoria manifeſtè probat, optimis etiā illis temporibus, (ſi cum poſterioribus cōferātur) eam fuiſſe Epiſcoporum partim ambitionem, partim futilitatē & ignorantiam, ac multorum etiam apertiſſimam ac deſperatiſſimā improbitatem, vt Satanam planè cœtibus eorū præſuiſſe, vel

ipſi cæci facillimè perſpiciant. Quid ſi igitur Synodos ab eo tempore coactas, quo manifeſtiſſima tyrannis Eccleſiam oppreſſit (vt recẽtem iſtam Tridentinã) pro regula nobis proponamus? Quid verò quòd ne illæ quidem probatiſſimæ Synodi de vllis religionis capitibus, niſi de vno & altero, cõſtituunt? Quid quòd quorundam malitia, falſæ epiſtolæ, ſuppoſita decreta, ementiti infiniti canones irrepſerunt? Nota eſt illa Bonifacij Romani pontificis fraus, Auguſtini temporibus in Africano concilio deprehenſa, quam nuper ineptiſſimus ſimul & impuriſſimus quidam apoſtata, tibi, Illuſtriſſime Princeps, à ſcelerata ſua audacia non ignotus, conatus eſt excuſare. Quid igitur in ijs regionibus in quibus omnia illis licuerunt, inauſum & intentatum perditi homines reliquerũt? Et de Concilijs quidem hactenus.

Alij igitur ad orthodoxorum Patrum quæ vocant ſcripta confugiunt. Sed quoſnam tandem, quæſo, ex tantò numerò deligemus? Vetuſtiſſimos enim paucos habemus: (id eſt vſq; ad Conſtantini tempora) inter quos Latini certè excellunt, eiuſmodi tamẽ vt ne ipſi quidem Patrum admiratores in ijs ſine multis exceptionibus acquieſcant. Ætatem ſequentem vſque ad imperij Romani manifeſtam inclinationẽ, exercuit Arius in primis, deinde Macedonius Pneumatomacus, ſed multò magis Neſtorius & Eutyches, in Oriente præſertim: quibus maxima clariſſimaque ingenia ſeſe oppoſuerunt, nec vlla fuit ætas doctorum epiſcoporum feracior. Occidentem verò exercuit in primis Pelagiana factio, cuius reliquiæ etiam num hodie Eccleſiam vaſtant. Sed hîc peto vt ſine cuiuſquam iniuria mihi liceat dicere quod res eſt. Quæro igitur quẽ potiſſimum aut quoſnam ex iſtis velint pro hodiernarum controuerſiarum diremptoribus habere. Primùm enim hoc (ſicuti par eſt) omnes ipſi recuſabunt. Clamant enim vna veluti voce, adferre ſeſe quod dedit Dominus, nec ijs quę docent aliter ſtandum quàm ſi ex Verbo Dei ſcripto comprobentur. Notæ ſunt his de rebus, Cypriani, Auguſtini & Chryſoſtomi in primis voces, quibus ad vnicam ſacram Scripturã nos reuocant. Dicam etiam aliquid amplius, bona (vt ſpero) cum eorũ venia qui in illorum ſcriptis ſunt verſati. Iam tum iacie-

bat

bat in Græca Satan prima mortuorum inuocationis fundamenta, quibus tantùm aberat vt ſeſe opponerent nonnulli primæ notę Epiſcopi, vt alij quidẽ alioqui pij & docti, tamen in ſcribẽdis encomijs eloquentiam ſuam immodicè prorſus oſtentarẽt: alij indoctiores nulli æquè rei atque vanis neſcio quibus ſtudijs, quibus Græca gens ſemper dedita fuit, vt extruendis magnificis templis, honorandæ martyrum memoriæ, & accumulandis ritibus, incumberent: alij partim ignorantia, partim auaritia & ambitione, manifeſta denique improbitate, apertas ſuperſtitiones naſcentes non modò non reprimerent, ſed etiam fouerent. Sed hæc tum in primis mala regnabant: vnum, quòd qui in philoſophorum ſcriptis erant exercitati, parum memores grauiſſimæ ac planè Apoſtolicæ illius ſententiæ, Videte nequis ſit qui vos deprædetur per philoſophiam, præterquam quod in multis ſpeculationibus euanuerunt, vt quum Platonica de genijs & intelligentijs commenta ad Angelos transferrent, (quod malum videtur ab ipſius Apoſtoli tempore, Angelorum cultum apertè damnantis, inualuiſſe) verbum Dei ad philoſophorum placita quibus imbuti erant, manifeſtè inflectebant. Hinc illæ liberi arbitrij opiniones planè Ariſtotelicæ, quibus nunc quoque Eccleſia Dei concutitur, & iam tum eſſet peſſundata niſi ſeſe Auguſtinus à Pelagio excitatus oppoſuiſſet, interdũ tamẽ & ipſe in illos humanæ philoſophiæ ſcopulos velut æſtu quodam abreptus: vt alia multa prætermittam, quæ libenter ſanè veluti patrum pudenda, tegi patiar. Alterum maximum malum fuit, quòd velut fatalis quidam morbꝰ omnium animos inuaſerat, incredibile nimirum ſtudium totam Scripturam in allegorias transformãdi: in quibus excogitandis adeò ſibi omnes immodicè placuerunt, vt quiuis planè quiduis hîc ſibi licere ſit arbitratus, Vtrique autẽ huic malo videtur ſanè Origenes occaſionem præbuiſſe, homo (vt mihi quidem videtur) omnium qui vnquam de rebus ſacris ſcripſerunt, impuriſſimus: quem etſi (vt merebatur) multi execrabantur, nonnulli tamẽ viciſſim, quòd linguarum & artium cognitione præ cæteris excelleret, admirabantur: nonnulli verò inuidia potius quàm certo animi iudicio perſequebãtur. Neque

verò hoc malum intra Orientem constitit, sed Africam quoque, Italiam, Gallias, & Hispaniam inuasit, adeò vt tota Scriptura in perpetuam allegoriam transformaretur. Interea exorti sunt Pelagius & Cælestinus, (vt Donati schisma taceam) quibus Augustinum opponens Dominus, effecit vt præcipuorum doctrinæ Christianæ capitum, nempè prouidentiæ, liberi arbitrij, fidei & gratuitæ iustificationis notitia, philosophicis Græcorum Episcoporum commentis penè oppressa, rursus emergeret. Et tamen (quod mirum est) inualescebat eodem tempore mortuorum inuocatio, & stulta opinio cœlibatus: quos pudendos errores apertè defendit Hieronymus. Crescebat quoque rituum multitudo, vt queritur Augustinus ad Ianuarium: & monachos (in Ægypto & Syria præsertim, gentibus omnium superstitiosissimis) non aliter quàm Angelos pleriq́ue admirabantur. Preces quoque pro mortuis tum liberius adhiberi cœptæ, & orta de Purgatorio igne Platonica quæstio: quam tamen in Ecclesijs passim non fuisse receptam, Augustini scripta manifestè ostendunt. Ergo (vt tandem ad rem redeam) quos potissimùm ex ista multitudine iudices statuemus? Si apostatam illum de quo dixi audiamus, eos deligem⁹ qui circa Theodosij magni seculum vixerunt. Et certè fateor eo tempore doctissimos Episcopos extitisse. At hoc ego tamen affirmo (quod testor me nullius insectandi causa dicere) vix posse quenquam illorum dari qui non & secum ipse, & ab alijs, multis in rebus, & ijs quidem maximi momenti, dissentiat. Quod si fortè noster ille apostata inficiabitur, tum ego mẽdax habear nisi ita id esse conuicerim. Sed hîc audio quid excipiat. Saltem enim ex ijs scriptoribus, inquit, apparebit quæ tum fuerit externa Ecclesiæ Catholicæ forma. Quasi verò præcipuum sit hoc nostrũ certamen, ac non de doctrina ipsa potius: quasi sine exceptione quouis tempore recipiendi sint ritus quoscunque Apostolica etiam Ecclesia vel vt vtiles, vel etiam vt suo tempori necessarios vsurpauit: quasi denique non ineptissimè faciãt qui collabentibus ædium fundamentis, de instaurando fastigio laborent. Et quid pluribus opus est? Meminerunt, opinor, multi vestrûm, illustris. & generosissimi domini, quum in illa ludicra

crà potius velitatione quã ſeria diſputatione Poſſiacena, de hac re diſſereremus, nos paucis verbis iſtam quam importuni nonnulli (ne dicam proterui) homines medij tantopere commendant, turbarum componendarum rationem ſic definijſſe, vt diceremus, primùm omniũ de doctrina ipſa & fide ex Dei verbo diſceptandum & conſtituendum eſſe: quę ſi ſemel eſſet ſtabilita, tum nos de ritibus longè facilius trãſacturos: quorum alios vt inanes, alios vt per ſe vel ob aliud ſuperſtitioſos, alios vt prorſus impios reijceremus, alios demũ (quos vel neceſſarios, vel vtiles eſſe conſtaret) nõn inuiti admitteremus. Quid igitur iſti amplius requirunt? certè hoc vnum illuſtriſs. princeps, vt fidis Dei miniſtris, quaſi ſeditioſè vel ambitioſè omnia nouantibus, in odium adductis, greges impunè populentur. Sunt enim planè eorum ſimiles quos teſtatur Dominus nec in cœlorum regnum introire, nec alios ingredi ſinere: homines profectò omnium qui hodie viuunt, pernicioſiſſimi, & apertis illis Euangelij hoſtibus multo nocentiores: ac proinde in primis fugiendi vobis Eccleſiarum Dei ex Chriſtianiſſimi regis edicto tutoribus & alũnis, quibus iſti præcipuè, partim ventris & lucri cauſa, partim inuidia & improbitate, partim in eorum quibus aſſentantur gratiam, inſidiantur.

Sed video me in hac ſententia refutanda fuiſſe paulò longiorem. itaque ad rem redeo. Illis autem quid facias qui publicum errorem pro regula religionis ſequendum arbitrantur? qui Patrum & conſuetudinis inania nomina quibuſuis rationibus & teſtimonijs opponunt? qui deniq; vna illa, quã non minus ridiculè quàm falsò catholicam Romanam (id eſt vniuerſalem particularem) Eccleſiam appellant, nituntur? Eos quidem ego dimittendos cenſeo, ne cum ratione videamur inſanire.

Quòd ſi nulli iſtorum de quibus diximus, iudices in hac cauſa ſedere, imò potius ab alio quopiam iudicari debent, in quo tandem foro tanta iſta lis agitabitur? Nempè corã vnius Dei tribunali. Euocetur ergo (inquient iſti) ex cœli penetralibus. Imò cur illum ipſi ex illis ſuis adytis nõ depromunt? Quoniam ſcilicet, Deo non muto & ſilente, (quale eſt illorũ

cruſtaceum numen) ſed clarè & apertè loquente nobis eſt opus. Cedo verò vbi hunc inueniemus? Nuſquam certè niſi in eorum ſcriptis qui (ſicut teſtatur Petrus) diuino impulſu loquuti ſunt vt Dei homines: eorum, inquam, quorum doctrinæ tanquam fundamento ſeperſtructam Eccleſiam clamat Apoſtolus: Prophetarum videlicet & Apoſtolorum libris, qui vtriuſque Fœderis nomine comprehenduntur.

At enim (dicunt iſti) de huius interpretatione quæritur, quàm ex Eccleſia petendam eſſe docemus. Verùm quæ ſit Eccleſia, primùm omnium conſtituendum erit, quandoquidem Satanæ ſynagoga ſpecioſa etiam Eccleſiæ nomine abutitur. Hoc ipſum autem quomodo niſi ex doctrinæ genere ſtatues? Doctrinam autem veram à falſa vnde niſi ex ſacris literis diſcreueris? Succeſſio enim illa in qua nonnulli proram & puppim cõſtituunt, iampridem valere deſijt, quum certum ſit peſſimos & ignariſſimos homines multis iam ſeculis, bonis & doctis Epiſcopis ſucceſſiſſe, & legitimæ vocationis in Eccleſia illa Romana ne veſtigia quidem vlla iampridem apparere. Deinde nõ perſonarum, ſed doctrinæ, doctrinæ, inquam, Propheticæ & Apoſtolicæ ſucceſſionem quærimus: vt ſit rurſus neceſſariò ad Prophetarum & Apoſtolorum libros probandæ veræ ſucceſſionis cauſa recurrendum.

Traditionis verò nomen, quod nonnulli rurſus nihil magis quàm Scripturæ examen metuentes, nobis veluti Gorgonem obtendunt, quid aliud eſt, obſecro, quàm larua? Nam ſi de dogmatibus intelligitur, vbi Verbum ſcriptum habemus, quorſum non ſcriptum aliquid? Eſt enim hoc certè per ſe illo incertius: nemo autem ex incerto mutuetur certioris probationem.

Sed hîc video multa poſſe nobis obijci. Primùm enim dicent ſeſe traditionis nomine intelligere, nõ quòd à nullo prorſus ſit ſcriptum, & per manus duntaxat traditum, ſed quod ſacris illis libris quos Canonicos vocant, non comprehenſum, poteſt tamen ex idoneis alijs ſcriptoribus probari: adeò vt quod initio non ſcriptum erat, ſcriptum meritò nunc habeatur: quas traditiones Apoſtolicas vocant. Deinde & illud adferent, ſe hoc nomine quaſdam in Eccleſia vetere receptas dogmatum

dogmatum Christianæ doctrinæ planas & perspicuas explicationes, (vt de homoosio, de duarum naturarum vnione, & similes alias) intelligere. Deligere enim solent homines isti quæ certa sunt, & maximè plausibilia.

Ego verò etsi existimo ad hæc abundè à me paulò antè responsum esse quum de Synodis & Patrum scriptis dicerem, tamen habeo quod præterea respondeam. Ista enim primùm omnium non esse sine discrimine recipienda, ne ipsi quidem negabunt. Quam igitur regulam hîc sequemur? Si ab hominum scriptis & autoritate pendemus, & fortè de ritibus quæratur, quàm multa hîc comperiemus non tantùm diuersa, sed etiam contraria? Quum vetustissimis temporibus de festo Paschæ controuersia futilitatem, ambitionem, ignorantiam, peruersitatem denique plerorumque totius orbis Episcoporum manifestè probans, in Ecclesiam incidisset, adeò vt non secùs quàm si de summa fidei actum esset, totus orbis concuteretur, & vtraque pars ad Apostolicas traditiones confugisset: quid tandem effectum est, nisi vt vtraque factione suos duces Apostolos (vt aiebant) nacta, increscerent certamen? Legatur Irenæi ad Romanum illum stultissimum & ambitiosissimum, nõ Papam OEcumenicum, sed Episcopum, epistola, & quæ in singulis Ecclesijs fuerit olim in his rebus libertas, donec tyrannidè quorundam opprimerentur, facilè cognoscetur. Nec enim hîc libet singula recensere, quoniam integro volumine nobis ad eam rẽ opus esset. Quid igitur hîc sequemur? Quod comperietur, inquiunt, ab omnibus vbique receptum, vt est chrisma, consignatio crucis, & alia eiusmodi. Iam ergo concludamus, particulares traditiones excludi vt solæ catholicæ recipiantur: qua de re posteà dicemus.

VENIAMVS ad dogmatum traditiones. Eæ verò vel quæ in sacris libris tradita sunt explicant, aduersus hæreticos, qui clarissimis etiam rebus tenebras offundere consueuerunt: vel quæ totidem verbis nusquam perscripta, tamen ex locorum inter se comparatione sunt eruta, proponunt: vel aliquid partim manifestè, partim obliquè scriptis Propheticis & Apostolicis aut adijciunt, aut detrahunt, aut etiam immutant. Illas verò vtrasque (cuiusmodi sunt quatuor illarum Synodorum

fidei quas vocant expoſitiones) tantùm abeſt vt repudiemus, vt contrà obuijs (quod aiunt) vlnis, quicquid eiuſmodi eſt libentiſſimis animis amplectamur.

Tertiam autem ſpeciem quomodo tandem admittendam cenſuerimus? Nam ſiquid adijciendum eſt Verbo illi ſcripto, conſequitur non omnia quæ ad ſalutem noſtram requiruntur, perſcripta fuiſſe in Lege & Euangelio. Cæterùm de Lege hoc dici profectò nec poteſt, nec debet. Iniquus enim alioqui Dominus videretur, quicquam ad eam adijci diſertè vetans. Nec verò me hîc mouent Cabaliſtæ, Talmudiſtæ, & totum hoc audacium hominum genus. quid enim à Domino expreſſius dici potuit? Et quàm ſeuerè illam audaciam vltus ſit Dominus, ſiquid in ritibus (nedum in doctrina) adiectum eſſet, tot Prophetarum (id eſt Legis interpretum) de his rebus clamores, tota ſacra hiſtoria, ipſe denique Chriſtus eſt luculentus teſtis. An porrò vel ſuæ Eccleſiæ minus cauiſſe Deum arbitramur, miſſo in terras Filio ſuo: vel Apoſtolos minus in ea re quàm Prophetas, diligentes fuiſſe arbitrabimur? Teſtatur Paulus Epheſijs ſeſe omne Dei conſilium, de ſalute æterna videlicet, ipſis abſque vllo prorſus ſubterfugio expoſuiſſe. Oſtendant igitur quid Paulus docuerit quidem, at non perſcripſerit: aut plenam doctrinam Euangelij (quam ipſe potentiam Dei ad ſalutem vocat) in eius ſcriptis comprehenſam eſſe fateantur. Sed quorſum tam multa? quum ad rem ventum eſt, quid iſti proferre poſſunt ab Euangeliſtis & Apoſtolis in doctrina fidei prætermiſſum? Fortaſſis quòd beata illa virgo Maria non ſit in originis peccato concepta, quòd virgo perpetuò vixerit, quòd baptizandi ſint infantes, nec iterandus Baptiſmus, ieiunandum in quadrageſima, ſacrum chriſma, aqua benedicenda, conſecranda altaria, crux adoranda, & quid non? Nihil enim iſtorum in ſacris literis comprehendi confitentur. Tranſſubſtantiationem autem, confeſſionem auricularem, inuocationem diuorum, Purgatorium ignem, iampridem in ſacris literis, ſed fruſtrà, quærunt. Atqui beatæ virginis Mariæ conceptum eiuſmodi non modò ſacræ literæ, ſed ne ex veteribus quidem vllus commemorat. Perpetuam autem ipſius ad mortem vſque virginitatem, etſi

piè

piè & libenter credo, tamen (quod aliquando te audiente, Illustrissime princeps, cuidam importuno monacho respondi) nihil hoc ad nostræ salutis mysterium pertinet. Sufficit enim nos credere quod res est, & ab Euangelistis narratur, conceptum esse Christum seruatorem nostrum ex Spiritu sancto, & ex Maria virgine natum. Baptizandos autem esse infantes, nec esse iterandum Baptismum, absit vt ex nuda traditione, non autem ex Dei verbo, colligamus. Reliqua verò illa quomodo tandem sacræ literæ exprimerent, quæ nonnisi euersa verbi Dei autoritate in Ecclesia sanciri potuisse, manifestis rationibus euincitur? Sed de his plus satis: nec enim singularia ista nunc suscepimus explicanda.

Ad id genus traditionum venio quo de doctrina in Verbo scripto comprehensa aliquid detrahitur, veluti quòd altera Cœnæ Domini pars laicis est adempta: quod verbis Pauli dæmoniacam doctrinam vocantis cælibatum & discriminis ciborum legem, adscripta est concepti voti exceptio: & altera illa quam vniuersaliter valere nonnulli volunt, NISI aliter domino nostro Papæ visum fuerit. Sed quis tandem cui chara fuerit Dei gloria, (vt esse debet) tam execrandum sacrilegium ferat? Nam certè si quicquam scriptæ illi doctrinæ fas erit adimere, necesse est vt quemadmodum paulò antè isti dictatam à Spiritu sancto doctrinam, mancam & mutilam esse volebant, ita nunc in alijs eam redundare & luxuriari dicant: quod vtrunque piorum aures sine magna offensione ne audire quidem possunt. At enim, inquiunt cæremonias Legis olim sublatas esse negari non potest. Nos verò de ritibus non agimus, sed de ipsa cultus Dei substantia, cuius partem etiamsi olim cæremonias fuisse censeamus, hoc tamen nihil ad sacrilegam istorum audaciam tuendam facit. Quid mirum est enim Legem ijs adumbrandis sancitam quę suo tempore futura sperabantur, ad ipsarum rerum lucem ac conspectum disparuisse? Sin autem isti sublatas veterum agapas, & Apostolicũ de idolothytis & suffocato decretum cõmuni consensu abolitum, & vnctionem Apostolicam quam nunc sustulimus, opponant, iterum respondeo, externa hæc esse, de quibus postea differemus. Stat igitur illud, doctrinam

ſalutis Verbo Dei comprehenſam, nõ tantùm in vniuerſum, ſed etiam in ſingulis vel minutiſſimis partibus ſartam tectam eſſe oportere.

Tertiam autem ſpeciem earum traditionum quæ vel ipſa fundamenta Chriſtianæ ſalutis conuellunt, vel ijs fundamentis ſuperſtructa ſubuertunt, quid attinet commemorare? Eiuſmodi ſunt, Romani pontificis primatus, inuocatio diuorum, preces pro mortuis, idolorum fabricatio & adoratio, liberi arbitrij, meriti, indulgentiarum, cæterarum denique ciuſmodi ſpurcitiarum magiſtrales quas vocant determinationes: quę quum nunquam niſi conuulſa doctrinæ cœleſtis autoritate ſtabiliri potuerint, nimium ſunt impudentes qui vel falſo Eccleſiæ nomine appoſito, vel oppoſita longi temporis præſcriptione, illas validari potuiſſe exiſtimant.

Age igitur hunc locum tandem concludamus. Catholicos ritus qui putant neceſſariò retinendos, valdè hallucinantur. Sunt enim etiam catholici quidam errores, qui paulatim in Eccleſiam, plerorumque Epiſcoporum partim ignorantia, partim negligentia, partim praua imitatione, atque adeò ambitioſiſſima auaritia, & auariſſima Romanorũ in primis præſulum ambitione, inuaſerunt. Deinde quum in ritibus inſtituendis habita ſemper ſit à prudentibus hominibus & temporis & loci & perſonarum ratio, quis non videt in hoc rerum genere ineptiſſimos eſſe qui variatis circunſtantijs non modo nihil mutandum, ſed etiam quæ optimis de cauſis vel temporis ſpatio vel alio quouis modo abolita ſunt, tamen quoniam vetuſta ſunt, in vſum reuocanda putant? Iam verò quid ijs fiet quæ in manifeſtas idolomanias degenerarunt? quæ infeliciſſimo ſeculo, & Deo noſtris peccatis irato, paucis quibuſdam fruſtrà initio reclamantibus, obtinuerunt? quæ denique vt nondum planè ſint vitiata, tamen eiuſmodi ſunt vt integra diutius retineri vix ac ne vix quidem poſſint?

Hic verò mihi in mentem venit vox illa hominum (vt ſibi quidem videntur) acutiſſimorum, qui non transformandam, ſed reformandam Eccleſiam arbitrantur. Reformationem vocant, eorum rituum qui florente, vt loquuntur, Eccleſia obtinuerunt,

tinuerunt, (ſublatis nonnullis quæ temporum iniuria velut rubiginem quandam illis obduxerunt) reſtitutionem: quæ niſi à nobis admittatur, Eccleſiam transformari, & penitus ſuo decore priuari contendunt. Bella certè & ſpecioſa oratio, ſed à Satanæ ſpiritu profecta, qui tum demùm ſe prodit quum ad rem ventum eſt. Tum enim nihil adeò turpe eſt quod iſti vetuſtatis fuco illitum, pro bello & venuſto non obtrudant. Exemplo ſint G. Caſſandri & ipſius diſcipuli (futilis inquam, illius apoſtatæ, cuius nomine has chartas commaculare nolui) inaniſſimæ de his rebus rhapſodiæ. At ego exemplum Ezechiæ regis tantopere celebratum ſequutus, longè malim eos imitari qui offendiculum in publica via poſitum, etiamſi quis ſit alioquin aut aliquando fuerit ipſius vſus, è medio tollendum cenſent, potius quàm monitores adhibendos qui prætereuntibus denuntient ne per imprudentiam ad illud impingant. Quid ſi enim qui admoniti ſunt, non pareant, vel monitores officium non faciant? Deinde præterquam quod in pleriſque hypotheſibus non tantùm ab iſtis diſſentio, ſed etiam ipſos planè abominor, in ipſa theſi non poſſum illis aſſentiri. Nam ſi formoſiſſima Eccleſiæ ſpecies, ipſumque adeò archetypon à nobis quæritur, id ego eſſe puto quod ab Apoſtolis ipſis (cuiuſmodi artifices nec habuit vnquam, nec habitura eſt Eccleſia) non tantùm, vt iſti volunt, inchoatum, ſiue primis lineamentis adumbratum, ſed viuis additis coloribus quam diligentiſſimè & quamuenuſtiſſimè expreſſum fuit: à quibus quanto abfueris longius, tanto magis ab operis regula diſceſſeris. Cuiuſmodi autem illud fuerit, cur non aliunde quàm ex ipſorummet ſcriptis & Apoſtolica Lucæ hiſtoria (quem ego quidem hac in re pictorem longè excellentiſſimum fuiſſe cõcedo) petendum eſſe credam, facit eorum tum inter ſe diſcrepantia, tum etiam (vt ingenuè loquar) vanitas, qui Apoſtolicas quas vocant traditiones ſparſim commemorarunt, aut etiam collegerunt: cuiuſmodi ſunt ridiculæ illæ & falſiſſimę informationes quæ Clementi tribuuntur, & Apoſtolici nonnulli Canones, iam olim inter reiectaneos libros numerati. Quod ſiqui obijciant non omnia ab Apoſtolis vel à Luca fuiſſe perſcripta, quęſo cur ita cenſent? an quia pauca continent?

Imò verò vtinam ea paucitate contenti fuissent qui se Apostolis iactant successisse. Neque enim voluit abrogari Dominus Mosaicos ritus vt alij substituerentur: & si iudaizare non licuit, multo minus gentilissare oportuit. quod si veteribus Episcopis in mentem veniisset, Christiana religio neque tam citò, neque tam turpiter, primùm in cæremonias vanas & ludicras liturgias, deinde etiam in manifestissimam superstitionem, ac tandem etiam in atheismum degenerasset. Verè enim Paulus atheos vocauit qui vnum verum Deum ritè non colunt. An verò quia hoc argumentum Apostoli propriè non tractarunt? Imò certè quædam est impietatis species, Spiritum sanctum arbitrari quantam opportuit ecclesiæ rationem non habuisse. & hoc ausim ego affirmare, qui diligenter Lucæ historiam & Apostolicas epistolas legerit, eum non modò præcipua illa Ecclesiasticæ administrationis capita, sed etiam penè singulas eius partes ex ijs optimè cogniturum: vt traditionibus illis non scriptis locus penè nullus relinquatur. Sed vtut sit, quum inter illas penè infinitas traditiones exacta distinctione sit opus, ad quam tandem amussim illas exigemus? Nam neque ex vetustate, neque ex scriptorum autoritate, neque ex eorum multitudine à quibus approbatæ fuerint, satis firmum argumentum colligi posse demonstrauimus. Itaque vno verbo Dei, verbo inquam illo à Prophetis & ab Apostolis in publicas tabulas relato, nobis opus est, ex quo sanctas à prophanis, vtiles à damnosis aut futilibus, necessarias à superuacaneis distinguamus, & distinctas optima quadam ratione stabiliamus.

Quod si ad rituum dijudicationem præire nobis verbi scripti lucem necesse est, quanto magis ad dogmatum ipsorum cognitionem nobis eadem ista lux præeat oportet, in quibus longè magis cæcutiunt homines, & multo periculosius erratur? Nam si nihil (vt antè ostendimus) in doctrina nobis est sequendum nisi quod vel est in verbo Dei disertis verbis expressum, vel ex collatione locorum necessariò consequitur, quomodo mihi à pseudoprophetis cauerim nisi propositam ab eis doctrinam cum ipso Dei verbo compararim?

At

At enim dices, Quid si & ille verbum Dei proferat? Sic enim Arius illud. Pater maior me est, vrgebat: sic cum Macedonio, de Spiritus sancti persona: cum Nestorio & Eutyche-te, de naturarum vnione: cum pelagio, de gratia & natura disputatum est. Sic & hodie de sacramentalibus loquutionibus contenditur, dum alij transsubstantiationem, alij consubstantiationem, alij sacramẽtalem duntaxat cõiunctionem ex ijsdẽ verbis, & quidem pauciſſimis, (nempè HOC est corpus meũ, & HOC est sanguis meus) eliciunt. Denique, inquiunt isti mediatores, quum incidit controuersia non de verbo sed de sententia, quò tãdem potius perfugietur quam ad Ecclesiam, ad patrum orthodoxorum scripta, ad Synodos denique germanas ac legitimas? Ego verò (vt ante dixi) nec Ecclesiæ nec Patrum, nec Synodorum testimonia repudianda censeo, sed multiplici cautione vtendum esse arbitror.

Primùm enim siquid sine Dei Verbo affirmatur, frustra Ecclesiæ, Patrum, Synodorum inania nomina prætexuntur, vbi ne Ageli quidem sunt audiendi. Stat enim illud Pauli, Si vel quispiam Angelus è cœlo aliud Euangelium annuntiarit, anathema esto: nec Ecclesiæ est loqui, sed maritum loquentem audire.

Patres autem orthodoxi non alia lege scripta sua legi voluerunt quàm vt ad Verbi scripti regulam exigerentur. Synodorum denique non est hoc munus, doctrinam nouam condere, sed à Deo conditam ex eiusdẽ Verbo confirmare. Quæ secùs fecerint, impiorum sunt cathedræ, & derisorũ scamna, quæ fugere iubemur vt beati simus.

Deinde si de interpretatione Verbi scripti quæritur, testes quidem illos (vt dixi) minime repudio, sed primùm omnium veram Ecclesiam à Satanæ synagoga: suspectæ nec damnatæ fidei Patres ab hominibus vel manifestè imperitis, vel hæreticis, vel alioqui suspectis: Synodos quoque legitimas & minime dubiæ fidei, à tyrannicis concilijs & cœtibus aduersus Christi veritatem coactis: veros denique libros à suppositijs accurate discernendos arbitror.

His verò constitutis, tum istos ego non vt iudices, (iudex enim est vnꝰ Deus ex scripto suo verbo) sed vt iuratos &

vocatos teſtes audiendos dico : & quidem eo modo quo à peritis iudicibus in forenſibus controuerſijs teſtes audiri ſolent, ita videlicet vt ſui etiam teſtimonij cauſas reddant, cauſas, inquam, non aliunde quàm ex eo ipſo verbo de cuius interpretatione quæritur, allatas. Rectè enim Auguſtinus, humanas rationes repudians, Per ſcripturas diuinas, inquit, multo tutius ambulatur : quas verbis trunſlatis opacatas quum ſcrutari volumus, aut hoc inde exeat quod non habeat controuerſiam: aut ſi habet, ex eadem Scriptura vndecunque inuentis atque adhibitis eius teſtibus terminetur. Hæc ille, & rectè quidem. Nam ſi ex ſolo Scripto Verbo ſapere nos oportet, ne aliunde quidem vlla Verbi interpretatio petenda eſt. Sic enim (vt idem Auguſtinus inquit) temperauit Scripturas Spiritus ſanctus, vt quod alicubi obſcurius dictum eſt, clarius alibi explicetur.

Deniq́ue quem alium potius quàm Chriſtum ipſum & Apoſtolos ſequemur? Chriſtus certè Satanam Scriptura abutentem, non aliunde quàm ex eadem Scriptura refutauit. Apoſtoli ex Prophetarum ſcriptis ſua confirmant, & Beræen ſes Iudæi laudantur, quòd auditam ex Paulo doctrinam, cum Prophetarum ſcriptis contulerint, vt viderent an hæc ita ſe haberent. Certè non alio telo Nicena Synodus Arium Conſtantinopolitana Macedonium, Epheſina Neſtorium, Chalcedonẽſis Eutychen, Auguſtinus Pelagium & Donatum iugulauit, Itaque qui Scripturam ſic ambiguam & obſcuram eſſe putant, vt illata aliunde luce indigeat, digni ſunt quos vt blaſphemos conſpuant pij omnes, & totis animis execrẽtur.

Nec propterea doctorum ſcripta & interpretationes vitupero, quum ſui verbi in Eccleſia tum voce tum ſcriptis interpretandi autor ſit ille qui paſtores & doctores ad corporis ædificationem conſtituit: ſed quatenus illis ſtãdum ſit oſtendo, eatenus videlicet, vt nihil de ſuo proferant, ne tum quidem quum de ſententia & interpretatione loci alicuius agitur, ſed ex Scripturis ipſis Scripturas ſecundum analogiam fidei interpretentur. quod quiſquis fecerit, ſiue ſit nouus ſeu vetus, ſeu priuatus, ſeu munus aliquod gerens in Eccleſia, ſiue ſenex ſiue iuuenis, ſiue ſolus, ſiue cum multis audiatur. Etſi enim

ẽnim retinendus eſt ordo in Eccleſia Dei, tamen nulli magis falluntur quàm qui certis locis aut perſonis alligant Spiritus ſancti gratiam. Quínam enim Prophetas occiderũt? quínam Chriſtum crucifixerunt? ij certè quibus tanquam cardinibus ſuſtineri veram religionem oportuerat. Itaque Prophetanon ad Sacerdotes illos prophanos, ſed ad Legem & Prophetas populum Dei dimittit. Nec alia verò iampridem fuit Eccleſiæ conditio, reprobato ab ipſis architectis angulari lapide, & in ipſius Dei templo ſedente Antichriſto.

Quid igitur? nempe Dei verbo controuerſias omnes dirimi: & falſum Verbum à verò, ſicut & Eccleſiam germanam ab adulterina: & Synodos à Spiritu ſancto gubernatas, ab ijs quibus Satan præeſt: denique veritatem à mendacio ex Dei verbo dijudicari neceſſe eſt: quia in ijs quæ ſalutis ſunt non alibi nobis patefactam veritatem arbitrandum eſt.

Quæ quum ita ſint, efficitur illud veriſſimum eſſe, Illuſtriſſ. Princeps, vnde initio diximus potiſſimum orta eſſe mala illa omnia, quibus Patrum noſtrorum memoria Eccleſiæ pene oppreſſa fuit: ac proinde hanc vnam eſſe ipſius erigendę viam ac rationem, ſi ex puro Dei verbo de controuerſijs iſtis decidatur. Ita enim fiet vt de pleriſque ne quærendum quidem ſit, de quibus tamẽ hodie nõnulli partim propter ignorantiã, partim quia proterui & malitioſi ſunt, pertinaciſſime contendunt. Quæ verò niti Scripturæ teſtimonijs videbuntur, ſi non ex conſuetudine (quæ quum à Verbo diſcedit, nullum planè ius in rebus diuinis facit) neque ex certorum hominum veterum ſeu nouorum nuda autoritate, ſed ex locorum inter ſe collatione, reuocatis ad analogiam fidei omnibus interpretationibus, iudicentur: tum demúm nihil tam difficile occurret quod facilè non intelligatur, nihil tam obſcurum, quod non illuſtretur, nihil tam perplexum quod non planum & expeditum reddatur. Sed iſtam cognitionem quis tandem inſtituet? quis actionem iſtam moderabitur? quínam denique de rebus iſtis communi autoritate conferent? Iſta verò perſequi noſtri non eſt inſtituti, quanuis ſæpè ac multum de hoc quoque cogitanti, nonnulla in mentem venerint, de quibus fortaſſis alius dabitur dicendi locus. Nunc

quod inſtat agamus.

QVVM igitur ex ſacro Dei verbo omnes iſtæ controuerſiæ dirimendæ videantur, hoc in primis curandum arbitror, vt quum non omnes (quod optandum eſſet) ſuis illis peculiaribus linguis Hebræa & Græca loquentem Deum poſſint exaudire, vera & commoda quæpiam vtriuſque Teſtamenti interpretatio habeatur. quod iampridem efficere conati ſunt nonnulli: ſatis autem fœliciter præſtitit nemo. Vetus enim editio (cuiuſcunque tandem ſit) quauis minimè improbanda, tamen & obſcura, & manca, & redundans, ac falſa etiam in multis comperitur: vt de codicum infinita penè varietate nihil dicam. Hanc igitur optimo iure ſtuduerunt multi eruditi & pij homines emendare: quauis non omnes pari ſucceſſu. Et tamen quàm hoc ſit neceſſarium, maximo cum dolore fatebitur quiſquis Græcos illos etiam eruditiſſimos ſcriptores leget, & eorum interpretationes plerunque abſurdiſſimas cum Hebræa veritate comparabit. Inter Latinos autem, non tantum idem malum viguit, ſed etiam alterius (id eſt Græce) linguæ ignoratio, qua plerique laborantes dum à vulgata interpretatione pendent, nodum in ſcirpo ſæpè quærunt, & fœdiſſimos errores admittunt.

Hæc me igitur cauſa impulit, vt collatis quam diligentiſſimè poſſem varijs codicibus, & expenſis quamplurimorum doctorum hominum ſententijs, eorum præſertim quos noſtra hæc ætas linguarum peritos, multo certè plures ac doctiores tulit quàm antea vnquam, repetita vſq; ab Apoſtolorum temporibus memoria, habuerit Eccleſia, eos ſaltem non nihil ſubleuarem qui puriorem interpretationem deſiderant. Id autem vt maiore cum fructu fieret, addidi etiam annotatiunculas in quibus & varias interpretationes inter ſe contuli, & quoad à me fieri potuit, obſcuriſſimorum quorũcunque locorum ſententiam planè ac perſpicuè exponere ſtudui. Sed quum ſpiſſum illud opus, & valdè (quod expertus profecto loquor) laborioſum, ſub incudem reuocatum, & denuò excuſſum, ſic viderem excreuiſſe vt eo non ſatis commodè pleriq; vti poſſent, curaui vt abſq; illis annotationibus ſeorſim excuderetur: quarum tamẽ loco mihi ſubſtituiſſe

videor

videor quod (si satis rectè à me perfici potuisset) non dubitarem non modò vtilitatis nomine, sed etiam vt valdè necessarium commendare.

Duo sunt enim interpretum genera: vnum, eorũ qui quid dicatur (id est res ipsas) propriè non considerant, sed quibus verbis aliquid dicatur, mutato tantùm idiomate declarãdum susceperunt. quod munus interpretandi etsi vix ac ne vix quidem ab eo præstari potest qui res ipsas non intelligat, tamen intra verba consistit. Alterum, eorum est, qui res ipsas pluribus verbis & adhibitis rationibus explicãt: in quo genere interpretãdi (meo quidem, &, vt, arbitror, eruditorum omnium iudicio qui libros eius inspexerint) comperietur magnus ille Iohannes Caluinus, beatæ memoriæ vir, & meus in Christo parens (quod sine cuiusquam inuidia dictum sit) veteres & recentiores omnes longè superasse. Itaque etsi interdum in quibusdam, non quod ad doctrinam ipsam attinet (quam ego purissimam ac solidissimã in eius hominis scriptis, si in quoquam alio interprete, semper animaduerti) sed in locorum quorundam explicatione dissentio: tamen de ipsius commentarijs statuo quod in genere scribendi multum dissimili Cicero de Iulij Cæsaris commentarijs iudicabat, eum videlicet sanos homines à scribendo deterruisse. Et verò vtinam nobis qui per Dei gratiam ministerio fungimur in ipsius Ecclesia (ac mihi in primis) in discendo & docendo potius quam in scribendo occupatis esse liceret. Verùm quid facias? hoc à nobis extorquet partim quorundam aduersariorum importunitas, quorum conatibus necesse est veritatis amantes sese modis omnibus opponere, ne simplices incauti intercipiantur: partim etiam charitas, quæ nos monet, quicquid accepimus, in fratrum vtilitatem conferre.

Visi sunt autem mihi semper nimiùm multi (siue quoniam ita est, siue quòd ipse potius hallucinor) in eo peccare quod in Euangelicæ quidem & Apostolicæ historiæ particularibus narrationibus, in quas diuino planè artificio distributa est, ad quod potissimùm doctrinæ Christianæ caput singula sint referenda non animaduertant: multo minus autem in Apostolicarum epistolarum grauissimis illis, & (quod

veriſsimè dico) excellenti methodo contextis diſputationibus, quis ſit illarum ſtatus, quæ argumentorum ſeries, quis denique ſcopus, parum conſiderent. Hinc factum vt neque pes neque manus ſæpe in quorundam ſcriptis & dictis appareat, & relicto ſcopo ad quaſdam obſeruatiunculas confuſè & perturbatè congeſtas deueniatur, atque adeò in pleriſque maximi momenti locis nulla ſententiæ ipſius ratio habeatur. Hinc fit etiam vt apud Paulum præſertim (quo tamen ſcriptore nihil fuit vnquam in ſcribendo iudicioſius) infinita anantapodota & hyperbata imperitiſsimi homines iampridem ſomniarint, & paſsim etiam ſuis in eum commẽtarijs, magna certè cum ſua ignominia, inculcarint: adeò quidem vt interpres ille omnium Dei arcanorum excellentiſsimus, non minus fuerit in ſcholis ignotus, quàm ſi nulla eius monimenta extarent: imò non aliter eum quàm ſcopulum quendam multi refugerent. Itaque vt huic malo mederer, conatus ſum in hoc opere, quantum à me præſtari potuit, breues doctrinæ ſummas in hiſtoricis narrationibus annotare, vt quiſquis in illo veluti mari nauigabit, portum ad quem curſum dirigat, ob oculos poſitum obſeruet. In epiſtolis autem operam dedi, vt & ſcopus & ſeries argumentorum, methodus denique intelligi, & omnibus ordine diſtributis genuinæ expoſitiones cognoſci poſsint.

Quòd ſi mihi dederit Dominus vt duo prætereà tandem aliquando adijciam de quibus iam cogito, breuem nimirum vocabulorum quorundam in contextu occurrentium expoſitionem, & prætereà locos communes, ſuis quoſque locis vno verbo indicatos, tum verò me operæpretium feciſſe exiſtimabo. Sed hæc aliquãdo fortaſsis dabit Dominus. Interea quod mihi datum eſt, Illuſtres & generoſi Domini, id omne vobis potiſsimum, veram in Gallia patria mea religionem amplexis, ſcriptum & dicatum volui, tum vt grati mei animi ſignificationem ederem (quid non enim vobis, miſeras ouiculas aduerſus luporum rabiem, veſtrorum etiam corporum obiectu protegentibus, omnes debemus) tum verò vt vos in ſancta iſta & heroicis veſtris animis digna fortitudine & perſeuerantia magis ac magis confirmarem.

EN

En igitur tibi, Illustriss. Princeps, sacros illos cœlestis doctrinæ interpretes, pro cuius defensione non dubitasti tot tãtisque periculis caput tuũ obijcere: en vobis, illustres & generosi Domini, sacra illa æternæ illius Sapientiæ arcana, quæ quanto magis cognoscetis, tãto minus vos pœnitebit, quum huc adacti effetis, pro eo vicissim sanguinem vestrum fudisse, qui vos pretiosissimo suo sanguine redemit. Præclara sunt illa, & coràm ipsis cœlestibus Angelis insignia fidei & zeli vestri trophæa: quibus tamen statuendis vtinam, vtinam, inquã, sicut optabatis, solis spiritualibus armis vti licuisset. Nunc porrò restituta pace, spirituali cõstantia & inuicta fidei fortitudine opus est, vt inchoatum opus perpetua vestra cum laude absoluatur. Suppeditabit autẽ eam Dominus iugi & assidua huius verbi auditione ac meditatione. siquidẽ quod corporibus nostris cibus, hoc animis nostris cœlestes istæ dapes præbent, nempè vt earũ succo non tantùm viuamus, sed etiã crescamus & adolescamus, dũ perfecti tandem, vltimo videlicet illo die, reddamur. Et hîc quoque peto à vestris Excellentijs vt quædã ad vos maximè pertinẽtia æquis animis ex me audiatis. Si nos quos adhuc audiuistis, & à quibus geniti estis in Domino, vera & sancta docere vobis persuasistis, ne, quæso, patimini vos ab ijs vel tantillum abduci. Neque id ego temerè moneo. Etsi enim mihi notum est animi vestri robur, tamen quis sit quorundã vestræ saluti insidiantium astus, quæ impudentia, quæ improbitas, noui. De apertis illis veritatis hostibus non loquor, sed Simones illos intelligo, partim mediam nescio quam religionem fabricantes, partim etiã ex infelicibus illis de Cœna Domini contentionibus occasionem serendæ inter vos discordiæ captantes. Quid enim, inquiunt? an idem est Ecclesiam Dei transformare atque reformare? an nihil viderunt Patres? an soli isti nescio qui sapiunt? an isti nõ sunt quos doctissimi quique sacramentarios vocant, ac detestantur? Nos verò quid ad hæc respondeamus vobis nõ est ignotum: nec vnquam recusabimus coram vniuerso mundo nostræ quã isti vocant transformationis causas reddere: Quid autẽ istiusmodi homines captent mirum ni omnibus sit perspectum, quum alij quidem palam perditissimis Euangelij

Christi inimici seruiãt, alij multiplici apostasia sint celebres, alij quæ sua sit inconstantia & futilitas, aut certè quàm nullo sint iudicio præditi, tota vita mundo patefecerint, quum toris triginta annis nondum didicerint in religione non esse fluctuandum. Ab his igitur vobis maximè cauendum esse præmoneo. Cauebitis autem si in ea quam ex fidis vestris pastoribus accepistis fide, tot martyrum sanguine obsignata, & cuius confessio plana & perspicua edita est, perseuerantes, pestes istas vel statim abegeritis: vel si semel audire constituistis, adhibitis ijs pastoribus audiatis à quibus illorum fraudes patefieri, & mendacia conuinci possint.

Neque causa vlla est cur ista vos perturbẽt. Hãc enim Ecclesiæ cõditionẽ esse Dominus ipse ac præceptor noster sedulò nos admonuit, & perpetua omnium temporũ experiẽtia cõfirmat. Sic nostris temporibus exorti sunt Anabaptistæ in plurimas sectas diuisi: sic hodie eousque efferbuit quorundam in manifestis erroribus defendendis pertinacia, vt iam apertè Christi naturas cum Nestorio dissoluant, proprietates verò cum Eutychete confundant: quorum etiam pestilentes quosdam libros Gallicè quoque iam conuersos esse præmoneo. Alibi in Polonia exorti sunt execrabiles Thriteitæ, quã penè totam deuastarunt. Cudit etiam clandestina quædam alia Satanas, aduersus quæ necesse est vt sinceritate & simplicitate Christianæ quam accepistis doctrinæ, resistatis.

Iam verò quoniã neque offendiculis quibus ira Dei prouocari solet, obsisti, neque hæreses quibus vera doctrina opprimitur, maturè aboleri, nisi vera ac legitima Ecclesiasticæ disciplinæ ratione instituta, possunt: idcircò illud quoque à vobis peto per Filij Dei nomen, illud, inquã, vos obtestor, ne disciplinam istam tanquam humanum aliquod commẽtum repudietis, sed vt diuinam ordinationẽ, sine qua necesse est totum ædificium corruere, omni studio & animi contentione stabiliatis, & semel stabilitam retineatis. Quid enim? annõ altera hæc est Verbi Diuini pars? Certè qui hoc negat, solem negat meridie lucere. Et, quæso, quæ tandem Respublica, quæ ciuitas, quæ familia & domus non statim dissoluetur, nisi legũ vinculis adstringatur? An verò Christianam Ecclesiã omnis

pietatis

pietatis & honeſtatis magiſtrã, in nequitiæ & licentiæ ludum trãsformari patiemur? Atqui ſublata illa de qua loquor diſciplina, ſi quiuis ad docendum verbum admittatur, ſi in paſtorum doctrinam & mores nõ inquiratur, ſi quiuis promiſcuè ad Sacramentorum vſum recipiatur, ſi cum offendiculo peccantes redarguere, ſi contumaciter ſeſe opponentes ſeuerè coercere, ac tãdem etiam, (ſi ita opus eſt) exemplo Apoſtoli, ne reliquos ſua contagione inficiãt, ex grege extrudere nõ licebit: niſi etiam pauperũ ratio habeatur, & ex ordine à Spiritu ſancto inſtituto eleemoſynæ adminiſtrentur: niſi deniq; omnia in Dei domo ritè & ordine fiant, quid aliud mox erit Eccleſia, maxima ex parte, quàm hominum audaciſſimorum, & ad omne flagitium proiectorum coitio? At enim, inquiunt nonnulli, hæ ſunt magiſtratuũ partes. Quaſi verò nos vel de ijs quæ ad hanc vitam pertinẽt, ſiue de ijs quæ ſunt huius ſeculi, velimus in Eccleſiaſtico cõuentu vllo modo diſceptari, vel ipſos paſtores aut quoſquam alios eorũ more quos Catholicos nũc vocant, Magiſtratuum iuriſdictioni & imperio eximamus. Quis me (inquiebat Chriſtus ijs reſpondens qui pro diuidunda hæreditate ipſum interpellabant) veſtrũ iudicem conſtituit? At ille idem inquit, Qui Eccleſiam nõ audierit, ſit vobis tanquam ethnicus & publicanus. Diſtinguenda ſunt igitur quæ Dominus diſtinxit, non autem tollenda quę ſtabiliuit: imò verò tantùm abeſt vt hæc diſciplina, ſiquidem legitimè (id eſt ex vno Dei verbo) cõſtituatur, Magiſtratuum authoritatem imminuat, vt econtrariò vel maximè ſtabiliat: quum nulla res æquæ publicam tranquillitatem tueri poſſit atque illud vnum, ſi omnium conſcientiæ in Dei timore cõtineantur. At metuendum eſt ne pontificia illa tyrannis rurſus in Eccleſiam inuehatur. Ita eſt profecto. Sed ſtultorum eſt (vt inquit ille) ſic vitare quædam vitia vt in contraria incurras. Itaque vt hominum tyrannidem vitemus, non excutiendum ſed recipiendum eſt iugum illud Chriſti, ſolis prophanis & impijs ingratum, bonis autem & pijs longè ſuauiſſimum. Magiſtratus autẽ, voſque adeò quos Dominus Eccleſiæ ſuæ nutritios ex Regiæ maieſtatis edicto conſtituit, tantum abeſt vt quorundam exemplo pro laicis (quos iſti vocant) habea-

mus, & ab ista de qua loquor disciplina alienos esse arbitremur vt econtrariò vestrum istud præcipuum munus esse cẽseamus turbulentos Ecclesiæ contemptores quã seueriſſimè vindicare, vtque purus Dei cultus vigeat pro vestro imperio procurare. Quumque presbyterium non tantum ex Pastoribus, sed ex ijs quoque constitutum esse oporteat, à quibus ipsi etiam pastores quum opus est coerceri possint, quis ita est insanus vt in deligendis presbyteris summam eorum rationem haberi nolit, qui præterquàm quòd à pietate commendantur, autoritate etiam & dignitate in Ecclesia præstent?

Sed de his fortasse nimium multa, apud vos præsertim, de quorum egregia voluntate nolim quidem ego vel tantillum dubitare. Tandem igitur finem scribendi facio, & Deum Optimum Maximum precor vt te, Illustrissime Princeps, vosque cæteros illustres & generosos Dominos, excellenti illo suo Spiritu indutos, veraque Filij sui notitia & excellentissimis quibusque donis magis ac magis ornatos, potenti sua virtute fulciat: vt magnum illud opus quod per vos inchoauit, ad plenam cœlestis regni sui instaurationem, quamfœlicissimè, immortali cum vestra laude & gloria, perficiat.

Genevæ, decimo Calendas Martias. Anno à Christo pro nobis incarnato, M.D.LXV.

EVAN-

EVANGELIVM SECVNDVM MATTHÆVM.

CAPVT. I.

1 *Quòd Iesus sit Messias ille promissus, Seruator patribus.*
18 *Christi natiuitas.*

1 ‖ [a]IBER [b]generationis IESV Christi, filij Dauid, [c] filij Abraham.

2 ‖ Abraham genuit Isaac. ‖ Isaac autem genuit Iacob. ‖ Iacob autem genuit Iudam, & fratres eius.

3 ‖ Iudas autē genuit Phares & Zara è Thamar. ‖ Phares autem genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.

4 Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.

5 Salmon autem genuit Booz è Rachab. ‖ Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Iesse.

6 ‖ Iesse autem genuit Dauid regem. ‖ Dauid autem rex genuit Solomonem ex ea quæ *fuerat* uxor Uriæ.

7 ‖ Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abia autem genuit Asa.

8 Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Hoziam.

CAP. I.

Luc. 3. 24.

1 Iesus Christus ortus est ex Abrahamo, ex tribu Iuda, & ex familia Dauid, sicut Deus promiserat.
Genes. 21. 2.
Genes. 25. 24.
Genes. 29. 35.
Genes. 38. 27.
1. Paral. 2. 5.

a *Recensio Hebræorum idiotismo, vt Genes. 5. 1. liber generationum.*
Ruth. 4. 18.
1. Reg. 16. 1, & 17. 12.
2. Reg. 12. 24.

b *Maiorum, ex quibus ortus est Christus.*

c *Qui sub. Christus est etiam filius Abrahæ.*
3. Reg. 11. 43.
1. paral. 3. 10.

9 Hozias autem genuit Ioathan. Ioathan autem genuit Achaz. Achaz autē genuit Ezechiam.

10 ‖ Ezechias autem genuit Manasse. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.

11 ‖ Iosias autem genuit Iakim. Iakim autem [d] genuit Iechoniam & fratres eius, in deportatione Babylonica.

12 Post verò deportationem Babylonicam, ‖ Iechonias genuit Salathiel. ‖ Salathiel autem genuit Zorobabel.

13 Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.

14 Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.

15 Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.

16 Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, ex qua [e] genitus est IESVS, qui dicitur Christus.

17 [f] Vniuersæ igitur progenies ab Abraham vsque ad Dauid, progenies quatuordecim: & à Dauid vsque ad deportationem Babylonicam, progenies quatuordecim: & à deportatione Babylonica vsque ad Christum, progenies quatuordecim.

18 [2] IESV verò Christi natiuitas ita fuit. ‖ Nam quum mater eius Maria [g] desponsa esset Ioseph, priusquam ipsi conuenissent, inuenta est [h] vterum ferre ex Spiritu sancto.

19 Porrò Ioseph vir eius quum esset iustus, & nollet eam ‖ [i] ignominiæ exponere, voluit clàm eam dimittere.

20 Hæc autem quum [k] cogitasset, ecce, Angel⁹ Domini [l] in somnio apparuit ei, dicens, Ioseph fili Dauid, ne metuito [m] accipere Mariam [n] vxorem tuam

4. Reg. 20. 21 & 21. 18.
1. paral. 3. 13.
4. Reg. 23. 34 & 24. 1.
2. Paral. 36. 4.
4. Reg. 24. 6.
2. paral. 36. 9.
1. paral. 3. 16.
1. Esdr. 3. 4. & 5. 2.

2 Christus, verus Immanuel ac proinde Iesus (id est Seruator) ex Spiritu sancto, conceptus est in Virgine, sicut prædictū fuit à Prophetis.

d Id est, incidit deportatio in tempora Iakimi & Iechoniæ: nam Iechonias natus erat ante deportationem.

Luc. 1. 27.

e Vel natus.

f Omnes isti suis gradibus prout alius alium genuit, in hac familia Dauidis descriptione enumerati.

Deut. 24. 1.

g Sponsione promissa.

h Ad verb. in vtero habere, sub. fœtum.

i Potest etiam reddi, exemplum in ea fieri.

k Apud se statuisset.

l Nocturna visione.

m A parentibus videlicet vel à cognatis traditam.

n Quæ tibi pro vxore pacta est.

tuam. Nam quod in ea ° genitum est, ex Spiritu sancto est.

21 3 Pariet autem filium, ‖ & vocabis nomen eius IESVM. Ipse enim ‖ [p] seruabit populum suum ex peccatis [q] ipsius.

22 (Porrò totum hoc factum est vt [r] implerétur quod ait Dominus per Prophetam, dicentem,

23 ‖Ecce, Virgo [s] quædam [t] vterum feret, & pariet filium, & vocabis nomẽ eius Emmanuel: quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus)

24 Experrectus autem Ioseph ex somno, fecit vt ei imperarat Angelus Domini, & accepit vxorem suam.

25 Et non cognouit eam [u] quousque peperisset Filium illum suum primogenitum: vocauítque nomen eius IESVM.

Luc.1.31. Act.4.11.

3 Christus ex eadem virgine incorrupta natus est, & Iesus vocatus ab ipso Deo per Angelum.

Esa.7.14.

o E substantia matris, a Spiritu sancto.

p Liberabit, est autem interpretatio nominis Iesu.

q Eorum, id est, populi, collectiuè.

r Præstaretur.

s Per excellentiam additur articulus in Hebræo & Græco contextu. *t Ad verb. in vtero habebit, scilicet fœtum.* *u Particula quousque sine donec, Hebræis de futuro etiam tempore negat, aut affirmat, vt Michol non sustulit liberos vsque ad diem obitus sui, 2. Sam. 6. 23. infra vltimo cap. ecce, vobiscum sum vsque ad consummationem seculi.*

CAP. II.

1 Magi primitiæ Gentium Christum adorant. 14 Fugit Ioseph cum Iesu & matre in Ægyptum. 16 Herodes pueros occidit.

1 QVum [x] ‖ ergo natus esset Iesus in *ea* Bethleem [a] *quæ est* Iudææ, temporibus Herodis regis, ecce [b] magi ab Oriente aduenerunt Hierosolyma,

2 Dicentes, Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est? vidimus enim eius stellam in Oriente, & venimus vt adoremus eum.

CAP. II.

Luc.2.6.

1 Christus paupérculus puer in præsepi reclinatus, & à suis neglectus, nihilominus celebre testimonium habet suæ diuinitatis è cælo & regiæ maiestatis ab exteris: quòd etiam ab eis ipsis à quibus non agnoscitur, tamen imprudenter approbatur.

a Ad differentiam alterius quæ est in tribu Zabulon. *b Persicum est nomen, quod in bonam partem à Persis sumitur.* *Sapientes & docti*

3 His autem auditis, Herodes rex [c] turbatus est, & tota Hierosolyma cum eo.

4 Et conuocatis omnibus [d] principibus Sacerdotum & [e] Scribis populi, percontatus est ab eis vbi Christus nasceretur.

5 At illi dixerunt ei, In *ea* Bethleem *quæ est* Iudææ: Sic enim scriptum est per Prophetam,

6 ‖Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam [f] minima es inter duces Iuda. ex te enim exibit dux [g] qui pascet populum illum meum Israël.

7 Tum Herodes clam vocatis magis, [h] exquisiuit ab eis quo tempore stella apparuisset.

8 Et eis Bethleem dimissis, dixit, Profecti illuc, penitus exquirite de puerulo: postquam autē inueneritis, renuntiate mihi, vt & ego veniam & adorem eum.

9 Ipsi verò audito rege, profecti sunt. & ecce, stella quam viderant in Oriente, præibat eis, donec venit, stetítque supra *locum* in quo erat puerulus.

10 Visa autem stella gauisi sunt gaudio magno valdè.

11 Et ingressi domum, inuenerunt puerulum cum Maria matre ipsius: & procidentes [i] adorauerunt eum: apertísque [k] thesauris suis obtulerunt ei munera, aurum, & thus, & myrrham.

12 Et [l] diuinitus admoniti in somnio ne reuerterentur ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam.

13 [2] Ipsis autem regressis, ecce Angelus Domini apparet in somnio Ioseph, dicens, Experrect' accipe puerulum & matrem eius, & fuge in Ægyptū: & esto illic vsq; dum dixero tibi. Futurum est enim vt Herodes quærat puerulum, ad eum perdendum.

3 Christus vix dum natus, incipit pro nobis crucifigi, tum in se se, tū in membris suis.

Mich. 5. iohan. 7. 42.

c Multum commotus, quia alienigena vi regnū occuparat, Iudæi autem turbati quia improbitas res est vesana atque demens.

d Primarijs Sacerdotibus, id est, iis qui erāt de familia Aaronis in 24. classes distributi. 1 Paral. 24. 5. & 2. Paral. 36. 14.

e Qui legem interpretabātur populo, Hebræi enim deriuant à verbo quod enarrare significat.

f Etiam si sis exiguum oppidulū, futura es tamen Messiæ urbs nobilissima ac celeberrima.

g Qui reget & gubernabit: Reges enim eleganter dicuntur populi pastores.

h Certè & exploratè cognouit. i Humilis & abiecta venerationis gestus. k Reconditis opibus quas attulissent. l Significatione diuina, etiam cum nihil rogassent.

14 Ille

14 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem eius nocte, & secessit in Ægyptum.

15 Et fuit illic vsque ad [m] obitum Herodis: vt impleretur quod ait Dominus per Prophetam dicentem, ‖ Ex Ægypto vocaui Filium meum.

16 Tum Herodes quum vidisset *se* illusum esse à magis, excanduit valdè: & missis *carnificibus* interemit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omnibus finibus [n] eius, à bimulis & inferioribus, secundùm tempus quod exquisierat ex magis.

17 Tunc impletum fuit quod ait [o] Dominus per Hieremiam Prophetam, dicentem,

18 ‖ [p] Vox in Rhama audita est, lamentatio & fletus, & eiulatus multus, [q] Rachel plorans filios suos: & noluit cõsolationem admittere *de eo* quòd non sint.

19 [r] Quum autẽ obijsset Herodes, ecce, Angelus Domini in somnio apparet Ioseph in Ægypto,

20 Dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem eius, & proficiscere in terram Israël. Mortui sunt enim qui petebant [s] animam pueruli.

21 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ipsius, & venit in terram Israël.

22 Quum autem audisset Archelaum regnare in Iudæa pro Herode patre eius, timuit illuc abire: verùm diuinitus admonitus in somnio, secessit in partes Galilææ.

23 Et quum *eò* venisset, [t] habitauit in vrbe quæ dicitur Nazareth: vt impleretur quod dictum est per Prophetas, fore vt Nazarenus vocaretur.

Rachel Iacobi coniux in partu mortua sepultaq; fuit. *r* *Ad sub. vitam, sic obire & oppetere Latinis sub. mortem.* *s* *Id est, Vitam, Hebraismus.* *t* *Sibi domicilium elegit, id est, firmam stationem.*

Osea. 11. 1.

3 Christus extincto tyranno, ex Dei prouidentia educatur Nazarethæ, vt ex ipso etiam gentili nomine quod ipsi propterea tributũ est, constet eũ esse verum illum Domini Nazaræum. *Hier. 31. 15.*

m Ad mortem, vtitur enim dictione qua finem significat.

n Bethleem.

o Nam Deus in ore Prophetarũ loquitur.

p Id est, vox lamentationis, fletus & eiulatus.

q Id est, Tota illa vicinia Bethleemitica, nam in via ducente in oppidũ hoc, cuius & Ephrata nomen à soli fertilitate & copia frugum,

CAP. III.

1 Iohannes concionatur. 4 Vestitus & victus ipsius. 5 Baptizat. 8 Fructus pœnitentiæ. 10 Securis ad radicem. 12 Ventilabrum, palea. 13 Christus baptizatur.

Mar.1.4, luc.3.3.

1 Iohannes singulari sanctimonia & extraordinaria vitæ austeritate omnium oculos in se conuertens, Christo statim sequuturo, veluti viam præparat, sicut Esaias prædixerat, summã Euãgelij plenius mox tradendi prænuntians.

Esa.40.3, mar 1.4, luc.3.4, iohan.1.23. Mar.1.6. Mar 1.3, luc 3.7. Infrà, 12.34. Ioh.8.39, act.13.26.

1 TEmporibus ‖ [a] autem illis adfuit [1] Iohannes Baptista, prædicans [b] in deserto Iudææ.

2 Dicensq;, Resipiscite appropinquauit enim [d] regnum cœlorum.

3 Nam hic est ille de quo dictum est per Esaiã Prophetam, dicentem, ‖ Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, [e] complanate semitas eius.

4 ‖ Ipse verò Iohannes habebat vestimentũ suum è pilis camelorum, & zonam pelliceam circum lumbos suos. alimentum autem eius erat [f] locustæ & mel agreste.

5 ‖ Tunc exiuit ad eum [g] Hierosolyma, & tota Iudæa, totaq; regio circumiacens Iordani:

6 Et baptizabantur ab eo in Iordane, [h] confitentes peccata sua.

7 [2] Quum vidisset autem multos ex Pharisæis & Sadducæis venientes ad baptismum suum, dixit eis, ‖ Progenies viperarum, quis vobis præmonstrauit vt fugeretis à futura ira?

8 [3] Ferte igitur fructũ dignũ iis qui resipuerit.

9 [4] Et ne [i] putetis *vobis* dicendum apud [k] vosipsos, ‖ Patrem habemus Abraham: dico enim vobis, Deum posse etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

1 Iohannes singulari sanctimonia & extraordinaria vitæ austeritate omnium oculos in se conuertens, Christo statim sequuturo, veluti viam præparat, sicut Esaias prædixerat, summã Euãgelij plenius mox tradendi prænuntians.

2 Nihil æquè nobis viam ad misericordiam & salutẽ præcludit quã nostræ iustitiæ opinio. 3 Vera resipiscentia, est res interior, quæ in mente & animo sedem habet. 4 Patrum fides incredulos filios nihil iuuat, nec propterea tamen Deus in suo cum sanctis patribus fœdere mendax euadit.

a Ad verbũ diebus, Hebr. non autem illis diebus quibus Nazareth Ioseph commigrauit, sed longo post tempore circiter 25. post annũ 30. enim ætatis anno baptizatus fuit Iesus à Iohanne, illis igitur diebus quibus incola fuit adhuc Iesus vrbi Nazareth. b In regione salutosa, qua tamẽ incolas reciperet, vt Zachariã, Luc.1.40. illic fuit domus Ioab, 1.Reg.2.34. & huius deserti sex oppida numerantur, Ios.15. 61. c Metanoein, *mutari significat animo & mente, idque in melius. d Regnũ Messiæ, cuius gubernatio plane erit cælestis. e Planum & æquabile iter facite. f Locusta cibus fuit quibusdã Orientalibus, qui dicti sunt* acridophagi, *id est, locustiuoræ, Eust. in od.9. g Hierosolymitæ. h Agnoscentes ex gratuita remissione, se salutem consequi. i Ne existimetis causam esse cur de Abrahamo superbiatis. k In cordibus vestris, sic.2.Macch.8.*

10 ‖Iam

10 ‖Iam verò ſecuris ad radicem arborum poſita eſt: omnis igitur arbor nõ ferens fructum bonum, exciditur & in ignem abijcitur.

11 ‖ [5] Ego quidem baptizo vos aqua [l] ad reſipiſcentiam: is verò qui poſt me venit, [m] validior me eſt, cuius non ſum dignus qui [n] ſoleas portem: ipſe vos baptizabit Spiritu ſancto & igni.

12 ‖ [6] Cuius ventilabrũ in manu ipſius, & [o] perpurgabit aream ſuã: & coget triticum ſuum in horreum, paleam autem exuret igni inextinguibili.

13 ‖ [7] Tunc aduenit Ieſus à Galilæa in Iordanẽ ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.

14 At Iohãnes obnixè prohibebat eũ, dicens, Ego neceſſe habeo à te baptizari, & tu venis ad me?

15 Reſpondens autem Ieſus dixit ad eum, Omitte *me* nunc: ita enim decet nos implere [p] omnẽ iuſtitiam. Tunc omittit eum.

16 Et baptizatus Ieſus aſcendit ſtatim ex aqua: & ecce aperti ſunt [q] ei cæli, & vidit Spiritum Dei deſcendentem tanquam columbam, & venientem ſuper ipſum.

17 [8] Et ecce vox è cælis, dicens, ‖ Hic eſt Filius ille meus dilectus in quo [r] acquieſco.

Infra 7.19.

Marc.1.8, luc.3.16, ioh.1.26, act. 1.5, & 19.4.

Marc.1.9. Luc.3.11.

5 Ne in ſignis quidem à Deo ſalutis noſtræ cauſa inſtitutis vel in eorũ adminiſtris hærẽdum eſt: ſed aſſurgendũ eſt ad eam ipſam, i. ad Chriſtum, intus ſua vnius vi efficientẽ quod exterius figuratur.

6 Impiorum triumphi ſempiterno cruciatu terminabuntur.

1. Pet. 1.17, coloſſ. 1.13.

7 Chriſtus noſtrum baptiſmum in ſeſe ſanctificat. 8 Chriſti plena conſecratio & initiatio ad Mediatoris munus, Patris ipſius voce & viſibili ſancti Spiritus ſymbolo declaratur.

l Externum ſignum de vita in melius commutanda admonebat, & obſignabat eorum in Chriſtum inſitionem, qua fit, vt vetus homo moriatur, & nouus exurgat, Rom.6. m Fortior. n Ad verbum, pedum vincula. i. calceos. o Omnino purgabit. p Legitimas obſeruationes. q Iohanni. r Græcum verbum, ſignificationem habet præclaræ exiſtimationis, & eius quod valdè placet: dicit itaque Pater, Chriſtum vnum eſſe, quem cùm intuetur omnem in nos conceptam opinionem deponat.

CAP. IIII.

1 Tentatur Chriſtus. 4 Scripturis conuincit Diabolum. 11 Angeli ei inſeruiunt. 17 Prædicat pœnitentiam & ſe aduenisſe. 18 Vocatio Petri & Andreæ. 21 Iacobi, Iohannis. 23 Prædicat Euangelium, & ſanat infirmos.

Mar.1.12. luc.4.1.
1 Christus omnibus modis tentatus, semper victor euadit, vt & nos ipsius virtute eundem hostem superemus.
Deut.8.3. Psal.90.12. Deut.6.16.
2 Cessante præconis voce, seipsum patefaciens Dominus, plenam lucem infert mundi tenebris, gratuitam peccatorum remissionem resipiscentibus offerens.
Deut.6.13.& 10.20. Mar.1.13. luc.4.14. ioh.4.43.

1 TVnc ‖ [1] Iesus subductus fuit in desertum à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.
2 Et quum ieiunasset [a] dies quadraginta & noctes quadraginta, postea esurijt.
3 Et quum venisset ad eum tentator, dixit, Si Filius es Dei, [b] dic vt isti lapides panes fiant.
4 At ille respondens dixit, Scriptum est, ‖ Non è solo pane viuet homo, sed ex omni verbo prodeunte per os Dei.
5 Tunc [c] transfert eum diabolus in Sanctam vrbem, & statuit eum super [d] pinnas templi.
6 Dicítque ei, Si Filius es Dei, iace teipsum deorsum: nam scriptum est, ‖ Quia Angelis suis mãdabit de te, & *ipsi* tollent te in manus, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.
7 Dixit ei Iesus, Rursum scriptum est, ‖ Non [e] tentabis Dominum Deum tuum.
8 Rursum transfert eum Diabolus in montem sublimem valdè, & ostendit ei omnia regna mundi & gloriam eorum.
9 Dicítque ei, Hæc omnia tibi dabo si procidens adoraueris me.
10 Tunc dicit ei Iesus, Abi Satana: scriptũ est enim, ‖ Dominũ Deũ tuũ adorabis, & ei soli seruies.
11 Tunc omittit eum diabolus: & ecce, Angeli accedebant, & ministrabant ei.
12 [2] ‖ Quum audisset autem Iesus Iohannem [f] traditum esse *in custodiam*, redijt in Galilæam.
13 Et relicta Nazareth, venit & habitauit in [g] Capernaum, *vrbe* maritima in finibus Zabulon & Nephthalim:
14 Vt impleretur quod dictum est per Esaiam

a Continuos, nam quartus casus solet fere continuum tempus indicare.
b Iube, cum enim dicit Deus, perinde est atque si imperaret.
c Græc. Acceptũ adducit, vel transfert.
d Ambitum illum quo planum templi tectum ambiebatur, vnde inde posset decidere, sicut cautum erat, Deut.1.
e Ad verbum, non tentabis.
f Coniectum in carcerem, ad verbum traditum sub custodia.
g Quamultò celebrior erat quam Nazareth.

Prophe-

Prophetam, dicentem,

15 ‖Terra Zabulon & terra Nephthalim *ad* viam [h] maris trans Iordanem, [i] Galilæa Gentium:

16 Populus [k] positus in tenebris, vidit lucem magnam: & positis in regione & vmbra mortis, lux exorta est.

17 ‖Ex eo tempore cœpit Iesus prædicare, & dicere, Resipiscite. [l] appropinquauit enim regnum cælorum.

18 [3] Ambulans autem Iesus ad mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem qui dicitur Petrus, & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare. (erant enim piscatores.)

19 Et dicit eis, Sequimini me, & faciam vos piscatores hominum.

20 Illi verò statim omissis retibus, secuti sunt eum.

21 Tunc progressus illinc, vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi, & Iohannē fratrem eius, in nauigio cum Zebedæo patre suo, sarcientes retia sua: & vocauit eos.

22 Illi autem statim omisso nauigio & patre suo, secuti sunt eum.

23 [4] Et circumijt totam Galilæam Iesus, docens in [m] synagogis [n] ipsorum, & prædicans Euangelium [o] regni, & sanans [p] quemuis morbum & quemuis [q] languorem in populo.

24 Tūc exijt [r] fama eius in totā Syriam: & obtulerūt ei omnes malè affectos, varijs morbis [s] & cru-

Esa. 9.1. Mar. 1.15.

3 Christus de suo à nobis recessu aliquando futuro maturè cogitans, iam ab ipsis initijs suæ prædicationis, discipulos sibi diuinitus asciscit, paupertulos quidem illos & planè rudes, sed eorum quæ vidissent & audissent tanto minus suspectos testes futuros.

4 Christus corporales morbos sanans, spiritualem & saluificam suam virtutem in animis credentium obsignat.

h Tiberiadis, vel quod ea regio tenderet Tyrum versus ad mare mediterraneum.

i Sic dicta quòd vicina esset Tyrijs & Sidonijs, & quòd in ea parte Solomon concessisset Tyriorum regi viginti vrbes, 1. Reg. 9.11. *k Id est, Qui versabatur.* *l Ad vos peruenit.* *m Iudæorum ecclesiis.* *n Galilæorum.* *o Messiæ.* *p Id est, Omnis generis morbos, non autem singulos.* *q Propriè significat ignauiam stomachi, sed hic sumitur pro ijs morbis quo qui sunt correpti, languent & contabescunt.* *r Ad verbum auditio, metonymicè, id est, fama.* *s* Basanos *propriè, est cuticula qua aurum exploratur, transfertur ad quæscunque quæstiones tormentorum, hoc loco sumitur pro morbis qui acerrimè ægrotos excruciant.*

ciatibus detentos, & [t] dæmoniacos, & [u] lunaticos, & [x] paralyticos: sanauitque eos.

25 Et sequuta est eum turba multa, à Galilæa ac Decapoli & Hierosolymis & Iudæa, & *regionibus* trans Iordanem *sitis*.

t Qui malis spiritibus vexantur, Dæmonem enim in scriptura in malam partem sumi solet, etsi alias sit nomen commune. u Qui ad conuersiones lunares acribus morbis corripiuntur. x Enervatos, languentibus & debilitatis corporis membris.

CAP. V.

1 Qui beati. 13 Apostoli sal & lux mundi. 14 Urbs supra montem posita. 15 Lucerna. 16 Opera bona. 19 Mandatorum Christi impletio. 21 Occidere quid. 23 Reconciliatio sacrificijs præfertur. 27 Adulterium. 29 Oculi erutio. 30 Manus abscissio. 31 Libellus abscessionis. 33 Non iurandum. 43 Inimici diligendi. 48 Perfectio.

CAP. V. 1 Christus docet summum bonum in huius vitæ commodis & rebus secundis positum non esse, sed in cælo esse repositum ijs qui vt à reliquis miserabiliter & modis omnibus ideò vexentur quòd nolint eorum mores imitari, nihilominus in Dei voluntate sponte acquiescunt, & quibus suis prodesse studeant.

1 QVum vidisset autem turbam, ascendit in montem: & quum consedisset, adierunt eum discipuli eius.

2 [1] Tunc aperto ore suo docebat eos, dicens,

3 ‖ Beati [a] pauperes [b] spiritu: quoniam ipsorum est regnum cælorum.

4 ‖ Beati qui lugent: quoniam ipsi consolationem accipient.

5 ‖ Beati mites: quoniam ipsi hæreditatis iure terram possidebunt.

6 ‖ Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.

7 Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequentur.

8 ‖ Beati [c] mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt.

9 Beati pacifici: quoniam filij Dei [d] vocabuntur.

10 ‖ Beati qui [e] persequutionem patiuntur iu-

Luc.6.20. Luc.6.21. Esa.61.1.3. Psal.37.11. Esa.65.13. Psal.24.4. 1.Pet 3.14.

a Paupertatis nomine, intelliguntur omnes coniuncta cum ea miseria. b Quorum spiritus domiti sunt & qui sese Deo subijciunt. c Venustè. Græci katharous vocarunt, vt enim in speculo perpurgato fulgens imago liquidò conspicitur, sic relucere in corde puro, & apparere quasi faciem Dei æterni. d Erunt Hebr. e Persequutione exagitati.

stitiæ

ſtitiæ cauſa: quoniam ipſorum eſt regnũ cælorum.

11 ‖ Beati eritis quum conuitiati fuerint vobis, & perſequuti fuerint, & dixerint quiduis mali aduerſus vos, mentientes, propter me.

12 Gaudete & exultate, quoniam merces veſtra multa *eſt* in cœlis. ita enim perſequuti fuerunt Prophetas qui *fuerunt* ante vos.

13 ‖ [2] Vos eſtis ſal [f] terræ: quòd ſi ſal infatuatus fuerit, quo [g] ſalietur? ad nihil valet amplius niſi vt abijciatur foras, & conculcetur à quibuſuis.

14 Vos eſtis [h] lux mundi. Non poteſt vrbs occultari ſuprà montem poſita.

15 ‖ Neque accendunt lucernam & ponunt eam ſubter modium: ſed in [i] candelabrum, & ſplendet omnibus qui ſunt in domo.

16 ‖ Ita ſplendeat lux veſtra coram hominibus, vt videant veſtra bona opera, [k] glorificentque Patrem veſtrum qui eſt in cœlis.

17 [3] Ne exiſtimate me veniſſe vt diſſoluã legem aut Prophetas: non veni vt diſſoluã, ſed vt [l] impleã.

18 ‖ [m] Amen quippè dico vobis, Vſquedum præterierit cœlum & terra, iota vnum aut vnus apex nequaquam præterierit ex Lege vſque dum omnia facta fuerint.

19 [4] Quiſquis igitur [n] ſoluerit vnum ex mandatis hiſce minimis, & ita docuerit homines, [o] mini-

1. Pet. 4. 14.

2 Verbi præſertim miniſtros neceſſe eſt (niſi velint omniũ eſſe miſerrimi) hanc viam ad ſummum bonum, & verbis & re ipſa cæteris cõmonſtrare.

Mar. 9. 50. luc. 14. 34. Mar. 4. 21. luc. 8. 16. & 11. 33. 1. Pet. 2. 12. Luc. 15. 17. Iac. 2. 10.

3 Chriſtus nõ venit vt nouã quampiam iuſtitiæ & ſalutis rationẽ in mũdum inueheret, ſed partim vt quod ceremonijs erat adumbratum, reipſa impleret, liberatis per gratiã hominibus à maledictione Legis: deinde vt verũ obedientiæ à Lege præſcriptę vſum doceret, atque adeò vim obediendi mẽtibus inſculperet.

4 Incipit à vera Legis expoſitione, quam vetuſtis quidem ſed falſis Scribarum commentis opponit, nedum vt vel minimum præceptorum Patris velit abolere.

f Doctrina veſtra eſſe debet ſinceritate & integritate efficax, qua ſi talis non ſit, in ſua futilitate contemnetur & refutabitur. g Quid ſupererit quo vti poſſitis ad ſaliendum, ſic Latini fatuos, inſulſos vocant. h Participando veram lucem, lucetis. i Inſtrumentum erat, eminenti loco poſitum, cui imponebatur vel infigebatur lucerna. k Gloriam Dei predicent. l Vt abſoluta euadant prophetia. m Verè & certò. n Violauerit vel minimum præceptum Legis. o Nullus cenſebitur in Eccleſia.

Luc.11.39.
5 Sexti præcepti vera expositio.
Exod.20.13, deut.5.17. Luc.12.58.
6 Docebant auari Pharisæi placari Deum oblationibus in Lege præceptis, quas ipsi vorabant. Negat contrà Christus Deo gratã esse cuiusquam oblationẽ qui fratri offenso nõ satisfecerit: atque etiã affirmat nunquam præfractis istis fratrum contemptoribus patefaciendum esse velut exitum ex ira & maledictione Dei, priusquam fratri penitus satisfecerint.

mus vocabitur in regno cælorum: quisquis autem fecerit & docuerit, iste magnus [p] vocabitur in regno cælorum.

20 Dico enim vobis, nisi abundauerit vestra iustitia || plus quàm Scribarum & Pharisæorum, vos nequaquam ingressuros in regnum cælorum.

21 [5] Audistis dictum fuisse antiquis, ||Non occides: quisquis autem occiderit, tenebitur iudicio.

22 Ego verò dico vobis, quicũque iracitur fratri suo temerè, [q] tenebitur [r] iudicio: quicũque verò dixerit fratri suo, [s] raca, tenebitur [t] cõsessu: quisquis autem dixerit, fatue, tenebitur [u] gehenna [x] ignis.

23 [6] Igitur si munus tuum attuleris ad [y] altare, & illic memineris fratrem tuum habere aliquid contrà te.

24 Omitte illic munus tuum coràm altari, & abi: primùm reconciliator fratri tuo, & tum veniens offer munus tuum.

25 || [z] Esto amicus [a] aduersario tuo citò, dum

p Erit. Hebr. q De diuinis iudicijs & peccatorũ discrimine differens, orationem ad consuetam ciuilium iudiciorũ formam accommodat. certum est enim hic non agi de politicis legibus. r In quo sedebant triumuiri qui de pecuniarijs & minimis causis cognoscebant. s Incondita hominis indignantis vox. t Iudicio quod ex 23. iudicibus constabat, qui de granioribus causis & capitalibus cognoscebant, sicut summi erant iudices. 71. qui de grauissimis causis cognoscebãt, vt de tribu integra, vel de summo sacerdote, aut Pseudopropheta. v Gehenna nomen Hebraũ compositum, idem sonat ac vallis Hinnon, id est, Tophet, quo loco Israëlitæ soliti erant inaudita crudelitate suos liberos dijs adolere, vnde factũ est vt acciperetur pro loco cruciandis reprobis destinato, Ier.7.31. x Quatuor erant suppliciorum genera Hebraũ vsitata, antequam politia ab Herode euerteretur, strangulatio, gladius, lapidatio, ignis: huc ergo respexit Christus, quia ignis summũ erat supplicium quòd ergo mentionẽ facit iudicij, consessus, & gehenna, ostẽdit peccata alia, alijs grauiora esse, sed omnia esse eiusmodi, vt eorum rationem reddere opporteat, & pœnas luere.

y Accommodat totum hunc sermonẽ, ad rationem suorum temporum quibus erectum erat Hierosolymis altare: inepti ergo qui inde altaria extrui colligũt, & vsurpãdas oblationes, ineptiores qui quòd de mutua recõciliatione dicitur, ad purgatorium transferũt. z Præcide omnẽ inimicitiarũ causam. a Ad verbũ, cõtra litigatori.

es in via cum eo, nequando te tradat aduerſarius iudici,& iudex te tradat [b] miniſtro,& in cuſtodiam conijciaris.

26 Amen dico tibi,nequaquam exibis illinc vſque dum [c] reddideris vltimum quadrantem.

27 ¶ Audiſtis dictum fuiſſe antiquis, ‖ Non mœchaberis.

28 Ego verò dico vobis,Quicunque aſpicit mulierem vt eam concupiſcat, iam adulterauit eam in corde ſuo.

29 ‖ Quòd ſi oculus tuus [d] dexter facit vt [e] tu offendas,erue eum, & abijce abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum conijciatur in gehennam.

30 Et ſi dextera tua manus facit vt tu offendas, excinde eam, & abijce abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum conijciatur in gehennam.

31 Dictum eſt autem, ‖ Quiſquis [f] dimiſerit vxorem ſuam,det ei [g] libellum diſceſſionis.

32 Ego verò dico vobis,eum qui dimiſerit vxorem ſuam,extra rationem [h] ſcortationis, facere vt ea mœchetur:& eum qui dimiſſam duxerit,mœchari.

33 [8]Rurſum,audiſtis dictum fuiſſe antiquis,‖Nõ [i] peierabis: ſed reddes Domino quæ tu iuraueris.

34 Ego verò dico vobis,ne iuretis omninò:neq; per cœlum,quia thronus Dei eſt:

35 Neque per terram, quia [k] ſcabellum eſt pedum eius,neque per Ieroſolyma,quia vrbs eſt magni regis.

36 Neque per caput tuum iures:quia non potes

7 Scortator cenſetur corã Deo quiſquis mulierem concupiſcit: ac proinde oculi continendi ſunt & membra omnia, omneſq; adeò occaſiones quibus ad malè agendum commoueri poſſumus, vel maximis cum damnis ſunt vitandæ. *Exod.20.14. Infra 18.8. mar.9.47. Infra 19.7. deut.24.1. mar.10.4. luc.16.18. 1.cor.7.10.*

8 Tertij præcepti explicatio, aduerſus peruerſam Scribarum ſententiam,qui obliquás ſiue indirectas iurandi formas excuſabant. *Exod.20.7. leui.19.12. deut.5.11.*

b Apparitori c Summo iure tecum agetur. d Dextri oculi & dextra manus meminit, quia dextera partes potiores ſunt, & expediriores ad quoduis ſcelus patrandum. e Ad verbum,ſcandalizat: peccata enim ſunt veluti ſcandala,i. ſaxa ad qua impingimus. f Ad verbum,abſoluerit. g Ad verb.abſceſſionale. h Scortatio,hic ſumitur pro adulterio. i Peierare,non ſignificat falsũ iurare,ſed quod iuraris nõ præſtare.Cic.Offi.3. k Ad verb,ſuppedale,quòd pedibus ſubiectũ.

vnum capillum album aut nigrum facere.

37 ‖ Esto autem sermo vester [l] etiam etiam, nō non: quod autem suprà hæc redūdat, à [m] malo est.

38 [9] Audistis dictum fuisse, ‖ [n] Oculum pro oculo, & dentem pro dente.

39 Ego verò dico vobis, ‖ ne resistatis [o] malo: sed quisquis te [p] cædet in dexteram tuam maxillam, obuerte ei & alteram.

40 Et ei qui vult tecum iudicio contendere, ac tunicam tuam capere, dimitte ei etiam pallium.

41 Et quisquis te [q] angariabit *ad* miliare vnum, abi cum eo duo.

42 ‖ Petenti abs te dato: & volentem mutuari abs te, ne auerseris.

43 Audistis dictum fuisse, ‖ Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.

44 Ego verò dico vobis, ‖ diligite inimicos vestros, [r] benedicite ijs qui deuouent vos, benefacite ijs qui oderunt vos, & ‖ precamini pro ijs qui vos [s] infestant & persequuntur vos:

45 ‖ [10] Vt sitis filij Patris vestri qui est in cœlis, facit enim vt sol suus exoriatur super malos ac bonos, & pluit super iustos & iniustos.

46 Nam si dilexeritis eos qui diligūt vos, quam mercedem habebitis? nónne & [t] publicani idem faciunt?

47 Et si cōplexi fueritis fratres vestros solū, quid

Iac. 5. 12.

9 Secūdæ Tabulæ summam contrà quàm docebāt Scribę, sic ostēdit accipiendā, vt malū malo retaliare nullo modo liceat, imò potius repetitæ iniuriæ sint perferendæ, & ipsis capitalibus hostibus sit benefaciendum.

Exo. 21. 24, leuit. 24. 20, deu. 9. 21. Leu 6. 29, rom. 12. 17, 1. cor. 6. 7. Deut. 15. 8. Leuit. 19. 18. Luc. 6. 27. Luc. 23. 34, act. 7. 60, 2. cor. 4. 13. Luc. 6. 13.

10 Argumētū duplex: vnum à relatis, Qualis pater, tales liberos esse oportet: alterū à cōparatis, Præstare oportet Dei filios huius seculi filijs.

l Quod affirmatis nudè affirmetis, quod negatis nudè negetis. m A conscientia mala, vel à Diabolo. n Sub. erue. o Potest exponi in tertio casu, id est, illi qui malus est, vel sexto, id est, per malum, vt sit sensus, ne pēsate iniuriam iniuria. p Fuste vel virga, quod ignominiosum est. q Nomē Persicum, Herodotus lib. 8. angari autem dicebantur, quos hodie postas dicimus, hoc interest, quod Persis licebat equos, naues, ipsos denique homines ad cursū rapere: sic angariatus dicitur Cyrenasius ille, qui ad baiulandum crucem adactus est, infra 27. 32. r Bene precemini. s Hostium more, & violenta cum contumelia. t Qui vectigalibus præerant, genus hominum Iudæis inuidiosum, quia Romanis (quorum iugū ferebant impatientissimè Iudæi) operā suam locassent, tum verò quòd soleant auaritia esse dediti publicani.

amplius

amplius facitis? nónne & publicani ita faciunt?

48 Eſtote igitur vos perfecti, vt Pater veſter qui eſt in cælis, perfectus eſt.

CAP. VI.

1 Eleemoſyna. 5 Oratio. 14 Condonandum fratri. 16 Ieiunium. 19 Theſauri. 20 Pauperibus ſubueniendum. 24 Deus & diuitiæ. 25 Solicitudo de victu & veſtitu tollenda. 33 Regnum Dei, & eius iuſtitia.

1 ATtendite [1] ne eleemoſynam veſtram detis coram hominibus, vt ſpectemini ab eis: alioqui [a] mercedem non habebitis apud Patrem veſtrum qui eſt in cœlis.

2 ‖ Itaque quum dabis eleemoſynam, ne cures buccina cani coràm te, ſicut [b] hypocritæ faciunt in [c] ſynagogis & in plateis, vt gloriam conſequantur ab hominibus. amen dico vobis *eos* referre mercedem ſuam.

3 Quum verò tu das eleemoſynam, ne nouerit ſiniſtra tua quid faciat dextera tua.

4 Vt ſit eleemoſyna tua in occulto: Pater autẽ tuꝰ qui te aſpicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

5 [2] Et quum precaris, ne ſis vt hypocritæ. amant enim in conuentibus & in [d] angiportis plateárum ſtando precari, vt appareant hominibus. amẽ dico vobis, *eos* [e] referre mercedem ſuam.

6 Tu verò, quum precaris, introito in [f] conclaue tuum, & clauſo oſtio tuo precare Patrem tuum qui eſt in occulto: & Pater tuus qui *te* aſpicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

7 Precantes autẽ ne ſitis [g] loquaces vt Ethnici. putãt enì fore vt ſua illa [h] loquacitate exaudiantur.

8 Ne igitur ipſis aſſimilemini. nouit enim Pater veſter quibus ſit vobis opus, antequam vos petatis ab eo.

CAP. VI.

1 Eleemoſynas ambitio irritas facit.

2 Duo in precibus maxima vitia reprehendit, ambitionem & inanem garrulitatem. *Rom. 12. 8.*

a Mercedis nomen paſſim in Scripturis ſumitur pro præmio, ſed gratuito, ideò fruſtra a ſcholaſticis opponitur meritò.

b Simulatores, hypocrita enim erant hiſtriones, qui perſonam aliquam in fabula ſuſtinerent.

c In locis celebrioribus, quod ſolent hiſtriones.

d Ad verb. in platearum angulis. i. vbi viæ deſinunt, ſcilicet in compitis & quadriuijs, vbi ſolent homines conuenire.

e Scilicet, gloriоſam illam prædicationem, quã ab hominibus cõſequuntur.

f Ad verb. in locum interiorem & abditum. g Longæ preces non damnantur, ſed vanæ, inanes, & ſuperſtitioſæ. h Ad verb. verboſitate.

Luc.11.2.

3 Vera omniũ Christianorũ precũ summa ac formula.

4 Condonantibus iniurias, condonantur peccata, vltoribus autẽ parata est vltio. *Infra 13.19. Marc.11.25, eccle.28.2.*

5 In eos qui sanctitatis famam ex ieiunijs venantur.

6 Vana hominum studia ostẽduntur, qui certo vitæ æternæ thesauro neglecto, in caducis & inanibus opibus cõgerẽdis vitã consumunt.

i Sanctè colatur.

Luc.12.33. 1.tim.6.19.

k Id est, idoneum & vtilem natura nostra ad quotidianam vitam, vel eum quo contenta esse passit natura atque constitutio nostra.

9 [3] Vos igitur ita precamini, ‖ Pater noster qui [4] es in cœlis, [i] sanctificetur nomen tuum:

10 Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cœlo, *ita* etiam in terra.

11 Panem nostrũ quotidianũ da nobis hodie.

12 Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.

13 Et ne nos [l] inducas in tentationem, sed libera nos à ‖ [m] malo. Quia tuum est regnum, & potentia, & gloria in secula. Amen.

14 ‖ [4n] Nam si remiseritis [o] hominibus offensas ipsorũ, remittet etiã vobis Pater ille vester cœlestis.

15 Sin autem non remiseritis hominibus ipsorum offensas, nec Pater vester remittet vobis offensas vestras.

16 [5] Quum autem ieiunatis, ne sitis vt hypocritæ, tetrici. [p] obscurant enim facies suas, vt appareant hominibus, ieiunare. amen dico vobis, referunt mercedem suam.

17 Tu verò, quum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua:

18 Vt ne appareas hominibus ieiunare, sed Patri tuo qui *est* in occulto: & Pater tuus qui aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

19 [6] Ne thesauros congerite in terra, vbi tinea & erosio corrumpit, & vbi fures perfodiunt ac furantur:

20 ‖ Sed congerite vobis thesauros in cœlo, vbi neque tinea neque erosio corrumpit, & vbi fures non perfodiunt, neque furantur.

21 Nam vbi est thesaurus vester, illic erit etiam cor vestrum.

l Inferas. m Diabolo, vel ab omnibus malis & aduersis rebus. n Antithesis ad excitandam attentionem in doctrina huius diligentia. o Æqualibus vestris. p Non sinunt conspici faciem priorem, id est, colorem faciei nativum vitiant, vt appareant macra & pallida facie.

22 Lucerna

22 ‖7Lucerna corporis eſt oculus:itaque ſi q oculus tuus r ſimplex fuerit, totum corpus tuũ ſlucidum erit:

23 Quod ſi oculus tuus malus fuerit, totũ corpus tuum tenebroſum erit,Ergo ſi lumen quod eſt in te,tenebræ ſunt,ipſæ tenebræquantæ?

24 ‖8 Nemo poteſt t duobus dominis ſeruire. aut enim vnum habebit odio,& alterũ diliget: aut vni adhærebit,& alterum contemnet.Non poteſtis Deo ſeruire & u mammonæ.

25 ‖9Propterea dico vobis, ne eſtote ſoliciti de x anima veſtra, quid eſuri ſitis aut quid bibituri: neque de corpore veſtro,qua re ſitis induẽdi.nònne anima plus eſt quàm alimentũ,& corpus quàm veſtitus?

26 Intuemini in volucres y cæli:non ſerunt enim,neque metunt,neque cogunt in horrea,& Pater veſter cæleſtis alit eas: nónne vos multò præſtatis eis?

27 Quis autem ex vobis z ſolicitè cogitando, poteſt apponere ad ſtaturam ſuam cubitum vnum?

28 Ac de veſtitu quid ſoliciti eſtis? diſcite quomodo lilia agrorum creſcant: non a fatigantur,neque nent.

29 Sed dico vobis, ne Solomonem quidem eum vniuerſa b gloria ſua, ſic amictum fuiſſe vt vnum ex iſtis.

30 Quòd ſi herbam agri quæ c hodie extat, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumueſtit, nónne vos multò magis,ô d exigua fide præditi?

Luc.11.34.

7 Homines quantulancunque naturæ ſuæ lucem malignè extingũt

Luc.16.13.

8 Deus à toto homine vult coli.

Luc.12.22. philip.4.6. 1.tim.6.8. 1.pet.5.7. pſal.54.23.

9 Peruerſa ſolicitudo de huius vitæ rebus.ſeria prouidentiæ Dei meditatione corrigitur in Dei filijs.

q Mentis iudicium, vt ſient oculis corpus,ita rectã rationem.i.Spiritus Dei illuſtrata tota vita noſtra regatur.

r Purus,cui opponitur poſtea malus,i.inquinatus.

ſ Oculi luce illuſtratum.

t Diſſidentibus, nam ſi duo conſentiant,inſtar vnius erunt.

u Vox Syriaca,ſignificans quacunque ad rem pecuniariam pertinent.

x De vita veſtra.

y Aereas,ſiue in aere verſantes: cœlum enim pro aere in omnibus ferè linguis vſurpatur.

z De ſolicitudine loquitur, quæ coniuncta eſt cum animi anxietate,cui annexa eſt vt plurimum diffidentia.

a Opere faciundo.

b In ſplendore regio.

c Quæ eſt in natura rerum, vt vulgò dici ſolet.

d Languida.

e *Erunt vobis instar auctarij.*
f *Propter crastinum, hebr. vt Prou 27.1.*
g *Afflictio.*

31 Ne igitur estote soliciti, dicentes, Quid edemus: aut quid bibemus? aut quo amiciemur?

32 (Nam omnia ista gentes requirunt) nouit enim Pater vester cœlestis vos indigere his omnib⁹.

33 Sed quærite primò regnum Dei, & iustitiam eius, & ista omnia [e] adijcientur vobis.

34 Ne sitis igitur soliciti [f] de crastino: nam crastinus dies solicitus erit de *rebus* suis. sufficit diei [g] vexatio.

CAP. VII.

1 *Non iudicandum de proximo.* 6 *Non dandum sanctum canibus.* 13 *Via lata & arcta.* 15 *Pseudoprophetæ.* 18 *Arbor & fructus.* 24 *Domus super petram fundata.* 26 *Super arenam.*

CAP. VII.
1 Reprehendere quidem alij alios debemus sed nec temerè, neque vt sanctiores videamur, neque vllo fratrum odio.
Luc.6.37. rom.2.1. 1.cor.4.5. Mar.4.24. luc.6.38.
2 Peruicaces Euangelij hostes indigni eius prædicatione.
Luc.6.41.
3 Preces certũ in omnibus malis perfugiũ
a Par pari refertur.
b Qua fronte. Infra.21.28. mar.11.24. luc.11.9. ioh.14.13.& 16. 14. iac.1.6.
c Margarites dicitur Græcis à nitore splendente, Latinis vnio in summo fuit olim pretio, nam vnio Cleopatræ æstimata fuit ducentis quinquaginta millibus coronatis: transfertur ad significandam pretiosissimam doctrinam cœlestem.

1 NE ‖ [1] iudicate, vt ne iudicemini
2 Quo enim iudicio iudicatis, iudicabimini: & ‖ qua [a] mensura metimini, vicissim metientur vobis.

3 Quid autem aspicis festucam quæ est in oculo fratris tui, trabem verò quæ est in oculo tuo, non animaduertis?

4 ‖ Aut [b] quomodo dices fratri tuo, Sine eijciam festucam ex oculo tuo: & ecce trabs in oculo tuo?

5 Hypocrita, eijce primùm trabem illam ex oculo tuo, & tum dispicies vt eijcias festucam ex oculo fratris tui.

6 [2] Ne date *quod* sanctum *est* canibus, nec proijcite [c] margaritas vestras coràm porcis: nequando conculcent eas pedibus suis, & [d] conuersi lacerent vos.

7 ‖ [3] Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

d *Canes vel porci.*

8 Quisquis

8 Quiſquis enim petit, accipit, & qui quærit inuenit: & pulſanti aperietur.

9 Nam quis eſt ex vobis [e] homo, qui, ſi filius eius petierit ab eo panem, det ei lapidem?

10 Et, ſi piſcem petierit, num ſerpentem dabit ei?

11 Si vos igitur, quum ſitis mali, noſtis dona bona dare liberis veſtris, quantò magis Pater veſter qui eſt in cælis, dabit bona ijs qui ab ipſo petent?

12 ‖ [4] Quæcunque igitur volueritis vt faciant vobis homines, ita & vos facite eis. [f] iſta enim eſt Lex & Prophetæ.

13 [5] ‖ Introite per anguſtam portam: quoniam lata eſt porta, & ſpacioſa via quæ adduxit in exitium, multíque ſunt qui introeunt per eam.

14 Quia [g] anguſta eſt porta & ſtricta via quæ ducit ad vitam: & pauci ſunt qui inueniant eam.

15 [6] Cauete verò vobis à pſeudoprophetis, qui veniunt ad vos cum veſtimentis [h] ouium, ſed intrinſecus ſunt lupi rapaces.

16 A fructibus eorum agnoſcetis eos. ‖ Num colligunt ex ſpinis vuam, aut ex tribulis ficus?

17 Ita omnis arbor bona fert fructus bonos, putris autem arbor fert fructus malos.

18 Non poteſt arbor bona fructus malos ferre, neque arbor putris fructus bonos ferre.

19 ‖ Quæcunque arbor non fert fructum bonum, exciditur, & in ignem conijcitur.

20 Nempè igitur ex fructibus ipſorum agnoſcetis eos.

21 [7] ‖ Non quiſquis dicit mihi Domine, Domine, introibit in regnum cœlorum, ſed qui facit quod vult pater meus qui in cœlis eſt.

22 Multi dicent mihi in illo die, Domine, Domine, nónne per nomen tuum prophetauimus, &

4 Anacephalæoſis interpretationis ſecundæ Tabulæ.

5 Exemplum vitæ non petendum à multitudine. *Luc. 6. 31. ioh. 4. 16. Luc. 13. 24.*

6 Cauendi doctores falſi, quorum notæ ſunt falſa doctrina & mali mores.

7 Excellentiſſima etiam dona abſque pietate nihil eſt.

e Homo quum ſit, ſub. cum Deo benignitate minime comparandus. Luc. 6. 43. 44.

f Metonymicè, id eſt, doctrina Legis & Prophetarum. Suprà. 5. 17.

g Anguſta eſt & arcta via: per hanc ipſam aſperam viam, & tranſire oportet, & perpeti, ſeu tolerare & comprimi, & ita ingredi ad vitam. Rom. 3. 13. iac. 1. 22.

h Hominum manſuetorum.

8 Vera pietas vno Christo nititur, ideóque perstat inuicta.
Luc. 13. 25. 27. Psal. 6. 9. Luc. 6. 47.

per [i] nomen tuum dæmonia eiecimus, & per nomen tuum multas [k] virtutes edidimus?

23 Tunc autem [l] profitebor eis, ‖ Nunquam [m] noui vos: ‖ discedite à me qui [n] facitis iniquitatem.

24 ‖ [8] Quisquis igitur audit ex me sermones istos, & eos præstat, assimilabo eum viro prudenti, qui ædificauit domum suam super petram:

25 Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & inciderunt domui illi: & non cecidit. fundata enim fuerat super petram.

26 Et quisquis audit ex me hos sermones, & eos non præstat, assimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domum suam super arenam.

27 Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & impacti sunt domui illi: & cecidit, & fuit [o] casus eius magnus.

28 ‖ Et factum est quum finisset Iesus sermones istos, [p] percellebatur turba super doctrina ipsius.

29 Docebat enim eos vt habens [q] autoritatem, & non vt Scribæ.

i Palam dicam. k Non est ignorantia, sed reiectionis. l Qui omni vitiorum generi est addicti, & qui ex vitijs videmini artem facere. o Ruina. p Ad verbum, excutiebantur, nam qui obstupescunt, illis velut valido aliquo ictu mens excutitur. q Ea praditum potestate admiratur multitudo, qua esset egregia & libera doctrina, dissimilis Pharisaica.

CAP. VIII.
Marc. 1. 40, luc. 5. 12.

CAPVT. VIII.

8 Leprosus purgatus. 5 Centurionis fides. 11 Gentium vocatio. 12 Iudæorum reiectio. 14 Socrus Petri sanatur. 19 Scriba Christum sequi volens. 23 Tempestas in mari. 28 Duo dæmoniaci sanantur. 32 Dæmones in porcos abeunt.

1 Christus leprosum manu tactum sanãs, declarat se nullos quantumuis impuros peccatores ad se confugientes abhorrere.

1 QVum autem descendisset è monte, secuta est eum turba multa,

2 ‖ [t] Et ecce, [a] leprosus veniens adorauit

a Lepra, non est ille morbus quem Graci elephantiasin vocant, sed pertinacissima scabies genus.

eum,

eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

3 Extensaq; manu tetigit eum Iesus, dicens, Volo, purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra.

4 Tunc dicit ei Iesus, Vide *vt* nulli dicas: sed abi, ostende teipsum sacerdoti, & offer donum illud quod ‖ imperauit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio.

5 ‖ [2] Ingressum autem Iesum in Capernaum adijt Centurio precans eum.

6 Et dicens, Domine, [b] puer meus [c] proiectus est domi paralyticus, vehementer vexatus.

7 Tunc dicit ei Iesus, Ego quum venero sanabo eum.

8 Et respondens Centurio dixit, Domine, non sum dignus vt sub tectum meum ingrediaris: sed [d] solùm loquere, & sanabitur puer meus.

9 Nam & ego sum homo, sub potestate *constitutus*, & habeo sub me milites: & dico huic, Proficiscere, & proficiscitur: & alteri, Veni, & venit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.

10 *Hæc* autem quum audisset Iesus, miratus est: & ait sequentibus, Amen dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.

11 Dico autem vobis, multos ab Oriente & Occidente venturos, & [e] discubituros cum Abraham & Isaac, & Iacob in regno cælorum.

12 ‖ [f] Filios verò regni eiectum iri in tenebras [g] exteriores: illic erit fletus, & stridor dentium.

13 Et dixit Iesus Centurioni, Abi, & vt credidisti fiat tibi, Sanatùsque est puer eius eo ipso momento.

14 ‖ 3 Et quum venisset Iesus domum Petri, vidit socrum eius in lecto proiectam & febricitantem.

2 Christ[a] proposito Centurionis incircūcisi, sed excellenti fide præditi, exemplo, Iudæos ad æmulationem prouocat, simul prædicens eorū reiectionem, & Gentiū vocationem. *Leuit.14.4. Luc.7.1.*

3 Christus varios morbos sanans, ostendit se missum à Patre, vt in eo vno remediū in quibusuis malis quæratur.

b Pueri nomine intelligi potest filius, minister & seruus.

c In lecto, quasi cadaueri, sicut sunt paralytici. Infra, 22.13.

d Tātum verbo iube. Marc.1.29, luc.4.38.

e Metaphora sumpta à conuiuijs, qui enim simul assident, socij sunt in conuiuio.

f Indigenas, quos vulgo vocant naturales, quales erant Iudæi. extra regnum: nam in regno lux, extra regnum, tenebræ.

g Quæ sunt

Marc.1.32, luc.4.40. Esa.54.4, 1.pet.2.24.

4 Veri discipuli Christi ad quaslibet ærumnas se comparent.

Luc.9.59.

5 Cessēt quęcunque hominibus debem⁹ officia, vbi iubet Dominus operā sibi impendi.

6 Christus etiam si videatur suos interdum etiam in extremis periculis negligere, suo tamen tempore sedatis omnibus tempestatib⁹, illos in portū perducit.

Marc.4.35, luc.8.22.

b Sermone solo.

i Omnis generis.

k Trajecto, Capernaū enim ſita erat ad lacū Tiberiadis.

l Ad verbum, umbracula ex panno contexta.

15 Tetigitque manum eius, & reliquit eam febris: & surrexit, ac ministrauit eis.

16 ‖ Quum autem serum *diei* esset, obtulerunt ei dæmoniacos multos, & eiecit spiritus [b] verbo, [i] omnesque malè affectos sanauit:

17 ‖ Vt impleretur quod dictum est per Esaiam Prophetam, dicentem, Ipse inualetudines nostras accepit, & morbos portauit.

18 ‖ Quum vidisset autem Iesus turbam multam circum sese, iussit *suos discipulos* abire in [k] vlteriorem *ripam*.

19 [4] Et quum accessisset quidam Scriba, dicit ei, Magister, sequar te quocunque abieris.

20 Tunc dicit ei Iesus, Vulpes lustra habent, & volucres cœli, [l] nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

21 [5] Alius autem ex discipulis eius dixit ei, Domine, permitte mihi primùm abire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem dixit ei, Sequere me, & sine vt [m] mortui sepeliant mortuos suos.

23 ‖ [6] Et quum ipse esset ingressus nauigium, sequuti sunt eum discipuli eius.

24 Et ecce motus magnus factus est in mari, adeò vt nauis operiretur à fluctibus: ipse verò dormiebat.

25 Et accedentes discipuli excitauerunt eum, dicentes, Domine, serua nos, perimus.

26 Et dicit eis, Quid timidi estis, ô exigua fide prædíti? Tunc experrectus [n] obiurgauit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.

27 Homines verò mirati sunt, dicentes, Qualis est iste, [o] vt venti quoque & mare auscultent ei?

m Incredulis, incredulos. & increpuit mare Syph.

n Hebr. id est, additis minis, præcepit, vt Psal.106.9.

o Quia.

28 ‖ [7] Et

28 ‖ [7] Et quum ipse veniſſet ad vlteriorem ripam, in regionem Gergeſenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis exeuntes, ſæui valdè: adeò vt non valeret quiſquam præterire per viam illam.

29 Et ecce clamarunt, dicẽtes, Quid [p] nobis tecum, Ieſu Fili Dei? veniſti huc vexatum nos ante tempus?

30 Erat autem [q] longè ab eis grex porcorum multorum paſcens.

31 Dæmones verò præcabantur eum, dicentes, Si eijcis nos, permitte nobis abire in gregem porcorum illorum.

32 Et ait eis, Abite. Illi verò egreſſi abierunt in illum gregem porcorum: & ecce ruit totus ille grex porcorum è præcipicio in mare, & mortui ſunt in aquis.

33 Paſtores autem fugerunt: & quum abijſſent in vrbem renunciarunt omnia, & quæ dæmoniacis facta fuerant.

34 Et ecce, tota vrbs exiuit in occurſum Ieſu. & quum vidiſſent eum, rogarunt vt [r] digrederetur à finibus ipſorum.

Marc. 5. 1, luc. 8, 26.

7 Chriſtus homines à miſerabili Satanæ ſeruitute liberatum venit: ſed mundus Chriſto quàm vilibus vel leuiſſimis commodis carere mauult.

p Sub. eſt rei.

q In monte, teſtantibus Marco & Luc. Gadara autem teſte Ioſepho, libr. 17. cap. 13. erat Græcanici inſtituti, vnde mirum eſſe nõ debet ſi porci illic fuerunt.

r Vbi vita degitur qualis eſt porcorũ, vbi Chriſtus non manet, ſed Dæmones.

CAP. IX.

1 Paralyticus ſanatur. 5 Remiſſio peccatorum. 9 Matthæus vocatur. 10 Peccatores. 17 Vinum nouum. 18 Principis filia ſuſcitatur. 20 Mulier à fluxu ſanguinis ſanatur. 28 Duo cæci fide ſanantur. 32 Mutus dæmoniacus ſanatur. 37 Meſſis, Operarij.

1 ET [t] ingreſſus nauigium, traiecit, & venit in [a] ſuam vrbem.

2 ‖ Et ecce, obtulerunt ei paralyticum in lecto proiectum: quumq; [b] vidiſſet Ieſus fidem eorũ,

CAP. IX.

1 Peccata ſunt noſtrarum afflictionũ cauſæ, & ab vno Chriſto credentibus remittuntur. *Marc. 2. 3, luc. 5. 18.*

a Capernaum, nam vt inquit Theoph. Bethleem genuit, Nazareth educauit, Capernaum incolam habuit Chriſtum. *b Id eſt, ex manifeſto ſigno cognouiſſet.*

dixit paralytico, Confide fili, remissa sunt tibi peccata tua.

3 Et ecce, quidam è Scribis dicebant apud se, Iste [c] blasphemat.

4 Et quum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit, Quid cogitatis mala in cordibus vestris?

5 Vtrum enim est facilius? dicere, remissa sunt tibi peccata: an dicere: Surge & ambula?

6 Vt autem sciatis autoritatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata (tunc dicit paralytico) Surge tolle tuum lectum, & abi domum tuam.

7 Tunc *ille* surrexit, abijtque domum suam.

8 Turba verò quum *hoc* vidisset, mirata est, & glorificauit Deum qui dedisset talem potestatem hominibus.

9 ‖ [2] Et quum prætergrederetur Iesus illinc, vidit quendam sedentem ad [d] telonium, qui Matthæus dicebatur, & dixit ei, Sequere me. Atque *is* surgens sequutus est eum.

10 Et factum est quum Iesus accumberet domi *illius*, ecce, multi publicani & [e] peccatores qui venerant, simul accubuerunt cum Iesu & discipulis eius.

11 Quumque *id* vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus edit magister vester?

12 Iesus autem quum *hoc* audisset, dixit eis, Qui valent non egent medico, sed malè affecti.

13 Profecti verò discite quid sit, ‖ Misericordiã volo, & non sacrificium. non enim veni vt vocarẽ iustos, ‖ sed peccatores ad resipiscentiam.

14 [3] Tunc adeunt eum discipuli Iohannis, dicentes, ‖ Quare nos & Pharisæi multùm ieiunamus, discipuli verò tui non ieiunant?

15 Et dixit eis Iesus, Num possunt [f] filij thalami luge-

2 Christus humiles peccatores ad se vocat, hypocritas fastuosos aspernatur.

3 Aduersus prauam æmulationem in rebus medijs.

c Blasphemare apud sacros scriptores, est impiè loqui, apud diserti ores Græcos significat, calumniari. Marc. 2. 14. luc. 5. 27.

d Ad publicanorum mensam.

e Publicanorum socij, qui Iudæa in formam prouincia redacta, operam suam Romanis ad exactionem tributorum locabant, & ideò à reliquis Iudæis, peccatores, id est, scelerate perditi vocabantur. Osee 6. 6, infra, 12. 7. 1. Tim. 1. 15. Mar. 2. 18. luc. 5. 33.

f Heb. qui in conclaue sponsi, vt maximè familiares admittuntur.

mi lugere quandiu cum eis eſt ſponſus? Aderunt autem dies quum tolletur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt.

16 Nullus autem immittit panniculum [g] impexum in veſtimentum vetus: illud enim ipſius [h] ſupplementum tollit *aliquid* exillo veſtimento, & fit peior fiſſura.

17 Neque inijciunt vinum nouum in vtres veteres: alioqui rumpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: ſed inijciunt vinum nouum in vtres recentes, & vtraque conſeruantur.

18 ‖ [4] Hæc eo loquente ipſis, ecce, quidam princeps *ſynagogæ* quum veniſſet, adorauit eum dicens, Filia mea [i] modò defuncta eſt: ſed veni & impone manum tuam ſuper eam, ac viuet.

19 Tunc ſurgens Ieſus ſequutus eſt eum, & diſcipuli eius.

20 (Et ecce, mulier ſanguinis profluuio laborans à duodecim annis, accedens à tergo, tetigit fimbriam veſtimenti illius.

21 Dicebat enim apud ſe, Si ſolùm tetigero veſtimentum eius, ſeruabor.

22 Ieſus verò conuerſus & intuitus eam, dixit, Confide filia: fides tua te ſeruauit. Et ſeruata eſt mulier ab eo [k] momento.)

23 [5] Et quum veniſſet Ieſus domum principis *ſynagogæ*, vidiſſetq; [l] tibicines, & turbã tumultuãtẽ,

24 Dicit eis, Recedite: non enim mortua eſt adoleſcentula, ſed dormit. Et deridebant eum.

25 Quum autem fuiſſet ejecta turba, ingreſſus, [m] prehendit manum eius: & ſurrexit adoleſcentula.

26 Et exijt hæc fama in totam illam regionem.

27 [6] Quumque prætergrederetur illinc Ieſus, ſequuti ſunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miſerere noſtri fili Dauid.

28 Quum autem veniſſet [n] domum, adierunt

4 Nullum eſt tam inueteratum vel inſanabile malum quod Chriſtus vera fide tanquam manu, vel leuiſſime attactus, protinus non ſanet. *Mar. 5. 22. luc. 8. 41.*

5 Chriſti potentiæ mors etiam ipſa cedit.

6 Chriſtus ſanatis duobus cæcis, confirmat ſe eſſe mũdi lucem.

g Rudem, qui fulloni traditus non fuit.

h Quod immiſſũ eſt ad implendam fiſſuram.

i Nuper.

k Eo temporis articulo quo hæc dicta ſunt.

l In luctu adhibitos tibicines cõflat.

m Vi adhibita cepit.

n In illam domũ quam inhabitare ſolitus erat.

eum cæci illi, & dicit eis Iesus, Creditis me hoc posse facere? Dicunt ei, Etiam Domine.

29 Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundùm fidem vestram fiat vobis.

30 Et [o] aperti sunt oculi eorum: & grauiter [p] interminatus est eis Iesus, dicens, Videte nemo sciat.

31 At illi egressi sparserunt eius famam in tota illa regione.

32 ‖ [7] Ipsis autem egredientibus, ecce, obtulerunt ei hominem mutum dæmoniacum.

33 Et eiecto dæmonio loquutus est mutus: & mirata est turba, dicens. Nunquam apparuit tale quidpiam in Israël.

34 ‖ Pharisæi verò dicebant, Per principem dæmoniorum eijcit dæmonia.

35 ‖ Et circuibat Iesus vrbes omnes ac vicos, docens in synagogis eorum, & prædicans euangelium regni, & sanans [q] quenuis morbum & quenuis languorem in populo.

36 ‖ [8] Quum vidisset autem turbam, [r] misericordia commotus est super eis, quòd essent [s] dissipati & disiecti quasi oues non habentes pastorem.

37 Tunc dicit discipulis suis, ‖ Ipsa quidem messis multa, operarij autem pauci.

38 Rogate igitur dominum messis, vt [t] emittat operarios in messem suam.

7 Exemplum potestatis Christi in diabolum.

8 Etiamsi cessent ordinarij pastores, Christus tamen Ecclesiæ suæ curam non abiecit.

Luc. 11. 14.

o Hebrai vocant oculos clausos, qui nihil vident: apertos, qui vident.

Infra 12. 24. mar. 3. 22. luc. 11. 15.

Mar. 6. 6. luc. 13. 22.

p Cum vehementi commotione, & interiore animi fremitu.

Mar. 6. 34. Luc. 19. 2. ioh. 4. 36.

q Cuiusuis generis.

r Ex intimis visceribus profecta. s Ad verb. exoluti. t Ad verb. ejciat, nam in tam sancto opere homines sunt tardissimi.

CAP. X.

1 Apostolis datur gratia sanitatum. 5 Mittuntur ad prædicandum Euangelium. 13 Pax. 14 Pulueris excussio. 16 Afflictio. 22 Perseuerantia. 23 Fuga. 28 Timor. 29 Passeres duo. 30 Capilli. 32 Confiteri Christum. 34 Pax, gladius. 35 Dissidia. 37 Amor parentum. 38 Crux. 39 Perdere animam. 40 Recipere Euangelistam.

1 Tunc

1 ‖Vnc [f] aduocatis duodecim diſcipulis ſuis, dedit eis poteſtatem aduerſus ſpiritus impuros, vt eijcerent eos, & ſanarent omnẽ morbum & omnem languorem.

2 Porrò duodecim Apoſtolorum nomina ſunt hæc: [a] primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi, & Iohannes frater eius.

3 Philippus, & Bartholomæus, Thomas, & Matthæus ille publicanus: Iacobus *filius* Alphæi, & [b] Lebbæus, cognominatus Thaddæus:

4 Simon [c] Cananites, & Iudas [d] Iſcariotes, qui etiam prodidit eum.

5 Hos duodecim miſit Ieſus, & addidit eis mandata, dicens, In [e] viam Gentium ne abieritis, & in vrbem Samaritanorum ne ingrediamini.

6 Sed proficiſcimini potiùs ‖ ad oues perditas domus Iſraël.

7 [2] Profecti verò prædicate, ‖ dicentes, Appropinquauit regnum cœlorum.

8 [3] Ægrotos ſanate, leproſos purgate, mortuos excitate, dæmonia eijcite. dono accepiſtis, dono date.

9 ‖ [4] Ne [f] comparate aurum, neque argentum, neque æs in zonis veſtris:

10 Neque peram ad iter, neque binas tunicas, neque ſoleas, neque virgam. ‖ nam dignus eſt [g] operarius alimento ſuo.

11 ‖ [5] In quamcunque verò vrbem aut vicum in-

1 Mittuntur Apoſtoli ad prædicandum Euangelium in Iſrael. *Mar.3.13. luc.9.1.*

2 Summa Euangelij ſiue prædicationis Apoſtolicæ.

3 Miracula, verbi appendices.

4 Abijciendæ ſunt verbi miniſtris quæcunque ſolicitudines, vel tantillum poſſint eos remorari. *Act.13.46. Luc.10.9.11.*

5 Fœliciſſimi, qui præconiũ Euangelij recipiunt: infœliciſſimi, qui reijciunt. *Mar.6.8. luc.9.3.*

a Theoph. primos dicit Petrũ & Andream dictos, quòd primò vocati fuerint. 1.Tim.3.18. Luc.10.8.

b Latiné, corculum ſonat, c Ad differentiam Petri. d Vir Kerioth, id eſt, Keriothites: Kerioth autem erat in tribu Iuda, Ioſue 15.25. e Ad exteras gentes. f In hanc profectionem, nempè vt & nullis impedimentis retineantur, & vt aliquem percipiant guſtum prouidentiæ Diuinæ, nam ex illis domum reuerſis quærit Dominus, ecquid illis in via defuerit, Luca 22.35. g Vbiq; Deus de alimento prouidebit.

6 Christus docet quomodo se gerere debeant ministri sub cruce.
Marc.6.11, luc 9.5. Act. 3.51, & 16.8.
h Satis sit dignus, ad vos recipiendos, vt Heb. 11.38. dicit mundum non fuisse dignum. Luc.10.3.
i Ex Hebraeorũ idiotismo qui pacis nomine omnia fausta intelligũt.
k Versabimini in summo discrimine. Marc.13.11, luc.12.11. Luc.21.16. Marc.13.13, luc.21.19.
l Qui ne iniuriam quidem vlciscamini: ex ijs autem animantium naturis admistis, nec sinit prudentiam fieri malitiosam, nec simplicitatem amentem, sed vnã virtutis formã, quã maximè licuit, ex ambobus exquisitè constituit.

troieritis, [h] exquirite quis in ea sit dignus: & illic manete vsquedum exeatis.

12 Introeuntes autem domum, salutate eam.

13 Et si quidem fuerit domus digna, veniat [i] pax vestra super eam: sin autem non fuerit digna, pax vestra ad vos reuertatur.

14 ‖Et quicunque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes domo aut vrbe illa, ‖ excutite puluerem pedum vestrorum.

15 Amen dico vobis, tolerabilior erit conditio terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm vrbis illius.

16 ‖ [6] Ecce ego mitto vos vt [k] oues in medio luporum: estote igitur prudentes vt serpentes, & [l] innocentes vt columbæ.

17 Cauete autem ab [m] hominibus. tradent enim vos in consessus, & in synagogis suis flagellabunt vos.

18 Sed & ad præsides ac reges ducemini mea causa, *vt hoc sit* [n] eis & Gentibus testimonium.

19 ‖Sed quum tradiderint vos, ne estote soliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quid loquamini.

20 Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, *is est*, qui loquitur [o] in vobis.

21 ‖ Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium: & insurgent liberi in parẽtes, & morte multandos eos curabunt.

22 Et eritis exosi omnibus propter nomẽ meũ: ‖ verùm qui sustinuerit ad finẽ vsque, is seruabitur.

23 Quum autem persequentur vos in [p] ea vrbe, fugite in aliam. Amen enim dico vobis, nequaquam [q] obieritis vrbes Israëlis, quin venerit Fi-

m Nam in caussa religionis, homo homini solet esse ferè semper lupus.
n Aduersus eos & gentes. *o Per vos vel inter vos.* *p In quam ingressi eritis.* *q Ad finem deduxeritis.*

lius

lius hominis.

24 ‖ Non eſt diſcipulus ſuprà magiſtrum, neque ſeruus ſuprà dominum ſuum.

25 Sufficit diſcipulo vt ſit ſicut magiſter ipſius, & *vt* ſeruus *ſit* ſicut dominus ipſius. ‖ ſi ipſum patremfamiliâs [r] Beelzebub vocarunt, quanto magis domeſticos eius?

26 [s] Itaque ne eos timete. ‖ nihil enim eſt opertum quod non ſit retegendum, & nihil occultum quod non ſit cognoſcendum.

27 Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurem auditis, prædicate [t] ſuprà domos.

28 [u] Et ne timete *vobis* ab ijs qui trucidant corpus, animam autem non poſſunt trucidare: ſed timete potiùs eum qui poteſt & animam & corpus perdere in gehenna.

29 Nónne duo paſſerculi [x] aſſario væneunt, & vnus ex eis non cadet [y] humi [z] ſine patre veſtro?

30 Veſtri verò etiam ‖ capilli capitis omnes numerati ſunt.

31 Ne igitur timete: vos multis paſſerculis præſtatis.

32 [7] ‖ Quiſquis igitur [a] confitebitur me coràm hominibus, confitebor & ego eum coràm Patre meo qui eſt in cælis:

33 Quiſquis autem negauerit me coràm hominibus, negabo eum & ego coràm Patre meo qui eſt in cælis.

34 [8] ‖ Ne exiſtimetis, me veniſſe miſſurum pacem in terram: non veni miſſurus pacem, ſed gladium.

35 ‖ Nam veni facturus vt diſſideat filius aduerſus patrem ſuum, & filia aduerſus matrem ſuam, & nurus aduerſus ſocrum ſuam.

Luc.6.40. ioh.13.16.& 15.20.

Infra.12.24.

7 Confeſſionis publicæ neceſſitas & præmium.

Mar.4.22. luc.8.17.& 12.2.

8 Euangelij prædicationẽ ciuilia diſſidia cõſequuntur.

r *Fuit Acaronitarum idolum, quod appellare poſſumus Dominum muſcarum.*

ſ *Veritas non ſemper occultabitur.*

1.Reg.14.45. act.27.34. Mar.8.38. luc.9.26.& 12.8 2.tim.2.12.

t *Propalam & in editioribus locis erant enim ædiũ ſumma ita fabricata vt in illis ambulare & vti ſari poſſent.*

Deut.22.8. 2.ſam.11.2. act.10.9. luc.12.51. Mich.7.6.

u *Quantumuis immanes & ſæui tyranni non ſunt nobis metuendi.*

x *Quarta vncia parte.* y *Ad verb. ad terram.* z *Non interueniente patris veſtri decreto.* a *Me confeſſione libera agnouerit.*

Luc.14.26.

36 Et inimici hominis *erunt qui sunt* domestici ipsius.

9 Omnia sunt sine exceptione, nostro erga Deũ officio postponenda. *Infrà,16.24, mar.8.34, luc.9.23,& 14.27.*

37 ‖ [9] Qui amat patrem aut matrem suprà me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam suprà me,non est me dignus.

38 ‖ Et qui non accipit crucem suam, ac sequitur me à [b] tergo,non est me dignus.

Infra,16.25, marc.8.35, luc.9.24,& 17.33, ioh.12.25.

39 ‖ Qui inuenerit animam suam,perdet eam: & qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

Luc.10.6, iohn.13.20. Marc.9.41.

10 Deus sacri ministerij est autor & vindex.

40 ‖ [10] Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit,recipit eum qui misit me.

11 Nullũ officium Christo impensum perit.

41 [11] Qui recipit Prophetã in [d] nomine Prophetæ,mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iustum in nomine iusti,mercedem iusti accipiet.

42 ‖ Et quicunque potũ dederit vni ex his [e] paruis poculum frigidæ solùm, in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdiderit mercedem suam.

b Ad verb.retro me,qui me praeuntem sequuntur: doctrina enim & afflictionibus prait Christus. c Seruauerit vitam: seruare autem dicuntur qui illam ex discrimine eximunt. Dicuntur autem ea ex vulgi opinione qui eos periisse putant qui moriuntur,quoniam de futura vita non cogitant. d Vt Prophetam. e Qui coram mundo sunt viles & abiecti.

CAP. XI.

2 Iohannes mittit discipulos ad Christum. 7 Testimonium Christi de Iohanne. 13 Lex & Prophetæ. 18 Christus & Iohannes. 21 Chorazin.Bethsaida. 25 Euangelium reuelatum paruulis. 28 Fatigati & onerati.

CAP. XI.

1 Christus ex suis operibus probat se esse promissum illum Messiam. *Luc.7.18.*

1 ET [1] factum est quum finem fecisset Iesus [a] præcipiendi duodecim discipulis suis, digressus est illinc vt doceret, & prædicaret in vrbibus [b] eorum.

2 ‖ Iohannes autem quum audisset in vinculis opera Christi,missis duobus ex discipulis suis,

a Præceptis instituendi.

b Discipulorum, id est, in Galilæa, vnde plerique eorum erundi erant, Act.2.7.

3 Dixit

3 Dixit ei, Tũne is es qui venturus erat, an alterum expectabimus?

4 Et respondens Iesus dixit eis, Profecti renũtiate Iohanni quæ auditis & videtis.

5 Cæci visum recipiunt, & claudi ambulant, leprosi mundantur, & surdi audiunt, mortui excitantur, & [c] pauperibus Euangelizatur.

6 Et beatus est qui [d] non fuerit offensus in me.

7 [a] Illis autem abeuntibus cœpit Iesus dicere turbæ de Iohanne, Quid existis in desertum vt spectaretis? arundinem quæ [e] agitetur à vento?

8 Sed quid existis vt videretis? hominem mollibus vestibus amictum? ecce, qui gerunt molles vestes, in domibus regum sunt.

9 Sed quid existis vt videretis? Prophetam? [f] certè dico vobis, etiam amplius quàm Prophetam.

10 Iste enim est de quo scriptum est, ‖ Ecce ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coràm te.

11 Amen dico vobis, non surrexit inter eos qui gignuntur è mulieribus, quisquam maior Iohanne Baptista: sed qui est minimus in [g] regno cœlorum, maior eo est.

12 ‖ Porrò [h] à diebus Iohannis Baptistæ vsque nunc regno cœlorum [i] vis adfertur, & [k] violenti rapiunt illud.

13 Nam omnes Prophetæ & ipsa Lex vsque ad Iohannem [l] prophetarunt.

14 Et, si vultis recipere, ‖ ipse est Elias ille qui venturus erat.

15 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

a Quæ conuenientia, quod item discrimẽ inter Prophetarum ministerium, Iohannis prçconium & plenam Euangelij lucẽ à Christo allatam.

c Pauperes euãgelizantur, id est, pauperibus annuntiatur Euangelium.

d Qui ex me non ceperit offendiculi occasionẽ. Malach. 3.2.

e Ad verb. quæ vndarum more huc atque illuc impellitur, quod fluctuare dicunt Latini.

f Confirmo vobis quòd videritis quendam Prophetã præstantiorem. Luc. 16.16. Mal. 4.5.

g Nouus ecclesiæ status in quo vera Dei gloria elucet: comparantur non personæ, sed doctrina genera, præconium Iohannis cum lege & Prophetis, & cum illo rursus clarissima illa Euangelij prædicatio. h A tempore. i Id est, quasi impetu quodam in illud perrumpitur. k Vim inferentes rapiunt, id est, corripiunt. l Futura tantùm vaticinati sunt quæ nunc præsentia clarè & perspicuè cernuntur.

16 ‖ [3] Sed cui assimilabo [m] generationem hãc? [n] Similis est puerulis qui sedent in foris: & acclamant sodalibus suis,

17 Ac dicũt, Tibia cecinimus vobis, & non saltastis: [o] lamentati sumus vobis, & non planxistis.

18 Venit enim Iohannes nec edens nec bibens, & aiunt, Dæmonium habet.

19 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicunt, Ecce homo edax & vini potor, publicanorum amicus & [p] peccatorum. [q] 4 Sed iustificata est sapientia à filijs suis.

20 ‖ [5] Tunc cœpit *ita* exprobrare vrbibus in quibus editæ fuerãt plurimę [r] virtutes ipsius, quòd non resipuissent.

21 Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethsaidan. nam si in Tyro & Sidone editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud vos, olim [s] cum sacco & cinere *sedentes* resipuissent.

22 Quinetiam dico vobis, Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio In die iudicij quàm vestra.

23 Et tu Capernaum, quæ es vsque ad cœlum sublata, vsque ad inferos deprimêris. nam si Sodomis editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud te, mansissent vsque ad hodiernum diem.

24 Quinetiam dico vobis, terræ Sodomorum tolerabilior erit conditio in die iudicij quàm tua.

25 ‖ In illo tempore, [t] respondens Iesus dixit, Confiteor tibi, Pater, Domine cœli & terræ, quòd absconderis hæc à sapientibus & intelligentibus, & ea [u] detexeris infantibus.

26 [x] Etiam Pater, [y] quia ita placuit [z] tibi.

27 [6] ‖ Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: &

Luc.7.31.

3 Nulli pertinaciores Euãgelij hostes, quàm ij quibus charissimũ esse oportuit.

4 Quod plerique repudiãt, electi amplectuntur.

Luc.10.13.

5 Superbi Euãgelium oblatũ suo maximo malo reijciũt, quod paruulis cedit saluti.

6 Nulla nisi in vno Christo vera Dei notitia, nulla animi trãquillitas

m Ætatẽ istã, siue seculum pro hominibus istius ætatis.

n Accusatur prouerbij figura peruersitas seculi, quod neque duris neque mollibus moueretur. Luc.10.21.

o Lugubres cantiones cecinimus.

p Vt sup.9.10. Ioh.3.35, & 6.46.

q Sapientes agnoscunt Euangelij sapientiam, quum illud recipiunt.

r Vt sup.7.22.

s Veterũ fuit consuetudo in sacco & cinere lugere.

t Heb id est, oratione cõtinuans, nemo enim interrogauerat.

u Ministerio Christi qui vnicus est interpres vniuersæ veritatis rerũ diuinarũ.

x Hac particula declarat se in patris cõsilio acquiescere.

y Sola voluntas Dei iustitiæ norma.

z Ad verb. ante te Heb. in oculis tuis.

nemo

nemo nouit Filium, nisi Pater, neque Patrem quisquam nouit, nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius retegere.

28 Venite ad me omnes qui fatigati estis & onerati, & ego faciam vt requiescatis.

29 Tollite iugum meum super vos, & discite à me quòd mitis sim & humilis corde: ‖ & inuenietis requiem animabus vestris.

30 ‖ Iugum enim meum [a] facile est, & onus meum leue est.

a Quod facile ferri potest, nam mandata eius grauia non sunt, quia omne quod genitum est ex Deo vincit mundum. 1. Ioh. 5. 2. Ierem. 6. 16. 1. Ioh. 5. 3.

CAP. XII.

1 Discipuli spicas vellunt. 6 Misericordia, sacrificium. 10 Arida manus sanatur. 12 Sabbathis benefaciendū. 22 Daemoniacus sanatur. 25 Regnum diuisum. 31 Peccatum, Blasphemia. 33 Arbor bona aut mala. 34 Vipera. 41 Ninimita. 42 Regina Saba. 48 Veri parentes Christi.

CAP. XII.

Mar. 2. 23. luc. 6. 1.

1 IN ‖ [12] illo tempore, ibat Iesus Sabbatho per sata: discipuli verò ipsius esuriebant, cœperuntque vellere spicas, & edere.

1 De vera sanctificatione Sabbathi, & eiusdem abrogatione. Deut. 23. 25. 1. Reg. 21. 6. Exod. 29. 32. Leuit. 8. 32. & 24. 9. num. 28. 9.

2 Pharisæi autem, quum *eos* vidissent, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt ‖ quod non licet facere in sabbatho.

3 Ipse verò dixit eis, Non legistis quid fecerit ‖ Dauid, quum esuriret ipse, & ij qui erant cum eo?

4 Quomodo introierit domum Dei, & panes [b] propositionis ederit, quibus vesci non erat ipsi licitum, neque ijs qui cum eo erant, sed ‖ sacerdotibus solis?

5 Aut non legistis ‖ in Lege, [c] sabbathis sacerdotes in templo sabbathū [d] profanare, & sine cri-

a Per id tempus his autem verbis indicatur hanc historiam non narrari iuxta temporis seriem.

b Hebraei panes facierum vocant, quia coram Domino appositi tota hebdomade manerent in aurea mensa, huic cultui consecrata, Leuit. 24. 6. c Singulis sabbathis. d Sacerdotes quum Dei opus faciunt sabbatho, tamen legem non violant: ergo multò minus sabbathi Dominus, sabbathum violabit.

mine esse?

6 Dico autem vobis, *quendam* templo maiorem hîc esse.

7 Quòd si nosſetis quid sit, ‖ Misericordiam volo & non sacrificium, non condemnasſetis insontes.

8 Nam Dominus est etiam sabbathi Filius hominis.

9 [2] ‖ Et digressus illinc venit in synagogam eorum.

10 Et ecce, quidam *illic* erat manum habens aridam: & interrogarunt eum dicentes, Licetne sabbathis *quempiam* sanare? vt accusarent eum.

11 Ipse verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ouem vnam, &, si ea inciderit sabbatho in foueam, non apprehendat eam & erigat?

12 Quantum autem homo præstat oui? Itaque licet sabbathis benefacere.

13 Tunc dicit homini illi, Extende manum tuam. Et *is* extendit: estque restituta sana vt altera.

14 [3] Pharisæi verò egressi ceperunt consilium aduersus eum, vt eum perderent.

15 Iesus autem quum *hoc* nosset, secessit illinc, sequutaque est eum turba multa, sanauitque eos omnes.

16 Et [e] interminatus est eis ne ipsum palàm facerent:

17 Vt impleretur quod dictum erat per Esaiam prophetam, dicentem,

18 ‖ Ecce seruus meus, quẽ elegi: dilectus meus, in quo acquiescit anima mea: ponam Spiritũ meũ super eum, & [f] iudicium Gentibus annuntiabit.

19 Non litigabit, neque [g] clamabit, neque audiet quisquam in plateis vocem eius.

20 Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, vsquedum [h] proferat

2 Legales ceremonias cum dilectione proximi minimè pugnare. *Osea. 6. 7.*

3 Quatenus & quo respectu cedendum indomito impiorum furori. *Mar. 3. 1. luc. 6. 6.*

e Additio minùs vetuit.

f Iudicij nomine compositũ statũ intelligit, quia videlicet à Christo vera religio erat inter Gentes promulganda, e sectis superstitionibus, quod vbicunque fit, ibi regnare dicitur Dominus, & iudicare, id est, rebus præesse & illas moderari.

g Græca dictio, significationẽ habet clamoris vehementis, & vociferationis turbulentæ. *Esa. 42. 1.*

h Cũ vi quadam (frustra obsistente mũdo & Satana) feret sententiã & iudicium, quã se victorẽ declaret omnium inimicorum suorum.

ferat ad victoriam iudicium.

21 Et in eius nomine Gentes ſperabunt.

22 ‖ [4] Tunc oblatus eſt ei dæmoniacus cæcus & mutus: & ſanauit eum, adeò vt qui cæcus ac mutus *fuerat*, & loqueretur & videret.

23 Et [l] obſtupuit tota turba, dicebantque, Nónne iſte eſt filius ille Dauid?

24 Phariſæi verò, quum *hæc* audiſſent, dicebant, ‖Iſte non eijcit dæmonia niſi per [k] Beelzebub principem dæmoniorum.

25 [5] Ieſus autem quum ſciret cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum [l] diſſidens aduerſus ſeſe, vaſtatur: & omnis vrbs aut domus diſſidens aduerſus ſeipſam, non ſtabit.

26 Sed ſi Satanas Satanam eijcit, aduerſus ſeipſum diſſidet: quomodo ergo ſtabit regnum eius?

27 Et ſi ego per Beelzebub eijcio dæmonia, [m] filij veſtri per quem eijciunt? propterea ipſi erunt veſtri [n] iudices.

28 Sin autem per Spiritum Dei ego eijcio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

29 Nam quomodo poteſt aliquis ingredi domum validi *alicuius*, & [o] vaſa eius diripere, niſi primò vinxerit validum illum, & tunc domum illius diripiet.

30 Qui non eſt mecum, aduerſum me eſt: & qui non cogit mecum, ſpargit.

31 ‖ Propterea dico vobis, quoduis peccatum & [p] blaſphemia remittetur hominibus: [6] blaſphemia verò in Spiritum non remittetur hominibus.

32 Et quiſquis loquutus fuerit aduerſus Filium hominis, remittetur ei: quiſquis autem fuerit loquutus aduerſus Spiritum ſanctum, non remittetur ei [q] neque in hoc ſeculo, neque in futuro.

Suprà. 9. 32. luc. 11. 4.

4 Manifeſtiſſima etiam veritas, impiorum calumnijs eſt obnoxia: ſed ea nihilominus eſt fortiter aſſerenda.

Suprà, 9. 34. mar. 3. 2. luc. 11. 17.

5 Chriſti & Satanæ regna ſimul conſiſtere non poſſunt.

6 De blaſphemia in Spiritũ ſanctum.

i Græcum verbũ ſignificat præ admiratione apud ſe non eſſe & de ſtatu mentis deijci, vnde ecſtaſis.

k Supr. 9. 34.

l In partes diſtractum, vnde naſcuntur ſeditiones in Veſtrates.

Mar. 3. 29. luc. 12. 10. 1. ioh. 5. 13.

n Veſtra vitia (etiam tacentes) virtutibus ſuis condemnabunt.

o Res & ſuppellectilem, Hebraiſ.

p Sup. 9. 3. *q Nec in vita, nec poſt mortem, id eſt, nunquam.*

33 Aut [r] facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem putrem, & fructum eius putrem. nam è fructu arbor cognoscitur.

34 [7] Progenies viperarum, quomodo possitis bona loqui, quum sitis mali? ‖ nam ex abundantia cordis os loquitur.

35 Bonus homo è bono thesauro cordis profert bona: & malus homo ex malo thesauro profert mala.

36 Sed dico vobis, quodcunque [t] verbum otiosum loquuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die iudicij.

37 Ex sermonibus enim tuis [t] iustificaberis, & ex sermonibus tuis condemnaberis.

38 [8] Tunc responderunt quidam è Scribis ac Pharisæis, dicentes, Magister, ‖ velimus ex te signum videre.

39 Ipse verò respondens dixit eis, Natio mala & [u] adulterina signum requirit: sed signum non dabitur ei nisi signum illud Ionæ Prophetæ.

40 ‖ Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tres dies & tres noctes, ita erit filius hominis in [x] corde terræ tres dies & tres noctes.

41 [9] Niniuitæ resurgent in iudicio cum natione hac, & condemnabunt eam: ‖ quòd ipsi resipuerint ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas *est* in hoc loco.

42 ‖ Regina [y] Austri surget in iudicio cum natione hac, & condemnabit eam: quòd venerit à [z] terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis, & ecce, plus quàm Solomon *est* in hoc loco.

43 ‖ Cæterùm quum impurus spiritus exierit ab homine, ambulat per arida loca, quærens requiem:

7 Hypocritæ tãdem seipsos suo testimonio produnt. *Luc 6.45.*

8 Aduersus præposteros miraculorum flagitatores.

9 Docet Christus tristi Iudæorum exemplo, nullos esse infœliciores quàm qui accẽsam in se Euangelij lucem extinguunt. *Infra. 16.1. Luc.11.29. 1.Cor 1.22.*

r *Arborem proponite egregiam & bonã, vel malam & putridam vt fructus sint consimiles.* *Ion.2.1. Ion. 3.5.*

s *Vana & inutiles nuga in quibus plerique vitam terunt.* *3.Reg.10.1. 2.paral.9.1.*

t *Absoluêris.* *Luc.11.24.*

u *Illegitima, qua defecit à fœdere Abrahæ, vel quia reliquit verum Dei cultum.*

x *In sepulchro, id est, in visceribus terræ.* y *Meridiei: loquitur autem de Regina Saba.1. Sabaorum regina, qua regio Iudææ respectu est meridionalis, 1.Reg.10.*

z *Saba enim sita est in extremo Arabiæ fœlicis littore, ad fauces sinus Arabici.*

quiem: & non inuenit.

44 Tunc dicit, Reuertar domum meam, vnde exiui. Et quum venit, inuenit *eam* vacantem, [a] verſam & ornatam.

45 Tunc proficiſcitur, & accipit ſecum ſeptem alios ſpiritus peiores quàm ipſe *ſit*: & ingreſſi habitant illic, ‖ fitque vltima conditio hominis illius deterior priore. ita etiam erit nationi huic malę.

46 [10] ‖ Quum autem adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres eius ſtabant foris, quærentes eius colloquium.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris ſtant, quærentes tuum colloquium.

48 Ipſe verò reſpondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ eſt mater mea, & qui ſunt fratres mei?

49 Et protenſa manu ſua in diſcipulos ſuos, dixit, [11] Ecce mater mea & fratres mei.

50 Quiſquis enim fecerit quod vult Pater meus qui eſt in cælis, is eſt meus frater, & ſoror, & mater.

10 Docet Chriſtus ſuo exemplo omnia eſſe gloriæ Dei poſtponenda. *Heb. 6. 4. & 10. 26. 2 pet. 2. 20. Mar. 3. 31. luc. 8. 20.*

11 Nulli nobis coniunctiores quàm qui ſunt domeſtici fidei

a *A verbo Verro, id eſt, mundatam ſcopis.*

CAP. XIII.

1 Parabola ſeminantis. 11 & 34 Cur in parabolis loquutus Chriſtus. 18 Expoſitio parabolæ. 24 Parabola Zizaniorum. 31 Grani ſinapis. 33 Fermenti. 44 Theſauri abſconditi. 45 Margaritæ. 47 Sagena iacta in mare. 53 Chriſtus à Nazarais non ſuſcipitur.

CAP. XIII.

1 Chriſtus propoſito ſatoris ænigmate, declarat ſemen vitæ impari ſucceſſu in mundo ſeri, quòd videlicet plerique vel non admittant, vel adoleſcere non ſinant.

1 ILlo [1] verò die egreſſus Ieſus domo, ſedit iuxta mare,

2 Et coacta eſt ad eum turba multa, adeò vt nauigium ingreſſus ſederet: tota autem turba ſuprà littus ſtabat.

3 Et loquutus eſt eis multa per [a] parabolas, dicens, Ecce, *quidam* ſator exijt ad ſeminandum.

4 Et in ſeminando, alia quidem ceciderunt iuxtà viam: & venerunt volucres, & deuorauerunt ea.

5 Alia verò ceciderunt in petroſa, vbi non ha-

a *Comparationes & ſimilitudines.*

bebant terram multam: & ſtatim exorta ſunt, propterea quòd non habebant profundam terram.

6 Sole autem exorto torrefacta ſunt, & propterea quòd non habebant radicem, exaruerunt.

7 Alia verò ceciderunt in ſpinas: & [b] aſcenderunt ſpinæ, & ſuffocarunt ea.

8 Alia verò ceciderunt in terram bonam: & ediderunt fructum, aliud quidem [c] centena, aliud verò ſexagena, aliud verò tricena.

9 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

10 Tunc accedentes diſcipuli dixerunt ei, Quare per parabolas loqueris eis?

11 [2] Ipſe verò reſpondens dixit, Quia vobis datum eſt noſſe [d] myſteria regni cœlorum, illis autem non eſt datum.

12 ‖ Quiſquis enim habet, dabitur ei, & reddetur abundantior: quiſquis autem non habet, etiam quod [e] habet tolletur ab eo.

13 Propterea per parabolas loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, nec intelligunt.

14 ‖ Itaque completur in ipſis prophetia Eſaiæ quæ dicit, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non [f] cernetis.

15 Pinguefactum eſt enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis ſuis conniuerunt: nequando cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & [g] conuertantur, & ſanem eos.

16 [3] Veſtri verò beati ſunt oculi, quòd cernant: & aures veſtræ, quòd audiant.

17 ‖ Amen enim dico vobis, multi Prophetæ & iuſti deſiderarunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

18 Vos igitur audite parabolam eius qui ſeminat,

19 ‖ Quo-

2 Intelligentiæ & fidei donum eſt proprium electorum, reliquis iuſto Dei iudicio excæcatis.

3 Potior eſt Eccleſiæ præſentis conditio, quàm Patrum qui fuerunt ſub Lege.

b *Excreuerunt.*

c *Ad verb. centum, Hebræi enim carent diſtributiuis.*

Infrà, 25.29.

d *Id eſt, Arcana.*

e *Etiam quod ſe putat habere, vide luc. 8. 18*

f *Perſpicietis, vt animi etiam illã notionem intelligat.*

Eſa. 6. 9.
mar. 4. 12.
luc. 8. 10.
ioh. 12. 40.
act. 28. 26.
rom. 11. 8.

g *Hebr. id eſt, reſipiſcant.*

Luc. 10. 24.

19 ‖ Quoties [h] quiſpiam audit ſermonem de [i] regno illo, & non intelligit, venit ille Malus, & rapit quod ſatum eſt in [k] corde ipſius: is eſt qui iuxta viam [l] ſemen excepit.

20 Qui verò in petroſa ſemen excepit, is eſt qui ſermonem audit, & eum ſtatim cum gaudio accipit.

21 Non habet autem radicem in ſeſe, ſed [m] tẽporarius eſt: ortaque oppreſſione vel perſequutione propter ſermonem, ſtatim offenditur.

22 Qui verò in ſpinas ſemen excepit, is eſt qui ſermonem audit: ſed ſolicitudo ſeculi huius, & [n] fallacia diuitiarum ſuffocat ſermonem, & fit infructuoſus.

23 Qui verò in terram bonam excepit ſemen, is eſt qui ſermonem audit & intelligit, [o] qui videlicet fructum fert, editque, alius quidem centena, alius ſexagena, alius verò tricena.

24 [4] Aliam parabolam propoſuit eis, dicens, Simile eſt regnum cœlorum homini ſeminanti bonum ſemen in agro ſuo.

25 Quum autem dormirent homines, venit eius inimicus, & ſeminauit [p] zizania inter triticum: abijtque.

26 Quum verò germinaſſet herba, & fructum edidiſſet, tunc apparuerunt etiam zizania.

27 Accedentes autem ſerui patrisfamiliâs, dixerunt ei, Domine, nónne bonum ſemen ſeminaſti in tuo agro? vnde ergo habet zizania?

28 Ille verò dixit eis, Inimicus quiſpiam hoc fecit, Serui autem dixerunt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?

29 At ille dixit, Non: ne colligendo zinania, eradicetis ſimul cum eis triticum.

30 Sinite ſimul creſcere vtraque vſque ad meſ-

Mar.4.15. luc.8.11.

4 Chriſtus ænigmate mali ſeminis cum bono permixti, docet nunquam fore penitus liberam Eccleſiam ab offendiculis, tum in doctrina, tum in moribus, donec aduenerit dies ille inſtaurationi rerum omnium deſtinatus.

h Ad verb. omni audiente, vt vniuerſalis nota ad tempus non ad perſonam referatur.

i Cæleſti.

k Satio iſta ad auditionem refertur ſine intelligentia, etiamſi cordis fiat mentio: nam ſiue excipiatur ſemen animo, ſiue non, qui tamen ſeminat, animo ſeminat.

l Ad verb. ſatus homo enim hic dicitur ſatus, vt ager ſatus.

m Ad quoddam temporis durat, eſt herba quaſi certi temporis. *n Ad verb. extra viam abductio.* *o Qui homo.* *p Latim, lolium.*

sem: & tempore messis dicam messoribus, Colligite primùm zizania, & ligate ea in fasciculos, ad exurendum ea: triticum verò cogite in horreum meum.

31 ‖ Aliam parabolam proposuit eis dicens, [5] Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod acceptum quispiam seminauit in agro suo.

32 Quod minimum quidem est omnium seminum: quum autem excreuerit, maximum est olerum, & fit arbor: adeò vt veniant volucres cœli, & [q] nidulentur in ramis ipsius.

33 ‖ Aliam parabolam loquutus est eis, *dicens*, Simile est regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier condidit in farinę [r] satis tribus, vsquequò fermentaretur tota.

34 Hæc omnia loquutus est Iesus per parabolas ad turbam: ‖ & absque parabola nihil loquutus est eis:

35 Vt compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicentem, ‖ [f] Aperiam per parabolam os meum: eructabo occultata à iactis fundamentis mundi.

36 Tunc dimissa turba, venit domum Iesus: & adierunt eum discipuli eius, dicentes, [t] Edissere nobis parabolam zizaniorum [u] agri illius.

37 [6] Ipse verò respondens, dixit eis, Qui seminat bonum semen, est Filius hominis.

38 Ager autem, est mundus: bonum verò semen, sunt [x] filij regni; zizania verò, sunt filij illius [y] Mali.

39 Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus: ‖ messis verò, consummatio seculi est: messores autem, Angeli sunt.

40 Sicut ergo colliguntur zizania, & igni exuruntur: ità erit in consummatione seculi huius.

41 Mittet Filius hominis Angelos suos, qui colligent

Mar.4.30. Luc.13.18.

5 Deus regnũ suum à tenuissimis principijs auspicatur, vt insperati progressus, melius illustrent eius potentiam.

Luc.13.20.

6 Explicatio superioris ænigmatis, de bono & malo semine.

q Vmbracula contexant ex baccilis & frondibus, Supr.8.20. Mar.4.33.

r Psal.73.8.

r Modios quatuor & semi, nam scha mensura fuit verum aridarũ sesquimodium continens.

s Hebr. loquar in parabolis.

t Declara & explica.

u Qua in illo agro fata esse dixisti.

x Qui ita sunt in Ecclesia, vt etiam sint de Ecclesia. Apoc.14.15. Ioel.3.13.

y Diaboli.

colligent ex ipſius regno omnia [z] offendicula, & eos qui [a] faciunt iniquitatem:

42 Proijciéntque eos in [b] fornacem ignis: illîc erit fletus, ſtridórque dentium.

43 ‖ Tunc iuſti fulgebunt vt ſol, in regno Patris ſui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

44 [7] Rurſus, ſimile eſt regnum cœlorum theſauro occultato in agro: quem inuentum, homo occultauit, & præ gaudio quod accipit [c] ex eo, [d] ſubducit *ſeſe*, & omnia quæ habet vendit, emitque agrum illum.

45 Rurſus, ſimile eſt regnum cœlorum cuipiam negotiatori, quærenti pulchras [e] margaritas:

46 Qui inuenta quapiam magni pretij margarita, abiens venundedit omnia quæ habebat, & emit eam.

47 [8] Rurſum, ſimile eſt regnum cœlorum ſagenæ iactæ in mare, & quæ ex [f] omni *rerum* genere coegit:

48 Quam impletam *piſcatores* ſubduxerunt in littus: & ſedentes collegerunt quæ bona ſunt, in vaſa, [g] putria verò foras abiecerunt.

49 Ita erit in conſummatione ſeculi: [h] prodibũt Angeli, & [i] ſeparabunt malos è medio iuſtorũ:

50 Proijciéntque eos in caminum ignis: illic erit fletus & ſtridor dentium.

51 [9] Dicit eis Ieſus, Intellexiſtis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.

52 Ipſe verò dixit eis, Propterea omnis [k] Scriba edoctus in regno cœlorum, ſimilis eſt cuipiam patrifamiliâs, qui profert è theſauro ſuo noua & vetera.

7 Quantæ ſint opes regni cœleſtis, pauciſſimi intelligũt: nec fit quiſquam earum particeps, niſi qui aliarum omnium rerum iactura illas redimit. *Sap. 3. 7. dan. 12. 3.*

8 Multi ſunt in Eccleſia, qui tamen nõ ſunt ex Eccleſia, ac proinde tandẽ eijcientur. Sed plena iſta repurgatio, in vltimum illũ diẽ differtur.

9 Sedulos eſſe oportet, quos non ſolùm ſibi ſapere, ſed etiam alijs Dei ſapientiam diſpenſare neceſſe eſt.

ζ *Metonymia, i. eos qui deſignarunt turpia, & alijs nocentia ſuaſerunt.*

a Supr. 7. 23.
b Hebr. ardẽtẽ.
c Reperto.
d Clam diſcedit.
e Supr. 7. 6. *f Quæ colligit res varias.* *g Qualia multa è mari ſunde rnà cum piſcibus eruuntur, vt ſunt muſcus & alga.* *h Miſſi à Domino.* *i Tanquam ad certum finem deſtinatos, malos ſiquidem, morti ſecunda, electos vitæ.* *k Supra 2. 4.*

Marc.6.1, luc.4.16.
10 Homines non sola ignorantia peccãt, sed vltrò sibi accersunt offendicula, ne Deo vocanti obsequantur, idque certa cũ eorũ pernicie.
Ioh.6.42.
Marc.6.4, luc. 4.24, ioh.4.44.
l Nauigauit.
m In Nazareth.
n Sup.7.28.
o Sup.11.6.
p Sup.7.22.

53 Et factum est quum finisset Iesus parabolas istas, [l] soluit illinc.

54 || [10] Et quũ venisset in [m] patriã suam, docuit eos in synagoga eorum: *adeò* vt [n] percellerentur, ac dicerent, Vnde huic sapientia ista & virtutes?

55 Nónne iste est ille fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, || & fratres eius Iacobus & Ioses & Simon & Iudas?

56 Et sorores eius nónne omnes apud nos sunt? vnde igitur isti hæc omnia?

57 Et offendebantur in [o] eo. Iesus autem dixit eis, || Non est Propheta inhonoratus nisi in patria sua, & domo sua.

58 Neque [p] edidit illic virtutes multas, propter incredulitatem eorum.

CAP. XIIII.

1 Herodis iudicium de Iesu. 3 Iohannes quare vinctus. 10 Capite truncatur. 13 Secedit Iesus. 18 De quinque panibus, &c. 23 Orat Christus. 24 Apostoli iactati fluctibus. 27 Fides. 30 Petrus periclitatur. 36 Fimbria vestimenti.

CAP. XIIII.

Marc.6.14. Luc.9.7.
1 In Iohanne exemplum fortitudinis inuictæ, quod omnes fidi Verbi ministri imitentur: in Herode, exemplũ tyrannicæ vanitatis, superbiæ, ac sæuitię, aulicæ deniq; conscientiæ, & miserabilis eorũ seruitutis, qui sese voluptatibus semel dediderunt: in Herodiade & eius filia, exemplum meretriciæ lasciuiæ, & fœmineæ crudelitatis.

1 IN || [1] illo tempore, audiuit Herodes Tetrarcha famam de Iesu.

2 Et dixit [2] pueris suis, Iste est Iohannes ille Baptista: ipse surrexit à mortuis, & propterea [b] virtutes agunt in eo.

3 || Nam Herodes prehenderat Iohannem, & vinxerat eum, & coniecerat in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui.

4 Dicebat enim ei Iohannes, Non licet tibi eam habere.

5 Et quum vellet eum occidere, timebat turbam,

4 Seruis. b Per virtutes intelligit vim illam & facultatem, non autem effecta, vt antea sæpe.

bam, ‖ quòd eum haberent vt Prophetam.

6 Quum autem agerentur natalitia Herodis, ſaltauit filia Herodiadis [c] in medio: & placuit [d] Herodi.

7 Vnde cum iureiurando ſpopondit *ſe* daturum ei quicquid petiſſet.

8 Illa verò [e] producta à matre ſua, Da mihi (inquit) hic in patina caput Iohannis Baptiſtę.

9 Et contriſtatus eſt Rex: ſed propter iuſiurandum & eos qui ſimul accumbebant, iuſſit dari.

10 Et miſſo *carnifice* decollauit Iohannem in carcere.

11 Et allatum eſt caput eius in patina, datumque eſt puellæ: & *ipſa* obtulit matri ſuæ.

12 Tunc acceſſerunt diſcipuli eius, & ſuſtulerunt corpus, idque ſepelierunt: & venientes renuntiauerunt Ieſu.

13 ‖ Quum autem hoc audiſſet Ieſus, ſeceſſit illinc in nauigio in deſertum locum priuatim: & quum audiſſet turba, pedibus ſequuta eſt eum ab vrbibus.

14 [2] Et egreſſus Ieſus vidit multam turbam: & [f] miſericordia commotus eſt erga eos, ſanauitque eorum ægrotos.

15 ‖ Quum autem ſerum diei eſſet, adierunt eum diſcipuli eius, dicentes, Deſertus eſt locus, & tempus iam præterijt: dimitte turbam vt abeat in vicos, & emant ſibi eſcas.

16 Ieſus autem dixit eis, Non habent neceſſe abire: date eis vos quo veſcantur.

17 Ipſi vero dicunt ei, Non habemus hìc niſi quinque panes & duos piſces.

18 Ipſe autem dixit, Adferte mihi eos huc.

19 Et iuſſa turba per [g] herbas diſcũbere, & acceptis quinque illis panibus ac duobus piſcibus,

Mar.6.17. luc.3.19. infrà, 21.26.

2 Chriſtus quinque panibus & duobus piſciculis maximam turbã reficiens, oſtẽdit nihil defuturum ijs qui regnum Dei, poſtpoſitis omnibus, quærunt.

c Palàm & publicè.

Mar.6.32. luc.9.10. Mar.6.35. luc.9.12. ioh 6.5.

d Tres fuerunt Herodes, primus filius Antipatri, qui Aſcalonius etiam dicitur, quo regnante natus eſt Chriſtus, cuius iuſſu interfecti ſunt pueri: Alter dictus Antipas, Magni filius, matre Malthaca ſeu Martaca, qui Tetrarcha dictus eſt, cui auctum fuit imperium, Archelao Viennam in Gallia relegato: Tertius Agrippa Magni nepos, ex Ariſtobulo, qui Iacobum interfe-

cit. e Inducta vel perſuaſa. f Ex animo, id eſt, corde. g Per gramma,

3 Nauigandũ nobis per maximas tempeſtates, & Chriſtus, modò eò quò ipſe iuſſerit contendamus, nos nunquam deſeret. *Marc. 6. 46, ioh. 6. 16.*

4 Fide calcamus ipſas tempeſtates, ſed Chriſti demũ virtute, eas ipſas vires quas nobis indidit, per eandem miſericordiam adiuuante.

h Precantis geſtus.

i Benè precatus eſt & gratias egit.

k Menſura genus, ſiccis & aridis proprium.

l Dum ſignificat tempus intermedium quo turba fuit cum Ieſu.

m Ad ver. cuſtodia: indicatur tẽpus appropinquãtis diei, nam veteres in quatuor vigilias diuidebãt noctẽ, quibus fiebant excubiæ.

n Spectrum ſeu phantaſma eſt ad quod animus attrahitur ſpecie inani, quum videre ſibi aliquid videtur, quod re ipſa nihil eſt. *o Animaduertens, tranſlatio à corpore ad animum.*

h ſuſpiciens in cœlum, i benedixit: & quum fregiſſet dedit diſcipulis panes, diſcipuli verò turbæ.

20 Et comederunt omnes, & ſaturati ſunt: ſuſtuleruntq; quod ſuperfuerat fragmentorum, duodecim k cophinos plenos.

21 Qui autem ederant, fuerunt viri quaſi quinquies mille, abſque mulieribus ac puerulis.

22 Et ſtatim coëgit Ieſus diſcipulos ſuos inſcendere in nauigium, & præire ſibi in *ripam* vlteriorem, l dum dimitteret turbam.

23 Dimiſſa igitur turba, aſcendit in montem priuatim, ad orandum. || Quum autem ſerum diei eſſet, ſolus erat illîc.

24 3 Nauigium verò iam in medio maris erat, vexatum à fluctibus: nam ventus erat contrarius.

25 Quarta autem noctis m vigilia abijt ad eos Ieſus, ambulans ſuper mare.

26 Et eo viſo ſuper mare ambulante, diſcipuli turbati ſunt, dicentes, n Spectrum eſt: & præ metu clamarunt.

27 Sed ſtatim loquutus eſt eis Ieſus, dicens, Confidite: ego ſum, ne timete.

28 4 Reſpondens autem ei Petrus, dixit, Domine, ſi tu es, iube me ad te venire ſuper aquas.

29 Ipſe verò dixit, Veni. Et quum deſcendiſſet è nauigio Petrus, ambulauit ſuper aquas, vt veniret ad Ieſum.

30 o Videns autem ventum validum, timuit: & quum cœpiſſet demergi, clamauit, dicens, Domine, ſerua me.

31 Statim verò Ieſus, extenta manu, apprehendit eum, dicítque ei, O exigua fide prædite, quid dubitaſti?

32 Et quum

32 Et quum essent ingressi nauigium, quieuit ventus.

33 Qui autem erant in nauigio, venientes adorauerunt eum, dicentes, Verè Dei Filius es.

34 ‖Et quum traiecissent, venerunt in terram [p] Genezaret.

35 [5] Et quum agnouissent eum viri loci illius, miserunt in totam circumiacentem regionem illam, & obtulerunt ei omnes malè affectos.

36 Et precabantur eum, vt solùm tangerent fimbriam [q] palij ipsius, & quotquot tetigerunt, [r] seruati sunt.

Galilæa & Tyberiades dicitur: vnde nomen datum regioni. *q Summa vestis.* *r A morbo.*

5 Christus ægrotos sanans ostẽdit à se petendũ esse spiritualium morborum remedium. nos verò ad eum non tantùm accurrere, sed etiam alios adducere opportet. *Marc.6.53.* *p Fuit lacus vicinus Capernaume, qui & mare*

CAP. XV.

3 Mandata & doctrina hominum. 12 Scandalum. 13 Plantatio qua eradicatur. 14 Cæci cæcos ducentes. 18 Cor. 22 Chananæa. 26 Panis filiorum Catelli. 28 Fides. 32 4000 hominum satiantur. 36 Gratiarum actio.

CAP. XV. *Marc.7.1.*

1 TVnc ‖ [1] accedũt ad Iesum Ieroſolymitani quidam Scribæ & Phariſæi, dicentes,

2 Quare diſcipuli tui tranſgrediuntur traditionem ſeniorum? [a] non enim lauant manus ſuas quum [b] edunt panem.

3 [2] At ille reſpondens dixit eis, Quare & vos tranſgredimini mandatum Dei per traditionem veſtram?

4 Nam Deus mandauit dicens, ‖ [c] Honora patrem tuum & matrem, &, ‖ Qui maledixerit patri aut matri, [d] morte moriatur.

1 Nulli plerunque audaciores Dei cõtẽptores, quãquos Deus ſuos nomophylacas conſtituit. *Exo.20.12, & 21 17, deut.5.16, ephe.6.2.* *Exod.21.17, leui. 20.9, pro.20.20.*

2 Arguitur ſacrilega eorum audacia in corrumpendis Dei mandatis, idque pietatis obtentu, & legum condendarum autoritate vſurpanda.

a Qua à maioribus ſunt quaſi de manu in manum tradita, vel quæ approbata ſunt à ſenioribus, penes quos erat Eccleſiæ gubernatio. *b Cibum comedunt, heb.* *c Honoris nomine, intelligitur officij omnis genus, quod à liberis parentibus debetur.* *d Abſque vlla ſpe venia moriatur.*

3 Iidem damnantur simulationis & superstitionis, quòd in rebus externis constituãt regnum Dei. *Esa.29.13. Marc.7.17.*

4 Christus docet non esse ne in rebus quidẽ medijs fouendam falsorum doctorum hypocrisin, qui animabus nostris ludũt, & causam non esse cur eorum vocatio ordinaria nobis perstringat oculos: alioquinos vnà cum illis perituros. *Iohan.15.8. Luc.6.39. Marc.7.17.*

5 Vos autem dicitis, [e] Quicunque dixerit patri aut matri, Donum quodcunque à me erit, tibi, proderit, etiamsi nequaquam honorauerit patrem suum, aut matrem suam, *insons erit.*

6 Et [f] irritum fecistis mandatum Dei per traditionem vestram.

7 [3] Hypocritæ, benè de vobis prophetauit Esaias, dicens,

8 ‖ Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labijs me honorat: cor autem eorum procul abest à me.

9 Sed frustrà me colunt, docentes doctrinas *quæ sunt* mandata hominum.

10 ‖ [4] Et aduocata turba, dixit eis, Audite & intelligite.

11 Non quod ingreditur in os, [g] polluit hominem, sed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.

12 Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, Nosti Pharisæos audito sermone isto offensos fuisse?

13 Ipse verò respondens dixit, ‖ Omnis planta quam non plantauit Pater ille meus cœlestis, eradicabitur.

14 Sinite eos: ‖ duces sunt cæci cæcorum. porrò si cæcus cæco [h] præierit, ambo in foueam cadent.

15 ‖ Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.

16 Iesus autem dixit, Adhuc & vos sine intelligentia estis?

17 Non-

e Sensus est, Quicquid tẽplo donauero, cedet in rem tuã, perinde enim est ac si tibi dedero, quia (vt Pharisæi nostri temporis loquuntur) erit tibi meritorium. Nam hac specie religionis, illi ad sẽ transferebant omnia, quasi qui templo donasset, sibi officium impleuisset. f Ad verb. spoliastis omni imperio & authoritate, quantumquidem in vobis fuit: nam alioquin inuito mundo & Satana, stant precepta Dei in Ecclesia ipsius. g Ad verbum, communem rèddit, i. profanum: Hebræi enim commune, id est, cuius vsus est vulgaris, profanum vocant, quòd promiscuo vsu velut inquinatum est. h Dux fuerit itineris.

17 Nondum intelligitis, quicquid ingreditur in os, in ventrem cedere, & in latrinam eijci?

18 Quæ autem prodeunt ex ore, ex ipso corde egrediuntur, & illa polluunt hominem.

19 ‖ Nam ex corde egrediuntur cogitationes malæ, cædes, adulteria, scortationes, furta, falsa testimonia, [i] obtrectationes.

20 Hæc sunt quæ polluunt hominem: illotis autem manibus vesci, non polluit hominem.

21 ‖ Egressus illinc Iesus recessit [k] in partes Tyri & Sidonis.

22 Et ecce, mulier [l] Chananæa à finibus illis egressa, clamauit, dicens ei, Miserere mei Domine, Fili Dauid: filia mea malè à dæmonio vexatur.

23 [5] Ille verò non [m] respondit ei quicquam. Tunc accedentes discipuli eius rogarunt eum, dicentes, Dimitte eam: nam clamat post nos.

24 Ipse verò respondens dixit. ‖ Non sum missus nisi ad oues perditas [n] domus Israel.

25 Illa autem venit, & adorauit eum dicens, Domine, [o] succurre mihi.

26 Ipse verò respondens, dixit, Non est bonum accipere panem liberorum, & obijcere catellis.

27 Ipsa autem dixit, Etiam Domine. Etenim catelli vescuntur micis quæ cadunt è mensa dominorum suorum.

28 Tunc respondens Iesus, dixit ei, O mulier, magna *est* fides tua: fiat tibi vt vis. Et sanata fuit filia eius ab eo momento.

29 [6] ‖ Et digressus illinc Iesus venit iuxta mare Galilææ: & quum ascendisset in montem, sedit illic.

30 Tunc adijt eum turba multa, habens secum

5 Quod Christus interdum conniuet ad sanctas etiam preces, suę gloriæ studio & nostro bono facit. *Gen. 6. 5. & 8. 21. Mar. 7. 24.*

6 Christus, vbi etiam contemnitur, tamen non desinit esse beneficus, & in medio luporum, ouile suum congregat & fouet. *Suprà 10. 6.*

i Hic legitur à Græcis, blasphemia, sumitur tamen hoc loco pro calumnijs in proximum sparsis.

k Regiones vicinas Tyro & Sidoni, id est, ea parte quæ Palestina vergit ad Phœniciam, & mare Syriacum. Mar. 7. 31.

l Ex Chananæorum stirpe, qui in Phœnicia habitabant.

m Ne verbum quidem respondit. n Gentis Israelitica, quæ diuisa quidem erat in tribus sed quæ ab vna domo egressa sunt. o Ad verbum, ad vocem alicuius accurrere iuuandi gratia.

Esa.35.5.
7. Christus repetito miraculo, confirmat se nũquã defuturũ ijs qui etiã per deserta ipsũ sequũtur. *Marc.8.1.*

p Quibus membra erant debilitata paralysi, vel natura. posita enim opponitur, sanos. Sic autem solitus est sanare Christus, vt mẽbra debilitata sanitati restitueret quũ tamen alioqui difficile illi non fuerit pedes aut manus ijs dare qui illis membris carerent.

q Vide sup.9.36

r A meo latere non discedunt.

s Ad verb. resupinẽt sese, veluti remiges adducentes remos.

t Sporta est vasis textilis genus.

CAP. XVI. *Marc.8.11.*
1. Optimè cõuenit aduersus Christũ inter impios alioqui dissidentes: sed ijsdem inuitis Christus triumphat.

‖ claudos, cæcos, mutos, [p] mancos, & alios multos: & abiecerunt eos ad pedes Iesu: & sanauit eos.

31 Adeò vt turba mirata sit, quum videret mutos loquentes, mancos sanos, claudos ambulantes, cæcos videntes: & glorificauerunt Deum Israël.

32 ‖ [7] Iesus autẽ aduocatis discipulis suis dixit, [q] Cõmoueor misericordia erga turbã, quia iam triduũ [r] permanẽt apud me, & non habẽt quo vescantur: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiãt in via.

33 Tunc dicunt ei discipuli eius, Vndè nobis in deserto tot panes vt saturemus turbam tantam?

34 Dicit igitur eis Iesus, Quot panes habetis? Illi autem dixerunt, Septem, & paucos piscículos.

35 Tunc iussit turbam [s] discumbere humi.

36 Et acceptis septem illis panibus ac piscibus, quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis: discipuli verò turbæ.

37 Comederúntque omnes, & saturati sunt: & sustulerunt quod superfuerat fragmẽtorum septem [t] sportas plenas.

38 Erant autem qui comederant, quatuor mille viri, absque mulieribus & puerulis.

39 Tunc dimissa turba inscendit in nauigium: venitque in fines Magdala.

CAP. XVI.

4 Signum Iona. 6 Fermentum Pharisæorum. 12 Pia doctrina. 13 Opinio populi de Christo. 17 Fides à Deo. 18 Petra. 19 Claues. 21 Praedicit Christus mortem suam. 24 Abnegatio sui, & crux. 25 Perdere animam.

1 ET ‖ [1] quum accessissent Pharisæi & Sadducæi, [2] tentantes rogarunt eum vt signum è

a Vt experirentur ecquid hoc posset præstare quod petebant, sed malo animo ipsis instigante, nempè quod sperarent se reperturos aliquid in eo, vnde iusta reprehensionis occasionem arriperent: vel impellente eos diffidentia aut curiositate, quemadmodum dicitur tentari Deus, i. ad iracundiam prouocari, quasi velint homines cum eo certare.

cœl

cælo ipsis ostenderet.

2 Ipse verò respondens dixit eis, Quando serum est dici, dicitis, Serenitas *erit*: rubet enim cælum.

3 Et manè, Hodiè *erit* tempestas: rubet enim cœlum triste. Hypocritæ, [b] faciem quidem cœli noſtis discernere, signa verò temporum non potestis?

4 ‖ Natio mala & adultera signum requirit: sed signum non dabitur ei nisi ‖ signum [d] illud Ionæ Prophetæ. Et relictis ipsis abijt.

5 ‖ [a] Et quum venissent discipuli eius in vlteriorem ripam, obliti fuerant sumere panes:

6 Iesus autem dixit eis, Videte & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.

7 Ipsi verò disceptabant inter se, dicentes, Panes non sumpsimus.

8 *Id* autem quum [e] nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis inter vos, exigua fide præditi, quòd panes non sumpsistis?

9 Nondùm intelligitis neq; meministis ‖ [f] quinque illos panes *hominum* quinquies mille, & quot cophinos acceperitis?

10 Neque septem illos panes ‖ quater mille *hominum* & quot sportas acceperitis?

11 [g] Quomodo non intelligitis me non [h] dixisse vobis de pane, vt caueretis à fermento Pharisæorum & Sadducæorum?

12 Tunc intellexerunt eum non dixisse vt caueret à fermento panis, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

13 [3] ‖ Quum venisset autem Iesus in partes [i] Cæsaræ, *quæ dicitur* Philippi, interrogauit discipulos

2 Vitandi falsi doctores.

3 Christus varijs quidem est hominum iudicijs obnoxius, sed nihilominus à suis agnoscitur.

Supra 12.34. Ion.2.1. Mar.8.12. luc.12.1.

b Hebr. faciem: est externa species, & quasi rerum omnium vultus.

c Supr.12.34.

d Articulus celebritatem facti indicat.

Supra 14.17. ioh.6.9.

e Non ex alijs sed vi sua diuinitatis.

Supra 15.34.

f Tot numero panibus, quinque millia hominum satiatos fuisse.

g Interrogatio cum admiratione coniuncta.

Mar.6.27. luc.9.18.

h Dicere, pro iubere. Hebr. *i Duæ fuerunt Cæsareæ, vna Stratonis ad mare Mediterraneum, ab Herode magnificè extructa in honorem Octauij, altera Philippi Herodis Magni ex Cleopatra filij Tetrarcha in honorem Tyberij, ad radices Libani. Ioseph. libro decimoquinto.*

4 Fides à gratia est, non à natura.

5 Ea demùm est vera fides, quæ Christum confitetur, cuius etiam virtus est inuicta. *Iohan.6.69.*

6 Ministerij ecclesiastici authoritas cælestis. *Iohan.1.43.*

7 Prius discendum est quàm docendum. *Iohan.20.23.*

8 Aduersus crucis offendiculum tempestiuè præparandi sunt omnium animi.

k Per appositionem.

suos dicens, Quem me dicunt homines esse, [k] Filium hominis?

14 Illi verò dixerunt, Alij quidem [l] Iohannem Baptistam, alij verò Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis.

15 Dicit eis, Vos autem quem me dicitis esse?

16 ‖ Respondens verò Simon Petrus, dixit, Tu es Christus ille Filius Dei viuentis.

17 ‖ Tunc respondens Iesus, dixit ei, Beatus es Simon [m] Bar-iona: quia [n] caro & sanguis *hæc* non retexit tibi, sed Pater meus qui est in cœlis.

18 ‖ Sed & ego tibi dico, tu es [o] Petrus, & super hanc petram ædificabo meam Ecclesiam: & [p] portæ inferorum non superabunt eam.

19 ‖ Et tibi dabo [q] claues regni cœlorum: & quicquid [r] ligaueris in terra, erit ligatum in cœlis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cœlis.

20 Tunc interdixit discipulis suis, vt nemini dicerent ipsum esse Iesum illum Christum.

21 Ex eo tempore cœpit Iesus indicare discipulis suis, oportere se abire Ierosolymam, & multa

l Quod suspicatus est Herodes, supr.14.9. m Fili. n Hoc dicto significatur naturalis hominis procreatio in terris, ipsa creata natura non extincta, sed per peccatum deformata: sensus ergo est, Ista patefactio non est humana atque terrena intelligentia: sed demonstrationis diuina & cælestis. o Iesus Syriace est loquutus: itaque non est vsus agnominatione Petri & petra, vsus est enim vtrobique nomine Cepha: Sed qui Græcè scripsit, discrimine terminationis, voluit Petrum qui pars est ædificij, à Christo petra, i. fundamento distinguere, vel Petrum à fidei confessione qua Ecclesia est communis, quod veteres testantur: Sic enim Theoph. Ea confessio quam es confessus, fundamentum futurum est credentium. p Aduersarij Ecclesia comparantur regno munito, itaque per Portas intelliguntur ciuitates munitæ consilio & propugnaculis. Sensus est, Quicquid consilio vel viribus potest Satan. Sic Paulus 2. Corinth. 10.4. vocat munitiones. q Metaphora sumpta ab œconomis, qui claues gerunt: describitur ministrorum verbi potestas, vt Esa. 22.22. illa autem potestas communis est omnibus ministris, infra 18.18. Itaque ministerium Euangelicum ritè dici potest, clauis regni cœlorum. r Ligantur quorū peccata retinentur, ellis cœlum clauditur, nempe quòd fide non recipiunt Christum: contra quam beati sunt, quibus cœlum apertum est, qui Christum amplexi, ab eo liberantur, & fiunt illi cohæredes.

pati

pati à [f] Senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & occidi, & tertio die ſuſcitari.

22 [r] Et prehenſum eum Petrus cœpit obiurgare, dicens, Propitius tibi ſis Domine: nequaquam erit tibi hoc.

23 [9] At ille conuerſus dixit Petro, Abſcede à me [s] ſatana, ſcandalo es mihi: nam non [x] ſapis quæ ſunt Dei, ſed quæ *ſunt* hominum.

24 [10] ‖ Tunc Ieſus dixit diſcipulis ſuis, Si quis vult poſt me venire, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam, ac ſequatur me.

25 ‖ Quiſquis enim voluerit [y] animam ſuam [z] ſeruare, perdet eam: quiſquis autem perdiderit animam ſuam mea cauſa, [a] inueniet eam.

26 ‖ Quid enim prodeſt cuipiam ſi totum mundum lucratus fuerit, [b] anima verò ſua mulctetur? aut quam dabit quiſpiam [c] compenſationem animæ ſuæ?

27 Futurum eſt enim vt Filius hominis veniat cum [d] gloria Patris ſui cum Angelis ſuis: ‖ & tunc reddet vnicuique ſecundum facta eius.

28 ‖ Amen dico vobis, ſunt quidam ex iſs qui hic adſtant, qui nequaquam guſtabunt mortem vſquedum viderint Filium hominis venientem in [e] regnum ſuum.

9 Aduerſus præpoſterum zelum.

10 Nulli peius ſibi conſulunt, quàm qui ſeſe ſuprà Deum amant.

Suprà 10.38. mar.8.34, luc.9. 23 & 14.27.

Suprà 10.39. mar.8.35, luc.9. 24, & 17.33. iohan.12.25.

Mar.8.36, luc.9. 25.

f Dignitatis erat non ætatis nomen: eos deſignat penes quos erant iudicia, quos Hebræi vocabulo Sanhedrim *vocabant: ij ſunt, quos à ſenio Senatores Latini vocant.*

Pſal.61.12, rom. 2.6.

Mar.9.1, luc.9. 27.

Manu prehenſum ſeduxiſſet, vt ſolent familiarius aliquid dicturi. s *Satan, id eſt, aduerſarius, per antonomaſiam Hebræi dicitur qui Græcis Diabolus, id eſt, calumniator, vel tentator: ſed tribuitur vt his qui malitia vt Iudæ, Iohan.6.70. vel lenitate aut arrogantia Dei voluntati reſiſtunt.* x *Eo verbo ſignificatur Petrum falſa de ſe perſuaſione peccaſſe.* y *Vitam ſuam hebr. vel ſynecdochicôs, ſeipſum.* z *Suprà 10.39.* a *Seipſum lucrifecerit: Senſus eſt, eos qui ſui ſeruandi cauſa Chriſtum abnegant, non modò lucrum non faciunt, quod captant, ſed etiam eius rei quam ſeruatam eſſe volunt, id eſt, ſuipſius iacturam faciunt, quod eſt damnum omnium maximum: contra verò qui pro Chriſto mori non dubitant.* b *Seipſum perdat, vt Luc. interpretatur 9.25.* c *Qua ſeſe redimat.* d *Suprà.6.29.* e *Per regnum intelligenda eſt gloria aſcenſionis, & quæ illam ſecuta ſunt, Ephe. cap.4 verſ.10. vel prædicationem Euangelij. Marc. 9.1.*

CAP. XVII.

Mar.9.2.
luc.9.27.

1 Christus sic est humilis in Euangelio, vt interea sit cœli & terræ Dominus.

a Lucas octo dies numerat, in quibus primum & vltimum Matthæus intermedios.

b In aliam formã est mutatus.

c Hebr.

Supra.3.17.
2.pet.1.17.

d Articulus Iesum à reliquis filiis distinguit: Ille enim natura Filius est, nos adoptione, ideò primogenitus dicitur inter fratres, quia licet ipse in re sit vnicus, princeps tamẽ est inter multos, quatenus est fons adoptionis ac caput.

e Heb. prone adorarunt, sup.8.11.
Malach.4.5.
supra.11.14.
mar.9.11.

f Quod vidissent, alioquin proprie deus dicitur horama, quod per quietem sumpsi cernitur.

CAP. XVII.

1 Transformatio Christi. 5 Audiendus Christus. 11 Elias. 13 Iohannes Baptista. 17 Infidelitas Apostolorum. 20 Fides viu. 21 Oratio, & ieiunium. 22 Christus passionem suam praedicit. 24 Tributum soluit.

1 S‖Exto [a] verò pòst die accepit Iesus Petrum ac Iacobum & Iohannem fratrem eius, & subducit eos priuatim in montem sublimem.

2 [b] Transformatusque est coràm eis, & splenduit facies eius vt sol: vestimenta autem eius facta sunt alba vt lux.

3 Et ecce, conspecti sunt eis Moses & Elias, cũ eo colloquentes.

4 [c] Respondens autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum est nos hìc esse: si vis, faciamus hìc tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.

5 Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida inumbrauit eos: & ecce vox è nube, dicens, ‖ Hic est Filius [d] ille meus dilectus, in quo acquiesco: ipsum audite.

6 Et quum *hæc* audissent discipuli, [e] ceciderunt in faciem suam, & timuerunt vehementer.

7 Tunc accedens Iesus tetigit eos, dixitque Surgite, & ne timete,

8 Sublatis autem oculis suis neminem viderunt, nisi Iesum solum.

9 Et quum descenderent de monte, mandauit eis Iesus, dicens, Nemini dixeritis hanc [f] visionem, vsquequò Filius hominis à mortuis resurgat.

10 Tunc interrogauerunt eum discipuli sui, dicentes, Quid igitur Scribæ dicunt, ‖ oportere vt Elias primùm veniat?

11 Iesus autem respondens dixit eis, Elias quidem veniet primùm, & restituet omnia.

12 Sed

12 Sed dico vobis Eliam iam veniſſe: quem non gnouerunt, ſed fecerunt ei quæcunque voluerunt: ita futurum eſt vt & Filius hominis patiatur ab eis.

13 Tunc intellexerunt diſcipuli *eum* de Iohanne Baptiſta, *hæc* ſibi dixiſſe.

14 [2] ‖ Et quum veniſſent ad turbam, adijt eum quidam, [g] accidens ei ad genua.

15 Et dicens, Domine, miſerere filij mei, quoniam [h] lunaticus eſt, & malè afficitur: nam ſæpe cadit in ignem, & ſæpe in aquam.

16 Et obtuli eum diſcipulis tuis, nec eum potuerunt ſanare.

17 Reſpondens autem Ieſus, dixit, O natio incredula & peruerſa, quouſque tandem ero vobiſcum? quouſque tandem [i] tolerabo vos? adducite mihi eum huc.

18 Et obiurgauit dæmonium Ieſus, exijtque illud ab eo: & ſanatus eſt puer ex illo momento.

19 [3] Tunc adeuntes diſcipuli Ieſum priuatim, dixerunt, Quare nos non potuimus illud eijcere?

20 Ieſus autem dixit eis, Propter incredulitatem veſtram. ‖ amen quippè dico vobis, ſi habeatis fidem quantulũ *eſt* granum ſinapis, dicetis monti huic, Demigra hinc illuc, & demigrabit: & nihil impoſſibile erit vobis.

21 [4] Hoc verò genus *dæmoniorum* non egreditur niſi per [k] precationem & ieiunium.

22 [5] ‖ Verſantibus autem ipſis in Galilæa, dixit eis Ieſus, Futurum eſt vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

23 Et trucidabunt eum, ſed tertio die ſuſcitabitur: Et contriſtati ſunt vehementer.

24 [6] Quum autem veniſſent Capernaum, ve-

2 Indigni quidem ſunt homines Chriſti beneficentia, ſed ipſe nihilominus eos reſpicit. *Mar. 9. 17. luc. 9. 17.*

3 Diffidentia interrumpit diuinorum beneficiorum curſum.

4 Remedium aduerſus diffidentiam.

5 Magis ac magis præparandi ſunt animi noſtri aduerſus crucis offendiculum. *Luc. 17. 6.*

6 Chriſtus vltrò ſeſe Cæſaris edictis ſubijciens, oſtendit ciuiles politicas Euangelij doctrina minimè aboleri. *Infra 20. 17. mar. 9. 31. luc. 9. 44.*

g Supplicantium more.

h Qui certis lunæ temporibus comitiali morbo, aut alio genere morbi laborant: hoc tamen loco ita accipiendum eſt, vt ad morbum naturalem intelligamus acceſſiſſe diabolicum furorem. *i Suſtinebo vos.* *k Vt intelligatur attentio & diligentia precationis ardentis, quæ extra ſobrietatem eſſe nequit.*

nerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt, dixeruntque, Magister vester non [m] soluit [n] didrachma?

25 Dicit, Etiam. Et quum ingressus fuisset domum, præuenit eum Iesus, dicens, Quid tibi videtur, Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributa aut censum? [o] à filijs suis, an ab alienis?

26 Dicit ei Petrus, Ab alienis. Ait ei Iesus, Nempè igitur liberi sunt filij.

27 Sed ne offendamus eos, profectus ad mare, mitte hamum: & eum piscem qui [p] ascenderit primus, tolle: & aperto ore eius, inuenies [q] statêrem: acceptum illum da eis pro me & pro te.

l Non negat, sed interrogat.
m Soluere debet.
n Qui viginti annos essent nati ad quinquagesimum, pendebant sicli sanctuary dimidium, Exo. 30.
13. Hoc erat didrachmon Atticum, quod Iudæa subacta exegerunt Romani.
o Per filios non subditos qui tributum soluebant, sed naturales filios intellige.
p Ad hamum.
q Stater erat tetradrachmus, id est, quatuor drachmarum.

CAP. XVIII.

1. Maximus in regno Dei. 5 Suscipere puerulum. 6 Scandalizare. 7 Scandala. 9 Oculi eruitio. 10 Angeli. 12 Ouis perdita. 15 Correptio. 17 Excommunicatio. 21 Fratri resipiscenti semper parcendum. 23 Parabola Regis conferentis rationem cum seruo suo.

1 EO ‖ ipso tempore adierunt Iesum discipuli, dicentes, Quisnam maximus est in regno cœlorum?

2 [a] Et quum aduocasset [a] puerulum Iesus, statuit eum in medio eorum.

3 ‖ Et dixit, Amen dico vobis, nisi [b] conuersi fueritis, & fiatis vt pueruli, nequaquam ingredemini in regnum cœlorum.

4 Quisquis igitur demiserit seipsum sicut est puerulus iste, is est maximus ille in regno cœlorum.

5 Et quisquis exceperit aliquem puerulum talem in nomine meo, me excipit.

6 [c] ‖ Quisquis autem offenderit aliquem ex paruis istis qui in me credûnt, præstiterit ei vt suspendatur mola [c] asinaria in collo eius, ac demergatur in pro-

CAP. XVIII. Mar. 9. 33. luc. 9. 46.
1 Submissio animi, vera ad excellentiam via.
2 Fratrũ quantumuis abiectorum summa nobis habenda ratio. Qui secus fecerit, graues pœnas dabit.
Infra, 19. 14. 1. cor. 14. 20.
a Puerum statue
b Heu, resipueritis.
Mar. 9. 42. luc. 17. 1.
c Lapis qua frumenta moluntur.

in profundo maris.

7 [3] Væ mundo ab offendiculis, neceſſe eſt enim vt eueniant [d] offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum euenit.

8 ‖ Si verò manus tua vel pes tuus facit vt tu [e] offendas, excinde ea, & abijce abs te. bonum eſt tibi ad vitam ingredi claudum aut mancum *potius*, quàm duas manus vel duos pedes habentem conijci in ignem æternum.

9 Et ſi oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum, & abijce abs te: bonum eſt tibi [f] luſcum ingredi in vitam, *potius* quàm duos oculos habentem conijci in gehennam ignis.

10 [4] Videte ne contemnatis aliquem ex paruis iſtis: ‖ dico enim vobis, Angelos eorum in cœlis per omne *tempus* videre faciem Patris mei qui in cœlis eſt.

11 ‖ Venit enim Filius hominis vt ſeruet quod perierat.

12 ‖ Quid vobis videtur? ſi fuerint alicui homini centum oues, & errauerit vna ex eis, nónne relictis ipſis nonagintanouem, profectus in montes, quærit eam quæ aberrauerat?

13 Quòd ſi acciderit vt inueniat eam, amen dico vobis, gaudet ſuper ea magis quàm ſuper illis nonagintanouem quæ non aberrarunt.

14 Ita non [g] vult Pater veſter qui in cœlis eſt, vt pereat vnus ex paruis iſtis.

15 [5] ‖ Si verò peccauerit [h] in te frater tuus, veni & argue eum inter te & ipſum ſolùm. ſi te audierit, lucratus es fratrem tuum:

16 Sin verò te non audierit, accipe tecum adhuc

3 Non poteſt quidem vir bonus niſi per media offendicula incedere, ſed omnes præcidendæ ſunt occaſiones. *Supra 5. 30. mar. 9. 43.*

4 Quo quiſpiam eſt infirmior, eo magis oportere illius ſalutem nobis curæ eſſe, Deus ipſe ſuo exemplo nos docet. *Pſal 34 8. Luc. 19, 10. Luc. 15, 4.*

5 Studendum eſt ſarciendæ concordiæ, non autem vindicandæ iniuriæ.

d Impedimenta quæ inferuntur operibus bonis. Græc. ſcandala, id eſt, ad quæ impingitur.

e Supr. 5. 29. Leuit. 19. 17. eccle. 19. 33. luc 17. 3. iac. 5. 19.

f Ad verbum vnoculum, qui natura vnum tantum habet oculum vnoculus dici poteſt, ſeu qui altero captus oculo.

g Ad verb. non eſt voluntas ante patrem veſtrum. Hebr.

h Si peccauerit ita, vt ſolus peccatum fratris noris.

Deut.19.5. toh.18,17. 1.cor.5.9. 2.cor.13.2. 2.theſſ.3.14. heb 10.28. 1.Cor.5.9. 2.theſſ.3.14. Ioh.20.23.

vnum aut duos: ‖ vt in [i] ore duorum aut trium teſtium [k] ſtabile ſit omne verbum.

17 [6] Quòd ſi [l] neglexerit eos audire, dic [m] Eccleſiæ: quòd ſi Eccleſiam audire neglexerit, ſit tibi velut quiſpiam ‖ [n] ethnicus & quiſpiam publicanus.

18 Amen dico vobis, ‖ quæcunque [o] ligaueritis in terra, erunt ligata in cælo: & quæcunque ſolueritis in terra, erunt ſoluta in cælo.

19 Rurſum dico vobis, ſi duo ex vobis [p] conſenſerint in terra, quodcunque petierint, fiet eis à Patre meo qui in cœlis eſt.

20 Vbi enim ſunt duo vel tres coacti in nomine meo, illic ſum in medio eorum.

21 [7] Tunc adiens eum Petrus, dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? *an* ‖ vſque ſepties?

22 Dicit ei Ieſus, Non dico tibi vſque ſepties, ſed vſque ſeptuagies ſepties.

23 ‖ Propterea ſimile eſt regnum cœlorum regi qui voluit [q] conferre rationem cum ſeruis ſuis.

24 Et quum cœpiſſet conferre, oblatus eſt ei quidam debitor [r] decies mille talentorum.

25 Quum autem is non poſſet *hæc* reddere, juſſit eum dominus eius venundari, & vxorem eius & liberos, & omnia quæ habebat: & reddi *debitum*.

6 Qui Eccleſiæ iudicium contemnit, Deum contemnit.

7 Implacabile Deum experiuntur qui à fratribus quãtumuis magnis multiſque iniurijs prouocati, nõ ignoſcunt. *Luc.17.4.*

Luc.17.4.

i Id eſt ſermone ac teſtimonio: ea enim aliquando ſumitur pro ſermone, Num.3. 16. atque etiam pro tacito teſtimonio ſcilicet, quum res per ſe loquitur, Infra 11.16. k Ratum firmumque. l Ad verb. non ſit audire dignatus, vel audire diſſimularit. m Agit non de quadam politia, ſed de eccleſiaſtico conuentu, nam poſtea addit ligandi & ſoluendi poteſtatem, qua eccleſia erat: reſpicit autem rationem ſui temporis, quo penes ſeniores iudicium erat eccleſiæ, Iohan. 9.22. item. 12.42. item. 16.2. apud quos ſupplicium erat è Synagoga ejici, velut apud nos excommunicari. n Profanus & a religione alienus: qui tales erant, Gentes ab Hebræis vocabantur, quorum ſicut & publicanorum conſuetudo fugeretur. o Supr. 16.19. p Tranſlatio à corpore ad animum, nam ad cantum propriè refertur vox Græca, à ſymphonia deriuata. q Subducere rationem. r Vt ſit inſigne diſcrimen, memoratur ingens ſumma ſexagies centena millia aureorum coronatorum, & exigua decem aureorum, inter quæ proportio euaneſcit.

26 Procidens ergo seruus ille [f] adorabat eum, dicens, Domine, [t] differ iram erga me, & omnia tibi reddam.

27 [u] Commotus autem misericordia dominus serui illius, dimisit eum, & mutuum remisit ei.

28 Egressus verò seruus ille, inuenit vnum ex conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & prehensum eum, [x] suffocabat, dicens, Redde quod debes.

29 Procidens ergo conseruus eius ad eius pedes, precabatur eum, dicens, Differ iram erga me, & omnia reddam tibi.

30 Ille verò noluit: sed abiens coniecit eum in carcerem, quousque redderet debitum.

31 Quum autem vidissent conserui eius quæ facta fuerant, contristati sunt vehementer: & quum venissent, declararunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc eo aduocato dominus ipsius dixit ei, Serue male, totum debitum illud remisi tibi, quia precatus es me:

33 Nónne oportuit & te misereri conserui tui, vt & ego tui misertus sum?

34 Tunc iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, vsquequò redderet id omne quod sibi debebatur.

35 Ita & Pater meus cœlestis faciet vobis, nisi remiseritis suo quisque fratri, ex cordibus vestris offensas eorum.

[f] *Simili adoratione, qua in Oriente erat frequens.*

[t] *Ne indulgens iracundiæ tuæ erga me, sic Deus macrothymos in sacris literis celebratur, id est, clemens & cohibens impetum animi, Psal. 86. 5. patiens & multa misericordia.*

[u] *Supr. 9. 36.*

[x] *Premebat fauces illius, seu collum obtorquebat.*

CAP. XIX.

2 Sanantur infirmi. 3. & 7. Libellus discessionis. 12 Eunuchi. 13 Pueruli oblati. 17 Eenus Deus. Mandata seruanda. 21 Perfectus. 23 Diues. 26 Salus à Deo. 27 Relinquere omnia & Christum sequi.

1 ET ‖ factum est, quum finijsset Iesus sermones istos, [a] soluit à Galilæa, & venit in fi-

CAP. XIX. *Mat. 10. 4.*

[a] *Trauecit à Galilæa in fines Iudææ.*

nes Iudææ, traiecto Iordane.

2 Et sequuta est eum turba multa: sanauítque eos illic.

3 [f] Tunc adierunt eum Phariſæi, tentantes eum, & dicentes ei, Licétne homini [b] dimittere vxorem ſuam quauis ex cauſa?

4 Ille verò reſpondens dixit eis, Non legiſtis || [c] opificem ab initio feciſſe maſculum & fœminam?

5 Et dixiſſe, || Propterea relinquet homo patrem & matrem, & [d] agglutinabitur vxori ſuæ: & [e] qui duo *fuerant*, erunt vna caro.

6 Itaque non amplius ſunt duo, ſed vna caro. quod ergo Deus [f] coniunxit, homo ne ſeiungat.

7 [g] Dicunt ei, Cur ergo ||Moſes mandauit dare libellum diſceſſionis, & eam dimittere?

8 Dicit eis, Moſes [g] pro duritia cordis veſtri [h] permiſit vobis dimittere vxores veſtras: cęterùm à principio non fuit ita.

9 Dico autem vobis, || quicunque dimiſerit vxorem ſuam, niſi [i] ob ſcortationem, & aliam duxerit, eum mœchari: & qui dimiſſam duxerit, mœchari.

10 [j] Dicunt ei diſcipuli eius, [k] Si tale eſt negotium hominis cum vxore, non expedit contrahere matrimonium.

11 Ipſe verò dixit eis, Non omnes [l] capiunt hunc

1 Indiſſolubile eſt coniugij vinculum, niſi ob ſcortationem.

2 Non ſtatim probat Deus quod ciuiles leges cogunt tolerare. *Gen.1.ver.27. Gen.2.24, 1.cor.6.16, epheſ.5.31. Deut.24.1.*

3 Peculiare eſt cõtinentiæ donũ: ac proinde perpetuæ cõtinentiæ legẽ ne ſibi quidẽ poteſt quiſque indicere. *Suprà, 5.32, marc.10.11, luc.16.18, 1.cor.7.11.*

b Libellũ mittere repudij, ſup. 5.19.

c Ad verb. qui fecit, ſub. hominem.

d Exprimitur vi Græci vocabuli, quo ſignificatur arctiſſima illa cõiunctio viri & vxoris, quaſi glutine coniunctorum. e Qui duo erant homines, fiunt velut vnus homo, caro autem per Synecdochen pro toto homine ſeu corpore, Heb. f Vnde coniugium & coniuges, quaſi à iugo translatione facta. g Ratione vel cauſſa veſtræ duritiei. h Lege ſcilicet politica, non morali. hæc enim perpetua eſt regula diuina iuſtitiæ, illa ſeſe aliquando vt regula Lybia inflectit. i Hoc itaque tempore in adulteros lata leges negligebantur: repudio enim non fuiſſet opus, ſi capitali ſupplicio diremptum fuiſſet matrimonium. k Ad verb. ſi ita eſt cauſſa hominis cum muliere, id eſt, ſi reuera res habet de viro & vxore, ſeu de coniugio. l Recipiunt & admittunt ſicut translatitiè, locum aliquem anguſtum capere non poſſe multas res.

hunc sermonem, sed quibus datum est.

12 Sunt enim [m] enuchi qui ex matris vtero nati sunt ita: & sunt eunuchi qui castrati sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui [n] seipsos castrarunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat.

13 [4] ‖ Tunc oblati sunt ei pueruli vt manus eis imponeret, & præcaretur: discipuli autem obiurgarunt eos.

14 Iesus autem ait, Sinite pueruulos, & ne prohibete eos ad me venire. talium est enim regnum cœlorum.

15 Et quum imposuisset eis manus, profectus est illinc.

16 [5] ‖ Et ecce, quidam accedens dixit ei, Magister bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?

17 Ipse verò dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempè* Deus. Si vis autem ad vitam ingredi, serua mandata.

18 Dicit ei, Quæ? Iesus autem dixit, ‖ Non occides, Non mœchaberis, Non furaberis, Non dices falsum testimonium.

19 Honora patrem, & matrem. Et, Diliges proximum tuum vt teipsum.

20 Dicit ei adolescens, Omnia hæc obseruaui à iuuentute mea: quo adhuc deficior?

21 Ait ei Iesus, [o] Si vis perfectus esse, abi, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me.

22 Quum audisset autem adolescens eum sermonem, abijt contristatus. habebat enim bona multa.

23 Iesus autem dixit discipulis suis, [6] Amen dico vobis, diues difficilè introibit in regnum cœlorum.

4 Etsi etiam infantes in gratuito Dei fœdere comprehenduntur. *Supra, 18.9. mar.10.13, luc.18.15.*

5 Et legem & seipsos minimè omnium norunt qui ex Lege salutem petunt. *Mar.10.17. luc.18.18.*

6 Diuites peculiari Dei dono egent, vt possint ex Satanæ tendiculis euadere. *Exod.20.17.*

m Eunuchus nomen est generis, cuius species sunt spadones, thlibiæ & castrati.

n Quæ à coniugio abstinent, & continentiam seruant, ex Dei sanctione.

o Non verè reputat, spondet se omnia mandata seruaturum: deest vera charitatis exemplo propositio, latentem in animo morbum indicat.

7 Minimè perit quod Dei causa negligitur.
8 Non modò nihil iuuat, sed etiam valdè nocet, benè cœpisse, nisi quis ad extremum perseueret.
Mar. 10. 22. luc. 18. 28.
o *Ad verb. lenioris est labor is. Luc. 22. 30.*
p *Theoph. cameli nomine, funem anchorarium intelligit, Camelus vero ex Thalmudistis observat proverbialem esse locutionem, & cameli nomine animal intelligi.*
Mar. 10. 31. luc. 13. 30.

24 Rursum verò dico vobis, [o]Facilius est [p]camelum per foramen acus transire, quàm diuitem in regnum Dei introire.

25 *His* autem auditis discipuli eius, perculsi sunt valdè, dicentes, Quis ergo potest seruari?

26 Intuitus autem *eos* Iesus, dixit eis, Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possibilia sunt.

27 7 || Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & secuti sumus te: quid ergo erit nobis?

28 Iesus autem dixit eis, Amen dico vobis, vos qui secuti estis me, [q]in regeneratione, quum sederit Filius hominis in throno gloriæ suæ, || sedebitis etiam, vos, *inquam*, super thronos duodecim, iudicantes duodecim tribus Israël.

29 Et quisquis reliquerit domos aut fratres, aut sorores, aut patrē, aut matrē aut vxorē, aut liberos, aut agros, causa nominis mei, [r]centuplicia accipiet, & vitam æternam hæreditatis iure possidebit.

30 [8] || Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

q *Regeneratio sumitur pro illa die, qua electi incipient nouam vitam viuere, i. cum anima & corpore fruentur illa hæreditate cœlesti.*
r *Ad verb. qua centies tanti sunt.*

CAP. XX.

1 Operarij conducuntur in vineam. 15 Oculus nequam. 17 Passionem suam prædicit. 20 Zebedæi filij. 22 Calix. 28 Minister noster Christus. 30 Cæci duo.

CAP. XX.
1 Deus nemini obstrictus, quoscunque quandocunque libuit, vocat. Tantum danda est opera vnicuique vt ad metam inoffenso cursu, nihil in alium vel in Dei iudicia curiosè inquirens, perueniat.

1 SImile [1] enim est regnum cœlorum patrifamiliâs, qui exijt cum prima luce ad conducendos operarios *quos mitteret* in vineā suā.

2 [a] Pactus autem cum operarijs [b] denario in

a *Ad verbum, concentum habuit, translatio à musica symphonia.* b *De singulis in diem denarijs.*

diem,

diem, misit eos in vineam suam.

3 Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos:

4 Et illis dixit, Abite & vos in vineam, & quodcunque iustum fuerit, dabo vobis.

5 Illi autem abierunt. Rursum egressus circa sextam & nonam horam, fecit itidem.

6 Circa horam autem [c] vndecimam egressus, inuenit alios stantes otiosos, ac dicit eis, Cur hîc statis totum diem otiosi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit eis, Abite & vos in vineam: & quicquid fuerit iustum accipietis.

8 Quum autem serum diei esset, dicit dominus vineę procuratori suo, Voca operarios, & redde eis mercedem, incipiens ab vltimis vsque ad primos.

9 Et quum venissent qui circa vndecimam horam *conducti fuerant*, acceperunt [d] singuli denarium.

10 Venientes autem & primi, existimarunt se plus esse accepturos: sed acceperunt ipsi quoque singuli denarium,

11 Et quum accepissent, murmurabant aduersus patremfamiliâs.

12 Dicentes, Isti vltimi vnam horam *opus* [e] fecerunt, & eos æquales nobis fecisti, qui portauimus pondus diei, & æstum.

13 Ipse verò respondens dixit vni eorum, [f] Amice, non facio tibi iniuriam: nónne denario pactus es mecum?

14 Tolle quod tuum est, & abi. volo autem huic vltimo dare vt & tibi.

15 ‖ Annon licet mihi [g] volo facere in [g] meis? an oculus tuus [h] malus est quia ego bonus sum?

16 Sic vltimi erunt primi: & primi, vltimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

17 [2] Et ascendens Iesus Hierosolyma, assumpsit

c *Horam vltimã dies enim 12. horis continebatur, quarũ prima ab ortu solis numerari solent.*

d *Ad verb. aqualiter denarium.*

e *Subauditur operam vel actionem. Hebrai enim in verbo, verbale nomen includunt vt Psa. 134. Ne dormiam mortis sub dormitionẽ.*

f *Ad verb. sodalis quo vocabulo in omnibus ferè linguis compellamus ignotos.*

g *Sub. rebus.*

h *Nequam. i. An inuides iſtis benignitatem meã, Hebrai enim per oculum malum inuidentiam significant, quoniam elucent potissimũ in oculis tales affectus. Sup. 6. 23. opponitur vitioso sumitur autem illic pro simplici. Supra 19. 30. mar. 10. 31. luc. 13. 30 infra 22. 14.*

2 Christus necessariò quidem, sed voluntariè tamen crucem adijt.

duodecim discipulos suos priuatim in via, & dixit eis,

18 ‖ [3] Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum ac Scribis, & condemnabunt eum morte:

19 ‖ [4] Tradentque eum Gentibus vt illudant, & flagellent, & crucifigant: sed tertia die resurget.

20 ‖ [5] Tunc venit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filijs suis, adorans, & petens aliquid ab eo.

21 Ipse verò dixit ei, Quid vis? Ait ei, Dic vt sedeant isti duo filij mei, vnus ad dextram tuam, & alter ad sinistram, in regno tuo.

22 Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis * bibere poculum quod ego bibiturus sum, & [l] baptismate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Possumus.

23 Tunc dicit eis, Poculum quidem meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem ad dextram meam & sinistram meam, [m] non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est à Patre meo.

24 ‖ Et quum *hæc* audissent *alij* decem, indignati sunt de duobus fratribus.

25 Iesus autem quum eos aduocasset, ait, Scitis principes Gentium in eas [n] dominari, & qui magni sunt, licentia vti in eas.

26 Verùm non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, sit vester minister.

27 Et quicunque voluerit inter vos primus esse, sit vester seruus.

28 Sicut Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt ministraret, ‖ daretque animam

Marc. 10. 32, Luc. 18. 31.

3 Christum ij demùm acerbissimè persequuntur, quos minimè omniù oportuit.

Ioh. 18. 23. Marc. 10. 33.

4 Ignominia crucis, certum iter ad æternę vitæ gloriam.

5 Contraria prorsus est ratio regni cœlestis & terreni.

i Supr. 13. 22.

k Metonymia, poculum, pro eo quod poculo continetur. Deinde poculi nomine, Hebræi modum pœnæ qua peccatis infligitur, psal. 11. 6, vel lætitiæ qua cumulantur fideles, psal. 23. 5. aliquando sortem siue conditionem intelligunt, psal. 16. 5. Marc. 10. 24. luc. 21. 25. Phi. 2. 7

l Trãsfertur ad afflictiones, translatione Dauidi familiari. *m Non excluditur omnipotentia diuinitatis in Christo, sed indicatur demissio ad copulationem naturæ humanæ.* *n Cum quadam*

suam

ſuam *in* redemptionis pretium pro [o] multis.

29 ‖ [6] Tunc egredientibus ipſis ex Iericho, ſequuta eſt eum turba multa.

30 Et ecce, duo cæci ſedentes iuxtà viam, quum audiſſent Ieſum præterire, clamarunt, dicentes, Miſerere noſtri Domine, fili Dauid.

31 Turba autem obiurgabat eos vt ſilerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miſerere noſtri Domine, fili Dauid.

32 Et quum ſubſtitiſſet Ieſus, [p] vocauit eos, & ait, Quid vultis faciam vobis?

33 Dicũt ei, Domine, vt aperiantur oculi noſtri.

34 Miſericordia autem commotus, Ieſus tetigit oculos eorum: & ſtatim viſum receperunt oculi eorum, & ſequuti ſunt eum.

Mar.10.46. luc.18.35.

6 Chriſtus duobus cæcis ſolo contactu ſanatis, confirmat ſe vnum eſſe mundi lucem.

o Multorum vice vel cauſſa.

p Voce, non alterius miniſterio.

CAPVT. XXI.

1 Chriſtus aſina inſidens, ingreditur Ieruſalem. 12 Vendentes eijcit. 13 Orationis domus. 19 Ficus arefacta. 25 Baptiſmus Iohannis. 28 Qui voluntatem Dei faciant. 30 Publicani. Meretrices. 33 Vinea Dei. Iudæi 38 Filius occiſus ab agricolis. 42 Lapis angularis.

CAP. XXI. *Mar.11.1. luc.19.29.*

ET ‖ [1] quum appropinquaſſent Hieroſolymis, & veniſſẽt Beth-phage ad montem Olearum, tunc Ieſus miſit duos diſcipulos.

1 Chriſtus humilis de mundi ſuperbia triumphans, ad veram gloriam per crucis ignominiam aſcendit.

2 Dicens eis, Ite in vicum qui vobis eſt ex aduerſo, & ſtatim inuenietis aſinam ligatam, & pullũ cum ea: ſoluite, & adducite mihi.

3 Et ſiquis vobis aliquid dixerit, dicite, Domino his opus eſſe: [a] ſtatim enim mittet eos.

a i. Ille qui vobis aliquid dixerit, dimittet eos, ſcilicet aſinam & pullum.

4 Hoc autem totum factum eſt, vt impleretur quod dictum eſt per Prophetam, dicentem,

5 ‖ Dicite [b] filiæ Sion, Ecce, Rex tuus venit tibi manſuetus, & inſidens aſinæ, ac pullo filio ſubiugis *aſinæ*,

Eſa.62.11. Zach. 2.9. ioh.12.15.

b Ciuitati Sion, Hebr. frequens in Threnis Ierem.

6 Profecti ſunt autem diſcipuli, feceruntque ſicut imperarat eis Ieſus.

7 Et adduxerunt asinam & pullum, & eis imposuerunt [c] pallia sua, & collocarunt *ipsum* super [d] ea.

8 Plurima autem turba straverunt pallia sua in via: alij verò cædebant ramos ex arboribus, & sternebant in via.

9 Porrò turba quæ præibat & quæ sequebatur, clamabat dicens, [e] Hosanna filio Dauid: [f] benedictus qui venit in nomine Domini: hosanna *ô qui es* in *cælis* altissimis.

10 Et quum introisset Hierosolyma, [g] commota est vniuersa vrbs, dicens, Quis est hic?

11 Turba autem dicebat, Hic est Iesus ille Propheta ex Nazareth *vrbe* Galilææ.

12 ‖ Et introiuit Iesus in templum Dei, & eiecit omnes ‖ vendentes & ementes in templo, mensasque [h] numulariorum, & cathedras vendentium columbas subuertit.

13 Et dixit eis, Scriptum est, ‖ Domus mea, domus orationis [i] vocabitur: ‖ at vos feciſtis eam speluncam latronum.

14 ‖ Tunc venerunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanauit eos.

15 [2] Quum vidissent autem principes sacerdotum & Scribæ miranda illa quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna filio Dauid, indignati sunt:

16 Et dixerunt ei, Audis quid isti dicant? Iesus autem dixit eis, Etiam. nunquam legistis, ‖ Ex [k] ore infantium & lactentium [l] perfeciſti laudem?

17 [3] Et eis relictis, exijt extra vrbem in Bethaniam

2 Vruntur in primis gloria Christi, quos oportuit pietatis esse magistros: sed frustrà.

3 Christus sic deserit impios vt tamen habeat Ecclesiæ rationem.

c Vestem exteriorem.

d Sub. vestimenta, non asina.

Mar. 11. 11. luc. 19. 45. Ioh. 2. 13. Deut. 4. 25.

e Fuit vetus acclamationis formula, qua vtebantur in festo tabernaculorum, quum ramos gestarent ex Dei mandato, Lenit. 23. 40. composita dictio ex corruptis, dicendum enim esset Hosianna, id est, serua quaso.

Esa. 56. 7. Ierem. 7. 11. Mat. 11. 17. luc. 19. 46. Psal. 8. 3.

f Bene sit ei qui venit in nomine Domini. i quem nobis dedit regem Dominus.

g Hypallage. i. omnes Hierosolymitæ. h A quibus pecunia permutatur, qui Græce collybistæ dicuntur: Collybum enim, permutatio est pecuniæ. i. Exit. Hebr.

k Supr. 11. 16. l Omnibus numeris absoluisti, apud Dauidem legitur, firmasti seu fundasti, à quo non dissentit Euangelista si sententia spectetur, nam illud firmum est, quod omnibus numeris est absolutum.

niam

iam: & diuersatus est illic.

18 4 Manè autem rediens in vrbem, esuriit.

19 Et quum vidisset ficum quandam in via, venit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia solùm: nec dicit ei, || Ne amplius ex te fructus nascatur in æternum. Et exaruit illicò ficus.

20 Quum igitur hoc vidissent discipuli, mirati sunt, dicentes, Quomodo illicò exaruit ficus!

21 5 Respondens autem Iesus ait eis, Amen dico vobis, si habueritis fidem, neque [m] hæsitaueritis, non solùm hoc *quod factum est* ficui, facietis: verumetiam si monti isti dixeritis, Tollitor, & proijcitor in mare, fiet.

22 || Et quæcunque precando petieritis, si [n] crediderit is, accipietis.

23 6 Et quum venisset in templum, principes sacerdotum & seniores populi eum docentem adierunt, dicentes, Qua [o] autoritate facis ista? & quis tibi dedit istam autoritatem?

24 Respondens autem Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego [p] rem quandam: quam si dixeritis mihi, dicam & ego vobis qua autoritate ista faciam.

25 [q] Baptisma Iohannis vnde erat? è [r] cœlo, an ex hominibus? At illi [s] ratiocinabantur apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis ei?

26 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam. || omnes enim habent Iohannem vt Prophetam.

27 Et respondentes Iesu dixerunt, Nescimus. Ait eis & ipse, Nec ego vobis dicam quo iure ista faciam.

4 Hypocritæ tandem suo fuco nudabuntur.

5 Fidei virtus quanta. *Mar. 11. 13.*

6 In eos qui ordinariç successioni, præterita doctrina, vocationẽ alligant, & hoc falso prætextu, Christo volunt os occludere. *Mar. 11. 27, Luc. 20. 1.*

m Verb. Græcum significat aranea habet, dubitandi & ambigendi, in quodam quasi discrimine cogitationum.

n Ad verbum, credentes: sed participium includit conditionem.

o Seu qua potestate.

p Ad verb. vnum verbum vel sermonem. i. ego interrogabo vos vno sermone. Supra, 14. 5.

q Synecdoche.

eos, prædicatio Iohannis dicebatur baptisma, prædicabat enim baptismum pœnitentiæ, &c. Mar. 1. 4, act. 19. 3. r Deo, vt constet ratio antithesees. s Ratiocinando cogitabant, vel rationes conferebant.

28 [7] Quid autem vobis videtur? Quidam habebat duos filios: & accedens ad priorem, dixit, Fili, abi, hodie operare in vinea mea.

29 Ille verò respondens ait, Nolo: sed postea quum [t] resipuisset, abijt.

30 Et accedens ille ad secundum, dixit itidem. Is verò respondens ait, Ego *abeo*, domine. sed non abijt.

31 Vter è duobus fecit quod voluit *eius* pater? Dicunt ei, Prior. Dicit eis Iesus, Amen dico vobis, publicani & meretrices [u] præcunt vobis in regnum Dei.

32 Venit enim ad vos Iohannes [x] via iustitiæ, & non credidistis ei: publicani verò & meretrices crediderunt ei. vos autem qui *hoc* vidistis, non pœnituistis postea, vt ei crederetis.

33 || [8] Aliam parabolam audite. Fuit quidam paterfamiliâs qui plantauit vineam, & sepem circumposuit ei, foditque in ea torcular, & [y] ædificauit turrim: & elocauit eam agricolis, ac peregrè profectus est.

34 Quum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, vt eius fructus acciperent.

35 Agricolæ verò, captis eius seruis, alium quidem cæciderunt, alium verò trucidarunt, alium autem lapidarunt.

36 Rursum, misit alios seruos plures prioribus: & fecerunt eis itidem.

37 Postremò autem misit ad eos filium suum, dicens, Reuerebuntur filium meum.

38 Agricolæ verò, viso filio dixerunt inter se, || Iste est hæres, venite, trucidemus eum, & [z] obti-

neamus

7 Nouum non est, omniũ hominum esse deterrimos, quos pietatis iter alijs commonstrare oportuit.

8 Ij sæpenumerò sæuissimi sunt Ecclesiæ hostes, quorum fidei commissa est. Sed Dei vocatio nec temporibus nec locis nec personis certis est alligata.

Esa 5.1.5. ierem.2.21, mar.12.1, luc.20.9.

t Supr.3.2.

u Cessantibus vobis, properant ad regnum Dei, vt vos oportuerit saltem eorum exemplum imitari. Itaque impropriè hic dicuntur Praire, quos nemo sequitur. Infrà, 26.3. & 27.1, iohan.11.53.

x Agens vitam iustam, vel vita & moribus integer, via enim Hebræis sumitur pro vita & moribus.

y Locum munuit, turris enim mœnium pars firmissima.

z Ad verbum, firmiter teneamus.

beamus hæreditatem eius.

39 Tunc captum eum ciecerunt extrà vineam, & trucidarunt.

40 Quum igitur venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

41 Dicunt ei, [a] Malos ipsos malè perdet, & vineam suam elocabit alijs agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.

42 Dicit eis Iesus, Nunquam legistis in Scripturis, ‖ Quem lapidem reprobarunt [b] ædificantes, is [c] factus est [d] caput anguli: à Domino [e] factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

43 Propterea dico vobis, fore vt tollatur à vobis regnum Dei, & detur genti quæ [f] ferat eius fructus.

44 ‖ Porrò qui ceciderit super lapidem istum, conquassabitur: super quem verò ceciderit, [g] dissipabit eum.

45 Et quum audissent principes Sacerdotum ac Pharisæi parabolas eius, cognouerunt *hæc* de se dici.

46 9 Et quum studerent eum prehendere, timuerunt turbam, quoniam vt Prophetam eum habebat.

9 Impij nihil possunt nisi quod Deo libet.

a Prouerbialis sententia indicans quo sint exitu digni, mali.

Psal. 118. 22, act. 4 11. rom. 9. 33. 2. pet. 2. 7.

b Architecti, qui ædificandæ domui, id est, Ecclesiæ præsunt.

Esa. 8. 14.

c Hebr. cepit esse.

d Lapis in angulo præcipuus dicitur, caput anguli, qui totius ædificij iuncturas sustinet.

e Ea res (sub. quod lapis reiectus sit caput) facta est à Domino, quod cum summa admiratione à nobis spectatur.

f Ferunt fructus regni Dei, qui edunt fructus spiritus, non carnis, Galat. 5.

g Sicut palea à vento dissipari solent, vtitur enim verbo, quod proprie, ventilando paleas de frumento minutim dispersas separare significat.

CAP. XXII.

2 Nuptiarum parabola. 9 Gentium vocatio. 11 Vestis nuptialis, fides. 16 De censu Cæsari. 23 De resurrectione interrogatur Christus. 32 Deus viuentium. 36 Mandatum maximum. 37 Dilectio Dei. 39 Dilectio proximi. 42 Interrogat Iesus Pharisæos de Messia.

Luc.14.16. apoc.19.9.

1 Vera coràm Deo Ecclesia non est eorum omnium cæt⁹ qui voce Euãgelij inuitantur, quum plerique seruire malint huius vitæ commodis, nec desint qui inuitatores crudeliter persequantur: sed est eorum duntaxat qui vocati parent cuiusmodi ferè sunt quos mundus minimi facit.

2 Triste contẽptorũ Christi exitium.

3 Deus prior nos nihil tale cogitantes vocat.

4 In ista etiam paucitate, nõnulli sunt reiectitij, qui videlicet vitæ nouitate fidem nõ approbant.

1 TVnc ‖ [r] respondens Iesus, rursum loquutus est eis per parabolas, dicens,

2 Simile est regnum cœlorum cuidam Regi qui fecit nuptias filio suo:

3 Et misit seruos suos qui vocarent [a] vocatos ad nuptias: sed noluerunt venire.

4 Rursus misit alios seruos, dicens, Dicite vocatis, Ecce, prandium meum paraui, tauri mei, & [b] altilia [c] mactata sunt, & omnia parata: venite ad nuptias.

5 Illi autem quum *hoc* neglexissent, abierunt: alius quidem in agrum suum, alius verò ad mercaturam suam.

6 Reliqui verò prehensos seruos eius contumelijs affecerunt, & trucidarunt.

7 [2] Rex autem quum *hoc* audisset, iratus est: & missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos, & vrbem eorum incendit.

8 Tunc dicit seruis suis, [d] Nuptiæ quidem paratæ sunt: sed qui vocati erant, non erant digni.

9 [3] Ite ergo ad [e] compita viarum, & quoscunque inueneritis, vocate ad nuptias.

10 Et egressi serui illi in vias, congregarunt omnes quos inuenerunt, [f] malos pariter ac bonos: & impletæ sunt nuptiæ conuiuis.

11 [4] Ingressus autem Rex vt spectaret cõuiuas, vidit illic hominem non indutum veste nuptiali:

12 Tũc dicit ei, Amice, quomodo huc introisti non habẽs vestẽ nuptialẽ? At illi [g] os occlusum est.

a Qui inuitati essent, Heb. Sam. 9. 13. b Irenaus saginata, Græc. enim. verb. de animalibus dicitur, quæ accuratè aluntur vt pinguescant, & magis idonea sint ad suauitatem ciborum. c Vtitur verb. sacrificijs familiari, quod transfertur ad alias etiam epulas, solebant tamen, & conuiuia à sacrificijs auspicari. d Metonymia, id est, conuiuium nuptiarum. e Ad verb. exitus, solent enim illic esse trivia. f Vocatio generalis offert Euangelium omnibus, sed eorum qui intrarunt, vita non est expers inquisitionis. g Ad verb. Capistratus fuit, id est, prorsus obmutuit quasi freno vel capistro iniecto.

13 Tunc

13 Tunc dicit Rex [h] miniſtris, Ligatis pedibus & manibus eius, tollite eum, & conijcite in tenebras exteriores: || illic crit fletus & ſtridor dentium.

14 || Multi enim ſunt vocati, pauci verò electi:

15 || Tunc profecti Phariſæi conſilium cœperunt [i] vt [k] illaquearent eum in ſermone.

16 Itaque mittunt ad eum diſcipulos ſuos cum Herodianis, dicentes, Præceptor, ſcimus te veracem eſſe, & viam Dei in [m] veritate docere, nec quenquam curare. non enim [n] reſpicis in perſonam hominum.

17 [5] Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet [o] cenſum dare Cæſari, an non?

18 Cognita autem Ieſus malitia eorum ait, Quid me tentatis hypocritæ?

19 Oſtendite mihi numiſma cenſus, Ipſi verò obtulerunt ei [p] denarium.

20 Tunc dicit eis, Cuius eſt imago iſta & inſcriptio?

21 Dicunt ei, Cæſaris. Tunc dicit eis, || [q] Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris, Cæſari, & que ſunt Dei, Deo.

22 Quum igitur *hoc* audiſſent, mirati ſunt: & omiſſo eo abierunt.

23 [6] || In illo die adierunt eum Sadducæi, || qui dicunt non eſſe reſurrectionem: & interrogarunt eum,

24 Dicentes, Magiſter, || Moſes dixit, Siquis

Suprà, 8.12, & 13.42.
Infrà, 25.30.
Mar. 12.13.
luc. 20.26.

5 Chriſtianos oportet magiſtratibus etiam impijs & exactoribus parere, ſed ita vt Deo ſalua ſua autoritas maneat.

6 Chriſtus aſſerit reſurrectionem carnis, aduerſus Sadducæos.

h Illis qui conuiuio miniſtrabant.
i Vel quomodo. Rom. 13.7.
k Irretirent in verbis ſeu oratione. verbum Græcum deductum à laqueis quæ à venatoribus figuntur.
Mar. 12.19.
luc. 20.27.
Act. 23.6.
Deut. 25.5.
l Qui cum Herode nouam quandam religionem, ex Paganiſmo & Iudaiſmo conflabant.
m Verè & ſincerè. n Hebr. Non mouetis ſpecie, i. apparentia. o Cenſus eſt facultatum æſtimatio, pro cuius ratione in prouincijs vectigalibus tributum ſoluebatur, ſumitur autem hoc loco pro tributo. p Suprà 17.24. ſit mentio drachmæ, hìc verò denarij, cùm drachma ſeptima parte ſuperet denarium, hanc diuerſitatem ſic conciliare licet, denarius ſoluebatur Romanis in tributum pro ratione cenſus, drachma templo viritim quod Iudæa ſubacta ad ſe tranſtulerunt Romani.
q Perſoluite.

mortuus fuerit non habens [r] filios, eius frater [s] ducet affinitatis iure vxorem eius, & suscitabit semen fratri suo:

25 Fuerunt autem apud nos septem fratres, & primus vxore ducta obijt: & quum non haberet semen, reliquit vxorem suam fratri suo:

26 Similiter etiam secundus & tertius, vsque ad illos septem:

27 Post omnes autem mortua est & mulier:

28 In resurrectione ergo, cuius è septem erit vxor? omnes enim habuerunt eam.

29 Respondens autem Iesus dixit eis, Erratis, nescientes Scripturas, neque potestatem Dei.

30 Nam in resurrectione neque vxores ducunt, neque nuptum dantur; sed sunt [t] vt Angeli Dei in cœlo.

31 De resurrectione verò mortuorum, non legistis quod vobis dictum est à Deo, dicente,

32 ‖ Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob? Deus, non est Deus mortuorum, sed viuentium.

33 Et quum *hoc* audisset turba, perculsa est ob doctrinam eius.

34 [7] ‖ Pharisæi verò, quum audissent *eum* occlusisse os Sadducæis, coacti sunt in vnum.

35 Tunc interrogauit *eum* [u] quidam ex *ipsis* Legis interpres, tentans eum, & dicens,

36 Magister, quod est mandatum magnum in Lege?

37 Iesus autem dixit ei, ‖ Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex [x] tota anima tua, & ex tota cogitatione tua.

38 Istud est primum & magnum mandatum.

39 Secundum autem, simile est huic, ‖ Diliges

7 Euangelium minimè abolet Legis præcepta, sed stabilit potius.

r Ad verb. liberos, quorum appellatione veniunt & filia, sed quia quod ad familiæ rationem attinet, qui filias reliquerit, perinde est atque si nihil reliquisset: non enim illa numerabantur in familia: liberorum nomine intelliguntur filij, Deut. 25.5. Exod. 3.6.

s Hebr. restituet semen fratri suo, satis liberis i. posteritatem. Mar. 12.28.

t Non dicit incorporeos fore homines, ita enim non amplius essent homines, sed qui tanquam Angeli iam non magis ducant vxores neque nubant. Deut. 6.5. luc. 10.27. Luc. 19.18. mar. 12.31.

u Scriba, vt inquit Mar. 12.28. quid autem sit Scriba, vide Sup 2.4.

x Hebræi legunt, Deut. 6.5. corde anima & viribus, Mar. 12.30, & Luc. 10. anima, corde, viribus, & cogitatione.

y proximum

proximum tuum vt teipſum.

40 Ab iſtis duobus mandatis, tota Lex & Prophetæ pendent.

41 ‖ [8] Coactis autem Phariſæis, interrogauit eos Ieſus,

42 Dicens, Quid vobis videtur de Chriſto? cuius filius eſt? Dicunt ei, Dauidis.

43 Dicit eis, Quomodo ergo Dauid per [a] Spiritum vocat eum Dominum? dicens,

44 ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam vſquedum [b] ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

45 Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius eſt?

46 Et nemo poterat ei reſpondere [d] quicquam: neque auſus fuit quiſpiam ab illo die amplius eum interrogare.

Mar.12.35. luc.20.41.

8 Chriſtus ſeſe Dauidis quidem filium ſecundũ carnem ſed alia etiam ratione Dauidis Dominum, & verum Deũ eſſe apertè oſtendit.

Pſal.110.1.

7 Alterum hominem.

7 Ex cuius gente ſeu familia, Hebræi enim poſteritatem filios vocant.

a Vide Mar.12. 36.

b Faciã vt ſint, hebr.

c Suprà, 5.35.

d Supra, 15.23.

CAP. XXIII.

1 Scribæ docentes populum Legem Moſis, quales. 5 Phylacteria, Fimbriæ. 7 Salutationes. 8 Fratres. 9 Pater. 10 Miniſter. 13 Claudere regnum cœlorum. 14 Comedere domos viduarum. 15 Proſelytus. 16 Iurare per templum. 23 Decimare mentham. 25 Purgare exteriorem poculi partem. 27 Sepulchra dealbata. 33 Serpentes, Vipera. 37 Gallina.

1 TVnc Ieſus loquutus eſt turbæ & diſcipulis ſuis,

2 [1] Dicens, ‖ In cathedra Moſis [2] ſedent Scribæ & Phariſæi:

3 [b] Omnia ergo quæ dixerint vobis vt ſeruetis, ſeruate & facite: ſed ſecundùm opera eorum ne facite. dicunt enim, & non faciunt.

CAP. XXIII.

1 Audiendum quod flagitioſi etiam doctores ex Dei verbo purè docuerint, ita tamẽ vt praui eorũ mores vitẽtur.

2. Eſd.8.4.

a Quoniam is ordo fuerat a Deo inſtitutus, ideò etiamſi hypocrita & mercenarij irrepſiſſent in hunc ordinem, ex eorum tamen ore volebat Dominus audiri verbum ſuum. b Nimirum tradentes Moſis doctrinam, quam profitentur, hoc enim indicat metaphora ſedis, quam illi vt doctores Moſaica diſciplina occuparent.

Luc.11.46, act.15.10.

2 Hypocritæ plerunque seueriſſimi eorũ exactores, quæ ipſi maximè negligunt. *Num.15.38, deut.6.8, & 22. 12, Mar.12.38. luc.11.42, & 20. 46.*

3 Hypocritæ ambitioſi. *Malach.1.6.*

4 Modeſtia, ſingulare miniſtrorum Dei ornamentum. *Luc.14.11, & 18.14.*

c Filum erat, vel vitta hyacintina, in fimbria anguli, quo conſpecto memoria edictorum legitimorum conſeruaretur: vnde Phylacterion, quaſi conſeruatorium dictum, *Num.15.38.* vel erant lamina aut membranula quædam ex Dei inſtituto fronti alligata, *Exod.13.16. Deut.6.8.* quo ritu abuſi ſunt poſtea Iudæi, ſimiles illi qui hodie de collo amuleta ſuſpendunt, in quibus initium Euangelij ſecundum Iohannem inſcriptum eſt: quod olim Antiochena Synodus damnauit. d Ad verb. conſorti filorum cincini qui ab extrema veſtium ora pendebant. e Quaſi præſidentiã dicas. f Quando coguntur conuentus & concilia. g Rab, eminentem declarat, & qui multorum ſit inſtar, ex repetitione quam ſæpius fuerit titulus declaratur. Dicebantur autem Rabbi, qui per impoſitionem manuum declarabantur ſapientes. h Ne ambitiosi: alioquin non damnat Dominus quin honorem ſuum exhibeamus Magiſtratui vel Magiſtro. Auguſt. De ſermone verbi Domini, ex Matthæi 11 cap. i Videtur alludere ad locum Eſaiæ, cap.54. verſ.13, & Ieremiæ, cap.31. verſ.34. k Reſpicit Iudaicum conſuetudinem, apud quos Rabbini vocabantur patres noſtri. l Apparet Scribas eiuſmodi titulos perlibenter captaſſe, quos verſ.decimo ſexto, vocat Duces cæcos. m Videtur ad Rabbinorum nomen alludere: Rab, enim eminentiam ſignificat.

4 ‖ [2] Ligant enim onera grauia difficiliaque portatu, & imponunt in humeros hominum: digito autem ſuo nolunt ea mouere.

5 [3] Omnia verò opera ſua faciunt vt ſpectentur ab hominibus. dilatant enim ‖ phylacteria ſua, & producunt [d] fimbrias palliorum ſuorum.

6 ‖ Amantque [e] primos accubitus in cœnis: & primos conſeſſus in [f] conuentibus.

7 Et in foris ſalutationes, & vocari ab hominibus [g] Rabbi, Rabbi.

8 [4] Vos autem ne [h] vocemini Rabbi: [i] vnus enim eſt doctor veſter, *nempe* Chriſtus: omnes autem vos, fratres eſtis.

9 ‖ [k] Et Patrem veſtrum neminem vocetis in terrâ: vnus enim eſt Pater veſter qui in cœlis eſt.

10 Ne vocemini [l] doctores: vnus enim veſter eſt doctor, *nempe* Chriſtus.

11 Sed qui maximus eſt veſtrûm, ſit miniſter veſter.

12 ‖ Porrò qui ſeſe [m] extollet, deprimetur: & qui ſeſe demiſerit, extolletur,

13 [5] Sed

13 [s] Sed væ vobis Scribæ & Phariſæi [n] hypocritæ, quoniam clauditis regnum cœlorum [o] corã hominibus. ‖ vos enim non introitis, nec [p] introeuntes ſinitis introire.

14 ‖ [6] Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam [q] exeditis domos viduarum, & [r] in ſpecie-m vtimini longis precibus: propterea accipietis grauius iudicium.

15 Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam circumitis mare, & [ſ] aridam, vt faciatis vnum [t] proſelytum: & quum fuerit factus, facitis eũ [u] filium gehennæ duplò magis quàm vos ſitis.

16 Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quiſquis iurauerit per templum, nihil eſt: quicunque autem iurauerit per aurum templi, [x] debet.

17 Stulti & cæci: vtrum enim maius eſt, aurum, an templum quod [y] ſanctificat aurum?

18 Et, Quiſquis iurauerit per altare, nihil eſt: quicunque autem iurauerit per donum quod eſt ſuper ipſum, debet.

19 Fatui ac cęci, vtrum enim maius eſt, munus, an altare quod ſanctificat munus?

20 Qui ergo iurauerit per altare, iurat per ipſum & per omnia quæ ſuper illud ſunt:

21 ‖ Et qui iurauerit per templum, iurat per ipſum, & per eum qui habitat in eo:

22 Et qui iurauerit per cœlũ, iurat per [z] thronum Dei, & per eum qui ſedet ſuper ipſum:

5 Hypocritæ ferre non poſſunt vllos ſeſe meliores. *Luc.11.39. Marc.12.40, luc.20.47.*

6 Hypocritis familiare eſt zeli prætextu ad auaritiam & rapacitatẽ abuti.

n Vehementer aliquos increpans Chriſtus, hoc nomine vtitur, vt intelligatur nihil eſſe ſimulatione atque falſitate in religione execrabilius.

o In os hominũ.

p Pedem habentes in limine.

q Denoratis. præpoſitio enim auget. 3.Reg.8.13, 2.par.6.2.

r Ad verb. prætextu longũ precantes. Cõiunctio (&) duplicem notat improbitatẽ, vna quòd vidu-

arum bona exederent: altera, quòd id prætextu pietatis fieret. *ſ Arida dicitur pars illa terræ, quam Dominus nobis ad habitandum conceſſit.* *t Proſelytus erat, qui patria ſuperſtitione relicta, Iudaiſmum erat amplexus, quaſi aduentitium dicas.* *u Qui gehennæ addicitur, hebr. Quid autem ſit gehenna, vide ſuprà, cap. quinto. verſ. vigeſimo ſecundo.* *x Obnexius eſt multa: peccata autem Syriaca lingua dicuntur debita. conſtat autem Syriacè loquutum Dominum.* *y Facit vt aurum, ſcilicet vſui ſacro deſtinatum, ſanctum habeatur.* *z Si cælum eſt ſolium Dei, ſequitur illum eſſe totius rerum omnium vniuerſitatem.*

Luc.11.42.
7 Hypocritæ in minutis anxij, præcipua ex profeſſo negligunt.

23 ‖ [7] Væ vobis Scribæ & Phariſæi hipocritæ, quoniam decimatis mentham & anetum & cuminum, & omittitis quæ [a] grauiora ſunt Legis, iudicium & miſericordiam ac [b] fidem. hęc oportuit facere, & illa non omittere.

24 Duces cæci, qui excolatis culicem: camelum autem deglutitis.

Luc.11.39.
8 Hypocritæ de externis plus æquo ſoliciti, interiora prorſus aſpernantur.
9 Hypocritæ ex iuſto Dei iudicio, ſeipſos aſpergunt dedecore, quum maximè volùt ſcelera ſua tegere.
10 Hypocritæ crudeles.

25 [8] ‖ Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam purgatis exteriorem poculi patinæque partem, intus autem *illa* [c] plena ſunt rapina & intemperantia.

26 Phariſæe cæce, purga primùm quod eſt intra poculum & patinam, vt id quoque quod extra eſt, purum fiat.

27 Væ vobis Scribę & Phariſęi hipocritę, quoniam aſſimiles eſtis ſepulcris [d] dealbatis, quæ extrà quidem apparent ſpecioſa, intus verò plena ſunt oſſibus mortuorum, omnique immunditia.

28 Ita & vos extrà quidem apparetis hominibus iuſti, intus autem pleni eſtis hypocriſi & iniquitate.

29 [9] Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam ædificatis ſepulcra Prophetarum, & ornatis monumenta iuſtorum:

30 Et dicitis, Si fuiſſemus temporibus patrum noſtrorum, non fuiſſemus eorum ſocij [e] in cæde Prophetarum.

31 Itaque teſtamini aduerſus voſmetipſos, vos eſſe filios eorum qui Prophetas occiderunt.

32 [f] Vos quoque complete menſuram patrum veſtrorum.

33 Serpentes, progenies viperarum, quomodo effugere poſſitis iudicium [g] gehennæ?

34 [10] Propterea ecce, ego mitto ad vos prophetas & ſapientes, & Scribas, & ex ipſis *nonnullos*

a In quibus plus eſt momenti.
b Conſtantiam in promiſſionibus.
c Poculi & patinæ.
d Opere tectorio inductis.
e Ad verb. in ſanguine.
f Prouerbium hebraicum, quo ſignificatur, Pergite vos quoque imitari maiores veſtros, vt tandem veſtra improbitas ad ſummum gradum perueniat.
g Vide ſuprà. cap. 5. verſ. 22.

trucidabitis

trucidabitis & crucifigetis: & ex ipſis *nonnullos* flagellabitis in ſynagogis veſtris, & perſequemini ex vrbe in vrbem.

35 [11] Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis [h] iuſtus, effuſus ſuper terram à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ *filij* [i] Barachiæ, ‖quem occidiſtis inter templum & altare.

36 Amen dico vobis, venient hæc omnia ſuper nationem iſtam.

37 ‖ [12] Ieruſalem, Ieruſalem, quæ trucidas Prophetas, & lapidas eos qui ad te miſſi ſunt, quoties [k] volui congregare liberos tuos, ‖ quemadmodum gallina congregat pullos ſuos ſub alas, & noluiſtis?

38 Ecce, relinquitur vobis domus veſtra deſerta.

39 Dico enim vobis, Nequaquam me videbitis ab hoc tempore vſquedum dicatis, [l] Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XXIIII.

2 Deſtructio templi. 4 Signa aduentus Chriſti. 12 Iniquitas. 23 Pſeudochriſti. 29 Signa conſummationis ſeculi. 31 Angeli. 32 Ficus. 37 Tempora Noe. 42 Vigilandum. 45 Seruus.

1 ET ‖ egreſſus Ieſus è tẽplo, abibat: & acceſſerũt diſcipuli eius vt oſtẽtarẽt ei ædificia tẽpli.

2 [1] Ieſus autem dixit eis, Nónne videtis hæc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hîc lapis ſuper lapidem, qui non [a] diſſoluatur.

3 Sedente autem eo in monte Olearum, adierunt eum diſcipuli priuatim, dicentes, Dic nobis, quando hæc erunt, & quod *erit* ſignum [b] aduentus tui, & [c] conſummationis ſeculi?

4 [2] Et reſpondens Ieſus, dixit eis, ‖ Videte ne quis vos ſeducat.

5 Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Ego ſum Chriſtus: multoſque ſeducent.

6 Futurũ eſt autem vt audiatis bella, & rumo-

dies aduenerit. *a Dirnatur. b Præſentia. c Perfectionis. Eph. 5. 6.*

11 Exitus eorum qui zeli prętextu Euãgelium perſequuntur.

12 Vbi maxima Dei miſericordia, ibi sũma perfidia, & tandẽ ſeueriſſima dei iudicia. *2. Par. 24. 22. Luc. 13. 34. 4. Eſd. 1. 30.*

h Iuſtorum.

i Ioiada, qui & Barachias: bene dictus Dei dicebatur.

k De externo miniſterio loquitur & quatenus huic gẽti ſeruãda promiſſus, iam a promiſſione Abrahæ ſolicitus.

l Iud. 26. 29.

CAP. XXIIII. *Mar. 13., lu. 21. 5. & 19. 44.*

1 Prædicitur vrbis & quidẽ in primis templi dirutio.

2 Eccleſiæ per petuũ erit certamen cum infinitis calamitatibus & offẽdiculis, atque adeò cũ falſis prophetis, donec idẽ victoriæ & triũphi

res bellorum: videte ne turbemini. oportet enim omnia *hæc* fieri: sed nondum erit [d] finis.

7 Insurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt fames, & pestilentiæ, & terræ motus [e] singulis locis.

8 Hæc autem omnia principium sunt [f] dolorum.

9 ‖ Tunc tradent vos oppressioni, & trucidabunt vos: & odio eritis omnibus gentibus propter nomen meum.

10 Et tunc offendentur multi: & alius alium prodet, & odio habebit alius alium.

11 Et multi pseudoprophetæ surgent ac seducent multos.

12 Et quoniam multiplicata erit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

13 [3] Sed qui sustinuerit ad finem vsque, is seruabitur.

14 Et prædicabitur istud [g] Euangelium regni [h] in vniuersa terra, vt sit testimonio omnibus gentibus: & tunc veniet finis.

15 [4] ‖ Quum ergo videritis [i] abominationem illam vastatricem quæ dicta est ‖ à Daniele Propheta, posita in loco sancto: (qui legit, [k] animaduertat.)

16 Tũc qui in Iudæa *fuerint*, fugiant in mõtes.

17 Qui [l] suprà domum, non descendat vt sumat quicquam è domo sua:

18 Et qui in agro, non reuertatur retrò vt sumat [m] vestimenta sua.

19 Væ autem vterum ferentibus & lactantibus per illos dies.

3 Mundo & Satana frustrà furentibus, vbique propagabitur Euangelium, & qui constanter crediderint, seruabuntur. *Supra, 10.17. luc.21.12. ioh.15.20, & 16. 2.*

4 Deleta funditus vrbe Ierusalẽ, nõ abolebitur, sed ad fines vsq; orbis terrarum protendetur Christi regnũ.

d Id est, cum ea peracta fuerint, nondum tamen aderit finis.

e Passim. Mar.13.14, luc.21.20, Dan.9.27.

f Ad verb gratium cruciatuũ, quales esse solent parturientium.

g Fœlix de regno cœlorũ nuntiatio.

h Ad verb. in vniuersa habitabili.

i Ad verb. abominationem desolationis, id est, quam omnes propter fœditatem atq; turpitudinem, execrando auersentur: loquitur autem de idolis in templo collocatis, vel vt alij volunt, vestem ad depranationem doctrinæ in ecclesia. k Secum consideret. l In superiori domus parte. m Summa trepidatio indicatur futura.

20 Orate

20 Orate verò ne fiat fuga vestra hyeme, ‖ neque [n] sabbatho.

21 Erit enim tunc oppressio magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc vsque tempus, neque erit.

22 [o] Et nisi contracti fuissent dies illi, periret [p] omnis caro: sed propter electos contrahentur dies illi.

23 Tunc si quis vobis dixerit, ‖ Ecce, hîc Christus, aut hîc: ne credite.

24 [q] Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & [r] edent signa magna & miracula: ita vt seducant (si fieri possit) etiam electos.

25 Ecce, prædixi vobis.

26 Itáque si dixerint vobis, Ecce, in deserto est: ne egredimini. Ecce, in conclauibus: ne credite.

27 Sicut enim fulgur exit ab oriente, & apparet vsque in Occidentem: ita etiam erit aduentus Filij hominis.

28 [s] ‖ Vbicunque enim fuerit [f] cadauer, illuc congregabuntur aquilæ.

29 [6] ‖ Statim autem post oppressionem dierum illorum sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum, & stellæ cadent è cœlo, & potestates cœlorum concutientur.

30 Tunc apparebit [t] signum Filij hominis in cœlo: & tunc [u] omnes tribus terræ [x] plangent, ‖ &

Act. 1. 12.

5 Vnicum remedium aduersus mundi furores, sese vnà cùm Christo aggregare.

Marc. 13. 11. luc. 17. 23.

6 Impiorũ securitatẽ æterna condemnatio, piorum autem miserias perpetua fœlicitas suo tempore excipiet.

n Non licebat Sabbatho iter facere, Ioseph. lib. 13.

Luc. 17. 37. Mar. 13. 24, luc. 21. 25, esa. 13. 10. ezech. 32. 7, ioel. 2. 31, & 3. 15. Apoc. 1. 7. dan. 7. 13, zach. 12. 11.

o Miscentur ea quæ populo Iudaico euenerunt annis 34. cum tota terra vastata, tandem vrbs Hyerosolimorum capta fuit & vnà cum templo deleta cum ijs quæ vltimum illum aduentum Domini nostri antecessura sunt. p Tota gens funditus periret, caro autem synecdochicos pro homine, Heb. q Exorientur. r Palàm insignia signa proponent spectanda. s Christus, qui celeriter & illustri præsentia aderit, ad quem omnes aquilarum instar aggregabuntur. t Summa gloria & maiestas, qua testabitur Christum illum Dominum cœli & terræ, aduenare vt orbem terra iudicet. u Omnes gentes, alludit ad dispersionem, de qua, Gen. 10. & 11. vel ad Israelitica gentis distributionem. x Tanto dolore afficientur, vt seipsos plangant, id est, feriant: transfertur autem ad luctum.

2.Cor.13.12, 1.theſſ.4.16.

7 Si Deus certum ordinem naturæ præſcripſit, multo magis ſuis æternis iudicijs: ſed eum nō intelligunt ac etiam irrident impij, pij verò obſeruant & expectant.

Marc.13.32.

8 Iam incipit Dominus iudicium quod tādem cōplebit.

Luc.17.28, gen.7.5, 1.pet.3.20. Luc.17.35, 1.theſ.4.17.

9 Satis ſit nobis ſcire conſtitutum eſſe à Deo vltimum diem inſtaurationis. Quādo enim is ſit futurus noſtro bono, omnib⁹ occultauit, vt tanto magis vigilemus, ne deprehendamur, ſicut olim accidit in diluuio.

vidēbunt Filium hominis, [y] venientem in nubibus cœli cum potentia & gloria multa.

31 ‖ Is verò mittet Angelos ſuos cum tubæ voce magna, & cogent electos eius à [z] quatuor ventis, à cœlorum extremo ad eorum extremum.

32 [7] A ficu autem diſcite parabolam. quum iam ramus eius [a] tener fit, & folia germinat, noſtis propè eſſe æſtatem.

33 Ita & vos, quum videritis hæc omnia, ſcitote illum propè eſſe & ad fores.

34 Amen dico vobis, nequaquam præterierit [b] ætas hæc vſquedum omnia iſta facta ſint.

35 ‖ [8] Cælum & terra præteribunt: ſermones autem mei nequaquam præteribunt.

36 [9] De die autem illo & hora nemo ſcit, ne Angeli quidem cælorum, ſed Pater meus ſolus.

37 Sicut autem *erant* dies Noe, ita erit & aduētus Filij hominis

38 ‖ Sicut enim diebus *qui præceſſerunt* diluuiū [c] edebant, & bibebant, vxores ducebant & nuptum dabant, ad eum vſque diem quo ingreſſus eſt Noe in arcam.

39 Nec cognouerunt diluuiū vſquedū veniſſet, & ſuſtuliſſet omnes: ita erit & aduēt⁹ Filij hominis.

40 ‖ [10] Tunc duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

41 [d] Duæ molētes in piſtrino: vna accipietur, & altera relinquetur.

10 Aduerſus eos qui ſibi pollicentur Deum omnibus fore miſericordem, vt ſecurè interea delicientur.

y Nubibus inſidentē, velut ſublatus eſt in cælum. z Quatuor partibus orbis. a Lauis, id eſt, cum lanor indicat ſuccum vitalem è radice ad corticem euaſiſſe. b Sup.11.16. c Significanter Euangeliſta verbo vtitur quod proprium eſt brutis, fere enim indicat vt eius temporis homines inſtar brutorum ſint ventri dediti: alioqui edere & bibere per ſe vitium non eſt. d Græca & barbara mulieres molebant & coquebant. Plut. in lib. Problematum.

42 ‖ [11] Vigilate

42 ‖ [11] Vigilate ergo: neſcitis enim qua hora Dominus veſter venturus ſit.

43 ‖ Illud autem ſcitote, ſi ſciret paterfamiliâs [a] qua vigilia fur venturus ſit, vigilaret, nec ſineret perfodi domum ſuam.

44 Propterea & vos eſtote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis venturus eſt.

45 ‖ Quis igitur eſt fidelis ſeruus & prudens, quem conſtituit dominus ſuper famulitium ſuum, vt det illis alimentum in tempore?

46 Beatus ſeruus ille, quem quum venerit dominus eius, inuenerit ita facientem.

47 Amen dico vobis, omnibus bonis ſuis præficiet eum.

48 Quòd ſi dixerit ſeruus ille malus in corde ſuo, Tardat dominus meus aduentum:

49 Cœperitque verberare cõſeruos, quinetiam edere & bibere cum ebrijs:

50 Veniet dominus ſerui illius die quo non expectat, & hora qua non nouit:

51 Et [f] ſeparabit eum, ac partem ei aſſignabit cum hypocritis; ‖ illic erit fletus & ſtridor dẽtium.

Marc.13.33. Luc.12.39, 2.theſſ.5.2, apoc.16.18.

11 Exemplum horrendæ hominum ſecuritatis in ijs de quibus illos oportuit maximè eſſe ſolicitos.

Luc.12.42.

e Ad ver. qua ex ſtodia. ſup.14.25.

f Sub. à reliquis, vel in duas partes ſecabit, quod genus erat ſupplicij atrociſſimum, quo Iuſt. Mar. refert affectum Eſaiam à Iudæis, lignea nempe ſerra: eius ſupplicij exemplo habẽtur, 1.Sam. 15.33, & Dan. 3.29. Suprà, 13.42, infrà, 25.33.

CAP. XXV.

6 Virgines expectãtes ſponſum. 13 Vigilandum. 14 Talenta ſeruis tradita. 24 Seruus nequam. 30 Extremum iudicium quale. 41 Maledicti.

1 TVNC [1] erit ſimile regnum cœlorum decem virginibus, quæ ſumptis lampadibus ſuis [2] prodierunt in occurſum ſponſi.

2 Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinquæ fatuæ.

3 Quæ *erant* fatuæ, acceptis lampadibus ſuis, non ceperant oleum ſecum.

4 Prudentes verò ceperant oleum in vaſis ſuis vnà cum ſuis lampadibus.

CAP. XXV.

1 Petenda eſt à Deo virtus quę nos per tenebras incedẽtes, ad extremũ vſq; veluti fax deducat: alioqui ſi faſtidio torpeſcam⁹, ipſi quoq; excludemur.

a Nuptiarum pompa ſolebat noctu ferè celebrari, idque à puellis.

5 Tardante verò ſponſo, [b] nictarunt omnes, ac dormierunt.

6 Media autem nocte clamor ortus eſt *dicẽtium*, Ecce, ſponſus venit, exite in occurſum eius.

7 Tunc ſurrexerunt omnes illæ virgines, & præpararunt lampades ſuas.

8 Fatuæ autem prudentibus dixerunt, Date nobis ex oleo veſtro: quia lampades noſtræ extinguntur.

9 Reſponderunt verò prudentes illæ, dicẽtes, *Nequaquam*, ne nõ ſufficiat nobis & vobis: ite verò potius ad eos qui vendunt, & ipſæ vobis emite.

10 Quum autem irent emptum, venit ſponſus: & quæ paratæ erant, introierunt cum eo ad nuptias, clauſaq; eſt ianua.

11 Poſtea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine, domine, aperi nobis.

12 Ipſe verò reſpondens ait, Amen dico vobis, non noui vos.

13 ‖ Vigilate itaque, quia neſcitis diem neque horam qua Filius hominis veniet.

14 [a] ‖ Ita enim *eſt* vt *quum* quiſpiã peregrè proficiſcẽs vocauit ſeruos ſuos, & tradidit eis bona ſua.

15 Et huic quidem dedit quinque talenta, alij autem duo, alij verò vnum: vnicuique ſecundùm ipſius [c] facultatem: & peregrè profectus eſt ſtatim.

16 Profectus autem qui quinque talenta acceperat, [d] negotiatus eſt ex ijs: & [e] fecit altera quinque talenta.

17 Itidem & qui duo *acceperat*, lucratus eſt & ipſe altera duo.

18 Qui autem vnum acceperat, abiens defodit *illud* in terram, & abſcondit pecuniam domini ſui.

19 Poſt multum verò tempus, venit dominus ſeruorum illorum, & confert rationem cum eis.

20 Tunc accedens is qui quinque talenta acce-

perat,

a Chriſtus teſtatur magnũ quidẽ fore in teruallum inter ſuũ ad Patrẽ diſceſſum & reditum ad nos, ſed ſe nihilominus eo die ſubductu-rum rationes accepti & expenſi non modò cum rebellibus, ſed etiã cum ſuis domeſticis, qui acceptis donis prę ignauia vſi non fuerint.

Supra, 24. 43, marc. 13. 33. Luc. 19. 12.

b *Oculis ſomno grauatis.*

c *Prudentiam & peritiã in negotiando, id eſt, quæ præditi erãt.*

d *Ad verb. quæſtum fecit, vel rem fecit.*

e *Id eſt, lucratus eſt.*

perat, attulit altera quinque talenta, dicens, Domine, quinq; talenta tradidisti mihi: ecce, altera quinque talenta lucratus sum ex eis.

21 Dixit autem ei dominus eius, Bene *habes*, serue bone & fidelis: in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam: [f] ingredere in gaudium domini tui.

22 Accedens autem & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce, alia duo lucratus sum suprà ea.

23 Ait ei dominus eius, Bene *habes*, serue bone & fidelis: in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam: ingredere in gaudium domini tui.

24 Accedens autem & qui vnum talentum acceperat, ait, Domine, noueram te hominem [g] durum esse, qui metas vbi non seminasti, & inde cogas vbi non sparsisti:

25 Itaque timens abij, & occultaui talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum est.

26 Respondens autem dominus eius, dixit ei, Serue male & cunctator, sciebas me metere vbi nõ seminaui, & inde cogere vbi non sparsi:

27 Oportuit ergo te committere pecuniam meam [h] mensarijs: & veniens ego recepissem meum, cum fœnore.

28 Tollite ergo ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.

29 ‖ (Omni enim habenti dabitur, & augebitur: qui verò non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.)

30 Et inutilem seruum eijcite ‖ in tenebras extimas: illic erit fletus & stridor dentium.

31 [3] Quum autem venerit Filius hominis cum gloria sua, & omnes sancti Angeli cum eo, tunc sedebit super thronum gloriæ suæ.

32 Et cogentur coràm eo omnes gentes: & se-

f Id est, adesdũ vt percipias fructum benignitatis meæ: gaudium autem Domini reciprocatur, Iohan. 15. 11. vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium vestrum impleatur.

g Græcè austerum, quem Comici vocant sẽuerum.

h Quos trapezitas vocant, qui mensulis propositis pecuniam fœnore elocant. Suprà, 13. 12, mar. 4. 25, luc. 8. 18. & 19. 26.

Suprà, 8. 12. & 22. 13.

3 Futuri æterni iudicij graphica descriptio.

parabit eos alteros ab alteris, vt pastor separat oues ab hædis.

33 Et statuet, oues quidem ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram.

34 Tunc dicet rex ijs qui ad dexteram ipsius erunt, Venite [i] benedicti Patris mei, possidete regnũ paratum vobis à iactis fundamentis mundi.

35 ‖ Esuriui enim, & dedistis mihi quo vescerer: sitiui, & dedistis mihi potum: hospes eram, & collegistis me:

36 Nudus, & amiciuistis me: ‖ ægrotaui, & inuisistis me: in carcere eram, & venistis ad me.

37 Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & [k] aluimus? aut sitientem, & dedimus tibi potum?

38 Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & amiciuimus?

39 Aut quando te vidimus ægrotum, aut in carcere, & venimus ad te?

40 Et respondens rex dicet eis, Amen dico vobis, quatenus id feciſtis vni ex istis fratribus meis minimis, mihi feciſtis.

41 Tunc dicet etiam ijs qui ad sinistram erunt, ‖ [l] Maledicti, abite à me in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius.

42 Esuriui enim, & non dedistis mihi quo vescerer: sitiui, & non dedistis mihi potum:

43 Hospes eram & non collegistis me; nudus, & non amiciuistis me: ægrotus & in carcere eram, & non inuisistis me.

44 Tunc ipsi quoque respondebunt ei, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?

45 Tunc respondebit eis, dicens, Amen dico vobis, quatenus *id* non feciſtis vni ex istis minimis, nec

i Beati & felices, quos Pater meus beneficijs suis cumulauit. Esa.58.7, ezech.18.7.

Eccle.7.39.

k Nutriuimus.

Psal.6.9, supra, 7.23, luc.13.27.

l Ad verb. execrandi.

nec mihi feciſtis.

46 ‖ Et abibunt iſti in ſupplicium æternum: iuſti verò in vitam æternam. *Dan.12.2, ioh.5.29.*

CAPVT. XXVI.

Conſilium ſacerdotum contra Chriſtum. 6 Chriſto pedes vnguntur. 15 Illum vendit Iudas. 29 Inſtitutio Cœnæ. 34 & 69. Petri abnegatio. 38 Triſtis Chriſtus. 47 Oſculo proditus. 57 Ad Caiaphæ ducitur. 64 Fatetur ſe Chriſtum. 67 Conſpuitur.

CAP. XXVI.
Mar.14.1, luc.22.1. Iohan.11.47.
1 Chriſtus ad mortem vltrò properans, teſtatur ſe obedientia ſua voluntaria, Adami trāſgreſſionem expiaturum.
Mar.14.3, iohan.11.2.
2 Non homines, ſed ipſe Deus decreuit quo tempore crucifigendus eſſet Chriſtus.
3 Chriſtus inexpectato facto peccatricis mulieris, conuiuas admonet vicinæ ſuæ mortis ac ſepulturæ, cuius odor viuificus eſſet omnibus peccatoribus ad ipſum confugientibus. Iudas autem ex hoc ipſo arripit exequendi ſui nefarij conſilij occaſionem.

1 ET ‖ [1] factum eſt quum finiſſet Ieſus omnes iſtos ſermones, dixit diſcipulis ſuis,

2 Scitis intra duos dies Paſcha fore, & filium hominis tradendum vt crucifigatur.

3 ‖ [2] Tunc coacti ſunt principes ſacerdotum & Scribæ & ſeniores populi in aulam [a] Pontificis maximi, qui dicebatur Caiapha:

4 Et ſimul conſultarunt vt Ieſum dolo prehenderent, & trucidarent.

5 Dicebant autem, Non [b] in feſto, ne tumultus fiat in populo.

6 ‖ [3] Quum autem Ieſus eſſet Bethaniæ in domo Simonis leproſi,

7 [c] Venerat ad eum mulier, habens [d] alabaſtrum vnguenti grauis pretij, & effuderat ſuper caput ipſius accumbentis.

a Sup.2.4. b *Feſti nomine totum Azymorum feſtum intelligitur, cuius primus, & octauus ita ſancti erant, vt omninò ceſſandum eſſet, quamuis totus ordo Sanhedrin aliter cenſuerit: Dei prouidentia tamen accidit, vt eo tempore pateretur Chriſtus, ſcilicet vt ſui æterni ſacrificij Iſraëlem totum teſtem haberet.*

c *Hæc enim geſta erant antequam Chriſtus veniret Ieroſolymam, aliqui tamen putant duas hiſtorias ab euangeliſtis recenſeri.* d *Alabaſtra dicta ſunt vaſcula vnguentaria, quod alabaſtritem lapidem veteres plerumq; excauarant ad eos vſus quoniam optimè ſeruare incorrupta vnguenta traditur. Plinius lib.13.cap.1.*

8 [e] Videntes autem discipuli eius, indignati sunt, dicentes, Quorsum [f] perditio hæc?

9 Potuit enim istud vnguentum venundari magno, & dari pauperibus.

10 [4] Quum autem *hoc* cognouisset Iesus, ait eis, Quid molestiam exhibetis isti mulieri? opus enim bonum operata est erga me.

11 [5] || Semper enim pauperes habebitis vobiscum: me verò non semper habebitis.

12 [g] Quòd enim hæc vnguentum hoc iniecit corpori meo, ad sepeliendum me fecit.

13 Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, etiam quod hæc fecit, dicetur ad memoriam ipsius.

14 || Tunc profectus vnus ex duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes sacerdotum,

15 Ait eis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? Ipsi verò appenderunt ei triginta argenteos numos.

16 Et ex eo tempore quærebat opportunitatẽ vt eum proderet.

17 [6] || [h] Primo autem *die* Azymorum, venerunt discipuli ad Iesum, dicentes ei, Vbi vis paremus tibi ad vescendum pascha?

18 Ipse verò dixit, Abite in vrbem ad quendam, & dicite ei, Magister dicit, Tempus meum propè est, apud te faciam pascha cum discipulis meis.

19 Et fecerunt discipuli sicut præceperat eis Iesus: & parauerunt pascha.

4 Non temerè damnandum quod extra ordinem agitur.

5 Christus in seipso semel vnctus, semper est in pauperibus vngẽdus. *Deut.15.11. Matt.14.10, Iuc.22.7.*

6 Christus verè nos in patriam mox introducturus, ac proinde legalẽ typũ abrogaturus, Legi tamẽ satisfacit, neglecta contraria traditione & consuetudine Iudæorum, simulq; ostendit sic omnia mox esse euentura hominum ministerio, vt æternum Dei decretum ea gubernauerit. *Mat.14.12. Iuc.22.7.*

e Synecdochè, Iudas enim ideò commotus dicitur Iohan.12.4.

f Inutilis profusio. *g Id est, effuso hoc vnguento in corpus meum, hac illa fecit ad me sepeliendum.* *h Is fuit dies primi mensis decimusquartus: primus autem azymorum debuit esse decimusquintus, sed quia huius diei vespera qua Romano more referebatur ad diem præcedentem, Iudæorum more ad sequentem diem pertineret, ideò dicitur primus azymorum.*

20 Quum autem serum dieì esset, i recubuit cũ duodecim.

21 ‖ Et edentibus ipsis, dixit, Amen dico vobis, vnus vestrũm me prodet.

22 Tunc contristati vehementer, cœperunt dicere singuli eorum ei, Num ego sum, Domine?

23 Ipse verò respondens, ait: Qui k intingit mecum manum in catino, iste me proditurus est.

24 Filius quidem hominis abit sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat homini illi si natus non fuisset.

25 Respondens autem Iudas qui l prodebat eum, dixit, Num ego sum, Rabbi? Dicit ei, Tu dixisti.

26 7 ‖ Edentibus autem eis, accepit Iesus panem: & quum m benedixisset, fregit, deditque discipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc n est corpus meum.

27 Et accepto poculo, ac gratijs actis, dedit eis, dicens, Bibite ex eo o omnes.

28 p Hoc est enim sanguis meus Noui q testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.

Mar.14.18. luc.22.14. ioban.13.21.

7 Christus veteris fœderis promissiones reipsa mox impleturus, nouum fœdus nouit quoq; posterijs sancit. *1.Cor.11.24.*

i *Quia ex præscripto legis calceati erant, & baculum gestabant tãquam sese festinabundi, inde conijcitur nõ recubuisse comedẽtes Pascha, sed stetisse, cum alioquin sumpturi ei bũ calceos exuebãt: loquitur itaque hoc loco non de Paschate, sed de cœna, quæ per acto solemni ritu Paschatis adornata est.*

k *Id est, quem mea mensa dignabar, alludens ad locum Psal.41.10. quod non est ita accipiendum, quasi eo ipso tempore quo hæc à Domino dicebantur, Iudas manum haberet in patina (fuisset enim indubitatum signum) sed ad mutuum commeatum refertur.* l *Id est, qui in eo iam totus erat, vt proderet.* m *Marcus dicit gratias egisse: itaque benedicere, non est mirabili ratione magica, aut vi verborum consecrare: mutantur tamen panis & vinum non natura, sed qualitate, fiũt enim corporis & sanguinis Christi symbola, non sua natura nec vi verborum, sed Christi institutione, qua recitari & explicari debet, vt habeat fides quod amplectatur & in verbo & in elementis.* n *Metonymicè, ita tamen vt per fidem verè, sed spirituali modo à credentibus recipiatur Christus cum suis donis, ita vt vnum cum illo fiant.* o *Contrà Christi institutionem faciunt, qui calicem sustulerunt.* p *Scilicet poculum seu vinum, est sanguis meus, sacramentaliter nimirum, sic Luc.22.20.* q *Vel fœderis, id est, quo nouum fœdus sancitur, in fœderibus enim sanciendis, adhibebantur vini libationes & sanguinis fusiones.*

8 Christus solicitus de suis potius quàm de seipso, prædicit ipsorum fugam, monet vt mox sperẽt meliora.

29 Dico autem vobis, Non bibam ab hoc tempore ex hoc fructu vitis, vsque ad diem illũ quum ipsum bibam vobiscũ nouum in regno Patris mei.

30 Et quum [r] hymnum ceciniſſent, abierunt in montem Olearum.

31 [8] || Tunc dicit eis Iesus, Omnes vos ista nocte offendemini in me. scriptum est enim, || Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.

32 Postquam autem surrexero, || præibo vobis in Galilæam.

33 Respondens verò Petrus dixit ei, Etiamsi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

34 Dixit ei Iesus, || Amen dico tibi, ista nocte antequam gallus vocem mittat, ter me abnegabis.

35 || Dicit ei Petrus, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te abnegabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.

9 Christus discipulorum infirmitati consulens, alijs in tuto relictis, tres tãtùm assumit suæ angustiæ testes futuros, & in locũ proditioni destinatum vltrò progreditur.

36 [9] Tunc venit Iesus cum eis in locum qui dicitur Gethsemane: & dicit discipulis, Sedete hîc, vsquequo abiens, precatus fuero illic.

37 Et assumpto Petro & duobus filijs Zebedæi, cœpit contristari, & [t] grauissimè angi.

10 Christus verus homo pœnas nobis Dei desertoribus debitas luiturus, à suis deseritur. Iuctatur

38 [10] Tunc dicit eis Iesus, Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hîc, & vigilate mecum.

39 Et progressus paululũ, procidit in faciem suam, precans, & dicens, Pater mi, si possibile est, [u] abeat à me poculum istud. verumtamen non

terribiliter cum maledictionis Dei horrore: ex quo tandem victor euadens efficit vt mors non sit amplius nobis formidabilis.

r Quum peregissent solennem cantũ, quem putant quidam fuisse sex, Psal. continuũ, a 112. ad 117. *s Verbũ quo vtitur significationem habet ingentis doloris & maximæ atque mortiferæ tristitiæ, quod vt indicat veritatem humanæ naturæ, quæ mortem, quæ contra naturam inuasit, fugiebat, sic ostendit Christum (cæterum a peccato immunem) has horribiles pœnas sustinuisse, quia sentiret iram Dei in nos accensam propter peccata, quæ in ipso vlciscebatur.* *t Præterea me & intactum relinquat.* *u Id est, quod impendet, quod offertur & quod paratum est, Heb. pro ira Dei & supplicio. sup. 20. 22.*

vt ego

vt ego volo, sed vt tu.

40 [11] Tunc venit ad discipulos, & reperit eos dormientes, & dicit Petro, Itáne non potuistis vnam horam vigilare mecum?

41 Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus, sed caro infirma est.

42 Rursum secundò abijt, & precatus est, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum abire à me quin bibam ipsum, fiat voluntas tua.

43 Et quum venisset reperit eos rursum dormientes, erant enim oculi eorum grauati.

44 Et relictis eis, rursum abiit: & precatus est tertiò, eundem sermonem dicens.

45 Tunc venit ad discipulos suos, & dicit eis, Dormite quod supereſt, & requiescite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.

46 [12] Surgite, eamus: ecce appropinquauit qui me prodit.

47 ‖ Et adhuc eo loquente, ecce, Iudas vnus ex duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladijs & fustibus, [x] à principibus Sacerdotum & senioribus populi.

48 Is verò qui prodebat eum, dederat eis signum dicens, Quemcunque osculatus fuero, is est: prehendite eum.

49 Itaque statim quum venisset ad Iesum, dixit, Aue Rabbi. Et deosculatus est eum.

50 At Iesus dixit ei, [y] Amice, quorsum ades? [13] Tunc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & prehenderunt eum.

51 Et ecce, vnus ex ijs qui *erant* cum Iesu, extensa manu [z] exeruit gladium suum, & percusso seruo Pontificis maximi, abstulit auriculam eius.

11 Imago humanæ securitatis.

Mar. 14. 43, luc. 22. 47, ioh. 18. 3.

12 Christus vltrò capiendũ se præbet, vt voluntaria obedientia voluntariam Adami defectionem luat.

13 Christus capitur vt liberemur.

x *Sub. missi.*

y *Reprehensio ironica, & obiurgatio increpans Iudam. Nõ enim ignorabat causam aduentus ipsius.*

z *Ad verb. emisit.*

52 [14] Tunc ait ei Iesus, Conuerte gladium tuum in locum suum. ‖ quicunque enim [a] acceperint gladium, gladio peribunt.

53 [15] An putas me non posse nunc precari Patrem meum, qui huc sistat mihi plures quàm duodecim legiones Angelorum?

54 [b] Quomodo ergo implerentur ‖ Scripturæ, *quæ dicunt* sic oportere fieri?

55 In illa hora dixit Iesus turbæ, vt aduersus latronem exististis cum gladijs & fustibus, vt comprehenderetis me, quotidie apud vos sedebam docens in templo, nec prehendistis me.

56 ‖ Hoc autem totum factum est vt implerentur Scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt.

57 [16] ‖ Illi verò prehensum Iesum abduxerunt [c] ad Caiapham Pontificem maximum, vbi Scribæ & seniores coacti erant.

58 Petrus autem sequebatur eum procul, vsque in [d] aulam Pontificis maximi: & ingressus intrò, sedebat cum ministris, vt videret finem.

59 ‖ Principes autem Sacerdotum & seniores & totus consessus quærebant falsum testimonium contra Iesum, vt eum morte mulctarent:

60 Et non inuenerunt: etiam quum multi falsi testes accessissent, non inuenerunt. Postremò verò aduenientes duo falsi testes.

61 Dixerunt, Iste dixit, ‖ Possum [e] dissoluere templum Dei, & triduo ipsum ædificare.

62 Et surgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil respondes? [f] quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur.

63 Iesus autem silebat. Et respondens Ponti-

14 Vocationē oportet esse zeli regulam. *Gen. 9. 6. apoc. 13. 10.*

15 Christus ideò captus, quia capi voluit. *Esa. 53. 10.*

16 Christus innocēs damnatur à Pontifice, eius impietatis, cuius nos rei sumus. *Supra, 14. 31. Mar. 14. 53, luc. 22. 54, ioh. 18. 14.*

a Accipere gladiū dicitur, quibus a Domino nō traditur. i. qui præter vocationē gladio vtuntur. Mar. 14. 55.

b Per aparotesin tacita obiectioni respondet, nempè cur à Patre in extremis periculo subsidium non petat, & respondens interrogat. Ioh. 2. 19.

c Ab Anna ad Caiapham, apud quē cū actus fuit cætus, Ioh. 18. 13.

d Aula propriè est locus ante ades spatiosus sub aperto cœlo, cuiusmodi solent esse ante ædes Regum & Potentum, per Synecdochen pro ipsis ædibus sumitur.

e Supr. 24. 2.

f Qui fit vt isti aduersum te testimonium dicant?

fex

ex maximus, dixit ei, [g] Adiuro te, per Deum viuentem vt dicas nobis, an tu sis Christus ille Filius Dei.

64 Dicit ei Iesus, Tu dixisti: quinetiam dico vobis, [h] ab hoc tempore videbitis ‖ Filium hominis sedentem ad [i] dextram potentiæ *Dei*, & venientem in [k] nubibus cœli.

65 Tunc Pontifex maximus [l] dirupit vestimenta sua, dicens, Blasphemauit. quid amplius egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam eius.

66 Quid vobis videtur? Ipsi verò respondentes dixerunt, Tenetur mortis pœna.

67 ‖ Tunc inspuerunt in faciem eius, & colaphos ei inflixerunt: alij verò [m] baccillis eum ceciderunt.

68 Dicentes, Vaticinare nobis Christe, quis sit qui te percussit.

69 [17] ‖ Petrus autem sedebat [n] extrà in aula: & accessit ad eum quædam ancillula, dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras.

70 Ipse verò negauit coràm omnibus, dicens, Nescio quid dicas.

71 Eum autem egredientem in vestibulum vidit alia *ancilla*, & dixit ijs qui *erant* illic, Et iste erat cum Iesu Nazareno.

72 Tunc rursus negauit cum iureiurãdo, Non noui hominem.

73 Paulo pòst autem accesserunt qui adstabãt, & dixerunt Petro, Verè & tu ex ipsis es: nam & loquutio tua te manifestum facit.

17 Petrus mirabili Dei prouidentia horũ omnium futurus testis, ad singularis cõstantiæ exemplũ suæ incredulitatis experientia præparatur.

Suprà.16.17, rom.14.10, 1.thess.4.14.

g Iuratum te iubeo dicere per Deum. Esa.50.6.

h Distinguit hac particula priorem aduentum à posteriore. Marc.14.66, luc.22.59, ioh.18.25.

i .i. Deo assidentem pari scilicet honore præditum, vel à dextris potentiæ sua i.in potestate maxima: dextra enim Hebræis quiddam potentius indicat.

k Sup.24.30.

l More apud Iudæos recepto, qui illud facere tenebantur, vbi à quopiam Israelita audissent blasphemiam in Deum, idq; ex traditione Talmudu, libro de Magistratibus, titulo, De quadruplici morte. *m In Marc.14.65.* *n Id est, Extrà eum locum in quo Pontifex sederat, non autem extra domum: nam inde paulò pòst in vestibulum sese recipit.*

74 Tunc cœpit seipsum [o] deuouere, & iurare, dicens, Non noui hominem. Et statim gallus mist vocem.

75 Tunc meminit Petrus verborum Iesu, qui dixerat ei, Priusquam gallus vocem mittat, ter me abnegabis. Et egressus extrà, fleuit amarè.

o *i. Iurãdo seipsum execrari.*

CAP. XXVII.

1 Exemplum horrendi iudicij Dei in eos, tum qui Christum vendunt, tum qui Christum emunt.

a Ex hominum conspectu.

b Infr. act. 1. 18.

c Templi erarium.

Marc. 15. 1. Luc. 22. 66. Ioh. 18. 28.

d Vita aut cadis.

e Peregrinorũ & hospitũ, quibus etiã mortuis communi religio erat Iudæis.

Act. 1. 18.

Act. 1. 19.

Zach. 11. 13.

f Cùm hac prophetia legatur apud Zachariã, aut librariorum culpa, aut quorundam insciti, nomen Ieremiæ irrepsisse fatendum est, forsan ex margine cùm literarum compendia iou & zou vicina sint. In Syriaca verò paraphrasi nullũ adscribitur Prophetæ nomen.

g Sequitur Euangelista non verba, sed sententiam Prophetæ, quam ostendit impletam esse.

CAP. XXVII.

1 Pilato vinctus traditur. 3 Iudas seipsum strangulat. 19 Vxor Pilati. 20 Barabas petitur. 24 Pilatus lauat manus. 29 Christus spinis coronatur. 34 Crucifigitur. 40 Conuitys inceßitur. 50 Emittit spiritum. 57 Sepulchro imponitur. 62 Custoditur a militibus.

1 MAnè ‖ autem quum esset, consilium cœperunt omnes principes Sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morte multarent.

2 Et vinctum eum abduxerunt, ac tradiderunt Pontio Pilato præsidi.

3 [1] Tunc Iudas qui eum prodiderat, videns eũ damnatum esse, pœnitens, retulit triginta argenteos *numos* ad principes Sacerdotum & seniores,

4 Dicens, Peccaui, prodito sanguine innocio. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

5 Et *ipse* abiectis illis *numis* argenteis in templum, [a] secessit: & abiens ‖ [b] strangulauit *sese*.

6 Principes autem Sacerdotũ acceptis numis illis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere [c] in corbanam: quoniam pretium [d] sanguinis est.

7 Consilio autem capto, emerũt ex eis agrum illum figuli, ad sepulturam [e] hospitum.

8 Quapropter vocatus est ager ille, ‖ ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.

9 (Tunc impletum est quod dictum est per [f] Ieremiam Prophetam, dicentem, ‖ Et [g] accepe-

runt

unt triginta numos argenteos, pretium æſtimati, qui æſtimatus fuit à filijs Iſrael.

10 Et dederunt eos ad *emendum* agrum figuli, ſicut conſtituit mihi Dominus.)

11 [2] ‖ Ieſus autem ſtetit coràm præſide, & interrogauit eum præſes, dicens, Tú*ne* es Rex ille Iudæorum? Dixit autem ei Ieſus, Tu dicis. *Marc.15.3, luc.23.3. ioh.18.33.*

2 Chriſtus tacet accuſatus, vt non accuſemur: noſtrũ reatum agnoſcẽs, ſimul ſuã innocentiã ſilentio probãs.

12 Et quum ipſe accuſaretur à principibus Sacerdotum & ſenioribus, nihil reſpondit.

13 Tunc dicit ei Pilatus, Nõ audis quàm multa aduerſum te teſtificentur?

14 Et non reſpondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur Præſes valdè.

15 [3] Præſes autem in feſto conſueuerat turbæ dimittere vnum vinctum, quem voluiſſent.

3 Chriſtus ab eodem iudice priùs abſoluitur quàm damnetur, vt eum conſtet iuſtum pro iniuſtis mori.

16 Habebant verò tunc vinctum inſignem, qui dicebatur Barabbas.

17 Ipſis igitur coactis, dixit eis Pilatus, Vtrum vultis dimittam vobis? Barabban, an Ieſum qui dicitur Chriſtus?

18 Sciebat enim quòd per inuidiam tradidiſſent eum.

19 Sedente autem eo pro tribunali, miſit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi *rei ſit* cum iuſto illo: multa enim paſſa ſum hodie in ſomnijs propter eum.

20 ‖ Principes autem Sacerdotum & ſeniores perſuaſerunt turbæ vt peteret Barabban, Ieſum verò perderet. *Marc.15.11, luc.23.18, ioh.18.40, act.3.14.*

21 Reſpondens autem præſes dixit eis, Vtrum è duobus illis vultis vt vobis dimittam? Ipſi verò dixerunt, Barabban.

22 Dixit eis Pilatus, Quid igitur faciam Ieſu qui dicitur Chriſtus? Dicũt ei omnes, Crucifigatur.

23 Præſes autẽ ait, Enimuerò quid mali fecit? At illi amplius clamabant, dicentes, Crucifigatur.

4 Christus iudicis testimonio absolutus, damnatur tamen ab eodem iudice, vt coràm Deo absoluamur.
Marc. 15. 16, Ioh. 19. 1.

5 Christus ignominiâ subijt peccatis nostris debitam: Interim tamẽ occulta Dei prouidẽtia ab ijs ipsis rex designatur à quibus afficitur contumelia.

6 Educitur extra vrbem, vt in cœleste regnum introducamur.
Mar. 15. 22, luc. 23. 26. Marc. 15. 22, luc. 23. 32, ioh. 19. 16.

y Hoc se nihil iuuare.

z Veteribus moris erat, in hominum cade aliisue mactationibus aqua abluere manus expiationis gratia. *a A cade. hebr.* *b Si quid peccabitur in eo occidendo, nos & posteritas nostra pœnas luamus* *c Superinycitur enim chlamys & circumuoluitur carnemnimirum manicis.* *d Apud Iohannem, & Marcum, sit mentio purpuræ, quæ & ipsa suauiter rubet: Ad ludibrium autem petulantia prophana militum ita vestiuit Iesum, qui rex perhiberetur.* *e Implexu spinis concinnatam.* *f Suprà, cap. 5. vers. 42. id est, coëgerunt Simonem ad ferendum onus crucis: vnde constat tam duriter anteà afflictum fuisse Iesum, vt viribus ad crucem in itinere ferendam fuerit destitutus. Nam illum gestasse crucem scribit Iohannes.*

24 4 Videns autem Pilatus se nihil 7 proficere, sed maiorem tumultum fieri, accepta aqua [a] abluit manus coram turba, dicens, Innoxius ego sum à [z] sanguine huius iusti: vos videritis.

25 Et respõdens vniuersus populus dixit, [b] Sanguis eius super nos & super filios nostros.

26 Tunc dimisit eis Barraban: Iesum autem flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

27 ‖ Tunc milites prætidis, quum abduxissent Iesum in prætorium, coëgerunt ad eum vniuersam cohortem.

28 5 Et quum exuissent eum, [c] circumposuerũt ei chlamydem [d] coccinam.

29 Et coronam è spinis [e] contextam imposuerunt eius capiti, & arundinem in dextram eius: & genu ante eum sumisso, illudebant ei, dicentes, Aue, rex Iudæorum.

30 Et quum inspuissent in eum, ceperunt arundinem illam, & verberabant caput eius.

31 Et quum illusissent ei, exuerunt eum chlamyde, induerunt q; vestimentis suis: & abduxerunt eum vt crucifigerent.

32 ‖ Exeuntes autem inuenerunt quẽdam Cyrenæum, nomine Simonem: hunc [f] angariauerunt vt portaret crucem eius.

33 6 ‖ Et quum venissent in locum qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus.

34 [7] Dederunt ei acetum bibendum cum felle miſtum: & quum guſtaſſet, noluit bibere.

35 ‖ [8] Poſtquam autem crucifixerunt eum, partiti ſunt eius veſtimenta, ſortem iacientes: vt impleretur quod dictum eſt à Propheta, ‖ Partiti ſunt ſibi veſtimenta mea, & ſuper veſtem meam iecerunt ſortem.

36 Et ſedentes ſeruabant eum illic.

37 Et impoſuerunt ſuper caput eius crimen ipſius ſcriptum, [9] HIC EST IESVS REX ILLE IVDAEORVM.

38 [10] Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones: vnus ad dextram, & alter ad ſiniſtram.

39 [11] Qui verò præteribant, conuiciabantur ei, mouentes capita ſua,

40 Et dicentes, ‖ Tu qui deſtruis templum, & triduò ædificas, ſerua temetipſum: ſi Filius Dei es, deſcende è cruce.

41 Similiter autem etiam, principes Sacerdotum illudentes cum Scribis & Senioribus, dicebant,

42 Alios ſeruauit, ſeipſum non poteſt ſeruare: ſi Rex Iſrael eſt, deſcendat nunc è cruce, & credemus ei.

43 ‖ Confidit in Deo, liberet eum nunc, ſi vult eum. dixit enim, Filius Dei ſum.

44 Idipſum autem etiam [g] latrones qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.

45 [12] A ſexta autem hora tenebræ factæ ſunt ſuper [h] vniuerſam regionem, vſque ad horam nonam.

46 Circiter verò horam nonam exclamauit Ieſus voce magna, dicens, ‖ Eli, Eli, lama-ſabachtani?

7 Chriſtus nullum vſquã ſolamẽ inuenit, vt omni conſolatione in eo repleamur: *Marc.15.24. Pſal.22.19.*

8 Fit maledictio, vt in ipſo benedicamur nudatus ſuis etiã veſtibus, vt ipſius nuditate ditemur.

9 Pronuntiatur verus Meſſias ab ijs ipſis a quibus reijcitur. *Ioh.2.19.*

10 Pendens medius inter latrones Chriſtus, iudicatus iã tum incipit mundum iudicare. *Pſal.2.29, ſap.1.28.*

11 Chriſtus vt plenè pro nobis ſatisfaceret, non tãtum corporis, ſed etiam ſummos animi cruciatus ſuſtinuit & vicit. *Pſal.22.2.*

12 Cœlum ipſum præ horrore obtenebratur, & Ieſus in inferorum gurgitem immerſus eiulat, & interea irridetur.

g *Synecdoche: alter enim ſolus conuitiabatur. Vide Luc.* h *In Marc.15.3.*

hoc est, Deus meus, Deus meus, cur [i] deseruisti me?

47 Quidam autem ex ijs qui illic stabãt, quum *hoc* audissent, dicebant, [k] Eliam vocat iste.

Psal. 69. 22.

13 Christus superatis cæteris hostibus tandem etiam mortem ipsam lacessit.

48 Et statim currens quidam ex eis, ‖ quum acceptam spongiam impleuisset aceto, & [l] circumposuisset calamo, dedit ei vt biberet.

49 Reliqui verò dicebãt, Sine videamus an veniat Elias seruaturus eum.

14 Christus etiam mortuus se Deum omnipotentẽ esse, vel ipsis hostibus confitentibus, demonstrat.

50 [13] Iesus autem quum rursum clamasset voce magna, emisit spiritum.

2. Par. 3. 14.

51 [14] ‖ Et ecce, [m] aulæum templi fissum est in duas partes, à summo vsque ad imum: & terra mota est, & petræ fissæ sunt.

52 Et [n] monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt.

15 Christus non clàm, sed præsidis consensu ab homine celebri, loco non procul sito, in monumẽto nouo sepelitur, vt de vera ipsius morte ambigi non possit.

53 Qui egressi è monumentis post resurrectionem eius, introierunt in sanctam vrbem, & apparuerunt multis.

54 Centurio verò, & qui cum eo erant seruantes Iesum, viso terræ motu & ijs quæ facta fuerant, timuerunt vehementer, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.

55 Erant autem illic mulieres multæ, procul spectantes, quæ sequutæ fuerant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Iose mater, & mater filiorum Zebedæi.

Marc. 15. 42, luc. 23. 50, ioh. 19 38.

57 ‖ [15] Quum autem serum diei esset, venit homo diues ab *vrbe* Arimathæa, nomine Ioseph, qui

i In hac scilicet calamitate: Hac autem exclamatio humana naturæ propria peccato quidem experti, sed qua iram Dei sustineret debitam peccatis nostris. k Ad nomen Eli alludunt, non ex ignoratione lingua, sed ex profana petulantia: illa autem verba ideò recitauit vt ista amarissima paronomasia intelligeretur. l Extremo calamo circumuolutam. m Quo diuidebantur Sancta sanctorum. n Id est, fissis petris monumenta sunt aperta, vt hoc Symbolo doceretur mortem esse deuictam: mortuorum autem resurrectio sequuta est resurrectionem Christi, vt apparet ex proximè sequente versiculo.

& ipse

& ipse discipulus fuerat Iesu.

58 Is adijt Pilatum,& petijt corpus Iesu. Tunc Pilatus iussit reddi corpus.

59 Et Ioseph,quum accepisset corpus, inuoluit illud sindone pura:

60 Posuitque in monumento suo nouo quod excíderat in petra: & aduoluto saxo magno ad ostium monumenti,abijt.

61 Erat autem illic Maria Magdalene & altera Maria,sedentes contra sepulcrum.

62 [16] Postero autem die quæ sequitur parasceuen, coacti sunt principes sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,

63 Dicentes, Domine, meminimus [p] planum illum dixisse, quum adhuc viueret,Tertio pòst die surgam.

64 Iube ergo muniri sepulcrum vsque in diem tertium: nequando veniant discipuli eius nocte,& furentur eum, dicantque populo, Surrexit à mortuis,& erit vltimus error peior priore.

65 Dixit eis Pilatus, [q] Habetis custodiam:abite,munite sicut scitis.

66 Ipsi autem profecti munierunt sepulcrum, obsignato lapide,cum custodia.

16 Ipsius Christi interfectoribus sepulcri custodia committitur, quominus possit de eius resurrectione dubitari.

p Seductorē, vel prastigiatorem.

q Prasidiarios milites, tēpli nimirum custodia designatos.

CAP. XXVIII.

1 Mulieres sepulcrum adeunt. 2 Angelus. 8 Christus conspicitur a mulieribus. 18 Mittit Apostolos ad prædicandum.

1 [a] Xtremo || autem Sabbatho,quum [b] lucesceret in primum *diem* hebdomadis,venit Maria Magdalene & altera Maria vt spectarent sepulcrum.

2 Et ecce,terræ mot[c] factus est magn[o]. Angelus enim Domini quū descendisset è cœlo,& accessisset,deuoluit lapidē ab ostio, sedebátq; super eū.

3 Erat autem [c] visus eius vt fulgur,& vestimē-

a Exeunte iam Sabbatho, .i.sub diliculum, more scilicet Romanorū, qui diem naturalem ab ortu solis ad sequentē ortum numerāt: nō autē Hebræorum, qui à vespera ad vesperam. Marc.16.6, ioh.20.11.

b.i. primi à Sabbatho diei illucescēte diluculo:primus autē dies ille est,quē hodie Dominicū vocamus.

c Oculorū radij & per synecdoch. pro vultu.

tum eius album sicut nix.

4 Custodes autem concussi sunt præ ipsius timore, & facti sunt sicut mortui.

5 Respondens autem Angelus dixit mulieribus, [d] Vos *verò* ne timete: scio enim vos Iesum crucifixum quærere.

[d] *Emphaticè, mulieres confirmat, perterritis scilicet militibus.*

6 Non est hîc: surrexit enim prout dixit, Venite. videte locum vbi iacebat Dominus.

7 Et citò profectæ dicite discipulis eius, eum surrexisse à mortuis. Et ecce, præit vobis in Galilæam: illic eum videbitis. Ecce, dixi vobis.

8 Tunc egressæ citò à monumento cum timore & gaudio magno, currebant vt renuntiarent discipulis eius.

2 Christus ipse post resurrectionem apparet, & missis ad discipulos mulieribus, ostendit se curã eorum non abiecisse.

9 [2] Quum autem proficiscerentur vt renuntiarent discipulis eius, ecce, Iesus occurrit eis, dicens, Auete. Illæ autem accesserunt, & prehẽderunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tũc ait eis Iesus, Ne timete: abite, annũtiate fratribus meis vt abeant in Galileam: & illic me vibebunt.

3 Quo magis fol lucet, eo magis excecãtur impij.

11 [3] Proficiscentibus autem ipsis, ecce, quidam ex custodia venerunt in vrbem; & annuntiauerunt principibus Sacerdotum omnia quæ facta fuerant.

12 Tunc coacti cum senioribus, consilio capto, [e] pecuniam multam dederunt militibus

[e] *Satis multum numorum.*

13 Dicentes, Dicite, Discipuli eius nocte venerunt, & eum furati sunt nobis dormientibus.

[f] *Periculum enim erat ne desiirent.*

14 Quòd si hoc [f] auditum fuerit apud præsidem, nos persuadebimus ei, & securos vos præstabimus.

4 Discipulis quoque apparet Christus, quos etiam Apostolos designat.

15 Ipsi verò accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti: & diuulgatus est iste sermo apud Iudæos vsque ad hodiernum diem.

16 [4] Vndecim autem discipuli profecti sunt in Gali-

Galilæam, in montem vbi constituerat eis Iesus.
17 Et cum vidissent eum, adorauerunt eum: quidam autem dubitauerunt.
18 Et accedens Iesus, loquutus est eis, dicens, Data est mihi omnis authoritas in cœlo & in terra
19 ‖ [5] Profecti ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in [g] nomine patris, & Filij, & Spiritus sancti.
20 Docentes eos seruare omnia quæ mandaui vobis: & ecce, ego vobiscum sum [h] omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Amen.

Heb. 1.2.
5 Kephalæa, apostolat⁹, doctrinæ à Christo traditæ per orbem terrarū promulgatio, & sacramētorū administratio: quarū rerum efficacia nō à ministris, sed à Domino pendet.
Mar. 16. 15.
g Invocato Patre, Filio, & Spiritu sancto. *h In omne tempus intelligitur autem hic locus de modo præsentia Spiritus, quo se suos nobis communicat, cæterum corpore abest.*

EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

CAP. I.

4 Baptizat Iohannes. 6 Vestitus & victus ipsius. 9 Baptizatur Iesus. 12 Tentatur. 14 Prædicat Euang. 16. 21. & 19. Docet in synagogu. 23 Sanat dæmoniacum 29 Socrum Petri. 32 Multos infirmos, 40 Leprosum.

1 PRINCIPIVM Euangelij Iesu Christi Filij Dei:
2 [1] Vt scriptum est in [a] Prophetis, ‖ Ecce, ego [b] mitto nuntium meum [c] ante faciem tuā, qui parabit viam tuam corā te.

CAP. 1.
1 Iohannes præit Christo sicut prædictū est à Prophetis
a Metonymia. i. in libris Prophetarū, Malachiæ scilicet & Esaiæ.
Malach. 3. 1.
b Tempore præsenti vtitur Propheta de re futura, tam certus quam si eam cerneret.
c Metaphora sumpta à Regum consuetudine, qui solent habere suos anteambulones.

Esa. 40. 3. luc. 3. 4, ioan. 1. 15.

3 ‖Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

Matth. 3. 4. Matth. 3. 5.

4 ‖ [2] Baptizabat Iohannes in deserto, & prædicabat [d] baptismum resipiscentiæ ad remissionem peccatorum.

2 Summa doctrinæ Iohannis, aut potius Christi, remissio peccatorũ & emendatio vitæ.

5 ‖ Et exibat ad eum tota Iudææ regio, ac Ierosolymitæ: & baptizabantur omnes ab eo in Iordane flumine, confitentes peccata sua.

Leuit. 11. 22. Matt. 3. 12, luc. 3. 16, ioh. 1. 27.

6 [c] Induebatur autem Iohannes pilis camelorum, & zona pellicea circa lumbos suos: ‖ & edebat locustas & mel syluestre.

3 Iohannes & omnes ministri in Christum Dominum respiciunt.

7 [3]‖ Et prædicabat dicens, Venit post me qui validior me est, cuius non sum dignus qui [f] incuruatus soluam corrigiam solearum.

Act. 1. 5. & 2. 4, & 11. 16. & 19. 4.

8 ‖ Ego quidem [g] baptizaui vos aqua: ipse verò baptizabit vos Spiritu sancto.

Mat. 3. 14, luc. 3. 22, ioh. 1. 33.

9 ‖ [4] Et factum est diebus illis, venit Iesus à Nazareth *vrbe* Galilææ, & baptizatus est in Iordane à Iohanne.

4 Christus baptismũ nostrũ in sese consecrat.

10 [5] Et statim [h] ascendens ex aqua, vidit scindi cœlos, & Spiritum tanquam columbam descendere super eum.

Mat. 4. 1, luc. 4. 1

5 Vocatio Christi è cœlis vt capitis Ecclesiæ.

11 Et vox extitit è cœlis, Tu es Filius ille meus dilectus, in quo [i] acquiesco.

6 Christus tẽtatus vincit.

12 ‖ [6] Statimque Spiritus eum [k] expellit in desertum.

13 Et fuit illic in deserto dies quadraginta, tentante eum Satana. eratque cum feris: & Angeli ministrabant ei.

d Multa erant apud Iudæos genera lauacrorum: hic autem agitur de singulari lauacro, quod veri baptismatis omnes habet partes, resipiscentiam & remissionem peccatorum. e Matth. 3. 4. f Voluit Euangelista ipsimet seruis conditionem sign.ficare. g Docet vim omnem baptismi a Christo manare qui intus baptizat. h Iohannes qui descenderat in aquam cum Iesu. i Vide Matthæum, cap. 3. vers. 19. k Non significatur expulsio violenta, sed vis diuina qua Christum, (qui ad illud vsque tempus vt priuatus vixerat) noua persona induit, ac iusta proxima & ministerio præparatur.

14 ‖ [7] Po-

14 ‖ [k] Postquam autem traditus fuit Iohannes in custodiam, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:

15 Et dicens, Impletum est tempus, & appropinquauit Regnum Dei, [l] resipiscite, & credite Euangelio.

16 ‖ [8] Ambulans autem ad mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare, (erant enim piscatores)

17 Et dixit eis Iesus, Sequimini me, & faciam vt fitis piscatores hominum.

18 Et *ipsi* statim omissis retibus suis secuti sunt eum.

19 [9] Tunc progressus illinc paululum, vidit Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipsi in nauigio sarciebant retia.

20 Statimque vocauit eos: & *ipsi* omisso patre suo Zebedæo in nauigio cum mercenarijs, secuti sunt eum.

21 ‖ Et ingrediuntur [m] Capernaum: statimque sabbatho ingressus Iesus in synagogam, docebat.

22 ‖ Et percellebantur super doctrina eius. docebat enim eos vt autoritatem habens, & non vt Scribæ.

23 ‖ [10] Erat autem in synagoga eorum quidam [n] in quo erat spiritus impurus, qui exclamauit,

24 Dicens, Ah, quid nobis tecum Iesu [o] Nazarene? venisti vt perderes nos? noui te quis sis, *nimirum* [p] Sanctus ille Dei.

25 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo.

26 Tunc quum [q] discerpsisset eum spiritus impurus, & clamasset voce magna, exijt ab eo.

Matth.4.12. luc.4.14. ioh.4.43.

7 Iohanne capto, plenè se prodit Christus.

Mat.4.18. luc.5.2.

8 Vocatio Simonis & Andreæ.

9 Vocatio Iacobi & Iohannis.

Mat.4.23. luc.4.31. Mat.7.28. Luc.4.32.

10 Annuntiat doctrinam qua sola expellitur Satan è mundo: quod etiã miraculo confirmat.

l Mat.3.2.

m Ab vrbe, Nazareth.

n Ad verbum in spiritu impuro i. quẽ spiritus impurus corripuerat.

o Natus erat in vrbe Bethleem, sed errore vulgi Nazarenus dictus est, quia educatus esset in Nazareth. *p Alludit ad nomen illud quod Pontifex maximi tiara inscriptum erat, Exo.28.36.* *q Infra 9.20.*

27 Et expauerunt omnes, ita vt mutuò [q] quærerent inter se dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc, vt per [r] potestatem imperet etiam spiritibus impuris, & auscultent ei?

28 Peruenit autem fama eius statim in totam regionem [t] circumiacentem Galilææ:

29 [11] || Et statim è synagoga egressi, venerunt domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & statim dicunt ei de illa.

31 Tunc accedens erexit eam, prehensa manu eius: & dimisit eam febris statim: & ministrauit eis.

32 Quum autem serum *diei* esset, occidente sole, adducebant ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.

33 Et vrbs tota coacta erat ad ostium.

34 Et sanauit multos malè affectos varijs morbis: & dæmonia multa eiecit: & non [u] sinebat loqui dæmonia quòd ipsum nossent.

35 Et manè valdè multa nocte, quum surrexisset exijt, & abijt in desertum locum, & illic precabatur.

36 Et prosequuti sunt eum Simon, & qui cum ipso erant.

37 Et quum inuenissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.

38 Tunc dicit eis, Eamus in contigua [x] oppidula, vt & illic prædicem: ad hoc enim sum egressus.

39 Et prædicabat in synagogis eorum, in tota Galilæa, & dæmonia eijciebat.

40 [12] || Venitque ad eum leprosus, precans eum eique ad genua accidens, ac dicens ei, Si velis, potes me purgare.

41 Iesus

q Velut attoniti.

r Pro suo iure, vel pro imperio.

t Non solum in Galilæam, sed etiam in vicinas regiones. Matth. 3. 14, luc. 4. 32.

11 Varijs sanatis morbis, demonstrat se veram vitam in mundum attulisse.

u Non enim est dæmoniorum Euangelium prædicare. Act. 16. 18.

x Vicos qui essent instar vrbiū

12 Curato leproso ostendit se idcirco venisse, vt mundi sordes suo contactu eluat. Mat. 8. 2, luc. 5. 12.

41 Iesus autem misericordia commotus, extensa manu, tetigit eum, & dixit ei, Volo, purgator.

42 Et quum *hæc* dixisset, statim abijt ab eo lepra, & purgatus fuit.

43 Et grauiter interminatus ei *Iesus*, statim abegauit eum:

44 [13] Dixítque ei, Vide *vt* nemini quicquam dicas: sed abi, ostende teipsum [r] sacerdoti, & offer pro purgatione tui quæ ‖ imperauit Moses, vt hoc sit eis testimonio.

45 ‖ Ille verò egressus, cœpit prædicare multa, & [z] rem diuulgare, ita vt iam non posset Iesus manifestè introire in ciuitatem: sed foris in desertis locis erat, & veniebant ad eum vndique.

13 Testatur se non ambitione, sed solius Patris gloriæ & amoris in miseros peccatores studio duci.

Leui. 14. 4. Luc. 5. 18.

r Omnes posteri Aaronis de lepra iudicare poterãt.

z ad verb. sermonem.

CAP. II.

1 & 4 Paralyticus remissu peccatis sanatur. 14 Matthæi vocatio. 19 Ieiunia & afflictiones prædicuntur. 23 Discipuli spicas vellunt. 26 Panes propositionis.

CAP. II.

Mat. 9. 1.

1 Christus sanato paralytico demonstrat homines amissas omnes vires in se vno per fidem recuperare.

ET ‖ [1] rursus intrauit Capernaum interiectis *aliquot* diebus, & auditum est eum [a] domi esse.

2 Statimque coacti sunt multi, *adeò* vt iam non caperent *eos* [b] ne ea quidem *loca* quæ *erant* ad ostium, & loquebatur eis sermonem *Euangelij*.

3 Tunc veniunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.

4 Et quum non possent ei appropinquare propter turbam, detexerunt tectum *ædium* in quibus erat, eoque perfosso, *funibus* [c] demiserunt [d] grabbatum in quo paralyticus iacebat.

5 Quum autem vidisset Iesus fidem eorum, dixit paralytico, Fili, remissa sunt tibi peccata tua.

a In domo in qua commorari solebat, nam Capernaum sibi elegerat ad habitandum, relicta Nazareth.

b Nec domus, nec vestibulũ eos caperet.

c Superiore parte tecti perfossa (quæ plana erat)

d Demiserunt paralyticum in inferiorem partem, vbi Christus concionabatur: alioquin enim in eius conspectum illis perrumpere non licebat. *Sic Latini vocant lectos viliores, in quibus meridiari solent.* *d*

6 Erant autem illic quidam ex Scribis sedentes, & [e] ratiocinantes in cordibus suis,

7 Quid iste ita loquitur blasphemias? ‖ quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

8 Et quum statim cognouisset Iesus spiritu suo, eos ita ratiocinari apud se, dixit eis, Quid ista ratiocinamini in cordibus vestris?

9 Vtrum est facilius, dicere paralytico, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge, & tolle grabbatum tuum, & ambula?

10 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse auctoritate remittendi peccata in terra, (ait paralytico)

11 Tibi dico, surge, ac tolle grabbatum tuum, & abi domum tuam.

12 Tunc *ille* statim surrexit: sublatoque grabbato, egressus est coram omnibus: adeò vt [f] obstupescerent omnes, & glorificarent Deum, dicentes, Nunquam tale quicquam vidimus.

13 ‖ [2] Et egressus est rursus ad mare; totaque turba veniebat ad eum, & docebat eos.

14 Et quum prætergrederetur, vidit [g] Leuim Alphæi *filium* sedentem ad [h] telonium, dixitque ei, Sequere me. Et *is* surgens, secutus est eum.

15 Et factum est quum Iesus accumberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores simul discumbebant cum Iesu & discipulis eius: erant enim multi, & secuti fuerant eum.

16 Quumque Scribæ ac Pharisæi vidissent eum edentem cum publicanis & peccatoribus, dixerunt discipulis eius, Quid *est* quod cum publicanis & peccatoribus edit ac bibit?

17 Et quum *hoc* audisset Iesus, dicit eis, [i] Ijs qui valent, non opus est medico, sed ijs qui male affecti sunt. ‖ non veni vt vocarem iustos, sed peccatores ad [k] resipiscentiam.

18 [3] Disci-

e In animis suis, in vtramque partem de eo facto disputantes. Iob. 14.4, esa. 43. 25.

f Ad verbum, mentem loco mouerent.

Mat. 9.9, luc. 5. 27.

2 Euangelium superbos offendit, humiles seruat.

g Alterũ Matthæi nomen. Luc. 5.27.

h Telonaij erant qui vectigalia reddebãt, telonũ aut redemptionẽ vectigalis, aut locum vbi telona præsidebant.

i Qui sunt integri viribus.

1. Tim. 1.13.

k Matt. 3.2.

18 3 Discipuli autem Iohannis ac Pharisæorum ieiunabant: veniunt igitur & dicunt ei, Quare discipuli Iohannis & Pharisæorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant?

19 ‖ Tunc ait eis Iesus, Num possunt filij thalami quo *tempore* cũ ipsis est sponsus, ieiunare? quãdiu habent secum sponsum, non possunt ieiunare.

20 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt illis diebus.

21 m Sed nemo panniculum impexum insuit vestimento veteri: alioquin, illud ipsius supplementum nouum detrahit *aliquid* ex vetere *vestimento*, & fit peior fissura.

22 Et nemo inijcit vinum nouum in vtres veteres: alioquin vinum nouum disrumpit vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: sed vinum nouum in vtres recentes inijciendum est.

23 ‖ 4 Factum est autem vt ipse præteriret n Sabbatho per sata, & cæperunt discipuli eius iter faciendo vellere spicas.

24 Tunc Pharisæi dixerunt ei, Ecce, cur faciunt Sabbatho quod non licet?

25 Et ipse dixit eis, Nunquam legistis ‖ quid fecerit Dauid quum egeret, & esuriret ipse & qui cũ eo *erant*?

26 Quomodo ingressus sit domum Dei sub o Abiathar Pontifice maximo, & panes propositionis ederit, quos non licet edere ‖ nisi sacerdotibus, & dederit etiam ijs qui secum erant?

27 Dixit etiam eis, Sabbathum propter hominem factum est, non homo propter Sabbathum.

28 Itaque Filius hominis est etiam p Sabbathi Dominus.

Mat.9.14, luc.5.33.

3 Superstitiosi & hypocritæ in reb⁹ medijs temerè pietatis summã collocãt, qui triplici ratione reprehẽdũtur. Primùm quia non spectãtes quid ferãt cuiusq; vires, temerè quasuis leges de his rebus statuũt.

Mat.12.1, luc.6.1.

4 Secundò quòd inter leges de his reb⁹ à Deo positas, & leges de reb⁹ per se illicitis sancitas, nullum discrimẽ cõstituũt.

1.Reg.21.6.

l Quandiu.

m Vide Mat.9.16.

n Ad verb. sabbathis, id est, diebus feriatis.

Exod.29.33, leuit.8.31, & 24.9.

o 1.Sam.21.1. vocatur Achimelch filius eius Abiathar, at ex aliorum locorum collatione docetur vtrumque binomium fuisse, Vide 1.Par.24.3, 1.Sam.8.17. 2.Sam.15.29. 1.Reg.2.26. 2.Reg.25.18.

p Sabbathum in sua habet potestate, vt possit pro suo imperio illi dominari.

CAP. III.

1 Arefacta manus sanatur. 6 Pharisæi cum Herodianis consilium ineunt 10 Tactu Christi sanantur multi. 11 Eiusdem aspectu dæmones genitum accidunt. 14 Duodecim Apostoli. 22 Regnum aduersus seipsum partitum. 28 Blasphemia in Spiritum. 33 Parentes Christi.

CAP. III.
Matth. 12. 9, Luc. 6. 6.

1 ET introiuit rursus in synagogam: erat-que illic quidam [a] arefactam manum habens:

2 Et obseruabant an Sabbathis sanaturus esset eum, vt ipsum accusarent.

3 Tunc ait homini habenti manum arefactam, Surge in medium.

4 Eis autem dixit, Licet Sabbathis benefacere an malefacere, *cuipiam?* hominem seruare, an trucidare? Ipsi verò silebant.

5 Et quum circumspexisset eos cum ira, [c] condolescens quòd occaluisset cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et *is* extendit: restitutaque est manus eius sana vt altera.

6 [2] Tunc egressi Pharisæi, statim cum [c] Herodianis consilium inierunt aduersus eum, vt eum perderent.

7 Sed Iesus cum discipulis suis secessit ad mare: & magna multitudo secuta est eum à Galilæa, & à Iudæa.

8 Et ab Hierosolymis, & ab Idumæa, & *regione quæ est* trans Iordanem: & qui circa Tyrum ac Sidonem habitabant, magna multitudine, quum audissent [g] quanta faceret, venerunt ad eum.

9 Ipse autem dixit discipulis suis vt nauigiolum sibi semper adesset, propter turbam, ne ipsum opprimerent.

1 Tertiò quòd ceremonialem legem (moralis appendicē) morali præferebant, quum è contrario ex illa petere oportuerit verū ceremonialis vsum.

2 Quo magis premitur veritas, eo magis emergit.

a Id est, inutilem & enectam.

b Ad verb. animam, vt sit Synecdoche pro toto homine.

c Homines cum iniuriam factam sibi dolent in trāgressum punt, id q. non sine vitio, at Christus sine vitio tristis est, & indoluit non tam propter iniuriam illatam, quam propter illorum improbitatem: illum itaque cauebat aduersariorum commiseratio, ideò condoluisse dicitur. *d Quasi callo obdurnisset, ita vt salutari doctrinæ amplius locum non esset.* *e Vid Mat. 12. 16.* *f Qua Petrea dicitur à Ioseph.* *g Quam immensa, & quam mirifica.* *h Ad verb. assiduè sibi præsto esset.*

19 Multos

10 Multos enim sanauerat, adeò vt ruerent in eum vt ipsum tangerent quotquot tenebantur flagellis.

11 Et [k] spiritus impuri quum eum cõspexerãt, accidebant ei *ad pedes*, & clamabant, dicentes, Tu es Filius ille Dei.

12 Ipse verò multum interminabatur eis ne ipsum palam facerent.

13 ‖ Tunc ascendit in montem, & aduocauit ad se quos ipse voluit: & venerunt ad eum.

14 [l] Et constituit duodecim qui secum essent, & quos mitteret vt prædicarent:

15 Haberéntque potestatem sanandi morbos, & eijciendi dæmonia.

16 [m] Primum Simonem, (cui imposuit nomen Petrum:)

17 Et Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrẽ Iacobi (& imposuit eis nomina Boanerges, quod est filij tonitrui.)

18 Et Andream, & Philippum, & Bartholomæum, & Matthæum, & Thomam, & Iacobum Alphæi *filium*, & [n] Thaddæum, & Simonem [o] Cananiten,

19 Et Iudam Iscariotem, qui & prodidit eum, [p] venerúntque domum.

20 Conuenit autem rursum turba, adeò vt ne capere quidem cibum possent.

21 [q] Et quum *hæc* audissent ipsius propinqui, venerunt vt prehẽderent eum: dicebant enim eum [r] apud se non esse.

22 Scribæ verò qui Hierosolymis descenderãt, dicebant eum habere Beelzebub, & ‖ per principem dæmoniorum eijcere dæmonia.

3 Duodecim discipuli segregantur ad futuri Apostolatus tyrocinium.

4 Nulli infensiores Euãgelij hostes quam quos minimè oportuit.

Infr. 6.7, matth. 10.1, luc. 9.1.

i Morbi quibus vt flagellis, homines flagellat Deus.

k In ijs quos inuaserat, vel metonymicè pro ijs qui a spiritibus exagitabantur.

l Elegit ac designauit duodecim, qui secũ familiariter versarentur.

m Mat. 10.2.

n Qui etiam à Luca dicitur Iudas, ad cuius differentiam proditor dicitur Iscariotes.

o Vide Matth. 10.4. Matt. 9.34, & 12.24, luc. 11.14.

p Apostoli in contuberniũ recepti in domum

venere, vt posthàc cum Christo versarentur. *q Ad verb. qui ab eo erant, id est, gentiles seu propinqui: qui enim mente essent capti ad agnates deducebantur.*

r Mentu non esse compotem.

23 Quum autem eos aduocasset, dixit eis per parabolas, Quomodo potest Satanas Satanam eijcere?

24 Neque [f] si regnum aduersus seſe dissideat, potest stare regnum illud:

25 Neque si domus contra semetipsam dissideat, potest stare domus illa.

26 *Sic* quoque si [t] Satanas insurrexit & dissidet aduersus semetipsum, stare non potest, sed finem habet.

27 Non potest quisquam validi *alicuius*, [u] vasa, ingressus domum eius, diripere, nisi primò validū illum vinxerit: & tunc domum eius diripiet.

28 [5] || Amen dico vobis, quæuis peccata remittentur [x] filijs hominum, & blasphemiæ quibuscunque blasphemarint:

29 Sed quicunque blasphemarit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed tenetur [y] æterno iudicio.

30 [z] Dicebant enim, Spiritum impurū habet.

31 [6] || Veniunt igitur [a] fratres & mater eius: & foris stantes, miserunt ad eum, & eum vocarunt.

32 Sedebat autem circà eum turba, *illi* verò dixerūt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.

33 Tunc respondit eis, dicens, Quæ est mater mea, aut fratres mei?

34 Et quum circumspexisset in circuitu circumse discipulos sedentes, ait, Ecce mater mea & fratres mei.

35 Quicunque enim fecerit quod Deus vult, is est frater meus, & soror mea, & mater.

5 Soli extrà spē salutis qui cognitū Christum malitiosè oppugnant.

6 Diuersa est prorsus spiritualis & carnalis cognationis ratio.

f *Si regnum distractum fuerit in partes.*

t *Id est, Satanicus cœtus. Matt. 12. 24, luc. 12. 10, 1. ioh. 5. 16.*

u *Cuiuscunque generis instrumenta.*

x *Hominibus, Hebr.*

y *Quod nunquam delebitur.*

z *Verba Euangelistæ. Matt. 12. 46, luc. 8. 19.*

a *Fratrum nomine, omnes qui eiusdem sint cognationis intelligunt Hebræi.*

CAP. IIII.

Parabola seminantis. 14 Eiusdem expositio. 18 Spina. 21 Lucerna. 26 Semētis iacta in terram. 31 Granum sinapis. 38 Dormit Christus in puppi.

1 Et

1 ET ‖ iterùm cœpit docere iuxta [a] mare: & coacta est ad eum turba multa, adeò vt ipse nauigium ingressus, [b] sederet in mari: tota autem turba iuxta mare in terra erat.

2 Et docebat eos per perabolas multa, dicebátque eis in doctrina sua,

3 [1] Audite, Ecce, *quidam* qui seminabat, exijt ad seminandum.

4 Et factum est in seminando, aliud quidem cecidit iuxta viam: veneruntque volucres cœli, & deuorauerunt illud.

5 Aliud verò cecidit in petrosa, vbi non habebat terram multam: & statim exortum est, propterea quòd non habebat profundam terram:

6 Sole autem exorto torrefactum est, & propterea quòd non habebat radicem, exaruit.

7 Et aliud cecidit in spinas: & assurrexerunt spinæ: ac suffocarunt illud, & fructum non dedit.

8 Et aliud cecidit in terram bonam, dedítque fructum assurgentem ac crescentem: & tulit aliud tricena, & aliud sexagena, & aliud centena.

9 Tunc dixit eis, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

10 Quum autem esset [c] solus, interrogarunt eũ qui [d] circa eum erant cum duodecim, de parabola.

11 Et dixit eis, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: iis autem qui [e] foris sunt, per parabolas omnia *ista* fiunt:

12 ‖ Vt videntes videant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur, & remittantur eis peccata.

13 Prætereà dixit eis, [f] Nescitis parabolã istã? & quomodo omnes parabolas cognoscetis?

14 Seminator ille, sermonem seminat.

15 Isti autẽ sunt qui iuxta viam *semen excipiũt*, in quibus *videlicet* seminatur sermo: sed postquam

Matt.13.1, luc.8.4.

a Tiberiadis.

b In nauis in mare deducta.

1 Eadem qui dem Euangelij doctrina vbique seritur, sed non pari successu: hominum quidẽ vitio, sed occulto Dei iudicio.

c Ad verb. solitariè.

d Qui illum assectabantur.

e Id est, exterii, alieni & non nostris.

f Quomodo igitur.

Esa.6.9. mat.13.14, luc.8.10. ioh.12.40, act.28.26, rom.11.9.

audierunt, statim venit Satanas, & tollit sermonem seminatum in cordibus eorum.

16 Et isti sunt similiter qui in petrosa semen excipiunt: qui *videlicet*, quum audierint sermonem, statim cum gaudio accipiunt eum:

17 Et non habent radicem in se, sed temporarij sunt: deinde orta oppressione aut persequutione propter sermonem, statim offenduntur.

18 Hi sunt autem qui in spinas semen excipiunt, hi sunt, *inquam*, qui sermonem audiunt:

19 Sed solicitudines [g] seculi huius, & fallacia ‖ diuitiarum, & cupiditates quæ in cæteris rebus *versantur*, introeuntes suffocant sermonem, isque redditur infructuosus.

20 Hi sunt verò qui in terram bonam semen exceperunt, qui *videlicet* audiunt sermonem, & accipiunt: & fructum ferunt, aliud tricenarium, aliud sexagenarium, aliud centenarium.

21 [h] Dixit etiam eis, ‖ Num lucerna venit vt subter modium ponatur, aut subter lectum? nónne vt [h] candelabro imponatur?

22 ‖ Non est enim quicquam occultum quod non manifestandum sit, vel *quod* abscondatur: sed *oportet* vt palàm proferatur.

23 Siquis habet aures ad audiendum, audiat.

24 [i] Præterea dixit eis, Videte quid audiatis: ‖ [i] qua mensura metimini, alij vobis metientur, & adijcietur vobis qui auditis.

25 ‖ Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo.

26 [k] Item dicebat, Ita est regnum Dei, vt si quispiam iaciat semen in terram,

27 Et [k] dormiat, & exurgat nocte ac die: & semen germinet, & assurgat [l] quomodo ipse nescit.

28 [m] Sponte

2 Etiamsi lucem Euangelij respuat mundus tamen est accēdēda, vel ob hanc vnam causam, vt eius scelera patefiant.

3 Quo liberalius cōmunicamus à Deo accepta, eo fit ipse erga nos liberalior. *1.Tim.6.17.*

4 Dominus serit & metit, ratione quadā hominib[b] prorsus ignota.

g Ad huius vitæ negotia pertinentes.

Mat.5.15, luc.8.16, & 11.33.

Mat.10.26, luc.8.17, & 12.2.

h Vid.Mat.5.15

i Sup.Mat.7.2. Mat.7.2, luc.6.38.

Mat.13.12, & 25.29, luc.8.18, & 19.26.

k i. Semēte facta transigat se curuū dies ac noctes minimè dubitans quin semē germinet, quod nullu & interdiu eveſcit.

l Ministrorum officium est agrum studiosè colere, successum Deo commendare. Vis enim illa quæ semen adolescit, occulta est, qua ex fructu tantum agnoscitur.

28 [m] Sponte enim terra fructum fert: primùm herbam, deinde ſpicam, deinde plenum frumẽtum in ſpica.

29 Quum autem prodiderit ſeſe fructus, ſtatim mittit falcem: quoniam adeſt meſſis.

30 ‖ [5] Dicebat etiam, Cui rei aſſimilabimus regnum Dei? aut qua collatione conferemus illud?

31 Velut grano ſinapis: quod quum ſeminatur in terra, minimum eſt omnium ſeminum quæ in terra ſunt.

32 Sed quum ſeminatum fuerit, aſſurgit, & fit maximum omnium olerum: editque ramos magnos, ita vt poſſint ſub eius vmbra volucres cœli nidulari.

33 ‖ Et talibus multis parabolis loquebatur eis ſermonem, [n] prout poterant audire.

34 Abſque parabola verò non loquebatur eis: priuatim autem diſcipulis ſuis [o] explicabat omnia.

35 ‖ Dixit autem eis die illo, quum ſerum diei eſſet, Tranſeamus in vlteriorem *ripam.*

36 Dimiſſa igitur turba, acceperunt eum vt erat in nauigio: ſed alia nauigiola erant cum eo.

37 [6] Tunc oritur turbo venti magnus: fluctuſque irruebant in nauigium, ita vt iam impleretur.

38 Erat autem ipſe in puppi, cerulicali indormiens: tunc expergefaciunt eum, dicuntq; ei, Magiſter, [p] non eſt tibi curæ quod perimus?

39 Experrectus igitur obiurgauit ventum, dixitque mari, Sile, obmutesce. Tum quieuit ventus, factaque eſt tranquillitas magna.

40 Dixit autem eis, [q] Quid ita timidi eſtis? quomodo fidem non habetis?

41 Et timuerunt timore magno, dicebantque alius ad alium, Quisnam iſte eſt, vt etiam ventus & mare auſcultent ei?

5 Deus contrà quàm ſoleãt homines, a minimis auſpicatus, in maxima deſinit. *Matt. 13. 31, luc. 13. 19.*

6 Qui cum Chriſto nauigant, etiãſi videatur ille periclitantibus ſuis ſtertere, tamen in tempore ab ipſo expergefacto ſeruantur. *Matt. 14. 24.*

m Vi quadam ſeipſum mouẽte.

n Pro auditorum capu. *Matt. 13. 33, luc. 8. 22.*

o Ad verb. ſeiuebat, nempe quam ænigmatum nodos.

p An nihil curas.

q Quomodo fidem non habetis.

CAPVT V.

2 Daemoniacus sanatur. 6 Daemon agnoscens Christum. 9 Legio Daemoniorum. 13 In porcos intrat. 22 Iairi filia. 25 Mulier a fluxione sanguinis sanatur. 36 Mortuus. 38 Fletus. 39 Dormire.

1 ET ‖ [1] venerunt in vlteriorem ripam maris, in regionem Gadarenorum.

2 Egressoque ei è nauigio, statim occurrit è monumentis homo in [b] quo erat spiritus impurus:

3 Qui domicilium habebat in monumentis, & ne catenis quidem quisquam poterat eũ vincire:

4 Propterea quòd sæpe pedicis & catenis vinctus fuerat, sed discerptæ fuerant ab eo catenæ, & pedicæ contritæ: neque quisquam potuerat eum domare.

5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus & in monumentis erat clamans, & concidens seipsum lapidibus.

6 Quum vidisset autem Iesum procul, cucurrit, & adorauit eum:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei altissimi? [d] adiuro te per Deum ne me torqueas.

8 (Dicebat enim ei, Exi, spiritus impure ex isto homine)

9 Tunc interrogauit eum, Quod tibi nomen *est*? Et respondit dicens, Legio mihi nomen *est*, quia multi sumus.

10 Et multùm [e] precabatur eum ne mitteretur extra illam regionem.

11 Erat autem illic ad [f] montes grex porcorum magnus pascens.

12 Et precati sunt eum omnes *illi* dæmones, dicentes, Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.

13 Et permisit eis statim Iesus. Et egressi spiritus illi impuri introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio in [g] mare, (erant autem quasi bis

Matt 8.28, luc.8.26.

1 Christi virtutem admirãtur multi, qui tamen vel leuissimæ rei iactura redemptam nolint.

a *Vide Matt. 8.30.*

b *Ad verb. in spiritu, In spiritu autem dicuntur esse quos spiritus quasi intus sos teneat ac deuinctos.*

c *Versabatur.*

d *i. Confirma mihi, interposito iureiurando fore vt nõ me vexes.*

e *Is Dæmon, qui etiã pro cateris legatione fungebatur.*

f *Hæc tota regio maxima ex parte est aspera, intercursantibus mõtibus Galaad*

g *Strab. lib 16. est in Gadaride stagnum aqua pessima, qua degustata, pecora pilos, vngulas, & cornua amittũt.*

bis mille) & suffocati sunt in mari.

14 Qui verò pascebant porcos, fugerunt, & renuntiarunt in vrbem & in agros. Et *illi* egressi sunt vt viderent quid illud esset quod factum fuerat:

15 Veniunt igitur ad Iesum, & cõspiciunt eum qui fuerat dæmoniacus, sedentem ac vestitum, & sanæ mentis, eum *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.

16 Et qui *id* viderant, narrauerunt eis quomodo actum esset cum dæmoniaco, & de porcis.

17 Tunc *illi* cœperunt eum rogare vt abiret ex finibus ipsorum.

18 Ipsi verò ingressi in nauigium, rogabat eum ille qui fuerat dæmoniacus, vt esset cum ipso.

19 Iesus autem non permisit ei, sed ei dixit, Abi domum tuam ad tuos, & eis renuntia [b] quanta tibi Dominus præstiterit, & *quantopere* misertus sit tui.

20 Abijt igitur *ille*, & cœpit prædicare in Decapoli quanta ipsi fecisset Iesus. & omnes mirabantur.

21 Et quum Iesus rursum traiecisset nauigio in vlteriorem *ripam*, coacta est turba multa ad eum: erátque apud mare.

22 ‖ [1] Et ecce, venit vnus ex Principibus synagogæ, nomine Iairus: & quum vidisset eum, accidit ad pedes eius,

23 Et multum precabatur eum, dicens, Filiola mea [k] in extremum adducta est: *roga* vt venias & imponas ei manus, vt seruetur: & viuet.

24 Abijt igitur *Iesus* cum eo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.

25 [2] Tunc mulier quædam quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim:

26 Fuerátque multa perpessa à multis medicis, & expenderat omnia sua, & nihil adiuta fuerat,

b *Sup. 5. 8.*

Matt. 9. 18. luc. 8. 41.

1 *Cœtus non temerè conueniebant, sed in singulis Synagogis certi fuerunt homines qui multitudinem moderarentur.*

k *Ad verb. extremi habet.*

2 Vera fide quamuis imbecilla, vel leuissimè attactus Iesus, virtute sua nos sanat.

sed potius in deterius ruerat:

27 Quum audisset de Iesu, venit in turba à tergo, & tetigit vestimentum eius.

28 Dicebat enim, Si vel vestimenta eius tetigero, seruabor.

l Ad verb. cognouit. m Supr. 3. 10.

29 Et statim exaruit fons sanguinis eius: & l sensit corpore se sanatam esse ex eo m flagello.

30 Statim autem Iesus quum apud se cognouisset vim quæ ex ipso exierat, conuersus in turbam, dixit, Quis tetigit vestimenta mea?

31 Et dixerunt ei discipuli ipsius, Vides turbam te opprimentem, & dicis, Quis me tetigit?

32 *Ipse* verò circúspiciebat vt videret eam quæ hoc fecerat.

33 Mulier autem, timens & tremens, quum sciret quod in se factum fuerat, venit & accidit ei *ad pedes*, dixitque ei n omnem veritatem.

3 Patres suis etiam liberis promissiones vitæ per fidem apprehēdunt.

34 Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te seruauit: abi in o pace, & esto sana ex flagello tuo.

4 Indigni sunt Christi irrisores, qui fiant ipsius bonitatis testes.

35 Adhuc eo loquente, veniunt *quidam* à principe synagogæ, dicentes, Filia tua mortua est: quid amplius p vexas magistrum?

m Si Deo visum fuit vt ita gesta erat.

36 q Iesus autem, statim vt audijt hunc sermonem qui dicebatur, dicit Præfecto synagogæ, Ne metue, solummodò crede.

o Heb. saluus erit.

p Ab adibus Principis.

37 Neque permisit vt quisquam ipsum consequeretur nisi Petrus & Iacobus, & Iohannes frater Iacobi.

q Desine, vel molestus esse.

38 r Venit domum Præfecti synagogæ, & tumultum conspicit, flentes & eiulantes multum.

39 Et ingressus dicit eis, Quid tumultuamini & fletis? puella non est mortua, sed dormit.

40 Et deridebāt eum. Ipse verò, eiectis omnibus, accepit patrē & matrē puellæ, & eos qui secum erant, & ingreditur vbi puella erat iacens.

r Vxor discipuli.

41 Prehensaque manu puellæ, dicit ei, Talitha

tha cumi: quod est si interpræteris, Puella (tibi dico) surge.

42 Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim, & obstupuerunt stupore magno.

43 *Ipse* verò multùm imperauit eis nequis id resciret: dixitque vt daretur puellæ quo vescere-tur.

CAP. VI.

1 Prædicans Christus à suis in patria contemnitur. 6 Incredulitas Nazarenorum. 7 Mittuntur Apostoli. 13 Eiciunt dæmonia: Vngunt oleo ægrotos. 14 Iudicium Herodis de Christo. 18 Iohannes quare coniectus in carcerem. 22 Saltare. 27 Iohannes decollatus. 29 Sepultus. 30 Apostoli reuersi à prædicatione. 34 Christus docet in deserto. 37 Pascit populum quinque panibus. 48 Apostoli vexantur in mari. 56 Sanantur infirmi tactu vestimenti Christi.

1 ET ‖ egressus est illinc, venitque in patriam suam: & sequuti sunt eũ discipuli eius.

2 Quumque [a] aduenisset Sabbathum, cœpit in synagoga docere: multique audientes [b] percellebantur, dicentes, Vnde huic ista? & quæ est hæc sapientia quæ data est ei, vt etiam [c] virtutes tales per manus eius edantur?

3 Nónne iste est faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & Iose & Iudæ & Simonis? nónne & sorores eius hìc sunt apud nos? Et offendebantur in ipso.

4 Dicebat autem eis Iesus, ‖ Non est Propheta [e] inhonoratus nisi in patria sua, & inter cognatos, & in domo sua.

5 Neque [f] potuit illic virtutem vllam edere, sed quum paucis ægrotis imposuisset manus, sanauit eos.

6 ‖ Mirabaturque propter incredulitatem eorum: & circuibat vicos in orbem, docens.

CAP. VI.

1 Mundus incredulus nihil quidem de Christi virtute detrahit, sed oblata eius efficacia seipsũ priuat sciens ac prudens.

a *Ad verb. facto Sabbatho.*

b *Obstupefiebant.*

c *Per virtutes intelligit mirifica illa Christi facta, quæ diuinam ipsius virtutem declarabant, mat. 7. 22. Mat. 13. 54. luc. 4. 16.*

d *Hebraorum more, qui per fratres & sorores intelligunt agnatos omnes.*

e *Non tantum cui iustus non tribuitur honor, sed & qui afficitur contumelia. Ioh. 4. 44.*

f *i. Voluit, ad diuina enim opera requiritur accipientis fides. Mat. 9. 33. luc. 13. 32.*

7 ‖ [2] Tunc aduocauit duodecim illos, cœpitque eos mittere [g] binos: deditque eis potestatem *aduersus* spiritus impuros.

8 [3] Et præcepit eis vt nihil sumerent [h] ad iter nisi virgam tantùm, non peram, non panem, non æs in zona:

9 Sed *vt* calcearentur‖ [i] sandalijs: & ne [k] induerentur binis tunicis.

10 Et dicebat eis, Vbicunque introieritis domum, [l] illic manete, vsquedum exeatis illinc.

11 ‖ [4] Et quicunque non receperint vos, neque audierint vos, egressi illinc, ‖ excutite puluerem qui subest pedibus vestris, *vt hoc sit* testimonio aduersus eos. Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum *conditio* siue Gomorrhorum in die iudicij, quàm vrbis illius.

12 Egressi igitur *illi* prædicabant vt resipiscerent *homines*.

13 Et dæmonia multa eijciebant: ‖ [m] vngebantque oleo multos ægrotos, & sanabant *eos*.

14 ‖ [5] Audiuit autem *hæc* rex Herodes (clarum enim factum erat nomen eius) dixitque, Iohannes ille qui baptizabat, surrexit à mortuis, & propterea [n] virtutes agunt in eo.

15 Alij dicebant, Elias est. Alij verò dicebant, Propheta est, vel vnus ex Prophetis [o] illis.

16 ‖ [6] Quum igitur *hæc* audiisset Herodes, ait, Hic est Iohannes quem ego [p] decollaui, ipse surrexit à mortuis.

Mat. 10. 1, luc 9. 1, supr. 3. 14.
2 Peculiari legatione præparantur discipuli ad generalem illum Apostolatum.
Act. 13. 2.
3 Fidis pastoribus ne de rebus quidem alioqui ad hanc vitam necessarijs cogitandum, si vel tãtillum eos remorentur.
Mat. 10. 14, luc. 9. 5.
Act. 13. 51. & 18. 6.
4 Dominus seruorum suorum seueriſſimus vindex.
Iac. 5. 14.
Matt. 14. 1, luc. 9. 7.
5 Euangelium pios cõfirmat, impios perturbat.
Luc. 3. 19.
6 Vide annotat. apud Mat.

g Ad verbum, duo, duo, Hebr. i. singula ablegauit paria. h Vide Matth. 10. 10. i Sandalium propriè est calcearmentum muliebre. k Id est, vestes sibi assumerent mutatorias, scilicet, vt expediliores essent ad hanc obeundam peregrinationem. l Id est, Ne in ista subita peregrinatione immutatu hospitia vestra. m Oleum illud, symbolum fuit mirifica istius virtutis, porrò cùm iam pridem illud donum cessarit, ceremonia qua alicubi retinetur, est inutilis. n Hoc loco virtutes nomen, pro virtutibus miraculorum sumitur. o Veteribus. p Id est, capitis illi amputari.

17 Ipse

17 Ipſe enim Herodes miſſis *ſatellitibus* prehenderat Iohannem, & vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris ſui, quia duxerat eam vxorem.

18 Dicebat enim Iohannes Herodi, || Non licet tibi habere vxorem fratris tui. *Leuit.18.16.*

19 Herodias autem [q] imminebat ei, & cupiebat eum trucidare: nec poterat. *q Occaſiones captabat quibus noceret.*

20 Herodes enim metuebat Iohannem, ſciens eum *eſſe* || virum iuſtum ac ſanctum, & obſeruabat eum: auditoque eo multa faciebat, & [r] libenter eum audiebat. *Mat.22.26.* *r Tyrannus libenter audiebat in ſe ſententiam ferri, ſed ſemen cadebat in loca petroſa.*

21 Quum igitur dies opportunus adeſſet, quo tempore Herodes in natalitijs ſuis cœnam faciebat proceribus ſuis ac chiliarchis & primarijs Galilææ:

22 Et introiſſet filia ipſius [ſ] Herodiadis, ac ſaltaſſet, placuiſſetque Herodi & ſimul accumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcunque volueris, & dabo tibi. *ſ Quam Herodias ſuſtulerat, non ex Herode Antipa, ſed ex Philippo: illam Ioſeph. Salomen vocat.*

23 Iurauitque ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi, vſque ad dimidium regni mei.

24 At illa [t] egreſſa, dixit matri ſuæ, Quid petam? Illa verò dixit, Caput Iohannis Baptiſtæ. *t Non enim ſolebant mulieres cum viris accũbere.*

25 *Puella* igitur cupidè ſtatim ad regem ingreſſa, *id* petijt, dicens, Velim vt [u] iam nunc des mihi in patina caput Iohannis Baptiſtæ. *u Ad verb. ex hac, ſub hora.*

26 Rex autem valdè triſtis factus, noluit *tamen*, propter iuſiurandum & eos qui ſimul accumbebant, eam reijcere.

27 Et ſtatim rex, miſſo [x] ſpiculatore, imperauit vt adferretur caput eius. *x Spiculatores erant regij ſatellites, à ſpiculis gerendis dicti.*

28 Ille verò abiit ac decollauit eum in carcere: attulitque caput eius in patina, & dedit illud puellæ, & puella dedit illud matri ſuæ.

29 Quumque *hoc* audiſſent diſcipuli eius, ve-

nerunt & sustulerunt cadauer eius, & posuerunt in monumento.

30 ‖ Coacti sunt autem Apostoli ad Iesum, & annuntiauerunt ei omnia, & quæ egerant & quæ docuerant,

31 7 Et dixit eis, Venite vos priuatim in desertum locum, & requiescite paululum. Erant enim multi venientes & abeuntes: & y ne cibum quidem capere ipsis vacabat.

32 ‖ Abierunt igitur in desertum locum nauigio seorsim.

33 Vidit autem eos abeuntes turba, & agnouerunt eum multi: & pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, præueneruntque eos, & conuenerunt ad eum.

34 ‖ Tunc egressus vidit turbam multam Iesus, & misericordia commotus est super eis, quoniam erant vt oues non habentes pastorem: cœpitque eos docere multa.

35 ‖ Quum autem iam z multus dies esset, adierunt ad eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & iam multus dies est:

36 Dimitte eos, vt profecti in circumiacentes agros ac vicos, emant sibi panes: nam quo vescantur non habent.

37 At ille respondens dixit eis, Date vos ipsis quo vescantur. Tunc dicunt ei, *Num* a *vt* profecti emamus b ducentis denarijs panes, & demus eis quo vescantur?

38 Ipse verò dicit eis, Quot panes habetis? abite & videte. ‖ Et *illi* re cognita, dixerunt, Quinque & duos pisces.

39 Tunc iussit eos facere vt accumberent omnes c per conuiuia super viridi gramine.

Luc. 9. 10.

7 Christũ vel per ipsa deserta sectantibus non modò nihil deerit, sed etiam multum supererit. Et quàm turpe ab eo qui vitam æternam donat, hanc caducam nõ expectare.

Mat. 14. 13, luc. 9 10.

y *Ad verb. non erat tempus, i. opportunitas ad manducandum.*

Mat. 9. 36, & 14. 14, luc. 9. 11.

z *Horarum numero iam auctо, ad verb. cum iã hora multa fieret, i. vergẽte ad noctem die.*

Mat 14. 15.

a *Interrogatio cũ admiratione atque adeò cum ironia coniuncta, qua vtuntur qui indignantes negant se aliquid facturos.*

Mat. 14. 17, luc. 9. 13, ioh. 6. 9.

b *Suma 20 quasi coronatorum.*

c *Ad verb. per conuiuia, conuiuia, Hebræorum more, qui carent distributiuis, Supr. 6. 7. Conuiuia autem vocat distinctiones ordinum eorum qui accubuerunt.*

40 Accubuerunt igitur ſigillatim per [d] areolas, *partim* centeni & *partim* quinquageni.

41 Et acceptis quinque illis panibus ac duobus illis piſcibus, ſuſpiciens in cœlum, [e] benedixit, ac fregit panes: deditque diſcipulis ſuis vt illis apponerent: & duos piſces partitus eſt omnibus.

42 Comederuntque omnes, & ſaturati ſunt:

43 Et ſuſtulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos, & ex piſcibus.

44 Erant autem qui comederant, quaſi quinquies mille viri.

45 [8] Et ſtatim coëgit diſcipulos ſuos inſcendere nauigium, & præire Bethſaidam in vlteriorem ripam, dum ipſe dimitteret turbam.

46 Et quum amandaſſet [f] eos, abijt in montem ad precandum.

47 ‖ Quum autem ſerum *diei* adeſſet, erat nauigium in medio mari, & ipſe ſolus in terra.

48 Viditque eos vexatos in *nauigio* [g] prouehendo. (erat enim ventus eis cõtrarius) & circa [h] quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans ſuper mare: volebatque eos præterire.

49 Illi verò viſo eo ambulante ſuper mare, putarunt ſpectrum eſſe, & exclamauerunt:

50 (Omnes enim videbant eum, & turbati ſunt) ſed ſtatim loquutus eſt cum eis, & eis dixit, Confidite, ego ſum, ne timete.

51 Tunc aſcendit ad eos in nauigium, quieuitque ventus: & *ipſi* [i] multò magis apud ſeſe obſtupeſcebant, & mirabantur.

52 [k] Non enim intellexerant *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorum occalluerat.

8 Fidos ſeruos Dei poſt leues labores manet grauiſſima tẽpeſtas, quam abſens corpore Chriſtus, virtute præſens, ſic moderatur, vt quo tẽpore & qua ratione minimè expectant, in fœlicitatis portũ prouehantur. Vera Eccleſiæ in hoc mũdo fluctuãtis imago. *Mat. 14. 23, ioh. 5. 16.*

d Vel areolatim ad verb. areolis, areolis. Hebr. vt ſuprà.

e 1. Gratias egit Deo Patri, & nomen eius inuocauit.

f Diſcipulos.

g Prouehunt remis nauta nauigiũ, i. remis agũt.

h Nox in quatuor cuſtodias erat diuiſa.

i Tantum abeſt, vt quum cognouiſſent ſpectrum non eſſe, deſierũt obſtupeſcere, vt etiam multò magis quam antea ſint perculſi, cùm viderent ventos ac mare ipſius imperio acquieuiſſe.

k Miraculum illud quinque panum, vel non perceperant, vel non ſatis conſideraueranr, adeò vt virtus iſta Chriſti illis non minus eſſet noua, quàm ſi miraculo illi recens facto non interfuiſſent.

9 Christus in patria reiectus, ex improuiso ad eos appellens à quibus minimè expectabatur, recipitur magno ipsorũ bono.

53 Et quum traiecissent, venerunt in terram Genezaret: & appulerunt.

54 Tunc ipsis egressis è nauigio, statim agnito eo,

55 Quum percurrissent totam illam circumiacentem regionem, cœperunt in grabatis malè affectos circumferre vbi audiebant eum esse.

56 Et quocunque introisset in vicos, aut vrbes, aut agros, in foris ponebant ægrotos, & precabantur eum vt vel fimbriam pallij ipsius tangerent: & quotquot tangebant [l] eum, [m] seruabantur.

l Vel eam, sub. fimbriam.

m Recuperabant sanitatem.

CAP. VII.

2 *Apostoli reprehenduntur comedentes illotis manibus.* 4 *Pharisæorum doctrina de lotionibus, Hypocrita.* 8 *Præcepta hominum præceptis Dei præferuntur.* 10 *Parentes honorandi.* 14 *Quæ sunt quæ verè coinquinant hominem.* 25 *Chananæa.* 32 *Surdus mutus sanatur.*

CAP. VII. *Mat. 15. 2.*

1 Nulli magis resistũt sapiẽtiæ Dei, quàm quos oportuit omnium esse sapiẽtissimos: idque suarum traditionum zelo, quoniam nulla in re sibi magis quàm in superstitione (id est commentitio Dei cultu) homines placent.

1 VNc ‖ [1] coguntur ad eum Pharisæi, & quidam ex Scribis, qui venerant Hierosolymis.

2 Et quum vidissent quosdam ex discipulis eius [n] pollutis manibus (id est illotis) [o] edere panem, conquesti sunt.

3 Nam Pharisæi & omnes Iudæi, nisi [p] pugno lauerint manus, non edunt, [q] tenentes traditionem seniorum.

4 [r] Et à foro *venientes*, nisi loti fuerint, non edunt. Et alia multa sunt quæ acceperunt tenenda, nempè lotiones poculorum, & [s] sextariorum, & æramentorum & lectorum.

5 Deinde interrogarunt eum Pharisęi & Scribæ, Quare discipuli tui non [t] ambulant secundum

n Ad verb. cõmunibus Pharisæi siquidem illotis manibus cibũ capi nolebant, quod illas communi rerum attrectatione, pollui existimarent. Matth. 15. 11. *o 1. Comedere cibum, Hebr.* *p Iterum atque iterum, metaphora ducta à pugilibus qui iteratis pugnis decertant. Pygme enim est illa pugna, vel de Iudæis dicitur qui pugnum palma lauando fricarent.* *q Studiosè obseruantes.* *r Id est, & à foro, sub. negotijs ne cibum quidem capiunt nisi prius sese in aquas demerserint.* *s Horum appellatione intelliguntur omnis generis vasa, quotidianis vsibus destinata.* *t Non instituunt vitam. Hebr. apud Hebræos enim via est genus vitæ.*

[u] traditio-

[u] traditionem seniorum, sed illotis manibus edunt panem?

6 [2] Ille verò respondens dixit eis, Enimuerò bene prophetauit Esaias de vobis hypocritis: vt scriptum est, || Populus iste labijs me honorat, cor autem eorum procul abest à me.

7 [3] Frustrà verò me colunt, docentes doctrinas *quæ sunt* mandata hominum.

8 [4] Nam omisso mandato Dei, tenetis traditiones hominum, lotiones sextariorum & poculorum: aliaque similia eiusmodi multa facitis.

9 [5] [x] Præterea dixit eis, *Sanè* bene abrogatis mandatum Dei, vt traditionem vestram seruetis.

10 Moses enim dixit, || Honora patrem tuum & matrem tuam, &, || Qui maledixerit patri vel matri, [y] morte moriatur.

11 Vos autem dicitis, Si dixerit quispiam patri vel matri, [z] Corban (id est munus) quodcunque ex me *erit, tibi* proderit: *insons erit.*

12 Nec permittitis amplius eum quicquam præstare patri suo aut matri suæ:

13 Abrogantes sermonem Dei traditione vestra quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.

14 || Præterea aduocata tota turba, dixit eis, Audite me omnes, & intelligite.

15 Nihil est extra hominem quod ingrediens in eum, possit eum polluere: sed quæ egrediuntur ex eo, illa sunt quæ polluunt hominem.

16 Si quis habet aures ad audiendum, audiat.

17 Et quum introisset domum, *digressus* à turba, interrogarunt eum discipuli eius de parabola.

18 Tunc dicit eis, Itáne & vos desipitis? non intelligitis, quicquid extrinsecus ingreditur in hominem, non posse eum polluere?

19 Non enim ingreditur in cor eius, sed in

H iiij.

u *Vide Mat. 15. 2.*

2 Hypocrisis, perpetua superstitionis comes. *Esa 29. 13.*

3 Quo magis satagũt superstitiosi, eo magis delirãt, dũ sibi promittũt se Deum demereri.

Exo. 20. 12, deu. 5. 16, ephe. 6. 2. Exod. 21. 17, leu. 20. 9, pro. 20. 20.

4 Superstitiosorũ cõmenta Legem Dei nõ modò nõ perficiunt (vt ipsũ non sine blasphemia vulgò persuadent) sed etiam penitus tollunt. *Mat. 15. 10.*

5 Vera religio superstitioni ex diametro repugnãs, in spirituali cultu consistit: & omnes verę religionis hostes, quantumuis altè radices egisse videantur, euellentur.

x *Ironia.*

y *Sine spe venię morte mulctatur*

z *Mat. 15. 5.*

ventrem: & in latrinam abit, [a] purgans omnes escas.

20 Dicebat autem, quod ex homine egreditur, illud polluere hominem.

21 ‖ Intus enim ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, scortationes, cædes,

22 Furta, [b] auaritiæ, [c] scelera, dolus, proteruia, [d] oculus malus, obtrectationes, superbia, amentia.

23 Omnia hæc scelera intus exeunt, & polluunt hominem.

24 [6] ‖ Et illinc surgens abijt in [e] confinia Tyri ac Sidonis: & ingressus domum, neminem volebat *hoc* scire: sed non potuit latêre.

25 Quum enim de eo audisset mulier cuius filiola habebat spiritum impurum, venit & accidit ad pedes eius.

26 (Erat autem mulier [f] Græca, [g] Syrophœnissa genere) & rogauit eum vt dæmonium eijceret ex filia sua.

27 Iesus autem dixit ei, Sine prius saturentur liberi. non est enim bonum accipere panem liberorum, & obijcere [h] catellis.

28 Ipsa verò respondit, & dixit ei, [i] Etiam, Domine: etenim catelli edunt sub mensa ex micis puerorum.

29 Tunc dixit ei, Propter istum sermonem abi: exijt dæmonium ex filia tua.

30 Quum autem *illa* abiisset domum suam, inuenit dæmonium exisse, & filiam proiectam super lectum.

31 [7] Tunc regressus è finibus Tyri ac Sido-

Gen. 6. 5, & 8. 21.

6 Quod oblatũ repudiant superbi, hoc velut extorquent modesti, & humiles peccatores. *Mat. 15. 21.*

7 Sicut nos initio Pater in vno Filio ad hanc vitã condidit, ita etiã in eodem vno ad futurã vitam instaurat.

a Quod enim in latrinam vadit, purgat omnes escas.

b Omnis generis versutia, quibus alij ex aliorũ in comodis sua captant commoda.

c Inueterata malitia.

d Vide Matt. 15. 19.

e In extremos Palæstina fines, vicinos Tyro & Sidoni.

f Religione, profana.

g Vicina Damasco.

h Vtitur diminutiuo, vt maiore cum contemptu loqui videatur. *i Quasi dicat, Ita se res habet vt tu dicis, nam satis debet esse catellis si vel micas excipiant, micas igitur peto, non filiorum panem.*

nis,

is, venit ad mare Galilææ, per medios fines [k]Decapolis.

32 Et offerunt ei ſurdum [l] difficulter loquẽtem: & precantur vt imponat ei manum.

33 *Ipſe* verò quum [m] abduxiſſet eum è turba priuatim, miſit digitos ſuos in auriculas eius: & quum ſpuiſſet, tetigit linguam eius.

34 Ac ſuſpiciens in cœlum, ingemuit, dixitque ei, Ephphata, quod eſt, Adaperitor.

35 Et ſtatim adapertæ ſunt eius aures: & ſolutum eſt vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.

36 Et interdixit eis ne cui dicerent. ſed [n] quantumcunque ipſe eis interdixiſſet, multò magis *hoc* prædicabant [o].

37 Et ſupramodum percellebantur, dicentes, Bene omnia fecit: facit vt ſurdi audiant, & muti loquantur.

k *Regiuncula erat, ſed dicta à decem vrbibus, quas intercurrit & cingit tetrarchia, Plin. lib. 5. cap. 18.*

l *Balbum.*

m *Acceptũ ab illorum manibus ſeduxiſſet.*

n *Quo plus.*

o *Sub. quam ſi ille non prohibuiſſet.*

CAP. VIII.

1 Miraculum de ſeptem panibus. 11 Iudæi ſigna quærunt. 15 Cauendũ à doctrina Phariſæorum. 22 Cæcus ſanatur. 27 Varia populi opinio de Chriſto. 29 Apoſtolorum de Chriſto confeſſio. 31 Prædicit mortem ſuam Chriſtus. 33 Petrus, ſatan. 35 Animã ſeruare & perdere. 38 Erubeſcere Chriſtum.

CAP. VIII.

1 Vide annot. apud Mat. 15. 32.

1 DIebus ‖ [1] illis, quum multa omninò turba eſſet, nec haberent quo veſcerentur, aduocauit Ieſus diſcipulos ſuos, dixitque eis,

2 Miſericordia comouetur erga turbam: quia iam triduum manent apud me, nec habent quo veſcantur.

3 Quòd ſi dimiſero eos iciunos [a] domum ſuam, [b] deficient in via, quidam enim ex eis procul venerunt.

4 Reſpõderunt autem ei diſcipuli eius, [c] Vnde iſtos quiſpiam poſſit hìc ſatiare panibus in deſerto?

5 Interrogauit autem eos, Quot panes habe-

a *Domũ ſcil. ſuam vnũquẽque.*

b *Ad ver. exoluũtur, in deliquio enim animi nerui reſoluuntur.*

c *Ex quo loco? verſabãtur enim in ſolitudine.*

tis? Ipsi verò dixerunt, Septem.

6 Tunc præcepit turbæ vt discumberet humi: & acceptis septem illis panibus, [d] quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis vt apponerent: & apposuerunt turbæ.

7 Habebant autem piscículos paucos: & quum benedixisset, dixit vt hos etiam apponerent.

8 Comederunt autem, & saturati sunt: & sustulerunt fragmentorum quæ superfuerant, septem sportas.

9 Erant autem qui comederant, quasi quatermille, dimisitque eos.

10 ‖ Et statim ingressus in nauigium cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha.

11 [2] ‖ [e] Et venerunt Pharisæi, cœperuntque altercari cum eo, quærentes ab eo signum è cœlo, tentantes eum.

12 Ipse verò, [f] quum altè ingemuisset spiritu suo, dixit, Cur natio ista signum requirit? amen dico vobis, [g] si dabitur nationi isti signum.

13 ‖ Et eis relictis, ingressus rursus nauigium, abijt in vlteriorem *ripam*.

14 ‖ Fuerant autem obliti discipuli sumere panes, & panem non habebant nisi vnum secum in nauigio.

15 [3] Tunc interdixit eis, dicens, ‖ Videte, cauete à fermento Pharisæorum, & [h] fermento Herodis.

16 [4] Disceptabant igitur alij aduersus alios, dicentes, Panes non habemus.

2 Obstinati doctrinæ Euãgelicæ hostes tot iampridẽ editis miraculis non credentes, noua requirunt: Christus autem iratus eos planè deserit. *Mat.15.39.*

3 Cauendum potissimum ab ijs qui verbũ Dei adulterãt quocunque gradu, siue in Ecclesia, siue in ciuili politia polleant. *Mat.16.1.*

4 Terrenis ad dicti, ad cœlestia quantũuis manifestè proposita, prorsus caligant. *Mat.16.4.* *Mat.16.5.* *Mat.16.6.*

d Vide Mat.14 19.

e Hebraïs familiaris loquutio, qua significatur Pharisæos eo consilio profectos domo, vt eum aggrederentur. *f Ex ipsis animi penetralibus profecta sunt ista suspiria, quod Dominus istorum tanta infidelitate esset vehementer commotus.* *g Ecliptica oratio, Hebraïs familiaris, in qua subaudiri debet, Patior haberi mendax, vel aliquid simile. quum plenam sententiam concipiunt, addunt, Hæc faciat mihi Dominus.* *h Vide Matt.22.16.*

17 [i] *Id* autem quum nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis quod panes non habetis? nondum animum aduertitis, nec intelligentia præditi estis? adhuc [k] stupidum habetis cor vestrum?

18 Quum oculos habeatis, non cernitis? & quũ aures habeatis, non auditis? nec meministis?

19 ‖ Quum quinque illos panes fregi in *homines* quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos sustuliſtis? Dicunt ei, Duodecim.

20 Quum autem septem illos *hominibus* quater mille, quot sportas fragmẽtis plenas sustuliſtis? Illi verò dixerunt, Septem.

21 Tunc dixit eis, [l] Quo modo *hæc* non intelligitis.

22 [5] Venit autem Bethsaidan: & obtulerunt ei cæcum, & precati sunt eum vt ipsum tangeret.

23 Tunc prehensa manu cæci, eduxit eũ extra vicum: & quum insputsset in oculos eius, imposuisſetque ei manus, interrogauit eum ecquid videret.

24 Qui quum oculos sustuliſſet, dixit, [m] Video homines: nam cerno instar arborum ambulantes.

25 Deinde rursum imposuit manus oculis eius, [n] fecitque vt *denuò* oculos attolleret: & restitutus est, viditque procul & dilucidè omnes.

26 [6] Tunc *Iesus* misit eum domum suam, dicens, Neque in vicum illum ingreditor, neque *hæc* dicito cuiquam in vico.

27 ‖ [7] Ingressus est autem Iesus ac discipuli eius in vicos Cæsaræ *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogauit discipulos suos, dicens eis, Quem me dicunt homines esse?

28 Illi verò responderunt, Iohannem Baptistam: & alij Eliam: alij verò vnum ex Prophetis.

29 Tunc ipse dixit eis, Vos autem, quem me dicitis esse? Respondens verò Petrus dicit ei, Tu es ille Christus.

i *Vide Mat. 16. 8*

k *Suprà. 6. 52.*

Ioh. 6. 11.

l *Qui fieri potest vt hac tam aperta tamq; manifesta non intelligatis?*

5 Vera imago nostræ regenerationis, quæ in nobis à mũdo segregatis, paulatim à Christo perficitur.

m *Motum hominum percipiebat quũ formã ipsã non distingueret.*

n *Iterum iussit vt reipsa exploraret rectène cerneret.*

Mat. 16. 13, Luc. 9. 19.

6 Miracula Christus non vult à doctrina separari.

7 Multi Christum laudant qui tamen eũ sua laude spoliant.

30 [8] Tunc [o] interminatus est vt nulli *id* dicerent de se.

31 [9] Et cœpit eos docere quod oporteret Filiũ hominis multa pati, & reprobari à senioribus, principibusque sacerdotum, ac Scribis, & trucidari: & [p] tribus pòst diebus resurgere.

32 [10] Et [q] apertè eum sermonem loquebatur. Tunc prehendit eum Petrus, cœpitque obiurgare.

33 Ipse verò conuersus, & intuitus discipulos suos, obiurgauit Petrum, dicens, [r] Abscede à me Satana: nam [s] non sapis quæ Dei *sunt*, sed quæ *sunt* hominum.

34 [11] Et quum aduocasset turbam cũ discipulis suis, dixit eis, ‖ Quicunque vult me sequi, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, ac sequatur me.

35 ‖ Nam quisquis voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animã suam causa mea & Euangelij, is seruabit eam.

36 [12] Quid enim profuerit cuipiam si lucratus fuerit mundum totum, & anima sua mulctetur?

37 Aut quam dabit quispiam compensationem animæ suæ?

38 ‖ Nam quemcunque puduerit mei ac meorum sermonum in natione ista adultera & peccatrice, Filium etiam hominis pudebit eius, quando venerit cũ gloria Patris sui, cũ Angelis illis sanctis.

8 Christus sua momẽta prædicationi Euãgelij præfixit.
9 Christus nec inuitus neque ex insperato, sed præscius & volens nostri causa passus est quicquid est passus.
10 Nulli magis insaniũt quàm qui extra verbũ Dei sapiũt. *Matt. 10. 38, & 16. 24, luc. 9. 23, & 17. 34.*
Matt. 10. 39, & 16. 25, luc. 9. 24, & 17. 33, ioh. 12. 25.
Matt. 10. 33, luc. 10. 26, & 12. 8.
11 Discipulos Christi oportet, domitis carnis affectibus, quicquid oneris imponit Dominus, fortiter sustinere.
12 Omnium hominum stultissimi sunt qui huius vitæ vsuram æternæ fœlicitatis iactura redimunt.

o Additis minis prohibuit. p Tertio post die. q Liberè & planè. r Discede ex meo conspectu. s Non est ista prudentia diuina, sed humana.

CAP. IX.

1 Transfiguratio Christi. 7 Christus audiendus. 11 De Elia & Iohanne Baptista. 14 Dæmoniacus sanatur. 23 Fides omnia potest. 31 Prædicit Christus mortẽ. 33 Quis maior inter Apostolos. 36 Christus puerum accipit in vlnas. 42 Scandalizare. 50 Sal, Pax.

1 Præterea

CAP. IX.

PRætereà dixit eis, ‖ Amen dico vobis, sunt quidam ex ijs qui hîc adstant qui nequaquã gustabunt mortem, vsquedum viderint regnum Dei venisse cum potentia. *Matt.16.28, luc.9.27.*

2 ‖ [1] Sexto verò pòst die accepit Iesus Petrum & Iacobum & Iohannem, & subduxit eos solos in montem sublimem priuatim: & transformatus fuit coràm eis. *Matt.17.1, luc.9.28.*

1 Christi mox in cruce exinaniẽdi cœlestis gloria, visibilibus symbolis, Eliæ & Mosis præsentia & colloquio, ipsiusq; adeò Patris voce, coràm tribus discipulis, testibus omni exceptione maioribus, asseritur.

3 Et vestimenta eius facta sunt [b] coruscantia, candida valdè vt nix, qualia [c] non potest fullo in terra dealbare.

4 Et visus est eis Elias cum Mose, qui colloquebantur cum Iesu.

5 Tunc respondens Petrus dicit Iesu, Rabbi, bonum est nos hîc esse: faciamus igitur tabernacula tria, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.

2 Domin⁹ sua tempora Euãgelij promulgationi definiuit.

6 Nec enim sciebat quid loqueretur: erant enim [d] exterriti.

7 Et extitit nubes quæ inumbrauit eos: venitque vox è nube, dicens, Hic est Filius ille meus dilectus, ipsum audite.

3 Stulta rabbinorũ opinio de Eliæ aduẽtu refellitur. *Matt.17.9.*

8 Et repentè quum circunspexissent, non amplius viderunt quenquam, sed solùm Iesum secum.

9 [2] ‖ Quum verò descenderent è monte, interdixit eis ne cui narrarent quæ viderant, nisi quũ Filius hominis à mortuis resurrexisset.

a Cùm patefacto Euãgelio regnum suum inchoabit, id est, post resurrectionem.

10 *Ipsi* igitur id [e] continuerunt apud se, mutuò quærentes quid illud esset, [f] A mortuis resurgere.

11 [3] Et interrogarunt eum dicentes, Cur Scribæ dicunt oportere vt ‖ Elias prius veniat? *Malach.4.5.*

12 Ipse verò respondens dixit eis, Elias quidem prius veniens, restituet omnia: & ‖ vt scriptum est de Filio hominis, *oportet* vt multa patiatur, & pro

b Quasi scintillas emittentia. Esa.53.4.

c Id est, nullus fullo. d Id est, præmetu apud se non erant. e Quasi cum labore. f Non de vniuersali illa quæ futura est resurrectione quærebant, sed quod de peculiari illa sua resurrectione dixerat non intelligebant.

nihilo habeatur.

13 Sed dico vobis & Eliam veniſſe, & *iſtos* ei fe-
ciſſe quæcunque voluerũt, ſicut ſcriptum eſt de eo.

Matt. 17. 15, luc. 9. 38.

14 || Et quum veniſſet ad diſcipulos *ſuos*, vidit turbam multam circa eos, & Scribas cum eis alter-
cantes.

4 Chriſtus miraculo confirmat etiam indignis, ſe veniſſe vt Satanę rabiem cohibeat.

15 Et ſtatim tota turba viſo eo expauit: & ac-
currentes ſalutauerunt eum.

16 4 Tunc interrogauit Scribas, Quid [g] altercamini inter vos?

g Ad verb. cõmunicatu quæſtiones.

17 Et reſpondens quidam è turba, dixit, Magiſter, adduxi filium meum ad te, habentem ſpiritum mutum:

18 Qui vbicunque eum corripuerit, [h] lacerat eum, *ipſe* verò ſpumat, & ſtridet dentibus ſuis, & exareſcit: & dixi diſcipulis tuis vt eijcerent, ſed non potuerunt.

h Interno dolore vexat, ſicut in colico dolore accidere ſolet.

19 Ipſe verò reſpondens ei dixit, O natio incredula, quouſque tandem apud vos ero? quouſque tandem tolerabo vos? adducite eum ad me.

20 Illum igitur adduxerunt ad eum. Quum autem eum [i] vidiſſet, continuò ſpiritus [k] diſcerpſit eũ: & *ille* quũ cecidiſſet in terram, voluebatur ſpumãs.

i Protinus ac Ieſus adductũ puerũ aſpexiſſet, ſpiritus cœpit ſuo more ſæuire.

k Id eſt, vellicauit cum ſenſu grauiſſimo.

21 Tunc interrogauit *Ieſus* patrem eius, Quantum temporis eſt quòd hoc accidit ei? Ipſe verò ait, Ab infante.

22 Et ſæpe eum in ignem abiecit & in aquas, vt perderet eum. Sed ſiquid potes, ſuccurre nobis, miſericordia commotus erga nos.

23 Ieſus autem dixit ei, Si potes hoc credere, [l] omnia fieri poſſunt credenti.

l Nihil eſt quod non velit & poſſit Chriſtus ei qui in ipſum credit.

24 Pater verò pueri ſtatim clamãs cũ lacrymis, dixit, Credo, Domine: ſuccurre incredulitati meæ.

25 Quũ vidiſſet autem Ieſus turbam ſimul accurrere, obiurgauit ſpiritum illum impurum, dicens ei, *Tu* ſpiritus mute & ſurde, ego tibi impero,

Exi

Exi ab eo, & ne amplius ingreditor in eum.

26 [s] Et quum clamasset *spiritus*, multumque discerpsisset eum, exiuit: & *ille* factus est quasi mortuus, adeò vt multi dicerent mortuum esse.

27 Iesus verò prehensa manu eius, erexit eum: & *ille* surrexit.

28 [6] Et quum esset ingressus domum, discipuli eius interrogarunt eum priuatim, Cur nos non potuimus *spiritum* illum eijcere?

29 *Ipse* verò dixit eis, Hoc genus *dæmoniorum* [m] nulla re potest exire nisi per precationem & ieiunium.

30 ‖Et illinc egressi, [n] vnà iter faciebãt per Galilæam: nec volebat vt quisquam *id* sciret.

31 [7] Docebat enim discipulos suos, & dicebat eis, Filius hominis traditur in manus hominum, qui trucidabunt eum: sed trucidatus, tertio die resurget.

32 Ipsi verò ignorabant hoc dictum, & timebant eum interrogare.

33 [8] ‖ Venit igitur Capernaum. & quum venisset [o] domum, interrogauit eos, Quid in via inter vos disceptabatis?

34 Ipsi verò siluerunt: nam alij aduersus alios differuerant in via quis *esset* cæteris maior.

35 Et quum cõsedisset, vocauit duodecim illos, & dixit eis, Siquis vult primus esse, erit omnium vltimus, & omnium minister.

36 Et acceptum puerulum statuit in medio eorum: eoque in vlnas recepto, dixit eis,

37 Quisquis vnum ex talibus puerulis excepetit [p] nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, [q] non me excipit, sed eum qui misit me.

38 [9] ‖Respõdit autem ei Iohannes, dicens, Magister, vidimus quendam per nomen tuum eijcientem dæmonia, qui non sequitur nos: & prohibui-

5 Quo Christi virtus ꝓpior, eo impotẽtius furit Satan.

6 Fide, ac proinde precibus & ieiunio opꝰ est ad Satanã ex vetere possessione deijciendum. *Matt. 17. 22, luc. 9. 22.*

7 Sedulò quidem nos prædmonet Christus, ne improuisis malis opprimamur; sed incredibilis est hominum socordia.

8 Sola humilitas attollit. *Matt. 18. 1, luc. 9. 45.*

9 Deus ordinarię vocationis autor agit extra ordinẽ quoties libet. Probatur autẽ extraordinaria vocatio à doctrina & effectis.

m Nulla alia ratione.

n Id est, ad imitatio sibi discipulis.

o In quã solitus erat diuertere. Luc. 9. 49.

p Mea causa.

q Non tam me excipit quã, &c.

mus eum, quia non sequitur nos.

39 Iesus autem ait, Ne illum prohibete. ‖ nullus enim est qui edat virtutem per nomen meum, & possit citò maledicere mihi.

40 Nam qui non est contrà nos, pro nobis est.

41 ‖ Quisquis enim potum dederit vobis poculum aquæ in nomine meo, *id est*, quòd sitis Christi, amen dico vobis, nequaquam perdiderit mercedem suam.

42 [10] ‖ Et quisquis offenderit vnum ex paruis istis qui credunt in me, bonum esset ei potius si circumponeretur saxum molare circa collum eius, & proijceretur in mare.

43 ‖ Quòd si manus tua facit vt tu offendas, abscinde eam: bonum est tibi ad vitam ingredi mancum, *potius* quàm duas manus habentem abire in gehennam, in ignem inextinguibilem:

44 ‖ Vbi vermis [r] eorum non interit, & ignis non extinguitur.

45 Et si pes tuus facit vt tu offendas, abscinde eum. bonum est tibi ingredi in vitam claudum, *potius* quàm duos pedes habentem proijci in gehennam, in ignem inextinguibilem:

46 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

47 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum: bonum est tibi introire in regnũ Dei luscum, *potius* quàm duos oculos habentem proijci in gehennam ignis:

48 Vbi vermis eorum non obit, & ignis non extinguitur.

49 [11] Nam [s] omnis *homo* igne salietur: ‖ & omnis oblatio sale salietur.

50 ‖ Bonus est sal: si verò sal insulsus fuerit, quònam ipsum condietis? habete in vobis ipsis salem, & pacem habete inter vos mutuò.

CAP.

1. Cor. 12. 3. Matt. 10. 42.

10 Deus adeò seuerus est offendiculorum vltor vt quod nis damnũ faciendũ sit potius quàm vel omninò cuipiã obijciendum offendiculum.

Matt. 18. 6, luc. 17. 2. Matt. 5. 29, & 10. 8. Esa. 66. 24.

11 Oportet nos à Deo veluti sale macerari, tum vt simus victimæ ipsi gratæ, tũ vt mutuò cõiũcti, alij alios saliamus.

r *Eorum scilicet, qui in eam flammam erunt coniecti.*

s *Igne saliri debet, id est, verbo incorrupto cõditus sese Deo cõsecrare.*

Leuit. 2. 13. Matt. 5. 13, luc. 14. 34.

CAP. X.

Vxor ob ſolam fornicationem dimittenda. 13 Paruuli Chriſto offeruntur. 17 Adiuite interrogatur Ieſus quomodo vita aterna poſſideatur. 28 Apoſtoli relinquentes omnia propter Chriſtum. 33 Chriſtus prædicit mortem ſuam. 35 Filiorum Zebedæi petitio. 46 Bartimæus cæcus ſanatur.

CAP. X
Mat.19.1.

ET ‖ quum illinc [2] ſurrexiſſet, venit in fines Iudææ per *regionem quæ eſt* trans Iordanem; & conuenit rurſum turba ad eum: &, vt conſueuerat, rurſum docebat eos.

2 Tunc accedentes Phariſæi interrogarunt eum, an liceret viro vxorem dimittere: tentantes eũ.

3 Ipſe verò reſpondens dixit, Quid vobis mãdauit Moſes?

4 Ipſi autem dixerunt, ‖ Moſes permiſit libellum abſceſſionis ſcribere & dimittere *vxorem.*

5 [1] Tunc reſpondens Ieſus dixit eis, Pro duritia cordis veſtri ſcripſit vobis [b] mandatum iſtud:

6 A principio verò creationis, ‖ maſculum & fœminam fecit Deus.

7 ‖ Propterea relinquet homo patrem ſuum & matrem, & agglutinabitur vxori ſuæ:

8 Et qui duo *fuerant*, erunt caro vna. Itaque non ſunt amplius duo, ſed vna caro.

9 ‖ Quòd ergo Deus cõiunxit, homo ne ſeiũgat.

10 Et domi rurſum diſcipuli eius eadem de re interrogarunt eum.

11 *Ipſe*, verò dixit eis, ‖ Quicunque dimiſerit vxorem ſuam, & duxerit aliam, mœchatur aduerſus [c] eam.

12 Et ſi mulier dimiſerit virum ſuum, & nupſerit alteri, mœchatur.

13 [2] ‖ Tunc obtulerunt ei puerulos vt tangeret eos: diſcipuli verò obiurgabant eos qui offerebant.

14 Quod quum vidiſſet Ieſus, indignatus eſt, & eis inquit: Sinite paruulos venire ad me, & ne prohibueritis eos: talium enim eſt regnum Dei.

1 Repudia quę Lex tolerauit, Deꝰ tamẽ nũquã probauit.

2 Deus pro ſua bonitate nõ tã tũ patres, ſed etiã eorũ libetos in fœdere comprehendit ac proinde ipſis benedicit.

Deut.24.2. Gen.1.27, mat.19.4. Gen.2.24, 2.cor. 6.16.epheſ.5.31.

a *Id eſt, profectus ſeu digreſſus, Hebræis enim ſedere idẽ eſt quòd habitare, ſurgere quòd proficiſci. 1.Cor.7.10. Mat.5.32, & 19.9, luc.16.18, 1.cor.7.10. Mat.19.13, luc.18.15.*

b *Vide Matth. 19.8. Moſes ſiquidẽ præceptũ non dedit de repudiandis vxoribus, ſed vxoribus potius contra inflexibilẽ maritorum duritiem proſpexit.*

c *Quum repudiauit, adulter enim eſt altera conſuescens.*

dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & ne prohibete eos. [3] talium enim est regnum Dei.

15 Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnũ Dei vt puerulus, nequaquã in id ingredietur.

16 Et quum accepisset eos in vlnas, impositis in eos manibus, benedixit eis.

17 [4 d] Et egrediente eo *vt se daret* in viam, ‖quidam, quum accurrisset, & [e] accidisset ei ad genua, interrogauit eum, Magister bone, quid faciam vt vitam æternam possideam?

18 Iesus autem dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus nisi vnus, *nempè* Deus.

19 Mandata nosti, ‖ Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimonium dicito, Ne [f] damno afficito *quenquam*, Honora patrem tuum & matrem.

20 Ille verò respondens dixit ei, Magister, hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.

21 Iesus autem eum intuitus, dilexit eum, & dixit ei, Vnum te deficit: abi, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me, sublata *in humeros* cruce.

22 Ille verò mœstus factus propter hũc sermonem, abijt contristatus, habebat enim bona multa.

23 Et quum circumspexisset Iesus, dixit discipulis suis, Quàm difficilè qui opes habent, in regnum Dei introibunt!

24 Discipuli verò expauerunt ad eos sermones ipsius. Iesus autem rursum respondens dixit eis, Filij, quàm difficile est vt qui confidunt opibus, in regnum Dei ingrediantur!

25 Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem in regnum Dei ingredi.

26 Illi verò amplius percellebantur, dicentes inter se, Et quis potest seruari?

27 Intuitus autem eos Iesus, dicit, Apud homines

3 Malitia pueros fieri oportet, vt ingrediamur regnũ cœlorum.
Mat.19.16. luc.18.18.

4 Duo inprimis fugienda æternam vitã serió quærentibus, opinio videlicet de suis meritis, quæ ex vera Legis consideratione intelligitur & refellitur: diuitiarum amor, qui multos alacriter etiam currentes è medio cursu reuocat.
Exod.20.13.

d Quum iter ipsum iniret.

e Vide Mat.17.14.

f Nec vi, nec fraude, nec alia quauis ratione.

mines *hoc eſt* impoſſibile, ſed non apud Deum: nam omnia poſſibilia ſunt apud Deum.

28 ‖ [5] Tunc Petrus cœpit ei dicere, Ecce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te.

29 Reſpondens autem Ieſus ait, Amen dico vobis, nullus eſt qui reliquerit domum, aut fratres aut ſorores, aut patrem aut matrem, aut vxorem aut liberos, aut agros, mea cauſa & Euangelij,

30 Quin accipiat [g] centuplicia nunc iſto tempore, domos & fratres, & ſorores, & matres, & liberos, & agros, [h] cum perſecutionibus, & in ſeculo venturo vitam æternam.

31 ‖ Multi autem primi, erunt vltimi, & vltimi, primi.

32 [6] ‖ Erant autem in via aſcendentes Hieroſolyma: & præibat eis Ieſus, & expaueſcebant, & ſequentes timebant. Et ipſe, aſſumptis rurſum duodecim, cœpit eis dicere quæ ſibi erant euentura.

33 *Dicens*, Ecce, aſcendimus Hieroſolyma, & Filius hominis tradetur principibus ſacerdotum & Scribis: & condemnabunt eum morte, tradentque eum Gentibus:

34 Quæ illudent ei, & flagellabunt eũ, & inſpuẽt in eum, & trucidabunt eum: ſed tertia die reſurget.

35 [7] ‖ Tunc accedunt ad eum Iacobus & Iohannes filij Zebedæi, dicentes, Magiſter, [i] velimus vt quicquid petierimus, præſtes nobis.

36 Ipſe verò dixit eis, Quid me vultis vobis præſtare?

37 Illi autem dixerunt ei, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alter ad ſiniſtram tuam ſedeamus in gloria tua.

38 Ieſus autem dixit eis, Neſcitis quid petatis. poteſtis bibere poculum quod ego bibo, & [k] baptiſmo quo ego baptizor, baptizari?

39 Ipſi verò dixerunt ei, Poſſumus. Ieſus autem

Mat.19.27, luc.18.28.

5 Præ Chriſto omnia negligere, certũ eſt ad vitam æternam iter, modò nequis in via deficiat.

Mat.19.30. luc.13.30.

6 Rurſus diſcipuli ad inuictã patientiã præparãtur, mortis imminentis & ſimul certò ſequuturæ vitæ denuntiatione.

Mat.20.17, luc.18.31.

7 Omninò priꝰ certãdum eſt, quàm triumphandum.

Mat.20.20.

g Centies tantundem, nempe quo ad veſtũ vſum & commoda huius vitæ, ſi modo illa non ex copijs & cupiditate noſtra metiamur, ſed ex Dei voluntate.

h In mediis etiã perſequutionibus

i Rogamus.

k Vide Mat. 20.22.

dixit eis, Poculum quidem quod bibo, bibetis: & baptiſmate quo ego baptizor, baptizabimini:

40 Sed ſedere ad dextram meam & ad ſiniſtram meam, non eſt meum dare, ſed *dabitur* quibus paratum eſt.

41 Et quum *hæc* audiſſent *alij* decem, cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.

42 [8] Ieſus autem quum eos aduocaſſet, dixit eis, || Scitis eos [l] quibus placet imperare Gentibus, dominari in eas: & qui magni ſunt inter eas, licentia in eas vti.

43 Verùm non ita erit inter vos: ſed quicunque voluerit fieri magnus inter vos, erit miniſter veſter.

44 Et quicunque voluerit ex vobis fieri primus, erit omnium ſeruus.

45 Nam & Filius hominis non venit vt ſibi miniſtraretur, ſed vt miniſtraret, & daret animam ſuam redemptionis pretium pro [m] multis.

46 [9] Tunc veniunt Hiericho, || eoque egrediente ab Hierico, ac diſcipulis eius & turba multa, filius Timæi Bartimæus cæcus, ſedebat iuxta viam mendicans:

47 Et quum audiſſet ipſum eſſe Ieſum illum Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, Fili Dauid Ieſu, miſerere mei.

48 Et obiurgabant eum multi vt fileret: ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miſerere mei.

49 Tũc Ieſus quum ſubſtitiſſet, iuſſit eũ vocari. Vocãt igitur cęcũ, dicẽtes ei, Cõfide, ſurge: vocat te.

50 Ipſe verò abiecto pallio ſuo quum ſurrexiſſet, venit ad Ieſum.

51 Et reſpõdẽs dixit ei Ieſus, Quid vis tibi præſtẽ? Cæcus autẽ ait ei, [n] Rabboni, vt viſum recipiam.

52 Ieſus autem dixit ei, Abi, fides tua te ſeruauit. Statim igitur recepit viſum, & ſequebatur Ieſum per viam.

CAP.

8 Magiſtratus ſecũdum Deũ ſuis ſubiectis imperant: paſtores autẽ nõ ad dominandum ſed ad ſeruiendum vocati ſunt, præeunte ipſis Dei Filio, quatenus & ipſe fuit voluntatis Patris miniſter. *Luc.22.25.*

9 Chriſtus vnus fide inuocatus, cæcitatem noſtram ſanat.

l Quibus decretum eſt & conſtitutum.

Luc.18.35.

m Multorum vice.

n Magiſter, Iohan.20.16.

CAP. XI.

1 Christus ingreditur Ierusalem vectus asello. 13 Ficus infructuosa maledicitur. 15 Ejiciuntur templo vendentes & ementes. 23 virtus fidei. 24 Fides orationis. 25 Peccata fratri remittenda. 27 Sacerdotes petunt qua authoritate Christus faciat quæ facit. 30 Baptismus Iohannis unde.

1 QVum ‖ [1] autem appropinquarẽt Hierosolymis Bethphage & Bethaniæ ad montẽ Olearum, misit duos è discipulis suis,

CAP. 1. *Mat.21.1, luc.19.29.*

1 Viua spiritualis in terris regni Christi imago.

2 Et dicit eis, Abite in vicum qui vobis est ex aduerso: & statim vt ingrediemini in eum, inuenietis pullum ligatum, supra quem [a] nullus hominum sedit: soluite eum & adducite.

a Nondum vllus homo.

3 Quòd si quis vobis dixerit, Cur hoc facitis? dicite Dominum eo opus habere: & cum statim huc mittet.

4 Abierunt autem & inuenerunt pullum ligatum apud ostium foris in biuio: & soluerunt eum.

5 Tunc quidam eorum qui illic adstabant, dixerunt eis, Quid facitis qui soluitis pullum?

6 Ipsi verò dixerunt eis prout mandarat Iesus: & *illi* dimiserunt eos.

7 ‖ Adduxerunt igitur pullum ad Iesum, & iniecerunt ei pallia sua, sedítque super eum.

Iohan.12.14.

8 Multi verò pallia sua strauerunt per viam: alij autem frondes cædebant ex arboribus, & sternebant in viam.

9 Et qui præibant quiéque sequebantur, clamabant, dicentes, Hosanna, [b] benedictus qui venit in nomine Domini.

b Benè sit ei qui ad nos venit diuinitus, seu à Deo missus.

10 [c] Benedictum regnum patris nostri Dauid, quod venit in nomine Domini: Hosanna *ô qui es* in *cælis* altissimis.

c Fœlix ac prosperum. Mat.21.20, luc.19.45.

11 ‖ Et ingressus est Hierosolymam Dominus, & in tẽplũ quumq; circumspexisset omnia, & [d] ve-

d Tempus vespertinum.

Mat.21.19.

2 Exemplum vltionis quæ hypocritas manet.

3 Christus re ipsa ostēdit se verè esse Regē illum ac Pōtificē, ac proinde templi diuini cultus vindicem.

4 Fidei vis lōgè maxima: cohæret autē cum fide charitas.

e Hic manifestè apparet Hebraismus, nam alioqui nemo dicatur ficui respondere. Esa.56.7. Iere.7.11.

f Id est, instrumentum vllum, profanum videlicet, cuiusmodi plurima habebāt isti, quibus atriū templi cæperat esse pro foro. Mat.21.9.

g Palam erit & habebitur, Heb.

h Iuxta ipsam ficum iter facientes, erat enim in via vt dicit Matth.

i Fides Dei, est qua Deo habetur.

sperā iam hora esset, venit Bethaniā cū duodecim.

12 ‖ Et postero die quum exissent Bethania, esurijt.

13 [2] Quumque procul vidisset ficum habentem folia, venit *visurus* videlicet, num inueniret aliquid in ea: & quum venisset ad eam, nihil inuenit nisi folia. non enim erat tempus ficuum.

14 Tunc [e] respondens Iesus dixit ficui, Ne amplius ex te in seculum quisquam fructum comedat. Et *hoc* audierunt discipuli eius.

15 [3] Veniunt igitur Hierosolymam. Et ingressus Iesus in templum, cœpit eijcere eos qui vendebant & emebant in templo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas subuertit.

16 Nec sinebat vt quisquam deportaret [f] vas per templum.

17 Et docebat dicens eis, Nònne scriptum est ‖ Domum meam, domum precationis [g] vocatum iri ab omnibus Gentibus? ‖ vos autem eam fecistis speluncam latronum.

18 Et *hoc* audierunt Scribæ & principes sacerdotum, & quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quia tota turba percellebatur super doctrina ipsius.

19 Quum verò vespera esset, egressus est Iesus ex vrbe.

20 [4] ‖ Et manè [h] adambulantes ficui viderunt eam exaruisse radicitus.

21 Tunc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa cui imprecatus es, exaruit.

22 Et respondens Iesus dixit eis, Habete [i] fidem Dei.

23 Amen enim dico vobis, quicunque dixerit monti huic, tollitor & proijcitor in mare: nec hæsitauerit in corde suo, sed crediderit futura quæ dicit,

cit, erit ei quicquid dixerit.

24 ‖ Propterea dico vobis, quæcunque precantes petitis, credite [k] vos accepturos: & erunt vobis.

25 ‖ Et quum [l] adstiteritis precantes, remittite siquid habetis aduersus aliquem: vt & Pater ille vester qui in cœlis *est*, remittat vobis offensas vestras.

26 Nam si vos non remiseritis, nec Pater ille vester qui in cœlis *est*, remittet offensas vestras.

27 ‖ [5] Tunc veniunt rursus Hierosolymæ: & quum ipse ambularet in templo, veniunt ad eum principes Sacerdotum, & Scribæ & seniores:

28 Et dicunt ei, Qua autoritate ista facis? & quis tibi dedit autoritatem istam vt hæc facias?

29 Iesus autem respondens dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam. Respondete igitur mihi, & dicam vobis qua autoritate hæc faciam.

30 Baptisma Iohannis è cœlo erat, an ex hominibus? respondete mihi.

31 Ratiocinabantur autem apud se dicentes, Si dixerimus, E cœlo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

32 [6] Sed si dicamus, Ex hominibus: timemus populum. omnes enim sentiebant de Iohanne, eum verè Propheram fuisse.

33 Tunc respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et Iesus respondens dicit eis, Nec ego dicam vobis qua autoritate ista faciam.

Mat.7.7, luc.11.9.

Mat.6.14.

k Ad verbum, quod accipitis, tempus autem præsens quasi rem exhibet.

l Id est, Cum apparueritis coram altari.

Mat.21.14, luc.20.1.

5 Ordinariæ successionis obtentu iampridem oppugnatum Euangelium.

6 Merces malæ cõscientiæ timere eos quibus timori esse licuit.

CAP. XII.

1 De vinea. 10 Christus lapis reprobatus à Iudæis. 13 De tributo dando Cæsari. 18 Sadducæi negantes resurrectionem. 21 Primum mandatum. 31 Dilectio Dei & proximi præponitur sacrificijs. 36 Christus filius Dauidis. 38 Cauendum à Scribis & Phariſæis. 42 Vidua pauperula.

1 ET ‖ [1] cœpit eis per [2] parabolas dicere, Vineam plantauit quidam, & circumposuit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & eloca-

CAP. XII.

1 Dei vocatio nec locis nec personis nec temporibus certis est sine exceptione adstricta.

a Parabola apud Euangelistas non tantum collationem aut comparationẽ, sed etiã ænigmata & allegorias significat.

Mat.21.33, luc.20.9, esa.5.1, ieremi.2.21.

uit eam agricolis: ac peregrè profectus est.

2 Misitque seruum ad agricolas *suo* [b] tempore, vt ab agricolis acciperet ex fructu vineæ.

3 Illi verò captum eum cæciderunt, ac remiserunt inanem.

4 Et rursum misit ad eos alium seruum, & illi huic quoque lapidato, caput vulnerarunt, & remiserunt dedecoratum.

5 Et rursum alium misit, & illum trucidarunt: multosque alios, hos quidem cædentes, illos verò trucidantes.

6 Quum ergo vnum adhuc haberet filium suum dilectum, misit etiam illum vltimum ad eos, dicens, Reuerebuntur filium meum.

7 Illi verò agricolæ dixerũt inter se, Iste est hæres: venite, trucidemus eũ, & nostra erit hæreditas.

8 Et captum eum trucidarunt, & eiecerunt extra vineam.

9 Quid ergò faciet dominus vineæ? Veniet, & perdet illos agricolas, & dabit vineam alijs.

10 Ne hanc quidem Scripturam legistis? ‖Quẽ lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli:

11 A Domino factum est [c] istud, & est mirabile in oculis nostris?

12 [d] Studebant igitur eum prehendere: sed timuerunt turbam. norant enim eum aduersus ipsos illam parabolam dixisse: itaque omisso eo abierunt.

13 ‖ [2] Et miserunt ad eum quosdam è Pharisæis & Herodianis, vt eum [e] captarent [f] sermone.

14 Illi verò, quum venissent, dicunt ei, Magister, scimus te veracem esse, neque curare quenquam. non enim respicis in [g] personam hominum, sed in veritate [h] viam Dei doces: Licet censum Cæsari dare, an non: [i] demus, an non demus?

15 Ipse verò, quum sciret eorum hypocrisin, dixit

b Tempore quo colligi fructus solent.

c Id est, Res ista, vide Matt. 21.42.

d Affectabant & mirificè cupiebant.

e Verbo à venationibus sumpto vtitur Euangelista.

f Suo, vel Christi.

g Non ita ex externis iudicas, vt ea tenebras offundant veritati. Psal.118.22, esa.28.18, mat. 21.42, act.4.11, rom.9.33, 1.pet. 2.8.

h Qua ad Deum perueniturr.

i Iterata interrogatio captiosa. Mat.22.15, luc.20.20.

2 Euangelium Magistratus imperium cum Dei cultu cõiungit.

dixit eis, Quid me tentatis? proferte mihi denarium, vt videam.

16 Illi verò protulerunt. Tunc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio? Illi verò dixerunt ei, Cæsaris.

17 Et respondens Iesus dixit eis, ‖ Reddite quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ Dei *sunt*, Deo. Et admirati sunt super eo. *Rom.13.7.*

18 ‖ [3] Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum, dicentes, *Mat.22.23, luc.22.27.*

19 Magister, ‖ Moses scripsit nobis vt si cuius frater mortuus sit, ac reliquerit vxorem, [k] & filios non reliquerit, accipiat ipsius frater vxorem eius, & excitet semen fratri suo. *Deut.25.5.*

20 Septem ergo fratres fuerunt: ac primus accepit vxorem, & moriens non reliquit semen.

21 Et secundus accepit eam, & mortuus est, & ne ipse quidem reliquit semen: & tertius itidem.

22 Et acceperunt eam septem illi, neq; reliquerunt semen: vltima omnium mortua est & mulier.

23 In resurrectione ergo, quum resurrexerint, cuius eorum erit vxor? nam septem habuerunt eam vxorem.

24 Tunc respondens Iesus dixit eis, [l] Nónne propterea erratis quod nescìatis Scripturas, neque potentiam Dei?

25 Postquam enim à mortuis resurrexerint, neque vxores ducunt, neque nuptum dantur: sed sunt vt Angeli qui in cœlis *sunt*.

26 De mortuis verò, quòd suscitandi sint, non legistis in libro Mosis quomodo in rubo loquutus sit ei Deus, dicens, ‖ Ego *sum* Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob? *Exod.3.6, mat.22.32.*

27 Non est Deus mortuorum, sed Deus viuentium: vos ergo multum erratis.

3 Carnis resurrectio, aduersus Sadducæorum inscitiam & malitiam asseritur.

k *Vide Mat.24.*

l *Interrogatio, vim habens affirmationis.*

28 ‖ [4] Et quum accessisset quidam è Scribis qui audierat eos disceptantes, & sciebat eum bene illis respondisse, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.

29 [m] Iesus autem respondit ei, Primum omnium mandatorum *est*, ‖ Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus vnus est:

30 Diliges igitur Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota [n] cogitatione tua, & ex totis viribus tuis. hoc *est* primum mandatum.

31 Et secundum *illi* simile, hoc *est*, ‖ Diliges proximum tuum vt teipsum. maius istis aliud mãdatum non est.

32 Tunc dixit ei Scriba ille, Bene, magister, in veritate dixisti. nam vnus est Deus, nec alius est præter eum:

33 Et diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis viribus, ac diligere proximum vt seipsum, plus est quàm omnia [o] holocautomata & sacrificia.

34 Tum Iesus quum vidisset eum cordatè respondisse, dixit ei, Non longè es à regno Dei. Et nemo amplius audebat eum interrogare.

35 ‖ [5] Et respondens Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum esse filium Dauid?

36 Nam ipse Dauid dixit [p] per Spiritum sanctum, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam, vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

37 Ipse ergo Dauid dicit eum Dominum: vnde igitur filius eius est? Et multa turba audiebat eum libenter.

38 ‖ [6] *Ipse* autem dicebat eis [q] in doctrina sua,

Matt.22.35.

4 Sacrificia siue externi cultus nunquã placuerunt Deo, nisi præcũtibus necessarijs officijs. *Deut.6.4.*

5 Christus ex ipso Dauide, vnde ortus erat secundum carnẽ, deitatẽ suam probat. *Leuit.19.18, mat.22.39, rom.13.9, gal.5.14, iac.2.8.*

6 Non temerè pastorum mores pro exemplo sunt sequendi.

m Primarium ac præcipuum.

n vid. mat.22.37 Mat.22.42, luc.20.41.

o Sacrificiorum genus qua tota adolebantur. Psal.110.1. Matt.23.6, luc.11.43, & 20.45.

p Ad verb. in Spiritu sancto. est in hoc dicendi genere energia, quo significatur non tam Dauidẽ loquutum fuisse, quam Spiritum sanctũ, qui quodammodo Dauidem ipsum possederit.

q Inter docendum.

Cauete

Cauete à Scribis, qui [r] volunt [f] ſtolati ambulare, & *amant* ſalutationes in foris.

39 Primoſque conſeſſus in conuentibus,& primos accubitus in cœnis:

40 ‖ Qui deuorant domos viduarum, & [t] in ſpeciem vtuntur longis precibus: [u] iſti auferent grauius iudicium,

41 ‖ [7]Et quũ ſediſſet Ieſus ex aduerſo gazophylacij,ſpectabat quomodo turba mitteret[x] æs in gazophylacium. multi igitur diuites mittebãt multa:

42 Et quum veniſſet quædam vidua pauper,miſit minuta duo,quod eſt quadrans.

43 Tunc *ille* quum aduocaſſet diſcipulos ſuos, dixit eis,Amen dico vobis, vidua hæc pauper, plus miſit quàm omnes qui miſerunt in gazophylaciũ.

44 Nam omnes ex eo quod ipſis redundat miſerunt:hęc verò è penuria ſua miſit omnia quę habebat,totum *inquam*, victum ſuum.

7 Officia ſecũdum Deum præſtita, non expretio externo, ſed ex cordis affectu æſtimantur. *Matt.23.14, luc.20.47.*

Luc.21.1.

r. i. Amant, vt Matt.23.4. ſummo ſtudio cõtendunt.

ſ Stola amictus eſt muliebris ad talos demiſſus: ſumitur autẽ in genere pro veſtimento ad ornatũ cõpoſito. hoc tamen loco videtur ſignificari exterior illa veſtis fimbriata, cuius ſit mentio Deut.22.12.

t Vide Matth.12.

u In iſtos feretur ſententia grauior. *x Pecuniam ex quocunque metallo, nempe ſcilicet Romanorum apud quos initio fuit as ſignatum.*

CAP. XIII.

De deſtructione vrbis Ieroſolyma. *9 Perſecutiones propter Euangelium.* *10 Euangelium prædicandum omnibus gentibus.* *26 De aduentu Chriſti ad iudicium.* *33 Vigilandum & orandum.*

CAP. XIII. *Matt.24.1, luc.21.5.*

ET ‖ [1]quũ egrederetur è templo,dixit ei quidam è diſcipulis eius, Magiſter, vide quales lapides,& qualia *iſta ſint* ædificia.

2 Tunc Ieſus reſpondens dixit ei, Vides iſta magna ædificia? ‖ non relinquetur lapis ſuper lapidem qui non deſtruatur.

3 Et quum ſederet in monte Olearum ex aduerſo templi, interrogarunt eum priuatim Petrus & Iacobus,& Iohannes & Andreas.

4 Dic nobis quando hæc erunt, & quod ſi-

1 Prędicitur templi,vrbis, atque adeò totius gentis excidium, & Eccleſię iactatio: additur tamen conſolatio multiplex: & tãdem futura mundi conſummatio deſcribitur. *Luc.19.44.*

gnum *erit* quando futurum est vt omnia hæc consumentur.

5 Iesus autem eis respondens cœpit dicere, ‖Videte ne quis vos seducat.

6 Multi enim venient in [a] nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: multosque seducent.

7 Quum autem audieritis bella & rumores bellorum, ne turbamini: oportet enim *ista* fieri. at nondum *erit* finis.

8 Surget enim gens in gentem, & regnum in regnum: eruntque terræ motus singulis locis, & erunt fames ac turbæ.

9 Principia dolorum ista. sed cauete vos vobis ipsis: tradent enim vos in consessus & synagogas cædemini, & coràm præsidibus ac Regibus sistemini mea causa, *vt hoc sit* [b] testimonio aduersus eos.

10 Et apud omnes gentes oportet primùm prædicari Euangelium.

11 ‖Quum autem vos traditos duxerint, ne [c] antè soliciti estote quid dicturi sitis, [d] neque meditamini: sed quicquid datum fuerit vobis illo momẽto, id loquimini. non enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus sanctus.

12 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium: & insurgent liberi aduersus parentes, & eos curabunt morte mulctandos.

13 Et eritis exosi omnibus [e] propter nomen meum: sed qui perseuerauerit ad finem vsque, is seruabitur.

14 ‖Quum autem videritis abominationem illam vastatricem, quæ dicta est à ‖ Daniele Prophetâ [f] positam vbi non oportet, (qui legit, animaduertat) tunc qui *fuerint* in Iudæa, fugiant in montes:

15 Qui verò *fuerit* supra domum, ne descendat domum, nec ingrediatur vt quicquam sumat è domo sua,

16 Et

Eph. 5. 6, 2. Thes. 2. 3.

a In nomen meum mentientur.

b Vt vobis auditis, tantò magis cõuincantur, nec possint ignorãtiam prætexere. Mat. 10. 19. Luc. 12. 11. & 21. 14.

c Nõ prohibetur cogitatio, sed anxia illa sõlicitudo, qua à diffidẽtia proficiscitur, vide Mat. 6. 27.

d Artificiosa illa dicendi ratione, quid dicturi sitis.

e Propter me. Mat. 24. 13, Luc. 21. 20. Dan. 9. 25.

f Quum profana gentes ciuitatem Dei, ipsumq; templum non modo contamina bunt suo ingressu sed etiam funditus euertent.

16 Et qui fuerit in agro, ne reuertatur retrò vt
mat pallium ſuum.
17 Væ autem ventrem ferentibus & lactantibus
illos dies.
18 Orate verò ne fiat fuga veſtra hyeme.
19 [g]Erunt enim dies illi *talis* oppreſſio qualis
on fuit à principio rerum conditarum, quas con-
dit Deus, vſque ad hoc tempus, nec erit.
20 Et niſi Dominus contraxiſſet dies illos, om-
is caro periret: ſed propter electos quos elegit,
ontraxit dies illos.
21 ‖Ac tum ſi quis vobis dixerit, Ecce hîc Chri-
us, vel, Ecce illic: ne credite,
22 Surgent enim pſeudochriſti & pſeudopro-
hetæ: & edent ſigna ac miracula ad ſeducendum,
i fieri poſſit, etiam electos.
23 Vos autem cauete. Ecce, prædixi vobis om-
ia.
24 ‖Cæterùm per illos dies, poſt oppreſſionem
lam ſol obſcurabitur, nec dabit luna ſplendorem
ium.
25 Et ſtellæ cœli excident, & poteſtates quæ in
cœlis *ſunt* concutientur.
26 Et tunc videbunt Filium hominis venientem
n nubibus cum potentia multa & gloria.
27 *Ipſe* verò tunc mittet Angelos ſuos, & ſuos
lectos coget à quatuor ventis, ab extremo terræ
vſque ad extremum cœli.
28 A ficu verò diſcite parabolam, Quum ramus
ius iam tener fit, & germinat folia, noſtis propè eſ-
e æſtatem:
29 Ita & vos, quum hæc videritis fieri, agnoſci-
e propè eſſe & ad fores *regnum* Dei.
30 Amen dico vobis, nequaquam præterierit
æc ætas vſquedum facta ſint hæc omnia.
31 Cœlum & terra præteribunt, ſermones au-

[g] *Heb. cuius magna eſt emphaſis, ita enim ſignificatur fore, vt toto illo tempore calamitas calamitatem excipiat perinde acſi tempus ipſum, ipſa eſſet miſeria: ſic Amos. 5. 20. dicit diem Domini fore tenebras. Mat. 24. 29, luc. 21. 8.*

Ezech. 32. 7, eſa. 13. 10, ioel. 2. 10. 31, & 3. 15

tem mei nequaquam præteribunt.

32 [2]Sed de die illo ac [b] hora nemo scit, ne Angeli quidem qui in cœlo sunt: nec ipse filius, sed solus Pater.

33 ‖ Cauete, vigilate & orate: nescitis enim quando tempus illud sit futurum.

34 *Nam Filius hominis ita est* vt quispiam qui peregrè agens relicta domo sua, dataque seruis sua potestate, ac suo cuique opere, [i] ianitori mandauit vt vigilaret.

35 Vigilate igitur (nescitis enim quando dominus domus veniet, vespere, an media nocte, an in gallicinio, an manè)

36 Ne quum repentè venerit, inueniat vos dormientes,

37 Quæ autem dico vobis, omnibus dico, vigilate.

2 Non est curiosè vltimus ille dies inquirendus, quem solus Pater nouit: sed cauendum potius ne nos imparatos opprimat.

Matt. 24. 13.

b De illo puncto temporis.

i Atrienses seruos, & ianitorem in tanta seruorũ multitudine in primis habere cõsueuerant veteres.

CAP. XIIII.

1 Consilium Sacerdotum contra Christum. 3 Mulier vngens caput Christi vnguento. 12 Pascha præparatio. 22 Institutio Cœnæ. 41 Christi captiuitas. 43 Iudas osculo prodit Christum. 53 Christus coram Caipha. 66 Petri negatio.

CAP. XIIII.

Matt. 26. 1, Luc. 22. 1.

1 Dei voluntate cõtra hominũ consiliũ accidit, vt Christus captus die Paschę solẽni immolaretur, vt figurę respõderet veritas ex omni parte.

2 Temeraria iudicia coram Deo irrita.

a Vid. Mat. 26. 5.

b Quinquaginta tribus libris Frãcicis. vel sex Anglicanis.

1 ERat ‖ [1] autem Pascha & azyma duobus pòst diebus: & quærebant principes sacerdotum & Scribæ, quomodo eum dolo prehensum trucidarent.

2 Dicebant autem, Non [a] in festo, ne tumultus sit populi.

3 Quum autem *Iesus* esset Bethaniæ, in domo Simonis Leprosi, accũbente eo venerat mulier habens alabastrum vnguenti nardi liquidæ multi pretij: & confracto alabastro, effuderat ei in caput.

4 [2] Quidam autem indignabantur apud sese, & dicebant, Quorsum profusio ista vnguenti facta est?

5 Nã poterat hoc vendi amplius quàm [b] trecentis

centis denarijs,& dari pauperibus. Et fremebant in eam.

6 Ieſus autem ait, Omittite eam: quid ei moleſtiam exhibetis? bonum opus operata eſt erga me.

7 3 Semper enim pauperes habebitis vobiſcũ, & quandocunque volueritis, poteſtis eis benefacere: me verò non ſemper habebitis.

8 4 Hæc quod potuit fecit: [c] occupauit enim vngere meum corpus ad ſepulturam.

9 Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam id quod iſta fecerit, dicetur in memoriam ipſius.

10 ‖ 5 Tũc Iudas Iſcariotes, vnus ex duodecim, venit ad principes Sacerdotum, vt eum ipſis proderet.

11 Illi verò *eo* audito gauiſi ſunt: & polliciti sũt ſe pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eum proderet.

12 ‖ 6 Ac primo die Azymorum, [d] quando [e] paſcha [f] mactabant, dicunt ei diſcipuli ipſius, Vbi vis vt profecti paremus vt edas paſcha?

13 Tũc mittit duos è diſcipulis ſuis, & dicit eis, Abite in vrbem: & occurret vobis quidam portans amphoram aquæ: ſequimini eum.

14 Et quocũque introierit, dicite patriſamiliâs, Magiſter dixit, Vbi eſt diuerſorium vbi paſcha cum diſcipulis meis edam?

15 Tunc ipſe vobis indicabit [g] cœnaculum magnum ſtratum, paratum: illic parate nobis *Paſcha*.

16 Abierunt igitur diſcipuli eius, veneruntque

3 Chriſtus ſemel atque iterum in ſe vngi ſuſtinuit certã ob causã: vult autem in pauperibus quotidiè vngi.

4 Occulto ſpiritus inſtinctu mulier Chriſtũ vngẽs, proximã eius mortẽ ac ſepulturam omnibus ponit ob oculos. *Mat.26.14, luc.22.4.*

5 Auaritia zelo charitatis tecta, prodẽdi ac crucifigẽdi Chriſti occaſio. *Mat.26.17, luc.22.7.*

6 Chriſtus factus ſub Lege pro nobis, paſcha celebrat ex Legis præſcripto: & ſimul edito miraculo declarat ſeſe mox in carne paſſurũ, nihilominus Deum eſſe.

---

a .i. anteuertit vnctionem corporis mei ad ſepulturam. d Quo die, nimirum ad veſperam qua initium erat decimiquinti. Vide Matt.26.17. e Metonymia, ſacramentũ familiarũ, i. agnum illum paſchalem. f Mactare ſolebant. g Græca vox ſignificat contignationem adium ſuperiorem, cuicunque vſui deſtinatam: quia verò ſolebant in ea parte domus cœnare, cœnaculum vocarunt.

in ciuitatem, & inuenerũt *omnia* prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

17 Et quum serum *diei* esset, venit cum duodecim.

18 ‖ 7 Quúmque accubuissent, & ederent, ait Iesus, Amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me, qui edit mecum.

19 Ipsi verò cœperunt contristari, & ei dicere sigillatim, Num ego? Et alius, Num ego?

20 Ipse autem respondens dixit eis, Vnus ex duodecim, [h] qui *manum* intingit mecum in catinum *me prodet.*

21 Filius quidem hominis abit, prout scriptum est de eo: sed væ homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat [i] homini illi si natus non fuisset.

22 ‖ Et [k] edentibus ipsis, quum accepisset Iesus panem, & benedixisset, fregit: deditque eis, & ait, Accipite, edite: hoc est corpus meum.

23 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dedit eis: & biberunt ex eo omnes.

24 Et dixit eis, Hoc est sanguis meus Noui illius testamenti, qui pro multis effunditur.

25 Amen dico vobis, non bibam amplius ex fructu vitis vsque ad diem illum quum ipsum bibam nouum in regno Dei.

26 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

27 [8] ‖ Tunc dicit eis Iesus, Omnes offendemini in me nocte ista. nam scriptum est, ‖ Percutiam pastorem, & dispergentur oues.

28 ‖ Sed postquam surrexero, præibo vobis in Galilæam.

29 [9] Petrus autem dixit ei, Etiamsi omnes offendantur, at non ego.

30 Tunc dicit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie nocte

Matt.26.20. luc.22.14, ioh.13.21.
7 Abrogatur typus legalis mox reipsa implendus, & in eius locum substituuntur *Antitypa* noui fœderis, ad cõsummationem vsque mundi duratura.

Matt.26.26, 1.cor.11.24.
h Qui mecum vesci consueuit.
Matt.26.23.
i Vide Matt.26. 24.
k Vide Matt.

8 Christ[us] prædicit se mox à suis deserendũ eos minimè tamẽ deserturũ.
Ioh.16.32, Zach.13.7. Infrà.16.7.
9 Humanæ temeritatis & imbecillitatis tristissimũ in præstantissimo homine exemplũ proponitur.

nocte ista, priusquam bis gallus vocem miserit, ter abnegabis me.

31 At ille [l] multò magis dicebat, Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.

32 ‖ [10] Veniunt igitur in locum cuius nomen est Gethsemane, Tunc dicit discipulis suis, Sedete hîc vsquedum precatus fuero.

33 Et assumit Petrum & Iacobum & Iohannem secum: cœpitque expauescere & grauissimè angi.

34 Et dixit eis, Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hîc & vigilate.

35 Progressusque paululum, procidit in terram: & orauit vt, si possibile esset, abiret ab ipso hora illa.

36 Dixitque, [m] Abba Pater, omnia possibilia sunt tibi: transfer à me istud poculum. verùm non quid ego velim, sed quid tu.

37 [11] Tunc venit & inuenit eos dormientes: dicitque Petro, Simon, dormis? non potuisti vnam horam vigilare?

38 Vigilate & precamini, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus *est*, sed caro infirma.

39 Et quum rursus abijsset, precatus est, & eundem sermonem dixit:

40 Et reuersus inuenit eos rursum dormientes, (erant enim oculi eorum grauati) neque sciebant quid ei responderent.

41 Et venit tertiò, dicitque eis, Dormite quod supereſt, & requiescite: sufficit, venit hora: ecce, traditur Filius hominis in manus peccatorum.

42 Surgite, eamus: ecce, qui prodit me, appropinquauit.

l *Illa conduplicatio vehementē Petri assenerationem magis exprimit. Mat. 26, 30, luc. 22, 39.*

10 Christus in carne pro nobis assumpta, horrificos illos maledictionis Dei terrores subiens, calicem ex Patris manu accipit, quem mox ipse iustus pro injustis exhauriat.

m *Fuit hæc conduplicatio recepta eo tempore cum idiomata permiscerentur: Abba autem Syriacum est.*

11 Horrendum humanæ socordiæ exemplum in ipsis à Christo electis discipulis.

43 ‖ [12] Et ſtatim, adhuc eo loquente, adeſt Iudas, qui erat vnus è duodecim: & cum eo turba multa cum gladijs & fuſtibus, à principibus Sacerdotum & Scribis & Senioribus.

44 Dederat autem eis iſte qui eum prodebat, commune ſignum, dicens, Quemcunque oſculatus fuero, is eſt: comprehendite eum, & abducite [n] tutò.

45 Quum igitur veniſſet, ſtatim accedit ad eum, dicitque ei, Rabbi, Rabbi: ac deoſculatus eſt eum.

46 Illi verò iniecerunt in eum manus, & cœperunt eum.

47 [o] Quidam autem adſtantium, exerto gladio percuſſit ſeruum Pontificis maximi, & abſtulit eius auriculam.

48 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Vt aduerſus latronem exiſtis cum gladijs & fuſtibus, ad comprehendendum me?

49 Quotidie eram apud vos in templo docens, nec cepiſtis me. Sed *oportet* vt impleantur Scripturæ.

50 Tunc relicto eo [p] omnes fugerunt.

51 [13] Quidam autem iuuenis ſequebatur eum, amictus [q] ſindone ſuper nudum *corpus*: & prehenderunt eum iuuenes.

52 Ipſe verò derelicta ſindone, nudus effugit ab illis.

53 ‖ Tunc abduxerunt Ieſum ad Pontificem maximum: & conuenerunt cum eo [r] omnes principes Sacerdotum & Seniores & Scribæ.

54 Petrus autem procul ſequutus eſt eum intrò

Mat. 26. 47, luc. 22. 47, ioh. 18. 3.

12 Sicut homines Deum cõditorẽ ſuũ deſertũ ac proditũ, ſcientes & volentes ſua laude ſpoliarunt: ita Chriſtus volẽs pro iniuſtis ſatisfacturus, à ſuis deſertus, proditione familiaris ſui capitur tanquã latro, vt pœna peccato reſpõdeat, & nos vere proditores, deſertores ac ſacrilegi ex diaboli laqueo eximamur.

13 Omnia pietatis prętextu licent in Chriſtum graſſantibus.

n Ita diligenter vt elabi non poſſit.

o Petrus.

p Diſcipuli.

Mat. 26. 57, luc. 22. 54, ioh. 18. 24.

q Linteum quo amictus ille, audito nocturno tumultu, repente accurrerat, vt intelligatur qua licentia iſti latrones fuerint graſſati.

r Coactum fuit ſummum concilium quum accuſaretur Chriſtus vt blaſphemus, & pſeudopropheta: tertium enim crimen læſa maieſtatis, confictum fuit à Sacerdotibus, vt Pilatum ad eum damnandum adigerent.

vſque

vsque in aulam Pontificis maximi: & erat considens cum ministris,& calefaciens *se* ad ignem.

55 ‖ [14] Principes autem sacerdotum & totus concessus quærebant testimonium aduersus Iesum, vt eum morte mulctarent: nec inueniebant.

56 Nam multi falsum testimonium dicebant aduersus eum: sed non erant [r] paria ipsorum testimonia.

57 Tunc quidam surrexerunt, & falsa testati sunt aduersus eum,dicentes,

58 Nos audiuimus eum dicentem, ‖ Ego destruam templum hoc quod est manibus factum, & triduo aliud absque manibus factum ædificabo.

59 Sed ne sic quidem par erat testimonium eorum.

60 Tum pontifex maximus quum assurrexisset in medium,interrogauit Iesum,dicens,Non respondes quicquam? quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

61 Ipse verò silebat,& nihil respondit, Rursum Pontifex maximus eum interrogauit,& dixit ei,Tú *ne* es ille Christus Filius *Dei* [s] benedicti?

62 Iesus autem dixit,Ego sum. ‖ & videbitis Filium hominis sedentem ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem cum nubibus cœli.

63 Pontifex maximus verò,diruptis vestibus suis,dixit,Quid adhuc nobis opus est testibus?

64 Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Illi verò omnes contra eum iudicarunt, ipsum teneri mortis pœna.

65 [15] Et cœperunt quidam conspuere in eum, & obtegere faciem eius, & colaphos ei infligere,& dicere ei, Vaticinare. [u] ministri verò bacillorum ictibus eum cædebant.

66 [16] ‖ Quum verò Petrus esset in aula inferius, venit quædam ex ancillis Pontificis maximi:

Mat.26.59.

14 Christus adeò innocens, vt ne falsis quidē testibus oppriri potuerit,tandē Deū Patrē cōfessus damnatur impietatis coram Pontifice, vt nos qui Deum abnegauimus, verè impij,coram Deo absoluamur.

Iohan.2.19.

15 Christus omne contumeliarū genus nostro nomine sustinēs, æternū decus in se crediturис acquirit.

Mat.24.30.

16 Triste exēplū tū humanę imbecillitatis,tum diuinę misericordię, spiritūpœnitētię & fidei suis electis donantis.

[r] *Non congruebant.*

[s] *Dei,qui omni laude dignus est.*

[u] *Apparitores enim bacillos gestabant.*

Mat.26.69, luc.22.55, iohan.18.25.

67 Et viso Petro qui *se* calefaciebat, intuita in eum, dixit, Et tu cum Nazareno Iesu eras,

68 Ipse verò negauit, dicens, Non noui, neque scio quid tu dicas. Et exiuit extra in [x] vestibulum: & gallus vocem misit.

69 ‖ Tunc [y] ancilla quum rursus vidisset eum, cœpit dicere ijs qui adstabant, Hic est *vnus* ex ipsis.

70 Ipse verò rursum negauit. Et rursus paulò post qui adstabant dixerunt Petro, Verè ex ipsis es: etenim Galilæus es, & loquutio tua similis est.

71 Ipse autem cœpit execrari & iurare, *dicens*, Non noui hominem istum quem dicitis.

72 ‖ Tunc secundò gallus vocem misit, & recordatus est Petrus verborum quæ dixerat ei Iesus, Priusquam gallus vocem bis miserit, ter me abnegabis. Et quum se [z] protipuisset, fleuit.

x In locum aula proximum. Mat. 27. 71, luc. 22. 56, ioh. 18. 25.

y Ex diligẽti Euangelistarũ cõparatione intelligitur Petrum agnitum fuisse à multis, suggerentibus ancillis. imò apud Lucã, cùm agitur de secũda abnegatione, fit mentio serui & non ancillæ. Mat. 27. 57, ioh. 13. 38.

z Foras. sub.

CAP. XV.

1 De his quæ Christus sub Pilato præside passus est. 11 Barabas Christo præfertur. 15 Christus traditur à Pilato vt crucifigatur. 17 Spinis coronatur. 19 Conspuitur & irridetur. 21 Simon Cyrenæus portat crucem Christi. 27 Christus crucifigitur inter duos latrones. 29 Conuitijs afficitur. 37 Expirat. 43 Ioseph sepelit Christum.

CAP. XV. *Mat. 27. 1, luc. 22. 66.*

1 Christus vinctus apud Iudicis terreni tribunal publicè non suorũ (vt ex ipsius iudicis ore constitit) sed nostrorum omnium peccatorum reus ad crucem damnatur: vt nos nocentissimi à nostrorum peccatorum noxa liberati, coram Dei ipsius solio, in publico ipsorum quoque Angelorum consessu absoluamur.

1 S‖ [a] Tatim autem diluculo, consilio inito, summi Sacerdotes cum Senioribus & Scribis, ac toto consessu, vinctum Iesum abduxerunt, [b] tradideruntque Pilato.

2 [1] Tunc interrogauit eum Pilatus, Túne es ille rex Iudæorum? Ipse verò respondens, dixit ei, Tu dicis.

a Ad verbi ad ipsum manè. b Non licebat illis capitali supplicio aliquem afficere. nam capitalium criminum illis erepta fuerat cognitio, primùm ab Herode Magno, postea à Romanis, anno 40. ante templi euersionem: ideò Pilato tradunt Iesum.

3 Et multùm accuſabant eum principes ſacerdotum.

4 ‖ Pilatus autem rurſus interrogauit eum, dicens, Non reſpondes quicquam? Ecce, quàm multa aduerſus te teſtificantur. *Mat.27.12, luc. 23.3, ioh.18.3.*

5 Ieſus autem nihil amplius reſpondit, adeò vt miraretur Pilatus.

6 In feſto autem [c] dimittebat eis vnum ex vinctis, quemcunque poſtulaſſent. *c i. dimittere ſolebat.*

7 Erat verò quidam qui dicebatur Barabas, vinctus cum ſeditionis ſocijs, qui cædem per ſeditionem fecerant.

8 Et vociferans turba cœpit petere *vt faceret* prout ſemper ipſis fecerat.

9 Pilatus autem reſpondit eis, dicens, Vultis dimittam vobis Regem illum Iudæorum?

10 (Nouerat enim eum per inuidiam traditum fuiſſe à principibus Sacerdotum)

11 Principes verò Sacerdotum concitarunt turbam vt potius Barabam ipſis dimitteret.

12 Tunc Pilatus reſpondens, rurſum dixit eis, Quid ergo vultis faciam iſto quem dicitis Regem Iudæorum?

13 Ipſi verò rurſum clamauerunt, Crucifige eum.

14 Pilatus autem dicebat eis, Nam quid malifecit? Illi autem amplius clamauerunt, Crucifige eum.

15 Pilatus autem volens turbæ ſatisfacere, dimiſit eis Barabam, & Ieſum flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

16 Milites verò abduxerunt eum intra aulam, id eſt prætorium, & conuocarunt totam cohortem.

17 [2] Et induerunt eum purpura, & circumpoſuerunt ei contextam coronam ſpineam.

2 Chriſtus hominum peccata ſublaturus, qui Dei ipſius ſolium vſurpare ſunt conati, affectati regni dãnatus, ſub falſa regni ſpecie deridetur: vt nos contra verè futuri ęterni reges, ex Dei ipſius manu coronam gloriæ accipiamus.

18 Et cœperunt eum salutare, *dicentes*, Aue rex Iudæorum.

19 Et verberabant eius caput calamo, & inspuebant in eum, ac summissis genibus adorabant eum.

20 Quum autem illusissent ei, exuerunt eũ purpura, & induerunt eum vestimentis ipsius: eduxeruntque vt crucifigerent eum.

21 3 || [d] Prætereа angariarunt prætereuntem quendam Simonem Cyrenæum (venientem rure, patrem Alexandri & Rufi) vt portaret crucem eius.

22 || 4 Duxeruntque eum in locum Golgotha, quod est, si interpreteris, Caluariæ locus.

23 Et dederunt ei bibendum myrrhatum vinum: ipse verò non sumpsit.

24 || 5 Quumque crucifixissent eum, partiti sunt vestimenta eius, iacta sorte super ea, quis quid tolleret.

25 Erat autem hora tertia, quando crucifixerunt eum.

26 Eratque inscriptio criminis ipsius inscripta *his verbis*, REX ILLE IVDAEORVM.

27 Crucifixerunt etiam cum eo duos latrones: vnum ad dextram, & alterum ad eius sinistram.

28 Et impleta est Scriptura quæ dicit, || Et cum [e] sceleratis numeratus est.

29 Et qui præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita sua, ac dicentes, Vah, || *Tu* qui destruis templum, & triduo ædificas.

30 Serua teipsum, & descende è cruce.

31 Similiter autem & principes sacerdotum illudentes dicebant alij ad alios cum Scribis, Alios seruauit, seipsum seruare non potest.

32 Chri-

3 Impiorũ rabiei nullus modus. Interea verò vel ipsa Christi sub crucis pondere laborantis imbecillitas, arguit agnũ ad sacrificium duci.

Mat.27.32, luc. 23.26.

d Vide Matth. Mat.27.33, luc. 23.33, ioh.19.23. Mat.27.35, luc. 23.33, ioh.19.23.

4 Christus extra terrenæ Ierusalem septa educitur in locũ morticinijs pollutum, non in sese quidem sed in nobis cõtaminatissimus, propter imposita ipsi nostra peccata: vt nos sanguine eius expiati, in cœleste sacrariũ introducamur.

Esa.53.12. Ioh.2.19.

e Ad verb. exlegibus, i, legis prauaricatoribus.

5 Christus nudus in crucem attollitur, & tanquam sceleratorum sceleratissimus, omnibus contumelijs afficitur, vt eius iustitia induti, & maledictione benedicti, & vna oblatione sanctificati, in cœlum vsque attollamur.

32 Christus ille rex Israël descendat nunc è cruce, vt videamus & credamus. Et qui crucifixi erant cum eo, probris afficiebant eum.

33 [6] Quum verò aduenisset hora sexta, tenebræ factæ sunt super [f] totam regionem vsque ad horam nonam.

34 [7] Et hora nona clamauit Iesus voce magna, dicens, ‖ Eloi, Eloi, lamma-sabachthani? quod est si quis interpretetur, Deus meus, Deus meus, cur me deseruisti?

35 Et quidam adstantium quum audissent, dicebant, Ecce, Eliam vocat.

36 Cucurrit autem quidam, ‖ & impleta spongia aceto, & circumposita calamo, dedit ei potum, dicens, Sinite: videamus an veniat Elias ad detrahendum eum.

37 Iesus autem emissa voce magna, expirauit.

38 Et aulæum templi fissum est in duas partes, à summo vsque ad imum.

39 Quum vidisset autem Centurio qui adstabat ipsi ex aduerso, eum ita emisso clamore expirasse, dixit, Verè, homo iste Filius erat Dei.

40 [8] Erant autem etiam mulieres procul spectantes: inter quas erat Maria Magdalene: & Maria Iacobi parui & Iose mater, & Salome:

41 Quæ, etiam quum esset in Galilæa, ‖ sequutæ fuerant eum, & ministrauerant ei, aliæque multæ quæ simul cum eo ascenderant Hierosolyma.

6 Ira Dei peccata nostra in Filio sponsore nostro vindicantis tenebrarum horrore sancitur. *Psal.22.1. mat.27.46. Psal.69 22. Luc.1.2.*

7 Christus cũ Satana, cum peccatis, cum morte deniq; horrenda illa maledictione, Dei armatis, potenter luctans, corpore pẽdens in cruce, sũmis doloribus oppresso, animo in inferorum gurgitibus demerso, emergit tamen vociferans, & quanuis acceptò à morte vulnere, ad tẽpus vita priuatus, summa & ima concutiens, velo tẽpli fisso extorto

que à suis carnificibus testimonio, victorem sese ac Dominum omnium mox declaratum iri, reliquis adhuc obstinatis & irridentibus hostibus denuntiat. 8 Christus magno cum virorum pudore qui Dominum deseruerant, testes etiam mulieres sibi delegit, vt quæ fuerint omnium istarum rerum spectatrices.

f Ad verb. terram, terra autem nomine Hebraeorum more Palestinam intelligit, itaque amplificatur prodigij nouitas, quod in plenilunio Paschatis, scilicet tempore, & sole reliquum orbem illustrante, atque adeò in ipso meridie, ille orbis angulus in quo tantum facinus patraretur, in densissimis tenebris delituerit.

Mat.27.57, luc.23.50, ioh.19.38.

g Dies qua sabbathum antegreditur.

h Plenus authoritatis, ex concilio Sanhedrim, vel forsan qui adscitus esset in concilium a Pilato.

i Si quis expendat quod periculum vltrò subierit Ioseph, quam fidenti fuerit animo intelliget.

k Linteum. Ioban.19.40.

42 ‖ Quum autem serum *diei* iam esset, (quoniam erat parasceue, hoc est, [g] antesabbathum.)

43 Veniens Ioseph *ortus* ex Arimathæa, [h] honestus senator, qui & ipse expectabat regnum Dei, [i] fidenti animo introijt ad Pilatum, & petijt corpus Iesu.

44 Pilatus autem miratus est si iàm mortuus esset, & aduocato Centurione, interrogauit eum an iamdudum mortuus fuisset.

45 Et *re* cognita ex Centurione, donauit corpus ipsi Ioseph.

46 Is autem emit [k] sindonem, & detractum eum inuoluit sindone: depositúque in monumẽto quod erat excisum è petra: & aduoluit saxum ad ostium monumenti.

47 Maria Magdalene verò & maria Iose *mater*, spectabant vbi poneretur.

CAP. XVI.

1 De Christi resurrectione. 9 Christus apparet Mariæ Magdalenæ & alijs. 15 Mittit Apostolos prædicandum. 19 Ascensio Christi.

CAP. XVI. *Luc.24.1, ioh.20.1.*

1 ET ‖ quum exactum esset Sabbathum, Maria Magdalene, & Maria Iacobi *mater*, & Salome emerunt aromata, vt venientes vngerent eum.

2 Itaque valdè manè, primo die hebdomadis veniunt ad monumentum, exorto sole.

3 Dicebantque inter sese, Quis deuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?

4 Et [a] intuitæ, conspiciunt lapidem esse deolutum: nam erat magnus valdè.

5 [1] ‖ Ingressæ igitur in [b] monumentum, viderunt iuuenem sedentem ad dextram, amictum stola candida: & expauerunt.

6 Ipse verò dixit eis, Ne expauescite: Iesum illum quæritis Nazarenum qui fuit crucifixus: resurrexit, non est hic. ecce locus vbi posuerant eum.

a Cum sepulchrum versus conuertissent oculos.

1 Angeli resurrectionis Domini testes. Mat.28.1, ioh.20.12,

b In spelunca, in qua excisum erat sepulchrum.

7 Sed

7 Sed abite, dicite discipulis eius & Petro, *ipsum* præire vobis in Galilæam: illic eum videbitis, ‖ prout dixit vobis.

8 Tunc abeuntes citò, fugerunt à monumento: tenebat enim eas tremor & stupor. neque cuiquam dicebant: timebant enim.

9 [2] Quum autem resurrexisset Iesus, manè, primo die hebdomadis ‖ apparuit primùm Mariæ Magdalenæ, ‖ ex qua eiecerat septem dæmonia.

10 Illa profecta annuntiauit ijs qui cum ipso fuerant, lugentibus ac flentibus.

11 Illi verò quum audissent eum viuere & conspectum fuisse ab ea, non crediderunt.

12 [3] Posteà autem ‖ duobus ex ipsis ambulantibus apparuit [c] alia forma, quum rus proficiscerentur.

13 Et illi abierunt, & annuntiauerunt reliquis: *qui* ne illis quidem crediderunt.

14 ‖ [d] Postremò, vnà sedentibus ipsis vndecim exhibuit sese, & exprobrauit incredulitatem eorũ, & cordis duritiem: quòd ijs qui ipsum conspexerãt excitatum non credidissent.

15 [4] Et dixit eis, ‖ Profecti in mundum vniuersum, prædicate Euangelium [e] omni creaturæ.

16 Qui crediderit & baptizatus fuerit, seruabitur: ‖ qui verò non crediderit, condemnabitur.

17 Signa autem eos qui crediderint, hęc subsequentur, ‖ Per nomen meum dæmonia eijcient: ‖ linguis loquentur [f] nouis:

18 ‖ Serpentes tollẽt: & siquid lethale biberint, nequaquam nocebit eis, ‖ ægrotis manus impo-

Sup.14.28, matt.26.32.

2 Christ⁹ ipse Marię Magdalenæ apparet, discipulorum incredulitatẽ exprobrans. *Ioh.20.26. Luc.8.2.*

3 Christ⁹ duobus alijs discipulis apparet, & tandẽ etiam ipsis vndecim Apostolis. *Luc.24.13. Luc.24.36, ioh.20.19.*

4 Designãtur Apostoli, definito ipsorum munere, docẽdi videlicet quæ audierãt, & sacramenta instituta administrandi: addita edẽdi miracula potestate. *Matt.28.19. Ioh.12.48. Act.16.18. Act.2.4, & 10.46. Act.28.5. Act.28.8.*

c *Luc.24.13.*

d *Non respexit temporis seriem Euangelista, sed narrationis distributionem, quam facit triplicem: prima complectitur quomodo mulieribus apparuerit, secunda discipulis, tertia Apostolis, ideò dicit Postremò.* e *Non Iudæo, nec in Iudæa tantum, sed omnibus hominibus & vbique, idque omnes (scilicet) Apostoli.* f *Peregrinis, quas antea non nossent.*

Luc.24.51. Heb.2.4.

nent, & bene habebunt.

5 Christus in terris suo munere defũctus, in cœlũ ascendit, inde Ecclesiam suam, Apostolica doctrina varijs signis confirmata, ad fines vsque seculorum gubernaturus.

19 ‖ [5] Dominus igitur postquam loquutus fuisset eis: sursum receptus est in cœlum, & sedit ad dexteram Dei.

20 Illi verò egressi prædicarunt vbique, ‖ Domino vnà operante, & sermonem confirmante per signa [g] subsequentia.

g Sub. doctrinam, itaque doctrina præire, miracula subsequi debent.

EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

CAP. I.

1 Præfatur Lucas. 5 Zacharias & Elizabet. 15 Iohannes qualis futurus. 20 Zacharias incredulus, mutus efficitur. 26 Angelus salutat Mariam, & annuntiat Christi natiuitatem. 39 Maria visitat Elizabet. 46 Canticum Mariæ. 68 Canticum Zachariæ nuncians Christum promissum venisse. 76 Iohannis officium.

CAP. I.

1 Lucas huius historiæ testes oculatos laudat.

1 QVONIAM [1] multi [a] aggressi sunt [b] componere narrationẽ earum rerum quarum [c] plena fides nobis facta est,

2 Prout [d] tradiderunt nobis qui à principio spectatores

a Ad verb. in manus sumpserunt, (quasi dicat) idque non præstiterint, scripsit autem ante Matthæum & Marcum. b Id est, describere, vel ordinare. c Ad ver. plenè certiorati sumus, Plerophoria enim, est certissima animi persuasio. d Non fuit Lucas oculatus testis, itaque minimè is fuit cui cum Cleopa Dominus apparuit, nec à Paulo tantùm, sed ab alijs etiam Apostolis edoctus fuit.

ipsi

ipſi & miniſtri fuerunt ſermonis.

3 Viſum eſt etiam mihi, omnia [e] altè *repetita* penitus [f] conſequuto [g] ordine *de eis* ad te ſcribere, [h] præſtantiſſimè Theophile:

4 Vt [i] agnoſcas earum rerum [k] veritatem quas auditione accepiſti.

5 FVit [2 l] diebus [m] Herodis illius regis Iudææ, Sacerdos quidam nomine Zacharias, ‖ ex [n] vice Abia: vxor verò ipſius *erat* ex filiabus Aaron, & nomen eius Eliſabet.

6 Erant autem iuſti ambo in [o] conſpectu Dei, [p] incedentes in omnibus [q] mandatis & conſtitutionibus Domini [r] inculpatè.

7 Nec erat ipſis proles, eo quòd eſſet Eliſabet ſterilis, & ambo prouecti iam eſſent ætate.

8 Factum eſt autem quum is ſacerdotio fungeretur in ordine vicis ſuæ ante Deum,

9 Secundum ritũ functionis ſacerdotalis, ſortitus eſt *munus* ſuffimenti faciendi, poſtquam ingreſſus eſſet in [s] templum Domini.

10 ‖ Et tota multitudo populi foris precabatur tempore ſuffitus.

11 Viſus autem eſt ei Angelus Domini, ſtans ad dextram altaris ſuffitus.

2 Iohannes, alter Elias, futurus Chriſti apparitor, ex ſtirpe Aaronis, vtroque celebri & inculpato parente, præter ordinẽ naturæ, adhibito duplici miraculo concipitur, vt homines tempeſtiuè ad audiendum eius præconium, ſecundũ Prophetarũ prædictiones, excitentur. *1. Para. 24. 1. Exod. 30. 7, leuit. 16. 17.*

e Longè altius Lucas exorſus eſt Euangelium quã alij.

f Ad verb. diligenti attẽtione aſſequuto.

g Id eſt, diſtinctè & diſtributè. h Id eſt, potentiſſimè: fuit ergo Theophilus vir primaria nobilitatis aut præcipuo dignitatis loco. i Pleniorem cognitionem habeas eorum, quæ antea vtcunque cognoueras. k Ad verb. non labaſcentem firmitatem. l Heb. id eſt, temporibus, quo exprimitur quàm breuis ſit & caduca regum poteſtas. m Herodis, ſcilicet magni. n Ex claſſe: diſtributi enim fuerunt in claſſes poſteri Aaronis, 1. Paral. 24. 1. o Vera iuſtitia notã, ſcilicet quæ Dei iudicio probatur. p Id eſt, viuentes, Heb. eſt enim vita noſtra inſtar viæ in qua nobis pergendum quouſque ad metam perueneremus. q In morali & ceremoniali lege. r Quos nemo iure culpare potuiſſet. Hoc autem loco deſcribuntur fructus, non autem cauſa iuſtificationis, quæ fides eſt, eaq; ſola. ſ Populus in atrio cùm eſſet, foris autem dicatur fuiſſe, ingreſſus autem templum Zacharias, ab atrio, diſtinguit hoc loco templum nec eſſe eſt.

12 Et Zacharias *eo* viſo turbatus eſt, & pauor incidit in eum.

13 Dixit autem ei Angelus, Ne timeas Zacharia. nam exaudita eſt deprecatio tua: vxorque tua Eliſabet gignet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.

14 Et erit tibi gaudio & exultationi, multique ſuper eius natiuitate gaudebunt.

15 Erit enim magnus [t] in conſpectu Domini: & vinum [u] ſiceramque non bibet: & Spiritu ſancto implebitur etiam ab vtero matris ſuæ:

16 ‖ Multoſque filiorum Iſrael [x] conuertet ad Dominum Deum ipſorum.

17 Nã ipſe præcedet in [y] cõſpectu eius, [z] cum ſpiritu & virtute Eliæ, vt conuertat [a] corda patrum in filios, & rebelles ad [b] prudentiam iuſtorum: vt paret Domino populum inſtructum.

18 Tũc dixit Zacharias Angelo, Quo *argumento* iſtud noſcam? ego enim ſum ſenex, & vxor mea prouecta eſt ætate.

19 Et reſpondens Angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel qui [c] adſto in cõſpectu Dei: miſſuſque ſum vt te alloquar: & hæc tibi læta nuntiem.

20 Et ecce, ſilebis, nec loqui poteris *ad eũ* vſque diem quo hæc fiant: eo quòd non credidiſti ſermonibus meis, qui implebuntur tempore ſuo.

21 Erat autem populus expectans Zachariam: & mirabantur quòd is tardaret in templo.

22 *Ille* verò egreſſus non poterat eis loqui: & cognouerunt eum viſionem vidiſſe in tẽplo. Nam ipſe innuebat eis: permanſitque mutus.

23 Et factum eſt, vt impleti ſunt dies miniſterij ipſius, abiit domum ſuam.

24 Poſt illos autem dies concepit Eliſabet vxor eius

t Hebr. quo ſignificatur quadam ſingularis præſtantia, ſic de Nemrod Gen. 9. 10. dicitur robuſtiſſimus venator coram Domino.

u Quicquid inebriare poteſt.

x Faciet vt multi reſipiſcentes ſe conuertant ad Dominum, à quo deſciuerant. Malach. 4. 5, matth. 11. 14.

y Velut ſolent qui reges antegrediuntur, quos vbi videas, ſentis non procul abeſſe regem.

z Metonymicè, pro dono Spiritus, i. cauſſa, pro effectu.

a Synecdochicos fore dicit, vt tollat omnia genera inimicitias, vnde ſolẽt ſequi in vita maxima perturbationes.

b Prudentia, & bonitas, duæ ſunt cauſſæ, quibus maximè adduci poſſint, vt patres reuereantur.

c Id eſt, qui appareo, Hebrai enim miniſtros principum, adſtare dicunt, id eſt, paratos eſſe ad capeſſenda principum imperia.

eius: & occultauit se mensibus quinque, dicens,

25 Nempè ita mihi fecit Dominus diebus quibus *me* intuitus est, *vt* auferret probrum illud meum inter homines.

26 [3] Mense autem sexto, missus est Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilææ, cui nomen Nazareth:

27 ‖ Ad virginem [d] desponsam viro cui nomen erat Ioseph, ex [e] domo Dauid: nomen autem virginis *erat* Maria.

28 Ingressus igitur Angelus ad eam, dixit [f] Aue [g] gratis dilecta: Dominus tecum *est:* [h] benedicta tu inter mulieres.

29 Illa verò quum *eum* vidisset, [i] perturbata est super eius sermone: & cogitabat qualis esset salutatio ista.

30 Tunc dixit ei Angelus, Ne time Maria: [k] es enim in gratia apud Deum.

31 ‖ Et ecce, concipies in vtero, & paries filium: ‖ & vocabis nomen eius Iesum.

32 Hic erit magnus, & Filius Altissimi [l] vocabitur: dabitque ei Dominus Deus sedem Dauid patris ipsius:

33 ‖ Regnabitque super domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.

34 Dixit autem Maria ad Angelum, [m] Quomodo erit istud, quandoquidem virum non sum [n] cognitura?

3 Angelus nascituro Domino inseruiens, ad virginem Mariam mittitur, in qua Filius Altissimi Dauidi promissus, virtute Spiritus sancti concipitur.

Matt.1.18.

d Id est, sponsione promissam.

e Idem dicendum est de Maria, alioquin non esset Christus filius Dauid.

f 3.Gaude. Esa.7.14. Infrà,2.21, matt.1.21.

g Ad verbum, reddi possit gratia & fauoris plena, subycitur autem exegetice, quisnam sit ille fauor, Dominus est tecum. Dan.7.14.27, mich.4.7.

h Scilicet à Deo.

i Re tam insolenti commota. *k Ad verbum, inuenisti, Hebraei enim inuenire gratiam eos dicunt, qui sunt in gratia.* *l Id est, declarabitur, cùm enim Filius esset ab aterno, suo tempore manifestatus est in carne.* *m Rei magnitudo cogit, vt sciscitetur Virgo, non quod diffidentia moueatur, imò cùm tantùm de modo concipiendi roget: constat cæteris credidisse.* *n Heb. Quo honesto vocabulo cum viro congressionem significant: sensus autem est, qui fiet istud, nam cùm ea sim qua futura sit Christi mater, satis intelligo, id futurum esse debere sine congressu viri: edocta etenim erat Virgo sancta, è Virgine nasciturum Messiam.*

4 Elisabet Iohānem & Maria Christum in vtero gestantes, sancto Spiritu afflatæ, mutuò sibi gratulantur.

35 Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus [o] superueniet in te, & virtus Altissimi inumbrabit te: propterea *id* etiam quod nascetur ex te [p] sanctum, [q] vocabitur Filius Dei.

36 Et ecce, Elisabet [r] cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua: & [s] hic mensis est sextus ipsi quæ vocabatur sterilis.

37 Quia apud Deum non erit impossibile vllum [t] verbum.

38 Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini: fiat mihi secundum verbum tuum. Et abijt ab ea Angelus.

39 [u] Quum autem surrexisset Maria per eos dies, profecta est in [u] montanam *regionem* cum festinatione in [x] vrbem Iuda:

40 Et ingressa est domum Zachariæ, & salutauit Elisabet.

41 Et factum est vt audiuit Elisabet salutationem Mariæ, [y] salijt fœtus in vtero eius: & repleta est Spiritu sancto Elisabet:

42 Exclamauitque voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, quia [z] benedictus fructus vteri tui.

43 Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?

44 Ecce enim, vt peruenit vox salutationis tuæ ad aures meas, salijt fœtus exultans in vtero meo.

45 Et beata quæ credidit: nam perficientur ea quæ dicta sunt ei [a] à Domino.

o Id est, efficiet sua vi Spiritus sanctus vt gignas.

p Purum & ab omni labe immune, nam qui erat sublaturus peccatum, peccati expers esse debuit.

q Declarabitur, vel manifestabitur.

r Etiamsi Elisabeta ex tribu esset Leui, cognata tamen Maria esse potuit, nam cum caueretur vt filia nuberent viris suarum tribuum, ne scilicet tribuum distributiones confunderentur, non impediebant quin ex alijs tribubus Leuita vxores ducerent: Leuitis enim nulla portio assignata fuit, in terra diuisione.

s Id est, Sextum iam agit mensem ex quo concepit,

t Id est, Quicquid Dominus dixerit.

u Quæ exposita erat ad meridiem Hierosolymorum.

x Id est, Hebron, quæ olim Cariath-arbe dicta fuit, quæ vna fuit ex vrbibus quæ fuerunt concessæ Leuitis in tribu Iuda, & quæ in montibus Iuda fuisse traditur. Ios. 14. & 21. 9.

y Fuit hic motus extraordinarius.

z Benedictus est Christus humana natura respectu.

a i. (quod barbarè dicunt) ex parte Dei.

46 [s] Tunc

46 [5] Tunc ait Maria, [b] Magnificat anima mea Dominum,

47 Et exultat ſpiritus meus ſuper Deo ſeruatore meo:

48 Quia [c] reſpexit [d] humilem ancillam ſuam, ecce enim, ex hoc *tempore* beatam me prædicabũt omnes [e] ætates:

49 Quia [f] magnificè mecum egit potẽs ille, cuius ſanctum *eſt* nomen:

50 Et cuius miſericordia in [g] omnes ætates *parata eſt* [h] timentibus ipſum.

51 ‖ Forte facinus fecit [i] brachio ſuo: [k] ‖ diſſipauit ſuperbos [l] cogitatione cordis ipſorum.

52 Detraxit [m] potentes è thronis, & extulit [n] humiles.

53 ‖ [o] Famelicos impleuit bonis, & diuites ablegauit inanes.

54 ‖ [p] Suſcepit Iſrael [q] puerum ſuum, vt memor eſſet miſericordiæ.

55 (‖Prout [r] loquutus eſt patribus noſtris, *nimirum* Abrahamo, & [ſ] ſemini eius) in æternum.

56 Manſit autem Maria cum illa quaſi menſes tres: & *poſteà* reuertit domum ſuam.

57 [6] Eliſabetæ verò impletum eſt tempus pariendi: & peperit filium.

58 Et audierunt accolæ & cognati eius, Dominum magnifica miſericordia ſua vſum eſſe erga eam: ‖ & ei gratulabantur.

59 Et factum eſt, die octauo venerunt vt cir-

5 Chriſtus afflictorum Redemptor, ſuperborum vltor, Patribus promiſſus, reipſa tandem exhibitus.

6 Iohannis natiuitas nouis miraculis illuſtratur.

b Altè & magnificè prædicat. Eſa.51.9. Pſal.33.10, eſa.29.15.

c Gratuito amare eſt complexus. 1.Reg.2.6, pſal.34.11. Eſa.30.18, & 41.8, & 54.5, ierem.31.3.20. Ge.17.19, & 21. 15, pſal.132.11.

d Ad verb. humilitatem, i. abiectam meam cõditionem: non ergo prædicat ſua merita Virgo, ſed gratiam Dei. Suprà.14.

e Vide Matt. 11.16.

f Ad verb. Magnifica, ſeu ingentia facinora. g Ad verb. ætates ætatum. i. in perpetuum, vel ad poſteros vſq; in mille ſecula. h Piè ac religiosè viuentibus, Heb. i Pleonaſmus, Hebræis familiaris, ſumitur autem brachium pro robore. k Quaſi palea à vento diſſipatur. l i. Diſſipauit eos & cogitationes ipſorũ, vel per cogitationes ipſorum, vt malum conſilium fuerit conſultori peſſimum. m Opibus aut poteſtate inſignes. n Abiectos & viles, tales autẽ ſunt re vera pauperes ſpiritu. i. qui ſibi coràm Deo nihil tribuunt. o Qui ad extremam redacti ſunt inopiam. p Proſtratum, manu ſua ſublenauit. q Seruum ſuũ. r Id eſt, Pollicitus eſt. ſ Poſteritati.

cuncíderent puerulum: & vocabant eum ex nomine patris ipſius, Zachariam.

60 Sed reſpõdens mater eius ait, Nequaquam: ſed vocabitur Iohannes.

61 Et dixerunt ad eam, Nemo eſt in cognatione tua qui vocetur iſto nomine.

62 [t] Innuebant enim patri eius [u] quid vellet eum vocari.

63 Iſque poſtulatis tabellis ſcripſit, dicẽs, ‖ Iohannes eſt nomen eius. Et mirati ſunt omnes.

64 [x] Apertum eſt autem os eius illicò, & lingua eius loquebatur, benedicens Deo.

65 Ortus eſt igitur timor omnibus accolis eorum: & in tota montana regione Iudææ [y] diuulgata ſunt omnia [z] verba iſta.

66 Et omnes qui audierunt, [a] repoſuerunt ea in corde ſuo dicentes, Quiſnam puerulus hic erit? [b] Manus autem Domini erat cum eo.

67 Et [7] Zacharias pater eius repletus eſt Spiritu ſancto: prophetauitque, dicens:

68 ‖ [c] Benedictus Dominus Deus Iſrael, quòd [d] inuiſerit & [e] redemerit populum ſuum,

69 ‖ Et [f] erexerit cornu ſalutis nobis in domo Dauid pueri ſui:

70 ‖ Prout loquutus eſt per os ſanctorum, qui à [g] ſeculo fuerunt, Prophetarum ſuorum.

71 *Fore vt nos* ſeruaret ex inimicis noſtris, & è manu omnium qui oderunt nos.

72 Vt vteretur miſericordia erga patres noſtros, [h] ac memor eſſet Teſtamenti ſui ſancti.

7 Iohannes vixdum natus, autoritate Spiritus ſancti, muneri ſuo initiatur.

t *Signis & nutibus petebant.*

u *Id eſt, Quo nomine.*

Suprà, 13.

x *Reſtitutus eſt illi vſus vocis.*

y *Ad verb. ſermonibus omnibus celebrata.*

z *Quicquid dictum aut factum fuerat.*

a *Diligenter & attentè conſiderarunt, & velut infixerunt animo.*

Infr. 2. 30, matt. 1. 22. Pſal. 132. 17.

b *Id eſt, præſens Dei fauor, & ſingularis quadam virtus in eo apparebat.*

Pſal. 132. 18. ierem. 23. 6. &, 30. 20.

c *Omni laude dignißimus.*

d *Quod ipſe ſe memorem reipſa declarauit populi ſui, adeò quidem vt ipſe è cælo deſcenderit, vt præſens eos inuiſeret, & redimeret.* e *Perſoluto lytro. id eſt, noſtræ redemptionis pretio.* f *Cornu Hebrais, robur ſignificat, metaphora à cornupetis ducta: erigere autem robur Iſraelis, eſt cum vires Iſraelis collapſæ videbantur eſſe, regnum tamen Iſraeliticum proſtratis aduerſarijs aſſerere.* g *A mundo condito.* h *Vt reipſa oſtenderet ſe memorem eſſe.*

73 Et

73 Et ‖ iusiurandi quod iurauit Abrahamo patri nostro, *nimirum se* daturum nobis:

74 Vt sine metu, è manu inimicorum nostrorum liberati, seruiremus ipsi,

75 ‖ Cum sanctitate & iustitia in [i] ipsius conspectu, cunctos dies vitæ nostræ.

76 Tu verò [k] puerule, Prophera Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias eius.

77 Et [l] des cognitionem salutis populo eius, per [m] remissionem peccatorum ipsorum:

78 Propter [n] viscera misericordiæ Dei nostri, quibus inuisit nos ‖ [o] germen ex alto:

79 Vt appareat ijs qui in tenebris & [p] vmbra mortis positi sunt, ad dirigendos pedes nostros in [q] viam pacis.

80 Ipse autem puerulus crescebat & corroborabatur Spiritu: fuitque in desertis ad eum vsque diem quo se ostenderet apud Israelem.

Gen. 22. 16, ierem. 32. 33, hebr. 6. 13. 17.

i Deo approbatore, sup. 5. 1. Pet. 1. 15.

k Id est, quantumuis hodie tantillus sis.

l Id est, aditum patefacias.

m Remissio peccatorum est modus quo nos Deus seruat, Ro. 4. 7. Supra, 17. Zach. 3. 8, & 6. 12, malach. 4. 2.

n Propter intimam, & ipsis visceribus haberem misericordiam.

o Alludit ad lucos Ierem. 23. 5. & Zach. 3. 8. & 6. 12. dicitur autem germen ex alto, i. diuinitus ad nos missum, non sicut alia sunt germina quæ è terra germinant.

p Vide Matt. 4. 16.

q i. In eam viam qua ad veram felicitatem deducit.

CAP. II.

1 Censetur tota terra à Cæsare Augusto. 7 Nascitur Christus. 13 Canticum Angelorum. 21 Christus circuncidituv. 22 Puerpera Maria purgatio. 28 Symeon suscipit Christum. 29 Canticum Simeonis. 36 Anna prophetissa. 40 Puer Christus. 46 Iesus cum doctoribus disputat.

1 FActum [a] est autem diebus illis, prodijt edictum à Cæsare Augusto, vt [a] describeretur [b] tota terra.

2 (Hæc descriptio prima, facta est præside Syriæ Cyrenio)

CAP. II.

1 Filius Dei, forma serui accepta exinanitus, in stabulo pauper nascitur. Idem tamen per Augustum regum huius mundi maximum, cuius nihil tale cogitantem,

sibi cunas præparat in Bethlehem, vt Prophetæ prædixerant.

a i. Vt describeretur omnium ciuitatum capitibus, intelligeretur, qua cuiusque regionis, vrbis, familiæ, domus facultates essent.

b Quam latè pateret imperium Romanum.

3 Ibant igitur omnes vt describerentur, in suam quisque vrbem.

4 Ascendit autem etiam Ioseph à Galilæa, ex vrbe Nazareth, in Iudæam, ‖in [c] vrbem Dauid quæ vocatur Bethlehem (propterea quòd esset ex domo & familia Dauid.)

5 Vt describeretur cum Maria desponsa sibi vxore, quæ erat prægnans.

6 Factum est autem quum essent illic, completi sunt dies quibus ipsa pareret.

7 Peperit igitur filium suum primogenitum, & fascijs eum inuoluit, reclinauitque eum in præsepi: eo quòd non erat eis locus in diuersorio.

8 [2] Erant autem pastores in eadem regione, [d] excubantes, & [e] agentes vigilias noctis super gregem suum:

9 Et ecce, Angelus Domini [f] superuenit ipsis & gloria Domini circumfulsit eos: & timuerunt timore magno.

10 Tunc dixit eis Angelus, Ne timete: ecce enim [g] euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit toti populo:

11 *Nempè* natum esse vobis hodiè Seruatorem (qui est Christus Dominus) in vrbe Dauid.

12 Hoc autem vobis signum *erit*, Inuenietis infantem fascijs inuolutum, iacentem in præsepi.

13 Et repentè adfuit cum Angelo multitudo [h] exercituum, cœlestium, laudantium Deum, & dicentium,

14 Gloria in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax, in homines [i] beneuolentia.

15 Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cœlum, tum pastores illi dixerunt alij ad alios, Eamus sanè Bethlehem vsque, & videamus [k] factum istud quod Dominus notum fecit nobis.

16 Venerunt igitur festinantes, & inuenerunt Mariam

Iohan. 7. 41.
c In qua natus & educatus fuerat Dauid.
d Foris & sub dio pernoctantes.
e Ad verb. custodientes custodias, nox enim quatuor custodys, i. vigilijs dividebatur.
2 Puer uli in præsepi iacentis deitatē & officium Angeli ipsi pastoribus declarant, neglecto potentum fastu.
f Repentè venit, cum nil tale illi sperarent.
g Latus vobis adsum nuncius ingentis gaudij.
h Copia Angelorum, quibus tanquam militibus circumsepta est Dei maiestas.
i Propensa erga homines Dei voluntas, bona, infinita, & gratuita.
k Ad verb. verbū istud, i istud totum negotiū de quo audiuimus.

Mariam & Ioſeph, & infantem iacẽtem in præſepi.

17 Quum vidiſſent autem, diuulgauerunt id quod dictum fuerat ipſis de puerulo illo.

18 Et omnes qui audierunt, mirati ſunt ea quæ ipſis dicta fuerant à paſtoribus.

19 Maria verò iſta omnia conſeruabat, [l] conferens *ea* in corde ſuo.

20 Reuerſi ſunt autem paſtores, glorificantes & laudantes Deum ſuper omnibus quæ audierant & viderant, prout ipſis dictum fuerat.

21 [3] || Et quum aduenisſet dies octauus vt circuncideretur puerulum, || tunc vocatum eſt nomen eius, IESVS, quod vocatum fuerat ab Angelo priuſquam ipſe in vtero conciperetur.

22 [4] Et quum impleti fuiſſent dies [m] purgationis Mariæ || ſecundum legem Moſis, adduxerunt eum Hieroſolymam, vt ſiſterent eum Domino,

23 (Prout ſcriptũ eſt in Lege Domini, || Omnis maſculus [n] primogenitus, ſanctus Domino [o] erit):

24 Et vt darent oblationem, || ſecundum *id* quod [p] dictum eſt in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.

25 [5] Et ecce, quidam erat in Hieruſalem cui nomen Simeon: *erátque* homo iſte iuſtus ac [q] religioſus, expectans conſolationem Iſrael: & [r] Spiritus ſanctus erat ſuper eum.

26 Fueratque ipſi [r] diuinitus nuntiatum à Spiritu ſancto, *ipſum* non [t] viſurum mortem priuſquam vidiſſet Chriſtum illum Domini.

27 Is igitur venit impulſore Spiritu in tem-

3 Chriſtus Eccleſiæ caput, ſub Lege factus, vt nos (quod & ipſũ Ieſu nomen indicat) à maledictione Legis liberaret, circumciſus, obſignat in ſui ipſius carne, Patrum circunciſionem. *Gen.17.12, leuit.12.3. Supr.1.31, mat. 1.21, iohan.7.22.*

4 Chriſtus cui impoſita erãt omnia noſtra peccata, Deo ſecundum Legem oblatus, & Mariam & nos omnes in ſeſe purificat. *Exod.13.21, num.8.6. Leuit.12.6.*

5 Simeon publicè in tẽplo, Meſſiæ aduentum, Iſraelis magna ex parte reiectionem

& Gentium vocationem ſurdis prædicit.

l Diligenter ſecum omnia iſta expendens. m Scilicet vt legem implerent, alioquin impura non reddita erat Virgo. n Ad verb. adaperiens matricem, i. qui primus naſcebatur. o Ad verb. vocabitur. p i. Quod mandatum erat. q Attentè & cautè circumſpiciens. r i. Ornatus erat donis ſpiritus. Metonymia. ſ Vide Mat.2.12. accidit, ſcilicet Simeoni, dum diligenter plenitudinem temporum ſcrutatur, quod Danieli, Dan.9.2. t Heb.1. non ſenſurum mortem.

plum. & quum introducerent puerulum Iesum
u parentes, vt eius causa facerent quod ex Lege cō-
sueuerant.

28 Tunc ipse accepit eum in vlnas suas, & be-
nedixit Deo, ac dixit,

29 Nunc x dimittis seruum tuum Domine, y se-
cundum verbum tuum, in pace.

30 Quia z viderunt oculi mei a salutem tuam,

31 Quam parasti b in oculis omnium populorū:

32 Lumen c patefaciendum Gentibus, & glori-
am populi tui Israël.

33 Pater autem & mater eius mirabantur super
ijs quæ dicebantur de eo.

34 Et benedixit eis Simeon, dixitq; Mariæ ma-
tri eius, ‖ Ecce d positus est iste in e casum & resur-
rectionem multorum in Israel, & in f signum cui
contradicatur:

35 (Quin & tuam ipsius animam g traijciet
gladius) vt detegantur ex multis cordibus cogita-
tiones.

36 h Erat etiam *quædam* Anna prophetissa, filia
Phanuel, ex tribu Aser: hæc processerat in multam
ætatem, postquam vixisset cum viro annis septem à
virginitate sua.

37 Et *quum esset* vidua quasi annorum octogin-
ta quatuor, non abscedebat à templo, ieiunijs ac
deprecationibus seruiens *Deo* noctem ac diem:

38 Hæc igitur eo ipso momento h quum super-
uenisset, vicissim confitebatur Domino, & loque-
batur de eo omnibus qui expectabant redemptio-
nem in Hierusalem.

39 At *illi* vt perfecerunt omnia secundum Le-

6 Additur Si-
meoni altera
testis, & quidē
omni excepti-
one maior,
omnes ad ex-
cipiendum ex-
hibitum Mes-
siam inuitans.

u *Ioseph & Ma-
ria, loquitur au-
tem ex vulgi o-
pinione.*

x *Potestatem
mihi fac à di-
scedendi ex hac vi-
ta, vt patribus
meis adiungar.
Esa. 38. 22, rom.
9. 32, 1. pet. 2. 8.*

y *Secundum id
quod mihi es pol-
licitus.*

z *Id est, quod
ipsi oculis vidi,
antea enim ani-
mo videbat, vt
de Abrahamo
dicitur, Vidit
diem meum &
gauisus est.*

a *Ad verb. Id
quo salus conti-
netur.*

b *Ad verbum,
Ante faciem, tā-
quam signum a-
liquod edito loco
positum, quo cō-
uertantur omni-
um oculi.* c *Quod Gentibus illucescat.* d *Pro scopo est destinatus & consti-
tutus a Deo.* e *Casum reproborum sua pereuntium culpa, resurrectionem ele-
ctorum quibus datur vt credant.* f *i. Scopum, quem omnes certatim figere con-
tendunt.* g *i. Sanctissimā vulnerabit doloribus.* h *i. Vna cum Simeone.*

gem

gem Domini, reuerſi ſunt in Galilæam, in vrbem ſuam Nazareth.

40 Puerulus autem creſcebat, & corroborabatur Spiritu, [i] implebaturque ſapientia: & Dei gratia ipſi inerat.

41 [7] Ibant verò parentes eius quotannis Hieroſolymam, || in feſto paſchæ.

42 Quum igitur factus eſſet annorum duodecim, aſcenderunt ipſi Hieroſolymam ſecundum ritum feſti.

43 Peractiſque *eius* diebus, quum reuerterentur illi, remanſit puer Ieſus in Hieruſalem: quod neſciuit Ioſeph, nec mater eius.

44 Exiſtimantes autem eum eſſe in comitatu, ierunt viam *vnius* diei: & requirebant eum inter cognatos, & inter notos.

45 Et quum eum non inueniſſent, reuerſi ſunt in Hieruſalem, quærentes eum:

46 Et factum eſt, triduo pòſt inuenerunt eum in templo, ſedentem in medio magiſtrorum, & audientem eos, & eos interrogantem.

47 Obſtupeſcebant autem omnes qui eum audiebant, ſuper intelligentia & reſponſis eius.

48 Et eo viſo fuerunt attoniti: & dixit ei mater eius, Fili, cur ita feciſti nobis? ecce, pater tuus & ego cruciati quærebamus te.

49 [8] Tunc dixit ad eos, Quid eſt quòd quærebatis me? *an* neſciebatis quòd in ijs quæ Patris mei ſunt, oportet me eſſe?

50 At ipſi non intellexerunt verba quę ipſis loquutus erat.

51 [9] Deſcendit autem cum eis, venitque Nazareth: & erat eis ſubiectus. Et mater eius conſeruabat omnia hæc in corde ſuo.

52 Ieſus autem proficiebat ſapientia & ſtatura ac gratia apud Deum & homines.

i Vis illa Diuina ſeſe pro ætatis progreſſu in homine Chriſto exerebat. Deut. 26. 1.

7 Extraordinario facto, Scribę & Phariſæi ad audiendam ſuo tẽpore Chriſti ſapientiam excitantur.

8 Minimè quidem negligenda, ſed tamen Dei gloriæ ſecundum vocationem noſtram poſtponenda ſunt quæcunque hominibus officia debemus.

9 Chriſtus, verus homo, per omnia nobis ſimilis factus, excepto peccato.

CAPVT III.

4 Iohannes hortatur ad resipiscentiam. 15 Testimonium ipsius de Christo. 20 Herodes illum in carcerem inclusit. 21 Christus baptizatur. 23 Catalogus Maiorum Christi.

1 Iohannes tẽpore à Prophetis prædicto prodiens, iacit exhibiti Euangelij fundamenta: vera Legis obseruatione,& gratuita in Christo pone ipsum aduentãte misericordia proposita, addito etiam baptismo, efficaci tũ regenerationis;tum remissionis peccatorũ symbolo. *Act.4.6. Mat.3.1. mar.1.4. Esa.40.3, iohan.1.23, Mat.3.7.*

1 ANno [1] verò decimoquinto imperij Tiberij Cæsaris,Pontio Pilato præside Iudææ, & tetrarcha Galilęę Herode,Philippo autem ipsius fratre tetrarcha Iturææ & Trachonitidis regionis,& Lysania Abilenes tetrarcha,

2 ‖ Sub Pontificibus maximis [a] Anna & Caiapha, factum est verbum Domini ad Iohannem Zachariæ filium,in deserto.

3 ‖ Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Iordani, prædicans [b] Baptismum resipiscentiæ in remissionem peccatorum.

4 Vt est scriptum in libro sermonum Esaiæ Prophetæ,dicentis,‖Vox clamantis in deserto,Parate viam Domini,complanate semitas eius.

5 Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quæ curua sunt, fient *via* recta,& asperæ viæ *fient* planæ.

6 Videbitque omnis [c] caro [d] salutem Dei.

7 Dicebat igitur turbæ venienti vt baptizaretur ab ipso,‖ Progenies viperarum quis præmonstrauit vobis vt futuram iram effugeretis?

8 Ferte igitur fructus dignos ijs qui resipuerint,& ne cœperitis dicere apud vosipsos, Patrem habemus Abraham. Dico enim vobis,posse Deum etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

9 Iam verò securis etiam ad radicem arborum posita est: omnis igitur arbor non edens fructum bonum,exciditur,& in ignem abijcitur.

10 Tunc interrogauit eum turba,dicens, Quid igitur faciemus?

11 Respon-

a Hic vocatur à Iosepho Ananus.
b Vid. Mat.3.
c Omnis caro, pro omni homine.
d Vid. sup.2.30.

11 Respondens autem dixit eis, ‖ Qui habet duas tunicas, impertiat non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.

12 Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ei, Magister, quid faciemus?

13 Ipse verò dixit eis, Nihil amplius quàm quod [e] constitutum est vobis, exigite.

14 Interrogauerunt autem eum etiam milites, dicentes, Et nos quid faciemus? & dixit eis, Neminem concutite, neque calumniamini: & contenti estote [f] stipendijs vestris.

15 [2] Expectante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohanne, nùmnam ipse esset Christus ille,

16 Respondit Iohannes, dicens omnibus, ‖ [g] Ego quidem baptizo vos aqua: sed venit qui validior me est, cuius non sum dignus qui soluam solearum corrigiam: ipse vos baptizabit Spiritu sancto & igni.

17 [3] Cuius ventilabrum in manu ipsius, & perpurgabit aream suam: cogetque triticum in horreum suum, paleam autem exuret igni inextinguibili.

18 Multa igitur etiam alia exhortans euangelizabat populo.

19 [4] ‖ Herodes autem tetrarcha quum arguerétur ab eo de Herodiade vxore Philippi fratris eius, deque omnibus sceleribus quæ ipse fecerat:

20 Adiecit & hoc supra omnia, quod inclusit Iohannem in carcere.

21 ‖ [5] Factum est autem quum baptizaretur omnis populus, & Iesus baptizatus esset, & precaretur, vt apertum sit cœlum:

Iac.2.15, 1.ioh.3.17.

2 Vt ritè & cũ fructu sacramẽta percipiamus, neque in signis hærẽdum, neque in eo qui signa administrat, sed ad Christũ sacramentorũ autorẽ, & rei ipsius per sacramenta adumbratæ exhibitorem, assurgendum est *Mat.3.11, mar. 1.8, ioh.1.26, act.1.5, & 8.4, & 11.16, & 19. 4.*

3 Euangelium est mundi totius cribrum.

4 Iohannis præconium morte ipsius sanciri oportuit. *Mat.14.3, mar. 6.17.*

Mat.3.13, mar.1.9, ioh.1.32.

5 Baptismus noster in capite Ecclesiæ sanctificatur, simulque ipsius Patris voce, Christus æternus Rex noster, sacerdos & Propheta declaratur.

e Quæ summa est exigenda pecunia vectigalis. f Ad verb. opsonijs vestris, nam cibaria militibus dabantur cum paruxillo pecunia. g Vide Mat.3.11.

22 Ac descenderit Spiritus sanctus corporea specie tanquam columba, supra eum: & vox de cœlo extiterit, dicens, Tu es Filius ille meus dilectus, in te acquiesco.

23 [6]Ipse autem Iesus incipiebat esse quasi annorum triginta, filius (vt existimabatur) Ioseph, qui fuit *filius* Heli,

24 Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianna, qui fuit Ioseph,

25 Qui fuit Matthathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Esli, qui fuit Naggæ,

26 Qui fuit Maath, qui fuit Matthathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioseph, qui fuit Iuda,

27 Qui fuit Ioanna, qui fuit Rhesa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,

28 Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosam, qui fuit Elmodam, qui fuit Er,

29 Qui fuit Iose, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,

30 Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Ionan, qui fuit Eliacim,

31 Qui fuit Melea, qui fuit Mainan, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid.

32 Qui fuit Iesse, qui fuit Obed, qui fuit Boos, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson,

33 Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esron, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ,

34 Qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abraham, qui fuit Thara, qui fuit Nachor,

35 Qui fuit Saruch, qui fuit Ragau, qui fuit Phalec, qui fuit Heber, qui fuit Sale,

36 Qui fuit Arphaxad, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech,

37 Qui fuit Mathusala, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Mahalaleel, qui fuit Cainan,

38 Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam,

6 Christi secundum carnem genus ad Adamum & inde ad Deum vsque deducitur, vt eum esse constet quē vnum Deus Abrahamo & Dauidi promissum, ab æterno Ecclesiæ suæ ex omni hominum genere colligendæ destinauit.

dam, qui fuit [h] Dei.

h Videlicet filius nō genitus, sed factus: Nam ea ratione aliquādo ſi Patrē Deus nuncupat, Deu. 32. 6

CAP. IIII.

1 De tentatione & ieiunio Christi. 16 Decet in Nazaret magna omnium admiratione. 24 Propheta in patria docens contemnitur. 33 Damoniacus sanatur. 38 Socrus Petri sanatur. 40 Sanantur & infirmi. 41 Et damones confitentur Christum.

CAP. IIII. Matt. 4.1, marc. 1.12.

1 IEsus ‖ [1] autem plenus Spiritu sancto, reuertit à Iordane, & actus est ab *eodem* Spiritu in desertum.

1 Christus in desertum quasi extramundū abreptus, post quadraginta dierū ieiuniū, Satana ter superato, velut è cœlo victor repentè prodiēs munus suum aggreditur. Deut. 8.3, matt. 4.4.

2 Dies quadraginta, tentante *eum* diabolo. Neque comedit quicquam per illos dies: sed ijs exactis posteà esurijt.

3 [2] Tunc dixit ei diabolus, Si Filius es Dei, dic isti lapidi, vt fiat panis.

4 Et respondit ei Iesus, dicens, Scriptum est, ‖non pane solo victurum hominem, sed omni verbo Dei.

5 Tunc quum subduxisset eum diabolus in montem sublimem, ostendit ei omnia regna terræ [a] puncto temporis.

2 Christus primùm ad diffidētiā de Deo, deinde ad opū & bonorū studiū, tertiò denique ad vanā de se confidētiam à Satana solicitatus, ter eū Dei verbo vincit. Deut. 6.16, & 10.20.

6 Et ait ei diabolus, Tibi dabo [b] potestatem hanc vniuersam, & gloriam illorum *regnorum*. nam mihi [c] tradita est, & cuique voluero, do eam.

7 Itaque si tu adoraueris me, erunt tua [d] omnia.

8 Respondens autem Iesus, dixit ei, Abscede à me Satana: scriptum est enim, ‖ Adorabis Dominum Deum tuum: & ei soli seruies.

9 [e] Tum duxit eum in Hierusalem, & eum statuit supra pinnas templi: & dixit ei, Si Filius Dei es, iac[illegible] ipsum hinc deorsum.

a Momento tēporis: metaphora ducta à Scribarum punctis. b Metonymicè potestatis nomine, regna ipsa intelligit. c Verè quidē illud. nam princeps est mundi, at precariò, non autem absolutè: itaque malè colligit, se dare ea cui velit. d Ex edito loco, cui subiecta erat ampliſsima regio, situs omnium regionum ei commonſtrabat. e In totum hunc locum. vide Matth. 4.

10 Scriptum est enim, ‖ Angelis suis mandabit de te, vt custodiant te.

11 Et in manus tollent te, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.

12 Respondens autem Iesus dixit ei, Dictum est, ‖ Non tentabis Dominum Deum tuum.

13 Et finita omni tentatione, diabolus abscessit ab eo ad tempus.

14 Reuersus est autem Iesus cum virtute Spiritus in Galilæam: & fama de eo exijt in totam circumiacentem regionem.

15 Et ipse docebat in synagogis eorum, omnibus ipsum glorificantibus.

16 ‖ [3] Venit igitur Nazareth vbi fuerat nutritus: & intrauit, vt consueuerat, die Sabbathi, in synagogam: & surrexit vt legeret.

17 Tunc datus est ei liber Esaiæ prophetæ: quumque [f] explicuisset librum, inuenit locum *in* quo scriptum erat,

18 ‖ Spiritus Domini super me, propterea quòd vnxit me: vt euangelizem pauperibus misit me, vt sanem contritos corde, vt prædicem captiuis dimissionem, & cæcis [g] visus recuperationem, & confractos emittam in libertatem:

19 Vt prædicem annum Domini acceptum.

20 Et complicatum librum quum reddidisset ministro, sedit: & omnium in synagoga oculi erãt intenti in eum.

21 Cœpit autem eis dicere, Hodiè impleta est hæc Scriptura [h] audientibus vobis.

22 [4] Et omnes [i] testimoniũ ei dabant, ac [k] mirabãtur super sermonibus *plenis* [l] gratia, qui proce-

debant

3 Christ⁹ quis sit, & quorsum venerit, ex Esaia propheta palàm suis demonstrat.

Psal.91.12.

Deut.6.16.

4 Familiaritas contemptũ etiã Christi gignit, qui propterea desertis suis sæpe ad extraneos migrat.

Matth.13.54, marc.6,1, ioh.4.45.

f Erant enim eo tempore libri teretes baculo circumuoluti.

Esa.61.1.

g Ad ver. reuidãtiam (barbarè tamen) dicere possis.

h Ad ver. in auribus vestris.

i i. Approbabãt cõmuni consensu ac voce de quibus ipse disserebat: testari enĩ hoc loco, & multis alijs similibus, significat aliquid publica professione comprobare.

k Huic Scripturarum collationi intererant non solùm doctores, sed & plebs: præterea vernaculo vtebantur sermone, alioquin non admirata fuisset multitudo. eundem ordinem instituit in Ecclesia Corinthiaca Paulus, 1. Cor. 14. l Vi illa diuina quæ in Christi verbis totóque habitu inerat, quæque homines mirificè ad se alliceret, Psal. 45.3, Diffusa est gratia in labijs tuis.

debant ex ore ipsius, dicebantque, Nónne iste est filius Ioseph?

23 Et dixit ad eos, Omninò dicetis mihi hoc prouerbium, Medice, cura teipsum: quæcunque audiuimus facta fuisse in Capernaum, fac etiam hîc in patria tua.

24 Dixit autẽ, Amen dico vobis, ‖ nemo Propheta acceptus est in patria sua.

25 Sed in veritate dico vobis, ‖ multæ viduæ erant diebus Eliæ in Israel, quando clausum est cœlum ad annos tres & sex menses, *adeò* vt fuerit fames magna per totam [m] regionem.

26 Sed ad nullã illarum missus est Elias nisi Sareptam *vrbem* [n] Sidoniæ, ad mulierem viduam.

27 ‖ Et multi leprosi erant in Israel [o] sub Elisæo propheta, sed nemo eorum purgatus est nisi Naaman Syrus.

28 [5] Tum repleti sunt omnes excãdescentia in synagoga, hæc audientes.

29 Et quum [p] surrexissent, eiecerunt eum extra vrbem, & duxerunt eum vsque ad [q] supercilium montis super quem vrbs ipsorum erat ædificata, vt præcipitarent eum,

30 Ipse verò quum transisset per medium eorum, profectus est.

31 Et descẽdit in Capernaum vrbem Galilææ, ‖ ibique docebat eos sabbathis.

32 ‖ Et percellebantur super doctrina eius. erat enim sermo ipsius cum autoritate.

33 ‖ Erat autem in synagoga quidam habens [r] spiritum dæmoniacum impurum, qui exclamauit voce magna,

34 [6] Dicens, Ah, quid nobis tecum Iesu Nazarene? venisti vt perderes nos? noui te quis sis, *nimirum* Sanctus ille Dei.

35 Et obiurgauit eum Iesus, dicẽs, Obmutesce,

Ioh.4.44.

5 Mũdus quo asperius reprehenditur, eo apertius furit: sed piorũ vita non est impiorum libidini sine exceptione exposita. *1.Reg.17.9, iac.5.17. 2.Reg.5.14.*

6 Christus nõ tantùm homines, quantũuis stupidos, sed ipsa etiã dæmonia, velint, nolint, percellit.

m Ad ver. terrã i. Israeliticã, Vide Marc.15.33.

n i. Qua erat in Sidoniorũ agro.

o Quo tẽpore Elisæus fũctus est munere Prophetæ. Matt.4.13, mar.1.21. Mat.7.29, mar.1.22. Marc.1.23.

p Dimisso conuentu, vel egressi è synagoga.

q Metaphoricos, pro parte montis editiore.

r Ad ver. spiritum dæmonij impuri. i. dæmonem impurum.

& exi ab eo. Tunc dæmonium, abiecto illo in medium, exijt ab eo, nihilque ei nocuit.

36 Et obortus est pauor in omnibus. & colloquebantur alij cum alijs, dicentes, Quid hoc rei est, quòd cum autoritate ac potestate imperat impuris spiritibus, & exeunt?

37 Et peruenit rumor de eo in omnem locum circamiacentis regionis.

38 7 || Quum surrexisset autem Iesus è synagoga, introiuit domum Simonis: socrus verò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerunt eum pro illa.

39 Tunc *ipse* [t] adstans supra eam, obiurgauit febrim: & *febris* eam dimisit. *illa* verò quum illicò surrexisset, ministrauit eis.

40 Occidente autem sole, omnes qui habebãt ægrotantes morbis varijs, ducebant ipsos ad eum: ille verò vnicuique ipsorum impositis manibus, sanauit eos.

41 8 || Exibant autem etiam dæmonia ex multis, clamantia ac dicentia, Tu es Christus ille Filius Dei. [t] Sed *ipse* obiurgans, non sinebat ea loqui, quòd scirent ipsum esse Christum.

42 9 [u] Orto autem die egressus profectus est in desertum locum: & turba quærebat eum, veneruntque vsque ad ipsum: & retinebant eum ne ab ipsis discederet.

43 Ille verò dixit eis, Certè etiam alijs vrbibus oportet me euangelizare regnum Dei: nam ad hoc missus sum.

44 Et prædicabat in synagogis Galilææ.

7 Christus, sanãdis solo verbo corporis morbis, cõfirmat se Deum esse omnipotentẽ, salutis hominũ causa missum. *Matt. 8. 14, marc. 1. 30.*

[t] *Gestus Christi ad lecti fulcrum inclinantis vt febricitantem alleuaret.*

8 Satã perpetuus veritatis hostis, ne tum quidẽ audiendus quum veritatem dicit. *Marc. 1. 35.*

[t] *Vide Marc. 1. 34.*

9 Nulla ne zeli quidẽ specie debemus in vocationis nostræ cursu retardari.

[u] *Id est, cùm prima luce, eique aduentante.*

CAP. V.

1 Christus docet è nauigio. 6 De captura piscium. 12 Leprosus. 16 In deserto orat Christus. 18 Paralyticus. 27 Leui publicanus. 34 Ieiunia & afflictiones Apostolorum post ascensionem. 36 37 38 Vetustis vtribus & vestibus discipuli debiles & minus robusti comparantur.

1 Factum

CAP. V.

Matt.4.18, marc.1.16.

1 Christus quatuor ascitos discipulos admonet Apostolicę functionis tãdem illis committendæ.

1 FActum ‖ [1] est autem, quum turba [a] imminere ei, audiendi verbi Dei causa, ipse stabat apud stagnum Genezaret:

2 Viditque duo nauigia quæ ad stagnũ erant: piscatores verò quum ex ijs descendissent, abluebant retia.

3 Ingressus autem in vnum istorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eum vt à terra [b] proueheret paululum: quumque concedisset, docebat turbam ex nauigio.

4 Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Prouehito in altum, & demittite retia vestra ad capturam.

5 Tum respondens Simon ait ei, [c] Magister, quum per totam noctẽ nos [d] fatigauerimus, nihil cepimus: tamen [e] ex tuo iussu demittam rete.

6 Et quum hoc feciſſent, concluserunt piscium multitudinem magnam. dirumpebatur autem rete eorum.

7 Et innuerunt socijs qui *erant* in altero nauigio vt venirent, & ipsis opitularentur. Venerũt igitur & impleuerunt ambas naues, ita vt mergerẽtur.

8 Quum autem *hæc* vidisset Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicens, Discede à me. Nam homo peccator sum, Domine.

9 Pauor enim [f] occuparat eum & omnes qui cum eo *erãt*, super captura piscium quam comprehenderant.

10 Similiter autem & Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socij Simoni. Tunc ait ad Simonem Iesus, Ne metue: ab hoc *tempore* homines viuos capies.

11 *Illi* autem quum subduxissent in terram nauigia, relictis omnibus, sequuti sunt eum.

2 Christus, leproso sui attactu mundato, & ad sacerdotes remisso, testatur se eum esse quo per fidem apprehẽso, nos omnes secũdum Legẽ immũdi, testimonio ipsius Dei, mũdi ac puri pronuntiemur.

Matt.8.2, marc.1.40.

12 [2] ‖ Et factũ est, quum esset in quadam vrbe, tum ecce *adfuit* quidam plenus lepra: ac viso Iesu

a Cum quasi in illum incumberet prouidendi, & audiendi studio, quæ res fecit vt è nauigio doceret.

b In altum.

c Epistates, id est qui rei alicui præest, alij Euangelistæ reuocarũt nomen Rabbi. d Vid. Mat. 6. 28.

e Ad verbum tuo, i. iuxta id quod præcipis.

f Vndiq; conclusum tenebat.

procidens in faciem, rogauit eũ, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

13 *Iesus* autem extensa manu tetigit eum, dicens, Volo, purgator. Et statim lepra abijt ab eo.

14 Ipse verò præcepit ei vt nulli *hoc* diceret: sed vade, *inquit*, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro purgatione tui, ‖ prout præcepit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio.

15 [3] Dimanabant autem eo magis sermones de eo: & conueniebat turba multa vt audirent, & per eum sanarentur à morbis suis.

16 Ipse autem secedens erat in desertis, & precabatur,

17 Et factum est quodam die, quum ipse doceret, essentque Pharisæi sedentes ac Legis doctores, qui venerant ex ommbus vicis Galilææ & Iudææ & *ex* Hierusalem: & [g] potentia Domini adesset *ei* ad sanandum [h] illos:

18 [4] ‖ Tunc ecce *adfuerunt* quidam ferentes in lecto hominem qui erat [i] paralyticus: & studebant eum inferre, & ponere in ipsius conspectu.

19 [k] Et quum non inuenissent qua parte eum inferrent, propter turbam, ascenderunt supra domum, & per tegulas demiserunt eum cum lectulo in medium, ante Iesum.

20 Qui fide eorum [l] visa, dixit, Heus tu, remissa sunt tibi peccata tua.

21 Tunc cœperũt ratiocinari Scribæ & Pharisæi, dicẽtes, Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata nisi solus Deus?

22 Iesus autem quum [m] nosset eorum ratiocinationes, respondens dixit eis, Quid ratiocinamini in cordibus vestris?

23 Vtrum est facilius, dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?

24 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse

Leuit.14.4.

3 Christus mauult doctrina quàm miraculis inclarescere, ideoque ab ijs discedit qui ipsum vt corporum medicum, nõ vt salutis autorem quærunt. *Matt.9.2, marc.2.3.*

4 Christus sanato paralytico, malorum omnium causam & remedium ostẽdit.

g Sese exereret vis illa in Christo, illo tempore.

h De quibus agit vers.15.

i Id est, enervatus, paralyticus verò nomen est vsitatum.

k Vid. Mar.2.

l Id est, cognita, Heb.

m Diuina scilicet intelligẽtia.

esse autoritate in terra remittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, & sublato lectulo tuo, proficiscere domum tuam.

25 *Is* autem illicò quum surrexisset in cõspectu eorum, sublato eo in quo iacuerat, abijt domum suam, glorificans Deum.

26 Et stupor cepit omnes, & glorificabãt Deum: & repleti sunt timore, dicentes, Certè vidimus inopinata hodie.

27 ‖ 5 Post hæc verò exijt, & conspexit publicanum nomine Leui, sedentem ad telonium, & dixit ei, Sequere me.

28 Et *ille* relictis omnibus surrexit, & sequutus est eum.

29 Et fecit ei Leui epulum magnum domi suæ: eratque turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipsis accumbebant.

30 Qui autem ex ijs erant Scribæ & Pharisæi, murmurabant aduersus discipulos eius, dicentes, Quare cum publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

31 Et respõdens Iesus dixit eis, Nõ opus est ijs qui sani sunt, medico: sed ijs qui malè affecti sunt.

32 ‖ Non veni vt vocarem iustos, sed peccatores ad resipiscentiam.

33 6 ‖ Ipsi verò dixerunt ei, Quare discipuli Iohannis ieiunant crebrò, & deprecationes faciunt, similiter & discipuli Pharisæorum: tui verò edunt & bibunt?

34 7 Ipse autẽ dixit eis, Num potestis facere vt filij thalami, quo *tẽpore* cũ ipsis est spõsus, ieiunent?

35 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, tunc ieiunabunt illis diebus.

36 Dicebat autem eis etiam per parabolã, Nemo panni culum noui vestimenti immittit in vestimẽtum vetus: alioqui & illud nouũ findit *vetus*, &

Matt. 9. 9. marc. 2. 14.

5 Ecclesia, est peccatorum Christi beneficio resipiscentium multitudo, cũ eo coniuuans, magno cum superbi & inuidi mundi offendiculo.

6 Hypocritarum & imperitorũ hominũ, est pietatem in ieiunio & rebus medijs collocare. *1. Tim. 1. 35.*

Matt. 9. 14. marc. 2. 18.

7 Leges de ieiunijs & alijs eiusmodi rebꝰ promiscuè & absque circũstantiarum discrimine positæ, non modò sunt tyrãnicę, sed etiam sum mè pernitiosæ in Ecclesia.

veteri non conuenit panniculus *sumptus* ex nouo.

37 Et nemo inijcit vinum nouum in vtres veteres: alioqui disrumpet vinum nouum vtres, & ipsum effundetur, & vtres peribunt:

38 Sed vinum nouum in vtres recentes inijciendum est: & vtraque conseruantur.

u *Salubrius.*

39 Et nemo qui biberit vetus, statim vult nouum: dicit enim, Vetus [u] vtilius est.

CAP. VI.

1 *Discipuli spicas vellunt Sabbatho.* 6 *De habente manum aridam.* 13 *Electio Apostolorum.* 20 *De beatitudinibus & maledictionibus.* 27 *Inimici diligẽdi.* 46 *Qui fructu verbum Dei sit audiendum.*

CAP. VI.
Matt.12.5, marc.3.1.
1 Christus aduersus superstitiosos in minutissimis quibúsque hærentes, ostẽdit ne sabbathi quidem legẽ sine omni exceptione latam fuisse, nedum vt in externa eius obseruatione posita esset hominum salus.
1.Reg.21.6. Exo.19.33, Ieuit.8,32, & 24.9. Matt.12.5, marc.3.1.

1 FActum ‖ [1] est verò vt sabbatho [a] altero primo pertransiret per sata. Vellebant autem eius discipuli spicas, edebántque, [b] confricántes manibus.

2 Quidam autem Phariſæorum dixerunt eis, Cur facitis quod non licet facere sabbathis?

3 Tunc respondens Iesus dixit eis, ‖ Ne hoc quidem legistis quod fecit Dauid quum esuriret ipse & qui cum eo erant?

4 Quomodo introierit domum Dei, & panes propositionis sumpserit, ederitq;, ac dederit etiam ijs qui secum *erant:* quos *panes* non licet edere ‖ nisi solis sacerdotibus?

5 Et dicebat eis, Filius hominis Dominus est etiam Sabbathi.

6 ‖ [2] Factum est verò etiam alio sabbatho vt ipse ingrederetur in synagogam, ac doceret. Erat

2 Charitas, omnium ceremoniarum regula.

a *Cùm spicas vellerent discipuli rectè annotat Epiph. in confutatione Ebionis, illud factum esse in festo Azimorum. Cùm autem in festis plurimum dierum vt in festo tabernaculorum & Paschæ, primus & vltimus dies pari celebrandi essent ceremonia, Leuit.23. vltimus ille dies commodè vocatur à Luca, secundo primum sabbathum. at Teoph. putat intelligendum esse alterum post primum alicuius festi.*

b *Ad verb. terendo comminuentes.*

autem

autem ibi quidam cuius manus dextera erat arida.

7 Obseruabant autem eum Scribæ ac Pharisæi an sabbatho sanaturus esset *illum*, vt inuenirent accusationem *aduersus* eum.

8 At ipse norat cogitationes eorum: & dixit homini qui habebat manum aridam, Surge, & sta in medio. Ille verò surgens stetit.

9 Dixit igitur eis Iesus, Interrogabo vos quiddam, [c] Licet sabbathis benefacere, an malefacere *cuipiam*? hominem seruare, an [d] perdere?

10 Et quum eos omnes circumspexisset, ait homini, Extende manum tuam. Ille autem ita fecit: & restituta est manus eius sana sicut altera.

11 Ipsi autem repleti sunt amentia: & colloquebantur alij cum alijs, quidnam facerent Iesu.

12 [3] Factum est autē illis diebus, abijt in montē ad precandum: [e] & pernoctauit *illic* precans Deū.

13 ‖ Et quum dies ortus esset, aduocauit discipulos suos, & quum ex ipsis elegisset duodecim, quos & Apostolos nominauit,

14 (*Nempe* Simonem, quem etiam nominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

15 Matthæum & Thomam, Iacobum Alphæi *filium*, & Simonem qui vocatur zelotes,

16 Iudam Iacobi *fratrem*, & Iudam Iscarioten, qui etiam fuit proditor.)

17 Descendit cum eis, stetitque in loco campestri: turbaque discipulorum eius, & multitudo magna plebis ex tota Iudæa & Hierusalem, & à [f] maritima *regione* Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & sanarentur à morbis suis:

18 Et qui torquebantur à spiritibus impuris: & sanabantur.

19 Et tota turba studebat eum tangere: quia virtus ab eo exibat, & sanabat omnes.

3 Christus nō absque feruētibus & lōgis precib⁹, duodecim contubernales, Apostolos futuros deligens, ostēdit quanta religione in Ecclesiasticis electionibus sit opus. *Infra*, 9.1, *mat.* 10.1, *mar.* 3.13, & 6.7.

4 Christus aduersus omnes philosophos, ac præsertim Epicureos, docet summum bonū nusquā hīc in terris, sed in cœlis esse repositum, afflictiones verò propter iustitiam, iter illud esse quoad id peruenitur.

c *Vid. Mar.* 3.4.

d *Qui non iuuat proximum cum iuuare possit, interficit.*

e *Ad verb. & erat pernoctans in oratione Dei.*

f *A toto illo tractu maris qui Syrophœnicia dicitur.*

Mat.5.1.
Esa.65.13.
Esa.61.3.7.
Mat.5.11.
5 Charitas Christiana plurimum à mundana diffidēs, non modò nō vindicat iniurias, sed etiam hostes vel acerbissimos complectitur, idq; propter Patrē cœlestē, nedū vt suam in benefaciēdo vtilitatē quærat.
Amos.6.1,
eccle.31.8.
Esa.65.13.
Mat.5.44.
g Id est, beati estis vos pauperes, est enim in tota oratione forma cōpellationis.
Mat.5.39.
1.Cor.6.7.
Mat.7.12,
Tob.4.16.
Mat.5.46.
h E Synagoga eiecerint vt explicatur Iohā.16.2.
Quæ quidē pœna in Ecclesia est grauissima, si modò censores iudicio legitimo, & ex verbo Dei iudicent.

20 ‖ Ipse verò sublatis oculis suis in discipulos, dicebat, [g] Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

21 ‖ Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. ‖ Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

22 ‖ Beati eritis quum vos oderint homines, & [h] separauerint vos, & conuitiati fuerint *vobis*, & nomē vestrū vt malū eiecerint, propter Filiū hominis.

23 Gaudete illo die & [i] salite. ecce enim, merces vestra multa *est* in cœlis. nam itidem faciebant Prophetis patres eorum.

24 ‖ Sed væ vobis diuitibus: nam [k] reportatis consolationem vestram.

25 ‖ Væ vobis qui impleti estis: nam esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.

26 Væ vobis quum bene vobis dixerint omnes homines: nam itidem faciebant pseudoprophetis patres eorum.

27 [l] ‖ Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos vestros, benefacite ijs qui vos oderunt:

28 Benedicite ijs qui deuouent vos, & precamini pro ijs qui infestant vos.

29 ‖ Et qui tibi verberauerit maxillam, præbe & alteram: ‖ & ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam ne prohibeto.

30 Cuiuis autem petenti abs te, da: & ab eo qui tollit *res* tuas, ne repetito.

31 ‖ Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos etiam facite eis similiter.

32 ‖ Nam si diligitis eos qui vos diligunt, [l] quæ

i Præ gaudij abundantia, vt solent lasciuientes pecudes. *k Id est, quicquid boni vobiscum vobis accidere potest, id totum iam ex vestris opibus consequimini, itaque non est quod aliam speretis mercedem, Mat.6.2.* *l Quid est in hoc opere vestro quod gratum esse possit? Nam si in amando spectatis vestra commoda, ea quæritis commoda, quæ verè sint commoda, diligite igitur vestros inimicos, sic ostendetis vos ea expectare commoda, quæ à Deo proficiscuntur.*

vobis

vobis erit gratia? nam peccatores etiam diligunt eos à quibus diliguntur.

33 Et si benefeceritis ijs qui vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores etiam idem faciunt.

34 ‖ Et si mutuum dederitis *ijs* à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia erit vobis? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, vt recipiant paria.

35 Itaque diligite inimicos vestros, & benefacite, & mutuum date, [m] nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa, ‖ ac filij eritis illius Altissimi: nam ipse [n] benignus est erga ingratos & malos.

36 Estote ergo misericordes, prout & Pater vester misericors est.

37 [6] ‖ Ne iudicate, & non iudicabimini: ne cõdemnate, & non condemnabimini: [o] absoluite, & absoluemini:

38 Date, & dabitur vobis: ‖ mensuram, *inquam*, bonam, [p] pressam, agitatam, & superfluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem enim mensura qua metimini, vicissim metientur vobis *alij*.

39 [7] Dicebat autem eis parabolam, ‖ Num potest cæcus cæco præire? nónne ambo in foueam cadent?

40 ‖ Non est discipulus supra magistrum suum; sed quisquis *erit* [q] perfectus *discipulus*, erit vt magister.

41 [8] ‖ Quid autem aspicis festucam quæ *est* in oculo fratris tui, trabem autem quæ est in oculo proprio, non animaduertis?

6 Fraternas reprehensiones nec curiosas, nec morosas, nec malignas, sed iustas, moderatas & amicas esse oportet. *Mat.5.42, deut.15.8. Mat.5.45.*

7 Imperiti reprehẽsores, & se & alios perdũt: quia qualis magister, talis & discipulus. *Mat.7.1.*

8 Hypocritæ, seuerissimi aliorum reprehẽsores, in alijs perspicacissimi, in seipsis cæci. *Mat.7.2, mar.4.24. Mat.15.14. Mat.10.24, ioh.13.16, & 15.10. Mat.7.1.*

vos postea recepturos sortem. *n* *Id est, Facilem sui præbet vsum.* *o* *Cum hoc loco non agatur de politicis iudicijs, constat absoluendi verbo intelligi bonitatem illam qua Christiani vtuntur in ferendis & condonandis iniurijs.* *p* *Hæc Epitheta sumpta sunt ab ijs qui liberaliter res aridas metiuntur, qui solent illud quod admetiuntur succutere, comprimere & cumulare.* *q* *Similitudo significatur, non æqualitas.*

m Cum mutuũ dabitis, solo benefaciendi affectu sitis impulsi, non quia speratis

42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, ſine eijciam feſtucam quæ in oculo tuo eſt: quum ipſe trabem quæ eſt in oculo tuo, non reſpicias? Hypocrita, eijce primùm trabem illam ex oculo tuo: & tum deſpicies vt eijcias feſtucam quæ eſt in oculo fratris tui.

Mat 7.17.

43 ‖ [9] Nõ eſt enim arbor bona quæ ferat fructũ putrẽ, neque arbor putris quæ ferat fructum bonũ.

Mat.6.16, & 12.33.

44 ‖ Vnaqueque enim arbor ex fructu proprio cognoſcitur, Neque enim è ſpinis colliguntficus, neque è rubo vindemiant vuam.

9 Bonus eſt non quiſquis nouit alios carpere, ſed qui integritatem tum verbis tum factis probat.

45 Bonus homo ex bono theſauro cordis ſui profert bonum: & malus homo ex malo theſauro cordis ſui profert malum. ex abundantia enim cordis loquitur os eius.

Mat.7.11, rom.2.13, iac.1.21.

46 ‖ Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico?

10 Veram pietatem à ficta tandem diſcernit tentatio.

47 [10] Quiſquis venit ad me, & audit ſermones meos, & eos præſtat, indicabo vobis cui ſimilis ſit.

48 Similis eſt cuipiam ædificanti domum, qui fodit & excauauit, poſuitque fundamentum ſuper petram: vbi autem venit inundatio, illiſum eſt flumen domui illi, ſed non potuit eam quatere: fundata enim erat ſuper petram.

49 Qui autem *eos* audiuit, nec præſtitit, ſimilis eſt cuipiam qui ædificauit domum ſuam ſuper ſolũ abſque fundamento: cui illiſum eſt flumen: itaque ſtatim cecidit, fuitque ruina domus illius magna.

CAP. VII.

CAP. VII. *1 De ſeruo Centurionis. 9 Fides Centurionis. 11 Filius viduæ ſuſcitatur in Nain. 18 Iohannes mittit diſcipulos ſuos ad Chriſtum. 33 Eiuſdem peculiaris victus ratio. 37 Peccatrix rigat pedes Ieſu.*

Mat.8.5.

1 Admonet Iudæos Chriſtus propoſito Centurionis exemplo, ſe contumacia ipſorum offenſum, parare tranſitum ad Gentes.

1 Q‖ Vum [1] autem finiſſet omnia verba ſua audiente populo, ingreſſus eſt Capernaum.

2 Cen-

2 Centurionis autem cuiuſdam ſeruus malè affectus moribundus erat: qui erat ipſi [a] pretioſus.

3 Is verò quum audiſſet de Ieſu, miſit ad eum ſeniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & ſeruaret ſeruum ſuum.

4 Iſti autem quum veniſſent ad Ieſum, precati ſunt eum ſtudioſè, dicentes dignum eſſe cui hoc præberet.

5 Diligit enim, *aiebant*, gentem noſtram, & [b] ſynagogam ædificauit nobis.

6 Ieſus ergo proficiſcebatur cum eis. Et quum iam non longè abeſſet domo, miſit ad eum Centurio ille amicos, [c] dicens ei, Domine, ne vexare: neque enim ſum dignus vt tectum meum ſubeas:

7 Ideò ne meipſum quidem ſum dignum arbitratus qui venirem ad te: ſed [d] dic verbo, & ſanabitur puer meus.

8 Etenim ego homo ſum ſub [e] poteſtate conſtitutus, habens ſub me milites: & dico huic, Proficiſcere, & proficiſcitur: & alteri, Veni, ac venit: & ſeruo meo, Fac hoc, ac facit.

9 Auditis autem his, Ieſus admiratus eſt eum: & cõuerſus dixit turbæ quæ ipſum ſequebatur, Dico vobis, ne in Iſrael quidem tantam fidem inueni.

10 Et domum reuerſi qui miſſi fuerant, ſanum inuenerunt ſeruum qui ægrotus fuerat.

11 [2] Et factum eſt *die* ſequenti, [f] proficiſcebatur in ciuitatem quæ vocatur [g] Nain: & proficiſcebantur cum eo diſcipuli eius multi, turbaq́ue multa.

12 Vt autem appropinquauit portæ ciuitatis, ecce defunctus efferebatur, *qui* vnigenitus *erat* matri ſuæ, & ipſi *quidem* viduæ: turbaq́; ciuitatis multa erat cum ea.

13 Et Dominus eam intuitus, miſericordia cõmotus eſt ſuper ea, & dixit, Ne fleto.

14 Quumq́ue acceſſiſſet, tetigit loculũ: (ij verò

a *Quem multi facichat.*

b *Ædes congregationis noſtra ipſe curauit ædificandas.*

c *Id eſt, qui ei ſuo nomine dicerent.*

d *Id eſt, ſolo verbo iube.*

e *Vide Mat. 8. 9.*

2 Chriſtus palàm ſuum in mortem imperium aſſerit.

f *Ieſus.*

g *Nain perhibetur nomen oppidi in Galilæa, quæ ſita fuerit ad alterum riuum Cyſonis influentis in mare Galilæa.*

qui portabant, ſubſtiterunt) & dixit, Adoleſcens, tibi dico, ſurge.

15 Tunc reſedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & *ille* dedit eum matri ſuæ.

16 Cepit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus [h] ſurrexit inter nos, & certè Deus reſpexit populum ſuum.

h Exortus eſt.

17 Peruenitque iſte de eo ſermo in totam Iudæam, & in totam regionem circumiacentem.

Mat. 11. 2.

18 ‖ [3] Et annuntiarunt Iohanni diſcipuli ipſius de his omnibus: qui conuocatos duos quoſdam è diſcipulis ſuis,

3 Iohannes è carcere incredulos ſuos diſcipulos ad Chriſtũ ipſum confirmandos ablegat.

19 Miſit ad Ieſum, dicens, Túne is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

20 Quum igitur veniſſent ad eum viri illi, dixerunt, Iohannes Baptiſta miſit nos ad te, dicẽs, Túne is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

4 Quæ ſcilicet venêre diſcipuli Iohãnis ad Chriſtum.

21 [4] Eadem autem hora multos ſanauit à morbis & flagellis & ſpiritibus malis: & cæcis multis viſum gratificatus eſt.

4 Quod pro culoſtenderũt Prophetę, proximum indicauit Iohannes: ipſe autẽ Chriſtus quotidie in Euangelio exhibet, idque plerũque fruſtrà, plurimis vel prorſus futilia vel inanẽ ſplendorem quærentibus.

22 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Profecti annũtiate Iohanni quæ vidiſtis & audiſtis: cæcos viſum recipere, claudos ambulare, leproſos purgari, ſurdos audire, mortuos excitari, pauperibus euangelizari.

23 Et beatus eſt quicunque non fuerit offenſus in me.

24 [4] Quum autẽ abijſſent nuntij Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbã, Quid exiſtis in deſertum vt ſpectaretis? arũdinem quæ vẽto agitetur?

25 Sed quid exiſtis vt videretis? hominẽ mollibus veſtimentis amictum? ecce qui veſtitu [k] honorifico & luxu vtuntur, ſunt in palatijs regum.

k Quo vtuntur viri nobiles & ſuis opibus illuſtres.

26 Sed quid exiſtis vt videretis? Prophetam? certè dico vobis, etiam amplius quàm Prophetã.

Malach. 3. 1.

27 Hic eſt de quo ſcriptũ eſt, ‖ Ecce, mitto nuncium

cium meum ante faciē tuam, qui præparabit viam tuam coram te.

28 Nam dico vobis, inter eos qui gignuntur è mulieribus, nemo est maior Propheta Iohanne Baptista: sed qui minimus est in regno Dei, maior est eo.

29 Et *his* auditis, totus populus & publicani [l] iustificarunt Deum, qui baptizati fuerant baptismo Iohannis.

30 Pharisæi autem & Legis interpretes consilium Dei reiecerunt [m] aduersus semetipsos, non baptizati ab eo.

31 ‖ [5] Dixit autē Dominus, Cui ergo assimilabo homines nationis istius? & cui *rei* similes sunt?

32 Similes sunt puerulis sedentibus in foro, & qui acclamant alij alijs, & dicunt, Cecinimus vobis tibijs, & non saltastis: lamentati sumus vobis, & non fleuistis.

33 Venit enim Iohannes Baptista neque edens panem, neque bibens vinum: & dicitis, Dæmonium habet.

34 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicitis, Ecce homo edax & vinipotor, amicus publicanorum ac peccatorum.

35 Sed iustificata est sapientia à filijs suis omnibus.

36 [6] Rogauit autem eum quidam ex Pharisæis vt cum ipso vesceretur: itaque ingressus domum Pharisæi, discubuit.

37 Et ecce, mulier quæ fuerat in vrbe peccatrix, quum cognouisset eum accubuisse in domo Pharisæi, allato allabastro vnguenti,

38 ‖ Et [n] stans apud pedes eius retrò, flens cœpit lacrymis rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.

l *Deum iustum bonum, fidelem & misericordem prædicarunt.*

m *i. Suo maximo damno. Matt. 11. 16.*

5 Quamcunque rationem Deus offerendo nobis Euāgelio sequatur, plerique homines sibiipsis offendicula obijciūt: sed nihilominus aliqua colligitur Ecclesia.

6 Præsentis atq; adeò vel domi suæ exceptī Christi beneficijs homines superbi seipsos priuāt quibus fruuntur humiles & abiecti.

Marc. 15. 40, iohan. 20. 11.

n *Adstans ac manēs ad pedes.*

39 [7] Quum autem *id* vidisset Pharisæus qui vocauerat eum, dixit apud se, Hic si esset Propheta, nosset quæ & qualis sit ea mulier quæ tangit ipsum: nam est [o] peccatrix.

40 [8] Tunc respondens Iesus dixit ei, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magister, dic.

41 Duo debitores, *inquit Iesus*, erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos, alter verò quinquaginta.

42 Quum autem illi non essent soluendo, gratificatus est vtrisque. Horum igitur, dic, vter eum plus diliget?

43 Respondens verò Simon dixit, Existimo eum cui plus gratificatus est. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

44 Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? ingressus sum domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit,

45 Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intraui, non intermisit deosculari pedes meos.

46 Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

47 Cuius rei gratia, dico tibi, remissa esse peccata eius multa: [p] nam dilexit multum. cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

48 Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

49 Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere inter se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?

50 Dixit

7 Temeritas superbiæ comes.

8 Diligere Christum, certum est ac perpetuum remissionis peccatorum testimonium.

o Pharisæus respicit legem de eorum pollutione, qui alios pollutos cõtigissent.

p Id est, Inquit Theoph. declarauit copiosè fidem suam, & Basil. in concione de Baptismate, Multũ debenti, multum dimittitur, vt magis abundè ille diligat. Est itaq; ex similitudine adeò manifesta Christi sententia, vt mirum sit gratia aduersarios tam ineptè hunc locum ad stabilienda merita torquere. Is enim cui condonatur debitũ maius, eo nomine magis diligit illum, qui istud beneficiũ in ipsum cõtulit: Et mulier hac declarat officijs summi amoris, quantum beneficium accepisset: charitas itaque non vt caussa, sed vt signum accipi debet. Negat enim Christus illam sicut Pharisæus iudicabat peccatricem esse, testatur autem illi vita prioris remissa fuisse peccata.

50 Dixit autem ad mulierem, fides tua te ſer-
uauit: [q] vade in pace.

q Benedictione confirmat beneficium collatum.

CAP. VIII.

Mulieres miniſtrantes Chriſto de facultatibus ſuis. 4 Parabola ſeminantis. 16 Lucerna. 19 Mater & fratres Chriſti. 22 Chriſtus ventis imperat. 26 De legione. 37 Geraſeni Chriſtum reijciunt. 41 Iairi filia ſanatur. 43 Mulier à fluxione ſanguinis ſanatur. 52 Fletus ob mortuos.

CAP. VIII.

1 ET factum eſt deinceps, ipſe iter faciebat per
ſingulas vrbes & vicos, prædicãs & euange-
lizãs regnũ Dei: & duodecim illi *erant* cũ eo:
2 Et quædam mulieres quas ſanauerat à ſpiri-
tibus malis & morbis, Maria quæ vocabatur Mag-
dalene, ‖ ex qua ſeptem dæmonia exierant,

Mar.16.9.

3 Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris He-
rodis, & Suſanna, & aliæ multæ quæ miniſtrabant
ei ex facultatibus ſuis.
4 ‖ [1] Quum autem multa turba conueniret, &
qui in ſingulis vrbibus erant, proficiſcerentur ad
eum, dixit per parabolam,

Matt.13.3.

1 Idem Euangelium vbiuis feritur, at non parifructu: idque ſolo hominum vitio.

5 Quidam qui ſeminabat, exijt ad ſeminan-
dum ſemen ſuum: & in ſeminando aliud cecidit in
viam, & conculcatum eſt, & volucres cœli deuo-
rarunt illud:
6 Et aliud cecidit ſuper petram, & enatum ex-
aruit, quia non habebat humorem:
7 Et aliud cecidit inter ſpinas, & ſimul enatæ
ſpinæ ſuffocarunt illud.
8 Et aliud cecidit in terram bonam, & quum
enatum eſſet, edidit fructum centuplum. Hæc di-
cens clamabat, Qui habet aures ad audiendum,
audiat.
9 Interrogabant autem eum diſcipuli eius, di-
centes quæ eſſet iſta parabola.
10 Ipſe verò dixit *eis*, Vobis datum eſt noſſe
[a] myſteria regni Dei: reliquis autem per parabo-

a Myſteria ſunt res arcanæ, quæ diuulgare fas non eſt, dicta à verbo myzo *quod reprimo ſonum ſignificat, & Latinis eſt mutire.*

las *loquor*, vt ‖ videntes non videant, & audientes non intelligant.

11 ‖ Est autem hæc parabola: Semen est sermo Dei.

12 Qui autem in viam, ij sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit sermonem è corde eorum, ne, quum crediderint, seruentur.

13 Qui verò super petram, *ij sunt* qui quum audierint, cum gaudio excipiunt sermonem: sed isti radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tentationis abscedunt.

14 Quod autem in spinas cecidit, ij sunt qui audierunt: sed [b] profecti, à solicitudinibus & diuitijs ac voluptatibus vitæ suffocantur, nec, fructum [c] perferunt.

15 Quod autem in bonam terram *cecidit*, ij sunt qui in corde [d] honesto ac bono auditum sermonem [e] retinent, & fructum adferunt per patientiam.

16 ‖ [2] Nemo porrò lucernam accensam operit vase, aut subter lectum ponit: sed candelabro imponit, vt qui ingrediuntur videant lumen.

17 ‖ Non est enim *quicquam* occultum quod non sit futurum manifestum: nec absconditum quod non sit cognoscendum, & venturum in apertum.

18 [3] Videte ergo [f] quomodo audiatis. ‖ quisquis enim habet, dabitur ei: & quicunque non habet, etiam [g] quod videtur habere, tolletur ab eo.

19 Venerunt

Esa.6.9, matth. 13.14, marc. 4. 12, iohan.12.40. act.28.26, rom.11.8.

Matth.13.18. marc.4.15,

2 Quod quisque priuatim accipit, tenetur in communem vsum depromere.

3 Cœlestia bona parsimonia amittuntur, liberalitate crescunt.

b Id est, simul atq; audito verbo, redierunt ad curanda sua negotia.

Mat.5.15, mar. 4.21, infr.11.33.

Mat.10.26, mar.4.22, infra,12.2.

Mat.13.12, & 25.29, marc.4. 25, infra,19.26.

c Id est, Non ferunt fructum perfectum & absolutum, atque eousque vt maturescat, vel non perducunt ad finem. *d Quod non solum videri, sed esse reipsa studeat, vt honestum ad externam vitam, bonum ad veras animi virtutes referatur.* *e Non sine magno certamine, luctante scilicet aduersus Spiritum Dei nouum hospitem, Satana & carne.* *f Id est, quomodo affecti ad verbum audiendum accedatis, & eo audito quomodo vos geratis.* *g Sub. sibi, vel alijs, vel vtrisque, hoc enim hominum genere nihil superbius, si quod celant videas, nil etiam magis ad incautos fallendos accommodatum.*

19 ‖ [g] Venerunt autem ad eum mater & fratres eius, & non poterãt eum conuenire propter turbã.

20 Et annuntiatum eſt ei, dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui ſtant foris, cupientes te videre.

21 Ipſe verò reſpondens dixit eis, Mater mea & fratres mei, iſti ſunt, qui ſermonem Dei audiũt, & eum præſtant.

22 ‖ [5] Factum eſt autem quodam die, ipſe ingreſſus eſt in nauigium, ac diſcipuli eius: & dixit eis, Tranſeamus in vlteriorem ripam ſtagni. Et [h] prouecti ſunt.

23 Nauigantibus autem eis [i] ſopitus eſt: & deſcendit turbo venti in ſtagnum: & [k] complebantur, ac periclitabantur.

24 Accedentes autem expergefecerunt eum, dicentes, Magiſter, magiſter, perimus. Ipſe verò experrectus obiurgauit ventum ac fluctuationem aquæ: & ceſſauerunt, factaque eſt tranquillitas.

25 Dixit autem eis, Vbi eſt fides veſtra? Timentes autem mirati ſunt, dicentes alij ad alios, Quiſnam iſte eſt, vt ventis quoque & aquæ imperet, & auſcultent ei?

26 ‖ Et nauigauerunt in regionem Gadarenorum quæ eſt in oppoſita ripa Galilææ.

27 [6] Ipſi autem egreſſo in terram, occurrit ex vrbe vir quidam qui habebat dæmonia à temporibus multis, & veſtimento non induebatur, neque in *vlla* domo manebat, ſed in monumentis.

28 *Is* ergo quum vidiſſet Ieſum, & exclamaſſet, accidit ei *ad pedes*, & voce magna dixit, Quid

Mat.12.46, marc.3.32.

4 Nulla eſt tam arcta ſanguinis inter homines coniunctio, quàm eſt Chriſti & eorum qui vera fide eũ amplectuntur.

Matth.8.23, marc.4.36.

5 Expedit interdum nos veluti à Chriſto neglectos, in extrema diſcrimina venire, vt & ipſius potẽtię & noſtræ imbecillitatis eo certius experimẽtum habeamus.

Matth.8.28, marc.5.1.

6 Chriſtus ſolus verbis profligãs dæmoniorum legionem, diuinam ſuam virtutẽ oſtẽdit hominibus à diaboli ſeruitute liberandis deſtinatam: ſed tantã hanc vi-

trò oblatam gratiam ſtolidi homines plerique ne leuiſſima quidem rerum ſuarum iactura redemerint.

h Vide Supr.5.3. i Sub. Ieſus, profundiſſimum autem fuiſſe hunc ſoporem, indicauit germinata illa acclamatio diſcipulorum in ipſo excitando. k Cataſtheſis, non enim diſcipuli, ſed nauis complebatur.

mihi tecum Iesu Fili Dei Altissimi? rogo te ne me torqueas.

29 Præcipiebat enim spiritui impuro vt exiret ab eo homine. nam à multo tempore corripuerat eum: itaque vinctus *ille* catenis & pedicis, custodiebatur: sed diruptis vinculis [l] agitabatur à dæmone in deserta.

[l] *i. Cum impetu impellebatur, vt eques calcaribus equũ agitat.*

30 Interrogauit autem eum Iesus, dicẽs, Quod tibi nomen est? Ipse verò dixit, Legio. nam dæmonia multa ingressa erant in eum.

31 Et rogabant eum ne imperaret ipsis vt abirẽt in [m] abyssum.

[m] *Abyssus est immensa profunditatis vorago, quasi absque fundo.*

32 Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum *dæmonia* vt permitteret ipsis in illos ingredi. Et permisit eis.

33 Egressa autem dæmonia ex eo homine, ingressa sunt in porcos: & grex ruit è præcipitio in stagnum, & suffocatus est.

34 Quum autem pastores vidissent quod factum fuerat, fugerunt: & profecti annuntiarunt in vrbem & in agros.

35 Exierunt igitur vt viderent quod factũ erat: veneruntque ad Iesum, & inuenerunt hominem illum à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sanæ mentis, sedentem ad pedes Iesu: & timuerunt.

36 Annuntiauerunt autem ipsis etiam ij qui viderant, quomodo liberatus fuisset qui fuerat dæmoniacus.

37 Et rogauit eum tota multitudo circumiacentis regionis Gadarenorum vt discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur: ipse autem ingressus nauigium, reuersus est.

38 Rogauit autem eum vir ille à quo dæmonia exierant, vt [n] esset cum eo: sed dimisit eum Iesus, dicens,

[n] *i. vt liceret apud eũ esse, siue cũ ipso versari.*

39 Re-

39 Reuertere domum tuam, & narra quanta tibi præstiterit Deus. Abijt igitur prædicans [s] per totam vrbem quanta ipsi præstitisset Iesus.

40 Factum est autem quum reuertisset Iesus, [t] excepit eum turba: nam omnes expectabant eum.

41 ‖[7] Et ecce, venit quidam cui nomen Iairus, qui erat prefectus synagogæ: quumq; accidisset ad pedes Iesu, rogabat eum vt ingrederetur domum ipsius:

42 Quoniam erat ei vnigenita filia quasi annorum duodecim, eaque moriebatur. (Inter eundum verò turba coarctabat eum.

43 Et mulier quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim, & in medicos impenderat totum [u] victum, nec ab vllo potuerat curari,

44 Quum accessisset à tergo, tetigit simbriam pallij ipsius: & illicò substitit fluxio sanguinis eius,

45 Tunc ait Iesus, Quis *est* qui me tetigit? Negãtibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cum eo erant, Magister, turba te constringit & opprimit, & dicis, Quis *est* qui me tetigit?

46 Iesus autem ait, Tetigit me aliquis. nam ego [r] cognoui virtutem à me exijsse.

47 Quum autem mulier illa vidisset se non latuisse, tremens venit, & accidens ei *ad pedes*, declarauit ei in conspectu totius populi quam ob causam tetigisset eum, & quomodo sanata fuisset illicò.

48 Ipse verò dixit ei, Confide filia, fides tua te seruauit: vade cum pace)

49 Adhuc eo loquente, venit quidam à præfecto synagogæ, dicens ei, Mortua est filia tua: ne vexa magistrum.

50 Iesus autem *hoc* audito, respõdit ei, Ne me-

s *Vrbem, scilicet Gadarenorum. Nec aduersatur quod Marcus istũ in Decapoli prædicasse dicit, nam Gadara à Plinio, lib. 5. cap. 18. inter Decapolu oppida recensetur: fuit itaque Decapolis partim cis Iordanẽ, partim trans Iordanem sita. Mat. 9. 18, mar. 5. 22.*

t *i. Redditus eius gratus acceptusque fuit multitudini.*

u *i. Necessaria ad vitam degendam.*

7 Christus duplici miraculo Iesse & vitæ & mortis dominum esse testatur.

r *i. Sensi & percepi.*

tue: crede solummodo, & seruabitur.

51 Ingressus verò domum, non permisit ingredi quenquam, nisi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrem ac matrem puellæ.

52 Flebant autem omnes, & [s] plangebant eam: ipse verò dixit, Ne fleteː nõ est mortua, sed dormit.

53 Et deridebant eum, quòd scirent esse mortuam.

54 Ipse verò eiectis foras omnibus, & prehensa manu eius, clamauit, dicens, Puella, surge.

55 Et reuersus est spiritus eius, ac [t] surrexit illico: & *ipse* præcepit vt ei daretur cibus.

56 Et obstupuerunt parẽtes eius: ipse verò præcepit eis vt nulli dicerent quod factum fuerat.

s Plangere proprie est cadere & ferire, trãsfertur ad funera lugentium, quòd illic tales esse soleant gestus.

t Cadauer iacebat, puella verò, recepta vita, vt verè illã non modo reuixisse, sed etiã ab omni morbo liberatam esse constaret, surrexit è lecto.

CAP. IX.

1 Mittuntur Apostoli ad prædicandum. 7 & 19 Opinio vulgi de Christo. 12 De quinque panibus & duobus piscibus. 20 Confessio Apostolorum. 24 Perdere animã. 35 Christus audiendus. 37 Lunaticus. 46 Contentio Apostolorum de primatu. 49 Quidam ejiciens dæmonia nomine Christi. 52 Samaritani nolunt Christum recipere. 55 Vindicta prohibita. 57, 59, 61 De tribus Christum sequi volentibus, sed diuersis rationibus.

CAP. IX. *Mat. 10.1, mar. 3.13, & 6.7. Matth. 10.7. Matth. 10.9, mar. 6.8.*

1 Duodecim Apostoli solo Christi mãdato & Spiritus potẽtia instructi mittuntur, tum vt nullus Israelita possit ignorantiam prætexere, tum etiam vt paulatim ad vniuersalem illam legationem præparentur.

1 COnuocatis ‖ [1] autem *Iesus* duodecim discipulis suis, dedit eis vim ac potestatem in omnia dæmonia, & morbos sanandi.

2 ‖ Misitque eos vt prædicarent regnum Dei, & sanarent ægrotos.

3 ‖ Et dixit eis, Nihil sumite ad iter, neque [a] virgas, neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque binas tunicas habete.

4 Et in quancunq; domum intraueritis, [b] illic manete,

a Vide Mat. 10.10. b Ex ciuitate aliqua discessuri, illinc exite, quo primum diuerteritis: in summa prohibet Dominus ne hospitium mutẽt. Ista etenim promulgatio Euangelij fuit quasi discursio quædam, ne aliquis in Iudæa posset ignorantiam aduentus Christi prætexere.

manete,

manete, & illinc exite.

5 ‖Et quicunque non receperint vos, exeuntes ex vrbe illa, etiam puluerem à pedibus veſtris excurite, *vt ſit* teſtimonio aduerſus eos.

6 Exeuntes igitur obibant ſingulos vicos, euangelizantes & ſanantes vbique.

7 ‖ [2] Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & [c] hæſitabat, propterea quòd dicebatur à quibuſdam Iohannem excitatum eſſe à mortuis:

8 A quibuſdã verò, Eliã apparuiſſe: *ab* alijs autem, Prophetam quẽpiam ex antiquis reſurrexiſſe.

9 Tunc ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis eſt autem iſte de quo ego talia audio? Et ſtudebat eum videre.

10 ‖ Reuerſi autem Apoſtoli narrauerunt ei quæcũque fecerant. ‖ [3] Et *ipſe* aſſumptis illis, ſeceſſit priuatim in locum [d] deſertum vrbis quæ vocatur Bethſaida.

11 Quod quum cognouiſſet turba, ſequuta eſt eum: *ipſe* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus ſanatione opus erat, ſanabat.

12 ‖Dies autem cœperat inclinare: & accedentes duodecim, dixerunt ei, Dimitte turbam, vt abeuntes in circumiacentes vicos & agros, *illuc* [e] diuertant, & inueniant cibaria: nam hic in loco deſerto ſumus.

13 *Ipſe* verò dixit eis, Date ipſis vos quo veſcãtur. Ipſi verò dixerunt, Non ſunt nobis plus quàm quinque panes, & duo piſces, [f] niſi nos profecti emamus [g] toti huic populo eſcas.

14 Aderãt enim quaſi viri quinquies mille. Ait autem diſcipulis ſuis, [h] Facite vt diſcumbant per

Infra.10.11, mat.10.14, mar. 6.11, act.13.51. Mat.14.1, marc.6.14.

a Ad Euangelij nuntiũ mũdus in varias opiniones ſciditur, tyranni autẽ in primis trepidant.

3 Nihil ne in deſertis quidẽ deerit Chriſtũ ſectantibus.

c *Quaſi perplexus, & ipeditus in luto tenebatur Marc.6.30. Mat.14.13, mar.6.35.*

d *Deſertum dicitur Bethſaida nõ quod in vrbe fuerit, ſed quia in agro cõſeretur eiusvrbis à qua cognominabatur. Mat.14.16, mar. 6.35, ioh.6.5.*

e *ad ver. diſſoluũtur à curribus dicũ: diſſoluunt enim equos qui diuertunt à via in hoſpitium. Sic à diuertẽdo finxere Latini diuerſoriũ*

f *Ellipſis: vtaque ſubaudiendũ eſt, Non poſſumus igitur eis dare*

quo veſcantur, niſi nos profecti, &c. g *Ad ver. in totũ hunc populũ. i. qui toti huic populo ſufficiat.* h *Vide Mar.6. vbi conuiuia vocat quod Lucas diſcubitus.*

singulos quosque discubitus quinquageni.

15 *Ipsi* igitur ita fecerunt, & discubuerunt *illi* o. mnes.

16 *Ipse* verò, acceptis quinque illis panibus, & duobus piscibus, suspiciens in cœlum, benedixit eis: & fregit, deditque discipulis vt apponerent turbæ.

17 Comederunt igitur omnes illi, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit ipsis fragmentorum, cophini duodecim.

18 ‖ [4] Et factum est quum ipse [k] solus precaretur, erant cum eo discipuli: interrogauitque eos, dicens, Quem me dicit esse turba?

19 Ipsi autem respondentes, dixerunt, Iohannem Baptistam: alij autem Eliam: alij verò Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

20 Dixit autem eis, Vos verò, quem me esse dicitis? Respondens autem Petrus dixit, Christum illum Dei.

21 Ipse verò interminatus eis, præcepit vt nulli hoc dicerent:

22 [5] Dicens, ‖ Oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus Sacerdotum, & Scribis, & trucidari, & tertia die excitari.

23 ‖ Dicebat autem omnibus, Siquis vult me sequi, abneget semetipsum, & tollat crucem suam [l] quotidie, & sequatur me.

24 ‖ Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis verò perdiderit animam suam mea causa, is seruabit eam.

25 ‖ Quid enim prodest cuipiam si lucretur vniuersum mundum, seipsum autem perdat, siue *seipso* mulctetur?

4 Quãuis mũdus inter varios errores fluctuet, nõ est tamen fastidiẽda, sed eo diligẽtius cognoscenda, & eo constãtius cõfitẽda veritas.

5 Per crucem & inuictam patientiã ad cœlestem gloriã Christus ipse peruenit.

Mat. 16. 13, mar. 8. 27.

1-5. De his panibus ac piscibus gratias egit Deo, & simul eum precatus est, vt tanta illa copia, tantã multitudinem pasceret, deniq; vt totum hoc conuiuiũ ad Dei gloriam referretur.

Mat. 17. 22, mar. 8. 31. Infr. 24. 27, mat. 20. 18, & 16. 24, mar. 8. 34.

k A turba separatus.

Infr. 17. 33, mat. 10. 39, & 16. 25. mar. 8. 35. iohan. 12. 25.

Mat. 16. 26, mar. 8. 36.

l Velut enim die die consequitur, sic crux excipit crucem: crux autem metonymice, pro humana vita miseria: fuit enim apud Iudæos grauissimum & sæuissimum crucis supplicium.

26 ‖ Quem

26 ‖ Quem enim puduerit mei ac meorum ſermonum, eius pudebit Filium hominis, quando venerit cum gloria ſua & patris, ſanctorumque Angelorum.

27 ‖ Dico autem vobis verè, ſunt quidam ex iis qui hîc adſtant, qui nequaquam guſtabunt mortem vſquedum viderint regnum Dei.

28 ‖ [6] Factum eſt autem, poſt hæc verba quaſi dies octo *interceſſerant*, quum aſſumptis Petro & Iohanne & Iacobo, aſcendit in montem vt precaretur.

29 Et facta eſt inter precandum facies vultus eius alia, & veſtitus eius albus ac emicans.

30 Et Ecce, duo viri colloquebantur cum eo, qui erant Moſes & Elias.

31 Qui viſi cum gloria, dicebant ipſius [m] exitum, quo futurum erat vt defungeretur in Hieruſalem.

32 Petrus verò & qui cum ipſo erant, grauati erant ſomno: quum autem euigilaſſent, viderunt gloriam eius, & duos illos viros qui ſtabant cum eo.

33 Et factum eſt quum illi diſcederent ab eo, dixit Petrus ad Ieſum, Magiſter, bonum eſt nos hîc eſſe: atque *adeò* faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Moſi, & vnum Eliæ: neſciens quid diceret.

34 Hæc autem ipſo dicente, extitit nubes quæ inumbrauit eos: timuerunt autem dum ingrederentur in nubem.

35 Et vox extitit è nube, dicens, Hic eſt Filius ille meus dilectus, ipſum audite.

36 Et poſtquam vox illa extitiſſet, inuentus eſt Ieſus ſolus: ipſi autem ſiluerunt, & nulli declararunt [n] per id tempus quicquam eorum quæ viderant.

Infra. 12. 9, mat. 10. 33, mar. 8. 38. 2. tim. 2. 12.

Mat. 16. 28, mar. 9. 1.

Mat. 17. 1, mar. 9. 2.

6 Chriſtus, ne diſcipulos offenderet ipſius in carne exinanitio, voluntariam eam eſſe docet, cæleſtis ſuæ gloriæ ſplendore aliquatenus ad momentum oſtenſo.

m i. Mortem quam obiturus erat in Hieruſalem.

n Ad verb. in diebus illis. ſcil. vſque quo Chriſtus reſurrexiſſet

Mat.17.14, mar.9.17

7 Nulla re magis offenditur Christus quàm incredulitate, quãuis eam ad tẽpus tolleret

8 Nõ est quod nobis trãquillitatem in hoc mundo polliceamur, quum ij ipsi qui Christo applaudere videntur, paulò pòst eũ crucifigant.

9 Ambitionis exitus, ignominia: modestiæ autẽ subiectionis, gloria.

10 Extraordinaria temerè nec probanda nec damnãda.

Mat.17.22. mar.9.31.

o Vt in comitiali morbo fieri sõlet.

p Attẽdite diligenter, & semel audita cõseruate. Mat.18.1, mar. 9.35.

q Non intelligerent.

r Translatio à corpore ad animum.

Mar.9.38.

37 ‖7 Factum est autem sequenti die, quùm ipsi descendissent de monte, occurrit ei turba multa.

38 Et ecce, quidam è turba exclamauit, dicens, Magister, rogo te, respice ad filium meum: nam vnigenitus est mihi.

39 Et ecce, spiritus arripuit eum, & repentè clamat, & discerpit eum cum spuma, & vix discedit ab eo, ° conterens eum.

40 Et rogaui discipulos tuos vt ipsum eicerent, sed non potuerunt.

41 Respondens autem Iesus ait, O natio incredula & peruersa, quousque tandem ero apud vos, & tolerabo vos? Adduc filium tuum huc.

42 Quum autem adhuc accederet, lacerauit eum dæmonium, & discerpsit: obiurgauit autem Iesus spiritum impurum, & sanauit puerum: & reddidit eum patri suo.

43 Percellebãtur igitur omnes super magnifica Dei virtute. Omnibus verò mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit discipulis suis,

44 [8]‖ [p] Reponite vos in aures vestras sermones istos: futurum est enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

45 Ipsi verò ignorabant dictum istud, eratque ipsis occultum, adeò vt illud [q] non sentirent: & timebant eum interrogare de hoc dicto.

46 [9]‖ Incidit autem disceptatio inter eos, quis esset eorum maximus.

47 Iesus autem [r] visa cogitatione cordis ipsorum, acceptum puerulum statuit apud se:

48 Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulum hunc nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, excipit eum qui me misit. nam qui minimus est inter vos omnes, is erit magnus.

49 [10]‖ Respondens autem Iohannes ait, Magi-

ster

ster, vidimus quendam sub nomine tuo eijcientem dæmonia: & prohibuimus eum, quia *te* non sequitur nobiscum.

50 Et dixit ei Iesus, Ne prohibete *illum*: qui enim non est aduersum nos, pro nobis est.

51 [11] Factum est autem quum impleretur tempus quo sursum reciperetur, tum ipse [r] sese obfirmauit vt proficisceretur in Ierusalem.

52 Misitque nuntios ante faciem suam: qui profecti ingressi sunt in vicum Samaritanorum, vt pararent ei *hospitium*.

53 ‖ Sed *illi* non receperunt eum, quòd habitum præferret proficiscentis in Hierusalem.

54 [12] Quum autem hoc vidissent discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerunt: Domine, vis [t] dicamus vt ignis descendat è cœlo, & consumat eos, vt etiam Elias fecit?

55 Sed conuersus Iesus obiurgauit eos, dicens, nescitis cuius [u] spiritus vos sitis.

56 ‖ Filius autem hominis non venit vt perderet [x] animas hominum, sed vt seruaret. Abierunt igitur in alium vicum.

57 [13] Factum est autem proficiscentibus ipsis, quidam in via dixit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.

58 Dixit autem ei Iesus, Vulpes lustra habent, & volucres cœli nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput inclinet,

59 [14] ‖ Ait autem ad alium *quendam*, Sequere me. Ille verò dixit, Domine, permitte mihi vt prius abeam ac sepeliam patrem meum.

60 Dixit autem ei Iesus, Sine vt mortui sepe-

11 Christus vltrò ad mortem properat.
12 Cauendũ à zeli in temperie & stulta imitatione, in optima etiam causa: vt omnia ad Dei gloriam, & cõmodum proximi referantur. *2. Reg. 8. 10. 12.*
13 Oportet Christũ sequuturos ad quæuis incommoda subeũda sese comparare.
14 Dei vocatio quibusuis in homines officijs, sine vlla exceptione, ãteponenda. *Mat. 8. 19.*

r Ad verbum, Obfirmauit faciem suam, id est certo iam proposito moriendi sese dedit in viam, & deposito omni mortis timore iter ingressus est. Mat. 8. 21.

t Iubeamus. Hebr. *u Hebr. Id est, cuius voluntatis, consilij, & destinata sententia: Sic dona Dei spiritus vocantur, quia à Spiritu donantur, & eu contraria quæ à malo spiritu proficiscuntur, vt spiritus auaritiæ, superbiæ, & furorũ.*
x Homines, Synecdoche.

liant [y] mortuos suos: tu verò profectus annuntia regnum Dei.

61 [15] Dixit autem etiam alius, Sequar te Domine: sed permitte mihi prius vt valedicam ijs qui sunt domi meæ.

62 Ait autem ei Iesus, Nemo qui manu sua admota aratro, respexerit ad ea quæ retrò *sunt*, appositus est ad regnum Dei.

15 Oportet Christum sequuturos, mũdi sollicitudinibus semel renuntiare.

y Qui etiamsi in hac humana & caduca vita permaneant, à vera tamen vita, quæ æterna est & diuina, alieni sunt.

CAP. X.

1 LXX. discipuli. 10 Ingratis vrbibus impietas obijcitur. 17 Discipulos redeuntes humilitatis admonet. 30 Proximus quis. 38 De Martha & sorore Maria.

1 POst [1] hæc autem designauit Dominus etiam alios septuaginta, misitque eos binos ante faciem suam in omnem vrbem & locum quò futurum erat vt ipse veniret.

2 Dicebat ergo eis, ‖ Messis quidem multa, sed operarij pauci: rogate ergo dominum messis vt emittat operarios in messem suam:

3 ‖ [2] Abite, ecce, ego mitto vos vt agnos in medium luporum.

4 Ne portate crumenam, neque peram, neque calceamenta: ‖ & [a] neminem in via salutaueritis.

5 ‖ In quancunque domum ingrediamini, primùm dicite, Pax huic domui.

6 Quòd si fuerit illic quispiam [b] filius pacis, requiesceret super eum pax vestra: sin minus, ad vos reuertetur.

CAP. X.
1 Aduentus Christi mittuntur septuaginta secundi prænuntij. *Mat. 9. 37.*

Mat. 10. 16. 2. Reg. 4. 29. Mat. 10. 12, mar. 6. 10.

2 Fidi ministri verbi sunt in mundo velut agni inter lupos: sed modò in hoc vnum sint intenti, vt officium faciant, qui eos misit, idem etiam conseruat.

a Hyperbolicè: sic solent Hebræi præcipere, vt celeriter, & nulla interiecta mora aliquid obeatur, 2. Reg. 4. 29. Alioqui comes & humana salutationes inter Christiana officia numerantur: Porrò hæc vocatio fuit temporaria. b Heb. 3. qui fauuat doctrina pacis, & illam amplectatur.

7 [c] Mane-

7 [c] Manete autem in ea ipſa domo, edentes & bibentes, quæ ab ipſis *appoſita fuerint*. || dignus enim eſt operarius mercede ſua, Ne tranſite è domo in domum.

8 || Sed & in quamcunque vrbem ingreſſi fueritis, & exceperint vos, [d] edite quæ apponuntur vobis:

9 Et ſanate ægrotos qui in ea fuerint, & dicite eis, Appropinquauit ad vos regnum Dei.

10 [3] In quamcunque autem vrbem ingreſſi fueritis, & non exceperint vos, egreſſi in plateas eius, dicite,

11 || Etiam puluerem qui adhæſit nobis ex vrbe veſtra, [e] vobis abſtergimus: tamen hoc ſcitote, appropinquaſſe ad vos regnum Dei.

12 Dico autem vobis, Sodomorum conditionem die illo tolerabiliorem fore, quàm vrbis illius.

13 || Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethſaida. nam ſi in Tyro & Sidone editæ fuiſſent virtutes quæ editæ ſunt apud vos, olim cum ſacco & cinere ſedentes reſipuiſſent.

14 Ideò Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in iudicio quàm veſtra.

15 Et tu Capernaum quæ vſque ad cœlum ſublata es, vſque ad inferos deprimêris.

16 || Qui vos audit, me audit: & qui vos reijcit, me reijcit: qui verò me reijcit, reijcit eum qui miſit me.

17 [4] Reuerſi ſunt autem ſeptuaginta cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia ſubijciuntur nobis [f] per nomen tuum.

Deut. 24. 14, mat. 10. 10, 1. tim. 5. 18. Mat. 10. 11.

3 Deus Euangelici miniſterij ſeueriſſimus vindex.

4 Neque donũ miraculorum, neque aliud eiuſmodi quantumuis excellẽs, ſed ſola electio æterna ſolidi gaudij materiam præbet. Eſt autem ſola Euangelij promulgatio, Satanæ ruina *Supra. 9. 5, act. 13. 51, & 18. 6. Mat. 11. 21. Mat. 10. 46, ioh. 13. 20.*

c *Hoſpitium vobis deligite in ea domo, in quam primùm ingreſſi fueritis, id eſt, ne de quærendo vobis commodo hoſpitio ſolliciti ſitis, ſicut faciunt, qui in aliquo loco diutius commoraui cõſtituerũt: non enim hîc inſtituitur ſolennis illa Euangelij*

pradicatio quæ vſurpata fuit quum Eccleſia conſtituerentur: Sed dimittuntur iſti vt omnibus Iudæa partibus ſignificent vltimum aduentare Iubilæum. d Contenti eſtote appoſito vobis cibo. e i. Aduerſum vos. f Diſcipuli etenim non plena vtebantur poteſtate, ſed inuocato Chriſti nomine miracula edebant.

5 Contemptibilis quidem est Ecclesia, si externam eius speciem consideres, sed nulla in re æquè admirabilis Dei sapientia.

Matt.11.25.

6 Aberrat à via quisquis Patrem quærit extra Filium.

7 Noui fœderis & veteris discrimen, in reuelationis mensura.

Matt.13.16.

8 Fides non tollit, sed stabilit Legis doctrinam.

Mat.22.35, marc.12.28.

18 *Ipse* autem dixit eis, Spectabam Satanam, vt fulgur [g] è cœlo cadentem.

19 Ecce, do vobis potestatem calcandi serpentes & scorpiones, & supra omnem vim inimici: & [h] nihil vos lædet.

20 Sed de eo ne gaudete quòd spiritus vobis subijciantur: gaudete verò potius quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis.

21 [5] || Eo ipso momento exultauit Iesus spiritu, & dixit, confiteor tibi Pater, Domine cœli & terræ, quòd hæc absconderis à [i] sapientibus & intelligentibus, & detexeris ea infantibus: etiam Pater, quia ita placuit tibi.

22 [6] Omnia mihi tradita sunt à Patre meo, & nemo nouit quis sit Filius, nisi Pater: & quis sit Pater, nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius detegere.

23 [7] Tunc conuersus ad discipulos, seorsim dixit, || Beati oculi qui vident quæ vos videtis.

24 Dico enim vobis, multos prophetas & reges cupiuisse videre quæ vos videtis, nec vidisse: & audire quæ auditis, nec audiuisse.

25 [8] || Tum ecce, quidam [k] Legis interpres surrexit, tentans eum, & dicens, Magister, quid faciendo vitam æternam possidebo?

26 At ille dixit ei, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?

27 Ille verò respondens dixit, || Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota cogitatione tua: || & proximum tuum vt teipsum.

28 Tum *ipse* dixit ei, Rectè respondisti: hoc fac, & viues.

Deut.6.1. Leuit.19.18.

g Collocatur Satan in aere cum suis angelis, Eph. 6.12 indevero dicitur detrudi, & quidem cum impetu, quãdo voce Euangelij eius potestas aboletur. h Nullæ vos iniuria afficiet. i Sub. huius mundi. k Vnus quispiam ex profitentibus cognitionem ac scientiam legitimarum constitutionem, seu Legum Mosaicarum.

29 [9] Ille

29 [9] Ille autem volens [l] iustificare seipsum, dixit Iesu, Et quis est meus proximus?

30 Excipiens autem Iesus dixit, Quidam descendebat ab Hierusalem in Iericho, & incidit in latrones, qui expoliato eo & plagis impositis abierunt, eo seminece relicto.

31 [m] Fortè autem Sacerdos quidam descendit per eandem viam: qui viso eo, [n] ex aduerso prætерijt.

32 Similiter & Leuita, quum veniſſet ad eum locum & illum vidiſſet, prætерijt ex aduerso.

33 Samaritanus autem quidam iter faciens, venit ad eum, & eo viso, misericordia commotus est:

34 Et accedens obligauit eius vulnera, infundēs oleum ac vinum: & ipsum impositum suo iumento, duxit in diuersorium, & eius curam egit.

35 Postero autem die abiens, prolatos duos denarios dedit hospiti, & dixit ei, Curam ipsius age: & quodcunque præterea insumpseris, ego quum rediero, reddam tibi.

36 Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuisse illi qui incidit in latrones?

37 Ille autem dixit, Is qui vsus est misericordia erga eum. Ait igitur ei Iesus, Abi, & tu fac similiter.

38 [10] Factum est verò inter eundū, ipse ingressus est in quendam vicum: mulier autem quædam Martha nomine excepit eum domum suam.

39 Et huic erat soror quæ vocabatur Maria, quæ etiam assidens ad pedes Iesu, audiebat ipsius sermonem.

40 Martha verò distrahebatur circa frequens ministerium; superueniens igitur ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me vt sola ministrem? dic ergo ei vt mihi vicissim opituletur.

41 Respondens autem dixit ei Iesus, Martha,

9 Proximi nomine intelligūtur in Lege, quoscunq; possumus iuuare.

l *Id est, iustitiā suam asserere, siue ostendere se iustū esse, id est, omni culpa vacare. In hac autē significatione vtitur nomine iustificationis Iacobus.*

m *Id est, cùm illud non præsidisset Sacerdos, alioqui prouidentia Diuina respectu nihil usquā fortuitum.*

n *Deflexit de via.*

10 Christus nō lautè tractari, sed attentè vult, cæteris postpositis rebus, audiri.

a Ad verbum: indicatiuum siquidē tibi dari operā solicitudo.

Martha, solicita es, & a fatagis de multis:

42 Atqui vna re opus est. Maria verò bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

CAP. XI.

1 Docet Apostolos orare. 14 Dæmonium mutum ejicit. 27 Mulier è turba vocem extollens. 29 Iudæi signa petunt. 37 Vocat Pharisæus inuitatus externam, sanctimonia laruam corrigit.

1 ET factum est quum ipse precaretur quodam in loco, vt cessauit, dixit ei quidam ex eius discipulis, Domine, doce nos precari prout & Iohannes docuit discipulos suos.

2 ‖ Dixit autem eis, Quum precabimini, dicite, PATER noster qui es in cœlis, sanctificetur nomē tuum: veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cœlo, etiam in terra.

3 Panē nostrū quotidianū da nobis in diem.

4 Et remitte nobis peccata nostra: etenim ipsi remittimus omnibus qui nobis debent. Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo.

5 ‖ Dixit etiam eis, Quis vestrūm habebit amicum, & proficiscetur ad eum media nocte, & dicet ei, Amice, da mihi mutuò tres panes:

6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei:

7 Et ille intus respondens dicat, Ne mihi molestiam exhibe: iam ostium clausum est, & pueruli mei mecum sunt in cubili: non possum surgere & dare tibi.

8 Dico vobis, etiamsi non dederit ei surgens, eo quòd amicus eius sit: at certè propter b importunitatem eius surget: ac dabit ei quotquot sunt ei opus.

9 ‖ Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

10 ‖ Quisquis enim petit, accipit: & qui quærit, inuenit

CAP. XI.
1. Veræ precationis formula.
Mat. 6.9. a Vald est, quantum in hac die opus est, non vt hodie suam curam extendat huius vitæ nobis animos, sed solicitudinem illam anxiā qua plerique se conficiunt.
2 Precandum est cum fide.
b Ad verb. impudentiā: ea verò impudentia de qua hoc loco agitur, in vitio poni nō debet, sed maximè Deo commendata, qui talem importunitatem probat.
Mat. 7.7, & 21.22, marc. 11.24, ioh. 14.13, & 16.23, iac. 1.10.
Matt. 7.7.

inuenit: & pulſanti aperietur.

11 ‖ Ecquis autem ex vobis pater, ſi filius *ab eo* petierit panem, lapidem ei dabit? aut ſi piſcem, num pro piſce dabit ei ſerpentem?

12 Aut ſi petierit ouum, num dabit ei ſcorpiũ?

13 Si vos igitur quum ſitis mali, noſtis bona dona dare liberis veſtris, quanto magis Pater veſter cœleſtis dabit Spiritum ſanctum ijs qui ab eo petierint?

14 ‖ [3] Eiecit etiam dæmonium quod erat mutum: factum eſt autem, egreſſo dæmonio, loquutus eſt mutus, & mirata eſt turba.

15 Quidam verò ex ijs dixerunt, ‖ Per Beelzebul principem dæmoniorum eijcit dæmonia.

16 Et alij tẽtantes, ſignũ è cœlo petebant ab eo:

17 [4] Ipſe verò quum ſciret cogitationes eorũ, dixit eis, ‖ Omne regnum diſſidens aduerſus ſeſe, vaſtatur: & domus aduerſus ſeſe *diſſidens*, cadit.

18 Quòd ſi etiã Satanas aduerſus ſeipſum diſſidet, quomodo ſtabit regnum eius? Nam dicitis, [c] per Beelzebul eijcere me dæmonia.

19 Quòd ſi ego per Beelzebul eijcio dæmonia, filij veſtri per quem eijciunt? propterea ipſi erunt veſtri iudices.

20 Sin autẽ [d] digito Dei eijcio dæmonia, nempè peruenit ad vos regnum Dei.

21 Quum validus quiſpiam armatus cuſtodit [e] aulam ſuam, in pace ſunt ea quæ habet.

22 Poſtquam verò quiſpiam eo validior inuadens vicerit eum, totam armaturam eius auferet qua confidebat, & ſpolia eius diſtribuit.

23 [5] Qui non eſt mecum, contra me eſt; & qui non cogit mecum, ſpargit.

Mat. 9. 32, & 12. 22. marc. 3. 10.

3 Exemplum horrendæ & inſanabilis excæcationis, quũ mala conſcientia & deſtinata malitia virtus Dei blaſphematur.

Matt. 9. 32, & 12. 22, mar. 3. 10. Matt. 9. 34. marc. 3. 22. Matt. 12. 23, marc. 3. 24.

4 Dignoſcẽdi veri Chriſti à falſo hæc vera ratio eſt, quòd verus Chriſtus cum Satana nulla prorſus cõditione paciſcitur. Supereſt autem vt cognitus agnoſcatur.

5 Aduerſus mediatores qui Chriſti cũ Satana ſaltem ad tempus cõciliandi rationem quærunt.

a Id eſt, virtute Dei, Exod. 8. 19. *c Innomine vel authoritate Beelzebul.* *e Id eſt, regiam ſuam, aula enim propriè declarat locum apertum & vacuum ante ades expoſitum, transfertur autem ad ædes potentum.*

Matt.12.43.

6 Qui nō perſeuerat, peiore eſt conditione quàm qui nunquam cœpit.

f Aut re, ú, ere.

24 ‖ [6] Quum impurus ſpiritus exierit à quopiã, tranſit per arida loca, quærens requiem: & nō inueniens, dicit, Reuertar domum meam vnde exiui.

25 Veniens igitur inuenit eam [f] verſam & ornatam.

26 Tunc proficiſcitur & accipit ſeptem alios ſpiritus peiores quàm ſit ipſe: & ingreſſi habitant illic: ‖ ſitque vltima conditio hominis illius deterior priore.

Heb.6.4, 2.pet.2.20.

7 Chriſtus nō captat laudem in ſeſe, ſed in noſtra ſalute.

Mat.12.38.

27 [7] Factum eſt autẽ quum hæc diceret, attollens vocem quædam mulier è turba, dixit ei, Beatus vterus qui te portauit, & vbera quæ ſuxiſti.

28 Ipſe autem dixit, Imò verò beati qui audiũt ſermonem Dei, & eum obſeruant.

8 Præpoſteri miraculorum flagitatores, pro miraculis pœnas auferent.

Ion.2.1.

29 ‖ [8] Quum autem turba congregaretur apud eum, cœpit dicere, Natio hæc ſcelerata eſt: ſignum requirit, ſed ſignum non dabitur ei, ‖ niſi ſignum illud Ionæ Prophetæ.

30 Nam prout fuit Ionas ſignum Niniuitis, ita etiam erit Filius hominis nationi iſti.

3.Reg.10.1, 2.paral.9.1.

31 ‖ Regina Auſtri ſurget in iudicio cum viris nationis huius, & condemnabit eos, quòd venerit à terminis terræ vt audiret ſapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomon *eſt* hoc in loco.

32 Viri Niniuitæ reſurgent in iudicio cum hac natione, & condemnabunt eam: ‖ quòd ad præconium Ionæ reſipuerint: & ecce plus quàm Ionas *eſt* hoc in loco.

9 Ideò accenduntur mentes cognitione Dei vt alij alijs præluceamus: ac proinde laborandum in primis de vera illa luce petenda.

Iona.3.5.

Supra.8.16, matt.5.15, mar.4.21.

33 [9] ‖ Nullus verò lucernã accenſam in occulto ponit, neque ſubter modium: ſed in candelabrũ, vt qui ingrediuntur, ſplendorem videant.

Matt.6.22.

34 ‖ Lucerna corporis eſt oculus: quum igitur oculus tuus fuérit ſimplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit: quum verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebroſum erit.

35 Conſidera ergo num lumen quod in te eſt, tene-

tenebræ ſint.

36 Itaq; ſi corpus tuum totum lucidum *fuerit*, non habens aliquam partem tenebroſam: *ſic* erit lucidum totum, vt quũ lucerna fulgore te illuſtrat.

37 [10] Poſtquam autem loquutus eſſet, rogauit eum quidam Phariſæus vt pranderet apud ſe. Ingreſſus igitur diſcubuit.

38 Phariſæus autẽ quum *hoc* vidiſſet, admiratus eſt eum non prius ablutum fuiſſe ante prandium.

39 Dixit autem Dominus ei, || Vos quidẽ Phariſæi exteriorem poculi patinæque partem purgatis: ſed [g] quod intra vos eſt, plenum eſt rapina & ſcelere.

40 Dementes, nónne qui fecit quod foris eſt, etiam id quod intus eſt fecit?

41 Imò, [h] ea quæ adſunt date *in* eleemoſynam: & ecce, omnia erunt vobis pura.

42 [11] Sed væ vobis Phariſæis, quoniam [i] decimatis menthã & rutam, & [k] quoduis olus, ſed præteritis [l] iudicium & charitatem Dei. Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.

43 [12] || Væ vobis Phariſæis, quoniã diligitis primũ cõſeſſum in cõuẽtibus, & ſalutationes in foris.

44 [13] || Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ: quoniam eſtis vt monumenta quæ non apparent, & quæ neſciunt ij qui ſuper *ea* ambulant.

45 Reſpondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei, Magiſter, quum hæc dicis, etiam nos afficis iniuria.

46 [14] Ipſe autem ait, || Væ vobis quoque Legis

10 Cultus Dei non in externa mũditie & excogitatis ritibus, ſed in ſpirituali cordis iuſtitia & charitate poſitus eſt. *Matt.23.25.*

11 Hypocritarum eſt minuta perſequi, præcipua omittere.

12 Hypocriſis & ambitio plerunque coniunctæ.

13 Hypocritæ externo aſpectu fallunt.

14 Hypocritæ in alios ſeueriſſimi, omnia ſibi indulgẽt. *Infrà, 20.46, matt.23.6, marc.12.38.*

Matt.23.27.

g Animus veſter.

Matt.23.4, act.15.10.

h Id eſt, pro facultatibꝰ veſtris, (quaſi dicat) veſtris rapinis qua impediebant quominus puri veſci poſſetis, opponatur charitas, qua ex ijs quæ vobis ſuppetunt, liberales ſitis in egenos, ſic futurum eſt vt ſanctificetur quod intra patinã eſt, etiamſi patina abluta non fuerit. i Decimam partem ex Dei lege perſoluẽdam decidiſtis. k Id eſt, omne genus olerum, vt explicat Auguſt. in Enchir. ad Laurent. cap. 99. vbi ſimili ratione docet explicãdum quod ait, Paulus, 1. Tim. 2. 4. Deum velle omnes ſaluos fieri. l Id eſt, quod iuſtum & æquum eſt: complectitur autem iudicium præcepta ſecundæ tabulæ, charitas autem Dei primam.

interpretibus, quoniam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, ſed ipſi vno ex digitis veſtris non attingitis onera.

47 [15] ‖ Væ vobis, quoniam ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem veſtri trucidarunt eos.

48 Nempe [m] teſtimonio veſtro comprobatis facta patrum veſtrorum: quoniam illi quidem eos trucidarunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.

49 Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apoſtolos, & ex ipſis *quoſdam* trucidabunt, & *quoſdam* [n] expellent:

50 Vt à natione iſta [o] requiratur ſanguis omnium Prophetarum, effuſus à iactis fundamentis mundi,

51 ‖ A ſanguine Abel vſque ad ſanguinem ‖ Zachariæ, qui perijt inter altare & ædem: etiam dico vobis, requiretur ab hac natione.

52 [16] Væ vobis Legis interpretibus, quoniam [p] ſuſtuliſtis clauem cognitionis: ipſi non introiſtis, & eos qui introibant prohibuiſtis.

53 [17] Quum autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Pharifæi vehementer *ipſi* imminere, & eum [q] allicere ad loquendum de multis:

54 Inſidiantes ei, & cupide venantes aliquid ex ipſius ore, vt eum accuſarent.

15 Hypocritæ ſanctos mortuos honore proſequũtur, quos viuos crudeliſſimè perſequuntur. *Matt.23.29.*

16 Iampridem ij præcipuè arcent populũ ab aditu cognitionis Dei, quos oportuit eſſe Eccleſiæ ianitores. *Gen.4.8.*

17 Euadit quidem mundus eo deterior, quo magis reprehenditur, ſed nihilominus minimè prodenda veritas. *2.Paral.24.21.*

m Cùm furentes perſequamini Dei ſeruos, idque patrum veſtrorũ exemplo, etiamſi pietatis ſtudium præ ſe ferat, reuera tamen dum Prophetarum monumenta exornatis, tropheas anita crudelitatis erigitis. *n Ira inſectabuntur, vt tandem expellant.* *o Id eſt, vt ratio à vobis reposcatur, atque adeò pœna exigantur fuſi ſanguinis Prophetarum.* *p Abſcondiſtis & ſuſtuliſtis è medio, vt nuſquam comparerent.* *q Variis propoſitis quæſtionibus aliquid ex ore elicere, quod inſidiando carpere poſſent.*

CAP. XII.

1 Fermentum Phariſæorum. 5 Quis timendus. 8 Confiteri Chriſtum. 17 Parabola diuitis cuius regio exuberarat. 22 Terrenorum cura deſpicienda. 31 Regnum

Dei

Dei quærendum. 39 *Fur in vocte.* 51 *Diſſidia ob Euangelium.*

CAP. XII.

Matt.16.6. marc.8.14.

1 INtereà ‖ [1] quum coacta eſſet [2] permulta turba, adeò vt alij alios conculcarent, cœpit dicere diſcipulis ſuis: in primis cauete vobis à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis.

Supr.8.17, mat. 10.26, mar.4.22.

1 Fidelibus doctoribus cõſtitutis, cauẽdi ſunt in primis qui puritatem doctrinæ ſpecioſis commẽtis inficiunt: deinde dãda opera vt palàm & intrepidẽ, auxilio Dei freti, ſinceram doctrinã proponant.

2 ‖Nihil enim opertum eſt, quod non ſit detegendum: neque occultum, quod non ſit cognoſcendum.

Matt.10.28, Matt.10.29. 1.Sam.14.45, act.27.34.

3 Propterea quæ in tenebris dixiſtis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti eſtis in conclauibus, prædicabitur ſupra domos.

4 ‖ [2] Dico autẽ vobis amicis meis, Ne timete *vobis* ab ijs qui trucidant corpus, & poſteà non habent quod amplius faciant.

Supra.9.26, matt.10.32, 2.tim.2.12.

5 [b] Præmonſtrabo autem vobis quem timeatis: timete eum qui poſtquam trucidarit, præditus eſt autoritate inijciendi in gehennam: etiam dico vobis, hunc timete.

2 Etiamſi hypocritæ principes habeant ſuæ crudelitatis miniſtros, nulla tamen cauſa eſt cur vel tantillum trepidemus

6 ‖ Nónne quinque paſſerculi væneunt [c] aſſarijs duobus, & vnus ex ijs non eſt in obliuione apud Deum?

7 ‖ Quinetiam capilli capitis veſtri omnes numerati ſunt. ne igitur timete: multis paſſerculis præſtatis.

8 ‖ [3] Dico autem vobis, Quiſquis me confeſſus fuerit coram hominibus, Filius quoque hominis confitebitur eum coram Angelis Dei:

9 Qui verò negauerit me in conſpectu hominum, abnegabitur in conſpectu Angelorum Dei.

quum illi nihil poſſint niſi quod Deus volet, nec vnquam velit Deus quod repugnet ſuorum ſaluti. 3 Ingens conſtantis confeſſionis merces, horrenda abnegationis pœna, atque adeò irreuocabilis pœna ſi dedita opera ore & animo blaſphemetur cognita veritas.

a Ad verbum, populi myriades, numerus certus pro incerto, id eſt, multitudo innumerabilis. b De impendentibus periculis monet, quoniam improuiſa vehementius feriunt. c Vide Matth.10.

Mat.12.31, mar.3.28, 1.Ioh.5.16.

10 ‖ Et quisquis dicet quippiam in Filium hominis, ei remittetur: ei verò qui in Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittetur.

Mat.10.19, mar 13.11.

11 ‖ [4] Quum autem adduxerint vos ad synagogas & ad magistratus ac potestates, ne soliciti estote quomodo aut quid pro defensione allaturi, aut quid dicturi sitis:

12 Spiritus enim sanctus docebit vos eo ipso momento, quæ oporteat dicere.

13 [5] Dixit autem ei quidam è turba, Magister, dic fratri meo vt partiatur mecum hæreditatem.

14 Ipse verò dixit ei, Heus tu, quis me vobis iudicem aut partitorem præfecit?

15 Dixit igitur eis, Videte, & cauete ab [d] auaritia. neque enim quum *bona* cuipiam redundant, [e] vita ipsi constat ex bonis suis.

16 [6] Dixit autem eis parabolam in hæc verba, ‖ Hominis cuiusdam diuitis exuberarat [f] regio:

17 Itaque [g] ratiocinabatur apud se, dicens, Quid faciam? nec enim habeo vbi cogam fructus meos.

18 Et dixit, Hoc faciam: destruam horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes fructus meos, & bona mea:

19 Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona reposita in annos multos: requiesce, comede, bibe, [h] oblectare.

20 Dixit autem ei Deus, Demens, hac nocte

4 Magnum est cõfessionis certamen, sed vel infirmissimis certãtibus nõ deerit suo tẽpore qui omnia potest. *Eccle.11.19.*

5 Christus tribus de causis recusat esse familię herciscũdæ iudex: primò, ne carnalem Iudæorum de Messiæ regno opinionẽ foueat: secundò, vt politicũ imperiũ ab Ecclesiastico ministerio distinguat: tertiò, vt ijs occurrẽdum doceat qui Euangelij prætextu, atq; adeò ministrorum nomine ad priuata sua commoda abutuntur.

6 Nulli dementiores quàm diuites qui ab opibus suis pendent.

d Pleonexia *declarat immodicam illam omnem ac quirendi cupiditatem, qua sapius fit cum aliorum detrimento.* *e* *Id est, Deus (non bona) author est, & idem conseruator vitæ.* *f* *Is enim hoc loco describitur, qui non fundum quempiam, sed totam aliquam regionem possideat, vt solent ij qui domum, domo, agrum agro coniungunt. Esa.5.8.* *g* *Id est, rationes suas apud se subducebat, propriè dictum in auaro, qui totam vitam ijs in nugis transigunt.* *h* *Animo sit læto atque hilari.*

animam

animam tuam repetunt abs te: quæ verò parasti, cuius erunt?

21 Ita *est* qui thesaurum congerit [i] sibi, nec est in Deo diues.

22 7 Dixit autē discipulis suis, || Propterea dico vobis, ne soliciti estote de anima vestra, quid esuri sitis: neque de corpore, qua re sitis induendi.

23 Anima plus est quàm alimentum, & corpus quàm vestitus.

24 Cōsiderate coruos: nec enim semināt, neque metūt: quibus non est cella neq; horreum, & *tamen* Deus alit eos: quanto vōs præstatis volucribus?

25 Quis autem ex vobis solicitè cogitādo potest apponere ad staturam suam cubitum vnum?

26 Itaque si ne id quidem quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?

27 Considerate lilia, quomodo crescant: non fatigantur, neque nent: dico autem vobis, ne Solomonem quidem cum omni gloria sua amictum fuisse vt vnum ex ijs.

28 Quòd si herbam quæ hodie est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumuestit: quanto magis vos ô exigua fide præditi?

29 Vos igitur ne quærite quid esuri sitis, aut quid bibituri: & ne [k] suspenso animo estote.

30 Hæc enim omnia gentes mundi requirunt: Pater autem vester nouit vos istis indigere.

31 8 Quin potius quærite regnum Dei, & hæc omnia adijcientur vobis.

32 9 Ne time, ô parue grex: nam visum est Patri vestro dare vobis regnum.

33 10 Vēdite bona vestra, & [l] date eleemosinā.

7 Seria cogitatio de prouidentia Dei, remediū præbet aduersus stultissimas & maximè anxias hominum de hac vita solicitudines. *Matth.6.25, 1.pet.5.7. psal.54.26.*

8 De regno Dei solicitis nihil deerit.

9 Stultum est ab eo minima non sperare, qui maxima vltro largiatur.

10 Sācta prodigalitas, certum ad veras opes parandas compendium.

i Sese respiciens, aut seipso fretus.

k Metaphora à meteoris ducta, qua in aere suspenduntur, qui enim de humana vita soliciti in humana præsidia respiciunt, ij pendent animi, nunc autem huc, nunc illuc inclinant.

l Metonymia, qua significatur, benefacto declarata clemētia misericordiaque affectionis benignitas, qua eleemosyna dicitur, à nomine eleimon *deducto, quod ab altero nomine* eleos, *i. misericordia derivatur. Dat igitur eleemosynā, qui benignè faciendo alteri, & tribuendo aliquid egenti, affici sese misericordia illius ostendit.*

Mat.6.20. ‖ Parate vobis crumenas quæ nõ veterascunt, thesaurum in cœlis qui nunquam deficiat: quò fur non appropinquat, *&* vbi tinea non corrumpit. 12

34 Vbi enim thesaurus vester est, illic & cor vestrum erit.

1.Pet.1.13. 11 Fidelium seruorum Dei vita in hoc mũdo, est perpetua quædam peregrinatio, præute Verbi lucerna.

35 ‖ "Sint lumbi vestri præcincti, & *vestræ* lucernæ accensæ:

36 Et vos similes *estote* ijs qui expectant quãdo dominus suus reuersus sit à [m] nuptijs: vt quum venerit ac pulsauerit, statim aperiant ei.

m Solebant nuptia nocte celebrari.

37 Beati serui illi quos quũ venerit dominus, inueniet vigilantes: amen dico vobis, præcinctus faciet vt discumbant, & prodiens ministrabit eis.

38 Et si venerit secunda vigilia, & si tertia vigilia venerit, atque ita inuenerit, beati sunt serui illi.

Mat.24.43, apoc.16.15.

39 ‖ Hoc autem scitote, si sciret pater familiâs qua hora fur venturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam,

12 Nullis maior incumbit vigilãdi necessitas, quàm ijs qui aliqué honoris gradum in Dei familia sunt adepti.

40 [12] Et vos igitur estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet.

41 Dixit autem ei Petrus, Domine, nobis dicis istam parabolam, an etiam omnibus?

42 Dixit autem Dominus, Quisnam est fidus dispensator ac prudens, quam dominus præficiet famulitio suo, vt in tempore det [n] demensum?

n Id est, singulis mensibus destinatam mensuram frumenti.

43 Beatus seruus ille quem dominus, quum venerit inuenerit ita facientem.

44 Verè dico vobis, omnibus suis bonis præficiet eum.

45 Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Tardat dominus meus aduentum: cœperitque verberare seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

46 Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & qua hora non nouit: & separabit eum, partemque cum infidis ei assignabit.

47 Ille

47 Ille autem ſeruus qui nouit voluntatem domini ſui, nec *ſe* comparauit, nec fecit ex voluntate eius, cædetur multis *plagis*.

48 Qui verò non nouit, & fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis. Porrò cuicunque multum datum eſt, multum repetetur ab eo: & apud quem depoſuerunt multa, [o] amplius repoſcent ab eo.

49 [13] Ignem veni miſſurus in terram, & quid volo ſi iam accenſus eſt?

50 Sed baptiſmo oportet me baptizari: & quomodo conſtringor vſquequo *hoc* perficiatur?

51 Putatis me aduenisſe pacem daturum in terra? non dico vobis, imò diſſidium.

52 Erunt enim ex hoc *tempore* quinque in vna domo diſſidentes, tres aduerſus duos, & duo aduerſus tres.

53 Diſſidebit pater aduerſus filium, & filius aduerſus patrem: mater aduerſus filiam, & filia aduerſus matrem: ſocrus aduerſus nurum ſuam, & nurus aduerſus ſocrum ſuam.

54 [14] ‖ Dicebat autem etiam turbæ, Quum videritis nubem [p] exorientem ab occaſu, ſtatim dicitis, Imber venit: & ita fit.

55 Et quum auſtrum flantem, dicitis, Æſtus erit: & fit *æſtus*.

56 Hypocritæ, faciem cœli & terræ noſtis probare: hoc autem tempus quì fit vt non probetis?

57 [15] Cur autem & per vos ipſos non iudicatis quod iuſtum eſt?

58 ‖ Enimuerò dum abis cum aduerſario tuo ad magiſtratum, da operam in via vt libereris ab eo: ne pertrahat te ad iudicem, & iudex te tradat [q] exactori, & exactor conijciat te in carcerem.

59 Dico tibi, non exibis illinc vſquequò vltimum etiam minutum reddideris.

13 Euangelium ſicut eſt vnica verę pacis cauſa inter pios, ita eſt inter impios ſumma perturbationis occaſio.

14 Homines in terrenis rebus acutiſſimi ſpontanea malitia in ijs quæ ad cœleſtem vitam ſpectant, planè cæcutiunt.

15 Homines amore ſui cæci, ac proinde exoſi ac pertinaces, prǽmiſi ſuæ ſtultitiæ ferent.

Mat. 16. 2.

o Amplius quàm ab eo cui non tam multa commiſſa ſunt.

p 1. Qua apparet, & colligeretur in illa cæli plaga.

Mat. 5. 25.

q Ei qui multatis exigit, cuiuſmodi erant conſtituta in temerè litigantes: præter ea Magiſtratuum miniſtri damnatos cogunt ad perſoluendũ quod debent, idq; interdum etiam addita non tantum impẽſarum, ſed etiam carceris pœna in rebelles.

CAPVT XIII.

1 De Galilæis. 14 Et qui in Siloe oppressi sunt. 18 Ficus non ferens fructum. 11 Mulier spiritu infirmitatis, i. morbo à Satana insidio laborans sanatur. 19 Parabola grani sinapis, 21 Fermenti, 23 Q. An pauci salvandi: 31 Herodes vulpes.

1 ADfuerunt [1] autem eo ipso tempore, quidam annuntiantes ei de Galilæis, quorum sanguinem [a] Pilatus miscuerat cum ipsorum sacrificijs.

2 Et respondens Iesus dixit eis, Putatis hos Galilæos præ omnibus Galilæis peccatores fuisse, quoniam talia passi sunt?

3 Non, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.

4 Aut illos decem & octo, supra quos cecidit turris in [b] Siloam, & trucidauit eos, putatis [c] debitores fuisse præ omnibus hominibus qui habitant in Hierusalem?

5 Non, dico vobis: imo, nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.

6 [2] Dixit autem hanc parabolam, Ficum habebat quidam plantatam in vinea sua: & venit quærens fructum in ea, neque inuenit.

7 Dixit autem vinitori, Ecce, anni tres sunt ex quo [d] venio quærens fructum in ficu ista, & non inuenio: excinde eam: quorsum etiam terram [e] inutilem reddit?

8 Ille verò respondens dixit ei, Domine, dimitte eam etiam hoc anno, vsquequò fodero circum eam, & misero stercus:

9 Et si quidem tulerit fructum, *dimittes*: sin minus, in futurum excindes eam.

10 [3] Docebat autem in quadam synagoga sabbatho.

1 Iustis aliorum pœnis nõ oportet nos insultare, sed ijs potius ad resipiscentiam erudiri.

2 Longa quidem est Dei patientia, sed ita tamen vt tandem iudicium exerceat.

3 Christus idcirco venit, vt nos à Satanæ vinculis liberaret.

a Annis ferè decem præfedit in Iudæa Pontius Pilatus. Et circiter annũ quartum prouinciæ ipsius qui esset 15. Regni Tiberij, opus redemptionis humanæ morte sua absoluit Christus.

b Sub loco, vel riuulo, fuit enim Siloam riuulus vnde in vrbem aquæductus ferebantur, de quo Ioh. 9. 7, & Esa. 8. 6. erat itaque turris vel castellum extructũ ad aquæductum, quod repẽtè prostratum aliquos occiderit.

c i. Peccatores. d Venire soleo. e Solum efficit sua in parte sterile, quod alioqui vitibus non inutile fuisset.

11 Et

11 Et ecce, mulier adfuit habens [f] ſpiritum infirmitatis *ab* annis decem & octo: eratque incurua, nec prorſus *ſeſe* poterat recuruare.

12 Ipſam autem quum vidiſſet Ieſus, aduocauit, & dixit ei, Mulier, [g] abſoluta es ab infirmitate tua.

13 Et impoſuit ei manus: & illicò [h] ſurrecta eſt, & glorificabat Deum.

14 [4] Reſpondens autem [i] præfectus ſynagogæ, indignans quod Sabbatho ſanaſſet Ieſus, dixit turbæ, Sex dies ſunt quibus oportet operari: his ergo *diebus* venite & ſanamini, & non die Sabbathi.

15 Reſpondit ergo ei Dominus, & dixit, Hypocrita, vnuſquiſque veſtrûm Sabbatho nónne ſoluit bouem ſuum aut aſinam à præſepi, & ducit aquatum?

16 Hanc autem filiam Abrahæ, quam vinxerat Satanas ecce decem & octo annos, non oportuit à vinculo iſto ſolui die Sabbathi?

17 Et quum hæc diceret, pudore afficiebantur omnes qui ſe opponebant ei: ſed tota turba gaudebat ſuper omnibus glorioſis rebus quæ fiebant ab eo.

18 ‖ Dixit autem *Ieſus*, Cui rei ſimile eſt regnum Dei, & cui illud aſſimilabo?

19 [5] Simile eſt grano ſinapis, quod acceptum quiſpiam miſit in hortum ſuum: & creuit, & euaſit in arborem magnam, & volucres cœli nidulati ſunt in eius ramis.

20 ‖ Et rurſum dixit, Cui rei aſſimilabo regnũ Dei?

21 Simile eſt fermento quod acceptum mulier condidit in farinæ ſatis tribus, vſquequò fermentaretur tota.

22 ‖ Tranſibat igitur ſingulas vrbes & vicos, docens, & iter faciens Hieroſolymam.

f Morbo à Satana inflicto laborans.

g 1. Soluta, cõpoſitum pro ſimplici, Tenebatur enim mulier Satana, quaſi vinculis conſtricta, ita vt, totu octodecim annis, caput attolere non poſſet.

Mat. 13. 31. mar. 4. 31.

h Vel ſubrecta, ſubrigimus enim quæ deorſum pẽdent, erigimus quæ iacent.

Mat. 13. 33.

i Vnus ex iis qui Synagogæ præerant, plures enim Archiſynagogos fuiſſe apparet, ex Marc. 5. 22. & Act. 13. 15.

Mat. 9. 35. mar. 6. 6.

4 Viua hypocriſis imago, & eiuſdem merces.

5 Dominus regnum ſuum à tenuib⁹ principijs inchoat vt inſperati progreſſus potentiam eius melius illuſtrent.

23 [6] Dixit autem ei quidam, Domine, num pauci sunt qui seruentur? Ipse verò dixit eis,

24 ‖ Contendite intrare per angustam portam: quia multi (dico vobis) studebunt intrare, & non poterunt.

25 Ex quo *videlicet* surrexerit paterfamilias, & occluserit ostium, & cœperitis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, Domine, aperi nobis: qui respondens dicet vobis, Nescio vnde vos sitis.

26 [7] Tunc incipietis dicere, Edimus in tui conspectu, & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

27 ‖ Et dicet, Dico vobis, nescio vnde vos sitis: ‖ abscedite à me omnes qui facitis quod iniustum est.

28 [8] Illic erit fletus & stridor dentium, quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli foras.

29 Tunc venient *multi* ab [k] Oriente & Occidẽte, & Borea & Austro: & discũbent in regno Dei.

30 ‖ Et ecce, sunt vltimi qui erunt primi, & sunt primi qui erunt vltimi.

31 [9] Eo ipso die accesserunt quidam Pharisæorum, dicentes ei, Exi, & abi hinc: nam Herodes vult te trucidare.

32 Tunc ait eis, Profecti dicite [l] vulpi illi, Ecce, [m] eijciam dæmonia, & sanationes peragam [n] hodie & cras, & tertia die [o] consummabor.

33 [10] Veruntamen oportet me hodie & cras & perendie iter facere: quia fieri non potest vt Propheta pereat extra Hierusalem.

Mat. 7. 13.
6 In eos qui dum malunt cũ multis errare, quàm cũ paucis rectè incedere, tandem tarditate sua à regno Dei excludun tur.
7 Fruſtrà est in Ecclesia qui non est ex Ecclesia, quod vitæ puritas ostendit.
Mat. 7. 13, & 25. 41. Psal. 6. 13.
8 Reiectio Iudæorũ, & Gentium vocatio prædicitur.
Mat. 19. 30. & 20. 16, mar. 10. 31
9 Pergendum in vocationis cursu per medios seu veros seu fictos terrores.
10 Nusquam crudeliores piorum hostes quàm qui versantur intra ipsum Ecclesiæ sacrarium: sed Deus videt, & suo tempore requiret.

k Vndiq; ex toto orbe terrarum, cuius sunt ista plaga quatuor. l Fraudulento insidiatori. m Ad verb. eijcio. n i. Exiguo temporis momento, proverbialis scilicet sententia, vt interpretatur Theoph. vel per hodie, præsens, per cras, futurum tempus intelligi potest, quandiu nimirum suo munere fungetur. o Scilicet peracto pro peccatis sacrificio.

34 ‖ Hieru-

34 ‖Hierusalem,Hierusalem,quæ trucidas Prophetas,& lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui cogere liberos tuos,quamadmodum gallina [p] pulliciem suam sub alas, & noluistis? *Mat.23.37.*

35 Ecce,relinquitur vobis domus vestra deserta. Amen autem dico vobis, non videbitis me vsquedùm venerit *tempus* quum dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

p Ad verb.nidum,pullicies autem pullorum est nidus.

CAP. XIIII.

2 Hydropicus Sabbatho sanatur. 8 Primi accubitus 12 Pauperes ad prandium vocandi. 16 Inuitati ad cœnam magnam. 23 Compulsi. 28 Turrim adificaturus.

1 ET[t] factum est quum venisset domum cuiusdam ex [a] primoribus Pharisæis Sabbatho ad [b] capiendum cibũ, ipsi obseruabant eũ.

2 Et ecce,quidam [c] hydropicus erat coram eo.

3 Tum respondens Iesus dixit Legis interpretibus & Pharisæis, in hæc verba, Licéne sanare Sabbatho?

4 Ipsi verò tacuerunt. Tum ipse prehensum eum sanauit,& dimisit.

5 Et respondens eis dixit, Quis vestrûm *si ipsius* asinus aut bos in puteum incidat,non statim extrahet eum die Sabbathi?

6 Et non poterant ei ex aduerso ad ista respondere.

7 [2] Dixit autem parabolam ijs qui vocati fuerant,attendens quomodo primos accubitus eligerent: dicens eis,

8 Quum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbito primo loco, ne forte honoratior te sit vocatus ab eo:

9 Et is qui te & illum vocauit, veniens dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum pudore vltimum locum obtinere.

CAP. XIIII. 1 Ne Sabbathi quidẽ lex officia charitatis debuit impedire. 2 Arrogantiæ merces ignominia: veræ autem modestiæ,gloria.

a Vel ex ijs quos Sanhedrim vocabant, vel ex principibus Synagoga. Non enim omnes Pharisæi fuere Archisynagogi Ioh. 7.48. Pharisæus enim secta nomẽ fuit, etiamsi ex tota historia cõstet, Pharisæos fuisse in summa admiratione.

b Ad verb.ad comedendum panem.Heby.

c Laborans humoris crudi abũdante & se effundente copia,quã Latini aquam intercutem vocarunt.

Prou.25.7.

10 ‖ Sed quum vocatus fueris, vade discubitum in vltimum locum: vt quum venerit qui te vocauit, dicat tibi, Amice, ascende superius. Tunc erit tibi gloria in conspectu eorum qui tecum discumbunt.

Infra, 18.14, matt.23.12. Iob.4.7, prou.3.9.

11 ‖ Nam omnis qui se extollit, deprimetur: & qui se depresserit, extolletur.

3 In eos qui sua vel ambitiosè vel cõpẽsationis spe profundunt, quum charitas Christiana in Dei tantùm gloriam & vsum proximi respiciat.

12 [3] Dicebat autem etiam ei qui ipsum vocauerat, ‖ Quum facis prandium aut cœnam, ne vocato amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos tuos, neque vicinos diuites: nequando & ipsi te vicissim vocent, ac retribuatur tibi gratia.

13 Sed quum facis epulum, voca pauperes, mãcos, claudos, cæcos:

14 Et beatus eris: quia non possunt *gratiam* retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum.

15 Hæc autẽ quum audisset quidam ex ijs qui simul accumbebant, dixit ei, Beatus qui commedet panem in regno Dei.

16 Ipse autem dixit ei, ‖ Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:

17 Misitque seruum suum hora cœnæ vt diceret vocatis, Venite, quia iam parata sunt omnia.

4 Adeò insanit maxima etiã eorũ pars, quibus Deus seipsum patefecit, vt quæ à Deo nacti sunt adiumenta, in impedimenta sponte cõuertant.

18 [4] Et omnes cœperunt [d] vno *ore* se excusare. Primus dixit ei, Agrum emi, & necesse habeo exire & eum inspicere: rogo te, habe me excusatum,

Mat.22.1, apoc.19.9.

d Quasi ex cõpacto & constituto: quamuis enim illi diuersas afferant causas, in eo tamen omnes conueniunt, quòd sua negotia prætexant, ne ad cœnam adsint.

19 Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & proficiscor ad probandum ea: rogo te, habe me excusatum.

20 Et alius dixit, Vxorem duxi, & propterea non possum venire.

21 Quũ igitur seruus aduenisset, annũtiauit ista domino suo. Tũc iratus paterfamiliãs dixit seruo suo, Abi citò in [e] plateas & vicos vrbis, & pauperes ac mãcos, claudosq; & cæcos huc introducito.

e In patentes & latas regiones.

22 Et

22 Et ait seruus, Domine, factum est vt imperasti, & adhuc locus est.

23 Tunc ait Dominus seruo, Abi in vias & sepes, & coge ingredi, vt impleatur domus mea.

24 Dico enim vobis neminem virorum illorum qui vocati fuerant, gustaturum cœnam meam.

25 Ibat autem turba multa cum eo: & conuersus, dixit eis,

26 5 || Siquis venit ad me, & [f] non odit patrem suum & matrem, & vxorem & liberos, & fratres, & sorores, atque adeò etiam animam suam, nō potest meus esse discipulus.

27 || Et quisquis non portat crucem suam, & *nō* sequitur me, non potest meus esse discipulus.

28 6 Quis enim ex vobis, si velit turrim ædificare, non prius [g] sedens computat sumptus, an habeat quæ ad perfectionem *operis requiruntur*?

29 Ne, postquam posuerit fundamētum, & non potuerit perficere, omnes qui spectarint, incipiant ei illudere,

30 Dicentes, Homo iste cœpit ædificare, & non potuit *ædificium* perficere.

31 Aut quis rex proficiscens vt committat prælium aduersus alterum regem, sedens prius non consultat an possit cum decem millibus occurrere ei, qui cum viginti millibus venit aduersus ipsum?

32 Alioquin, quum adhuc ille procul est legatione missa, rogat ea quæ ad pacem *pertinent*?

33 Sic ergo, quisquis vestrūm non valedicit omnibus bonis suis, non potest meus esse discipulus.

34 7 || Bonus est sal: si verò sal infatuatus fuerit, quo condietur?

35 Neque ad terrā, neq; ad sterquilinium [h] ap-

5 Affectus etiam per se laudabiles, cogēdi in ordinem, vt pietas superemineat. *Supra, 9.23, matt.10.37, & 16.24.*

Matt.10.38, & 16.24, mar.8. 34.

6 Christi veros sectatores oportet ædificare simul ac pugnare, ac proinde ad quasuis ærumnas perferendas, tempestiuè esse compositos.

7 Discipulos Christi oportet & sibi & aliis sapere, alioqui redditur omniū maximè fatui.

f Siquādo nimirū (inquit Theop.) in Deo periculum vertitur. Nō igitur hæc simpliciter iubet, sed cōparatiue. Matt.5.13, marc.9.50.

g Dei sermo accommodatus.

h Id est, Apta ad omnia antequam opus aggrediatur.

positus est: foras eum abijciunt. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

CAP. XV.

4 Parabola ouis perditæ. 8 Drachmæ. 11 Filij Prodigi.

1 ACcedebant [1] autem ad eum [2] omnes publicani & peccatores, vt eum audirent,

2 Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Iste peccatores recipit, & vescitur cum eis.

3 Ipse verò loquutus est ad eos hanc parabolam, dicens,

4 ‖ Quis ex vobis, si habeat centum oues, & perdiderit vnam ex illis, non relinquit illas nonaginta nouem in deserto, & pergit ad eam quæ perijt, vsquedum eam inueniat?

5 Et inuentam imponit in humeros suos gaudens?

6 Veniensque domum conuocat amicos & vicinos? dicens eis, Gratulamini mihi. nam inueni ouem meam quæ perierat.

7 Dico vobis ita fore gaudium in cœlo super vno peccatore resipiscente, maius quàm super nonaginta nouem iustis, quibus non opus est resipiscentia.

8 Aut quæ mulier, si habeat drachmas decem & perdiderit drachmam vnam, non accendit lucernam, & verrit domum, quæritque accuratè, vsquequo *eam* inueniat?

9 Et quum inuenerit, conuocat amicas ac vicinas? dicens, Gratulamini mihi: nam inueni drachmam quam perdideram.

10 Ita, dico vobis, gaudium est apud Angelos Dei super vno peccatore resipiscente.

11 [2] Ait autem, Quidam habebat duos filios:

12 Quorum iunior dixit patri, Pater, da mihi partem substantiæ *mihi* contingentem. *Ille* igitur diui-

CAP. XV.

1 Non desperandum de ijs qui aberrarũt, sed potius de ijs in primis laborandũ, Christi exemplo. *Matt. 18. 12.*

2 Homines, discessione vltrò à Deo facta, bonis acceptis spoliati à seipsis, infinitas calamitates sese præcipitarũt. Deus autem pro sua singulari bonitate, vltrò ijs occurrés quos illis calamitatibus domitos ad resipiscentiã inuitauit, non modò benignè eos admittit, sed etiã ampliorib⁹ quàm vnquàm anteà donis ornatos, summa fœlicitate beat.

a Vndique ex publicanis aliqui & peccatoribus accedebant ad Iesum.

b Partẽ bonorũ ad me pertinentem.

diuisit eis [c] facultates.

c *Ad ver. vitã, i. ea quibus vita sustentatur.*

13 Post dies autẽ non multos, quum omnia co-
egisset iunior ille filius, peregrè profectus est in re-
gionem longinquam: & illic dissipauit substantiam
suam, profusè viuendo.

14 Omnibus verò ab eo consumptis, orta est
fames valida in regione illa: & ipse cœpit *victu*
defici.

15 Abijt igitur & adhæsit vni ex ciuibus regio-
nis illius: qui misit eum in agros suos vt pasceret
porcos.

16 Et desiderabat implere vẽtrem suum siliquis
quas edebant porci: & nemo ei dabat.

17 [3] Quum autem ad se redijsset, dixit, Quot
mercenarij patris mei abundant [d] panibus? ego ve-
rò fame pereo.

3 Initium resipiscẽtiæ, agnitio diuinæ misericordię nos ad benè sperãdũ excitantis.

18 Surgens proficiscar ad Patrem meum, & di-
cam ei, Pater, peccaui [e] in cœlum, & aduersum te:

d *i. Cibo, hebr.*

19 Neq; amplius sum dignus vocari filius tuus:
fac me vt vnum ex mercenarijs tuis.

e *i. In Deum, quia in cœlis dicitur habitare.*

20 Surgens igitur venit ad patrem suum. Quum
autem adhuc longè abesset, vidit eum pater ipsius,
ac misericordia motus est: & accurrens incidit in
collum eius & deosculatus est eum.

21 [4] Dixit autem ei filius, Pater, peccaui in cœ-
lum & aduersum te, neque amplius sum dignus vo-
cari filius tuus.

4 In vera resipiscentia inest sensus peccati cum tristitia & pudore coniũctus: vnde nascitur confessio, quã sequitur absolutio.

22 Dixit verò pater ad seruos suos, Promite sto-
lam illam præcipuam, & induite eum, & date annu-
lum in manum eius, & soleas in pedes:

23 Et adductum vitulum illum saginatum ma-
state: & vescentes oblectemur.

24 Quia filius iste meus mortuus erat, & reui-
xit: perierat, & inuentus est. Cœperunt igitur ob-
lectari.

5 Qui Deũ verè amant, omnes optant habere corriuales.

25 [5] Erat autem filius eius senior in agro: qui vt

veniens appropinquauit domui, audiuit concentũ & choros:

26 Et vocatum vnum ex pueris percontatus est quid istud esset.

27 Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactauit pater tuus vitulum illum saginatum, quòd valẽtem illum receperit.

28 Indignatus est autem *ille*, nec voluit introire. Pater ergo ipsius egressus hortatus est eum.

29 Ipse verò respondẽs dixit patri, Ecce, tot annos seruio tibi, nec vnquam mandatum tuum sum f transgressus, nec vnquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis oblectarer.

30 Sed quũ filius iste tuus qui deuorauit facultates tuas cum meretricibus, venit, mactasti ei vitulum illum saginatum.

31 Ipse verò dixit ei, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt:

32 Oblectari autem & gaudere *te* oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierátque, & inuentus est.

f *Vel praterij, i. contempsi quæ enimaspernamur. eáne quidẽ aspicere sustinemus.*

CAP. XVI.

1 Quũ homines sæpè alienis etiam sumptibus amicitias sibi comparent, turpe nobis est, liberali bonorum in eos vsu ac ceptorum dispẽsatione Domino non placere, & proximos nõ demereri, quum hac vna ratione diuitiæ (quæ ferè sunt peccãdi illecebræ) in contrarium finẽ vertantur.

CAP. XVI.

1 Parabola dispensatoris delati ad dominum. 13 Duobus dominis seruire. 16 Lex & Prophetæ. 19 De Diuite & Lazaro.

1 DIxit [1] autem etiam discipulis suis, Fuit homo quidam diues, qui habebat [a] dispensatorem: & is delatus est apud eum vt qui dissiparet ipsius bona.

2 Vocauit eum igitur, & dixit ei, Quid hoc audio de te? redde rationem dispensationis tuæ. [b] non enim poteris amplius esse dispensator.

3 Dixit autem apud se dispensator, Quid faciã quum dominus meus auferat à me dispẽsationem? fodere non possum, mendicare pudet.

a *OEconomum, i. curatorem, seu administratorem rei familiaris.* b *Tibi non fiet à me potestas.*

4 Noui quid ſim facturus, vt quum amotus fuero à diſpenſatione, recipiant me *aliqui* domos ſuas.

5 Conuocatis itaque ſingulis debitoribus domini ſui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

6 Is autem ait, Centum [c] batos olei. Tum ille dixit ei, Accipe [d] tabulas tuas, & ſede citò & ſcribe quinquaginta.

7 Deinde alij dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Cẽtum [e] coros tritici. Tum ipſe dixit ei, Accipe tabulas tuas, & ſcribe octoginta.

8 Et laudauit dominus diſpenſatorem [f] iniuſtum, quòd prudenter feciſſet. quamobrem, [g] filij huius ſeculi prudentiores ſunt filijs lucis in ſuo genere.

9 Et ego vobis dico, Facite vobis amicos ex mamona [h] iniuſto, vt quum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula [i].

10 [2] Qui fidelis eſt in pauciſſimis, etiam in multis fidelis eſt: & qui in pauciſſimis iniuſtus eſt, etiã in multis eſt iniuſtus.

11 Si ergo in iniuſto mamona fideles non fuiſtis, [k] verum *mamona* quis credet vobis?

12 Et ſi in [l] alieno fideles non fuiſtis, quod veſtrum eſt quis dabit vobis?

13 [3] ‖ Nullus ſeruus poteſt duobus dominis ſer-

a Timendum ne propter terrenæ diſpenſationis abuſum cœleſtibus donis priuemur. Quomodo enim ſpiritualibus bene vtẽtur qui terrena malè adminiſtrant?

3 Nemo ſimul poteſt Deũ & opes amare.

c *Batus, hebraica menſura liquidorum.*

d *Obligationis inſtrumenta.*

e *Corus, hebraica mẽſura aridorũ, Ioſeph. Ant. 15. cap. 12. Matt. 6. 24.*

f *Hac parabola non approbatur œconomi iniuſtitia, qua reuera furtum erat: Sed Parabola proponũtur, vt obliquè & propoſita veluti imagine quadam aliquid demonſtrent, & rei veritatem oſtendant, non per omnia ſimilitudine rebus ipſis congruente. Hoc itaq; vnum vult hac parabola Chriſtus docere, cautiores eſſe profanos homines in curandis huius vita negotijs, quàm filij Dei ſint ſoliciti de vita æterna.* g *i. homines præſenti vita addicti, quibus hoc loco filij lucis opponuntur: hos ſpirituales, illos carnales vocat Paulus.* h *Ad ver. iniuſtitiæ, non ad opes malè partas illud referendum eſt, vult enim Dominus liberalitatem noſtram deriuari è fonte puro: ſed iniuſtas vocat diuitias, quibus iniuſtè vtuntur.* i *Sub. pauperes nimirùm Chriſtiani, horum enim tabernaculorũ illi ſunt hæredes, Theoph.* k *i. cœleſtes & veras diuitias, quæ fluxis & caducis opponuntur.* l *In externis bonis, quæ aliena vocat, quia noſtra fidei ſunt commiſſa.*

uire: aut enim vnum odio habebit,& alterum diliget:aut vni adhærebit,& alterum contemnet.non poteſtis Deo ſeruire & mamonæ.

14 Audiebant autem hæc omnia etiam Phariſæi, qui erant auari: & ſannis eum excipiebant.

15 4 Tunc dixit eis, Vos eſtis qui iuſtificatis voſipſos in hominum conſpectu: Deus autem nouit corda veſtra. quia quod apud homines ſublime eſt, abominationi eſt in conſpectu Dei.

16 5 || Lex & Prophetæ vſque ad Iohannem: ab eo tempore regnum Dei annuntiatur, & quiuis in illud vi irrumpit.

17 || Facilius eſt autem cœlum & terram præterire,quàm Legis vnum apicem excidere.

18 || Quiſquis dimittit vxorem ſuam,& alteram ducit, mœchatur: & qui à viro [m] dimiſſam ducit, mœchatur.

19 6 Cęterùm quidam erat diues,& induebatur [n] purpura & byſſo,& ſe oblectabat quotidie ſplendidè:

20 Erat verò quidam mendicus nomine Lazarus, qui proiectus erat ad veſtibulum eius vlceroſus:

21 Et deſiderans ſaturari micis quæ cadebant è menſa diuitis. ſed & canes veniebant ac lingebant eius vlcera.

22 Factum eſt autem vt moreretur mendicus, & aſportaretur ab Angelis in ſinum Abrahæ:mortuus eſt verò etiam diues ille,ac ſepultus eſt.

23 [o] Et apud inferos ſublatis oculis ſuis, quum

4 Deũ non latent vitia quã tumuis hominib[9] occulta, atque adeò ijs ipſis quibus inſunt.
Matt.11.12.

5 Phariſæi noui fœderis præ vetere excellẽ tiam contẽnebant, exactam iuſtitiã Legis ignorãtes: cuius quàm falſi eſſent interpretes Chriſtus ex ſeptimo præcepto docet.
Matt.5.18.
Matt.5.32,
& 19.9,
1.cor.7.11.

6 Piorũ paupertatẽ & miſerias, ſempiterna fœlicitas: diuitũ autem luxum & crudelẽ faſtũ, æterna miſeria, abſque vlla miſericordiæ ſpe, conſequetur.

m Qui hinc colligunt, poſt repudium nullum eſſe ſecundo matrimonio locum, altera ſuperſtite parte, ineptè colligunt. Loquitur enim Chriſtus de repudijs apud Iudæos vſitatis, inter quæ numerari non poteſt repudium ob adulterium, quum adulteros ex lege oporteret capitali pœna plecti. n Admodum preciosè & ſplendidè. Purpureas enim veſtes pretioſas fuiſſe conſtat, byſſum autem ſubtiliſſimum linum Achaicum fuiſſe tradit, Plin. pretio æquale auro. o Sub figuris noſtro ſenſui accommodatis depinguntur res ſpirituales.

eſſet

eſſet in tormentis, vidit Abraham procul, & Lazarum in ſinu eius:

24 Tum ipſe clamans dixit, Pater Abrahã, miſerere mei, & mitte Lazarum, vt intingat extremũ digitum ſuum in aquam, & refrigeret linguam meam: quoniam crucior in iſta flamma.

25 Dixit autem Abraham, Fili, memento te bona tua recepiſſe in vita tua, & Lazarum ſimiliter mala: nũc autẽ hic ſolatio fruitur, tu verò cruciaris.

26 Et ad hæc omnia, inter nos & vos hiatus ingens conſtitutus eſt, vt ij qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſſint, neque iſtinc huc tranſire.

27 [7] Dixit autem *ille*, Rogo ergo te pater vt cũ mittas domum patris mei.

28 Habeo enim quinque fratres: vt teſtificetur eis, ne & ipſi veniant in hunc locum tormenti.

29 Dicit ei Abraham, Habent Moſen & Prophetas: audiant eos,

30 Ille verò dixit, Non, pater Abraham: ſed ſi quis ex mortuis abierit ad eos, reſipiſcent.

31 Abraham autem dixit ei, Si Moſen & Prophetas non audiũt, ne ſiquidem quiſpiam ex mortuis excitetur, aſſentientur.

7 Quum certa viuẽdi regula nobis in Verbo præſcripta ſit, aliæ reuelationes temerè & fruſtrà quæruntur.

CAP. XVII.

1 Scandala. 3 Peccanti in nos ignoſcendum. 10 Serui inutiles ſumus. 11 De decem leproſis. 20 Regnum Dei quando venturum. 23 Falſi Chriſti. 26 Aduentus Chriſti qualis futurus.

CAP. XVII. *Matt. 18.7, marc. 9.42.*

1 AIt ‖ [1] autem diſcipulis, Fieri non poteſt quin eueniant ſcandala: ſed væ illi per quẽ eueniunt.

1 Eccleſia ſcãdalis neceſſariò obnoxia, ſed quæ inulta nõ ſinet Dominus, ſi vel minimus quiſpiã fuerit offenſus. *Matt. 18.6.*

2 Expedit ei ſi mola aſinaria circumponatur collo eius, & abiectus fuerit in mare, *potius* quàm vt offendat vnum ex paruis iſtis.

3 [2] Cauete vobis. ‖ Si peccauerit in te frater

2 Reprehenſiones & iuſtas eſſe, & à charitate proficiſci oportet.

tuus, obiurga eum: & si resipuerit, remitte ei.

Matt.18.21.

4 ‖ Et, si septies in die peccauerit in te, & septies *vno* die reuertatur ad te, dicens, Resipui: remittes ei.

5 [3] Tunc dixerunt Apostoli Domino, Adde nobis fidem.

3 Deus quantuis ĩperfectè, verè tamẽ credẽtibus, nunquam deerit, in ijs etiã difficultatibus quæ nulla humana ratione vinci possunt. *Matt.16.20.*

6 Dixit autem Dominus, ‖ Si haberetis fidem [a] quantulum *est* granum sinapis, diceretis huic sycamino, Eradicator, & plantator in mari: & obediret vobis.

a Si vel tantillum fidei haberetis, quantulũ est granum sinapis.

7 [4] Quis autem vestrûm habet seruum arantem, aut pascentem, qui ingresso ab agro dicat statim, Prodi, & discumbe?

4 Quum Deus suo iure nos nostraque omnia sibi vendicet, nihil nobis quantumuis strenuè ad mortem vsque laborantibus debere potest.

8 Imò nónne dicet ei, para quod cœnem, & præcinctus ministra mihi vsquedum edero ac bibero: & posteà edito tu & bibito?

9 Num gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ipsi præcepta fuerant? non puto.

10 [5] Ita & vos, quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus: nam quod debuimus facere, fecimus.

5 Legis obseruatio vel perfectissima, non est tamẽ vllius præmij meritoria.

11 [6] Et factũ est, inter eundem Hierosolymam, ipse transibat per mediam Samariam & Galileam.

12 Et quum ingrederetur in quendam vicũ, occurrerunt ei decẽ viri leprosi, qui steterunt procul:

13 Et extulerunt vocem, dicentes, Iesu Magister, miserere nostri.

14 Qui quum *eos* vidisset, dixit eis, Profecti ‖ ostendite vos Sacerdotibus. Et factum est vt inter eundum purgati sint.

6 Christus ingratis etiã futuris benefacit: sed solis gratis prosunt ad salutẽ beneficia Dei. *Leuit.14.2.*

15 Vnus autem ex ipsis, vt vidit se sanatum esse, reuertit, glorificans Deum voce magna.

16 Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias ei agens: eratque iste Samaritanus.

17 Respondens autem Iesus dixit, Nónne decẽ illi purgati sunt? nouen autem illi vbi *sunt*?

18 Non

18 Non ſunt reperti qui redierint vt tribuerẽt gloriam Deo, niſi alienigena iſte.

19 Et dixit ei, Surge & abi, fides tua te ſeruauit.

20 [7] Interrogatus autem à Phariſæis quando ueturum eſſet regnum Dei, reſpondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei ita vt [b] obſeruari poſſit:

21 Neque dicent, Ecce hîc, aut, ecce illic. ecce enim, regnum Dei [c] intus habetis.

22 [8] Dixit autẽ diſcipulis, Veniet tempus quum deſiderabitis videre [d] vnum ex diebus Filij hominis: nec videbitis.

23 [9] ‖ Et dicent vobis, Ecce hîc, aut, ecce illic: ſed ne abite, neque proſequimini.

24 Nam ſicut fulgur coruſcans ex *vna* regione quæ ſub cœlo eſt, in *alteram* quæ ſub cœlo eſt, ſplẽdet: ita erit & Filius hominis die ſuo.

25 Sed prius oportet eum multa pati, & reprobari à natione iſta.

26 ‖ [10] Et prout factum eſt in diebus Noe, ita erit etiam diebus Filij hominis.

27 Edebant, bibebant, vxores ducebant, & dabantur nuptum, ad eum vſque diem quo introiuit Noe in arcam: venitque diluuium, & perdidit omnes.

28 Similiter etiam vt accidit in diebus Lot? edebant, bibebant, emebant, vendebant, plantabãt, ædificabant:

29 ‖ Quo autem die Lot exijt Sodomis, pluit igne & ſulphure è cœlo, & omnes perdidit:

7 Regnũ Dei etiam præſentiſſimũ, à multis nõ animad uertitur, quoniam illud falsò exiſtimant cum externo ſplendore cõiunctum eſſe. *Matt. 24. 23, mar. 13. 21.*

8 Præſentia ſæpe negligimus quæ frustrà requirimus amiſſa. *Gene. 7. 5, matth. 24. 38. 1. pet. 3. 20.*

9 Chriſtus præ dicit venturos pſeudochriſtos, ſuam verò gloriã ſubitò, longè latéque per orbem terrarum propagatum iri, deleta crucis ignominia. *Gene 19. 24.*

12 Mundus repẽtino Dei iudicio opprimetur: fideles autem oportet perpetuas excubias agere.

b Ad verb. cum obſeruatione, id eſt, cum externo quopiam maieſtatis ſplendore, ex quo poſſit agnoſci. Alioqui ex manifeſtis etiam multis ſignis potuit intelligi, Chriſtum eſſe Meſſiam illum, cuius regnum tandiu expectatum fuerat. Sed de his hoc loco ſignis agitur quæ Phariſæi animo conceperant, qui terrenum Meſſiæ regnum expectabant. c Id eſt, quæritis Meſſiam tanquam abſentem, cùm ille ſit in medio veſtri. d Tempus erit quo magna cum animi triſtitia fruſtrà abſentem Filium hominis requiratis.

30 Secundum hæc erit dies, quo Filius hominis detegetur.

31 In illo die *ſi* quis fuerit ſupra domum, & vaſa eius in ipſa domo, ne deſcendat ad ea ſumenda: & qui in agro, ſimiliter non reuertatur retrò.

32 11 ‖ Memineritis vxoris Lot.

33 ‖ Quicunque quæſierit animam ſuam ſeruare, perdet eam: & quicunque eam perdiderit, e viuificabit eam.

34 ‖ Dico vobis, illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquetur.

35 Duæ erunt molentes ſimul, vna accipietur, & altera relinquetur.

36 Duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

37 12 Tunc reſpondentes dicunt ei, Vbi Domine? Ipſe verò dixit eis, ‖ Vbi corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.

11 Cauendum in primis ne vel diffidẽtia, vel huius vitæ illecebræ, vel vllius coniunctionis reſpectus nos vel tantillum remoretur. *Gene.19.26. Supra,9.24, matt.10.39, marc.8.35, iohan.12.25. Matt.24.41.*

12 Vna perſtãdi ratio, Chriſto adhærere. *Matt.24.28.*

e *Id eſt, ſeruabit, vt explicat Mat. vita enim illa de qua hic loquitur, ſalus eſt æterna.*

CAP. XVIII.

2 Iudicis iniqui & viduæ parabola. 10 De Phariſæo & Publicano. 15 Puerorum eſt regnum Dei. 22 Vendere omnia & dare pauperibus. 28 Apoſtoli relinquũt omnia. 31 Mortem ſuam prædicit Chriſtus. 35 Cæcus viſum recipit.

CAP. XVIII.

Eccle.18.22, rom.12.12, 1.theſſ.5.17.

1 Deus vult nos aſſiduitate precãdi nõ fatigare, ſed exercere. Ita quę ſic luctandum cum impatientia, vt longior mora precandi curſum non abrumpat.

1 DIxit [1] autem eis etiam parabolam *huc ſpectantem*, ‖ quòd oporteret ipſos ſemper precari, nec [a] ſegneſcere:

2 [b] Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe, qui Deum non timebat, nec quenquam reuerebatur:

3 Erat autem in illa vrbe quædam vidua, quæ

a *Afflictionibus vel malis cedere, vt faciunt qui animum deſpondent.*

b *Paria cum paribus minimè conferuntur, ſed minus cum maiore. Si etiam ab iniquiſſimo iudice per importunitatem ius obtinetur, quantò magis piorum aſſiduæ preces apud Deum valebunt?*

veni

venit ad eum, dicens, Vindica me ab aduersario meo.

4 Ille autem noluit per *multum* tempus: post hæc verò dixit apud se, Etsi Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

5 Tamen quia molestiam mihi exibet vidua ista, vindicabo eam, ne ad extremum veniens [c] obtundat me.

6 Ait autem Dominus, Audite quid iudex ille iniustus dicat:

7 Deus autem non vindicabit electos suos, clamantes ad ipsum die ac nocte, [d] etiamsi iram differat super ipsis?

8 Dico vobis, vindicabit eos citò. Veruntamen Filius hominis, quum venerit, num reperturus est fidem in terra?

9 [2] Dixit autem etiam quibusdam qui sibi persuaserant se iustos esse, & pro nihilo habebant reliquos, parabolam istam:

10 Duo homines ascenderant in templum vt precarentur, vnus Pharisæus, & alter Publicanus.

11 [3] Pharisæus stans, hæc apud se precabatur, Deus, gratias ago tibi quòd non sim vt reliqui homines, rapaces, iniusti, mœchi: vel etiam vt iste Publicanus.

12 Ieiuno bis [e] hebdomade, decimo quæcunque possideo.

13 Publicanus autem [f] procul stans, nolebat vel oculos in cœlum attollere: sed percutiebat pectus suum dicens, Deus, propitius esto mihi peccatori.

14 Dico vobis, descendit iste iustificatus domũ suam *potius* quàm ille: ‖ quia quicunque se extollit, deprimetur: & qui se deprimit, extolletur.

2 Duo in primis multorum preces inanes reddunt, propriæ videlicet iustitiæ fiducia, & aliorum contemptus: quibus vitijs cor contritum ac humiliatũ opponitur.

3 Etiamsi quic quid habemus nos à Deo habere fatea mur, nihilominus vt arrogãtes despicimur à Deo, si vel tantillum in nostris operibus fiduciæ coram Deo habeamus.

c *Ad verb. illis bus me opprimat metaphora sumpta à pugilibus, qui aduersarium pugnis aut cæstibus obtundunt: sic importuni suis clamoribus, quasi ictibus aures iudicis verberant. Supra, 4.11, mat. 33.12.*

d *Quantumuis tardus videatur in vlciscendis ipsorum iniurijs.*

e *Ad verb. sabbatho, sabbathum autem pro hebdomade sumitur.*

f *Procul à Pharisæo loco, nimirum humiliore.*

15 ‖[g] Adferebant autem ad eum etiam infantes, vt eos tangeret: [4] quum autem hoc vidissent discipuli, obiurgarunt eos.

16 Iesus verò quum [h] puerulos adnocasset, dixit, [5] Sinite puerulos venire ad me, & eos non prohibete: talium est enim regnum Dei.

17 [6] Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.

18 ‖ Tunc interrogauit eum quidam ex primoribus, dicens, Magister bone, quid faciendo vitam æternam possidebo?

19 Dixit autem ei Iesus, Cur me dicis bonum? nemo bonus nisi vnus, *nempe* Deus.

20 Mandata nosti, ‖ Ne mœchare, ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimonium dicito, Honora patrem tuum & matrem tuam.

21 Ille autem dixit, Hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.

22 [7] Iesus verò his auditis dixit ei, Adhuc vnum tibi deest: quæcunque habes vende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me.

23 At ille his auditis, valdè tristis factus est: nam diues erat valdè.

24 [8] Quum autem vidisset Iesus eum valdè tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt!

25 Facilius est enim camelum per foramen acus introire, quàm diuitem introire in regnum Dei.

26 Qui verò *hoc* audierant, dixerunt, Et quis potest saluus fieri?

27 Ipse autem dixit, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum.

28 ‖ Dixit autem Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.

29 [9] Ipse

Mat. 19. 13, mar. 10. 13.
g Si adferebantur, teneri itaque adhuc erāt, quod amplius cōfirmatur ex eo quòd infantes essent: illud autē obseruandum aduersus hostes pædobaptismi.
Mat. 19. 16, mar. 10 17.
4 Christum ex carnis suę sensu æstimare, infinitarū corruptelarum causa.
Exod. 20. 13.
h Eos qui puerulos gestabant, quos discipuli abigebant.
5 Etiam infantes fidelium in gratuito fœdere comprehenduntur.
6 Puerilis innocētia, Christianorum ornamentum.
7 Opum illecebræ plurimos à recta via abducunt.
8 Diuitem simul & piū esse singulare Dei donum est.
Mat. 19. 27, mar. 10. 28.

29 [9] Ipse verò dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut liberos, regni Dei causa,

9 Omniũ euadunt ditissimi qui Christi causa pauperes fieri nõ recusant.

30 Qui non recepturus sit multiplicia hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.

31 ‖ Iesus autem, assumptis illis duodecim, dixit eis, [10] Ecce, ascendimus Hierosolymam, & perficientur Filio hominis omnia quæ scripta sunt per Prophetas.

Mat.20.17, mar.10.32.

10 Certa quidem est crux, sed non minus certa est gloria quæ vltcres manet.

32 Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & contumelijs afficietur, & conspuetur:

33 Et postquam eum flagellauerint, trucidabũt: sed die tertia resurget.

34 [i] Ipsi verò nihil horum intellexerunt: erantque ista verba ipsis occulta, nec cognouerunt quæ dicebantur.

i Pleonasmis iteratis quanta fuerit discipulorum ignorantia docetur.

35 ‖ [11] Factũ est autẽ dum ipse appropinquaret Iericho, cęcus quidam sedebat iuxta viã, mẽdicans.

Mat.20.29, mar.10.46.

36 Quum igitur *is* audisset turbam prætereuntem, percuntabatur quid hoc esset.

11 Christus se esse mundi lucẽ visibili miraculo confirmat.

37 Nuntiauerunt autem ei, Iesum Nazerenum transire.

38 Tunc clamauit, dicens, Iesu fili Dauid miserere mei.

39 [12] Et qui præibant, obiurgabant eum vt sileret: ipse verò multò magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

12 Quò plures obices opponit Satan, etiã per eos qui Christi nomen profitentur, eò magis nobis est pergendum.

40 Iesus autẽ quum substitisset, iussit eũ adduci ad se: & quũ is appropinquasset, interrogauit eum,

41 Dicens, Quid tibi vis faciam? Ille verò dixit, Domine, vt visum recipiam.

42 Et Iesus dixit ei, Recipito visum: fides tua te seruauit.

43 Illicò igitur visum recepit, ac sequebatur eum, glorificans Deum. & totus populus quum *hoc* vidisset, tribuit laudem Deo.

CAP. XIX.

2 Zacchæus publicanus. 13 Mina seruis data ad negotiationem. 29 Iesus ingreditur Hierosolymam. 41 Flens prædicit vrbis excidium. 45 Vendentes ejcit è templo.

CAP. XIX.
1 Christi gratia eos potissimum præuenit qui maximè videbãtur ab ea alieni.
2 Mũdus gratiam Dei repudians, iniquè tamẽ fert eam ad alios transferri.
3 Exemplum verę resipiscẽtiæ ex effectu intelligitur.
4 Patiẽter expectandũ Dei iudiciũ, quod suo demùm tẽpore patefiet.

1 IESUS [r] autem ingressus Iericho, transibat:
2 Et ecce, quidam qui nomine vocabatur Zacchæus, [a] magister publicanorum, & diues:
3 Studebatque videre quis esset Iesus: nec poterat præ turba, quod statura paruus esset:
4 Prærurrens ascendit in sycomorum, vt eum videret: quoniam futurum erat vt illac transiret.
5 Vt autem venit ad eum locum, suspiciens Iesus, eum vidit, & dicit ei, Zacchæe, festinans descende. hodie enim domi tuæ oportet me manere.
6 Tum is festinans descendit, & excepit eum gaudens.
7 [2] Et omnes quum hoc vidissent, murmurabant, dicentes eum ingressum esse ad hominem peccatorem, vt *ibi* diuersaretur.
8 [3] Adstans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce, dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & siquid cuipiam [b] per calumniam eripui, reddo quadruplum.
9 Dixit autem ei Iesus, Hodie salus domui huic contigit, [c] eo quòd ipse quoque est [d] filius Abraham.
10 ‖ Venit enim Filius hominis vt quærat & seruet quod perierat.
11 [4] Hæc autem ipsis audientibus, pergens, dixit parabolam, eo quòd esset prope Hierusalem, &

a Præfectus publicanis qui ibi cõsuenerant, erant enim publicani in societates distributi, vt ex infinitis locis oratio num Ciceronis docetur. Mat. 18. 11.

b Ad ver. per Sycophantiam, cuius vocabuli propria significatio videtur optimè cõuenire personæ magistri publicanorũ. Istis enim ferè mos est, suis latrocinijs præexere reipub. commoda, & hoc obtentu ita prædari, vt si quis se illorũ rapacitati opponat, iniuriam reibup. fieri clamitent. c Id est, quandoquidem. d Delectus à Deo, qui ejus vestigijs fidei Abrahæ insistat: colligitur autem familiã Zacchæi contigisse salutem Domini, quia cum Abrahamo familia etiã benedictionẽ accepit, domestici enim omnes circumcisi fuere.

quòd

quòd putarẽt fore vt illicò regnum Dei appareret.

12 Dicit ergo, ‖ Homo quidam nobilis profectus est in regionem longinquam, vt acciperet sibi regnum, ac reuerteretur.

13 [5] Vocatis autem decem seruis suis, dedit eis decẽ minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniã.

14 Ciues autem eius oderant eum, miseruntq; legationem post eum, dicentes, Nolumus hunc regnare in nos.

15 Et factum est quum redijsset accepto regno, tum iussit vocari seruos illos ad se quibus dederat pecuniam: vt cognosceret quis quid negotiatus esset.

16 Adsuit autem primus, dicens, Domine, [e] mina tua decem minas lucrifecit.

17 *Ille* autem ait ei, Bene habet serue bone: quia in minimo fuisti fidelis, habeto potestatem super decem vrbes.

18 Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.

19 *Ille* verò & isti dixit, Tu quoq; præsto quinque vrbibus.

20 [6] Et alius venit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui sepositam in sudario:

21 Timui enim te, quòd homo sis austerus: auferes quod non deposuisti, & metis quod non seminasti.

22 Tum *ille* dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, serue male: sciebas me hominem austerum esse, qui auferam quod non deposui, & metam quod non seminaui:

23 Quare igitur non dedisti pecuniam meam apud [f] mensam, & ego veniens, cum vsuris eam exegissem?

24 Et astantibus dixit, Tollite ab eo minam, &

Mat. 25. 14.

5 Tria sunt hominum genera in Ecclesia, vnum eorũ qui à Christo quem non cernunt, deficiũt: alterum, eorum qui pro sua vocationis ratione, donis ab eo acceptis ad ipsius gloriam & proximorum cõmodum industriè & gnauiter vtuntur: tertiũ, eorum qui prę ignauia torpent. Primos igitur illos suo tempore apparens Dominus iustis pœnis vlciscetur: secũdos gratis beabit pro laborum quos sustinuerint ratione: ignauos autem, vt inutiles etiam plectet.

6 In eos qui ignauã vitam deliberãdo & contemplãdo consumunt.

e Mina fuit Græcorum numisma cuius preciũ denarij centum, æstimatione aureorum circiter decem

f Id est, apud mensarios, trapezitas.

date ei qui decem minas habet.

25 *Illi* verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas.

Supra, 8.18, matt.13.12, & 25.29, marc.4.25.

26 *At ille*, Nam, *inquit*, ‖ dico vobis, Omni habenti dabitur: ei autem qui nō habet, etiam quod habet adimetur.

27 Quinetiam meos illos inimicos qui noluerunt me regnare supra se, adducite huc & iugulate coram me.

g Discipuli cū Christus, lesta ad mortem certissimam pergebat. Matth.21.1, mar.11.1.

28 Et his dictis, g antegrediebatur ascendens Hierosolimam.

29 ‖ 7 Et factū est quum appropinquasset Bethphage & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, misit duos ex discipulis suis,

30 Dicens, Abite in vicū qui est ex aduerso: in quē introeūtes, inuenietis pullū alligatū, cui nemo vnquam hominum insedit: solutum eum adducite.

31 Et siquis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quoniam eo opus est Domino.

32 Profecti autem qui missi erant, inuenerunt prout eis dixerat.

33 Soluentibus autem ipsis pullum, dixerūt eis domini eius, Quare soluitis pullum?

34 Ipsi verò dixerunt, Quoniam eo opus est Domino.

Matt.21.7, Ioh.12.14.

35 ‖ Duxerunt igitur eum ad Iesum. Et palijs suis pullo iniectis, imposuerunt Iesum.

36 Eunte autem ipso, substernebant pallia sua in via.

37 Et quum iam appropinquaret ad descēsum montis Olearum, cœpit omnis multitudo discipulorum gaudentium laudare Deum voce magna, de omnibus quas viderant virtutibus,

38 Dicentes, Benedictus Rex ille qui venit in nomine Domini; pax in cœlo, & gloria in *locis* altissimis.

39 8 Tum

39 [8] Tum quidam Phariſæorum è turba dixerunt ei, Magiſter, obiurga diſcipulos tuos.

40 Et ipſe reſpondens dixit eis, Dico vobis, ſi ſiluerint iſti, mox lapides clamaturos.

41 [9] Et vt appropinquauit, viſa vrbe, fleuit ſuper ea,

42 Dicens, [h] Nempe ſi [i] vel tu noſſes [k] vel hoc ſaltem [l] tuo die, ‖ quæ [m] ad pacem tuam *pertinent.* Sed *ea* nunc occulta ſunt oculis tuis.

43 Nam veniet tempus aduerſum te, quo circunijcient tibi inimici tui vallum, & circuncingent te, & conſtringent vndique:

44 Teque ſolo æquabunt, & filios tuos intus: neque relinquent in te lapidem ſuper lapidem: eo quòd non noueris [n] tempus illud viſitationis tuæ.

45 ‖ [10] Et ingreſſus in templum, cœpit eijcere eos qui vendebant in eo & emebant:

46 Dicens eis, Scriptum eſt, ‖ Domus mea, domus precationis eſt: ‖ vos autem reddidiſtis eam, ſpeluncam latronum.

47 Et docebat quotidie in templo. ‖ principes autem ſacerdotum & Scribæ, & primores plebis ſtudebant eum perdere.

48 Nec inueniebant quid facerent: totus enim populus pendebat ab ipſo, quum eum audiret.

8 Ceſſantibus quos oportuit primos eſſe regni Chriſti præcones, Dominus alios inuitis illis extra ordinem excitat. *Infra, 21.6. matt.24.1, marc.13.1.*

9 Chriſtus ne reproborum quidem exitio ſimpliciter delectatur. *Matt.21.12, marc.11.11. Eſa 56.7. Iere.7.11.*

10 Chriſtus Hieruſalem ingreſſus viſibili adiecto ſymbolo docet ſibi à Patre mandatas purgandi templi partes. *Matt 21.13, marc.11.17.*

h Defectiua oratio, Chriſti partim commiſerantis inſtantem vrbis cladem, partim inauditam perfidiam ac contumaciam exprobrantis. *i Id eſt, ſaltem tu, ſub. Hieruſalem, cui propriè deſtinatam hoc erat nuntium.* *k Si poſt tot Prophetas interfectos, & me quoque Prophetarum Dominum toties repulſum, nunc hac ſaltem extrema profectione, aliquam tuipſius rationem habuiſſes.* *l Dies huius vrbis, dicitur tempus illud oportunum. Hebr.* *m Id eſt, ea in quibus poſita eſt tua fœlicitas.* *n Id eſt, Hoc temporis punctum, quo Deus te inuiſit.*

CAP. XX.

1 Baptiſmus Iohannis vnde? 9 Sacerdotum impietas, vineæ & agricolarum ſimilitudine notatur. 21 Tribu-

tum Cæsari reddendum. 27 Sadducæos negantes resurrectionem conuincit. 41 Christus quomodo filius Dauid.

Matt.21.23, marc.11.27.

1 ET ‖ factum est quodam dierum illorum, quum ipse docetet populum in templo, & euangelizaret, superuenerunt principes sacerdotum & Scribæ, cum Senioribus,

1 Victi quod ad doctrinæ veritatem attinet Pharisęi, de vocatione externa controuersiã mouent, & propriæ cõscientiæ testimonio conuincũtur.

2 Et dixerunt ei, Dic nobis qua autoritate ista facias, aut quis ille sit qui dedit tibi istam autoritatem.

3 Respondens autem dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam, dicite igitur mihi,

4 Baptismus Iohannis è cœlo erat, an ex hominibus?

5 At illi ratiocinati sunt apud se dicentes, Si dixerimus, E cœlo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

6 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: tota plebs lapidabit nos, persuasum enim est ei Iohannem Prophetam esse.

7 Responderunt igitur se nescire vnde esset.

8 Tum Iesus dixit eis, Neque ego dicam vobis qua autoritate hæc faciam.

2 Minimè nouum est summos esse Christi & ipsi⁹ seruorum hostes qui in ipso Dei sacrario versãtur. Sed hoc ipsi tandẽ impunè non ferent.

Esa.5.1, ierem. 2.31, matt.21, 33, marc.12.1,

9 ²Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, ‖ Quidam plantauit vineam, & elocauit eam agricolis: & peregrè abfuit multum tempus.

10 Et in tempore misit seruum ad illos agricolas, vt darent ex fructu vineæ: qui cæsum illum ablegarunt inanem.

11 *Ille* verò perrexit alterum seruum mittere, at ipsi hunc quoque cæsum & contumelia affectum, ablegarunt inanem.

12 Et perrexit mittere tertium: at illi & istum vulneratum eiecerunt.

13 Dixit igitur dominus vineæ, Quid faciam? mittam filiũ meum dilectum: forsitan quum hunc viderint, reuerebuntur.

14 Viso

14 Viso autem eo agricolæ, colloquuti sunt inter se dicentes, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, vt nostra fiat hæreditas.

15 Et eiectum eum extra vineam, trucidarunt. Quid ergo faciet eis dominus vineæ?

16 Veniet & perdet agricolas istos, & dabit vineam alijs. *Hoc* autem quum audissent, dixerunt, Absit.

17 Ille verò intuitus eos ait, Quid illud est ergo quod scriptum est, ‖ Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, *is* factus est caput anguli?

18 Quisquis ceciderit super illum lapidem, cõquassabitur: super quem autem ceciderit, dissipabit eum.

19 Tum studuerunt principes Sacerdotum & Scribæ inijcere in eum manus eo ipso momento: sed timuerunt plebem: cognouerunt enim *eum* aduersus ipsos dixisse similitudinem istam.

20 [3] Itaque [a] obseruantes *eum*, miserunt [b] insidiatores, qui se iustos esse simularent: vt [c] carperent eius sermonẽ, tradituri eum imperio & [d] potestati Præsidis.

21 ‖ Qui interrogauerunt eum dicentes, Magister, scimus te rectè dicere & docere, [e] nec accipere personam, sed viam Dei in veritate docere.

22 Licet nobis censum dare Cæsari, an non?

23 Animaduersa autem eorum [f] calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?

24 Ostẽdite mihi denarium: cuius habet imaginem & inscriptionem? Respondentes autem dixerunt, Cæsaris.

25 Tũc dixit eis, ‖ Reddite igitur quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ *sunt* Dei Deo.

26 Itaque non potuerunt verba eius [g] carpere coram populo, & mirati super eius responso, siluerunt.

3 Vltimum pseudoprophetarũ perfugium est ad veros Prophetas perdẽdos, seditionis crimẽ eis impingere.

a Tempus opportunum eum capiendi. Psal. 119. 21, esa. 28. 16, act. 4. 11, rom 9. 13, 1. pet. 2. 8.

b Fraudulente subornatos.

c 2. Vt aliquid ex ipsius sermone arriperent, & hac occasione calumniam illi fingerent.

d Vt necaretur. Matt. 22. 16, marc. 12. 13.

e Non moueris gratia vllius. Personam autem eo vocat externas circunstantias, quas si quis respiciat, paria de paribus non constituat.

f Panourgia, quædam est ad malè agendum solertia, lõge vsu & tralationibus omnibus quæsita. Rom 13. 7.

g Reprehendere.

27 ‖ 4 Accedentes autem quidam Sadducæorum (qui negant esse resurrectionem) interrogarunt eum,

28 Dicentes, Magister, ‖ Moses scripsit nobis, Si cuius frater mortuus fuerit habens vxorem, & sine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet semen fratri suo.

29 Septem ergo fratres fuerunt, quorũ primus accepta vxore mortuus est sine liberis.

30 Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mortuus est sine liberis.

31 Deinde tertius accepit eam: itidem autẽ & illi septem: nec relinquerũt liberos, & mortui sunt.

32 Post omnes autem mortua est & mulier.

33 In resurrectione ergo, cuius eorũ erit vxor? nam illi septem habuerunt eam vxorem.

34 Tum respondens dixit eis Iesus, [h] Filij huius æui ducunt vxores, & nuptum dantur:

35 Qui verò digni habiti fuerint qui æuũ illud consequãtur, & resurrectionem ex mortuis, neque ducunt vxores, neque nuptum dantur:

36 Neque enim mori possunt amplius: pares enim Angelis sunt. & filij sunt Dei, quum sint filij resurrectionis.

37 Mortuos autem excitari, etiam ‖ Moses indicauit apud rubum, quum dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob.

38 Nam Deus non est mortuorum, sed viuorũ omnes enim viuunt [k] ei.

39 Respondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, Magister, bene dixisti.

40 Nec amplius audebant eum quicquam interrogare.

41 ‖ Dixit autem eis, Quomodo dicunt Christum filium esse Dauid?

42 Et

Matt.22.23, marc.12.18.

4 Asseritur carnis resurrectio aduersus Sadducæos.

Deut.25.5.

h Filij huius æui dicuntur, non qui huic seculo sunt addicti sicut antea 16.8. & quibus filij lucis opponuntur, sed qui in hoc mundo versantur.

i i.Homines resurrectionis participes, Nam velut illi verè dicuntur victuri, qui aterna felicitate perfruentur, ita verè censentur resurgere, qui ad vitam resurgunt, quanuis in genere si resurrectionis nomen sumatur, ad impietatiã pertinet, qui ad exitium resurgent, quod vita proprié non est, sed mors.

Exod.3.6. Matt.22.44, marc.12.35.

k i.Coram eo, Preclara sententia, Non interire etiam obita in terris morte, sanctos homines.

42 5 Et ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,

43 Vſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?

44 Dauid ergo Dominum eum vocat, & quomodo filius eius eſt?

45 Audiente verò toto populo, dixit diſcipulis ſuis,

46 ‖ 6 Cauete à Scribis, qui volunt ambulare ſtolati, & amãt ſalutationes in foris, ac primos cõceſſus in conuẽtibus, & primos accubitus in cœnis.

47 Qui [1] deuorant domos viduarum, & in ſpeciem precibus longis vtuntur: iſti auferent grauius iudicium.

Pſal.109.1.

5 Chriſtus ſic eſt filius Dauidis ſecundũ carnem, vt ſit eiuſdem Dominus (vtpotè æternus Dei filius) ſecundũ ſpiritum.

Supra,11.43, matt.23.6, marc.12.38.

6 Vitandum ambitioſorum & auarorum paſtorum exemplum.

1. Metonymia i. Bona atque rem.

CAP. XXI.

Vidua ſupra opes liberalitas. 5 De tempore ruinæ templi, 19 & Hieruſalem, 25 Signa præcedentia extremum iudicium.

CAP. XXI.

1 Pauperibus licet ditiſſimos etiã quoſuis beneficentiæ ſtudio, Deo iudice ſuperare.

Matt.12.41.

1 INtuitus [1] ‖ autem, vidit diuites mittentes munera ſua in gazophylacium.

2 Vidit autem etiam quandam viduam pauperculam mittentem illuc minuta duo.

3 Et dixit, Verè dico vobis, vidua hæc pauper miſit amplius quàm omnes.

4 Nam omnes hi ex eo quod ipſis redundat miſerunt quod donarent Deo: hæc autem miſit ex penuria ſua totum victum quem habebat.

5 ‖ Et quibuſdam dicentibus de templo, quòd pulchris lapidibus ac [2] donarijs ornatum eſſet, dixit,

6 [2] Hæccine ſpectatis? venient dies quibus non relinquetur lapis ſuper lapidem qui non deſtruatur.

Supra,19.34, matt.24.1, marc.13.1.

2 Prædicitur templi illius terreni excidium, vt verũ illud ſpirituale ædificiũ extruatur, cuius architectos oportet in primis circunſpectos eſſe.

a Grae. anathímaſin. anathemata autem erant quæ de parietibus, aut columnis ſuſpendebantur.

27 ‖ 4 Accedentes autem quidam Sadducæorum (qui negant esse resurrectionem) interrogarunt eum,

28 Dicentes, Magister, ‖ Moses scripsit nobis, Si cuius frater mortuus fuerit habens vxorem, & sine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet semen fratri suo.

29 Septem ergo fratres fuerunt, quorũ primus accepta vxore mortuus est sine liberis.

30 Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mortuus est sine liberis.

31 Deinde tertius accepit eam: itidem autẽ & illi septem: nec reliquerũt liberos, & mortui sunt.

32 Post omnes autem mortua est & mulier.

33 In resurrectione ergo, cuius eorũ erit vxor? nam illi septem habuerunt eam vxorem.

34 Tum respondens dixit eis Iesus, [h] Filij huius æui ducunt vxores, & nuptum dantur:

35 Qui verò digni habiti fuerint qui æuũ illud consequãtur, & resurrectionem ex mortuis, neque ducunt vxores, neque nuptum dantur:

36 Neque enim mori possunt amplius: pares enim Angelis sunt. & filij sunt Dei, quum sint filij resurrectionis.

37 Mortuos autem excitari, etiam ‖ Moses indicauit apud rubum, quum dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob.

38 Nam Deus non est mortuorum, sed viuorũ: omnes enim viuunt [k] ei.

39 Respondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, Magister, bene dixisti.

40 Nec amplius audebant eum quicquam interrogare.

41 ‖ Dixit autem eis, Quomodo dicunt Christum filium esse Dauid?

42 Et

Matt.22.23, marc.12.18.

4 Asseritur carnis resurrectio aduersus Sadducæos.

Deut.25.5.

h Filij huius æui dicuntur, non qui huic seculo sunt addicti sicut antea 16.8. & quibus filij lucis opponuntur, sed qui in hoc mundo versantur.

i 1.Homines resurrectionis participes, Nam velut illi verè dicuntur victuri, qui æterna felicitate perfruentur, ita verè censentur resurgere, qui ad vitam resurgunt, quanuis in genere si resurrectionis nomen sumatur, ad impios etiã pertinet, qui ad exitium resurgent, quod vita proprié non est, sed mors.

Exod.3.6. Matt.22.44, marc.12.35.

k i.Coram eo, Praclara sententia, Non interire etiam obita in terris morte, sanctos homines.

42 5 Et ipse Dauid dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,

43 Vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum?

44 Dauid ergo Dominum eum vocat, & quomodo filius eius est?

45 Audiente verò toto populo, dixit discipulis suis,

46 ‖ 6 Cauete à Scribis, qui volunt ambulare stolati, & amãt salutationes in foris, ac primos cõsessus in conuẽtibus, & primos accubitus in cœnis.

47 Qui [l] deuorant domos viduarum, & in speciem precibus longis vtuntur: isti auferent grauius iudicium.

Psal.109.1.

5 Christus fit est filius Dauidis secundũ carnem, vt sit eiusdem Dominus (vtpotè æternus Dei filius) secundũ Spiritum.

Supra, 11.43, matt.23.6, marc.12.38.

6 Vitandum ambitiosorum & auarorum pastorum exemplum.

l. Metonymia à. Bona atque rem.

CAP. XXI.

1 Vidua supra opes liberalitas. 5 De tempore ruina templi, 19 & Hierusalem, 25 Signa precedentia extremum iudicium.

1 INtuitus [1] ‖ autem, vidit diuites mittentes munera sua in gazophylacium.

2 Vidit autem etiam quandam viduam pauperculam mittentem illuc minuta duo.

3 Et dixit, Verè dico vobis, vidua hæc pauper misit amplius quàm omnes.

4 Nam omnes hi ex eo quod ipsis redundat miserunt quod donarent Deo: hæc autem misit ex penuria sua totum victum quem habebat.

5 ‖ Et quibusdam dicentibus de templo, quòd pulchris lapidibus ac [2] donarijs ornatum esset, dixit,

6 [2] Hæccine spectatis? venient dies quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.

CAP. XXI.

1 Pauperibus licet ditissimos etiã quosuis beneficentiæ studio, Deo iudice superare.

Matt.12.41.

Supra, 19.34, matt.24.1, marc.13.1.

2 Prædicitur templi illius terreni excidium, vt verũ illud spirituale ædificiũ extruatur, cuius architectos oportet in primis circunspectos esse.

a Grac. anathímasin. anathemata autem erant quæ de parietibus, aut columnis suspendebantur.

7 Interrogauerunt autem eum, dicentes, Magister, quando hæc erunt? & quod signum quando futurum est vt ista fiant?

8 ‖Ipse verò dixit, Videte ne seducamini. multi enim venient [b] in nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: & tempus illud appropinquat. ne igitur sequimini eos.

9 [3] Quum verò audieritis bella & seditiones, ne terremini. oportet enim ista primùm fieri: sed non statim *erit* finis.

10 Tunc dixit eis, Insurget gens in gentem, & regnum in regnum.

11 Et magni terræmotus erunt singulis locis, & fames ac pestilentiæ, & terriculamenta, & signa è cœlo magna erunt.

12 ‖Sed ante hęc omnia inijcient vobis manus, & *vos* persequentur, tradentes in synagogas & carceres, adductos ad reges ac præsides, nominis mei causa.

13 [c] *Hæc* autem cedent vobis testimonio.

14 ‖Habete igitur fixum in cordibus vestris, non esse præmeditandam defensionem.

15 Ego enim dabo vobis os, & sapientiam, cui non poterunt contradicere neque resistere omnes qui se vobis opponent.

16 Prodemini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis: & morte mulctabunt *quosdam* ex vobis:

17 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum.

18 ‖ Sed pilus capitis vestri non peribit.

19 ‖ Per patientiã vestram [d] possidete animas vestras.

20 4 ‖ Quũ autem videritis Ierusalem cingi ab exer-

Ephe.5.6, 2.thess.2.3.

b Nomen meum vsurpantes.

3 Verum templum Domini, per medios tumultus incredibiles, & acerbissimas ærumnas inuicta patientia extruitur, cuius non potest nõ esse fœliciſſimus exitus.

4 Prædicitur vrbis totius vltimũ excidiũ.

Mat.24.8, mar.13.9, Supra.12.12, mat.10.19, mar.13.11.

c Is erit earum rerum exitus, vt cõrã Deo & hominibus testata sit vestrorum hostium perfidia & crudelitas, ac vestra vicissim cõstantia, Egregia sententia, Afflictiones piorum, sanctorumq; hominum pertinere ad testimonium veritatis.

Matt.10.30. Matt.10.22. Mat.24.13, mar 13.13. dan.9.27.

d Quamuis multa vos vndique mala circunstent, fruimini nihilominus virtute vestra, hæc omnia fortiter sustinendo.

xercitibus, tunc agnoſcite appropinquare vaſtationem eius.

21 Tunc qui in Iudæa ſunt, fugiant in montes: & qui in medio eius, excedant: & qui in agris, non ingrediantur in eam.

22 Nam hi ſunt dies vltionis, vt impleantur omnia quæ ſcripta ſunt.

23 Væ autem ventrem ferentibus & lactantibus in illis diebus. erit enim neceſſitas magna in hac regione, & [e] ira in populo iſto.

24 Et cadent [f] acie gladij, & captiui ducẽtur in omnes Gentes: & Ieruſalem calcabitur à Gẽtibus ſquequò impleantur tempora Gentium.

25 ‖ [g] Tunc erunt ſigna in ſole & luna & ſydẽbus: & in terra anguſtia Gentium in conſilij inopia, reſonante mari & ſalo:

26 [5] Exanimatis hominibus præ timore & expectatione *malorum* inuadẽtium orbem terrarum. nam poteſtates cœlorum agitabuntur.

27 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potentia & gloria multa.

28 Quum autem hæc fieri incipient, erigite & attollite capita veſtra, ‖quoniam appropinquat redemptio veſtra.

29 [6] Dixit etiam eis *hanc* parabolam, Videte ficum & omnes arbores:

30 Quum iam emiſerint *folia*, *vos ea* cernentes, per vos ipſos agnoſcitis iam prope eſſe æſtatem:

31 Ita & vos quũ videritis hæc fieri, agnoſcite prope eſſe regnum Dei.

32 Amen dico vobis, nequaquam prætierit hæc ætas quouſque hæc omnia facta fuerint.

33 Cœlum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.

34 ‖ Cauete autem vobis, nequando grauentur corda veſtra crapula & ebrietate & curis huius vitæ:

e Per iram ea intelligit quæ à Deo irato mittuntur.

f Ad verbum, hebraï enim aciem gladij os vocant quod ea parte mordeat. Eſa. 13. 10, exac. 32. 7, mat. 24. 29, mar. 13. 24.

g Poſtquã exacta fuerint tempora Gentiũ ſalutis, & Iudæorum vltioni cõſtituta: Sic autem tranſit ab excidio Hieroſolymitano, ad ſupremi illius & vltimi iudicij narrationem. Rom. 8. 23.

5 Poſt varias illas tempeſtates Dominus tandem Eccleſiam ſuam planè liberaturus apparebit.

6 Oportet nos ſobrios eſſe, & in Domini aduentũ dies & noctes intẽtos ne incauti opprimamur. Rom. 13. 13.

& repentè vobis ſuperueniat dies ille.

35 Nam vt laqueus, inuadet in omnes qui [b] habitant in ſuperficie totius terræ.

36 Excubate igitur, omni tempore rogantes vt digni habeamini qui effugiatis iſta omnia quæ futura ſunt, & [i] conſiſtatis coram Filio hominis.

37 Docebat autem interdiu in templo, noctu verò exiens diuerſabatur in monte qui vocatur Olearum.

38 Et totus populus diluculò veniebat ad eum vt eum audiret in templo.

b In omnes homines vbicunque tandem fuerint.

i Ita appareatis, vt intrepidè poſſitis vultũ, & ſententiam iudicis ſuſtinere.

CAP. XXII.

3 Iudas vendit Chriſtum. 7 Paſcha parant Apoſtoli. 24 Contendunt de primatu. 30 A Satana expetiũtur. 35 Nihil illis defuiſſe ait Chriſtus. 42 Orat in monte. 44 Sudat ſanguinem. 50 Auriculam Malcho amputatam ſanat. 57, 58, 60. Petrus ter Chriſtum abnegat. 63 Illuditur & caditur Chriſtus. 69 Fatetur ſe Filium Dei.

CAP. XXII.
Matt. 26. 1, mar. 14. 1.
1 Chriſtus Patris prouidentia potius quã hominum arbitrio, feſto paſchæ captus.
Mat. 26. 14, mar. 14. 10.
2 Deus pro ſua admirabili prouidentia ipſum exitij noſtri autorem cogit noſtræ ſalutis fieri miniſtrum.

1 ‖ Appropinquabat [1] autem feſtum azymorum, quod dicitur Paſcha:

2 Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum tollerent è *medio*: timebant enim plebem.

3 ‖ [2] Introijt autem Satanas in Iudam cognominatum Iſcarioten, qui erat è numero duodecim.

4 Qui abiens colloquutus eſt cum principibus Sacerdotum ac [a] præfectis *templo*, quomodo ipſis eum traderet,

5 Qui gauiſi ſunt: ac pacti ſunt *ſe* daturos ei pecuniam.

6 Et *ipſe* ſpopondit: quærabatque oportunitatem, vt traderet eum ipſis [b] abſque turba.

a Qui cuſtodiæ templi præerãt, quos à presbyteris & ab antiſtibus diſtinctos fuiſſe liquet ex verſ. 52. huius capitis. b 1. Sine tumultu, vel clam turba qua eum ſequebatur aſſiſtari: quãobrem etiam id tempus obſeruauit, quo ſolũ eſſe ſciebat in horto.

7 ‖ Veni

7 ‖ Venit autem dies azymorum, qua [c] oportebat mactari [d] pascha:

8 Et misit Petrum & Iohannem, dicens, Profecti parate nobis pascha vt vescamur.

9 Ipsi verò dixerunt ei, Vbi vis paremus *illud?*

10 [3] At ille dixit eis, Ecce, postquam introieritis in vrbem, occurret vobis quidam aquæ amphoram baiulans: sequimini eum domũ in quam ingredietur:

11 Et dicite patrifamiliâs ædium, Dicit tibi magister, Vbi est diuersorium vbi Pascha cum discipulis meis edam?

12 Tunc ipse ostendet vobis cœnaculum magnum stratum: illic parate *paschã.*

13 Profecti autem inuenerunt omnia prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

14 [4] ‖ Quum igitur adesset [e] *constitutum* illud tempus, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.

15 Et dixit eis, [f] Desiderio desideraui hoc Pascha vesci vobiscum, antequam ego [g] patiar.

16 Dico enim vobis me non amplius comesturum ex eo, quousque compleatur in regno Dei.

17 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dixit, Accipite hoc, & partimini vobis ipsis.

18 Dico enim vobis me nõ bibiturum ex fructu vitis, vsquequò regnum Dei venerit.

19 [5] ‖ Et accepto pane, quum gratias egisset, fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in mei recordationem.

20 Itidẽ etiam *dedit eis* poculũ, postquam cœ-

Matt.26.17, marc.14.13.

3 Christus manifesto miraculo discipulos suos docet se, qui mox esset crucifigẽdus, nihil latére, ac proinde vltrò ad mortẽ proficisci.

4 Christus pascha secundum Legis ritũ peracto, postremũ hoc (secũdum huius vitæ modum ac necessitatem) suum cum ipsis conuiuium fore prædicit.

Matt.26.20, marc.14.18.

5 Christus nouis symbolis nouum fœdus, suámque adeò nobiscum cõmunicationẽ, sancit.

Matt.26.16, mar.14.22, 1.cor.11.24.

c Ex Legis nimirum præscripto.

d .i. Agnum, qui figura erat ipsius Phase, metonymia in sa-

cramentorum negotio vsitatissima.

e Vespertinum crepusculum quo tempore hac cœna erat celebranda.

f Maximopere desideraui, hebr.

g Supplicio mortis afficiar.

naſſet, dicens, [h] Hoc poculum, *eſt* Nouum [i] illud teſtamentum per ſanguinem meum, qui pro vobis effunditur.

Mat.26.21, mar.14.19, ioh. 13.18.

21 ‖ [6] Veruntamen ecce, [k] manus eius qui me prodit, mecum *eſt* in menſa.

6 Chriſtus rurſum declarat ſe vltrò ad mortem ire, quanuis minimè ignoret Iudę proditionẽ

22 [7] Et Filius quidem hominis ‖ prout definitum eſt, vadit: veruntamen vę homini illi per quem proditur.

Pſal.40.11.

23 Tunc ipſi cœperunt mutuò quærere inter ſe, quiſnam eſſet ex ipſis qui hoc facturus eſſet.

Mat.20.25, mar.10.42.

24 [8] Orta eſt autem etiam contentio inter eos, quis eorum videretur eſſe maior.

7 Prouidẽtiæ decretum, quãuis neceſſariò eueniat, nõ tamẽ excuſat inſtrumentorum culpam.

25 Ipſe verò dixit eis, ‖ Réges gentium dominantur eis: & qui poteſtatem habent in eas, [l] benefici vocantur.

8 Paſtores nõ ad dominandũ, ſed ad ſeruiendum vocati ſunt.

26 Vos autem non ita: ſed qui maximus eſt inter vos, ſit ſicut qui minimus eſt: & qui princeps eſt, ſicut qui miniſtrat.

27 Nam vter maior eſt? qui accumbit, an qui miniſtrat? nónne qui accumbit? At ego ſum in medio veſtrûm vt qui miniſtrat.

9 Conſortes afflictionum Chriſti, fient & regni ipſius participes.

28 [9] Vos porrò ij eſtis qui permanſiſtis mecum in tentationibus meis.

Mat.19.28.

29 Ego igitur paciſcor vobis, prout pactus eſt mihi Pater meus, regnum,

10 Semper cogitandũ de ſatanæ inſidijs.

30 Vt edatis & bibatis in menſa mea in regno meo, ‖ & ſedeatis ſuper thronos, iudicantes duodecim tribus Iſrael.

31 [10] Dixit etiam Dominus, Simon, Simon, ec

h Hoc loco duplex eſt metonymia, Primùm enim ponitur continens pro contento, poculum videlicet pro vino, quod ipſo poculo continetur. Deinde vinum dicitur eſſe fœdus, quum ſit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus ſancitur (nimirum ſanguinis Domini) ſymbolum ac teſſera vera quidem illa ac minimè inanis, ſed tamen ab eo diſtinguenda quod ipſa repreſentat. i. Aditus articulus indicat excellentiã, & reſpicit locũ Ier.31.31. quo promittitur nouũ fœdus. k i. Machinatus eſt. Hebraſi hebr. Sic.2.Reg.14.19. Nũquid manus Ioab in iſto toto negotio? l i. magnifici, eis titulis ornãtur. Sic enim mos fuit ſemper principes aliquibus cognomẽtis honeſtare

ce, ‖ Sa

ce, ‖ Satanas appetijt vos, quos [m] ventilaret ſicut triticum. *1.Pet.5.8.*

32 [11] Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquando conuerſus, confirma fratres tuos.

11 Quòd electi nunquam penitus excidunt à fide, Chriſti precibus debent, idque vt mutuò ſeſe erigant. *Mat.26.34, mar.14.30, ioh.13.38.*

33 [12] Ipſe verò dixit ei, Domine, tecum paratus ſum, & in carcerem & ad mortem proficiſci.

34 ‖ At ille dixit, Dico tibi Petre, non mittet vocem hodie gallus priuſquàm ter neges me tibi notum eſſe.

35 Dixit etiam eis, ‖ Quando miſi vos abſque crumena, & pera & ſoleis, num quid deſuit vobis? Ipſi verò dixerunt, Nihil.

12 Fidem à vana ſecuritate plurimùm diſtare docet Chriſtus, propoſito triſtiſſimo Petri exemplo. *Eſa.53.12.*

36 Dixit ergo eis, At nunc qui crumenam habet ſumat *eam*, ſimiliter & peram: & qui non habet, [n] vendat pallium ſuum & emat gladium.

37 Dico enim vobis adhuc oportere in me perfici ſcriptum illud, ‖ Et cum ſceleratis numeratus eſt. Nam ea quæ *ſcripta ſunt* de me, finem habent.

13 Preces, certum aduerſus periculoſiſſimos noſtrorũ hoſtium inſultus ſubſidium. *Mat.26.36, mar.14.32.ioh. 18.1. Mat.26.41, mar.14.38.*

38 At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hìc. Ipſe verò dixit eis, Satis eſt.

39 ‖ Et egreſſus, profectus eſt ex more in montem Oliuarum: ſequuti ſunt autem eum etiam diſcipuli eius.

40 Quum verò peruenisſet ad eum locum, dixit eis, Precamini ne intretis in tentationem.

41 [13] Tum ipſe auulſus eſt ab eis quaſi ad iactum lapidis, poſitiſque genibus precatus eſt.

14 Chriſtus omnibus horroribus mortis

42 [14] Dicens, ‖ Pater, ſi vis, transfer poculum

cum maledictione Dei coniunctæ, noſtro nomine ſuperatis, eam nobis reddit amabilem.

m Agitaret & diſperderet, atque etiam excuteret. *n Totus hic ſermo eſt allegoricus, quaſi dicat, Vixiſtu, adhuc in pace commilitones, nunc verò bellum inſtat acerrimum, & cæteris rebus emiſſis, de vnis armis eſt cogitandum. Quænam autem iſta ſint arma, ipſe ſuo exemplo docuit, quum poſtea in horto precaretur, & quum Petrum gladio ferientem reprehenderet.*

15 Homines in maximis suis periculis penitus torpidi, donec à Christo excitentur.
16 Christus proditione capitur volens, vt nos proditæ Dei gloriæ reos sua obedientia liberet.
Mat. 26. 47, mar. 14. 43, Iob. 18. 3.
17 Zelus extra vocationis nostræ limites nos abducens, Christo minimè gratus.
18 Ipsa eorum qui Christum ceperũt trepidatio probat partim malam ipsorũ conscientiam, partim etiam omnia hæc gesta fuisse ex Dei prouidentia.

hoc à me: veruntamen non mea voluntas, sed tua fiat.

43 Visus est autem ei Angelus è cœlo corroborans eum.

44 Et *ipse* constitutus in [o] angore, intentiùs orabat, Erat autem sudor eius quasi [p] grumi sanguinis descendentes in terram.

45 [15] Et quum surrexisset à precatione, venissetque ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.

46 Et dixit eis, Quid dormitis? surgite, & precamini, ne introeatis in tentationem.

47 [16] || Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Iudas, vnus è duodecim, præibat eis, & appropinquauit Iesu, vt oscularetur eum.

48 Iesus autem dixit ei, Iuda, osculo Filium hominis prodis?

49 [17] Videntes autem ij qui circa ipsum *erant*, quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúsne gladio?

50 Et quidam ex ipsis percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit auriculam eius dextram.

51 Respondens autem Iesus dixit, Sinite hucusque. & tacta illius auricula, sanauit eum.

52 [18] Dixit autem Iesus eis qui ad ipsum venerant, *nempe* principibus sacerdotum, & præfectis templo, & senioribus, Vt aduersus latronem existis cum gladijs ac fustibus?

53 Quum quotidie vobiscũ fuerim in templo,

o Ad verb. Et factus in agonia. Agonia autem summam Christi luctantis angustiam significat: neque enim cum mortis duntaxat terroribus luctabatur Christus, vt cæteri homines solent, alioqui videri possent multi martyres ipso Christo constantiores, sed cum terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari potest: quia nimirum peccatorum nostrorum onus in se receperat. *p Hac non solum ostendunt, Christum verum fuisse hominem, sed alia quoque piorum consideratione comprehendenda, quibus arcanum redemptionis generis humani continetur, in illa demissione ad seruilem humilitatem Filij Dei, qua quidẽ verbis fuit inexplicabilis.*

non

non extendistis manus in me: sed hæc est hora illa vestra, & [9] potestas tenebrarum.

54 ‖ Comprehensum autem eum duxerunt, & introduxerunt domum Pontificis maximi. [19] Petrus verò sequebatur procul.

55 ‖ Quumque accendissent ignem in medio aulæ, atque vnà consedissent, sedit & Petrus inter eos.

56 Quum verò eum vidisset ancilla quædam sedentem ad ignem, intentis in eum oculis dixit, Et iste cum eo erat.

57 Ipse autem abnegauit eum, dicens, Mulier, non noui eum.

58 Et paulò pòst alius videns eum, dixit, Et tu ex ipsis es. Petrus verò ait, Heus tu, non sum.

59 Et interposita quasi hora vna, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & iste cum illo erat: etenim Galilæus est.

60 Ait autem Petrus, Heus tu, nescio quid dicas. Et illicò adhuc ipso loquente, vocem misit gallus.

61 Tum conuersus Dominus intuitus est Petrum: & recordatus est Petrus sermonis Domini, quomodo *nimirum* dixerat ipsi, ‖ Priusquam gallus vocem miserit, ter me abnegabis.

62 Et egressus foras Petrus, fleuit amarè.

63 [20] ‖ At ij qui vnà tenebant Iesum, ei illudebant, cædentes *eum*:

64 Et quum eum obuoluissent, verberabant faciem eius, & interrogabant eum, dicentes, Vaticinare quis sit qui te percussit.

65 Et alia multa conuitiantes dicebant in eum.

66 [21] ‖ Et vt ortus est dies, conuenit ordo Seniorum populi, & principes sacerdotum & Scribæ, & adduxerunt eum in suum consessum,

67 Dicentes, Num tu es ille Christus? dic no-

q Concessa potestas tenebris, ad lucem ad tempus premendam. Mat. 26. 57, mar. 14. 53, ioh. 18. 24.

Mat. 26. 69, mar 14 66, ioh. 18. 26.

19 In Petro spectandũ proponitur tũ humanæ imbecillitatis, tum singularis in suos electos bonitatis Dei exemplum.

20 Christus subit ignominiam nostris peccatis debitam. *Mat. 26. 34, ioh. 13. 38. Mat. 26. 67, mar. 14. 65.*

21 Christus immeritò damnatur blasphemiæ apud Pontificis tribunal, vt ab ea quam commeriti sumus blasphemia corã Deo absoluamur. *Mat. 27. 1, mar. 15. 1, ioh. 18. 28.*

bis. Dixit autem eis, Si vobis dixero, nequaquam credetis:

68 Quòd si etiam interrogauero, nequaquam respondebitis mihi, neque dimittetis.

69 [r] Ab hoc tempore erit Filius hominis, sedens ad dextram potentiæ Dei.

70 Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Ipse verò dixit eis, Vos dicitis me esse.

71 At illi dixerunt, Quid amplius egemus testimonio? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius.

r Deinceps.

CAP. XXIII.

1 Accusatur coram Pilato. 7 Mittitur ad Herodem. 11 Illuditur. 24 Cupiditati Iudæorum exponitur à Pilato. 27 Mulieres plangunt eum. 33 Crucifigitur. 39 Conuitiatur vnus ex maleficis. 43 Alter fide seruatur. 45 Expirat Christus. 53 Sepelitur.

1 TVm surgens vniuersa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum.

2 Cœperunt autem eum accusare, dicentes, Comperimus istum [a] peruertere gentem, || & vetare tributa dare Cæsari, quòd dicat se Christum, *id est* regem esse.

3 || Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tú*ne* es rex Iudæorum? Ipse verò respondens ei dixit, Tu dicis.

4 [r] Ait verò Pilatus ad principes Sacerdotum & turbam, Nullam inuenio noxam in hoc homine.

5 At illi inualescebant, dicentes, Concitat populum, docens per vniuersam Iudæam, exorsus à Galilæa huc vsque.

6 [2] Pilatus verò, audita Galilæa, interrogauit num Galilæus esset.

7 Et quum cognouisset eum ad [b] Herodis potestatem

CAP. XXIII.

1 Christus dānādus seditionis à nobis in mundo excitatæ, primùm omniū pronuntiatur innocēs vt eum cōstet nō suorū (quæ nulla fuerunt) sed nostrorum scelerum pœnā vltrò subire.

Mat. 22. 12, mar. 12. 17.

Mat. 27. 11, mar. 15. 2, ioh. 18. 33.

2 Christus est principum ludibrium, sed magno cum ipsorum malo.

a Depravare & inducere in errores.

b Fuit hic Herodes Antipas tetrarcha: In cuius tempus gubernationis totius, annorū fere 32 incidit Iohannis Baptistæ muneris functio atque cades, & Iesu Christi vera ac resurrectio, & initia doctrinæ Apostolicæ, & Ierosolymitanæ actiones, annorum post mortem Christi fere septem. Hic Herodes relegatus fuit circiter annum secundum Caij Cæsaris, Lugdunum.

statem pertinere, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per eos dies.

8 Herodes autem viso Iesu gauisus est valdè, cupiebat enim à multo *tempore* eũ videre, eo quòd audiret multa de eo: & sperabat se signum aliquod visurum ab eo fieri.

9 Interrogauit autem eum multis sermonibus: sed ipse nihil ei respondit.

10 Stabant autem principes Sacerdotum ac Scribæ magna contentione eum accusantes.

11 Herodes autem cum [c] militibus suis, quum eum pro nihilo habuisset, & illusisset *ei*, amictum veste splendida remisit ad Pilatum.

12 [3] Et facti sunt amici inter sese Pilatus & Herodes eo ipso die: nam antea inimici erant inter se.

13 [4] Pilatus verò, conuocatis principibus sacerdotum, & [d] magistratibus ac populo,

14 ‖ Dixit eis, Obtulistis mihi hunc hominem vt qui auertat populum: & ecce, ego in vestri conspectu quæstione habita, nullam noxam inueni in homine isto, ex iis de quibus accusatis eum.

15 Sed ne Herodes quidem: nam remisi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte factum est ab eo.

16 [5] Castigatum ergo eum dimittam.

17 Necesse autem habebat dimittere eis in festo vnum *quempiam*.

18 Exclamauit autem simul vniuersa turba, dicens, Tolle hunc, dimitte verò nobis Barabam.

19 (Qui erat propter seditionem quandam & cædem factam in vrbe, coniectus in carcerem)

20 Rursus ergo Pilatus alloquutus est *eos*, vo-

c 3. *Cum comitatu suorum nobilium, & militũ qui Herodem è Galilæa sequuti erant.*

d Illi quos Iudæi Sanhedrim vocabant. Mat. 27. 23. mar. 15. 14, iohan. 18. 38, & 19. 4.

3 Pietatis odium impios inter se coniungit.

4 Secũdò absoluitur Christus ab eo ipso à quo damnatus est, vt eum constet iustum iniustos redemisse.

5 Carnis prudentia ex duobus malis minus eligit: sed his consiliis maledicit Dominus.

lens dimittere Ieſum.

21 Ipſi verò reclamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.

22 [6] Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iſte mali fecit? nullam noxam capitalem inueni in eo: caſtigatum ergo eum dimittam.

23 At illi inſtabant vocibus magnis, petentes vt crucifigeretur: & inualeſcebant voces eorum, ac principum ſacerdotum.

24 Tum Pilatus iudicauit vt fieret quod ipſi petebant.

25 Dimiſit autem eis illum qui propter ſeditionem & cædem coniectus fuerat in carcerem, quem petierant: Ieſum verò tradidit eorum cupiditati.

26 [7] || Quum igitur abducerent eum, prehenſo Simone quodam Cyrenæo, qui veniebat rure, impoſuerunt ei crucem ferendam pone Ieſum.

27 [8] Sequebatur autem eum magna multitudo populi & mulierum: quæ & plangebant & lamentabantur eum.

28 Conuerſus autem ad eas Ieſus dixit, Filiæ Hieruſalē, ne flete ſuper me, verùm ſuper vobiſipſis flete, & ſuper liberis veſtris:

29 Nā ecce, venient dies quibus dicent, Beatæ ſteriles, & vteri qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.

30 Tūc incipient dicere mōtibus, || Cadite ſuper nos: & collibus, Operite nos.

31 [e] || Nam ſi in virente ligno iſta faciūt, in arido quid fiet?

32 || Ducebantur autem etiam alij duo malefici, vt cum eo necarentur.

33 [9] Quum igitur veniſſent in locum qui vocatur Caluaria, illic crucifixerunt eum, & malēficos: vnum ad dextram, alterum ad ſiniſtram.

34 [10] Ieſus

6 Tertiò abſoluitur Ieſus antequam ſemel dānetur, vt pateat dānata in eo eſſe noſtra peccata

7 Militaris licentiæ exēplū

8 Impiorum triumphos excipit horribilis exitus. *Mat.27,32, mar.15.21.*

9 Chriſtus fit pro nobis maledictio in cruce, luens pœnā ijs debitā qui voluerunt dij fieri.

e Quaſi dicat, ſi deſignant iſta in me fructifero, & perpetuo virente, & cuius vita eterna eſt propter Diuinā naturam, quid fiet à vobis infructuoſis, & omnis iuſtitia vinifica expertibus? Eſa 2.19, oſea. 10.8, apoc. 6.16. 2 Pet. 4.17. Matt. 27.38, marc. 15.27, ioh. 19.18.

34 [10] Iesus autem dicebat, Pater, remitte eis: nescíunt enim quid faciant. Partientes verò vestimenta eius, iecerunt sortem.

35 Et stabat populus spectans. sannis autem excipiebant eum etiam primores cum eis, dicentes, Alios seruauit, seruet seipsum, si hic est ille Christus Dei [f] electus.

36 Illudebant autẽ etiam ei milites, accedentes & acetum ei offerentes.

37 Dicentesque, Si tu es Rex ille Iudæorum, serua temetipsum.

38 [11] Erat autem etiam inscriptio scripta super eum literis Græcis & Romanis & Hebraicis,
HIC EST REX ILLE IVDAEORVM.

39 [12] Vnus autem ex [g] malefícis qui erant suspensi, cõuitiabatur ei, dicens, Si tu es Christus ille, serua teipsum & nos.

40 Respõdens autem alter obiurgauit eum, dicens, Ne Deum quidem times, quòd in eadem sis damnatione?

41 Et nos quidem iustè: nam digna factis recipimus: iste verò nihil [h] insolens fecit.

42 Dixitque Iesu, Domine, memento mei quũ veneris in regnum tuum.

43 Tum dixit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in [i] paradiso.

44 [13] Erat autem quasi hora sexta, & tenebræ factæ sunt super totam regionem vsque ad horam nonam.

45 Et obscuratus est sol, & aulæum templi fissum est medium.

10 Christ⁹ pro hostibus precans, ostendit se & oblationẽ esse & pontificem.
11 Pilatus imprudens fit æterni illius regni Christi præco.
12 Christus in media crucis exinanitione, reipsa ostendit sese tum vitam seruandis credentibus, tum mortem vlciscendis rebellibus in potestate sua habere.
13 Christ⁹ etiã moribũdus se omnipotẽtem Deũ esse ipsis etiam cæcis ostendit.

f Quem fauore peculiari Deus complectitur.
g Itaque vel Synecdochicos intelligendum quod Matthæus refert, aut vtrunque illusisse Christo, sed alterum diuina illa patientia victũ in praeclaram illam & sempiterna memoria dignã confessionẽ erupisse.
h Nihil praeter officium.
i Paradisus, id est, hortus visibilis, conditus fuit à Deo in plaga Orientali: is autem qui mente comprehenditur est salutis & felicitatis locus sempiterna in Dei benignitate & clementia animorum piarum amœnissima quies, & tranquillissima atque latissima habitatio.

Psal.31.6.
14 Christ⁹ cõfidenter ipsas mortis tenebras ingreditur eam videlicet intra ipsiusmet penetralia debellaturus.
15 Christus ab ipsis etiã hostib⁹ suis, quoties libuit, testimoniũ quã honorifice tũssimum extorquet.
Matt.27.57, marc.15.43, iph.19.38.
16 Christus in medio carnificum colligit & tuetur suum pauperculum gregem.
17 Christus celebri sepultura, tum mortis tũ resurrectionis suæ fidem publico ipsius Pilati testimonio sancit.
18 Christus à diabolo & cũctis ipsius organis oppugnatus, atque adeò in ipsis mortis faucibus versans, infirmas mulierculas in aciei fronte collocat, de omnibus illis terribilibus hostibus mox sine vllo æ agno conatu triumphaturus.

46 14 Quumque clamasset voce magna Iesus, ait, ‖ Pater, in manus tuas depono spiritum meum. Et quum hæc dixisset expirauit.

47 15 Quum vidisset autem Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deum, dicens, Verè hic homo iustus erat.

48 Et omnis turba quæ simul ad hoc spectandum accesserat, spectans quæ facta fuerant, verberans pectora sua reuertebatur.

49 16 Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ erant cum consequutæ à Galilæa, videntes ista.

50 ‖ 17 Tum ecce vir nomine Ioseph, senator, vir bonus ac iustus.

51 (Qui non suffragatus fuerat consilio ac facto eorum) ex Arimathæa ciuitate Iudæorum: qui etiam expectabat & ipse regnum Dei.

52 Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petijt corpus Iesu.

53 Et detractum inuoluit sindone, posuitque illud in monumento quod erat ex lapide excisum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

54 Porrò dies erat Parascenes, & Sabbathi dies [k] succedebat.

55 18 Subsequutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant ex Galilæa, spectarunt monumentum, & quomodo positum esset corpus eius.

56 Reuersæ verò parauerunt aromata & vnguenta: ac Sabbatho quidem quieuerunt, secundum mandatum.

k Ad verb. illucescebat, nimium iam incipiens, luce diei precedentis vergente ad occasum, qui fuit Parascenes, id est, præparationis in posterum diem feriarum.

CAP.

CAP. XXIIII.

Mulieres ad monumentum accedunt. 9 Quæ ab Angelis acceperunt, Apostolis nuntiant. 13 Duobus euntibus in Emmaus adiungit se Christus. 27 Interpretatur illis Scripturas. 39 Contrectandũ se præbet Apostolis. 49 Promittit Spiritum sanctum. 51 Sursum fertur in cœlum.

PRimo ‖ [1] autẽ *die* hebdomadis, [2] profundo diluculo venerunt ad monumentum, ferens quæ parauerant aromata: & nonnullæ cum ipsis.

2 Inuenerunt autem lapidem reuolutum à monumento:

3 Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.

4 Et factum est dum consternatæ in ea re bærent, ecce, duo viri superuenerunt eis, induti vestibus fulgurantibus:

5 Quum autem expauefactæ inclinarent faciem in terram, dixerunt eis, Quid inter mortuos quæritis eum qui viuit?

6 Non est hîc, sed surrexit. mementote vt ‖ locutus sit vobis quum adhuc in Galilæa esset,

7 Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi; & die tertio resurgere.

8 Recordatæ sunt igitur verborum illius.

9 [2] Et reuersæ à monumento annuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & reliquis omnibus.

10 Maria autẽ Magdalene & Iohanna, & Maria Iacobi *mater*, & reliquæ cum eis erant, quæ hæc dicebant Apostolis.

11 Sed visa sunt apud eos quasi deliramentum verba earum, neque crediderunt eis.

12 ‖ [3] Petrus autem surgens cucurrit ad monu-

CAP. XXIIII.

Marc. 16. 1, Ioh. 20. 1.

1 Mulierculæ deliguntur futuræ primæ testes resurrectionis, præter suam etiã expectationẽ, vt & fraudis & violentiæ absit omnis suspicio.

Supra, 9. 22. matt. 17. 23. marc. 9. 31.

2 Animus plus quàm muliebris à mulieribus plusquàm virili animo per Dei misericordiã præditis discipulis exprobratur: vt constet regnũ Dei in extraordinaria virtute esse positum.

Ioh. 20. 6.

3 Christus discipulorum incredulitate vtitur ad plenam resurrectionis ipsius fidem faciendam, ne nimium credulè videantur quod postea toti mundo annuntiarunt, sibi persuasisse.

Id est, valdè mane (vt inquit Marcus) vel vt Iohannes, Cùm adhuc tenebræ essent, id est, cùm vix dum inciperet lucescere.

mentum: & quum [b] introspexisset, videt lintea sola illic iacētia: abijtque, apud semetipsum mirans hoc factum.

13 ‖[4] Et ecce, duo ex ijs ibant eo ipso die in vicum distantem stadijs saxaginta ab Hierusalem, cui *vico* nomen *est* Emmaus:

14 Et colloquebantur inter se de ijs omnibus quæ euenerant.

15 Et factum est dum colloquerentur, & *se* mutuò rogitarent, ipse Iesus accessit, & vnà iter faciebat cum ipsis.

16 [c] Oculi autem eorum tenebantur ne eum agnoscerent.

17 Dixit autem eis, Qui sunt hi sermones quos confertis inter vos ambulantes, & *quid* estis tristi vultu?

18 Respondens autem alter cui nomen [d] Cleopas, dixit ei, Tu solus commoraris in *vrbe* Hierusalem, & ignoras quæ in ea facta sunt his diebus?

19 Ipse verò dixit eis, Quæ? At illi dixerunt ei, Quæ *facta sunt* Iesu Nazareno, qui fuit Propheta, potens operibus & sermonibus coram Deo & toto populo.

20 Et quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotum & [e] magistratus nostri, vt [f] morte damnaretur, & crucifixerunt eum.

21 Nos autē sperabamus illum esse qui redēpturus esset Israel; atqui præter hæc omnia, [g] tertium hunc diem agit hodie ex quo hæc facta sunt.

22 Sed & mulieres quædā [h] ex nobis obstupefecerūt nos, quæ diluculo venerūt ad monumentū,

23 Et non inuento eius corpore venerunt, dicentes se etiam visionem Angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere.

24 Et abierunt quidā eorum qui erant nobiscū ad monumentum, & ita inuenerunt prout mulie-

re

b Quasi prono capite, & propēsso collo diligēter obseruasset. Marc. 16. 12.

4 Probatur resurrectio à duobus alijs oculatis testibus, quos ad fabulam confingēdā nullomodo fuisse comparatos, omnes circunstantiæ ostendunt.

c Retinebantur, & impediebātur ita nimirum statuente Domino: non itaque inuisibile fuit corpus Christi, sed oculi impediti fuerunt.

d Quidam ex veteribus existimāt alterum discipulū fuisse nostrum hunc Euāgelistā, Epiphanius contra Saturnilianos Nathanaelem fuisse scribit, quia omnia incerta sunt.

e Vid. sup. 23. 13

f Vt in illum non inquireretur, sed vt cōuictus damnaretur.

g Vel tempus, aut res ipsa ducit hodie die tertiū.

h E nostro grege.

s dixerant: ipſum verò non viderunt.

25 [5] Tũ ipſe dixit eis, O amentes & tardi corde
d credendũ omnibus quę loquuti ſunt Prophetę!

26 Nónne hæc oportuit pati Chriſtum, & in-
roire in gloriam ſuam?

27 Et exorſus à Moſe & omnibus Prophetis,
nterpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de
ſo *ſcripta erant.*

28 Appropinquarũt autem vico in quem pro-
iciſcebantur: & ipſe fingebat ſe longius ire.

29 Sed *ipſi* adegerunt eum, dicentes, Mane no-
biſcum: quoniam adueſperaſcit, & inclinauit dies.
ngreſſus eſt igitur vt maneret cum eis.

30 Et factũ eſt quum accubuiſſet cum eis, ſum-
to pane benedixit, & fractum dedit eis.

31 Adaperti ſunt autem oculi eorum, & agno-
uerũt eum: ſed ipſe [i] ablatus eſt ex eorũ conſpectu.

32 Tum inter ſe dixerunt, Nónne cor noſtrum
rdebat in nobis dum loqueretur nobis in via, &
quum adaperiret nobis Scripturas?

33 Et ſurgentes eo ipſo momento, reuerſi ſunt
in Hieruſalem, & inuenerunt congregatos vnde-
cim, & eos qui cum ipſis erant:

34 Dicentes, Surrexit Dominus verè, & con-
ſpectus eſt Simoni.

35 Tum ipſi expoſuerũt quæ *geſta erant* in via,
& vt fuerat agnitus ab ipſis [k] in fractione panis.

36 [6] ‖ Hæc autem ipſis loquentibus, ſtetit ipſe
Ieſus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis.

37 Territi verò illi & expauefacti putabant ſe
ſpiritum conſpicere.

38 Tum dixit eis, Quid turbati eſtis, & quare
[l] diſceptationes ſubeunt corda veſtra?

39 Videte manus meas & pedes meos: nam ego
ipſe ſum, cõtrectate me, & videte: nam ſpiritus car-
nem & oſſa nõ habet, prout me cõſpicitis habere.

5 Vera & certa eſſe quæcũque de Chriſto ſcripſerant Euangeliſtæ ex Propheticarũ prædictionum comparatione liquet.

i Si Repetinè ſubductus fuit, nõ ergo præſentẽ illum fuiſſe ſed corpore quod cerni nõ poſſet, fingẽdum eſt, ſed reuera locum mutaſſe intelligi debet.

k Cùm panem frãgeret, qui mos erat huius gẽtis, atque etiamnum hodie à Iudæis ſeruatur cõmuni initio, adhibita precatione.

6 Seſe verè reſurrexiſſe & quidem eodẽ illo quod aſſumpſerat corpore, demonſtrat ipſe Dominus ex certis & neceſſarijs ſignis.

Marc. 16. 14, Iohan. 20. 19.

l Varia & perplexa ambages, quales ſolent in mẽtẽ venire, quũ aliquid nouũ & parũ per ſe probabile occurrit.

40 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus & pedes.

41 Adhuc autem ipsis non credentibus præ gaudio, & mirantibus, dixit eis, Habetis hîc esculentum aliquid?

42 Tum ipsi dederunt ei partem piscis assi, & aliquid ex fauo apiario.

43 Quæ *ille* accepit, & in eorum conspectu comedit.

44 [7] Dixitq; eis, Hi *sunt* sermones quos loquutus sum vobis quum adhuc essem vobiscum, oportere impleri omnia quæ scripta sunt in Lege Mosis, & Prophetis, & Psalmis de me.

45 Tunc aperuit eorum mentem, vt intelligerent Scripturas:

46 Et dixit eis, Ita scriptum est, & ita oportuit Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die:

47 Et prædicari in eius nomine resipiscentiam ac remissionem peccatorum apud omnes Gentes, [m] incipiendo ab Hierusalem.

48 Vos autem estis horum testes.

49 ‖ Et ecce, ego mittam promissum Patris mei super vos: vos autem manete in vrbe Hierusalem [u] vsquequò induamini virtute ex alto.

50 [8] Eduxit autem eos foras Bethaniam vsque, & sublatis manibus suis, benedixit eis.

51 ‖ Et factum est, dum ipse benediceret eis, disiunctus ab eis sursum ferebatur in cœlum.

52 Ipsi autem adorato eo reuersi sunt in Hierusalem cum gaudio magno.

53 Erantque semper in templo, laudantes & benedicentes Deum.

EVAN-

7 Euangelij Prophetis promissi & suo tempore præstiti, prædicatio Apostolis committitur, cuius summa, est resipiscentia & remissio peccatorum

m Ad verb. incipientibus, sub. Euangelij præconibus, qui erant Apostoli. Ioh. 15. 26, act. 1. 4.

n i. Vsquequo Spiritus sanctus è cælo in vos illabatur. Marc. 10. 29, act. 1. 9.

8 Christus ascendit in cœlum corpore à discipulis abiens, spiritu corda ipsorum replens.

EVANGELIVM SECVNDVM IOHANNEM.

CAP. I.

Sermo ille ante secula ex Deo genitus, 2 *& qui semper apud Patrem residebat,* 14 *Homo factus est.* 6.7. *Iohannes quorsum a Deo missus.* 16 *Concio ipsius de officio Christi.* 19. 20 *Testimonium eiusdem Sacerdotibus redditum.* 40 *Andreæ vocatio:* 42 *Petri:* 43 *Philippi:* 45 *Nathanaelis.*

IN [1] [a] principio [b] erat Sermo [c] ille, & Sermo ille erat [d] apud Deum, eratque ille [e] Sermo, Deus.

2 Hic *Sermo* erat in principio apud Deum.

3 ‖ [2] [f] Omnia per hunc *Sermonem* facta sunt, & absque eo factum [h] est nihil quod factum sit.

4 [i] In ipso vita [k] erat, & vita erat [l] Lux illa hominum:

5 [3] Et Lux ista in tenebris lucet, sed tenebræ Lux quidem hominum versa est in tenebras, sed ita vt satis superet splendoris quod eos reddat inexcusabiles.

CAP. 1.

1 Filius Dei coæternalis & coessentialis Patri.

2 Manifestat Filius Dei æternã illã suam deitatem, ex omnium rerũ cõditarum, tũ creatione, tũ cõseruatione: in primis autẽ ex præclaris illis dotibus rationis & intelligentiæ, quibus hominem præ cæteris animantibus ornauit. *Coloss. 1. 16.*

a. A principio, vt loquitur Euangelista, 1. Epist. 1. nẽpe quasi dicat Sermonem cœpisse existere quũ Deus initium faceret creãdi quicquid conditum est. Nam tum erat ille Sermo quũ res creatæ condi cœperunt, ac proinde ante eorum omnium principium iam erat. b *.i. Subsistebat.* c *Additus articulus excellentiam notat, discernitque hũc Sermonem, à mandatis diuinis, quæ alioqui sermo Dei nuncupantur.* d *Particula apud, indicat personarum distinctionem.* e *Sermo loco subiecti, Deus loco prædicati ponitur.* f *Paulus hunc locum interpretatur Col. 15. & 16.* g *3. Vt Pater operatus est, sic cũ eo Filius: fuit enim illi synergos,* h *Extra quæ facta sunt, nihil factum est absque eo.* i *.i. Per ipsum, phrasi Hebræis familiari, videlicet ipsius vi & efficacia.* k *Videlicet, iam tum quum per eum essent facta omnia, alioqui dixisset, Est.* l *Vis illa rationis & intelligentiæ in animis hominum accensa, ad ipsum tanti boni authorem agnoscendum.*

Mat.3.1, marc. 1.21, luc.3.2.

4 Alia est manifestatio Filij Dei lõgè plenior, ad cuius cõsiderationẽ homines tempestiuè excitati sũt, Iohãnis veluti apparitoris voce.

Hebr.11.4. Matt.1.16. Mat.17.2, 2.pet.1.17.

5 Filius Dei quum videret sese in suis operib⁹ ab hominib⁹ quãuis intelligentiæ luce prædi-tis, (qua oẽs eos donauit) non agnosci, ipsis corporeis oculis se conspiciẽdum præbuit populo suo: sed ne sic quidẽ ab eo est agnitus, imò ne admissus quidem.

eam non [m] comprehenderunt.

6 ‖[4] Fuit quidã missus [y] à Deo, cui nomẽ Iohãnes

7 Is venit ad *dandum* testimonium, *id est*, vt testaretur de Luce, vt omnes per [n] eum crederent.

8 Non erat ille [o] Lux illa, sed *missus* fuit vt testaretur de illa Luce.

9 [5] *Hic* erat [p] Lux illa vera quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum.

10 [q] In mundo erat, & mundus ‖ per eum factus est: sed mundus eum non agnouit.

11 [r] Ad suos venit, & sui eum non acceperunt.

12 [6] Quotquot autem eum acceperunt, dedit eis *hanc* [s] dignitatem vt filij Dei fierent, *nempè* iis qui credunt in nomen eius:

13 Qui nõ ex sanguine, neq; ex [t] libidine carnis, neque ex libidine viri, sed ex Deo geniti sunt.

14 ‖[7] Et Sermo ille [u] caro factus est: & [x] commoratus est inter nos, (& ‖ spectauimus [y] gloriam eius, gloriam *inquam* [z] vt vnigeniti *egressi* à Patre

6 Filius à suis plerisque exclusus, à paucis quibusdam agnitus, eos vero sua regenitos in communem filiationis dignitatem adsciuit. 7 Filius ille, Deus æternus, assumpsit hominis naturam, vt idem & vnus sit Deus & homo, quod oculatis testibus constitit, inter quos versatus certis argumentis vtranque naturam demonstrauit.

m Percipere non potuerunt, vt ab ea illustrarentur, atque adeò non agnouerunt. n Iohannem. o Lux illa de qua diximus. i. Christus, qui vnus potest nostras tenebras illustrare. p Qua verè & propriè meretur Lucis nomẽ, quum natura habeat non participatione. q Manifestata fuit persona illa sermonis, iam cùm mundus conderetur. r Altera Sermonis manifestatio, nimirum in carne. s Hoc iure eos dignatus est, vt eos pro filijs adoptaret. t Ex illa crassa & corrupta hominis natura, qua Spiritui passim opponitur. u .i. Homo. sumitur autem pro toto, Synecdoche. Assumpsit enim totam naturã humanam .i. verum corpus & veram animam. x Ad tempus, quo peracto sursum ascendit. vtitur enim verbo à tentorijs deducto: sic tamen abest a nobis corpore, vt semper presens sit, non carne, sed vi Spiritus. y Gloria vocatur, manifestatio illa maiestatis Christi, quæ veluti subiecta fuit hominum oculis, cùm apparuit Filius Dei in carne. z Hæc particula non similitudinem hoc loco, sed rei veritatem explicat, vt hoc dicatur conspectam esse gloriam, qua deceret, & quam habere par esset vnigenam, atque germanum Filium Regis vniuersorum & Dei.

plenus gratiæ ac veritatis.

15 [g] Iohannes teſtatus eſt de eo, & clamauit, cens, Hic eſt de quo dicebam, *Is* qui [b] pone me nit, prælatus eſt mihi: quia [c] præſtantior me eſt.

16 ‖ [9] Et ex plenitudine ipſius omnes accepi- us, & [d] gratiam pro gratia.

17 Nam Lex per Moſen data eſt, gratia & ve- tas per Ieſum Chriſtum extitit.

18 ‖ [10] Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus e Filius qui eſt in [e] ſinu Patris, ille *nobis* [f] expo- uit.

19 [11] Et hoc eſt teſtimonium Iohannis, quan- o miſerunt Iudęi ab Hieroſolymis ſacerdotes & euitas vt interrogarent eum, Tu qui es?

20 Et [g] confeſſus eſt, [h] neque negauit: confeſ- us eſt *inquam* ſe non eſſe Chriſtum illum.

21 Tunc interrogauerunt eum, Quid ergo *es?* ſúne es Elias? *Ipſe verò* dixit, [i] Non ſum. *Et illi*, Es- u [k] Propheta *ille?* Qui reſpondit, Non.

22 Dixerunt ergo ei, Quis es? vt reſponſum de- mus ijs qui miſerunt nos: quid dicis de teipſo?

23 Ait, Ego *ſum* vox clamantis in deſerto, ‖ Cō-

8 Iohānes fidus excellētię Chriſti teſtis. *Col.1.16, & 2.9*

9 Chriſtus, vberrimus fons omniū bonorū, ſed qui tum demùm plenè exūdarit, quū ſeſe reipſa mūdo exibuit. *1.Iohan.4.12, 1.tim.6.16.*

10 Ex vno Chriſto manat vera Dei cognitio.

11 Iohānes nec eſt Meſſias, nec aliorum Prophetarum ſimilis, ſed Meſſiæ iam præſentis apparitor. *Eſa.40.3, matt. 3.3, luc.3.4.*

a Non tantùm participauit gratiam & veritatem, ſed ipſa veritatis & gratiæ ſentia plenus fuit. b .i.Is ante quem ſum miſſus, viam illi paraturus, vt refe- atur ad tempus vocationis, non ætatis, cùm alioqui Iohannes, ſex menſibus maior ætu fuerit. c Ad verb. Prior, illud autem non ad tempus, ſed ad dignitatem fertur. d .i.Gratiam ſupra gratiam, quaſi dicat, gratiam gratia cumulatam. e .i. Qui Patri eſt intimus ac coniunctiſſimus, non modò amoris, ſed etiam na- ura coniunctione, atque adeò vnione. f Antea Legis vmbris occultatum, & umana mentis aciem effugientem detexit, & ſpectandum exhibuit: Nam qui ip- um videt, videt & Patrem. g Planè & apertè agnouit ac dixit. h Pleo- aſmus, Hebraïs familiaris, cuius magna eſt emphaſis, eadem enim repetiũtur, in ſtu- dio certa & explicata elocutionis. i Iudæi exiſtimarunt Eliam iterum ventu- rum ante tempora Meſſiæ, idque ex loco Malach.4.5. qui de Iohanne intelligi debet, Matth.11.14. Negat tamen Iohannes ſe Eliam eſſe, ſcilicet, ex eorũ ſenſu loquens. k De aliquo eximio Propheta interrogant, non de Chriſto, antea enim negauit Iohannes ſe eſſe Chriſtum. Exiſtimarunt enim inſignem aliquem Prophetam eſſe intendum, ſimilem Moſi, huc detorquentes locum illum Deu.18.15. qui de toto Prophetarum choro, maximè autem de capite Chriſto eſt intelligendus.

planate viã Domini, prout dixit Esaias Prophet

24 [12] Porrò qui missi fuerãt, erãt ex Phariz

25 Et interrogauerunt eum, ac dixerunt ei, C
[l]ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Eli
neque Propheta *ille*?

26 Respõdit eis Iohannes, dicẽs, Ego baptizo
qua, sed [m] in medio vestrũm stat quem vos nesciti

27 || Hic ille est qui pone me venit, qui præ
tus est mihi, cuius solearum ego non sum digni
vt soluam corrigiam.

28 Hæc in Bethabara facta sunt trans Iord
nem, vbi Iohannes baptizabat.

29 [13] Postero die, videt Iohannes Iesum ven
entem ad se, & ait, Ecce Agnus [n] ille Dei qui [o] to
lit [p] peccatum mundi.

30 Hic est de quo dicebam, Pone me venit v
qui prælatus est mihi: quia præstantior me est.

31 Et ego [q] non nouerã eum: sed vt manifest
fiat Israeli, propterea veni ego baptizans aqua:

32 [14] Tum, *inquam*, testatus est Iohãnes, dicen
|| Conspexi Spiritum descẽdentem quasi colum
bam de cœlo, *qui* etiam mansit super eum.

33 Et ego non noueram eum: sed qui misit m
vt baptizarem aqua, ille mihi dixerat, Super que
videris spiritum descendentẽ ac manentem sup
eum, hic est qui baptizat Spiritu sancto.

34 Ego igitur vidi, & testor hunc esse Filiu
[r] illum Dei.

12 Christus autor baptismi non Iohannes ac proinde eius efficacia non in Iohãne ministro, sed in Christo Domino posita est tota. *Mat. 3. 11, marc. 1. 7, luc. 3. 16, act. 1. 5, & 11. 26, & 19. 4.*

13 In Christo est corpus & veritas omniũ Legalium sacrificiorũ, ad expiandum mundum. *Mat. 3. 16, mar. 1. 10, luc. 3. 22.*

14 Christus visibili Spiritus sancti descensu, ipsa Patris voce, Iohãnis denique testimonio, Filius Dei comprobatur.

l Hinc doceri potest, Iudæos ipsos non ignorasse mutationem aliquam fore in religione sub Messia. m Palam & in vos. n Articulus adiunctus emphasin habet non modò dignitatis, vt à typo agno & cæteris legalibus victimis distinguatur, sed etiam reuocat in mẽtem Prophetias Esaiæ, & aliorum. o Verbum præsentis temporis significat actum continuum, vis enim ea est perpetua, & natiua Agno, vt tollat mundi peccatum. p Id est, Radicem illam peccatorum, nempe corruptionem, & ex consequ fructus peccati, qua solent peccata numero multitudinis dici. q Non ille anteà de facie nouerat. r Articulus, summum aliquid declarat, cumque aliys distinguit, qui passim à Mosi & Prophetis filij Dei, vel filij Excelsi dicũt

35 Poste

35 15 Postero die iterum stabat Iohannes, & ex discipulis eius duo:

36 16 Et intuitus Iesum ambulantem, dixit, Ecce agnus ille Dei.

37 17 Audierunt autem eum duo illi discipuli loquentem, & secuti sunt Iesum.

38 Conuersus verò Iesus, & conspicatus eos sequentes *se*, dicit eis,

39 Quid quæritis? Illi verò dixerunt ei, Rabbi (q dicitur, si interpreteris, Magister) vbi moraris?

40 Dicit eis, venite & videte. Venerunt, viderúntque vbi moraretur: & apud eum manserunt die illo: t hora enim erat quasi decima.

41 Erat Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant *illa* ex Iohanne, & secuti fuerant eum:

42 Inuenit hic prior fratrem suum Simonem, & dixit ei, Inuenimus Messiam, quod est, si interpreteris, u Christus.

43 Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus, dixit, Tu es Simon filius Iona: || tu vocaberis Cephas, quod declaratur x Petra.

44 Postero die voluit Iesus abire in Galilæam: inuenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.

45 Erat verò Philippus ex Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.

46 18 Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei, Inuenimus *illum* de quo scripsit || Moses in Lege, & || Prophetæ, *nempe* Iesum filium Ioseph illum Nazarenum.

47 19 Tum dixit ei Nathanael, A Nazareth po-

15 Iohānes nō sibi, sed Christo discipulos collegit.

16 Christus non vt inane spectrum, sed vt mediator noster, nobis sequendus proponitur.

17 In hac prima discipulorum collectione, ostenditur salutis initium esse à Deo, nos ad Filium suũ (seruorum suorum ministerio) vocante: quem vicissim nobis occurrẽtem audire, & domum vsque persequi nos oporteat, vt ab eo eruditi, alijs vicissim manum præbeamus.

Mat. 16. 18. Gen. 49. 10, deut. 18. 18. Esai. 4. 2, & 49. 10, & 45. 8, ier. 23. 5, & 33. 14, Ezech. 34. 23, & 37. 24, dan. 9. 24.

18 Bonos in doctorum etiam conatus adeò probat Dominus, vt eos etiam efficiat doctorum magistros. 19 Cauenda in primis falsa prę-iudicia quæ nobis accessum ad Christum præcludunt.

s Vbi est tuum hospitium. t Nostiu instabat tempus. u i. Vnctus, & per excellentiam Rex secundum ritum populi Iudaici. x i. Rupes vel saxum, quod Petros & Petra dicunt Graci.

20 Simplex integritas veros Israelitas à fictis discernit.
21 Miraculorum finis est, nobis Christũ omnipotẽtem & simul vnicũ salutis nostræ autorem proponere, per fidem amplectẽdum.
y *Ita significatur Diuina virtus, qua in ipsius ministerio erat eõspicua futura, ministrantibus ei Angelis, vt Ecclesia capiti.*

testi aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

48 20 Vidit Iesus Nathanaelem venientem ad se, & dixit de eo, Ecce verè Israelita in quo dolus non est.

49 21 Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, quum esses sub ficu, videbam te.

50 Respondit Nathanael, & dixit ei, Rabbi: tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Israel.

51 Respondit Iesus, & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis? maiora his videbis.

52 Præterea dixit ei, Amen, amen dico vobis, Deinceps videbitis cœlum apertum, & Angelos Dei y ascendentes ac descendentes super Filium hominis.

CAP. II.

1 Christus aquam in vinum mutatam, 11 facit signorum suorum principium. 12 Capernaum descendit. 13 Hinc Hierosolymam ascendit, 15 & mercatum è templo ejecit. 19 Templum nempè corpus suum, soluendum a Iudæis prædicit. 23 Multi credunt in eum ob signa quæ edebat.

Cap. II.
1 Christus in publico cœtu, insigni miraculo declarãs sibi in ipsam etiam rerũ naturã imperiũ esse ad corpora hominũ pascẽda, omniũ animos ad spiritualem & salutificam suam virtutem cognoscendam indicat. 2 Christus satis superque per se de nostra salute solicitus, internuntijs non eget.

1 PORRÒ [1 a] die tertio nuptiæ factæ sunt in Cana *oppido* Galilææ: eratque mater Iesu illic.
2 Vocatus est autem etiam Iesus ac discipuli eius ad nuptias.
3 [2] Et quum defeciſſet vinum, mater Iesu dixit ei, Vinum non habent.
4 Dicit ei Iesus, [b] Quid mihi tecum, mulier? nondum venit [c] hora mea.
5 Dicit eius mater ministris, Quodcunque dixerit vobis, facite.

a *Post illud cum Nathanaele colloquium, vel ex quo profectus erat à Iohanne, vel ex quo in Galilæam peruenerat.* b *Id est, Quid mihi tecum est negotij?*
c *Tempus opportunum.*

6 Erant

6 Erant autem ibi lapidææ [d] hydriæ ſex poſitæ ſecundum purificationem Iudæorum, capientes ſingulæ [f] amphoras binas aut ternas.

7 Dicit eis Ieſus, Implete has hydrias aqua. Impleuerunt eas igitur vſque ad ſummum.

8 Tunc dicit eis, Haurite nunc, & offerte [g] architriclino. Obtulerunt igitur.

9 Vt autem guſtauit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinum, (neſciebat autem vnde eſſet: ſed miniſtri ſciebant, qui hauſerant aquã) vocat ſponſum architriclinus,

10 Et dicit ei, Omnes primo loco bonum vinum apponunt, & quum *conuiuæ* [h] ſitim expleuerint, tunc id quod deterius *eſt*, tu ſeruaſti bonum vinum vſque adhuc.

11 Hoc initium ſignorum fecit Ieſus in Cana oppido Galilææ, & manifeſtam fecit gloriam ſuam: & crediderunt in eum diſcipuli eius.

12 Poſtea deſcendit Capernaum, ipſe & mater, & [i] fratres & diſcipuli eius: manſeruntque illic non multos dies:

13 [3] Nam propè erat paſcha Iudæorum. Aſcendit igitur Ieſus Hieroſolimam.

14 [4] Et inuenit in templo venditores boum, & ouium, & columbarum, & numularios ſedentes:

15 Factoque flagello è funiculis, omnes eiecit è templo, & oues & boues: & [k] argentariorum numulos effudit, menſaſque ſubuertit.

16 Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc iſta: ne facite domum Patris mei, domum mercatus.

17 Recordati ſunt autem eius diſcipuli, ſcriptũ eſſe, ‖ [l] Zelus domus tuæ deuorauit me.

3 Chriſtus ſub Lege factus pro nobis, Legi paſchæ ſatisfacit.

4 Chriſtus repurgandæ Eccleſiæ deſtinatus, maximo cum zelo init ſacerdotale & propheticum ſuum munus.

d .1. Aquales. nimirum vaſa aquæ deſtinata, in quibus lauabant ſeſe Iudæi.

e Secundum ritum purificationis.

f Amphoræ ſingulæ capiebãt cõtum libras duodecim vnciarũ, Ex iis intelligimus Chriſtum ſuppeditaſſe vinum ad libras mille & octingentas.

g Qui totum conuiuium curabat.

Pſal. 68. 10.

h Ad verbum, inebriati fuerint. Hebræis autem nõ ſemper in vitio ponitur inebriari, ſed aliquã do liberalem vini vſum, qui modum non excedat notat, vt Gen. 43. 34.

i Id eſt, Cognati. Hebr.

k Vide Mat. 21. 12.

l Zelus hoc loco ſumitur pro animi æſtu ex indignatione de iis concepta, quæ indignè fiunt aduerſus eos qui nobis ſunt chari.

Mat. 16. 61, & 27. 40, mar. 14. 58, & 15. 29.

18 [5] Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei: Quod [m] signum ostendis nobis, vt ista facias?

19 Respondit Iesus, & dixit eis, || Destruite templum hoc, & tribus diebus erigam illud:

20 Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum istud, & tu tribus diebus illud eriges?

21 At ille loquebatur de [n] templo corporis sui.

22 Quum ergo surrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quod hoc dixisset eis: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem Iesus dixerat.

23 [6] Quum autem esset Hierosolymis in paschate die festo, multi crediderunt in nomen eius, conspicientes signa quæ edebat.

24 Ipse autem Iesus non credebat eis semetipsum, eo quòd nosset omnes:

25 [7] Nec opus esset vt quisquam ei testaretur de homine. ipse enim sciebat quid esset in homine.

5 In eos qui ordinariæ vocationi, qua ipsi turpissimè abutuntur, Deum sic alligant vt extraordinariã, cuius virtuti (quam ipsi frustra extinctam volunt) Deus è cœlo testimonium reddit, nõ nisi externis & corporalibus miraculis obsignatam admittant.

6 Non satis tuta fides eorum qui miraculis nituntur. 7 Christus scrutator cordium, ac proinde verus Deus.

m Quo miraculo confirmas, ex quo possit intelligi virtus illa ac authoritas cælestis, quæ tibi tribuat ius ita loquendi, & ita faciendi? n 21. De corpore suo.

CAPVT III.

1 Christus Nicodemum ab ipsis fundamentis Christianæ regenerationis instituit. 14 Serpens in deserto. 23 Iohannes baptizat, 27 & suos docet se non esse Christum.

CAP. III.

1 Nulli interdum doctoribus indociliores: sed ab vno Christo tum doctis tum indoctis petenda est sapientia.

1 Erat [1] autem quidam ex Pharisæis cui nomen erat Nicodemo, [a] ex primoribus Iudæorum:

2 Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus te à Deo venisse [b] magistrum: nemo enim potest hæc signa edere quæ tu edis, [c] nisi Deus sit cum eo.

a Honorei seu magistratum gerens in populo Iudaico, Vide Luc. 14. 1. b Scimus te missum diuinitus ad nos erudiendos. c Nisi in quo diuina elucet quædam præstantia. Quòd si Nicodemus bene nouisset Christum, non modò dixisset Deum esse cum eo, sed in eo, vt Paulus 2. Cor. 19.

3 [2] Respondit

3 [a]Respondit Iesus & dixit ei, Amen, amen, dico tibi, nisi quis fuerit genitus denuò, non potest videre [e] regnum Dei.

4 Dixit ei Nicodemus, [f] Quomodo potest homo gigni qui sit senex? num potest in vterum matris suæ secundò introire, ac gigni?

5 Respondit Iesus, Amen, amen dico tibi, nisi quis fuerit [g] genitus ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

6 Quod genitū est ex [h] carne, caro est. & quod genitum est ex Spiritu, spiritus est.

7 Ne mireris me dixisse tibi, Oportet vos gigi denuò.

8 Ventus [i] quò vult spirat: & sonum eius audis, sed nescis vnde veniat & quo vadat: ita est quisquis genitus est è Spiritu.

9 [3]Respondit Nicodemus & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?

10 Respondit Iesus, & dixit ei, Tu es magister Israelis, & hæc non nosti?

11 Amen, amen dico tibi, quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: [k] sed testimonium nostrum non recepistis.

12 Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cœlestia, credetis?

2 Initium Christianismi positum est in eo, vt sciamus nos non tantùm aliquatenus esse corruptos, sed penitus in peccato mortuos: vt necesse sit naturam nostrā, quod ad qualitates attinet rursum & de integro creari quod quidem nulla alia virtute effici potest, quam diuina illa à qua fuimus initio conditi.

3 Arcanum nostræ regenerationis humano captui incomprehensibile, fide percipitur, sed nō nisi in Christo: quoniam is & Deus est in terris, & homo in cœlis, id est, sic homo vt sit etiam Deus, ac proinde omnipotens: & sic Deus vt sit etiam homo, ac proinde eius potentia nobis pateat.

a Id est, Introire, vt explicat infra 5. e In Ecclesiam, Dissert enim Christus qui sit vt ius ciuitatis Dei nanciscamur. f 1. Quomodo ego qui sum senex, possum gigni denuò? sic enim respondet, vt ac si ad se vnum, verba Christi pertinerent. g Vide infra 4.11. h Id est, Carnalis, totus nimirum impurus, & ira Dei obnoxius: significat igitur caro, naturam hominis corruptam, cui opponitur Spiritus, i homo Spiritus sancti gratia Christo insitus, cuius natura perennis est ac immortalis, etiamsi supersit lucta carnis. i Libero & vago impetu. k Vos tractatu dubia & incerto authore profecta, & creditur vobis at ego certa, & cognita doceo, nec mihi creditur.

13 [l] Nullus enim [m] ascendit in cœlum nisi qui descendit è cœlo, *nempe* [n] Filius hominis, [o] qui est in cœlo.

Infra, 12.32, num.31.9.

14 ‖ [4] Prout autem Moses extulit serpentem in deserto, ita extolli oportet Filium hominis:

4 Christ[9] prædicit fore vt ipse per Euangelij prædicationem, velut salutiferum signum attollatur, ad quod totus mundus accurrat quod olim serpentis erecta figura fuit in deserto adumbratum.

15 Vt quisquis credit in eum, nō pereat, sed habeat vitam æternam.

1. Iohan. 4.9. Infra, 9.39, & 12.47. Supra, 1.9.

16 ‖ [5] Ita enim Deus dilexit mundū, vt Filium suum vnigenitum dederit, vt quisquis credit [p] in eum non pereat, sed habeat vitam æternam,

5 Patris amor prors[9] gratuitus, nostræ salutis est origo. Christus autē, is est in quo iustitia & salus nostra residet: fides verò instrumentum quo apprehenditur: vita æterna, id quod apprehendendum proponitur. 6 Christus non damnat, sed eius contemptus. 7 Sola prauitas in causa est cur homines oblatam lucem repudient.

17 ‖ [6] Non enim misit Deus Filium suum in mundum vt [q] condemnet mundum, sed vt seruetur [r] mundus per eum.

18 Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, iam condemnatus est. quia non credidit in nomen vnigeniti Filij Dei.

19 [7] Hæc est autem [s] condēnatio, ‖ quod Lux venit in mundū, sed dilexerunt homines potius tenebras quàm Lucem, quia sunt eorum mala opera.

20 Quisquis enim peruersè agit, odit lucem: nec venit ad lucem, ne arguantur opera ipsius.

l Solus Christus verè cœlestia docere potest, quia nullus ascendit, &c, m Id est, Spiritualis intelligentia luce præditus est, vel vnquam fuit, nisi Filius ille qui sese ad nos demisit. n Quod è cœlo descendisse dicitur, ad naturam Diuinam referri debet qua carnē assumpsit: deinde ad ipsum conceptionis modum: nam origo Iesu Christi in terris cœlestis est, non terrena, vt qui conceptus sit ex Spiritu sancto. o De toto Christo dicitur, quod alteri naturæ (Diuinæ nimirum) est proprium, vt intelligamus vnicā esse personā, in quam duæ sint vnitæ naturæ, hanc loquendi formā vocarunt communicationem idiomatum. p Non idem est credere in aliquid, & credere de aliquo. Illud enim ad diuinitatē, hoc ad quācunque rē pertinet, Nazian. in Oratione de Spiritu. q Vt sit causa condemnationis, venera enim peccata caussa sunt mortis, alioqui Christus iudicabit viuos & mortuos. r Nō vna Iudæorum gens, sed quicunque credideri in eum. s Id est, Condemnationis caussa, quæquidem in hominibus hæret, nisi Dei beneficio ab ea liberentur.

21 Qui

21 Qui verò [r] sincerè agit, venit ad lucem, vt manifesta fiant facta ipsius, quòd [u] secúdum Deum facta sint.

22 Posteà venit Iesus, & discipuli eius in Iudæ territorium: & illic degebat cum eis, & ‖ baptizabat.

23 Baptizabat autem etiam Iohannes in Ænon prope Salim, quoniam aquæ multæ erant illic: & veniebant ac baptizabantur.

24 Nondum enim coniectus fuerat Iohannes in carcerem.

25 [s] Orta est igitur quæstio quibusdam ex discipulis Iohannis cum iudæis de purgatione.

26 Veneruntque ad Iohannem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecum erat trans Iordanem, cui tu testimonium dedisti, ecce baptizat, & omnes veniunt ad eum.

27 Respondit Iohannes & dixit, [x] Homo non potest recipere quicquam, nisi fuerit ei datum è cœlo.

28 Vos ipsi mihi testes estis me dixisse, ‖ Non sum ego Christus, sed missus sum *qui apparerem* coram eo.

29 Qui habet sponsam sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, [y] gaudio gaudet propter vocem sponsi. hoc ergo gaudium meum impletum est.

30 Illum oportet crescere, me verò minui.

31 Qui supernè venit, supra omnes est: qui è [z] terra est, terrenus est, & [a] terrena loquitur: qui è cœlo venit, supra omnes est.

32 Et quod [b] vidit & audiuit, hoc testatur: sed testimonium eius [c] nemo recipit.

r *Ad ver. qui facit veritatem. 1. qui vitam ducit verè bonam, & omnis fraudis expertem. Infr. 4 1.*

u *i Cum Deo, Deo scilicet veluti præeunte,*

Supra, 1. 17, 34.

s Satan discipulos Iohānis ītulta præceptoris æmulatione incēdit, vt Euangelij cursum impediat: Iohannes verò sui officij memor, non modò frangit eius conatus, sed etiā occasionem inde arripit reddendi Christo testimonij: in quo vno testatur vitam æternā à Patre cœlesti proponi.

Supra. 1. 20.

x *Quid conamini mea cōditioni adijcere: hæc est sors omniū hominum, vt ex se nē tantillum quidē possint consequi.*

y *Heb. 3. mirificam capit voluptatem.*

z *Nihil aliud est quàm homo terrena scilicet facis opificium.*

a *Corruptionē, ignorantiam, tarditatem, &c. sentit.*

b *Quod plenè & perfectè cognitum habet.*

c *Perpauci.*

33 Qui recipit eius testimonium, is obsignauit
|| quòd Deus verax sit.

34 Nam is quẽ misit Deus, verba Dei loquitur:
non enim *huic* [d] admetitur Deus spiritum.

35 Pater diligit Filium, || & omnia [e] dedit in
manum eius.

36 || Qui credit in Filium, habet vitã æternam:
qui verò non credit Filio, [f] non videbit vitam, sed
ira Dei manet super eum.

Rom.3.4.

d Ad ver. non dat ad mensurã. Matt.11.27. Habac.2.4.1.ioh. 5.10.

e i. Arbitrio & potestati eius permisit.

f Heb.1.non fruetur.

CAP. IIII.

6 Iesus fatigatus petit potum à muliere Samaritana. 27 Veram adorationem docet. 26 Fatetur se esse Messiam. 32 Cibus ipsius. 39 Samaritani credunt in eum. 46 Regij filium sanat.

1 VT [1] ergo cognouit Dominus Pharisæos
audisse ipsum plures discipulos facere || &
baptizare quàm Iohannem:

2 (Quanquam Iesus ipse non baptizabat, sed
discipuli eius)

3 Reliquit Iudæã, & abijt rursum in Galilæã.

4 Oportebat autem eum transire per Sama-
riam.

5 [2] Venit ergo in vrbem Samariæ quæ dici-
tur Sichar, iuxta prædium quod dedit || Iacob Io-
sepho filio suo.

6 Erat autem ibi fons Iacob: Iesus ergo fati-
gatus ex itinere, [a] ita sedit ad fontem. [b] hora *enim*
erat quasi sexta.

7 Venit mulier Samaritana vt hauriret a-
quam: dicit ei Iesus, Da mihi potum.

8 Nam discipuli eius abierant in vrbem vt ci-
bos emerent.

Supra,2.23.

1 Seruandus hic modus in faciendo officio, vt neque metu terreamur quin pergamus, neque in accersendis periculisimus præcipites.

Gen.33.19,& 48.22.Ios.24.32.

2 Christus relictis Pharisæis fastuosis, cum muliercula peccatrice & quidem extranea thesauros æternæ vitæ cõmunicat, refellẽs crassos Samaritanorum errores, & verũ Dei cultum Iudæis traditum defendens, ita tamẽ vt vtrosque ad se vnum reuocet: in quem videlicet patres omnes ipsæq; adeò Legales omnes ceremoniæ respexerint.

a Ita vt lassus erat, vel idcirco quia lassus erat. b Instabat Meridies.

9 Dicit

9 Dicit ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu, Iudæus quum sis, potum à me poscis, quę sum mulier Samaritana? non enim [c] vtuntur Iudæi Samaritanis.

10 Respondit Iesus & dixit ei, Si scires donum [d] illud Dei, & quis sit qui dicit tibi, Da mihi potum: tu petijsses ab eo, & dedisset tibi [e] aquam viuam.

11 Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus profundus est: vnde ergo habes aquam illam viuam?

12 Nũ tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis hunc puteum, ex quo ipsũ bibit, & filij eius, & eius pecora?

13 Respõdit Iesus & dixit ei, Quisquis bibit ex aqua ista, sitiet rursus:

14 Quisquis autem biberit ex aqua illa quam ego ei dabo, non sitiet in æternum: sed aqua illa quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.

15 Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam istam, vt non sitiam, neque veniam huc ad hauriendum.

16 Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.

17 Respondit mulier, & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Non habeo virum.

18 Quinque enim viros habuisti, & nunc quem habes non est tuus vir. hoc verè dixisti.

19 Dicit ei mulier, Domine, video te Prophetam esse.

20 [3] Patres nostri in hoc [f] monte adorauerunt:

3 Duabus ferè columnis, sed admodum infirmis, nititur omnis superstitiosorũ religio. Patrum videlicet detortis ex ẽplis, & stulta de rebus externis opinione: quibus erroribus opponere oportet Deiverbũ & naturã.

c Non est vsus necessitudinis Iudæis cum Samaritanis.

d Articulus indicat Christũ loqui de eximio aliquo dono, nimirũ de seipso, quũ Pater huic mulierculæ offerebat.

e Hac aqua perẽnis. i. immẽsa illa Dei Charitas, vina dicitur, ad differentiam aquæ, qua ex puteo hauriebatur. Sunt autem ha Metaphoræ Hebraïs familiares, Iere. 2. 13, Ioel. 3. 18, Zach. 13. 11.

f Huius montis nomen est Garizim, in quo Sanabaletta Cutheus templum extruxit permissu Alexandri Macedonis, post victoriam Issicam: ibique summum Pontificem constituit Manasses generum suum, Ioseph. libr. 11.

Deut.12.6.

& vos dicitis ‖ Hierosolymis esse locum illum vbi oporteat adorare.

21 Dicit ei Iesus, Mulier crede mihi, venit hora quando neque in monte hoc neque Hierosolymis adorabitis Patrem.

4.Reg.17.29. 1.Cor.3.17.

22 ‖ Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.

23 Sed venit hora, & nunc est, quum veri adoratores adorabunt Patrem [g] Spiritu ac veritate: etenim Pater tales quærit qui ipsum adorent.

24 ‖ Deus est [h] Spiritus: & qui adorant eum, oportet vt Spiritu ac veritate adorent.

25 Dicit ei mulier, Scio Messiam venturum, qui dicitur Christus: quum venerit ille, nobis annunti abit omnia.

26 Dicit ei Iesus, Ego *is* sum qui loquor tibi.

27 Intereà autem venerunt eius discipuli, & mirati sunt quod cum muliere loqueretur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?

28 Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abijt in vrbem, dixitque eius loci hominibus,

29 Venite, videte hominẽ qui dixit mihi quæcunque feci: num iste est Christus?

30 Exierunt ergo ex vrbe, & venerunt ad eum.

31 [4] Interim autem rogabant eum discipuli, dicentes, Rabbi, comede.

32 Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo quo vescar, quem vos nescitis.

33 Dicebant ergo discipuli alij ad alios, Num quis attulit ei quo vescatur?

34 Dicit eis Iesus, Esca mea est exequi voluntatem eius qui misit me, & perficere ipsius opus.

35 [5] Nónne vos dicitis, Adhuc quadrimestre *spatium* supereſt, & messis aderit? ‖ Ecce, dico vobis, attol-

g Spiritus, opponitur mandato, quod carnale dicitur, Hebr.7.16 in seipsum videlicet cõsiderato: sic veritati nõ opponit mendacium, sed Legis externas ceremonias, quæ duntaxat adumbrabant quod re ipsa præstat Christus.

h Nomine spiritus intelligit naturam diuinam, non tertiam hypostasim.

4 Curare quidẽ corpus fas est, sed ita vt oblatam amplificãdi regni Dei occasionẽ vltro & auidè quibusuis huius vitæ vsib⁹ etiam alioqui necessarijs, præferamus.

5 Matura spirituali fruge, nusquam tardandum, nisi à filijs huius seculi redargui velimus.

Matt.9.37, luc.10.2.

attollite oculos vestros, & spectate regiones: nam albæ iam sunt ad messem.

36 [6] Porrò qui metit, mercedem accipit, & cogit fructum in vitam æternam: vt & qui seminat, simul gaudeat, & qui metit.

37 Nam in hoc [i] dictum illud verum est, Alius est qui seminat, & alius qui metit.

38 Ego misi vos ad *id* metendum in quo vos non laborastis: alij laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.

39 [7] Ex vrbe autem illa multi Samaritanorum crediderunt in eum, propter sermonem mulieris, testantis eum ipsi dixisse quæcunque ipsa fecerat.

40 Quum ergo venissent ad eum Samaritani, rogarunt eum vt apud ipsos maneret: & mansit ibi duos dies.

41 Ac multò plures crediderũt propter sermonem ipsius.

42 Et mulieri dicebant, Non amplius propter tuos sermones credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus hunc esse verè Seruatorem illum mundi, Christum.

43 [8] Duobus autem post diebus exijt inde, & abijt in [k] Galilæam.

44 Ipse enim Iesus testatus fuerat, ‖Prophetam in sua patria honorem non habere.

45 Quum ergo venisset in Galilæam, excepe-
runt eum Galilæi, quum omnia vidissent quæ fecerat Hierosolymis die festo: nam & ipsi venerant ad diem festum.

46 [9] Venit igitur Iesus rursum ‖ Cana *oppidum* Galilææ, vbi fecerat ex aqua vinũ. Erat autẽ in Ca-

6 Prophetarũ doctrina instar sationis fuit: Euangelij verò, instar messis, & optimè inter vtrãque & vtriusque ministros cõuenit.

7 Amplectũtur Samaritani cupidissimè quod Iudæi pertinacissimè repudiarant.

8 Contemptores quidẽ Christi seipsos priuant eius beneficio, sed nihilominus sibi præparat domicilium Christus. *Matt.13.58, marc 6.4, luc.4.2.*

9 Christus etiam corpore absens, verbo suo nihilominus efficaciter agit in credẽtibus.

i *Prouerbium illud.*

Supra,2.1.12.

k *In oppida &*

vicos Galilææ, quòd in patria Nazaretide non vellet consistere, ob contemptum sui, & vbi, vt referunt alij Euangelistæ, impediretur efficacitas beneficiorum ipsius, mirabili contumacia.

pernaum regius ¹ quidam, cuius filius ægrotabat.

47 Is quum audisset Iesum venisse ex Iudæa in Galilæam, abijt ad eum, & cum rogauit vt descenderet ac sanaret ipsius filiũ: erat enim morbundus.

48 Dixit ergõ Iesus ei, Nisi signa & miracula videritis, non credetis.

49 Dixit ei regius ille, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.

50 Dicit ei Iesus, Vade: filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Iesus: & profectus est.

51 Iam autẽ eo descendente, serui occurrerunt ei, & annuntiauerunt, dicentes, Filius tuus viuit.

52 Percontatus est ergo ab eis horam qua melius habuerat: & dixerunt ei, Heri *circiter* horam septimam dimisit eum febris.

53 Agnouit ergo pater *id factum esse* illa ipsa hora qua dixerat ei Iesus, Filius tuus viuit: & credidit ipse ac domus eius tota.

54 Hoc secundum signum rursus edidit Iesus, quum venisset ex Iudæa in Galilæam.

l Quidã ex Herodis aulicis, nam etsi Herodes rex non esset, sed tetrarcha: tamen si nominis ambitionẽ excipias, rex erat, saltẽ a vulgo rex dicebatur, mar. 6. 14.

CAP. V.

2 Christus ad Piscinam decumbentẽ, 5 Sanat in Sabbatho. 10 Phariseos præcipiti iudicio factum suum calumniantes, 17 Authoritate patris sui conuincit. 19. 20 Diuinam suam virtutem multis argumentis, 45 Mosis etiam testimonio comprobat.

CAP. V. *Leuit. 23. 2, deut. 16. 1.*

1 POst hæc erat ‖ dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.

1 Nullum est tam inueteratum malũ, cui nõ mederi possit Christus.

2 ¹ Est autem Hierosolymis ad *portam* pecuarium, ² piscina quæ nominatur Hebraicè ᵇ Bethesda, quinque porticus habens.

3 In his iacebat multitudo magna ægrotorũ, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motum.

a Ex qua potare, & in qua mersari solerent pecudes, quarum magnum numerum Hierosolymis esse oportuit. *b Id est, domus effusionu, quòd in eum locum magna aquæ copia effunderetur.*

4 Angelus

4 Angelus enim descendebat certo momẽto in piscinam, & turbabat aquam: itaque qui primus descendisset post aquæ turbationem, sanus fiebat à quocunque detineretur morbo.

5 Erat autem quidam illic tricesimũ octauum annum agens in morbo.

6 Hunc quum vidisset Iesus decumbentem, & cognouisset eum iam multum temporis egisse *in morbo*, dicit ei, Cupis sanus fieri?

7 Respondit ei ægrotus ille, Domine, nullum habeo, qui quum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam: sed interim dum ego venio, alius ante me descendit.

8 Dicit ei Iesus, Surge, tolle grabbatũ tuum, & ambula.

9 Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabbatum suum, & ambulabat. erat autem Sabbathum die illo.

10 [2] Iudæi ergo dicebant ei qui sanatus fuerat, Sabbathum est, ‖ non licet tibi tollere grabbatum.

11 Respondit eis, Qui me sanum fecit, is mihi dixit, Tolle grabbatum tuum, & ambula.

12 Interrogauerunt eum ergo, Quis ille est qui dixit tibi, Tolle grabbatum tuum & ambula?

13 Is autem qui sanatus fuerat, nesciebat quis esset: Iesus enim [c] euaserat ex turba quæ erat in illo loco.

14 Posteà inuenit eum Iesus in templo, & dixit ei, Ecce, sanus factus es: ne pecca amplius, vt nequid deterius tibi contingat.

15 Abijt ille, & nuntiauit Iudæis Iesum esse qui sanum eum fecerat.

16 Ac propterea persequebãtur Iudæi Iesum, & studebãt eũ trucidare quod ista fecisset Sabbatho.

17 [3] Iesus autem respõdit eis, Pater meus vsque adhuc operatur, & ego operor.

[2] Vera religio nulli[9] rei prætextu crudeli[9] oppugnatur, quam ipsius religionis. *Ierem. 7.8.*

[c] *Similitudine ducta ab ijs qui ex aquis emergũt, sic enim fere declinant, qui clàm è turba elabuntur.*

[3] Diuinum opus nunquam fuit Sabbathi violatio. Christi autem opera, Patris sunt opera, tum quòd sint vnius Deus, tum etiã quia nonnisi in Filio operatur Pater.

Infra.7.19.

4 Pater neminem facit æternæ vitę participem nisi in Christo, in quo etiam vnoritè colitur.

5 Non colitur Pater nisi sermone Filij per fidem apprehẽso, quæ vna via est ad vitã æternam ducens.

6 Omnes sum⁹ peccato mortui, nec alia ratione viuificari possumus quàm Christi sermone per fidem apprehenso.

18 ‖ Propterea ergo magis studebãt eum Iudęi trucidare, quia non solum soluisset Sabbathum, sed & Patrem [d] suum dixisset Deum, parem se faciens Deo.

19 Respõdit ergo Iesus & dixit eis, Amen, amẽ dico vobis, nõ potest Filius [e] à semetipso operari, *id est,* [f] nisi viderit Patrem operantem. quæcunque enim ille facit, hæc etiam Filius [g] pariter facit.

20 Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & opera istis maiora demõstrabit ei, vt vos miremini.

21 [4] Sicut enim Pater excitat mortuos & viuificat, ita & Filius quos vult viuificat.

22 [h] Neque enim Pater [i] iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:

23 Vt omnes honorent Filium, prout honorant Patrem. qui non honorat Filium, non honorat Patrem qui misit eum.

24 [5] Amen amen dico vobis, qui sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in condemnationem non venit, [k] sed transiuit à morte in vitam.

25 [6] Amen, amen dico vobis, veniet tempus, & nunc est, quum mortui audient vocem Filij Dei: & qui audierint viuent.

d Id est, sibi propriũ ac peculiarem, quod ex eo colligunt, quia operandi verbum quod Deo propriũ est, sibi vendicat, atque ideo Patrem se facit Deo. e Sine Patris non modò authoritate, sed etiam vi ac potentia effectrice. f Hæc referenda sunt ad personam Christi, qua duabus naturis constat, non autẽ simpliciter ad diuinam naturã: dicit ergo se à Patre impelli & regi in omnibus rebus, nihilominus cùm dicit sese pariter operari cum Patre diuinam naturam asserit. g Simili ratione, vnã & coniunctim. Non enim res à Patre factas, alijs rebus à se factis exprimit Filius, sed quia in agendo par & coniuncta sit Patris ac Filij dignitas & virtus. h Hæc negatio non simpliciter negat Deum gabernare mundum, sed ex Iudaorum hypothesi, qui Filium à Patre separabant, cùm potius non sit intelligendus Pater gubernare mundum aliter, quàm in persona Filij in carne manifestati. sic infr. 30. dicit se non venisse, vt faceret voluntatem suam, suã doctrinã, suam non esse, infr. 7. 16. Cæcum & eius parentes non peccasse. q. 3. i Iudicare per Synecdochẽ pro omni administratione. k Antithesis sententiã auget, vtitur autẽ Hebraorum more, præterito, vt in re certissima.

26 Sicut

26 Sicut enim Pater habet vitam in ſeipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſeipſo.

27 Et [l] autoritatem dedit ei iudicium etiam exercendi, [m] quatenus Filius hominis eſt.

28 7 Ne hoc miramini: nam veniet hora qua omnes qui in monumentis ſunt, audient vocē eius.

29 ‖ [8] Et [n] prodibunt qui bona fecerunt, in [o] reſurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in reſurrectionem condemnationis.

30 [9] [p] Non poſſum ego à meipſo facere quicquam, [q] prout audio iudico: & iudicium meum iuſtum eſt: quia non quæro voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me, *id eſt*, Patris.

31 ‖ Si ego teſtor de meipſo, teſtimoniū meum non eſt [r] idoneum.

32 ‖ Alius eſt qui teſtatur de me, & ſcio verum eſſe teſtimonium quod teſtatur de me.

33 ‖ [10] Vos miſiſtis ad Iohannem, & *is* teſtimonium dedit veritati.

34 Ego autem ab homine teſtimonium non capto: ſed hæc dico vt vos ſeruemini.

35 Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autem voluiſtis [ſ] ad tempus exultare in eius luce.

36 At ego teſtimonium habeo maius *teſtimonio* Iohannis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt ea perficerem, ipſa *inquam* opera quæ ego facio, teſtātur de me, quòd Pater miſerit me.

37 ‖ Et qui miſit me Pater, ipſe teſtatus eſt de me. Neque vocem eius vnquam audiſtis, ‖ neque ſpeciem eius vidiſtis.

7 Omnes tandem ad tribunal Chriſti ſiſtentur iudicandi. *Matt.25.31.*

8 Ex fructibus iudicabitur de fide & incredulitate.

9 Chriſtus omniū quæ fecit, Patrē autorē & approbatorem habet. *Infra,8.14. Matt.5.17. Supra,5.37.*

10 Chriſtus & Iohānis voce, & infinitis miraculis, & omnium Prophetarū teſtimonijs, vnicus ſeruator declaratus eſt. Mūdus tamen intereà alioqui pſeudoprophetis addictus, & videri volēs religioſus, nihil iſtorum videt. *Matth.3.17, & 17.5. Deut.4.12.*

l Summum ius gubernandi & adminiſtrandi omnia, adeò vt vitæ & necis poteſtatem habeat. m Id eſt, non tantùm quatenus Deus eſt, iudicabit mundum, ſed etiam quatenus eſt homo, hoc accepit à Patre vt ſit iudex mundi. n Sub. è monumentis. o In eam reſurrectionem quam perennis vita conſequatur, cui opponitur reſurrectio condemnationis, id eſt, damnatoria. p Vide ſup.22. q Vt Deus mihi ſuggerit intra me habitans. r Fidele, id eſt, dignum cui fides adhibeatur. Vide infr.8.14. ſ Temporis momento.

38 Et ſermonem eius nō habetis in vobis manentem: quia quem miſit ille, huic vos nō creditis.

39 Scrutamini Scripturas: nam vos videmini vobis in ipſis vitam æternam habere: & illæ ſunt quæ teſtificantur de me.

40 Nec vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

41 Gloriam ab hominibus non capio:

42 Sed noui vos [u] charitatem Dei non habere in vobis.

43 Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: ſi venerit alius nomine ſuo, illum recipietis.

44 Quomodo vos poteſtis credere, qui gloriam alij ab alijs captetis, & ‖ gloriam quæ à ſolo Deo proficiſcitur, non quæratis?

45 [x] Ne putate me accuſaturū vos apud Patrē eſt qui accuſet vos, Moſes, in quo vos ſperatis.

46 Si enim crederetis Moſi, crederetis mihi: ‖ de me enim ille ſcripſit.

47 Quòd ſi illius ſcriptis non creditis, quomodo verbis meis credetis?

u Charitatem erga Deum.

x Hac negatio nō removet quod dicitur, ſed corrigit: quaſi dicat Chriſtus, Iudæos nullum habituros acriorem accuſatorem Moſe. Infra, 12.43.

Gen. 3.15, & 22.18, & 49.10, Deut. 18.15.

CAP. VI.

5 Quinque panibus & duobus piſciculis cibantur. 5600. 15 Secedens Chriſtus, 17 Diſcipulos nauigantes, 19 Aquis inambulās aſſequitur. 26 De vero, 27 & nō perituro, 35 Pane vita diſſerit. 41. 52 Murmurant Iudæi, 60 & diſcipuli plerique, 66 recedunt ab eo, 69 Apoſtoli, Dei Filium eſſe fatentur.

CAP. VI.

1 Eſuriūt qui dem interdum qui Chriſtum ſequuntur, ſed ſuo ſubſidio nunquam deſtituuntur. *Leuit. 23.7, deut. 16.1.*

1 POſt [1] hæc abijt Ieſus [a] trans mare Galilææ, *quod eſt* Tiberiadis.

2 Et ſequebatur eum turba multa, quia videbant eius ſigna quæ edebat in ægrotis.

3 Subijt autem in montem Ieſus, & ibi ſedit cum diſcipulis ſuis.

4 Propè autē erat paſcha, ‖ feſtum Iudæorum.

a Non quòd traiecerit Tiberiadis lacum, ſed quia propter amplos ſinus nauigatio erat compendium itineris: ideò dicitur abijſſe trans mare, cùm ex vno anfractu, in alium traijceret.

5 Quum

5 ‖ Quum ergo ſuſtuliſſet oculos Ieſus, & cõſpexiſſet multam turbam ad ſe venire, dicit Philippo, Vnde ememus panes, vt iſti veſcantur?

Mat.14.16, mar.6.38, luc.9.13.

6 (Hoc autem dicebat, tentans eum: ipſe enim ſciebat quid eſſet facturus.)

7 Reſpondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non ſufficiunt eis, vt ſinguli eorum paululum quiddam accipiant.

8 Dicit ei vnus ex diſcipulis eius, *nempe* Andreas frater Simonis Petri,

9 Eſt hîc puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos, & duos piſciculos: ſed hæc quid ſunt inter tam multos?

10 Dixit autem Ieſus, Facite vt iſti diſcumbant. Erat autem gramen multum in eo loco. Diſcubuerunt ergo viri numero quinquies mille,

11 Accepit autẽ panes illos Ieſus, & actis gratijs diſtribuit diſcipulis, diſcipuli verò accumbentibus: ſimiliter etiam ex piſciculis illis quantum volebãt.

12 Vt autem expleti ſunt, dixit *Ieſus* diſcipulis ſuis, Cogite quæ ſuperſuerunt fragmenta, nequid pereat.

13 Coegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentis ex quinque illis panibus hordeaceis, quæ ſuperfuerant ijs qui comederant.

14 [2] Illi ergo quum vidiſſent ſignum quod Ieſus ediderat, dicebant, Hic eſt verè Propheta ille qui venturus erat in mundum.

15 Ieſus ergo quum noſſet futurum vt venirent, & ipſum correptum facerent regem, ſeceſſit rurſus in montem ſolus.

16 [3] ‖ Vt autem ſerum *diei* factum eſt, deſcenderunt diſcipuli eius ad mare.

17 Et ingreſſi nauigium, ibant trans mare [b] verſus Capernaum. iam autem tenebræ erant, nec venerat ad eos Ieſus.

2 Cultu præpoſtero nõ modo nõ delectatur, ſed etiam ſummoperè offenditur Chriſtus.

3 Periclitamur quidem, ſed Chriſto in tempore per medias tempeſtates ad nos accedentes, in portum perducimur.

Mat.14.35, mar.6.47.

b Mar.6.45. iubentur præire Bethſaida, proficiſcentibus enim Capernaũ occurrebat in via Bethſaida.

18 Et mare, vento magno flante, insurgebat.

19 Quum ergo prouecti fuissent quasi stadia viginti quinque aut triginta, conspiciunt Iesum ambulantem super mare, & appropinquantem naui: & timuerunt.

20 Ille verò dixit eis, Ego sum, ne timete.

21 [c] Cupidè ergo receperunt eum in nauigium: & statim nauigium peruenit ad regionem in quam ibant.

22 Postero die turba quæ stabat trans mare, vt vidit illic non esse aliud nauigiolum, nisi vnum illud in quod ingressi fuerant discipuli eius, & Iesum non introisse cum discipulis suis in nauigium, sed solos eius discipulos abijsse:

23 Alia verò nauigiola Tiberiade venisse prope locum vbi comederant panem, posteaquam gratias egisset Dominus:

24 Quũ ergo vidisset turba Iesum illic non esse, neque discipulos eius, ingressi sunt & ipsi in nauigia, & venerunt Capernaum, quærentes Iesum.

25 Et eo inuento trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc peruenisti?

26 [4] Respondit eis Iesus, & dixit, Amen, amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia comedistis panes illos, & saturati estis.

27 [d] Operemini non cibo qui perit, sed cibo illi qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: || hunc enim Pater [e] signauit, *id est* Deus.

28 [5] Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur [f] opera Dei?

29 Respondit Iesus & dixit eis, || Hoc illud est [g] opus Dei, vt credatis in eum quem misit ille.

4 Nihil quidẽ deest regnum Dei quærentibus: nõ est tamen Euangelium, ventris sed animi pabulum.

5 Frustrà satagũt homines, quum studeant placere Deo absque fide.

c Cum anteà fuissent præterriti, agnita eius voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant, cupidè accipiunt in nauim.

d Operam vestram & studiũ vestrũ impẽdite. Supra 1.32, mat. 3.17, & 17.3. 1. Iohan. 3.23.

e Id est, quem indita virtute sua, quasi impresso sigillo, tum à cæteris hominibus distinxit, vt in eo tanquã antitypo Deus Pater appareat: tum ettã (quod Christo proprium est) huic muneri inaugurauit, Deo homines reconciliandi in vitam æternam.

f Quæ Deo placeant: putant enim vitam æternam ab implendæ legis conditione pendere, ideò eos ad fidẽ reuocat Christus.

g Id est, hoc demum opus est quod Deus flagitat, vt mihi credatis: reuocat itaq; illos ad fidem.

30 Dixe-

30 [6] Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu ſignum
dis, vt videamus & credamus tibi? quid operaris?
31 Patres noſtri comederunt manna in deſer-
o: ſicut ſcriptum eſt, || Panem cœleſtem dedit eis
t veſcerentur.
32 [7] Dixit ergo eis Ieſus, Amen, amen dico vo-
is, non dedit vobis Moſes panem illum [h] cœleſtē:
ed Pater meus dat vobis panem illū verè cœleſtē.
33 Panis enim ille Dei, is eſt qui de cœlo deſ-
endit, & dat vitam mundo.
34 Dixerunt ergo ei, Domine, da nobis ſemper
anem iſtum.
35 Dixit autem eis Ieſus, Ego ſum panis ille
vitæ: qui venit ad me, nequaquam eſurict: || &
qui credit in me, non ſitiet vnquam.
36 Sed dixi vobis, Etiā vidiſtis me, nec creditis.
37 [8] Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: &
eum qui venit ad me, non eijciam foras.
38 Quia deſcendi è cœlo vt faciam [k] non vo-
luntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me.
39 Hæc eſt autem voluntas eius qui miſit me
id eſt Patris, vt quicquid mihi dederit, non perdam
ex eo, ſed ſuſcitem illud in vltimo illo die.
40 Hæc eſt autem voluntas eius qui miſit me,
vt omnis qui [l] videt Filium, & credit in eum, habe-
at vitam æternam: ego verò ſuſcitabo eum vltimo
illo die.
41 [9] Murmurabant ergo Iudæi de eo, quia dixe-

6 Chriſti vis ſpiritualis ſordet terrenorū miraculorum ſtudioſis. *Exod. 16. 14, num. 11. 7, pſal. 77. 24, ſapien. 16. 20.*

7 Chriſtus, verus & vnus æternæ vitæ autor ac dator, mannæ ſymbolo patribus ſignificatus. *Eccle. 24. 29.*

8 Ex gratuita Patris in Chriſto electione manat fidei donum, quam neceſſariò cōſequitur vita æterna. Eſt itaq; fides in Chriſtum, certum electionis ac proinde futuræ noſtræ glorificationis teſtimonium.

9 Caro non poteſt ſpiritualia percipere,

ac proinde initium ſalutis eſt à Deo, naturam noſtram immutante, vt ab ipſo afflati, in Chriſto eruditi & ſeruari ſuſtineamus.

h Negat Mannaſuiſſe verum panem cœleſtem, ſe autem dicit verum panem, quia in vitam veram & æternā paſcat. Quod autem Paulus, 1. Cor. 10. vocat Mānā cibum ſpiritualem non aduerſatur huic loco, ille enim rem ſignificatam cum ſigno coniungit. In tota autem hac diſputatione agit cum Iudæis Chriſtus ex eorum hypotheſi, illi autem, nullam aliam habuerunt Manna rationem, niſi quod ventrem ſagmaret. i Qui vitam habeam & illam præbeam. k Vide, ſup. 5. 22. l Videre & credere coniunguntur, alia enim ſpecies viſionis eſt vniuerſalis, qua & diaboli vident: hic autem agit de ſpeciali qua electorum eſt.

Mat.13.35.

10 Verus sacramentorum vsus est, ab ijs ad rem ipsam, id est ad Christum assurgere: cuius vnius participatione æternam vitam consequimur.

Esa.54.13, ierem.32.33. Mat.11.27.

11 Christus à Deo Patre hoc ipsum nobis est ad vitam æternam consequẽdam ac retinendã, quod panis & caro atque adeò cibus & potus ad caducę huius vitæ vsum.

Exod.46.15.

12 Caro inter carnalem mãducationem, cuius instrumẽtum sunt dentes, & spirituallem esum qui in fide consistit, distinguere

rat, Ego sum panis ille qui è cœlo descendit.

42 Et dicebant, ‖ Nónne hic est Iesus, filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? quomodo ergo dicit iste, E cœlo descendi?

43 Respondit ergo Iesus & dixit eis, Ne murmurate inter vos.

44 Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, traxerit eum: ego verò suscitabo eum vltimo illo die.

45 Est scriptum in [m] Prophetis, ‖ Et erunt omnes [n] docti à Deo. Quisquis audiuit à Patre & didicit, venit ad me.

46 Non quòd Patrem viderit quisquam, ‖ [o] nisi is qui est à Deo: hic vidit Patrem.

47 Amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.

48 [10] Ego sum panis ille vitæ.

49 Patres vestri comederunt ‖ manna in deserto, & mortui sunt.

50 [p] Hic est panis ille qui è cœlo descendit, vt qui eo vescitur, non moriatur.

51 [11] Ego sum panis [q] viuificus qui è cœlo descendi: siquis [r] ederit ex hoc pane, viuet in æternum, & panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.

52 [12] Pugnabant ergo Iudæi alij aduersus alios, dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem *suam* dare qua vescamur?

non potest, ac proinde damnat quod non intelligit. Sed nihilominus inculcanda est veritas.

m In libro Prophetarum, in tria enim capita diuidebant vetus testamentum, Legem, Prophetas, & Hagiographa. n Filij videlicet Ecclesiæ, vt explicatur apud Esa.54.13. id est, ordinati ad vitam, Act.13.48. est itaque cognitio veritatis cœlestis, donum & opus diuinum, non virium humanarum. o Si solus Filius vidit Patrem, solus ille est qui docere verè possit. p Cum hæc diceret, seipsum commonstrabat. q Qui vitam dat mundo, sup.34. r Id est, si quis renatus fuerit Christi (qui cibus est noster) particeps.

53 Dixit

53 Dixit ergo eis Iesus, Amen, amen dico vobis, nisi ederitis carnem Filij hominis, & biberitis eius sanguinem, [f] non habetis vitam in vobis.

54 || Qui edit carnem meam, & bibit meũ sanguinem, habet vitam æternam: & ego excitabo eum in vltimo illo die.

55 Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.

56 Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.

57 Sicut misit me viuens [t] ille Pater, & ego viuo [u] per Patrem: ita etiam qui ederit me, viuet ipse quoque per me.

58 Hic est panis ille qui de cœlo descendit: non prout comederunt Patres vestri manna, & mortui sunt. qui ederit hunc panem, viuet in æternum.

59 Hæc dixit in synagoga, quum doceret in Capernaum.

60 [13] Multi ergo ex discipulis eius *his* auditis dixerunt, Durus est hic sermo: quis potest eum audire?

61 Sciens autem Iesus apud se discipulos suos de hoc murmurare, dixit eis, Hoc vos offendit?

62 *Quid* si igitur conspiceretis Filium hominis ascendentem eò || vbi erat prius?

63 [14] [x] Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego loquor vobis, spiritus sunt, & vita sunt.

64 Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. nouerat enim à principio Iesus quinam essent qui non credebant, & quis eum proditurus esset.

65 Et dicebat, Propterea dixi vobis neminem posse venire ad me, nisi fuerit ei datũ à Patre meo.

f Præsente Christo præsens est vita, vbi abest Christus, mors præsens est. 1. Cor. 11. 27.

t Quatenus Christus homo est, vi illam viuificam quam suis impertit habet à Patre: adijcit autem articulũ vt à reliquorum patrũ numero eximatur ille Pater.

13 Christi cum membris suis vnionem, assequi non potest humana ratio: adoret igitur quod est ipsa excellentius. *Supra 3. 35.*

14 Ideò viuifica est nobis caro Christi, quia idem qui homo est, Deus est, quod mysterium sola fide (quæ Dei donum est electis peculiare) comprehenditur.

u Christus significat, quamuis homo esset, sè tamen viuificam carnem habere non ex ipsa carnis natura per sè considerata, sed quia caro illa per Patrem viuebat, id est, vim illam viuificam à Patre hauriebat. *x Spiritus, id est, vis illa manans à diuinitate, facit vt caro Christi, qua alioqui nihil aliud esset quam caro, & in sè viuat, & nobis sit viuifica.*

15 Ea est hominū malitia, vt ex ipsa salutis doctrina (nisi siqui singulari Dei beneficio credant) occasionē exitij sui arripiāt. *Matt. 16. 16.*

16 Paruus est numerus Christum profitentiū, & in ijs rursus aliqui sunt hypocritæ, atque adeò omnium hominū deterrimi.

66 15 Ex eo multi discipulorum eius pedem retulerunt, neq; amplius cum eo versabantur.

67 Dixit ergo Iesus duodecim illis, Num & vos vultis abire?

68 Respondit ergo ei Simon Petrus, Domine ad quem abibimus? verba vitæ æternæ habes:

69 Et nos credidimus & cognouimus tē esse Christum illum Filium Dei viuentis.

70 16 Respondit eis Iesus, || Nónne ego vos duodecim elegi, & vnus ex vobis est diabolus?

71 Loquebatur autē de Iuda Simonis *filio* Iscariota. futurū enim erat vt hic proderet eum, quum esset vnus ex illis duodecim.

CAP. VII.

2 Christus affines ad festū Tabernaculū profectos. 10 clā sequitur. 14 Docet in templo. 12 Varia de illo sui vulgi iudicia. 32 Sacerdotes iubent eum comprehendi. 41 Dissidium in turba propter eum, 47 & inter Pharisæos & satellites ad capiendum eum missos. 50 & Nicodemum.

CAP. VII.

Leuit 23. 34.

1 Dei gratia non est hæreditaria, sed aduentitium donū. Hinc fit vt sæpe filijs Dei plus molestiæ exhibeāt propinqui quàm extranei.

a Festus dies à figendis tabernaculis dictus, quia septem totos dies sub tabernaculis agerent.

b Cognati, Heb.

2 Stultis suorum votis minimè obsequēdum.

1 VErsabatur [1] autem Iesus post hæc in Galilæa: non enim volebat in Iudæa versari, quia studebant eum Iudæi trucidare.

2 Propè autem erat festum Iudæorum || [2] scenopegia.

3 Dixerunt igitur ad eum fratres eius, Digredere hinc, & vade in Iudæam, vt discipuli tui contemplentur opera tua quæ facis.

4 Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipse celebris esse: si hæc facis, patefacito teipsum mundo.

5 Nam ne [b] fratres quidem eius credebant in eum.

6 [2] Dicit ergo eis Iesus, Tempus meū nondum adest: tempus autem vestrum semper est paratum.

7 Non potest mundus vos odisse: me autem odit, quoniā ego testor de eo, opera eius mala esse.

8 Vos

8 Vos aſcendite ad feſtum hoc: ego nondum aſcendo ad hoc feſtum, ‖ quia tempus meum nondum impletum eſt.

9 Hæc autem quum eis dixiſſet, manſit in Galilæa.

10 [3] Vt aſcenderunt autem fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad feſtum, non manifeſtè, ſed velut in occulto.

11 Iudæi ergo quærebant eum in feſto, & dicebant, Vbi eſt ille?

12 Et murmur multum erat in turba de eo. alij quidē dicebant, *Vir* bonus eſt: alij autem dicebant, Non: ſed turbam ſeducit.

13 Nullus tamen [c] palàm loquebatur de eo, propter metum Iudæorum.

14 [4] Feſto autem [d] iam medio aſcendit Ieſus in templum, ac docebat.

15 Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo iſte litteras nouit, quum non didicerit?

16 [5] Reſpondit eis Ieſus, & dixit, [e] Mea doctrina non eſt mea, ſed eius qui miſit me.

17 Siquis voluerit eius voluntatem exequi, cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego à meipſo loquar.

18 [6] Qui à ſemetipſo loquitur, gloriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui miſit ipſum, hic verax eſt, & iniuſtitia in eo non eſt.

19 ‖ [7] Nónne Moſes dedit vobis Legem, &

Infra.8.20.

3 Exemplum horrendæ cōfuſionis in ipſo Eccleſiæ ſinu. Paſtores metu & terrore oppreſſum populū tenēt: populus non apparentem Chriſtū quærit, ſeſe offerētem negligit, nō deſunt etiā qui cognitum temere condemnēt: pauci tantùm clanculum rectè ſentiunt.

4 Chriſtus bonitate certat cum mūdi perfidia: pleriq; interea ex eo ipſo arripiunt offendiculi occaſionem, quo oportuerat eos ad Chriſtū ample ctēdū incitari.

Exod.24.3.

5 Ideò pauci ſunt quibus E

uangelium ſapiat, quoniam rarum eſt pietatis ſtudium. 6 Vera ſalutis doctrina à commentitia eo diſtinguitur quòd illa gloriam Dei illuſtrat, iſta homines efferendo, Dei gloriam obſcurat. 7 Nulli ſecuriùs clamant ſe Legis Dei aſſertores eſſe, quàm qui illam impudētiſſimè violant.

c Vel liberè, Iudæorū enim principes nihil magis optarunt, quàm ſepeliri eius fāmā. d Circiter quartū diem. e Vide ſup.5.22. loquitur autē ex Iudæorum hypotheſi, quaſi dicat, Mea doctrina, non eſt mea, id eſt eius, quem vos hominem vnum ex multis putatis eſſe, atque adeò contemnitis, ſed eius à quo miſſus ſum.

Supra.5.18.

8 Sabbathum (quod hic nobis pro omniũ ceremoniarum regula proponitur) non impediendis, sed potius exercendis Dei operibus destinatum est: inter quæ charitas proximi præcipuum locum obtinet.
Leuit.12.3.
Gen.17.10.
Deut.1.18.
9 Iudicandum ex rerum veritate, ne in medium prodeũtes personæ, nos transuersos abripiant.
10 Multi mirantur irritos fieri hostium Dei conatus, nec tamen interea diuinam virtutem agnoscunt.
11 Homines ad struenda sibi obstacula ingeniosi.
12 Christi veritas minimè pendet ex hominum iudicijs.
13 Non licet malis quod lubet, sed id demùm quod Deus decreuit.

tamen nemo ex vobis præstat Legẽ? ‖ quid me studetis trucidare?

20 Respondit turba & dixit, Dæmonium habes, quis te studet trucidare?

21 Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus edidi, & omnes miramini.

22 Attamen ‖ Moses dedit vobis circuncisionẽ, (non quòd ex Mose sit, ‖ sed *quia* ex Patribus) & Sabbatho circunciditis hominem.

23 Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, vt non soluatur [f] Lex Mosis, mihi indignamini quòd totum hominem sanum fecerim Sabbatho?

24 ‖ [9] Ne iudicate [g] secundum speciem, sed iusto iudicio iudicate.

25 [10] Dicebant ergo quidam ex Hierosolymitanis, Nónne hic est quem student trucidare?

26 At ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt. num verè cognouerunt primores hunc verè esse Christum?

27 [11] Sed nouimus vnde hic sit: quum autẽ venerit Christus, nemo cognoturus est vnde sit.

28 [12] Clamabat ergo Iesus in templo, docens ac dicens, Et me nostis, & vnde sim nostis: & à me ipso non veni, sed est verax qui misit me, quem vos non nostis.

29 Ego verò noui eum, quia ab ipso sum, & ille me misit.

30 [13] Studebant ergo eum prehendere: sed nemo iniecit in eum manum, quia nondum venerat hora eius.

f i.Si Lex circuncisionis à Mose data, tanti sit apud vos, vt non dubitetis etiam Sabbatho circuncidere hominem, num meritò apud vos reprehendor, quòd hominẽ totum sanarim? g Ex eo quòd præmeditò Videor enim nihil aliud esse quàm Galilæus vilis, & contempti fabri filius, sed spectate attentius rem ipsam, & ex fructibus arborem æstimate.

31 Ex turba autem multi crediderunt in eum, & dicebant, Christus quum venerit, num signa plura edet ijs quæ hic edidit?

32 [14] Audierunt Pharisæi turbam ista murmurantem de eo, & miserunt Pharisæi ac principes sacerdotum ministros vt eum prehenderent.

33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc pauliſper ero vobiscum, deinde abibo ad eum qui me misit.

34 ‖ Quæretis me, nec inuenietis: & vbi ego ero, eò vos non poteritis venire.

35 Dixerunt ergo Iudæi inter sese, Quò futurum est vt iste proficiscatur, vt nos nō inueniamus eum? num [h] ad eos qui dispersi sunt inter Græcos iturus est, & Græcos docturus?

36 Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego ero, vos non poteritis venire?

37 [15] ‖ [i] Vltimo autem die illo magno festi stetit Iesus, & clamauit, dicens, Siquis sitit, veniat ad me, & bibat.

38 ‖ Qui credit in me, sicut [k] dixit Scriptura, flumina aquæ viuæ fluent ex ventre eius.

39 (Hoc autem dixit de ‖ Spiritu quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Iesus nondum erat [m] glorificatus.)

40 [16] Multi ergo è turba quum audissent hunc

14 Prout crescit regnum Dei, crescit eius hostium rabies, donec tãdem absentia bona frustrà requirãt, quæ præsentia neglexerint. *Infr.13.33.*

15 Duo sunt salutis nostræ capita: vnum, vt vero summæ nostræ inopiæ sensu seriò tangamur: alterum, vt in vno Christo per fidem apprehẽso, quæramus omniũ bonorum copiam. *Leuit.23.36. Esa.55.1. Ioel.2.28, act.2.17.*

16 In ipsa Ecclesia de præcipuo capite religionis certatur: nec alij occupant. Non

sunt crudeliores Christi hostes ijs qui veritatis sedem licet tamen eis quicquid libet.

h Ad verb. Indispersionem Gentium seu Græcorum: Græcorum autem nomine, intelligit Hebræos qui erant dispersi inter Gentes, 1.Pet.1.1. i Vltimus dies Tabernaculorum, i.octauus fuit aquè celebris atque primus. k Locus non extat, vbi hac ad verbum legantur, sed ex multis locis, vbi sparsim de donis Spiritus instar aquæ effundendis, vt Ioelis 2. Esa.44. agitur, sumi videtur: maximè autem ex 55.cap.Esa. l Quid nomine Spiritus intelligat, paulò ante expressit, de Spiritu quem accepturi erant credentes. Spiritus ergo nomine, intelligenda sunt virtutes Spiritus sancti. m i.Nondum ea erant nota atque perspecta, propter quæ gloria vnigeniti erat videnda.

Deut.18.15.
n Non est otiosus articulus, Vide sup.1.21.

Mich.5.2. matt.2.5.

17 Deus è cœlis irridet Filij sui inimicos.

18 Falsi pastores adeò sunt stolidi, vt ex multitudine & externo splendore Ecclesiam Deiæstiment.
Supra,3.2. Deut.17.8, & 29.15.
o Quid patrarit is qui defertur.
19 Nō est cōsilium contra Dominum.

sermonem, dicebāt, || Vere hic est Propheta n ille.

41 Alij dicebant, Hic est Christus. Quidam autem dicebant, Num enim è Galilæa venit Christus?

42 || Nónne Scriptura dicit, ex semine Dauid & ex vico Bethlehem, vbi erat Dauid, venturum Christum?

43 Dissidium ergo ortum est in turba propter eum.

44 Quidam autem ex ipsis volebant eum prehendere, sed nemo iniecit in eum manus.

45 [17] Venerunt ergo ministri ad pontifices & Pharisæos qui dixerunt eis, Quare non adduxistis eum?

46 Respondetunt ministri, Nunquam ita loquutus est homo vt homo iste.

47 Responderunt ergo eis Pharisæi, Num & vos seducti estis?

48 [18] Num quis ex primioribus credidit in eū, aut ex Pharisæis?

49 Sed turba hæc quæ non nouit Legem, execrabilis est.

50 Dicit eis Nicodemus, || is qui venerat ad eum nocte, & vnus erat ex illis,

51 Num Lex nostra condemnat quempiam, nisi prius audierit ab ipso, || & cognouerit o quid faciat?

52 Responderunt & dixerunt ei, Nónne & tu Galilæus es? scrutare & vide ex Galilæa Prophetam non surrexisse.

53 [19] Et profectus est vnusquisque domum suam.

CAP. VIII.

3 Mulieri in adulterio deprehensa, 11 condonantur peccata. 12 Christus Lux mundi. 19 Pharisæi quærunt vbi ipsius sit Pater. 39 Filij Abraha. 42 Filij Dei. 44 Satan mendacij pater. 46 Abraham vidit diem Christi.

1 Iesus

1 IEsus autem profectus est in montem Oliua-
rum.
2 Et diluculo rursus adfuit in templo, & totus
populus venit ad eum: & sedens docebat eos.
3 [1] Adducunt autem ad eum Scribę & Phari-
sæi mulierem in adulterio deprehensam: & quum
statuissent eam in medio.
4 Dicunt ei, Magister, hæc mulier deprehen-
sa est in ipso facto, quum mœcharetur:
5 || In Lege autem Moses mandauit nobis, vt
tales lapidarentur: tu ergo quid dicis?
6 Hoc autem dicebant tentantes eum, vt pos-
sent eum accusare. Iesus autem incuruatus deor-
sum, digito scribebat in terra.
7 [2] Quum autem perseuerarent eum interro-
gare, erexit se, & dixit eis, || Qui vestrûm immunis
est à peccato, primus in eam iaciat lapidem.
8 Et rursum incuruatus deorsum, scribebat in
terra.
9 Auditis autem his, arguente ipsos conscien-
tia, singulatim alius post alium exibant, initio fa-
cto à senioribus vsque ad vltimos: & relictus est
solus Iesus, & mulier in medio stans.
10 [3] Quum autem erexisset se Iesus, & nemi-
nem conspiceret præter mulierem, dixit ei, Mu-
lier, vbi sunt illi tui accusatores? nemo te condem-
nauit?
11 Ipsa verò dixit, Nemo, Domine. Dixit au-
tem ei Iesus, Nec ego te condemno: vade, & ne
amplius pecces.
12 [4] Rursum ergo Iesus loquutus est eis, di-
cens, || Ego sum Lux mundi: qui sequitur me, non
ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.
13 [5] Pharisæi igitur dixerũt ei, [a] Tu de teipso te-

CAP. VIII.

1 Mali bonis insidias nectentes, sibiipsis laqueum nectunt.
2 In hypocritas, qui plusquam seueri aliorum censores, suis vitijs indulgẽt. *Leuit. 20. 10.*
3 Christus noluit ciuilis magistratus partes ad se trahere, contentus ad fidem & resipiscentiam peccatores adducere. *Deut. 17. 7.*
4 Mundus natura cęcus nusquam nisi in solo Christo fit lucis compos.
5 Christus testis est veritatis omni exceptione maior, vt qui ob hoc ipsum sit à Patre missus, & ab eodem infinitis miraculis mundo approbatus. *Supra, 1. 5, infra, 9. 5.*

a *De teipso testimonium dicis, quod communi opinione omnium improbatur, & propria prædicatio sordida perhibetur.*

stans: testimonium tuum non est idoneum.

14 Respondit Iesus & dixit eis, ‖ [b] Etiamsi ego testor de meipso, idoneum est testimonium meum: quia scio vnde venerim, & quò vadam: vos autem nescitis vnde venerim, & quò vadam.

15 Vos secundum carnem iudicatis, ego [c] non iudico quenquam.

16 Quòd si etiam iudicem ego, iudicium meum firmum est, quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.

17 Sed & in Lege vestra scriptum est, ‖ duorum hominum testimonium idoneum esse.

18 [d] Ego *is* sum qui testor de meipso, & testatur de me qui misit me Pater.

19 [e] Dicebant ergo ei, Vbi est tuus ille Pater? Respondit Iesus, Neque me nostis, neque Patrem meum: si me nossetis, Patrem quoque meum nossetis.

20 Hæc verba loquutus est Iesus in [f] gazophylacio, docens in templo: & nemo prehendit eum, [7] quia nondum venerat hora eius.

21 [8] Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini: quò ego vado, vos non potestis venire.

22 Dicebant ergo Iudæi, Num trucidabit seipsum, quia dicit, Quò ego vado, vos non potestis venire?

23 Tunc dixit eis, Vos ex inferis estis, ego ex supernis sum: vos ex hoc mundo estis, ego nó sum ex hoc mundo.

Supra. 5. 31.

6 Nemo Dei nisi in Christo nosse potest.

7 Dei non hominũ arbitrio viuimus & morimur. Itaque illud vnum superest, vt nostro munere constãter defungamur.

Deut. 17. 6, & 19. 15, matt. 18. 16, 2. cor. 13. 1. hebr. 10. 28.

8 Quoniam homines natura à rebus cœlestibus abhorrent, nemo est idoneus Christo discipulus, nisi quem Spiritus Dei formauit. Interea tamen mundo oblatam vitã repudiãti, necessariò perundum erit.

b Quod 5. capite, 31. versi nega. vat, accipiendum est per concessionem, eo autẽ loco accommodãs sese auditoribus, qui nihil in Christo prater humanitatem agnoscebant, permittebat suum reijci testimonium, nisi aliunde confirmaretur: Hoc autem loco Diuinitatem suam asserit, ac Patrem testem laudat, sibi consentientem. c Ego nunc simpliciter doceo, neminem condemno: tamen si id facere libeat, sanè pro meo iure faciam, Non enim solus sum, sed mecum est Pater. d Apertè Diuinitas ab humanitate distinguitur, alioqui duo testes non essent, cum reus inter testes non numeretur. e Aliqua erit regio conferendis oblationibus destinata.

24 Ideò

24 Ideò vobis dixi vos morituros in peccatis vestris. Nã nisi credideritis me *eum* esse, moriemini in peccatis vestris.

25 [9] Dixerunt ergò ei, Tu quis es? Tum dixit eis Iesus, [t] *Id* quòd à principio dico vobis.

26 [10] Multa habeo quæ de vobis loquar ac iudicem: sed qui me misit, verax est: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor mundo.

27 Non cognouerunt eum de Patre ipsis loqui.

28 [11] Dixit ergo eis Iesus, Quum extuleritis Filium hominis, tunc agnoscetis me *eum* esse, & ex meipso nihil facere, sed prout docuit me Pater, hæc loqui.

29 Nam qui me misit, mecum est. non reliquit me solum Pater, quia ego quæ placita sunt ei facio semper.

30 Hæc illo loquente, multi crediderunt in eum.

31 [12] Dicebat ergo Iesus ijs Iudæis qui crediderant ipsi, Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis:

32 Et cognoscetis Veritatẽ, & Veritas vos [s] in libertatem vindicabit.

33 [h] Responderunt ei, [i] Semen Abrahæ sumus, neque cuiquam seruiuimus vnquam: quomodo tu dicis nos in libertatem vindicandos?

34 Respondit eis Iesus, Amen, amen dico vobis, Quisquis committit peccatum, ‖ seruus est peccati.

35 Seruus autem non manet in domo in æternum: filius manet in æternum.

36 Itaque si vos Filius in libertatem vindicarit, verè liberi eritis.

9 Is demùm quis sit Christ[9], cognoscet qui attẽtè audiet quid loquatur.

10 Deus contemptæ Christi doctrinæ vindex.

11 Ipse quoque Christi cõtemptus cedit eius gloriæ: quòd tandem eius hostes maximo suo malo sentient.

12 Veri discipuli Christi in eiusdem sermone perseuerãt, vt magis ac magis in cognitione veritatis proficientes, à durissima peccati seruitute in verã libertatem iustitiæ & vitæ asserantur.

Rom.6.20, 2.pet.2.19.

f .i. Sum Christus & Saluator, illud enim est quod à principio dixi vobis me esse

g A seruitute peccati. *h Quidam de multitudine, non illi scilicet qui crediderant: aduersantium enim non assentientium ista est oratio.* *i Procreati ab Abrahamo.*

13 Omnes natura planè diabolica præditos nasci declarant scelerati ipsorũ mores. Immutantur autẽ, & secundum fœdus cũ Abrahamo facitum, in Dei familiam adsciscũtur in vno Christo per fidem apprehenso: quæ quidẽ fides ex verè sancta & honesta vita dignoscitur.

14 Christus munere sibi cõmisso à Patre, omni ex parte est perfunctus. *1.Iohan. 5.8.*

k 1.Idioma, siue etiam linguam, quasi dicat, Non magis quod dico intelligitis, quàm si ignota & peregrina lingua vobiscum loquerer. 1.Iohan.4.6.

l Initio mundi conditi: nam protinus atque homo conditus fuit, a diabolo præcipitatus fuit in mortem.

37 13 Scio vos semen Abrahæ esse: sed studetis me trucidare, quia sermo meus non habet locum apud vos.

38 Ego loquor quod vidi apud Patrem meum, & vos facitis quod vidistis apud patrem vestrum.

39 Responderunt & dixerunt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si filij Abrahę essetis, opera Abrahę faceretis.

40 Nunc autem studetis me interficere, hominem qui veritatem vobis loquutus sum, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.

41 Vos facitis opera patris vestri. Itaque dixerunt ei, Nos ex scortatione non sumus geniti: vnũ patrem habemus, *nempe* Deum.

42 Dixit ergo eis Iesus, Si Deus Pater vester esset, diligeretis me. ego enim à Deo profectus sum & veni: neque enim à meipso veni, sed ille me misit.

43 Quare [k] loquutionem istam meam non agnoscitis? quia non potestis audire sermonem meum.

44 ‖ Vos ex patre diabolo estis, & cupiditates patris vestri vultis explere. Ille [l] fuit homicida à principio, & in [m] veritate [n] non perstitit: non est enim veritas in eo. Quotiescunque loquitur mendacium, [o] de suo loquitur, quia mẽdax est, & mendacij [p] pater.

45 *Vos* autem, quia ego veritatem dico, non creditis mihi.

46 14 Quis ex vobis arguit me de peccato? si veritatem dico, quare vos non creditis mihi?

47 ‖ Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.

m In fidelitate & integritate. i. non seruauit suam originem, Ind. 6. n Id est, non perseuerauit constanter, vel non permansit. o Ex suo vnius instinctu, & ex suo propriè ingenio. p Author.

48 Respon-

48 Reſponderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Nónne bene dicimus te Samaritanum eſſe, & dæmonium habere?

49 Reſpondit Ieſus, Ego dæmonium non habeo, ſed honoro Patrem meum, & vos contumelia afficitis me.

50 [15] Ego verò non quæro gloriam meam: [q] eſt qui quærat, & iudicet.

51 [16] Amen, amen dico vobis, ſiquis ſermonem meum ſeruauerit, mortem [r] non conſpiciet in æternum.

52 [17] Dixerunt ergo ei Iudæi, Nunc cognouimus te dæmonium habere. Abraham mortuus eſt, & Prophetæ: & tu dicis, Siquis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem in æternum?

53 Num tu maior es patre illo noſtro Abraham qui mortuus eſt? etiam Prophetæ mortui ſunt: quem tu teipſum facis?

54 [18] Reſpondit Ieſus, Si ego glorifico meipſum, [s] gloria mea nihil eſt: Pater ille meus, is eſt qui glorificat me, quem vos dicitis Deum veſtrum eſſe.

55 [19] Neque noſtis eum: ego autem noui eum: & ſi dixero me eum non noſſe, ero ſimilis veſtri, *id eſt* mendax. ſed eum noui, & ſermonem eius ſeruo.

56 [20] Abraham pater veſter [t] geſtiuit vt videret [u] diem iſtum meum: & [x] vidit, ac gauiſus eſt.

57 Dixerunt ergo ei Iudæi, Quinquaginta annos etiam omnibus ſeculis, ſeſe in patribus exeruit, vt qui eum venturum, in promiſſionibus viderint, & ſummo cum gaudio viua fide apprehenderint.

15 Chriſti hoſtes ad tempus quidem laſciuiũt, ſed Pater ſuo tempore apparebit, cõtumeliarũ ſibi in Filij perſona illatarum vindex.

16 Sola Euangelij doctrina per fidem apprehenſa, certum eſt aduerſus mortem remedium.

17 In eos qui ſanctorũ ſplẽdore abutũtur vt Chriſti gloriã obſcurent.

18 Chriſto nihil magis alienum ab omni ambitione, ſed eum ſupra omnia extulit Pater.

19 Nulla eſt Dei extra Chriſtum, nec Chriſti extra ipſius verbũ legitima cognitio.

20 Chriſti virtus præceden.

q *i. Qui contemptum mei, aut ſui potius vindicet.* r *Non ſentiet: in media enim morte, fideles vitam vident.* ſ *Conceſſione: quaſi dicat, Sit ſanè prædicatio de me mea, quem vos contemnitis, nullius momenti: at eſt alius qui me glorificat, i. qui celebrat nomen meum.* t *Summo affectus fuit deſiderio.* u *Dies ſpatium eſt quo aliquis vixit, aut aliquid inſigne aut fecit, aut pertulit.* x *Fidei nimirum oculis, Heb. 11. 13.*

nos nondum habes, & Abraham vidisti?

58 Dicit eis Iesus, Amen amen dico vobis, priusquàm Abraham fieret, [y] ego sum.

59 [21] Sustulerunt ergo lapides vt iacerent in eum: Iesus autem occultauit se, & exiuit è templo transiens per medium eorum: & sic præterijt.

21 Zelus absque scientia tãdem in apertã rabiẽ exit: nec tamen licet malis quicquid libet.

y *Christus vt Deus ante Abrahamum erat, erat & Agnus ab origine mundi occisus.*

CAP. IX.

1 Christus cæci nati oculos in Sabbatho aperit. 13 Quam diu contra Pharisæos disputasset, 22 35 Synagoga eiectum. 36 Christus æterna lucis cognitione donat.

CAP. IX.

1 Omnium quidem etiam corporis malorũ prima est origo peccatum: nec tamen cõsequitur semper à Deo respici peccata eorum, quos durissimis etiam flagellis cædit. *Supra. 1. 9, & 8. 11, infra. 12. 35. 46.*

1 PRæteriens [1] autem vidit quendam cæcum a natiuitate:

2 Et interrogauerunt eum discipuli eius, dicentes, Rabbi, quis peccauit? hic: an parentes eius, vt cæcus nasceretur?

3 Respondit Iesus, [2] Neque iste peccauit, neque parentes eius, *vt cæcus nasceretur*: sed *oportet* opera Dei manifesta fieri in eo.

4 [2] Oportet me operari eius opera qui misit me, donec [b] dies est: venit nox quum nemo potest operari.

5 Quandiu fuero in mundo, ‖ Lux sum mundi.

6 [3] Hoc quum dixisset, spuit humi, & fecit lutum ex sputo, & illeuit lutum oculis cæci:

7 Dixitq; ei, Vade, laua in piscina Siloã (quod

2 Christi opera sunt instar lucis mundi tenebras illustrantis. 3 Christus adhibito luti ac deinde fontis Siloam (id est Missi) symbolo, cæcum natum sanans, declarat, sicut ipse initiò hominem condidit, ita etiam se demùm eiusdem tum corporis, tum multò magis animæ instauratorem esse, & ita quidem vt vltrò ad nos sanandos prior accurrat.

a *Disputat ex hypothesi discipulorum, qui præsupponunt morbos non nisi propter peccata immitti, respõdet ergo Christus aliam fuisse causam cæcitatis, nimirum vt diuinum opus conspiceretur.* b *Dies & nox metaphoricè pro luce, i. illustri doctrina veritatis cælestis, & tenebris in eiusdem doctrina obscuratione.*

est, si

est,si interpreteris,missus.) Abijt ergo, & lauit,redijtque videns.

8 4 Vicini ergo,& qui prius viderant eum cęcum esse, dicebant, Nónne hic est qui sedebat & mendicabat?

9 Alij dicebant, Hic est: alij verò, Similis est ei.Ille *autem* dicebat,Ego *is* sum.

10 Dixerunt ergo ei, Quomodo [c] aperti sunt tibi oculi?

11 Respondit ille,& dixit, Quidam qui dicitur Iesus, lutum fecit, & illeuit oculos meos, & dixit mihi,Vade ad piscinam Siloam,& laua. Vt autem abij ac laui,visum recepi.

12 Dixerunt ergo ei,Vbi est ille? Ait,Nescio.

13 Adducunt eum ad Pharisæos, eum *inquam* qui olim cæcus *fuerat.*

14 Erat autem Sabbathum quum lutum faceret Iesus,& aperiret oculos eius.

15 Rursus ergo interrogarunt eum etiam Pharisæi, quomodo visum recepisset. Ille autem dixit eis,Lutum imposuit oculis meis,& laui,& video.

16 5 Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Homo iste non est à Deo: nam sabbathum non seruat.Alij dicebant, Quomodo potest homo peccator talia signa edere? Et dissidium erat inter eos.

17 Rursus dicunt cæco, Tu quid dicis de illo, quòd aperuerit oculos tuos? Ille autem dixit,Propheta est.

18 Non crediderunt ergo Iudæi de eo quòd cæcus fuisset, & visum recepisset, vsquequò vocarunt eius parentes, eius *inquam*, qui visum receperat.

19 Et interrogauerunt eos,dicentes,Hiccine est filius vester, quem vos dicitis cæcum natum esse? quomodo ergo nunc videt?

4 Vera imago omnium hominum,qui vt natura cæci sunt,oblatam sibi lucem nec admittunt ipsi,nec in alijs ferunt,& tamen miris modis inter se tumultuantur.

c *Hebraeorum more.clausi dicuntur oculi cæcorum,quoniam luci non sunt prompti.Itaque dicuntur aperiri ijs qui ex cæcis fiunt videntes.*

5 Nullius rei prætextu acrius quàm religionis,oppugnatur religio:sed ea quo magis premitur,eò magis assurgit.

20 Responderunt eis parentes eius, & dixerunt, Scimus hunc esse filium nostrum, & cæcum natum esse:

21 Quomodo autem nunc videat nescimus, aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus: ipse ætatem habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos. iam enim constituerant Iudæi vt siquis eum confiteretur *esse* Christum, synagoga moueretur.

23 Propterea parentes eius dixerunt, Ætatem habet, ipsum interrogate.

24 Secundò ergo vocarunt hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, [d] Tribue gloriam Deo: nos hunc hominem scimus [e] peccatorem esse.

25 Respondit ergo ille, & dixit, An peccator sit nescio: vnum scio, me, quum cæcus fuerim, nunc videre.

26 Dixerunt autem ei iterum, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?

27 Respondit eis, Iam vobis dixi, & non audiuistis: cur iterum vultis audire? num & vos vultis discipuli eius fieri?

28 [6] Itaque conuitiati sunt ei, & dixerunt, Tu discipulus illius esto: nos autem Mosis discipuli sumus.

29 Nos scimus Deum esse loquutum Mosi: hic autem vnde sit, nescimus.

30 Respondit eis ille, & dixit eis, Enimuero in hoc mirum *quiddam* est quòd vos nesciatis vnde sit, & *tamen* aperuit meos oculos.

31 Scimus autem Deum peccatores non audire: sed siquis Dei cultor est, & voluntatem eius exequitur, hunc audit.

32 Ab *omni* æuo non est auditum aliquem aperuisse

d Solennis formula, qua olim quis adigebatur ad culpam coram Deo agnoscendã, velut si dictũ fuisset, Cogita te coram Deo esse, qui rem totam nouit: reuerere igitur ipsius maiestatem & hunc illi honorem habe, vt palam fateri rem totam malis, quàm coram eo mentiri, Ios. 7. 19, 1. Sam. 6. 5.

e Hebræis peccator dicitur homo impius, & qui peccandi velut artem facilitat.

6 Necesse est tandem erumpat superba impietas, frustrà sub pietatis zelo delitescens.

ruisse oculos eius qui cæcus natus fuerit.

33 Nisi esset hic à Deo, non posset quicquam facere:

34 Respondérunt & dixérunt ei, [f] Tu in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecérunt eum foras.

35 [7] Audiuit Iesus eum eiectum foras: & quum inuenisset eum, dixit ei, Tú*ne* credis in Filium Dei?

36 Respondit ille & dixit, Quis est Domine, vt credam in eum?

37 Dixit autem ei Iesus, Et vidisti eum, & qui loquitur tecum, ille est.

38 At ille ait, Credo, Domine. Et adorauit eum.

39 [8] Et dixit Iesus, ‖ [g] Ad iudicium *exercendum* ego in hunc mundum veni: vt [h] qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant.

40 Audierunt autem hæc quidam ex Pharisæis qui cum eo erant, & dixerunt ei, Num & nos cæci sumus?

41 Dixit eis Iesus, Si cæci essetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Videmus: itaque peccatum vestrum manet.

7 Fœlicissima est eorum cõditio qui ab impijs (etiam nomine Ecclesiæ superbientibus) quàm longissimè extruduntur, vt Christus eo propius ad ipsos accedat. *Sup. 3. 17, infra, 12. 47.*

8 Christus Euangelij prædicatione quosuis suarum tenebrarum sibi conscios verè illustrat: eos verò qui sibi videntur oculati, penitus excæcat: quales sunt etiam sæpe qui primũ in Ecclesia locum obtinent.

f A prima origine es sceleratus, quod Latini dicunt, Totus quantus es, nihil nisi peccatum es. *g Cum summo imperio ac authoritate, vt statuam quod iustum ac æquum est: quasi dicat, Isti pro arbitrio suo sibi arrogant populi Dei administrationem, quasi soli omnia videant. At ego longè aliter exercebo iurisdictionem meam, quam isti soleant: nam quos isti pro cæcis habent, eos luce donabo, istos autem qui se solos acutissimos esse putant, in profundissimas ignorantia tenebras demergam.* *h In cæcorum & videntium nomine est ironia: loquitur enim ex Pharisæorum hypothesi, qui se videre, alios cæcutire indicabant.*

CAP. X.

1 Pharisæos Christus pastores malos, 8 Se verò multis argumentis, 11 14 bonum comprobat. 19 Dissidium propterea oritur. 31 Lapides tollentium, 39 & prehendere cupientium manus euadit.

1 Quum per vnum Christũ pateat nobis ad Patrem aditus, nec alij vlli sint veri pastores quàm qui ad Christũ primi accedẽtes, alios eò etiam adducũt: nec aliud verũ ouile censendũ quàm quod ad Christum aggregatur.

1 Amen, [1] amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in caulam ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro:

2 Qui verò ingreditur per ostium, pastor est ouium.

3 Huic aperit [a] ianitor, & oues vocem eius audiunt: & suas oues vocat nominatim, & educit eas.

4 Quumque suas oues emiserit, antegreditur eas: & oues eum sequuntur: quia norunt vocem eius.

5 Alienum autem nequaquam sequentur, sed fugient ab eo: quia non norunt vocem alienorum.

6 Hanc [b] parabolam dixit eis Iesus. Illi verò non cognouerunt quænam illa essent quæ loquebatur eis.

7 Iesus ergo rursum dixit eis, Amen, amen dico vobis, ego sum ostium ouium.

8 [2 c] Quotquot ante me venerunt, fures sunt & latrones, sed non auscultarunt eos oues.

9 [3] Ego sum ostium: per me siquis introierit, seruabitur: & [d] ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

10 Fur non venit nisi vt furetur, & mactet ac perdat *oues*: ego veni, vt vitam habeant, & abundent.

11 ‖ Ego sum pastor ille bonus: bonus pastor animam

1 Nihil refert quàm multi, vel quam prídẽ fuerint falsi doctores. *Esa. 40. 11, ezech 34, 23.*

3 Christus verè vnicus Pastor est Ecclesiæ, & ea demũ vera est Ecclesia, quæ hunc vnum propriè pastorem agnoscit. Huic autẽ opponũtur fures, qui oues non pascunt, sed iugulant: itemque mercenarij, qui quum sui tantùm commodi spe vtcunque gregem pascant, in periculis eum deserunt.

a Loquitur ex illorum temporum more, quo solebant seruum aliquem habere perpetuò ad fores assidentem. b Euangelista Paræmia vtitur nomine: Est autem Paræmia, oratio obscurior, & quasi deflexa à communi itinere. c Hæc vniuersalis nota accommodanda est ad id de quo agitur: Cum itaque dicat se esse ostium, fures vocat & latrones omnes eos qui sibi nomen ostij vindicarunt, quod non pertinet ad vllum Prophetarum, qui omnes, ouibus Christum, tanquam ostium indicarunt. d i. securus vitam aget, hebr. Deut. 26, 6. Est tamen peculiaris alluſio ad pastorum officium.

animam ſuam dat pro ouibus:

12 Mercenarius autem, & qui non eſt Paſtor, cuius non ſunt oues propriæ, videns lupum venientem, relinquit oues, & fugit: lupus autem rapit, & diſſipat oues.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius eſt, & non eſt illi cura ouium.

14 Ego ſum paſtor ille bonus, & agnoſco oues meas, & agnoſcor à meis.

15 Prout [h] nouit me Pater, ita & ego noui Patrem: & animam meam pono pro ouibus.

16 [4] Alias etiam oues habeo quæ non ſunt ex hac caula: illas quoque oportet me adducere. nam vocem meam audient, ‖ fietque vnum ouile, & vnus paſtor.

17 [5] Propterea Pater me diligit ‖ quia ego [k] pono animam meam vt eam rurſus aſſumam.

18 Nemo tollit eam à me, ſed ego pono eam à meipſo: poteſtatem habeo ponendi eam, & poteſtatem habeo rurſus eam aſſumendi. ‖ Hoc mandatum accepi à Patre meo.

19 [6] Diſſidium igitur rurſum ortum eſt inter Iudæos propter iſtos ſermones.

20 Dicebant autem multi eorum, Dæmonium habet, & inſanit, quid eum auditis?

21 Alij dicebant, Hæc verba non ſunt dæmoniaci: num dæmonium poteſt cæcorum oculos aperire?

22 ‖ Facta ſunt autem [l] encænia Hieroſolymis, & hyems erat.

23 [7] Et ambulabat Ieſus in templo in porticu Solomonis.

24 Cinxerunt igitur eum Iudæi, & dixerunt ei,

4 Gentium vocatio.

5 Chriſtus ex Patris decreto vnicus veræ Eccleſiæ paſtor, vt qui vltrò vitam pro ouibus ſuis ex poſuerit, & ita quidem vt eadem ſua virtute reuixerit. *Eſech. 37.22.*

6 Euangelium detegit hypocriſin, ideóq; neceſſe eſt mũdum ad eius exortum tumultuari. *Eſa. 53.7. Act. 4.28.*

7 Increduli & arrogantes homines tenebras in doctrinam Euangelij reijciunt, quas in ſuis animis circumferunt.

h Diligit, approbat. 1. Mach. 4.59.

i Iudicium Eccleſiæ catholicæ in toto orbe terrarum, qua Caput vnum habet, & ſolum Chriſtũ cuſtodem paſtoremq; vnicum.

k Vtitur præſenti tempore, quia tota Chriſti vita, fuit quaſi mors perpetua.

l Inſtituta fuerunt Encænia à Iuda Macchabæo & fratribus, reſtituto cultu Dei, pulſo Antiochi præſidio. Vide 1. Mach. 4.59.

Quousque animam nostram [m] susp̃endis? si tu es Christus, dic nobis [n] apertè.

25 [8] Respondit eis Iesus, dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testantur de me.

26 [9] Sed vos non creditis: non enim [o] estis ex ouibus meis, sicut dixi vobis.

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnosco, & sequuntur me:

28 Et ego vitam æternam do eis: nec peribunt in æternum, neque rapiet eas quisquam è manu mea.

29 Pater meus qui *eas* dedit mihi, maior omnibus est: neque quisquam potest eas rapere è manu Patris mei.

30 Ego & Pater vnum sumus.

31 || [10] Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi, vt lapidarent eum.

32 Respondit eis Iesus, Multa præclara opera demonstraui vobis ex [p] Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?

33 Responderunt ei Iudæi, dicentes, Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiam: id est quia tu, homo quum sis facis teipsum Deum.

34 Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, || Ego dixi, dij estis?

35 Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest [q] solui scriptura:

36 *Me*, quem Pater sanctificauit & misit in mũdum, vos dicitis me blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?

37 Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi.

38 Sin verò facio, etiãsi mihi non credatis, operibus credite: vt cognoscatis & credatis Patrem in me esse, & me in eo.

39 [11] Rursus

8 Euangelij doctrina dupli ci testimonio cœlitus cõfirmatur, ipsa videlicet doctrinæ puritate, & adiunctis miraculis.

9 Non mirum est paucos credere, quum omnes suapte natura sint in domitę bestię. Habet tamen suos Dominus quos in oues commutatos, & Filio suo cõmissos, aduersus omnium ferarũ truculentiam cõseruat. *Supra. 2. 59.*

10 Christi [p] dignitatẽ suã ex operib[9] planè diuinis asserit. *Psal. 81. 6.*

m Suspẽsam atque anxiã tenes.

n Apertè & sermone minimè ambiguo.

o Causam affert cur nõ credãt, scilicet quia non sunt ex ouibus.

p Patris mei authoritate & potentia fretus.

q i. Violari, aut irrita fieri

39 [11] Rursus ergo ſtudebant eum prehendere: ſed exiuit ex eorum manu.

40 Abijtque rurſus trans Iordanem, in eum locum vbi primùm fuerat Iohannes baptizans, manſitque illic.

41 Multi autem veniebant ad eum, & dicebant, Iohannes quidem ſignum nullum edidit: quæcunque autem de iſto dixit, vera erant.

42 Et multi illîc crediderunt in eum.

11 Chriſtus vitat periculum nõ diffidẽtia, nec mortis metu, nec otiũ captãs, ſed vt alibi Eccleſiã colligat.

CAP. XI.

1 Chriſtus oſtenſurus ſe eſſe 25 vitam & reſurrectionem, 14 Lazarum mortuum, 17 34 & ſepultum, 43 reſuſcitat. 47 Conſultantibus pontificibus, 49 Caiaphas 50 vnum pro multis occidendum prædicit. 56 57 Præcipiunt vt vbi fuerit prehendatur.

CAP. XI.

Matt. 26. 7, infra. 12. 1.

1 [a] Ægrotabat autem quidam nomine Lazarus, à Bethania [a] vico Mariæ & Marthæ ſororis ipſius.

2 (||Maria autem ea erat quæ vnxit Dominum vnguento, & exterſit pedes eius capillis ſuis: cuius frater Lazarus ægrotabat.)

3 Miſerunt ergo ſorores eius ad eum, dicentes, Domine, ecce *is* quem amas, ægrotat.

4 Ieſus autem hoc audito, dixit, Morbus iſte non eſt [b] mortifer, ſed *immiſſus* pro Dei gloria, vt per eum *morbum* glorificetur Filius Dei.

5 Diligebat autem Ieſus Martham & ſororem eius, & Lazarum.

6 [2] Vt ergo audiuit illum ægrotare, tum quidem manſit duos dies in eo loco vbi erat:

7 Deinde poſtea dixit diſcipulis, Eamus in Iudæam rurſus.

8 [3] Dicunt ei diſcipuli, Rabbi, modò quærebãt

1 Chriſtus putridum amici cadauer vitæ reſtituens, in ſigne tũ ſummæ potentiæ, tũ maximæ in homines beneuolentiæ exẽplũ edit, quod ſit futuræ reſurrectionis imago.

2 Quòd Deus interdũ videtur in nobis iuuandis cunctator, & ſuæ gloriæ & noſtræ ſaluti cõſulit, vt rerum exitus probat.

3 Hoc vnum eſt tutum & rectum iter vitæ, Deum vocantem & nobis in huius mundi tenebris prælucentem, intrepidè ſequi.

a Vbi habitabant ipſius ſorores. b Ad ver. ad mortem, id eſt, ideò immiſſus, vt ipſum perimat.

te Iudæi lapidare, & rursum illuc abis?

9 Respondit Iesus, [c] Nónne duodecim sunt horæ diei? si quis ambulauerit interdiu, non offendit: quia lucem huius mundi videt:

10 Si quis autem ambulauerit nocte, offendit: quia lux ei non adest.

11 Hæc ait: & posteà dixit eis, Lazarus amicus noster [d] dormit: sed proficiscor vt à somno excitem eum.

12 Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, seruabitur.

13 Hoc autem dixerat Iesus de ipsius morte: at illi putauerunt eum de dormitione somni dicere.

14 Tunc ergo Iesus dixit eis apertè, Lazarus mortuus est:

15 Et gaudeo propter vos (vt credatis) me illic non fuisse. sed eamus ad eum.

16 Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, condiscipulis: Eamus & nos, vt moriamur cum eo.

17 Venit ergo Iesus, & inuenit eum quartum iam diem in monumento agere.

18 Erat autem Bethania prope Hierosolymam, ferè stadijs quindecim:

19 [4] Multíque ex Iudæis venerant ad Martham & Mariam, vt consolarentur eas de fratre suo.

20 Martha ergo vt audiuit Iesum venire, occurrit ei: Maria verò domi sedebat.

21 Dixit ergo Martha Iesu, Domine, si fuisses hîc, frater meus non fuisset mortuus:

22 Sed & nunc scio fore vt quæcunque petieris à Deo, det tibi.

23 Dicit ei Iesus, [e] Resurget frater tuus.

24 Dicit ei Martha, Scio resurrecturum ‖ in resurrectione vltimo illo die.

25 Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: ‖ qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, viuet:

26 Et

c Suo tempore quæq; actiones debita rectè procedunt, & commodè perficiuntur.

d Hebrai mortem somni molliore vocabulo indicarũt, inde Cœmiterium, id est, dormitoriũ, vbi corpora resurrectionem expectãtia quiescunt.

4 Naturales affectus non dãnat Deus naturæ opifex, sed ad fidei regulã exigendos docet.

e Resurgere proprie rursus surgere significat, in sermone autẽ Ecclesiastico pro vitæ recuperatione sumi solet.

Supra, 5. 29. Luc. 14. 14. Infra, 6. 55.

26 Et quiſquis viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

27 Ait illi, Etiam domine, ego credo te eſſe Chriſtum Filium Dei, qui in mundũ venturus erat.

28 Et quum hæc dixiſſet, abijt, & clàm vocauit Mariam ſororem ſuam, dicens, Magiſter adeſt, & te vocat.

29 Illa vt audiuit, ſurgit citò, & venit ad eum.

30 (Nondum autem venerat Ieſus in vicum: ſed erat in eo loco vbi occurrerat ei Martha.)

31 Iudæi ergo qui domi erant cum ea, & conſolabantur eam, quum vidiſſent Mariam citò ſurrexiſſe, & exijſſe, ſequuti ſunt eam, dicentes, Abit ad monumentum, vt illîc fleat.

32 Maria ergo quum veniſſet eò vbi erat Ieſus, viſo eo, accidit ad eius pedes, dicens ei, Domine, ſi fuiſſes hîc, non eſſet mortuus frater meus.

33 [5] Ieſus ergo vt vidit eam flentem, & Iudæos qui vnà venerant cum ea, flentes, [f] infremuit ſpiritu, & turbauit ſeipſum:

34 Et dixit, Vbi poſuiſtis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.

35 Lacrymatus eſt Ieſus.

36 Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.

37 Quidam autem ex ipſis dixerunt, Non potuit hic ‖ qui aperuit oculos cæci, facere vt & iſte non moreretur?

38 Ieſus ergo rurſum fremens apud ſemetipſum, venit ad monumentum. erat autem ſpelunca, & lapis erat ei impoſitus.

39 Ait Ieſus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, ſoror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam olet quatuor enim dierum eſt.

40 Dicit ei Ieſus, Nónne dixi tibi, fore, ſi credideris, vt videas gloriam Dei?

5 Chriſtus vnà cum carne noſtra, humanos etiã omnes affectus (abſque peccato tamẽ) & quidem in primis miſericordiã, aſſumpſit. *Supra, 9.6.*

f Vehementiſſima commotionis indicia, ſed abſque peccato: hæ autẽ affectiones humanæ naturæ propriæ fuerunt.

41 Sustulerunt ergo lapidem *è loco* vbi mortuus ille fuerat positus. Iesus autẽ attollens sursum oculos, dixit, Pater, gratias ago tibi quòd me audieris.

42 Ego verò sciebam me semper à te audiri: sed propter turbam circunstantem *hoc* dixi, vt credant me à te missum esse.

43 Et quum hæc dixisset, clamauit voce magna: Lazare, adesdum foras.

44 Tum, qui fuerat mortuus, prodijt manus & pedes vinctus fascijs: facies autem eius, sudario erat obuincta. Dicit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.

45 Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conspexerant quæ fecerat Iesus, crediderunt in eum.

46 [6] Quidam autem ex eis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecerat Iesus.

47 Coegerunt ergo Pontifices & Pharisæi[g] cõsilium, & dicebant, Quid faciemus? nam hic homo multa signa edit.

48 Si ita sinamus eum, omnes ei credent: venientque Romani, & [h] delebunt tum locum nostrũ tum gentem.

49 [7] Vnus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex maximus anni illius, dixit eis, Vos nihil scitis:

50 ‖ Nec cogitatis expedire nobis vt vnus homo moriatur pro populo, & tota gens non pereat.

51 [8] Hoc autem ex semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex maximus anni illius, prophetauit fore vt Iesus pro gente moreretur:

52 Nec tantùm pro ea gente, sed vt etiam filios Dei [i] dispersos cogeret in vnum.

6 Ferreæ cõtumaciæ hic est postremus exitus, vt apertum bellũ Deo indicat, nec tamen desinat tum pietatis tũ publici boni studium obtendere.

7 Insaniẽs falsæ ecclesiæ cœtus, statuit se saluũ esse non posse nisi eo sublato per quem vnũ Ecclesia subsistit: nec aliter etiã inhumanis negotijs iudicat carnis prudẽtia, quæ à vertiginis spiritu regitur. *Infra. 18. 14.*

8 Christus impiorum etiam linguas sic interdũ flectit, vt maledicẽdo benedicant.

g Synedrij nomine vtitur Iohannes, quod Iudai Sanhedrin vocarunt. h Ad verbum, tollent, id est, vi eripient. Nam erat adhuc quaedã tũc administratio in populo Iudaico, Pontificia admodum labefactata atque diminuta. i Quia non erant vt Iudai in vna regione coacti, sed ab Oriente ad Occidentem hinc & inde colligendi.

53 [9] Ab illo ergo die consultabant vnà vt trucidarent eum.

54 Iesus ergo palàm amplius non versabatur inter Iudæos: sed abijt illinc in regionem quæ est prope desertum, in vrbem quæ dicitur Ephraim: & illic agebat cum discipulis suis.

55 Propè autē erat pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam ex illa regione ante Pascha, vt purificarent se.

56 Quærebant ergo Iesum, & loquebantur alij cum alijs in templo stantes, Quid videtur vobis? an non venturum esse ad festum?

57 Dederant autē Pontifices & Pharisæi mandatum vt siquis nosset vbi esset, indicaret, vt prehenderent eum.

9 Cedendum quidē impiorū furori quā sic expedit, ita tamē vt à Dei vocatione minimè recedamus.

CAP. XII.

2 Christo apud Lazarum cœnanti 3 pedes vngit Maria. 5 Accusatur à Iuda. 7 A Christo defenditur. 10 Sacerdotes Lazarum sublatum cupiunt. 12 Christo Hierosolymam venienti 18 obuiam itur. 20 Græci eum videre cupiunt. 42 Principes credentes in eum, & non confitentes, ob metum, 44 ad fidem hortatur.

CAP. XII. *Matth. 26. 6, marci, 14. 1.*

1 IEsus ‖ [1] ergo sex ante pascha diebus venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus, quem excitauerat à mortuis.

1 Exemplum horrendum in Iuda, animi auaritia excæcati, & tamen pietatem prætexentis.

2 Fecerunt igitur ei cœnam illìc, & Martha ministrabat: Lazarus verò vnus erat ex ijs qui simul accumbebant cum eo.

3 Maria ergo, accepta libra vnguenti nardi liquidæ multi pretij, vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: domus autem impleta est odore vnguenti.

4 Dixit ergo quidā ex discipulis ei[9], *nempè* Iudas Simonis *filius* Iscariotes, qui erat eū proditur[9],

5 Quare hoc vnguentum non vænijt [a] trecentis denarijs, & datum est pauperibus?

a *Vide Mar. 14.*

6 Dixit autem hoc, non quòd pauperum ipsi

Infra,13.29.

2 Extraordinariã vnctionem, vt ſymbolicam, ſic probat Dominus, vt teſtetur ſeſe nec pompis externis, nec ſumptuoſo cultu, ſed eleemoſynis colendum.

Matt.21.8, mar. 11.7, luc.19.35.

3 Luce Euangelij ſeſe patefaciente, alij curioſi, alij (& quidem quos minimè oportuit) manifeſti hoſtes deprehenduntur, alij impetu quodã correpti eum honorant, à quo ſũt paulò poſt defecturi, pauciſſimi qua decet reuerentia ipſum excipiunt: Chriſtꝰ interea regnum ſuũ ſpirituale inter medios inimicos auſpicatur.

Zacha.9.9.

4 Ij ipſi qui Chriſtum conantur opprimere, fiunt ipſius gloriæ inſtrumenta

cura eſſet, ſed quia fur erat, || & marſupium habebat, & ea quæ *intrò* mittebantur, portabat.

7 [2] Dixit ergo Ieſus, Sine eam: in diem ſepulturæ meæ ſeruauit iſtud.

8 Pauperes enim ſemper habebitis vobiſcum, me verò non ſemper habebitis.

9 [3] Cognouit ergo turba multa ex Iudæis eũ illic eſſe: & venerunt non propter Ieſum tantum, ſed etiam vt Lazarum viderent, quem excitarat a mortuis.

10 Conſultarunt autem principes Sacerdotum vt Lazarum etiam trucidarent:

11 Quia multi ex Iudæis propter eum abibant, & credebant in Ieſum.

12 [b] || Poſtero die turba multa quæ venerat ad feſtũ, quum audiſſent Ieſum venire Hieroſolymã:

13 Acceperunt ramos palmarũ, & egreſſi ſunt ei obuiam, & clamabant, Hoſanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Iſraelis.

14 Nactus autem Ieſus aſellum, inſedit ei, ſicut ſcriptum eſt,

15 || Ne time filia Sion: Ecce, Rex ille tuus venit, ſedens ſuper pullum aſinæ.

16 Hæc autem non cognouerunt diſcipuli eius primò: ſed quum glorificatus eſſet Ieſus, tunc recordati ſunt hæc eſſe ſcripta de eo, & ſeſe illi hæc preſtitiſſe.

17 Teſtabatur autem turba quæ erat cum eo, quòd Lazarum vocaſſet è monumento, & excitaſſet eum à mortuis.

18 Propterea etiam obuiam venit ei turba, quia audierat eum edidiſſe hoc ſignum.

19 [4] Phariſæi ergo dixerunt inter ſe, Videtis vos nihil proficere? ecce, turba eum ſequitur:

20 Erant autem quidam Græci, ex ijs qui

b Vide Matth.21.

aſcen-

aſcendere ſolebant vt adorarent in feſto:

21 Iſti ergo venerunt ad Philippum qui *erat* à ethſaida Galilææ,& rogarunt eum,dicentes,Domine, vellemus Ieſum videre.

22 Venit Philippus & dicit Andrææ: Andreas rſum & Philippus dicunt Ieſu.

23 Ieſus autem reſpõdit eis,dicens, Venit tempus quo glorificetur Filius hominis.

24 [5] Amen, amen dico vobis, niſi granum frumenti cadens in terram, [d] mortuum fuerit, ipſum olùm manet:ſi verò mortuum fuerit, multum fructum adſert.

25 ‖ Qui amat animam ſuam, perdet eam: & qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodiet eam.

26 Siquis mihi miniſtrat,me ſequatur: & vbi ego fuero, illìc & miniſter meus erit. & ſiquis mihi miniſtrauerit, honorabit eum Pater.

27 [6] Nunc anima mea turbata eſt: & quid dicam?Pater,conſerua me [e] ab hac hora.ſed propterea veni in horam hanc.

28 Pater, [f] glorifica nomen tuum. Venit ergo vox è cœlo, *dicens*, Et glorificaui,& rurſus glorificabo.

29 Turba ergo quæ adſtabat & audierat, dicebat tonitru eſſe factum. Alij dicebant, Angelus ei loquutus eſt.

30 [7] Reſpondit Ieſus & dixit, Non propter me hæc vox extitit, ſed propter vos.

5 Mors Chriſti inſtar ſationis fuit, quæ dũ videtur ad interitum tritici tendere, cauſa eſt lõgè vberioris prouentus. Nec verò alia eſt membrorum quàm capitis conditio. *Matt.10.39, & 16.25, marc.8. 35, luc.9.24, & 17.33.*

6 Chriſtus omnes noſtris peccatis debitas pœnas luiturus, hactenus vim ſuam non exercente diuinitate, vt expiationi locum faceret, horrore maledictionis Dei perculſus, exclamat, ad preces confugit, petit liberationem: & tamen Patris volũtatẽ & gloriam,ipſo Patre cœlitus hanc obedientiam comprobante, rebus omnibus anteponit. 7 Chriſtus mortis ſuæ genus, diaboli & mundi expugnationem, ſuum deniq; triumphum ſurdis prædicit.

e Iuxta ſolennem conſuetudinem. Graci autem à Gentu nomine primò dicti ſunt, poſteà eo nomine ſunt dicti omnes qui à religione Iudaeorum eſſent alieni, qui & Ethnici, falſarum, ſcilicet, religionum cultores. d Moritur granum tritici, cum efficacitate ſoli mutatur, & fit radix frugiferi culmi. e Sub mortis imperium. f Patris igitur gloria, eſt Chriſti gloria.

31 Nunc damnatio adeſt mundi huius: nunc princeps mundi huius eijcietur foras.

32 Et ego, ſi [g] ſublatus fuero è terra, [h] omnes traham ad meipſum.

33 (Hoc autem dicebat, ſignificans qua morte futurum erat vt moreretur)

34 Reſpondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, ‖ Chriſtum [i] manere in æternum: quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis eſt iſte Filius hominis?

35 [8] Dixit igitur eis Ieſus, Adhuc *ad* paruum tempus ‖ lux vobiſcum eſt: ambulate dum lucem habetis, ne vos tenebræ deprehendant. nam qui ambulat in tenebris, neſcit quò vadat.

36 Dum lucem habetis, credite in lucem, vt [k] filij lucis ſitis. Hæc loquutus eſt Ieſus: & quum abijſſet, occultauit ſe ab eis.

37 [9] Quum autem tot ſigna coram eis edidiſſet, non credebant in eum:

38 Vt ſermo Eſaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, ‖ Domine, quis credidit ſermoni noſtro, & [l] brachium Domini cui retectum eſt?

39 Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Eſaias,

40 ‖ Excæcauit oculos eorum, & obdurauit corda eorum: ne videant oculis, & intelligãt corde, & conuertantur, & ſanem eos.

41 Hæc dixit Eſaias quãdo vidit gloriam eius, & loquutus eſt de eo.

42 [10] Veruntamen etiã ex [m] primoribus multi credide-

8 Immenſa quidẽ Dei miſericordia, ſed cuius contemptum conſequitur iudiciũ planè horrendum.

Pſal.88.37, & 109.4, & 116.2, eſa.40.8, ezech.37.25.

9 Fides non eſt naturæ, ſed gratiæ.

Supra.1.9.

10 Non modò pauci credũt, ſi cum incredulis comparentur, ſed etiã ex ijs paucis pleriq; (& quidẽ in primis maximi quique) homines magis verẽtur quàm Deum.

Eſa.53.1, rom.10.16. Eſa.6.9, matth.13.14, marc.4. 12, luc.8.10, act.28.26, rom.11.8.

g Vſus eſt Chriſtus verbo ambigua ſignificationis, quod attollere, & è medio auferre ſignificat: de ſua enim morte admonere volebat, at aliter interpretari videntur Iudæi.

h Chryſoſt. & Theoph. omnes, ad omnes gentes referunt, id eſt, non tantùm ad Iudæos. *i Intellexerunt ergo verbum tolli Iudæi, pro euaneſcere, & è medio tolli.* *k .i. Lucis participes.* *l Brachium Domini, eſt Euangelium, quod eſt potentia Dei in ſalutem omni credenti. Non eſt itaq; brachium Domini retectum iis quorum Dominus cor non aperit.* *m Vid. Luc.23.35.*

rediderunt in eum : ſed propter Phariſæos non confitebantur, ne ſynagoga mouerentur.

43 ‖ Dilexerunt enim gloriam hominum potius quàm gloriam Dei.

44 [11] Ieſus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me [n] non credit in me, ſed in eum qui me miſit.

45 Et qui conſpicit me, conſpicit eum qui miſit me.

46 ‖ Ego lux in mundum veni, vt nullus qui credit in me, in tenebris maneat.

47 ‖ Et ſiquis audierit verba mea, & non crediderit, ego non condemno eum. non enim veni vt condemnem mundum, ſed vt ſeruem mundum.

48 Qui reijcit me, nec recipit verba mea, habet qui condemnet ipſum : ‖ ſermo quem loquutus ſum, ille iudicabit eum vltimo illo die.

49 Quia ego ex meipſo non ſum loquutus : ſed qui miſit me Pater, ipſe mihi mandauit quid dicam & quid loquar.

50 Et ſcio, mandatum eius, vitam æternam eſſe. quæ igitur ego loquor, prout dixit mihi Pater, ita loquor.

Supra, 5.44.

11 Summa Euangelij, ac proinde ſalutis hæc eſt, clamore ipſius Chriſti in media Hieruſalē, teſtata fide in Chriſtum, vt vnicum ſeruatorem nobis à Patre deſtinatum, recumbere.

Supra, 3.19, & 9.39.

Supra, 3.17.

Marc. 16.16.

n Particula negans, hoc loco nihil remouet, ſed corrigit potius, ſic Mar. 9.37.

CAP. XIII.

A cœna ſurgens Chriſtus, 15 Humilitatem commendaturus Apoſtolis, pedes eorum lauat. 21 Proditorem Iudam, 26 certo ſigno denotat. 34 Charitatem commendat, 37. 39 Et Petro lapſum abnegationis prædicit.

CAP. XIII. *Matt. 26.2, marc. 14.1, luc. 22.1.*

1 ANte ‖ [1] feſtum autem Paſchæ, ſciens Ieſus veniſſe horã ipſius vt trãſiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexiſſet [a] ſuos qui

1 Chriſtus non minus certus victoriæ quàm certaminis imminentis, adhibito ablutionis pedum ſymbolo, partim quidem præbet ſummæ modeſtiæ exemplum, ſuamque in diſcipulos ſingularem beneuolentiam hoc inſigni facto, mox abijs diſceſſurus, teſtatur: partim verò ſe vnum eſſe teſtatur, qui ſuorum ſordes abluat, idque paulatim, & ſuis veluti momentis.

a *Domeſticos, i. ſanctos.*

erant in mundo, vsque ad finem dilexit eos.

2 Et cœna facta, (quum diabolus iam immisisset in cor Iudæ *filij* Simonis Iscariotæ, vt proderet eum)

b In potestatem.

3 Sciens Iesus, Patrem omnia dedisse sibi[b] in manus, & se à Deo prodijsse, & ad Deum abire:

c Quod dicitur surrexisse Christus indicat tempus interceſſisse inter Paſcha ceremoniam, & iſtam ablutionem pedũ, in quod ſpatiũ videtur ſacra Cœna inſtitutio conferenda.

4 [c] Surgit à cœna, & deponit [d] pallium: & accepto linteo, præcinxit se.

d Summam veſtem.

5 Deinde misit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.

6 Venit ergo ad Simonem Petrum, qui dixit ei, Domine, tu mihi lauas pedes?

7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis nunc, cognosces autem postea.

e Ad verb. non habes partẽ mecum, i. niſi lauacrum admiſerit, non pertinet ad te pars vlla regni cœleſtis. Infra. 15. 3.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis meos pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Nisi lauero te, [e] nihil mecum habebis commune.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non solùm pedes meos, sed & caput & manus.

10 Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non opus habet nisi vt pedes lauet, sed est purus totus. ‖ & vos puri estis, sed non omnes.

11 Norat enim eum qui ipsum prodebat: propterea dixit, Non estis puri omnes.

12 Postquam ergo lauisset pedes eorum, & pallium suum recepisset, rursum discumbens, dixit eis, intelligitis quid fecerim vobis?

13 Vos me vocatis, Magister ac Domine: & rectè dicitis: sum enim.

14 Itaque si ego laui pedes vestros Dominus & Magister, vos quoque debitis alij aliorum pedes lauare.

Infra, 15. 20, matt. 10. 24, luc. 6. 40.

15 Exemplum enim præbui vobis, vt prout ego feci vobis, *ita* & vos faciatis,

16 ‖ Amen, amen dico vobis, Seruus non est maior

maior domino suo, neque legatus maior eo qui misit eum.

17 Si hæc noueritis, beati eritis si ea feceritis.

18 [2] Non de omnibus vobis loquor: ego scio quos elegerim: sed *oportet* vt impleatur Scriptura, Qui edit mecum panem, sustulit aduersum me calcem suum.

19 Iam nunc dico vobis priusquam fiat, vt quũ factum fuerit, credatis me eum esse.

20 ‖ Amen, amen dico vobis, quando aliquem misi, quisquis *eum* recipit, me recipit: qui autem me recipit, recipit eum qui me misit.

21 Quum hæc dixisset Iesus, [f] turbatus est spiritu, & [g] testatus est, dixitque: Amen, amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me.

22 ‖ Discipuli ergo aspiciebant alij ad alios, dubitantes de quo diceret.

23 Erat autem quidam ex discipulis Iesu [h] recumbens in sinu ipsius, *nimirùm* is quem diligebat Iesus.

24 Innuit ergo Simon Petrus, vt percontaretur quisnam esset de quo diceret.

25 Ille verò incumbens pectori Iesu, dixit ei, Domine, quis est?

26 Respondit Iesus, Ille est cui ego intinctam offulam dedero. Et quum intinxisset offulam, dedit Iudæ *filio* Simonis Iscariotæ.

27 Et post *sumptam* offulam ingressus est in eũ Satanas. Dicit igitur ei Iesus, Quod facis, fac citò.

28 Hoc autem nemo accumbentium intelligebat quorsum ei dixisset.

29 Quidam enim putabant, quia marsupium habebat Iudas, Iesum ei dixisse, Eme ea quibus opus est nobis ad festum: aut egenis vt aliquid daret.

30 Ille ergo accepta offula, statim exiuit, erat

Psal. 40. 19.

2 Christus nõ temerè proditus est, sed Patre quidem ita nostræ salutis causa ordinante, vt in Filio nos sibi recõciliaret, Filio verò vltrò, & sponte Patri suo obsequente.

Mat. 20. 40, luc. 10. 16.

f *Supra. 11. 33.*

g *Palam ac cum asseueratione loquutus est.*

Mat. 26. 21, mar. 14. 18, luc. 22. 21.

h *Sic accubuit Iohannes, vt caput haberet in sinu lectuli versus caput Iesu: itaque facile attingere potuit sinum Iesu, notum enim est veteres non solitos ad mensam sedere, sed recumbere.*

autem nox.

31 [3] Quum autem exiuisset, dixit Iesus, Nunc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificatus est in eo.

32 *Quod* si Deus glorificatus est in eo, Deus quoque glorificabit eum in sese, & statim glorificabit eum.

33 [4] Filioli, adhuc pauliſper vobiſcum ſum: quæretis me: ſed ‖ ſicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non poteſtis venire: *ita* & vobis nunc dico:

34 ‖ Mandatum nouum do vobis, vt alij alios diligatis: ſicut *inquam* dilexi vos, vt etiam diligatis alij alios.

35 Ex hoc omnes cognoſcent vos eſſe diſcipulos meos, ſi charitatem habueritis alij in alios.

36 [5] Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò abis? Reſpondit ei Iesus, Quò ego abeo, non potes me nunc ſequi, ſequêris autem poſtea.

37 Dicit ei Petrus, Domine, quare non poſſum te ſequi nunc? animam meam pro te ponam.

38 Reſpondit ei Iesus, Animam tuam pro me pones? ‖ Amen, amen dico tibi, non mittet vocem gallus, vſquequò ter me abnegaueris.

3 In Christi ignominia nobis considerãda est ipsius glorificatio.

5 Triste temeritatis fiduciæ exemplum.

CAPVT XIIII.

1 Consolatur discipulos suos, 2 7 Diuinitatem suam & fructum mortis sua exponens. 16 Consolatorem, 17 Spiritum promittens, 26 eius officium describit. 27 pacemq; suam pollicetur.

CAP. XIIII.

1 Is credit Deo qui Christo credit: nec alia est ratio animi in summis difficultatibus confirmandi. Christus non discessit à nobis vt nos desereret, sed potiùs vt nos secum in cœlos tandem attolleret.

1 NE[1] turbetur cor vestrum: creditis in Deum, etiam in me credite.

2 In domo Patris mei [6] habitationes multæ

[6] *Domicilia.*

sunt:

: [b] alioqui dixiſſem vobis, [c] Proficiſcor para-
s vobis locum.

Et quum profectus fuero,& parauero vobis
m, [d] rurſum veniam, & aſſumam vos ad mei-
n: vt vbi ſum ego,& vos ſitis.

[2] Et quò ego abeam ſcitis,& viam ſcitis.

Dicit ei Thomas,Domine,neſcimus quò a-
s: quomodo igitur poſſumus viam ſcire?

Dicit ei Ieſus, [c] Ego ſum via,veritas,& vita:
no venit ad Patrem niſi per me.

[f] Si noſſetis me, Patrem etiam meum noſ-
s: & iam nunc cognoſcitis eum,& vidiſtis eum.

Dicit ei Philippus, Domine, oſtende nobis
tem,& ſufficit nobis.

Dicit ei Ieſus, Tantum tempus vobiſcum
,& non cognouiſti me?Philippe, qui vidit me,
it Patrem: quomodo igitur tu dicis, Oſtende
bis Patrem?

o [3] Non credis me in Patre & Patrem in me
? verba quæ ego loquor vobis, à meipſo non
uor: ſed Pater qui in me manet, ipſe facit ope-

1 Credite mihi me in Patre, & Patrem in me
: ſin minus,propter ipſa facta credite mihi.

12 [4] Amen,amen dico vobis, qui credit in me,
era quæ ego facio,& ipſe faciet, [g] & maiora ijs
iet.Nam ego ad Patrem proficiſcor.

2 Vnic[a] Chriſtus via eſt ad veram & perẽnem vitam: quoniam is domum eſt in quo ſe patefacit Pater.

3 Dei maieſtas in Chriſti tum doctrina tum factis ſe planè conſpicuam præbet.

4 Virtutis Chriſti approbatio,non eſt in perſona ipſius incluſa, ſed per totum Eccleſiæ corpus diffuſa.

b .i.Niſi ita eſſet vt dico,nempè,niſi in domo Patris mei non vni mihi,ſed etiam vobis pateret locus,nollem hac vos vana ſpe deludere,ſed ingenuè id vobis dixiſſem.

c Tota hæc oratio allegorica, qua ſuos Dominus conſolatur, ſignificans ſe abire in cœlum, non illic ſolus regnet, ſed vt ſuis breui ſequuturis præeat. *d Ad vniuerſam Eccleſiam hæc ſunt referenda, ideò Angeli dicebant diſcipulis attonitis, Quid ſtatis deſuper in cœlum oculis? Ieſus iſte ita veniet vt vidiſtis eum aſcendere, Act.1.11.& ſimilia in Scripturis plena conſolatio Eccleſiæ in eum diem reſtitur, quo Deus erit omnia in omnibus, qui idcirco dies redemptionis dicitur.* *e Hoc dictum indicat Chriſti naturam, voluntatem & officium.* *f Noſſe Deum & videre Deum, idem eſſe ex hoc loco probatur: quod autem dixit antea, Deum nemo vidit vnquam, intelligendum eſt extra Chriſtum, eſt enim, vt inquit Chryſoſt. compendioſa & facilis demonſtratio naturæ Patris, ipſe Filius.* *g .i.Non tantum ea facio, ſed eam alijs concedere poſſum, vt maiora faciant.*

Infra, 16. 23, mat. 7. 7, mar. 11. 24, iac. 1. 5.

5 Is demùm ritè Christum amat qui ipsius mandatis paret: quod quia cum infinitis ærumnis est coniunctũ, ipse quamuis corpore absens, præsenti Spiritus sancti virtute suos solatur, quem incognitum aspernatur mundus.

6 Minimè quæ rendum est cur his potius quàm illis patefiat Euangelium, sed curãdum potius vt Christũ oblatum amplectentes, vere ipsum amemꝰ, id est, nos totos ipsi in obsequium addicamus.

13 ‖Et quicquid petieritis in nomine meo hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.

14 Siquid petieritis in nomine meo, ego fa am.

15 5 Si diligitis me, mandata mea seruate.

16 Ego autem rogabo Patrem, & alium co solatorem dabit vobis, vt maneat vobiscum in ternum:

17 *Nempe* Spiritum illum[h] veritatis quem' m dus non potest recipere, quia non vider eum, n nouit eum: vos autem cognoscetis eum, quia ap vos manet, & in vobis erit.

18 Non relinquam vos orbos: redibo ad vos

19 Adhuc paululum, & mundus me non a plius conspiciet. vos autem conspicietis me: q ego viuo, & vos viuetis.

20 In illo die vos cognoscetis[k] me esse in P tre meo, & vos in me, & me in vobis.

21 Qui tenet præcepta mea, & seruat ea, is i est qui diligit me: qui autem diligit me, dilige Patre meo: & ego diligam eum, & [l] conspicu ei exhibebo meipsum.

22 [6] Dicit ei Iudas, non *ille* Iscariotes, Domi quid est cur te sis nobis conspicuum exhibiturus, non mundo?

23 Respondit Iesus & dixit ei, Siquis dili me, sermonem meum seruabit: & Pater meus d liget eum, & ad eum veniemus, & apud eum man bimus.

24 Qui non diligit me, sermones meos n seruat, & sermo quem auditis, non est meus, sed ius qui misit me Patris.

h Spiritus sanctus dicitur spiritus veritatis, ab effectu, quia veritatem inspirat, alioqui in seipso veritatem habet. i Homines mundum. k Filius in P tre est consentiali modo, in discipulis respectu quodam, tanquam adiutor & op lator. l Me quasi aspectabilis cognitione exhibebo: est autem ille exhibitu corporalis, sed spiritualis, & omnium maximè perspicua.

25 7 Hæc

5 7 Hæc loquutus sum vobis, apud vos ma-

6 ‖ Consolator autem ille, *id est*, Spiritus san-
quem mittet Pater in nomine meo, ille vos
ebit omnia, & suggeret vobis omnia quæ dixi
is.

7 8 Pacem relinquo vobis, pacem illam meam
vobis: non prout mundus dat, ego do vobis. Ne
betur cor vestrum, neque formidet.

8 9 Audiuistis me dixisse vobis, Abeo, & redi-
ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quòd
rim, proficiscor ad Patrem: nam Pater maior
est.

9 Et nunc dixi vobis priusquam fiat, vt quum
um fuerit, credatis.

10 10 Non loquor amplius multa vobiscum:
nt enim princeps mundi huius, & in me non
bet quicquam.

11 Sed *hæc fiunt* vt cognoscat mundus me dili-
re Patrem. prout autem mandauit mihi Pater, i-
facio. surgite, abeamus hinc.

Infra, 15. 26.

7 Quod semel loquutus est Christus, idipsum suis momentis inscul pere electorũ animis, Spiritus sancti officium est.

8 Vera omnis fœlicitas in vno Christo nobis obtingit.

9 Tantùm abest vt discessu Christi à nobis secundùm carnem, ægrè ferre debeamus, vt è contrario de eo nos gaudere oporteat, quum ex capitis glorificatione pendeat

nis membrorum beneficio. 10 Christus non inditus sed volens, diabolo cedens, sed Patris decreto obediens mortem subijt.

Illud referendum est ad personam Mediatoris, qua respectu Pater maior est Fi-

n Quasi dicat, me statim aggredietur Satan totis viribus, sed in me nihil iuris, nec in me quicquam comperiet, quale se inuenturum sperat.

CAP. XV.

Viti 2 & palmitum similitudine, 5 6 ostendit quomodo discipuli fructum ferre possint. 12 17 Dilecti quomodo mutuam commendat. 18 Ad patientiam in afflictionibus, 20 suo exemplo adhortatur.

CAP. XV.

EGo ‖ 1 sum vitis illa vera, & Pater meus a-
gricola est.

1 Natura penitus aridi, & flammis tan-

Mat. 5. 13.

apti sumus. Itaque arriuissemus & frugiferi simus, necesse est primùm omnium nos Patris manu, Christo, velati viti palmites, inseri: deinde insitos quotidiana meditatione Verbi & cruce putari: alioqui nec fructum quidem fuisse cuiquam proderit, nisi penitus viti adhærens fuerit inde hauserit.

2 Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnem qui fert fructum, purgat, vt plus fructus adferat.

3 ‖ Iam vos puri estis propter sermonem quem loquutus sum vobis.

4 Manete in me, & ego in vobis, sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, *id est* nisi manserit in vite: ita nec vos, nisi in me manseritis.

5 Ego sum vitis, vos palmites: is qui manet in me, & in quo ego *maneo*, hic fert fructum multum: nam absque me nihil potestis facere.

6 ‖ Nisi quis in me manserit, eiectus extra [illegible] *meam*, statim vt palmes arescet: deinde colligunt eum, & in ignem abijciuntur, & ardent.

7 Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, ‖ quicquid volueritis, petite, & fiet vobis.

8 4 In hoc glorificatus est Pater meus, vt fructum multum adferatis: & eritis mei discipuli.

9 3 Prout dilexit me Pater, *ita* & ego dilexi vos: b manete in illa mea charitate.

10 Si mandata mea seruaueritis, manebitis in charitate mea: sicut & ego Patris mei mandata seruaui & maneo in eius charitate.

11 Hæc loquutus sum vobis vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium vestrum impleatur.

12 ‖ Hoc est præceptum meum, vt diligatis alij alios, prout dilexi vos.

13 ‖ Maiorem hac charitatem nemo habet, vt quis animam suam ponat pro amicis suis.

14 Vos amici mei eritis, si feceritis quæcunque ego mando vobis.

Supra, 13. 11.

3 Is demum in Christo manet, qui in ipsius doctrina acquiescit, ac proinde verbis fructus edit: Pater autem vicissim istiusmodi homini nihil prorsus denegabit. *Coloss. 1. 23. 1. Ioh. 3. 22.*

3 Charitas Patris in Filiũ & Filij in nos, & nostra tum in Deum tum in proximum, perpetuo inter se nexu cohærent: nec quicquam est ea suauius. Prodit autem sese charitas ex effectis, cuius perfectissimum exemplar Christus ipse nobis suppeditat. *Supra, 13. 34. 1. thess. 4. 9. 1. Ioh. 3. 11, & 4. 21.*

4 *Quasi dicat,* [illegible] *glorificabitur* [illegible] *Pater meus, & ita demum eritis mei discipuli, si multum fructum attuleritis.*

b 3 *In illa charitate qua ego vos prosequor, reciprocatur autem ista charitas.*

15 4 Non

15 [4] Nō amplius dicam vos ſeruos: quia ſeruus neſcit quid faciat dominus eius: vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audiui à Patre meo, nota feci vobis.

16 [5] Non vos me [c] elegiſtis, ſed ego elegi vos, & ‖ conſtitui vos, vt abeuntes fructum adferatis, & fructus veſter maneat: vt quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.

17 Hæc mando vobis, vt diligatis alij alios.

18 [6] Si mundus vos odit, ſcitis me prius quàm vos, illis odio habitum.

19 Si ex mundo fuiſſetis, mundus quod ſuum eſt amaret: quia verò ex mundo non eſtis, ſed ego elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.

20 Mementote ſermonis quem ego dixi vobis, ‖ Non eſt ſeruus maior domino ſuo. ‖ ſi me perſequuti ſunt, & vos perſequentur: ſi ſermonem meum ſeruauerunt, & veſtrum ſeruabunt.

21 ‖ [7] Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non nouerunt eum qui miſit me.

22 [d] Si nō veniſſem, & loquutus eſſem eis, peccatum non haberent: nunc autem non habent quod prætexant peccato ſuo.

23 Qui me odit, is etiam Patrem meum odit.

24 Si opera non feciſſem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

4 Euangelij doctrina, ſicut Chriſti voce prodita eſt, perfectiſſima eſt & abſolutiſſima conſilij Dei, quòd ad ſalutem noſtram attinet, declaratio, Apoſtolis commiſſa. *Matt. 28. 19. Supra, 13. 16, matt. 10. 24. Matt. 24. 9.*

5 Chriſtus autor eſt ac conſeruator Euangelici miniſterij ad finem vſque mundi. Eſt autē miniſtris in primis opus tum precibus tum charitate mutua. *Infra, 16. 4.*

6 Non modò non perterrefacere, ſed etiā confirmare fidos Chriſti miniſtros debet, quod inſtar Domini ſui ſint mundo exoſi. 7 Odium mundi aduerſus Chriſtum, ex mentis ſtupore, ſponte tamen cœcutientis, oritur, vt mundus nihil planè habeat quod culpæ ſuæ prætexat.

c *Diſerte hoc loco dicitur, Salutis hominis eſſe ſolius fluxu & benignitatu Dei æterni, & nullius meriti ipſorum.* d *Quaſi dicat, Niſi veniſſem, iſti coram Dei tribunali non deſinerent dicere ſe fuiſſe religioſos & planè alienos à peccato: ſed quum ad eos venerim, & me planè reijciant, ereptum eſt illis quicquid ſua improbitati prætexuiſſent.*

Psal. 34. 19. Supra, 14. 26, Luc. 24. 49.

8 Aduersus impiorum rabiem interiore testimonio Spirit⁹ sancti perstatur: sed non alia vox est Spiritus sancti quàm quæ Apostolorum ore sonat.

25 Sed *oportet vt* impleatur sermo qui in [e] Legecorum scriptus est. ‖ Oderunt me immeritò.

26 [8] Quum autē venerit Consolator ille ‖ quemego mittam vobis à Patre, (Spiritus, *inquam*ille veritatis, qui à Patre emanat) ille testabitur de me.

27 Sed & vos testabimini, quia à principiomecum estis.

e Aliquando Legis nomine intelligitur Pentateuchus, hoc loco pro tota Scriptura: locus enim quem citat, legitur in Psalmorum libro.

CAP. XVI.

1 Crucem prædicit discipulis. 7 Consolatorem promittens, 8 9 13 eius officium describit. 21 Mulieri parienti afflictiones suorum comparat.

HÆc [1] loquutus sum vobis vt ne offendamini.

2 Mouebunt vos synagogis: imò veniettempus quum quisquis trucidabit vos putabit *se* cultum præstare Deo.

3 Et hæc facient vobis, quia non nouerunt Patrem, neque me.

4 ‖ Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit tempus illud, meminerit is eorum, quòd ego *hæc* dixerim vobis. hæc autem vobis à principio non dixi, quia vobiscum eram.

5 Nunc autem abeo ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me quò abeam.

6 Sed quia hæc loquutus sum vobis, tristitia impleuit cor vestrum.

7 [2] Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego abeam. nisi enim abiero, Consolator illenon veniet ad vos: sin autem profectus fuero, mittam eum ad vos.

8 [3] Et

CAP. XVI.

1 Euangelij ministris non tātùm ab apertis hostibus, sed etiā ab ijs ipsis qui domestici atq; adeò columnæ Ecclesiæ sibi videtur, quibus probra sunt expectanda. *Supra. 15. 21.*

2 Christi absentia secundū carnem, Ecclesiæ vtilis, vt à spirituali ipsi⁹ virtute toti pendeamus.

8 3 Et quum venerit ille, [a] arguet [b] mundum de peccato, & de iustitia & de iudicio.

9 De peccato quidem, eo quòd non credunt in me:

10 [c] De iustitia verò, eo quòd ad Patrem abeã, & amplius non conspicietis me:

11 [d] De iudicio autem, [e] eo quòd princeps huius mundi condemnatus sit.

12 4 Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed nunc non potestis portare.

13 Quum autem venerit ille, *id est* Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem. non enim loquetur à semetipso, sed quæcunque audierit loquetur, & quæ ventura sunt renuntiabit vobis.

14 5 Ille me glorificabit, quia de meo accipiet quod renuntiabit vobis.

15 Omnia quæ habet Pater, mea sunt: propterea dixi *illum* de meo accepturum quod renuntiabit vobis.

16 6 [f] Paulisper, & non conspicietis me: & rursum paulisper, & videbitis me, [g] quia ego vadam ad Patrem.

3 Spiritus Dei ita est in prædicatione Verbi efficax, vt mũdum etiam inuitum tandem cogat & suam iniustitiam, & Christi iustitiã ac omnipotentiam fateri.

4 Apostolica doctrina à Spiritu sancto profecta est, & quidem omnibus suis numeris absoluta.

5 Spiritus sanctus nullam nouam doctrinã affert, sed Christi voce traditam docet, & animis insculpit.

6 Gratia Spiritus sancti, vi

---

uum est speculam in quo verè cõspicitur Christus, perspicacissimis videlicet fidei, non autem lasciuis illis carnis oculis: vnde perenne gaudium in medijs etiam doloribus sentitur.

4 *Conuincet ita vt nihil habeat quod prætexat.* b *Respicit tempus illud quod ipsius ascensionem consequutum est, cum effuso in Ecclesiã Spiritu, omnes cõtradicentes manifestò coarguit: Conuicti autẽ fuere ipsi Christi hostes peccati, quum coacti sunt profiteri sese in eo errasse quòd non credidissent, ideò dicebãt Petro, Act. 2. Quid faciemus viri fratres?* c *Ipsius Christi: quum enim mundus videbit per me Spiritum effusum, fateri cogetur, me iustum fuisse, qui ex hoc mundo discedens, non fuerim damnatus à Patre.* d *De autoritate illa ac potestate, quam ego tunc obtinebo in cælo & in terra.* e *Quia reipsa intelligent & cognoscent me, diabolo superato, imperium in mundo exercere, quum viderint omnes sese frustrà vobis opponere, quoniam vos armabo virtute illa cælesti, qua destruatis omnẽ celsitudinem qua extollitur aduersus cognitionẽ Dei, Vide 2 Cor. 10. 12.* f *Vbi paululum temporis præterierit.* g *Quia transeo ad æternam gloriam, vnde futurum est vt vobis adsim multò magis quam antea: Tunc enim verè, quis & quantus sim experiemini.*

do ad Patrem,

17 Dixerunt ergo *quidam* ex discipulis eius alij ad alios, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper, & non conspicietis me: & rursus paulisper, & videbitis me: &, Quia ego vado ad Patrem?

18 Dicebant ergo, Quid illud est quod dicit paulisper? nescimus quid loquatur.

19 Cognouit autem Iesus eos velle ipsum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quòd dixi, Paulisper, & non videbitis me: & iterum paulisper & videbitis me?

20 Amen, amen dico vobis, flebitis vos, & lamentabimini, mundus autem gaudebit: vos verò tristes eritis, sed tristitia vestra euadet in gaudium.

21 Mulier quum parit, dolorem habet, quia venit hora eius: quum autem peperérit puerulum, iam non meminit oppressionis, quòd gaudeat hominem esse natum in mundo.

22 Et vos igitur nunc quidem tristitia tenemini, sed rursum videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

23 [7] Et illo die me non interrogabitis quicquá. || Amen, amen dico vobis, quæcunque petieritis à Patre meo in nomine meo, dabit vobis.

24 Vsque adhuc non petijstis quicquam in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudium vestrum sit plenum.

25 Hæc loquutus sum vobis per prouerbia. at veniet tempus quum iam nõ per prouerbia loquar vobis, sed apertè de Patre meo renuntiabo vobis.

26 [8] Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

27 Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, & credidistis me à Deo exiuisse.

28 || Exiui à Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & proficiscor ad Patrem.

29 [9] Dicunt

7 Spiritus sanctus ab ascensione Christi in Apostolos effusus, summa quæq; mysteria & salutis nostræ arcana, tum ipsos, tum etiam Ecclesiam per ipsos erudijt, & ad finẽ vsque seculorum erudiet. *Supra, 14.3, matt.7.7, & 21. 22, marc.11.24, luc.11.9, iac.1.5*

8 Summa cultus Dei est inuocatio Patris in nomine Filij mediatoris qui iam exauditus est pro nobis, pro quibus & exinanit[9] fuit, & nunc est glorificatus. *Infra 17.1,*

29 [9] Dicunt ei discipuli eius, Ecce, nunc apertè loqueris, nec prouerbium vllum dicis.

30 Nunc scimus te scire omnia, nec opus est tibi vt quis te interroget: per hoc credimus te à Deo exiuisse.

31 Respondit eis Iesus, Nunc creditis?

32 ‖ [10] Ecce, veniet tempus, & iam venit, quum dispergemini vnusquisque ad suos, meque solum relinquetis. sed non sum solus: nam Pater mecũ est.

33 [11] Hæc loquutus sum vobis vt [h] in me pacem habeatis. in mundo oppressionem habebitis: sed confidite, ego vici mundum.

9 Fides & stolida securitas plurimùm distant. *Matt. 26. 51, marc 14. 27.*

10 Christi virtuti nihil detrahit, neque mundi improbitas, neque suorum imbecillitas.

11 Ex vnius Christi victoria pendet Ecclesiæ firmitas.

h *In me prorsus cõquiescatis: Pax enim hoc loco opponitur perturbationi ac tristitiæ.*

CAP. XVII.

1 Orat Christus vt mutua sit illustratio gloriæ suæ & Patris. 9 Orat pro Apostolis, 20 & toto credentium grege.

1 HÆc [1] loquutus est Iesus, & sustulit oculos in cœlũ, dixitque, [2] Pater, venit hora illa, glorifica Filium tuum, vt & Filius tuus te glorificet.

2 ‖ Sicut dedisti ei autoritatẽ *in* [a] omnem carnem, vt quotquot dedisti ei, det eis vitam æternam.

3 Hęc est autẽ vita æterna, vt te [b] solũ cognoscãt *esse* Deum verum, & quẽ misisti Iesum Christum.

4 Ego te glorificaui in terra: opus consummaui quod dedisti mihi vt facerem.

5 Nunc igitur glorifica me tu Pater, apud temetipsum ea gloria quã habui apud te prius quàm hic mundus existeret.

CAP. XVII. *Matt. 26. 36.*

1 Iesus Christus æternus Pontifex, mox seipsum oblaturus, solennibus precibus seipsum, vt victimam, & nos vnà secũ, Deo Patri cõsecrat. Itáque hæc precatio fuit à condito mundo, est, & erit ad finẽ vsque seculorũ, Ecclesiæ Dei fũdamentum. 2 Præfatur sese, ficut in mundum venit, in quo per fidem apprehenso gloriam suam seruandis suis electis patefaceret Pater, ita huic vni rei studuisse, ac proinde petere vt absoluto suo operi benedicat Pater.

a *In omnes homines.* b *Patrem solum verum Deum vocat, vt illum falsis omnibus dijs opponat, non vt seipsum & Spiritum sanctum excludat, quum suã cognitionem statim cum Patris cognitione cõiungat, sed suo more totam diuinitatẽ in Patris persona proponit. Sic Pater dicitur solus Rex, immortalis, sapiens, habitans lucem inaccessam, inuisibilis, Rom. 16. 27. 1. Tim. 1. 17.*

6 Manifestaui nomen tuum hominibus quos dedisti mihi *electos* è mundo. Tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem tuum seruarunt.

7 ‖ Nunc nouerunt, omnia quæ dedisti mihi, à te esse.

8 Quia verba quæ tradidisti mihi, tradidi eis: & ipsi acceperunt, & verè norunt me à te exiuisse, & crediderunt me à te missum esse.

9 Ego pro eis rogo: non pro mundo rogo, sed pro *iis* quos dedisti mihi, quia tui sunt.

10 Et mea omnia, tua sunt, & tua mea *sunt*: & glorificatus sum in eis.

11 Et non sum amplius in mundo, sed hi sunt in mundo, & ego ad te venio. Pater sancte, serua eos per nomen tuum, quos dedisti mihi, [e] vt sint vnum prout & nos.

12 Quum essem cum eis in mundo, ego seruabam eos in nomine tuo: quos dedisti mihi, ego custodiui, & nemo ex eis periit nisi filius ille perditionis: ‖ vt Scriptura impleretur.

13 Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum plenum apud se.

14 Ego tradidi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt ex mundo, prout & ego non sum ex mundo.

15 [4] Non rogo vt tollas eos è mundo, sed vt serues eos à malo.

16 Ex mundo non sunt, sicut & ego non sum ex mundo.

17 [f] San-

Supra 6.37.

3 Primo loco precatur pro certis illis suis discipulis, per quos erat reliquos colligendos, colligendosque (repudiata semel omni reproborum turba) Patri cõmendat, quòd ipse quidem eos ab illo sibi traditos in tutelam suã receperit: illi verò vicissim eã doctrinam amplexi, vt tantósque hostes sint habituri, vt sola ipsius ope saluari esse possint. *Psal. 108.8.*

4 Modũ liberationis hunc desinit, non vt nulla pericula incurrant, sed vt ex omnibus seruati, re ipsa experiantur veram esse doctrinã salutis quã ex ore ipsius acceptam aliis erãt tradituri.

e Æternam illam electionem declarat in ipso Dei beneplacito absconditam, qua totius nostræ salutis est basis. d Indicat arctam illius & absconditi propositi declarationem in Christo factam, per quem demum fide apprehensum iustificati sumus, & sanctificati, vt electionis gloriam tandem consequamur. e Concordiam & coniunctissimam animorum tribus suis precatur, vt imitatione coniunctionis diuinæ inter ipsos consensio sit.

17 f Sanctifica eos in veritate: sermo tuus veritas est.

18 g Sicut me misisti in mundum, ita & ego misi eos in mundum.

19 Et pro eis ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati g per veritatem.

20 Non pro eis autē rogo tantùm, sed & pro iis qui per sermonem eorum credituri sunt in me:

21 Vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint: vt credat mundus me à te missum esse.

22 Et ego gloriam quam dedisti mihi, dedi eis: vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus.

23 Ego in eis, & tu in me, vt sint perfecti in vnum, & vt cognoscat mundus me à te missum esse, teque eos diligere sicut me dilexisti.

24 ‖ Pater, quos dedisti mihi, volim vt vbi sum ego, & illi sint mecum: vt conspiciant gloriā illam quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante iacta mūdi fundamenta.

25 Pater iuste, mundus te non nouit: ego autem te noui, & hi nouerunt me à te missum esse.

26 Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam: vt charitas qua dilexisti me, sit in eis, & ego in eis.

5 Addit, communem secum esse Apostolis vocationē, ac proinde illos oportere ea ipsa virtute fulciri, vt se totos Patri deuouerent, qua ipse primus seipsum Patri consecrat. *Supra, 17:19.*

6 Secundo loco effert Deo Patri suos omnes, id est quotcunque in ipsum per Apostolorū doctrinā crederet: vt sicut ipse cū Patre cohæret omnē inde plenitudinem accipiens, ita & illi tum ipso coniuncti inde vitā hauriant, ac tādem in eo ipso simul dilecti, vnà etiam gloria cum ipso perfruentur. 7 Cognitio Patris quæ est in Christo mediatore plenissima, paulatim ab eo suis communicatur, vt in ipso diligantur à Patre eo ipso amore, quo Filium complectitur.

f Id est, sancti efficito. Sanctum autem dicitur quod Deo peculiariter denotatum est ac consecratum. g Opponitur sanctificatio Christo vera, id est, solida, externis purificationibus.

CAP. XVIII.

1 Christi, à Iuda proditi, virtute, 6 milites in terram prosternuntur. 13 Christus ad Annam: hinc ad Caiaphan ducitur. 22 23 Ministri bacillo cæsus, quid responderit. 28 Pilato traditus, 36 regnum suum declarat.

CAP. XVIII.

Matt.26.36, marc.14.32, luc.22.39, 2.reg.15.23.

Matt.26.47, marc.14.43, luc.22.47.

1 Christus in hortũ proditori cognitum capiendus vltrò ingreditur, vt peccatum quod per vnius hominis inhorto rebellionẽ, in mundum ingressum est, sua obedientia tollat.

2 Christus innocẽs capitur velut sceleratus, vt nos sceleratos tanquã innocentes dimittamur, *Supra, 17. 12.*

3 Christi persona non virtus ab aduersarijs victa est quãdo & sicut voluit.

4 Christus boni pastoris officiũ ne in extremis quidem suis periculis negligit. *Luc.3.2.*

5 Zelus Dei intra vocationis suæ limites est ab vno quoq; cõtinẽdus.

6 Christus nostrarum blasphemiarum reus ad terrenum pontificem trahitur damnandus, vt ab ipsomet æterno Pontifice absoluamur.

1 HÆc ‖ [1] quum dixisset Iesus, egressus est cum discipulis suis trans torrentem Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.

2 Nouerat autem eum locum etiam Iudas qui prodebat eum, quia Iesus frequenter cum discipulis suis illuc conuenerat.

3 ‖ [2] Iudas ergo quum accepisset cohortẽ, & à Pontificibus ac Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.

4 [3] Iesus itaque, sciens omnia quæ ventura erant in se, prodiens dixit eis, Quem quæritis?

5 Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego *is* sum. Stabat autem cum eis etiam Iudas qui prodebat eum.

6 Vt ergo dixit eis, Ego *is* sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt humi.

7 Iterum ergo rogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.

8 [4] Respondit Iesus, Dixi vobis me eum esse. ergo si me quæritis, sinite hos abire,

9 Vt impleretur sermo quem dixerat, ‖ Ex ijs quos dedisti mihi, non perdidi quenquam.

10 [5] Simon autem Petrus qui gladium habebat, eduxit eum, & percussit seruum Pontificis maximi, & abscidit auriculam eius dextram. erat autem nomen seruo Malchus.

11 Dixit ergo Iesus Petrò, Reconde gladium tuum in vaginam. an non bibam poculum quod dedit mihi Pater?

12 [6] Cohors igitur & tribunus & ministri Iudæorum compreliederunt Iesum, & vinxerunt eum.

13 Et adduxerũt primùm ‖ ad Annã (erat enim

socer

ſocer Caiaphę, qui erat Pontifex maximus anni illius) is verò miſit eum vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

14 Erat autem Caiaphas is ‖ qui cõſuluerat Iudæis expedire vnum hominem mori pro populo. *Supra, 11. 50.*

15 ‖ 7 Sequebatur autem Ieſum Simon Petrus & alius diſcipulus. diſcipulus verò ille notus erat Pontifici maximo, & ſimul introijt cum Ieſu in aulam Pontificis maximi. *Matt. 26. 58, marc. 14. 54, luc. 22. 54.*

16 Petrus autem ſtabat extrà ad oſtium. Exiuit ergo diſcipulus ille alter qui erat notus Pontifici maximo, & loquutus eſt oſtiariæ, & introduxit Petrum.

17 Dixit ergo Petro ancilla oſtiaria, Nónne & tu ex diſcipulis es hominis iſtius? Dicit ille, Non ſum.

18 Stabant autem ſerui & miniſtri qui prunas congeſſerant, quia frigus erat, & calefaciebant ſe, erat autem cum eis etiam Petrus ſtans & calefaciens ſe.

19 8 Pontifex maximus ergo interrogauit Ieſum de diſcipulis & doctrina ipſius.

20 Reſpondit ei Ieſus, Ego palàm loquutus ſum mundo: ego ſemper docui in ſynagoga & in templo, quò vndique Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus ſum nihil.

21 Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt, quid ſim ipſis loquutus: ecce, hi ſciunt quæ dixerim ego.

22 Hæc autem quum ipſe dixiſſet, vnus ex miniſtris qui adſtabat, bacillo cecidit Ieſum, dicens, Itáne reſpondes Pontifici maximo?

23 Reſpondit ei Ieſus, Si malè loquutus ſum, teſtare de malo: ſin bene, cur me cædis?

24 ‖ Miſerat igitur eum Annas vinctũ ad Caiapham Pontificem maximum. *Matt. 26. 57, marc. 14. 53, luc. 22. 54.*

7 Viuũ exemplum humanæ imbecillitatis, etiam in præſtãtiſſimis qui buſq; ſimulat que ſibi ipſis relinquuntur.

8 Chriſtꝰ parcè cauſam ſuã tuetur, non vt morti ſe ſubducat, ſed vt ipſum innocẽtem damnari conſtet.

25 ‖ 9 Stabat autem Simon Petrus, & calefaciebat se: dixerunt igitur ei, Nónne & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.

26 Dicit ei quidam ex seruis Pontificis maximi, cognatus eius cuius abciderat Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum eo?

27 Rursus ergo negauit Petrus, & statim gallus vocem misit.

28 ‖ Ducúnt ergo Iesum à a Caiapha in Prætorium. erat autem manè, & ipsi non introierunt in Prætorium ne polluerentur, sed vt ederent Pascha.

29 10 Exiit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit: Quam accusationem adfertis aduersus hominem istum?

30 Responderunt & dixerunt ei, Nisi iste esset maleficus, non tradidissemus eum tibi.

31 Dicit eis ergo Pilatus, Accipite eum vos, & secundum legem vestram condemnate eum. Itaque Iudæi dixerunt ei, Nobis b non licet occidere quenquam.

32 ‖ Vt sermo Iesu impleretur, quem dixerat, c significans qua morte futurum erat vt moreretur.

33 ‖ Introiit ergo rursus in Prætorium Pilatus, & vocauit Iesum: dixitque ei, Tú ne es rex Iudæorum?

34 Respondit ei Iesus, A teipso tu hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me?

35 Respondit Pilatus, Num ego Iudæus sum? gens tua & principes Sacerdotum tradiderunt te mihi: quid feceris?

36 11 Respondit Iesus, Regnum meum non est ex hoc mũdo: si ex hoc mũdo esset regnum meum, ministri

Matt.26.69, mar.14.59, luc.22.55.

9 Lapsi semel homines, non modò nõ possunt sese suis viribus erigere, sed etiam ĩ deteri9 magis ac magis præcipites ruunt, donec noua Dei virtute surrigantur.

Matt.27.2, mar.15.1, luc.23.1, act.10.28, et 11.3 Matt.20.19. Matt.27.11, mar.15.2, luc.23.3.

10 Filius Dei sistitur ad mortalis & quidẽ profani hominis tribunal, ibique multominus iniquitatis in profano homine, quàm in ipsis populi Dei principibus inuenitur. Viua imago iræ Dei aduersus peccatum, summę eiusdem misericordię, seuerissimi denique iudicij in præfractos oblatæ eius gratiæ cõtemptores.

11 Christus regnum suum spirituale asserit, mundanum detrectat.

a *Ab edibus Caiapha.* b *Erepta enim illis fuerant capitalia iudicia, quadraginta annis ante tẽpli destructionẽ.* c *Dixerat Christus fore vt crucifigeretur.*

ministri mei certarent ne traderer Iudæis: nunc autem regnum meum non est hinc.

37 Dixit ergo ei Pilatus, Num igitur rex es tu? Respondit Iesus, Tu dicis me regem esse. ego ad hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum, vt dem testimonium veritati. Quisquis est ex veritate, audit vocem meam.

38 [12] Dicit ei Pilatus, [d] Quid est veritas? Et quũ hoc dixisset, rursum venit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio crimen in eo.

39 ‖ Est autem vobis consuetudo vt vnum dimittam vobis in Pascha: vultis ne ergo, dimittam vobis regem Iudæorum?

40 ‖ [e] Clamauerunt ergo rursum omnes, dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat verò iste Barabbas latro.

CAP. XIX.

1 Pilatus Christum flagellatum, 2 & spinis coronatum 4 liberare volens, 8 Iudæorum improbitate vincitur. 18 crucifigendum tradit. 26 Iesus matrem discipulo commendat, 30 Aceto gustato, moritur. 34 Mortui latus lancea confoditur. 40 Sepelitur.

1 TVnc ‖ [1] ergo acceptum Iesum Pilatus flagellauit.

2 Et milites contextam coronam è spinis imposuerunt capiti eius, & pallio purpureo induerunt eum.

3 Et dicebant, Aue rex Iudæorum. Et bacillis eum cædebant.

4 [2] Exiuit ergo rursum Pilatus foras, & dixit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt noueritis me nullum in eo crimen inuenire.

5 Exiuit ergo Iesus foras, ferens spineam coronam, & purpureum pallium. Tunc dicit eis *Pilatus*, Ecce homo.

6 Quum ergo vidissent eum Principes Sacer-

12 Christum oportuit quidẽ innocentẽ pronuntiari, sed tamen quatenus nostrã per sonã sustinet, non modò vt sceleratũ, sed etiam vt sceleratorum sceleratissimũ damnari.

Mat. 27. 11, mar. 15. 6, luc. 23. 27. Act. 3. 14.

d Fastidientis atque adeò irridentis vox, non interrogantis.

e Ad verb. Magnum & deformem clamorem ediderunt.

CAP. XIX.

Mat. 27. 26, mar. 15. 18.

1 Prudentia carnis ex duobus malis minus eligit, Deus autem illi maledicit.

2 Christus rursum eodem illo ore absoluitur quo postea damnatus est.

dotum & miniſtri, clamarunt, dicentes, [a] Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo crimen.

7 Reſponderunt ei Iudæi, Nos legem habemus, & ſecundum legem noſtram debet mori, quia Filium Dei ſe finxit.

8 [3] Quum ergo audiuiſſet Pilatus hunc ſermonem, magis timuit.

9 Et rurſus ingreſſus eſt Prætorium, & dixit Ieſu, Vnde es tu? Ieſus autem reſponſum ei non dedit.

10 Dicit ergo ei Pilatus, Mihi nō loqueris? neſcis me poteſtatem habere crucifigendi te, & poteſtatem habere te abſoluendi?

11 Reſpondit Ieſus, Non haberes poteſtatem aduerſum me vllam niſi tibi datum eſſet ſupernè: propterea, qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.

12 Ex eo ſtudebat Pilatus eum abſoluere: Iudæi verò clamabant, dicentes, Si hunc abſolueris, non es amicus Cæſaris. quicunque ſe regem facit, contradicit Cæſari.

13 [4] Pilatus ergo quum audiſſet hunc ſermonem, adduxit foras Ieſum, ſeditque pro tribunali, in loco qui dicitur [b] Lithoſtrotos, Hebraicè autem [c] Gabbatha.

14 Erat autem paraſceue Paſchæ, hora verò quaſi ſexta: tum dicit Iudæis, Ecce rex veſter.

15 Illi verò clamauerunt, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem veſtrum crucifigam? Reſponderunt principes Sacerdotum, Non habemus regem niſi Cæſarem.

16 [5] Tunc ergo tradidit eum ipſis vt crucifigeretur. || Acceperunt autem Ieſum, & abduxerunt.

17 Et *ipſe* portans crucē ſuam venit in eū locū qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha.

18 Vbi

a Crucifigi volunt quem ipſi ex recepta conſuetudine lapidatū ſuſpendiſſent, quaſi blaſphemia conuictum: petunt autem vt crucifigatur more, ſcilicet, Romano.

3 Conſcientia Pilati pro Chriſto pugnat: ſed mox ſuccumbit, quoniam ſingulari Dei virtute non fulcitur.

4 Pilatus priuſquam Chriſtum damnet, ſeipſum eodē ore condemnat.

b Lithoſtrotos vocant Graci pauimentum, incruſtatione exiguis lapillis factum.

c Gabbatha excelſum locum declarat, vt ſunt iudicum tribunalia.

5 Chriſtus Satanam, peccatum & mortē cruci affigit. Mat. 27. 31, mar. 15. 25, luc. 23. 26.

18 Vbi crucifixerunt eum, & cum eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Iesum.

19 [6] Scripsit autem etiam titulum Pilatus, & imposuit cruci. Erat verò scriptum, IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

20 Hunc ergo titulum multi Iudæorũ legerunt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus erat Iesus. & erat scriptũ Hebraicè, & Græcè, & Latinè.

21 Dicebant ergo Pilato principes Sacerdotũ Iudæorum, Ne scribito, Rex Iudæorum: sed illum dixisse, Rex sum Iudæorum.

22 Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.

23 ‖ [7] Milites ergo quum crucifixissent Iesum, acceperunt eius vestimenta, (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam. erat autem tunica insutilis, à summo contexta tota.

24 Dixerunt ergo inter se, Ne findamus eam, sed sortiamur de illa cuius futura sit. vt Scriptura impleretur, dicens, ‖ Partiti sunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam iecerunt sortem. Milites igitur hæc fecerunt.

25 [8] Stabant autem iuxta crucem Iesu, mater eius & soror matris eius, Maria Cleopę vxor, & Maria Magdalene.

26 Quum vidisset ergo Iesus matrem ac discipulum adstantem quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.

27 Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora recepit eam discipulus domum suam.

28 [9] Postea, quum sciret Iesus *reliqua* omnia iam perfecta esse, ‖ vt perficeretur Scriptura, dixit, Sitio.

29 [d] Vas igitur *illic* erat positum aceto plenum.

6 Christus in solio crucis sedens, palã Rex æternꝰ omniũ populorũ, eius ipsius manu proscribitur, cuius ore fuerat vsurpati regni damnatus. *Mat.27.37, mar.15.14, luc.23.33.*

7 Christus vestiũ inter carnifices (excepta incõsutili tunica) distributione, significat fore vt Mox suis opibus dispersis, ipsos etiã hostes suos per vniuersum orbẽ locupletet: ita tamẽ vt vnus & integer maneat Ecclesiæ thesaurus. *Psal.22.19.*

8 Christus non in prioris modò, sed & in posterioris Tabulæ obseruatione perfectũ est omnis iustitiæ exemplar. *Psal.68.22, mat.27.22.*

9 Christus accepto aceto Spiritum exhalat, verè amarissimum & acidissimum iræ Paternæ calicem nostro nomine penitus exhauriens.

d *Galatinus refert ex libris Sanhedrim solites fuisse Iudaos potare vinũ thure cõfecto, vnde ratio eius turbaretur: sic scilicet Iudæi cõsciũtijs nocentium consulebãt.*

Illi verò impleuerunt ſpongiam aceto, & hyſſopo circumpoſitam admouerunt ori eius.

30 Quũ ergo accepiſſet Ieſus acetũ, dixit, Conſummatũ eſt: & inclinato capite tradidit ſpiritum.

31 [10] Iudęi ergo, vt non manerent in cruce corpora Sabbatho, quoniam erat Paraſceue, (erat enim magnus dies illius Sabbathi) rogarunt Pilatũ vt confringerentur eorum crura, ac tollerentur.

32 Venerunt ergo milites, & prioris quidem *latronis* confregerunt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo:

33 Ad Ieſum autem quum veniſſent, vt viderũt eum iam mortuum, non confregerunt eius crura:

34 [11] Sed quidam ex militibus lancea latus eius [e] fodit, & ſtatim exiuit ſanguis & aqua.

35 Et qui [f] vidit teſtatur, & verum eſt teſtimonium eius: ille *inquam* ſcit ſe vera dicere, vt & vos credatis.

36 Facta ſunt enim hæc vt Scriptura impleretur, ‖ Non confringetur *vllum* os ipſius.

37 Et rurſus alia Scriptura dicit, ‖ Videbunt quem transfixerunt.

38 ‖[12] Poſt hæc autem rogauit Pilatum Ioſeph Arimathæenſis (qui erat diſcipulus Ieſu, ſed occultus propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Ieſu: quod permiſit Pilatus. Venit ergo & ſuſtulit corpus Ieſu.

39 ‖ Venit autem & Nicodemus, (is qui venerat ad Ieſum nocte primùm) ferens miſturæ myrrhę & aloës libras quaſi centum.

40 Acceperunt ergo corpus Ieſu, & obuinxerunt

10 Chriſti corpus (ipſo ſic volente) ad tempus mortuum, ſauciatur, at ne minimum quidem os confringitur: nec alia myſtici ipſius corporis eſt conditio.

11 Chriſtus in cruce mortuus duplici ſymbolo teſtificatur ſe vnum eſſe veram expiationem, & verum credentium lauacrum. *Exod. 12. 46. num. 9. 12. Zach. 12. 10. Mat. 27. 57, mar. 15. 42, luc. 23. 50. Supra. 3. 2.*

12 Sepelitur Chriſtus palàm & loco celebri, conſcio & permittente Pilato, idque ab hominibus ſic Chriſto fauentibus, vt tamen ante eum diem apertè non eſſent eum ſequuti: vt neque de ipſius morte neque de reſurrectione meritò ambigi poſſit ex ſepultura.

e Vel ſauciauit. f Hoc vulnere pleni facta fuit mortis Chriſti fides, Nam effuſa aqua ex hoc vulnere, indicauit ferrum vſque in pericardion *penetraſſe, illius videlicet aqua conceptaculum, quo vulnerato neceſſe eſt omne animal protinus mori.*

runt

runt illud linteis cum aromatibus, ſicut mos eſt Iudæis ſepelire.

41 In eo autem loco vbi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentum nouum, [g] in quo nondum quiſquam poſitus fuerat.

42 Ibi ergo, propter Paraſceuen Iudæorũ, quod monumentum illud propè eſſet, poſuerunt Ieſum.

[g] *Ne quis ipſius reſurrectionem calumniaretur, quaſi alius quiſpiam ex eo ſepulchro ſurrexiſſet, Theoph.*

CAP. XX.

1 Maria nuntiat Chriſtum reſurrexiſſe. 13 Petrus & Iohannes hoc viſuri, 4 excurrunt. 15 Ieſus Mariæ apparet, 19 & diſcipulis domi congregatis, 25 Thomas ante incredulus, 28 credit.

CAP. XX.

1 PRrimo || [a] [1] verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit manè quum adhuc tenebræ eſſent, ad monumentum: videtque lapidem ſublatum à monumento.

Mar. 16. 1, luc. 24. 1.

a Vide Mat. 28. 1.

2 Currit ergo & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum diſcipulum quem amabat Ieſus: & dicit eis, Suſtulerunt Dominum è monumẽto, & neſcimus vbi poſuerint eum.

1 Maria Magdalene, Petrus & Iohannes, primi reſurrectionis Domini teſtes: & ita quidem vt ſuſpectæ fidei eſſe meritò nõ poſſint, quum hoc ipſum illis perſuaderi vix potuerit, nedum vt ex compoſito id ſint commẽti.

3 Exiuit ergo Petrus, & alter ille diſcipulus, & venerunt ad monumentum.

4 Currebant autem duo ſimul: ſed alter ille diſcipulus præcurrit citius Petro, venitque prior ad monumentum.

5 Et incuruatus vidit poſita lintea: non tamen introiuit.

6 Venit ergo Simon Petrus ſequens eum, & introiuit in monumentũ, & cõſpexit lintea *ibi* poſita:

7 Et ſudarium quod fuerat ſuper caput eius, non cum linteis poſitum, ſed ſeorſum inuolutum in vnum locum.

8 Tũc ergo introiuit etiam alter ille diſcipulus qui venerat prior ad monumẽtũ, viditq; & credidit.

9 Nondum enim nouerant [b] Scripturam, videlicet oportere eum à mortuis reſurgere.

[b] *Per antonomaſiam ſcripta illa, quibus tanquam tabulis eſt obſignata Dei voluntas, ſcriptura dicitur.*

Matth.28.1, marc.16.5.

2 Angeli quoque (& quidē bini) facti resurrectionis Domini testes.

3 Iesus ipse præsens se testatur verè resurrexisse.

4 Christus qui resurrexit, nō quærendus in hoc mundo secundum carnē, sed in cœlis per fidem quò ipse nobis præiuit.

Marc.16.14, luc.24.36. 2.cor.15.5.

5 Christus ianuis clausis repentè vi diuina sese discipulis sistens, plenam eis fidem facit tum resurrectionis suæ, tum ipsorum Apostolatus, afflato illis sancto Spiritu, Euangelici ministerij directore.

10 Redierunt ergo discipuli ad suos.

11 ‖ Maria autem flens stabat ad monumētum [c] foris, Dū ergo fleret incuruauit se in monumētū:

12 [2] Et conspexit duos Angelos [d] albatos, sedentes, vnum ad caput, & alterum ad pedes, *illic* vbi iacuerat corpus Iesu.

13 *Qui* etiam dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Sustulerunt [e] dominum meum, nec scio vbi posuerint eum.

14 [3] Et quū hæc dixisset, cōuersa est retrorsum, conspexitque Iesum stantē: nec sciebat Iesum esse.

15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid fles? quem quæris? Illa putans hortulanum esse, dicit ei, Domine, si tu asportasti eum, dicito mihi vbi posueris eum: & ego eum tollam.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni: quod dicitur Magister.

17 [4] Dicit ei Iesus, Ne me tangito: nondum enim ascendi ad patrem meum: sed proficiscere ad [f] fratres meos, & dic eis, Ascendo ad [g] Patrem meum & Patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum.

18 Venit Maria Magdalene annuntians discipulis se vidisse Dominum, eaque sibi dixisse.

19 ‖ [5] Quum ergo vespera esset die illo primo hebdomadis, & [h] fores essent clausæ *illic* vbi erant discipuli coacti propter metum Iudæorum, venit Iesus, stetitque in medio, & dixit eis, Pax vobis.

20 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac latus suū. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.

c Id est, extra spelunca, in qua excisum erat sepulchrum. d Ad verb. in albis, sub. vestimentis. e Loquitur Maria vulgi more, qui de cadauere sic loquitur, vt de toto homine. f Fratrum nomine discipulos intelligit, nam proximo versiculo, Maria dicitur annuntiasse discipulis. g Patrem meum dixit secundum naturam in Deitate, & Patrem vestrum propter gratiam in adoptione filiorum Dei, Epiphanius. h Vel sponte patuerunt illi fores, vel ipsi parietes illi fuerunt pervij.

21 Dicit

21 Dicit ergo eis iterum, Pax vobis: ‖ ſicut miſit me Pater, ita & ego mitto vos. *Matt.28.18.*

22 Et quum hæc dixiſſet, afflauit, & dixit eis, Accipite Spiritum ſanctum.

23 [6] Siquorum remiſeritis peccata, remittuntur eis: ſiquorum retinueritis, retenta ſunt.

24 [7] Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venerat Ieſus.

25 Dixerunt ergo ei alij diſcipuli, Vidimus Dominum, Ille verò dixit eis: Niſi videro in manibus eius veſtigium clauorum, & immiſero digitum meum veſtigio clauorum, & immiſero manum meam lateri eius, nequaquam credam.

26 Octo igitur poſt diebus rurſus erant diſcipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Ieſus foribus clauſis, & ſtetit in medio, & dixit, Pax vobis.

27 Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & profer manum tuam, & immitte lateri meo: & ne eſto incredulus, ſed credens.

28 Reſpondit autem Thomas, & dixit ei, Dominus meus & Deus meus es.

29 [8] Dicit ei Ieſus, Quia vidiſti me, Thoma, credidiſti: beati qui non viderunt, & crediderunt.

30 [9] ‖ Multa igitur etiam alia ſigna edidit Ieſus in diſcipulorum ſuorum conſpectu, quæ non ſunt ſcripta in hoc libro.

31 Hæc autem ſcripta ſunt, vt credatis Ieſum eſſe Chriſtum Filium Dei, & vt credentes, vitam habeatis per nomen eius.

6 Promulgatio remiſſionis peccatorũ per fidem in Chriſtũ, & iræ Dei declaratio retinendis incredulorum peccatis ſumma eſt Euangelicæ prædicationis.

7 Chriſtus ex Thomæ incredulitate certũ reſurrectionis ſuæ teſtimonium elicit.

8 Vera fides ab ore Dei, nõ ab oculis carnis pendet.

9 Fides in Chriſtum Filium Dei & vnicum noſtrũ ſeruatorẽ, Euangelicę doctrinæ ac præſertim hiſtoriæ reſurrectionis ſcopus. *Infra, 21.25.*

CAP. XXI.

1 Ieſus piſcantibus Apoſtolis apparet, 6 7 quem miraculo captorum piſcium agnoſcunt. 15 Petro ouium curam committit, 18 mortiſque genus eidem præmunciat.

1 Christus non tantùm præsens sed etiam vnà cum discipulis suis vescens, plenissimã suæ resurrectionis fidẽ facit.

1 POsteà patefecit se rursus Iesus discipulis ad mare Tiberiadis: patefecit autem sic:

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat ex Cana Galilææ, & *filij* Zebedæi, alijque ex discipulis eius duo.

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, Imus & nos tecum. Profecti sunt, & ascenderunt in nauigium statim: & illa nocte nihil cœperunt.

4 Mane autem iam exorto stetit Iesus in littore: non tamen cognouerunt discipuli Iesum esse.

5 Dicit ergo eis Iesus, Pueri, num quid obsonij habetis? Responderunt ei, Non.

6 At ille dicit eis, Iacite rete in dextram nauigij partem, & inuenietis. Iecerunt ergo, & non amplius poterant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset Dominum esse, [a] amiculum succinxit, (erat enim nudus) & abiecit se in mare.

a Amiculum ex lino. quod natanti minime obsisteret.

8 Alij autem discipuli nauigio venerunt (non enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piscium.

9 Vt ergo descenderunt in terram, vident prunas positas, & piscem impositum, & panem.

10 Dicit eis Iesus, Adferte ex piscibus quos modò cœpistis.

11 Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus, centum quinquaginta tribus: & quum tot essent, non est fissum rete.

12 Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Nullus autem discipulorum audebat eum interrogare, Tu quis es? quum scirent Dominum esse.

13 Venit ergo Iesus, & accipit panem, & dat eis,

eis, & piſcem ſimiliter.

14 Hac iam tertia vice patefactus eſt Ieſus diſcipulis ſuis, quum reſurrexiſſet à mortuis.

15 [2] Quum ergo prandiſſent, dicit Simoni Petro Ieſus, Simon *fili* Ionæ, diligis me plus quàm hi? Dicit ei, Etiam Domine: tu noſti quòd amem te. Dicit ei, Paſce agnos meos.

16 Dicit ei rurſum ſecundò, Simon *fili* Ionæ, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu noſti quod amem te. Dicit ei, Paſce oues meas.

17 Dicit ei tertiò, Simon *fili* Ionæ, amas me? Triſtis fuit Petrus quòd [a] tertiò dixiſſet ipſi, Amas me? Dixitque ei, Domine, tu omnia noſti, tu noſti quòd amem te. Dicit ei Ieſus, Paſce oues meas.

18 [3] Amen, amen dico tibi, quum eſſes iunior, [c] cingebas te, & ibas quò volebas: quum autem ſenueris, extendes manus tuas, & alius [d] te cinget, & transferet [e] quò noles.

19 Hoc autem dixit, ſignificans [f] qua morte glorificaturus eſſet Deum. Et quum hoc dixiſſet, dicit ei, Sequere me.

20 [4] Conuerſus Petrus videt illum diſcipulum quem diligebat Ieſus, ſequentem, || qui & recubuerat in cœna ſuper pectus eius, & dixerat, Domine, quis eſt ille qui te prodit?

21 Hunc ergo quum vidiſſet Petrus, dicit Ieſu, Domine, hic autem quid?

22 Dicit ei Ieſus, Si velim eum manere donec veniam, quid ad te? tu me ſequere.

2 Petrus terna confeſſione in priſtinũ gradum reſtituitur, vnde terna abnegatione exciderat: ſimulq; admonetur, eum demũ eſſe paſtorẽ qui Chriſtũ diligens ipſius oues paſcit.

3 Prædicitur mors Petri violenta.

4 Cauendum nedum alios circũſpicimus quod nobis iniunctum eſt negligamus.

a. Nempe æquũ erat, vt triplici abnegationi triplex confeſſio opponeretur, ne de tanti peccati remiſſione, & reſtitutione muneris Apoſtolici dubitaret Petrus. Supra. 13. 23.

c. Qui per ægrè proficiſcebantur, præſertim in Oriente, & in eis regionibus quarum incola pralongis veſtibus vtuntur, illos neceſſe eſt ſuccingi.

d. Reſpexit ad illam rationem qua captiui loris ac vinculis conſtringuntur, quaſi dicat, Nunc te liberè accingis, vt proficiſcaris quò libuerit, atqui tempus erit, quũ non te zona accinges, ſed alius te vinculis conſtringet, vt te pertrahat etiã inuitũ.

e. Non quidẽ quod Petrus inuitus pro Dei veritate quicquam tulerit, quum eum legamus gaudentẽ rediſſe è concilio in quo flagris cæſus fuerat, ſed quia hæc voluntas non proficiſcitur à carne, ſed ab illo aduentitio Spiritus dono, itaque repugnantiam quandam indicauit.

f. i. Petrum morte violenta moriturum.

23 § Exijt ergo sermo iste inter fratres, discipulum illum non moriturum: sed non dixerat ei Iesus, Non morietur: sed, Si eum velim manere donec veniam, quid ad te?

§ 1. Dimanauit.

24 ¶ Hic est discipulus ille qui de his testatur, & hæc scripsit: & scimus verum esse testimonium eius.

¶ Vera est Christi historia, nec hominum curiositati, sed saluti, sancto cum delectu perscripta. Supra. 20. 30.

25 ‖ Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur sigillatim, ne mundum quidem ipsum opinor capturum eos qui scriberentur libros. Amen.

ACTA SANCTORVM APOSTOLORVM.

CAP. I.

1 Continuat Lucas hanc historiam ad suum Euangelium. 9 Sublato in cœlum Christo, 10 Apostoli, 11 monentibus Angelis 12 reuersi, 14 precibus incumbunt. 15 Petri instinctu, 18 Iuda proditoris loco 23 Matthias eligitur.

CAP. 1. 1 Transitio ab Euangelij (id est dictorum & factorum Christi) historia ad Apostolorum acta.

1 PRIMVM quidem librum confeci, Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus & facere & docere,

2 Ideò Christus statim à resurrectione non ascendit in cœlum, vt suæ resurrectionis plenam fidem faceret, & Apostolos in doctrina quam audierant, præsens confirmaret.

2 Ad *eum* vsque diem quo quum mandata dedisset Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegerat, sursum receptus est.

3 a Quibus etiam seipsum, postquam ipse

a Facta Iesu, sunt miracula, & actiones deitatis indices, & omnium rerum perfecta sanctitas, atque adeò doctrina ipsius exempla.

passus

passus fuit, repræsentarat viuum multis [b] indubitatis signis, per dies quadraginta conspectus ab eis, & dicens quæ ad regnum Dei *spectant*.

4 [c] Et congregans *eos*, ‖denuntiauit eis ne abscederent Hierosolymis, sed *vt* expectarent promissum Patris, Quod *inquit* audistis ex me.

5 Nam ‖ Iohannes baptizauit quidem aqua, vos autem baptizabimini [d] Spiritu sancto istis non multis pòst diebus.

6 [3] Quum igitur illi conueniissent, interrogarunt eum, dicentes, Domine, num hoc tempore [e] restitues regnum Israeli?

7 Dixit autem ad illos, Non est vestrûm nosse tempora siue [f] opportunitates quas Pater in sua ipsius autoritate posuit.

8 ‖ Sed recipietis virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos: eritisque mihi testes & in Hierusalem, & in tota Iudæa, Samariaq;, & vsque ad vltimas terras.

9 [4] ‖ Et quum hæc dixisset, aspicientibus ipsis eleuatus est: & nubes susceptum eum abstulit ab oculis eorum.

10 Et quum essent intentis in cœlum oculis eo proficiscente, ecce, viri duo astiterunt illis albo vestitu:

11 Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis intuentes in cœlum? hic Iesus qui sursum receptus est [g] à vobis in cœlum, ita veniet quemadmodum conspexistis eum proficiscentem in cœlum.

12 Tunc reuersi sunt in Hierusalem à monte qui vocatur Oliueti, qui est prope Hierusalem,

3 Prius certandum quàm triumphandũ: nec curiosè inuestiganda quæ Deus non patefecit. *Luc.24.49, ioh.14.25. Matt.3.11, mar. 1.8, luc.3.16, ioh.1.26. infra, 2.2, & 11.16, & 19.4.*

4 Christus, promissa Spiritu[9] sancti plena virtute, qua corpore absens Ecclesiam suam regat, corpus suum à nobis sursum in cœlestia tabernacula sustulit, ibidẽ testibus Angelis ad extremũ vsque diem æterni iudicij permãsurum *Infra, 2.2. Luc.24.52.*

b Indubitata signa, Tecmeria *vocat, quæ necessaria vocantur: Christũ autem verè resurrexisse, indicarunt hac signa, loqui, ambulare, edere, manibus sese contrectandum præbuisse. c Congregauit eos Dominus, quum dispersi huc & illuc fugissent, vt eos vnà omnes haberet ascensionis sua testes. d Sub. à Patre, vel à me, vt Pater vel Christus opponatur Iohanni. sicut aqua, Spiritus sanctus. e Pristino statui. f .i. Rei gerendæ commodas occasiones, scilicet quas Dominus rebus agendis constituerit. g E vestro conspectu.*

5 Ecclesiastici conuentus ad audiendum Verbum & communes preces concipiendas, autoribus Apostolis in domo priuata primùm instituti & celebrati.

6 Petrus, vel ex arcana Spiritus reuelatione, vel expresso Ecclesiæ iudicio, Apostolici collegij antistes & interpres. *Psal.41.10, Iob.13.18. Matt.27.5.*

7 Occurrit Petrus Iudæ proditoris offendiculo, quòd quæcunque ei acciderunt, à Deo fuerint prædicta.

[h] distans itinere Sabbathi.

13 [5] Et quum [i] introissent, ascenderunt in [k] cœnaculum vbi commorabantur Petrus *videlicet* & Iacobus, & Iohannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus *filius* Alphæi & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi *frater*.

14 Hi omnes [l] perdurabant [m] concorditer [n] in oratione & deprecatione cum [o] vxoribus, & Maria matre Iesu, & cum ipsius [p] fratribus.

15 [6] Et per eos dies assurgens Petrus in medio discipulorum, dixit, (erat autem turba [q] capitum eôdem *loci* quasi centum viginti)

16 [7] Viri fratres, opportuit impleri Scripturam hanc, ‖ quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux viæ ijs qui comprehenderunt Iesum:

17 Quia annumerabatur nobiscum, & sortitus erat partem ministerij huius.

18 Is igitur [r] acquisiuit agrum ex mercede iniustitiæ. ‖ & [s] præcipitatus crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius.

19 Innotuitque omnibus habitantibus Hierosolymæ: adeò vt vocetur ager ille propria ipsorum lingua, Aceldama, hoc est ager sanguinis.

h Circiter duo millia passuum. i Domum ingressi sunt, quam sibi Ecclesia eo tempore veluti commune domicilium delegerat. k Superiorem domus partem. l Verbum Græcum significationem habet constantiæ & firmitatis inuictæ. m Vtiliter concordia sit mentio: Ea enim preces Deo sunt gratissima, quæ fiunt ab animis & voluntatibus consentientibus. n Petebant discipuli tum Spiritus missionem, tum à præsentibus periculis quibus circumsidebantur liberationem. o Confirmari enim decebat vxores, quas socias periculorum essent habituri. p Cognatis. q Ad verb. nominum. Solent enim homines nominatim censeri. r Respexit Lucas non consilium Iudæ, sed euentum: Sic aliquid dicitur malum sibi quærere, habita non consilij aut voluntatis, sed euentus ratione. s Significant verba Græca pronum Iudam prolapsum medium discissum fuisse, cum quodam singularis crepitus fragore.

20 Scriptum est enim in libro Psalmorũ, ‖ Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui habitet in ea. ‖ Et, [t] Episcopatum eius accipiat alius.

21 [s] Oportet igitur ex ijs viris qui nobiscum conuenerunt toto tempore quo Dominus Iesus [u] munere suo functus est inter nos,

22 Exorsus à Baptismo Iohānis, ad eum vsque diem quo sursum receptus est [x] à nobis, vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius.

23 [9] [y] Statuerunt igitur duos, Ioseph qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus, & Matthiam:

24 Et precantes dixerunt, Tu Domine, qui corda omnium nosti, ostende vtrum elegeris ex his duobus,

25 Vt accipiat [z] sortem ministerij huius & Apostolatus, à quo [a] aberrauit Iudas, vt abiret in locum suum.

26 [b] Iecerũt igitur sortes eorum: & cecidit sors super Matthiam, qui communibus [c] calculis allectus est cum vndecim Apostolis.

Psal.69.26.

Psal.109.8.

8 Apostoli nihil deliberant nisi consulto Dei verbo: deinde quod totius Ecclesiæ intererat, non nisi cõscia Ecclesia exequũtur.

9 Apostolos oportuit immediatè à Deo ordinari, ideoque præeuntibus precibus, eligitur Matthias sortitione, quæ instar diuinæ vocis, esset.

t Munus & functionem, Dauid quidem hac scripsit in Doeg regijs armentis præfectum. Solent etiam Pastorum, ouium & gregis vocabula ad Ecclesiasticam administrationem transferri. u Ad verb. intrauit & exiuit, quod genus dicendi Hebræis indicat functionis publicæ, eiusque laboriosæ administrationem, quum de ijs agitur qui in publico munere versantur. Deut.31.2. 1.Par.27.1. x A nostro cœtu. y Publicè & totius collegij suffragijs. z Vt sit ipse consors & particeps huius ministerij. a Decessit siue excidit à prolabendo: metaphora à via ducta. Vocationes enim Hebræis viarum nomine significantur: b Sortiti sunt coniectis sortibus. c Calculo coniectis sententia olim, siue suffragia declarabantur.

CAP. II.

1 Apostoli. 4 Spiritu sancto repleti, 8 diuersis linguis loquuntur. 12 Ebrietatis notam 15 Petrus tollit: 34 Christum Messiamque esse docet. 37 Auditoribus consternatis 38 pœnitentiam suadet.

1 Apostoli, die maximè solẽni vt res esset toti mundo perspecta, vno in loco congregati, vt vnum omnium illorũ munus, eũdem Spiritum, eandemque fidem esse constaret, adhibito duplici symbolo, cœlitus designãtur, & excellentissimis quibusq; Spiritus sancti donis, ac in primis quidem linguarum extraordinario & necessario dono, vnguntur.

1 QVum [1] autem [a] aduenissent dies Pentecostes, erant [b] omnes concorditer eôdem *loci*.

2 Tum extitit repentè è cœlo sonitus tanquã ruentis flatus violenti, qui repleuit totam domum vbi erant sedentes.

3 Et visæ sunt eis dispertitæ linguę instar ignis, *qui* etiam [c] sedit super vnumquenque eorum.

4 Repleti sunt autem omnes Spiritu sancto, cœperuntque loqui [d] alijs linguis, [e] prout Spiritus ille dabat eis [f] eloqui.

5 Erant verò Hierosolymis commorãtes Iudæi viri religiosi, ex omni natione *eorum* qui sub cœlo *sunt*.

6 Orto autem [g] hoc rumore, conuenit multitudo, & confusa est, quòd audiret vnusquisq; propria lingua sua eos loquentes.

7 Obstupescebant autem omnes ac mirabantur, dicentes alij ad alios, Nónne ecce homines isti qui loquuntur, Galilæi sunt?

8 [h] Quomodo igitur nos audimus *eos* sua quisque lingua in qua nati sumus?

9 Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui incolimus Mesopotamiam, Iudæamque & Cappadociam, Pontum & Asiam.

1 *a Ad verbum, compleretur, id est, inchoatus esset, velut Luc. 2. 21. Compleri enim dicunt Hebræi diem vel annum, quum præcedentes exacti sunt. Is autem inchoatur Ierem. 25. 12. Erit autem quum impleti fuerint septuaginta anni, visitabo, &c. Non enim post septuagesimum annum, sed ipso septuagesimo anno, reduxit populum Dominus. Erat autem Pentecostes, dies quinquagesimus post Paschatis festum.*

b Duodecim Apostoli, qui futuri essent Ecclesiæ quasi Patriarcha.

c Sub. ignis, vel spiritus. *d Alias linguas vocat, qua diuersa essent ab ea qua Apostolis erat familiaris, quas Marcus nouas vocat.* *e Significat Apostolos, nec temerè, nec fanaticorum instar modò hac, modò illa lingua loquutos, sed magnam habuisse auditorum rationem: in summa, nihil dixisse, nisi Spiritu sancto linguam moderante.* *f Apophtegmata dicere.* *g Humo facti rumore.* *h Non quòd resonante vna voce, audirentur plures, sed peregrinis linguis loquebantur Apostoli: illo enim pacto esset magis audientium miraculum, hoc verò dicentium, Nazianz. in Orat. de Pent.*

10 Phry-

10 Phrygiam & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est secundum Cyrenen, & aduenæ Romani, [i] Iudæique & proselyti.

11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnifica Dei *facta*.

12 [2] Obstupescebant autem omnes, & hæsitabant, dicentes alius ad alium, Quid hoc *rei* esse possit?

13 Alij verò [k] cauillantes dicebant, Vino dulci pleni sunt *isti*.

14 Stans autem Petrus cum vndecim, [l] sustulit vocem suam, & loquutus est eis, dicens, Viri Iudæi, *vósque* omnes qui habitatis Hierosolymis, hoc vobis notum esto, & auribus percipite verba mea.

15 Non enim, vt vos existimatis, isti ebrij sunt, quum sit [m] hora diei tertia:

16 Sed hoc illud est quod dictum est [n] per Prophetam Ioel,

17 ‖ [3] Et erit vltimis temporibus, (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo in [o] quamuis [p] carnem: & prophetabunt filij vestri, & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbũt, & seniores vestri somnia somniabunt.

18 Et quidem super seruos meos & super ancillas meas, in diebus illis effundã de Spiritu meo, & prophetabunt.

2 Verbũ Domini alios percellit vt eos ad inquirendã veritatẽ adigat, alios verò sic redarguit, vt suæ ipsorũ impudentiæ testes esse cogat.

3 Petrus calumnijs hominum opponẽs Dei veritatẽ, docet in se & suis collegis impletũ quod Ioel de plena Spiritus sancti exhibitione nouissimis tẽporibus futura prædixerat: quæ gratia toti etiã Ecclesiæ offeratur, certo eorum exitio à quibus contemnetur.

Ioel.2.28, esa.44.3.

i Iudaorũ nomine eos intelligit, qui origine & religione Iudæi erant, quamuis alibi nati. Proselyti autem erant qui è Paganis, Iudaorum religionem amplectabantur. k Vocabulo vtitur, quod contumeliam irrisionis indicat: Hac autem irrisio, docet nullum tantum esse miraculum, cui non audeat obtrectare impietas. l Obseruanda est Petri confidentia, vt ab initio statim cognosceretur Spiritus Sancti gratia. m Ab orto sole, qua in septimam nostram vel octauam incidere potest. n Nihil aliud dissoluit quæstiones & dubitationes, nisi Propheticum testimonium: rationes enim hominum euerti possunt, vox Diuina euerti non potest. o Ad verbum, omnem, indefinitè, id est, Non tantùm Iudæis, sed & cæteris gentibus. p i. Hominem.

4 Vsus præcipuus omnium donorum Spiritus sancti, est homines ad salutem per fidē addūcere.

5 Christus innocens à sceleratis, ex Dei prouidentia, crucifixus.

6 Christus (sicut prædixerat Dauid) nō modò resurrexit, sed etiam in ipso sepulchro, ab omni corruptione fuit immunis.

19 Et eadem miracula in cœlo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem & ignem & vaporem fumi.

20 Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, priusquam veniat dies ille Domini magnus & illustris.

21 [q] Et futurum est vt quicunque [q] inuocauerit nomen Domini, seruetur.

22 [r] Viri Israelitæ, audite sermones istos: Iesum illum Nazarenum, virum à Deo [r] approbatum apud vos præstantibus factis & miraculis & signis, quæ edidit per eum Deus in medio vestri, sicut & ipsi nostis.

23 Hunc *inquam* definito consilio, & [s] prouidentia Dei deditum quum accepissetis, manibus [t] sceleratis *cruci* affixum [u] interemistis.

24 [6] Quem Deus excitauit, solutis [x] doloribus mortis, eo quòd impossibile erat ipsum ab ea retineri.

25 ‖Dauid enim dicit de eo, Prospiciebam Dominum coram me semper, quoniam est mihi ad dextram, ne concutiar.

26 Propterea oblectatum est cor meum, & exultauit lingua mea: atque adeò caro mea requiescet in spe:

27 Quoniam non [y] derelinques animam meam apud inferos: nec sines Sanctum tuum sentire corruptionem.

Psal. 16. 1.

q Inuocare, in sacris literis significationem habet precationis ardētis implorantis opem Diuinam.

r Qui sit ijs operibus quæ per illum fecit Deus, tanquam necessarijs demonstratio tribuitur probatus.

s Præsente æterna Dei cognitione, qua nec à consilio definito diuelli potest, quod Epicurus fecit, non interim malis caussa esse: nam pessimum Iudæ factum æterno & immutabili consilio, in optimum finem definiit. Bene enim agit Deus, etiamsi malè agant instrumenta.

t Dei consilium non excusat Iudæos, quorum manus fuerunt sceleratæ.

u Tribuitur factum ijs quorum consilio & impulsione res acta fuit.

x Merito dolorum corporis, & animi plena: itaque quum mors videretur esse ipsorum dolorum victoria ac imperium, Christus merito dicitur lethales istos dolores superasse, quum mortuus mortem vicit, in æternum cum Patre victurus.

y Non permittes eum permanere in sepulchro.

28 [z] Notas mihi feciſti vias vitæ: replebis me iucunditate in tui conſpectu.

29 Viri fratres, licet liberè dicere apud vos de patriarcha Dauid, || eum & obijſſe & ſepultum eſſe, & monumentum eius eſſe apud nos ad hunc vſque diem.

30 Propheta igitur quum eſſet, & ſciret || Deum iureiurando ſibi iuraſſe, fore vt ex fructu lumbi ipſius, quod ad carnem attinet, Chriſtum excitaret, *eum* collocaret ſuper eius throno:

31 Præſcius loquutus eſt de reſurrectione Chriſti, || non derelictam eſſe apud inferos animam eius, neque carnem eius ſenſiſſe corruptionem.

32 [7] Hunc Ieſum excitauit Deus, cuius *rei* omnes nos ſumus teſtes.

33 Itaque [b] dextera Dei euectus, & promiſſum Spiritum ſanctum adeptus à Patre, effudit hoc quod vos nunc ſpectatis & auditis.

34 Neque enim Dauid aſcendit in cœlos: ſed dicit ipſe, || Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

35 Vſquedum [c] ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

36 Certò ſciat ergo tota domus Iſrael, hunc eſſe [d] factum à Deo Dominum & Chriſtum: hunc inquam Ieſum quem vos crucifixiſtis.

37 *His* autem auditis compuncti ſunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?

38 [8] Petrus autem ait ad eos, Reſipiſcite, & baptizetur vnuſquiſq; veſtrûm in nomine Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorum: & accipietis do-

1. Reg. 2. 10, infr. 13. 36. Pſal. 132. 11.

7 Ieſum Chriſtum eſſe Regẽ æternum deſignatum teſtatur Petrus, & ex ipſis Spiritus Sancti donis palàm conuincit, addito Dauidis teſtimonio.

Pſal. 16. 10, infr. 13. 35. Pſa. 110. 1.

8 Reſipiſcentia & remiſſio peccatorum in Chriſto ſunt duo Euangelij ac proinde noſtrę ſalutis capita. Obtinentur autem ex promiſſionibus per fidem apprehenſis: & per baptiſmum, quicum eſt coniuncta Spiritus ſancti virtus, in nobis obſignantur.

z Aditum mihi ad veram vitam patefeciſti.

a Solenni formula iuraſſet. b Virtute ac potentia Dei. c Efficiam.
d Factus dicitur Chriſtus, quia in eam euectus eſt dignitatem: non igitur ad naturam refertur, ſed ad ſtatum & dignitatem ſummam.

4 Vsus præcipuus omnium donorum Spiritus sancti, est homines ad salutem per fidē adducere.

5 Christus innocens à sceleratis, ex Dei prouidentia, crucifixus.

6 Christus (sicut prædixerat Dauid) nō modò resurrexit, sed etiam in ipso sepulchro, ab omni corruptione fuit immunis.

19 Et edam miracula in cœlo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem & ignem & vaporem fumi.

20 Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, priusquam veniat dies ille Domini magnus & illustris.

21 [q] Et futurum est vt quicunque [q] inuocauerit nomen Domini, seruetur.

22 Viri Israelitæ, audite sermones istos: Iesum illum Nazarenum, virum à Deo [r] approbatum apud vos præstantibus factis & miraculis & signis, quæ edidit per eum Deus in medio vestri, sicut & ipsi nostis.

23 Hunc *inquam* definito consilio, & [s] prouidentia Dei deditum quum accepissetis, manibus [t] sceleratis *cruci* affixum [u] interemistis.

24 [6] Quem Deus excitauit, solutis [x] doloribus mortis, eo quòd impossibile erat ipsum ab ea retineri.

25 ‖Dauid enim dicit de eo, Prospiciebam Dominum coram me semper, quoniam est mihi ad dextram, ne concutiar.

26 Propterea oblectatum est cor meum, & exultauit lingua mea: atque adeò caro mea requiescet in spe:

27 Quoniam non [y] derelinques animam meam apud inferos: nec sines Sanctum tuum sentire corruptionem.

Psal. 16. 8.

q Inuocare, in sacris literis significationem habet precationis ardentis implorantis opem Diuinam.

r Qui sit ijs operibus qua per illum fecit Deus, tanquam necessarijs demonstrationibus comprobatus.

s Præsente æterna Dei cognitione, qua nec à consilio definito diuelli potest, quod Epicurus fecit, nos interim malæ causæ esse: nam pessimum Iudæ factum æterno & immutabili consilio, in optimum finem definiuit. Bene enim agit Deus, etiamsi male agant instrumenta.

t Dei consilium non excusat Iudæos, quorum manus fuerunt scelerata.

u Tribuitur factum ijs quorum consilio & impulsione res acta fuit.

x Mortis dolorum corporis, & animi plena: itaque quum mors videretur esse ipsorum dolorū victoria ac imperium, Christus meritò dicitur lethales istos dolores superasse, quum mortuus mortem vicit, in æternum cum Patre victurus.

y Non permittes me permanere in sepulchro.

28 [z] Notas mihi feciſti vias vitæ: replebis me iucunditate in tui conſpectu.

29 Viri fratres, licet liberè dicere apud vos de patriarcha Dauid, || eum & obijſſe & ſepultum eſſe, & monumentum eius eſſe apud nos ad hunc vſque diem.

30 Propheta igitur quum eſſet, & ſciret || Deum [a] iureiurando ſibi iuraſſe, fore vt ex fructu lumbi ipſius, quod ad carnem attinet, Chriſtum excitaret, *quem* collocaret ſuper eius throno:

31 Præſcius loquutus eſt de reſurrectione Chriſti, || non derelictam eſſe apud inferos animam eius, neque carnem eius ſenſiſſe corruptionem.

32 [7] Hunc Ieſum excitauit Deus, cuius *rei* omnes nos ſumus teſtes.

33 Itaque [b] dextera Dei euectus, & promiſſum Spiritum ſanctum adeptus à Patre, effudit hoc quod vos nunc ſpectatis & auditis.

34 Neque enim Dauid aſcendit in cœlos: ſed dicit ipſe, || Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

35 Vſquedum [c] ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

36 Certò ſciat ergo tota domus Iſrael, hunc eſſe [d] factum à Deo Dominum & Chriſtum: hunc *inquam* Ieſum quem vos crucifixiſtis.

37 *His* autem auditis compuncti ſunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?

38 [8] Petrus autem ait ad eos, Reſipiſcite, & baptizetur vnuſquiſq; veſtrûm in nomine Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorum: & accipietis do-

1.Reg.2.10, infr. 13.36.

Pſal.132.11.

7 Ieſum Chriſtum eſſe Regẽ æternum deſignatum teſtatur Petrus, & ex ipſis Spiritus Sancti donis palàm conuincit, addito Dauidis teſtimonio.

Pſal.16.10, infr. 13.35.

Pſa.110.1.

8 Reſipiſcentia & remiſſio peccatorum in Chriſto ſunt duo Euangelij ac proinde noſtrę ſalutis capita. Obtinentur autem ex promiſſionibus per fidem apprehenſis: & per baptiſmum, quicum eſt coniuncta Spiritus ſancti virtus, in nobis obſignantur.

z *Aditum mihi ad veram vitam patefeciſti.*

a Solenni formula iuraſſet. b Virtute ac potentia Dei. c Efficiam. d Factus dicitur Chriſtus, quia in eam euectus eſt dignitatem: non igitur ad naturam refertur, ſed ad ſtatum & dignitatem ſummam.

num Spiritus ſancti.

39 Vobis enim *facta eſt* [e] promiſſio & liberis veſtris, & omnibus qui longè ſunt, quoſcunque videlicet aduocauerit Dominus Deus noſter.

40 [9] Alijſque ſermonibus plurimis [f] obteſtabatur, & exhortabatur *eos* dicens, Seruamini ex natione iſta praua.

41 [10] Qui ergo libenter exceperunt ſermonem eius, baptizati ſunt: & addita ſunt *Eccleſiæ* die illo capita quaſi ter mille.

42 [11] Erantque perdurantes in doctrina Apoſtolorum & [g] communicatione, & [h] fractione panis, & precibus.

43 [12] Obortus eſt autem omnibus timor: multaque miracula & ſigna per Apoſtolos edebantur.

44 [13] Omnes autem qui credebant, erant eodem *loci*, & habebant omnia communia:

45 Et poſſeſſiones ac facultates vendebant, & diſpertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.

46 [14] Et quotidie perdurantes concorditer in templo, ac frangentes domi panem, capiebant cibum cum exultatione & ſimplicitate cordis:

47 Laudantes Deum, & [i] habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat quotidie

9 Is demum verè aggregatur Eccleſiæ qui ſeſe ab impijs ſegregat.
10 Inſigne virtutis Spiritus ſancti exemplum. Non baptizantur autem adulti, niſi fidem profeſſi.
11 Veræ Eccleſiæ ſigna ſunt, doctrina Apoſtolica, charitatis officia, Sacramentorum adminiſtratio pura, & vera inuocatio communis.
12 Dominus quoties expedit, extraneorum rabiem frænat, vt Eccleſia plantari & recreari poſſit.
13 Charitas efficit omnia communia, quod ad vſum quidem attinet, pro neceſſitatis ratione. 14 Fideles initio non tantum ad audiendum verbum, ſed etiam ad capiendum cibum magno cũ fructu conueniebant.

e Gratuitum eſſe donum nomen Epangelias *declarat. f Dei interpoſita autoritate. g Facultatum & omnium charitatis officiorum, vt poſtea explicat. h Vtebantur Hebræi ſpiſſu minutis panibus, itaque potius frangebantur, quam cultris ſecarentur: ſic per fractionem panis conuictum illũ mutuum intellexerunt, atque adeò conuiuia qua celebrare ſolerent. Cum autem Agapas celebrarent, ſacram etiam Domini Cœnam ſoliti erant vſurpare, in quam iam tum temporis irrepſerant corruptela, quas emendat Paulus 1. Cor. 11. i 1. Grati & accepti toti populo.*

quotidie Ecclesiæ qui salui fierent.

CAP. III.

Petrus cum Iohanne in templum ascendens, 2 claudum sanat. 9 Populo ad miraculum concurrenti 12 Salutis mysterium per Christum exponit, 14 ingratitudinem eorum accusans, 16 & pœnitentiam ab illis postulans.

CÆterùm [1] Petrus & Iohannes simul ascendebant in templum, sub horam precationis *nempè* nonam.

2 Quidam autem vir claudus ab vtero matris suæ portabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab ijs qui ingrediebantur in templum.

3 Is quum vidisset Petrum ac Iohannem ingressuros in templum, rogauit vt eleemosynam acciperet.

4 Intentis autem in eum oculis Petrus cum Iohanne dixit, Aspice ad nos.

5 Ille igitur [a] attendebat eos, sperans se aliquid ab eis accepturum.

6 Petrus autem dixit, Argentum & aurum non est mihi: quod autem habeo hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.

7 Et prehensa manu eius dextera, erexit eum: illicò verò confirmati sunt pedes ipsius ac maleoli.

8 Et exiliens stetit, & ambulauit, & ingressus est cum eis in templum, ambulans & saliens, & laudans Deum.

9 Viditque eum totus populus ambulantem, & laudantem Deum.

10 Et agnouerunt eum esse qui ad *petendam* eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt pauore & stupore super eo quod ei contigerat.

11 Quum [b] teneret autem qui sanatus fuerat

CAP. III.

1 Christus claudum quendam natū, hominem notum omnibus, loco & tempore celebri per manus Apostolorum sanans, partim eos qui crediderant confirmat, partim alios credituros vocat.

a Animo & oculis.

b Vel eorum à quibus curatus fuerat amore, vel metu, ne si eos ex oculis semel amisisset, iterum claudus fieret.

Infra 540.

claudus Petrum & Iohannem, cucurrit totus populus ad eos in porticum qui appellatur Solomonis, expauefactus.

12 [2] Quo viso Petrus respondit populo, Viri Israelitæ, quid miramini super hoc, aut quid intentos oculos in nos habetis, quasi propria vi aut pietate effecerimus vt hic ambularet?

13 ‖ Deus ille Abraham & Isaac & Iacob, Deus *inquam*, Patrum nostrorum glorificauit Filium suum Iesum, quem vos prodidistis & abnegastis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse absoluendum.

14 Vos autem Sanctum illum & iustum abnegastis, & postulastis homicidam condonari vobis.

15 [c] Principem autē vitæ trucidastis, quem Deus excitauit à mortuis: cuius *rei* nos testes sumus.

16 Et per fidem in nomen ipsius, hunc quem conspicitis ac nostis, confirmauit nomen ipsius: fides inquam quæ per ipsum *est*, dedit isti integritatem hanc coram omnibus vobis.

17 Sed nunc, fratres, scio vos per ignorantiam *ista* fecisse, sicut & primores vestros.

18 Deus autem quæ pronuntiauerat per [e] os omnium Prophetarum suorum, Christum passurum, ita impleuit.

19 [3] Resipiscite igitur, & conuertimini, vt deleantur peccata vestra: postquam venerint tempora refrigerationis à conspectu Domini.

20 Et miserit prænuntiatum vobis Iesum Christum:

2 Miracula cō uincendis incredulis destinata sunt, ac proinde pessimē ijs abutuntur qui vel in ipsis miraculis vel in organis quibus Deo vti placet, obstupescentes, ex eo quod ad veri cultus (id est Christianismi) notitiam à Deo institutū est, idololatriæ & superstitionis stabiliendæ occasionem arripiunt.

3 Optimū quidem est Christum oblatum statim amplecti, sed ijs qui pro humanā becillitate tantum beneficiū neglexerint supereſt resipiscētiæ remediū. Opponendum est autem crucis ignominiæ, decretum Dei prædictum per Prophetas de Christo prius in terris crucifigendo, deinde è cœlis iudice & totius mundi instauratore apparituro, vt seruentur omnes credituri, & omnes increduli semel pereant.

c In seipso habentem vitam & causam vitæ. *d Quia fide amplexus est illum à mortuis excitatum, cuius nomen ex nobis audiit.* *e Quamuis multi fuerint Prophetæ, ori tamen numero singulari mentionem facit, vt indicet consensum Prophetarum.*

21 Quem

21 Quem oportet quidem [f] cœlo capi, vsque ad tempora restitutionis omnium, quæ *tempora* prædixit Deus per omnium os sanctorum suorum à seculo Prophetarum.

22 Moses etenim ad Patres dixit, ‖ [g] Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me: audietis eum in omnibus quæ loquutus fuerit vobis.

23 Futurum est autem vt [h] qui quis non auscultarit Prophetam illum, [i] disperdatur è populo.

24 Sed & omnes Prophetæ à [k] Samuele & ijs qui deinceps *sequuti sunt*, quotquot loquuti sunt, etiam prænuntiarunt dies istos.

25 [4] Vos estis [l] filij Prophetarum, & pacti quod pepigit Deus erga Patres nostros, dicens ad Abraham, ‖ Et in semine tuo benedictionem consequêtur omnes familiæ terræ.

26 Vobis primùm Deus [m] excitatum Filium suum Iesum misit, qui benediceret vobis, vnumquenque auertendo ab ipsius sceleribus.

Prophetæ destinati, & quibuscum fœdus est sanctum. *vel excitatum à mortuis, & in regnum suum exaltum.*

f 3. Cæloconti-*neri, vel recipi in cœlum.*

g Hac promissio est singularis & eximij cuiusdam Prophetæ, Deut. 18. 15, infra 7. 37.

h Ad verb. omnis anima, qua.

i Expugetur, siue perimetur sublatus de populo continuo vlc.

k Quo tempore regnum Israelis constitutum fuit.

4 Iudæi credêtes, primogeniti in regno Dei.

Gen 12. 3, galat. 3. 8.

l Quibus peculiariter facerunt

m Exhibitum mundo,

CAP. IIII.

1 Petrus & Iohannes 3 capti concilio sistuntur, 7 & 19 Christi causam agunt intrepidè. 24 Discipuli preces ad Deum fundunt. 32 Multi possessiones suas vendunt: 36 Inter quos & Barnabas numeratur.

1 LOquentibus [r] autem ipsis ad populum, superuenerunt sacerdotes & [s] Præfectus templi vel diligentio-

CAP. IIII.

1 Nulli sæpe res vel audaciores sunt Ecclesiæ hostes, quàm qui se vocant eius architectos: sed quò isti vehementius insaniunt, eò constantius perseuerant fideles serui Dei.

a Habuerant Iudæi copiolas quasdam ad templi sacrorumq; custodiam & præsidium, Mat. 27. 65. Hic erat præfectus dux aliquis, qualis fuit Eleazarus Ananiæ pontificis filius, iuuenis, audax & superbus, quum commotum fuit bellum Iudaicũ. Iosephus lib. 2. capta Iudæa.

plo & Sadducæi:

2 Molestè ferentes quòd docerent populum & annuntiarent in nomine Iesu resurrectionem e mortuis.

3 Et iniecerunt eis manus, posueruntque eo in custodiam in posterum diem. Nam erat iam vespera.

4 Multi verò eorum qui audierãt sermonem crediderunt: [b] & factus est numerus virorum, qua quinquies mille.

5 Factum est autem postero die, vt cogerentur [c] primores eorum & Seniores & Scribæ i Ieruſalem:

6 Et Annas Pontifex maximus, & Caiapha & Iohannes & Alexander, & quotquot erant [d] e genere Pontificio.

7 [2]Quum igitur statuissent eos in medio, per contati sunt, Qua potestate, aut [e] quo nomine vo hoc feciſtis?

8 Tunc Petrus repletus Spiritu Sancto dixi eis, Primores populi & seniores Israel,

9 [3] Quandoquidem [f] de nobis hodie quæsti habetur super beneficio in hominem ægrotum col *lato*, quomodo *videlicet* iste seruatus sit:

10 [4] Notum sit omnibus vobis, & toti po pulo Israel, per nomen Iesu Christi Nazareni quem vos crucifixistis, quem Deus excitauit a mortuis, per hoc *inquam* istum adstare in vestro conspectu sanum.

11 ‖ Hic est lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus est caput anguli:

12 Nec

2 In eos qui de successione personali (separata doctrinæ successione) gloriantes veros Verbi ministros oppugnant.

3 Lupi verorum pastorum successores, nec Dei, nec Ecclesiæ, sed suam causam agunt.

4 Is demùm verus est Pastor qui oues docet ab vno Christo pendere, vt qui iam non sit mortuus, sed mortis victor omne imperiũ obtineat.

Psal.118.22. esa.28.16, matth.21.42, marc.12.10, luc.20.17, rom.9.33, 1.pet.2.7.

b Volentes diminuere numerum, auxerunt. c Illi erant qui Sanhedrim constituebant, qui omnes erant ex tribu Iuda, antequam Herodes crudelissimè in familiam Dauidis sæuiret. d Ex quibus pontifices Legisque solebant, mutata iam annui muneris functione. e Qua authoritate. f Ad verb. in nos inquiritur.

12 Nec est in alio quoquam salus. nec enim [g] aliud nomen est [h] sub cœlo quod [i] datum sit inter homines, per quod oporteat nos seruari.

13 [5] Conspecta verò Petri in dicendo libertate & Iohannis, compertóque homines esse illiteratos & [k] idiotas, admirabantur, & agnoscebant eos cum Iesu fuisse.

14 Illum verò videntes stantem cum eis qui sanatus fuerat, nihil poterant contradicere.

15 Iussis autem ipsis extra concilium abire, [l] cōferebant inter se,

16 [6] Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? nam conspicuum signum editum esse per eos, manifestum est omnibus habitantibus in Hierusalem, nec possumus negare:

17 Sed ne *id* amplius serpat in populum, minaciter interminemur eis ne posthac vlli hominum loquantur in nomine isto.

18 Itaque vocatis ipsis, denuntiarunt ne omninò loquerentur vel docerent in nomine Iesu.

19 [7] Petrus autem & Iohannes respondentes dixerunt eis, An apud Deum iustum sit, vobis potius auscultare quàm Deo, iudicate.

20 Non enim possumus quæ vidimus & audiuimus, non loqui.

21 [8] Illi verò, non inuenientes quomodo punirent eos, additis minis eos dimiserunt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum fuerat.

22 Annorum enim erat amplius quadraginta homo ille in quo editum fuerat signum istud sanationis.

5 Hoc saltem obtinet seruorum Dei ingenua libertas, vt qui sub zeli larua delitescebant, tandē apertè se impios prodant,

6 Qui sibi placet in ignorātia, tandem fit etiā apertè & cōtra cōscientiam malus.

7 Sic parendū hominib⁹ quib⁹ subijcimur vt Deo in primis obsequamur.

8 Tantum abest vt liceat impijs quicquid libet, vt Deus etiam eo quod illis vult licere, ad amplificandā suā gloriam vtatur.

g Nō est alius vel alia vis cuiusquam siue authoritas. Ortum est autē illud genus loquēdi, Hebrais familiare, eo quod in periculis appellari soleant ij à quibus opē expectamus.

h Vspiam, significat autem imperij Christi amplitudinem.

i Sub. à Deo,

k Idiota, si opponitur Magistratui, significat priuatum: in mentione artificiorum studiorumq;, indoctum: in mentione dignitatis & præstantiæ, humilem & inhonoratum.

l Sub. sententias.

9 Apostoli sua pericula cum Ecclesiæ cœtu communicant. *Psal. 2. 1.*

10 Nec expauescendum nos oportet hostiũ minis, nec eorum insultus stolidè ridere: sed tum potẽtiæ tum beneuolentiæ Dei seriẽ meditationem (sicut vtraque nobis in Christo spectanda proponitur) aduersariorum tum viribus tũ maleuolentię opponẽdo, ad Patris præsidium confugere.

11 Deus visibili symbolo testatur Ecclesię suæ se eum esse qui terram & cœlum concutiendo, sit eam cõfirmaturus.

12 Exemplum verę Ecclesiæ, in qua viget tũ in doctrina tum in mutua charitate consensus: pastores autem veram doctrinam sincerè & constanter proponunt.

23 9 Dimissi autem *illi* venerunt ad suos, & annuntiauerunt quæ principes Sacerdotum & seniores ipsis dixerant.

24 10 Isti verò, quum *hæc* audissent, concorditer sustulerunt vocem ad Deum, dixeruntque, Domine, tu es Deus ille qui fecisti cœlũ & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:

25 Qui per os Dauid pueri tui dixisti, ‖ Cur fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania?

26 Adstiterunt reges terræ, & principes coacti sunt eôdem *loci* aduersus Dominum, & Christum eius.

27 Coacti sunt enim verè aduersus sanctum Filium tuum Iesum quem vnxisti, Herodes & Põtius Pilatus cum gentibus & [m] populis Israel,

27 [n] Vt facerent quæcunque [o] manus tua & consilium tuum prius definierat facienda.

29 Nunc igitur Domine, intuere in minas eorum, & da seruis tuis vt cum omni libertate loquantur sermonem tuum,

30 Manu tua à te extensa ad sanandum, *vtque* signa & miracula edantur per nomen sancti Filij tui Iesu.

31 11 Quum autem precati essent, commotus est locus in quo erant coacti: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquuti sunt sermonem Dei cum libertate.

32 12 Multitudinis autem eorũ qui crediderant, [p] erat cor & anima vna: nec quisquam aliquid eorum

m Etsi vnus esset populus Israel, numero tamen multitudinis effertur non tantum propter duodecim tribus, quarum singulæ populum constituebant, sed etiam propter ingentem multitudinem, quasi gentes multæ simul coijssent, vt Iud. 5. 14. n Scelerati, nihil tale cogitantes Dei consilium exequuntur, nec tamen eximuntur culpa. o Tu pro tua potestate, tuoque iure. p Consilium voluntasq; & omnes sensus congruebant.

rum

rum quæ habebat, ſuum eſſe dicebat, ſed erant eis omnia communia.

33 Et Apoſtoli magna vi edebant teſtimonium reſurrectionis Domini Ieſu: & gratia magna erat ſuper eos omnes.

34 [13] Nullus enim erat egens inter eos. quotquot enim erant poſſeſſores agrorum aut domorũ, vẽdentes adferebant pretia eorũ quę vẽdita fuerãt:

35 Et deponebant ad pedes Apoſtolorum. diſtribuebatur autẽ *hoc* ſingulis prout cuiq; opus erat.

36 Ioſes ergo qui cognominatus eſt Barnabas ab Apoſtolis (quod eſt, ſi interpreteris, filius conſolationis) Leuites, Cyprius genere,

37 Quum haberet agrum, vẽdidit eum, & attulit pecuniam, depoſuitque ad pedes Apoſtolorum.

13 Vera Charitas etiam cum ſuo diſpendio ſubleuat pauperũ inopiam, ſed ita vt ritè & ordinè omnia adminiſtrentur.

CAP. V.

1 Ananias ob fraudem interuerſi precij 5 exanimis corruit 10 & Sapphira eius vxor. 12 Per multa Apoſtolorum miracula 14 fides propagatur. 18 Carceri incluſos Apoſtolos 19 Angelus liberat, 26 & quum conſilio Sacerdotum ſiſtunt, 35 Gamalielis conſilio ſeruantur, 40 caſiq;, 41 Deum celebrant.

CAP. V.

1 Contrarijs exemplis docet Lucas quãtum ſit malum hypocriſis, præſertim eorũ qui ſub falſa zeli ſpecie volunt in Eccleſia eminere.

1 VIR [1] autem quidam nomine Ananias, cũ Sapphira vxore ſua vẽdidit poſſeſſionẽ:

2 Et [a] interuertit *aliquid* ex pretio, conſcia etiam vxore ſua: allatámque partem aliquam, ad pedes Apoſtolorum depoſuit.

3 Dixit autem Petrus, Anania, cur [b] impleuit Satanas cor tuum vt [c] mentireris *in* Spiritum ſanctum, & interuerteres ex pretio iſtius predij?

4 Nónne, ſi ſeruaſſes, manebat tibi, & venundatum in tua erat poteſtate? quid *erat* cur [d] induceres in animum rem iſtam? non es mentitus hominibus, ſed Deo.

5 Audiens autem Ananias hos ſermones, ce-

a Callidè ſurripuit.

b Prorſus occupauit.

c Cum enim prædiũ illud conſecraſſent Eccleſia, non dubitarunt partem pretij interuertere, quaſi illa res eſſet non cum Deo ſed cum hominibus, ideò poſtea eos dicit tentaſſe Deum.

d Indicatur conſultæ & deliberata fraus, & culpa hominis admittentis inſtinctus diabolicos.

cidit,& animam efflauit. Et obortus est timor magnus omnibus qui hæc audiebant.

6 Surgentes autem iuuenes corripuerunt eũ, elatúmque sepelierunt.

7 Interceſſit autem fermè horarum trium interuallum,quum vxor quoque ipſius, neſciẽs quod factum fuerat,ingreſſa eſt:

8 Dixit autem ei Petrus, Dic mihi,num tanti prædium vendidiſtis? Ipſa verò dixit,Etiam,tanti.

9 Petrus autem dixit ei, Quid *eſt* cur cõuenerit inter vos vt [e] tentaretis Spiritum Domini? ecce, pedes eorum qui ſepelierunt virum tuum, [f] ad oſtium *adſunt*, & efferent te.

10 Illico verò cecidit ad pedes eius, & animam efflauit. ingreſſi autẽ iuuenes inuenerũt eam mortuam, & elatam ſepelierunt iuxta virum ſuum.

11 [1] Et obortus eſt timor magnus toti Eccleſię, & omnibus qui hæc audiebant.

12 Per manus autem Apoſtolorum ędebantur ſigna & miracula multa in populo: (& erant concorditer omnes in porticu Solomonis.

13 Reliquorum autem nemo audebat ipſis adhærere: ſed [g] magnificabat eos populus.

14 Magis autem accreſcebat multitudo credẽtium in Domino, virorum ſimul ac mulierum.)

15 Adeò vt in plateas efferrent ægrotos,& ponerent in lectis ac grabbatis, vt venientis Petri vel vmbra inumbraret aliquem eorum,

16 Conueniebat autem etiam vulgus vicinarũ vrbium in Hieruſalem, adducens ægrotos ac vexatos à ſpiritibus impuris; qui ſanabantur omnes.

17 [2] Exurgens autem Pontifex maximus, & omnes qui cum eo erant (quæ eſt [h] ſecta Sadducæorum)

e Quoties mala cõſcientia ſit aliquid, toties homines in ſeipſos ſententiam ferũt, & quantum in ſe eſt Deũ ad irã prouocant quaſi de induſtria volẽtes periculum facere an ſit iuſtus & Omnipotens.

f Aduentant.

1 Dominus mirifica ſua virtute alios cohibet ne Eccleſiæ noceant, alios in timore ſui retinet, alios denique ad ſe allicit.

g Magnis laudibus efferebat, Vide Luc. 1. 46.

2 Quo magis creſcit Eccleſia, creſcit Satanæ furor ac proinde à minis ad carcerẽ venitur.

h Hæreſeos nomine vtitur, hæreſis autem electionẽ ſignificat, inde pro recta formula diſciplina, ſectione, ſtudio & ratione vitæ ſumitur, quod ſectam Latini vocarũt: initio fuit vocabuli vſus medius, ſed tãdem nonniſi in vitio poni cœpit, vnde hæreticus qui à doctrina ſana ita aberrat, vt contempto Dei & Eccleſiæ iudicio, in ſententia permaneat, & Eccleſiæ concordiam violet.

cæorum) repleti ſunt inuidia:

18 Et iniecerunt manus in Apoſtolos, poſueruntque eos in cuſtodia publica.

19 [3] Sed Angelus Domini per noctem aperuit fores carceris: eductiſque illis, dixit,

20 [4] Ite, & ſtantes loquimini populo in templo omnia [i] verba vitæ huius.

21 [5] *Illi* verò quum *hæc* audiſſent, introierunt ſub diluculum in templum, & docebant. Adueniens autem Pontifex maximus, & qui cum eo *erant*, conuocauerunt concilium & vniuerſum ſenatum filiorum Iſrael: miſeruntque in carcerem *miniſtros* à quibus illi adducerentur.

22 Quum autem veniſſent miniſtri, non inuenerunt eos in carcere: *quod* reuerſi annuntiauerunt,

23 Dicentes, Carcerem quidem inuenimus clauſum quàm tutiſſimè, & cuſtodes extrà ſtantes ante fores: quum aperuiſſemus autem, neminem intus inuenimus.

24 Vt verò audierũt hos ſermones & Pontifex maximus & præfectus templo, principeſque Sacerdotum, ambigebant de illis quónam hoc euaſurum eſſet.

25 [6] Adueniens autem quidam nuntiauit eis, Ecce, viri quos conieceratis in carcerem, ſtant in templo, & docent populum.

26 [7] Tunc præfectus abiens cum miniſtris, adduxit eos, non *tamen* per vim. (timebant enim populum ne lapidarentur.)

27 Adductos autem eos ſtatuerũt in concilio: & interrogauit eos Pontifex maximus.

28 Dicens, Nónne [k] etiam atque etiam denuntiauimus vobis ne doceretis in nomine iſto? & ecce, repleuiſtis Hieruſalem doctrina veſtra, & vultis ſuper nos [l] inducere *effuſum* ſanguinem hominis iſtius.

3 Angeli ſiunt ſeruorum Dei miniſtri.

4 Ideo liberat ſuos Dominus vt eo animoſi[9] hoſtes laceſſant.

i Verba quibus annuntiatur ad vitam via.

5 Dominus ex alto ridet hoſtium ſuorum conatus.

6 Quo aperti[9] ſe prodit Chriſti virtus, eo magis creſcit coniuratorum ipſius hoſtium veſania.

7 Tyrãni Deũ nõ metuẽtes, coguntur ſeruos ſuos metuere.

8 Tyrãnis proprium eſt mãdata ſua pro omni ratione obtrudere.

k Ad verb. præcipiendo præcepimus, Heb. id eſt, enixè atque modis omnibus.

l Facere nos homicidij reos, illius hominis quem ne nominare quidẽ volunt.

9 Nulli homini nisi secundum Deum parendum est.

10 Christus inuitis suis hostibus, princeps & seruator Ecclesiæ cõstitutus est, ac reipsa declaratus.

11 Non satis est rectum esse finem, sed etiã pro vocationis ratione ad eum progrediendum est.

12 Christus in ipsa hostium turba, quoties ita expedit, inuenit causæ suæ patronos.

13 Cauendum in religionis negotio in primis nequid præter vocationem, zeli prætextu, audeamus.

29 [9] Respondens autem Petrus & Apostoli dixerunt, Obedire oportet Deo potius quàm hominibus.

30 [10] Deus Patrum nostrorũ excitauit Iesum, quem vos interfeciſtis ſuſpenſum in ligno.

31 Hunc *inquam* Deus dextra ſua euectum *conſtituit* principem ac ſeruatorem, vt det reſipiſcentiam Iſraeli & remiſſionem peccatorum.

32 [11] Et nos ſumus ei teſtes horum quæ dicimus: atque etiam Spiritus ſanctus, quem dedit Deus ijs qui obediunt ipſi.

33 At illi *his* auditis [m] ſtrendebant, & conſilium inibant eos interimendi.

34 [12] Surgens autem in conſilio quidam Phariſæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, quem totus populus in pretio habebat, iuſſit vt pauliſper abducerent foras Apoſtolos:

35 Et dixit illis, Viri Iſraelitæ, attendite vobis ipſis quod ad iſtos homines *attinet*, quid facturi ſitis.

36 [13] Nam ante hæc tempora, exortus eſt Theudas, dicens ſe [n] aliquem eſſe, cui adhæſit numerus virorum circiter quadringentorum: qui interemptus eſt, & omnes qui aſſenſi ſunt ei, diſſoluti ſunt, & ad nihilum redacti.

37 Poſt hunc exortus eſt Iudas ille Galilæus temporibus deſcriptionis, & auertit populũ multum poſt ſe: perijt & ille, & omnes qui aſſenſi fuerant ei diſperſi ſunt.

38 Et nunc dico vobis, [o] abſtinete ab hominibus iſtis, & ſinite eos: quoniam ſi eſt ex [p] hominibus conſilium ſiue opus hoc, diſſoluetur:

39 Sin ex Deo eſt, non poteritis diſſoluere, *ac*

m *Significatur animi irati acerba perturbatio, trãſlatione ſumpta ab ijs, qui ſerra cum ſtridore ſcinduntur.*

n *Alicuius nouimus.*

o *Diſſuadet ſuos ab Apoſtolorum cæde, nec Romanum magiſtratum appellandum eſſet, quia nihil Iudæi impatientius ferebant, quàm Romanorum tyrannidem confirmari.* p *Fictum & commentitium.*

neſcio

nescio an etiam cum Deo pugnare comperiamini.

40 Paruerunt autem ei: & quum aduocassent Apostolos, cæsis denuntiarunt ne loquerentur in nomine Iesu: & dimiserunt eos.

41 [14] Ipsi ergo gaudentes profecti sunt à conspectu concilij: quòd digni habiti essent qui pro nomine Iesu contumelia afficerentur.

42 Et quotidie in [q] templo & domi non cessabant docere & Euangelizare Iesum Christum.

[14] Verbis ferendis assueti Apostoli, tandem ipsis verberibus assuefiũt, & ita quidem vt eò euadant fortiores.

q Publicè & priuatim.

CAP. VI.

1 Apostoli 3 Ministrandi officium delegant 5 septem delectu virius: 8 Inter quos Stephanus fidei plenus, 12 captus 13 violatæ legis Mosis accusatur.

1 CÆterùm [1] per eos dies quum multiplicarentur discipuli, ortum est murmur [2] Græcorum aduersus Hebræos, quòd ipsorum viduæ despicerentur in [b] ministerio quotidiano.

2 [2] Itaque duodecim illi, aduocata multitudine discipulorum, dixerunt, Non est [c] æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare [d] mensis.

3 [3] Despicite ergo fratres ex vobis viros septem, idoneo testimonio ornatos, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos præficiamus huic negotio:

4 Nos verò in precibus & administratione Sermonis perdurabimus.

5 Placuit autẽ hæc oratio toti præsenti multitudini: & elegerunt Stephanum, virum plenum fide ac Spiritu sancto, || & Philippum, & Procho-

CAP. VI.

1 Satan foris frustrà oppugnatam Ecclesiam, intestina dissẽsione adoritur. Apostoli verò ex eo ipso arripiunt optimã constituendæ Ecclesiæ occasionem. *Infra, 11. 8.*

2 Diuersa sunt (autoribus Apostolis) nec temerè cõiungenda, docendi Verbi & administrãdi Ecclesiastici ęrarij munera. Apostoli verò ne Diaconos quidem nisi conscia Ecclesia, elegerunt. 3 In Diaconis, (nedum in pastoribus) eligendis præeat oportet tum doctrinæ tum morum examen.

a Eorum qui ex Græcis Iudæorum religionem erant amplexi. b Distributione rerum necessariarum. c Tale est, vt placere non debeat. d Comminus, quãquam mensarum nomine, cætera etiam munera intelliguntur, quæ sunt eiusmodi, vt quæ ad curam pauperum pertinent.

rum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum Proſelytum Antiochenſem.

6 [4] Quos ſtatuerunt in conſpectu Apoſtolorum: qui quum precati eſſent, [c] impoſuerunt eis manus.

7 [5] Itaque ſermo Dei creſcebat, & valdè multiplicabatur numerus diſcipulorum in Hieruſalem: multaque turba Sacerdotum auſcultabat [f] fidei.

8 [6] Stephanus verò plenus fide ac [g] potentia: edebat miracula & ſigna magna in populo.

9 [7] Exorti ſunt autem quidam [h] è ſynagoga quæ dicitur Libertinorum, & Cyrenæorum, & Alexandrinorum, & eorum qui ſunt ex Cilicia & Aſia, altercantes cum Stephano.

10 [8] Sed non potuerunt reſiſtere ſapientiæ & Spiritui per quem loquebatur.

11 Tunc ſubiecerunt quoſdam qui dicerent ſe audiuiſſe eum loquẽtem verba blaſphema in Moſen & Deum.

12 [9] Commoueruntque plebem & ſeniores & Scribas: & eum adorti, correptum adduxerunt in concilium.

13 [10] Statueruntque falſos teſtes qui dicerent, Homo iſte nõ ceſſat loqui verba blaſphema aduerſus locum hunc ſanctum & Legem.

14 Audiuimus enim eum quum diceret, Ieſum

4 Vetus Eccleſia ritè electos, manuum impoſitione Deo veluti conſecrauit.
5 Fœlix tentationis exitus.
6 Eccleſiam ſuam Dominus verbis primùm, deinde carcere, ac demùm etiam verberibus præparatam, tandem ad ſanguinem vſque & cædes cum Satana & mundo fœliciter committit.
7 Academiæ iam olim falſis paſtoribus addictæ fuerunt Satanæ flabella.
8 Falſi doctores quia vinci nolunt, à diſputationibus ad manifeſtas calumnias conuertuntur.
9 Prima Eccleſiæ Chriſtianæ cruenta perſequutio ex Sacerdotum concilio, ſuggerentibus Academiarum doctoribus, exorta.
10 Exemplum calumniatorum, ex ijs quæ benè ac verè dicta ſunt, falſas concluſiones colligentium.

c Hic totus ritus ab Hebræis fluxit, qui hac formula vtebantur, tum in publicis, ac victimarum conſecrationibus, tum in precibus ac benedictionibus primatis, vt liquet ex Gen. 48. hunc ritum ſeruauit Eccleſia, 1. Timoth. 5. 22, infra 8. 16, ſed nulla hic fit mentio chriſmatis, raſura, crucis, &c. f Metonymia, 3. Doctrina Euangelica. g Eximijs ac excellentibus donis. h Ex cœtu, & veluti ex gymnaſio.

iſtum

istum Nazarenum destructurum hunc locum, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moses.

15 Tunc intentis in eum oculis, omnes qui sedebant in concilio, [i] viderunt faciem eius quasi faciem Angeli.

i Singularem & eximiam speciem fuisse vultus Stephani his verbis indicatur, in animi securitate, & conscientia bona, & caussa fiducia: Orationem enim habituri Stephani vultum condecorauit Deus, vt aspectu statim ipso percelleret animos Iudæorum.

CAP. VII.

1 Stephanus causam dicens ostendit electos à Deo fuisse Patres, 20 priusquam natus esset Moses, 47 & staret Templum: 44 Externos verò omnes ritus ad cœleste exemplar formatos fuisse. 54 Stridentes dentibus Iudæi, 59 lapidibus illum obruunt.

1 DIxit [1] autem Pontifex maximus, Num hæc ita habent?

2 [2] Ipse verò dixit, Viri fratres & patres, audite, ‖ [a] Deus ille gloriæ visus est patri nostro Abrahæ quum esset in [b] Mesopotamia, priusquam habitaret in Charrhan:

3 Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni in terram quamcunque indicaro tibi.

4 Tunc exijt è terra Chaldæorum, & habitauit in Charrhan. Et illinc, postquam mortuus est pater eius, transtulit eum in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

5 Nec dedit ei possessionem in ea, [c] ne vestigium quidem pedis: quanuis [d] pollicitus esset se illam daturum ei obtinendam, & semini eius post eum, quum non haberet prolem.

CAP. VII.

1 Admittitur quidē ad causam dicendam Stephanus, sed vt iuris obtentu damnetur. *Gen.12.4.*

2 Testatur Stephanus se veros illos Patres & vnicum illum verum Deum agnoscere: simulq; docet illos esse templo, & omni illo legali cultu, antiquiores, ac proinde aliud esse ponendū veræ religionis fundamentū, gratuitū videlicet fœdus.

a Potens ille Deus gloriæ & maiestatis plenus. b Cùm postea ver.4. dicat Abrahamum exijsse è Chaldæa, palàm est Mesopotamiam vicinam Chaldæam continuisse, sic Plinius libr.6.cap.27. c Ne tantillum quidem, vt in solo suo posset figere pedem. d Possessionis promissio certa fuit & pertinens ad Abrahamum, tametsi posteritas demùm eius, illam possidendo occupauerit: est autem Synecdoche.

Gen.15.13.16.

3 Stephanus diligenter etiam commemorat Patrum quorundam horrenda scelera, vt Iudæos doceat nõ temerè acquiescendum esse in Patrum autoritate & exemplis.

Gen.17.9.
Gen.21.2.
Gen.25.24.
Gen.29.33, & 30.5, & 35.23.
Gen.37.28.
Gen.41.37.

e Anni quadringenti numerantur ab initio exorti seminis Abrahami. i. à nato Isaaco: quadringenti autem & triginta anni, qui narrantur à Paulo Gal.3.17. ab eo tẽpore quo Abraham vnà cum patre exiuit ex Vr Chaldæorum.

Gen.42.1.
Gen.45.4.
Gen.46.6.
Gen.49.33.

6 Loquutus autem est ita Deus, || Erit *inquit* semen tuum inquilinum in terra aliena, vbi seruituti subijcietur, & malè accipietur [e] annis quadringentis.

7 Sed gentem cui seruierint puniam ego, dicit Deus: & post hæc exibunt, & *ipsi* seruient mihi in loco isto.

8 || Deditque ei pactum Circuncisionis: || & ita *Abraham* genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo || Isaac autem *genuit* Iacob, || & Iacob duodecim Patriarchas.

9 [3] Patriarchæ vero inuidia moti || Ioseph vendiderunt *abducendum* in Ægiptum, [f] sed erat Deus cum eo.

10 Et eruit eum ex omnibus ipsius oppressionibus, || deditque ei [g] gratiam & sapientiam coram Pharaone rege Ægypti, qui constituit eum præfectum Ægypto & toti domui suæ.

11 Venit autem fames in vniuersam terram Ægypti & Chanaan, & oppressio magna: & non inueniebant cibos Patres nostri.

12 || Quum audisset autem Iacob esse triticum in Ægypto, misit Patres nostros primùm.

13 || Et in secunda *profectione* agnitus est Ioseph à fratribus suis, & innotuit Pharaoni genus Ioseph.

14 Missis autem *nuntijs* Ioseph accersiuit patrem suum Iacob, omnemque cognationem suam, capitum septuagintaquinque.

15 || Descendit ergo Iacob in Ægyptum: || obijtque ipse & patres nostri.

16 Qui [h] translati sunt in Sichem, & positi in

f Hebr. quo peculiaris Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim ab ijs abesse, quos iuuare non sustinet: contra præsens illis, quos ex maximis quibusque periculis eripit.

g Vt gracioſus esset nomine sapientiæ coram Pharaone. *h Patriarchæ filij Iacob, quamuis solius Ioſephi fiat mentio, Ioſ 24.32.*

sepulchro

sepulchrò, ‖ quod emit Abraham pretio argenti à filijs Emmor *filij* Sichem. *Gen.23.16.*

17 Quum autem appropinquaret tempus promissionis cuius *causa* Deus iurauerat Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in Ægypto,

18 Vsquequò exortus est alius rex qui non nouerat Ioseph:

19 Hic *i* aduersus genus nostrum ingeniosus, malè accepit patres nostros, *adeò vt* exponerent infantes suos ne soboleſcerent.

20 Quo tempore natus est Moses, qui fuit *k* diuinitus venustus: & nutritus fuit tribus mensibus in domo patris sui.

21 Expositum autem illum sustulit filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi *l* pro filio.

22 Et eruditus est Moses omni sapientia Ægyptiorum: eratque potens dictis & factis.

23 Vt verò expletum est ei quadraginta annorum tempus, subijt in cor eius vt inuiseret fratres suos filios Israel.

24 ‖ Et quum vidisset quendam iniuria affici, tutatus est, & percusso Ægyptio, vindicauit eum qui opprimebatur.

25 Existimabat autem fratres suos intelligere Deum per manum ipsius dare eis salutem. At illi non intellexerunt.

26 ‖ Porrò sequenti die visus est ipsis pugnantibus, & compulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres estis vos: cur alij alios iniuria afficitis? *Exod.2.13.*

27 Is autem qui iniuria afficiebat proximum, repulit eum, dicens, ‖ Quis te constituit principem & iudicem super nos?

28 Num tu me vis interimere, quemadmodum interemisti heri Ægyptium?

29 Ad hūc autē sermonē Moses fugit, & factus est aduena in terra Madiam, vbi genuit duos filios.

i Solerter excogitauit aduersus genus nostrū, nempè iubendo vt exponerentur mares.

k Dei benignitate & fauore nascebatur ille puer, vt esset aspectus illius elegans.

l Vice filij.

Exod.2.11.

Exod. 23. 20. Filium Dei nunc Angelum vocat, Ipse est enim magni consilij Angelus, & ideò paulò post demonstrat eum dicentem Mosi, Ego Deus illa patrum tuorũ, &c.

30 Expletis verò annis quadraginta, ‖ visus est ei in deserto montis Sina [m] Angelus Domini in flammeo igne rubi.

31 Moses autem vt conspexit, admiratus est visum: & quum accederet ad considerandum, exitit ad eum vox Domini, *dicentis*,

32 Ego *sum* Deus ille patrum tuorum, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moses non audebat considerare.

33 Dixit autem ei Dominus, Solue soleas pedum tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.

34 Vidi, vidi vexationem populi mei qui *est* in Ægypto, & suspiria eorum audiui, & descendi vt eruam eos: nunc ergo veni, mittam te in Ægyptũ.

35 Hunc Mosen quem abnegauerant, dicentes, Quis te constituit principem & iudicem? hunc *inquam*, Deus principem & redemptorem misit, [n] ductu Angeli qui visus fuerat ei in rubo.

36 ‖ Hic eduxit illos editis miraculis & signis in Ægypto, & in rubro mari, ‖ & in deserto, annis quadraginta.

37 [4] Hic est Moses ille qui dixit filijs Israel, ‖ Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester è fratribus vestris sicut me: eum audite.

38 ‖ Hic ille est qui fuit in congregatione in deserto, cum Angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cum Patribus nostris, qui *que* excepit viua [o] eloquia quæ nobis traderet.

39 Cui noluerunt auscultare patres nostri, sed repulerunt *eum*, & auersi sunt corde suo in Ægyptum:

40 Dicentes Aharoni, ‖ Fac nobis deos qui præeant nobis. Mosi enim isti qui eduxit nos è terra Ægypti, nescimus quid contigerit.

41 Et

m *Ad verbum*, manu, *i. potestate.*

o Logia *Graci vocant oracula diuinitus demissa, orationes sancta.*

Exod. 7. 8. 9. 10. 11. 14.

Exod. 16. 1.

Deut. 18. 15, supra 3. 22.

Exod. 19. 2.

Exod. 32. 1.

4 Agnoscit Mosen pro legislatore, sed ita vt eius ipsius testimonio probet Legem in perfectius quippiã (nẽpe in propheticum mutatus, quod in Christum, prophetarum caput, refabatur) respexisse.

41 Et [p] vitulum fecerunt per illos dies, obtuleruntque sacrificium idolo, & oblectarunt sese operibus manuum suarum.

42 Auertit autem se Deus, & [q] tradidit eos in seruitutem [r] exercitus cœli: sicut scriptum est in libro Prophetarum, || Num victimas & oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

43 Imò [s] baiulastis tabernaculum Moloch, & sidus dei vestri Rempham, quas figuras fecistis vt eas adoraretis: itaque transferam vos trans Babylonem.

44 [5] Tabernaculum [t] testimonij fuit patribus nostris in deserto, prout præceperat || is qui dixerat Mosi vt faceret illud secundum exemplar quod viderat.

45 || Quod etiam [u] acceptum introduxerunt patres nostri cum Iesu in [x] possessionem Gentium, quas expulit Deus [y] à conspectu patrum nostrorum, || vsque ad dies Dauid,

46 Qui fuit in gratia apud Deum, petijtque vt inueniret tabernaculum Deo Iacob.

47 || [6] Solomon autem ædificauit ei ædem.

48 || Sed Excelsissimus ille in manufactis templis non habitat, sicut Propheta dicit,

49 || Cœlum mihi thronus est, terra autem, scabellum pedum meorum. Quam ædem ædificabitis mihi? dicit Dominus: aut quis est locus requietis meæ?

50 Nónne manus mea fecit hæc omnia?

5 Fuit quidē erectum tabernaculum à Mose, sed quod homines reuocaret ad illud exemplar quod viderat in mōte. *Amos.5.25.*

6 Templū quidem à Solomone extructum est, Dei mandato: at non ea conditione, vt maiestas Dei esset in eo inclusa. *Exod.25.40. hebr.8.5. Iosue 3.14. 2.Reg.2.16. psal.13.3. 1.Reg.6.1. 1 paral.17.12. Infra 17.24. Esa.66.1.*

p Quæ superstitio fuit Ægyptiacæ idololatria, apud hos enim & Apis mirificus vitulus cultū habuit diuinum, ac vaccarum simulacra insignia fuerunt, Herodotus lib.2. q Eos à suo spiritu destitutos tradidit Satanæ & peruersis cupiditatibus, vt seruirent stellis. r Per exercitum cœli hoc loco non intelligit Angelos, sed lunam, solem, & reliquas stellas, Deut.17.3. s In humeros vestros sublatum tulistis. t i. Conuentus. u Per manus traditum. x Metonymicè intelliguntur regiones quæ à Gentibus obtinebantur. y Quas Deus expulit, vt ingredientibus maioribus nostris, cederent harum regionum possessionem.

Ierem.9.26, Ezech.44.9.
7 Stephanus zelo Dei incensus, tandē etiam suos iudices iudicat.

51 ‖ [7] Duri ceruice, & [z] incircuncisi corde & auribus, vos semper Spiritui sancto obnitimini, sicut patres vestri, *ita* & vos.

52 Quem Prophetarum non sunt persequuti patres vestri? trucidarunt, inquam, eos qui prænuntiarunt aduentum Iusti illius, cuius nunc vos proditores & occisores fuistis.

Exod.19.1.
8 Satan deprehensus, apertiùs furit.
9 Quo propius mortem accedūt martyres, eo propius Christum intuentes, in cœlum assurgunt.
10 Zelus tum hypocritarum tum etiam superstitiosorū, tandem in manifestam rabiem exit.
11 Fides & charitas veros Dei seruos ad extremum vsque halitum comitantur.

53 ‖ Qui accepistis Legem [a] per dispositionem Angelorum, nec seruastis.

54 [8] Audientes autem hæc, frendebant cordibus suis, & [b] stridebant dentibus in eum.

55 [9] Quum autem esset plenus Spiritu sancto, intentis in cœlum oculis vidit gloriam Dei; & Iesum [c] adstantem ad dextram Dei.

56 Et ait, Ecce, conspicio cœlos apertos, & Filium hominis adstantem ad dextram Dei.

57 [10] Exclamantes autem *illi* voce magna, continuerunt aures suas, & [d] irruerunt concorditer in eum.

58 Et eiectum eum ex vrbe lapidabant: [e] testes autem deposuerunt pallia sua ad pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.

59 Lapidarunt igitur Stephanum, inuocantem & dicentem, Domine Iesu, suscipe Spiritum meum.

60 [11] Positis autem genibus, clamauit voce magna, Domine, ne [f] statuas eis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset, [g] obdormiuit.

z *Incircuncisi sunt corde, qui in natura adhuc vitijs demersi, hærent: alioqui carne erant omnes Iudæi circuncisi, duplex ergo fuit circunciſio, Vide Paul. Rom.2.28.* a *Angelorum ministerio.* b *Translatio, vt supra 5.33.* c *Paratum ad me confirmandum in veritatis confessione, & recipiendum ad sese.* d *Violentus ille fuit impetus, animaduersio enim tunc Iudæis concessa non erat, vt apud Pilatum intentur, dicentes, Non licere sibi occidere quenquam: ideò Ioseph. lib.20. refert ab Anano Sadducæo interfectum fuisse Iacobum fratrem Domini, eoq; nomine accusatum fuisse apud Albinum præsidem.* e *Cautum erat in Lege, vt testes lapidationem auspicarentur, Deut.17.7.* f *Statuendi vocabulo, intelligit firmam ac perennem peccati imputationem.* g *Vide 1.Thess.4.13.*

CAP.

CAPVT VIII.

1 Dum Stephanum lugent pij, 3 Saulus Ecclesiam vastat. 5 Philippus Samariæ Christum prædicat. 9 Simonis magi 18 auaritia notatur. 26 Philippus 27 Eunuchum Æthiopem 38 baptizat.

1 Christus hostium rabie ad propagandum regnum suum abutitur.

1 SAulus [1] autem consenserat in necem eius. Orta est verò per id tempus persequutio magna aduersus Ecclesiam quæ *erat* Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 Stephanum mortuum sancti lugent & sepeliunt, singulari fidei & charitatis exẽplo: inuocat autem nemo.

2 [2a] Extulerunt autem vnà Stephanum viri religiosi, fecerunt q; planctum magnum super eum.

3 [3] Saulus verò vastabat Ecclesiam, intrans in singulas domos: & trahens viros ac mulieres, tradebat *eos* carceri.

3 Fidelium dispersio, fit Ecclesiarum vnio.

4 Illi igitur dispersi peragrabant *regionem*, euangelizantes sermonem *Dei*.

4 Philippus antea diacon⁹ in Hierusalem, fit à Deo extra ordinem Euangelista.

5 [4] Philippus verò quum peruenisset in vrbem Samariæ, prædicabat eis Christum.

5 Christus Satanam (quotiescunque libuit) victum velut in triumpho ducit, ijs ipsis spectantibus quos fascinauit.

6 Attendebant autem turbæ concorditer ea quæ à Philippo dicebantur, audientes, & videntes signa quæ edebat.

7 Spiritus enim impuri ex multis qui *eis* tenebantur, exibant, clamantes voce magna: multi autem paralytici & claudi sanati sunt.

8 Et gaudium magnum fuit in illa vrbe.

9 [5] Vir autem quidam nomine Simon, antea in vrbe illa exercuerat artem [b] magicam, & gentem Samariæ [c] obstupefecerat, dicens se esse quempiam magnum.

10 Quem attendebant omnes à minimo vsque ad maximũ, dicentes, Iste est virtus illa Dei magna.

11 Attẽdebant autem eũ propterea quòd multo tempore magicis artibus eos obstupefecerat.

a Inter piorum officia quæ hoc loco recensentur, nulla fit mentio conditarum reliquiarum.

b Magia primùm in bonam partem sumebatur, nomine à Persis ducto, apud quos Magi sunt sapientes, postea sumptum est in malam. *c Ita sibi suis præstigijs conciliarat Samaritanos, vt eos quodam furore amentes toti essent illi addicti.*

6 Impij quoque & reprobi interdum coguntur bonum Dei donũ gustare, sed quod mox euomant.

7 Petrus, non iam primas, sed Apostolici collegij legatus, & quidem addito Iohanne collega, pro authoritate sibi cõmissa, Ecclesias Samaritanas iactis à Philippo fũdamẽtis superstruunt.

8 Ambitio & auaritia hypocritas tandem ex suis latebris eliciunt.

9 Simonis, nõ Petri, sed magi, sunt successores qui res sacras aut emunt aut vendunt.

10 Bene de summis etiam peccatoribus sperandum, quoad eius fieri potest.

12 Quum verò credidissent Philippo euangelizanti quæ ad regnum Dei & nomen Iesu Christi *pertinent*, baptizabantur tum viri tum mulieres.

13 [6] Simon verò, & ipse credidit: & baptizatus perdurabat apud Philippum: & conspiciens signa & virtutes magnas edi, obstupefiebat.

14 [7] Quum autem audissent Apostoli qui erãt Hierosolymis, Samariam recepisse Sermonẽ Dei, miserunt ad eos Petrum ac Iohannem.

15 Qui quum descendissent, precati sunt pro eis vt acciperent [d] Spiritum sanctum.

16 (Nondum enim in quenquam illorum illapsus fuerat, sed baptizati tantùm fuerant in nomine Iesu)

17 Deinde imposuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum sanctum.

18 [8] Quum autem conspexisset Simon per impositionem manuum Apostolorum dari Spiritum sanctum, obtulit eis pecunias,

19 Dicens, Date etiam mihi potestatem istam, vt cuicunque imposuero manus, recipiat Spiritum sanctum.

20 [9] Petrus autem dixit ei, Argentũ tuum tecũ pereat, qui donũ Dei existimaris pecunijs acquiri.

21 Non est tibi pars neque sors in [e] hoc negotio: cor enim tuũ non est [f] rectũ in Dei conspectu.

22 [10] Resipisce igitur ab ista malitia tua, & roga Deum, si forte remittatur tibi cogitatio cordis tui.

23 Video enim te in [g] felle amarissimo, & [h] nexu iniustitiæ positum.

d Eximia illa dona, quibus ornatos illos esse oportebat, præsertim qui præficiendi erant Ecclesiæ. *e In hac doctrina quam annuncio.* *f Vere rectum, & sine simulatione.* *g Fel amaritudinis, vocat interiorem cordis malitiam, & virus illud diabolica impietatis, quo Magus iste totus erat repletus: dicitur autem Magus ille esse in felle, quasi oppressus esse totus felle, & in ea sepultus.* *h Iniquitatis vinculis irretitum.*

24 Respondens

24 Respondens autem Simon dixit, Precamini vos pro me apud Dominum, nequid me inuadat istorum quæ dixistis.

25 Illi igitur testificati, & loquuti sermonem Dei, reuersi sunt Hierosolymam, & multis vicis Samaritanorum euangelizarunt.

26 [11] Angelus autem Domini loquutus est Philippo, dicens, Surge & vade meridiem versus, ad viam quæ ab Hierusalem descendit Gazam: quę est deserta.

27 Is igitur surgens profectus est: & ecce, quidam Æthiops eunuchus, [i] dynastes Candaces reginæ Æthiopum, qui præerat vniuersis illius opibus, veneratque adoraturus in Hierusalem,

28 Reuertebatur sedens in curru suo, legebatque Esaiam Prophetam.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum.

30 Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem Esaiam Prophetam, & dixit, Nempe intelligis quæ legis?

31 At ille ait, Quî enim possim, nisi quis mihi [k] prærierit? Et precatus est Philippum vt ascenderet, sederetque secum.

32 [12] Locus autem Scripturæ quem legebat, hic erat, || Vt ouis ad mactationem ductus est: & vt agnus coram suo tonsore mutus, ita non aperuit os suum.

33 [l] In ipsius deiectione iudicium eius sublatum est: [m] seculum autem eius quis enarrabit? quoniam tollitur è terra vita eius.

34 Respondens autem Eunuchus Philippo, dixit, Rogo te, de quo Propheta hoc dicit? de seipso,

11 Christus gratis vocans quoscunque libuit Philippo nihil tale cogitante, ad eunuchum imprudentem erudiendum & baptizãdum vsus, in Æthiopiã vsq; regni sui limites profert.

12 Arcana Dei prouidentia reguntur etiam quæ maximè videntur fortuita.

i *Opibus & potestate insignis apud Candacem. Candace autem nomen commune erat Reginarum Æthiopiæ.*

k *Ad verb. viã ad intelligendum demonstret, vel sit dux itineris Esa. 33.7.*

l *Hebr. veritate Ex claustro & iudicio assumptus est. Claustri autem nomine intelligit sepulchrum ipsaque ad eò mortis vincula, iudicii autem supplicium quo affectus est, & miserabilem illam conditionem, quam subijt Christus nostra causa, Patris iram sustinens.*

m *Quandiu æuum ipsius sit duraturum. Nam Christus excitatus ex mortuis amplius non moritur, Rom. 6.9.*

an de alio quopiam?

35 Tum Philippus aperto ore suo, & incipiens à scriptura ista, euangelizauit ei Iesum.

36 Quum verò pergerent in via, venerunt ad quandam aquam: tum ait Eunuchus, En aquam: quid prohibet me baptizari?

37 [13] Dixit verò Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Respondens autem *ille* dixit, [n] Credo Filium Dei esse Iesum Christum.

38 Iussitque sisti currum: ac descenderunt ambo in aquam, Philippus simul & Eunuchus: & *ille* baptizauit eum.

39 Quum autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, nec amplius vidit eum Eunuchus, pergebat enim in via sua gaudens.

40 Philippus autem inuentus est Azoti: & pretereiens euangelizauit vrbibus, vsquedum veniret Cæsaream.

17 Professio fidei in adultis baptizãdis requiritur, ac proinde Baptismo non tunc primùm in Christũ itiferimur, sed iam insiti confirmamur.

n *Summa confessionis necessaria ad Baptismũ.*

CAP. IX.

2. Saulus Damascum petens, 4. à Domino prosternitur. 10 Ananias mittitur, 18 vt eum baptizet. 23 Iudæorum insidias 25 permunitum demissus euadit. 33 Petrus Æneæ paralytico medetur. 36 Tabitham defunctam 40 Vitæ restituit.

1 SAulus ‖[1] autem adhuc [a] spirans minas ac cædem aduersus discipulos Domini, adijt Pontificem maximum,

2 Et petijt ab eo epistolas *perferendas* Damascum ad synagogas: vt siquos inuenisset huius [b] sectæ, tum viros tum mulieres, vinctos duceret Hierosolymam.

CAP. IX.

Rom. 9. 3, galat. 1. 13.

1 Saulus (qui & Paulus) Christum veluti fugientem crudelissimè persequens, in eũdem victorem incidit, & singulari diuinæ bonitatis exemplo prosæuitiæ suæ commerita pœna, non modò in gratiam recipitur, sed etiam Apostolus voce ipsius Domini designatus, Ananiæ ministerio ac testimonio confirmatur.

a Indicatur in Saulo fuisse vehementes impetus minarum & cædis discipulorum.

b Ad verb. via: viam autem vocant Hebræi genus vitæ quo quis insistat.

3 Quum autem iter faceret, factum est vt appropinquaret Damasco: ‖ & repentè circumfulsit eum lux è cœlo.

4 Et quum cecidisset in terram, audiuit vocem dicentem sibi, Saul, Saul, quid me persequeris?

5 Dixit autem, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum Iesus, quem tu persequeris. Durum est tibi contra stimulos calcitrare.

6 *Is verò* tremens & pauens dixit, Domine, quid me vis facere? Tum Dominus ad eum, Surge & ingredere vrbem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.

7 Viri autem illi qui cum Saulo iter faciebãt, [d] steterunt attoniti, audientes quidem [e] *eius* vocem, neminem autem videntes.

8 Surrexit autem Saulus è terra: apertisque oculis suis neminem videbat: itaque manu ducentes eum introduxerunt Damascum.

9 Vbi fuit tribus diebus, non videns: & non commedit neque bibit.

10 Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, ad quem dixit per visum Dominus: Anania, Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine.

11 Tũ Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Iudæ Saulum *quendam* nomine [f] Tarsensem. ecce enim precatur.

12 Et vidit per visum virum Ananiam nomine introeuntem, & imponentem sibi manum, vt visum reciperet.

13 Respondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de viro isto, quot malis affecerit sanctos tuos in Hierusalem.

14 Quinetiam hoc loco habet potestatem à principibus Sacerdotum, vinciendi omnes qui in-

Infra. 22. 6, 1. cor. 15. 8, 2. cor. 12. 2.

c Prouerbiũ de contumacia seipsos ladentium.

d Constiterunt, ita vt progredinõ possent, sed attoniti manerent tanquam saxei.

e Voce sub. Paulli audierunt: nam postea expresse dicitur eos non audiuisse vocem alloquentis, 22. 9. alij tamen sic locos in speciem dissidentes conciliant audierunt scilicet sonũ sed non audierũt vocem distinctã.

f Tarsus fuit vrbs Cilicia vicina Anchiale, quas duas vrbes Sardanapalus fertur vno die extruxisse.

uocant nomen tuum.

15 Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere: nam [g] instrumentum electum est mihi iste, vt perferat nomen meum in cõspectum Gentium, & regum, & filiorum Israel.

16 Ego enim [h] ostendam ei quàm multa oporteat eum pro nomine meo pati.

17 Abijt igitur Ananias, & introiuit domum illam, & impositis manibus dixit, Saul frater, Dominus misit me (Iesus *inquam* qui apparuit tibi in via qua veniebas) vt visum recipias, & impleatis Spiritu sancto.

18 Statim autem deciderunt ab oculis eius quasi squamæ, & visum recepit illicò; ac surgẽs baptizatus est.

19 Quumque cepisset cibum corroboratus est: Fuit autem Saulus cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.

20 [i] Et statim in synagogis prædicauit Christum *nempe* eum esse Filium Dei.

21 Obstupescebant autem omnes qui eum audiebant, & dicebant, Nónne hic est qui populatus est in Ierusalem eos qui inuocabant nomen istud, & huc idcirco venit, vt vinctos eos adduceret ad principes Sacerdotum?

22 [j] Saulus autem magis inualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, [k] collatis testimonijs demonstrans eum esse Christum.

23 [l] Expleto autem multo tempore inierunt inter se Iudæi consilium illum interimendi.

24 Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorum. asseruabant autem portas die ac nocte, vt eum interimerent.

25 [m] Acceptum igitur eum discipuli nocte, per murum demiserunt, fune summissum in sporta.

26 [n] Quum verò Saulus aduenisset Hierosolymam,

2 Paulus nullo á carne & sanguine petito consilio, statim ad munus sibi cõmissum aggreditur.

3 Paulus non pugnat sola auctoritate, sed adhibitis Prophetarũ testimonijs.

4 Paulo ipsi tandem crux subeunda proponitur, sed ita vt procul tantùm ostendatur.

5 Hostiũ insidias & conat⁹ salua vocatione, vitare nihil prohibet.

6 Non temerè olim quiuis nec inter oues quidem, nedũ inter Pastores, admissus.

g Vel vas in quo perferatur nomen meum.

h Demonstrabo perspicuè.

i Iudæos.

k Collatis Scripturæ locis, vt artifices aliquid cõpacturi solent singulas partes cõparare, vt alia aliis ad amussim quadrent.

mam, tentabat se adiungere discipulis: sed omnes timebant eum, non credentes eum esse discipulum.

27 Barnabas autem acceptum eum duxit ad Apostolos, & narrauit quomodo in via vidisset Dominũ, qui loquutus esset ei, & quomodo Damasci liberè loquutus esset in nomine Iesu.

28 7 Versabatur ergo [l] cum eis in Hierusalem.

29 Et liberè in nomine Domini Iesu loquebatur & disceptabat aduersus [m] Græcos: illi verò conabantur eum interimere.

30 [8] Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum.

31 [9] Ecclesiæ igitur per totam Iudæam & Galilæam & Samariam habebant pacem, & [n] ædificabantur: & pergentes *in* timore Domini, & consolatione sancti Spiritus, multiplicabantur.

32 [10] Factum est autem vt Petrus, dum *illas* omnes peragraret, ascenderet etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ:

33 Reperit autem illic quendam nomine Æneam, ab annis iam octo decumbentem in grabbato, qui erat paralyticus.

34 Et dixit ei Petrus, Ænea, sanat te Iesus Christus: surge, & sterne tibi ipsi. *Is* autem statim surrexit.

35 Et viderunt eũ omnes qui incolebãt [o] Lyddam & Sarona, qui conuersi sunt ad Dominum.

36 [11] Ioppæ autem fuit quædam discipula nomine Tabitha, quę, si interpreteris, dicitur Caprea. Hæc erat diues operum bonorum & eleemosynarum quas præstabat.

37 Factum est autẽ per illos dies vt ex morbo

7 Pericula ex periculis expectandacõstantibus Dei seruis: sed idem Deus pro ipsis excubat.

8 Licet, ex Ecclesiæ consilio locum mutare Verbi ministris.

9 Ecclesiarum ædificatio, per sequutionũ exitus, modò patienter expectetur Dominus.

10 Apostolatus Petri, sanato paralytico, obsignatur.

11 Petrus suscitato per nomen Christi cadauere, fidem facit omnibus sese Euangeliũ vitæ annuntiare.

l Cum Petro & Iacobo: eos enim ex Apostolis solat sibi tũ fuisse conspectos dicit, Gal. 1. 18. 19.

m Vid. sup. 6. 1.

n Hæc translatio significat stabilimentum & augmentum.

o Lydda vrbs fuit Palestinæ, Saron regio campestris, & locus pascuus, inter Cæsaream Palestinæ, & Taborem montem, lacúmque Genezareth, tractu longo vltra Ioppen sese extendentem.

moreretur: quam quum lauissent, posuerunt in cœnaculo.

38 Quum autem Lydda esset prope Ioppen, discipuli, audito Petrum illic esse, duos viros miserunt ad eum, rogantes ne cunctaretur vsque ad ipsos progredi.

39 Exurgés igitur Petrus venit cum eis: quem, vbi adfuit, duxerunt in cœnaculum: vbi adstiterunt ei omnes viduæ, flentes, & ostendentes tunicas & vestimenta quæ Dorcas faciebat quum vnà cum ipsis esset.

p Cum in genua procubuisset, qui est precantium gestus.

40 Eiectis verò omnibus foras, Petrus p positis genibus precatus est: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. Illa verò aperuit oculos suos, & viso Petro resedit.

41 Data autem ei manu *Petrus* erexit eam: & vocatis sanctis ac viduis, eam viuam repræsentauit.

42 *Id* autẽ innotuit per totam Ioppen, & multi crediderunt in Dominum.

43 Factum est autem vt dies multos maneret Ioppæ apud Simonem quendam coriarium.

CAP. X.

1 Cornelius Centurio 4 Angeli iussu 5 Petrum accersit, 11 Qui & ipse visione oblata 15 20 ne gentes aspernetur, instituitur. 34 Cornelio & familiæ Euangelium enuntiat: 45 His autem Spiritu sancto accepto, 47 baptizantur.

CAP X.
1 Petrus, duplici miraculo interueniẽte, Gentium primitias Deo consecrat.

1 POrrò [1] quidam erat Cæsareæ, nomine Cornelius, centurio ex cohorte quæ dicitur Italica,

2 [a] Pius ac timens Deum, [b] cum tota domo

a Colebat igitur vnum Deum nec erat idololatra, nec fidei in Messiam potuit esse expers, qui pius esset: Sed eum aduenisse nondum cognouerat. b Magna laus virtus hominis, qui omnes suos domesticos & familiares, atque necessarios studuerit esse religiosos ac pios.

sua

sua, & præstans eleemosynas multas populo:

3 Qui quum assiduè precaretur Deum, vidit per visum manifestè quasi hora diei nona, Angelũ Dei introeuntem & dicentem ipsi, Corneli.

4 At ille intentis oculis in eum & expauefactus dixit, [c] Quid est Domine? Dixit autem ei, Preces tuæ & eleemosynæ tuæ [d] ascenderunt [e] memoriæ causa in Dei conspectum.

5 Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus.

6 Hic diuersatur apud Simonem quendam coriarium, cui est domus apud mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.

7 Vt autem discessit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocauit duos ex famulis suis, & militem pium ex ijs qui cum ipso assidui erant:

8 Et quum eis exposuisset omnia, misit eos Ioppen.

9 Postridie verò illis iter faciẽtibus, & appropinquãtibus vrbi, ascendit Petrus [f] supra domum vt precaretur, circa horam sextam.

10 Factum est autem vt valdè esuriret, voluitq; capere cibum: parãtibus autem illis, incidit in eum [g] mentis excessus.

11 Conspexitque cœlum apertum, ac descendens ad se vas quoddã vt linteum magnum, [h] quatuor extremis deuinctum, quod demittebatur in terram:

12 In quo erant [i] quæuis [k] quadrupedia terræ, & feræ, ac [l] reptilia, & volucres cœli.

13 Et extitit vox ad eum, Surge Petre, macta & vescere.

14 [2] Ait autem Petrus, Nequaquam Domi-

c *Quid me vis Domine? comparat enim se ad audiendum.*

d *Translatio hebraũ familiaru, ab holocaustis ritu ad preces.*

e *Id est, vt Deũ veluti non sinãt tui obliuisci. Sic enim solet interdum Scriptura quasi balbutire.*

f *Vide Matth. 10.27.*

g *Ecstasis, siquidẽ etsi non stupet Petrus, sed Dei colloquio fruitur & mysteria eius docetur, mens tamẽ eius quasi excessu altius euecta fuit, breui ad sedes suas rediturа.*

h *Vt quadratũ videri possit fuisse velum.*

i *Hic manifestè particula vniuersalis ponitur pro indefinita, id est, cuiusuis generis, vt significentur genera singulorum, non singula generum.*

k *i. Eorum quæ vsibus humanis*

subseruiunt. l *Quid nomine reptilium intelligatur, docetur, Leuit. 11.*

2 Petrum post acceptum etiam Spiritum sanctum oportuit quotidie in cognitione beneficij Christi proficere.

ne: nunquam enim edi quicquam commune seu impurum.

15 Tum vox rursus ad eum secũdò, Quæ Deus purgauit, tu [m] ne polluito.

[m] *Ne pro polluis habeto.*

16 Hoc autem factum est ter: & rursum receptum est vas in cœlum.

17 Quum autem apud sese ambigeret Petrus quòdnam esset visum illud quod viderat, ecce, viri qui missi erant à Cornelio, percontati de domo Simonis, superuenerunt ad vestibulum:

18 Et euocato *quopiam*, percontati sunt an Simõ qui cognominaretur Petrus, illic diuersaretur.

19 Petro verò cogitante de visione, dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te:

20 Surgens itaque descende, & nihil ambigens proficiscere cum eis: nam ego eos misi.

21 Descendens ergo Petrus ad viros qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio, dixit, Ecce, ego *is* sum quem quæritis: quæ causa est propter quam adestis?

22 Ipsi verò dixerunt, Cornelius centurio, vir iustus & timens Deum, & testimonio ornatus totius gentis Iudæorum, diuinitus admonitus est ab Angelo sancto vt accerseret te domum suam, & abs te quædam audiret.

23 Intrò vocatos igitur eos accepit hospitio. Sequenti verò die Petrus abijt cum eis, & quidam ex fratribus Ioppensibus comitati sunt eum.

24 Postridie verò introierunt Cæsaream. Cornelius autem expectabat eos, conuocatis cognatis suis & necessarijs amicis.

3 Adoratio religiosa vni Deo conuenit: ciuilis autem, & ipsa periculosè ministris Verbi tribuitur.

25 [3] Vt autem factum est vt introiret Petrus, occurrens ei Cornelius, & accidens ad eius pedes, adorauit.

26 Petrus verò erexit eum, dicens, Surge: & ego ipse, homo sum.

27 Et

27 Et colloquens cum eo, ingressus est, inuenitque multos qui conuenerant.

28 Dixitque eis, Vos scitis Iudæo nefas esse coniungi aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus ne quem pollutum aut impurum hominem dicerem.

29 Quapropter etiam sine contradictione veni accersitus. Percontor igitur quam ob causam me accersieritis.

30 Tum Cornelius ait, Nudiusquartus vsque ad hanc horam eram ieiunus, & hora nona precabar domi meæ: & ecce, quidam stetit coram me, veste splendida:

31 [4] Dixitque, Corneli, exauditæ sunt preces tuæ, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.

32 [5] Mitte ergo Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus: hic diuersatur in ædibus Simonis coriarij apud mare, qui quum adfuerit, loquetur tibi.

33 Eodem igitur *momento* misi ad te: & tu bene fecisti qui aduenieris. Nunc ergo omnes nos in conspectu Dei adsumus, vt audiamus omnia quæ tibi præcepta sunt à Deo.

34 [6] Tum aperto ore Petrus dixit, In veritate comperio ‖ Deum [o] non accipere personam,

35 Sed in quauis gente acceptũ ei esse [p] quemuis qui eum timeat, & operetur iustitiam.

36 Id quod [q] significauit filijs Israel, annuntians pacem per Iesum Christum, qui est omnium Dominus.

4 Fides Cornelij ex inuocatione & charitate sese patefecit.

5 Sicut fides ex auditu nascitur, ita ex eodẽ nutritur & adolescit.

6 Sublatũ est populorũ discrimẽ aduẽtu Christi. Quis autẽ sit ei gratus, ex fide & iustitia intelligitur.

n Non eandem horã indicat, sed aqualem, duorũ videlicet dierum nonam.

Deut.10.17, 2.paral.19.7, iob.34.19, sap.6.8, eccle.35.16, rom.2.11, galat.2.6, ephes.6.9, colos.3.25, 1.pet.1.17.

o Non iudicare ex externis.

p Per timorem Dei, Hebræi vniuersum cultum intelligunt: vnde intelligitur Cornelium fide minimè caruisse, velut qui ante tempora Christi vixerunt, fidei expertes non fuerunt: inepte ergo faciunt qui ex hoc loco opera præparatoria, & liberum arbitrium constituunt. *q Significauit Deus Israelitis, ex quauis gente gratum esse Deo qui pie viuit, annuntiauit enim pacem hominibus per Christum qui non vnius gentis, id est, Israelitica, sed omnium est Dominus.*

Luc.4.14.

7 Summa Euãgelij, Christũ promissum Patribus, & suo tempore exhibitum summa cum Dei virtute (quam omnibus modis ostendit) ac tãdem pro nostri recõciliatione crucifixũ, resurrexisse tertio die, vt quisquis in eũ credit, remissionẽ peccatorũ acceptã, seruetur, sicut supremo illo die, sedẽte eodem ipso viuorũ ac mortuorũ iudice, patefiet. *Iere.3.14. mich.7.18, Infra,15.9.*

8 Quod loquitur Verbi minister ex Dei mandato, Spiritus sanctus in corde obsignat, sicut ex effectis appareret.

37 7 Vos nostis quod gestum est in tota Iudæa, ‖ initio facto à Galilæa, post baptisma quod prædicauit Iohannes,

38 Vt Iesum Nazarenum 8 vnxerit Deus Spiritu sancto & potentia, qui pbambulauit beneficiũ afficiens & sanans omnes sub diaboli potestatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.

39 Quorum omniũ quæ & in regione Iudæorum & in Hierusalem fecit, nos etiam testes sumus: quem interemerunt suspensum in ligno.

40 Hunc Deus excitauit tertio die, fecitque vt conspicuus fieret,

41 Nõ toti populo, sed testibus quos ipse prius designauerat, *nimirum* nobis, qui comedimus ac bibimus vnà cũ eo postea quã resurrexit à mortuis.

42 Præcepit autem nobis vt prædicaremus populo, ac testificaremur eum esse qui definitus sit à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

43 ‖ Huic etiam omnes Prophetæ testimoniũ dant, ‖ remissionem peccatorum accepturum per nomen eius quicunque qui crediderit in eum.

44 8 Adhuc loquente Petro verba ista, illapsus est Spiritus sanctus in omnes qui audiebant hunc sermonem.

45 Fideles autem qui *erant* ex circuncisione, & venerant cum Petro, obstupuerunt quòd etiam in Gentes effusum esset donum Spiritus sancti.

46 Audiebant enim eos loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus,

47 9 Num quis aquam prohibere potest quo-

9 Baptismus sanctos non facit, sed sanctificationem obsignat.

7 *Hæc formula sumpta est ex Hebræorum consuetudine, apud quos ungebantur Reges & sacerdotes, Inde factum est vt dicantur vngi quos donis ac virtutibus imbuit ac exornat.* ſ *Hæc Apostolorum* Cheirotonia, *id est, electio, propriè Deo tribuitur: nam etsi legitima ministrorum electioni Deus præsit, est tamen hoc loco tacita antithesis inter Dei* Cheirotonian, *& hominum suffragia, siquidem à Deo immediatè designantur Apostoli, mediatè ministri Ecclesiæ.*

minus

minus *videlicet* baptizentur illi qui Spiritum ſanctum acceperunt ſicut & nos?

48 Iuſſitque eos baptizari in nomine Domini. Rogauerunt autem eum vt perſeueraret ad dies aliquot.

CAP. XI.

1 Petrus eo nomine accuſatus, ſeſe defendit. 19 Barnabas Antiochiam mittitur, 26 Vbi Diſcipuli, Chriſtiani nominati ſunt. 28 Ibidem Agabus famem futuram prænuntiat.

1 AVdierunt autem Apoſtoli & fratres qui erant in Iudæa, Gentes etiam recepiſſe ſermonem Dei.

2 Quum igitur aſcendiſſet Petrus Hieroſolymam, certarunt aduerſus eum qui *erant* ex circunciſione,

3 Dicentes, Ad viros præputium habentes introiſti, & vnà ediſti cum eis.

4 Exorſus autem Petrus, *omnia* expoſuit eis ordine, dicens,

5 Ego eram in ciuitate Ioppe precans: & viſum in mentis exceſſu vidi, *nempe* deſcendens vas quoddam, ceu linteum magnum, quatuor extremis *deuinctum*, quod demittebatur è cœlo, & ad me vſque venit.

6 In quod quum intendiſſem oculos, animaduerti, & vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & volucres cœli.

7 Audiui autem etiam vocem dicentem mihi, Surge, Petre, macta & veſcere.

8 Dixi verò, Nequaquam Domine: nam nihil cõmune aut impurũ vnquã introiuit in os meum.

9 Reſpondit autem mihi vox ſecundò è cœlo, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.

10 Idque ter factum eſt: & rurſus omnia ſurſum retracta ſunt in cœlum.

CAP. XI.

1 Petrus immeritò reprehẽſus ab peritis, non obijcit ſe à nemine iudicandũ, ſed palàm facti ſui rationem reddit.

11 Tum ecce, eodē momento tres viri superue-
nerunt in ædes in quibus erā, Cæsarea missi ad me
12 Dixit verò mihi spiritus vt congrederer cū
eis, nihil ambigens. Venerunt autem mecum etiā
sex isti fratres, & ingressi sumus domum cuiusdam
13 Qui annuntiauit nobis quomodo vidisset
Angelum domi suæ, qui adstitisset ac dixisset ipsi,
Mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui
cognominatur Petrus:
14 Qui tibi ea dicturus est per quæ seruetis, &
tu & tota domus tua.
15 Quum autem exorsus essem loqui, illapsus
est Spiritus sanctus in eos, quemadmodum & in
nos in principio.
16 Memini autem illius dicti Domini, quum di-
ceret, || Iohannes quidem baptizauit aqua, vos ve-
rò baptizabimini Spiritu sancto.
17 Postquam igitur pari donum dedit eis Deus
vt & nobis, quum credidissemus in Dominum Ie-
sum Christum, ego porrò quis eram qui Deum
possem prohibere?
18 [2] His autem auditis quieuerunt, & glorifica-
uerunt Deum, dicentes, Nempe etiam Gentibus
Deus resipiscentiam dedit in vitam.
19 [3] *Illi* porrò qui dispersi fuerant ex oppressio-
ne orta ob Stephanum, peruenerunt vsque in Phœ
niciam & Cyprum & [a] Antiochiam, nemini lo-
quentes sermonem *Dei* nisi solis Iudæis.
20 [4] Quidam autem ex ijs Cyprij & Cyrenen-
ses, quum introissent Antiochiam, loquuti sunt
Græcis, euangelizantes Dominum Iesum.
21 Fuit autem manus Domini cū eis: multusq;
numerus credentium conuersus est ad Dominum.
22 [5] Peruenit autem rumor ad aures Eccleſiæ
quæ erat Hierosolymis: miserunt igitur Barna-
bam vt pergeret Antiochiam vsque.
23 Qui-

2 De veritate incomperta quærentes, placidè audiendi: sed vicissim eiusdem declarationi acquiescendum est.
3 Dispersio Ecclesiæ Hierosolymitanæ, multarum aliarum collectionis causa.
Mat. 3. 11, mar. 1. 8, luc. 3. 16, iohan. 1. 26, supra 2. 2, infra 19. 4.
a *De Antiochia Syria loquitur, quæ Cilicia erat vicina.*
4 Antiochenā Ecclesiam (id est nouā quandam Gentium Hierusalē) extraordinariæ vocationi debemus.
5 Extraordinariam vocationem nō temerè damnant Apostoli, sed tamen ex effectis dijudicāt.

23 Qui quum aduenisset & vidisset gratiã Dei, gauisus est,& hortatus est omnes vt proposito cordis permanerent in Domino.

24 Nam erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide.& adiuncta est multa turba Domino.

25 [6] Abijt autem Barnabas Tarsum, vt requireret Saulum: & eum inuẽtum duxit Antiochiam.

26 Factum est autem vt annum totum conuenirent in Ecclesia,docerentque turbam multam,& discipuli nominarentur primùm Antiochiæ Christiani.

27 [7] Per id tempus autem descenderunt Hierosolymis Prophetæ Antiochiam:

28 Et vnus eorum surgens, nomine Agabus, significauit per Spiritum,famem magnam futuram in toto terrarum orbe: quæ etiam fuit sub Claudio Cæsare.

29 [8] Singuli autem discipulorum, prout cuique suppetebat,decreuerunt [b] subsidio mittere *aliquid* fratribus habitantibus in Iudæa.

30 Quod & fecerunt,mittentes ad seniores per manum Barnabæ & Sauli.

6 Nulla fuit inter Apostolos de vsurpandis aut retinendis sedibus ac gradibus contentio.

7 Dominꝰ suis flagellis sic cũ impijs inuoluit Ecclesiam, vt tamen ei, quacunque ratione expedit, in tempore prospiciat.

8 Ecclesiæ omnes vnũ corpus cõstituũt.

b .i. Vt ex eo possent diaconi pauperibus subuenire: omnia enim vitè,& ordinè administrari oportuit, quamobrem dicuntur hæc misisse ad presbyteros, i. ad Ecclesiæ gubernatores.

CAPVT XII.

1 Herodes Iacobum gladio occidit. 4 Petrum incarceratum 8 Angelus liberat. 20 Rex Tyrijs infensus, 21 placatur: 22 & quum diuinos honores sibi vendicat, 23 à vermibus erosus, vitam finit.

1 CÆterùm [1] per id tempus aggressus est [a] Herodes rex malè accipere quosdam ex Ecclesia.

2 [b] Interemit autem Iacobum fratrem Iohãnis,gladio.

CAP. XII.

1 Cõcedit quidem inducias Ecclesiæ suæ Dominus,sed ad tempus.

a Herodis nomen commune fuit posteritati Herodis Ascalonitæ cognomento Magni: Is autem de quo mentio fit, fuit nepos Herodis Magni, filius Aristobuli, eius Agrippa pater, de quo postea. b Indicta causa,& vi aperta occidit.

2 Tyrannorũ verus mos est piorũ sanguine redimere impiorum gratiam.

3 Tyranni sibi ipsis crucem figũt, tũ quo que quũ agunt ex animi sui sententia.

c Copiolu quaternorum.

4 Preces, cõsilia tyrannorũ euertunt, Angelos à Deo impetrant, carcerem perfringunt, catenas dissoluunt, Satana denique profligato, Ecclesiã seruant.

d Ad verb. in habitaculo, Sic honestiore vocabulo carcerẽ vocabant, Plut. in Solone.

e Ad verb. factus in sese. Nam antea prorsus attonitus, quasi extra se erat.

5 Sacri nocturni cõuentus tũ virorũ tũ mulierum (quum diurnis locus non datur) Apostolico exẽplo comprobantur.

3 [2] Et quum vidisset *hoc* gratum esse Iudæis, perrexit comprehendere etiam Petrum: (erant autem dies Azymorum.)

4 [3] Quem etiam prehensum coniecit in carcerem, traditum [c] quater quaternis militibus, vt eum seruarent: volens post pascha producere eum populo.

5 [4] Petrus igitur seruabatur in custodia: preces autem assiduæ fiebant ab Ecclesia ad Deum pro ipso.

6 Quum verò esset producturus eum Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus: & custodes ante ostium obseruabant carcerem.

7 Et ecce, Angelus Domini superuenit, & lux splenduit [d] in carcere: & pulsato latere Petri excitauit eum, dicens, Surge velociter: Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

8 Dixitque ei Angelus, Præcingere, & subliga sandalia tua. Fecit autem ita. Tum *ille* dixit ei, Induc pallium, & sequere me.

9 Itaque egressus *Petrus* sequebatur eum, nec sciebat verum esse quod fiebat per Angelum, sed putabat *se* visum videre.

10 Quum autem transissent primam ac secundam custodiam, venerunt ad portam ferream, quæ ducit in ciuitatem: quæ sponte aperta est eis: & egressi, progressi sunt vicum vnum: & statim abscessit Angelus ab eo.

11 Tum Petrus [e] ad se reuersus dixit, Nunc verè agnosco Dominum misisse Angelum suum, & eruisse me è manu Herodis, & ex omni expectatione populi Iudæorum.

12 [5] Et *re* considerata, venit domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.

13 [6] Quum

13 [6] Quum pulsasset autem Petrus ostium vestibuli, [f] prodijt puella vt subauscultaret, nomine Rhode:

14 Quæ agnita voce Petri, præ gaudio non aperuit vestibulum, sed intrò currens annuntiauit adstare Petrum ante vestibulum.

15 Illi verò dixerunt ei, Insanis. Illa autem affirmabat ita se *rem* habere. At illi dicebant, Angelus eius est.

16 Petrus autem perseuerabat pulsare: quum igitur aperuissent, viderunt eum, & obstupuerunt.

17 [7] Quum autem manu eis indixisset silentium, narrauit eis quomodo Dominus ipsum eduxisset è carcere, dixitque, Annuntiate ista Iacobo, & fratribus. Et egressus, profectus est in alium locum.

18 [8] Orto autem die fuit tumultus non paruus inter milites quidnam factum effet Petro.

19 Herodes verò, quum eum requisiuisset & non inuenisset, quæstione de custodibus habita, iussit *eos* ad supplicium rapi: & quum descendisset à Iudæa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

20 [9] Herodes autem infenso animo erat in Tyrios & Sidonios: at illi concorditer venerunt ad eum, & illecto Blasto qui præerat cubiculo regis, petebant pacem: eo quòd aleretur regio ipsorum ex regis *agro*.

21 Statuto autem die, Herodes indutus veste regia, & considens pro tribunali, concionabatur ad eos.

22 [10] Populus verò acclamabat, Vox Dei, & non hominis.

23 [11] Illicò verò percussit eum Angelus Domini, eo quòd non [g] tribuisset gloriam Deo, & [h] erosus à vermibus animam efflauit.

24 [12] [i] Sermo autem Domini crescebat ac multiplicabatur.

6 Plus etiam à Deo impetramus, quam ausimus sperare.

f Vix audet è loco vbi congregati erant, non ex ipsis adibus.

7 Cedendum quidem interdū furori, sed ita vt nihilo negligentius fiat opus Domini.

8 Consiliū malum tādem cō fultoribus pessimum.

9 Ecclesiæ hostium tristis & pudendus exitus.

10 Popularis adulatio stultos infatuat.

11 Superbis Deus resistit.

g Ioseph. narrat hunc Regem non repressisse adulatorum voces, quā ob causam & iste moriens, de istorū vanitate conquestus est.

h Ad verb. fœtus vermiorus.

12 Tyrāni Ecclesiam diruēdo ædificant.

i Illi qui audiebant sermonem.

25 Barnabas autem & Saulus reuersi sunt ex Hierusalẽ, expleto ministerio, simul assumpto etiam Iohanne qui cognominabatur Marcus.

CAP. XIII.

Paulũ & Barnabã sibi segregari iubet Spiritus. 6 Paphi, 8 Elymas magus 11 excæcatur. 14 Hinc Antiochiam Pisidiæ profecti, 17 Euangeliũ prædicant, 45 Iudæis acriter contradicentibus.

CAP. XIII.
1 Paulus, adiũcto Barnaba, non ab homine, nec per hominẽ, sed Spiritus sancti extraordinario mandato, Gẽtium Apostolus secũdo designatus.
2 Ieiunium & preces solẽnẽ manuũ ipositionem præcedebant.
3 Paulus cum suis Cyprum primo impetu Christo subigit.
4 Satan sese Christo opponẽs, eius victoriam illustrat.

1 ERant [1] autem Antiochiæ in Ecclesia quæ illic erat, quidam Prophetæ & magistri, Barnabas & Simeon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat vnà cum [a] Herode tetrarcha educatus, & Saulus.

2 Quum igitur ij [b] ministrarẽt Domino & ieiunarent, dixit Spiritus sanctus, Separate mihi Barnabam & Saulũ operi ad quod eos [c] aduocaui.

3 [2] Tunc *igitur* quum ieiunassent & precati essent, & imposuissent eis manus, dimiserunt *eos*.

4 [3] Ipsi igitur emissi à Spiritu sancto, descenderunt [d] Seleuciam, & illinc abnauigarunt Cyprũ.

5 Quumque peruenissent Salamina, annũtiarunt sermonem Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem etiam Iohannem ministrum.

6 Peragrata verò insula Paphum vsque, inuenerunt quendam magum pseudoprophetam Iudæum, cui nomen *erat* Bariesus.

7 Qui erat cum Procõsule Sergio Paulo, viro prudente. Hic aduocatis Barnaba & Saulo, efflagitauit audire sermonem Dei.

8 [4] Obsistebat autẽ eis Elymas, *id est* magus,

a Is fuit Antipas, qui Iohãnem Baptistam interfecit.

b Fungentibus illis muneri suo, id est, vt interpretatur Chrisost. facientibus præconium. c Vocare (vnde nomen vocatio in Ecclesia vsitatissimum) dicitur Dominus, cum facit existere quod non est, siue illud ad substantiam, siue ad qualitates referatur, sumitur inde translatio, quod cum aliquid esse incipit, nomen habet: indicatur etiam diuina potentia, qui dixit & facta sunt. d Seleucia vrbs fuit Cilicia, à Seleuco vno ex Alexandri successoribus.

(ita

(ita enim explicatur nomen eius) quærens auertere Proconsulem à fide.

9 Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intentis in eum oculis,

10 [5] Dixit, O plene omni dolo & omni [e] maleficentia, fili diaboli, hostis omnis iustitiæ, non cessabis inuertere vias Domini rectas?

11 Nunc igitur ecce, [f] manus Domini aduersum te: eritque cæcus non videns solem ad tempus. Illico verò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui ipsum manu duceret.

12 Tunc Proconsul quum vidisset quod factum fuerat, credidit, perculsus super doctrina Domini.

13 [6] Profecti autem Papho Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphiliæ *vrbem*, Iohannes verò abscedens ab eis, reuersus est Hierosolymam.

14 At ipsi quum perrexissent Perga, venerunt Antiochiam *vrbem* [g] Pisidiæ, & ingressi synagogam die Sabbathi, sederunt.

15 [7] Post lectionem autem Legis & prophetarum miserunt Præfecti synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est [h] in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.

16 [8] Quum surrexisset igitur Paulus, manu silentio facto, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite,

17 Deus populi huius Israel elegit patres nostros

5 Magus extra ordinē quidē, sed corporali tamen pœna à Paulo affectus ordinarijs magistratibus exemplum præbet in eos animaduertendi, qui improbè & obstinatè cursum Euāgelij impediunt.

6 Exemplum in eodem cœtu, tum singularis constantiæ, tū magnæ imbecillitatis.

7 In synagoga (ad cuius exemplar institutos fuisse cōstat Ecclesiæ Christianæ cœtus) primùm habebatur sacrorum librorum lectio, deinde etiam ijs qui doctrina pollere videbantur, fiebat ab archisynagogis loquendi potestas.

8 Deus plurimis peculiaribus beneficijs electum Israelem affecit, sed illo in primis quòd æternum liberatorem ei promisit.

e Vitium illud notat, quo qui laboret, ad quoduis scelus facilè ac propenso animo feratur. f Potentia quâ sese exerit in feriendis & proterendis suis hostibus. g Distinguitur ab Antiochia Syria. h Heb. quo significatur, diuina gratia dona in nobis esse tanquam in thesauris, eaq; nostra non esse, sed Dei. Sic Dauid, Posuisti in os meum canticum nouum, Psal. 40. 1.

Exod. 12.
Exod. 9. 13 14.
Exod. 16. 2.
9 Iesum esse seruatorem illum ex Dauide exoritum probat ex Ioannis testimonio.
Iosue. 24. 1.
Iudic. 3. 9.
1. Sam. 8. 5.
1. Sam. 9. 13.
& 10. 1.
1. Sam. 16. 13.
10 Iudæis prius promissus & missus Christus.
Psal. 89. 21.
Esa. 11. 1.
Malach. 3. 1.
matth. 3. 10, & 11. 10, marc. 1. 2, luc. 3. 9.
Mat. 3. 11, marc 1. 7, ioh. 1. 20.
11 Iesu acciderunt quæcũque de Messia prædixerant Prophetæ vt hinc quoque constet illum esse verum & vnicum illum Seruatorem: nec tamen propterea excusantur, qui eum non modò non receperunt, sed etiam crudelissimè (quanuis innocentem) sunt persecuti.

stros, & populum extulit, quum essent incolæ ‖ in terra Ægypti, ‖ & ex ea eduxit eos [k] elato brachio:
18 Et circiter ‖ quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deserto.
19 Et quum deleuisset septem gentes in terra Chanaan, ‖ sorte distribuit eis terram earum.
20 Et postea annis circiter [l] quadringẽtis quinquaginta ‖ dedit iudices vsq; ad Samuelẽ Prophetã.
21 Et exinde ‖ petierunt regem, ‖ deditque eis Deus Saul filium Cis, virum ex tribu Beniamin, [m] annis quadraginta.
22 Et amoto illo, ‖ excitauit eis Dauid regem: cui etiã testimonio dato, dixit, ‖ inueni Dauid *filium* Iesse, virum secundum cor meum, qui exequetur omnes voluntates meas.
23 [n] Huius è semine Deus ‖ secundum promissionem excitauit Israeli Seruatorem Iesum:
24 ‖ Quum ante prædicasset Iohannes [o] coram eo iam aduentante, Baptismum resipiscẽtiæ Israeli.
25 Quum autem expleret Iohannes cursum, dixit, ‖ Quem me suspicamini esse? non *is* sum ego, sed ecce, venit post me, cuius pedum soleam non sum dignus qui soluam.
26 [p] Viri fratres, filij generis Abrahæ, & qui inter vos timent Deum, vobis sermo salutis huius missus est.
27 [q] Qui enim habitabant in Hierusalem, & primores

[i] Sublatum exeuit in dignitatem. [k] Aperte, exerta vi ad hostes populi sui conterendos. [l] Anato Isaaco ad deletos vsque, doctore, Iosua, Cananæos, interceserunt anni quadringenti quadraginta septem, idèo additur particula circiter, quia tres anni desunt, sed vsus est maiore numero integro Apostolus.
[m] In hoc quadraginta annorum spatio, coniungi debet tempus Samuelis cum temporibus Saulis, illius enim quasi absorpta fuit à regno administratio. [n] Iohannes apparitoris instar Christum non eminus, vt alij Prophetæ venturum significauit, sed iam iter ingressum & sibi imminentem commonstraret.

primores eorum, quum ignorarẽt istum, & eo condemnato, voces Prophetarum quæ per omne Sabbathum leguntur, impleuerunt:

28 Et nulla causa mortis inuenta, ‖ petierunt à Pilato vt necaretur.

29 Quũ verò perfeciſſent omnia quę de eo scripta erant, detractũ è ligno, posuerũt in monumẽto.

30 ‖ [12] Deus autem excitauit eum à mortuis.

31 Qui visus est per dies multos ijs qui simul ascenderant cum eo à Galilæa in Hierusalem, sunt-que testes eius apud populum.

32 Nos quoque vobis euãgelizamus eam promissionem quę Patribus facta est, Deum expleuisse filijs illorum, *id est*, nobis, [o] excitato Iesu:

33 [13] Vt etiam in Psalmo secundo scriptum est, ‖ Filius meus es tu, ego hodie genui te.

34 Quòd autẽ excitauerit eum à mortuis, non amplius reuersurum in sepulchrum: ita dixit, ‖ Dabo vobis [p] firmas illas Dauidis beneficentias.

35 [14] Ideo & aliâs dicit, ‖ Non sines Sanctum tuum sentire corruptionem.

36 Nam Dauid quidem quum sua ætate inseruisset Dei consilio, ‖ obdormiuit, & adiunctus est patribus suis, sensitque corruptionem:

37 At is quem Deus excitauit, non sensit corruptionem.

38 [15] Notum igitur sit vobis, fratres, annuntiari vobis remissionem peccatorum per istum:

39 [q] Et ab omnibus à quibus per Legem Mosis

Matt.27.32, marc.15.13.luc. 23.33, ioh.19.6.

12 Opponenda est gloria resurrectionis, ignominię crucis & sepulturæ, Probatur autem resurrectio tum oculatis testibus, tum Prophetarum testimonijs.

Matt.28.2, marc.6.6, luc. 24.6, ioh.20.19.

Psal.2.7, hebr. 1.5, & 5.5.

Esa.55.3.

13 Si Christus mansisset in morte, neu esset verꝰ Filius Dei, nec firmũ esset fœdus cũ Dauide sancitum.

Psal.16.10.

1.Reg.2.10.

supra, 2.29,

14 Sic Christus sepulchrũ Dominus vt ne corruptionẽ quidem senserit.

15 Christus ideò missus, vt per legem damnatos gratuita remissione peccatorum donet.

o Verè enim tunc & manifestè apparuit vt Dei vnigeniti Filius, cùm depositâ infirmitate, victor mortis è sepulchro emersit.

p Ad verb. sancta Dauid fidelia, sancta autem vocant Græci quod Hebræi beneficentias: vocantur autem beneficentiæ Dauid passiua significatione, id est, quæ in Dauidem fuerunt collatæ: fideles autem dicuntur Hebræorum idiotismo, firmæ atque constantes.

q Cùm ceremoniæ legales vos absoluere non potuerint à peccatis absoluemini per istum, si fide illum amplectamini.

16 Beneficia Dei cedunt cõ temporibus certo exitio. *Haba.1.5.*

17 Gentes præeunt Iudæis in regnũ cœlorum.

18 Euangelij eiusdem odor reprobis incredulis mortem spirat, electis autem credentibus, vitam.

19 Euangeliũ, expresso Dei mandato, Gentibus promulgatum.

r Ad verb. iustum declarari.

s Vid. Mar. 1.2.

t Qui relicto Paganismo, Mosis religionem arripiunt.

u Contumelijs & conuicijs incessentes. Esa. 49.6.

x Vsi. erationem libera, aperta, & confidente.

y Hoc vestro facto, quasi sententia in vos lata statuitis & decernitis.

z Itaque aut non omnes erant vitæ æternæ destinati, aut omnes necesse fuisse credere, quod quia verum non est, sequitur quosdam destinatos fuisse: itaque non tantum Deum præscisse, sed etiam præordinasse, vt nec fides nec fides effecta, caussa sint ordinationis, sed ordinatio fidei.

[r] absolui non potuistis, per hunc, quemuis qui credat, absolui.

40 [16] Videte ergo ne vos inuadat quod dictum est in [s] Prophetis.

41 ‖Videte [ô] contemptores, & admiramini, & euanescite: quia opus operor ego diebus vestris, opus quod non credetis siquis enarrauerit vobis.

42 [17] Egressis autem *eis* è synagoga Iudæorum, rogarunt Gentes vt in proximè sequens Sabbathum loquerentur sibi hæc verba.

43 Soluto autem conuentu, sequuti sunt multi ex Iudæis & [t] religiosis proselytis Paulum ac Barnabam: qui alloquentes eos, persuaserunt eis vt perseuerarent in gratia Dei.

44 Sequente verò Sabbatho vrbs propè tota coacta est ad audiendum sermonem Dei.

45 [18] Visa autem turba Iudæi repleti sunt inuidia, & contradicebant ijs quæ à Paulo dicebantur, contradicentes ac [u] blasphemantes.

46 [19] Tunc [x] libertate vsi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis necesse fuit primùm exponi sermonem Dei: postquam autem repellitis illum, & indignos vos ipsos [y] decernitis æterna vita, ecce, conuertimur ad Gentes.

47 Sic enim nobis mandauit Dominus, *dicens*, ‖ Constitui te vt sis lux Gentium, vt sis saluti vsque ad vltimas terras.

48 Gentes autem hæc audiẽtes, gauisæ sunt, & glorificabant sermonem Domini: & crediderunt quotquot erant [z] ordinati ad vitam æternam.

49 Perferebatur autem sermo Domini per totam illam regionem.

50 [20] Iudæi

50 [20] Iudæi verò extimularunt mulieres [a] religiosas & honestas, & primos vrbis, & excitarunt persequutionem in Paulum ac Barnabam, eiecerunt́que eos è finibus suis.

51 [21] ‖ At illi excusso puluere pedum suorum in eos, venerunt Iconium.

52 Discipuli verò replebantur gaudio & Spiritu sancto.

Infra, 18.6. mat. 10.14, marc.6. 11. luc.9.5.

20 Ea est hostium Euangelij calliditas, vt quorũdam etiam, alioqui non penitus malorum, simplicitate ad suam crudelitatem exercendam abutantur. 21 Non obstat mundi perfidia, quominus sibi Dominus Ecclesiam colligat, & collectam foueat. a *Qua essent Mosis Legem amplexa.*

CAP. XIIII.

1 Paulus & Barnabas 5 Iconio ejciuntur. 6 Paulus Lystra 10 claudum sanat: 13 & sibi sacrificaturos 15 prohibet. 19 Ibidem Iudæis autoribus lapidatur, 23 Hinc multis Ecclesiis peragratis, 26 Antiochiam reuertuntur.

1 FActum [1] est autem [a] Iconij vt simul introirent synagogam Iudæorum, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum simul & Græcorum magna multitudo.

2 Qui verò [b] increduli fuerunt Iudæi, incitarunt & [c] malè affectos reddiderũt animos Gentium aduersus fratres.

3 [2] Multum igitur tempus *ibi* egerunt liberè loquentes, freti Domino, qui testimonium dabat sermoni gratiæ suæ, dabatque vt signa & miracula ederentur per manus eorum.

4 Diuisa est autem multitudo vrbis: & alij quidem erant à Iudæis, alij verò ab Apostolis.

5 Quum autem factus esset impetus Gentium ac Iudæorum vnà cum suis primoribus, vt contumelijs afficerent & lapidarent eos,

6 Re considerata, [d] perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ, Lystram & Derben, & circumiacentem regionem:

CAP. XIIII.

1 Non minus constãtes esse nos oportet, quàm obstinata est malorũ peruersitas.

2 Non cedendum minis, imò ne aperto quidem furori, nisi quum ita prorsus necesse est, idque nõ quietis captandæ causa, sed vt eo latiùs propagetur Euangelium.

a Iconium vrbs fuit Lycaoniæ.

b Qui non paruerunt doctrinæ.

c Ad verbum, depranarunt. *d Licet aliquando fugere periculum opportunè.*

7 Et illic prædicabant Euangelium,

8 [3] Quidam autem vir Lystris impotens pedibus sedebat, claudus ab vterò matris suæ, qui nunquam ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem: qui quum intendisset in eum oculos, & vidisset quòd fidem haberet *se* seruatum iri,

10 Dixit voce magna, Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quum exilijsset, ambulauit.

11 Turbæ verò quum vidissent quod fecerat Paulus, sustulerunt vocem suam, Lycaonicè dicentes, Dij assimilati hominibus, descenderunt ad nos.

12 Vocabantque Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercurium: quoniam is erat dux sermonis.

13 Sacerdos autem Iouis collocati ante illorũ vrbem, quum tauros vittatos ad [c] vestibula adduxisset, volebat cum turba sacrificare.

14 Quod cùm audissent Apostoli Barnabas & Paulus, [i] diruptis pallijs insilierunt in turbam, clamantes,

15 [4] Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? Nos quoque sumus homines [g] ijsdem quibus vos affectionibus obnoxij, annuntiantes vt à [h] vanis istis rebus conuertimini ad Deum illum viuum, ‖ qui fecit cœlum & terram & mare, & omnia quæ in eis sunt:

16 [5] Quique præteritis ætatibus ‖ sciuit omnes Gentes suis ipsarum vijs incedere.

17 Quanquam non passus est se *esse* expertem testimonij, *nobis* benefaciendo, dans nobis cœlitus pluuias ac tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda nostra.

18 Et hæc dicentes, vix compescuerunt turbam ne ipsis sacrificaret.

3 Vet⁹ est diaboli astus efficere vt fideles serui Dei vel semel profligẽtur, vel proidolis colãtur, idque præcipuè arrepta ex miraculis occasione.

4 Idololatria etiam dicitur quæ creaturis quantũuis sanctis & eximijs, quod vni⁹ Dei est tribuit, nẽpe inuocationis cultum.

5 Consuetudo quantumlibet vetus non excusat idololatras.

c Ædium in quibus habitabãt Paulus & Barnabas.

f Vide Mat. 26. 65. Gen. 1. 1, psal. 146. 6, apoc. 14. 7, psal. 81. 13.

g Mortales vt vos estis, & eiusdem atque vos humanæ naturæ participes.

h Hebræorum more Idola res vanas vocant.

i Ex arbitrio suo viuere, nulla ipsis præscripta ratione religionis.

19 [6] Super-

19 [6] Superuenerunt autem quidam Iudæi Antiochia & Iconio, qui illecta turba, ‖ Paulum lapidarum traxerunt extra vrbem, existimantes eum mortuum esse.

20 Sed quum cinxissent eum discipuli, surrexit, & ingressus est vrbem: & postridie abijt Derben cum Barnaba.

21 [7] Quumque euangelizassent vrbi illi, & docuissent multos, reuersi sunt Lystram & Iconium, & Antiochiam:

22 [8] Confirmantes animos discipulorum, hortantes vt permanerent in fide, & *dicentes* oportere per multas oppressiones nos ingredi in regnum Dei.

23 [9] Quumque ipsis per suffragia creassent per singulas Ecclesias Presbyteros, precatique essent cum ieiunijs, commendarũt eos Domino in quem crediderant.

24 [10] Peragrataque Pisidia, venerunt in Pamphyliam.

25 Ac Pergæ loquuti *Dei* sermonem, descenderunt [k] Attaliam.

26 ‖ Et illinc abnauigarunt [l] Antiochiam, vnde fuerant commendati gratiæ Dei ad opus quod expleuerant.

27 Quum autem venissent & coegissent Ecclesiam, retulerunt quanta Deus per ipsos effecisset, eumque aperuisse Gentibus ostium fidei.

28 Et egerunt illic multum tempus cum discipulis.

6 Diabolus in extremũ redactus, tandẽ apertè furit, sed frustrà, tunc quoque quum videtur esse superior. *2. Cor. 11. 25.*

7 Per medias mortes nihilominus in vocatione pergendum.

8 Ministrorum est, nõ tantùm docere, sed etiam iam doctos confirmare, & ad crucẽ præparare. *Supra, 13. 2.*

9 Apostoli plantatas Ecclesias cõmiserũt propijs pastoribus, quos quidem, nec temerè, sed præeuntibus precibus, & ieiunijs, creárũt, nec pretio aut imperiosa potestate Ecclesijs obtruserunt, sed cœtus suffragijs comprobatos constituerunt.

10 Paulus & Barnabas sua peregrinatione defuncti & Antiochiam reuersi, rationem itineris sui Ecclesiæ exponunt.

k *Attalia vrbs Pamphyliæ maritima, Lyciæ vicina.* l *Antiochiam Syriæ.*

CAP. XV.

1 *Antiochenis quidam iugum Legis obtrudere conantur.*

6 Consultant de hac re Apostoli: 19 & quid factū opus est 23 per literas indicant. 36 Inter Paulum & Barnabam 39 acrius contentio oboritur.

CAP. XV.

1 Ecclesia tandem etiam ciuili dissidio exercetur, orto à superbis & præfractis ingenijs malorum initio. Fuit autem prima cōtentio, de Christi officio, sola ne ipsius iustitia per fidem apprehēsa iustificati seruemur, an verò Legis etiā obseruatione fit opus.

2 Ecclesiarum conuentus ad opprimendas hæreses instituti, ad quos communi nomine certi homines mittebantur. *Supra, 10.30, & 11.33.*

3 Res prius in Apostolorū & presbyterorum conuentu, audita vtraque parte disceptatur, deinde cum plebe cōmunicatur.

4 Deus ipse in vocatione Gentium incircunciſarum, docuit fide absque legali cultu salutem constare.

1 PORRÒ [1a] quidam qui descenderant à Iudæa, docebant fratres, & *dicebant*, Nisi circuncidamini ritu Mosis, non potestis seruari.

2 [2a] Orta igitur seditione ac disceptatione nō exigua Paulo ac Barnabæ aduersus illos, statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidem alij ex illis ad Apostolos ac Presbyteros Hierosolymam, *percontaturi* de hac quæstione.

3 Illi ergo [b] deducti ab Ecclesia, peragrarunt Phœnicen & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & adferebant gaudium magnum omnibus fratribus.

4 Quum autem aduenissent in Hierusalem, excepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis ac Presbyteris, & annuntiarunt quæcunque Deus per ipsos effecerat.

5 Sed *(aiebant)* quidam surrexerunt è secta Pharisæorum qui crediderunt, dicentes oportere circuncidere eos, & præcipere vt obseruent Legem Mosis.

6 [3] Congregati sunt igitur Apostoli & Presbyteri vt dispicerent de hoc negotio.

7 Quum autem multa disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit eis, ‖ [4] Viri fratres, vos scitis Deum [c] iampridem [d] inter nos elegisse *me*, vt per os meum audirent Gentes verbum Euangelij, & crederent.

a Epiphanius indicat fuisse Cerinthum. b Officioſe deducti ab Eccleſiaſtico cœtu. c. a quibuſdam delegatis ab Eccleſia. c Ad verb. à diebus antiquis, ab initio mandati prædicandi Euangelij, & ſtatim poſt delapſum ſuper nos Spiritum ſanctum. d Ex nobis, vel ex noſtro cœtu Apoſtolico.

8 Et

8 Et Deus qui nouit corda, dedit eis testimonium, dato ipsis Spiritu sancto, sicut & nobis:

9 ‖ Nihilque [e] discreuit inter nos & illos, [f] fide purgatis cordibus eorum.

10 [5] Nunc ergo [g] quid tentatis Deum, ‖ impositio iugo ceruici discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?

11 Imò per gratiam Domini Iesu Christi credimus nos seruatum iri, quemadmodum & illos.

12 [6] Tacuit autem tota multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum exponentes quanta Deus edidisset signa & miracula per ipsos inter gentes.

13 Postquam autem conticuissent, respondit [h] Iacobus, dicens, Viri fratres, audite me,

14 [7] Symeon expositi quomodo primùm Deus respexerit *Gentes*, vt sumeret ex ipsis populum nomini suo.

15 Et huic *rei* consonant verba Prophetarum: sicut scriptum est,

16 ‖ Post hæc reuertar, & restaurabo tabernaculum Dauid collapsum, & ruinas eius restaurabo, & rursus erigam illud:

17 Vt requirant reliqui homines Dominum, & omnes Gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus qui facit hæc omnia.

18 [i] Nota sunt Deo ab *omni* æuo omnia opera sua.

19 [8] Quamobrem ego censeo non esse obturbandos eos ex Gentibus qui ad Deum conuertuntur.

Supra, 10.43, 1.cor.1.2. Mat.23.4.

5 Petrus à cæremonijs ad Legem ipsam in genere trãsiens, docet, si petenda esset à Lege salus, non autẽ à sola gratia in Iesu Christo, nullum fore seruãdum: quoniam Legem præstare nullus vnquam potuit, ne ex Patriarchis quidem, aut ipsis Apostolis.

Amos.9.11.

6 Viua legitimi concilij effigies, vbi sola Dei veritas regnat.

7 Gentium vocationẽ ex Dei verbo cõfirmat Iacobus Petro assentiens.

8 In rebus medijs hactenus communicandum cum fratrum infirmitate, vt eis concedatur discendi spatium.

e Nullum discrimen fecit, quod attineat ad gratuiti fauoris beneficium.

f Christus pronuncias Beatos, qui mundi sunt corde: tales autem effici fide nunc planè & dilucidè dicitur. *g Cur tentatis Deum, quasi ille non valeat saluare fide.* *h Alphai, qui & frater Domini fuit dictus.* *i Nihil ergo fit temerè, sed Dei ordinatione.*

20 Sed ad eos scribendum vt abstineant à [k] pollutionibus idolorum, & scortatione, & suffocato & sanguine.

21 Moses enim ab ætatibus antiquis in singulis ciuitatibus habet qui ipsum prædicent, quum in synagogis per singula Sabbatha legatur.

22 [9] Tunc visum est Apostolis & senioribus cũ tota Ecclesia, delectos ex sese viros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: *nempe* Iudam qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primarios inter fratres.

23 Et ista per manus eorum *mittenda* scribere: Apostoli & presbyteri & fratres, ijs qui sunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus, qui *sion* ex Gentibus, salutem.

24 [10] Quoniam quosdam [l] è nobis egressos audiuimus vos turbasse verbis, [m] labefactantes animas vestras, iubentes *vos* circuncidi, & seruare Legem, quibus *hoc* non præceperamus:

25 Visum est nobis concorditer coactis, electos viros mittere ad vos cum dilectis nostris Barnaba & Paulo,

26 Hominibus qui [n] exposuerunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.

27 Misimus ergo Iudam & Silam, qui & ipsi vobis eadem verbis renuntiabunt.

28 Visum est enim [o] Spiritui sancto ac [p] nobis, nequid amplius imponeremus vobis oneris quàm

9 In legitima synodo, nec ij quibus permittitur iudicũ, quicquam tyrannicè statuunt, nec communis cœtus tumultuosè se opponit sedentibus ex Dei verbo iudicibus: nec dissimilis ratio obseruatur in significandis & stabiliendis quæ ita fuerint decreta.

10 Concludit synodus Hierosolymitana, labefactari animas ab ijs qui salutem aliunde quam ab vno Christo per fidem apprehẽsopetendã docent, vndecunque sint profecti, & cuiuscunque authoritatem suæ vocationi prætexant.

29 Vt abstineatis vos à sacrificijs idolis immolatis, & sanguine, & suffocato, & scortatione: à quibus si vos custodieritis, bene agetis. Valete.

11 Ea demùm est legitima synodus, cui Spiritus sanctus præest.

[k] *A sacrificijs, seu à conuiuijs quæ in idolorum templis agitabantur.* [l] *E nostra congregatione.* [m] *Translatione sumpta ab illis, qui quod ædificatum est, diruunt: ædificari autem Ecclesiam, pro constitui, familiaris est Scripturæ metaphora.* [n] *Qui extremis periculis exposuerunt vitam suam.* [o] *Mentio fit in primis Spiritus Sancti, ne humanum negotium illud esse videatur.* [p] *Non quòd tribuatur propria authoritas hominibus, sed vt ministerij & operæ fidelitas demonstretur.*

hæc

hæc [q] necessaria:

29 [12] *Videlicet* vt abstineatis ab ijs quæ sunt immolata simulacris, & sanguine, & suffocato, & scortatione: à quibus si conseruaueritis vosipsos, bene agetis. Valete.

12 Charitas etiam in rebus per se medijs est necessaria.

30 [13] Illi igitur dimissi venerunt Antiochiam: & coacta multitudine, reddiderunt epistolam.

13 Omniũ interest, quid tenendũ sit certò cognoscere, nedum vt Ecclesiam oporteat, nihil sciendo, pendere ex quorũdam placitis.

31 Quam quum legissent, gauisi sunt super exhortatione.

32 Iudas quoque & Silas, quum essent & ipsi Prophetæ, multo sermone adhortati sunt fratres, & confirmarunt.

33 Et quum egissent *illic* aliquandiu, dimissi sunt [r] cum pace à fratribus ad Apostolos.

34 Sed Silæ visum est ibi manere.

14 Ecclesiæ, nisi assidùe excolantur, facillimè degenerant, ideòque institutæ fuerunt tum synodi tum etiam inspectiones.

35 Paulus autem & Barnabas quoque egerunt Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum alijs etiam multis sermonem Domini.

36 [14] Post aliquot autem dies dixit Barnabæ Paulus, Reuersi inuisamus fratres nostros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus sermonem Domini, *cognituri* quomodo habeant.

37 [15] Barnabas autem consuluit vt assumerent secum Iohannem qui vocabatur Marcus:

38 Paulus autem æquum censebat eum non assumere qui abscessisset ab ipsis ex Pamphylia, nec eorum comes in illo opere fuisset.

15 Triste dissidij inter optimos & coniũctissimos viros exemplũ, non tamen de rebus profanis aut priuatis, neque de doctrina.

39 [16] Sic igitur [s] exacerbati, vt alter ab al-

16 Deus quidem suorum etiam delictis, ad Ecclesiæ suæ ædificationem, vtitur: sed tamen in optimis etiam causis cauendum, ne vltra modum efferuescamus.

q *Necessitas illa non fuit præcisa, sed referri debuit ad temporis conditionem, vt aliarum Gentium cum Iudæis esset magis apta, & minus dissentanea vitæ ratio.*

r *Hebr. 13. fratribus illis omnia fausta precantibus, & cum bona Ecclesia venia.*

s *Vehementer commoti fuerunt animi. Theoph. pusilli animi affectionem humanam fuisse censet. Est autem considerandæ vis consilij dimissi: enim fuit, vt diuersis in locis exerceretur doctrina Euangelij.*

tero discederet: & Barnabas, assumpto Marco, navigaret Cyprum:

40 Paulus verò allecto Sila abijt, commendatus gratiæ Dei à fratribus.

41 Peragrauitque Syriam ac Cilicíam, confirmans Ecclesias,

CAP. XVI.

1 Paulus circunciso Timotheo, 12 Philippi agens, 14 Lydiam in fide instituit: 16 Pythonis spiritum 18 expellit. 20 Propterea 22 virgis cæsi, 24 in carcerem conijciuntur. 26 Terræmotu 27 carceris ianua aperiuntur, 31 32 & eiusdem custos Christi fidem recipit.

CAP. XVI. *Rom. 16. 21, philip. 2. 19, 1 Thess. 3. 2.*

1 Timotheum ne Paulus quidem ipse nisi idoneo testimonio probatum, ad ministerium assumpsit.

2 Timotheus non absoluta necessitate, sed propter temporis circunstantiam ad lucrifaciendos Iudæos circunciditur.

3 Seruanda in rebus medijs charitas, tum vt infirmis, tum vt Ecclesiæ paci consulatur.

4 Deus sua momenta constituit patefacienda suæ veritati, vt sit prorsus gratuita tum electio tum vocatio.

1 PEruenit[1] autem Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat illic nomine || Timotheus, filius mulieris cuiusdam [a] Iudææ fidelis, cæterùm patre Græco.

2 Huic [b] dabant testimonium fratres qui Lystris erant & Iconij.

3 [2] Eum *itaque* voluit Paulus secum proficisci: & assumptum eum circuncidit, propter Iudæos qui in illis locis erant: sciebant enim omnes patrem eius Græcum esse.

4 [3] Prout autem pertransibant vrbes, tradebant eis seruanda [c] instituta quæ decreta fuerant ab Apostolis & Presbyteris qui Hierosolymis erant.

5 Itaque Ecclesiæ confirmabantur fide, & augebantur numero quotidie.

6 [4] Phrygia autem peragrata & Galatica regione,

a Paulus commendat in posteriore ad Timotheum, pietatem matris & auiæ Timothei. b Nimirum pietatis & honestatis. c Decreta illa, de quibus egit superiore capite.

gione,[d] prohibiti à Spiritu ſancto loqui ſermonem in Aſia,

7 Quum veniſſent in Myſiam, tentabant ire in Bithyniam: ſed non ſiuit eos *ire* Spiritus.

8 Præterita autem Myſia, deſcenderunt Troada.

9 [5] Et viſum per noctem apparuit Paulo: Vir Macedo quidam aderat ſtans, & rogans eum, & dicens, Traijce in Macedoniam & ſuccurre nobis.

10 [6] Vt autem viſum vidit, ſtatim ſtuduimus abire in Macedoniam, [e] collatis argumentis colligentes vocaſſe nos Dominum, vt eis euangelizaremus.

11 Prouecti igitur Troade, rectum curſum tenuimus Samothracen, & ſequenti die Neapolin;

12 Et illinc Philippos, quæ eſt prima partis Macedoniæ vrbs, colonia. Egimus autem in ea vrbe aliquot dies.

13 [7] Et die Sabbathi egreſſi ſumus ex vrbe ad flumen, [f] vbi ſolebat eſſe precatio: vbi quum conſediſſemus, alloquuti ſumus mulieres quæ conuenerant.

14 [8] Quædam autem mulier nomine Lydia, quæ purpuram vendebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit: cuius Dominus adaperuit cor, vt attenderet ea quæ dicebantur à Paulo.

15 [9] Quum verò baptizata eſſet & domus eius, rogauit *nos*, dicens, Si iudicaſtis me fidelem eſſe Domino, ingreſſi domum meam, manete. Et adegit nos.

16 [10] Factũ eſt autem proficiſcentibus nobis ad precationẽ, vt ancillula quædã habens ſpiritũ [g] Py-

5 Euangelij miniſtrij ſunt per quos Dominus pereuntibus opitulatur.

6 Sancti non temerè viſionibus quibuſuis crediderunt.

7 Deus à mulierculæ conuerſione ſuum in Macedonia regnum auſpicatus, oſtendit nullam eſſe in Euangelio perſonarum acceptionem.

8 Dominus quidem vnus cor aperit, ſed ad audiendum verbum quod prædicatur.

9 Exemplum ſanctæ matriſfamiliãs.

10 Satan ſeſe in Angelũ lucis trãsformãs tentat per cuniculos irrepere, ſed à Paulo palàm impeditus eijcitur.

d *Cur quidem prohibiti fuerint non dicit, quod autem fuerint prohibiti dicit, inſtituens nos ad obediendum, non inquirendum.* e *Supra, 9. 22.* f *Vbi de more ſolebant eſſe conuentus.* g *Epitheton Apollinis qui reſponſa daret petentibus.*

11 Cupiditas quæstus, persequendæ veritatis occasio. Deus interea Timotheo parens, Paulum & Silam, vt fir mioret, ad certamen vocat.
12 Auaritiæ prætexitur tũ publicę pacis, tum etiam pietatis studium.
13 Satanicum argumentum a maiorum autoritate, sine vllo discrimine.
14 Iniquorum magistratuum exemplũ, populi furori obsequentium.
15 Sanctorum preces cœlum & terram concutiunt.
16 Misericors Domin⁹, quoties libuit per mediam mortẽ ad vitã trahit, & pro iustis pœnis summã clementiam impertitur.

thonis, occurreret nobis, quæ quæstum magnum præbebat dominis suis, vaticinando:

17 Hæc subsequuta Paulum ac nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui sunt Dei illius summi, qui annuntiant vobis viam salutis.

18 Hoc autem fecit ad [h] multos dies. sed molestè ferens Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi per nomen Iesu Christi, vt exeas ab ea. Exijt igitur eodem illo momento.

19 [11] Videntes autem domini abijsse spem quæstus sui, prænensum Paulum & Silam traxerunt in forum ad magistratus.

20 [12] Et offerentes eos præfectis, dixerunt, Homines isti conturbant ciuitatem nostram, quum sint Iudæi:

21 [13] Et annuntiant ritus quos non licet nobis susc̃ipere neque vsurpare, quum simus Romani.

22 [14] Vnà autem insurrexit turba aduersus eos: & præfecti diruptis eorum vestibus, iusserunt *eos* virgis cædi.

23 Quumque multas plagas eis imposuissent, coniecerunt *eos* in carcerem, additis mandatis cõmentariensi vt tutò eos asseruaret.

24 Qui quum tale mandatum accepisset, coniecit eos in intimum carcerem, & [i] pedes eorum adstrinxit numella.

25 [15] Media autem nocte precantes Paulus & Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exaudiebant eos.

26 Repentè verò terræmotus magnus extitit, ita vt concuterentur fondamenta carceris: & illicò apertæ sunt omnes fores, & omnium vincula laxata.

27 [16] Expergefactus autem commentariensis,

h Miraculum nõ festinauit Paulus omnia siquidem fecit doctore Spiritu. *i Vt tutius asseruarentur, compegit eorum pedes in numellam. Numella autem fuit lignea machina genus, in quam pedes & collum immittebant.*

quum

quum videret fores carceris apertas, educto gladio erat seipsum interempturus, existimans vinctos effugisse:

28 [17] Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Ne quid feceris tibi ipsi mali: omnes enim hic sumus.

29 Is verò petito lumine irrupit, & tremefactus accidit Paulo & Silæ *ad pedes*.

30 Et productis ipsis foras, ait, Domini, quid me opertet facere vt seruer?

31 At illi dixerunt, Crede in Dominum Iesum Christum, & seruaberis tu ac domus tua.

32 Et loquuti sunt ei sermonem Domini, & omnibus qui erant domi ipsius.

33 [18] *Ipse* verò illis assumptis ea ipsa hora noctis, lauit *eorum* plagas & baptizatus est ipse & omnes *domestici* illius illicò.

34 Quumque perduxisset eos domum suam, apposuit eis mensam: & exultauit quòd cum vniuersa domo sua credidisset Deo.

35 [19] Die autem exorto præfecti miserunt [k] viatores qui dicerent, Dimitte homines illos.

36 Annuntiauit autem commentariensis hos sermones Paulo, Miserunt *inquit*, præfecti vt dimittamini. nunc igitur egressi, ite in pace.

37 [20] Paulus autem dixit eis, Cæsos nos publicè, indicta causa, quum simus Romani, coniecerunt in carcerem, & nunc clàm nos eijciunt? non profectò: sed veniant ipsi, & nos educant.

38 [21] Renuntiauerunt autem Præfectis viatores verba ista: timueruntque audito eos Romanos esse.

39 Et venientes precati sunt eos, & eductos rogarunt vt egrederentur ex vrbe.

40 [22] Egressi autem è carcere, introierunt ad

17 In medijs, præsertim extraordinarijs, ne pes quidem nisi Deo præeunte mouendus.

18 Deus eadē quū libuit manu vulnerat & sanat.

19 Ignominiæ tandē iniquorum magistratuum merces.

20 Non sunt quidem retalianda iniuriæ, sed nihilominus vtendum est adminiculis à Domino porrectis, ad cohibendam impiorum libidinem, ne saltem alijs similiter noceant.

21 Impij non Dei, sed hominum metu mouentur: & Deus hac etiam ratione suis prospicit, quū ita opus est.

22 Sic vitanda pericula, vt nunquam negligatur officium.

[k] *Viatores erant quibus vocandi causa vtebantur Magistratus.*

Lydiam: & visis fratribus, consolati sunt eos, & egressi sunt.

CAP. XVII.

1 Paulus Thessalonica 3 Christum annuntians, 6 7 à Iasone exceptus, 10 Beræam emittitur: 15 inde Athenas profectus, 19 in Areopago 23 Deum illu ignotũ annuntiat, 34 nonnullis ad Christum conuersis.

1 QVum [1] autẽ iter fecissent per Amphipolin & Appolloniam, venerunt Thessalonicam, vbi erat synagoga Iudæorum.

2 Paulus autem sicut consueuerat introiuit ad eos, & per sabbatha tria disseruit *cum* eis ex Scripturis,

3 [2] Adaperiens & proponens oportuisse Christum pati, & resurgere à mortuis, & hunc esse Christum Iesum, Quem ego *inquit* annuntio vobis.

4 Nonnulli igitur eorum assensi sunt, & consociati sunt Paulo & Silę, & religiosorum Græcorum multitudo magna, mulieresque primariæ non paucæ.

5 [3] Sed inuidia commoti Iudæi qui increduli erant, assumptis quibusdam [4] circunforaneis viris sceleratis, ac turba coacta, perturbarunt vrbem: & adorti domum Iasonis, studebant eos adducere ad populum.

6 Et quum non inuenissent eos, traxerunt Iasonem & quosdam fratres ad præfectos vrbis, clamando, Hi sunt qui [b] orbis terrarum statum subuerterunt: & hic adsunt.

7 Quos excepit Iason: qui omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse, Iesum.

8 Concitarunt autem turbam & præfectos vrbis hæc audientes:

9 *Qui* tamen quum [c] satis accepissent ab Iasone & cæteris, dimiserunt eos.

10 Fra-

CAP. XVII.
1 Pauli & Silæ eiectio, multorum aliorum salus.
2 Christus ideò mediator, quia crucifix⁹ resurrexit, nedũ vt propter crucis ignominiam sit repudiandus.
3 Zelus incredulorum quantũlibet specio sus, tandem palàm deprehenditur, neq; rectitudine neq; vllà æquitate niti. Sed nõ licet malis quic quidlibet, quũ inter eos etiã excitet Deus quorum opera ad suos liberãdos vtatur.

a Cuiusmodi solent in foro vitã terere, viles nimirum & venales, quos facẽ & sententiam vrbe vocare solet Cicero.
b i. Isti vbique Gentium & locorum sunt seditionum authores.
c Hoc de satisdatione iudicio sisti intelligẽdum est.

10 [4] Fratres verò ſtatim per noctem emiſerunt Paulum ſimul & Silam Bereæam: qui quum aduenissent, ierunt in ſynagogam Iudæorum.

11 [5] Fuerunt autem iſti [d] generoſiores ijs *Iudæis* qui erant Theſſalonicæ, vt qui receperint ſermonẽ cum omni alacritate, quotidie ſcrutantes Scripturas, an hæc ita ſe haberent.

12 Multi igitur crediderũt ex eis, & Græcæ mulieres honeſtæ, & viri non pauci.

13 [6] Vt autem cognouerunt Theſſalonicenſes Iudæi Bereæ quoque annuntiatum eſſe à Paulo ſermonem Dei, venerunt etiam illuc, concitantes turbam.

14 [7] Sed ſtatim Paulum emiſerunt fratres, vt iret velut ad mare: Silas autem & Timotheus ſubſtiterunt illic.

15 [8] Qui verò Paulum ſuſceperant tuto loco conſtituendum, [e] deduxerunt eum Athenas vſque: & accepto mandato ad Silam ac Timotheum, vt quamcitiſſimè ad ipſum venirent, abierunt.

16 [9] Paulo autem Athenis illos expectante [f] irritabatur ſpiritus eius in ipſo, quum cõſpiceret vrbem [g] idolis deditam.

17 Diſſerebat igitur in ſynagoga cum Iudæis & religioſis, & in foro quotidie [h] cum quibuſuis obuijs.

18 [10] Quidam autem ex Epicureis & Stoicis

4 Ea demũ eſt ſpiritus prudẽtia quæ Dei gloriã ſibi ſic proponit pro ſcopo, vt nuſquam ab ea deflectat.

5 Dominus in eadẽ gente varia inſcrutabilis ſuæ ſapientiæexẽpla, eodem penè momento proponit, vt timeatur.

6 Habet etiã ſuos zelotas Satan, & eos quidem quos minimè oportuit.

7 Non eſt conſilium nec rabiẽs cõtra Dominum.

8 Excubãt vicißim oues Chriſtianæ pro paſtorum ſalute, ſed in Domino.

9 In luctaſapientiæ diuinę cũ humana, homines irridentquod non intelligũt: Deus autẽ ſtultorũ curioſitate vtitur vt electos ſuos colligat. 10 Duæ præcipuæ philoſophorũ ſectæ Chriſtũ oppugnãt: vna, eorum qui omnẽ religionẽ irridẽt: altera, eorũ qui de religionis capitibus pro ſuo arbitrio ſtatuũt.

d Comparat Iudaeos cum Iudaeis. e Nõ fruſtra laudati ſunt Iudaei Berœenſes, qui è Macedonia Athenas Paulum inculumem deduxerunt, cùm tota Theſſalia, Bœotia, & Attica intercedant f Non poterat ſuſtinere. g Idolis addictam & mancipatam, Pauſanias ſcribit Athenis plura fuiſſe idola, quàm in reliqua tota Græcia, imò & pudoris, famæ & appetitionis apud eos aras extitiſſe. h Quemcunque obuium habuiſſet Paulus, quis eum loquentem audire ſuſtineret, cum eo diſſerebat, totus ardens zelo gloriæ Dei.

philosophis conflictabantur cum eo: & quidam dicebant, Quid vult [i] nugator iste dicere? Alij verò, Peregrinorum deorũ videtur annuntiator esse: quia Iesum & resurrectionem annuntiabat eis.

19 Et prehensum eum duxerunt in [k] Areopagum, dicentes, possumúsne scire quæ sit ista noua quæ à te dicitur doctrina?

20 Peregrina enim quædã ingeris auribus nostris. volumus ergo scire quidnam ista sibi velint.

21 [11] (Cæterùm Athenienses & aduenæ hospites nulli alij rei vacabant nisi ad dicendum aut audiendum aliquid noui,)

22 [12] Stans autem Paulus in medio Areopago, dixit, Viri Athenienses, omninò conspicio vos [l] quasi religiosiores.

23 Præteriens enim & cõtemplans [m] sacra vestra, inueni etiam aram cui inscriptum erat, [n] Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio.

24 [13] Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo sunt, quum sit cœli & terræ Dominus, || in manufactis templis non habitat:

25 || Nec manibus hominũ colitur, alicuius rei egens, quum ipse det omnibus vitam & halitum & omnia.

26 [14] Cõdidítq; ex [o] vno sanguine omne genus hominum, vt habitarent per vniuersam superficiem

11 Sapientia hominis, vanitas.
12 Ipsi idololatræ firmissima suppeditãt aduersus superstitionem suam argumenta.
13 Stultissimũ est creatorem creaturæ comparare, incomprehensibilem circũscribere, & eum putare donis cõciliari à quo omnes omnia acceperunt. Ij sunt autẽ idololatriæ fontes. *Supra, 7. 48. Psal. 50. 8.*
14 De[9] in operibus suis est mirificus, præsertim in hominis opificio, nõ vt in ipsis operibus obstupescamus, sed vt ad opificẽ assurgamus.

i Ad verbum seminilegus, quasi semina legens, id est colligens, translatio sumpta ab auicula qua semina populatur, ad eos accommodata, qui nulla cum arte eam, quam ex quibusdam auditionibus adepti sunt scientiam, ostentant.
k Locus erat dictus quasi Martius collis, vbi iudices qui Areopagita dicebantur de summis criminibus cognoscebant, apud quos aliquando Socrates causam dixerat, postea impietatis ab illis condemnatus. *l Detineri nimio atque peruerso timore Deorum vestrorum.* *m Sacra vocant, omne id quod religionis causa homines venerantur.* *n Pausanias in Atticis meminit ara Athenienſium, dicata dys ignotis, Laertius in Epimenide meminit ara nullo inscripto nomine.*
o Ex vna cognatione sine origine.

terræ

terræ, definitis tempestiuitatibus quas præstituit, & positis terminis habitationis eorum:

27 Vt quærerent Deum si forte[p] palpando eum inuenirent: quanquam profectò non longè abest ab vnoquoque nostrûm.

28 Per ipsum enim viuimus, & mouemur, & sumus: sicut & quidam vestratium poëtarum dixerunt, Nam huius progenies etiam sumus.

29 ‖ Progenies ergo Dei quum simus, non debemus existimare auro aut argento, aut lapidi, [q]sculptili artificij aut commentationis hominum, numen esse simile.

30 [15] Temporibus igitur istius ignorantiæ dissimulatis, Deus nunc denuntiat omnibus vbique hominibus vt resipiscant.

31 Eo quòd statuit diem quo iustè iudicaturus est orbem terrarum, per eum virum quem definijt, fide palam facta omnibus, illo à mortuis excitato.

32 [16] Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, alij quidem cauillabantur: alij verò dicebant, Audiemus te rursus de hac re.

33 Et ita Paulus exiuit è medio eorum.

34 Quidam verò ei adiuncti crediderũt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.

p. *Homines enim eorum instar, Deum nonnisi palpando inuestigare poterãt antequam vera illa lux mũdo illuxisset. Esa. 40. 23.*

15 Vetus error errãtes nõ excusat, sed Dei patientiam cõmendat: qui tamen futurus est iustus contemptorum iudex.

16 Homines vt suam vanitatem manifestè prodant, vno eodémque Euangelio variè afficiũtur: quod tamen non definit esse in electis efficax.

q. *Quæ materia, puta aurum, argentum, lapides, solent humano artificio & pront hominibus comminisci libuit, insculpi, neque enim rudis illa materia, sed arte quadam formam adepta, coli solet.* r *Christo iudice mundi declarato, per resurrectionem à mortuis.*

CAP. XVIII.

1 *Paulum Corinthi* 6 *Gentes docẽtem,* 9 *solatur Dominus.* 12 *Coram Gallione accusatur,* 18 *sed frustra:* 13 *Hinc in Syriam,* 19 *deinde Ephesum profectus,* 23 *Galatia & Phrygia ecclesias confirmat.* 24 *Apollos ab Aquila exquisitius instituitur,* 28 *Christum magno cum fructu prædicat.*

CAP. XVIII.

Rom.16.3.

1 Veri ministri adeò nō quærunt quæ sua sunt, vt suo iuri vltrò renuntient, potiusquàm vel tantillum impediatur Euāgelij progressus.

2 Semperquidem asserenda est ingenuè veritas, sed tamen temperāda est doctrina prout fert profectus occasio.

Supra, 13.51. matth.10.14. 1.Cor.1.14.

3 Omnib⁹ frustra tētatis nō desistēdum ab opere, sed cōtumacibus desertis, ad morigeros transeundum.

4 Dominus cōstantiæ seruorum suorum vindex & assertor.

1 POstea [a] Paulus discedens Athenis, venit Corinthum:

2 Et reperto quodam Iudæo, nomine ‖ Aquila, Pontico natione, qui nuper venerat ex Italia, & Priscilla vxore eius, (eo quòd edixisset [a] Claudius vt omnes Iudæi Roma excederent) venit ad eos:

3 Et quia eiusdem erat artificij, mansit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorum conficere tabernacula.

4 [2] Disserebat autem in synagoga omnibus Sabbathis, &[b] alliciebat tum Iudæos tum Grecos.

5 Vt venerunt autem è Macedonia Silas & Timotheus, [c] constringebatur spiritu Paulus, testificans Iudæis Christum Iesum.

6 [3] Illis autem sese opponentibus, ac blasphemantibus, ‖ excussis vestibus dixit eis, [d] Sanguis vester super caput vestrum: purus ego, ab hoc tempore ad Gentes proficiscar.

7 Et digressus illinc, introijt domum cuiusdā nomine Iusti, colentis Deum, cuius domus erat confinis synagogæ.

8 ‖ Crispus autem præfectus synagogæ credidit Domino cum tota domo sua: multique Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.

9 [4] Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, [e] Ne time, sed loquere, & ne tacueris.

10 Nam [f] ego sum tecum, & nemo te inuadet vt tibi malefaciat: quoniam populus est mihi multus in hac vrbe.

a Suetonius, Iudæos autore Christo perpetuò tumultuantes Roma expulit.
b Verb. quo vtitur persuadendi habet significationem. c Angebatur animo. Indicatur autē incitati animi vehementia: tātus enim fuit Pauli ardor, vt Heroico impetu totus sui oblitus ad prædicandum Christum ferretur. d Hebraica phrasis, qua significat Iudæos sibi esse autores exitij, se verò culpa carere, quod eos deserendo transeat ad cæteras gentes. e Pleonasmus quo confirmatur Paulus, vide Iohan.1.20. f Luc.1.66.

11 [5] Com-

11 [8] Commoratus est itaque *illic* annum & sex menses, docens eos sermonem Dei.

12 [5] Quum autem Gallio esset Proconsul [h] Achaiæ, insurrexerunt cõcorditer Iudęi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,

13 Dicentes, Iste persuadet hominibus colere Deum contra Legem.

14 Paulo verò iam os aperturo, dixit Gallio Iudæis, Síqua iniuria esset, aut facinus malum, ô Iudæi, [i] quatenus æquum esset vos tolerarem:

15 Sin verò quæstio est de [k] sermone & [l] nominibus & Lege vestrate, ipsi videritis: iudex enim ego istarum rerum esse nolo.

16 Et abegit eos à tribunali,

17 Omnes autem Græci Sosthenẽ præfectum synagogæ apprehensum verberabant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.

18 [6] Paulus verò quum adhuc *illic* permansisset dies multos, vale dicto fratribus, enauigauit in Syriam: & cum eo Priscilla & Aquila, quum ‖ [m] totondisset caput [n] Cenchreis: habebat enim votum.

19 Peruenit autem Ephesum, & eos ibi reliquit: ipse verò ingressus synagogam, disseruit cum Iudæis.

20 [7] Rogantibus autem ipsis vt diutius apud ipsos maneret, non annuit:

21 Sed vale dixit eis, dicens, Oportet omninò me festum quod instat agere Hierosolymis: sed iterum reuertar ad vos, ‖ [o] Deo volente. Et prouectus est Epheso.

g Ad verb. sedit, vnde veteres sedu nomẽ sumpserũt quod tribuerũt Episcopis, sedebat autem, id est, commorabatur Paulus docẽs sermonẽ Dei: nil autem hac sedes ad illos, qui docẽdi causa, sedem nunquam aspexerunt.

5 Impij malè agendo nõ defatigantur, sed Dominus eorũ conatus miris modis irridet.

6 Paulus factus omnibus omnia, vt omnes Christo lucrifaceret. *Num.6.18, infra, 21.24,*

7 Apostoli nõ hominũ arbitrio, sed Spiritus sancti ductu fuerũt circumacti. *1.Cor.4.19, Iac.4.15.*

h Id est, Græcia, Vocabant autem præsidem non Græcia sed Achaia Romani, quia Græcos subiecerint Romani per Achæos, qui tum Græciæ principes erant, Pausanias. i Quantum æquitas pateretur. k De eo quod aliquis (vt vestra fert religio) non recte dixerit. l De verbis, profanus enim homo putat de religione controuersiam quæstionem esse verborum, non rerum. m Sub Paulus. n Cenchrea portus fuit Corinthiorum. o Sic nihil nos decet absque ista particula promittere, nescimus enim quid paritura sit postera dies.

22 Quumque descendisset Cæsaream, ascendissetque *Hierosolymam*, ac salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam.

23 Et quum peregisset *illic* aliquantum temporis, abijt, peragrans ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

24 [8] Iudæus autem quidam || Apollos nomine, Alexandrinus natione, vir eloquens, peruenit Ephesum, [p] potens in Scripturis.

25 Hic erat initiatus via Domini: & feruens spiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Domini, sciens tantùm Baptisma Iohannis.

26 Cœpitque liberè loqui in synagoga. Quem quum audissent || Aquila & Priscilla assumpserunt eum, & exquisitius ei exposuerunt [q] viam Dei.

27 Quum autem vellet transire in Achaiam, fratres *eum* adhortati scripserunt discipulis vt exciperent eum. qui quum aduenisset, multum contulit ijs qui crediderant per [r] gratiam.

28 Magna enim contentione Iudæos magis ac magis redarguebat publicè, ostendens per scripturas Iesum esse [s] Christum illum.

8 Apollos, homo pius & doctus, tamen in vilis opificis atque adeò mulierculæ schola proficere non recusans, insignis in Ecclesia minister euadit. *1 Cor. 1. 12.*

p *Scripturarum cognitione egregiè instructus. Rom. 16. 3.*

q *Viam qua tendit ad Deum.*

r *Per diuinum illum & gratuitum fauorē, vel per dona illa eximia in hunc hominem collata.*

s *Quod Iesus esset ille Christus, i. Messias.*

CAP. XIX.

1 Discipuli quidam Ephesi 3 Iohannis doctrina imbuti, 2 ignorantes Spiritus sancti visibiles illas gratias, quibus Deus regnum filij sui ornauerat, 5 baptizantur in nomine Iesu. 13 Exorcistæ Iudæi 16 a diabolo cæduntur. 19 Libri exuruntur Magici. 24 Demetrius 29 magnam in Paulum seditionem concitat.

CAP. XIX.

1 Paulus Ephesiorum ruditate nihil offensus, Ecclesiam ibidem instituit.

1 [1] FActum est autem interim dum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum: vbi quum discipulos inuenisset,

2 Dixit eis, Num [a] Spiritum sanctum accepistis posteaquam credidistis? At illi dixerunt ei, Imò, nec *hoc* quidem audiuimus, an sit Spiritus sanctus.

a *Dona illa eximia Spiritus sancti, quæ nimirum tum in Ecclesia vigebant.*

3 [2] Tunc

3 [a] Tunc dixit eis, [b] In quid ergo baptizati estis? At illi dixerunt, In [c] Iohannis baptisma.

4 Dixit autem Paulus, ‖Iohannes quidem baptizauit baptismo resipiscentiæ, dicens populo, vt in eum qui vēturus erat post ipsum, crederent, hoc est in Christum Iesum. Qui verò audierunt, baptizati sunt in nomen Domini Iesu.

5 Et quum imposuisset eis manus Paulus, venit Spiritus sanctus in eos; & loquebantur linguis, & prophetabant.

6 Erant autem omnes isti viri circiter duodecim.

7 *Ipse* porrò ingressus synagogam, liberè loquebatur, ad tres menses differens & suadens quæ ad regnum Dei *pertinent.*

8 [3] Quum autem quidam indurarētur, & parere nollent, malè loquentes de [d] via *Domini* apud multitudinem, abscedens ab illis, separauit discipulos, quotidie differens in schola [e] Tyranni cuiusdam.

9 Hoc autem factum est per biennium: *ita* vt omnes qui habitabāt in Asia, tum Iudæi tum Græci, audirent sermonem Domini Iesu.

10 Virtutes autem non vulgares edebat Deus per manus Pauli:

11 *Ita* vt etiam ad ægrotos deferrentur à corpore eius sudaria seu semicinctia, & discederent ab eis morbi, & spiritus mali ab eis exirent.

12 [4] Aggressi sunt verò quidam ex circulatoribus Iudæis [f] exorcistis nominare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesum quem Paulus prædicat.

2 Iohannes discipulos tātùm inchoauit, quos Christus perficeret. *Supra, 1.5, & 2.1. & 11.16, matt.3.11, marc.1.8, luc.3.16, ioh.1.26.*

3 Separare sese & alios ab incredulis planè desperatis, non est scindere Ecclesiā, sed eam potius vnire.

4 Satan cogitur aduersus seipsum tellificari.

b Qua igitur doctrina imbuti & initiati estis.

c Baptizari in Iohannis baptisma, est profiteri doctrinam quam Iohannes annuntiabat ac baptismo obsignabat.

d Via nomine Hebræi intelligunt certam vitæ rationem, hic autem per excellentiam, via, pro Christianismo sumitur.

e Tyranni nomen hoc loco proprium est. *f Sic vocabantur, qui dæmonas eiiciebant, addita per Dei nomen obtestatione: initio autem Ecclesiæ sic vocati sunt, qui miraculorum dono pollentes, manus imponebant energumenis, i. à dæmone obsessis.*

13 Erant autem quidam filij Sceuæ Iudæi principis ſacerdotum ſeptem, qui hoc faciebant.

14 Reſpondens verò ſpiritus malus, dixit, Ieſum noui, & Paulum ſcio: vos autem qui eſtis?

15 Et inſilijt in eos homo in quo erat ſpiritus malus, & [g] ſuperatis illis, inualuit contra eos, ita vt nudi & vulnerati effugerent ex domo illa.

16 Id verò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabant Epheſi: & incidit timor in eos omnes, & magnificabatur nomẽ Domini Ieſu.

17 [5] Et multi eorum qui crediderant, veniebant [h] confitentes & indicantes facta ſua.

18 Multi verò ex ijs qui curioſas artes exercuerant, comportatos libros exuſſerunt in omnium conſpectu: quorum ſupputatis pretijs, repererunt [i] denariorum quinquaginta millia.

19 Ita fortiter creſcebat ſermo Domini, & inualeſcebat.

20 [6] His autem expletis, propoſuit Paulus per [k] Spiritum, peragrata Macedonia & Achaia proficiſci in Hieruſalem, dicens, Poſtquam fuero illic, oportet me etiam Romam videre.

21 Miſſis autem in Macedoniam duobus ex ijs qui ipſi miniſtrabant, *videlicet* Timotheo & Eraſto, ipſe ſubſtitit ad tempus in Aſia.

22 [7] Ortus eſt autem illo tempore tumultus non paruus ob [l] viam *Domini*.

23 Nam quidam nomine Demetrius, ſignator argenti, qui faciebat [m] templa Dianæ argentea, præbebat artificibus non paruum quæſtum.

24 Quibus congregatis, & ijs qui ſimilium rerum *erant* opifices, dixit, Viri, ſcitis ex hoc opificio noſtras eſſe facultates:

5 Magia publico teſtimonio, & Apoſtolica autoritate damnata.

6 Paulus indefatigabilis.

7 Quæſtus, accedẽte pietatis prætextu, vera tam pertinaciter defendendæ idololatriæ cauſa.

g Illis fruſtra reſiſtentibus, ſuperior euaſit.

h Publicè, metu diuini iudicij perterriti, errata ſua profeſſi ſunt ac deteſtati: hoc autem nihil ad confeſſionem auricularem.

i Qui minimi æſtimant, iudicant excreſcere hanc ſummam ad ſeptem mille & quingentas libras Gallicas, vel circiter octingentas Anglicanas.

k Spiritus inſtinctu, non igitur pertinaciter dicẽdus eſt Paulus in mortem ruiſſe, ſed Spiritu ductore.

l Vide ſupra, verſ. 9.

m Effigies erant adium ſacrarum cum ſimulachro Dianæ, quas compararent venerantes illam.

25 Et

25 Et ſpectatis & auditis Paulum non ſolùm Epheſinam, ſed propè totius Aſiæ multam turbam perſuadendo auertiſſe, quòd dicat deos illos non eſſe qui manibus fiant.

26 Periculum eſt autem non ſolùm ne [n] pars iſta nobis per ipſum confutata pereat, ſed etiam ne magnæ deæ Dianæ templum pro nihilo putetur, futurumque ſit vt etiam deſtruatur maieſtas eius, quam tota Aſia & orbis colit.

27 *His* autem auditis, pleni exeandeſcentia, clamauerunt dicentes, Magna Diana Epheſiorum.

28 Et impleta eſt ciuitas tota confuſione: & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Ariſtarcho Macedonibus, ſocijs peregrinationis Pauli.

29 Paulo verò volente prodire ad populum, non ſiuerunt eum *prodire* diſcipuli.

30 [8] Sed & quidam ex Aſiæ primoribus quum eſſent ei amici, *nuntijs* ad eum miſſis, rogarunt ne ſe daret in theatrum.

31 Alij igitur aliud clamabant. erat enim confuſa, & plerique neſciebant cuius *rei* cauſa conueniſſent.

32 Ex turba verò *quidam* produxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexander igitur quum manu ſilentium feciſſet, volebat cauſam dicere apud populum.

33 [9] Quem vt cognouerunt Iudæum eſſe, vox extitit vnà omnium, quaſi ad horas duas clamantium, Magna Diana Epheſiorum.

34 [10] Tum ſcriba quum repreſſiſſet turbam, dixit, Viri Epheſij, quis enim eſt hominum qui neſciat Epheſiorum vrbem æditiuam eſſe magnæ deæ Dianæ, & à [o] Ioue delapſi ſimulachri?

35 Quũ igitur iſtis non poſſit contradici, oportet vos ſedatos eſſe, nec quicquam præceps facere.

n Quaſi dicat, ſi pergat Paulus vt cœpit, opinionem de Diana imaginibus cõfutare, totus hic quæſtus peribit.

8 Inuicta quidem conſtantia opus eſt Verbi præſertim miniſtris, ſed quæ tamẽ ſancta prudẽtia modeſtè ſe regi patiatur.

9 Idololatris pro omni ratione ſufficiũt rabies & clamores.

10 Hominis politici exemplum, mendacijs pacem redimẽtis: quod nunquam feciſſet Paulus.

o Superſtitioſè credebant Epheſij, ſimulachrum ad ſe cœlitus delatum.

36 Adduxistis enim homines istos, neque sacri legos, neque contumelioſos in deam vestram.

37 Quòd si Demetrius & qui cum eo sunt artifices [p] negotium habent cum aliquo, [q] agitur forum, & [r] Proconsules sunt, alij alios in ius vocent.

38 Siquid autem de rebus alijs requiritis, in [s] legitima concione explicabitur.

39 Nam periculum est ne postulemur seditionis propter *diem* hodiernũ, quum nulla subsit causa ob quam possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit concionem.

p Siquid habẽt accusationis aduersus quẽpiam.

q Certis enim diebus dãtur iudicia forensia & assunt Præsides.

r Nomine Proconsulum intelliguntur etiam Proconsulum legati, i. qui eorum vices gerebant. etiam illi qui extra ordinem constituti.

s Legitima concio non tantùm opponitur tumultuosæ, sed ordinem aduocabatur: erant enim certi dies habendis concionibus constituti.

CAP. XX.

[t] Paulus iter in Macedoniam instituit, 17 Troade in medium noctem sermonem protendens, 9 Eutychum per fenestram delapsum 10 resuscitat. 15 Miletum 17 vocatis Ephesinis presbyteris, 23 quid sibi & alios maneat, exponit.

CAP. XX.

1 Paulus non vt quieturus, sed alibi laboraturus, ex Ecclesiæ consensu Epheso discedit.

2 Præposterus zelus, etiam homicidiorum magister nihil autem vetat sancta prudẽtia malorum conatibus occurrere.

a Copiosa enim opus erat exhortatione post istã turbam.

1 [t] Postquam autem cessauit tumultus, quum aduocasset Paulus discipulos, & complexus esset, abijt profecturus in Macedoniam.

2 Quum autem illas partes peragrasset, & hortatus illos fuisset [a] multo sermone, venit in Græciã.

3 Et ibi peractis mensibus tribus, quũ ei in Syriam prouehẽdo factæ fuissent à iudæis insidiæ, censuit reuertendum per Macedoniam.

4 Comitabatur autem eum vsque in Asiam Sopater Berœensis; Thessalonicenses verò, Aristarchus & Secũdus, & Gaius Derbæus, & Timotheus: Asiani verò, Tychicus & Trophimus.

5 Qui quum præiuissent, expectarunt nos Troade:

6 Nos verò enauigauimus Philippis post dies Azymo

Azymorum, & venimus ad eos Troadem intra dies quinque, vbi egimus dies septem.

7 3 b Primo autem die hebdomadis, coactis discipulis ad frangendum panem, Paulus disserebat, abiturus postridie: produxitque sermonem vsque in mediam noctem.

8 4 Erant porrò lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant congregati.

9 Et sedens quidam adolescens nomine Eutychus in fenestra, deijciẽte *eum* somno profundo, quum diutius disseret Paulus, præ somno ruens, decidit ex tertia contignatione deorsum: & sublatus est mortuus.

10 Quum descendisset autem Paulus, ruit in eum: & complexus dixit, Ne tumultuamini: anima enim eius in ipso est.

11 Quum igitur ascendisset, fregisseque panem ac gustasset, diu colloquutus vsque ad diluculum, ita *demùm* profectus est.

12 Adduxerunt autem puerum viuum, & recreati sunt non mediocriter.

13 Nos autem progressi ad nauem, prouecti sumus Asson, illinc recepturi Paulum. sic enim cõstituerat, pedibus ipse iter facturus.

14 Vt autem congressus est nobiscum ad Asson, recepto eo venimus Mitylenen.

15 Et quum illinc abnauigassemus, sequenti die peruenimus contra Chium: postridie verò appulimus Samum: & quum diuersati essemus Trogyllij, sequenti die venimus Miletum.

16 5 Decreuerat enim Paulus præternauigare Ephesum, ne ei contingeret tempus terere in Asia. Festinabat enim, si fieri posset, vt die Pentecostes esset Hierosolymis.

3 Nocturni cœtus per se damnari nõ possunt nec debent, quum iusta eorum causa subesse possit.

4 Diabolus meditans ingenti offendiculo Ecclesiã turbare, Paulo suppeditat insignem confirmandi Euangelij occasionem.

5 Paulus Christi sedulus imitator, ad vincula perpetuo cursu properans, prius veluti testamentum condit, quo anteactæ vitæ rationem reddit, doctrinam à se propositã tuetur, & Ecclesiæ pastores ad perseuerantiam hortatur.

b Ad verbum, primo die Sabbathi, i. Dominico: ex hoc igitur loco, & 1. Cor. 16. 2. non ineptè colligitur iam tum consuesse Christianos hoc die solennes conuentus agere.

17 Missis autem [c] Mileto *nuntijs* Ephesum: accersiuit Presbyteros Ecclesiæ.

18 [6] Qui quum ad ipsum venissent, dixit eis, Vos scitis, à primo die quo ingressus sum Asiam, quomodo vobiscum per omne tempus fuerim:

19 Seruiens Domino cum omni [d] modestia, & multis lacrymis ac tentationibus, quæ mihi euenerunt in Iudæorum insidijs:

20 Vt nihil [e] subterfugerim eorum quæ vobis conducerent, quominus *ea* vobis annuntiarem, & docerem vos publicè & per singulas domos:

21 Testificans Iudæis simul & Græcis conuersionem ad Deum, & fidem in Dominum nostrum Iesum.

22 [7] Et nunc ecce, ego [f] vinctus Spiritu, proficiscor in Hierusalem, ignorans quæ in ea mihi occurrent:

23 Nisi quòd Spiritus sanctus per singulas vrbes testificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.

24 Sed nullius rei habeo rationem, neque vita mea mihi ipsi cara est, vt peragam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, ad testificandum Euangelium gratiæ Dei.

25 Et nunc ecce, ego scio non amplius visuros faciem meam vllos ex vobis omnibus, per quos transiui prædicans regnum Dei.

26 Ideò testor vobis hodierno die, me [g] purum esse à sanguine omnium.

27 [8] Non enim subterfugi quominus annuntiarem vobis omne Dei consilium.

28 Attendite igitur vosipsos, & totum gregem in quo vos Spiritus sanctus constituit Epi-

6 Veri pastoris viua imago.

7 Testificatur se, ex Dei mãdato, ad vincula proficisci.

8 Doctrina Apostolica est omnibus modis absolutissima.

c Secundum indicatos locorum situs, interuallũ fuit illud inter Ephesum atque Miletum, ad stadia circiter quadrĩgenta, quæ efficiũt propè quinquaginta millia passuum Germanica.

d Vide Luc. 1. 48.

e Nihil aut per metum, aut lucri causa subticuerim, vel aliqua ex parte dissimularim.

f Vinculum Spiritus vocat, instinctum Spiritus sancti impellentis ad iter Hierosolymitanum, quem prompto paratoq; animo ipse sequeretur. *g Si perieritis, nullam tamen in me culpam fore, Vide supra 18. 6.*

scopos

scopos, ad [h] pascendam Ecclesiam [i] Dei, quam proprio [k] illo sanguine acquisiuit.

29 [9] Ego enim hoc noui, post discessum meum lupos graues, non parcentes gregi, ingressuros esse in vos:

30 Et ex vobis ipsis exorituros qui loquantur peruersa, vt [l] discipulos post se abstrahant.

31 Ideò vigilate, memores me per triennium nocte & die non cessasse cum lacrymis monere vnumquenque.

32 [10] Et nunc quoque, fratres, commendo vos Deo & sermoni gratiæ ipsius: qui *quidem Deus* potest superstruere, & dare vobis quid [m] hæreditatis iure possideatis cum sanctificatis omnibus.

33 [11] Argentum & aurum aut vestem nullius concupiui.

34 Imò ipsi nostis, || vsibus meis, & ijs qui mecum sunt, manus istas ministrasse.

35 In omnibus ostendi vobis oportere sic laborando [n] suscipere infirmos, & meminisse verborum Iesu, ipsum *videlicet* dixisse, Beatum est dare potius quàm accipere.

36 Et quum hæc dixisset, positis genibus suis, orauit cum illis omnibus.

37 [12] Magnus autem fletus omnium ortus est: & ruentes in collum Pauli, deosculabantur eum:

38 Cruciati maximè ob sermonem quem dixerat, ipsos non esse amplius faciem eius conspecturos: & deduxerunt eum ad nauim.

9 Prophetia de pastoribus in lupos mox degeneraturis: aduersus eos qui de nuda personali successione gloriantur.

10 Dei potentia & gratuitę ipsius promissiones in verbo patefactæ, sunt Euangelici ministerij sustentacula. *1.Cor.4.12, 1.thess.2.9. 2.thess.3.9.*

11 Auaritia in primis pastoribus vitanda.

12 Euangelium non tollit, sed verè regit naturales affectus.

h Custodiendam, instituendam & regendam.

i Illustru sententia de Christi Deitate, & ostendens recte in persona huius, propter vnionem duarum naturarum tribui vni in concreto proprietatem alterius: id quod pia antiquitas, mentione communicationis proprietatum religiosè explicauit. *k Articulus additus excellentiam huius sanguinis indicat.* *l Abundantia miseriæ, nimirum absentia tanti pastoris, & ingressus luporum.* *m Tanquam filij, atque ideò ex gratuita benevolentia.* *n Quasi porrecta manu, alioquin collapsuros retinere.*

CAPVT XXI.

1 Paulus Hierosolymam attendens, 8 Cæsariæ Philippum Euangelistam conuenit: 19 cuius etiam vincula

prædicit Agabus. 17 *Hierosolymam quum aduenisset,*
26 *templum ingressus,* 27 *comprehenditur à Iudæis.*
32 *per Lysiam tribunum ijsdem eripitur.*

CAP.XXI.

1 Vocationis cursum interdum homines non tantùm amici sed etiam Spiritu Dei præditi conãtur remorari: sed nostrum officium est vbi nos vocari à Deo scimus, sine vlla prorsus exceptione pergere.

1 VT autem prouecti sumus, aulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & illinc Patara.

2 Et inuenta naui quæ traijciebat in Phœnicem, *ea* conscensa, prouecti sumus.

3 Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, ea ad sinistram relicta, nauigauimus in Syriam, & deuecti sumus Tyrum: illic enim nauis erat suum onus expositura.

4 Permansimus autem ibidem dies septem, inuentis discipulis: qui Paulo dicebant [a] per Spiritum, ne ascenderet in Hierusalem.

5 Sed peractis illis diebus, abijmus, omnibus deducentibus nos cum vxoribus & liberis, donec vrbem exiuissemus. & positis genibus in littore, precati sumus.

6 Et alij alios complexi, conscendimus nauim: illi autem reuersi sunt ad suos.

7 Nos verò nauigatione perfecta, peruenimus Tyro Ptolemaida: & salutatis fratribus, mansimus diem vnum apud eos.

8 Postridie vero egressi Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cæsaream: & ingressi domum ‖ Philippi Euangelistæ (qui erat [b] vnus ex illis septem) mansimus apud eum.

9 Huic autem erant quatuor filiæ virgines [c] prophetantes.

10 Et quum *illic* permansissemus dies complures, descendit ex Iudæa quidam Propheta nomine Agabus:

11 Qui quum venisset ad nos, sumpsit zonam Pauli, & vinctis sibi pedibus ac manibus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est hæc zona,

a Qui prædicebant per Spiritum, qua pericula imminerent Paulo, illud quidam vt Propheta, at humana affectione illũ deterrebant ne Hierosolyma proficisceretur.

Supra, 6.5.

b De septem Diaconis loquitur, de quibus antea capite 6.

c Peculiari dono prædicendi futura erant instructa.

zona,ita vincient in Hieruſalem Iudæi, tradentque in manus Gentium.

12 Vt verò iſta audiuimus,rogabamus & nos & qui in eo loco erant,ne aſcenderet in Hieruſalem.

13 Tunc reſpondit Paulus, Quid facitis flentes & comminuentes cor meum? Nam ego non ſolùm vinciri,ſed & mori paratus ſum in Hieruſalem pro nomine Domini Ieſu.

14 [2] Quum igitur non aſſentiretur, acquieuimus,dicentes,Fiat Domini voluntas.

15 Porrò poſt dies iſtos collectis ſarcinis aſcendimus in Hieruſalem.

16 Venerunt autem ſimul etiam *quidam* ex diſcipulis Cæſarea nobiſcum, adducentes ſecum apud quem hoſpitaremur, Mnaſonem quendam Cyprium,antiquum diſcipulum.

17 Quum igitur peruenissemus Hieroſolymã, libenter exceperunt nos fratres.

18 Sequenti autem die introijt Paulus nobiſcum ad Iacobum: & omnes Presbyteri adfuerunt.

19 [3] Quos complexus, expoſuit ſigillatim quæ Deus feciſſet inter Gentes per ipſius miniſterium.

20 [4] At illi *his* auditis, glorificauerunt Dominum: & dixerunt ei,Conſpicis frater,quot ſint millia Iudæorum qui crediderunt: ſuntque omnes accenſi zelo Legis.

21 Audierunt autem de te ex aliorum ſermone, te defectionẽ à Moſe docere omnes qui inter Gentes ſunt Iudæos, & dicere eos non debere circuncidere filios,neque *ſecundum* ritus ambulare.

22 Quid eſt ergo? omninò oportet conuenire multitudinem,audient enim te veniſſe.

23 Hoc igitur fac quod tibi dicimus:Sunt nobis viri quatuor [d] voto obnoxij:

24 His aſſumptis [e] ſanctificator cum eis, & *de impuris non agitur, ſed de ijs qui Nazareatus voto eſſent obſtricti.*

2 Dei voluntas, omniũ affectuum frænũ eſt in iſs, qui Dei gloriã ſeriò quærunt.

3 Deus autor celebrandus omnium rectè dictorum & factorum

4 In rebus medijs (quales erant non Phariſaicæ traditiones, ſed legales ceremoniæ, tantiſper dum plenius patefieret Iudæis Chriſtiana libertas) præcipit charitas vt fratribus, nõ præfractè & malitioſè reluctãtib⁹ veritati, ſed nõdum plenè inſtitutis quoad eius fieri poteſt (præſertim quum de tota aliqua multitudine agitur) noſipſos vltrò accõmodemus.

d Ad verb. habentes votum ſuper ſe.

e i. Conſecrator: hic ſiquidem

Supra, 18.18. num.6.18.

f Vt tu huic voto non tãtum interfuisse, sed etiam præfuisse videare: ideò postea dicitur Paulus dies purificationis denuntiasse: Nam quanuis in Nazareorum oblationes esset sumptus decreti, licebat tamen ijs aliquid adijcere Num.6.21.

g Significanda erat sacerdotibus dierum expletio, nã quo die Nazareorum votũ finiebatur, offerenda erant sacrificia.

5 Zelus præposterus maximæ confusionis & magnorum scelerum causa.

6 Dominus inter ipsos etiam profanos inuenit qui aliorũ conatus impediant.

f adde ad eorum sumptus, vt || radant capita: & norint omnes nihil esse eorum quæ de te fama acceperũt, sed te quoque ita incedere vt Legẽ obserues.

25 De ijs autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, & decreuimus ne quid huiusmodi obseruent, nisi vt caueant ab ijs quæ sunt immolata simulachris, & à sanguine, & suffocatis, & scortatione.

26 Tũ Paulus assumptis viris illis, sequenti die cum eis sanctificatus ingressus est in templum, g denuntiãs expletionem dierũ sanctificationis, vsquedum oblata fuit pro vnoquoque eorum oblatio.

27 5 Quum autem septem illi dies iam essent explendi, quidam Iudæi ex Asia, eum conspicati in templo conturbarunt totam turbam, & iniecerunt manus in eum:

28 Clamantes, Viri Israelitæ, succurrite: hic est homo ille qui aduersus populum & Legem & locum hunc omnes vbique docet: atque adeò Græcos introduxit in templum, & polluit sanctum locum istum.

29 (Viderant enim anteà Trophimum Ephesium in vrbe cum eo, quem existimabãt fuisse à Paulo introductum in templum)

30 Commota est igitur vrbs tota, & factus est concursus populi: & prehensum Paulum trahebãt è templo: statimque clausæ sunt fores.

31 6 Studentibus autem ipsis eum trucidare, peruenit fama ad Tribunum cohortis, totam Hierusalem conturbatam esse.

32 Qui eo ipso *momento* acceptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi quum vidissent Tribunum & milites, cessarunt verberare Paulum.

33 Tunc appropinquans Tribunus prehendit eum, & iussit vinciri catenis duabus, & percontatus

tus est quisnam esset, & quid feciſſet.

34 Alij autem aliud clamabant in turba: & quũ non posset certi *quicquam* cognoscere propter tumultum, iussit duci in castra.

35 Quum igitur peruenisset ad gradus, euenit vt portaretur à militibus propter violentiam turbæ.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.

37 Et quum iam introducendus esset in castra Paulus, dicit Tribuno, Licétne mihi aliquid tibi dicere? Qui dixit, Græcè nosti?

38 Nónne tu es [h] Ægyptius ille qui ante hos dies ad seditionem concitasti & eduxisti in desertũ quatuor millia [i] sicariorum?

39 Dixit autem Paulus, Ego quidem sum Iudæus, Tarsensis non obscuræ Cilicum vrbis ciuis: cæterùm rogo te, permitte mihi vt alloquar populum.

40 Quum igitur ille permisisset, Paulus stans in gradibus, manu silentium postulauit à plebe: & magno silentio facto, loquutus est lingua Hebræa, dicens,

h De isto Ægyptio, qui triginta millia hominum coegit, vide Iosephum lib. 2. cap. 12

i Vtitur sicariorum nomine Græcè loquens, Græca tamen inflexione: sicarius autem à sica dicitur.

CAP. XXII.

1 Paulum rationẽ fidei suæ reddentem 22 aliquandiu Iudæi audiunt. 23 Illis verò clamantibus, 24 Virgis examinari iussus, 27 Romanum se ciuem esse declarat.

1 VIri fratres & patres, audite meam, qua nunc apud vos vtor, defensionem.

2 (Quum audissent autem eum Hebræa lingua ipsos alloqui, magis præbuerunt silentium, & dixit,)

3 [1] Ego quidem sum Iudæus, natus Tarsi, *vrbe* Ciliciæ, nutritus verò in hac ipsa vrbe [2] ad pedes

a 1. Assiduus auditor, huc enim respexit, quod qui docent, loco discipulos alloqui in subsellijs sedentes.

CAP. XXII.

1 Paulus breui anteactæ vitæ narratione suam tum vocationem tum doctrinam vt diuinã asserit

solent è superiore

Gamalielis, institutus ad exquisitam formam patriæ Legis, zelo Dei accensus, sicut & vos omnes estis hodie.

4 Qui hoc vitæ genus persequutus sum vsque ad mortem, vinciens ac tradens in carceres tum viros tum mulieres:

5 Vt & Pontifex maximus mihi testis est, & totus seniorum ordo: à quibus etiã epistolis ad fratres acceptis, Damascum proficiscebar, adducturus etiam eos qui illic essent, vinctos in Hierusalem, vt punirentur.

6 Euenit autem mihi iter faciẽti, & appropinquanti Damasco, circitet meridiem, vt repentè è cœlo circunfulserit me lux multa:

7 Cecidique in solum, & audiui vocem dicẽtem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?

8 Ego verò respondi, Quis es Domine? Dixitque mihi, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.

9 Porrò qui mecum erant, [b] lucem quidem conspexerunt, & expauefacti sunt: vocẽ autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.

b Vid. sup. 9.7.

10 Dixi verò, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge ac proficiscere Damascũ: & illîc tibi dicetur de omnibus quæ constituta sunt tibi vt facias.

11 Quum verò non viderem, præ gloria lucis illius, manu deductus ab ijs qui mecum erant, veni Damascum:

12 Ananias autem quidam vir pius secundum Legem, testimonio ornatus omnium *illic* habitantium Iudæorum.

13 Veniens ad me & adstans dixit mihi, Saul frater, recipe visum. Et ego eodem illo momento sum eum intuitus.

14 Ipse autem dixit, Deus Patrum nostrorum

delegit

delegit te qui cognoſceres ipſius voluntatem, & videres [c] Iuſtum illum, & audires vocem ex ore ipſius.

15 Nam eris ei teſtis apud omnes homines, *eorum* quæ vidiſti & audiſti.

16 Nunc igitur, quid cunctaris? exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine Domini.

17 Euenit autem mihi reuerſo in Hieruſalem quum precarer in templo, vt raperer extra me:

18 Et viderem eum dicentem mihi, Feſtina, & exi citò ex Hieruſalem: quoniam non accipient teſtimonium tuum de me.

19 Et ego dixi, Domine, ipſi ſciunt me pertraxiſſe in carcerem, & cecidiſſe per ſingulas ſynagogas eos qui credebant in te.

20 Et quum funderetur ſanguis Stephani martyris tui, ego quoque adſtabam, & aſſentiebar cædi illius, & cuſtodiebam pallia eorum qui [d] interficiebant eum.

21 Tum *is* mihi dixit, Proficiſcere: nam ego te procul ad Gentes mittam.

22 [2] Audiebant autem eum adhunc vſque ſermonem: tum verò ſuſtulerunt vocem ſuam, dicentes, Tolle è terra *hominem* iſtiuſmodi: non enim conuenit eum viuere.

23 [e] Clamantibus autem eis, & proijcientibus pallia, & puluerem iactantibus in aerem,

24 [3] Iuſſit tribunus eum duci in caſtra, dixitque vt in eum verberibus inquireretur: vt reſciret quam ob cauſam ſic clamarent aduerſus eum.

25 [4] Quum autem adſtrinxiſſent eum loris, dixit aſtanti Centurioni Paulus, Num hominem Romanum, & indemnatum licet vobis flagellare?

26 *Hoc* verò quum audiſſet Centurio, adijt Tribunum, & annuntiauit ei, dicens, Vide quid facju-

c *i. Chriſtum*

d *Propriè. Neque enim præcente iudicio, ſed manu ſicta vi Stephanus fuit à latronibus cæſus, quũ ne per leges quidẽ tũ liceret Iudæis quenquam capitis damnare.*

e *Deſcriptio ſeditioſi tumultus & furioſa turba.*

2 Peruicax ſuperbia, neque veritatem ipſa ãplecti, neq; vt abalijs recipiatur, pati poteſt.

3 Prudentia carnis nõ quid iuſtũ, ſed quid vtile ſit conſiderat, & ita quidẽ vt vtilitatẽ ex præſenti aſpectu metiatur.

4 Nihil prohibet iuſtis adminiculis à Deo ſubminiſtratis iniuriam repellere.

rus sis: homo enim iste Romanus est.

27 Accedens autem Tribunus dixit ei, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam.

28 Et respondit Tribunus, Ego multa summa ciuitatem istam acquisiui. Paulus autem ait, Ego verò etiam natus sum *ciuis*.

29 Statim igitur abscesserunt ab eo qui fuerant eum inquisituri: sed & Tribunus quoque timuit, cognito eum [f] Romanum esse, quoniam eum vinxerat.

f Nō patria, sed ciuitatis iure.

30 Postero autem die volēs pro certo scire cuius *rei* accusaretur à Iudæis, soluit eum è vinculis, & iussit principes Sacerdotum venire, totumque ipsorum consessum; ac deductum Paulum statuit coram eis.

CAP. XXIII.

1 Paulum causam dicentem, 2 Ananias percuti iubet 7 Dissensio inter ipsius accusatores oritur. 11 Consolatur Deus Paulum. 14 De Iudæorum insidijs. 20 Tribunus certior factus, 27 Paulum Felici præsidi mittendum curat.

CAP. XXIII.
1 Paulus bonam conscientiam omniū calumnijs opponit, cuius testē citat totius vitæ suæ cursū. 2 Tandē coguntur hypocritæ sua ipsorum intēperie sese prodere,

1 INtentis [1] autem in consessum oculis Paulus, ait, Viri fratres, Ego omni conscientia bona seruiui Deo ad hunc vsque diem:

2 [2] Ananias autem Pontifex maximus imperauit ijs qui ipsi adstabant, vt os eius cæderent.

3 [3] Tum Paulus dixit ei, [a] Futurum est vt percutiat te Deus, [b] paries dealbate. & tu sedes iudicans me secundum Legem, & [c] Legem transgrediens iubes me cædi.

3 De iniurijs quæri & impios ad Dei tribunal citare licet, modo id sine odio & sedato animo fiat.

a Græci sermonis ratio ostendit, non esse imprecationem, sed pœnæ denuntiationem. b Vehemens est oratio & aspera, à conuitio tamen aliena. Abesse enim potest à sanctis & pijs acerbitatis & animi amari, id est, picrias perturbatio. c Iubet enim Lex reum patienter audiri, & de concilij sententia iudicem pronuntiare.

4 Tum

4 Tum qui adſtabant dixerunt, Pontifici maximo Dei conuitiaris?

5 4 Dixit autem Paulus, Neſciebam, fratres, Pontificem eſſe maximũ. ſcriptum eſt enim, ‖ Principi populi tui non maledices.

6 5 Quum verò noſſet Paulus vnam quidem partem eſſe Sadducæorum, alterã verò Phariſæorum, clamauit in conſeſſu, Viri fratres, ‖ ego Phariſæus ſum, filius Phariſæi: de ſpe & reſurrectione mortuorum ego in iudicium vocor.

7 6 Quum autem hæc eſſet loquutus, orta eſt ſeditio inter Phariſæos ac Sadducæos: & diuiſa eſt multitudo.

8 7 Nam Sadducæi quidem dicunt, non eſſe reſurrectionem, [d] neque Angelum, neque ſpiritum: Phariſæi autem vtrumque confitentur.

9 8 Ortus eſt igitur clamor magnus: & quum ſurrexiſſent [e] ſcribæ ex partibus Phariſæorum, depugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine iſto: quòd ſi ſpiritus loquutus eſt ei, ſeu Angelus, ne repugnemus Deo.

10 9 Et quum magna ſeditio eſſet, veritus Tribunus ne Paulus ab ipſis diſcerperetur, iuſſit militum manum deſcendere, & eum rapere de medio eorum, ac ducere in caſtra.

11 Sequenti verò nocte adſtans ei Dominus, dixit, Confide Paule. Vt enim teſtificatus es de me in Hieruſalem, ſic te oportet etiam Romæ teſtificari.

12 10 Orto autem die, quidam ex Iudæis facta coitione [f] deuouerunt ſeſe, dicentes neque eſuros ſe neque bibituros vſquequò trucidaſſent Paulum.

4 Magiſtratibus ex animo deferendus honor, etiam tyrannis. *Exo.22.28. Infra,24.22. philip.3.5.*

5 Impios licet inter ſe interdum committere, vt ab oppugnatione deſiſtat, modò id nulla veritatis iactura fiat.

6 Infirma eſt malorum concordia, quantũlibet ad opprimẽdam veritatem cõſpirent.

7 Negare Angelorum & animarum hypoſtaſin, & mortuorum reſurrectionem, vetus Sadducæorum hæreſis.

8 Dominus inter ipſos hoſtes inuenit, quum libet, cauſæ ſuæ patronos.

9 Deus ſuos ad extremum non deſerit.

10 Stulto zelo correpti, mentiri & occidere, quiduis denique ſibi licere, arbitrantur.

d Naturas expertes molis corporum. e Scribarum munus erat publicum, Phariſæorum nomen, ſectæ ſuæ nomen. f Execrando, ſeu deuouendo ſe promiſerunt.

13 Erant autem plures quàm quadraginta viri, qui hanc coniurationem fecerant:

14 Qui adierunt principes Sacerdotum & seniores, & dixerũt, Deuotione deuouimus nosipsos nihil gustaturos vsquequo trucidauerimus Paulũ.

15 Nunc ergo vos indicate Tribuno & ex consessus voluntate vt eum cras ad vos deducat, veluti exquisitius percognituros de ijs quæ ad eũ spectãt: nos verò, priusquam appropinquet, parati sumus ipsum interimere.

g Senatu ita fieri petente, nempe ne priuatè quorundam studio Tribunus id à se peti existimet.

16 Quum autẽ filius sororis Pauli audisset insidias, venit, & ingressus in castra annũtiauit Paulo.

17 [11] Paulus autem aduocato quodam ex Cẽturionibus, ait, Adolescentem hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod annuntiet ei.

11 Prudentia Spiritus cum simplicitate est cõiungẽda.

18 Ille igitur acceptum eum duxit ad Tribunum, & dixit, Vinctus Paulus aduocatum me rogauit vt hunc adolescentem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

19 Tribunus verò prehensa eius manu, quum secessisset seorsum, percontatus est, Quid est quod habes mihi annuntiandum?

20 *Ille* autem dixit, Iudæi constituerunt te rogare vt cras Paulum deducas in consessum, quasi aliquid exquisitius percontaturi sint de eo.

21 Tu verò ne ipsis assentitor, insidiãtur enim ei ex istis viri plures quadraginta, qui seipsos deuouerũt neque esuros neque bibituros vsquequo interemerint eum: & nunc parati sunt, expectantes quid à te renuntietur.

22 [12] Tribunus igitur dimisit adolescentem, quum ei præcepisset *vt* nulli effutiret se hæc ipsi indicasse.

12 Non est cõsilium contra Dominum & ipsius seruos.

23 Et aduocatis duobus quibusdam ex Centurionibus, iussit vt pararẽt milites ducẽtos qui proficiscerẽtur Cæsaream vsque, & equites septuagin-

ta,

tu,& ſtipatores ducentos,à tertia hora noctis:

24 Et vt iumenta [h] præberent, vt impoſitum Paulum ſaluum perducerẽt ad Felicem præſidem:

25 Scripta epiſtola quæ hãc ſummã contineret,

26 [13] Claudius Lyſias præſtantiſſimo præſidi Felici ſalutem.

27 Virum hũc comprehenſum à Iudæis, quum iam eſſet ab eis interimendus, ſuperueniens cum militum manu erui, quum cognouiſſem Romanum eſſe:

28 Et volens ſcire cauſam cur eum criminarentur, deduxi eum in ipſorum conſeſſum,

29 Quem comperi accuſari de quæſtionibus Legis ipſorum, nullius criminis reum quod ſit dignum morte aut vinculis.

30 Quum autem mihi indicatum eſſet inſidias huic viro factum iri à Iudæis, eo ipſo momento miſi *eum* ad te:& denuntiaui quoque accuſatoribus vt quæ habent aduerſus eum dicant apud te. Vale.

31 Milites igitur ſicut ipſis præceptum erat,acceptum Paulum duxerunt nocte Antipatrida.

32 Poſtero autem die, relictis equitibus qui cum eo irent, reuerſi ſunt in caſtra.

33 Qui quum veniſſent Cæſaream, & reddidiſſent epiſtolam Præſidi, ſtiterunt coram eo etiam Paulum.

34 Quum legiſſet autem *literas* Præſes,& interrogaſſet ex qua prouincia eſſet, ac cognouiſſet eſſe ex Cilicia:

35 Audiam te, inquit, quum accuſatores quoque tui adfuerint. Iuſsítque in prætorio Herodis ipſum cuſtodiri.

h *Parata exhiberent.*

13 *Lyſias repẽte factus à Domino Pauli patronus.*

CAP. XXIIII.

2 *Tertullo accuſante* 10 *Paulus pro ſe cauſam dicit.* 25 *Præſidi & eius vxori Chriſtum annuntiat. Speratam pecuniam cum fruſtra Felix expectaſſet.* 28 *prouincia decedens, vinctum Paulum reliquit.*

CAP. XXIIII.

1 Hypocritæ quod nec vi nec fraude posſunt, tandē iuris ſpecie nitūtur obtinere.

a Crudeliter quidem & auarè administrauit Prouinciam Felix, multa tamen præclarè ab eo gesta narrat Iosephus, capto nempè Eleazaro ſicariorum duce, & profligato Ægyptio illo impostore qui magnas in Iudæa turbas dederat.

2 Tertullus ex diabeli rhetorica, incipiens ab adulatione, desinit in mēdacia: Paulus verò diuina eloquentia fretus, ſimplici exordio adhibito, vera iuſtificatione obiectum ſeditionis crimen à ſe reijcit.

1 QVinque [1] autem pòſt diebus deſcendit Pontifex maximus Ananias cum ſenioribus, & Tertullo quodam oratore: qui comparuerunt coram præſide contra Paulum.

2 Citato igitur eo, cœpit accuſare Tertullus, dicens,

3 [a] Nos per te tuæque prudentiæ egregia in hac gente [b] facinora multam pacem conſequutos, & prorſus & vbique agnoſcimus, præſtantiſſime Felix, cum omni gratiarum actione.

4 Ne verò te diutius interpellem, rogo te vt audias nos paucis pro tua æquitate.

5 Comperimus enim virum hunc eſſe [c] peſtilentem, & qui moueat ſeditionem omnibus Iudæis per vniuerſum orbem, & [d] principem ſectæ [e] Nazarenorum:

6 Qui templum quoque tentauit profanare: quem etiam prehenſum voluimus ſecundum Legem noſtram iudicare,

7 Sed interueniens tribunus Lyſias, cū magna vi abduxit eum è manibus noſtris:

8 Iuſſis ipſius accuſatoribus ad te venire: ex quo poteris, ipſe, inquiſitione habita, de omnibus iſtis cognoſcere de quibus nos eum accuſamus.

9 [f] Conſenſerunt autem etiam Iudæi, dicentes hæc ita ſe habere.

10 [g] Reſpondit autem Paulus, quum inuiſſet ei Præſes vt loqueretur, Quia te [g] à multis annis iſti Genti præfuiſſe ſcio, meliore animo in rebus meis

b Katorthómatos *vtitur nomine, quod officium perfectum Stoici definierunt.* *c* *Ad verb. peſtem.* *d* *Quaſi primos ordines ducentem, vel ante ſignanum.* *e* *Sic vocabantur per ludibrium Chriſtiani, ab vrbe Nazareth vbi natum putabant Chriſtum, vnde factum vt Iulianus Apoſtata illum Galilæum vocaret.* *f* *Orationem Tertulli confirmarunt.* *g* *Cauſam dixit Paulus, biennio antequam Felix de Prouincia decederet, inf. 27. antequam autem Felix Iudæa præſceretur à Claudio adminiſtrarat Trachonitidem, Batanæam, & Galauniidem, Ioſeph. de bel. Iud. lib. 2. cap. 11.*

deſen-

defensione vtar:

11 Quum tu possis nosse non plures *exactos* esse dies quàm duodecim, ex quo ascendi adoraturus in Hierusalem.

12 Neque verò me in templo inuenerunt cum aliquo disserentem, aut coitionem turbæ facientẽ, neque in synagogis, neque in vrbe:

13 [h] Neque probare possunt ea de quibus nunc me accusant.

14 [3] Hoc verò tibi confiteor, me secundum viam illam quam [i] sectam dicunt, ita seruire patrio Deo, vt qui credam omnibus quæ in Lege & in Prophetis scripta sunt:

15 Et spem habeam in Deum, fore quam etiam ij ipsi expectant resurrectionem mortuorum, tum iustorum tum iniustorum.

16 In hoc igitur ipse *me* exerceo, vt conscientiam habeam sine offendiculo apud Deum & apud homines semper.

17 [4] Pluribus autẽ annis interiectis, veni eleemosynas exhibiturus genti meæ & oblationes.

18 [k] Quo tempore inuenerũt me sanctificatum in templo, non *tamen* cum turba, neq; cum tumultu, quidam [l] ex Asia Iudæi:

19 Quos oportuit apud te adesse, & accusare siquid haberent aduersum me.

20 Aut hi ipsi dicant siquod inuenerint in me iniustè factum, [m] quum ego starem in consessu:

21 Nisi de hac vna voce qua clamaui quum inter eos starem, De resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor hodie à vobis.

22 [5] Auditis autẽ his, Felix distulit eos, [n] Postquam exquisitius pernouero quæ ad sectam istam

h Ob oculos sistere, & certis argumentis confirmare.

3 In causam religionis Paulus à cõiecturali ad qualitatis statũ delabitur, obiectam sibi religionẽ nõ modò nõ negans, sed etiã vt veram, diuinã & omnium antiquissimam, defendens.

i Hæresis siue secta in bonã partẽ.

4 Rem gestam denique verè narrat Paulus, quã Tertullus multis modis corruperat.

k Quibus rebus dum essem occupatus.

l Hinc colligitur Asianos istos fuisse inimicos Pauli, & eos, qui aduersus eũ populum concitassent.

m Ad quẽ deductus fuerat à Tribuno.

5 Iudex vt de re dubia, Ampliꝰ pronũtiat.

n De impietate iudicare non poterat Felix, nisi melius cognita ratione eius viæ quam profitebatur Paulus: de reliquis quæ ad seditionem pertinebant, censet audiendum Lysiam, ideò ampliat reum.

6 Fid⁹ est suorũ custos Dominus, & incredibilis quædam virtus veritatis, etiam inter homines alioqui profanos.

7 In animo sibi malè cõscio, etiam siqua interdum est æquitatis species, necesse tamẽ est mox deleri. Interea tamen patientia op⁹ est, eáque diuturna.

pertinent, inquiens, Quum Tribunus Lysias descẽderit, pernoscam vestrum negotium.

23 [6] Et præcepit Centurioni vt seruaretur Paulus ac laxarctur, & nequem prohiberet ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.

24 Aliquot autem pòst diebus quum adesset Felix cum [o] Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum, & audiuit eum de fide quæ est in Christum.

25 Differente autem ipso de iustitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix respõdit, Nunc quidem abi: cæterùm opportunitatem nactus accersam te:

26 Simul & illud sperans, fore vt pecunia ipsi daretur à Paulo, vt eum *vinculis* exolueret: quamobrem etiam frequẽtius eum accersens, colloquebatur cum eo.

27 [7] Biennio autem expleto accepit successorem Felix Portium Festum: & [p] volens gratiam inire à Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

o Drusilla soror fuit Agrippæ, de quo postea loquitur Lucas, fœmina libidinosissima, qua ab Azizo Emesenorum rege circũciso, ad hunc Felicem Pallantis liberti Neronis fratrẽ transijt. p Quum infinita in prouincia scelera admisisset, solus Pallantis fratris gratia mortem euasit, vnde intelligitur cur voluerit Iudæi gratificari.

CAP. XXV.

1 Festus succedens, 6 iubet Paulum adduci. 11 Paulus Cæsarem appellat. 14 Festus Agrippæ regi negotiũ Pauli exponit, 23 eundemque illi sistit, 27 vt causam cognoscat.

CAP. XXV.

1 Diligentes ministri Satanæ in captãdis omnibus occasionibus: sed excubans Domin⁹ pro suis, omnia eorũ cõsilia nullo negotio ĩpedit.

1 FEstus [1] ergo ingressus prouinciam, triduo pòst ascendit Hierosolymam ab *vrbe* Cæsarea.

2 Indicarunt autem ei Pontifex maximus & primarij ex Iudæis de Paulo, & eum rogarunt.

3 Petentes gratiam aduersus eum, vt accerseret eum in Hierusalem: factis insidijs vt eum in via interimerent.

4 Festus

4 Festus autem respondit seruari Paulum Cæsareæ, se verò citò *illuc* profecturum.

5 Qui ergo inter vos, inquit, possunt, vnà descendant, & si qua est in hoc viro improbitas, accusent eum.

6 [2] Et factis inter eos diebus non pluribus quàm decem, quum descendisset Cæsaream, postero die sedit pro tribunali, iussitque Paulum adduci.

7 Qui quum venisset, circunsteterunt *eum* qui Hierosolymis descenderant Iudæi, multas & graues criminationes adferentes aduersus Paulum, quas non poterant [a] demonstrare.

8 Quum ipse excuperet, *se* neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccasse.

9 [3] Sed Festus volens gratiam inire à Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascendere, & illic de his iudicari apud me?

10 Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudæis nulla in re iniuriam feci, sicut & tu [b] pulchrè nosti.

11 Nam si quam iniuriam ac dignum morte aliquid feci, non recuso mori: sin verò nihil est eorum quorum isti me accusant, nemo potest me illis, cõdonare. Cæsarem appello.

12 Tunc Festus cũ cõcilio colloquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem proficisceris.

13 [4] Diebus autem aliquot exactis, [c] Agrippa rex & Bernice venerunt Cæsaream, salutaturi Festum.

14 Et quum dies complures illic versati fuissent, Festus regi exposuit quæ ad Paulum *spectabant*, dicens, Vir quidam est relictus à Felice vinctus:

15 De quo, quum peruenissem Hierosolymam, indicarunt mihi principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, petentes damnationem aduersus eum.

2 Iniuriam non iniuria, sed iure licet repellere.

a Certò & indubitatis argumentis confirmare.

3 Dominus malorum consilia non tantùm auertit, sed etiam in ipsorum caput retorquet.

b Optimè.

c Agrippa iste Agrippa fuit filius, cuius mortẽ antea descripsit Lucas, eius soror Bernice.

4 Festus nihil tale cogitans, testibus etiam regibus, Iudæorum improbitatem, & Pauli innocentiam in apertum proferens Ecclesiam Dei mirificè confirmat.

16 Quibus respondi, non esse Romanis morem, quempiam [d] perdendum dare, priusquam is qui accusatur, in conspectu habeat accusatores, & locum defensionis accipiat super crimination.

17 Quum ergo huc conuenissent, absque vlla dilatione, consequenti die quum sedissem pro tribunali, iussi adduci hominem.

18 Cuius accusatores quum adstarent, nullum crimen obijciebant eorũ quæ ego suspicatus eram:

19 [5] Sed quæstiones quasdam de sua [e] superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.

20 Dubitans autem ego in eiusmodi quæstione, dixi num vellet proficisci in Ierusalem, & illic iudicari super istis.

21 Quum verò Paulus appellasset vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi eum seruari quousq; mitterem eum ad Cæsarem.

22 [6] Agrippa verò dixit Festo, Velim & ipse hominem audire. At ille, Cras, inquit, eum audies.

23 Postero igitur die quum veniisset Agrippa & Bernice cum multa [f] ostentatione, & introisset in [g] auditorium cum Tribunis & eminentibus eius vrbis ciuibus, iubente Festo adductus est Paulus.

24 Tum Festus, Agrippa rex, inquit, & omnes qui simul adestis nobiscum, conspicitis istum de quo omnis multitudo Iudæorum compellauit me & Hierosolymis & hîc, vociferantes non oportere eum viuere amplius.

25 Ego verò quum comperissem nihil dignum morte eum feciisse, & is ipse appellasset Augustum, decreui eum mittere.

26 De quo quid certi scribam [h] domino, non habeo. quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te, Rex Agrippa, vt inquisitione habita, habeam quod scribam.

27 Nam

d Non esse Romanis hunc morẽ vt quempiam ad pœnam condonẽt priusquam, &c.

5 Profani ex intestinis rixis damnãdę verè doctrinæ occasionem arripiunt. sed salua interim manet veritas.

e Prophanus homo Iudaicã religionem superstitionẽ vocat, idq; coram Agrippa rege, sed mirum id esse non debet quãdo soliti fuerint prouinciarũ præsides, ob Romani imperij maiestatẽ, sese regibus anteponere.

6 Impletur in Paulo quod de eo prædixerat Ananię Dominus, supra, 9. cap. 15.

f Cum magna pompa, id est, apparatu Regio.

g Iurisconsultorum verbum pro eo loco vbi ius dicitur.

h Augusto, appellatio primum à bonis Principibus reiecta, post admissa velut à Traiano.

27 Nam præter rationem mihi videtur, mittere vinctum, & crimina in eum *collata* non significare.

CAP. XXVI.

1 Paulus coram Agrippa, 4 vitam actam à iuuentute, 16 vocationem & suam, 22 tanta authoritate exponit, 28 vt etiam Regis animum nonnihil flecteret, 30 sed re infecta discedunt proceres.

1 AGrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipso dicere. Tunc Paulus extenta manu, hac defensione vsus est,

2 [1] Super omnibus de quibus postulor à Iudæis, rex Agrippa, beatum me duco quòd sim hodie causam apud te dicturus.

3 Maximè quòd te gnarum esse sciam omniũ quæ apud Iudæos sunt & rituum & quæstionum. ideò rogo te vt patienter me audias:

4 [2] Itaque vitam quidem meam actam à iuuẽtute, quæque à principio fuit in gente mea Hierosolymis, sciunt omnes Iudæi:

5 Vt qui [a] anteà nouerint me iam inde à [b] maioribus (si velint testari) secundum [c] exquisitissimã illam sectam nostræ religionis vixisse Pharisæum:

6 [3] Nunc verò ob spem promissionis factæ patribus nostris à Deo, sto in iudicium vocatus:

7 Ad quam duodecim tribus nostræ, *Deo* nocte & die perpetuò seruientes, sperant se peruenturas. de qua spe postulor, rex Agrippa, à Iudæis.

8 [4] Quid? incredibile iudicatur apud vos quod Deus mortuos excitet?

9 Equidem statueram mihi aduersus nomen Iesu Nazareni multa contraria facienda.

10 ‖ Quod etiam feci Hierosolymis: & multos sanctorum ego carceribus inclusi, & principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum *ab eis* interimerentur, [d] tuli suffragium.

CAP. XXVI.

1 Peritum iudicem nancisci, magnum & rarum Dei beneficium.

2 Paulus vitæ suæ narrationẽ in duo tẽpora distribuens, prioris testes citat ipsos aduersarios, posterioris verò, patres & Prophetas.

3 Tres sunt testes maximè idonei veræ doctrinæ, Deus, viri Patres, Ecclesiæ consensus.

4 Mortuos resurgere probat primùm ex Dei potẽtia, deinde ex Christi resurrectione cuius ipse sit testis idoneus.

[1] *Supra 8.5.*

[2] *Quis anteà fuerim, vbi & quomodo vixerim.*

[a] *A Pharisæis orirundum.* [b] *Exquisitissima erat inter Iudæorum sectas Pharisæorum, quia cæteris præstabat.* [c] *Comprobaui, non enim fuit è Iudicũ numero.*

11 Ac per omnes ſynagogas ſæpe ipſos puniens, [e] coëgi ad blaſphemandum: & ſupramodum furens aduerſus eos, perſequutus ſum in exteras vſque ciuitates.

[e] *Atrocitate ſupplicíorum.*

12 Quo tempore etiam || proficiſcens Damaſcum cum poteſtate & procuratione principum Sacerdotum.

Suprà. 9.2.

13 Die medio, rex, in via vidi cœlitus lucem, quæ ſplendorem ſolis ſuperabat, circunfulſiſſe me & eos qui mecum iter faciebant.

14 Quum autem omnes nos decidiſſemus in terram, audiui vocem alloquentem me, ac dicentem, Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me perſequeris? durum *eſt* tibi contra ſtimulos calcitrare.

15 Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego ſum Ieſus quem tu perſequeris.

16 Sed exurge, & ſta in pedes tuos, idcircò enim apparui tibi, vt deſignarem te miniſtrum ac teſtem tùm eorum quæ vidiſti, tum eorum in quibus apparebo tibi:

17 Eruens te ex hoc populo, & Gentibus, ad quos nunc te mitto,

18 [5] Vt aperias oculos eorum, vt ſe conuertant à tenebris ad lucem, & à poteſtate Satanæ ad Deum, vt remiſſionem peccatorum & ſortem inter ſanctificatos accipiant, per fidem quæ eſt in me.

19 [6] Vnde, rex Agrippa, non fui rebellis cœleſti viſioni:

20 || Sed ijs qui ſunt Damaſci primùm, & Hieroſolymis, & per omnem regionem Iudææ, deinde & Gentibus, annuntiaui vt reſipiſcerent & conuerterent ſe ad Deum, opera facientes digna ijs qui reſipuiſſent.

21 Horum cauſa Iudæi || me in templo comprehenſum tentarunt interficere.

22 [7] Sed auxilium à Deo nactus perſtiti in hunc vſque

5 Euangelij finis eſt, ad Chriſti cognitionem adductos, & in eo per fidem apprehenſo iuſtificatos & ſanctificatos, ſeruare. *Supra 12, & 14.*

6 Paulus citat Apoſtolici ſui muneris autorem Deum, teſtem autem, ipſius gratiam. *Supra 21. 30.*

7 Chriſtus, ſcopus Legis ac Prophetarum.

vsque diem, testificans *ista* [f] tum paruis tum magnis, nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetæ ac Moses futura prædixerunt:

23 *Nempè* Christum [g] esse passurum, ac [h] primum ex resurrectione mortuorum, [i] lucem annuntiaturum huic populo & Gentibus.

24 [8] Hæc autem ipso pro se excipiente, Festus magna voce ait, Insanis Paule, multæ litteræ te ad insaniam adigunt.

25 Tunc ille, Non insanio, inquit, præstantissime Feste, sed vera ac sobria verba eloquor.

26 Scit enim ista rex, apud quem etiam liberè loquor: nam latêre eum quicquam horum non arbitror. neque enim id in [k] angulo gestum est.

27 [9] Credis rex Agrippa, Prophetis? scio te credere.

28 Agrippa autem dixit Paulo, Propemodum persuades mihi vt fiam Christianus.

29 Tunc Paulus dixit, [l] Optarim à Deo & vt propemodum & admodum non tu modò, sed omnes etiam qui me audiunt hodie, facti essetis tales qualis ego sum, exceptis istis vinculis.

30 [10] Quum autem hæc dixisset, surrexit rex ac Præses, & Bernice, & qui consederant cum eis.

31 Et quum secessissent, loquebantur alij ad alios, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste.

32 Agrippa verò Festo dixit, Dimitti poterat homo iste, nisi appellasset Cæsarem.

f Quibus suis.

g Christum non futurum talem regem qualem sibi Iudæi somniabant, sed ferendis nostris calamitatibus ac peccatorum pœnis destinatum.

h Primum ex ijs qui à mortuis sunt excitati.

8 Sapientia Dei est stultis insania, sed nihilominus constanter asserenda est veritas.

9 Paulus veluti oblitus se captiuum causam dicere, Apostolici muneris non potuit obliuisci.

10 Paulus solenniter absoluitur, nec tamẽ dimittitur.

i Vitam, & eam quidem cum perenni fœlicitate coniunctam: Opponitur enim tenebris, quæ partim mortem, partim etiam calamitatem significant in omnibus ferè linguis.

k Occultè & clàm. *l Deum precor vt & parum absit & valdè fiat, vt non tu modò, sed omnes qui me hodie audiunt, efficiamini similes mei, exceptis vinculis.*

CAP. XXVII.

1 Paulo, 7 9 periculosam nauigationem præmonenti,
11 non creditur. 14 Dis ventis vndique iactati,
21 41 naufragium faciunt: 34 omnes tamen salui,
44 in terram euadunt.

CAP. XXVII.

2.Cor.11.23.

1 Paulus inter vinctos quidē & per medias mortes, ſed multis tamen ſplēdidis teſtimonijs ornatus, Romā tādē velut ipſius Dei manu deducitur.

a Quod Ciliciā alluit.

2 Prouidentia etiam quū acceſſit extraordinaria euētus patefactio, cauſas medias nō tollit, ſed ordinat potius ac diſponit rectū illarum vſum.

b Cretæ promōtorium.

3 Homines ſuę potius prudētiæ quàm Deo per os ſeruorum ſuorum loquenti obtemperantes, vltrò ſeſe mutuò in infinita pericula conjiciunt.

c Deiunio Iudaico intelligit quod fiebat in feſto expiationis, de quo, Leu.23.27.

1 VT autem decretum eſt nos nauigaturos in Italiam, tradiderunt tum Paulum, tum quoſdam alios vinctos Centurioni nomine Iulio, cohortis Auguſtæ.

2 ‖ Conſcenſo igitur nauigio Adramitteno, nauigaturi ſecundum Aſiæ regiones, prouecti ſumus, & nobiſcum erat Ariſtarchus Macedo Theſſalonicenſis.

3 Altera autem die deuecti ſumus Sidonem, & Iulius humaniter tractato Paulo, permiſit vt ad amicos profectus, ab illis curaretur.

4 Illinc verò prouecti ſublegimus Cyprum, quòd venti eſſent aduerſi.

5 Et pelagus quod eſt [a] ſecundum Ciliciam & Pamphyliam emenſi, deuenimus Myra *vrbem* Lyciæ.

6 Et illic nactus Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, impoſuit nos in eam.

7 Quumq; multis diebus tardè nauigaremus, vixque peruenißemus ſecundum Cnidum, non permittente nobis vento, ſublegimus Cretam ſecundum [b] Salmonem:

8 Et illam vix præterlegentes, peruenimus in locum quendam quem vocant Pulchros portus, cui propinqua erat ciuitas Laſæa.

9 [2] Multo autem tempore peracto, & quum iam eſſet periculoſa nauigatio, quòd iam etiam [c] ieiunium præterijſſet, admonebat *eos* Paulus,

10 Dicens eis, Viri, video cū iniuria multoque damno non ſolùm oneris & nauis, ſed etiam [d] capitum noſtrorum, futuram nauigationem.

11 [3] Centurio autem gubernatori & nauclero potius aſſentiebatur quàm ijs quæ à Paulo dicebantur.

incidebat autem in ſeptimum menſem ad occaſum Vergiliarum quod minus idoneum eſt nauigantibus. *d Ad verb, animarum noſtrarum.*

12 Et

12 Et quum appositus portus non esset ad hybernandum, plerique cœperunt consilium soluendi etiam illinc, *experturi* si quo modo possent Phœnica peruenire, & illic hybernare: qui portus est Cretæ, spectans ad [e] Africum & Chorum.

13 Quum autem aspirasset [f] Notus, visi sibi propositi compotes, quum soluissent, propius præterlegebant Cretam.

14 Verùm haud multo pòst impegit in [g] eam ventus turbulentus qui vocatur [h] Euroclydon.

15 Quumque abreptum esset nauigium, nec posset obniti [i] vento, dato *nauigio flatibus*, ferebamur.

16 Et quum infra paruam quandã insulam quæ Clauda vocatur, cursu delati essemus, vix potuimus scaphæ compotes fieri.

17 Qua subducta, adiumentis vtebantur, succincta naui: timentesque ne in Syrtin inciderent, summissis velis ita ferebantur.

18 [4] Quum autem vehementi tempestate iactaremur, sequenti *die* iacturam fecerunt:

19 Ac tertio die ipsis nostris manibus armamenta nauis abiecimus.

20 Quum autem neque sol neque sidera apparuissent ad complures dies, & tempestas non parua incumberet, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

21 [5] Et quũ multa iam fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi obediendo non prouehi à Creta, & vitare iniuriam hanc & damnum.

22 Sed nunc admoneo vt bono animo sitis: iactura enim nulla erit cuiusquam ex vobis, sed tantùm nauis.

23 Adstitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius sum ego, quem etiam colo,

e Africus flat ab occasu brumali, Chorus ab occasu solstitiali.
f Qui & Auster meridionalis
g Sub. Cretam.
a cuius littoribus propterea abrepta fuit nauis.
h Qui flat ab ortu brumali.
i Obuersa prora luctari.

4 Exitus tandem ostendit, nullos sibi peius consulere, quàm qui soli suæ prudentiæ sese regendos tradunt.

5 Deus parcit etiam impijs ad tempus, propter electos suos.

24 Dicens, Ne metue Paule, oportet te Cæsari sisti: & ecce, condonauit tibi Deus omnes qui tecum nauigant.

25 [6] Propterea bono animo estote viri: credo enim Deo, ita fore quēadmodum loquut[9] est mihi.

26 In insulam autem quandam incidere nos oportet.

27 [7] Cæterùm quum quartadecima nox aduenisset, & ferremur in [k] Adria, nautæ circa medium noctis suspicati sunt [l] appropinquare sibi aliquam regionem,

28 Et demissa [m] bolide inuenerunt passus viginti: & paululum inde progressi, rursum demissa bolide inuenerunt passus quindecim.

29 Timentesque ne quo modo in aspera loca inciderent, iactis è puppi anchoris quatuor, optabant diem oriri.

30 [8] Nautis verò studentibus fugere è naui, demissa scapha in mare, sub obtentu velut è prora anchoras extensuri,

31 [9] Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi isti in naui manserint, vos seruari non potestis.

32 Tunc abscinderunt milites funes scaphæ, & fluerunt eam excidere.

33 [10] Interim autem dum oriretur dies, hortabatur Paulus omnes vt caperent cibum, dicens, Dies hic est decimusquartus ex quo expectantes ieiuni permanetis, nihil sibi sumentes:

34 Ideò vos hortor vt sumatis cibum: hoc enim ad salutem vestram spectat. [n] nullius enim vestrûm capillus ex capite cadet.

35 Et quum hæc dixisset, accepto pane, gratias

6 Promissio super fidē efficax.
7 Ad promissā & certā salutē per medias tamē tēpestates, atq; adeò per ipsas mortes peruenitur.
8 Nullum est tā turpe factū ad quod diffidentia & mala conscientia homines non impellant.
9 Etsi promissionum Dei exitus à causis medijs simpliciter non pendet, tamen Dei beneficentia indignos se reddunt qui oblata media vel temerē vel diffidentia nō amplectuntur.
10 Trepidante mundo, soli fideles nō modò quieti manent, sed alios etiam suo exemplo confirmant.

k i. In mari Adriatico, Ptolemeus enim Orientale Sicilia littus, mari Adriatico alui scribit. l Se accedere ad aliquam regionem. m Bolis, est perpendiculum quo altitudinem maris explorant nautæ. n Hebraicum prouerbium, quo significatur prorsus saluos & integros ipsos fore.

egit

egit Deo in conſpectu omnium, & quum fregiſſet, cœpit edere.

36 Omnes verò quum iam bono animo facti eſſent, ſumpſerunt & ipſi cibum.

37 Eramus autem vniuerſa capita in nauigio, ducenta ſeptuagintaſex.

38 Cæterùm ſatiati cibo, alleuabant nauim, proijcientes frumentum in mare.

39 [11] Quum autem dies ortus eſſet, terram non agnoſcebant, [o] ſinum verò quendam animaduerterunt habentem littus, in quem conſilium cœperant, ſi poſſent, expellere nauim.

40 *Igitur* anchoris ſublatis, permiſerunt *eam* mari, ſimul laxatis vinculis gubernaculorum, & ſublato artemone ad auræ flatum, tendebant ad littus.

41 Sed quum incidiſſent in locum [p] bimarem, illiſerunt nauem: ac prora quidem infixa manebat immobilis, puppis verò ſoluebatur præ vndarum violentia.

42 [12] Militum autem conſilium erat vt vinctos trucidarent, nequis quum enataſſet, effugeret.

43 [13] At Centurio volens ſeruare Paulum, prohibuit eos ab hoc conſilio: iuſſitque vt qui poſſent natare, abijcerét *ſe* primos, & in terram euaderent:

44 [14] Reliqui verò partim in tabulis, partim quibuſdam nauis *fragmentis*. & ita factum eſt vt omnes ſalui euaderent in terram.

11 Tum maximè expectándæ ſunt tempeſtates, quum proximus eſt portus.

12 Incredulis nihil eſt perfidioſius, nec magis ingratum.

13 Deus inter ſuos etiam hoſtes inuenit quorum opera ſuos cõſeruet,

14 Hominum malitiam vincit Dei bonitas.

o *Sinus eſt intra terras mare, vt Adriaticus Perſicus.*

p *Sic vocatur Iſthmus, quod vtrinque mari alluatur.*

CAP. XXVIII.

2 Barbarorum humanitas erga naufragos. 3 Paulus viperam manu tollit, 6 illæſus: 8 Publium 9 & alios ſanat. 11 Melita ſoluentes, 16 Romam perueniunt. 17 Paulus Iudæis 20 cauſam ſuam exponit: 23 Ieſum docet, 30 biennio.

1 ET quum ſalui euaſiſſent, tunc agnouerunt inſulam vocari [a] Melitam.

CAP. XXVIII.

a *Ea eſt quæ hodie Malta dicitur.*

2 Barbari verò præstabant nobis non vulgarem humanitatem, accensa enim pyra acceperunt nos omnes, propter imbrem qui vrgebat, & propter frigus.

3 [1] Quum igitur congregasset Paulus nonnihil sarmentorum, & imposuisset in pyram, vipera è calore prorepens inualit eius manum.

4 [2] Vt verò Barbari viderunt pendentem bestiam ex ipsius manu, alij alijs dicebant, Omninò homicida est homo iste, quem seruatum è mari [b] vltio non sinit viuere.

5 At ille excussa bestia in ignem, nihil mali passus est:

6 Illi verò expectabant dum [c] intumesceret, aut concideret repentè mortuus. [3] sed quum multum *tempus* expectassent, & viderent nihil incommodi illi contingere, mutati dicebant eum esse Deum.

7 [4] Cæterùm circa locum illum erant prædia *cuidam* primario insulæ, nomine Publio, qui nos exceptos, triduò peramicè in hospitio habuit.

8 Factum est autem vt pater Publij febribus ac dysenteria detentus, decumberet: ad quem Paulus ingressus, quum precatus esset, impositis ei manibus: sanauit eum.

9 [5] Hoc igitur facto, reliqui etiam qui morbis tenebantur in insula, accedebant & sanabantur.

10 [6] Qui etiam multis honoribus nos honorarunt, & quum proueheremur imposuerunt quæ vsui *nobis* erant.

11 [7] Tribus itaque post mensibus deuecti su-

1 Pios quidē pericula ex periculis manēt, sed glorioso semper exitu.
2 Etsi res aduersæ sunt peccatorum pœnæ tamen quū Deus affligendis hominibus nō semper respiciat peccata, temerè iudicant qui vel non expectant exitum, vel ex rebus prosperis aut aduersis vnumquēque æstimant.
3 Hominibus veræ religionis ignaris nihil in vtrāque partem instabilius,
4 Seruum Dei quanuis miserum & egentē excepisse, nullum vnquam pœnituit.
5 Captiuo Paulo, nō fuit tamen captiua Dei virtus.
6 Deus in suorum gratiam, exteris etiam benefacit. 7 Idola sanctos nullo modo consentientes non polluunt.

b Ius & fas. c Verbū Græcum incendi aut intumescere significat, porrò Dioscorides lib. 6. cap. 38. viperæ morsum corporis tumorem gignere scribit, sic & Nicander in Alexipharmacis.

mus

mus in naui Alexandrina, quæ in insula hyemauerat, cui [d] erat insigne Castor & Pollux.

12 Et deuecti Syracusas, *illic* māsimus triduum.

13 Vnde circūlegentes deuenimus Rhegium: & altero pòst die quum superueniisset Auster, secundo die venimus Puteolos.

14 [8] Vbi repertis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem. & ita contendimus Romam.

15 [9] Vnde quum audissent fratres de rebus nostris, prodierunt nobis in occursum vsque ad [e] Appij forum & Tres tabernas: quos quum vidisset Paulus, gratijs actis Deo, sumpsit fiduciam.

16 Quum autem venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos [f] Præfecto exercituum: sed permissum est Paulo vt habitaret [g] seorsim, cum milite qui ipsum custodiret.

17 [10] Factū est autem vt tertio pòst die conuocaret Paulus Iudæorum primos, qui vbi conuenissent, dixit eis, Ego, viri fratres, quum nihil fecerim aduersus populum aut ritus patrios, vinctus traditus sum Hierosolymis in manus Romanorum:

18 Qui quæstione de me habita, volebant me dimittere, quòd nullum sit in me crimen capitale:

19 [11] Sed contradicentibus Iudæis coactus sum appellare Cæsarem: non *tamen* quasi habeam de quo gentem meam accusem.

20 Ob hanc igitur causam vos aduocaui, quos viderem & alloquerer: nam propter spem Israelis circundatus sum hac catena.

21 Illi verò dixerunt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Iudæa: neque aduenies quisquam fratrum annuntiauit aut loquutus est aliquid de te mali.

22 Velimus autē ex te audire quæ sentias. nam de secta ista notum est nobis vbique *ei* contradici.

d Sic solebant ornare nauium proras, vnde naues quoque denominabantur.

8 Profanorum etiam corda, Dominus prout libet, in suorū gratiam inflectit.

9 Deus nunquam patitur suos supra vires affligi.

10 Paulus vbique se Apostolū esse meminit.

11 Vtendum quidē medijs à Deo oblatis, sed ita vt gloriam Dei, non autem nosipsos quęramus.

e Via Appia strata opera militari, ab Appio cæco longa atque lata excurrente mare versus, in qua tres erant tabernæ.

f Præfecto prætorio.

g Non in publica custodia, sed in priuato hospitio, quod sibi conduxerat.

12 Mutuus est Legis & Euangelij consensus.
13 Euangeliũ credẽtibus odor vitæ, contumacibus odor mortis.
14 Increduli spõte quidem reluctãtur veritati, non tamen fortuito.
Esa.6.9, matt.13.14, marc.4.12, luc.8.10, ioh.12.40, rom.11.8.
15 Incredulitas reproborũ nõ potest irritam facere Dei fidem.
16 Non Euangelium, sed Euangelij contemptus, dissidiorum causa.
17 Verbum Dei non potest vinciri.

23 [12] Quum igitur constituissent ei diem, venerunt ad eum in hospitium cõplures: quibus [h] cum testificatione exponebat regnum Dei, studens eis persuadere quæ de Iesu Christo sunt, ex Lege Mosis & Prophetis, à manè vsque ad vesperam.

24 [13] Et alij quidem assentiebantur ijs quæ dicebantur, quidam verò non credebant.

25 Quum autem inter se discordes essent, discesserunt, quum Paulus hoc verbum dixisset, Rectè sanè Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam patribus nostris,

26 [14] Dicens, ‖Vade ad populum istum, & dic Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.

27 Pinguefactum enim est cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis [i] conniuerunt: ne cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.

28 [15] Notum ergo sit vobis missam esse Gentibus hanc Dei salutem, & ipsos audituros.

29 [16] Quum ergò hæc dixisset, exierunt Iudæi, multam habentes inter se disceptationem.

30 [17] Mansit autem Paulus biennium totum in proprio conducto: & excipiebat omnes qui ad ipsum ingrediebantur.

31 Prædicans regnum Dei, ac docens quæ sunt de Domino Iesu Christo, cum omni libertate, nemine prohibente.

h Argumentis idoneis adhibitis, probans regnum Dei à Prophetis prædictum aduenisse. i Videre se simularunt, quod vel inuiti cernebant, atque adeò noluerunt hoc videre.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS.

CAP. I.

1 Ab Apostolatus sui approbatione exorsus, 15 Euangelij commendationem subnectit: 16 per quod Deus virtutem suam exerit seruandis 17 Fide hominibus 21 impia ingratitudinis reis: 26 in quo ira Dei meritò effusa colligitur, 27 quòd laxatis habenis in omne scelus passim ferātur.

CAP. 1.

1 Prima pars epistolæ, vtilissimam præfationem continens, vsque ad vers. 16.

Act. 13. 1.

2 Attentos reddit Romanos, significās sese nō suo nomine, sed vt Dei ad Gentes legatum, cum eis agere de re omnium maxima, iam olim plurimis idoneis testibus à Deo promissa, nunc demùm autem re ipsa præstita. 3 Reddit Romanos dociles, explicata Euangelicæ doctrinæ summa. Docet igitur Christum (Euangelij materiam & argumentum) vnicum esse non geminum Dei Patris Filium, qui quod ad naturam humanam attinet, ex Dauidis genere sit conditus: quod ad diuinā autem & spiritualem, qua seipsum sanctificauit, sit ex æterno Deo Patre genitus, sicut ex potenti ipsius resurrectione liquet.

1 PAVLVS [a] seruus Iesu Christi, *ex Dei* vocatione [b] Apostolus, ‖ [c] separatus ad *prædicandum* Euangeliū Dei,
2 (Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)
3 De [d] Filio suo, ([e] facto ex semine Dauid

a Minister, neque enim hoc loco seruus opponitur libero, sed munus & officium declarat. b Quum in genere se seruum dixisset, speciali nomine se Apostolum dicit, idque non sibi propria authoritate sumpsisse, sed ex Dei vocatione, ideòque nil ab officio suo alienum agere, qui ad Romanos scriberet. c Ad prædicandi Euangelij munus à Deo constitutus. d Personam vnam Christi manifestè asserit, eiusdem duas naturas, earúmque proprietates. e Qui carnem assumpsit è Virgine Dauidis filia.

4 Reddit eosdem beneuolos, veris eorũ laudibus commemoratis, & sua in eos verè Apostolica beneuolentia, adhibito Dei ipsius testimonio, confirmata.

f Quatenus homo est, caro enim per Synecdochen pro homine sumitur.

g Demonstrato & manifestato.

h Infirmitati carnis opponitur virtus Diuina, qua mortem superauit.

i A quo.

k Hoc beneficium eximiæ liberalitatis, quòd mihi omnium sanctorũ minimo datum est euangelizare, &c. Ephe. 3. 8.

l Vt homines fide obediant Deo.

m Nominis eius causa.

n Qui Dei beneficio estis Christi.

dis, [f] secundum carnem:

4 [g] Declarato Filio Dei [h] potenter secundum Spiritum sanctificationis, per resurrectionẽ à mortuis) *nempe* Iesu Christo Domino nostro.

5 ([i] Per quem accepimus [k] gratiam & Apostolatum ad [l] obedientiam fidei, inter omnes Gentes, [m] pro ipsius nomine:

6 Inter quas estis etiam vos, [n] vocati à Iesu Christo)

7 Omnibus qui Romæ estis, dilectis Dei, vocatis sanctis: [o] Gratia *sit* vobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo.

8 [4] In primis quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum, super omnibus vobis, [p] quòd fides vestra annuntiatur [q] in toto mundo.

9 Testis enim mihi est Deus, cui seruio [r] spiritu meo in [f] Euangelio Filij ipsius, quòd indesinenter meminerim vestri:

10 Semper in precibus meis rogans, vt si quo modo tandem aliquando prosperum iter mihi detur ex voluntate Dei, veniam ad vos.

11 Expeto enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum spirituale, vt vos stabiliamini:

12 Hoc est, ad [t] communem exhortationem percipiendam apud vos, per mutuã fidem, vestram simul & meam.

13 Nolim autem vos ignorare fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, (sed prohibitum fuisse vsque adhuc) vt fructum aliquem haberem inter vos quoque, sicut & inter reliquas Gentes.

o Gratuita Dei beneuolentia. Pax autem Hebræis, est fælix rerum omnium successus. *p Quòd ea sit vestra fides, vt passim in Ecclesijs commendetur.* *q Per omnes Ecclesias, hyperbole è medio petita.* *r Planè volens & ex animo illi addictus.* *f In promulgando Filio ipsius.* *t Quantumuis excellens Paulus, Ecclesiam tamen docendo ab illa potuit erudiri.*

14 Et Græcis & barbaris, tum ſapientibus tum inſipientibus debitor ſum.

15 Itaq; prompta eſt mea facultas vobis quoque [u] qui Romæ eſtis euangelizare.

16 Nõ enim me pudet Euãgelij Chriſti, [5 x] potentia ſiquidem eſt Dei ad ſalutem cuiuis credenti, Iudæo in primis, tum etiam [y] Græco.

17 [6] Iuſtitia enim Dei per illud retegitur [z] ex fide in fidem: || [7] ſicut ſcriptum eſt, Iuſtus autem ex fide viuet.

18 [8] Palàm enim eſt ira Dei è cœlo [a] aduerſus omnem impietatem & iniuſtitiam hominum, vt qui [b] veritatem iniuſtè detineant:

19 [9] Quoniam id quod de Deo cognoſci poteſt, manifeſtum eſt [c] in ipſis: Deus enim eis manifeſtum fecit.

20 Ipſius enim inuiſibilia, [d] dum ex rebus conditis intelliguntur, ex [e] creatione mundi perſpiciuntur, æterna *videlicet* eius tum potentia tum diuinitas. ad hoc vt ſint ipſi inexcuſabiles.

5 Altera pars epiſtolæ vſque ad noni capitis initium. Eſt autẽ huius diſputationis ſtatus, Vnam eſſe adipiſcẽdæ ſalutis rationem (quæ in Euangelio, abſque vllo populorum diſcrimine à Deo proponatur), Ieſũ Chriſtum videlicet, per fidem apprehenſum. *Abac. 2. 4.*

6 Cõfirmatio, in Euangelio docetur, nos coràm Deo iuſtificari fide quotidie augeſcente: ergo & ſeruari. 7 Probatio tum antecedentis, tum conſequentis, ex Abacuc, qui tum iuſtitiam coram Deo, tum vitam tribuat fidei. 8 Altera principalis illius quæſtionis confirmatio, Omnes homines in ſeſe ſiue extra Chriſtum conſiderati, ſunt rei tum impietatis, tum iniuſtitiæ, ac proinde damnationi obnoxij. Ergo aliunde quærant iuſtitiam oportet. 9 Impietatem probat ex eo quod quum omnes homines habeant illuſtre & perſpicuum ſpeculum naturæ Dei æternæ ac omnipotentis in rebus creatis, tamen ab illis principijs ad abſurdiſſima ſua commenta in conſtituendo Dei cultu defecerint.

u Eos intelligit omnes qui Romam incolebant, etiamſi aliqui Romani non eſſent, Vide finem Epiſtolæ. x Organon Dei verè potens & efficax ad ſeruandum. y Græcus, quum opponitur Iudæo, Gentilem ſignificat. z Ex fide, qua quotidie incrementum accipiat. a Aduerſus omnes impietatis ſpecies. b Veritatis nomine intelligit Paulus quidquid lucis in homine relictum eſt, non quòd ea duce poſſint cum Deo in gratiam redire, ſed vt ſuo ipſorum iudicio conuincantur ſceleris cum in Deum, tum in homines. c In ipſorum animis. d Deum non vides, tamen vt Deum agnoſcis ex operibus eius, Cicero. e Ex mundi fabrica.

21 Propterea quòd quum Deum cognouerint, *tamen* [i] vt Deum non glorificauerunt, neque gratias *ei* egerunt: sed [8] vani facti sunt in ratiocinationibus suis, & obtenebratum est desipiens cor eorum.

22 Quum se [h] profiterentur esse sapientes, stulti facti sunt.

23 Mutarunt enim gloriam incorruptibilis [i] Dei in efformatam imaginem mortalis hominis, & volucrium, & quadrupedum, & reptilium.

24 [10 k] Quamobrem etiam [l] tradidit eos Deus cupiditatibus cordium ipsorum, ad impuritatem, vt fœdarent corpora sua inter se:

25 Vt qui veritatem Dei mutarint in mendacium, & coluerint ac seruierint rebus creatis, præterito Creatore, qui est benedictus in secula, Amen.

26 Propterea, *inquam*, tradidit eos Deus fœdis affectibus: nam & fœminæ illorum mutarunt naturalem vsum in eum qui est præter naturam:

27 Similiterque etiam masculi, relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt sua libidine alius in alium, masculi in masculos fœda perpetrantes, & [m] compensationem quam oportuit erroris sui in sese recipientes.

28 [11] Et sicut non visum est eis Deum in notitia retinere: *ita* tradidit eos Deus in mentem [n] omnis iudicij expertem, vt facerent quæ minimè conueniebat.

29 Oppleti omni iniustitia, scortatione, improbitate, auaritia, malitia: pleni inuidia, cæde, contentione, dolo, malignitate:

30 Susurrones, obtrectatores, Dei osores, con-

10 Iniustitiam hominum primùm ostendit in eo quòd præter ipsius naturæ leges mutuis libidinib⁹ sese contaminent, iusto Dei iudicio.

11 Idem probat longa multorum scelerũ enumeratione à quibus, si nõ omnibus, saltem plerisque, nemo est prorsus immunis.

f Non ex eo cultu coluerunt, qui ipsius æternæ potentiæ ac diuinitati conueniebat.

g Quasi dicat, à seipsis fuisse in eam amentiam coniectos.

h Vel putarent.

i Pro vero Deo, aliud sunt amplexi.

k Religionis contemptus omnium scelerum fons.

l Vt iustus iudex.

m Mercedem, qua meritis responderet.

n Insanam atque peruersam, vnde fit vt extincta primum conscientia, deinde etiam maxima ex parte sublata synteresi, homines tandem in omne scelerum genus præcipites ferantur.

tume-

tumelioſi, ſuperbi, glorioſi, inuentores malorum, parentibus immorigeri,

31 Deſipientes, [o] fœdifragi, charitatis expertes, implacabiles, immiſericordes,

32 Qui poſt Dei [p] iura cognita (*nempe* eos qui talia faciunt, dignos eſſe morte) non ſolùm ea faciunt, ſed etiam facientibus [q] patrocinantur.

o *Paſtorum, ac conſentorum immemores.*

p *Per ius Dei intelligit ius quod Philoſophi ius naturæ, Iuriſconſulti ius Gentium dixerunt.*

q *Socij ſunt in malefaciendo, & peccantes laudant.*

CAP. II.

1 Omnes ad tribunal Dei ſiſtit. 12 Gentibus excuſationem 14 ab ignorantia præcidit. 17 Vrget Iudæos à Lege ſcripta, 23 in qua gloriabantur: 27 æquat, & eos inter ſe.

CAP. II. *Iac. 5. 9.*

1 QVapropter inexcuſabilis es ô homo quiſquis *alios* damnas. nam hoc ipſo quòd damnas alterum, teipſum condemnas: eadem enim facis *tu* qui *alios* damnas.

1 Conuincit eos qui ex cæterorum numero videntur ex imendi, quoniam aliorum vitia redarguant: Iſtos igitur dicit minimè omnium eſſe excuſabiles, quoniam ſi propius & intus conſiderentur, (quod omninò facit Deus) reperiẽtur & ipſi ijs eſſe obnoxij, quę in reliquis

2 [a] Scimus verò iudicium Dei eſſe [b] ſecundum veritatem aduerſus eos qui talia agunt.

3 Putas autem hoc, ô homo qui damnas eos qui talia faciunt, & facis ea, fore vt tu effugias iudicium Dei?

4 [2] An copiam benignitatis eius & tolerantiæ ac lenitatis contemnis, ignorans te benignitate Dei ad reſipiſcentiam deduci?

5 Sed pro duritia tua & corde quod reſipiſcere neſcit, [c] || theſaurizas tibi ipſi iram in diem iræ, & patefactionis iuſti iudicij Dei:

animaduertunt: vt planè in ſeipſos ſententiam ferant, quum alios damnant. 2 Grauis exclamatio in eos qui ſibi placent quòd ſint alijs perſpicatiores, quum nihilo ſint meliores.

a Nullas adhibet Paulus ſententias Scripturæ, diſſerit enim aduerſus omnes homines in genere: affert autem prolepſes, quas omnium mentibus inſitas, Satan ipſe non potuit prorſus euellere. b Ex vera exiſtimatione, non autem ex ſpecie exteriore. c Dum indulges tuis voluptatibus, & ſperas te aliquid bonis tuis adiecturum, inuenies Dei indignationem.

Psal. 61. 13, mat. 16. 27, apoc. 22. 12.

3 Firmamentum superioris disputationis, opus esse omninò iustitia, tum Iudæis tum Græcis.

4 Vniuersalem illam humani generis accusationem sigillatim applicat, tum Gentibus tum Iudæis.

5 Occupatio aduersus Iudæos, quos non excuset Lex illa, sed condẽnet: quoniã nõ Legem audire, sed Legem custodire iustificat.

6 Occupatio aduersus Gentes, quæ etiã si Legem Mosis non habuerint, non habent tamen quid suis sceleribus prætexant, quum habeant aliquid pro Lege cordibus inscriptum, vt qui quædam vt mala prohibeant & puniant, quædam vt bona præcipiant & laude prosequantur.

6 ‖ [3] Qui reddet vnicuique secundum opera ipsius:

7 Ijs quidem qui perstant, [d] boni operis gloriam & honorem & immortalitatem, *id est* ijs qui quærunt vitam æternam:

8 Ijs verò qui sunt contentiosi, & qui [e] veritati quidem non obtemperant, sed obtemperant iniustitiæ, *reddetur* [f] excandescentia & ira.

9 Oppressio & angustia aduersus omnem animam hominis perpetrantis malum, tum Iudæi in primis, tum etiam Græci:

10 Gloria verò & honor & pax cuiuis operanti bonum, tum Iudæo in primis, tum & Græco.

11 [g] Non enim est personarum acceptio apud Deum.

12 [4] Quicunque enim sine Lege peccauerunt, sine Lege quoque peribunt: & quicunque in Lege peccauerunt, per Legem damnabuntur.

13 ([5] Non enim qui audierunt Legem, iusti sunt apud Deum, sed qui Legem præstant, [h] iustificabuntur.

14 [6] Nam quum Gentes [i] quæ Legem non habent, [k] natura quæ Legis sunt faciant, isti Legem non habentes, sibijpsis sunt lex:

d Gloriam, quæ bona opera consequitur, quod non ideò proponit, quasi aliquis esse possit qui viribus suis salutem possit consequi: sed vt hac proposita salutis conditione, quam præstare nemo queat, adducat homines ad Christum, qui solus fide donatos iustificat, vt ipse concludit, Infr. 3. 21. 22. e Veritatis nomine naturalem intellexit notitiam. f Ira subitò inflammata, Dei nimirum in peccatorem.

g Homines non metitur Deus ex genere vel ex patria, vt eos amplectatur vel repudiet. h Iusti pronuntiabuntur apud Dei tribunal, quod scilicet, accideret: si qui essent qui Legem præstarent: At quum non ex Lege, sed ex fide iustificatus fuit Abraham, sequitur neminem ex operibus iustificari. i Non quidem simpliciter, sed cum Iudæis comparata. k Honesta iubeant, turpia prohibeant.

15 Vt qui ostendant opus Legis [l] scriptum in cordibus suis, vnà testimonium reddente ipsorum conscientia, & cogitationibus sese mutuò accusantibus, aut etiam excusantibus)

16 7 In die quo iudicabit Dominus de occultis hominum, [m] ex Euangelio meo, per Iesum Christum.

17 [8] Ecce, tu cognominaris Iudæus, & acquiescis in Lege, & gloriaris in Deo,

18 Et nosti *eius* voluntatem, & exploras quæ [n] discrepant, institutus ex Lege:

19 Confidisque te ducem esse cæcorum, lucem eorum qui *sunt* in tenebris,

20 Eruditorem insipientium, magistrum infantium, quòd habeas [o] informationem cognitionis ac veritatis [p] in Lege.

21 Qui igitur doces alium, teipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?

22 Qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium admittis?

23 Qui de Lege gloriaris, per Legis transgressionem Deum dedecoras?

24 Nam || Dei nomen propter vos blaspematur inter Gentes, sicut scriptum est.

25 [9] Nam circumcisio quidem prodest si Legem seruaris: quòd si transgressor Legis fueris, circumcisio tua facta est præputium.

7 Deus iudicia multa differt, quæ tamẽ suo tẽpore exequetur per Iesum Christum, seueriſſimo cũ examine nõ tã tũ dictorum, & factorũ, sed etiã cogitationum maximè arcanarum.

8 Probatio ex Dauidis, & aliorum Prophetarum testimonio, Iudæos sũmis quidẽ beneficijs à Deo fuisse affectos, tradita eis Lege, sed esse omnium hominum maximè ingratos.

Esa. 52. 5, ezech. 36. 20.

9 Occupatio peculiaris aduersus eos qui in circumcisione & externo legali cultu sanctimoniam constituebant. Docet igitur, circumcisionem externam, si ab interiore separetur, non modò non iustificare, sed etiam damnare circumcisos, à quibus nimirùm flagitet, quod ipsa significat, cordis videlicet, ac totius vitæ puritatem ex Legis præscripto: adeò quidem vt si quis corpore incircumcisus detur, qui corde sit circumcisus, longè sit quibusuis solo corpore circumcisis Iudæis anteponendus.

l Hac cognitio naturalis est notitia. m Sicut testatur doctrina hac, cuius ego sum præco constitutus. n Possis discernere qua à Dei voluntate discrepant. o Rationem instituendi ac formandi alios in cognitione veritatis. p Quasi diceret externi cultus pratextu, Iudæos sibi soli omnia vindicasse, quum reuera tibi minus quàm Legem præstarent.

26 Itaque si [q] præputium iura Legis seruauerit, nónne [r] præputium illius pro circuncisione reputabitur?

27 Et quod est [f] ex natura præputium, si Legem seruet, damnabit te qui per [t] literam & circuncisionem transgressor es Legis?

28 Non enim qui est [u] in propatulo *Iudæus*, Iudæus *est*: nec ea quæ est in propatulo *circuncisio*, *id est*, in carne, circuncisio *est*:

29 Sed qui in occulto Iudæus *est*, & circuncisio cordis, *id est* [x] in spiritu, non litera: cuius *Iudæi* laus? non *est* ex hominibus, sed ex Deo.

q Metonymia, præputiatus.
r Præputiati status ac conditio.
f Qui est natura & genere incircumcisus.
t Litera familiari Paulo phrasi spiritui opponitur: porrò hoc loco literalis circuncisio est pellicula abscissio,
Spiritus autem circuncisio, est cordis, id est, spiritualis finis cæremoniæ, vera pietas, iustitia, quibus à prophanis gentibus populus Dei secernitur.
u Qui foris, id est, externa cæremonia.
x Cuius vis est interior & in animo.

CAP. III.

1 Concedit Iudæis aliquam 2 ex fœdere prærogatiuam, 4 sed qua penitus in Dei misericordia sita sit. 9 Iudæos ac Gentes æquè esse peccatores, 11 authoritate Scripturæ confirmat: 19 vsumq; Legis monstrans, 28 Fide nos iustificari colligit.

CAP. III.
1 Occupatio prima aduersus Iudæorum obiectionem, An igitur Iudæi nihil habent amplius quàm Gentes? Habent, inquit Apostolus, Dei respectu, qui sui fœderis tabulas eis commisit, adeò vt non possit quorundam perfidia efficere vt tota illa gens sine exceptione à Deo veraci abijciatur, vt qui eorum etiam indignitate ad commendandam suam bonitatem vtatur.

1 QVæ [1] est igitur præstantia Iudæi? aut quæ vtilitas circuncisionis?

2 Multa per omnem modum. [a] Primarium enim *illud est* quòd eis credita sunt [b] eloquia Dei.

3 Quid tum enim si quidam [c] fuerunt increduli? Tum incredulitas eorum, [d] fidem Dei inanem reddet?

4 Absit: imò esto Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est, [e] Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas [f] quando tu iudicas,

a Primaria fuit Iudæorum sors atque conditio. b Oracula. c Fuerunt fœdifragi. d Fidē à Deo datā. e Vt de iustitia tua cōstet. f Quādo edidisti pulcherrimū tua iustitia, cōstantia & fidei specimen, seruato eo qui fuerat fœdifragus.

5 [2] Quòd

5 [2] Quòd si [g] iniustitia nostra Dei iustitiam commendat, quid dicemus? num iniustus Deus, qui inferat [h] pœnam? (humano more loquor,)

6 Absit: alioquin quomodo iudex erit Deus mundi?

7 [3] Etenim si [k] veritas Dei per meum mendacium redundauit in gloriam ipsius, cur amplius ego vt peccator condemnor?

8 Ac non *potius dicitur* (sicut de nobis malè loquuntur, & sicut quidam aiunt nos dicere) faciamus mala vt veniant bona? quorum damnatio iusta est.

9 [4] Quid igitur? præcellimus? Nullo modo: nam [l] antè criminati sumus Iudæos & Græcos omnes esse [m] sub peccato.

10 Sicut scriptum est, ‖ Non est iustus, ne vnus quidem.

11 Non est qui intelligat, non est qui exquirat Deum.

12 Omnes deflexerunt, simul inutiles facti sunt non est qui faciat quod honum est, non est vsque ad vnum.

13 ‖ Sepulchrum apertum, guttur eorum: linguis suis ad dolum vsi sunt: ‖ venenum aspidum sub labijs eorum.

14 ‖ Quorum os diris & amarulentia plenũ est:

15 ‖ Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.

16 Contritio & calamitas in vijs eorum.

2 Altera occupatio ex priore responso promanans, sic commẽdari Dei iustitiam nostra iniustitia, vt propterea Deus non obliuiscatur se esse mundi iudicem, ac proinde seuerum iniustitiæ vltorem.

3 Tertia obiectio, aliquid addens superiori, Si peccata cedant in Dei gloriam, non modò non esse punienda, sed etiam ijs esse incumbẽdum: quam blasphemiam Paulus contentus execrari, iustam pœnam blasphemis denuntiat.

Psal.14.3, & 53.3.
Psal.5.10.
Psal.140.3.

Psal.10.7. Esa.59.7.

4 Altera ad primam illam obiectionem responsio, Iudæos, si in sese considerentur, iampridem pronuntiatum esse ore Prophetarum, nihilo esse alijs meliores.

g Perfidia cum suis fructibus. h Ad verb. iram, metonymicè pro effectis iræ. i Hæc ergo non in mea persona loquor, quasi ita sentiam, sed hunc sermonem humanæ illi sapientiæ tribuo, quæ Dei voluntati non subijcitur. k Fides ac constantia. l Arguimus, peractam enim accusationem declarat. m Reos peccati.

17 Et [n] viam pacis non cognouerunt.

Psal.35.2.

18 ‖ Non est timor Dei coram oculis eorum.

19 [5] Scimus autem, quæcunque [o] Lex dicit, ijs qui in Lege sunt dicere; [6] vt omne os obtureturtur, & [p] obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei.

5 Probat, illam Dauidis & Esaiæ grauissimã accusationem, Iudæos propriè respicere.

6 Conclusio totius superioris disputationis, à vers. 18. primi capitis. Ergo, inquit Apostolus, nõ est quòd quisquã ex vlla lege seu illa vniuersali, seu Mosis particulari, sperer se iustificandum, ac proinde seruãdum: quum (sicut probauimus) ex Legis & vitæ collatione probetur, omnes esse peccatores, ac proinde condemnatione dignos in Dei conspectu.

20 Propterea [q] ex operibus Legis [r] nulla caro [s] iustificabitur [t] in conspectu eius. per Legem enim agnitio peccati.

21 [7] Nunc vero absque Lege iustitia Dei patefacta est, comprobata testimonio Legis ac Prophetarum.

22 [8] Iustitia, inquam, Dei per fidem [u] Iesu Christi in omnes & super omnes qui credunt: non enim est distinctio.

23 Omnes enim peccauerunt, ac deficiuntur [x] gloria Dei.

24 [9] Iustificantur autem [y] gratis, *id est* eius gratia, per redemptionem factam in Iesu Christo.

7 Itaque, inquit Apostolus, ne perirent homines, Deus quod olim promisit, nunc exhibet, rationem videlicet qua coram ipso absque Lege iustificati seruemur.

8 Huius iustitiæ veluti materia est Iesus Christus, fide apprehensus, & in hunc finem quibusuis populis oblatus, sicut extra eum omnes populi à regno Dei excluduntur.

9 Hæc igitur iustitia, quòd ad nos attinet, prorsus est gratuita, vt quæ nitatur ijs quæ non ipsi fecimus, sed Christus nostri à peccatis redimendi causa pertulit.

n Vita innocens & pacifica. o Mosis. p Reus esse comperiatur. q Ex eo quòd præstetur Lex. r Caro vt aliàs sæpe pro integro homine metonymicè: est tamẽ hoc loco emphasis, Sic enim explicatur antitheſis, hominis (qui nihil est aliud quàm caro per peccatũ inquinata) & Dei illius in sese purissimi & perfectissimi. s Absoluetur coràm tribunali Dei. t Tacita antitheſis: iustitiæ coram hominibus, quantumuis iustis, & iustitia qua corã Deo posit subsistere, perrò sola est Christi iustitia, quæ verè corã Deo possit consistere. u Qua habetur Christo, vel nititur Christo. x Gloria Dei nomine intelligitur meta illa ad quam contendimus, id est vitam æternam, qua in gloria Dei participatione consistit. y Ex gratuito dono ac mera liberalitate.

25 10 Quem

25 [10] Quem proposuit Deus *vt esset* placamentum per fidem, in [z] sanguine ipsius, ad declarandam iustitiam suam, per remissionem [a] præcedentium peccatorum.

26 [b] Ex Dei tollerantia, ad declarandam iustitiã suam [c] præsenti tẽpore: [d] vt sit ipse iustus, & [e] iustificans eum [f] qui *est* ex fide Iesu.

27 [11] Vbi igitur gloriatio? excluſa eſt. [g] Per quam legem? operum? non: imò per legem fidei.

28 Colligimus igitur, fide iuſtificari hominem absque operibus Legis.

29 [12] An [h] Iudæorum Deus solùm? ánnon & Gentium? certè & Gentium.

30 Siquidem vnus Deus *est* qui iuſtificabit [i] circunciſionem ex fide, & præputium per fidem.

31 [13] Legem igitur [k] inanẽ reddimus per fidem? Abſit: imo Legem [l] ſtabilimus.

10 Deus ergo autor eſt gratuitæ iſtius iuſtificationis, quiã ſic ei visum eſt: Chriſtus verò, is in quo pœnas pro noſtris peccatis perpeſſo, remiſſione peccatorũ donamur: inſtrumẽtum autẽ quo Chriſtum apprehendimus, eſt fides: finis denique, ipſa diuinę benignitatis declaratio, vt ſic conſtet eũ eſſe verè clementem, & in ſuis promiſſis conſtantem, vt qui credentes gratis iuſtificet. 11 Argumentum probandæ concluſioni, Nos fide abſque operibus iuſtificari, à fine ſumptum. Finis iuſtificationis eſt vnius Dei gloria: Iuſtificamur ergo fide abſque operibus, quoniã ſiue per ſola noſtra opera, ſiue pàrtim fide, partim operibus iuſtificaremur, gloria huius iuſtitiæ non tribueretur Deo in ſolidum. 12 Aliud argumentum ab abſurdo: Si à Lege Moſis penderet iuſtificatio, Deus ſolis Iudæis eſſet ſeruator. Item, ſi alia ratione Iudæos, alia Gentes ſeruaret, non eſſet vnus & ſui ſimilis. Vtroſque igitur vna & eadem ratione iuſtificabit, nempe fide. Eſt autem coniungendum hoc argumentum cum proximè conſequenti, vt planè ſit firma eius concluſio. 13 Occupatio: Non tamen propterea tollitur Lex, ſed potius ſtabilitur, ſicut ſuo loco declarabitur.

z Sanguinis nomen ad veterum ſacrificiorum figuram nos reuocat, quorum veritas eſt in Chriſto. a Eorum peccatorum qua, dum inimici eramus, admiſimus. b Pro ſua patientia, ac facilitate. c Hoc tempore, nimirum quo ſcripſit Paulus. d Vt ſummè verax ac fidelis comperiatur. e Chriſti imputata iuſtitia iuſtum ac irreprehenſibilem cõſtituent. f Ex eorum numero qui Chriſtũ fide ſunt amplexi, quibus opponũtur qui ex circũciſione, id eſt, ex Lege ſalutem expectant. g Per quam doctrinam? porrò doctrina operũ conditionẽ habet annexã ſi feceris, doctrina verò fidei, ſi credideris. h Deus eorũ, Deus eſſe dicitur ſcriptura more, quos beneuolẽtia ſua cõplectitur. i Circũciſos. k Ociosam, vacuam, & omnibus viribus deſtitutam. l Firmam & efficacẽ reddimus.

CAP. IIII.

1 Quod antè dixit de fide, exemplo Abrahæ, 3 6 ac Scriptura testimonio probat: & decies imputationis vocem inculcat hoc capite.

CAP. IIII.

1 Nouũ argumentum maximi momẽti, ab exemplo Abrahami patris credentiũ desumptum. Est autẽ eiusmodi propositio, Abrahamũ, si ex sese sine operibus consideretur, nihil promeritũ esse de quo gloriari possit apud Deum.

2 Occupatio meritò quidẽ Abrahamũ se posse extollere inter homines, at non apud Deum.

3 Cõfirmatio propositionis Fidei imputatione iustificatus est Abrahamus: ergo gratis sine vllo operum ipsius respectu.

4 Probatio prima confirmationis, à contrarijs sumpta: Ei qui suo labore quippiam promeritus est, persoluitur quod debetur: ei verò qui nihil egit, sed gratis promittenti credit, fides imputatur.

5 Altera eiusdem confirmationis probatio, Dauid collocat beatitatem in gratuita condonatione peccatorum: ergo & iustificationem.

6 Noua propositio, istam iustificationis viam tum ad incircuncisos, tum ad circuncisos credentes spectare sicut in Abrahami persona demonstratur.

1 QVid [1] igitur dicemus Abraham patrem nostrum adeptum esse [2] secundum carnem?

2 [2] Nam si Abraham ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at non apud Deum.

3 [3] Quid enim Scriptura dicit? Credidit autẽ Abraham Deo, & [b] imputatum est ei pro iustitia.

4 [4] Atqui [c] ei qui operatur, merces [d] non imputatur ex gratia, sed ex debito:

5 Ei verò qui non operatur, sed credit in eum [e] qui iustificat impium, imputatur fides sua pro iustitia.

6 [5] Sicut etiam Dauid pronuntiat beatum eum hominem, cui Deus imputat iustitiam absque operibus, *dicens*,

7 Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum obtecta sunt peccata.

8 Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum.

9 [6] Ista igitur [f] beatitatis prædicatio, in circuncisionem *solùm* an & in præputium *cadit*? Dicimus

a Ex operibus, vt ipse vers. sequenti explicat. b Imputare hoc loco & similibus, significat acceptum ferre. c Ei qui ex opere sit aliquid promeritus. d Non numeratur neque tribuitur. e Qui eum qui in seipso est impius, facit iustum in Christo, f Istud igitur Dauidis dictum quo beatos illos esse pronuntiat.

mus enim imputatam fuisse Abrahæ fidem pro iustitia.

10 7 Quomodo ergo imputata est? quum esset in circuncisione, an *quum esset* in præputio? non in circuncisione, sed in præputio.

11 8 Et 8 signum accepit circuncisionis, quòd 9 obsignaret iustitiam fidei quæ fuerat in præputio, 9 vt esset pater omnium credentium in præputio, vt imputetur etiam ipsis iustitia:

12 10 Et pater circuncisionis, ijs *videlicet* qui non solùm sunt ex circuncisione, sed qui etiam ineedunt vestigijs fidei patris nostri Abrahami, quæ fuit in præputio.

13 11 Nõ enim i per Legem promissio *cessit* Abrahæ, aut semini eius, k vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.

14 12 Etenim si ij qui l ex Lege *sunt* hæredes sunt, inanis facta est fides, & vana reddita est promissio.

7 Ad incircũcisos id spectare (nam de circũcisis non dubitabatur) sic colligit, Abrahã in præputio iustificatus est, ergo ad præputiatos etiã spectat hæc iustificatio. Imò ne ad circuncisos quidẽ pertinet ratione circũcisionis, tantũ abest vt propter præputiũ excludantur incircunciſi.

8 Occupatio.

Cur igitur Abraham fuit circuncisus, si iam erat iustificatus? Vt (inquit) confirmaretur in eo donum iustitiæ. 9 Applicatio exempli Abrahæ ad incircuncisos credentes, quorum etiam Patrem constituit Abrahamum. 10 Applicatio eiusdem exempli ad circuncisos credentes, quorum sit quidem pater Abraham, sed ex fide. 11 Ratio cur æstimandum sit Abrahæ semen ex fide, quia videlicet Abraham ipse credendo sit factus eius promissionis particeps, qua factus est omnium gentium pater. 12 Duplex confirmatio illius rationis: vna, quòd promissio non possit apprehendi ex Lege, ac proinde esset irrita: altera, quòd conditio fidei frustra adiungeretur promissioni ex operibus apprehendendæ.

g Circuncisionem, qua signum est, vt sacramentum Baptismi dicimus pro Baptismo qui est sacramentum. h Circuncisio dicta fuit prius signum, quod ad externam caremoniam pertinet, nunc vis & substantia illius signi explicatur, id est, quorsum adhibeatur, nempe iustitiæ fidei, qua in ipsius Christi possessionem mittimur, non simpliciter significanda, sed etiam obsignanda: Spiritus enim sanctus id reipsa intus præstat, quod Sacramenta Verbo coniuncta repræsentant. i Per præstita opera, aut addita implenda Legis conditione. k Vt pro filijs haberet omnes nationes orbis, vel per mundum intelligi potest regio Canaan. l Si ij demùm sunt hæredes qui Legem impleuerunt.

13 Ratio prioris confirmationis, cur promissio nō possit ex Lege apprehendi: quia videlicet Lex, quum à nullo obseruetur, nō conciliat nobis Deum, sed iram eius denuntiat.

14 Conclusio huius argumēti: Ex fide apprehendente promissionem Abrahamo factam, & quam primus ipse Abraham fide apprehendit, totius posteritatis Abrahami (id est Ecclesię ex omnibus populis collectæ) iustificationem ac salutem proficisci.

15 [13] Nam Lex iram efficit: siquidem vbi non est lex, ibi nec transgressio *est*.

16 [14] Propterea ex fide *est hæreditas*, vt *sit* per gratiam, vt firma sit promissio [m] toti semini: [15] *id est* non solùm ei quod *est* ex Lege, verumetiam ei quod *est* ex fide Abraham, qui est pater omnium nostrûm,

17 (Sicut scriptum est, [16] Patrem multarum gentium constitui te) [n] coràm eo cui credidit, Deo *videlicet*, [o] viuificante mortuos, & [p] vocante quæ non sunt, tanquam sint.

18 [17] Qui *Abraham* contra spem sub spe credidit, vt fieret pater multarum gentium: secundum id quod *ei* dictum fuerat, Ita erit semen tuum.

19 Ac minimè imbecillis fide, non considerauit suum ipsius corpus iam [r] emortuum, quum centum circiter natus esset annos, nec emortuam vuluam Saræ.

20 Aduersus promissionem autem Dei non disceptauit infidelitate: sed robustus factus est fide, [s] tributa gloria Deo:

21 Ac [t] plenè persuasum habens, *eum* quod promiserat, posse etiam facere.

22 Qua propter etiam *hoc* imputatum est ei pro iustitia.

15 Id est, non tantùm eorum qui credunt & simul ex Lege circuncisi sunt, sed etiam eorum qui absque circũcisione, & solius fidei respectu, censentur in Abrahami filijs. 16 Spiritualis est ista paternitas, ex vnica Dei promittentis virtute pendens. 17 Descriptio veræ fidei in Dei potentia simul ac beneuolentia penitus acquiescentis, proposito Abrahami exemplo.

m Omnibus credentibus. n Coram eo (videlicet) Deo, id est, cognatione spirituali, qua coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit. o Eo, qui vita restituit. p Apud quem iam sint, qua alioqui reipsa non sunt, vt qui vel vno verbo quiduis possit ex nihilo efficere. q Fortissimus, ac cōstantissimus: Hebrai enim contrarium eius quod negant, fortissimè asseuerant. r Iam effœtum viribus, & ad gignendum sobolem ineptum. s Deo agnito & laudato, vt qui summè bonus ac verax esset. t Vera fidei descriptio.

23 [18] Non

23 [18] Non scriptum est autem propter eum solum, quòd *hoc* imputatum fuerit ei:

24 Sed etiam propter nos, quibus futurum est vt imputetur, ijs *nimirum* qui credunt in eum qui excitauit Iesum Dominum nostrum à mortuis,

25 Traditum *in mortem* [u] propter offensas nostras, & excitatum propter iustificationem nostri.

[18] Vna est perpetua tum in Abrahamo tũ in omnibus fidelibus, iustificationis regula, fides videlicet in Deũ, qui in Christo mediatore nostro expiatis nostris peccatis, eundem à mortuis excitauit, vt & nos, iustificati in eo seruemur.

[u] *Vt offensas nostras tueret.*

CAP. V.

1 Amplificationibus illustrat 2 Iustitiam Christi, quæ fide apprehenditur, 5 quia datus est pro infirmis, 8 & peccatoribus. 14 Inde comparationem facit Christi cum Adam, 17 Mortis cum Vita, 20 Legis cum gratia.

1 IVstificati [1] igitur ex fide, pacem habemus erga Deum per Dominum nostrum Iesum Christum.

2 ‖ [2] Per quem etiam fide [a] habuimus hunc aditum in gratiam hanc per [b] quam [c] stamus, 3 & [d] gloriamur sub spe gloriæ Dei.

CAP. V.
Ephes. 2. 18.
1 Aliud argumentum ab effectis: Eo iustificamur quòd conscientiam verè coram Deo pacatam habemus. Pacat. autem conscientiam non Lex, sed fides per Christum, vt antea probauit. Fide ergo, non Lege iustificamur. 2 Quòd fidei tribuitur conscientiæ tranquillitas, ad Christum referendum est, ipsius fidei datorem, & in quo ipsa fides est efficax. 3 Occupatio aduersus eos qui miserias & calamitates Ecclesiæ penè assiduas conspicientes, putant Christianos somniare, quum suam fœlicitatem iactant: quibus respondet Apostolus, eorum fœlicitatem alibi esse sub spe repositam, quæ quidem spes adeò sit certa, vt de fœlicitate illa non minus exultent, quàm si ea fruerentur.

[a] *Sciamus tamen hoc fidei effectum adhuc vigere.* [b] *Gratiam, id est, gratuitam benevolentiam, vel eam conditionem in quam gratuito sumus adsciti.* [c] *Firmi permanemus.* [d] *Non modò æquo animo & moderato sumus, sed etiam magnâ lætitia perfusi, nobis placemus de hæreditate cœlesti, quæ nos manet.*

Iac. 1. 3.
4 Ipsę oppressiones multis modis suppeditant exultationis materiem, nedum vt nos reddāt miseros.
5 Quia afflictiones patientiæ nos assuefaciunt, patientia verò bonitatē Dei nobis reddit exploratam: ista denique experientia spem nostram alit, quæ quidem nunquam nos frustratur.
Hebr. 9. 14. 1. pet. 1. 18.
6 Fulcimen spei est certum conscientiæ testimonium, ex Spiritus sancti dono, nos à Deo diligi: hoc autē nihil aliud est quàm quod fidē vocam[a]: vnde sequitur, fide pacari conscientiam.
7 Certa in aduersis consolatio, ne pacem nostram interpretemur bonitatem, qui prorsus infirmos atque adeò impios adeò dilexit, vt pro iis etiam mortem subiret, qui posset iam in ipso viuentes & sanctificatos negligere? 8 Amplificatio charitatis Dei erga nos, vt de ea non possimus ambigere, qui pro iniustis, & à quibus nihil boni possit captare, atque adeò prosuis hostibus Christum dederit in mortem. Quomodo igitur quos Christus moriens iustificat, & reconciliat, non seruarēt ab exitio, iam viuus? 9 Transitio ad alterum caput iustificationis, quod positum est in gratuita obedientię Christi imputatione: vt ad remissionem peccatorum accedat etiam donum iustitiæ Christi per fidem imputatæ, quæ iniustitiam ab Adamo in nos propagatam, omnesque eius fructus absorbeat: vt in Christo non modò definamus esse iniusti, sed etiam iusti esse incipiamus:

3 Neq; id solùm, sed etiā ‖ gloriamur in oppressionibus, [5] sciētes quòd oppressio patientiā efficiat
4 Patientia verò experientiam, experientia autem spem:
5 Porrò spes non pudefacit, [b] quòd [c] charitas Dei effusa sit in cordibus nostris per [d] Spiritum sanctum qui datus est nobis.
6 [7] Christus enim, quum adhuc nullis viribus essemus, [e] suo tempore pro impijs mortuus est.
7 [8] Enimuerò vix pro [g] iusto quisquam moriatur: nam pro eo qui sit *ipse* vtilis, forsitan aliquis etiam mori sustineat.
8 [h] Commendat autem suam charitatem erga nos Deus, quòd quum adhuc essemus [i] peccatores, Christus ‖ pro nobis mortuus sit.
9 Iustificati igitur eius sanguine, seruabimur nunc multò magis per eum [k] ab ira.
10 Nam si quum inimici essemus, reconciliati fuimus Deo per mortem Filij eius, multò magis reconciliati seruabimur per vitam ipsius.
11 [9] Neque id solùm, verumetiam gloriamur

a Quam nos Deus prosequitur. b Tempore opportuno & idoneo, quod Pater præscripserat. c Iusti alicuius hominis vice. d Confirmat, in nobis videlicet, vt in medijs afflictionibus sciamus eum nobis adfuturum. e Quum in nobis egnaret peccatum. f Afflictionibus & exitio.

in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem assequuti sumus.

12 10 Propterea sicut per l vnum hominem m peccatum in mundum introijt, ac per peccatum mors: & ita in omnes homines mors transijt, in n quo omnes peccarunt.

13 11 Nam o vsque ad Legem peccatum erat in mundo: peccatum verò non p imputatur quum nulla est lex.

14 12 Regnauit autem mors ab Adam vsque ad Mosen, q in eos quoque qui non peccauerant ad r similitudinem transgressionis Adam, 13 qui est typus illius qui erat futurus.

15 14 At non vt offensa, ita etiam *est* quod *Deus* gratificatur: nam si s illius vnius offensa multi mortui sunt, multo magis gratia Dei & donum per gratiam quę *est* vnius hominis Iesu Christi, in multos redundauit.

10 Ab Adamo, in quo omnes peccarunt, reatus & mors (quæ est reorum pœna) in omnes peruasit.

11 Hoc ita esse, & reatum ac mortem nō cœpisse post Legem Mosi datam, & violatā, illud manifestè docet, quòd mortui sunt homines ante Legem illam positam. Nam quū mortui sint, peccatū quod est mortis causa, iam tum extabat: & ita quidem vt imputaretur: vnde etiam efficitur aliquam iam tum fuisse Legem, cuius transgressio esset mortis causa.

12 Illam autem Legem, non esse illam vniuersalem, nec ab actuali aliquo singulorum peccato mortem illam fuisse profectam, illud declarat, quòd ipsi infantes qui legem naturalem neq; cognoscere vnquam potuerunt nec transgredi, instar Adami tamen mortui sunt.

13 Respondet autem Adamus ille prior alteri posteriori, nempè Christo, sicut mox explicatur. 14 In eo quidem Adam & Christus inter se comparantur, quòd vterque quod suum est in suos propaget: in eo verò primùm differunt, quod ille quidem naturā suam offensam in multorum exitium propagarit, istius verò obedientia in multos ex gratia redundarit. *l Adamū, qui Christo confertur, illi simile quod vterque quod suum est suis communicat: dissimiles autem sunt, quòd ille peccatū in suos natura deriuat in mortem, Christus suam iustitiam suis per gratiā communicat in vitam. m Peccati nomine, morbū illum intellexit hæreditariū, quem originalē vulgò vocant: sic enim in numero singulari vocare solet illud peccatum, quum fructus in numero multitudinis soleat vocare, peccata. n Adamo. o Tempore quod ab Adamo ad Mosen intercessit. p Vbi lex nulla est posita, nemo vt reus ac nocens punitur. q Infantes. r Secundum eam formam qua peccant adulti, dum cupiditatibus obsequuntur, alioqui tota posteritas quum in Adamo, (ipse sciens ac prudens peccaret) corrupta fuit. s Adami.*

15 Altera disparitas in eo posita est, q illius quidem vna offensa homines reos effecit: Christi autem iustitia gratis imputata, nō ab illo tantùm reatu, sed etiā ab alijs omnibus absoluat.

16 Tertium discrimen est, quòd potentior etiam sit iustitia Christi gratis imputata ad vitam asserendā, quàm Adami offensa ad suos posteros morti addicendos.

17 Itaque in summa, sicut ex Adami offensa cōtractus reatus oēs addicit morti: ita ex aduerso iustitia Christi, quæ Dei beneficio imputatur omnibus credētibus eos iustificat, vt vitæ æternæ fiāt participes. 18 Totius istius cōparationis, hoc est fundamentum, quòd duo isti homines sint constituti veluti duæ stirpes, vt ex illo quidem peccatū per naturam, ex isto autē iustitia per gratiam, in alios promanet. 19 Occupatio: Cur igitur Lex Mosis superuenit? Vt tanto magis rei constituerentur homines, & tanto illustrius esset Dei beneficium in Christo Iesu.

16 15 Neque vt *illud quod introijt* per vnum qui peccauit, *ita est* beneficium. nam reatus quidem ex vna *offensa introijt* ad condemnationem: quod autem gratificatur *Deus*, *datur* ex multis offensis ad [t] iustificationem.

17 16 Etenim si per vnam offensam mors regnauit per vnum, multò magis *ij* qui redundantem illam gratiam & donum iustitiæ accipiunt, [u] in vita regnabunt per vnum Iesum Christum.

18 17 Nempè igitur sicut per vnam offensam *reatus venit* in omnes homines ad condemnationē: ita per vnam iustificationē *beneficium redundauit* in omnes homines ad [x] iustificationem vitæ.

19 18 Sicut enim per [y] inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt [z] multi: ita per vnius obedientiam, iusti constituentur multi.

20 19 Lex verò præterea [a] introijt vt augeretur offensa: sed vbi auctum est peccatum, *ibi* [b] superabundauit gratia:

21 Vt quemadmodum regnauerat peccatum in mortem, ita etiam gratia regnaret per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.

t Ad sententiam absolutoriam. u Vera & perennis vita participes facti. x Non tātum quia remissa sunt peccata, sed etiam quia iustitia Christi nobis imputatur. y Non igitur solùm ad nos imitatione transijt peccatū, sed etiam hæreditaria fuit corruptio. z Multos, opponit paucis. a Accessit ad morbum illum, quo laborabant omnes homines vnius peccato contaminati. b Gratia è cælo tanta copia fuit effusa, vt peccatū non æquarit modò, sed etiam infinitis partibus superarit.

CAP. VI.

s Descendit ad sanctificationem, sine qua neminem induere Christi

Christi iustitiam docet, 4 argumento à baptismo sumpto, 12 inde exhortationes ad vitæ puritatem deducit: 16 breuémque mentionem interserit Legis abrogatæ.

CAP. VI.

1 Transitio ad aliud Christi beneficium, quod sanctificatio dicitur, siue regeneratio.

1 QVid igitur dicemus? permanebimus [2] in peccato, vt gratia auctior fiat?

2 [2] Absit: qui [b] mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in eo?

3 [3] An ignoratis, ‖ nos quotquot baptizati sumus [c] in Christum Iesum, in mortem eius esse baptizatos?

4 ‖ Sepulti igitur sumus vnà cum eo per Baptismum in mortem: vt sicut excitatus est Christus ex mortuis [d] in gloriam Patris, [e] ita & nos ‖ noua vita ambulemus.

5 [4] Nã si cũ eo plantati coaluimus [f] cõforma-

Gal.3.27. Col.2.12. 1.Cor.6.14, ephes 4.23, col. 3.1, 2.tim.2.12, heb.12.1, 1.pet.2.1.

2 Beneficium iustificationis & sanctificationis perpetuo vinculo cohærent, & vtrunque manat à Christo ex Dei gratia. Est autem sanctificatio, abolitio peccati, id est, corruptionis nostræ natiuę, in cuius locum succedat naturæ instauratæ puritas. 3 Huius sanctificationis tres sunt partes, nempè veteris hominis siue peccati mors, & sepultura, & noui hominis resurrectio, à Christi mortis, sepulturæ, & resurrectionis virtute in nos promanans, cuius beneficij pignus & sigillum est Baptismus noster.

4 Mors peccati, & vita iustitiæ, siue coalitio cum Christo, & in morte, & in vita, nunquam possunt diuelli: ex quo consequitur, neminem esse sanctificatum qui adhuc viuat peccato, ac proinde neminem qui non resipuerit, factum esse per fidem, Christi participem: & quod antè dixerat, Legem non euerti, sed stabiliri per fidem.

a In illa corruptione, etiamsi enim non imputetur nobis reatus peccati, manet tamen in nobis corruptio, quam sanctificatio iustificationem subsequens, paulatim interimit. b Mortui peccato Paulo dicuntur, qui virtutis Christi participes, ita sunt facti, vt natiua illa corruptio sit in eis emortua, id est, vigore suo extincto, fructus amarissimos non edat. Contrà verò, viuere dicuntur peccato, qui sunt in carne, i. quos Spiritus Dei, à natura corruptionis seruitute non asseruit. Peccato autem tertio casu hoc loco construitur: alioqui mori peccato, sexto casu dicitur, is qui peccatis quasi immortuus tenetur, qui & mortuus absolutè dicitur, infra vers. 13. c Vt cum Christo coalescentes, vim ipsius percipiemus extinguendo peccato, & creando nouo homini. d Vt ipse Christus, depositâ infirmitate, gloriosus cum Deo viueret in æternum. e Nos autem qui illius membra sumus, ideo resurreximus, vt & ipsi participes illius virtutis facti, incipiamus viuere vitam nouam, quasi nimirum iam in cœlis versemur. f Quatenus virtute ab ipso in nos derivata, perinde morimur peccato, vt ipse mortuus est.

tione mortis eius, nimirum etiam resurrectionis confirmatione [g] coalescemus:

6 Illud scientes [h] veterem illum nostrum hominem cum [i] eo crucifixum esse, vt euerteretur [k] corpus peccati, [l] ne posthac nos seruiamus peccato.

7 [5] Etenim qui mortuus est, liber est à peccato.

8 Quòd si mortui sumus cum Christo, credimus fore vt etiam viuamus cum eo.

9 Vt qui sciamus Christum excitatum ex mortuis, non amplius mori: mortem *inquam* ei non amplius dominari.

10 [6] Nam quòd mortuus est peccato, mortuus est [m] semel: quòd autem viuit, viuit [n] Deo.

11 Ita etiam vos colligite, vosipsos tum mortuos esse peccato, tum verò viuere Deo, per Christum Iesum Dominum nostrum.

12 Ne [o] regnet igitur peccatum in mortali vestro corpore, vt obediatis peccato in cupiditatibus corporis:

13 Neque [p] sistite [q] membra vestra [r] arma iniustitiæ peccato: sed sistite vos Deo, vt ex mortuis viuos, & membra vestra, arma iustitiæ Deo.

14 [7] Peccatum enim vobis non dominabitur, nō enim estis sub Lege, sed sub gratia.

5 Idem probat à mortis effectis, adhibita Christi capitis cum suis membris collatione.

6 Adhortatio ad certandum cum corruptione & omnibus eius effectis.

7 Fatetur fic adhuc non esse mortuum in nobis peccatum, vt penitus sit extinctum: sed victoriam fortiter certantibus promittit, quia gratia Dei donati sumus, quæ efficit, vt Lex iam non fiat peccati virtus, & instrumentum in nobis.

g Perficitur enim indies, imò nunquam quandiu viuemus erit, omninò perfecta sanctificatio. h Vniuersam nostram naturam, sicut cum iniquitate concepti sumus & in lucem editi; vetus autem dicitur partim collatione veteris illius Adami cum Christo, partim etiã natura nostra deformationis respectu, quã altera recentiore permutamus. i Natura nostra corrupta Christo tribuitur, non reipsa, sed per imputationem. k Vitiositas qua nobis inhæret. l Finis sanctificationis, ad quem contendimus, ac tandem perueniemus, nempè quando Deus erit omnia in omnibus. m Vna vice pro omnibus. n Apud Deum. o Regnare apud Paulum significat summum imperium obtinere, cui nemo sese opponat, vel si quis hoc faciat, frustra illud faciat. p Peccato tanquam domino alicui, vel tyranno. q Mentem atque illius facultates omnes. r Pro instrumentis quibus ad patranda scelera vtatur.

15 [8] Quid igitur? peccabimus, quòd non ſimus ſub Lege, ſed ſub gratia? abſit.

16 ‖ An neſcitis quod cui ſiſtitis voſipſos ſeruos ad obediendum, eius ſerui eſtis cui obeditis: vel peccati ad mortem vel obedientiæ ad iuſtitiam?

17 [9] Gratia autem *ſit* Deo quòd fuiſtis *quidem* ſerui peccati, ſed ex corde obediſtis ei formæ doctrinæ [ſ] in quam eſtis traditi:

18 Et liberati à peccato, mancipati eſtis iuſtitiæ.

19 [t] Hominum more loquor, propter infirmitatem carnis veſtræ. Itaque ſicut ſiſtiſtis membra veſtra ſerua impuritati & iniquitati, ad *patrandam* iniquitatem: ita nunc ſiſtite membra veſtra ſerua iuſtitiæ ad ſanctimoniam.

20 Quum enim ſerui eſſetis peccati, [v] liberi eratis iuſtitiæ.

21 [10] Quem igitur fructum habebatis tunc ex iis de quibus nunc erubeſcitis? nam [x] finis illorum mors *eſt*.

22 Nunc verò liberati à peccato, mancipati autem Deo, habetis fructum veſtrum in ſanctimoniam: finem autem, vitam æternam.

23 [11] Nam ſtipendia peccati, mors: donum autem Dei *eſt* vita æterna, in Chriſto Ieſu Domino noſtro. [y]

Ioham. 8. 34, 2. pet. 2. 19.

8 Sub Lege & ſub peccato eſſe, idem declarant, eorũ reſpectu qui nõ ſunt ſanctificati: ſicut è contrario ſub gratia & ſub iuſtitia eſſe, regeneratis conueniunt. Sunt autem iſta cõtraria, vt vnũ cum altero cõ ſiſtere nõ poſſit. Expellat igitur peccatũ iuſtitia.

9 Natura ſerui peccati & liberi iuſtitiæ, gratia Dei ſimus iuſtitiæ ſerui ac proinde à peccato liberi.

10 Adhortatio ad iuſtitiæ ſtudiũ, & peccati odium, propoſito vtriuſque contrario exitu.

11 Mors eſt pœna peccato debita: ſanctificamur autem gratis ad vitam æternam.

[ſ] *Hoc dicendi genus emphaſin habet, ſignificat enim Euangelicam doctrinam, quaſi inſtar typi cuiuſdam eſſe, cui veluti immittamur, vt eius figura conformemur.* [t] *Cum de rebus cæleſtibus loquar, libenter tamen me captui eorum ad quos ſcribo accommodo: ideò ſimilitudines iſtas ſeruitutis & libertatis ex hominum commerciis ſumo.* [u] *Nullum erat iuſtitiæ in vos imperium.* [x] *Vel merces aut vectigal.*

CAPVT VII.

1 *Explicat quid ſit non eſſe amplius ſub Lege,* 2 *ſumpto ex coniugij Lege exemplo* 7 12 *Idq; in Legis contumeliam ne vrgeat,* 14 *noſtra culpa factum eſſe docet,*

13 Vt in mortis materiam cederet, 17 quæ ad vitam data erat. 21 Exin transit ad describendam spiritus & carnis luctam.

CAP. VII.

1.Cor.7.33.

1 Propositæ coniugij similitudine, statũ hominis ante & post regenerationẽ inter se comparat. Lex (inquit) matrimonij hæc est, vt superstite marito constet matrimonium, & illo mortuo liceat mulieri alteras nuptias contrahere. 2 Accommodatio similitudinis: Ita, inquit nobis cõtigit: Nunc enim sumus Spiritui, quasi secundo marito copulati, ex quo nouam sobolem procreemus: mortui quidem respectu prioris mariti, posterioris autem respectu, veluti à mortuis excitati. 3 Explicatio prioris dicti. Nam, inquit, concupiscentiæ quas in nobis Lex ciebat, erant in nobis instar mariti cuiusdam, ex quo pariebamus verè mortiferam sobolem. Nunc autem mortuo illo marito, ac proinde illa vi Legis occidentis soluti, transiuimus sub Spiritus imperium, vt iam non illos putres & mortuos, sed vitales fœtus edamus.

1 AN [1] ignoratis fratres (peritos enim Legis alloquor) legem *tantisper* dominari homini quoad *ipse* vixerit?

2 ‖ Nam viro subiecta mulier viuenti viro deuincta est per Legem: quòd si mortuus fuerit vir, liberata est à lege viri.

3 Proinde viuente viro, mœcha [a] vocabitur si fiat alterius viri: sin autem mortuus fuerit vir, libera est à lege illa: vt non sit mœcha si fiat alterius viri.

4 [2] Itaque, fratres mei, vos quoque mortificati estis Legi [b] in corpore Christi: vt essetis alterius, eius *videlicet* qui ex mortuis excitatus est, vt [c] fructum feramus [d] Deo.

5 [3] Quum enim [e] essemus in carne, [f] affectiones peccatorum [g] per Legem *existentes* [h] vigebant in membris nostris, ad fructum ferendum morti:

6 Nunc autem liberi sumus à Lege, [i] mortuo

a Erit omnium voce & consensu. b Ad verb. per corpus, id est, in corpore, vt intelligatur arctissima illa Christi cum membris communicatio. c Fructu vocat liberos, quos vxor tollit ex marito. d Qui sint Deo grati. e Cum essemus in prioris coniugij conditione, quam proximo versiculo vocat vetustatem literæ. f Motus ad peccatum sollicitantes, quibus ipsa etiam mente vim suam exerunt. g Non dixit à Lege existentes, sed per Legem, natos nimirum ex peccato intus habitante, & occasionem istorum motuum arripiente ex Legis prohibitione, nullo quidem Legis, sed nostro vitio. h Vim suam exerebant. i Quasi diceret, vinculum quo detinebamur emortuum est, ac effluxit, ita vt, quod detinebat, (peccatum videlicet) iam non habeat quo nos contineat.

eo

eo [k] in quo [l] detinebamur, vt seruiamus in [m] nouitate spiritus, ac non *in* vetustate [n] literæ.

7 [4] Quid ergo dicemus? Lex peccatum *est*? Absit. Imò peccatum non cognoui nisi per Legem. nam etiam cupiditatem non nossem, nisi Lex dixisset, ‖ Non concupisces.

8 Sed peccatum occasione sumpta, genuit in me omnem cupiditatem per illud mandatum. Nã absque Lege, peccatum *est* [p] mortuum.

9 [5] Ego enim viuus eram [q] sine Lege quondam: mandati autẽ illius [r] aduentu peccatũ reuixit,

10 At ego [s] mortuus sum: & repertum est illud mandatum quod *institutum* erat ad vitam, mihi *cedere* ad mortem.

11 Nam peccatum occasione accepta seduxit me per illud mandatum, & per illud occidit.

12 ‖ [6] Itaque Lex ipsa quidem, sancta: & [t] mandatum illud sanctum, ac iustum & bonum.

Exod. 20 17. deut. 5. 11. 1. Tim. 1. 8.

4 Obiectio, An igitur Lex & peccatum idem sunt, ac mutuò consentiunt? Imò, inquit, peccatũ à Lege coarguitur ac damnatur. Peccatum autẽ quia redargui non sustinet, & quasi non sentiebatur, donec irritaretur à Lege, occasionem inde arripit magis ferociendi,

nullo tamen Legis vitio. 5 Proponit sese pro exemplo, in quo omnes homines intueantur, primò quidem quales sint natura, antequam de Lege Dei seriò cogitent, stupidi videlicet, & sine verò sensu peccati ad malum procliues: deinde cuiusmodi euadant quum conscientia redarguitur Legis testimonio, peruicaces nimirùm, & peccandi libidine multò magis ardentes quàm vnquam anteà. 6 Conclusio, Legem quidem per se sanctam esse, totam autem culpam in nobis esse, qui Lege abutamur.

k Est enim hic maritus intra nos. l Male quidem est fidei possessor Satanas, qui fraude nos addixit peccato & sibi: quandiu tamen sumus peccatores, sponte peccamus. m Vt eos decet qui vetere mortuo marito Spiritui sunt adiuncti: quos videlicet Spiritus Dei renouauit. n Per literam, legem intelligit illius veteru conditionis respectu: antequam enim voluntas nostra per Spiritum sanctum formata sit, Lex surdis canit, ac proinde nobis est muta ac mortua, quantum ad eius præstationem attinet. o Cupiditatis nomine, non prauas cupiditates hoc loco intelligit, sed earum fontem, illas ipsi etiam Philosophi damnarunt licet obscurè, hanc ne suspicari potuerunt: est nihilominus sedes natiua illius labis. p Etiam si in nobis sit, non agnoscitur tamen pro peccato, neque ita furit, vt post Legis cognitionem furere solet. q Quatenus Legem ignorabam, tunc enim verè viuere mihi videbar, non enim mea me turbabat conscientia, vt qua morbum ignoraret. r Cum mandatum cœpi intelligere. s In peccato, super peccatum. t De non concupiscendo.

7 Propositio, Legem nō esse mortis materiam, sed corruptam naturam ab ea non tantùm detectam, verumetiā irritatā, inde occasionē rebellionis arripere, vt quæ eo ardentius res vetitas appetat, vnde mortis reatus.

13 7 Ergo quod bonum *est*, mihi factū est [u] mortiferum? Absit: imo peccatum *mihi factū est mortiferum*: quum, vt [x] proderetur *esse* peccatum, mihi per id quod bonum est, gigneret mortem, *id est*, vt ipsum fieret [y] summè peccans per illud mandatum.

14 [8] Scimus enim Legem esse spiritualem: at ego carnalis sum, venditus vt subijcerer peccato.

15 [9] Quod enim perpetro, [10 z] nō agnosco, [11] nō enim quod volo, hoc ago, sed quod odi, hoc facio.

16 Si verò quod nolo, hoc facio, consentio Legi quod bona *sit*.

17 Nunc itaque non amplius ego id perpetro, sed peccatum quod in me habitat, *id perpetrat*.

8 Causa huius rei hæc est, q

18 [12] Noui enim non habitare in me (id est in

Lex cœlestem puritatem flagitet, homines autem quales nascuntur, sint corruptionis mancipia, cui sponte seruiunt. 9 Proponit seipsum, vt regeneratum, pro exemplo, in quo dissidium illud spiritus & carnis, ac proinde Legis Dei & prauitatis nostræ, perspicuè appareat. Nam quia Lex in homine non regenerato tantùm mortem parit, facilius in eo insimulari potest: in homine autem regenerato quum salutares etiam fructus edat, melius apparet vitiosas actiones non à Lege, sed à peccato, (id est corrupta natura) oriri. Ac proinde, simul docet Apostolus quis sit Legis vsus, redarguendo peccato in regeneratis, ad finem vsque capitis: sicut paulò antè, nempe à vers. 7. vsque ad hunc 15. eiusdem vsum docuit in non regeneratis. 10 Non respondent (inquit) meæ vitæ actiones, imò repugnant voluntati meæ. Itaque ex voluntatis meæ consensu cum Lege, & repugnantia cum vitæ actionibus, satis apparet aliud suadere Legem & rectam voluntatem, aliud verò vitiositatem homini insidentem etiam regenerato. 11 Obseruandum est eundem & vnum hominem dici velle & nolle, diuersis respectibus: velle videlicet quatenus est gratia regeneratus: nolle, quatenus non est regeneratus, siue quatenus talis est qualis est natus. Sed quoniā pars regenerata tandem victrix euadit, ideò Paulus regeneratorum partem sustinēs, perinde loquitur acsi vitiositas, quæ & ipsa volens peccat, esset aliquid extra ipsum: quamuis tamen postea fateatur hoc malum esse in carne sua, siue membris suis. 12 Vitium istud, siue peccatum, siue Lex peccati, homines nō regeneratos, prsus occupat, regeneratos autē remoratur.

u Mortis meæ culpam sustinet. x Vt peccatum ostenderet se esse peccatum, nempè vt proderet se id esse quod est reuera. y Quàmmaximè, explicatis omnibus suis viribus. z Non approbo. a Corruptio illa natiua, qua etiam in regenitu hæret, nondum plane debellata.

carne

carne mea) bonum . nam velle adeſt mihi, ſed vt
quod bonum eſt, perficiam, [b] non aſſequor.

19 Non enim facio bonum quod volo: ſed malum quod nolo, hoc ago.

20 Quòd ſi id facio quod ego nolo, non amplius ego id perpetro, ſed peccatum quod in me habitat, *id perpetrat.*

21 [13] Comperio igitur volenti mihi facere bonum hanc Legem *impoſitam eſſe*, quòd mihi malum adiaceat.

22 Delector enim Lege Dei quod ad [c] interiorem hominem:

23 Sed video aliam Legem in membris meis rebellantem [d] Legi mentis meæ, & captiuum reddentem me Legi peccati, quæ eſt in membris meis.

24 [14] [e] Miſer ego homo: quis me eripiet ex iſto corpore mortis?

25 [f] Gratias ago Deo per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum. [g] Nempe igitur ipſe ego mente quidem ſeruio Legi Dei, carne verò Legi peccati.

13 Concluſio, Sicut Lex Dei ad bonũ hortatur, ita legẽ peccati (id eſt corruptionẽ, in qua toti nati ſumus) nos ad mala impellere: ſpiritum autẽ, id eſt, animum noſtrũ quatenus eſt regeneratus, cum Lege Dei cõſentire: carnẽ verò, id eſt, totũ hominẽ, legi peccati eſſe mancipatũ. In ſumma igitur, malum & mors non ſunt à Lege, ſed à peccato, quod quidem regnat in non regeneratis, vt qui nec velint, nec faciant bonum, velint autem & faciant malum: in regeneratis autem certat aduerſus ſpiritum ſiue Legem mentis, adeò vt nec tam bene viuere nec tam à malo alieni eſſe poſſint quàm volunt. 14 Miſerum quidem eſt, adhuc ex parte obnoxium eſſe peccato, quod ſua natura nos reddit reos mortis: ſed clamandum eſt ad Dominum, qui nos per ipſam mortem aliquando victores reddet, vt qui iam ſimus in Chriſto victores.

b Hac illi verè conueniunt, quem gratia Dei innouauit: nam vbi non eſt Spiritus, qua poteſt eſſe lucta carnis? c Interior homo, is eſt qui & nouus, cui apponitur exterior, id eſt, vetus: interioris autem hominis nomine, non mentem & rationem: exterioris, inferiores facultates intelligit, quod facit humana Philoſophia: ſed exterioris nomine intelligit, quicquid eſt in homine vel intus vel foris, a capite ad calcem, quatenus quidem homo non eſt gratia Dei regeneratus. d Lex mentis, hoc loco, non de mente: qualis illa eſt a natura intelligenda eſt, ſed de mente Spiritu Dei renouata. e Ærumnoſis & perpetuis pugnis fatigatus. f Colligit ſeſe, & ſe acquieſcere ſignificat in Chriſto. g Hac vera eſt regeneratorum perfectio, ſi ſe imperfectos eſſe agnoſcant.

CAP. VIII.

1 Concludit nihil damnationis eſſe iis qui ſunt Chriſto inſerti per eius Spiritum, 3 vicunque onerati ſint adhuc pecca-

CAP. VIII.

1 Conclusio totius superioris disputationis à vers. 16. primi capitis, ad hunc vsque locum. Quum in Christo fide iustificati cõsequamur peccatorũ remissionem & iustitiæ imputationem, atq; adeò etiã sanctificemur: ex his efficitur, esse extra condemnationis metum, qui per fidem sunt Christo insiti. 2 Fructus Spiritus, siue sanctificationis in nobis inchoatæ effecta, nos quidẽ non inserũt Christo, sed nos ei insitos esse declarant. 3 Occupatio, Quũ adeò imbecilla sit vis Spiritus in nobis, quomodo inde possimus colligere nullã esse condẽnationem in ijs qui hac vi sunt prẽditi? Quoniã, inquit, vis ista Spiritus viuificãtis quæ tam imbecilla est in nobis, perfectissima & potẽtissima est in Christo, & nobis credẽtib[9] imputata, facit vt perinde cẽseamur, ac si nullæ prorsus reliquiæ corruptionis & mortis in nobis hærerẽt. Antea igitur disputauit Paulus de remissione peccatorũ, & præstationis Legis imputatione, atq; adeò de inchoata in nobis sanctificatione: nũc autẽ de perfecta humanæ naturæ Christi imputatione differit, quæ pars ad plenè pacandã conscientiã requirebatur. Delẽtur enim nostra peccata Christi sanguine, & tegitur nostræ corruptionis reatus obedientiæ Christi imputatione: ipsa autẽ corruptio (quã Apostolus peccatũ peccãs appellat) sanctificationis quidem dono paulatim sanatur in nobis, sed alio prẽterea remedio eget, nẽpè ipsius Christi carnis pfectissima sanctificatione, quę & ipsa nobis credentibus imputatur. 4 Non argumẽtatur, sed sanctificationis imputatæ mysteriũ explicat. Quoniã enim, inquit, Legis nõ ea erat virtus (idq; ppter naturæ nostræ corruptionẽ) vt hominẽ posset purũ & integrũ præstare, vtq; morbũ peccati potius accẽderet quã extingueret, De[9] Filiũ suũ induit carne huic nostræ peccatrici simili, in qua penit[9] aboleuit nostrã vitiositatẽ, vt in eo pfidẽ appreh̃so, penit[9] integri & inculpati, habiti plenè cõperiamur illã sũmã pfectionẽ habere q̃ Lex flagitat, ac ꝓinde nulla sit in nobis cõdẽnatio.

1 NVlla igitur nunc *est* condemnatio ijs qui *sunt* in Christo Iesu, [2] *id est, qui* non [a] secundũ carnẽ incedũt, sed secundũ Spiritũ.

2 [3] Nam [b] Lex Spiritus [c] vitę [d] *qui est* in Christo Iesu, [c] liberauit me à lege peccati & mortis.

3 [4] Quũ enim Legis [f] impotentia nihil posset [g] in carne, Deus suo ipsius Filio misso, conformato [h] carni peccato obnoxiæ, [i] idque pro peccato

a Ducem carnem sequuti: non enim dicitur viuere secundum carnem, qui Spiritum ducem sequitur, etiam si aliquando extrà viam vestigium ponat. b Ius & authoritas Spiritus, cui opponitur tyrannis peccati. c Qui veterem hominem mortificat, nouum viuificat. d Sub. absolutè & perfectè e Imputata siquidem Christi sanctificatio, sanctificationẽ nostram inchoatã perficit. f Qua Legi propria non est, sed vitio nostro accidit. g In homine non regenerato, cuius morbũ quidẽ indicare potuit, non sanare. h Hominis natura qua corrupta erat per peccatũ, donec illam sanctificaret. i Vt peccatũ aboleret in carne nostra.

[k] condemnauit peccatum in carne.

4 Vt illud [l] ius Legis compleatur [5] in nobis, qui non ſecundum carnem incedimus, ſed ſecundum Spiritum.

5 [6] Nam qui [m] ſecundum carnem ſunt, quæ carnis ſunt ſapiunt: qui verò *ſunt* ſecundum Spiritum, quæ Spiritus ſunt.

6 [7] Nam intelligentia carnis mors eſt: intelligentia verò Spiritus, vita & pax:

7 [8] Propterea quòd intelligentia carnis, inimicitia *eſt* aduerſus Deum. [9] Legi enim Dei non ſubijcitur: nam ne poteſt quidem.

8 [10] Ergo q in carne ſũt, Deo placere nõ poſſũt.

9 [11] Vos autem non eſtis in carne, ſed in ſpiritu: ſiquidem Spiritus Dei habitat in vobis. quòd ſi quis Spiritum Chriſti non habet, is non eſt eius.

10 [12] Porrò ſi Chriſtus in vobis eſt, [n] corpus

5 Redit ad id quòd dixerat, ſanctificationẽ in nobis inchoatam, eſſe noſtræ in Chriſtum inſitionis certũ teſtimonium: qui quidem eſt vberrimus ſanctæ & honeſtæ vitæ fructus.

6 Probatio cur incedere ſecũdum carnẽ nõ conueniat in Chriſtum inſitis, ambulare autẽ ſecundũ Spiritũ eis cõueniat: Quia, inquit, carnales carnalia, ſpirituales ſpiritualia cogitãt.

7 Probat conſequutionem, eo quòd quicquid ſapit caro, mortiferũ eſt: quicquid Spiritus, vitam ac fœlicitatem ſpectat. 8 Probatio cur intelligẽtia carnis ſit mors, quia, inquit, Dei eſt hoſtis. 9 Ratio cur caro ſit Dei hoſtis, Quoniam illi nec vult nec poteſt ſe ſubijcere. Carnem autem vocat hominem non regeneratum. 18 Concluſio, Ergo ambulantes ſecundum carnem, Deo non poſſunt placere: ex quo efficitur non eſſe Chriſto inſitos. 11 Ad alteros accedit, eos videlicet qui ſecundum ſpiritum ambulant, de quibus contraria omninò ſuperioribus intelligenda ſunt: ac primùm definit quid ſit in ſpiritu ſiue ſanctificatum eſſe, nẽpè habere Spiritum Dei incolam: deinde affirmat ſanctificationem inſeparabili nexu, cum noſtra in Chriſtũ inſitione cohærere. 12 Confirmat fideles aduerſus carnis & peccati reliquias, concedens adhuc quidem illos, (ſicut ex ea quæ ſupereſt in eis vitioſitate intelligitur) altera ſui parte (quã corpus vocat, i. maſſam) à terrenis ſordibus nondũ purificata, in morte eſſe: ſed ſimul iubens de fœlici certaminis exitu ſecuros eſſe, quoniam vel exigua Spiritus (id eſt gratiæ regenerationis) ſcintilla, quam ijs ineſſe ex iuſtitiæ fructibus conſtet, ſit vitæ ſemen.

k Nullum in nos ius habere declarauit.
l Ipſa Legis Dei ſubſtãtia cõpleatur, vel illud ipſum quod requirit Lex, vt poſſimus iuſti corã Deo inueniri: nam ſi iuſtificationi adiungatur ſanctificatio nobis imputata, iuſti ſumus ex perfecta illa Legis formula. m Ad carnis præſcriptũ viuunt, n Caro, ſine illud omne quod adhuc in mortis & peccati ſalebris haret.

quidem mortuum *est* propter peccatum: spiritus autem vita *est* propter iustitiam.

11 [13] Sed si Spiritus eius qui excitauit Iesum à mortuis, habitat in vobis, is qui excitauit Christum ex mortuis, viuificabit etiam mortalia corpora vestra [o] per inhabitantem eius Spiritum in vobis.

13 Confirmatio superioris sententiæ: Eodē Spiritu præditi estis, quo & Christ[9]. Idē ergo in vobis atque in Christo tandem efficiet, quādo videlicet & vos depositā prorsus omni infirmitate, & superata morte, gloria cœlesti induet.

12 [14] Nempe, igitur fratres, debitores sumus non carni, vt secundum carnem viuamus, *sed Spiritui.*

13 [15] Nam si secundum carnem vixeritis, futurum est vt moriamini: sed si Spiritu actiones corporis mortificetis, viuetis.

14 Adhortatio ad carnē vi spiritus regenerationis, indies magis ac magis opprimēdam: Quia, inquit debitores estis Deo, tot acceptis ab eo beneficijs.

14 [16] Quotquot enim Spiritu Dei ducuntur, ij sunt filij Dei.

15 [17] Non enim accepistis [p] Spiritum seruitutis rursus ad [q] metum, sed accepistis Spiritum [r] adoptionis, per quem clamamus Abba, *id est* Pater.

16 Qui ipse Spiritus testatur vnà cum Spiritu nostro, nos esse filios Dei.

17 [18] Quod si filij, etiā [s] hæredes: hæredes quidē

15 Alia ratio ab vtili, Quia fortiter pugnantes, æterna vita manet. 16 Confirmatio huius rationis, Quia filij sunt Dei qui ipsius Spiritu reguntur: ergo vita æterna eos manet. 17 Obiter explicat duobus istis versiculis, quo iure filiorum Dei appellatio credentibus tribuatur: quoniam inquit, Euangelij gratiam accipiunt, in qua Deus sese non rursus formidabilem, sicut in Legis promulgatione, sed benignum Patrem in Christo præbet, adeò vt eum magna cum fiducia Patrem inuocemus, Spiritu sancto videlicet hanc adoptionem in animis nostris per fidem obsignante. 18 Probatio consequutionis confirmationis, quia qui filius Dei est, cum Christo fruitur Deo.

o *Virtute Spiritus, qua sese primùm in capite nostro exeruit, sed qua in suis membris quotidie etiam exeritur.* p *Spiritus nomine, sanctus ille intelligitur, quem accipere dicimur, quum in animis nostris est efficax.*

q *Quem ciebat in animis nostris prædicatione Legis.* r *Qui obsignat in animis nostris adoptionem nostram, ideoq; aperuit os nostrum.* s *Bonorum Patris participes, idq; gratis, quia filij adoptiui.*

Dei,

Dei, cohæredes autem Christi: 19 si modò simul *cum eo* patimur, simul *cum eo* glorificemur.

18 20 t Nam statuo minimè *esse* paria quæ præsenti tempore perpetimur, futuræ gloriæ in nobis retegendæ.

19 21 Etenim u res creatæ *quasi* exerto capite obseruantes, expectant reuelationem filiorum Dei.

20 Nam x vanitati res creatæ subiectæ sunt, y non sua sponte, sed z propter eum qui subiecit *eas, isti vanitati*:

21 a Sub spe quòd & ipsæ vindicabuntur ex b seruitute interitus in libertatem gloriæ filiorũ Dei.

22 Scimus enim omnes res creatas vnà suspirare, & vnà c parturire ad hoc vsque *tempus*:

23 22 Neque verò *illæ* solùm, sed & ipsi qui primitias Spiritus habemus, nos ipsi, inquam, d apud nosipsos suspiramus, adoptionem expectantes, *id est* ‖ e redemptionem corporis nostri.

24 23 Nam spe seruati sumus. f Spes autem si

19 Iam docet Paulusqua via filij Dei ad illã fœlicitatẽ perueniãt: per crucem videlicet, sicut & ipse Christ⁹. Simul autẽ aperit cõsolationis fontes, ac primùm quidem, quòd Christũ ipsum habeamus afflictionum socium: secundò quòd illi quoq; simus in æterna illa gloria socij futuri. *Luc.11.22.*

20 Tertiò, quòd hæc gloria quam expectamus, infinitis partibus superet afflictionũ miseriam. 21 Quartò, nos certò esse liberandos docet ex ea confusione & horrenda totius mundi deformatione, quæ perpetua esse non possit, sicut ab initio non extitit. Cæterùm sicut ea initium habet ex hominis peccato propter quem erat conditus, Deo sic ordinante: ita cum electis tandem instaurabitur. 22 Quintò, si expectat reliquus mundus instaurationem, veluti suspirans, idque non frustrà, nos quoque non pigeat ingemiscere, & longè etiam certiores simus redemptionis nostræ futuræ, quum habeamus Spiritus primitias. 23 Sextò, Cum fide spes necessariò cohæret, quum credamus quæ nondum obtinuimus, & spes in rem præsentem non feratur. Sperandum est igitur, & patienter expectandum quod futurum credimus.

t *Omnibus benè expensis colligo.* u *Rerũ vniuersitas.* x *Fluxæ & euanidæ conditioni.* y *Non propensione naturali.* z *Vt conditoris imperio obsequãtur cui visum est ipsarum vanitate ostendere, quãtopere offenderet hominis offensus.* a *Noluit mũdũ perpetua maledictioni propter hominis peccatũ subijcere, sed spẽ illi fecit restitutionis.* b *A corruptione cui nunc sunt mancipata, asserentur in fœlicẽ illũ statum incorruptionis, qui patefiet quum filij Dei in gloriam euehentur.* c *Significatur non tantùm summus dolor, sed etiam fructus qui eum consequitur,* d *Ex intimo corde.* e *Extremam illam instaurationem quæ futura est nostræ adoptionis consummatio.* f *Metonymia pro eo quod speratur.*

cernatur, non est spes. quod enim quis cernit, cur speret?

25 Si verò quod non videmus speramus, *nempe* per patientiam expectamus.

26 [23] Itidem autem & Spiritus vnà [g] subleuat infirmitates nostras. quid enim precemur vt oportet, non nouimus. sed ipse Spiritus [h] interpellat pro nobis suspirijs inenarrabilibus.

27 Qui verò scrutatur corda, nouit [i] quis sit sensus Spiritus: quia [k] secundum Deum interpellat pro sanctis.

28 [24] Nouimus autem, ijs qui diligunt Deum, [l] omnia simul conferre ad bonum, ijs *videlicet* qui ex [m] proposito *ipsius* vocati sunt.

29 Nam quos præsciuit, *eosdem* & prædestinauit, *vt* conformes *fiant* imagini Filij sui: vt is sit primogenitus inter multos fratres.

30 Quos verò [n] prædestinauit, eos etiam vocauit: & quos vocauit, eos etiam iustificauit: quos autem iustificauit, eos etiam glorificauit.

31 Quid igitur dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?

32 Is quidem qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quî non etiam cum eo omnia nobis [o] gratificabitur?

23 Septimò, Non est quòd fatiscamus sub afflictionum pondere, quũ firmissimum præsidium suppeditent preces: quæ irritæ esse non possunt, quũ à Spiritu Dei in nobis habitante proficiscantur.

24 Octauo, Nec temerè, nec nostro malo affligimur, sed ex Dei prouidentia, summo nostro bono: qui sicut nos ab æterno elegit, ita etiã prædestinauit Filij sui cõformationi: ac proinde suo tempore vocatos ac iustificatos, per crucem ad gloriam adducet. 25 Nonò, Non est quod metuamus ne quicquid nobis vtile est, non largiatur Dominus, quum ne Filio quidem suo pepercerit, vt nos seruaret.

g Tanquam onus sustinet, ne nos sub eo fatiscamus. h Nos ad preces instigat, atque adeò veluti verba & suspiria nobis intus dictat. i Quæ suspiria à sui Spiritus afflatu proficiscantur. k Quia sanctos docet precari ex ipsius Dei voluntate. l Non tantum afflictiones, sed quæduis aliud. m Propositum vocat id quod Deus ab æterno pro bona sua voluntate apud se constituit. n Vtitur Præteritis pro præsentibus, Hebræorum more, qui rem futuram per Præteritum aliquando explicant, vt eius firmitas constet: respicit etiam ad actum Dei continuum. o Gratis donabit.

33 Quis

33 [26] Quis tentabit crimina aduersus electos Dei? [p] Deus, *is est* qui iustificat.

34 Quis est qui condemnet? Christus, *is est* qui mortuus est, imò verò qui etiam excitatus est: qui etiam est ad dexteram Dei, qui etiam postulat pro nobis.

35 Quis nos separabit à [q] charitate Christi? *num* oppressio, num angustia, num persequutio, num fames, num nuditas, num periculum, num gladius?

36 (‖Sicut scriptũ est, Causa tua occidimur totũ diẽ, habiti sumus velut oues destinatæ mactationi)

37 [r] Imò in his omnibus plusquam victores sumus, per eum qui dilexit nos.

38 Nam mihi persuasum est, neque mortem, neque vitam, neque Angelos, neque principatus, neque potestates, neque instantia, neque futura,

39 Neque sublimitatem, neq; profunditatem, neque vllam rem aliam creatam posse nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

Psal. 41. 24.

26 Magnificẽtissima conclusio totius secũdæ partis huius epistolæ. i. tractationis de iustificatione, Nobis nullos corã Deo metuendos accusatores, quum Deus ipse nos vt iustos absoluat: damnationẽ verò nobis multo minus esse formidandam, quũ Christi morte & resurrectione, omnipotentia denique ac patrocinio nitamur. Quid igitur in hac vita tanti erit momenti vt nos perterrefaciat, quasi à charitate qua Deus nos in Filio diligit exciderimus? Nihil profectò, quum illa sit firmissima, tum in sese, tum in nobis certa fide confirmatis.

p Qui non modò insontes, sed etiam prorsus iustos in Filio pronuntiat.

q Qua Christus nos prosequitur. *r Non modò tantis malis non frangimur, sed etiam plusquam victores sumus omnium illorum.*

CAP. IX.

1 Iudæis occurrit, 7 ac duplex filiorum Abrahæ genus dicit, 15 cunctáque in hoc negotio peragi ex Dei voluntate, 20 instar figuli. 24, 30 Tum vocationem Gentium, 31 tum Iudæorum reprobationem, 25 27 Prophetarum testimonijs testatam ostendit.

1 VEritatem [1] dico per Christum, non mentior, (attestante mihi simul conscientia

CAP. IX.

1 Tertia pars huius epistolæ vsque ad duodecimum caput: in qua Paulus ad fidei causas superiores ascendit: ac primùm quidẽ, quoniã de Iudæorũ reiectione multa dicturus erat, insinuatione vtitur, incredibilẽ suam in eos beneuolentiam duplici aut etiã triplici iureiurando insigni desiderij sui testificatione declarans, & omnes eorum prærogatiuas illis concedens.

2 Teſtimoniũ Deitatis Chriſti manifeſtiſſimum.
Supra,2.17. Epheſ.2.12. Supra,2.28. Gen.21.12, heb.11.15. Galat.4.28.

mea per Spiritum ſanctum.)

2 Magnam mihi triſtitiam eſſe,& perpetuum cruciatum cordi meo.

3 Optarim enim ego ipſe [a] anathema eſſe *ſeparatum* à Chriſto, pro fratribus meis,cognatis *inquam* meis [b] ſecundum carnem:

4 Qui ſunt Iſraëlitæ:quorum *eſt* adoptio, ‖ & [c] gloria, ‖ & [d] fœdera, [e] & Legis conſtitutio, & [f] cultus, & [g] promiſſiones:

3 Ingreditur tractationem prędeſtinationis per occupationis ſpeciem, Qui fieri poſſit vt reiectus ſit Iſrael, quin ſimul cõſtituẽdum ſit, irritũ eſſe pactum Dei cum Abrahamo & eius ſemine ſãcitum. Reſpõdet ergo, veritatem conſtare Dei verbo, etiamſi reiectus ſit Iſrael: quoniam ſic generalis eſt ac communis Iſraelitici populi electio, vt tamen Deus arcano ſuo conſilio deligat quos viſum eſt. Propoſitio igitur & ſtatus huius tractationis hic eſt, Gratiam ſalutis ſic vniuerſaliter offerri, vt tamen ad ſolos electos pertineat eius efficacia. 4 Probatio prima, ab exemplo familiæ ipſius Abrahami, in qua ſolus Iſaac eſt filius habitus, idque ex Dei ordinatione: quanuis & ipſe Iſmael eſſet ex Abrahamo ortus, & circunciſus ante ipſum Iſaacum. 5 Generalis applicatio probationis ſiue exempli ſuperioris.

5 Quorum *ſunt* Patres,& *ij* ex quibus Chriſtus quod ad carnem attinet, [2]qui eſt ſupra omnes, Deus laudandus in ſecula. Amen.

6 ‖ [3] Fieri tamen non poteſt vt exciderit ſermo Dei, non enim omnes qui *ſunt* ex *patre* [h] Iſraële, *ſunt* Iſraël:

7 Neque quia *ſunt* ſemẽ Abrahæ, *ideo* omnes *ſunt* filij: [4] ſed ‖ [i] in Iſaac vocabitur tibi ſemen.

8 [5] Hoc eſt,non qui [k] filij carnis, ij filij Dei: ſed qui *ſunt* ‖ [l] filij promiſſionis, cenſentur in ſemine.

9 Promiſ-

a Tanta fuit Apoſtoli erga fratres ſuos charitas, vt ſi fieri potuiſſet, paratus fuiſſet abdicationem Iſraëlitica gentis redimere, ſui ſempiterno exitio, anathematis enim nomen illud hoc loco ſignificat. b Carnis coniunctionem. c Arca fœderis, quæ erat præſentiæ Dei ſymbolum. d Tabulæ fœderis, metonymia. e Lex iudicialis. f Lex cæremonialis. g Quæ facta fuerunt Abrahamo & poſteris. h Iſraël priore loco pro Iacobo, altero pro Iſraëlitis ſumitur. i Iſaac tibi erit verus ac germanus filius, ac proinde tuæ benedictionis hæres. k Qui nati ſunt ex Abrahamo conſueto naturæ ordine. l Qui virtute promiſſionis ſunt nati.

9 [6] Promissionis enim sermo hic est, ‖ Hoc ipso tempore veniam, & erit Saræ filius.

10 [7] Neque *hic* solùm, ‖ sed Rebecca, quum ex vno concepisset, *nempe* ex Isaac patre nostro, *hæc experta est.*

11 Nondum enim natis *pueris*, quum nihil fecissent boni vel mali, [m] vt propositum Dei quod *est* secundum *ipsius* electionem, *id est* non ex operibus, sed ex vocante, *firmum* [8] maneret.

12 [9] Dictum est ei, ‖ Maior seruiet minori.

13 Sicut scriptum est, ‖ Iacob dilexi, Esau verò odio habui.

14 [10] Quid igitur dicemus? [n] Num iniustitia *est* apud Deum? Absit.

Gen.18.10.
Gen.25.21.
Gen.25.23.
Malach.1.2.

6 Ratio applicationis, Quoniã vi promissionis natus est Isaac, ac proinde nõ fuit electus, imò ne extitit quidem nisi ex gratuita Dei voluntate. Ex hoc autẽ consequitur prædestinationis fontem esse promissionem, non carnem, ex qua promissione manat electio particularis: siue electos nasci, non autem iam natos eligi, Dei quidem prædestinantis respectu.

7 Altera probatio vehementissima ab Esau & Iacobi exemplo, vtróque nato ex eodem Isaaco filio promissionis, eadem matre, eodémque partu, non diuersis, sicút Ismael & Isaac: quum tamen Esau reiecto solus Iacob sit electus: idque ante ipsorum ortum, vt neque vlla Iacobi probitas, ipsius eligendi, nec vlla Esau improbitas, ipsius reiiciendi causa haberi possit.

8 Non dicit Paulus, Fieret, sed, Factum permaneret. Falluntur ergo qui præscitam fidem, electionis, præscitam infidelitatem, reprobationis causam faciunt.

9 Reiectionem Esau probat, ex eo quòd addictus sit fratri in seruitutem, electionem autem Iacobi, ex eo quòd factus sit fratris, & quidem primogeniti, dominus. Et nequis ad res externas hoc Dei dictũ traheret, declarat Apostolus ex Malachia, optimo Mosis interprete, seruitutem Esau, cum Dei odio, dominationem Iacobi, cum Dei amore fuisse coniunctam.

10 Prima obiectio, Si Deus nulla dignitatis vel indignitatis habita ratione diligit vel odit, ergo iniustus est, vt qui indignos possit amare, & dignos odisse. Auersatur Apostolus hanc blasphemiam, & postea sigillatim respondet.

m *Dei decretum quod proficiscitur ex ipsius mera voluntate, qua illi visum est vno præterito, alterum eligere.*

n *Humana mens nullas alias amoris vel odij causas, quam quæ in personis sunt nouit, vnde emanat hæc obiectio.*

Exo.33.19.
Exo.9.16.

15 [11] Nam Mosi dicit, || [o] Miserebor cuius misertus fuero, & [p] commiserabor quem commiseratus fuero.

11 Respondet priore loco de delectis ad salutem: in quibus eligendis negat Deũ iniustum videri posse, etiamsi nondum natos nullius dignitatis respectu

16 [12] Nempe igitur *electio* non est eius qui [q] velit, neque eius qui currat, sed miserentis Dei.

17 [13] Dicit enim [r] Scriptura Pharaoni, || Ad hoc ipsum [s] excitaui te [14] vt ostendam in te potestatem meam, & vt annuntietur nomen meum in tota terra.

elegerit, siue saluti prædestinarit: quoniam videlicet electos non adducit ad finem destinatum nisi interposita misericordia, quæ causa est prædestinationi subordinata. Præsupponit autem misericordia miseriam, & hæc rursus peccatum siue voluntariam corruptionem humani generis: corruptio autem creationem cum puritate & integritate. Deinde misericordia suis gradibus præstatur, nimirum vocatione, fide, iustificatione & sanctificatione, vt tandem ad glorificationem perueniatur, sicut docebit Apostolus. Ista autem omnia propositio Dei subordinata omninò efficiunt, vt nullo modo videri possit in diligendis & seruandis suis electis iniustus.

12 Conclusio responsionis, Ergo Deus non est iniustus, gratuita bonitate eligens & seruans quos ei videtur, sicut etiam respondit Mosi pro toto populo deprecanti.

13 Iam respondet de reprobis, siue quos Deus odio habet nondum natos, & nullo indignitatis respectu exitio destinauit. Ac primò verum hoc esse docet prolato testimonio ipsius Dei, de Pharaone, quem in hunc finem excitarit, vt eo indurato & iustè punito, glorificaretur.

14 Secundò profert finem consilij diuini, vt doceat nullam in eo inesse iniustitiam. Est autem summus hic finis, non proprie & simpliciter ipsorum reproborum exitium, sed Dei gloria in eorum iusto supplicio elucens.

o *Gratia & fauore prosequar, quem fauore prosequar.*

p *Materna veluti misericordia amplectar, quem amplectar.*

q *Voluntatem vocat cogitationem & conatum animi, cursum vero bona opera, quorum neutri laudem tribuit, sed soli misericordiæ Dei.*

r *Deus in Scriptura sic alloquitur, Pharaonem, vel scriptura introducit Deum alloquentem Pharaonem.*

s *Feci vt existeres.*

18 15 Itaque [t] cuius vult miseretur, quem autem vult indurat.

19 16 Dices ergo mihi, Quid adhuc succenset? nam voluntati illius quis restitit:

20 17 Imò verò, ô homo, tu qui es qui ex aduerso responsas Deo? ‖ 18 num dicet [u] figmentum fictori, Cur me talem fecisti?

Esa. 45. 9.

15 Conclusio responsionis integræ ad primam obiectionem, Ergo quũ Deus gratis electos quos vi delicet voluit, non tamẽ seruet, nisi gratia iustificatos & sanctificatos, non potest consilium de ipsis seruandis iniustum videri. Nec rursus vlla de iustitia in consilio Dei æterno de ijs quos libuit perdendis, quoniam prius indurat quàm perdat. Tertia igitur responsio ad asserendam Dei iustitiam in æterno reprobandi decreto, posita est in verbo Indurandi: quod tamen subticuit in præcedente versiculo, quod satis nota sit Pharaonis historia. Est autem maximum eius pondus: siquidem induratio quæ misericordiæ opponitur, eadem atque illa præsupponit, nempe voluntariam corruptionem in qua indurantur reprobi: & rursus corruptio integrum creationis statum. Est autem ista quoque, induratio spontanea, quia sic indurat Dominus corruptione offensus, vt ipsa eorum voluntate quos indurat ad id iudicium exercendum vtatur. Sequuntur deinde indurationis fructus, nempe incredulitas & peccata, quę verè sunt germanæ reproborũ damnationis causæ. Cur igitur exitio destinat? quia vult. cur indurat? quia corrupti. cur damnat? quia peccatores. Vbi ergo iniustitia? Imò si omnes hoc modo perderet, cui faceret iniuriam?

16 Altera obiectio, sed pro reprobis tantùm, ex priore responsione nascens, Si Deus quos vult destinat exitio, & quod semel decreuit impediri non potest, quo iure damnat qui voluntate ipsius pereunt?

17 Non respondet Apostolus non hanc Dei voluntatem, siue Deum pro suo arbitrio non eligere nec reprobare, quod importuni nonnulli vocant blasphemiam: imò concedit aduersario antecedens vtrunque, hanc nimirum esse Dei voluntatem, & quidem cuius euentus sit necessarius, sed Deum propterea negat iniustum esse malorum vltorem. Quum enim Deum ita velle & facere constet ex manifestis testimonijs, quæ hæc audacia est, hominem (id est cinerem) Deo respondere, atque adeò in ius vocare? Quòd si quis neget ita expeditum esse nodum, respondeo nullam esse vllis in rebus firmiorem demonstrationem, vt quæ nitatur certissimo isto principio, Dei voluntatem esse iustitiæ regulam. 18 Amplificatio superioris responsionis, à comparatis sumpta, ex qua etiam apparet decretum Dei statui à Paulo omnibus causis superius, ita vt non pendeat à secundarum causarum respectu, sed illas potius ordinet.

t *Quem ei libuit amori suo destinare.* u *Hac similitudo vtrè quadrat primo illi humani generis creationi.*

Sapien. 15.7, ierem. 18.6. Osee. 13.13, 1. pet. 2.3.

21 ‖ [18] Annon habet potestatem figulus in lutum, vt ex eadem massa faciat [19] aliud quidem vas ad [x] decus, aliud verò [20] ad dedecus?

22 [21] *Quid* si verò volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, pertulit multa lenitate [y] vasa iræ [22] coagmentata ad interitum:

23 Et vt notas faceret [z] diuitias gloriæ suæ erga vasa misericordiæ, quæ præparauit ad gloriam?

24 [23] Quos etiam vocauit, *nimirum* nos nõ solùm [a] ex Iudæis, verumetiam ex Gentibus.

25 [24] Vt etiã in Osea dicit, ‖ Vocabo populum

18 Alludẽs ad Adami creationem, humanum genus nondum conditum nisi in opificis mẽte, comparat massæ luti, ex qua Deus postea, prout ab æterno decreuerat, condiderit, & quotidie condat, tum eligendos tum reprobandos. quòd etiam declarat verbum Faciendi. 19 Quum in obiectione facta tantùm sit mentio vasorum ad dedecus, tamen aliorum etiam in hac responsione meminit, quoniam vtrinque eiusdẽ opificis eandem iustitiam esse contendit, sicut etiam poscit contrariorum ratio. 20 Quum igitur dedecoris nomine, æternæ mortis ignominia notetur, cum Paulo loquuntur qui quosdam dicunt ad iustum exitium à Deo esse conditos, & qui hac formula offenduntur, inscitiam suam produnt. 21 Secunda responsio est, Deum, præterquam quòd iustè decernit, quod pro suo iure decernit, in exequendis suis decretis ea vti moderatione, quæ summam ipsius lenitatẽ in ipsis etiam reprobis declaret, quum eos diutissimè toleret & multis insignibus beneficijs frui sinat, donec tandem iustis pœnis addicat: idque optimo fine, nempe vt se iniquitatis hostem & vltorem declaret, vt quæ sit ipsius potentia, seueris istis iudicijs patefaciat, vt denique ex contrariorum comparatione, quanta sit misericordiæ suæ in electos amplitudo, reipsa demonstret. 22 Iterum ergo, liceat cum Paulo dicere, quosdam homines à Deo opifice conditos esse ad interitum.

23 Stabilita in vtranque partem doctrina de æterna Dei prædestinatione, iam ad vsum eius descendit, docens eius testimonium non esse petendum ex arcano Dei, sed ex vocatione quæ patefit in Ecclesia, proposito Iudæorum & Gentium exemplo, vt clarior sit doctrina.

24 Vocatio est gratuita sicut & prædestinatio, ac proinde non est quod indignitas nostra vel maiorum nostrorum impediat, quominus statuamus nos esse electos si ab eo vocemur, ac proinde oblatam salutem fide amplectamur.

x Ad vsus honestos. y Vasorum nomine intelligunt Hebræi omne instrumẽti genus. z Magnitudinem immensam. a Non dicit omnes & singulos Iudæos vocatos, sed ex Iudæis & ex Gentibus.

qui meus

qui meus non *erat*, populum meum: & eam quæ dilecta non *erat*, dilectam.

26 Et erit, in loco vbi dictum fuerat eis, || Non populus meus vos, illic vocabuntur filij viuentis Dei.

27 [25] Esaias autem clamat super Israel, || *Etiam* si fuerit numerus filiorum Israel vt arena maris, reliquiæ seruabuntur.

28 [b] Rem enim conficiet & concîdet cum iustitia: quoniam rem concisam peraget Dominus in terra.

29 Et sicut prius dixit Esaias, || Nisi Dominus [c] Sabaoth reliquisset nobis [d] semen, facti fuissemus vt Sodoma, & Gomorrhæ similes facti fuissemus.

30 [26] Quid igitur dicemus? Gentes quæ [e] non sectabantur iustitiam, apprehendisse iustitiam, iustitiam autem eam quæ *est* ex fide:

31 [27] Israël verò qui sectabatur Legem iustitiæ, ad Legem iustitiæ non peruenisse.

32 Quare? Quia non ex fide, sed velut ex [f] operibus Legis. offenderunt enim ad lapidem offendiculi.

33 Quemadmodum scriptum est, || Ecce, pono in Sion lapidem offendiculi & petram offensionis: & quisquis credit in eum, non pudefiet.

Osea. 1. 10.
Esa. 10. 22.

25 E contrario verò, neq; externa vllage neralis vocatio, neque maiorũ dignitas idoneum est electionis testimonium, nisi Deo vocanti fide respõdeamus: quod in Iudęis accidit sicut prædixerat Dominus.

Esa. 1. 9.

26 Electionis declaratio, est vocatio fide apprehensa, sicut in Gentibus factum est.

Psal 118. 22,
esa. 8. 14, & 28. 16,
1. pet. 2. 6.

27 Vocationis cõtẽptus causa est hominũ superbia, vt

damnationis culpa non aliunde quàm in ipsis hominibus quærenda sit.

b Dominus constituit ad extremam paucitatem populum ingratum redigere. c Exercituum, quo Epitheto summa tribuitur Deo potentia. d Reliquias vel tantillas. e Nulla ergo erant in gentibus opera præparatoria: quòd autem Gentes eò peruenerint quod non sectabantur, imputandum est Diuinæ misericordiæ: quòd non peruenerint Iudæi eò quod sectabantur, imputandum est illis, qui malè quærebant. f Sub iustitiam apprehensuri, sectati sunt legem iustitiæ.

CAP. X.

1 Pertractat effecta electionis, 3 quod alij respuant, alij amplectantur, 4 Christum finem Legis, 15 Gentium vocationem à Mose, 20 Iudæorum verò indurationem ab Esaia prædictam recenset.

CAP. X.

1 Propositurus in Iudæis miræ peruicaciæ exemplũ, insinuatione vtitur.

2 Primus ad vocationẽ ingressus, est suæ iustitiæ renuntiare, alter, iustitiam à Deo in Euangelio gratis oblatã fide amplecti. *Leuit.18.5, ezech.20.11, galat.3.12, Deut.30.12. Deut.30.14.*

3 Probatio, quia Lex ipsa in Christum respicit, vt in eũ credentes seruentur. Itaque vocatio ad salutem ex Legis operibus, est fictitia & vana, Christus autem ad salutem cuiuis credenti offertur.

4 Legem in Christum respicere, illud manifestè probat, quod conditionem proponit quæ à solo Christo præstita est, vt ea per fidem nobis imputata, pacificetur conscientia. nec iam quærat quis poterit in cœlum ascendere, vel nos ex inferis eruere, quum vtrunque à Christo præstitum doceat Euangelium, idque in eorum gratiam qui vera fide eum vocantem amplectentur.

5 Vocatio fit per verbum prædicatum.

1 FRatres, [2] propensa quidem voluntas cordis mei & deprecatio ad Deum super Israël, est ad salutem.

2 Testor enim *de* ipsis, eos zelum Dei habere, sed non ex notitia.

3 [2] Nam [a] ignorantes Dei iustitiam, & propriam iustitiam [b] studentes constituere, iustitiæ Dei non fuerunt subiecti.

4 [3] Nam [c] finis Legis *est* Christus, ad iustitiam [d] cuiuis credenti.

5 [4] Moses enim describit iustitiam quæ est ex Lege, *his verbis*, ‖ Quòd qui præstiterit ea, viuet per illa.

6 At quæ ex fide est iustitia, ita dicit, ‖ [e] Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cœlum? hoc est Christum ex alto deducere.

7 Aut, Quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere.

8 [5] Sed quid dicit? ‖ Prope te [f] verbum est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est verbum illud fidei quod prædicamus.

a Ignorantia iuris non excusat coram Deo, præsertim domesticos. b Ignorantia coniuncta arrogantia. c Finis Legis est illos iustificare qui illam obseruant: quum autem carnis nostræ vitio Legem non obseruemus, hunc finem non consequimur: At huic morbo medetur Christus, qui pro nobis Legem impleuit.

d Non tantùm Iudæis, sed & Gentibus. e Ne apud te cogitaris, vt faciunt qui perplexo sunt animo. f Per verbum intellexit Moses Legem, quam Dominus voce sua promulgauit: Paulus autem ad prædicationem Euangelij, quæ fuit Legis perfectio accommodat.

9 Nempe

9 [6] *Nempe* quòd si [g] confessus fueris ore tuo Dominum Iesum, & credideris in corde tuo quòd [h] Deus eum excitauit à mortuis, seruaberis.

10 Corde enim [i] creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.

11 [7] Dicit enim Scriptura, || Quisquis [k] credit in eum, non pudefiet.

12 Non enim est distinctio vel Iudæi vel Græci. nam idem Dominus omnium, est diues in quosuis à quibus inuocatur.

13 || [8] Quisquis enim inuocauerit nomen Domini, seruabitur.

14 Quomodo igitur inuocabunt eum in quem non crediderint? [9] quomodo autem credent *ei* de quo non audierint? quomodo autem audient absque prædicante?

15 Quomodo autem prædicabunt nisi missi fuerint? sicut scriptum est, || Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona!

16 [10] Sed non [l] omnes auscultarunt Euangelio. Esaias enim dicit, || Domine, quis credidit sermoni nostro?

Esa.28.16.

6 Ea demùm est vera fides quæ non tantũ in cerebro, sed etiã in corde residet, quã externa etiam vita testamur, quæq; in Christum fertur vt vnicum seruatorem, qualem se in verbo patefecit.

Ioel.2.31. Esa.52.7, nahum.1.15. Esa.53.1, iohan.12.38.

7 Alterã partem nunc probat quam proposuerat versu 4. Christum videlicet quoscunque libuit nullo discrimine vocare: quod duplici testimonio confirmat. 8 Vera inuocatio est veræ fidei testimonium: vera autem fides veræ vocationis: vera autem vocatio veræ electionis. 9 Fides ea vera est quæ Deum quærit in verbo, & quidem prædicato, prout in Ecclesia constituit Dominus. 10 Vbi fides est, ibi est & verbum: at non contra, vbi verbum, ibi & fides: quòd multi repudient sermonem.

g Si planè sincerè atque apertè professus fueris, te vnum Iesum ducere tuum Dominum, & seruatorem. h Pater, qui dicitur excitasse Filium à mortuis, non vt excludatur Filij diuinitas, sed vt Patris consilium de nobis redimendis in Filij resurrectione spectetur, i Fidei tribuitur iustitia, atque adeò quum ore confessio sit fidei effectum, confessio autem via sit qua ad salutem peruenitur, consequitur fidei salutem quoque tribui. k Credere in Deum est assentiri Dei promissioni de salute per Christum, idq; non tantum in genere, sed quum ad nos illas promissiones pertinere scimus, vnde nascitur confidentia. l Hoc dicit propter Iudæos.

17 [11] Ergo fides ex auditu eſt: auditus autem [m] per verbum Dei.

18 [12] Sed (inquam *ego*) ánnon audierint? || Imò verò in omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terrarum, verba eorum.

19 [13] Sed (inquam *ego*) nunquid Iſraël non cognouit *Deum*? Primus Moſes dicit, || Ego ad æmulationem prouocabo vos [n] per gentem quæ non eſt gens: per gentem intelligentiæ expertem, ad iram vos prouocabo.

20 Eſaias autem [o] vtitur audacia, dicitque, || Inuentus ſum ab ijs qui me non quærebant, conſpicuus factus ſum ijs qui de me non interrogabant.

21 Aduerſus Iſraëlem autem dicit, || Toto die expandi manus meas ad populum rebellem & cõtradicentem.

Pſal.19.5.
Deut.32.21.
11 Concluſio ſuperioris gradationis, ex fide oportere ad vocationẽ aſcendere, ſicut ex vocatione ad electionis teſtimonium peruenitur.
Eſa.65.1.
Eſa.62.2.
12 Obiectio, Si vocatio electionis teſtimonium eſt, ánnon vocati ſunt Iudæi? Quidni (inquit Apoſtolus) hoc fatear, quum nulla ſit gens vocationis expers? nedum vt Iudæos vocatos fuiſſe negem. 13 Pergit quærere Iudæorum defenſor, Annon etiam Deum vocantem cognouerunt Iudæi? Eſaias (inquit Apoſtolus) hoc negat: & ſimul quod neglexerunt Iudæi, ad Gentes tranſlatum fuiſſe teſtatur. Sic autem docet Apoſtolus, externam illam vocationem vniuerſalem, cuius præco eſt ipſum mundi opificium, non ſufficere ad Dei notitiam: particularem autem ex Dei verbo per ſe inefficacem eſſe, ſed fide quidem apprehendi, ex Dei dono, incredulitate autem inutilem reddi, idque ſola hominum culpa, qui non poſſint ignorantiam prætexere.

m Ex Dei mandato. n Vocat gentem non gentem omnes profanos populos, ſicut viuere non dicuntur ſed mori, qui æterno ſupplicio ſunt addicti. o Impudẽter loquitur.

CAP. XI.

1 Ne Iudaorum reiectio ad oculi aſpectum limitetur, 4 deceptum olim Eliam fuiſſe ait, 16 & quum radicem ſanctam habeant, 23 plures quoque ex ys fore ſanctos. 18 24 Gentes verò admonet humilitatis: 33 & exclamat profunda Dei eſſe iudicia.

1 Num

CAP. VI.

1 NVm [1] igitur (in quam ego) abiecit Deus populum suum? Absit. [2] nam & ego Israëlita sum, ex semine Abrahæ, tribus Beniamin.

2 [3] Non abiecit Deus populum suum quem [a] præcognouit. [4] An nescitis de Elia quid dicat Scriptura? quomodo colloquatur *cum* Deo, dicens aduersus Israëlem,

3 ‖ Domine, Prophetas tuos occiderunt: & altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam.

4 Sed quid dicit ei diuinum responsum? ‖ Feci [b] vt remanserint mihi septem millia virorum qui non flexerunt genu *imagini* [c] Baal.

5 *Ita* igitur & hoc tempore reseruatio [d] secundum electionem gratuitam facta est.

6 [5] Quòd si per gratiam, [e] non iam ex operibus: alioquin gratia iam nõ est gratia. Sin ex operi-

1. Reg. 19. 10.

1 Iam ostendit Apostolus quomodo sit alijs applicanda hæc doctrina, permanens in proposita hypothesi. Itaque docet Iudæorũ singulos nõ esse reiectos, ac proinde nõ temerè de singularibus personis pronuntiandũ esse, sint nécne ex electorum numero.

1. Reg. 19. 18.

2 Prima probatio, Sum Iudæus, & tamen electus. De nostra ipsorum igitur electione statuere certò possumus, ac debemus, vt prius dictum est: de aliena verò non ita certò, sed nostra efficere debet vt de alijs bene speremus. 3 Secunda probatio, Quia Deus sibi constat in suo fœdere, etiamsi sint homines perfidi: Sic ergo quum dixerit Dominus se fore Deum suorum in mille generationes, cauendum ne ob aliquorũ perfidiam, totam sobolem reiectam putemus, sed potius ob Dei fœdus de singulis Ecclesiæ membris bene speremus. 4 Tertia probatio à responso quod datum est Eliæ, tunc quoque quum nullus electus palàm in mundo appareret, Deum tamen suos electos, & quidem non paucos, nosse. Hinc autem etiam illud efficitur, non temerè de quoquam vt reprobo pronuntiandum, quum eò etiam interdum redigatur Ecclesia, vt velut extincta oculatissimis etiam pastoribus videatur. 5 Etiamsi non omnes electi sint, tamen qui electi sunt, gratis se electos esse meminerint: qui verò gratiam pertinaciter repudiant, sibijpsis hoc imputẽt.

a Quem ab æterno electum amplexus est. b Loquitur de reliquijs ab æterno electis, non autem in futuro eligendis: non enim electi sunt, quia idololatra non fuissent, sed ideò idololatra non fuerunt, quia electi erant. c Baal patronum significat, vel eum in cuius aliquis est potestate, quo nomine afficiunt idololatra hodie sua idola qua vocant patrones suos & nostras dominas. d Ad verb. secundum electionem gratia, non qua homines gratiam elegerunt, sed qua Deus ex gratia elegit. e Hoc versiculo corruit Iustitiariorum omnis de omni genere operum doctrina, qua docent opera causam esse iustitiæ, aut causæ partem.

bus, iam non est gratia: alioquin opus iam non est opus.

7 Quid igitur? Quod requirit Israel, hoc non est assequutus: sed electi assequuti sunt, reliqui verò [f] occalluerunt,

8 ([6] Sicut scriptum est, || Dedit eis Deus Spiritum [g] soporis: [h] oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vsque ad hodiernum diem.

9 Et Dauid dicit, || [i] Fiat ipsis mensa eorum pro laqueo, & tendicula, & offendiculo, & talione.

10 Obtenebrentur oculi eorũ, vt non cernant & tergum ipsorum semper incurua.

11 [7] *Num* igitur, inquam *ego*, ideo impegerunt vt concíderent? Absit. sed per eorum ruinam salus *obtigit* Gẽtibus, vt eos ad æmulationẽ prouocaret.

12 Quòd si eorum ruina est [k] opulentia mundi, & diminutio eorum opulentia Gentium: quãto magis [l] plenitudo ipsorum?

13 [8] Nam (quod vobis dico Gentibus, quatenus ego quidem sum Apostolus Gentium) ministerium meum [m] illustro:

Esa.29.10. & 6.9. matth.13.14, iohan.12.40, act.28.26.

Psal.69.23.

6 Non tamen accidit hæc indouratio nisi interueniente iusto Dei decreto ac iudicio, sed absque culpa, quum ingratos sic puniat omni sensu eis adẽpto, & duplicatis eorũ tenebris vt oblata Dei beneficia cedant iusto eorum exitio.

7 Istam gentis Iudæorum reiectionẽ Dominus subordinauit, vt occasionem Vocationi Gentium præberet: & hanc rursus vocationem Gentium conuerteret in occasionem restitutionis Iudæorum, vt videlicet accensi Gentium æmulatione, tandem & ipsi Euangelium amplectantur. Hinc autem discendum est non minus subseruire Dei gloriæ seueritatem ipsius quàm misericordiam, atque adeò, per ipsam seueritatem Deum sibi ad misericordiam aditum inuenire: vt temerè non debeamus de quoquam desperare, nec alijs insultare, sed eos potius ad sanctam æmulationem prouocare, vt Deus in illis quoque glorificetur. 8 Testatur se suo exemplo cæteris hac in re præire.

f Vide Marc.3.5. g Altissimum veternum, quod omnem sensum adimat. h Oculos ad non videndum, id est, ad videndum ineptos. i Sicut infœlices aues eo ipso illiciuntur ad mortem, vnde vitam petunt, sic Iudæi in mortem cedevet illud vnum ex quo vitam captabant, nimirum lex Dei, cuius præpostero zelo Euangelium repudiabant. k Opulentia nomine intelligit Euangelij cognitionem in vitam æternam, Mundi autem, Gentes vniuersas per totum orbem dispersas. l Iudæorum, nempe quum tota gens in communi ad Christum accedet. m Insigne & illustre reddo.

14 Vt

14 *Vt experiar* ſiquo modo ad æmulationem prouocem conſanguineos meos, & ſeruem aliquos ex ipſis.

15 Nam ſi abiectio eorum, eſt reconciliatio mundi, quæ *erit* aſſumptio, [n] niſi vita ex mortuis?

16 [o] Quòd ſi [p] primitiæ ſanctæ, *ſancta* etiã maſſa: &, ſi [p] radix ſancta *eſt*, etiam rami.

17 ‖ [10] Quòd ſi nonnulli rami defracti ſunt, tu verò quum eſſes oleaſter, inſitus es [q] pro ipſis, & [r] particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es,

18 [r] *Ne* gloriare aduerſus ramos. quòd ſi gloriaris, non tu radicem portas, ſed radix te.

19 Dices igitur, Defracti ſunt rami vt ego inſererer.

20 Rectè: per infidelitatem defracti ſunt, tu verò per fidem ſtas. ne effertor animo, [t] ſed time.

21 Nam ſi Deus [u] naturalibus ramis non pepercit, *vide* ne tibi quoque non parcat.

Ierem. 11. 16.

9 Iudæorum gens in genere ipſo & eius radice, id eſt, Abrahamo, conſiderata, ſancta eſt, & etiam ſi plerique eius rami ſunt exciſi. Itaque in iudicandis fratribus, non hærendum in eorum indignitate, vt ſemel eos omnes ab

dicatos eſſe cenſeamus: ſed conſideranda fœderis radix, & retrò potius ad eorum maiores fideles progrediendum, vt in illorum poſteris aliquibus (quod & ipſi in nobis experimur) benedictionem fœderis ſciamus reſidere. 10 Nulla cauſa eſt cur Gentes miſericordiam conſequutæ Iudæis gratiæ contemptoribus inſultent, quum ipſis Iudæorum maioribus ſint inſitæ. Videant potius ne quod in Indæis meritò condemnauit Dominus, in ipſis quoque inueniatur. Eſt autem hinc quoque generalis doctrina elicienda, nobis eſſe ſtudendum Dei gloriæ etiam proximorum reſpectu, nedum vt de eo quod alijs ſingulari quadam gratia prælati ſimus, gloriemur.

n Futurum erit, vt cùm Iudæi ad Euangelium acceſſerint, mundus quaſi reuiuiſcat. o Alludit ad illorum panum primitias, quorum oblatione tota frugum maſſa ſanctificabatur, quibus in reliquum annum poterant bona cum conſcientia vti. p Abraham. q In ramorum defractorum loco. r Contra communem agriculturæ rationem accidit, vt ſtolonis ſterilis ſuccus mutetur arboris generoſæ ſucco. ſ Gloriari quidem licet in Domino, ſed non ita vt deſpiciamus Iudæos, quos potius decet ad præclaram illam æmulationem prouocare. t Modeſtè ac ſolicitè Deum reuerere.

u Naturales vocat, non quibus à natura ineſſet vlla ſanctitas, ſed qui ex ijs erant nati, quos Dominus gratuito fœdere à reliquis Gentibus ſibi ſegregarat.

22 [11] Vide igitur [x] benignitatem ac seueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem: in te verò benignitatem, si permanseris [y] in benignitate: alioquin & tu excideris.

23 [12] Sed & illi, si non permanserint in infidelitate, inserentur: potest enim Deus rursum eos inserere.

24 Etenim si tu ex [z] naturali exectus es oleastro, & præter naturam insitus es in [a] veram oleam: quanto magis ij qui naturales sunt, inserentur propriæ oleæ?

25 [13] Velim enim vos non ignorare, fratres, mysterium hoc, (vt ne sitis [b] apud vosmetipsos arrogantes) obdurationem *istam quæ* est ex parte, Israeli euenisse [c] tantisper dum plenitudo Gentium [d] introierit.

26 Et ita totus Israel seruabitur: || sicut scriptum est, Veniet ex Sion ille Liberator, & auertet impietates à Iacob.

27 Et hoc illis à me fœdus, || Quum abstulero peccata ipsorum.

Esa. 50. 20. Esa. 27. 9.

11 Quum res ipsa ostendat hæreditariam non esse electionem (quantis quominus perpetua sit Dei benedictio, culpa sit in hominibus non in Deo) videndum etiam atque etiam ne quod in alijs culpamus, in nobis inueniatur. Nam firma quidem est electio, sed verè electi & insiti, non superbiunt in sese, vel cum aliorum contemptu: sed cum Dei reuerentia & amore proximi, ad metam sibi propositam currunt. 12 Multi ad tempus tunc excisi, id est, extra radicem, qui suo tempore inseruntur: multi quoque aliquatenus & in speciem insiti, qui tamen sua culpa postea exciduntur, & penitus abijciuntur: quod præsertim in nationibus ac populis considerandum est, vt in Gentibus & Iudæis. 13 Iudæorum excæcatio nec ita est vniuersalis, vt nullos in ea gente electos habeat Dominus, nec perpetua est futura, siquidem tempus erit quo & ipsi (sicut prædixerunt Prophetę) efficaciter amplectantur, quod nunc adeò pertinaciter, magna ex parte, repudiant.

x Facilem ac leuem animum. y In ea conditione, ad quam benignitas Dei te euexit: notandum autem hic non agi de electione singulorum, quæ firma semper est, sed gentis vniuersæ. z Naturam intellige, non qualis creata fuit, sed vt est in Adamo corrupta, & ab eo in posteros deriuata. a In Iudæorum gentem, quam mera gratia Deus sanctificarat: loquitur autem de tota gente, non de singulis. b Ne intus insolescatis. c Donec, refertur enim ad tempus. d In Ecclesiam.

28 [13] Itaque [e] quod ad Euangelium attinet, *sunt* inimici propter vos: [f] quod ad electionem autem, diliguntur propter Patres.

29 [14] Nam dona & vocatio Dei eiusmodi sunt vt eorum ipsum pœnitere non possit.

30 [15] Sicut enim & vos quondam non paruistis Deo, nunc autem estis misericordiam consequuti per istorum contumaciam:

31 Sic & isti nunc non paruerunt vt per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequantur.

32 Conclusit enim Deus [g] omnes in contumacia, vt omnium miseretur.

33 [16] O profundas diuitias tum sapientiæ tum cognitionis Dei! quàm inscrutabilia sunt [h] eius iudicia, & eius [i] viæ imperuestigabiles!

34 ‖ [17] Quis enim cognouit mentem Domini? aut quis ei fuit à consilio?

13 Iterum, vt Iudæos & Gentes in vnum veluti corp⁹ in Christo coniungat, ac præsertim doceat quod sit Gentium in Iudæos officium, inculcat non penitus & sine certa spe abiectam esse Iudæorum gentem. *Esa. 49. 23, Iob. 21. 5, 1. Cor. 1. 26.*

14 Probatio, quia fœdus de vita æterna cum illa gente sancitum, non potest esse irritum.

15 Altera probatio, Quia quanuis indurati meritò puniantur, tamen non propriè eius gentis odio accidit ista Iudæorum peruicacia, sed vt veluti locus introducendis in Ecclesiam Gentibus pateret, & Iudæi postea misericordiæ Gentibus factæ æmulatione accensi, fierent & ipsi eiusdem beneficij participes, ac ita constaret & Gentes & Iudæos sola Dei gratia seruari; quod non ita esset manifestum, si vel omnes simul in Ecclesiam introduxisset Deus, vel Iudæorum gentem absque ista velut interruptione seruasset.

16 Exclamat Apostolus, ista verè admirabili Dei sapientia perculsus, quam etiam docet esse religiosè adorandam, non autem curiosè & profanè scrutandam vltra reuelationis metas.

17 Sacrilegam hominum audaciam triplici freno coërcet: primùm quòd Deus sit sapientissimus, ac proinde absurdissimum sit ac planè impium, ex nostra stultitia eum metiri. Deinde quod nulli sit debitor, ac proinde nemo de iniuria sibi facta quæri possit. Tertiò, quòd eius gloriæ causa omnia sint condita, ideoque omnia sint ad gloriam eius à nobis referenda, nedum vt cum eo fas sit nobis contendere.

e Quatenus Euangelium non admittunt. f Quatenus Deus respicit non quid mereantur, sed quid Deus Abrahamo promiserit. g Tum Iudæos, tum Gentes. h Ratio quam tenet in rebus vniuersis & singulis administrandis. i Consiliorum & factorum ipsius rationes.

35 Aut quis [h] prior dedit ei, & reddetur ei?
36 Nam ex eo, & per eum, & [i] in ipsum sunt omnia. Ipsi sit gloria in secula, Amen.

h Exertitur hoc dicto præsidentia operum doctrina, & omnis meriti. i Sub. Deum, ad cuius gloriam omnia referuntur, nec tantum res creatæ, sed in primis nouæ ipsius opera qua in electis suis edit.

CAP. XII.

Paranetica tradit. 2 ad cultum Dei gratum. 9 ad dilectionem non simulatam, 14 20 etiam inimicorum.

CAP. XII.
Ephes. 5. 17. 1. Thess. 4. 1. 1. Cor. 12. 11. 1. Ephes. 4. 7.

1 [1] [2] PRecor igitur vos, fratres, per miserationes Dei, vt [b] sistatis [c] corpora vestra [d] hostiam viuam, sanctam, acceptam Deo, [e] rationalem illum cultum vestrum:

1 Quarta pars epistolæ, quæ absolutis Christianæ doctrinæ, capitibus, versatur in vitæ Christianæ præceptis explicandis. Primo autem loco generalia & fundamentalia præcepta tradit, quorum hoc est præcipuum vt vnusquisque sese totum spirituali Dei cultui consecret, ac veluti sacrificet, gratia Dei fretus.

2 [2] Et ne configuremini seculo isti, sed transformemini per renouationem [f] mentis vestræ, ad hoc ‖ vt probetis quæ sit voluntas Dei, bona illa, accepta, ac perfecta.

2 Secundum præceptum est, ne pro vitæ regula, reliquorum hominum opiniones aut mores sumamus, sed huic seculo penitus renuntiantes, Dei nostri voluntatem, sicut est nobis in verbo ipsius patefacta, nobis pro scopo proponamus.

3 [3] Enimuero per gratiam quæ mihi data est, [g] edico cuiuis versanti inter vos, [h] ne sapiat supra quàm oportet sapere: sed sapiat [i] ad sobrietatem, ‖ prout cuique Deus partitus est mensuram [k] fidei:

3 Tertio loco, monet etiam atque etiam, vt quisque & intra suæ vocationis limites permaneat, & pro gratiæ suæ modulo sapiat.

a Hac præfatione indicat finem vltimum humanarum actionum esse Dei gloriam. b Olim hostia sistebatur ad altare, hodie altare est vbique. c Vos ipsos, Synedoche, olim aliena, nunc nostra offerenda. d Olim mortuum, nunc hostias Spiritus vita praditas. e Spiritualem. f Nullus itaque locus huic rationi, quam Reginam tanquam in arce locat Philosophia, nec libero hominis arbitrio, quale fingunt Sophistæ, si mens ipsa renouanda est, Vide Ephes. 1. 18, & 2. 3. & 4. 17, & Colass. 1. 21. g Præcipio. h Ne sibi immodicè placeat, vt ij solent qui sibi videntur plus sapere, quàm reuera sapiant. i Sobrietas erit, si non nobis arrogamus quod non habemus, & si non de eo quod accepimus, gloriemur. k Fidem appellat cognitionem Dei in Christo, cum donis quæ manant in fideles per Spiritum sanctum.

4 Quem-

4 [4] Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, membra verò omnia eandem non habent actionem:

5 Ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto, ſingulatim autem, alij aliorum membra.

6 ‖[5] Habentes autem diuerſa dona pro gratia quæ nobis data eſt, ſiue prophetiam, *prophetemus* pro [l] proportione fidei.

7 Siue miniſterium, *verſemur* in miniſtrando: tum [m] is qui docet, in docendo:

8 Tum [n] qui exhortatur, in exhortatione, ‖ [o] qui diſtribuit, cum ſimplicitate: [p] qui præeſt, cum diligentia: [q] qui miſeretur, cum hilaritate.

9 [6] Dilectio *eſto* minimè ſimulata. *Eſtote* ‖ abhorrentes à malo, agglutinati bono.

10 ‖ Fraterna charitate alij ad alios amandos propenſi. Honore alij alijs præeuntes.

11 ‖ Studio minimè pigri. Spiritu feruentes.

1. Pet. 4. 10. Matth. 6. 2, 2. cor. 9. 7. Amos. 5. 15. Epheſ. 4. 2, 1. pet. 2. 17. 1. Pet. 5. 8.

4 Ratio huius præceptionis eſt duplex: vnà, quoniam Deus non commiſit quęuis quibuſuis agenda, ac proinde præpoſterè agit, & non modò inutiliter, ſed etiam cum aliorum incommodo ſe & alios fatigat, qui vocationis fines præterit: altera, quod iſta vocationum & donorum diuerſitas & imparitas, in noſtrum commodum cedit, quum idcirco inſtituta ſit vt alij alijs obſtringantur: vnde conſequitur, neminem hoc ægrè ferre debere, quum priuatorum cuiuſque donorum communis ſit vſus.

5 Quod in genere dixerat, peculiariter ſacris muneribus applicat, in quibus periculoſius peccatur. Ea verò diſtribuit in duo genera, Prophetarum videlicet & Diaconorum: & rurſus Prophetas in Doctores & in Paſtores diuidit. Diaconos autem triplices facit, nempè ærarij Eccleſiaſtici, veluti quæſtores, quos propriè vocant Diaconos: diſciplinæ moderatores, qui & Seniores ſiue Presbyteri vocantur: & propius curandis ipſis pauperibus ſeruientes, cuiuſmodi erat viduarum collegium.

6 Iam ad ſecundæ Tabulæ officia accedens, ex charitate velut omnium eorũ fonte illa deriuat. Charitatem autem Chriſtianam definit ſinceritate, malarum rerum odio, bonarum autẽ ſtudio, eoque propenſo, & colendi proximi auido, cuius denique vltimus finis ſit Dei gloria.

l Vt quiſque teneat reuelationis ſuæ modum. m Qui Scripturæ interpretationi tantum vacat. n Qus alibi Paſtor dicitur. o Sub eleemoſynas diſtribuat bona fide, & ſine perſonarum reſpectu. p Eccleſiæ ſenior. q Qui curandis pauperibus vacant, hilares ſint, ne mœrorem mœrori addant.

r Domino seruientes.

Luc.18.1, 1.cor.16.1. Heb.13.2, 1.pet.4.13. Mat.5.44. Prou.3.7, esa.5.11. Pro.20.22, matt.5.39, 2.cor.8.21, 1.pet.3.9. Heb.12.14. Eccl.2.18, matt.5.39. Deut.32.35, hebr.10.30. Prou.25.22.

12 7Spe gaudẽtes. In afflictione tolerantes. ‖ In oratione perdurantes.

13 ‖ [s] Vsibus sanctorum [t] communicantes, hospitalitatem sectantes.

14 ‖ [u] Benedicite ijs qui vos insectantur: benedicite, *inquam*, & ne imprecamini.

15 Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.

16 Eodem animo inter vos mutuò affecti. ‖ Non elatè *de vobisipsis* sentientes, sed [x] humilibus obsecundantes. Ne [y] estote prudentes apud vosmetipsos.

17 ‖ Nemini malum pro malo vicissim reddentes. Procurantes honesta coram omnibus hominibus.

18 ‖ Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus in pace viuentes:

19 ‖ Non vosmetipsos vlciscentes, dilecti: sed date locum iræ. scriptum est enim, ‖ Mihi est vltio; ego rependam, dicit Dominus.

20 ‖ Itaque si esurit inimicus tuus, ciba eum: si sitit, da ei potum. hoc enim si feceris, [z] carbones ignis coaceruabis in caput eius.

21 Ne vincitor ab eo quod malum est, sed vince bonitate malitiam.

7 Commemorat alias virtutes varias cum suis effectis coniunctas, nempe spem, æquanimitatem, patientiam, iugem inuocationem, liberalitatem in sanctos, hospitalitatem, moderationem animi in iuuandis etiam inimicis, sympathiam tum in prosperis tum in aduersis rebus, modestiam, honestatis & concordiæ, quoad eius fieri potest cum quibusuis colendæ, ardentissimum studium, quòd nullis etiam cuiusquam iniurijs extingui possit.

r *Recte hæc clausula addita, qua distinguit officia Christiana, ab officijs Philosophicis.* s *Non autem delitys & superuacaneis officijs, ac vsibus.*

t *Vera charitatis norma, quum aliorum incommodis, non minus quàm nostris afficimur, & ita affecti proximum pro viribus iuuamus.* u *Bene precamini.*

x *Nihil aquè scindit concordiam atque ambitio, quum quispiam humilia fastidit, sublimia ambitione sectatur.* y *Ne prudentia opinione turgeatis.*

z *Sic Solomon æniqmaticè iram Dei alicui imminentem depingit.*

CAP.

CAP. XIII.

1 Vult vt ſubdamur Magiſtratibus: 8 proximos diligamus: 11 viuamus iuſtè: 14 & Chriſtum induamus.

1 OMnis || [1 a] anima [2] poteſtatibus ſupereminentibus ſubiecta eſto. [3] non enim eſt poteſtas niſi à Deo: & quæ ſunt poteſtates, ſunt à Deo [b] ordinatæ.

2 Itaque quiſquis *ſe* opponit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit: qui autem reſiſtunt, ipſi ſibi condemnationem auferent.

3 [4] Nam magiſtratus non ſunt terrori bonis operibus, ſed malis. [5] Vis autem non metuere poteſtatem? quod bonum eſt facito, & laudem ab ipſa obtinebis.

4 Dei enim miniſter eſt tuo bono. [6] Quòd ſi feceris quod malum eſt, metue: non enim temerè gladium geſtat. nam Dei miniſter eſt, [c] vltor ad iram ei qui quod malum eſt fecerit.

5 [7] Quapropter neceſſe eſt ſubijci, non ſolùm propter iram, [d] ſed etiam propter conſcientiam.

CAP. XIII. *Sapien. 6. 1, tit. 3. 1, 1. pet. 2. 13.*

1 Iam ſeorſim oſtendit quid ſubiecti debeant ſuis magiſtratibus, obedientiam videlicet: à qua declarat neminẽ eſſe liberum, & ita quidem vt non tantùm ipſi ſummo magiſtratui, ſed etiam infimis quibuſuis magiſtratus poteſtate fungentibus debeatur.

2 Argumentum ab ipſa rei natura. Quorſum enim in ſuperiore gradu ſunt collocati, niſi vt inferiores eis ſubijciantur? 3 Aliud maximi ponderis argumentum, Quoniam huius ordinis author eſt Deus, vt qui ſunt rebelles, ſciant ſeſe cum Deo ipſo bellum gerere: vnde fieri non poteſt quin maximas calamitates ſibi accerſant. 4 Tertium argumentum ab vtiliſſimo fine, Quòd hac ratione Deus bonos conſeruet, malos coerceat: qua ſententia ipſi quoque magiſtratus admonentur quid ſubiectis debeant. 5 Optima ratio ferendi iugi iſtius non modò ſine moleſtia, ſed etiam maximo cum fructu. 6 Deus gladio etiam vltore magiſtratum armauit. 7 Concluſio, Parendum eſſe magiſtratui, non modò pœnæ metu, ſed multò magis quia etiamſi magiſtratus in conſcientiam ius non habet, tamen quum Dei ſit miniſter, bona conſcientia ei reſiſti non poteſt.

a Etiamſi Apoſtolus, etiamſi Euangeliſta, etiamſi Propheta. Chryſoſtom. Papa itaque tyrannis in omnia regna euertitur. b Diſtributa, alia enim ſunt maiores, alia minores. c Per quem Deus vlciſcitur malos.

d Vſque ad aras: nam iniqua præcipienti, reſpondendum eſt illud Petri, Præſtò Deo obedire quàm hominibus:

6 [8] Propter hoc enim etiam tributa ſoluitis: ſiquidem miniſtri Dei ſunt in hoc ipſum incumbentes.

7 || Reddite igitur omnibus quod debetis: cui tributum *debetur*, tributum: cui vectigal, vectigal: cui [e] timorem, timorem: cui [f] honorem, honorem.

8 [9] Nemini quicquam debete, niſi *hoc* vt alij alios diligatis. [10] nam qui diligit alterum, [g] Legem impleuit.

9 Siquidem illud, || Non mœchaberis, Non occides, Non furaberis, Non falſum teſtimonium dices, Non concupiſces, & ſiquod aliud *eſt* mandatum, in hoc ſermone [h] ſummatim comprehenditur, nempe || Diliges proximum tuum ſicut teipſum.

10 Charitas proximum non afficit malo. Itaque || expletio Legis, eſt charitas.

11 [11] Idque, perſpecta opportunitate, quòd *videlicet* tẽpeſtiuum iam *ſit* nos à ſomno expergiſci. Nunc enim propius nos eſt ſalus quàm quum credidimus.

12 Nox proceſſit, [i] dies autẽ propinquat. Abijciamus igitur [k] opera tenebrarum, & induamur

8 Enumerat præcipua in quibus poſita eſt ſubiectorũ obedientia. *Mat. 22. 17. Exod. 20. 14, deut. 5. 18, Leuit. 19. 18, mat. 22. 39, marc. 12. 31, galat. 5. 14, iac. 2. 8. 1. Tim. 1. 1.*

9 Oſtendit quomodo futurum ſit vt quã pauciſſima iudicia exerceãtur, nẽpe ſi vitã ita inſtituamus, vt nemo quicquam meritò poſſit à nobis flagitare, præter id vnũ quod ex charitatis lege alij alijs perpetua quadam obligatione debemus.

10 Commendat charitatem vt Legis epitomen.

11 Amplificatio à circunſtantia temporis, quod & ipſum nos per ſe officij admoneat, quum tenebris ignorantiæ & prauarum cupiditatum, diuinæ veritatis cognitione depulſis, ſuperſit vt vitam ad certam illam omnis iuſtitiæ & honeſtatis normam, virtute Spiritus Chriſti freti, exigamus.

e Obedientiam, eámque ex animo proficiſcentem. f Reuerentiam, quam magiſtratui habere par eſt. g Non vnicum aliquod præceptum obijt, ſed in genere præſtitit quod Lex iubet. h Tota ſiquidem Lex nihil aliud quam amorem Dei & proximi præcipit. Sed quum Paulus hoc loco de mutuis hominum officijs diſſerat, Legis vocabulum reſtringendum eſt ad ſecundam tabulam. i Alibi dicimur in luce verſari, ſed ita vt nondum apparuerit quod ſumus, adhuc enim videmus vt in crepuſculo. k Eam vitam, quam agunt qui lucem fugiunt.

habitu

habitu qui luci conueniat.

13 Vt interdiu, compositè ambulemus: ‖ non *in* comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruijs, non lite & inuidia: *Luc.21.34.*

14 ‖ Sed [l] induimini Domino Iesu Christo, & carnis curam ne habete, ad *explendas* cupiditates. *Galat.5.16, 1.pet.2.11.*

l Indui Christo, est in possessionem Christi mitti, ita vt ille sit in nobis, & nos in illo.

CAP. XIIII.

1 Commendat eos qui fide sunt infirma, 15 ne vitio nostro scandalizentur. 10 Et illis à diuerso imperat vt non temerè firmiores iudicent: 19 vt intra aedificationis 20 & charitatis terminos, 22 Christiana libertas consistat.

1 EVm [1] verò qui fide est infirmus, [2] assumite; non *tamen* [b] ad certamina disputationum.

2 [2] Alius quidem [c] credit vescendum esse quibusuis: alius autem *fide* infirmus edit olera.

3 [3] Qui edit, non edétem ne pro nihilo habeto: & qui non edit, edentem ne condemnato. [4] Deus enim eum assumpsit.

CAP. XIIII.

1 Iam tractat quomodo in rebus mediis nos gerere deceat cum fratribus, non malitia, nec damnanda superstitione, sed beneficij Christi ignorantia, in earum rerum vsu peccantibus. Docet autem, eos leniter & patienter erudiendos, & ita quidem vt eorum ignorantiæ in eiusmodi quidem rebus accommodare nos oporteat, ex charitatis lege. 2 Proponit pro exemplo, discrimen ciborum, quod nonnulli vt in Lege præscriptum (quam abrogatam esse nesciebant) penitùs obseruandum putabant, quum è contrario qui in Euangelij cognitione profecerant, abolitam esse istam Legis pædagogiam rectè censerent. 3 In huiusmodi facto, inquit Apostolus, neque qui libertatem suam norunt, fratrem ignorantem arroganter despiciant, neque indocti morosè condemnent quod non intelligunt. 4 Prima ratio, quia quum & qui edit & qui non edit, sit nihilominus Christi membrum, nec contemni qui non edit, nec condemnari qui edit, meritò potest. Explicatur autem antecedens versu sexto.

a Ne media & indifferentis rei causa defugiatis eius consortium, sed eum adiungite vobis. b Vt variis & incertis disputationibus discedat incertior quàm venerit, aut perturbata conscientia resiliat.

c Nouit ex fide.

Iac.4.12.

4 ‖[5] Tu quis es qui condemnas alienum famulum? proprio domino ſtat aut cadit. ſtabilietur autem: poteſt enim Deus eum ſtabilire.

5 Alia ratio à ſuperiore dependens, cur rudes à peritioribus non debeant, vt extra ſpē ſalutis poſiti, damnari. Quia, inquit Apoſtolus, qui hodie rudis eſt

5 [6] Alius quidem æſtimat diem præ die, alius autem *peræquè* æſtimat quemuis diem.[7a] Vnuſquiſque in animo ſuo plenè certus eſto.

6 [8] Qui [e] curat diem, [f] Domino curat: & qui non curat diem, Domino non curat. [g] Qui edit, Domino edit: [9] gratias enim agit Deo. & [h] qui non

cras poteſt pleniore cognitione donari, vt & ipſe firmus conſiſtat. Itaque Dei eſt non hominis ſententiam illam dānatoriam ferre. 6 Aliud exemplum legalis diſcriminis dierum. 7 Opponit iſti contemptui & præcipitibus iudicijs aſſiduum proficiendi ſtudium, vt firmis de ſua libertate bene conſtet, quænam ſit videlicet, & cuiuſmodi vſus: & viciſſim infirmi quotidie proficiant: ne vel illi abutantur Dei dono, vel iſti in ſua infirmitate ſibi placeant. 8 Ratio petita ab ipſa rerum mediarum natura, quas bona conſcientia & facere poſſit aliquis, & aliquis rurſus non facere. Quum enim & dierum & ciborum diſcrimen à Deo ſtatutum eſſet, qui Legis abrogationem nondum intelligebant, & tamen alioqui Chriſtum vt Seruatorem agnoſcebant, quomodo potuiſſent bona conſcientia negligere quod à Deo præceptum ſciebant? Contra verò, qui Chriſti beneficium hac etiam in parte norant, bona conſcientia nec dies nec cibos curabant. Itaque (dicet Apoſtolus verſ. 10.) Firmi infirmos ob res iſtas ne damnate, quum infirmi fratres nihilominus ſint fratres. Iam verò ſiquis hanc doctrinam ad noſtra hæc tempora trahere velit, ſciat de rebus medijs agi, & quidem eiuſmodi, vt qui eas non arbitrantur medias, fundamentum haberent in Lege, & ſimplici ignorantia, non autem malitioſa (illis enim ne ad tempus quidem ceſſit Apoſtolus) nec ſuperſtitione, ſed religioſo Dei metu hallucinarentur. 9 Ita ſignificat Apoſtolus ſeſe de fidelibus tum infirmis tum firmis agere. Quid ſi verò cum infidelibus nobis ſit negotium? nempe hîc nobis cauenda ſunt duo, ſicut in epiſt. ad Corin. explicatur: vnum, ne ſuperſtitiones eorum inter res medias numeremus, vt qui in idoleo accumbebant: alterum, ne tum quoque quum res eſt media (vt idolothytum in macello emere, & domi aut in priuato conuiuio edere) fratrum infirmorum conſcientiam vulneremus.

d Vnuſquiſque apud ſe .i. in conſcientia ſua dicere poſſit, ſe noſſe ac ſibi perſuaſum eſſe per Dominum Ieſum, nihil eſſe per ſe impurum. illa autem perſuaſio inniti debet verbo Dei. e Peculiari quadam ratione obſeruat. f Domini eſt iudicium recténe faciat an ſecus: Itaque cur non potius laboratis de eo, vt quiſque ſe Deo approbet, quàm vt aliena curetis? g Qui nullum facit ciborum diſcrimen. h Qui cibos non attingit, quos immundos putat ex Lege.

edit,

edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.

7 [10] Nullus enim noſtrûm [i] ſibijpſi viuit, & nullus ſibijpſi moritur.

8 Nam ſiue viuimus, Domino viuimus: ſiue morimur, Domino morimur. Siue igitur viuamus, ſiue moriamur, Domini ſumus.

9 Ad hoc enim Chriſtus & mortuus eſt & reſurrexit, & reuixit: vt & mortuis ac viuentibus dominetur.

10 ‖ [11] Tu verò cur condemnas fratrem tuum? aut etiam tu, cur pro nihilo habes fratrem tuum? Omnes enim ſiſtemur apud tribunal Chriſti.

11 Scriptum eſt enim, ‖ [k] Viuo ego, dicit Dominus: quoniam mihi *ſeſe* flectet omne genu, & omnis lingua [l] confitebitur Deo.

12 Nempe ergò vnuſquiſque noſtrûm de ſeipſo rationem reddet Deo.

13 [12] Ne amplius igitur alius de alio iudicemus: [m] ſed hîc potius adhibete iudicium: vt ne offendiculum ponatis fratri, aut ſcandalum.

10 Non hęrendum, inquit, in ipſo cibo, ſed in vſu cibi, vt demùm verè poſſit reprehendi qui ſic viuit, vt in Deum non reſpiciat. Illi enim & vita & mors noſtra conſecrata eſt, & idcirco mortuus eſt propriè Chriſtus, non autem ſimpliciter, vt veſcamur aut non veſcamur hoc vel illo cibo. *2. Cor. 1. 10. Eſa. 45. 23, philip. 2. 10.*

11 Concluſio, relinquendum eſſe ius ſuum Domino, ac proinde in rebus quæ, prout conſcientia affecta eſt, vel bonæ vel malæ ſunt, non eſſe infirmos fratres à firmis deſpiciendos, nedum damnandos. Non valeret autem æquè hæc conſequutio in altero membro, nempè ne infirmi firmos iudicent: quoniam infirmis non eſt perſpectum, eos qui diem non curant, & edunt, Domino nõ curare, & Domino edere, ſicut firmis notum eſſe poteſt infirmos eos qui diem curant & non veſcuntur, Domino diem curare, & Domino non veſci. 12 Vbi quid non faciendum ſit concluſit, quid faciendum ſit oſtendit: nempe cauendum ne fratrem nondum firmum, prępoſtero vſu libertatis noſtræ prorſus euertamus.

i Se vnum reſpicit, quòd Hebrai dicunt, Benefacit anima ſua.

k Iuſiurandi formula, Deo peculiaris, qui vnus verè ſua vi ac poteſtate exiſtat.

l Me agnoſcet pro Deo. *m Obliquè malignos iſtos cenſores perſtringit, qui huc conferunt totum ſuum acumen, vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita, quum potius omne rationis iudicium huc conferre oporterit, ne ſuo neglectu fratres ſuos vel precipitent, vel in aliquod offendiculum impellant.*

1.Cor.8.11.

13 Occupatio, verum quidem esse, abrogatam esse illā pædagogiam Legis beneficio Christi, ijs qui hoc norūt, sed nihilominus oportere in huius libertatis vsu considerare quid expediat, vt fratri infirmo consulatur, quum idcirco non amittatur libertas.

Tit.1.15.

1.Cor.8.13.

14 A comparatis, Crudelis est animi pluris facere escam, quàm fratris salutē.

14 [13] Noui, & persuasum habeo per [n] Dominum Iesum, nihil esse [o] impurum [p] per se: sed ei qui existimat aliquid esse impurum, *id* ei impurum *esse*.

15 Verùm si propter escam frater tuus tristitia afficitur, non iam secundum charitatem ambulas. ‖ [14] Ne esca tua illum perdito pro [15] quo Christus mortuus est.

16 [16] Ne vestrum igitur bonum [q] blasphemator.

17 [17] Non enim est regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium per Spiritum sanctum.

18 Nam qui [r] per hæc seruit Christo, gratus est Deo, & probatus hominibus.

19 [18] Nempe igitur quæ ad pacem faciunt, sectemur, & quæ ad mutuam ædificationem.

20 Ne cibi causa destrue opus Dei. ‖ Omnia quidem pura: sed malum *est* homini qui edit cum offendiculo.

21 ‖ Bonum *est* non vesci carnibus, neque bibere vinum, neque *quicquam* in quo frater tuus impingit aut offenditur, aut infirmus est.

quod ij faciunt, qui cum cuiusquam fratris offendiculo sustinent vesci, & ita ei præbent resiliendi ab Euangelio occasionem. 15 Aliud argumentum, Christi exemplum sequi nos oportet: ille verò nedum vt propter escam infirmos perderet, pro ijs vitam ipsam profudit. 16 Aliud argumentum, Quia sic detrahitur de Euangelica libertate, quasi ad quiduis audendum, aditum aperiat. 17 Ratio generalis, & cæterorum argumentorum fundamentum, Regnum Dei non esse in his rebus externis positum, sed in iustitiæ & pacis studio, & Spiritus consolatione. 18 Conclusio vniuersalis, vsum istius libertatis, atque adeò totam vitam nostram, ad mutuam ædificationem referri oportere, adeò quidem vt quod per se purum est & licitum, tamen propter offendiculum fratris illicitum censeatur.

n Spiritu Domini Iesu, vel per Dominum Iesum, quem noui aduentu suo maceriam diruisse. *o Ad verbum, commune. Vide Mat.15.11.*

p Natura. *q Malè audiat.* *r Qui pacem ac iustitiam tranquillè colit per Spiritum sanctum.*

22 [19] [f] Tu fidem habes: apud temetipsum habe coram Deo. Beatus qui non condemnat seipsum in eo [t] quod approbat.

23 Qui verò [u] ambigit si ederit, condemnatus est, quoniam non *edit* ex fide: quicquid verò ex fide non est, peccatum est.

19 Duplicem in his rebus cautionem addit: vnam ad firmos spectantem, vt qui certam notitiam huius libertatis adeptus est, thesaurum illum conseruet, quo videlicet prudenter & vtiliter ita vti dictum est vtatur: alteram, quæ infirmos respicit, ne temerè solo aliorum exemplo incitati, titubante conscientia quicquam agant, quoniam sine peccato fieri non potest, quod ex Dei verbo non persuasi simus ipsi probari.

f Quid nomine fidei intelligat exposuit suprà, vers. decimo quarto, nempe certum esse ac securum in rebus indifferentibus. t Quod amplectitur. u Secum disceptat.

CAP. XV.

1 Fortiores robur suum conferant ad confirmandos infirmos, 3 Christi exemplo, 7 qui se communicauit 8 non modò Iudæis. 10 sed etiam Gentibus. 15 Scriptionis huius Epistolæ ratio redditur.

1 DEbemus [1] autem nos qui firmi *sumus*, imbecillitates infirmorum portare, ac [a] non indulgere nobisipsis.

2 *Itaque*, vnusquisque nostrûm proximo indulgeat [b] in bonum, *id est* ad *eius* ædificationem.

3 [2] Etenim Christus non indulsit sibijpsi, sed sicut scriptum est, ‖ Conuitia eorum qui conuitiantur tibi, inciderunt in me.

4 [3] Nam quæ [c] antè scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam, & consolationem [d] Scripturarum, spem habeamus.

CAP. XV.

1 Iam disserit generaliter Apostolus de imbecillis omni modo tolerandis, quatenus tamen eorum bono id fieri potest. *Psal. 69. 10.*

2 Confirmatio ab exemplo Christi, qui nihil non pertulit vt non infirmos modò, sed etiam crudelissimos hostes patientia victos ad Patrem adduceret. 3 Occupatio, quæ citantur ex veterum exemplis, nobis ad imitandum proponi, vt Patrum exemplo patientia & spe mutuò nos toleremus.

a Alijs spretis. b Ipsius bono ac commodo. c A Mose & alijs Prophetis. d Doctrina & consolatio tribuuntur Scripturis, quia illis ad docendum & consolandum, vtitur Deus.

5 [4] Deus autem patientiæ & consolationis *autor*, || det vobis vt eodem animo inter vos mutuò affecti sitis, secundum Christum Iesum:

6 Vt concorditer vno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini nostri Iesu Christi.

7 Propterea assumite alij alios, sicut & Christus [e] assumpsit nos in gloriam Dei.

8 [5] *Illud* autem dico, Iesum Christum ministrum fuisse [f] circuncisionis, [g] pro Dei veritate, vt confirmaret promissiones [h] Patrum:

9 [6] Et vt Gentes pro misericordia glorificent Deum: sicut scriptum est, || Propterea [i] confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo psallam.

10 Et rursum dicit, || Gaudete Gentes cum populo eius.

11 Et rursum, || Laudate Dominum omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.

12 Et rursum Esaias dicit, || Erit radix Iesse, & qui exurgat ad imperandum Gentibus: in ipso Gentes sperabunt.

13 [k] Vtinam verò Deus [k] spei impleat vos [l] omni gaudio & pace credendo, vt spe abundetis per virtutem Spiritus sancti.

1.Cor.1.10.

4 Petendum à Deo patientiæ exemplũ, vt mutuò consensu tum firmi tum infirmi Deo seruientes, alij alios ad Dei gloriã adsciscamus, sicut & Christus nos omnes quantumuis indignos assumpsit.

Psal.18.50. Deut.32.43. Psal.117.1.

Esa.11.10.

5 Christi exempli applicatio ad Iudæos, quos quantumuis indignos, tamen propter promissiones cum Patribus eorum sancitas, honore dignatus est, vt etiam ministri officio sit apud eos incredibili cum patientia defunctus. Multo minus igitur æquum esse, vt à Gentibus propter varia vitia spernantur, quos tanti fecit Dei Filius.

6 Eiusdem applicatio ad Gentes, quas & ipsas incomprehensibili quadam bonitate Dominus respexerit, vt à Iudæis quasi extraneæ despici non debeant. 7 Totam superiorem tractationem precibus velut obsignat, petens eis tribui à Domino, quicquid eis præceperat.

e Nos minimè dedignatus vltro asciuit, quos gloriæ Dei faceret participes.
f Circuncisorum Iudæorum, quandiu enim vixit, intra eorum fines sese continuit. *g Vt Deum esse veracem constaret.*
h Patribus factas. *i Apertè profitebor, & celebrabo nomen tuum.*
k In quem speramus. *l Perfecto & cumulato.*

14 [3] Per-

14 [8] Persuasum autem habeo & ipse ego de vobis, fratres mei, quòd[m] ipsi per vos pleni sitis bonitate, impleti omni cognitione, & qui possitis etiam vos mutuò monere.

15 Audacius verò scripsi vobis, fratres, aliqua ex parte veluti commonefaciens vos, propter gratiam quæ data est mihi à Deo,

16 Ad hoc vt sim minister Iesu Christi apud Gentes, operans Euangelio Dei vt[n] oblatio Gentium fiat accepta, sanctificata per Spiritum sanctũ.

17 [9] Habeo igitur quod glorier per Christum Iesum, in ijs quæ ad Deum *pertinent.*

18 Non enim sustinuerim quicquam loqui [o] quod non effecerit Christus per me, *adducendis* ad obedientiam Gentibus, verbis & factis.

19 [p] Virtute signorum ac prodigiorum, virtute Spiritus Dei: adeò vt ab Hierusalem & circumiacentibus *regionibus*, vsque ad Illyricum, impleuerim prædicandi Euangelij Christi munus.

20 Ita porrò ambiens prædicare Euangelium, non vbi nominatus esset Christus, vt ne super alienum fundamentum ædificarem:

21 Sed sicut scriptum est, ‖ Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.

22 ‖ [10] Quapropter etiam impeditus sum sæpe

8 Peroratio Epistolæ, in qua primùm se excusat quòd pluribus ad eos scripserit, vt eos commonefaceret potius quàm doceret: idque ex muneris sui necessitate, quod eum peculiariter Gentibus obliget.

Esa. 52. 15.

Supra. 1. 11.

9 Magnificè quidem Apostolatum suum ab effectis asserit, sed ita vt præterquam quod verè omnia loquitur, totam gloriam Deo vt vnico autori tribuat: nec sese propriè spectet, sed huc potius respiciat, vt eo minus de doctrinæ à se propositæ veritate dubitetur. 10 Suam in eos egregiam voluntatem, & suarũ etiam rerũ statũ familiariter Romanis perscribit, ita tamen vt ab Apostolicæ doctrinæ scopo ne tantillũ quidẽ aberret. Nihil enim narrat nisi sanctũ, & ad suũ munus pertinens: & veluti quadam digressiũcula Macedonicam Ecclesiã cõmendans, eos ad sanctam æmulationem honestè prouocat.

m Vltro & sponte vestra.

n Passiuè oblationem Gentium, vocat Gentes ipsas, quibus se tanquam sacrificum dicit Deo quasi victimis litare. *o Ita mihi in omnibus rebus omnibusq; modis adfuit Christus, vt etiamsi maximè velim, tamen dicere non possim, quid per me non effecerit vt Gentes Euangelio obedirent.* *p Priore loco, virtus declarat vim & efficaciam prodigiorum in animis hominum percellendis: posteriore verò loco, significat diuinam potestatem illius effectricem.*

ne venirem ad vos.

23 Nunc verò quum non amplius habeam locum in his regionibus,‖ desiderium autem habeam veniendi ad vos à multis annis.

24 Quandocunque proficiscar in Hispaniam, veniam ad vos. Spero enim fore vt *istac* præteriens, videam vos, & à vobis deducar illuc: si tamẽ vestra consuetudine prius ex parte expletus fuero.

25 Nunc autem proficiscor Hierosolymam, [q] ministrans sanctis.

26 Placuit autem Macedoniæ & Achaiæ conferre aliquid in pauperes sanctos qui sunt Hierosolymis.

27 [11]‖ Placuit enim *inquam*, & debitores illorum sunt. nam si spiritualia ipsorum *bona* Gentes participarunt, debent etiam *ipsæ* in carnalibus eis [r] ministrare.

28 Hoc igitur vbi perfecero, & eis [r] consignauero [t] hunc fructum, abibo istac in Hispaniam.

29 [12] Scio verò me, quum veniam ad vos, cum plena benedictione Euangelij Christi venturum.

30 Precor autem vos, fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, & [u] per charitatem Spiritus, vt mecum certetis *vestris* pro me apud Deum precibus:

31 Vt liberer ab ijs qui rebelles sunt in Iudæa: vtque ministerium hoc meũ erga Hierusalem, acceptum sit sanctis.

32 Vt cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, vnáque vobiscum refociller.

33 Deus autem pacis *princeps* sit cum omnibus vobis, Amen.

Supra. 1. 13, 1. thess. 1. 17.

11 Voluntariæ quidem sunt eleemosynę, sed quas tamen ex charitatis lege debeamus.

q Sanctis hoc officij impendens, perferenda ad eos pecunia in ipsorũ vsus collecta. 1. Cor. 6. 11.

12 Pollicetur sese ad eos non venturum vacuum, benedictione Dei fretus: sed precũ officium ab eis postulans, oritẽdit quare in quibusuis difficultatibus nitinos maximè oporteat.

r Vsibus eorum inseruire.

s Apud eos fideliter & quasi annulo obsignatum deposuero.

t Hanc pecuniã in vsus pauperum collectam, elegãter autẽ eleemosyna dicitur fructus.

u Per mutuam illam coniunctionem, qua Spiritus sanctus animos nostros deuinxit.

CAP. XVI.

1 Commendat Phœben. 3 Salutat officiosè complures, 17 admonetq; vt eos caueant qui dissidiorum autores sunt.

1 Com-

1 COmmendo [1] autem vobis Phœben ſororem noſtram, quæ eſt miniſtra Eccleſiæ Cenchreenſis:

2 Vt eam excipiatis [2] in Domino ſicut dignum eſt ſanctis, & adſitis ei quacũq; in re *ipſi* vſus fuerit vobis. nam hæc tum multis hoſpitium prębuit, tum mihi etiam ipſi.

3 Salutate || Priſcillam & Aquilam, adiutores meos in Chriſto Ieſu:

4 (Qui pro anima mea, ſuam ipſorum ceruicem ſuppoſuerunt: quibus non ego ſolus gratias ago, ſed etiam omnes Eccleſiæ Gentium:)

5 Item [b] Eccleſiam quæ in domo eorum eſt. Salutate Epænetum mihi dilectum, [c] primitias Achaiæ in Chriſto.

6 Salutate Mariam, quæ multùm laborauit erga nos.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos, & concaptiuos meos, qui ſunt inſignes inter Apoſtolos, qui etiam ante me fuerũt [d] in Chriſto.

8 Salutate Ampliã dilectũ mihi in Domino.

9 Salutate Vrbanum adiutorem noſtrum in Chriſto, & Stachyn mihi dilectum.

10 Salutate Apellen, probatum in Chriſto. Salutate eos qui ſunt ex Ariſtobuli *familiaribus*.

11 Salutate Herodionẽ cognatum meum. Salutate eos qui *ſunt* ex Narciſſi *familiaribus*, eos *inquã* qui *ſunt* in Domino.

12 Salutate Tryphænam & Tryphoſam, quæ laborãt in Domino. Salutate Perſida dilectam, quæ multum laborauit in Domino.

13 Salutate Rufum ſelectũ in Domino, & matrem eius ac meam.

14 Salutate Aſyncritum, Phlegontem Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum eis ſunt fratres.

15 Salutate Philologum & Iuliam, Nereum &

CAP. VIII.

Act. 18. 3. 26.

1 Abſoluta tota diſputatione, iam ad familiares commendationes & ſalutationes deſcendit: idq; in præcipuum ſcopum reſpiciens, nempe vt norint Romani qui ſint inter ipſos honore & prætio digni, atque adeò quos ſibi imitandos debeãt proponere: quamobrẽ etiam ſingulos egregijs aliquib[a] teſtimonijs exornat.

a Chriſti nomine, illud autem propriũ eſt Chriſtianis, cum alioqui virtutum illarum ſint & ſimulachra apud profanos homines.

b Fideliũ cœtũ, in tã ampla enim ciuitate, diſtincti fuerunt cœtus.

c Qui primus Achaorũ ſeſe Chriſto cõſecrauit: eſt autem alluſio ad legales cæremonias.

d Per fidẽ inſiti.

2. Cor. 16. 20. & 13. 12, 1. pet. 5. 14. 2. Iohan. 10.

sororem eius, & Olimpam, & qui cum eis sunt, omnes sanctos.

16 || Salutate alij alios [e] osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

17 [2] Precor autem vos, fratres, [f] vt speculemini dissidiorum & scandalorum autores, præter doctrinam quam vos didicistis: || & declinetis ab eis.

18 Nã qui eiusmodi *sunt*, Domino nostro Iesu Christo non seruiunt, sed suo ventri: & per [g] blandiloquentiam & assentationem corda *hominum* minimè malorum seducunt.

19 [3] Vestra enim obedientia ad omnes peruenit. Gaudeo igitur quòd ad vos *attinet*: sed volo vos [h] sapientes quidem esse in rebus bonis, [i] innocentes verò in malis.

20 [4] Porrò Deus pacis *princeps* conteret Satanã sub pedes vestros citò. Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

21 [5] Salutant vos || Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.

22 Saluto vos in Domino, ego Tertius, [k] qui descripsi epistolam.

23 Salutat vos Gaius hospes meus & ecclesiæ totius. Salutat vos Eraſtus procurator vrbis, & Quartus frater.

24 [6] Gratia Domini nostri Iesu Christi, *sit* cum

1 Sicuti nominatim eos describens qui commẽdatione digni erant, satis expressit quos audire ac sequi deberẽt: ita nunc falsos fratres eis depingit à quibus sibi caueant, non tamen nominatim, quoniam necessarium id non erat.

3 Simplicitas condienda est prudentia.

4 Pugnandum est certa spe victoriæ. Act. 16. 1, philipp. 2. 19.

5 Adscribit salutationes, partim ad mutuam fouendã coniunctionẽ, partim vt totidẽ veluti subscriptoribus cõfirmata hæc epistola, plus apud Romanos põderis habeat. 6 Iam tertiò eis valedicẽs, id eis precatur à quo pẽdet totius superioris doctrinæ efficacia.

e Sanctum vocat osculum, quod ab animo proficiscitur sancta illius charitatu pleno: hoc autem referendum est ad illius temporis morem. f Attentè & diligenter quasi hostes è specula obseruetis. g Vtitur nomine Chrestologias, *qua pollicitationem qua reipsa nihil præstet significat, quam cum audis dicas pollicentem magis de tuis rebus quam de proprijs solicitum. h Cognitione veritatis & prudentia instructos, vt bona amplecti, mala vitare, fraudes & laqueos pseudoprophetarum effugere, illis etiam apertè obsistere possitis. hic autem locus apertè refellit fidem implicitam Sophistarum. i Qui nullam prorsus artem nocendi teneatis, nedum vt reipsa noceatis. k Qui dictante Paulo excepi.*

omnibus

omnibus vobis Amen.

25 ‖ [7] Ei verò qui potest vos stabilire, secúdum Euangelium meum & præconiũ Iesu Christi, ‖ ex reuelatione [l] mysterij quòd [m] à temporibus æternis tacitum fuit:

26 Nunc verò factum est manifestum, & per Scripturas propheticas, ex imperio æterni Dei, ad obedientiam fidei omnibus Gentibus [n] declaratũ:

27 Soli, *inquam*, sapienti Deo, gloria per Iesum Christum in secula. Amen.

Ad Romanos scripta fuit Corintho, per Phœben ministram Cenchreensis Ecclesiæ.

Ephes.3.20. Ephes.3.9, coloss.1.26, 1.tim.1.7, tit.1.1.

7 Magnificæ gratiarum actione, prædicat Dei potentiam & sapientiam, quæ potissimum in Euangelio eluceant: facta etiam mentione vocationis Gentium, vt Romanos in spe huius salutis confirmet.

l Arcani, id est, vocationi Gentium. m Aliis omnibus ætatibus.

n Oblatum & quarumnis gentium cognitioni exhibitum.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS PRIOR.

CAP. I.

1 Post gratulationem, 10 qua vim habet exhortandi, 12 taxat dissidia Corinthiorum, 17 eósque à fastu ad humilitatem reuocat. 20 Nam euertens omnem mundi sapientiam, 23 25 solam crucis prædicationem erigit.

1 2 [1] PAVLVS vocatione [2] Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, [3] & Sosthenes frater,

2 [4] Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, ‖ [5] sanctificatis

CAP. I. *Act.5.9, 1.thess.4.7.*

1 Inscriptio epistolæ, in qua præcipuè captat Corinthiorũ gratiã, ita tamen vt se Dei seruũ esse, non hominum vbique meminerit.

2 Si Apostolus, ergo audiẽdus, etiamsi acrius interdum eos obiurgarit quum suam causam non agat, sed Christi mandata perferat. 3 Sosthenẽ adiungit, vt duobus testibus sanciatur hæc doctrina. 4 Ecclesia Dei est etiam quæ magnis vitijs laborat, modò admonentibus pareat.

5 Vera definitio Ecclesiæ Catholicæ, quæ vna est.

Rom.1.7, ephes.1.1, coloss.1.22, 2.tim.1.9, tit.1.1. 2.Tim.1.22.

[a] in Christo Iesu, || [b] vocatis sanctis, cum omnibus || qui [c] inuocãt nomẽ Domini nostri Iesu Christi, in quouis loco, *Domini, inquam,* tũ ipsorũ tũ nostri.

3 [6] Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

4 [7] Gratias ago Deo meo semper de vobis, ob gratiam Dei quæ data est vobis in Christo Iesu:

5 Quòd [d] in omnibus ditati sitis in ipso, [8] [e] omni loquendi facultate, omniq́ue cognitione:

6 [9] Prout testimonium Christi [f] confirmatum fuit in vobis.

7 Adeò vt nullo dono deficiamini, [10] || [g] expectantes [h] dum reueletur Dominus noster Iesus Christus.

8 [11] || Qui Deus etiã cõfirmabit vos vsq; ad finẽ [i] inculpatos, in diem Domini nostri Iesu Christi.

6 Fundamentum & vita ipsius Ecclesiæ Christus à Patre datus.

Tit.1.11, philippp.3.20. 1.Thess.3.13, & 5.23.

7 Damnaturus multa vitia, incipit à vera virtutum prædicatione, ne odio aut maleuolẽtia impulsus postea videatur ad obiurgationes descẽdere: ita tamẽ vt omnia ad Deũ autorẽ referat, idq; in Christo, quò magis pudeat Corinthios sacra Dei dona profanare. 8 Attingit illud nominatim quo præcipuè abutebantur. 9 Verum istorum donorũ vsum in eo positũ ostẽdit, vt ita illustretur Christi in ipsis potẽtia, vt postea magis liqueat, quàm turpiter ad gloriam & ambitionẽ illis abutantur. 10 Obiter, inquit causam non esse cur sibi tantopere de receptis donis placeant, quum hæc nihil sint præ ijs quæ sunt expectanda. 11 Testatur se bene etiã in posterum de ipsis sperare, vt eo patientius ferant se postea reprehendi: simul tamen ostendit Dei vnius opus esse, tum initium, tum etiam complementum nostræ salutis.

a Nos sanctificat Pater, à reliqua colluuie nos separat, donando nos Filio suo, vt ipse sit in nobis & nos in illo. b Quos Deus pro gratuita sua beneuolentia sibi segregauit: vel quos Deus ad sanctitatem vocauit, illa expositio fontem sanctificationis, hac finem ostendit. c Propriè inuocare is dicitur, qui cum clamore, Dei subsidiũ petit in periculo constitutus, per Synecdochen autẽ pro toto Dei cultu sumitur: itaque inuocare nomẽ Christi, est Christum pro vero Deo agnoscere. d In omni re, seu negotio. e Quum quandiu hic versamur, ex parte cognoscamus & ex parte prophetemus, hac vniuersalis nota restringenda est ad præsentẽ fidelium conditionem: cæterùm lógon *vocat non inanem loquentiam, sed sanctæ facundiæ donum, quo abutebantur Corinthij. f Donis illis egregijs Spiritus. g Dum expectatis. h Loquitur de altero Christi aduentu. i Vt sitis inculpati. Inculpatos autem vocat non quos nunquam quisquam culparit, sed quos nemo possit meritò culpare, id est, eos qui sunt in Christo Iesu, in quibus nulla est condemnatio. Vide Luc.1.6.*

9 ‖ [k] Fidelis Deus, per quem vocati eſtis in communionem Filij ipſius Ieſu Chriſti Domini noſtri.

10 [12] Precor autem vos, fratres, per nomẽ Domini noſtri Ieſu Chriſti, [13] vt idem loquamini omnes, & nõ ſint inter vos diſſidia, ſed ſitis [l] coagmẽtati eadem mente & ſententia.

11 [14] Declaratum eſt enim mihi de vobis, fratres mei, à domeſticis Chloes, quòd lites ſint inter vos.

12 [m] Hoc autem dico, vnumquenque veſtrûm dicere, ‖ Ego quidem ſum Pauli, ego verò Apollo, ego verò Cephæ, ego verò Chriſti.

13 [15] Nũ diſpertitus eſt Chriſtus? [16] num Paulus crucifixus eſt pro vobis? [17] aut in nomen Pauli baptizati fuiſtis?

1. Theſſ. 5. 24.

12 Abſoluta præfatione ad rem ipſam accedit, ab obteſtatione grauiſſima incipiens, quaſi Chriſtum ipſum nõ Paulum loquẽtem ſint audituri. *Act. 18. 24.*

13 Prima pars huius epiſtolę, cuius ſcopus eſt, ad mutuam concordiam Corinthios, ſublatis omnibus diſcordiarum cauſis, reuocare. Prima igitur hæc pars, eſt de tollendis ſchiſmatibus. Eſt autem ſchiſma quum qui in doctrina alioquin conſentiunt, tamen ſeſe ab alijs ſeiungunt. 14 Incipit obiurgationem ab occupatione, quoniam ex teſtibus idoneis intellexerit inter eos eſſe multas factiones. Simul autem aperit diſſidiorum cauſam, quòd alij ab alijs doctoribus penderẽt, nonnulli verò etiã ſibi ita eſſent addicti, vt omnes doctores negligerẽt, ſolius Chriſti ſeſe diſcipulos, excluſis doctoribus, vocãtes. 15 Prima ratio cur vitãda ſint ſchiſmata, quoniã ſic videtur diuidi ac planè lacerari Chriſtus, vt qui, quum vnus ſit, non poſſit eſſe duorũ ſeparatorum ac diſſidentium corporum caput. 16 Altera ratio eſt, quòd nõ ſine ſacrilegij ſcelere ſic pendeant ab hominibus vt à Chriſto: quod quidẽ faciunt qui quicquid aliquis dixerit, propter perſonã probant: ſicut iſti qui idẽ Euangeliũ ex vnius ore acceptũ probabant: ex alterius autẽ ore faſtidiebant: adeò quidẽ vt factiones iſtæ ex doctorũ nominibus appellarentur. Subſtituit autem ſuum ipſius nomen Paulus, non tantùm ne quenquam grauet, ſed etiam vt oſtẽdat ſe cauſam ſuam nõ agere. 17 Tertia ratio à baptiſmi formula & fine deſumpta, qua nomẽ damus, Chriſto inuocato cũ Patre & Spiritu ſancto. Itaque etiam ſiquis à doctrina Chriſti non deficiat, tamen à certis doctoribus pẽdeat cum aliorum contemptu, fit Chriſti deſertor: quoniam ſi Chriſtum vnum magiſtrum haberet, eum per quoſuis docentem audiret.

k Verax & cõſtans, nos nõ tantùm vocans, ſed etiã nos ornans dono perſeuerãtiæ.
l Compacti, vt totum quippiam, quòd ſuis omnibus partibus aptè inter ſe cohærentibus componatur. *m Quod vobis dictum volo, illud eſt.*

Act.18.14. Infra,2.14.

14 [18] Gratias ago Deo meo quòd neminẽ vestrûm baptizauerim, nisi ‖ Crispum & Gaium:

15 Vt ne quis dicat me in meum nomen baptizasse.

16 Baptizaui autem etiam Stephanæ familiam: cæterùm haud scio num quem aliũ baptizauerim.

17 [19] Non enim misit me Christus vt baptizarem, sed vt euãgelizarem: ‖ [20] non *tamen* cum [n] dicendi peritia, [21] ne inanis reddatur crux Christi.

18 [o] Nam sermo ille de cruce, ijs quidem qui

18 Profitetur se eo liberius de his rebus agere, quod Dei prouidentia factum sit, vt sit extra omnẽ suspitionem, quasi discipulos alijs ereptos velit sibi vindicare. Ex quo intelligere licet, non tantùm discipulos, sed etiam multo magis doctores ipsos hìc reprehendi, qui suos greges sibi separatim cogebant. 19 Occupatio, se non fuisse apud illos baptizandis multis intentum: minimè id tamen Baptismi contemptu, sed quoniam in doctrina tradenda præcipuè occupatus, auditores assentientes committebat alijs quorum illi copia erat, baptizandos. Ita verò satis ostendebat quàm esset ab omni ambitione alienus, quum è contrario ij quos reprehendit, quasi sibi non Christo discipulos congregarent, de quamplurimis à se baptizandis, ambitiosè laborarent. 20 Iam se conuertit ad doctores ipsos sibi in splendida & ambitiosa facundia placentes, quò plures discipulos allicerent. Illis igitur non dissimulat se fuisse dissimilem, suum exemplum Apostolica grauitate opponens peruersis illorum iudicijs. Est ergo alter hic locus huius Epistolæ, de pia simplicitate in docendo Euangelio, tum in sententijs tum in verbis obseruanda. 21 Ratio cur illa verborũ pompa, & orationis pigmentis non sit vsus, nẽpè quòd Deus ea demùm ratione voluerit mundũ sibi subijcere, ex qua intelligerent homines quantumuis stupidi opus hoc peragi à Deo ipso absque hominum artificio. Itaque sicut proponitur in Euangelio salus per crucem Christi, qua nihil est neque contemptibilius, neque à vita remotius, ita etiam ipsam crucis prædicandæ rationem voluit Deus prorsus quam diuersissimam esse ab ijs, quibus solent homines ab hominibus ad aliquid audiendum & credendum allici: ideóque quadam sapientissimæ stultitiæ specie voluit de mundana illa stultissima sapientia triumphare, sicut se facturum per Esaiam prædixerat. Hinc autem colligendum est, tum doctores illos ambitiosa eloquentia turgidos, tum etiam illorum admiratores, quàm longissimè à scopo suæ vocationis aberrasse.

n Oratoria facultate, hanc autem à se non modò vt non necessarium remouet, sed etiam vt Apostolica facultati omninò prorsus contrariam: suam tamen habuit Paulus dicendi facultatem, sed eam diuinam, non humanam, & à fucatis illis coloribus puram. *o Sermo de crucifixo, vel genus orationis quo vtimur.*

pereunt,

pereunt, ſtultitia eſt: nobis autem qui ſeruamur, ‖ p potentia Dei eſt.

19 22 Scriptum eſt enim, ‖ Abolebo ſapientiam ſapientum, & intelligentiam intelligentium tollam è medio.

20 Vbi ſapiens? vbi q Scriba? r vbi conquiſitor ſeculi iſtius? nónne infatuauit Deus ſapientiam mundi huius?

21 23 Nam poſtquã s in Dei ſapientia t mundus nõ cognouit Deũ ex *eius* ſapientia, 24 placuit Deo per u ſtultam prædicationem ſeruare credentes.

22 25 ‖ Quandoquidẽ & Iudæi ſignum petũt, &

Galat.5.1, 2.pet.1.16. Rom.2.16. Eſa.29.14, mat.12.38.

22 Non modò probat Apoſtolus nouũ hoc non debere videri, quũ fuerit tãto antè tẽpore prædictum, ſed etiam declarat Deum ſic ſolere arrogantiam mundi punire, qui ſibi placeat in ſua patientia: ac proinde inane eſſe atque adeò euanidum, & à Deo tanquam inutile reijci, quod vnum iſti tantopere curabant. 23 Oſtendit dignam fuiſſe hominum arrogantiam, quam Dominus ita traduceret, vt qui in ſapientiæ mundi clariſſimo ſpeculo (i.mundi opificio) noluerint Deum contemplari ſicut par erat. 24 Mira Dei bonitas, ſic mundi arrogantiam punientis, vt eius ſaluti nihilominus conſulat, docens videlicet homines ſtulteſcere, vt Deo ſapiant. 25 Explicatio eius quod dixerat, Prædicationem Euangelij ſtultam eſſe. Stulta eſt, inquit, hominibus qubs Deus noua luce non donauit, i.omnibus in ſeſe conſideratis. Iudæi enim requirunt miracula, & Græci argumenta, quæ ratione ſua poſſint comprehendere: ideòque Euangelio non modò non credunt, ſed etiam illud irrident. Nihilominus tamen in iſta ſtulta prædicatione ineſt ſumma Dei virtus ac ſapientia, ſed quam ſoli vocati percipiant: Deo manifeſtè demonſtrante, ſeſe tum quoque quum illum planè ſtultum eſſe inſani homines iudicant. ipſis eſſe longè ſapientiorem: & quum infirmiſſima quædam adhibet omne eorum robur ſuperare, ſicut in Euangelicæ prædicationis fructu apparuit.

p Illud in quo mirificam vim in ſuis ſeruandis electis declarat, quæ quidem ita non emineret, ſi ab aliquo humano præſidio penderet. Sibi enim homo tribueret, quod vnius crucis proprium eſt. q Vbi es, ô literate, & terendis libris exercitate. r O tu qui in huius mundi arcanis perſcrutandis & acutiſſimis quibuſque quæſtionibus explicandis omnem ætatem conſumis: inſultat autem hominibus huius ſeculi, quorum ne vnus eſt qui hoc arcanum ſuſpicari potuerit. ſ In hac mundi fabrica, in qua ſingularis illa ſapientia Dei inſculpta eſt, & omnium oculis expoſita. t Omnes homines non regenerati, ſed cuiuſmodi ſunt quum in hanc lucem prodeunt. u Sic vocat crucis prædicationem ex aduerſariorum hypotheſi, interim aduerſarios grauiſſimè reprehendens, qui malint Deo talia affingere, quàm ſuam & agnoſcere & deprecari ſtultitiam.

Græci ſapientiam quærunt:

23 Nos autem prædicamus Chriſtum crucifixum, Iudæis quidem offendiculum, Græcis verò ſtultitiam:

24 Ipſis autẽ vocatis, tum Iudæis tum Græcis, Chriſtum Dei potentiam ac Dei ſapientiam.

25 Nã ſtultitia Dei ſapientior eſt quàm homines: & infirmitas Dei validior eſt quàm homines.

26 Confirmatio ex ijs ipſis petita, quæ Corinthi euenerant, vbi Eccleſia ex ignobilibus & plebeijs magna ex parte conſtabat: vt Græcię philoſophos ad pudorem adigi neceſſe eſſet, quum viderent ſe ſua ſapientia & eloquentia nihil prorſus agere præ Apoſtolis, quos tamen idiotas & indoctos vocabant. Simul autem Apoſtolus hoc modo faſtum eorum deijcit. Neque enim eos Deus prætulerat nobilibus & ſapientibus illis vt ſuperbirent, ſed vt in Domino gloriari vel inuiti cogerentur, ex cuius miſericordia, & ſapientiam iſtam & omnia ad ſalutem neceſſaria, ipſi omnium etiam abiectiſſimi eſſent in Chriſto adepti.

26 Videtis enim [x] vocationẽ veſtram, fratres, vos *videlicet* nõ eſſe multos ſapientes [y] ſecundum carnem, non multos potentes, non multos nobiles.

27 Verùm quæ ſtulta *ſunt* in mundo, elegit Deus vt pudefaciat ſapientes: & quæ *ſunt* infirma in mundo elegit Deus, vt pudefaciat robuſta:

28 Et quæ ignobilia ſunt in mundo, & pro nihilo habita, elegit Deus, & [z] ea quæ non ſunt, vt ea quæ ſunt [a] aboleat:

29 Vt ne glorietur vlla [b] caro coram eo.

30 [c] Sed ex ipſo vos eſtis in Chriſto Ieſu, [27] qui factus eſt nobis ſapientia à Deo, iuſtitiaque & ſanctificatio, & redemptio:

27 Euangelium minimè omnium eſſe contemnendum docet, quum res omnium maximas contineat, veram nimirum ſapientiam, veram iuſtitiæ conſequendæ rationem, veram ſanctæ & honeſtæ vitæ viam, veram denique ab omnibus miſerijs & calamitatibus liberationem.

x Quam rationem ſit ſequutus Dominus in vobis vocandis. y Eo ſapientia genere quod vnum hominibus probatur: qui quum carnei ſint ſpiritualem ſapientiam non norunt. z Quæ penè nulla ſunt hominum iudicio.

a Vana & inutilia atque adeò nihili eſſe oſtendat. Vide Rom. 3. 31. b Caro vt aliàs, ſæpe pro homine, ſignificanter autem vtitur carnis nomine, vt infirmam & miſerabilem hominis conditionem Dei maieſtati opponat. c Quos dixerat, eos ſupra omnes mortales euehit, ita tamen vt eorum omnem dignitatem oſtendat extra ipſos, id eſt, in Chriſto reſidere, idque ex Deo.

31 Vt

31 Vt ſicut ſcriptum eſt, ‖ [d] Qui gloriatur, in Domino glorietur. *Ierem.9.23.*

d Deo omnia tribuat cum gratiarum actione, hoc autem loco refellitur liberum arbitrium, quale ſommiant Sophiſtæ.

CAP. II.

1 Prædicationem ſuam in exemplum adducit, 4 humanitus quidem abiectam, 7 13 ſpirituali tamen virtute inſignem, 14 Tandem concludit carnis iudicio non poſſe æſtimari.

CAP. II.

1 [1] EGo igitur quum venirem ad vos, fratres, ‖ non veni cum eminentia facundiæ aut ſapientiæ, annuntians vobis [a] teſtimonium Dei. *Sapien.1.17. Act.18.1. Supra,1.17, 2.pet.1.10.*

1 Redit ad verſ.17.ſuperioris capitis. i.ad ſui ipſius exemplũ, concedens ſe neque grandiloquentia, neq; humanæ ſapiẽtiæ argumẽtis apud eos vſũ eſſe, imò verò maxima cum

2 Non enim [b] decreueram, quicquam ſcire inter vos, niſi Ieſum Chriſtum, eumque crucifixum.

3 ‖ Et fui ego cum [c] infirmitate & timore ac tremore multo apud vos.

4 Neque oratio mea & prædicatio mea *verſata eſt* ‖ in perſuaſorijs humanæ ſapientiæ verbis, [2] ſed in [d] demonſtratione ſpiritualis potentiæ.

5 [3] Ne fides veſtra conſiſtat in ſapientia hominum, ſed in potentia Dei.

6 [4] Sapientiam verò loquimur inter [e] perfe-

ſimplicitate ſermonis, abiectum & humilem ſecundum carnem, vnum Chriſtum crucifixum apud eos noſſe & prædicaſſe. 2 Quod aduerſarijs conceſſerat, iam in ſui miniſterij commendationem retorquet, cuius virtus optimè ipſis perſpecta, tãto videlicet illuſtrior erat, quãto magis conſtabat nullum mundi adminiculum interueniſſe. 3 Admonet Corinthios id ita factum eſſe magno ipſorum bono, vt qui hoc modo cœleſte eſſe Euangelium manifeſtè perſpicere potuerint. Itaque tacitè eos obiurgat, quòd oſtentationem quærentes, maximo fidei adminiculo ſeſe vltrò priuarent. 4 Aliud argumentum ſumptum à natura rei, i. Euangelij, quod ſit vera ſapientia, ſed ſolis perfectionis ſtudioſis cognita: ijs verò nihil ſapiat, qui in mundo alioqui excellunt, ſed vana & caduca excellentia.

a Euangelium b Non decreueram profiteri inter vos aliam cognitionem, quàm Chriſti & quidem crucifixi. c Infirmitatem opponit eminentiæ ſermonis, ideo coniungit timorem ac tremorem veræ modeſtiæ comites, non illos quibus perterrefiat conſcientia, ſed qui vanitati & arrogantiæ opponũtur. d Apodeixeos nomine vtitur, quo ſignificatur probatio, qua ſit certis & neceſſarijs rationibus.

e Perfectos vocat, non eos qui iam ſint perfectionem adepti, ſed qui ad illam contendunt, vt Philip.3.15. vt perfectum infirmo opponat.

ctos: sapientiam autem non seculi huius, neque
f principum seculi huius qui abolentur.

7 5 Sed loquimur sapientiam Dei *latentem* g in
mysterio, *id est* occultam illam, 6 quam præfinierat
Deus ante secula, in gloriam nostram.

8 7 Quam nemo principum seculi huius cognouit: nam si cognouissent, nequaquam h Dominum gloriæ crucifixissent.

9 8 Sed *prædicamus*, sicut scriptum est, ‖quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, i nec in mentem hominis venerunt, quæ parauit Deus ijs qui ipsum diligunt.

10 9 Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum suum. Spiritus enim omnia k scrutatur, etiam profunditates Dei.

11 10 Quis enim hominũ nouit ea quæ sunt hominis, nisi l spiritus hominis qui est in eo? ita etiam ea quæ sunt Dei nemo nouit, nisi Spiritus Dei.

5 Causam reddit cur hęc sapientia ab excellentibus illis mundanis ingenijs non perspiciatur, quoniam videlicet, re vera tam sublimis est, vt eo vsq; penetrare non possint. *Esa.* 64. 4.

6 Occurrit obiectioni, Si tam abstrusa, quãdo & quomodo tandem cognita? Deus inquit, eam apud se ab æterno definijt, quam hoc tempore ex suis arcanis ad hominum salutem depromeret.

7 Alia occupatio, Quomodo igitur hæc sapientia primariæ autoritatis hominibus ita repudiata est, vt etiam Christum crucifixerint? Respondet Paulus, Quia Christum qualis erat non cognouerunt.

8 Rursus obijcitur, Sed qui fieri potuit, vt acuti illi homines istam sapientiam non perspicerent? Respondet Paulus, Quia prædicamus, quæ omnem humanum captum superant, 9 Quæstio si captum hominum superat, quomodo à quoquam homine intelligi, nedum à vobis declarari potest? Ex peculiari, inquit, per Spiritum Dei illuminationẽ: à quo quisquis afflatus est, penetrat vsque ad illa Dei arcana.

10 Similitudine illustrat, quod de afflatu Spiritus dixerat. Sicut vis humani ingenij res humanas perueſtigat, sic mens nostra vi illa Spiritus diuini freta, res diuinas intelligit.

f Eorum qui inter homines, vel sapientia vel opibus ac potentia cæteris præstant. g Quam hominem ne suspicari quidem potuissent. h Potentem illum Deum, veræ gloriæ ac maiestatis plenum: continet autem hic locus apertissimum testimonium diuinitatis Christi, & vnionis naturarum, qua talis est, vt quod proprium est humanitati, diuinitati tribuatur in concreto, quem tropum communicationem proprietatum vocarunt. i Ne cogitare quidem ea potest homo, tantum abest vt ea possit sensibus complecti. k Nihil in Deo tam profunde abditum, quo non penetret Spiritus. l Mens ipsius hominis, intelligendi & iudicandi facultate prædita.

12 Nos verò non [m] ſpiritum mundi accepimus, ſed Spiritum qui *eſt* ex Deo: [11] vt [n] ſciamus quæ Deus eſt nobis gratificatus:

13 ‖ [12] Quæ etiam loquimur, non ſermonibus quos docet humana ſapientia, ſed quos docet Spiritus ſanctus, ſpiritualia cum ijs quæ ſpiritualia ſunt [o] coniungentes.

14 [13] [p] Animalis autem homo non eſt capax eorum quæ ſunt Spiritus Dei. ſunt enim ei ſtultitia, nec poteſt *ea* cognoſcere, quia [q] ſpiritualiter dijudicantur.

15 ‖ [14] At ſpiritualis [r] dijudicat quidem omnia, ipſe verò [15] à [ſ] nemine dijudicatur.

Supra, v. 17, 2. pet. 1. 16. Prou. 27. 19.

11 Quod in genere dixerat, iam ad ea reſtringit quæ nobis Deus de ſalute noſtra in Chriſto patefecit, nequis Spiritum Dei à prædicatione Verbi & Chriſti ſeiungat: vel fanaticos illos putet Spiritu Dei regi, qui extra verbum vagantes, ſuas ſpeculationes pro Dei arcanis obtrudunt. 12 Iam ad inſtitutum redit, & concludit argumentum quod cœperat verſ. 6. eſt autem eiuſmodi, Verba ſunt rebus accommodanda, & res verbis conuenientibus explicandæ: eſt autem iſta ſapientia ſpiritualis, non humana: ſpirituali igitur quodam docendi genere tradenda eſt, non humanæ illius eloquentiæ ſermonibus, vt ſimplex quidem illa, ſed incredibilis Spiritus maieſtas ibi eluceat. 13 Rurſus occurrit offendiculo, qui fiat vt iſta tam pauci approbent, Hoc verò mirum videri non debere, reſpondet Apoſtolus quum homines in ſuis (vt vocant) naturalibus, non ſint prædíti ea facultate, qua res ſpirituales dignoſcuntur (quæ facultas eſt aduentitia) ideòque ſapientiam ſpiritualem habeant pro ſtultitia. Hoc autem perinde eſt ac ſi diceret, mirum non eſſe cæcos non iudicare de coloribus, quum oculorum luce careant, ac proinde lux ſit illis, pro tenebris. 14 Amplificatio à contrarijs. 15 Carnis ſapientia, inquit Paulus, nihil certi, ne in ſuis quidem rebus conſtituit, nedum vt aliena, id eſt, ſpiritualia, diſcernat: Spiritus autem Dei quo prædíti ſunt ſpirituales, falli nullo modo poteſt, ac proinde à nullo redargui.

m Non ſumus afflati ſpiritu, qui res huius mundi docbat, ſed eo qui nos ad Deum ſubuehat. hic locus docet aduerſus Sophiſtas quid ſit fides, vnde promanet, quæ ſit illius vis. n Scire hic propriè ſumitur, ea enim vera eſt ſcientia, quæ à Spiritu Dei ſumus perſuaſi. o Verba rei accommodantes, nempè ſicut ſpiritualia ſunt quæ docemus, ſic ſpirituale ſit docendi genus. p Homo non alia quàm naturali animi luce præditus, vt definitur Iuda 19.

q Vi Spiritus ſancti. r Intelligit ac diſcernit.

ſ Homine, quum autem à Prophetis Propheta iudicantur, iudicium eſt Spiritus non hominis.

Esa.40.13, sapien.9.13, rom.11.34.

16 ‖ [16] Quis enim nouit mentem Domini, qui [t] instructurus sit eum? nos autem [u] mentem Christi habemus.

16 Ratio superioris dicti, Quia spiritualis dicitur, qui ex vi Spiritus didicit quod Christus nos docuit. Iam verò si, quod ex illo magistro didicimus, posset ab alio redargui, eum oporteret esse ipso Deo sapientiorem. Et hoc autem consequitur, non tantùm ineptos esse, sed etiam impietatis reos, qui putant se vel perfectius quippiam posse comminisci, vel meliore aliqua ratione docere posse sapientiam Dei, quam ij sciuerint aut docuerint, quos certum est illo Spiritu Dei fuisse præditos.

t Collatis consilijs edocturus quid ei sit agendum. u Christi spiritu sumus præditi, qui nobis illa arcana alioquin inscrutabilia, omnémque adeò veritatem patefecit.

CAP. III.

1 Ratione reddita doctrinæ suæ humilis, 4 docet quo loco habendi sint ministri: 6 quod munus, 10 qua vera ædificandi ratio. 16 Monet Corinthios ne patiantur animas suas profanari 18 superba carnis sapientia.

CAP. III.

1 Explicata sapientiæ diuinæ (id est, Euangelicæ) dignitate, & dānata vniuersaliter humanæ mentis cæcitate, tandem hoc Corinthijs specialiter applicat, carnales eos appellans, i. in quibus adhuc caro Spiritui prævaleret. Adfert autem duplex eius rei testimonium: vnum, quòd tales eos esset expertus, adeò vt cum eis non aliter quàm cum rudibus & penè in pietatis doctrina infantibus egisset: alterum, quòd reipsa ostenderent ex istis factionibus, ignorantia virtutis Spiritus & diuinæ sapientiæ excitatis, sese parum admodum profeciſſe.

1 [1] EGo porrò, fratres, non potui loqui vobis vt spiritualibus, sed loquutus sum vt [a] carnalibus, *id est* vt infantibus in Christo.

2 Lactis potu vos alui, & non [b] esca: nondum enim [c] poteratis *id ferre*: imò ne nunc quidem adhuc potestis.

3 Nam adhuc carnales estis. quum enim in vobis *sint* liuor & contentio, & dissidia: nónne carnales estis, & [d] secundum hominem inceditis?

4 Etenim quum dicit quidam, Ego quidem sum Pauli, alter verò, Ego *sum* Apollo, nónne carnales estis?

a Carnales vocat, qui sint adhuc rudes, addit enim exegeticè, infantes.
b Solido cibo. c Vt vos solido cibo pascerem: vt igitur adolescebant Corinthij, ita eos aluit Apostolus, initio lacte, post autem solido cibo, qua non re, sed tradendi modo differebant. d Iuxta humani iudicij normam.

5 [2] Quis

5 [2] Quis igitur est Paulus, quis autem Apollos, nisi ministri per quos credidistis, & vt cuique Dominus dedit?

6 [3] Ego plantaui, Apollos rigauit: sed Deus dedit incrementum.

7 Itaque neque is qui plantat, est aliquid, neque qui rigat: sed Deus qui dat incrementum.

8 Is verò qui plantat & is qui rigat, vnum sunt: ‖ vnusquisque verò suam mercedem accipiet secundum suum laborem.

9 Etenim Dei sumus [c] administri: Dei aruum, Dei ædificatio estis.

10 Secũdũ gratiã Dei quę data est mihi, vt perit[9] architectus fũdamẽtum posui: alius autẽ superędificat. [4] porrò quisq; videat quomodo superędificet.

Psal. 62. 13. Galat. 6. 5.

2 Vbi satis multis rationibus tum ambitiosos doctores, tũ stultos eorum admiratores reprehẽdit, iam quo loco habendi sint veri ministri Verbi ostendit, vt neque plus neq; minus eis tribuatur, quàm par sit. Docet igitur eos quidem esse per quos ad fidẽ & salutem adducamur, sed vt Dei ministros, & ita quidem vt per se nihil efficiant, sed Deo in ipsis, prout visum est eos donis instruere, sic etiam operante. Non est igitur quis ministet loquatur, sed quid dicatur attendendum: & ab eo vno pendere nos oportet, qui per suos seruos loquitur. 3 Duplici similitudine illam sententiam illustrat: primùm comparans cœtum fidelium aruo, quòd Deus seruorum opera satum & rigatum fœcundet: deinde ædificio, quod extruat quidem Dominus, sed suorum operariorum manibus, quorum alijs in iaciendo fundamento, alijs in componendo ædificio vtatur. Vtraque autem similitudo huc spectat, vt doceat vnius Dei autoritate & vi in solidum omnia perfici, vt sit in eum vnum propriè respiciendum. Deinde, quanuis Deus quibusdam in præstantiore aliqua operis parte vtatur, non tamen propterea alios esse præ alijs negligendos, ac multo minus esse disiungendos (sicut à factiosis istis fiebat) quum omnes vni Domino operam nauent, & ita quidem vt vni & eidem operi perficiendo, quanuis dispari operandi ratione inseruiant, adeò vt alter alterius ope & subsidio egeat. 4 Iam ipsos doctores alloquitur, suos in Ecclesia Corinthiaca successores, & in eorum persona omnes quicunque postea fuerunt, sunt, vel erunt Ecclesiarum pastores, quum in laborem plantatorum & architectorum Apostolorum successerint. Monet igitur primùm, ne putent sibi licere suo aliquo modo ædificare, id est, aliquid vel reipsa, vel docendi genere diuersum ab architectis Apostolis, in Ecclesia proponere.

c Subfermentes: Administri autem nec vi sibi à natura insita agunt, sed ex gratia donata, quibus fiunt idonei. Infra 15. 10. & 2. Cor. 3. 6. augmentum autem omne, ita manare à Deo, vt nihil inde laudis ad administrum redire possit.

11 [5] Nã fundamentũ aliud nemo potest ponere præter id quod positũ est, quod est Iesus Christus.

12 [6] Quòd siquis superædificet super fundamẽtum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:

13 [7] Cuiusque opus manifestum fiet: dies enim declarabit: nam per ignem retegetur: & cuiusque opus quale sit, ignis probabit.

14 Sicuius opus manebit quod superædificauerit, mercedem accipiet.

15 Sicuius opus exustum fuerit, damnum faciet: [8] ipse verò seruabitur, ita tamen vt per ignem.

16 ‖ [9] An nescitis vos esse templum Dei, & Spi-

5 Deinde q̃ sit hoc fundamẽtũ ostẽdit, nempe Iesum Christũ, à quo illis non liceat vel tãtillũ deflectere in ędificij structura. *Infra. 6. 19, 2. cor. 6. 18.*

6 Tertiò, Curandum ait vt fũdamẽto respõdeat superficies ædificij. .i. vt admonitiones, exhortationes, & qui cquid ad ædificationem gregis facit, solidæ Christi doctrinæ respondeat, tum in materia, tũ in forma cuiusmodi doctrina auro, argento, & gẽmis cõparatur: ex qua etiã materia, Esaias & Iohannes in Apocalypsi, cœlestẽ ciuitatem fabricant. Huic autẽ opponuntur ligna, fœnũ, stipulæ, i. curiosæ & futiles, quæstiones vel ordinationes, itemq; tota illa docendi ratio ad ostentationem cõparata. Nã falsæ doctrinæ, de quibus hic non agit, non dicuntur propriè superstrui huic fundamẽto, nisi fortassis specie tenus. 7 Testatur, q̃ etiã res ipsa declarabat, nõ omnes esse probos ædificatores, ne eos quidẽ qui vero & vni illi fundamẽto insistũt: sed hoc opus malorũ ædificatorũ (inquit) vt ad tempus perstet, tamẽ nõ semper fallet, quoniam lux veritatis tãdẽ vt dies apparens, discussis tenebris, quale illud sit aperiet. Sicut autem materiæ illæ igni explorantur, probæ sint nécne, ita etiã Dominus suo tẽpore, Spiritus & Verbi sui examine, ædificia omnia explorabit, ac proinde fiet vt quæ pura & solida inuẽta fuerint, ita etiã perdurent cũ opificis laude: quæ verò secus, consumpta euanescãt, ac proinde spe sui laboris frustretur opifex, qui sibi in re nihili placebat. 8 Non adimit spem salutis imperitis & ineptis ædificatoribus, qui fundamentum retineant, cuiusmodi erant isti rhetores potius quàm pastores Corinthij: sed addit exceptionem, oportere nihilominus ipsos pati istud operis sui examen, atque adeò ferre inanium laborum suorum iacturam. 9 Perstans in ædificij metaphora, docet non modò inanem esse istam ambitionem, sed etiam cum sacrilegio coniunctam. Dicit enim Ecclesiam esse instar templi Dei, quod ipse videlicet sibi suo Spiritu cõsecrarit. Deinde ad istos ambitiosos sese conuertens, profanari docet ab eis Dei templum, quum inania illa artificia, in quibus sibi tãtopere placebant, docet esse totidem sacræ Dei doctrinæ & puritatis Ecclesiæ pollutiones: quod facinus non sit futurum inultum.

ritum

ritum Dei habitare in vobis?

17 Siquis templum Dei [f] violat, hunc perdet Deus: nam templum Dei ſanctũ eſt, quod eſtis vos.

18 [10] Nullus ſeipſum ſeducat: ſiquis *ſibi* videtur eſſe ſapiens inter vos in hoc ſeculo, ſtultus fiat, vt fiat ſapiens.

19 Sapientia enim mundi huius, ſtultitia eſt apud Deum. ſcriptum eſt enim, ‖ [g] Carpit ſapientes cum verſutia ipſorum.

20 Et rurſum, ‖ Dominus nouit cogitationes ſapientum eſſe vanas.

21 [11] Itaque nullus [h] glorietur in hominibus, omnia namque [i] veſtra ſunt:

22 Siue Paulus, ſiue Apollos, ſiue Cephas, [12] ſiue mundus, ſiue vita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura: omnia, *inquam*, veſtra ſunt.

23 Vos autem, Chriſti: Chriſtus verò, Dei.

10 A contrarijs colligit eos demùm puram ſapiẽtiam in templo Dei profiteri, qui humana illa omnia repudiant: quòd ſi à mundo rideantur, ſatis illis eſſe debere, quòd ex Dei ſẽtẽtia ſapiãt. *Iob. 5. 13. Pſal. 94. 11.*

11 Redit ad propoſitionẽ verſ. 2. priore loco, auditores monẽs, ne deinceps eos quos Deus conſtituit ſalutis ipſorum, non dominos ſed miniſtros, pro dominis habeant, quod ij faciunt qui ab hominibus pendent, non à Domino per eos loquente. 12 A perſonis ad res ipſas tranſit, vt maius ſit pondus argumenti. Imò etiam à Chriſto ad Patrem aſcendit, vt doceat in ipſo etiam Chriſto, quatenus homo eſt, nos idcirco acquieſcere, quia nos ad Patrem vſque ſubuehit, ſicut ipſemet Chriſtus vbique teſtatur ſe miſſum à Patre, vt hoc vinculo cum ipſo Deo, vnà omnes deuinciamur.

f Vt rem ſacram polluit ac contaminat. polluit autem Dei templum, Paulo teſte, qui carnali facundia puritatem Euangelij inquinabat.
g Vtcunque ſint vafri, eos tamen Dominus capiet, quum illorum artes reteget.
h Sibi placeat. i Adminicula vobis deſtinata.

CAP. IIII.

1 Definitione veri Apoſtoli addutta, 7 humilitatis ſpeciem honori ſibi magis eſſe debere quàm probro docet. 9 Signa profert vnde reipſa appareat, 10 nec gloria, 11 nec ventri ipſum ſtuduiſſe. 17 Ad finem Timotheum cõmendat.

CAP. IIII.

1 Conclusio officij auditorum erga miniſtros, vt pro

1 [1] SIc de nobis reputet [a] homo, vt de miniſtris Chriſti, & diſpenſatoribus myſteriorum Dei.

dominis eos non habeant: interea verò, vt à Chriſto miſſos audiant, miſſos, inquam, vt ex eorum veluti manu, theſaurum illum ſalutis, ex arcanis Dei depromptum accipiant.

a Quiſque.

2 Posteriore loco ministros monet, vt viciſſim ipſi ſeſe non vt dominos, ſed vt ſeruos, & quidem fidos, gerant, quũ ſit eis corã Domino reddẽda ſuę diſpẽſationis ratio. *Math. 7. 1, rom. 2. 1.*

3 Quoniã ſeſe propoſuerat pro exẽplo, cę teros reprehẽdẽs, vtitur occupatione: & grauitate Apoſtolica fretus, teſtatur ſe nihil morari cõtraria de ſe illorum iudicia, à quibus vt homo abiectus habebatur, quòd nihil externi illius ſplẽdoris haberet. Affert tamẽ rationes optimas, cur nihil moueatur illorũ de ſe iudicijs. 4 Primũ, quia ꝙ homines in his rebus iudicãt ex ſuo ſenſu, nõ maioris eſt momẽti quàm quũ indocti de ſapiẽtia iudicãt. 5 Secundò, inquit, quomodo vos quanti ſim vel non ſim iudicare poteſtis, quum ne ego quidẽ qui mihi probabiliter melius ſum notus quàm vobis, atq; adeò qui bona cõſciẽtia in meo munere me verſatum eſſe auſim profiteri, tamen non auſim propterea mihi quicquã tribuere. Scio enim me nihilominus nõ eſſe irreprehẽſibilem, nedũ vt mihi inſtar veſtri placeam. 6 Tertia ratio, vt cõcluſio ex præcedẽtibus rationibus naſcens: Dei eſt æſtimare vnumquenque ſuo pretio, vt qui norit cordis latebras quæ ſæpiſſimè homines fallunt. Veſtrum itaque hoc iudicium non eſt. 7 Reiecto illorum iudicio, rurſus ſe proponit pro ſingulari modeſtiæ exẽplo, vtqui in hac ipſa epiſtola reticens illorum factioſorum doctorum nomina, non dubitarit ſuum & Apollo nomen ſubſtituere ipſorum loco, & eorum dedecus hoc modo velut in ſe recipere, nedum vt ſe cuiquam anteponeret.

2 [2] Quod ſupereſt autem, *illud* requiritur in diſpenſatoribus vt fidus quiſque inueniatur.

3 [3] Mihi verò pro minimo eſt quòd à vobis dijudicer, [4] aut ab humano [b] iudicio: [5] imò nec meipſum dijudico.

4 Nullius enim rei mihi conſcius ſum: ſed non per hoc iuſtificatus ſum: [c] ſed Dominus is eſt qui me dijudicat.

5 ‖ [6] Proinde ne ante tempus quicquam iudicate, vſquedum venerit Dominus qui & illuſtraturus eſt occulta tenebrarum, & manifeſta faciet conſilia cordium: ac tunc [d] laus erit vnicuique à Deo.

6 [7] Hæc autem, fratres, figura quadam tranſtuli ad meipſum & Apollo, propter vos: vt in [e] nobis diſcatis, ſuprà id quod ſcriptum eſt non ſapere: vt ne alius pro alio inflemini aduerſus alium:

7 [8] Quis

b Ad ver. die, pro iudicio, ex Cilicum idiotiſmo. c Sed me Domini iudicio permitto. d Laudari pra cæteris vnus non poterat, quin cæteri culparentur. Laudis autem potius quàm vituperij mentionem facit, quia iſtius mali hæc erat origo, quòd certis hominibus plus tribuerent quàm par eſſet. e Noſtro exemplo, qui aliorum etiam vitia in noſtras perſonas transferre maluimus, quam nominatim quenquam carpere.

7 [8] Quis enim te discernit? quid autem habes quòd non acceperis? quòd si etiam accepisti, quid gloriaris [f] vt qui non acceperis?

8 [9] Iam saturati estis, iam ditati estis, absque nobis regnum adepti estis: atque vtinam sanè regnetis, vt & nos simul vobiscum regnemus.

9 Deus enim, puto, nos vltimos Apostolos spectandos proposuit, tanquam morti addictos. [g] Nam spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus.

10 Nos stulti propter Christum, vos autē prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem validi: vos glorioſi, nos ignominioſi.

11 Ad hoc vsque tēpus & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & incertis sedibus erramus:

12 ‖ Et laboramus, operantes proprijs manibus: conuitijs affecti bene precamur: persequutionem patientes, sustinemus:

13 ‖ [h] Infamati precamur: [i] purgamenta mundi facti sumus, *vsque* omnium sordes vsque adhuc.

14 [10] Non vt vos pudore suffundam hæc scribo, sed vt filios meos dilectos admoneo.

15 Nam etsi decem millia pædagogorum habueritis in Christo, at non multos patres *habetis.* in Christo enim Iesu per Euangelium ego vos genui.

16 Precor vos igitur, imitatores mei estote.

8 Optimum remedium coercendæ arrogantiæ ostendit: primùm si cogites quo iure te eximas ex aliorum numero, quum & ipse homo sis: deinde si consideres, etiā si quid præter alios habeas, tamen hoc te nō habere, nisi ex Dei liberalitate. Quis autem sanus de alieno glorietur, & quidem aduersus Dominum?

Act. 20. 34.
1. thess. 2. 9,
2. thess. 3. 8.

Mat. 5. 44,
luc. 23. 34,
act. 7. 6.

9 Descendit ad grauissimā ironiā, vt ambitiosos illos ad ruborem vel inuitos cogat.

10 Ironiæ acrimoniam temperans, monet vt meminerint à quo sint in Christo geniti, & eum pro exemplo sequi non dubitent, quantumuis in speciem præ alijs abiectum, at Spiritus Dei efficacia potentem, vt ipsi erant in sese experti.

f In natura igitur nihil verè laudabile, sed omnia sunt à gratia, contrà Pelagianos, & Semipelagianos. g Qui volet antithesin habere Pauli & Episcopi Romani, qui se eius successorem mentitur, comparet delitias Romana curia cum hac Pauli conditione. h Probris affecti. i Sordes vndique euerrendo collecta.

17 Propterea misi vobis Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui vobis in memoriam reducet [k] quæ sint viæ meæ in Christo, sicut vbique in omnibus Ecclesijs doceo.

Act.19.21, Luc.4.15.

18 [11] Cæterùm perinde quasi ego non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam.

11 Postremò, ad Apostolicas etiam minas descendit, sed vt pater filios obiurgans, ne ad castigationem vsque veniat, cogatur eorum intemperie.

19 Sed veniam breui ad vos, || si Dominus voluerit, & cognoscam non [l] verba istorum qui inflati sunt, sed *spiritualem* virtutem.

20 Non enim in verbis *situm est* regnum Dei, sed in *Spiritus* virtute.

21 [12] Quid vultis? cum virga veniam ad vos? an cum charitate & [m] Spiritu lenitatis?

12 Transitio ad alteram partem huius Epistolæ, in qua grauissimum scelus seuerissimè reprehendit, ostendens Ecclesiasticæ correctionis vsum.

k Quam viam & regulam sequar in docendis passim Ecclesijs. l Verba vocat istorum phaleras & inanem verborum splendorem, quibus opponit virtutem Spiritus. m Leniter in vos affectus.

CAP. V.

1 Quòd incestuosum priuigni cum nouerca coniugium taciti ferrent, 2 6 satis causæ esse admonet cur pudore deiciantur potius quam superbiant. 10 Eiusmodi scelera excommunicatione vindicanda esse, 12 ne contagio latius serpat.

1 OMninò [r] auditur *esse* inter vos scortatio, & eiusmodi scortatio, quæ ne inter Gentes quidem nominatur, adeò vt quis vxorem patris habeat.

CAP. V.

1 Grauiter reprehendendi qui tolerandis sceleribus Ecclesiam Dei exponunt ipsorum infidelium ludibrijs.

2 [2] Et vos inflati estis, ac non potius luxistis, vt tolleretur è medio vestri qui facinus hoc patrauit?

2 Nulli magis superbiunt, quàm qui sese minus norunt.

3 [3] Enimuero ego vt absens corpore, præsens autem [a] spiritu, iam vt præsens iudicaui, vt is qui hoc ita perpetrauit,

3 Excommunicatio non est vnius potestati committenda, sed ex cœtus authoritate, præeunte legitima cognitione, administranda.

a Animo, cogitatione, voluntate.

4 Vobis

4 Vobis & meo Spiritu [b] in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis, [4] cum potestate Domini nostri Iesu Christi,

5 [5] Eiusmodi *inquam homo* [c] tradatur Satanæ, [6] ad interitum carnis, vt spiritus saluus sit die illo Domini Iesu.

6 [7] Non est bona [d] gloriatio vestra. An nescitis paululo fermenti totam massam fermentari?

7 [8] Expurgate igitur vetus fermẽtũ, vt sitis noua [e] massa, sicut estis fermenti expertes. Etenim [f] Pascha nostrũ pro nobis sacrificatũ est, nẽpe Christus.

8 Itaque [g] festum agitemus non fermento veteri, nec fermento malitiæ & nequitiæ: sed azymis fermentatis *panibus* sinceritatis & veritatis.

9 [9] Scripsi vobis in epistola, ne commisceatis

4 Non dubiũ est quin ratum sit in cœlis eiusmodi iudicium in quo videlicet Christus ipse iudex sedeat.

5 Excõmunicatus traditur Satanæ potestati, quũ ex domo Dei eijciatur.

6 Finis tamen excommunicationi propositus, nõ est excõmunicati exitiũ, sed salus,

vt videlicet hoc remedio dometur ipsius caro, vt discat Spiritui viuere. 7 Alius finis excommunicationis, ne contagio ad reliquos peruadat, quò fit vt necessariò sit in Ecclesia retinenda, ne alij aliorum contagione inficiantur. 8 Allusione ad Paschæ ceremoniam facta, hortatur vt impurum illum è suo cœtu eijciant. Olim, inquit, Pascha celebraturis non licebat fermentatis panibus vesci, adeò vt impurus haberetur & indignus qui Pascha vesceretur qui fermentum vel degustasset. Porrò totam nostram vitam esse oportet instar festi illius Azymorum, in quo participes facti macta illius Agni immaculati, omnem impuritatem tum ex nobis ipsis, tum ex domibus cœtibusque nostris procul abesse iubeamus. 9 Generalius iam loquitur, & quod de illo incestuoso dixerat, ad alios etiam palam flagitiosos, & suis offendiculis Ecclesiam turbãtes ostẽdit, pertinere qui & ipsi ex Ecclesiæ cõmunione sint ordine legitimo eijciendi. Mentionẽ autẽ capiendi cibi faciens, vel Agapas respicit, in quibus Cœna Domini celebrabatur, vel communem vitæ vsum & consuetudinem notat: quod & ipsum dextrè accipiendũ est, nequis putet excõmunicatione vel matrimonia dirimi, vel officia quæ alij alijs, vt parẽtibus filij, magistratibus subiecti, dominis serui, proximi denique proximis lucrifaciendis debẽt impediri.

b Inuocato Domini Christi nomine. c Quid sit tradi Satanæ, exponit Dominus, quum dicit, Fiat tibi sicut Ethnicus & Publicanus, Mat. 18. 17. ius ciuitatis Christianæ amittere: extra Ecclesiam autem regnat Satã. d Immeritò & non bona ratione gloriamini, quasi excellatis, quum inter vos tantũ scelus inueniatur. e Massæ nomine, vniuersum Ecclesiæ corpus intelligit, singulos azymos. i Spiritu innouatos, detracta vetere corruptione: f Agnus Paschæ, metonymicè.

g Totam vitam tanquam perpetuum festum agamus, iustè & integrè.

mini cum scortatoribus.

10 [h] At non omninò cum scortatoribus mundi huius, aut cum auaris, aut cum rapacibus, aut idololatris: alioquin debetis scilicet è mundo exire,

11 Nunc autem scripsi vobis ne commisceamini, *id est* siquis quum frater nominetur, sit scortator, aut auarus, aut idololatra, aut conuitiator, aut ebriosus, aut rapax: cum eiusmodi, *inquam*, ne edatis quidem.

12 [10] Quid enim mea *interest* etiam de extraneis iudicare? nónne de ijs qui intus sunt, vos iudicatis?

13 De extraneis verò Deus iudicat. tollite igitur istum sceleratum ex vobisipsis.

h Si prorsus vobis esset abstinendum ab eiusmodi hominum consortio, vobis ex ipso mundo emigrãdũ esset: de ijs igitur loquor, qui in sinu Ecclesia versãtur, quos debetis disciplina Ecclesiastica ad frugẽ reuocare, nõ autẽ de exteris, quos debetis modis omnibus Christo lucrifacere.

10 Eijciendi falsi fratres ex cœtu: extranei iudicio Dei relinquendi.

CAP. VI.

1 Inuehitur in forenses contentiones, 6 quibus se mutuò vexabant sub infidelibus, cum magno Euangelij dedecore. 9 deinde scortandi licentiam grauí commination exagitat.

CAP. VI.

1 Tertia quæstio de forensibus iudicijs, An liceat fideli fidelem ad infidelium tribunalia trahere. Respondet, non licere, propter offendiculum videlicet. Neque enim per se malum est.

1 SVstinet [1a] aliquis vestrûm negotium habens cum altero, iudicio experiri [b] sub iniustis, [2] ac non sub sanctis?

2 [3] An ignoratis sanctos mundum iudicaturos? quòd si per vos iudicabitur mundus, indignè estis [c] minimis iudicijs?

3 An ignoratis fore vt Angelos iudicemus? ne

2 Addit se non prohibere quominus si ita opus est, iure agere liceat cum proximo, sed sanctis disceptatoribus. 3 A comparatis colligit, non sine sanctorum iniuria iudices infideles à fidelibus quæri, quum sanctos Deus ipse, iudicando mundo & diabolis, sit Christo Filio velut assessores daturus, nedum vt leues istas controuersias, quæ æquitate ac bona conscientia definiuntur, non possint dijiudicare.

a Quasi diceret, Eóne vos audaciæ processisse, vt vos non pudeat Euangelium exponere profanorum ludibrijs. b Coram iniustis.

c Infimis subsellijs,

dum

dum *vt* quæ ad huius vitæ vſum pertinent *non iudicemus*?

4 Itaque ſi [d] iudicia habeatis de ijs quæ ad huius vitæ vſum pertinent, [e] eos qui minimi ſiunt in Eccleſia, eos *inquam* in ſubſellijs collocate. *Mat.5.39, luc.6.29, rom.12.19, 1.Theſſ.4.6.*

5 Vt vos pudeat, vobis *hoc* dico. Itáne nō eſt inter vos ſapiens, ne vnus quidem, qui poſſit dijudicare inter fratres ſuos?

6 Sed frater cum fratre iudicio experitur, ídque ſub infidelibus?

7 Iam igitur omninò [f] impotentia in vobis eſt, quòd [g] iudicia habetis inter voſmetipſos. ‖ qua re non potius iniuriam patimini? cur non potius damnum accipitis?

8 ‖ At vos iniuriam facitis, & damno afficitis, ídque fratres.

9 An ignoratis iniuſtos non eſſe Dei hæredi-

4 Concluſio, qua remedium huic malo præſcribit, nempe ſi de priuatis negotijs corā delectis ex Eccleſia arbitris inter ſe tranſigant: Cui muneri, īquit, vel infirmus quiſque veſtrûm ſatisfecerit. Nō damnat igitur iudicum ſubſellia, ſed quid propter circunſtantiam temporis expediat oſtendit, idque ſine vlla iuris magiſtratus immunitione. Nec enim agit de iudicijs quæ inter infideles & fideles exercentur, neque de publicis iudicijs, ſed de controuerſijs, quas nihil prohibet domeſticis etiam arbitris componi. 5 Theſin accommodat ad hypotheſin, huc ſemper eos reuocans, vt falſam de ſua ipſorum præſtantia opinionem eis adimat, vnde omnia hæc mala oriebantur. 6 Nunc etiam longius progreditur, & quanuis arbitros ex fidelium cœtu eis concedens, ſimpliciter non damnet, ſed ſtabiliat potiùs priuata iudicia, modò ſine offendiculo exerceantur: tamen teſtatur, ſi tales eſſent quales eſſe optandum erat, futurum fuiſſe vt ne hoc quidem remedio egerent. 7 Hoc maxima ex parte ſpectat ad alteram reprehenſionis partem, nempe, quòd etiam apud infidelium iudicum ſubſellia litigarent: quod offendiculum debuerant potius, quauis iactura, redimere. Sed & illud in genere verum eſt, cedendum eſſe nobis de iure noſtro, potius quàm temerè, aut aliquo vindicandæ iniuriæ ſtudio, extremum iuris rigorem experiamur. Corinthijs autem neutrum erat curæ, quos ait oportere reſipiſcere, niſi malint Dei hæreditate priuari.

d Fora ac curias. e viliſſimos quoſque. f Impotentia animi, ijs tribuitur qui à cupiditatibus ſe ſuperari ſinunt, vitium à temperantia & moderatione plurimum diſſidens: perſtringit igitur eos qui ferenda iniuria ſunt imparet.

g Controuerſias in foro diſceptandas.

Tit.3.3, Infra.10.28. Eccle.37,31.

tatem posſeſſuros? [8] Ne errate. neque ſcortatores, neque idololatræ, neque mœchi, neq; molles, neque qui concumbunt cum maſculis,

10 Neque fures, neque auari, neque ebrioſi, neque conuitiatores, neque rapaces, regni Dei hęreditatem poſſidebunt.

11 ‖ Et hæc eratis nonnulli: ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis, ſed iuſtificati eſtis in [h] nomine Domini Ieſu, & per Spiritum Dei noſtri.

12 ‖ [9] [i] Omnia mihi licent, ‖ at non omnia cõducunt: omnia mihi licent, at ego [k] non redigar ſub vllius rei poteſtatem.

13 [10] Eſcæ ventri *deſtinatæ ſunt*, & venter eſcis. Deus autem & hunc & eas abolebit, corpus verò

8 Tranſitum ſibi parat ad quartũ huius epiſtolæ tractatũ de rebus medijs, diſſerens in primis quomodo viri mulieribus ritè vti vel non vti poſſint: cuius quæſtionis tres ſunt loci, Scortatio, Matrimonium & Cœlibatus. Ac Scortationem quidem penitus damnat: Matrimonium verò quibuſdam præcipit, vt remedium bonum ac neceſſarium, quibuſdam liberum relinquit, quibuſdam non vt illicitum, ſed vt incommodum, non tamen ſine exceptione, diſſuadet. Cœlibatũ autem (ſub quo etiam virginitatem comprehendo) nemini præcipit: ſuadet tamen, at nec propter ſe, ſed propter aliud, nec omnibus, nec ſine exceptione. Dicturus autem in ſcortationem, incipit à generali reprehẽſione eorũ vitiorum, quibus opulenta & luxui dedita ciuitas præcipuè ſcatebat: ſeriò monẽs, reſipiſcentiam cum peccatorũ remiſſione, ſiue ſanctificationẽ cum iuſtificatione indiuiduo nexu cohærere. 9 Secundo loco Corinthos præfatur in rebus medijs ſimpliciter peccare: primùm quòd eis abuterentur, tum in eo quòd res medias ſine diſcrimine vſurpabãt, quum earum vſus ad charitatis regulam ſit exigendus: nec etiam ijs rectè vtatur qui intemperanter eis abutens, ſeſe illis tanquam dominis ſubijcit. 10 Secundo, quòd multa in rebus medijs recenſerent quæ per ſe eſſent illicita, veluti ſcortationem, quam perinde ac eſum & potũ inter merè naturales ac licitas appetitiones numerabant. Subijcit autem Apoſtolus hæc planè eſſe diſſimilia. Nam, inquit, ad neceſſariũ huius vitæ vſum conditi ſunt cibi, quæ non eſt perpetua. Nam & cibi & tota iſta alimenti ratio breui ſpatio abolentur. At non idem ſentiendum eſt de ſcortationis impuritate, cui conditum non eſſe corpus, ſed è contrario puritati eſſe deſtinatum, vel illud oſtendit quòd Chriſto ſit cõſecratum, ſicut & Chriſtus noſtris etiam corporibus, ea ipſa virtute qua reſurrexit, viuificandis, datus nobis eſt à Patre.

h In Ieſu. *i Quanũ reſtringenda eſt autem vniuerſalis nota ad res medias.*

k Is certè ſubijcitur rebus medijs, quicũque ſe illis nõ poſſe carere putat, vt planè ſeruitus ſub ſpecie libertatis adblandiens, manum in eiuſmodi homines injiciat.

non ſcor-

nō ſcortationi, ſed Domino, & Dominus corpori.

14 Deus autē & Dominum ſuſcitauit, & ‖ nos ſuſcitabit potentia ſua.

15 [11] An ignoratis corpora veſtra eſſe membra Chriſti? Num igitur tollens membra Chriſti, faciam *vt ſint* ſcorti membra? Abſit.

16 [12] An ignoratis eum qui agglutinatur ſcorto, vnum eſſe corpus *cum ſcorto*? [l] Fient enim, inquit, [m] qui ‖ duo *erant*, caro vna:

17 Qui verò agglutinatur Domino, vnus ſpiritus eſt.

18 [13] Fugite ſcortationem. omne peccatū quod fecerit homo, extra corpus eſt: ſed qui ſcortatur, in proprium corpus peccat.

19 [14] An ignoratis ‖ corpus veſtrum eſſe templum Spiritus ſancti, *qui eſt* in vobis, quem habetis à Deo, [15] neque eſſe veſtri iuris?

20 ‖ Nam empti eſtis pretio: glorificate igitur Deum in corpore veſtro, & in ſpiritu veſtro, quæ ſunt Dei.

Rom.6.5.

11 Expoſitio ſuperioris argumēti à contrarijs, & eius applicatio.

Gen.2.24, matth.19.5, mar.10.8. epheſ.5.32.

Supra,1.37, 2.cor.6.16. Infra,7.23, 1.pet.1.18.

12 Probatio eiuſdem argumēti, Contrarij ſunt ex diametro ſcortū & Chriſtus, caro & ſpiritus: ergo qui vnum eſt cū ſcorto, (quod quidem fit naturali illa corporum commixtione) vnum eſſe non poteſt cum Chriſto, quæ vnio eſt pura & ſpiritualis. 13 Aliud argumentū, cur fugiēda ſit ſcortatio, quoniam peculiari quadam turpitudine corpus cōmaculat. 14 Tertiū argumētum, Quòd ſcortator ſit ſacrilegus, quum corpora noſtra ſint Deo cōſecrata. 15 Quartum argumētū, Quòd non ſimus noſtri iuris, vt alteri cuipiam alij, nedum Satanæ & carni, nos poſſimus addicere: quum nos Deus ipſe, & quidem maximo pretio, acquiſierit, vt & corpore & animo ſuæ gloriæ inſeruiremus.

l Apud Moſem hac non dicuntur de ſcortatione, ſed de matrimonio: ſed cùm illa ſit iſtius corruptio & vtriſque ſit communis coniunctio carnis, non poteſt dici Apoſtolus hoc teſtimonio abuſus. m Apud Moſem particula (duo) non legitur, ſed rectè expreſſa eſt tum hoc loco, tum Matth.19.5. quia ſit tantùm mentio viri & vxoris vnius, vnde refellitur polygamia: qui enim cum multis conſueſcit, in multas veluti partes diſipatur.

CAP. VII.

2 Differens hic de coniugio, 4 quod eſt remedium vitanda ſcortationis, 10 indiſſolubile, 18 20 iubet vnūquenque ſorte ſua contentum viuere. 25 Quis virginitatis finis eſſe debeat oſtendit, 35 & qui coniugium ſuſcipere debeant.

CAP. VII.

1.Pet.3.7.

1 De coniugio docet, quãuis cælibatus sua etiam habeat cõmoda, quæ postea explicabit, tamen vitãdæ fornicationis causa necessarium esse matrimonium: sed ita vt neque vnus maritus plures vxores, nec vna vxor plures habeat maritos.

2 Secũdò, declarat summa partium beneuolentia colẽdum esse coniugium.

3 Tertiò, monet alterum in alterius esse potestate, quòd ad corpus attinet, vt mutuò se fraudare non possint. 4 Quartò, addit exceptionem, nisi alter ab altero abstineat ex consensu mutuo, vt liberius vacent precibus: qua in re tamen monet vt quid expediat considerent, ne diuturniore ista veluti coniugij interruptione ad incontinentiam solicitentur.

5 Quintò, matrimonium docet non esse simpliciter omnibus necessarium, sed ijs demùm qui donum continentiæ non habent. Est enim hoc donum ex peculiari Dei gratia.

6 Sextò, de repetendo matrimonio idem monet, nempe cælibatum quidem probandum esse, sed ijs demùm quibus datum est vt se possint continere: sin minus, repetendas esse nuptias, vt conscientiæ paci consulatur.

1 CÆterùm [a] de quibus scripsistis ad me, [b] bonũ *fuerit* viro mulierẽ non attingere.

2 Sed propter fornicationes, suam quisq; vxorẽ habeat, & proprium quæque virum habeat.

3 ‖ [2] Vxori vir [c] debitam beneuolentiam reddat: similiter autem & vxor viro.

4 [3] Vxor proprium corpus non habet in potestate, sed vir: similiter autem & vir proprium corpus non habet in potestate, sed vxor.

5 Ne fraudate alius alium, [4] nisi forte ex cõsensu ad tempus, vt [d] vacetis ieiunio & precibus: & rursum simul conuenite, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram.

6 [5] Hoc autem dico ex concessione, non ex imperio.

7 Nam [e] velim omnes homines esse vt & ipse *sum:* sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.

8 [6] Dico autem [f] cælibibus & viduis, bonum eis est, si manserint vt *maneo* ego.

9 Quòd si se non continent, matrimonium

a Quòd attinet ad ea de quibus ad mẽ scripsistis. b Commodum & (vt dicitur) expediens, quia coniugium multas secum affert molestias, idque ex diuina institutionis corruptela. c Debiti nomine, genus omne beneuolentiæ complectitur, quanuis tamen postea vnam speciem copiosius persequatur. d Totis id vnum agatis. e Optarim. f Totus hic locus facit aduersus eos qui damnant secundas nuptias.

contra-

contrahant: nam melius est matrimonium contrahere quàm [g] vri.

10 [7] Ijs autem qui matrimonio iuncti sunt, denuntio non ego, sed Dominus, ‖ Vxor à viro ne discedito.

11 Quòd si etiam discesserit, maneat innupta, aut viro reconciliator: & vir vxorem ne dimittito.

12 [8] Reliquis autem ego dico, non Dominus, Siquis frater vxorem habet infidelem, quę consentiat ad habitandum cum eo, ne eam dimittito:

13 Et vxor quæ habet virum infidelem, qui cōsentiat ad habitandum cum ea, ne eum dimittito:

14 [9] Maritus enim infidelis [h] sanctificatus est [i] vxori, & vxor infidelis sanctificata est [k] viro: alioqui certè liberi vestri improbi essent: [l] nunc autem sancti sunt.

15 [10] At si incredulus discedit, discedat, non est seruituti subiectus frater aut soror in [m] huiusmodi *rebus*: [11] sed ad pacem vocauit nos Deus.

16 Ecquid enim nosti vxor an virum sis seruatura? aut ecquid nosti vir an vxorem sis seruaturus?

Matth. 5. 32, & 19. 9, mar. 10. 11, luc. 16. 18.

7 Septimò, prohibet dissidia & repudiorum nūtiationes, (de adulterij enim crimine non agit, quod tūc erat Romanis etiā legibus capitale) quibus dissolui coniugij vinculū negat, Christo ipso autore.

8 Octauò, Matrimonia inter infidelem alteram partē, alteram verò fidelem, iam cōtracta, rata esse cōfirmat, vt fidelis infidelē deserere non possit. 9 Respondet obiectioni, At fidelis polluitur societate infidelis, Hoc verò negat Apostolus, & fidelē posse bona cōscientia vti infidelis coniugis vase, ex eo probat quòd liberi inde nati, sancti (id est in promissione) censeantur. Singulis enim fidelibus dicitur, Ero Deus tuus, & seminis tui. 10 Respondet quæstioni, Quid si infidelis fidelem deserat? tum verò, inquit, liber est fidelis, quoniam ab infideli est desertus. 11 Nequis prætextu istius libertatis infideli præbeat discedendi occasionem, significat pacificè colendum esse matrimonium etiam cum infideli, vt si fieri possit lucrifiat.

g Libidine ita æstuare, vt aut voluntas succumbat tentationi, aut certè Deum pacata conscientia non possu inuocare. h Pietas vxoris plus valet ad hoc vt coniunctio ista pro sancta habeatur, quam mariti infidelitas ad hoc, vt coniugium istud profanetur. i Non in sese est ille infidelis sanctificatus, sed respectu vxoris. k Sub. fideli. l Hic locus facit aduersus catabaptistas & eos qui præcisam salutis causam ponunt in baptismo, fidelium enim liberi vi fœderis sancti sunt vel ante baptismum, accedit autem baptismus tanquam sanctitatis sigillum,

m Quum eiusmodi quippiam inciderit.

Ephes.4.1.
Supra.6.20,
1.pet.1.18.

17 [12] Sed vt vnicuiq; *donum* partitus est Deus, vt vnumquenque [n] vocauit Dominus, ita incedat: & ita in Ecclesijs omnibus constituo.

18 [13] Circuncisus aliquis vocatus est? ne [o] attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus est? ne circuncidatur.

19 Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.

20 ‖ Vnusquisque in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat.

21 Seruus vocatus es? ne sit tibi [p] curæ: sed si potes etiam liber fieri, potius *eo* vtere.

22 Etenim qui [q] in Domino vocatus est seruus, libertus Domini est: similiter & qui liber vocatus est, seruus est Christi.

23 ‖ [14] Pretio empti estis, ne estote serui hominũ.

24 [15] Vnusquisque in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat [r] apud Deum.

25 [16] De virginibus autem præceptum Domini

12 Occasione ex eo arrepta quod de seruitute & libertate coniugij dixerat, digreditur ad generalem doctrinam de vitæ statu & conditione externa, vt circuncisione & præputio, seruitute & libertate: generaliter monens vt quisq; sua sorte cõtẽtus viuat in Domino, quoniam externa illa vt circuncisum esse vel incircuncisum, seruum vel liberum, non sunt ex regni Dei (vt loquũtur) essentia. 13 Significat tamen in his exemplis non omnia esse paria, quoniam circuncisio per se non sit appetenda, libertatem verò, seruos appetere nihil prohibeat. In eo igitur dũtaxat paritas est, quòd in istis non sit positum regnum Dei, ac proinde ista non impediant quominus Deo pareamus. 14 Rationem dissimilitudinis ostendit, quoniam qui circumcisionem affectasset, sese iam non Deo, sed humanæ traditioni subijciebat. Est autẽ hoc multo magis de superstitionibus intelligendum, quas nonnulli inter res medias stultè numerant, 15 Repetitio generalis doctrinæ. 16 Virginitatem nulli præcipit, suadet tamen & laudat propter aliud, nempe tum propter præsentis temporis necessitatem, quum fidelibus vix liceret vno loco consistere, & præsentis vitæ commodis frui, ac proinde expeditiores essent qui familia non grauabantur: tum etiam propter huius vitæ curas, quas secum necessariò matrimonium trahit, vt illis animum distrahi sit necesse: quòd in mulieribus præsertim locum habet.

n Certo generi vitæ addixit. *o Attrahere, sub. præputium dicitur, qui chirurgi opera præputiatur, quod quidem fit cute ferro adducta, vt glandem rursus operiat. Cels. lib. 7. cap. 25.* *p Quasi hæc vocatio sit Christo indigna.*
q Qui quum seruus sit conditione, vocatus est ad Christi participationem.
r Ita sincerè & ex animo, vt vos Deo approbetis.

non ha-

non habeò: [f]sed do *vobis* quod sentio, vt [t] cui Dominus per misericordiam dederit fidum esse.

26 Existimo igitur [g] hoc bonum esse propter [x] instantem necessitatem, bonum hoc *inquam* esse homini ita esse.

27 Alligatus es vxori? ne quære dissolutionem: solutus es ab vxore? ne quære vxorem.

28 Quòd si etiam duxeris vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit: sed [y] afflictionem in carne habituri sunt *qui sunt* huiusmodi, ego verò vobis [z] parco.

29 Hoc autem aio, fratres, quoniam tempus [a] contractum est in posterum: vt & qui habent vxores, sint vt non habentes:

30 Et qui [b] flent, vt non flentes: & qui gaudent, vt non gaudentes: & qui emunt, vt non obtinentes:

31 Et qui vtuntur [c] mundo hoc, vt non abutentes. præterit enim [d] species huius mundi.

32 Velim autem vos absque solicitudine esse. Qui cælebs est, curat ea quæ *sunt* Domini, quomodo placiturus sit Domino:

33 At qui duxit vxorem, [e] curat ea quæ sunt mundi, quomodo placiturus sit vxori.

34 Discretæ sunt ea quæ *est* vxor & ea quæ *est* virgo. quæ *est* innupta, curat ea quæ sunt Domini, vt sit sancta cum corpore, tum [f] spiritu: quæ verò

f Pro ratione circumstantiarũ hoc vobis consulo.

t Quod dicturus sum dico ego, qui homo quidẽ sum, sed dignus cui fides adhibeatur, quia vt talis essem, à Domino sum consequutus.

u Virginem manere.

x Propter necessitatem quæ sanctos solet assiduè vrgere, quorum videlicet perpetua est iactatio, vt eorum conditio minimè videatur ad coniugium accommodata, nisi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat.

y Carnis nomine comprehendit quacunq; ad præsentem vitam spectant, coniugium enim multa secum incommoda trahit: inclinat ergo ad cælibatum, non quòd in eo collocet Dei cultum magis quàm in matrimonio, sed propter ea incommoda, quibus si fieri posset, cuperet omnes eximi, vt vni Deo vacarent. *z Cupio infirmitati vestræ cõsultum.* *a In fines siquidem seculorum peruenimus.*

b Fletus appellatione res aduersas, gaudij prosperas intelligunt Hebræi.

c Iis rebus quas hic Dominus nobis concedit. *d Habitus, figura, vel forma, indicat autem hic nihil esse solidum.* *e Distrahuntur cogitationes eorum qui sunt coniugio deuincti, ideò si cui datum est continere, commodior est cælibatus: cæterùm possunt etiam coniuges curare quæ sunt Domini. Clem. Strom. 3.*

f Animo.

17 Iam ad parentes se conuertit, in quorum potestate sint liberi, monens vt superiorem doctrinam sequuti, dispiciant quid suis liberis conueniat, ne vel necessario aduersus incontinentiam remedio ipsos priuent, vel ad matrimonium adigant, vbi neque voluntas eò inclinat, nec vlla vrget necessitas: & rursus virginitatem laudat: sed simpliciter, neque in omnibus.

nupta est, curat ea quæ sunt mundi, quomodo placitura sit viro.

35 Hoc autem dico [g] vestro commodo: non vt laqueum vobis injiciam, sed vt decenter & aptè adhæretis Domino absque vlla distinctione.

36 [17] Cæterùm siquis aliquid non decens à se in virginem suam committi putat, si florem ætatis excedat, & ita debet fieri: quod vult faciat, [h] non peccat: iungantur matrimonio.

37 Qui verò stat firmus [i] in corde, nec adigitur [k] necessitate, sed in potestate habet propriam voluntatem, & hoc decreuit in corde suo, vt seruet suam virginem, bene facit.

38 Itaque qui dat nuptum, bene facit: qui verò non dat nuptum, [l] melius facit.

39 ‖ [18] Vxor alligata est [m] lege quandiu viuit vir ipsius: quòd si [n] obdormierit vir ipsius, libera est ad cui velit nubendum: tantùm [o] in Domino.

40 Sed beatior est si ita maneat, secundùm meam sententiam: ‖ puto autem me quoque Spiritum Dei habere.

Rom. 7. 2.
1. Thess. 4. 8.

18 Quod de cælibe marito, de vxore quoque vidua pronuntiat, licere ipsi videlicet alias nuptias contrahere, modò id religiosissimè faciat: nec tamen dissimulat eam fore à multis curis liberam quæ cælebs permanserit.

g Significat se nemini imponere necessitatem vel ducendæ vxoris, vel non ducendæ, sed simpliciter proponere vtrum vita genus sit commodius. h Beneficii, vt explicat, infr. vers. 38. i Apud se, Hebr. k Cui non obstat filia infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus eam liberè possit seruare virginem. l Commodius liberis consulit, idq; non simpliciter, sed conditionibus antea expressis. m Per legem matrimonij. n Mortuus fuerit. o Religiosè & cum Dei timore.

CAP. VIII.

1 Ab hoc loco vsque ad finem decimi capitis dehortatur vt ab impuris Gentilium epulis abstineant. 8 Abusum Christianæ libertatis coercet, 11 & scientiam charitate frænandam docet.

1 Cæterùm

CAP. VIII.

1 CÆterùm [1] de ijs quæ idolis immolantur, ſcimus nos [2] omnes ſcientia eſſe præditos. Scientia [b] inflat, charitas verò [c] ædificat. *Iohan.13.13, infra,12.3.*

1 Aggreditur aliam rerũ mediarũ ſpeciem, nempe idolothytorum, ſiue carnium immolatitiarũ vſum. Remouet autẽ in primis quæ Corinthij promiſcuè idolothytis vtentes prætexebant. Primùm igitur afferebant, iſtud ciborum diſcrimen imperitorum hominum eſſe, ſibi verò perſpectum eſſe Chriſti beneficium, qui faceret vt omnia iſta eſſent munda mundis. Eſto, inquit Paulus, ſimus omnes abundè inſtructi Chriſti notitia: dico tamen non eſſe in iſta notitia ſimpliciter acquieſcendum. Ratio eſt, quia niſi charitate notitia temperetur, non modò non iuuat, ſed etiam plurimùm nocet, quum ſit faſtus magiſtra: imò ne nomen quidem diuinæ notitiæ meretur, à Dei dilectione, ac proinde charitate proximi ſeiuncta.

2 Quòd ſiquis *ſibi* videtur aliquid ſcire, nondum quicquam nouit ſicut oportet noſſe.

3 Sed ſiquis diligit Deum, hic edoctus fuit ab eo.

4 [3] De eſu igitur eorum quæ [d] idolis immolantur, ſcimus idolum [e] nihil *eſſe* in mundo, & nullum *eſſe* Deum alium niſi vnum.

5 Nam etiamſi ſint qui dicantur dij & in cœlo & in terra: (ſicut ſunt dij multi, & domini multi.)

6 Nobis tamen vnus *eſt* Deus Pater ille, [f] à quo omnia, & nos [g] in ipſo: & ‖ [h] vnus Dominus Ieſus Chriſtus, [i] per quem omnia, & nos per ipſum.

2 Applicatio eius reſponſi ad idolothyta. Concedo (inquit) idolum eſſe re vera inanem quandam imaginationem, & vnum eſſe Deum ac Dominum, ac proinde cibos non poſſe ab idolo vel ſanctos vel impuros reddi: at non inde conficitur promiſcuè illis vti vt quibuſuis cibis licere.

a Reſtringenda eſt nota vniuerſalis, vt apparet verſ.7. tum notandum eſt ſubeſſe ironiam, vt apparet ex verſu proximo. b Vanitati & arrogantiæ veluti materiam ſubminiſtrat, quatenus charitate deſtituitur. c Inſtruit proximum. d Idolum hoc loco ſumitur pro ſimulachro ad numen repræſentandum efficto, cui cultus exhibeatur, vnde dicta idololatria. e Inane & vanum ſommium. f Quum Pater à Filio diſtinguitur, illi principium tribuitur. g Subſiſtimus. h Sed quemadmodum Pater Dominus etiam dicitur, ſic Filius Deus, vnius ergo nomen non perſonas, ſed naturam reſpicit. i (Per) non cauſam inſtrumentalem, ſed efficientem ſignificat: operatur enim vnà Filius cum Patre, quod non eſt ita accipiendum vt duas cauſas conſtituamus, quum vna ſit natura & ſimplex vtriuſque, etiamſi Perſona ſint diſtincti.

Rom. 14. 15.

7 [3] Sed non in omnibus *est* ea scientia. [4] nonnulli enim *cum* [k] conscientia idoli vsque ad hoc tempus, vt idolis immolatum edunt: & conscientia eorum, infirma quum sit, polluitur.

8 [5] Cæterùm esca nos non commendat Deo. neque enim si vescamur, abundantiores sumus: neque si non vescamur, pauperiores reddimur.

9 Sed videte ne quo modo potestas illa vestra offendiculo sit ijs qui infirmi sunt.

10 [6] Etenim siquis viderit te qui scientia præditus es, in idoleio accumbere, nónne conscientia ipsius qui infirmus est instruetur ad edendum ea quæ sunt idolis mactata?

11 ‖ [7] Et tua ista scientia frater qui infirmus est, propter quem Christus est mortuus, peribit?

3 Ratio cur id non consequatur, hæc est, quia quod vos scitis, non desunt qui ignorent: externarum autem actionũ iudicia non tantùm à vestra, sed etiã à spectatorum cõscientia dependẽt, ac proinde vestræ actiones nõ tantum ad vestrã scientiam, sed etiam ad fratrum ignorantiam accommodari debent. 4 Applicatio rationis, Multi sunt qui non possunt nisi titubante conscientia vesci idolothytis, quòd ea impura esse existiment: itaque si tuo exemplo aggrediantur quod intus arbitrantur Deo displicere, polluitur eorum conscientia hoc esu: cui malo occasionem præbuisti. 5 Occupatio, An verò propterea æquum fuerit nos iure nostro fraudari? Imò, inquit Apostolus, nihil quod ad Christianismum attinet, vobis decedet si abstinueritis in fratrum gratiam, sicut etiam sumptus cibus nihilo vos reddet sanctiores. Neque enim nostri commendatio coram Deo posita est in cibis: sed cum fratris offendiculo vti libertate, id verò est libertate abuti, cuius è contrario legitimus vsus est siquis ea sic vtatur, vt fratris infirmi rationem habeat. 6 Altera clarior eiusdem rationis applicatio, proposito exemplo accubitus in idolorum templo: quod factum Corinthij malè inter res medias numerabant, quum simpliciter sit prohibitum ob loci circumstantiam, etiam cessante offendiculo vt suo loco dicetur. 7 Amplificatio argumenti à comparatis simul & cõtrarijs sumpta. Tu (inquit) homuncio de tua scientia tibi placens, quæ planè nulla est, (neque enim si vera scientia præditus esses, in idolorum templo accumberes) fratrémne pessundabis, tuo exemplo infirmam eius conscientiam ad malè agendum confirmans, pro quo seruando Christus ipse etiam mortem subijt?

k *Conscientiam idoli vocat tacitum eorum iudicium qui immunda putabant esse quæ idolis offerebantur, ideòque illis bona conscientia vti non poterant: hac enim est vis conscientiæ vt opus natura sua medium, si bona fuerit bonum reddat, sin mala, malum.*

12 [8] Ita

12 [8]Ita autem peccantes in fratres, & vulnerantes ipſorum conſcientiam infirmam, in Chriſtum peccatis.

13 ‖ [9]Quapropter ſi eſca facit vt offendat frater meus, non veſcar carnibus in æternum, nec faciam vt frater meus offendat.

Rom 14.21.

8 Alia amplificatio, eiuſmodi infirmi fratris offenſionem in Chriſtum ipſum redundare, ne putent iſti ſibi cum infirmis tantùm fratribus eſſe negotium. 9 Concluſio, quam Paulus in ſua ipſius perſona concipit, ne videatur ab alijs exigere cui ſeſe prior ipſe non ſubijciat. Malim quidem ego, inquit, in perpetuum vſque omni carnis genere abſtinere, quàm peccandi occaſionem vlli fratri meo præbere: nedum vt certo loco vel tempore recuſem in fratris gratiam immolatitijs carnibus non veſci.

CAP. IX.

1 Oſtendit qualiter libertate à Domino ſibi permiſſa 15 vltrò abſtinuerit, 18 22 ne quem in rebus medijs offenderet. 24 Vitamq; noſtram ſtadij inſtar eſſe dicit.

CAP. IX.

1 Antequam lõgius progrediatur in propoſita hypotheſi idolothytorum, voluit omnium iſtorum malorum cauſam oſtendere ſimul & tollere, nempe quod de ſuo iure non putarent Corinthij ſe teneri decedere in cuiuſquam gratiam. Proponit igitur ſeſe pro exemplo, & quidem in re penè prorſus neceſſaria. Agit tamen de vtroque ſeorſim, ac primùm de perſona. Si (inquit) cauſamini vos eſſe liberos, ac proinde velle veſtra libertate vti, an non ſum & ego liber, quum ſim etiam Apoſtolus? 2 Apoſtolatũ ſuum probat ab effectis, quòd ab ipſo Ieſu Chriſto fuerit deſignatus, & apud eos ipſi ſui muneris autoritas fuerit ipſorum conuerſione magnificè obſignata. Proponit autem illis hæc omnia ob oculos, vt pudeat illos ſeſe non aliquouſque in infirmorũ fratrũ gratiam demittere, quum ipſe Apoſtolus nihil non feciſſet vt eos penitus profanos Deo lucrifaceret.

1 NOnne [1]ſum Apoſtolus? nónne ſum liber? [2]Nónne Ieſum Chriſtũ Dominum noſtrũ vidi? nónne opus meum vos eſtis [a] in Domino?

2 Si alijs non ſum Apoſtolus, at certè vobis ſum. nam [b] ſigillum apoſtolatus mei vos eſtis in Domino.

3 [3]Mea reſponſio apud eos [c] qui in me inquirunt, hæc eſt.

3 Obiter hoc addit, acſi diceret, Tantum abeſt vt poſſitis de meo Apoſtolatu dubitare, vt etiam eos qui hoc reuocant in controuerſiam ſoleam, oppoſitis ijs quæ apud vos per me egit Dominus, reſellere.

a Per Dominum. b Sigilli inſtar quo confirmetur meum Apoſtolatum verè eſſe à Domino. c Qui de me, quaſi iudices de reo quaſtionem habent.

4 Iam de re dicit. Quũ & liber sim & verè Apostolus, cur mihi nõ liceat, non dico vesci idolothytis, sed meis laboribus sustentari, atque adeò vxorem etiam alere: quod & reliqui Apostoli, ac nominatim Iohãnes & Iacob[9] cognati Domini, & ipse Petrus iure faciunt?

Deut. 15.4, 1.tim.5.18. Rom. 15.27.

5 Ne videretur Apostolus grauare, æquũ esse quod facerent ostendit à cõparatis, quũ & milites stipendijs acceptis, & agricolæ suorum laborũ fructibus, & pastores sui gregis prouentu viuant. 6 Secundo loco profert etiam ordinationis diuinæ autoritatem, à comparatis.

4 [4] Annon habemus potestatem [d] vescendi ac bibendi?

5 Annon habemus potestatem [e] sororem vxorem circunducendi, vt & reliqui Apostoli, & fratres Domini & Cephas?

6 An solus ego & Barnabas nõ habemus potestatem [f] non operandi?

7 [5] Quis [g] militat proprijs stipendijs vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? aut quis pascit gregem, & de lacte gregis non edit?

8 [6] Num [h] secundum hominem hæc dico? nónne etiam Lex hæc dicit?

9 Nam in Mosis Lege scriptum est, ‖ Non obligabis os boui trituranti. [i] Num boues curæ sunt Deo?

10 An hoc propter nos omninò dicit? propter nos enim *hoc* scriptum est, quòd sub spe debeat is qui arat arare: & qui triturat sub spe, spei suæ particeps esse.

11 ‖ [7] Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum *fuerit* si nos vestra carnalia messuerimus?

12 [8] Si alii *sui* in vos [k] iuris participes sunt, *cur* non potius nos? atqui non vsi fuimus iure isto: sed omnia sustinemus, nequid remoremur Euangelium Christi.

7 Assumptio argumentorum cum amplificatione, quoniam ne sic quidem petitur ab illis merces, quæ meritis respondeat.

8 Aliud argumentum maximi momenti: Alij apud vosmetipsos aluntur, ergo & mihi licuit, idque etiam potius quàm cuiquam alij: & tamen recusaui, & quiduis adhuc potius malo perpeti, ne quid sit quòd retardet Euangelium Christi:

d Ecclesia videlicet sumptu. e Fidelem. f Non viuendi ex manuum labore. g Militare solet. h Num ijs tantum nitor quæ ex hominum consuetudine valent? i Num ad boues propriè respexit Dominus quum hanc legem conderet? nam alioqui minima etiam ad Dei curam pertinent.

k Ius appellat facultatem viuendi alieno sumptu.

13 An

13 [9] An neſcitis ‖ eos qui ſacris operãtur, *ea quæ* ex [l] ſacrario *ſunt* edere? *&* qui altari aſſident, cum altari [m] participare?

14 Ita Dominus conſtituit ijs qui Euangelium annuntiant, [n] vt ex Euangelio viuant.

15 Ego tamen nullo iſtorum ſum vſus. [10] Neque verò hæc ſcripſi vt ita fiat in me, nam bonum eſt mihi mori potius quàm vt gloriationem meam aliquis inanem reddat.

16 Etenim ſi euangelizem, non eſt quod glorier: neceſſitas enim mihi incumbit. væ autem mihi eſt niſi euangelizem.

17 Nam ſi volens hoc faciam, mercedem habeo: ſin inuitus, diſpenſatio credita eſt mihi.

18 Quæ igitur mihi eſt merces? vt quum euangelizem, [o] gratuitum conſtituam Euangelium Chriſti, vt ne abutar iure meo in Euangelio.

19 Nam quum liber ſim ab omnibus, omnibus meipſum ſeruum feci, vt plures lucrifaciam.

20 Et factus ſum Iudæis vt Iudæus, vt Iudæos lucrifaciam: ijs qui ſub [p] Lege ſunt, vt ſi *eſſem* ſub Lege, vt eos qui ſub Lege ſunt, lucrifaciam:

21 Exlegibus vt exlex, (*ita tamen* vt non ſim exlex Deo, ſed ſublex Chriſto) vt lucrifaciam exleges.

Deut. 18. 1.

9 Vltimo tandem loco expreſſam de Leuitarum alimentis Legem profert, quo tamen iure vti noluerit.

10 Obiter auertit ſuſpicionem, quòd hæc ſcripſiſſet quaſi mercedẽ non perſolutam repetens. Imò, inquit, mori malim, quàm in hoc inſtituto gratis euangelizãdi non perſeuerare. Nam teneor quidem omninò euangelizare, quũ hoc munus ſit mihi à Domino cõmiſſum: ſed niſi vltrò & ipſius Dei amore hoc fecero, nihil ſanè fecerim quod probetur. Quòd ſi mallem Euangelium malè audire quàm mercedem non accipere, tum ſanè conſtaret me non Euangelij, ſed mercedis cauſa labores iſtos ſubire. Hoc autem ego appello iure ſuo non vti ſed abuti. Itaque non hac in re, ſed in cæteris etiam (quantum fieri potuit) omnibus omnia ſum factus, vt eos lucrifacerem Chriſto & vnà cum ipſis Chriſto lucrifierem.

l De templo (metonymia) id eſt, de ijs quæ in templo offeruntur. m Altaris ſunt ſocij in diuidenda victima. n Ex eo quod Euangelium prædicant. ſequitur ex hoc loco, Paulum ex miſſarum prouentibus, & eius generis ſuperſtitionum, victum nec ſibi quæſiuiſſe, nec voluiſſe inde alijs quari. o Pro quo nullus fiat ſumptus, ab ijs quibus illud annuntio. p Legis vocabulum, hoc loco ad illam partem quæ erat cæremoniarum eſt reſtringendum.

22 Factus ſum infirmis vt infirmus, vt infirmos lucrifaciam: [q] omnibus factus ſum omnia, vt omninò aliquos ſeruem.

23 Hoc autem facio propter Euangelium, vt [r] vnà particeps eius fiam.

11 Aliam huius mali cauſam affert, nempè quòd gulæ eſſent dediti. Erant enim ſolennes ſacrificiorum epulæ: & plus ſatis celebratus ſemper fuit ſacerdotum luxus. Itaque durum iſtis erat luxui aſſuetis, quum præſertim libertatem Euangelicam prærexerent, ab his conuiuijs arceri. Eos verò ex aduerſo Apoſtolus, tum iucunda ſimilitudine, tum etiam ſuo exemplo ad ſobrietatem, imò etiam ad carnis mortificationem vocat, negans aptos eſſe ad curſum vel pugilationem (cuiuſmodi certamina Iſthmica erant) qui corpori indulgerent: ac proinde affirmans, nullum eos præmium manere, niſi aliam vitæ rationem inſiſterent.

24 [11] An ignoratis, eos qui in ſtadio currunt, omnes quidem currere, ſed vnum accipere præmium? ſic currite vt comprehendatis.

25 Porrò quiſquis certat, in omnibus eſt [ſ] continens. Illi quidem igitur vt perituram coronam accipiant, *ſunt continentes*: nos autem, vt incorruptam.

26 Ego igitur ita curro vt non in incertum: ſic pugillem ago vt aërem non cædens.

27 Sed contundo [t] corpus meum, & in ſeruitutem redigo: ne quo modò, quum alijs prædicarim, ipſe [u] reprobus fiam.

q In rebus medijs & indifferentibus, quaſi diceret, me in omnes formas mutaui, vt omni ratione aliquos ſeruarem.

r Vt & ego cum ijs quibus illud annuntio, fructum ex Euangelio percipiam.

ſ Exquiſitiſſima vtitur dicta.

t Veterem hominem ſpiritui reluctantem.

u Reprobum non opponit electo, ſed probato, eum nimirùm quem experientia offenderit non talem eſſe qualem eſſe oportebat.

CAP. X.

1 Si Deus Iudæis non pepercit, neque ijs parcet quibus ſors eſt æqualis. 3 4 in teſſeris externis ſua gratia.
14 Itaque abſurdum eſſe participes fieri menſæ dæmoniorum eos qui Cœnæ Domini communicant, 24 & qui in rebus medijs rationem proximi non habent.

1 Nolim

CAP. X.

1 [1] NOlim autem vos ignorare fratres, ‖ [2] Patres noſtros omnes ſub illa nube fuiſſe, ‖ & omnes per mare tranſiuiſſe: *Exod.13.21, num.9.18.*

2 [2] Et ‖ omnes [b] in Moſen [c] baptizatos eſſe nube & mari: *Exod.14.22.*

3 Et omnes [d] eandem [e] eſcam ſpiritualem ediſſe: *Exod.16.18.*

4 ‖ Et omnes eundem potum ſpiritualem biſſe. Bibebant enim [f] ex ſequente ſpirituali Petra: Petra verò [g] erat Chriſtus. *Exod.17.6, num. 20.10, & 21.16.*

5 Sed pleróſq; illorum non approbauit Deus. ‖ proſtrati ſunt enim in deſerto. *Num.26.65.*

6 [3] Hæc autem [h] typi noſtri fuerunt, vt ne cõcupiſcamus res malas, ‖ ſicut illi concupierunt. *Num.11.4, & 26.64,*

7 Ne igitur idololatræ eſtote, ſicut quidam eorum, vt ſcriptum eſt, ‖ Sedit populus ad edẽdum *pſal.106.14. Exod.32.6.*

1 Illuſtrat quod dixerat, propoſito horrendo iudicij Dei exemplo, in eos qui & ipſi eaſdem res ipſa, id eſt, eiuſdem adoptionis & ſalutis teſſeras atq; nos habebant, & nihilominus quum idolorum epulis ſeſe dedidiſſent, horrendis & multiplicibus pœnis affecti, in deſerto perierunt: Hæc autẽ præterquam quòd appoſitiſſimè dicuntur in eos qui idololatrarum cõuiuijs intererant, ideo etiã videtur referri quòd nonnulli, dũmodò cœtus Eccleſiaſticos frequẽtarent, & baptizati ſacro conuiuio intereſſent, Chriſtum confitentes, externa illa putabant tanti non eſſe, vt Deus propterea ipſis ſuccenſeret. 2 Reparia fuerunt veterum Sacramenta cum noſtris, vt quæ & ipſa in vnum Chriſtum reſpicerent, qui varijs typis ſeſe illis ingerebat. 3 Applicatio exẽpli, aduerſus eos qui cupiditatibus ſuis abripiuntur extra metas à Deo propoſitas. Hæc enim eſt malorũ origo, cuiuſmodi ſunt, idololatria (cuius comes eſt gula) ſcortatio, inſurrectio aduerſus Chriſtũ, murmur, & ſimilia quæ grauiſſimis pœnis in populo veteri Dominus vindicauit: vt nos qui illis ſucceſſimus, & multo pleniorem habemus diuinæ voluntatis declarationem, ita fiamus cautiores.

a Sic Paulus loquitur fœdus reſpiciens, non perſonas, niſi ingenere. b Moſe illis præeunte. c Omnes quidem externo ſymbolo baptizati fuerunt, ſed non reipſa, quod illis, non Deo imputandum. d Eandem videlicet atque nos. e Mannan, quæ ſpiritualis fuit cibus credentibus, qui fide Chriſtum verum cibum amplectebantur. f Ex riuo & rupe proſluente, qui populum ſit comitatus. g Sacramẽtaliter ſignificabat, i. ita vt eſſet verè adumbrata rei veritas: Deus enim non nudum ſignum, ſed rem etiam ipſam ſignificatam offert fide ſpiritualiter percipiendam. h Qui Sacramenta noſtra ſignificarent, fuit enim Circunciſio Iſraelitis quidem ſigillum iuſtitiæ, nobis autem typus fuit baptiſmi, ſic de aliis.

ac bibendum: & surrexerunt ad ludendum.

8 Neque scortemur, ‖ sicut quidã eorum scortati sunt, & ceciderunt vno die viginti tria millia.

9 Neque tentemus [i] Christum, ‖ sicut quidam eorum tentarunt, & à serpentibus perierunt.

10 ‖ Neque murmurate, sicut quidam eorum murmurarunt, & perierunt ab Exterminatore.

11 Hæc autem omnia typicè eueniebant eis: scripta verò sunt ad nostri admonitionem, in quos [k] fines seculorum occurrerunt.

12 [4] Itaq; qui *sibi* videtur stare, videat ne cadat.

13 Tentatio vos non cepit, nisi [l] humana. fidelis autem *est* Deus, qui non sinet vos tentari supra *id* quod potestis, sed [m] præstabit vnà cum tentatione etiam euasionem, vt possitis sufferre.

14 Quapropter dilecti mei, fugite ab idololatria.

15 [5] Vt peritis loquor: iudicate vos quod aio.

16 Poculum [n] benedictionis cui benedicimus, nónne [o] cõmunio sanguinis Christi est? panis quẽ frangimus, nónne communio corporis Christi est?

17 Quoniam

Num.25.9. Num.21.6, psal.106.14. Num.14.37, iudic.8.24.

4 Tandem ad Corinthios ipsos delabitur, monẽs ne sibi placeant, sed vt potius Satanæ astutijs occurrãt. Vtitur tamen insinuatione, & eos etiam erigit, ne videri possit eos perditis illis idololatris & Christi cõtemptoribꝰ qui in deserto perierunt, penitus similes facere.

5 Iã rediens ad illas idolorũm epulas, ne quid tergiuersari possint, præfatur sese non alijs rationibus vsurum quàm quas ipsimet optimè norint. Est autem inductio à simili: Sacra conuiuia Christianorum sunt pignora communionis ipsorum cum Christo in primis, deinde etiam inter se Israelitæ quoque suis sacrificijs mutuam in vna eademque religione copulationem sanciunt: Ita igitur etiam idololatræ cum suis idolis aut potius dæmonijs (idola enim nihil sunt) solennibus illis epulis copulantur. Ex quo efficitur mensam illam esse dæmoniorũ mensam: fugienda est igitur vobis. Neque enim fieri potest vt cum Domino simul & cum dæmonijs quicquam habeatis commune, nedum vt huiusmodi epulas in rebus medijs rectè numeretis. An igitur vultis cum Deo confligere, & si id feceritis, an vos putatis fore superiores?

i Tentare Christum, est eum velut ad certamen prouocare, quodꝫ faciunt, qui eius cognitione abutentes, eam suis cupiditatibus prætexunt. k Seculum hoc nostrum finis vocatur, est enim seculorum complementum. l Qua ab infirmitate proficiscitur. m Ille qui vos vestri boni gratia tentari voluit, aditum faciet ad euadendũ. n Gratiarum actionis, vnde Eucharistia dicitur sacrũ illud epulũ. o Efficax tessera nostra cũ Christo cõiũctionis atque adeò incorporationis.

17 Quoniam vnus panis, vnum corpus multi sumus: nam omnes vnius panis simus participes.

18 Videte Israelem *qui est* [p] secundum carnem: nónne qui edunt victimas, [q] participes sunt altaris?

19 Quid ergo dico? idolum aliquid esse, aut quod idolis immolatum est, aliquid esse?

20 Imò *illud dico*, quæ immolant Gentes, dæmonijs immolare, & non Deo. nolim autem vos [r] participes dæmoniorum esse.

21 Non potestis poculum Domini bibere, & [s] poculum dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.

22 Nónne prouocamus ad iram Dominum? num validiores eo sumus?

23 ‖ [6t] Omnia mihi licent, at non omnia conferunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.

24 Nemo quod suum est quærat, sed quisque quod alterius *est*.

25 [7] Quicquid in [u] macello venditur, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.

26 ‖ Domini enim est terra & [x] plenitudo eius,

27 Quòd si quis infidelium vos vocat, & vultis ire, quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.

28 At si quis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum est, ne edite, propter illum qui indicauit, &

6 Accedens ad aliam idolothytorum speciem, repetit generalem illam regulã, In rerum mediarum vsu, non nostri separatim, sed etiam proximorum habendam esse rationẽ, ac proinde multa per se licita esse, quæ propter proximi offensionem, facere sit nefas.

Supra, 6.13. eccle.37.31. Psal.24.1.

7 Applicatio regulę ad propositam hypothesin, Quicquid in macello venit, tanquã ex Domini manu promiscuè emere, & domi cũ fidelibus, siue etiam domum ab infidelibus vocati, in priuato videlicet conuictu, edere potestis: sed addita exceptione, nisi quis infirmus adsit, cuius conscientia offendatur, appositis immolatitijs carnibus. Tum enim vobis omninò habenda est illius infirmitatis ratio.

p Qui adhuc cæremonijs vacant. q Eiusdem cultus ac sacrificij sunt conscij. r Cum dæmonijs quicquam habere commune, aut in eam societatem coire, quæ dæmoniorum auspicijs coit. s Solebant prophanæ Gentes festa sua conuiuia eius Dei laudibus cui sacrificatum erat & libatione claudere. t Vide supra, 6.13. u Solebant prostare venales carnes sacrificatæ, quarum precium ad sacerdotes redibat. x Infinita illa rerum copia, quibus plena est.

propter conſcientiam. Domini enim eſt terra & plenitudo eius.

29 Conſcientiam autem dico non tuam, ſed illius alterius. [8] cur enim libertas mea damnatur ab alia conſcientia?

30 Et ſi ego per [9] gratiam *cibum* participo, cur *ob id* impius iudicor pro quo ego gratias ago?

31 ‖ [9] Siue igitur editis, ſiue bibitis, ſiue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.

32 Eſtote ſine offendiculo & Iudæis & Græcis, & Eccleſiæ Dei:

33 Sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens meam ipſius vtilitatem, ſed multorum, vt ſeruentur.

Coloſſ.1.7.

8 Ratio, quia nobis non eſt committendũ vt libertas noſtra malè audiat, & beneficium Dei, quo vti debemus cum gratiarũ actione, in crimẽ impietatis vertatur, idq; noſtra culpa, ſi infirmorum conſcientiam malimus offendere, quàm de noſtro iure in re nihili decedere, atque ita occaſionem infirmis præbere ita de nobis & libertate Chriſtiana iudicandi. Transfert autem Apoſtolus iſta in ſuam perſonam, vt tantò minus habeant Corinthij quod illi opponãt.

9 Concluſio, ita eſſe nobis inſtituendam vitam, vt nos ipſos non quæramus, ſed Dei gloriam, ac proinde quamplurimorum ſalutem: qua in re non dubitat ſeipſum Apoſtolus Corinthijs (ſuo videlicet gregi) ſeſe pro exemplo proponere, ſed ita vt eos ad ipſum archetypũ (i. Chriſtum) reuocet, quò & ipſe reſpiciat.

9 *Si ex Dei beneficio hoc vel illo cibo vti mihi licet, cur committam vt mea culpa hoc Dei beneficium mihi vitio vertatur?*

CAP. XI.

1 Notat Corinthios quòd in ſacris cœtibus, 4 viri orent velatis capitibus: 6 mulieres verò retectis. 17 In ſumma, quòd in peius conuenirent: 21 & profana ſympoſia permiſcerent epulo ſacro Cœnæ Domini: 23 quam ad primam Chriſti inſtitutionem exigit.

CAP. XI.

1 ‖ Mitatores mei eſtote, ſicut ego Chriſti.

2 [1] Laudo verò vos, fratres, quòd omnia

2.Theſſ.3.9.

1 Quintus huius Epiſtolæ tractatus, De publicorum cœtuum recta diſpoſitione, tria capita complectens, nempè de virorum & fœminarum decenti habitu, de Cœnæ Domini ritu, & de recto donorum ſpiritualium vſu. Reprehenſurus autem nonnulla, incipit tamen ab eorum laude vniuerſali, traditiones appellãs, particulares de decore & honeſtate leges, ad Eccleſiaſticam politiam ſpectantes, quas poſtea Canonas vocarunt.

mea

mea meminiſtis, & ſicut tradidi vobis, traditiones retinetis.

3 [2] Velim autem vos noſſe ‖Chriſtum eſſe omnis viri caput. caput autem mulieris, virum: caput verò [a] Chriſti, Deum.

4 [3b] Omnis vir orans aut prophetans operto capite, dedecorat caput ſuum.

5 [4] Omnis verò mulier orans aut prophetãs non operto capite, dedecorat caput ſuum: [5] nam *id* vnum ac idem eſt acſi raſa eſſet.

6 Nam ſi non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd ſi turpe mulieri tonderi aut radi, veletur.

7 [6] Vir enim non debet velare caput, ‖ quum *is* imago ſit & gloria Dei: at mulier, gloria viri eſt.

8 [7] Non enim eſt vir ex muliere, ſed mulier ex viro.

9 [8] Neque enim conditus eſt vir propter mulierem, ſed ‖ mulier propter virum.

Ephe. 5. 23. Gen. 1. 26. 27, & 5. 1, & 9. 6, coloſ. 3. 10. Gen. 2. 23.

2 Deum in Chriſto media tore proponit, non modò pro doctrinæ, ſed etiam pro Eccleſiaſtici decori fine acſcopo. Deinde ad quæſtionẽ propoſitam, de virorum & fœminarum habitu in publicis cœtibus decenti, illud accõmodãs, declarat fœminam vno gradu inferiorẽ eſſe viro, ex Dei ordinatione: virum autem ſic ſubiectum eſſe Chriſto, vt in eo oporteat gloriam Dei propter præeminentiam ſexus elucere. 3 Hinc colligit, viros, ſi operto capite (quod tum habebatur ſubiectionis ſignum) publicis cœtibus ad audiendum Verbum & preces concipiendas coactis interſint, ſua veluti dignitate ſeipſos priuare, contra Dei ordinationem. 4 Viciſſim etiam colligit, fœminas quæ ſubiectionis ſigno, id eſt velo, ſublato, in Eccleſiaſticis cœtibus apparent, ſeipſas dedecorare. 5 Argumentum primum à ſenſu communi, quaſi dictante fœminis natura, turpe illis eſſe non velato capite prodire in publicum, quum tam denſis & prolixis comis eas donarit, quas etiam adeò ſtudioſè alant, vt nullo modo radi ſuſtineant. 6 Occupatio, Nónne etiam comæ viris datæ ſunt? Concedo, inquit Apoſtolus, ſed aliud obſtat. Nam conditus eſt vir vt in eius dominio eluceat Dei gloria: fœmina verò, vt ſuæ ſubiectionis profeſſione virum reddat auguſtiorem. 7 Inæqualitatem mulieris probat ex eo, quòd vir ſit materiale fœminæ principium. 8 Secundò, ex eo quòd fœmina ſit viri cauſa condita, non autem vir in fœminæ gratiam.

a Quatenus Chriſtus eſt Mediator. b Politicam hanc eſſe legem Pauli temporis ſui circunſtantijs accommodandam hinc docetur, quòd hodie contraria perſuaſione capite aperto loqui in cœtu, ſignum eſt ſubiectionis.

9 Conclusio, oportere velatas esse fœminas, vt subiectionẽ externo signo testẽtur.
10 Quid hoc sit, nõdum mihi liquet.
11 Digressio, quam adhibet Apostolus, ne quod de virorum eminentia, & fœminarum gradu inferiore dictum erat politię ecclesiasticæ respectu, perĩde accipiatur acsi nullus sit istius imparitatis modus. Viros ergo docet sic eminere, vt interea solos viros non condiderit Dominus, sed etiam fœminas: & ita esse conditam fœminam ex viro, vt viri vicissim interuentu fœminæ gignantur: quæ res admoneant ita vtrinque seruandum esse illum sexus gradum, vt mutua coniunctio foueatur. 12 Inculcat argumentum à communi naturæ sensu sumptum. 13 Præfractè contentiosis ad vltimum opponendum est, Ecclesias Dei alienas esse à contentionibus.
14 Transitio ad sequentem tractatum de recta Cœnæ Domini administratione. Vtitur autem hac superiore præfatione Apostolus, vt intelligant Corinthij se quod in genere obseruabant, (id est Apostoli monita) in re tamen vel præcipua non sine magna culpa neglexisse.
15 In Cœna Domini ritè celebranda requiritur vnio tum in doctrinæ veritate, tum in affectibus, ne profanetur. 16 Schismata & hæreses, etsi ex diabolo oriuntur & malæ sunt, tamen temerè non eueniunt, & electorum etiam commodo cedunt.

9 Propter hoc debet mulier [c] potestatem habere in capite, [10] propter Angelos.

11 [11] Attamen neque vir absque muliere, neque mulier absque viro, [d] in Domino.

12 Sicut enim mulier ex viro *est*, ita & vir per mulierem: omnia verò ex Deo.

13 [12] Apud vosipsos iudicate, *Num* decorum est mulierem non velatam Deum orare?

14 An ne natura quidem ipsa hoc vos docet, quòd viro quidem, comatum esse dedecori sit:

15 Contrà, mulieri comatam esse, gloriæ sit? Nam coma [e] pro velamine data est ei.

16 [13] Quòd siquis videtur contentiosus esse, nos eiusmodi consuetudinem nõ habemus, neque Ecclesiæ Dei.

17 [14] Hoc verò *ita* denuntio vt vos non laudẽ, quòd *videlicet* non cum emolumento, sed cum detrimento conuenitis.

18 [15] Primùm enim quum conuenitis in Ecclesia, audio dissidia inter vos esse: & aliquam partem credo.

19 [16] Oportet enim etiam hæreses inter vos

[c] *Velamen, quod sit subiectionis symbolum.* [d] *Per Dominum.*
[e] *Vt esset illi velamen, & quidem eiusmodi quod aliud accerseret.*

esse,

esse, vt qui [f] probati sunt, manifesti fiant inter vos.

20 Itaque quum conuenitis in vnum, *hoc* [g] non est Dominicam Cœnam edere.

21 Nam vnusquisque propriam cœnam [h] præoccupat in vescendo: & hic quidem esurit, ille verò ebrius est.

21 [17] Enimuerò num domos non habetis ad edendum & bibendum? aut Ecclesiam Dei cõtemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicam? laudabo vos? in hoc non laudo.

23 [18] Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, Dominũ Iesum *videlicet* ea nocte, qua proditus est, acepisse panem:

24 ‖ Et gratijs actis fregisse, ac dixisse, Accipite, edite: hoc meum est corpus quod pro vobis [i] frangitur: hoc facite ad mei recordationem.

25 Itidem & poculum, postquam cœnasset, dicendo, Hoc poculum, est Nouum illud testamentum per meum sanguinem: hoc facite quotiescunque biberitis, ad mei recordationem.

26 Quotiescunque enim ederitis panem hunc, & poculum hoc biberitis, mortem Domini annũtiatis, vsquequò venerit.

27 ‖ [19] Itaque quisquis ederit panem hunc, aut

17 Agapas, quanuis diu & quidem laudabiliter, autoribus ipsis Apostolis, in Ecclesijs vsurpatas, tamẽ propter abusum tollendas censet Apostolus. *Matt.26.26, marc.14.22, luc.22.17. Ioh.6.55.*

18 Vera celebrandæ Cœnæ Domini forma ex ipsius institutione petẽda est, cuius hæ pãrtes sunt quod ad pastores attinet, Annuntiare mortem Domini prædicando ipsius Verbum: Benedicere panem & vinum,

inuocato Dei nomine, & eius institutione cum precibus explicata: ac demùm fractum panem, comedendum & acceptum poculum, bibendũ tradere, vnà cum gratiarum actione. Ex parte verò gregis, Probare seipsum. i. explorare tum notitiam, tum fidem, tum resipiscentiam suam: Annuntiare mortem Domini. i. vera fide ipsius Verbo & institutioni assentiri: ac demùm acceptum ex ministri manu panem edere, & vinum bibere, & gratias Domino agere. Hæc fuit Pauli & Apostolorum liturgia. 19 Qui sacra symbola contemnit (.i. minus rectè ijs vtitur) non panis & vini, sed rei ipsius (id est Christi) contemptor habetur, & eius sceleris graues pœnas luet.

f Quos experientia docuerit esse fidei & pietatis sincera. g Vsitata hyperbole Apostolus præcisè negat fieri, quod à plerisque ritè non fiebat. h Alijs non expectatis sumit. i Fractionis nomine designatur mortis genus, quoniam Domini corpus grauissimis cruciatibus laceratum, cõtusum, atque etiam fractum fuit, etiamsi non perinde fuerint fracta crura eius vt latronum.

biberit hoc poculum Domini [k] indignè, reus tenebitur corporis & sanguinis Domini.

28 ‖ [20] Probet autem [l] quisque seipsum, & ita de pane illo edat, & de poculo illo bibat.

29 Nam qui edit & bibit indignè, damnationem sibijpsi edit & bibit, non [m] discernens corpus Domini,

30 [21] Propterea inter vos multi *sunt* debiles & inualidi, & dormiunt multi.

31 Etenim si nosipsos [n] dijudicarèmus, non puniremur.

32 Sed quum punimur, à Domino erudimur, ne cum mundo condemnemur.

33 [22] Itaque, fratres mei, quum conuenitis ad vescendum, alius alium expectate.

34 [23] Quòd siquis esurit, domi edat: ne ad condemnationem conueniatis. [24] Reliqua verò, quum venero, constituam.

2. Cor. 13. 5.

20 Probatio suijpsius necessariò in Cœna requiritur, ac proinde admitti ad illam non debent qui seipsos probare non possunt, veluti infâtes, furiosi ac mente capti, itemque homines Christianæ religionis, vel nulla vel non satis plena cognitione imbuti, & siqui alij sunt eiusmodi.

21 Profanatio corporis & sanguinis Domini in ipsius mysterijs seuerè ab ipso vindicatur, ac proinde tanto malo tempestiuè occurrendum, sese condemnando & corrigendo. 22 Cœna Domini est communis actio Ecclesiæ, ac proinde priuatis cœnis nullus locus relinquitur. 23 Non ad pascendum ventrem, sed ad animum communione Christi reficiendum instituta est Cœna Domini, ac proinde à communibus epulis separari debet. 24 Quæ ad ordinem spectant, vt locus, tempus, precum formulæ, & cætera eiusmodi, pro ratione temporum, locorum & personarum, disposuit Apostolus in Ecclesijs.

k Aliter quàm dignum est tanta mysteria tractari. l Hinc apertè refellitur fides implicita Sophistarum. m Discernere corpus Domini dicitur qui dignitatis illius habet rationem, ac proinde ad hunc cibum cum magna reuerentia accedat. n Probaremus & exploraremus, fide & resipiscentia nosipsos à profanis secerneremus.

CAP. XII.

1 Vt à contentione & superbia Corinthios auocet, dicit Spiritualia dona ideò varia conferri, 7 vt mutuò collata, 12 coalescamus ea symmetria in vnum Christi corpus, 20 quemadmodum membra corporis humani in vnum coalescunt.

Porrò

CAP. XII.

1 PORRÒ [1] de spiritualibus *donis*, fratres, nolim vos [2] in ignorantia versari.

2 [2] Scitis vos [b] Gentes fuisse qui ad idola illa muta, prout rapi contigisset, abripiebamini.

3 [3] Quapropter notum vobis facio, ‖ nullum per Spiritum Dei loquentem, dicere. Iesum [c] anathema, ‖ & neminem posse dicere Iesum Dominũ, nisi per spiritum sanctum.

4 [4] Discrimina autem donorum sunt, sed [d] idem Spiritus.

5 Et discrimina ministeriorum sunt, sed idem Dominus:

6 Et discrimina [e] facultatum sunt, sed idem est Deus, efficiens eas omnes in quibusuis.

7 Vnicuique verò [f] datur declaratio Spiritus ad [g] vtilitatem.

8 [5] Nam huic quidem per Spiritum datur ser-

Mar. 9. 39. Supra, 8. 6. 1oh. 13. 13, philip. 2. 10.

1 Iam aggrediens tertium locum huius tractat[9], id est de recto spiritualium donorum vsu, non obscurè significat Corinthios illis fuisse abusos. Nã qui excellebant, ambitiosè illa iactantes, Deum horum donorũ autorem sua laude fraudabant: & nulla fratrum habita ratione, illis ad inanem ostentationem abutebantur, ac proinde Ecclesiam illorum donorum vsu priuabant. Abiectiores autem vicissim excellentioribus inuidentes, secessionem meditabantur, vt totum illud corpus veluti disiectum ac dissipatum esset. Istis ergo abusibus remedium allaturus, primùm eos iubet diligenter considerare, se omnia hæc dona aliunde habere, nempè ex Dei gratia ac mera liberalitate, ad cuius gloriam sint referenda.

2 Hoc probat ex prioris eorum status collatione, cum eo in quo tum erant excellentibus illis donis ornati. 3 Concluso, Scitote igitur vos de Christo ne hiscere quidem in ipsius gloriam posse, nisi ex Spiritus sancti gratia. 4 Secundo loco, iacit aliud fundamentum, nempe diuersa quidem esse hæc dona, sicut diuersæ sunt functiones, & diuersa earundem munera, sed vnum eundemque Spiritum, Dominum, ac Deum, esse omnium istorum datorem, & quidem in eundem finem, nempe ad communem vtilitatem. 5 Explicat illam multiplicem diuersitatem, commemoratis præcipuis donis, inculcans quod antea dixerat, ab vno & eodem spiritu omnia hæc proficisci.

a Nescire in quem vsum hac dona vobis sint concessa. b A veri Dei cultu ac fœdere prorsus alienos. c Execrari, vel quacunque modo de ipsius gloria detrahere. d Diserte distinguit Spiritum, à donis. e Sic Paulus vocat vim illam intrinsecam à Spiritu sancto manantem, qua quidem illos ad mirifica aptos reddebat. f Spiritus sese gratis patefacit, quum videlicet hac dona largitur. g Vsum Ecclesiæ.

mo[h] sapientiæ, alij verò sermo cognitionis, per eundem Spiritum:

9 Alij verò fides, per eundem Spiritum: alij verò dona sanationum per eundem Spiritum:

10 Alij verò [i] facultates *ædendarum* virtutum, alij verò [k] prophetia, alij verò [l] discretiones spirituum, alij verò genera linguarum, alij verò interpretatio linguarum.

11 ‖ Sed omnia hæc efficit vnus ille & idem Spiritus, distribuens priuatim *illa* singulis [6] sicut vult.

12 [7] Sicut enim corpus vnum est, & membra habet multa, omnia verò membra corporis vnius, multa quum sint, vnũ sunt corpus: [8] ita & [m] Christus.

13 Etenim per vnum Spiritum nos omnes [n] in vnũ corpus baptizati sumus: siue Iudæi, siue Græci, siue serui, siue liberi: & omnes [o] vna potione potati sumus in vnum Spiritum.

14 [9] Etenim corpus non est vnum membrum, sed multa.

6 Adijcit etiam aliquid amplius, nempe dona ista quanuis imparia, sapientissimè tamen distribui, quoniã Spiritus Dei volũtas sit huius distributionis regula. *Rom 12.3, ephes.4.8.*

7 Illustratio superioris dicti, adhibita corporis similitudine. Hoc, inquit, apertè conspicitur in corpore, cuius diuersa quidẽ membra sunt, sed ita coniũcta, vt vnũ corpus constituant.

8 Applicatio similitudinis: Ita etiam, inquit, de Christo mystico constituendum est. Nos enim omnes qui credimus siue Iudæi, siue Græci, sumus eodem baptismo simul deuincti cum nostro Capite, vt ita vnum corpus ex pluribus membris compactum constituat: & ex eodem poculo eundem Spiritum hausimus, communem videlicet sensum ac motum spiritualem. 9 Amplificat quod ex illa similitudine consequebatur: acsi dicat, adeò non impediri corporis vnitatem hac diuersitate membrorum, vt non possit etiam esse corpus, nisi pluribus & quidem diuersis membris constet.

h Sapientia clarissimum est donum, quo praditos esse oportet, qui non tantùm docent, sed exhortantur & consolantur, quod pastorum proprium: sermo cognitionis, doctoribus conuenit. i Per facultates summa illa intelligit diuina potentia effecta, qua inter miracula excellunt, vt Mosis in aducendo populo, Elia, & quadam Petri, vt in facto Anania & Saphyra. k Futurorum praditio. l Quibus falsi Prophetæ à veris dignoscantur, quo dono præ Philippo excelluit Petrus in Simone Mago dignoscendo, Act.8. m Christum intellige cum sua Ecclesia coniunctum. n Cum Christo vnum corpus efficimur. o Vno vinifico sanguinis Domini potu, participes sumus vnius Spiritus ipsius.

15 Si

15 [10] Si dicat pes, Quia non sum manus, non sum ex corpore: num ob id non est ex corpore?

16 Et si dicat auris, Quia non sum oculus, non sum ex corpore: num ob id non est ex corpore?

17 [11] Si totum corpus oculus, vbi auditus? si totum auditus, vbi odoratus?

18 Nunc autem Deus collocauit membra, singula sigillatim in corpore, sicut voluit.

19 Quòd si essent omnia vnum membrum, vbi corpus?

20 Nunc verò multa quidem membra sunt, vnum verò corpus.

21 [12] Non potest autem oculus dicere manui, Non est mihi opus te: aut rursum caput pedibus, Non est mihi vobis opus.

22 Imò multo potius, quæ videntur membra corporis [p] infirmissima esse, necessaria sunt:

23 Et quæ putamus *membra* corporis maximè esse inhonesta, ijs [q] honorem ampliorem circùn-

10 Iam superstruit doctrinam, iactis illis fundamẽtis, primũ quidem manens in proposita similitudine, deinde etiam nudè & simpliciter. Compellat autẽ priore loco eos, qui non ita excellentibus donis prædicti, idcirco sese ab alijs segregabant, quibus nimirum inuidebant. Hoc autem, inquit, perinde est ac si negaret pes se esse ex corpore, quoniam non est manus, vel auris, quia non est oculus. Oportet ergo potius omnia simul mutuis vsibus colligata, vnitatem corporis tueri. 11 Rursum eosdem compellans, docet fore vt si obtinerent quod petunt, nempe vt omnes inter se essent æquales, corporis totius ac proinde ipsorummet destructio consequeretur: quoniam corpus non esset nisi ex pluribus & quidem diuersis inter se cohærentibus membris compositum. Ac nequis minus rectè distributam esse istam imparitatem causetur, addit, Deum ipsum omnia illa simul compegisse. Oportet igitur omnia simul manere connexa, vt saluum corpus perduret. 12 Iam ex aduerso compellat excellentioribus donis ornatos, monens ne inferiores, tanquam inutiles aut nullius sint vsus, aspernentur: Deus enim, inquit, sic istam inæqualitatem temperauit, vt excellentiora & speciosiora membra alijs abiectioribus & pudendis carere nullo modo possint, ac de illis tegendis & curandis magis etiam laborent: vt hoc modo mutua necessitas totum corpus velut in pace & concordia contineat: vt quanuis impar sit singulorum seorsim consideratorum gradus ac conditio, tamen quia simul sunt copulata, communia habeant tum commoda tum incommoda.

p *Minimarum & abiectissimarum facultatum, ac proinde cæteris aspernabilia.*

q *Maiore studio tegimus.*

ponimus: & quæ ſunt in nobis indecora, copioſiorem decorem habent.

24 Nam quæ ſunt in nobis decora, *ijs decore* non eſt opus: ſed Deus ſimul temperauit corpus, ei cui deerat, copioſiore tributo honore:

25 Vt ne ſit diſſidium in corpore, ſed membra idem [r] curent alia pro alijs.

26 [13] Itaque ſiue patitur vnum membrum, ſimul dolent omnia membra: ſiue honore afficitur vnum membrum, ſimul gaudent omnia membra.

27 Vos autem eſtis corpus Chriſti, & membra [ſ] ex parte.

28 ‖ Et alios quidem conſtituit Deus in Eccleſia, primùm Apoſtolos, deinde Prophetas, tertiò doctores, deinde *conſtituit* [t] poteſtates, deinde dona ſanationum, [u] opitulationes, [x] gubernationes, genera linguarum.

29 Num omnes, Apoſtoli? num omnes, Prophetæ? num omnes, Doctores? num omnes *ſunt* poteſtates?

30 Num omnes donum habent ſanationum? num omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?

31 [14] Sed ambite dona potiora. Et porrò iter ad excellentiam vobis indicabo.

13 Eandem doctrinam iam abſque allegoria Corinthijs applicat, monens, quum re ipſa perſpiciant diuerſas eſſe functiones, & diuerſa dona ſupereſſe vt neque inuidia, neque ambitione peccent alij in alios, ſed potius mutua Charitate coniuncti, ſinguli quod acceperunt, pro miniſterij ſui ratione, in communem vſum conferant. *Epheſ.4.11.*

14 Ambitioſos & inuidos ſanctam quandam ambitionem & inuidentiam docet, puta ſi præſtantiſſimis, i. Eccleſiæ vtiliſſimis quibuſq; donis ſtudeant, ac proinde charitate, quæ cæteris longè præſtat, alij alios contendant ſuperare.

r Ad totius corporis commodum & conſeruationem ſuas functiones conferant.
ſ Aliquatenus. Nam omnes Eccleſia per orbem diſperſa, diuerſa ſunt vnius corporis membra. *t Qui fungantur poteſtate adendarum illarum virtutum.*
u Diaconorum functiones. *x Seniorum ordinem declarat, qui diſciplina Eccleſiaſtica cuſtodes erant.*

CAP. XIII.

1 Monet nulla eſſe tam eximia dona, quæ non vitientur coram Deo, ſi abſit Charitas: *4 ideoq; in eius laudes digreditur.*

1 Si

CAP. XIII.

Mat. 17. 20.

1 Si linguis hominum loquar & [a] Angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum æs resonans, aut cymbalum [b] tinniens.

2 Et si habeam prophetiam, & nouerim mysteria omnia omnemque scientiam: & si habeam [c] totam fidem, adeò vt ‖ montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum.

3 Et si insumam alendis egenis omnes facultates meas, & si tradam corpus meum vt comburar, charitatem autem non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodest.

4 [2] Charitas [d] patiens est, comis est: charitas non inuidet, charitas non agit perperam, non inflatur,

5 [e] Non agit indecorè, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum,

6 Non gaudet iniustitia, [f] gratulatur autem veritati:

7 Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.

8 [3] Charitas nunquam excidit: sed & prophetiæ abolebuntur, & linguæ cessabunt, & [g] cognitio abolebitur,

1 De charitate primo loco differit, cuius præstantiam primùm ex eo demonstrat: quòd nisi ipsa interuenerit, reliqua omnia dona sint pro nihilo coram Deo. quod partim inductione probat, partim etiam argumento à causa finali. Quorsum enim illa dona nisi ad Dei gloriam & Ecclesiæ vtilitatem, vt antè probauit? Dona autem ista, nisi adsit charitas, nullum rectum vsum habent. 2 Charitatis vim & naturam, partim ex contrariorum comparatione, partim ex suis effectis pulcherrimè describit: ex quibus etiam intelligant Corinthij tum quàm sit in Ecclesia non tantùm vtilis, sed etiam necessaria: tum etiam quantopere ab ea sint alieni, ac proinde quàm de nihilo superbiant. 3 Secundò, charitatis præstantiam commendat, ex eo quòd nunquam in sanctis abolebitur, reliquis autem illis donis, ad ædificationem Ecclesiæ tantisper dum hîc viuimus necessarijs, nullus erit in altero illo seculo locus.

a Hyperbole Emphatica, quasi diceret, Si lingua essent aliqua Angelorum, & ego eâs tenerem, neque illis vterer ad commodum proximi, hoc verò nihil aliud esset quàm inanis & obstrepera loquacitas. b Inconditum & confusum sonum edens. c Fidei nomine donum edendorum miraculorum intelligit, non fidem iustificantem, qua charitatis expers esse non potest, illa potest. d Ad verb. iram differt. e Non est contumeliosa. f Iustis iustitiam gratulatur: Hebræi enim veritatis nomine iustitiam intelligunt. g Ratio adipiscendæ scientiæ ex prophetia.

4 Ratio, quia nunc eo ſtatu ſumus vt quotidie diſcere nos oporteat, ac proinde illis adminiculis, puta linguarum & rerũ perceptione, ac proinde earum doctoribus egeamus. Tũc verò quũ omnẽ Dei cognitionẽ adepti fuerimus,

9 [4] Ex[h] parte enim cognoſcimus, & ex parte prophetamus:

10 Poſtquam autem aduenerit quod perfectum eſt, tunc quod ex parte eſt abolebitur.

11 [5] Quum eſſem infans, vt infans loquebar, vt infans cogitabam, vt infans ſentiebam: poſtquam autem factus ſum vir, aboleui quæ infantis erant.

12 [6] Cernimus enim [i] nunc per ſpeculum & per ænigma: tunc autem [k] coràm *cernemus*: nunc cognoſco ex parte, tunc verò cognoſcam prout edoctus fuero.

13 [7] Nunc verò manet fides, ſpes, charitas, tria hæc: maxima autem harum, charitas.

quorſum illa, quæ nonniſi imperfectis ac proinde gradatim ad perfectionem contendentibus, adhibentur? 5 Illuſtrat quod dixerat, egregia ſimilitudine, comparans hanc vitam infantiæ, in qua balbutimus potius quam loquimur, & nihil niſi puerile cogitamus ac ſentimus, ideoque ijs indigemus quæ & linguam & mentem formẽt: vbi autem adoleuimus, quorſum illam balbutiem, pueriles nænias, illa denique quibus ſenſim formata eſt noſtra infantia, requireremus? 6 Accommodatio ſimilitudinis: infantiæ quidem, ad præſentem vitam, in qua obſcure res diuinas, pro collatæ nobis lucis modulo, perceptis linguis, & auditis Eccleſiaſticis doctoribus, intuemur: virilis autem & conſtantis ætatis, ad illam cœleſtem & æternam vitam, in qua Deum ipſum præſentem cernentes, & plena eius luce irradiati, quorſum hominum vocem, & mundana illa imperfectiſſima requireremus? Tunc tamen longè feruentiſſimo amore ſancti omnes cum Deo & inter ſe deuinclentur, ac proinde non abolebitur charitas, ſed perficietur, quanuis non iis officijs colatur quæ ad huius vitæ infirmitatem peculiariter ſpectant. 7 Concluſio, ac ſi dicat Apoſtolus, Ea igitur tum erit noſtra conditio, nũc autem tria nobis adſunt, & firma permanent, ſi modo Chriſti ſumus, vt pote ſine quibus vera religio conſtare non poteſt, nempe fides, ſpes & charitas. Inter iſta verò maxima eſt charitas, vt pote quæ in futura vita non aboleatur vt aliæ, ſed perficiatur. Quũ enim fides & ſpes in res promiſſas & futuras ferantur illas præſentes adepti, quorſum fidem & ſpem haberemus? At nos illic demùm & Deum & nos mutuò verè & perfectè amabimus.

h Imperfecto modo & ratione diſcimus. i Hac omnia per comparationẽ ſunt intelligenda. k Ad verb. facie ad faciem.

CAP. XIIII.

1 Cõmendat donũ prophetiæ 7 & cõparatione à muſicis inſtrumentis

mentis ſumpta. 12 verum interpretandi Scripturas vſum docet. 17 abuſum tollit: 34 ac vetat ne mulieres publicè doceant.

CAP. XIIII.

1 Illatio ex præcedētibus: Quū igitur ſit præſtantiſſima charitas, illam vobis in primis ducē proponite: ac proinde ea ducite excellētiſſima quę quam plurimis proſunt, (vt eſt prophetia, id eſt docēdæ & applicādæ doctrinę donum: quod quum ſit excellentiſſimum & plurimo in Eccleſia vſui, tamen cōtemnebatur præ aliis) non autē

1 [1] Ectamini charitatem, ambite autem ſpiritualia, magis tamen vt [a] prophetetis.

2 [2] Nā qui loquitur [b] lingua, non hominibus loquitur, ſed Deo. nullus enim audit, [c] ſpiritu verò loquitur myſteria.

3 Qui autem prophetat, hominibus loquitur ad [d] ædificationem, & exhortationem, & conſolationem.

4 Qui loquitur lingua, ſeipſum ædificat. qui verò prophetat, [e] Eccleſiam ædificat.

5 Velim autem omnes vos loqui linguis, magis tamen vt prophetetis. maior enim *eſt* qui prophetat quàm qui loquitur linguis, niſi ſi interpretetur, vt Eccleſia ædificationem accipiat.

6 Nunc verò, fratres, ſi veniam ad vos linguis loquens, quid vos iuuabo, niſi vobis loquar aut per reuelationem, aut per cognitionem, aut per prophetiam, aut per doctrinam?

quæ in ſpeciem magis poſſunt videri mirifica, vt eſt linguarū donum, quum videlicet quiſpiam repētè multarum linguarum cognitione donabatur: quod homines in primis obſtupefaciebat, nec tamen per ſe vllius erat vſus, niſi adeſſet interpres. 2 Taxat peruerſum de dono linguarum iudiciū. Cur enim conferebatur? nempe vt eo pluribus populis patefierent Dei arcana. Itaque conſtat prophetiam, cui ſeruire oportuit linguarum donum, eſſe iſto præſtantiorem: ac proinde non rectè iudicare Corinthios, qui linguas pluris quàm prophetiam faciebant, quoniam videlicet in linguarum dono plus inerat oſtentationis. Hinc autem alter abuſus illius doni linguarum conſequebatur, quum Corinthij in publico cœtu linguis vterentur abſque interprete: quòd etſi fieri poterat cum aliquo fructu eius qui loquebatur, tamen verum vſum illius doni corrumpebat, quum nulla inde vtilitas ad auditores rediret, & publici cœtus non ad priuatam alicuius, ſed ad communem omnium vtilitatem ſint inſtituti.

a Quid ſit prophetia indicat, verſ. 3. b Lingua hoc loco pro idiomate peregrino ſumitur, quod nemo intelligat ſine interprete. c Afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamen abutitur, quum loquatur myſteria, quæ non intelligantur à quoquam in cœtu. d Quæ homines promouent in pietatis ſtudio. e Cœtum.

3 Illustrat quod dixerat, sumpta à musicis instrumentis similitudine, quæ & ipsa quãuis articulatè nõ loquãtur, tamen sonis suis distinguntur, vt aliquis sit illorũ vsus.

7 [3] Atqui inanima quæ sonum edũt, siue tibia *sit*, siue cithara, nisi distinctionẽ tonis dederint, quo modo cognoscetur quod tibia canitur aut cithara?

8 Etenim si incertũ sonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

4 Necessitatẽ interpretationis cũ linguarum dono cõiungẽdæ ostẽdit ex idiomatum multiplici varietate, adeò vt sine interpræte alius alij loquens, perinde faciat ac si nõ loquatur.

9 Ita & vos nisi per linguam [f] bene significantem sermonem ediderit, quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aërem loquentes.

10 [4] Tot, prout inciderit, genera vocum sunt in mundo, & nihil est mutum.

11 Nisi igitur sciero vim vocis, ero ei qui loquitur barbarus: & qui [g] loquitur, apud me barbarus *fuerit*.

5 Conclusio, Si volũt spiritualibus illis donis ita vt par est excellere, quærendam ipsis esse Ecclesiæ vtilitatem, ac proinde donum linguarum non aliter vsurpandum quàm si accesserit peregrinæ linguæ interpretatio, siue ex eodem loquentis ore, siue ab alio interprete.

12 [5] Ita & vos, quandoquidem spiritus ambitis, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt excellatis.

13 Quapropter qui loquitur lingua, [h] precetur vt interpretetur.

6 Ratio, quia non satis est nos sic loqui in Ecclesia, vt ipsi Deum colamus spiritu, id est pro ratione doni quod accepimus, sed etiam oportet nos à cœtu intelligi, ne quod dicimus sit reliquis infructuosum.

14 [6] Nam [i] si precer lingua, [k] spiritus meus precatur, sed intelligentia mea [l] est infructuosa.

7 Alia ratio, Quam oporteat Ecclesiam loquẽti assentiri, atque adeò hunc assensum testari, quomodo assentientur qui non intellexerunt quid dictum sit?

15 Quid est igitur? precabor spiritu, sed precabor etiam [m] intelligentia: psallam spiritu, sed psallam etiam intelligentia.

16 [7] Quandoquidem si benedixeris [n] spiritu, is qui

f Commodè rem ipsam explicantem. g Quales sunt Papista in omnibus suis concionibus, & qui aliquot verba Hebræa aut Græca ambitiose è pulpito apud imperitum vulgus effundunt, vt inde sibi ventosa eruditionis famam conciliant. h Petat interpretationis donũ. i Si incognito idiomate in Ecclesiastico cœtu preces concipiam. k Donum quidem & afflatus Spiritus suas partes peragit, sed mihi soli. l Nullus ex meis precibus fructus ad Ecclesiam redit. m Ita vt ab alijs etiã intelligar & alios instituã. n Solo nulla habita audientium ratione.

qui

qui [o] implet locum idiotæ, quomodo dicturus est [p] Amen ad tuam gratiarum actionem? nam quid dicas nescit.

17 Nàm tu quidem bene gratias agis, sed alius non ædificatur.

18 [8] Gratias ago Deo meo, quòd magis quàm vos omnes linguis loquar.

19 Sed in Ecclesia malim [9] quinque verba ex intelligentia mea loqui, vt & alios instituam, quàm decem millia verborum lingua.

20 ‖ [9] Fratres, ne estote pueri intelligentia: sed malitia pueri, intelligentia verò adulti estote.

21 In [r] Lege scriptũ est, ‖ Propterea per diuersæ linguæ *homines* & alia labra loquar populo huic, & ita quoque me non audient, dicit Dominus.

22 [10] Linguæ igitur sunt signum, nõ ijs qui credunt, sed infidelibus: prophetia verò nõ infidelibus, sed credentibus.

23 [11] Itaque si eôdem conuenerit tota Ecclesia & omnes linguis loquantur, ingrediantur autem idiotæ vel infideles, nónne dicent vos furere.

24 Sed si omnes prophetent, ingrediatur autem infidelis quispiam aut idiota, arguitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus:

25 Et ita occulta cordis eius manifesta fiunt atque ita procidens in faciem, adorabit Deum, renuntians Deum verè in vobis esse.

26 [12] Quid igitur est fratres? quoties conuenitis

8 Seipsum proponit pro exẽplo, tum vt pudeat illos stultę ambitionis, tum vt omnem inuidiæ suspicionẽ effugiat *Matt. 18. 3. Esa. 28. 11.*

9 Liberè iam arguit eos puerilis insciticæ, qui donũ linguarũ ad ædificationẽ Ecclesiarum collatum, non videant in maledictionis ĩstrumentũ hac sua ambitione cõuerti, quũ inter pœnas quibus populi sui duritiem vltus est Dominus, hæc etiã exprimatur, quòd eos inter peregrinos dispersit quorũ linguam non intelligebant.

10 Conclusio Linguarum igitur donum puniẽdę incredulitati seruit, nisi ad prophetiam (id est interpretationem Scripturæ) referatur, ac proinde ab audientibus percipitur quod dicitur. 11 Aliud argumentum, non modò inutile esse fidelibus linguarũ donum absq; prophetia, sed etiam tum ijs, tum infidelibus, quos oportuit in cœtu fideliũ lucrifieri, plurimùm nocere. Ità enim fieri vt videantur alijs furere fideles, nedum vt infideles ita erudiantur. 12 Conclusio, ædificationem Ecclesię esse regulam ac normam recti spiritualium donorum vsus.

o *Qui sedet inter priuatos.* p *Vnus ergo præibat, cœtus respondebat Amen.*
9 *Paucissima.* r *Legis nomine totã sacrã scripturã intelligit.* s *Vid. Act. 4. 13.*

quisque vestrûm canticum habet, doctrinã habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationem habet. omnia ad ædificationem fiant:

27 [13] Siue lingua quis loquitur, *fiat* per binos, aut ad plurimum ternos, & vicissim: vnus autem interpretetur.

28 Quòd si non sit interpres, taceat in Ecclesia *qui loquitur lingua*: sibi ipsi verò loquatur & Deo.

29 [14] Prophetæ autem duo aut tres loquantur, & alij dijudicent.

30 Quòd si *quid* alij patefactum fuerit assidẽti, prior taceat.

31 Potestis enim sigillatim omnes prophetare, vt omnes discant, & omnes consolationem accipiant.

32 Et [u] spiritus Prophetarum Prophetis subijciuntur.

33 Non enim est seditionis *author* Deus, sed pacis, vt in omnibus Ecclesijs sanctorum.

34 ‖ [15] Mulieres vestræ in conuentibus sileant: nec enim permissum est eis vt loquantur, sed *imperatur* vt subditæ sint, ‖ sicut & Lex dicit.

35 Quod siquid discere volunt, domi suos viros interrogent. nam turpe est mulieribus in conuentu loqui.

36 [16] An à vobis sermo Dei profectus est? an ad vos solos deuenit?

37 Siquis videtur Propheta esse, aut [x] spiritualis, agnoscat, quæ scribo vobis, esse Domini mandata.

38 Qui

13 Forma vsus doni linguarũ, Vni & alteri aut ad summũ trib⁹ vicissim in conuentu, si modò adsit interpres aliquis linguarũ dono vti fas esto: sin abfuerit interpres, qui eo dono præditus est, sibi soli loquitor. *1.Tim.2.12. Gen.3.16.*

14 Forma prophetiæ, Duo aut tres proponunto, reliqui dijudicanto quod propositum fuerit, nũ sit videlicet verbo Dei cõsentaneũ. Si in isto examine aliquid suppeditarit Dominus cuipiã, loquẽdi partes ei cõcedũtor. Quinis, sed suo ordine & sigillatim, ad prophetandum quoad Ecclesiæ ædificatio feret, admittitor. Alij aliorum iudicijs se regi sinunto.

15 Mulieribus silentium in publico cœtu imperatur, præcipitur verò vt domi ex viris suis percontentur. 16 Vniuersalis conclusio tractatus de donorum spiritualium in cætibus legitimo vsu: cum aspera obiurgatione, ne soli sapere Corinthij sibi videantur.

u *Doctrina quam adferunt Prophetæ afflati Spiritu Dei.* x *In spiritualibus cognoscendis ac dijudicandis eruditus.*

38 17 Qui verò ignarus eſt, ignarus eſto.
39 18 Itaque fratres, hoc ambite, vt prophetetis, & loqui linguis ne prohibete.
40 Omnia verò decenter & ordine fiant.

17 Pertinaciter ignaros, nec ſe doceri ſuſtinentes nihil debet curare Eccleſia, & nihilominus pergere in ijs quæ recta ſunt. 18 Prophetia in Eccleſijs omninò retinenda, linguarum donum non prohibendum, ſed ordine facienda ſunt omnia.

CAP. XV.

1 Cùm eſſent apud Corinthios qui corporum reſurrectionem in dubium vocarent, 13 poſtquam eius neceſſitatem validis argumentis comprobauit, 23 rationem etiam 35 & modum ſubiungit.

CAP. XV.

1 Ecce ‖ [1] porrò vobis declaro, fratres, Euangelium quod euangelizaui vobis, quod & accepiſtis, in quo etiam [a] ſtatis:

Gal.1.11. Eſa.53.5, Ion.2.1, 1.pet.2.24. Iohan.21.19.

2 Per quod etiam, ſi retinetis quo ſermone vobis euangelizauerim, ſeruamini: [b] niſi ſi fruſtra credidiſtis.

3 Tradidi enim vobis in primis quod & acceperam, Chriſtum videlicet mortuum eſſe pro peccatis noſtris, ‖ ſecundum Scripturas.

4 ‖ Et ſepultum fuiſſe, & excitatum tertio die, ſecundum Scripturas.

5 ‖ Et viſum fuiſſe Cephæ, deinde [c] duodecim illis.

6 Poſtea viſus eſt amplius quàm quingentis fratribus [d] ſemel: ex quibus pleriq́ue manent vſque adhuc, quidam autem obdormierunt.

7 Poſtea viſus eſt Iacobo, deinde Apoſtolis omnibus,

1 Sextus huius epiſtolę tractatus de reſurrectione. Vtitur autē trāſitione, primùm oſtendēſe nihil noui afferre, vt Corinthij intelligerēt ſe à recto curſu cœpiſſe deflectere: deinde non agi de re leuicula, ſed de altero Euāgelij capite, quo amiſſo fidem eorum oporteat euaneſcere. Et ita demùm ab ipſius Chriſti reſurrectione hanc tractationem inchoat, noſtræ videlicet fundamento, eámque primùm Scripturarum, deinde Apoſtolorum, & amplius quàm quingentorum fratrum, ſuo deniq́ue teſtimonio, confirmat.

a Quod adhuc etiam profitemini. b Quod abſurdum eſt & fieri nequit, quin percipiant fidei fructum, qui crediderint. c Selectis illis Apoſtolis, qui vulgò dicebātur duodecim etiā expūcto Iuda. d Nō diuiſim, ſed vnà eodémque tēpore.

8 ‖ [2] Vltimo verò omnium, velut abortiuo, visus est etiam mihi.

9 ‖Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, propterea quòd persequutus sum Ecclesiam Dei.

10 Sed gratia Dei sum id quod sum: & gratia eius erga me non fuit inanis, sed amplius quàm illi omnes laboraui: non ego tamen, sed gratia Dei quæ mecum *est*.

11 Et ego igitur & illi ita prædicamus, & ita credidistis.

12 [3] Quòd si Christus prædicatur ex mortuis excitatus esse, quomodo dicunt quidam inter vos, non esse resurrectionem mortuorum?

13 [4] Nam si resurrectio mortuorum non est, Christus quoque non est excitatus.

14 [5] Quòd si Christus non est excitatus, inanis videlicet *est* prædicatio nostra, inanis autem *est* etiã fides vestra:

15 Reperimur autẽ etiam falsi testes Dei: quoniam de Deo testificati sumus, eum excitasse Christum: quem non excitauit, si videlicet mortui non excitantur.

16 [6] Nam si mortui non excitantur, Christus quoque non est excitatus:

17 Quòd si Christus non est excitatus, inanis *est* fides vestra: [7] adhuc [c] estis in peccatis vestris.

Act. 9.5, rom. 9.3, ephes. 3.8. Ephes. 3.7.

2 Obiter autoritatẽ sui Apostolatus asserit, quã maximè intererat summã esse apud Corinthios, vt hęc epistola suum apud eos pondus obtineret. Interim autem diuino quodam artificio sese cum quibusuis ita comparat, vt se infra omnes deijciat.

3 Primũ argumentũ, esse resurrectionem à mortuis. Christ⁹ resurrexit, ergo resurgũt mortui.

4 Secundum, ab absurdo. Si nõ est resurrectio mortuorum, Christus non resurrexit.

5 Probatio illius absurdi ab alijs absurdis, Si Christus non resurrexit, inanis est prædicatio Euangelij, & vana est fides quam ei habuistis, & nos mendaces sumus. 6 Repetit idem argumentum ab absurdo, explicaturus quomodo inanis sit fides sublatã Christi resurrectione. 7 Primò, quum mors sit peccatorum pœna, frustrà crederemus remissa esse nobis peccata, quæ maneant: manent autem peccata, si Christi mortem non excepit eiusdem resurrectio.

c Adhuc sunt in peccatis, qui non sunt sanctificati, nec consequuti remissionem peccatorum.

18 [8] Nempè & qui obdormierunt in Chriſto, perierunt.

19 [9] Si in hac ſolùm vita ſperamus in Chriſtũ, miſerrimi omnium hominum ſumus.

20 [10] Nunc autem Chriſtus excitatus eſt ex mortuis: ‖ [11] & [f] primitiæ eorum qui obdormierunt factus eſt.

21 [12] Quia enim per hominem mors, per hominem quoque reſurrectio mortuorum.

22 Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes [g] viuificabuntur.

23 ‖ [13] Vnuſquiſque autem ſuo ordine: primitiæ Chriſtus, poſtea qui ſunt Chriſti, in aduentu ipſius.

8 Secundò, Quia niſi Chriſti reſurrectio, ſtatuatur, perierint omnes in Chriſto mortui. Quis ergo fuerit fidei fructus? *Coloſſ.1.18, apoc.1.5. 1.Theſſ.4.15.*

9 Tertium argumentum, quod & ipſum ab abſurdo petitum eſt, Quia niſi altera vita ſtatuatur, in qua beati ſint qui in Chriſtum ſperant, nihil eſſet illis miſerius, vt qui in hac vita ſint calamitoſſimi.

10 Concluſio ſuperiorum argumentorum, Chriſtus ergo reſurrexit.

11 Eandem concluſionem ſtatuit pro enthymematis ſequentis antecedente: Chriſtus reſurrexerit, ergo & nos fideles (de his enim agit) reſurgemus. Additur prima huius conſequutionis ratio, Quia Chriſtus nobis non vt priuatus aliquis ſigillatim & per ſe conſiderandus proponitur, ſed vt primitiæ. Aſſumit autem quod omnibus notum erat, totum videlicet cumulum in primitijs ſanctificari.

12 Altera eiuſdem conſequutionis probatio, Quia Chriſtus conſiderandus eſt velut Adamo oppoſitus, vt ſicut ex vno homine Adamo propagata mors eſt, ſic etiam ex vno homine Chriſto propagetur vita: id eſt, vt omnes fideles ſicut, quia natura ex Adamo orti ſunt, moriuntur: ſic, quia in Chriſto filij Dei facti ſunt ex gratia, ab eo viuificentur.

13 Duo ſimul agit. Declarat enim ſic communem eſſe Chriſto cum ſuis omnibus reſurrectionem, vt tamen ipſe & tempore (primus enim iam reſurrexit) & dignitate emineat, quoniam ab eo & in eo eſt noſtrũm omnium vita ac gloria. Deinde hac occaſione ad proximum argumentum tranſit.

f Alludit ad primitias frugum, quarum oblatio reliquos fructus ſanctificabat.

g Aliena vi, nimirum Chriſti, reſurgent.

24 [14] Deinde *erit* [h] finis, quum tradiderit regnum Deo ac Patri: quum aboleuerit [i] omne imperium, & omnem potentiam & virtutem.

25 Nam oportet eum regnare‖vsquequo omnes inimicos [k] ſubiecerit pedibus eius.

26 [l] Vltimus autem hoſtis aboletur mors.

27 ‖ Nam omnia ſubiecit ſub pedes eius. Quũ autem dicit omnia eſſe *ei* ſubiecta, palàm eſt *hoc dici* excepto eo qui ſubiecit ei omnia.

28 Poſtquam verò ſubiecta fuerint ei omnia, [m] tunc & ipſe Filius ſubijcietur ei qui ſubiecit ipſi omnia, [n] vt Deus ſit omnia in omnibus.

Pſal.110.1, act.2.34, heb.1.13, & 10.13. *Pſal.8.7. heb.2.8.*

14 Quartum argumentum, quo etiam cõfirmantur reliqua, nititur validiſſimo fundamento: quòd videlicet oporteat Deum regnare. hæc autem ſit huius regni ratio, vt velit Pater in Filio ſuo homine facto, Rex demonſtrari, cui omnia præter ipſum promittentem ſubijciantur, vt ipſe Pater poſtea in Filio victore triumphet. Huius autem dominationis Filij in qua poſita eſt Patris gloria, duas partes facit, nempè hoſtium debellationem (quorum alios oporteat omni poteſtate priuari, vt Satanam & impios omnes, quantúmuis potentes & ſuperbos: alios verò prorſus aboleri, vt mortem) & piorum plenam ac integram ab omnibus hoſtibus aſſertionem: vt hoc modo Deus plenè in Eccleſiæ corpore vnà cum Chriſto capite ſuo cohærente, regnum ac gloriam ſuam, veluti Rex in ſubditis ſuis, patefaciat. Huius porrò regni primum gradum in Filij capitis reſurrectione ponit: complementum verò in integra membrorum cum capite coniunctione, vltimo illo die futura. Omnia porrò iſta huc pertinent vt doceat, niſi reſurgant mortui, nec Patrem, ſummum Regem, nec Chriſtum omniũ Dominum haberi poſſe. Nec enim domita eſſet Satanæ & mortis poteſtas, nec plena Dei in Filio ſuo & Filij ipſius in ſuis membris gloria.

h Complementum ſiue perfectio. i Omnes ſuos hoſtes, qui potentia ſua ſpoliabuntur. k Hic conſideratur Chriſtus vt in forma ſerui manifeſtatus, quo reſpectu dominatur quidem Eccleſia vt caput, ſed quia hæc poteſtas ei data eſt à Patre. l Concluſio argumenti à toto ad partem, nam ſi omnes hoſtes ſubijcientur, neceſſe eſt mortem ſubyci. m Non quòd non antea Patri ſubiectus fuerit Filius, ſed quia nondum plenè Eccleſia (qua eius eſt corpus) perfecta eſt, hic enim languet, nec tota illa gloria particeps, ſanctorum etiam mortuorum corpora, qua in ſepulchris iacent ad reſurrectionis vſque diem, gloria erunt expertia: Cæterũ Chriſtus vt Deus, cum Patre nos ſubiectos habet: vt Sacerdos, nobiſcum Patri ſubiectus eſt, Auguſt. de Trinit. lib. 1. cap. 8. n Significatur magnificentiſſimus iſtis verbis incomprehenſibilis quædam gloria, quæ à Deo promanans, nos totos capiti noſtro adiunctos implebit, ita tamen vt capiti ſua ſeruetur eminentia.

29 [15] Alioqui

29 [15] Alioqui quid facient qui baptizantur
o pro mortuis, si omninò mortui non excitantur?
& cur baptizantur pro mortuis?

30 [16] Et cur nos periclitamur omni momento?

31 In dies morior, [p] per gloriationem ve-
stram, quam habeo in Christo Iesu Domino no-
stro.

32 [17] Si [q] secundum hominem aduersus bestias
pugnaui Ephesi, quæ mihi vtilitas, si mortui non
excitantur? ‖ [18] [r] Edamus & bibamus: cras enim
morimur.

33 [19] Ne errate. Mores bonos commercia cor-
rumpunt mala.

34 Euigilate [s] iustè, & ne peccate: quidam e-
nim Deum non norunt. ad pudorem vobis *incuti-*
endum loquor.

35 [20] At dicet aliquis, Quomodo suscitantur
mortui? quali autem corpore prodeunt?

15 Quintum argumentum à fine baptismi, quòd nimirùm qui baptizantur, pro mortuis baptizentur: id est, vt aduersus mortem remedium habeant, quum baptismus sit regenerationis symbolum. *Esa.22.13, sapien.2.6.*

16 Sextum argumentum, Nisi sit resurrectio mortuorũ, quor-

sum Apostoli tot mortibus sese quotidie obijcerent? 17 Occupatio, At tu Paule, ambitiosè fecisti, vt homines solent, quum Ephesi cum bestijs certares. Scilicet (inquit Paulus) quod enim commodum inde ad me redire potuit, præter gloriam vitæ æternæ quam spero? 18 Septimum argumentum à proximo dependens, Si nulla mortuorum resurrectio, cur alij cuipiam rei quàm ventri & luxui fuerit studendum?

19 Conclusio, cum graui exhortatione, vt sibi à praua quorundam consuetudine caueant, vnde hoc malum ortum fuisse non dissimulat, monens vt sobriè sapiant iustitiæ.

20 Probata resurrectione, iam patefacit eorum stuporem, qui non sine subsannatione quærebant quomodo fieri posset vt mortui resurgerent: &, si fortè resurgebant, quærebant ridentes, qualia essent ista corpora futura. Istos igitur qui sibi acutissimi videbantur, Paulus ad rudes agricolas amandat, à quibus erudiantur.

o *Qui baptizantur vt mors ipsa extinguatur, siue in resurrectionem ex mortuis, cuius symbolum est Baptismus.* p *Quasi diceret, quotidie morior, eiusque rei testes appello omnes erumnas, quas verè gloriari possum me apud vos sustinuisse.* q *Non diuino aliquo impulsu, neque in Deum respiciens, sed vel gloria, vel temeritate actus.* r *Epicuraorum voces,* s *Vt iustitia vacetis.*

21 Potuisti, inquit Apostolus, ex quotidiano vtu discere vtrúque: siquidem semina seruntur & putrescunt, & tamen tantum abest vt propterea pereant, vt contrà longè ornatiora prodeant, atque adeò quum nuda & arrida serantur, incipiunt demùm à morte virere, Dei videlicet virtute: & tibi incredibile videbitur corpora nostra ex putredine resurgere,

36 [21] Demens, quod tu seminas, non viuiscit, nisi mortuum fuerit.

37 Et quod seminas, non corpus oriturum seminas, sed nudum granum, prout inciderit, tritici aut alicuius ex reliquis *granis*.

38 [22] Sed Deus ei dat corpus vt voluit, & singulis seminibus suum corpus.

39 Non omnis caro, eadem caro, sed alia quidem caro hominum, alia verò caro pecorum, alia verò piscium, alia verò volucrium.

40 Et *sunt* corpora cœlestia, & sunt corpora terrestria: sed alia quidem cœlestium gloria, alia verò terrestrium.

41 Alia gloria solis, & alia gloria lunæ, & alia gloria stellarum. stella enim à stella differt in gloria.

42 [23] Ita & resurrectio mortuorum. [t] seminatur *corpus* corruptioni obnoxium, excitatur incorruptum:

43 Seminatur [u] ignominiosum, excitatur gloriosum. seminatur infirmum, excitatur [x] potens.

quam multo excellentiore qualitate prædita? 22 Diuersitatem cernimus tum in vna & eadem re, quæ modo hac, modo illa forma donatur, sua tamen retenta specie: vt in grano apparet, quod nudum seritur, & longè aliud exurgit: tum in diuersis eiusdem generis speciebus, vt inter animalia: tum inter res alterius generis, vt corpora cœlestia & corpora terrestria: quæ singula rursus magno discrimine inter se variantur. Non est igitur quod vt rem impossibilem & inusitatam repudiemus corporum non tantum resurrectionem, sed etiam mutationem in melius. 23 Corporum excitatorum ex mortuis, triplicem qualitatem ponit, incorruptionem, quia nimirùm erunt firmissima & prorsus incorrupta natura: gloriam, quoniam splẽdore & decore inenarrabili exornabuntur: potentiam, quoniam videlicet absque cibo, potu, & alijs adminiculis, quibus caduca hæc vita ne conseruare quidem sese ab interitu potest, perennia permanebunt.

t Sepelitur, & instar seminis homo conditur. u Splendoris & decoris expers. x A priori imbecillitate liberum, quod videlicet viciissitudini tam varia sit obnoxium, nec sese tueri nisi cibo, potu, & cæteris eiusmodi præsidiis possit.

44 [24] Semi-

44 [24] Seminatur corpus animale, excitatur corpus ſpirituale: eſt corpus animale, & eſt corpus ſpirituale.

45 ‖ [25] Ita etiam ſcriptum eſt, Factus eſt [y] prior homo Adam animal viuens: poſterior *autem* Adam *factus eſt* [z] ſpiritus viuificus.

46 [26] At ſpirituale non eſt prius, ſed animale, deinde ſpirituale.

47 Primus homo è terra, [a] terrenus: ſecundus homo, ipſe Dominus [b] è cœlo.

48 [27] Qualis terrenus ille, tales & qui terreni ſunt: & qualis ille cœleſtis, tales & qui celeſtes ſunt.

49 Et ſicut geſtauimus [c] imaginem terreni, geſtabimus etiam imaginem cœleſtis.

50 [28] Hoc autem dico, fratres, [d] carnem & ſan-

24 Vno verbo abſoluit iſtam qualitatis corporis mutationē ex reſurrectione, quum dicit fore vt ex animali fiat ſpirituale: quas duas qualitates planè diuerſas mox diligenter explicat. *Gen. 2. 7.*

25 Animale corpus dicitur quod ſola anima vegetatur, cuiuſmodi fuit Adam, ex quo & nos orimur animales: ſpirituale verò vocatur, quod vnà cum anima, longè excellentiore virtute viuificatum eſt, Dei videlicet Spiritu, quæ ex altero Adamo, nempè Chriſto, in nos deriuatur. 26 Iubet ſecundo loco conſiderari ordinem iſtius duplicis ſtatus ſiue qualitatis, quod animale præceſſerit conditio Adamo, idque ex terræ limo, ſpirituale verò ſuperuenerit, quum Dominus videlicet è cœlo miſſus, carnem noſtram ſibi adaptatam, plenitudine deitatis informaret. 26 Applicat tum Adami (vt ita loquar) terrenam animalitatem corporibus noſtris, quandiu in terris animaliter verſantur, in hac vita videlicet, & in ſepulchro: tum Chriſti ſpiritualitatem iiſdem noſtris corporibus, poſtquam & ipſa reſurrexerint: & illam quidem ait præcedere, hanc verò ſequuturam. 28 Concluſio, non poſſe nos gloriæ Dei fieri participes, quin totam illam corporum craſſam, fœculentam & corruptioni obnoxiam naturam deponamus, vt idem corpus gloria incorruptibili ornetur.

y Adam prior dicitur, quòd ab eo tanquam à radice orti ſumus, Chriſtus autem poſterior, quia in eo tanquam in principio ſpirituales omnes comprehenduntur.

z Chriſtus dicitur Spiritus, ab excellentiſſima illa natura, id eſt, Deo in ipſo habitante corporaliter, vt Adamus animalis ab anima præſtantiore eius parte.

a In cœno manens, & terreſtri naturæ addictus. b Deſcendiſſe de cœlo dicitur Dominus, ratione communicationis idiomatum. c Imaginem, intellige non vanam & inanem, ſed quam res ipſa conſequatur.

d Hoc loco caro & ſanguis ſumuntur pro corpore animali, quòd non niſi depoſita corruptione incorruptionem conſequetur.

guinem non posse regni Dei hæreditatem consequi: neque corruptionem consequi incorruptæ naturæ hæreditatem.

51 29 Ecce [e] mysterium vobis dico, Non omnes quidem obdormiemus, sed omnes mutabimur.

52 [f] Momento & iactu oculi, || ad vltimam tubam (canet enim tuba) & mortui suscitabuntur incorrupti, & nos mutabimur.

53 Oportet enim hoc corruptioni obnoxium induere incorruptam naturam, & mortale hoc induere immortalitatem.

54 Quum autem hoc corruptioni obnoxium induerit incorruptam naturam, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet illud quod scriptū est, || Absorpta est mors ad victoriam.

55 Vbi tua, ô mors, victoria? vbi tuus, ô sepulchrum, stimulus?

56 Stimulus verò mortis *est* peccatum: vis autem peccati, Lex.

57 || Sed Deo *sit* gratia, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum.

58 30 Itaque, fratres mei dilecti, firmi estote, immoti, abundantes in opere Domini semper, quum sciatis laborem vestrum non esse inanem [g] in Domino.

Mat.24.31, 1.thess.4.16.

29 Pergit vlterius, declarans fore vt qui superstites vltimo illo die deprehendentur in hac vita, non descendant in illam sepulchri putrefactionem, sed subitanea immutatione renouentur, quæ immutatio sit prorsus necessaria: & in vltimum illud tempus differatur certa beneficij & victoriæ Christi fruitio.

Osea.13.14, heb.2.14. 1.Ioh.5.5.

30 Exhortatio ab vtili sumpta, vt quum intelligant alterius vitæ gloriam repositam esse fidis operarijs, perstent in doctrinæ de mortuorum resurrectione veritate.

e Rem arcanam & adhuc occultam, ideoq; dignissimam quam attentè audiatis.

f Indicatur brevissimum fore illud tempus. *g Dei ope ac bonitate id efficiente.*

CAP. XVI.

1 Hortatur vt fratrum Hierosolymitanorum inopia succurrant. 10 Deinde Timotheum commendat: 13 & amica exhortatione, 19 deinde salutationibus Epistolam claudit.

1 Porrò

1 [1]Porrò de collecta in sanctos, quemadmodum constitui Ecclesijs Galatiæ, ita & vos facite.

2 [a]Primò quoque *die* hebdomadis vnusquisque vestrûm apud se reponat, recondens [b]quod pro Dei benignitate licuerit: ne quum venero, tunc collectæ fiant.

3 Postquam autem accessero, quoscunque probaueritis [c]per epistolas, hos mittam, vt perferant beneficentiam vestram in Hierusalem.

4 [2]Quod si res digna fuerit vt & ipse proficiscar, mecum proficiscentur.

5 Veniam autem ad vos quum Macedoniam transiero. (Macedoniam enim pertransibo.)

6 Apud vos autem fortasse permanebo, aut etiam hybernabo: vt vos me prosequamini quocunque proficiscar.

7 Nolo enim vos nunc in transcursu videre: sed spero temporis aliquantum mansurum *me* apud vos, si Dominus permiserit.

8 Permanebo autem Ephesi vsque ad Pentecosten.

9 Nam ostium mihi apertum est magnum, & [d]efficax, & aduersarij multi.

10 Quòd si venerit Timotheus, videte vt [e]tutò sit apud vos. opus enim Domini operatur vt & ego.

11 Nequis igitur illum pro nihilo habeat: sed prosequimini eum cum [f]pace, vt veniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.

12 Porrò de Apollo fratre multùm precatus sum eum vt iret ad vos cum fratribus: sed omninò non fuit *ei* voluntas nunc eundi: venturus est autem quum tempus opportunum habuerit.

13 Vigilate, state in fide, viriliter agite, estote fortes.

CAP. VXI.

1 Collectæ olim ex Apostoli instituto fiebant, primo quoque die hebdomadis, quo nimirùm iam tum mos erat cõuenire.

2 Reliqua pars Epistolæ scribendis rebus familiaribus consumitur, ita tamen vt omnia semper ad scopum propositũ (id est Dei gloriã & Corinthiorum ædificationem) referantur.

a Qui olim dies solis, nunc Dominicus dicitur.

b Vt quisque conferat pro ratione prosperitatis, quam à Domino obtinuerit.

c Quas illis dabitis perferendas.

d Ad magnas res conficiendas opportunum.

e Sine iusti metus occasione.

f Salutem & incolumem, atque adeò cum bona gratia.

14 Omnia vestra cum charitate fiant.

15 Precor autem vos, fratres, nostis familiam [g] Stephanæ esse primitias Achaiæ, & sese in ministerium sanctis [h] addixisse:

16 Vt & vos [i] subijciamini talibus, & omnibus operam suam conferentibus & laborantibus.

17 Gaudeo verò de aduentu Stephanę & Fortunati & Achaici, quoniam absentiam vestram hi suppleuerunt.

18 Refecerunt enim [k] spiritum meum ac vestrum. [l] Agnoscite itaque qui sunt huiusmodi.

19 Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multum Aquila & Priscilla, cum Ecclesia quæ est domi ipsorum.

20 Salutant vos fratres omnes. ¶ Salutate alij alios osculo sancto.

21 Salutatio manu mea Pauli.

22 Siquis non amat Dominum Iesum Christum, sit anathema, [m] maran-atha.

23 Gratia Domini Iesu Christi *sit* vobiscum.

24 Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. Amen.

Ad Corinthios prior, missa fuit Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.

EPIST-

g. *Stephana nomen viri est, non autem mulieris.*
h *Sese totos ministerio denomisse.*
i *Honore & reuerentia prosequamini, illu cedatis, & ab ijs signatis vos regi vt par est, quum sese, & facultates vobis iuuandis consecrarint. Rom. 16. 16, 2. cor. 13. 12, 2. pet. 5. 14.*
k *Animum.*
l *Tales ducite, quales sunt reuera.*
m *Sic designatur species extremi anathematis.*

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS POSTERIOR.

CAP. I.

1 A laude afflictionum auſpicatur, 8 exponens quid in Aſia pertulerit, 10 & quam dexter aſſulſerit Deus. 17 Addit nulla leuitate id factum eſſe, quòd non venerit, vti fuerat pollicitus.

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per Dei voluntatem, & Timotheus frater, Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, vnà cum ſanctis omnibus qui ſunt in tota Achaia.

2 Gratia ſit vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

3 ‖ [2a] Benedictus Deus ac Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, Pater *inquam* ille [b] miſericordiarum: & Deus omnis conſolationis *author*.

4 Conſolans nos in omni oppreſſione noſtra, [3] vt poſſimus *poſitos* in quauis oppreſſione eō-ſolari, ea ipſa conſolatione qua nos ipſos Deus cō-ſolatur.

5 Nam ſicut abundant [c] perpeſſiones Chriſti

CAP. I.

1 Vide huiuſmodi ſalutationum explicationem in ſuperioribus epiſtolis. *Epheſ. 1. 3, 1 pet. 1. 3.*

2 Incipit ſuo more à gratiarum actione, quam tamen præter morem ſibi applicat, epiſtolam inchoās à ſui Apoſtolatus dignitate aſſerēda, coactus (vt apparet) eorū importunitate, qui ipſius deſpicie di argumentum ex ei⁹ miſerijs capiebant. Ipſe verò reſpondet, ita ſe affligi, vt ſuperent tamen conſolationes, quarum etiam fontes oſtendit, nempe Dei Patris miſericordiam in Chriſto.

3 Ideò nos cōſolatur Dominus, vt tāto certius poſſimus alios ſolari.

a Laus & gloria tribuatur. b Summè miſericors. c Æruma, quas ob Chriſtum perpetimur, ſiue quas in nobis perpetitur Chriſtus.

4 Negat deſpici meritò poſſe tum ærũnas quibus premi ſolebat, tum conſolationes quas à Domino percipiebat quũ maximũ ex vtriſq; cõfirmationis argumẽtũ capere poſſint ac debeant Corinthij.

5 Teſtatur adeò ſe non pudere illarũ afflictionum, vt etiam cupiat earum magnitudinem ab omnibus intelligi, ac ſuã viciſſim, quãuis nondum plenã liberationem. *Rom. 15. 30.*

6 Ne ſeipſum videatur efferre, omnia tribuit Deo, & ſimul piorum precibus ſe plurimùm tribuere profitetur. 7 Gloria Dei, finis afflictionũ ſanctorũ, quas proinde pretioſas haberi oporteat. 8 Secundo loco aliam calumniam diluit, videlicet quòd homo leuis eſſet, & cui temerè non eſſet credendum, quum promiſiſſet ſe ad eos venturũ, nec tamẽ veniſſet. Præfatur autem de animi ſui ſimplicitate & ſinceritate, quam & ex ipſius præſentis voce cognouerint, & in abſentis literis debeant recognoſcere: & ſe porrò alium nunquam futurum teſtatur.

in nobis: ita per Chriſtum abundat etiam conſolatio noſtra.

6 [3] Siue autẽ premimur, *id fit* pro veſtra conſolatione ac ſalute, quæ [d] efficitur in tolerãtia earundem perpeſſionũ quibus & nos afficimur: ſiue conſolationem accipimus, *id fit* pro veſtra conſolatione ac ſalute: & ſpes noſtra firma *eſt* de vobis:

7 Quòd ſciamus vos, ſicut ſocij eſtis perpeſſionum, ita etiam *ſocios fore* conſolationis.

8 [5] Non enim volumus vos ignorare, fratres, de oppreſſione noſtra quæ nobis euenit in Aſia, nos ſummè grauatos fuiſſe ſupra vires, adeò vt prorſus [e] animi penderemus, etiam quod ad vitam.

9 Sed ipſi [f] apud nos decretum mortis habuimus, ne confideremus in nobiſipſis, ſed in Deo qui mortuos excitat:

10 Quíque ex [g] tãta morte liberauit, & liberat: in quo ſperamus nos adhuc etiam liberatum iri:

11 ‖ [6] Vobis etiam vnà pro nobis operam conferentibus ad precandum, [7] vt donum ex multis perſonis in nos *collatum*, per multos celebretur gratiarum actione pro nobis.

12 [8] Nam gloriatio noſtra hæc eſt, teſtimonium

d Etiamſi gratuitò nobis datur ſalus, quia tamen certo itinere ad eam peruenitur, nimirum innocentiæ, & integræ vitæ curriculo peracto, ideò dicimur ſalutem noſtram operari, Philip. 2. 12. Iam verò quia Deus vnus eſt, qui pro gratuitâ ſua beneuolentia in nobis omnia efficit, ideò dicitur ſalus ab eo effici in nobis per ea ipſa videlicet, per quæ nos ad æternam vitam oportet, ſuperatis omnibus difficultatibus, contendere. e Prorſus inopes conſilij eſſemus, quomodo periculum vitæ euaderemus quod ad humana videlicet præſidia. f Intus & in animo, conſtitutum nobis erat mori. g Ex ſummis illis periculis.

videlicet

videlicet conſcientiæ noſtræ, quòd cum ſimplicitate & [h] ſinceritate Dei, non cum ſapientia carnali, ſed [i] cum gratia Dei verſati ſumus in mundo, potiſſimùm autem apud vos.

13 [k] Non enim alia ſcribimus vobis quàm quæ legitis aut etiam agnoſcitis, ſpero autem vos etiam [l] ad extremum agnituros.

14 Sicut & aliquatenus agnouiſtis nos [m] gloriationem veſtram eſſe, quemadmodum & vos noſtra *eſtis*, in [n] diem Domini Ieſu.

15 Itaque hac fiducia prius volui ad vos venire, vt [o] ſecundam gratiam haberetis:

16 Et per vos tranſire in Macedoniam, & rurſum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.

17 [p] Hoc igitur quum deliberarem, nunquid leuitate ſum vſus? autem num quæ delibero [p] ſecundum carnem delibero, [q] vt ſit apud me Etiam & Non?

18 [10] Imò [r] fidelis Deus *nouit* ſermonẽ noſtrum apud vos non fuiſſe Etiam & Non.

19 [11] Nam Dei Filius Ieſus Chriſtus, qui inter vos per nos predicatus eſt, *id eſt*, per me & Syluanum ac Timotheum, [ſ] non fuit Etiam & Non, ſed fuit Etiam in [t] ipſo:

20 [12] Quotquot enim *ſunt* promiſſiones Dei,

9 Inficiatione repellit calũniam, & illud quidem in primis quòd nõnulli ſtudebãt Corinthijs perſuadere, Paulũ ſibi in docẽdo Euangelio nõ conſtare. De hoc enim laborabat.

10 Deũ ipſum citat teſtem ac iudicem ſuæ in docendo, vno & eodem Euãgelio conſtantiæ,

11 Adiungit ſuos collegas teſtes, quibus cum ſummo conſenſu ſemper idem, id eſt vnum Chriſtũ, docuit.

12 Deniq́ue ſummam ſuæ doctrinæ explicat, omnes videlicet ſalutis promiſſiones in Chriſto eſſe firmas ac ratas.

h Candore, & animi quaſi perſpicuitate ſancta & vera, vt teſtis eſt Deus ipſe. i Fretus ea ipſa ſapientia, quam Deus mihi cælitus eſt gratificatus. k Candidè & abſque fuco ſcribere ſe dicit: qui enim fucata oratione ſcribit, meritò ſanè dicitur alia ſcribere quàm qua leguntur. illud autem à Corinthijs agnoſci & approbari dicit Apoſtolus. l Perfectè. m Gloriatio Pauli in Domino erat, quòd Corinthios lucrifeciſſet, Corinthiorum verò quòd à tali Apoſtolo tam purè ac ſincerè fuerant inſtituti. n Quo iudex ſedebit. o Alterum beneficium. p Hominum more, qui temerè ſolent polliceri quiduis, & leuiter conſilium mutare. q Vt aliquid modò affirmem, modò negem, r Verax, & de cuius fidelitate neſas ſit dubitare. ſ Non fuit varius & inconſtans. t Sub. Deo.

[u] in ipso *sunt* Etiam, & in ipso *sunt* Amen) ad Dei gloriam [x] per nos.

13 Huius constantiæ laudẽ vni gratię Dei per Spiritum sanctũ tribuit, simulque concludit non posse de sua & collegarum fide dubitari, quin ipsi Dei Spiritui fiat iniuria, quum sint ipsi sibi optimè conscij.

21 13 Porrò qui nos confirmat vobiscum in Christum: & qui vnxit nos, Deus *est*. 22 Qui etiam obsignauit nos deditque [y] arrhabonem Spiritus in cordibus nostris.

14 Ego verò testem Deum inuoco [z] in animam meam, me *idcirco* nondum venisse Corinthum vt vobis parcam.

24 15 Non quòd dominemur vestræ fidei, sed *quòd* administri simus [a] gaudij vestri. nam fide statis.

14 Iam ad rem accedens, iurat tantùm abesse vt leuiter consilium de sua ad eos profectione mutarit, vt contra idcircò non venerit, ne præsens cogeretur durius quàm vellet cum ipsis agere. 15 Remouet omnem arrogantiæ suspicionem, testans sese non vt dominum sed vt seruum loqui, ipsis in Domino consolandis destinatum.

u Omnes vno Christo proponuntur exhibendæ ac præstandæ, constanti & inuariata ratione. x Nostro ministerio. y Arrhabo, id est omne quo dato confirmatur promissio. z In caput meum, siue vita mea periculo. a Gaudium & pacem conscientiæ, cuius facit authorem Deum, opponit tyrannico terrori, simul finem Euangelij designat.

CAP. II.

1 Excusans se quòd non venerit, 2 clam illos taxat, 4 & commouens sympathiam ostendit: 5 vt nequeat nisi ipsis hilaribus gaudere, 6 Mœcho, quem Satanæ tradi præceperat, 7 resipiscenti veniam dari 8 obsecrat, 31 & profectionis suæ in Macedoniam meminit.

CAP. II. *a Tristitia causã vobis adferens, quod futurũ erat si prius ad eos venisset quàm resipuissent, b Quia omnino sperauit fore vt quod mihi displiceret intelligeretis, statim tolleretis: quia mea gaudia existimatis vobis esse cõmunia.*

1 HOc autem mihi faciendum iudicaui, ne rursus ad vos cum [a] tristitia veniam.

2 Nam si ego tristitia vos afficiam, quis est qui exhillaret me, nisi ipse qui tristitia afficitur ex me?

3 Et hoc ipsum vobis scripsi, ne quum venero, tristitiam capiam ex ijs de quibus oportebat me gaudere: [b] confisus de vobis omnibus, meum gaudium

dium, omnium veſtrûm *gaudium* eſſe.

4 Nam ex multa oppreſſione & anxietate cordis, ſcripſi vobis per multas lacrymas: nõ vt triſtitia afficiamini, ſed vt cognoſcatis charitatem quam habeo abundantiſſimam erga vos.

5 [1] Quòd ſiquis triſtitiam attulit, [c] non mihi triſtitiam attulit, [d] ſed quadantenus, ([e] ne *illum* aggrauem) vobis omnibus.

6 Sufficit iſtiuſmodi *homini* iſta obiurgatio à pluribus *profecta*.

7 [f] Vt è contrario potius vos *ei* condonetis, *eúmque* conſolemini, ne quo modo redundãte triſtitia abſorbeatur *vir* huiuſmodi.

8 Quapropter precor vos vt [g] ratam faciatis in illum charitatem.

9 Nam in hunc finem etiam ſcripſi, vt cognoſcerem probationem veſtri, *id eſt*, an ad omnia obedientes ſitis.

10 Cui verò condonatis, & ego *condono*. nam & ego ſiquid condonaui, cui condonaui, propter vos *id feci*, in [h] conſpectu Chriſti, vt ne occupemur à Satana.

11 Nõ enim illius [i] machinationes ignoramus.

12 [2] Porrò quum veniſſem Troadem ad *prædicandum* Euangelium Chriſti, etiamſi oſtium mihi apertum erat per Dominum, non habui relaxationem *in* ſpiritu meo, eo quòd non inueniſſem Titum fratrem meum:

13 Sed quum illis valedixiſſem, abij in Macedoniam.

14 Deo autem gratia, qui facit vt ſemper trium-

1 Tranſit ad alterum locũ huius Epiſtolæ, qui tamen velut inſeritur ſuperioribus, ad quæ poſtea reuertitur. Agit autem de inceſtuoſi illius abſolutione, quoniam ſuam reſipiſcentiam ſatis teſtatus videbatur: verum excommunicationis vsũ declarãs, nẽpe vt nõ ab odio, ſed à charitate incipiat, & in eandẽ deſinat, ne dum modũ nullum tenemus, Satanæ ſeruiamus.

2 Redit ad Apoſtolatus ſui confirmationem, prolatis, tum ſuorũ laborum, tum etiam Dei beneficentionis, teſtimonijs.

c Quaſi dicat, perinde eſſe abſterſam illam omnem moleſtiam, ac ſi nunquam illam ſenſiſſet. d Mecum, inquit Paulus, nullum eſt illi amplius negotium. e Ne iam per ſe grauato onus adijciam, quod potius detractum cupio. f Vt pro eo quod antea illum ſeuere vlti eſtis, nunc illi condonetis. g Me deprecatore, publico Eccleſiæ conſenſu declaretis vos illum denuò pro fratre complecti. h Verè & ex animo. i Nefanda conſilia & ſceleratam voluntatem.

phemus in Christo: & [k] odorem notitiæ suæ manifestum facit per nos omni in loco.

Infra, 4.2.

15 [3] Nam Christi bona fragrantia sumus Deo in ijs qui seruantur, & in ijs qui pereunt:

16 His quidem, odor mortis ad mortē: illis verò, odor vitæ ad vitam. 4 & ad hæc quis idoneus?

17 ‖ Non enim, vt plerique [l] cauponamur sermonem Dei, sed vt ex sinceritate, sed vt ex Deo in conspectu Dei, de Christo loquimur.

3 Quoniam constabat eum non pari successu vbique recipi, imò verò longè plurimos eum despicere, atque adeò execrari, negat propter ea de sui Apostolatus autoritate quicquam detrahendum, quum Christum doceat non tantùm vt credentium seruatorem, sed etiam vt contemptorem iudicem. 4 Rursus remouet arrogantiæ crimen, omnia à se gesta tribuens Dei virtuti, cui sincerè & absque turpi vlla cupiditate inseruiat: cuius rei ipsosmet facit testes, vsque ad versum sextum proximi capitis.

k Alludit ad sacerdotum unctionem & sacrificiorum suffitus.

l Callidè & auarè minus denique sincere tractamus metaphora à cauponibus ducta, qui nihil non adulterant.

CAP. III.

1 Dicit se satis habiturum commendationis. 4 quandiu in fide permanserint. 6 Se ministrum non literæ, sed Spiritus. 8 Discrimen Legis & Euangelij exponit, 13 quod illius claritas magis perstringat oculos, quàm illuminet: 18 huius verò lux conspicuam Dei faciem exhibeat.

CAP. III.

1 Obiter alludit ad externi Leuitici ministerij cū Euangelico siue Apostolico collationem, quā postea copiosè persequetur.

1 INcipimus rursus nosipsos commendare? num egemus, vt nonnulli, commendatitijs epistolis apud vos, aut à vobis commendatitijs?

2 Epistola nostra vos estis, inscripta in cordibus nostris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus.

3 [a] Dum palàm fit vos esse epistolam Christi [b] subministratam à nobis, inscriptam non atramēto, sed Spiritu Dei [c] viui, [1] non in tabulis lapideis, sed in carneis tabulis cordis.

a Prudenter sic concipit orationē Apostolus, vt sensim à persona commendatione, ad rem ipsam accedat. b Cui veluti scribenda operam nostram impendimus. c Tacitè virtutem Dei opponit atramento quo scribitur Epistola, vt ostendat vim illam esse à Deo.

4 [d] Fiduciam autem huiuſmodi habemus per Chriſtum apud Deum,

5 Nõ quòd idonei ſimus ex nobiſipſis ad cogitandum quicquam, velut ex nobiſipſis: [e] ſed quòd idonei ſumus, *id* ex Deo eſt:

6 [2] Qui etiam fecit vt idonei eſſemus miniſtri noui Teſtamenti, non [f] literæ, ſed Spiritus. nam litera occidit, Spiritus autem viuificat.

7 Quòd ſi mortis miniſterium literis [g] informatum in ſaxis, fuit [h] glorioſum, adeò vt non poſſent intueri filij Iſrael in faciem Moſis, propter gloriam vultus eius, quæ abolenda erat,

8 Quî non potius [i] miniſterium Spiritus erit glorioſum?

9 Nam ſi miniſterium condemnationis *fuit* glorioſum, multo magis miniſterium [k] iuſtitiæ abundat gloria.

10 Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidem fuit hac in parte, *id eſt* quòd ad ſuperantem gloriam attinet.

11 Nam ſi quòd [l] aboletur, *fuit* glorioſum, multo magis eſt glorioſum id quod manet.

2 Amplificat ſuum & ſuorũ collegarũ miniſteriũ i. Euãgelicum, eius collatione cũ miniſterio Legali, quod cõſiderat in Moſis perſona, per quẽ videlicet Lex tradita eſt: cui opponitur Chriſtus Euangelij autor. Eſt autẽ collatio eiuſmodi ab ipſa ſubſtantia miniſterij ſũpta. Lex eſt veluti ſcriptũ quoddam per ſe mortuum & inefficax: Euangelium autem ſiue nouum fœdus, eſt velut ipſa Dei virtus in innouandis, iuſtificandis, & ſeruandis hominibus. Lex proponit mortem, omnes iniuſtitiæ reos peragens: Euangelium offert & confert iuſtitiam & vitam. Legis œconomia fuit ad tempus ſubſeruiens promiſſioni: Euangelium manet ad finem ſeculorum. Itaque quis eſt illius ſplendor præ iſtius gloria?

d Hanc confidentiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet de noſtri miniſterij dignitate & fructu. e Quòd apti & accommodati ſimus ad tantam gratiam alijs impertiendam. f Non Legis, ſed Euangelij. g Impreſſum & inſculptum: ex hoc autem loco facilè colligitur Apoſtolum non agere de cæremonijs, ſed de ipſo Decalogo. h Gloria, ſplendorem & maieſtatem declarat, quæ quidem in Moſe corporalis fuit, in Chriſto fuit ſpiritualis. i Per quod Deus offert atque adeò tradit Spiritum non modò non mortuum, ſed etiam viuificantem. k Sub. Chriſti, cuius imputatione non modò non condemnamur, ſed etiam vt iuſti coronamur. l Aboletur Lex atque adeò ipſe Decalogus, cum ipſo Moſe coniunctus, ſi miniſterium Moſis per ſe reſpiciatur.

12 [3] Itaque quum eiusmodi spem habeamus, multa in loquendo euidentia vtimur:

13 ‖ [4] Nec *sumus* sicut Moses *qui* imponebat velamen faciei suæ, ne intuerentur filij Israel [m] in finem eius quod aboletur.

14 Itaque occaluerunt mentes illorum. nam vsque ad *diem* hodiernum, in lectione Veteris Testamenti manet non retectum velamẽ illud, quod per Christum tollitur:

15 Sed ad hunc vsque diem quum legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est.

16 Postquam autem [n] cõuersum fuerit ad Dominum, tolletur velamen.

17 ‖ [o] Dominus verò, Spiritus ille est: vbi autem Spiritus ille Domini, illic libertas.

18 [5] Nos autem omnes retecta facie gloriam Domini vt in speculo intuentes, *in* eandem imaginem transformamur ex gloria in gloriam, sicut à Domini spiritu.

Exo.34.34.

3 Ostẽdit qua in re sit posita hæc Euangelicæ prædicationis gloria, nẽpè in eo quòd perspicuè patefaciat id quod Lex obscurè ostendebat, vt quæ ad Christum vẽturum sanãdos auditores amãdaret, quos ipsa vulnerauerat.

Iohan.4.14.

4 Obiter exponit allegoriã velaminis Mosis, quod fuit symbolũ obscuritatis & imbecillitatis hominũ, qui Legis fulgore hebetarentur potius quàm illustrarentur: quod velamen aduentu Christi, corda illustrantis & ad Dominũ conuertentis, sublatum sit, vt ab ista cæcitatis seruitute in lucis libertatem per Christi Spiritus virtutem asseramur.

5 Pergens in allegoria velaminis, comparat Euangelium speculo, quòd etsi sit limpidissimum, tamen intuentium aciem non modò non perstringat vt Lex, sed suis etiam radijs transformet, vt & ipsi sint eius gloriæ ac splendoris participes, alijs videlicet illustrandis: sicut dicebat Christus suis, Vos estis lux mundi, quum ipse solus esset vera Lux. Quinetiam alibi iubemur vt mundi faces cæteris prælucere, vt qui simus Spiritus Domini facti participes. Sed propriè hîc agit Paulus de Euangelij ministris, vt ex præcedentibus & sequentibus liquet, idque proposito sui suorumque collegarum exemplo.

m In imas vsque partes ministerij Mosis. n Cor eorum. o Christus est ille Spiritus qui tollit velamen, in cordibus nostris agẽs, sicut etiam lex externa eo nos vocabat, sed frustra, quum mortuus loquatur, donec isto Spiritu simus viuificati.

CAP. IIII.

1 Recenset se adeò laborasse in prædicando Euangelio, 4 vt à Satana excæcati sint, qui illius splendorem non cernant, 7 prælatum in testaceis vasculis 10 tot ærumnis obnoxijs.

16 itaque

16 itaque ſuo exemplo ad fortitudinem eos hortatur, 17 ex contemptu præſentis vitæ.

CAP. IIII.

1 PRopterea [1] quum miniſterium hoc habeamus prout miſericordiam conſequuti ſumus, [a] non ſegneſcimus:

2 Sed abdicauimus [b] turpitudinis tegumenta, non incedentes cum calliditate, neque [c] falſantes ſermonem Dei, ſed declaratione veritatis cõmendantes noſipſos apud omnem conſcientiã hominum, in conſpectu Dei.

3 [2] Quòd ſi tectum eſt Euangelium noſtrum, ijs qui pereunt, tectum eſt:

4 In quibus Deus huius ſeculi excæcauit mẽtes, *id eſt* infidelibus, ne irradiet eos [d] lumen Euangelij gloriæ Chriſti. [e] qui eſt imago Dei.

5 [3] Non enim noſipſos prædicamus, ſed Chriſtum Ieſum Dominum: nos autem, ſeruos veſtros [f] propter Ieſum.

6 Quoniam Deus ‖ [g] qui dixit vt è tenebris lux ſplendeſceret, *is eſt* qui ſplenduit in cordibus noſtris, [h] ad *præbendum* lumen cognitionis gloriæ Dei, in facie Ieſu Chriſti.

7 [4] Habemus autem theſaurum hunc in te-

1 Iam manifeſtè teſtatur ſeſe cum collegis (ſed per Dei miſericordiã) integrè & ſincerè vocatione ſua, neglectis omnibus periculis, defungi. *Gen. 1. 3.*

2 Obiectio, multos audire Euãgeliũ, quo nihilo magis, quàm prædicatione Legis illuſtrentur: Reſpondet, culpã eſſe in ipſis hominibus, quibus Satan in mundo dominans oculos eruit. Interea verò nihilomi-

nus clariſſimam Euangelij lucem à ſe & ſuis collegis ſpectandam proponi, quum Chriſtus, quem vnum prædicat, is ſit in quo vno Deus cognoſci ac veluti perſpici poſſit. 3 Remouet ſuo more omnem ambitionis ſuſpitionem, ſe quidem fideliter docere confirmans, ſed vt ſeruum, & totam hanc lucem quam alijs conferat cum ſuis collegis, à Domino teſtans promanare. 4 Occurrit offendiculo, quod apud pleroſque offundebat tenebras Euangelici miniſterij ſplendori, quoniam, videlicet, Apoſtoli erant omnium calamitoſiſſimi. Reſpõdet Paulus, ſe quidem & collegas ſuos eſſe veluti teſtacea vaſa, ſed in quibus ſitus ſit pretioſiſſimus theſaurus.

a Malis & calamitatibus fracti non cedimus. b Verſutias & fraudem omnem genus, qua tanquam latebras homines captant, quibus ſua probra operiant. c Quod ſuperiore cap. dicebat cauponantes. d Lumen perſpicuum ac illuſtre prædicationis, qua annuntiatur gloria Chriſti. e In quo ſeipſum conſpiciendum præbet Pater. f Vt hunc ipſum Ieſum vobis prædicemus. g Qui ſolo verbo fecit. h Vt à Deo illuſtrati, viciſſim alijs eam lucem præbeamus.

ſtaceis vaſculis, [5] vt eius virtutis præſtantia ſit Dei, & non ex nobis:

8 Dum in omnibus premimur, at non coarctamur: hæſitamus, at non prorſus hæremus:

9 Perſequutionem patimur, ſed in ea non deſerimur: deijcimur, at non perimus:

10 [6] Quolibet [i] mortificationem Domini Ieſu in corpore circunferentes, vt etiam vita illa Ieſu in corpore noſtro manifeſta fiat.

11 Semper enim [k] nos qui viuimus, morti tradimur propter Ieſum, vt etiam vita Ieſu manifeſta fiat in [l] mortali carne noſtra.

12 [7] Itaque mors quidem in nobis agit, vita verò in vobis.

13 [8] Et quia habemus eundem [m] Spiritum fidei, ſecundum illud quod ſcriptum eſt, ‖ Credidi, & ideo loquutus ſum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur:

14 Scientes fore vt qui excitauit Dominum Ieſum, nos quoq; per Ieſum excitet, & ſiſtat vobiſcũ.

15 [9] Nam hæc omnia propter vos, [n] vt gratia illa copioſiſſima, pluribus gratias agentibus, redundet in gloriam Dei.

5 Cauſas mirificas affert cur Dominus excellentiſſimos ſeruos ſuos ita velit affligi, vt, inquit omnibus conſtet eos non humana ſed diuina, eaque præſtãtiſſima virtute fretos cõſiſtere, quum millies moriãtur, & nũquam pereant. *Pſal. 116. 10.*

6 Amplificatio ſuperioris ſententiæ, qua ſuas afflictiones morti quotidianę, virtutem autẽ Spiritus Dei in Chriſto, cõparat vitæ quæ mortem ipſam opprimat. 7 Concluſio admodum artificioſa: ac ſi diceret. In ſumma igitur nos morimur, vt morte noſtra viuatis, quum videlicet Eccleſiarum ædificandarum cauſa omnia illa pericula ſubirent, & ſuæ patientiæ exemplis non deſinerent omnes fideles confirmare. 8 Declarat præcedentẽ ſententiam, oſtendens ſeſe cum ſuis collegis mori quidem quodammodo, vt alijs vitam compararẽt, ſed ſe nihilominus eſſe eiuſdem vitæ cum illis participes: quoniam quòd alijs credẽdum proponant, ipſi quoque in primis credant, fore videlicet vt & ipſi cum eis in Chriſto tandem ſeruentur. 9 Quomodo hæc conſtantia in ipſis foueatur oſtendit, quoniam videlicet in Dei gloriam reſpiciunt, & Eccleſiarum ſibi commiſſarum ſalutem.

i Sic vocat Paulus miſeram illam fidelium conditionem ac præcipuè miniſtrorum.
k Qui vita illa viuimus, nempè Spiritu Chriſti, inter tot & tantas arumnas.
l Miſera illi conditioni obnoxia. *m Eandẽ fidem ex eiuſdem Spiritus afflatu.*
n Quum fuero liberatus & vobis reſtitutus, ingens illud beneficium quod in me effuſum erit, viciſſim in Dei gloriam redundet, multis gratias agentibus.

16 Pro-

16 Propterea non ſegneſcimus: [10] ſed etiamſi externus homo noſter corrumpitur, internus tamẽ [o] renouatur quotidie.

17 Momentanea enim [p] leuitas oppreſſionis noſtræ excellenter æternum pondus [q] gloriæ conficit nobis:

18 Dum non ſpectamus ea quæ cernuntur, ſed ea quæ non cernuntur. nam quæ cernuntur, temporaria ſunt: at quæ non cernuntur, æterna.

10 Adijcit veluti triumphale epinicium, ſeſe quidẽ affligi exterius, ſed interius proficere quotidie: & nihili eſſe omnibus modis quæcũque sũt in hac vita ſuſtinendæ ærumnæ, præ conſtantiſſima illa & æterna gloria.

o Nouas vires acquirit ne nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui interni viribus ſuſtinetur. p Non dicuntur ærumna leues, quaſi ſint ipſa exigua, ſed eas illico pertranſire oſtendit, quum ne tota quidem vita noſtra ſit diuturna. q Qua conſtantiſſimè manet immota.

CAP. V.

Perſtat in eodem argumento, 6 de certa ſpe ſalutis 8 per fidem: 12 Non vt ſe iactet, 14 cum Deum & ipſius Eccleſiam pra oculis habeat: 17 & nihili æſtimet omnia, præter vitæ nouitatem in Chriſto.

CAP. V.

Apoc. 16. 15.

1 [1] SCimus enim nos, ſi terreſtris huius domus noſtræ tabernaculum diſſolutum fuerit, ædificium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* non manufactum, æternum in cœlis.

1 Arrepta occaſione ex cõparatione proximæ præcedẽte, corp⁹ iſtud ita vt eſt ĩ hac vita calamitoſum, comparat caduco & fragili tabernaculo: cui opponit cœleſte domicilium, ſic vocans firmam & perennẽ eiuſdẽ corporis in cœlo glorificati cõditionẽ: adeò quidẽ, inquit, vt nos nõ modò nõ ſimus iſti tabernaculo addicti, ſed potius domicilium illud cum ſuſpirijs & gemitibus expetamus. Eſt autẽ etiam hic locus de futura gloria, iſti tractationi de miniſterij dignitate inſertus, vt & ille alter de quo diximus initio capitis ſecundi.

2 In hoc enim ſuſpiramus, ‖ expetentes domicilio noſtro, quod [a] è cœlo eſt, [b] ſuperindui.

2 Declaratio ſuperioris dicti, Nõ temerè, inquit, deſideramus illo domicilio cœleſti (.i. illa gloria & æterna immortalitate) quaſi veſte operiri. Neque enim hinc migrãtes manebimus nudi, ſemel amiſſo corporis tegumento, ſed alia veluti veſte inſuper induetur receptum corpus: ac proinde non huius vitæ tædio, ſed præſtantioris deſiderio ſuſpiramus. Neque hoc deſiderium irritum eſt, quum ad hanc vitam conditi ſimus: cuius rei pignus Spiritum adoptionis habemus.

3 [2] Siquidẽ etiam induti non nudi reperiemur.

a Cœleſte, gloria nimirum, non autem ſubſtantia. b Veſtem vocat immortalitatis gloriam, qua veluti veſte induimur.

Rom. 14. 19.

4 Etenim qui sumus in hoc tabernaculo, suspiramus oneratiin quo non cupimus exui, sed superindui, vt absorbeatur mortalitas à vita.

5 Porrò Deus *is est* qui nos ad hoc ipsum [c] condidit, qui eam dedit nobis [d] arrhabonem Spiritus.

6 3 [e] Confidentes igitur semper, & scientes nos aduenas esse in corpore, peregrè absumus à Domino.

7 (Per [f] fidem enim incedimus, non per aspectum.)

8 [g] Confidimus autem, & probamus potius migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatũ.

9 [h] Quapropter etiam ambimus, & incolentes & migrantes, ei esse accepti.

10 ‖ 4 Omnes enim nos [i] comparere oportet coram tribunali Christi, vt vnusquisque reportet quæ in corpore *fecerit*, congruenter ad id quod fecerit, vel bonum, vel malum.

11 5 Scientes igitur [k] terrorem illum Domini, homines ad fidem adducimus, Deo autem manifesti sumus: & spero *nos* etiam conscientijs vestris manifestos esse.

3 Illatio ex proximè præcedente sentẽtia nascens, Itaque quũ ex Spiritu sciamꝰ nos aduenas esse quãdiu hîc versamur, cõstanter hanc morã ferimus, (sic enim cum Domino nunc sumus, vt illũ non conspiciamus nisi fide, ac proinde ab ipso nunc quidem absimus) ita tamen vt semper ad illũ aspiremus: quamobrẽ etiã ita nos gerimus vt & hîc viuẽtes & quũ ad eum hinc discedemus, possimus ei esse accepti. 4 Nequis vniuersale esse putet quod de illo domicilio cœlesti dixerat, addit vnicuique prius reddendam rationem suæ peregrinationis, postquam hinc migrarit. 5 Iam per transitionem, occasione ex proximè præcedente sententia arrepta, redit ad vers. 16. superioris capitis, suam & suorum collegarum sinceritatem confirmans.

c Respicit primam illam creationem, vt significetur in hunc finem fuisse condita corpora, vt ea cœlesti immortalitate induantur. d Vide sup. 1. 21.

e Confidentes vocat eos qui sunt animo præsenti, id est, quieto & ad sustinenda pericula parati, quòd de fœlici exitu nihil dubitent. f Earum rerum quas speramus, non autem in ipso præsenti conspectu Dei. g Sic tamen confidimus, sic forti & tranquillo animo peregrinationem illam conficimus, vt tamen multo malimus ad Dominum discedere. h Quod quum ita sit, ita annitimur viuere, vt & nostra peregrinatio illi placeat, & tandem ab eo domum recipiamur.

i Sisti præsentes, & illic inquiri, vt palàm fiat, qui fuerimus. k Formidabile illud iudicium.

12 [6] Enimuerò non iterum noſipſos commendamus vobis, ſed vobis occaſionem prębemus gloriandi de nobis: vt habeatis *quod dicatis* aduerſus eos qui [l] ex facie gloriam captant, at non ex corde.

13 [7] Nam ſiue inſanimus, Deo *inſanimus*: ſiue ſana mente ſumus, vobis *ſana mente ſumus*.

14 [8] Charitas enim illa Chriſti [m] cõſtringit nos:

15 Vt qui hoc ſtatuerimus ſi [n] vnus pro omnibus mortuus fuit, nempe omnes fuiſſe mortuos, & *illum* pro omnibus mortuum eſſe, vt qui viuunt, poſthac [o] non ſibi viuant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt & reſurrexit.

16 [9] Itaque nos poſthac neminem nouimus ſecundum carnem. [10] quod ſi etiam nouimus Chriſtum ſecundum carnem, nunc tamen non amplius nouimus.

17 [11] Siquis igitur *eſt* in Chriſto, [p] noua creatura *eſt*. ‖ vetera prętierierũt, ecce noua facta ſunt omnia.

6 Noua ratione remouet omnem ſuperbiæ ſuſpicionem, quòd non ſua ſed illorũ interſit ſincerũ haberi ipſi⁹ Apoſtolatum, contra vanam quorũdam oſtentationem. *Eſa.43.19, apoc.21.5.*

7 Senſus eſt, Etiam quũ (vt nonnulli cenſent) inſanio, dũ videor meipſum ſtultorũ more venditare veſtro commodo id facio, non minus quàm quum ſimpliciter vobis euangelizo. 8 Pergit in depellenda omnis ambitionis & oſtentationis ſuſpicione. Nos enim, inquit, huc adigit amor Chriſti, vt quũ ipſe pro nobis omnibus qui mortui eramus quum nobis viueremus (id eſt, quum terrenis adhuc affectibus dediti eſſemus) mortuus ſit, nos viciſſim vitam quam ab ea accepimus (donati videlicet Spiritu ſancto, vt nihil niſi cœleſte meditemur) totam ipſi conſecremus. 9 Declarat quid ſit non ſibi ſed Chriſto viuere, nempè neminem ſecundũ carnem nolle. i. ſic inter homines verſari, vt humana illa & carnalia non curet, vt qui genus, patriam, formã, gloriam, opes, cętera deniq; eiuſmodi ſpectant, in quibus ſeſe homines fatigant. 10 Amplificatio, Hoc, inquit, adeò verum eſt, vt ne de Chriſto quidẽ ipſo carnaliter nunc cogitem⁹, vt qui iã mundũ reliquerit, ac proinde ſit nobis ſpiritualiter conſiderãdus. 11 Exhortatio, vt vnuſquiſque iam Chriſti Spiritu innouatus, cœleſtia nõ terreſtria meditetur

l Externis laruis & fucata illa pompa ſapientiæ & elòquentiæ humanæ, non autem vera pietate, quæ in corde ſedem habet. m Totos nos poſſidet. n Hoc loco de ſanctificatione agit, qua fit vt Chriſtus in nobis viuat. o Vide 6. & 7. cap. ad Rom. p Veluti res quædam recens à Deo condita, nam etſi non de nouo condatur homo quem regenerationis Spiritu donat Deus, ſed ſola qualitates immutantur: ſic tamen voluit loqui Spiritus ſanctus, vt doceat omnia in ſolidum tribuenda gloriæ Dei, non quod trunci aut ſtipites ſimus, ſed quia creat in nobis Deus vt bene velimus, & poſſimus.

12 Commendat ministerij Euãgelici præstantiam, tum ab ipsius Dei autoritate, vt qui sit ministerij istius autor, tũ ab ipsa doctrinæ præstãtia, vt quæ annuntiet reconciliationẽ cum Deo, gratuita in Christo nostrorũ peccatorũ remissione & iustificatione oblata, idque tam benignè & liberaliter, vt Deus ipse quodammodo ministrorum ore homines obsecret vt suijpsorum habeant rationem, nec tantum beneficium aspernentur. Hæc autem dicens, non obscurè carpit illos qui pastorum nomen mentiebantur.

18 [12] Hæc autem omnia sunt ex Deo qui reconciliauit nos sibi per Iesum Christum, dedit́que ministerium reconciliationis:

19 Nempe quia Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi: non imputando eis peccata ipsorum: [q] posuit́que in nobis sermonem hunc reconciliationis.

20 Itaque nomine Christi legatione fungimur, velut Deo *vos* præcante per nos: oramus Christi nomine, reconciliamini Deo.

21 Fecit enim *vt* qui [r] non nouit peccatum, pro nobis [s] peccatum *esset*, vt nos efficeremur [t] iustitia Dei in eo.

q Vsus est nostra opera, Heb. r Qui esset à peccato alienus. s Peccator non in seipso, sed ex omnium nostrorum peccatorum reatu ipsi imputato.

t Iusti apud Deum, & quidem iustitia non nobis inhærente, sed qua cum in Christo sit, nobis per fidem à Deo imputatur.

CAP. VI.

1 Vt vitam Christo dignam viuant, hortatur, 5 ne afflictionibus deijciantur, 9 nec gloria insolescant: 14 pollutiones fugiant, 16 quum sint viua viuentis Dei templa.

CAP. VI. *Esa. 49. 8.*

1 Ministerio Euangelij non tantùm indigent homines ante gratiam acceptam, vt fiant eius participes, sed etiam accepta gratia, vt in ea perseuerent. 2 Quòd offertur gratia, ex gratia Dei est, qui sua constituit rebus omnibus momenta, vt oblatam occasionem arripiamus.

1 SEd [1] &, *vt* operam nostram ei accommodantes, hortamur ne frustra gratiam Dei vos receperitis.

2 [2] Dicit enim *Deus*, ‖ Tempore [a] accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi: ecce nunc tempus acceptum, ecce nunc dies salutis.

a Gratuita benevolentia: quo videlicet tempore Deus suum illum immensum amorem effudit.

3 Nullam

3 [3] Nullam vllá in re præbentes offensionem, ne vituperetur ministerium:

4 Sed & in omnibus nos [b] approbantes, [] vt Dei ministri, [4] tolerantia multa in oppressionibus, in necessitatibus, in angustijs,

5 In plagis, in carceribus, in [c] tumultuationibus, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs,

6 [5] Puritate, scientia, lenitate, bonitate, Spiritu sancto, charitate non simulata,

7 [d] Sermone veritatis, [e] virtute Dei, [f] armis iustitiæ dextris ac sinistris.

8 [g] Per gloriam & ignominiam, per conuitia & laudes: vt seductores, & *tamen* veraces:

9 Vt ignoti, & *tamen* noti: vt morientes, & ecce viuimus: vt qui castigamur, nec *tamen* occidimur:

10 Vt dolentes, semper tamen gaudentes: vt pauperes, sed multos ditantes: vt nihil habentes, sed omnia obtinentes.

11 [6] Os nostrum [h] apertum est erga vos, Corinthij, cor nostrum dilatatum est.

12 [i] Non habitatis angustè in nobis, sed angusti estis [k] in visceribus vestris.

13 Loquor autem vt filijs de pari compensatione: dilatamini & vos.

1. Cor. 4. 1.

3 Præbet Corinthijs veri pastoris exemplar in suo & Timothei ac Syluani exemplo, nempe vt (sicut ab initio proposuerat) sibi & sui similibus autoritatem conciliet.

4 Recenset priore loco quæ nec perpetuò nec sine exceptione ministris adsunt, nisi quod ad animi affectum attinet: patientia tamen excepta, quæ & ipsa vna est ex perpetuis boni ministri virtutibus.

5 Secundo loco perpetuas & necessarias virtutes recenset, & quibus armis omnia impedimenta superentur. 6 Obiurgaturus eos, præfatur se ingenuè & animo aperto cum ipsis agere, & simul conqueritur illos in redamando Patre paria non facere.

b Declarantes & reipsa præstantes. c Sine agitationibus crebris, quum nullam quietam sedem inuenirent. d Prædicatione Euangelij. e Potestate edendi miracula & malos domandi. f Integritate. g Particula (per) non causam significat, sed quemadmodum dicimus per campos, per vrbem incedere, describit enim iter difficillimum. h Oris & cordis dilatatio vehementissimum declarat affectum eius qui loquitur, vt fieri solet in summa aliqua lætitia.

i Vos in animo meo tanquam in domicilio estis, eoq; minimè angusto: totum enim cor meum vobis patefeci, at vos intus estis mihi angusti. k Viscera vocat Hebræorum more teneriores illos affectus, intimo cordi insidentes.

14 7 Ne in pari iugo copulemini cum infidelibus. || quod enim conſortium iuſtitiæ cum iniuſtitia? & quæ communio luci cum tenebris?

15 Et quæ concordia Chriſto cum Belial? aut [l] quæ pars fideli cum infideli?

16 Et quæ conſenſio templo Dei cum ſimulacris? || nam vos templum eſtis Dei [m] viuentis, ſicut dixit Deus, || [n] Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi populus.

17 || Quapropter exite è medio eorum, & ſeparamini, dicit Dominus: & impurum ne attingite: tum ego excipiam vos:

18 || Et ero vobis Pater, & vos eritis mihi filij ac filiæ, dicit Dominus omnipotens.

Eccle.13.22. 2.Cor.3.17, & 6.19. Leuit.26.12. Eſa.52.11. Ierem.31.2.

7 Iam liberè eos obiurgat quòd ſe infidelibus adiungerent ſocios in externa ido lolatria, quaſi re media & indifferente, qui quartus eſt huius epiſtolę locus, cuius concluſio eſt, oportere quos Dominus filiorum nomine dignatus eſt, puros ſeſe non tantum animo, ſed etiã corpore præſtare, vt toti ſint Deo ſacri.

l Quid commune habet. m Deum viuentem opponit Idolis. n Habitat nobiſcum Deus, quia Chriſtus factus eſt Immanuel.

CAP. VII.

1 Ne nimium teneros animos vrgendo proſternat, 2 probabile reddit quod omnia dixerit 4 ex ingenti erga illos dilectione: 8 itaque ſibi non diſplicere quod mœrore eos affecerit, 10 & adduxerit ad pœnitentiam non pœnitendam.

CAP. VII.

1 Rurſum ab illa admonitione, ad perſonã ſuã redit, opponens tum fidelitatis ſuæ, tum perpetuæ in eos beneuolentiæ ſuæ teſtimonia.

1 HAs igitur promiſſiones quum habeamus, dilecti, purgemus noſipſos ab omni inquinamento [a] carnis ac ſpiritus, perficientes ſanctificationem cum timore Dei.

2 [1b] Accipite nos: nemini iniuriam fecimus, neminem corrupimus, neminem expilauimus.

3 [c] Ad condemnationem *veſtri* non loquor: nam antè dixi vos in cordibus noſtris eſſe, ad ſimul moriendum & ſimul viuendum.

4 Multa mihi loquendi libertas apud vos, multa mihi gloriatio de vobis: impletus ſum conſolatione,

a Corporis & animi, vt ſit hoc modo perfecta ſanctificatio vtraque ſui parte conſtans. b Sinite vt locum apud vos inueniam, vobis videlicet deeundi. c Vt vos ingrati animi vel perfidia condemnem.

vehe-

vehemẽter exũdo gaudiò in õni afflictione noſtra.

5 Etenim quum veniſſemus in Macedoniam, nullam habuit relaxationẽ caro noſtra, ſed in omnibus fuimus oppreſſi: foris pugnæ, intus terrores:

6 Sed qui conſolatur [d] abiectos, conſolatus eſt nos Deus, [e] aduentu Titi.

7 Non ſolùm autem aduentu illius, ſed etiam conſolatione quam ille accepit ex vobis, quum renuntiaret nobis veſtrum vehemens deſiderium, veſtrum eiulatum, veſtrum pro me zelum: adeò vt magis gauiſus fuerim.

8 [2] Nã etiamſi triſtitia vos affeci per epiſtolã, nõ me pœnitet, etiamſi pœnituerit. video enim epiſtolã illam, tametſi ad tempus triſtitia vos affeciſſe:

9 Nunc gaudeo, non quod triſtitia affecti fueritis, ſed quòd triſtitia affecti fueritis [f] ad reſipiſcentiam: nam triſtitia affecti fuiſtis ſecundum Deum, vt nulla in re detrimento ſitis affecti per nos.

10 Nam qui [g] ſecundum Deum eſt dolor, is reſipiſcentiam efficit ad ſalutem: cuius nunquam pœniteat: at mundi dolor mortem efficit.

11 Ecce enim iſtuc ipſum, quòd ſecundum Deum triſtitia affecti fuiſtis, quantum in vobis effecit ſtudium? imò defenſionem, imò indignationem, imò timorem, imò vehemens deſiderium, imò zelum, imò vindicationem? per omnia teſtatum feciſtis vos eſſe puros in hoc negotio.

12 Nempe etiamſi ſcripſi vobis, non *ſcripſi vobis* eius cauſa qui iniuriam fecerat, nec eius cauſa qui iniuria affectus fuerat, ſed vt apud vos manifeſtum fieret ſtudium illud noſtrum pro vobis [h] in conſpectu Dei.

2 Obiectio, At tu nos aſperrimè tractaſti: Reſpondet Apoſtolus ſe nõ ſine dolore vſũ hac aſperitate. Addit deinde, ſe iam etiã gaudere quòd illos ad eam triſtitiam, quãuis minimè volẽs, impulerit, quę tam illis fuerit fructuoſa. Quãdam enim eſſe non ſolùm laudabilẽ, ſed etiã neceſſariã triſtitiã, ex qua vi delicet ſursgradibus oriatur reſipiſcẽtia, de qua magnificè ipſos laudat, Eſtq; huius epiſtolæ quintus iſte locus.

d Deiectos & proſtratos:

e Iis quæ Titus aduciens renuntiauit de vobis, quo fructu videlicet literas meas perlegeritis, præterquã quod ipſa Titi præſentia ſum recreatus.

f Ita vt ea triſtitia vobis ad emendanda veſtra vitia profuerit. *g Secundum Deum dolor non formidine pœnæ territus, ſed quòd ſentiat ſe Deum clementiſſimũ Patrem offendiſſe: huic opponitur dolor, qui pœnã duntaxat timet, aut qui aliquibus terrenis bonis perditis angitur: illius fructus eſt reſipiſcentia, huius deſperatio niſi Dominus ſuccurrat.* *h Minimè fucatum, ſed eiuſmodi vt Deo poſſim illud approbare.*

13 Propterea conſolationẽ accepimus ex conſolatione veſtri: ſed longè plurimùm gauiſi ſumus ob gaudium Titi, quòd refocillatus ſit ſpiritus eius ab omnibus vobis:

14 Et ſiquid apud eum de vobis gloriatus ſum, non ſui pudefactus: ſed vt omnia verè loquuti ſumus vobis, ita & gloriatio noſtra, *qua vſus eram* apud Titum, vera comperta ſit.

15 Et [i] viſcera eius amplius erga vos *affecta* ſint, dum reminiſcitur obedientię omnium veſtrûm, vtque cum timore ac tremore ipſum exceperitis.

16 Gaudeo igitur quòd penitus cõfidã de vobis.

i Intimus illius amor.

CAP. VIII.

1 Macedonũ, 9 atque adeò ipſius Chriſti exemplo, 14 vt liberales ſint in Sanctos, hortatur. 16 Titum, 18 & alium fratrem hac de cauſa ad ipſos profectos dicit.

CAP. VIII.

1 Sextus locus huius epiſtolę, continẽs varias exhortationes Corinthijs ad beneficentiam inflãmandis, qua Hieroſolymitanæ Eccleſiæ inopia neceſſario tempore ſubleuaretur. Proponit autẽ eis priore loco Macedonicarũ Eccleſiarum,

1 PORRÒ [1] notam facimus vobis, fratres, [2] gratiam Dei præſtitam Eccleſijs Macedonum.

2 Nam [b] in multa probatione abundans gaudium ipſorum, & profunda eorũ paupertas redundauit in copioſam benignitatem ipſorum.

3 Nam pro viribus (teſtor) vt ſupra vires [c] voluntarij *fuerunt*:

4 Multis cum precibus nos rogantes vt [d] gratiam & ſocietatem ſubminiſtrationis quæ in ſanctos *impenditur*, ſuſciperemus.

5 [2] Ac non ſicut ſperabamus *ita fecerunt*, ſed ſemetipſos dediderunt primùm Domino, *deinde* & nobis, per Dei voluntatem:

alioqui multis ærumnis ad extremam penuriam redactarum, exemplũ quod æmulentur. 2 Amplificat Macedonum alacritatem in eo quòd Paulum etiam rogarint vt Corinthios, Tito ad eos remiſſo, ad abſoluendam eleemoſynarum collationem incitaret.

a Beneficium Diuinum. b Quòd multa illa ærumna quibus Dominus ipſos exploraũit, eorum alacritatem non modò non extinxerint, ſed etiam clariorem effecerint. c Sponte liberales. d Gratiam vocat quod alij onus vocaſſent, hic autem verſ. ex 6. eſt explicandus.

6 Vt

6 Vt adhortaremur Titũ, vt ſicut antè cœpit, ita etiam abſoluat apud vos hanc quoque gratiam.

7 Itaque ſicut in omnibus abundatis fide, & ſermone, & cognitione, & omni ſtudio, & veſtra in nos charitate, *videte* vt in hac quoque gratia abundetis.

8 [3] Non ex imperio loquor, ſed [e] aliorum ſtudio, veſtræ quoque dilectionis [f] ſinceritatem reddens exploratam.

9 [4] Noſtis enim beneficentiam Domini noſtri Ieſu Chriſti, eum *videlicet* propter vos pauperem factum eſſe, quum eſſet diues: vt vos illius paupertate diteſceretis.

10 [5] Et ſententiam in ea re *meam* edo: nam hoc vobis conducit, qui non ſolùm facere, [g] ſed etiam velle antè cœpiſtis anno ſuperiore.

11 At nunc etiam illud ipſum facere abſoluite: vt ſicut *adfuit* promptum illud velle, ita etiam *adſit* ipſum perficere ex eo quod habetis.

12 [6] Etenim ſi prius adſit promptus animus, aliquis acceptus eſt pro eo quod habet, non pro eo quod non habet.

13 [7] Non enim vt alijs relaxatio ſit, vobis autem oppreſſio: [h] ſed pari conditione hoc tempore veſtra abundantia *ſupplet* illorum defectum.

14 Vt & illorum abundantia veſtrum defectum ſuppleat, vt fiat æquabilitas.

15 Sicut ſcriptum eſt, || Qui multũ *collegit*, non habuit amplius: & qui paulùm, non habuit minus.

16 [8] Gratia autem *ſit* Deo, qui cordi Titi in-

3 Tertiò, monet vt concitatam de ſe expectationẽ non fallant.

4 Quartum argumentum, ab exemplo Chriſti.

5 Diligenter cauet ne vi extorquere velle videatur, quod, niſi ſit voluntarium, Deo gratum eſſe non poſſit.

6 In eos qui tenuitatem ſolent excuſare, quaſi ſolis diuitibus proprium ſit inopes iuuare.

7 Chriſtiana beneficẽtia eſt mutua, vt ius analogum ſeruetur. *Exod. 16. 18.*

8 Commendat Titum & duos eius collegas multis nominibus, tũ vt minimè ſit ſuſpecta eorum fides, quaſi eos ſummiſerit ad expilandas Eccleſias: tum vt eò ſint ad collationem promptiores.

e Macedonum rogatu. f Tum apparet germana eſſe charitas, quum reipſa, idq; promptè ac liberaliter fratribus ſuccurrimus propter Chriſtum. g Non ſolum facere, ſed etiam vltrò facere. Deſignat enim voluntatem ſpontaneam abſque aliorum impulſu, nedum ab ambitione profectam. h Vt ſicut nunc alijs inopibus vos abundantes largimini è veſtro, ſic alij viciſſim de ſuo vobis largiantur.

duit idem ſtudium pro vobis.

17 Quòd tum exhortationem illã gratam habuit, tum verò maiore ſtudio vltrò ad vos abijt.

18 Miſimus autem vnà cũ eo fratrem illũ, cuius laus eſt [i] in Euangelio per omnes Eccleſias.

19 (Nec *id* ſolùm, ſed etiam ſuffragijs delectus eſt ab Eccleſijs ſocius peregrinationis noſtræ, cum hac [k] beneficentia quæ adminiſtratur à nobis ad ipſius Domini gloriam, & *comprobandum* promptum animum veſtrum)

20 Vitantes hoc, nequis nos vituperet in hac [l] exuberantia quæ adminiſtratur à nobis.

21 || Vt quæ procuremus honeſta non ſolùm coram Domino, ſed etiam coram hominibus.

22 Miſimus autem cum eis fratrem noſtrum, quem ſæpe in multis probauimus ſtudioſum, nunc autem multo ſtudioſiorem, ob multam fiduciam quam *habeo* in vobis.

23 Siue de Tito *quæritur*, ſocius meus *eſt*, & apud vos adiutor: ſiue [m] de fratribus noſtris, legati *ſunt* Eccleſiarum & [n] gloria Chriſti.

24 Itaque demonſtrationem charitatis veſtræ & noſtræ de vobis gloriationis editæ in eos, [o] in conſpectu Eccleſiarum.

i In prædicatione Euangelij.

k Muneribus collatis in ſubſidium Eccleſiæ Hieroſolymitanæ.

l In hac copioſa Eccleſiarum munificentia, quæ noſtræ fidei commiſſa eſt.

m Duobus Titi collegis.

Rom. 12. 17.

n Per quos gloria Chriſti illuſtratur.

o Teſtes huius veſtræ pietatis habituri omnes Eccleſias, in quarum velut conſpectu verſamini, quum legatos cernatis ad vos miſſos, ſuffragijs delectos.

CAP. IX.

1 Cur de eorum voluntate benè ſentiens 3 illis tamen adhortandis ſedulò incumbat, 4 rationem adducit: 6 & ſementi eleemoſynas comparat, 10 quas Deus rependit magno fœnore.

CAP. IX.

1 Prudenter occurrit ſuſpicioni quam concipere poterant Corinthij, quaſi Apoſtolus adeò anxiè illos vrgens, de eorum voluntate dubitaret. Teſtatur ergo ſe non ideò id facere vt eos doceat ſubueniendum eſſe ſanctis, quum ſeſe etiam pro ijs ſponſorem apud Macedonas interpoſuerit, ſed tantùm vt ſponte currentes incitet, quò ſint omnia tum paratiora, tum etiam copioſiora.

1 [i] NAm de ſubminiſtratione quidem quæ fit in ſanctos, ſuperuacaneum eſt mihi ſcribere vobis.

2 Noui

2 Noui enim promptum animum veſtrum, quem de vobis iacto apud Macedones, Achaiam videlicet paratam eſſe ab anno ſuperiore: & ex vobis *ortus* zelus prouocauit complures.

3 Miſi autem hos fratres ne gloriatio noſtra de vobis inanis fiat hac in parte: vt (ſicut dicebam) parati ſitis.

4 Nequo modo, ſi mecum venerint Macedones, & offenderint vos imparatos, pudeſiamus (vt ne vos dicam) [a] in præſidente iſta gloriatione.

5 Itaque neceſſarium putaui adhortari fratres vt prius eant ad vos, & prius abſoluant antea indictam beneficentiam veſtram, vt ea ſit parata ita vt beneficentia, & non vt [b] extortum aliquid.

6 [2] Illud autem *dico*, Qui ſerit parcè, parcè etiam metet: & qui ſerit benignè, benignè etiam metet.

7 Quiſque ſicut [c] præoptat corde, *ita* agat || non [d] ex triſtitia aut [e] neceſſitate. || nam hilarem datorem diligit Deus.

8 Potens eſt autem Deus efficere vt [f] omnis gratia in vos redundet: vt in omnibus ſemper omninò quantum ſufficiat penes vos habentes, abundetis [g] ad omne opus bonum:

9 (Sicut ſcriptum eſt, || Diſperſit, dedit pauperibus: beneficentia eius manet [h] in ſeculum.

10 Porrò qui ſuppeditat ſemen ſerenti, *is* quoque panem *vobis* ad eſcam ſuppeditet, & multiplicet ſementem veſtram, & augeat [i] fructus beneficentiæ veſtræ)

11 *Vt inquam abundetis*, in omnibus ditati ad omnem benignitatem, quæ per nos efficit vt gratiæ agantur Deo.

a Vtitur nomine hypoſtaſeos *quod ſignificat animi quandam imperterritam ſubſiſtentiam.*

b Quaſi ab auaris.

c Vltro ſeligit ac conſtituit apud ſe.

d Illiberali animo.

e Inuitus, vt qui nolit male audire. Rom. 12. 8. Eccle. 35. 11.

2 Eleemoſyna, nec tenaciter nec malignè præſtari debet. Voluntaria autem & liberalis comparatur ſationi, quam vber rima meſſis ampliſſimæ benedictionis cõ ſequitur. *Pſal. 112. 9.*

f Omnis Dei munificentia.

g Vt alios omnibus modis iuuare poſſitis bene faciendo.

h Eſt perennis, loquitur autem Dauid de viro Dei timente, & proximum amante, cui dicit nunquam defuturum, quod alijs largiatur.

i Pijs hominibus beneficentia eſt pro omnibus latifundijs.

3 Alius duplex fructus beneficētiæ in ſanctos, vel præſtantiſſimus hic eſt, quòd occaſionem præbeat Dei laudandi, & ita etiã pateſiat noſtra fides.

12 [3] Nam ſubminiſtratio oblationis iſtius non ſolùm ſupplet ſanctorũ inopiam, ſed etiam redundat in multas gratiarum actiones apud Deum:

13 (Dum [k] per hanc iſtius ſubminiſtrationis experientiam Deum glorificant de [l] conſentiente veſtra ſubiectione in Euangelium Chriſti, deque benigna in ſe & omnes communicatione)

14 Et in illorum preces pro vobis, expetentium vos propter gratiam Dei in vobis exuberantem.

15 [m] Gratia autem *ſit* Deo ſuper inenarrabili ſuo munere.

k Ex hoc veſtra charitatis ſpecimine, in hac ſubminiſtratione. l Quòd vno conſenſu declarauerit is vos vnum Euangelium agnoſcere, cui voſipſos libenter ſubiecerit is, ex quo doceatis vos cum Eccleſia Hieroſolymitana conſentire. m Ne glorioſa iſta prædicatione efferrentur Corinthy, claudit hoc epiphonemate, hanc exhortationem.

CAP. X.

2 Qua fiducia, 4 quibus armis, 6 qua vindicta ſit inſtructus aduerſus improborum calumnias, oſtendit, 7 Sêque præſentem non minus virtutis habere in operibus, 11 quàm abſens grauitatis in verbis.

CAP. X.

1 Reddit ad illam Apoſtolatus ſui defenſionem, ſed ita vt ſimul autoritate ſua reipſa vtatur. Seriò enim & graviter monet, additis etiam planè terribilibus minis, vt ſe dociles præbeant. Refellit autem ſuperbos quoſdam, qui quoniam in Paulo nihil hominum more ſplendidum viderant, & eum leuiſſimum experti fuerant, qui tamen abſens ſeueriſſimè ad eos ſcripſiſſet, de eo non aliter quàm de Traſone quopiam iudicabant, qui ſoleret aduerſus abſentes ferocire. Primùm igitur ſeſe clementem & moderatum fuiſſe profitetur, ſed Chriſti exemplo, cuius lenitatem ſi pergant aſpernari, teſtatur ſe reipſa declaraturum quantopere illi hallucinentur qui de Apoſtolico munere vt de humanis functionibus iudicant, nimirùm ex apparentia quam externam vocant.

1 [1] Cæterùm precor vos per clementiam & [2] æquitatem Chriſti, ego ipſe Paulus qui coràm quidem humilis ſum inter vos, abſens verò, ſum erga vos confidens.

2 *Hoc* autem rogo, ne, quum præſens adero, ſim confidens ea fiducia qua cogito audax eſſe in quoſdam, qui nos æſtimant vt ſi [b] ſecundum carnem incederemus.

a Naturam illam ad miſericordiam potius, quàm ad ſummum ius perſequendum propenſam. b Non alio præſidio freti eſſemus, quàm quod præ me ferò: oppoſitur itaque caro, i. imbecilla Pauli conditio, ſpirituali & Apoſtolicæ dignitati.

3 [a] Nam in carne incedentes, ſecundum carnem bellum non gerimus.

4 (Arma enim militię noſtræ [c] nō carnalia ſūt, ſed [d] diuinit[9] valida, & ad ſubuerſionē munitionū)

5 Dum ratiocinationes euertimus, omnemq; ſublimitatem quæ extollitur aduerſus cognitionem Dei: [3] & captiuam ducimus omnem cogitationem ad obediendum Chriſto:

6 Et paratum habemus quo vindicemus omnem contumaciam, poſtquam impleta fuerit veſtra obedientia.

7 [4] [e] Quæ ob oculos ſunt aſpicitis? ſiquis apud ſe confidit ſe Chriſti eſſe, hoc viciſſim cogitet [f] ex ſeſe, quemadmodum ipſe Chriſti *eſt*, ita & nos Chriſti *eſſe*.

8 Nam ſi amplius etiam quippiam glorier de poteſtate noſtra quam dedit Dominus nobis ad ædificationem, ac non ad ſubuerſionem veſtri, non pudefiam:

9 Ne videar ceu perterrefacere vos per epiſtolas.

10 Nam epiſtolæ quidem [g] (inquit) graues ſunt & validæ: ſed præſentia corporis infirma *eſt*, & ſermo nihili.

11 Hoc cogitet *qui* iſtiuſmodi *eſt*, quāles ſumus verbo per epiſtolas quum abſumus, tales etiam *fore* reipſa quum aderimus.

12 [5] Non enim [h] audemus nos [i] inſerere aut

2 Secundò, teſtatur ſe quantunuis alioqui cæterorum hominum ſimilē, tamen ijs viribus inſtructū ꝓdire, quibus nullæ hominū munitiones, ſiue fraude & aſtu, ſiue robore & potentia reſtiterint, pares eſſe poſsit, quoniā diuinis armis certet.

3 Amplificatio ſpiritualis iſtius virtutis, quæ hoſtes quātūuis callidos & potēs ſic domet, vt alios quidē reſipiſcētes ad Chriſtū adducat, alios præfractè rebelles ab ijs q regi ſe patiūtur ſeparatos, ꝓ meritis vlciſcatur.

4 Inculcat eadem, ſed maximo cum ſententiarū & verborum pōdere.

5 Coactus refellere ſtultas quorundā ambitioſorū iactationes, teſtatur eos nihil proferre poſſe, niſi quòd ipſi ſibi de ſeipſis falsò perſuaſerint: ſe verò, etiāſi de maximis reb[9] glorietur, nō tamē vltra metas eius mēſuræ ꝓgreſſurū quàm ſit ei admēſus Domin[9], vt qui ad eos vſq; ꝓuenerit euāgelizādo, ac lōgi[9] etiā ſe perrecturū confidat, vbi & ipſi ita ꝓfecerint, vt in ijs erudiēdis non ſit neceſſe ipſum amplius occupari. Additur autem amplificatio, ex eo quod in alienos labores nuſquam ſucceſſerit.

c Ea quibus homines authoritatem ſibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt. d Infinita illa Dei potentia nituntur. e Itáne verò in æſtimandis hominibus externam illam laruam intuemini? f Etiam à me non admonitus. g Indicatur certus aliquis huius ſermonis author. h Ironia. i Numerare.

conferre cum quibuſdam qui ſeipſos cõmendant: ſed [k] non intelligunt quod [l] ipſi in ſeſe ſeipſis metiuntur, & ſeſe ſibijpſis [m] comparant:

13 At nos non gloriabimur de ijs [n] quæ menſuræ *noſtræ* non ſint, ‖ ſed ſecundum dimenſionem regularem eius menſuræ quam Deus nobis diſpertitus eſt, *gloriabimur* nos peruenisſe ad vos etiam vſque.

14 Non enim vt ſi non peruenirемus vſque ad vos, extendimus noſipſos ſupra modum: nam vſque ad vos etiam peruenimus [o] in Euangelio Chriſti.

15 Non de ijs quæ [p] menſuræ *noſtræ* non ſunt gloriantes, *id eſt*, de alienis laboribus, ſed ſperãtes, *nos*, augeſcente fide veſtra, per vos admodum amplificatum iri in aſſignata noſtra menſura:

16 Vt in ijs *regionibus* quæ vltra vos *ſunt*, euangelizem: non vt [q] in alteri aſſignata menſura, de præparatis gloriemur.

17 ‖ [6] Cæterùm qui gloriatur, in Domino glorietur.

18 Non enim qui ſeipſum commendat, is probatus eſt, ſed is quem Dominus commendat.

k Non ſentiunt vel animad uertunt. Epheſ. 4. 7.

l Sola de ſeipſis perſuaſione freti, nihil non ſibi arrogant.

m Alios omnes contemnẽtes, pro menſura nihil aliud adhibebant, quam ſeipſos.

n De ijs quæ Deus nõ eſt nobis admenſus.

o Dum Chriſtũ prædico.

p Quaſi Deus terrarum orbem inter Apoſtolos diuiſerit excolendum. Ierem. 9. 24, 1. cor. 1. 31.

q In regionibus ab alijs præparatis, & quaſi excultis Euangelij prædicatione.

6 Emollit quod de ſe dixerat, ſimulque Corinthios ad alia audienda præparat, teſtatus ſe nihil aliud quærere, quàm vt Deo ſeſe approbet, cuius vnius gloriæ ſtudeat.

CAP. XI.

a Ingenti ſe erga Corinthios amore cogi teſtatur, 5 vt ſuas laudes depradicet. 9 Gratuitam illis ſuam operam impendiſſe, 13 ne qua in re ſuperiores eſſent pſeudoapoſtoli: 22 quos longè antecellere recenſet in ijs quæ vera ſunt laudis:

CAP. XI.

1 VTinam [1] toleraretis pauliſper inſipientiam *meam*: imò etiam tolerate me.

1 Agnoſcit ſe quodammodò ſtultos imitari in rerũ iſtarum prædicatione, ſed addit ſe inuitum hoc facere ipſorum bono, quòd eos à vanis quibuſdam & aſtutis hominibus non ſine Satanæ fraude deceptos videat.

a Ambio

2 Ambio enim vos Dei [a]zelotypia. Præparaui enim vos *quos* vni viro (*vt* virginem puram) [b] sistã, *nempe* Christo:

3 Sed metuo ne quomodo sicut ‖ serpens ille Euam seduxit calliditate sua, [c] ita corruptæ mentes vestræ *degenerent* à simplicitate [d] quæ est in Christo.

4 [2] Enimuerò si veniat qui [e] alium Iesum prædicet quem non prædicauimus, aut *si* Spiritum alium accipiatis quem non accepistis, aut Euangelium aliud quod non accepistis, rectè *eum* toleraueritis.

5 Puto enim me nihilo inferiorem fuisse [f] summis Apostolis.

6 [3] Quòd si [g] rudis *sum* sermone, non tamen *sum rudis* cognitione: sed omninò manifesti facti sumus in omnibus apud vos.

7 [4] Num peccaui quum meipsum demitterem vt vos attolleremini? quód*que* gratuitò Euangelium Dei euangelizauerim vobis?

8 Alias Ecclesias spoliaui, accepto ab eis stipendio, vt vobis inseruirem: & quum apud vos essem & egerem, ‖ non obtorpui cum cuiusquam incommodo.

9 Inopiam enim meam suppleuerunt fratres qui venerant è Macedonia: & in omnibus me præ-

Gen. 3. 4.

2 Testatur eos falli si vel excellentius aliquod Euangelium vel præstantiora Spiritus dona se à quoquum accepturos somnient.

3 Refutat illorum Thrasonũ calumnias. Sum, inquit, fateor, nõ ita facũdus orator, sed illi certè mihi Euangelij notitiam non possunt adimere, sicut vosipsi estis modis omnibus experti.

Infra. 12. 13.

4 Alia calũnia quòd videlicet homo esset vulgaris & manuum suarum labore victitãs. Hic verò, inquit Apostolus, quid mihi possitis obijcere, nisi quòd quiduis subire vestri causa sustinui, & quum egerem, partim manibus meis victũ quærere, partim etiam quum vrsit inopia, aliunde viaticum petere malui, quàm vobis vllo esse oneri, etiamsi vobis euangelizabam?

a Loquitur vt procus, sed qui tamen non sibi at Domino illos ambiat.

b Vt vos coniungam. *c Hic locus notandus contra eos, quibus nativa illa & incorrupta sacrarum scripturarũ simplicitas, pra humana facundia fucis ac pigmentis sordet.* *d Qua ijs conueniat qui in Christo sunt.* *e Perfectionem doctrinam de Iesu.* *f Ad verbum, ijs qui supraquàm valde sunt Apostoli.* *g Masculla illa & Euangelio digna eloquentia non caruit Paulus: carere autem voluit fucata illa dicendi ratione, quam nimium multi hodie sequuntur.*

ſtiti vobis minimè oneroſum, [5] & præſtabo.

10 [h] Eſt veritas Chriſti in me, quòd hæc gloriatio [i] non obſtruetur contra me in regionibus Achaiæ.

11 Quapropter? *an* quòd non diligam vos? Deus nouit.

12 Sed quod facio, etiam faciam: vt amputem occaſionem ijs qui optant occaſionem, vt in *eo de* quo [k] gloriantur, reperiantur quales & nos.

13 [6] Nam iſtiuſmodi pſeudoapoſtoli, operarij doloſi ſunt, transformati in Apoſtolos Chriſti.

14 Neque id mirum: ipſe enim Satanas transformatur in Angelum [l] lucis.

15 Non magnum eſt igitur ſi transformentur vt miniſtri iuſtitiæ etiam eius miniſtri: quorum finis erit ſecundum opera eorum.

16 [7] Rurſum dico, ne quis me putet inſipientẽ eſſe: alioquin etiam vt inſipientem accipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.

17 Quod dico, non dico ſecundum Dominum, ſed vt inſipienter, in præſidente iſta gloriatione.

18 Quandoquidem multi gloriantur ſecundum carnem, & ego gloriabor.

19 Li-

5 Amplificatio, adeò ſe iſtius facti non pudere, vt etiã deinceps non aliter agere apud ipſos decreuerit, quo verè ſemper poſſit affirmare ſe gratis in Achaia docuiſſe: minimè id quidem quòd Corinthios dedignetur, ſed vt Thraſones iſti occaſionẽ iampridẽ captatam nuſquã inueniant: ipſe verò interea illis proponat quod æmulentur, vt verè tandem poſſint dicere ſe eſſe Pauli ſimiles.

6 Apertè tandem iſtos ſuis coloribus depingit, prædicens fore vt quantumcunque zelum gloriæ Dei ſimulent, tandem ſeipſos prodant. 7 Pergit aperta cum fiducia, & grauiſſima quadam ironia vtens, petit ſibi veniam tribui ſi velut ad tempus apud ſapientes Corinthios deſipiens cum ſummis illis hominibus de externis etiam illis rebus contendat, puta de genere, de maioribus, de que robus fortiter geſtis.

h Forma iuriſiurandi, quaſi diceret, Ne cenſeatur in me veritas. i Mihi ſemper patebit. k Captarunt aduerſarij omnes occaſiones, vt pares eſſent Paulo. Quum igitur nunquam gratis eſſent docturi, quum potius Corinthios exederent, captabant aliam occaſionem, nempe vt Paulus aliquid acciperet: quod ſi feciſſet, tum demùm ſe pares fore ſperabant. Nam ita Zelum & ſcientiam ſimulabãt, & ea vana ſpecie eloquentiæ exornabãt, vt aliqui etiam Paulum deſpicerent, oſtendit autem hæc omnia fucum eſſe. l Lucis nomine gloria cæleſtis intelligitur, cuius ſunt participes Angeli.

19 Libenter enim toleratis insipientes, quum sitis sapientes.

20 [8] Toleratis enim siquis vos in seruitutem adigit, siquis exedit, siquis accipit, siquis attollit sese, siquis vos in faciem cædit.

21 [m] Quantum ad contumeliam dico, nempe nos [n] infirmi fuimus: imò in quocunque audacia vti velit aliquis (insipienter loquor) audacia velim vti & ego.

22 ‖ Hebræi sunt? *sum* & ego: Israelitæ sunt? *sum* & ego: semen Abrahæ sunt? *sum* & ego:

23 Ministri Christi sunt? (desipiens loquor) [o] supero ego: in fatigationibus, amplius: in vulneribus supra illos: in carceribus, amplius: in [p] mortibus, sæpe.

24 A Iudæis [q] quinquies accepi quadragenas *plagas*, vna minus.

25 ‖ [r] Ter virgis cæsus fui, ‖ semel fui lapidatus, ‖ ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo egi.

26 *In* itineribus sæpe *fui*, *in* periculis fluminum, periculis latronum, periculis à *meis* gentilibus, periculis in Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in deserto, periculis in mari, periculis inter falsos fratres:

27 In fatigatione & [s] ærumna, in vigilijs sæpe, in fame & siti, in ieiunijs sæpe, in frigore & nuditate.

28 [9] Absque ijs quæ extrinsecus *eueniunt*, *vrget*

8 Antequam ad rem accedat perstringit Corinthios, qui quum sibi sapientissimi viderẽtur, interea non animaduertebant pseudapostolos ad quæstũ abuti ipsorum simplicitate. *Philip.3.5. Act.16.23. Act.14.19. Act.27.1.*

9 Hoc tandẽ addit velut appendicem, vt Corinthios pudeat eũ aspernari à cuius solicitudine omnes penè Ecclesias pẽdere res ipsa testabatur

m Quasi dicat, habita eius contumeliæ ratione qua vos afficiũt (id dico) quæ sanè minor non est, quàm si ves caderent. *n Infirmus habetur Paulus, qui vilis, abiectus, ignobilis artifex, idiota calamitatibus obnoxius Corinthijs videretur, quum in eo emineret vis illa Diuina.* *o Paulus veram gloriam nactus, apertè ministerium suum asserit non sui causa, sed quòd doctrinam suam videret periclitari.* *p Præsentibus mortis periculis.* *q Respicit illud quod scriptum est Deut.25.3. Hic locus præterea ostendit multa quæ pertulit Paulus, fuisse prætermissa à Luca.* *r A præfectis Romanis.* *s Ærumna est agritudo laboriosa, veluti quum delassatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capessere.*

agmen illud in me quotidie consurgens, *id est* solicitudo de omnibus Ecclesijs.

29 Quis affligitur, quin ego affligar? quis offenditur, quin ego vrar?

Act. 9. 24.

30 [10] Si gloriari oporteat, de ijs quæ infirmitatis meæ *sunt* gloriabor.

10 Retorquet in aduersarios quod ab eis obijciebatur: vt si dicat, Proferunt illi meas ærumnas vt mihi autoritatem detrahant: at ego si gloriari velim, non aliunde sumpserim argumentum: nec quicquam hîc à me confingi Deus ipse est testis.

31 Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, laudandus in secula, nouit me non mentiri.

32 ‖ In vrbe Damasci, gentis præfectus nomine Aretæ regis, præsidio tenebat Damascenorum vrbem, cupiens me prehendere:

33 Sed per fenestram in sporta demissus fui per mœnia, & eius manus effugi.

CAP. XII.

1 Inuitus recenset 3 reuelationes diuinitus 4 sibi factas, 6 ob quas quum verè gloriari posset, non velit, 10 infirmitatum suarum conscius: 11 sed hanc sibi necessitatem ineptiendi ipsos injycere, 20 dum se addicunt ambitiosis hominibus, per quos à Christo alienantur.

CAP. XII.

1 Pergit in proposito, & quoniam glorioſuli illi reuelationes iactabant, commemorat quæ ipsum supra cõmunem hominum captũ attollant: at non absque præfatione, & accurata etiam excusatione.

1 GLoriari [a] sanè non expedit mihi. veniam enim ad visiones & reuelationes Domini.

2 Noui hominem [a] in Christo ante annos quatuordecim, (an in corpore nescio: an extra corpus nescio: Deus nouit) raptum [b] in tertium vsque cœlum.

3 Et noui huiusmodi hominem (an in corpore, an extra corpus nescio: Deus nouit)

4 Raptum fuisse in [c] Paradisum, & audisse

a Quod in Christo dico, i. quod sine ambitione dictum velim, quum nihil aliud quàm vnum Christum respiciam. b In sublimissimum vsque cœlum: nec enim in nomine tertij est philosophandũ. Sed tamen hîc locus aduersus eos obseruandus qui cœlum ponunt vbique. c Sic vocant Graci qua Latini vinaria, barbarè parcus, vocant, in quibus plantæ excoluntur & feræ pascuntur. Per excellentiam Graci interpretes sic vocarunt hortum illum Eden: Hinc factum vt beata illa gloria Dei sedes eo nomine vocaretur.

ineffa-

[d] ineffabilia verba, quæ [e] non liceat homini loqui.

5 [2] De eiusmodi *re* gloriabor: de meipso verò non gloriabor, nisi ex infirmitatibus meis.

6 Nam si voluero de ijs gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam. sed parcè loquor, nequis de me cogitet supra *id* quod videt *esse* me, aut *quod* audit ex me.

7 [3] Et ne excellentia reuelationum supra modum efferrer, datus est mihi [f] furculus infixus carni, & angelus [g] Satan, vt me colaphis cædat, ne supra modum efferar.

8 Super hoc [h] ter Dominum rogaui, vt abscederet à me.

9 Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam potentia mea per infirmitatem perficitur. [4] Libentissimè igitur gloriabor potius de infirmitatibus meis, [i] vt inhabitet in me potentia Christi.

10 Propterea [k] oblector in infirmitatibus, in contumelijs, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustijs pro Christo: quum enim impotens sum, tunc potens sum.

11 Fui insipiens in gloriando: vos me coegistis:

2 Vt omnem ambitionis suspicionem remoueat, testatur se illa vt extrinseca non vt sua iactare, quanuis nihil hic affingat, ne hac occasione plus ei tribuatur ab alijs quàm per se sit: ac proinde se velle potius in suis miserijs gloriari.

3 Excellens doctrina, cur Dominus præstantissimos etiam seruos suos à Satana vexari, & omni tentationũ genere affligi velit: nempe ne nimium efferantur, atque adeò vt iugi illa exercitatione perficiantur. 4 Concludit se pseudapostolorum iactationibus solas suas ærumnas velle opponere: simulque se excusat quòd ipsorum importunitatem de his rebus tam multa dicere sit coactus, nempè quòd euerso ipsius Apostolatu necesse erat ipsius doctrinam ruere.

d Quæ fando explicari à quoquam homine non possunt. e Quæ nulla vi ne sanctorum quidem possit explicari, nempe quia diuinum est numen: Sic explicat Clemens Alex. Strom. 5. f Concupiscentiam intelligit, qua teli instar nobis inhæret, vt cogat etiam regeneratum Paulum exclamare, Non facio bonum quod volo, &c. Surculum autem vocat, translatione ducta à furculis, qui vestigijs pedum infesti sunt, si per caduas syluas est ambulandum. g Qui cupiditates illas incendit. h Sæpe. i Vt magis ac magis sentiam virtutem Christi: Nam quo sunt nostra tabernacula infirmiora, eo magis elucet in illis virtus Christi. k Illas non tantùm æquo vel forti animo fero, sed etiam voluptatem maximam ex illis percipio.

5 nam ego debueram à vobis commendari. nulla enim in re inferior fui [l] ſummis Apoſtolis, tametſi nihil ſum.

12 [m] Indicia quidem Apoſtoli edita ſunt apud vos per omnem tolerantiam, & ſigna & prodigia & [n] virtutes.

13 Nam quid eſt in quo fueritis inferiores cæteris Eccleſijs, niſi quòd ego ipſe ‖ [o] non obtorpui cum veſtro incommodo? condonate mihi hanc iniuriam.

14 Ecce, tertiò paratus ſum venire ad vos, ne cum veſtro incommodo obtorpeſcam. non enim quæro quæ veſtra ſunt, ſed vos. non enim debent filij parentibus theſauros congerere, ſed parentes filijs.

15 Ego verò libentiſſimè impendam & expendar pro animabus veſtris: etiamſi, abundè vos diligens, minus diligar.

16 [6] Sed eſto, ego vos non grauaui: ſed quum ſim callidus, dolo vos cepi.

17 Num per quenquam eorum quos miſi ad vos, expilaui vos?

18 Precatus ſum Titum, & cum eo miſi fratrẽ: nunquid vos expilauit Titus? nónne eodem ſpiritu inceſſimus? nónne ijſdem veſtigijs?

19 [7] Rurſum putatis quòd nos vobis excuſemus? in conſpectu Dei, [p] in Chriſto loquimur: omnia tamen hæc, chariſſimi, pro veſtri ædificatione.

5 Teſtes rurſum Corinthios facit eorum quibus ſuum apud eos Apoſtolatum obſignarat Dominus, & denuò quàm ſit tum ab omni auaritia alienus, tum in eos propenſus, certis argumentis declarat. *Supra, 11. 9.*

6 Aliam calumniam longè grauiſſimã à ſe depellit, nimirùm quòd aſtu & per alios quæſtum faceret.

7 Concludit ſe hæc ad eos non ſcribere quaſi defenſione egeat, quum nullius ſibi ſit conſcius: ſed quòd eorum maximè interſit de eius fide minimè dubitare à quo inſtituti fuerant.

l Vide ſupr. cap. 11. verſ. 5. m Argumenta, ex quibus liquet me verè eſſe Apoſtolum Domini.

n Potentia facta, ne vobis eſſem oneri. o Non fui remiſſus in victu meis manibus mihi quærendo, p Vt eum loqui verè ac ſincerè conuenit, qui ſe in Chriſto eſſe profiteatur.

20 Nam

20 [8]Nam metuo ne quo modo, quum venero, non quales velim reperiam vos, & ego reperiar vobis qualem nolitis: ne quo modo sint lites, æmulationes, iræ, contentiones, obtrectationes, susurri, tumores, tumultuationes:

21 Ne iterum, vbi venero, me deprimat Deus meus apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccarunt, nec resipuerũt super impuritate & scortatione & proteruia quam patrarunt.

8 Confirmata sua apud eos autoritate, acriter eos obiurgat, ac minas etiam addit planè Apostolicas, fore videlicet vt nisi resipuerint, ipsis deinceps non parcat, quum tertiò iam eos admonuerit.

CAP. XIII.

1 Tertiò adueniens, 2 seueriorem vindictam illis denunciat 5 qui reipsa experti sunt virtutem Christi in suo Apostolatu. 10 Optat tandem vt resipiscant: 11 & fausta illis precatur.

1 TErtia hac vice venio ad vos. ‖ Ex ore duorum testium aut trium, firmum erit omne verbum.

CAP. XIII. *Deut. 19.15, mat. 18.16, ioh. 8.17, heb. 10.28. 1. Cor. 11.20.*

2 Prædixi & secundò prædico vt præsens, & absens nunc scribo ijs qui ante peccarunt, & reliquis omnibus, fore vt, si denuò venero, non parcam:

1 Grauissima increpatio, quòd dum Apostolicas admonitiones despiciunt, Christi ipsius patientiam tẽtent: atque adeó dũ ipsum vt calamitosi aspernantur, nihil obijciãt quòd nõ sit ipsi cum Christo commune.

3 [1]Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis Christi, qui erga vos non est infirmus, sed [a] potens est in vobis.

4 Nam etsi crucifixus fuit [b] ex infirmitate, viuit tamen ex potentia Dei. [c] nam & nos infirmi sumus cum eo, sed viuemus cum eo, ex virtute Dei apud vos.

5 ‖ [2]Vosipsos tentate annon sitis in fide, 2 Confirmat quod de virtute Dei dixerat in suo ministerio elucente, colligitque ex mutua inter fidem populi & ministri prædicationem relatione, oportere vt vel Apostolatum eius reuereantur, in cuius doctrina fundata sit ipsorum fides, vel seipsos dãnent infidelitatis, & se non esse ex Christi corpore fateantur.

a Quum opus fuerit ad vos vlciscendos erit potentissimus. b Quod attinet ad infirmam illam formam serui quam accepit, semetipsum exinaniens. c Particula (nam) non est causalis, sed illatiua.

vosipsos probate. annon agnoscitis vosmetipsos, *videlicet* Iesum Christum in vobis esse? nisi reprobi estis.

6 [3] At spero fore vt cognoscatis nos non esse reprobos.

7 Opto verò à Deo, nequid mali faciatis: non vt nos probati comperiamur, sed vt quod honestum est faciatis, nos verò [d] velut reprobi simus.

8 Non enim possumus quicquam aduersus veritatem, sed pro veritate.

9 Gaudemus enim quum nos infirmi fuerimus, vos autem validi fueritis: hoc autem etiam optamus, vestram *videlicet* [e] instaurationem.

10 Propterea hæc absens scribo, ne præsens seueritate vtar, ex potestate quam dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac non ad destructionem.

11 [4] Quod superest, fratres, valete, instauramini, consolationem habete, idem sentite, in pace agite, & Deus charitatis ac pacis *author* erit vobiscum.

12 [5] Salutate alij alios sancto osculo. Salutant vos sancti omnes.

13 Gratia Domini Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti *sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Corinthios secunda fuit scripta Philippis vrbe Macedoniæ, per Titum & Lucam.

EPI-

3 Mitigat illam asperitatē sperans forevt se dociles fidelī Apostolo præbeant: illud etiam addēs, se famam & existimationem suam nihil morari, dū modo seruiat eorum saluti, qui sit vnicus eius scopus.

d Hominum iudicio.

e Vt omnibus bene compositis. Ecclesiæ membra quæ luxata erāt in locum suum restituantur.

4 Breuis exhortatio, sed quæ omnes Christianę vitæ partes complectatur.

5 Familiariter eos salutat, ac tādem eis bene precatur.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD GALATAS.

CAP. I.

1 Post inscriptionem 6 subiungit obiurgationem, Galatas accusans defectionis 9 à suo Euangelio, 15 quod à Deo accepit 17 antequam cum vllo Apostolorum contulisset.

CAP. I.
1 Salutatio paucis complectens Apostolicæ doctrinæ summam, ac præterea, etiã statim ab initio, præferens Apostolicæ auctoritatis grauitatem, aduersus pseudapostolos mox asserendæ. *Tit. 1. 3.*
2 Veri Euangelij summa est, Christũ sua voluntate oblatione nos ex mundo selectos seruare, ex Dei Patris gratuita ordinatione. *Luc. 1. 74.*
3 Prima pars epistolæ, qua se Apostolũ esse testatur nihilo selectis illis Christi discipulis inferiorem, & prorsus cum eis consentientem, quorum nominibus pseudapostoli abutebantur. Inchoat autem ab obiurgatione, arguens eos leuitatis, quòd tam citò aures ijs præbuerint qui ipsos ad nouum Euangelium traducebant.

1 PAVLVS Apostolus (non [a] ab hominibus, neque [b] per hominem, ‖ [c] sed per Iesum Christum, ac Deum Patrem, qui suscitauit eũ ex mortuis)
2 Quique mecum sunt omnes fratres, Ecclesijs Galatiæ:
3 Gratia vobis & pax à Deo Patre & Domino nostro Iesu Christo:
4 Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ‖ vt eximeret nos ex præsenti [d] seculo malo, secundum voluntatem Dei & Patris nostri:
5 Cui *sit* gloria in [e] secula seculorum. Amen.
6 Miror vos ita citò, deserto eo qui vocarat vos in gratiã Christi, [f] transferri in aliud Euangeliũ:

a Designat authorem ministerij in genere, hoc enim est commune omnibus ministris. b Instrumentalem attingit causam: hac enim est peculiaris Apostolorum prærogatiua, quòd à Christo vocati sint immediatè. c Christus quidem homo est, sed etiam Deus & Ecclesia Caput, eo nomine ex hominum numero eximendus. d Ex depranatissima illa conditione extra Christum. e In infinitum spacium, heb. f Vtitur voce passiua, vt culpam in pseudoapostolos reijciat, & tempore præsenti, vt indicet ab illis rem nondum confectam, sed eos in actu esse.

7 [4]Quod non eſt aliud: ſed nonnulli vos turbant, & volunt [g]inuertere Euangelium Chriſti.

8 Sed etiam ſi nos, aut Angelus è cœlo euangelizet vobis præter *id* quod vobis euangelizauimus, [h]anathema eſto.

9 Vt antè diximus, etiam nunc iterum dico, Si quis vobis euangelizauerit præter *id* quod accepiſtis, anathema eſto.

10 [5]Núc enim *vtrũ* [i] homines an Deũ ſuadeo? aut quæro hominibus placere? Enimuero ſi adhuc hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.

11 ‖[6]Notũ autẽ vobis facio, fratres, Euangeliũ prædicatum à me non eſſe ſecundum hominem.

12 Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus ſum, ſed [k]patefaciẽte *mihi* Ieſu Chriſto.

13 ‖[7]Audiſtis enĩ quomodo verſatus ſum olim

1.Cor.15.1. Act.9.1.

4 Tempeſtiuè monet vt meminerint non eſſe multiplex Euãgelium, ac proinde quicquid prætexãt iſti pſeudapoſtoli, qui Legẽ Moſen, patres in ore habebãt totidẽ hęc eſſe veri Euangelij corruptelas, & ſeipſum, atque adeò Angelos etiã ipſos, (nedũ iſtos pſeudapoſtolos) execrabiles eſſe oportere, ſi vel tantillum velint in Euangelio quod ipſis antea tradiderat, innouare. 5 Confirmatio tum à natura ipſius doctrinæ ſumpta, tum ab ea ratione quam erat in docendo ſequutus. Nec enim inquit, vel ea docui quæ hominibus arriderẽt, vt iſti qui in rebus externis & operibus Legis ſalutis partem conſtituunt: neque cuiuſquam gratiam captaui: ac proinde cœleſtem eſſe doctrinam quam vobis tradidi, res ipſa clamat. 6 Secundum argumentum, prorſus diuinam eſſe ſuam doctrinam, vtpote quam è cœlis, ex ipſo Ieſu Chriſto, abſque hominum adminiculo, hauſerit: qua in re vel illis ipſis ſit quodammodò ſuperior, quos Chriſtus hominum more in terris erudijt. 7 Probat ſe à Chriſto ipſo extra ordinem fuiſſe edoctum, ex anteactæ ſuæ vitæ hiſtoria, ſatis vel ipſis Galatis perſpecta. Nam, inquit, in qua ſchola fuerim à puero inſtitutus nõtum eſt, nempe apud capitales Euangelij hoſtes. Et, nequis calumnietur me nomine non re diſcipulum Phariſæorum fuiſſe, nemo neſcit me in Phariſaiſmo etiam excelluiſſe, & repente Apoſtolum Gentium ex Phariſæo factum, adeò vt nullum ſpacium interceſſerit, quo potuerim ab hominibus inſtitui.

g Nihil enim magis eſt contrarium fidei ſiue gratuitæ iuſtificationi, quàm ex Lege ſeu ex meritis iuſtificatio. h Vide Rom. 9.3. i Pſeudoapoſtolos perſtringit, qui homines ſemper in ore habebant, ille etſi nihil derogare vellet Apoſtolis, ſe tamen Deum ſuadere non homines. k Hic locus de patefactione extraordinaria intelligendus eſt. Nam alioqui ſolus Filius Euangelium ſuum patefecit per Spiritum ſuum, ſed hominum miniſterio, quod excludit Paulus.

in Iu-

in Iudaismo, me *videlicet* summè persequutum esse Ecclesiam Dei, & eam vastasse.

14 Et profeciſſe in Iudaismo super multos æquales meos in genere meo, quum vehementiore studio tenerer traditionum, [l] quas à patribus meis acceperam.

15 Sed quando placuit Deo, qui [m] separauit me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam,

16 Retegere Filium suum [n] in me, ‖ vt euangelizarem ipsum inter Gentes, [s] non statim [o] contuli [p] cum carne & sanguine.

17 Neque redij Hierosolymam ad eos qui ante me *fuerant* Apostoli: sed abij in Arabiam, ac denuò reuersus sum Damascum.

18 Deinde tribus pòst annis redij Hierosolymam, vt viserem Petrum: & mansi apud eum dies quindecim.

19 Alium autem ex Apostolis non vidi quenquam nisi Iacobum fratrem Domini.

20 In ijs porro quæ scribo vobis, ecce [q] coram Deo, non mentior.

21 Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.

22 Eram autem ignotus facie Ecclesijs Iudææ quæ *erant* in Christo:

23 Sed solùm audierant *qui dicerent*, Qui persequebatur nos aliquando, nunc annuntiat [r] fidem quam olim vastabat.

24 Et glorificabant Deum de me.

Ephes. 3. 8.

8 Quoniam obijci poterat, fuisse quidem ipsum in via vocatum à Christo, sed postea ab Apostolis & alijs eruditū, quorum (vt antè dixi) nominibus ad destruēdum ipsius Apostolatum, pseudapostoli abutebantur, quasi aliud traderet quàm veri Apostoli, nec esset ipse ex eorū numero quib⁹ sine exceptiõe credēdū esset: idcirco respondet Paulus se statim à vocatione cœpisse Damasci & in Arabia Euangelizare, nec ab eo tẽpore Hierosolymis nisi quidecim diebus fuisse, vbi duntaxat Petrum & Iacobum viderit: inde vero cœpisse in Syria & Cilicia docere, approbantibus Iudææ Ecclesijs quibus ex fama tantum notus esset, nedum vt ibi fuerit ab hominibus institutus.

l Paternas vocat traditiones quia nõ solùm ipse Pharisæus erat, sed etiam Pharisæo patre natus. m Loquitur de aterna Dei prædestinatione ad Apostolatū, cuius tres constituit gradus, consilium Dei aternum, designationem ab vtero, & vocationem: nullam autem prauisorum operum facit mentionem. n Mihi, hac tamen phrasi Hebræis familiaris indicat gratiam cœlitus illapsam. o Communicaui. p Cum quoquam mortalium. q Iurisiurandi formula. r Doctrinam fidei.

CAP. II.

1 Nihil à suo Euangelio diuersum sensisse Apostolos, 3 incir concisi Titi exemplo ostendit. 11 & quod asseruerit illud aduersus Petri simulationem. 17 Inde transitum facit ad causa tractationē, gratuitò nos iustificari per Christum, &c.

1 DEinde [1] interiectis annis quatuordecim, rursum ascendi Hierosolymam vnà cum Barnaba, assumpto simul & Tito.

2 Ascēdi autem ex reuelatione, & exposui eis Euangelium quod prædico inter Gentes: sed priuatim cū eis qui sunt in pretio, nequo modo [a] frustra currerem aut cucurrissem.

3 Sed neque Titus qui mecum erat, quū esset Græcus, coactus fuit circuncidi.

4 Nempe propter [b] emissarios falsos fratres qui irrepserant ad explorandam libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem adigerent:

5 Quibus ne ad momentum quidem cessimus per [c] subiectionem, vt [d] veritas Euangelij permaneret [g] apud vos:

6 Ab ijs autem qui putantur esse aliquid, qualescúnque fuerint, nihil mihi discrepat. ‖ personam hominis Deus nō accipit. Nam qui sunt in pretio, [f] nihil mecum præterea contulerunt.

7 Imò è contrario, quum vidissent mihi concreditum fuisse Euangelium [g] præputij, sicut Petro circuncisionis:

CAP. II.
Deut. 10. 17, 2. cron. 19. 7. iob 34. 19, sapien. 6. 8, eccle. 35. 16, act. 10. 34, rom. 2. 11, ephes. 6. 9, colos. 3. 26, 1. pet. 1. 17.

1 Iam ostendit quàm sibi cum Apostolis conueniat, qui busçum se fatetur de Euangelio quod inter Gentes docuerat, decimoquarto demùm à sua cōuersione anno cōtuliſſe quod quidem ita sit illis probatum vt neque coegerint Titum suum comitem circuncidi, frustra ringentibus qui ipsum insidiosè obseruabant: neq; vel tantillum ad eam doctrinam quam prædicarat adiecerint, imò etiam datis dextris ipsum & Barnabam vt Apostolos à Domino Gentibus destinatos agnouerint.

a Nullo cum fructu, nam quantum ad doctrinam, de ea nil dubitauit Paulus, sed quia sparsebatur illum à reliquis Apostolis dissentire, quòd cursum Euangelij impedire potuisset, huic incommodo mederi studuit. b Qui per fraudem & pietatis simulationem in fidelium album irrepserant. c Vt nos illis, prodita libertate, subijceremus. d Vera ac sincera Euangelij doctrina, nullis istorum falsis doctrinis corrupta. e Galatarū nomine omnes gentes intelligit. f Nihil noui mihi adiecerunt. g Inter Gentes, vt Petro inter Iudaos.

8 (Nam

8 (Nam qui efficax fuit per Petrum ad Apostolatum circuncisionis, efficax fuit etiam per me erga Gentes.)

9 Quúmque cognouissent gratiã mihi datam Iacobus & Cephas & Iohánes, [h] qui putantur esse columnæ, [i] dextras dederunt mihi ac Barnabæ societatis: vt nos inter Gentes, ipsi verò inter circuncisos, *Apostolatu fungeremur.*

10 Solùm *monuerunt* vt pauperum meminissemus: quod & ipsum studui facere.

11 Quum autem venisset Petrus Antiochiam, [k] in os ei restiti, eo quòd condemnandus esset.

12 [2] Nam antequam venissent quidam à Iacobo, vnà cum Gentibus edebat: quum autem venissent, subduxit sese ac separauit ab eis, metuens eos qui erant ex circuncisione.

13 Ac simulabãt vnà cum eo reliqui etiam Iudæi: itaque etiam Barnabas simul [l] abreptus fuit in illorum simulationem.

14 Sed quum vidissem eos [m] non recto pede incedere, vt [n] veritati Euangelij congruebat, dixi Petro corã omnibus, Si tu, quum sis Iudæus, Gẽtiliter viuis, ac nõ Iudaicè, cur Gentes [o] cogis iudaizare.

15 [3] Nos natura [p] Iudæi, & non ex Gentibus [q] peccatores:

16 Scientes non iustificari hominem ex operi-

2 Alia vehementissima sui Apostolatus, atque adeò eius quam tradiderat doctrinæ degratuita per vnam fidẽ iustificatione, probatio, & ob hoc ipsum palàm Antiochiæ Petrũ reprehenderit in eo peccantem quòd in Iudæorum quorũdam Hierosolymitanorũ gratiam iudaizans, Gentes quæ crediderãt: offẽdisset.

3 Secũda pars huius epistolæ, cuius stat[9] est, Nos fide in Iesum Christum absque operibus Legis iustificari. Quod quidẽ sic proponit vt primùm occurrat obiectioni, (sum enim, inquit, & ego Iudæus, nequis possit obijcere me esse Legis hostem) deinde verò id confirmet expresso Dauidis testimonio.

h Quos solos isti pro columnis habẽt Ecclesia, quorum nomine ad vos decipiendos abutuntur. i Porrexerunt manum, quod symbolum esset nostra in Euangelij doctrina summa consensionis. k Coram omnibus. l Exemplo potius quàm iudicio. m Rectum pedem opponit simulationi præpostera. n Veritatem Euangelicam vocat, tum ipsam doctrinam, tum doctrina vsurpationem, quæ vulgò practica dicitur. o Cogis eos dicit, qui exemplo Petri Iudaizabant. p Etiamsi Iudæi simus, tamen ex fide iustificationem docemus, quia nimirum satis intelligimus, ex Lege neminem posse iustificari. q Sic vocabantur à Iudæis Gentes, quòd aliena essent à Dei fœdere.

Rom.3.19. bus Legis, ſed per fidem [r] Ieſu Chriſti: etiam nos
4 Antequam lõgius progrediatur, occurrit eorum obiectioni cui ab hac gratuitæ per fidẽ iuſtificationis doctrina eo nomine abhorrẽt quòd ſic dicãt homines à bonorum operum ſtudio abduci. Obiectio autẽ eſt huiuſmodi, Si peccatores iuſtificarentur fide per Chriſtũ abſque Lege, Chriſt[y] peccantes approbaret, atque adeò ſuo miniſterio velut ad peccandum hortaretur. Reſpondet Paulus, hanc conſequutionem falſiſſimã eſſe, quoniam Chriſtus in credentibus peccatum deſtruit. Ita enim, inquit, Legis terroribus homines ad Chriſtum cõfugiunt, per quem à Legis maledictione ſoluti & iuſtificati ſeruentur, vt ſimul Chriſtus vim illam ſuam peccati peremptricem inſinuet: vt vetere homine per crucifixi Chriſti efficatiam abolito, Chriſtus in ipſis viuat, & ipſi ſeſe Deo conſecrent. Itaque ſiquis accepto Euangelio ſeſe peccatis dedat, accuſet non Chriſtum, non Euangelium, ſed ſeipſum, vt qui opus Dei in ſeſe deſtruat.

inquam in Chriſtum Ieſum credidimus, vt iuſtificaremur ex fide Chriſti, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iuſtificabitur ex operibus Legis [s] vlla caro.

17 ‖ 4 [t] Quòd ſi, dum quærimus iuſtificari per Chriſtum, reperimur & ipſi peccatores, num Chriſtus peccati miniſter eſt? Abſit.

18 Nam ſi quæ deſtruxi, ea rurſum ædifico, trãſgreſſorem meipſum conſtituo.

19 Ego enim per Legem [u] Legi mortuus ſum, vt Deo viuerem.

20 Vnà cum Chriſto crucifixus ſum. Viuo autem, nõ amplius [x] ego, ſed viuit in me Chriſtus. & vitam quã nunc viuo [y] in carne, viuo per fidem Filij Dei qui dilexit me, & tradidit ſemetipſum pro me.

21 [z] Non abrogo gratiam Dei. nam ſi per Legẽ eſt iuſtitia, igitur Chriſtus [z] ſine cauſa mortuus eſt.

5 Secundum argumentum ab abſurdo, Si Lege iuſtificari poſſunt homines, ergo Chriſtum neceſſe non fuit mori.

r In Ieſum Chriſtum. s Vllus homo: in nomine autem carnis magna eſt emphaſis, quo ſignificatur hominis natura prorſus corrupta. t A iuſtificatione deſcendit ad ſanctificationem alterum beneficiũ Chriſti apprehenſi. u Lex terrens conſcientiam ad Chriſtum adducit, qui vnus efficit vt verè moriamur Legi, quoniam nos iuſtificando tollit conſcientiæ terrores, & nos ſanctificando, facit vt cõcupiſcentia in nobis mortificata, non ita poſſit accipere occaſionem peccandi ex Legis prohibitione, vt antea faciebat, Rom.7.10.& 11. x Qui olim fui. y In hoc mortali corpore. z Quum nulla cauſa eſſet cur id faceret.

CAP. III.

a Exprobrat quòd ſe abduci paſſi ſint ab illis ad vitium expreſſa in Chriſto.

in Christo iustificationis gratia. 6 Abrahæ exemplum adducit. 10 Effectum, 21 & causas latæ Legis exponens.

CAP. III.

Gen.15.16, rom.4.3, iac.2.23.

1 AMentes [1] Galatæ, quis vos fascinauit ne obsequeremini veritati: quibus [a] ob oculos Iesus Christus prius fuerat depictus, inter vos crucifixus?

2 Hoc solùm cupio discere ex vobis, Ex operibus Legis [b] Spiritum accepistis, an ex [c] fide per auditum percepta?

3 [2] Adeò amentes estis? quum spiritu ceperitis, nunc [d] carne perficimini?

4 [3] Tam multa passi estis frustra? si modò etiã frustra.

5 [4] Qui igitur subministrat vobis Spiritum, & efficit virtutes in vobis, ex operibus Legis an ex fide per auditum percepta *subministrat?*

6 [5] Sicut ‖ [e] Abraham credidit Deo, & imputatum est ei ad iustitiam.

7 [6] *Ita* nostis nempe, eos qui *ex* fide sunt, esse filios Abrahæ.

1 Tertium argumentum ab ijs Spiritus sancti donis sumptũ quibus audito & credito per Pauli ministerium Euangelio cœlitus fuerãt donati, quæ quum essent omniũ oculis sic exposita vt veluti viuę essẽt imagines in quibus Euãgelicæ doctrinæ veritatem non aliter intueri posset quàm si oculis suis Christum ipsum crucifixum spectarent, in cuius vnius morte cõfiderent, miratur fieri potuisse vt à pseudapostolis dementarẽtur. 2 Quartum argumentum superiori insertum, & id quidem duplex. Si fidei adijcienda est Lex, hoc non erit progredi sed regredi, quũ excellentiora sint dona illa spiritualia in vos collocata, quã quæcunque possunt à vobis proficisci. Deinde consequeretur, Legem præstantiorem esse Christo, quia perficeret quod Christus duntaxat inchoaret. 3 Adhortatio per modũ exprobrationis, ne tot certamina frustra subierint. 4 Tertium illud argumentum ab effectis sumptum repetit, quoniam quædam alia inseruerat. 5 Quintum argumentum maximi ponderis, cuius triplex est antecedens. Primùm, Abrahamum iustificatum esse fide, iustitia videlicet secundum promissionem fide apprehensam gratis ei imputata: quod expresè testatur Moses. 6 Alterum, Ex fide æstimandos esse filios Abrahæ.

a Quibus ita egregiè ac perspicuè fuit propositus Christus, vt quasi vestris oculis repræsentata fuerit viua ipsius imago, ac si apud vos ipsos esset crucifixus.

b Spirituales illas gratias, quibus obsignata erat in Galatis Euangelij prædicatio.

c Doctrina fidei. d Carnis nomine cæremonias Legis intelligit, quibus opponit Spiritum, id est, spiritualem Euangelij efficaciam. e Vide Rom.4.

7 Tertium antecedens, omnes ſine exceptione populos credentes cõprehendi in benedictionis promiſſione. *Gen.12.3, eccle. 44.20, act.3.25. Deut.27.26. Abac.2.4, rom. 1.17, heb.10.38. Leuit.18.5.*

8 Probatio ſecundi & tertij antecedentis, ex verbis Moſis.

9 Concluſio quinti argumenti, Ergo ſicut Abraham fide eſt benedictus, ita & eius filij (,i.omnes etiam ex Gentibus credentes) benedicuntur.i.gratis iuſtificantur.

8 7 Prouidens autem Scriptura Deum ex fide iuſtificaturum Gentes, antè Euãgelizauit Abrahę, ‖ 8 f Benedicentur, *inquiens*, in te omnes Gentes.

9 Itaque qui ex fide *ſunt*, benedicuntur g cũ fideli illo Abraham.

10 10 Nam quotquot ex operibus Legis ſunt, ſub execratione ſunt. 11 Scriptum eſt enim, ‖ Execrabilis quiſquis non manſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro Legis, vt faciat ea.

11 12 Nullum autem per Legem iuſtificari apud Deum, manifeſtum *eſt*: ſiquidem ‖ iuſtus h ex fide viuet.

12 13 Lex autem non eſt ex fide: ſed ‖ Qui fecerit ea homo, viuet in ipſis.

13 14 At Chriſtus nos redemit ab execratione Legis, dũ pro nobis factus eſt execratio: 15 ſcriptum

10 Sextum argumẽtum, cuius etiam concluſio eſt in præcedẽte verſiculo, à repugnantibus, Maledicũtur qui ſunt ex operibus Legis.i.qui ex præſtatione Legis æſtimant iuſtitiam: Ergo benedictio eorum eſt qui ſunt ex fide.i.qui ex fide iuſtitiam habẽt. 11 Probatio antecedentis: cuius ſyllogiſmi propoſitio eſt, Maledictus eſt quiſquis non implet totam Legem. 12 Aſſumptio cum concluſione, Nemo autem Legem implet: Nemo igitur Lege iuſtificatur, ſiue Omnes maledicuntur qui ex operibus Legis iuſtitiam quærunt. Additur autem ſimul ipſius aſſumptionis probatio eiuſmodi, iuſtitia & vita tribuitur fidei: Nemo igitur Legem implet. 13 Ratio ſuperioris cõſequutionis oſtenditur: quia Lex vitam promittit omnibus qui ipſam præſtant, ac proinde ſi præſtaretur, iuſtificaret & viuificaret. Scriptura autem fidei iuſtitiam ac vitã tribuens, Legi adimit, quum illa quidem ex imputatione iuſtificet, iſta verò ex operis præſtatione. 14 Occupatio, Quomodo igitur poſſunt benedici, quos Lex pronuntiat execrandos? Quoniam Chriſtus ſuſtinuit maledictionem à Lege inflictam, vt nos eam effugeremus.

15 Probatio reſponſionis, ex Moſis teſtimonio.

f Benedictio hoc loco ſignificat gratuitam ex fide promiſſionem.

g Cum fideli Abraham, non per fidelem Abraham dixit, vt intelligatur benedictionem non manare ab Abrahamo, ſed ab eo per quem Abraham ipſe cum poſteris eſt benedictus. *h Particula(ex)hoc loco non materiam, ſed inſtrumẽtum ſignificat.*

eſt

est enim, ‖ [i] Execrabilis quisque pendet in ligno.

14 [16] Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Christo Iesu, & vt promissum illum Spiritum accipiamus per fidem.

15 [17] Fratres, [k] humano more loquor, Hominis licet pactionem [l] autoritate confirmatam nemo abrogat, aut *aliquid ei* superaddit.

16 Abrahæ verò dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, vt de multis: sed vt de vno, Et semini tuo. [18] qui est [m] Christus.

17 [19] Hoc autem dico: pactionem antè confirmatam à Deo [n] respectu Christi, Lex [20] quæ post

Deut. 21. 23. Hebr. 9. 17.

16 Conclusio omnium superiorũ, de quibus in quinti & sexti argumenti tractatione disseruit, nempè & Gentes fieri in Christo gratuitæ benedictionis Abrahami participes, & Iudæos etiam ipsos quibus se accenset Apostolus, nonnisi per fidem consequi promissam illam Euangelij gratiam, quam Spiritum vocat. Distinctè verò Apostolus & his & illis cõclusionem applicat, aditum sibi parans ad sequens argumentum, in quo explicat non aliter quàm fide in Christum posse coalescere semen illud vnicum Abrahæ ex omnibus populis conflatum. 17 Sequenti argumẽto quod septimum est ordine, duo axiomata præponit: vnum, Ritè pacta & conuenta inter homines, rescindere non licere, nec quicquam eis adijcere: alterum, sic pactum esse Deum cũ Abrahamo, vt eius sobolẽ quæ ex Iudæis & ex Gẽtibus composita est (sicut ex præcedẽtibus apparet) in vnũ corpus colligeret: vt qui nõ dicat se Deũ fore Abrahæ & seminibus eius (quòd tamen dicendum esset si plura haberet diuersa semina, nẽpè Gẽtes seorsim, & seorsim Iudæos) sed se Deum fore Abrahæ & ipsius semini, quasi vni. 18 Proponit septimi argumẽti summã, nẽpè in vno Christo tum Gentes tum Iudæos, in vnum seminis Abrahæ corpus coalescere, vt omnes sint vnus Christus: sicut infrà explicatur vers. 28. 19 Argumentum octauũ à cõparatis, Si authenticum hominis pactũ firmũ manet, multò magis Dei pactũ. Ergo, Lex nõ fuit lata vt abrogaret promissionẽ cum Abrahamo sancitã, quæ in Christũ respiciebat. i. cuius exitus à Christo pẽdebat. 20 Amplificatio argumenti, Promissionẽ illã præterquã quod per se firmissima est, lõgissimi etiã tẽporis præscriptione, nempè 430. annorum, fuisse confirmatam, vt infringi nullo pacto potuerit.

i *Sic Latini abire in malam crucem iubent, quibus exitium imprecantur summo cum dedecore coniunctum. factus est autem pro nobis execratio, qui nobis debitam maledictionem sustinuit, vt nos sua iustitia redderet participes.* k *Vtar exẽplo quod sumam ex medio & promiscuo hominum vsu, vt vos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis.* l *Quod vulgò dicunt authenticam.* m *Non agit Paulus de Christi persona, sed de duobus populis qui in vnum, nimirùm Christum, coalescebant.* n *Qua ferebat in Christum.*

annos quadringentos & triginta cœpit, non facit irritam, vt aboleat promissionem.

21 Obiectio, Fatemur promissionem nõ abrogari Legis pacto, ideoque Legẽ cum promissione coniungimus. Imò, inquit Apostolus, stare hæc duo simul non possunt, nempè, vt hæreditas ex Lege simul & promissione detur, quum promissio sit gratuita. Ex quo consequitur, Legem non esse datam iustificandi causa, quoniam ita infringeretur promissio.

18 [21] Nam si ex Lege est [o] hæreditas, non iam ex promissione: Abrahæ verò per promissionem gratificatus est Deus *hæreditatem.*

19 [22] Quid igitur Lex? [p] Transgressionum gratia addita est [q] vsquequò veniret semen illud cui facta est promissio: [23] *Lex, inquam,* [r] ordinata per [s] Angelos per manum internuntij.

20 Internuntius autem, vnius non est: [24] Deus verò vnus est.

22 Obiectio ex superiore responso nascens, Si non est ex Lege hæreditas, saltem aliqua ex parte: quorsum igitur data iampridem promissione, lata est Lex? Idcirco, inquit Apostolus, vt homines coargueret peccati, ac proinde doceret in Christum respicere, in quo tandem promissio illa omnium populorum simul seruandorum impleretur: nedum vt sit lata Lex hominibus iustificandis.

23 Confirmatio superioris responsionis, ex ipsa ferendæ Legis ratione ac forma desumpta. Lata enim est, magnum omnibus terrorem incutientibus Angelis, & interueniente Mose internuntio. Internuntio porrò opus non est vni, sed duobus minimum, ijsque dissidentibus. Lex ipsa igitur & internuntius, testimonia fuerunt iræ Dei, nedum vt hoc modo vellet Deus homines sibi reconciliare, abolita promissione, aut Lege ad promissionem adiecta.

24 Occupatio, nequis obijciat, interdum ex contrahentium voluntate aliquid adijci pactis, aut priora etiam pacta rescindi. Hoc, inquit Apostolus, in Deum non cadit qui semper vnus est, id est, idem ac sui similis.

o Hæreditatis nomine, significatur ius seminis, vt Deus sit Deus noster, id est, ex pacti formula, cum Abrahamo fideli: vt & ipsi fideles benedicamur.

p Vt homines intelligerent patefactis transgressionibus, se sola Dei gratia quam Abrahamo patefecerat seruari, idque in Christo.

q Donec diruta macerie, surgeret plenum semen illud coagmentatũ ex vtroq; populo Iudæi & Gentibus, seminis enim nomine. non Christus per se, sed cum suo corpore coniunctus intelligendus est.

r Imperata siue edicta.

s Opera & ministerio.

21 [25] Num

21 25 *Num* igitur Lex *addita eſt* aduerſus promiſſiones Dei? Abſit. nam ſi data fuiſſet Lex quæ poſſet viuificare, verè ex Lege eſſet iuſtitia.

22 Sed ‖ concluſit [t] Scriptura [u] omnia ſub peccatum, vt [x] promiſſio ex fide Ieſu Chriſti daretur credentibus.

23 26 Antequam autem veniſſet fides, ſub Legis præſidio tenebamur, concluſi [y] in eam fidem quæ erat reuelanda.

24 Itaque Lex pædagogus noſter fuit in Chriſtum *reſpiciens*, vt ex fide iuſtificaremur.

25 At poſtquam venit fides, non amplius ſub pædagogo ſumus.

26 27 Omnes enim filij Dei eſtis, per fidem in Chriſto Ieſu.

27 28 Nam quicunque in Chriſto [z] baptizati

Rom.3.9.

25 Concluſio per interrogationem enuntiata, eadem quidem atque illa quæ expreſſa eſt ſuprà ver.17. ſed ex alio antecedẽte naſcens, vt nouũ ſit argumentum eiuſmodi, Deus eſt ſui ſemper ſimilis: Lex igitur nõ eſt lata vt promiſſiones aboleat. Aboleret autẽ ſi viuificaret,

quia ſic iuſtificaret, ac proinde aboleret iuſtificationem illam Abrahæ & ſemini eius promiſſam ex fide. Imò potius lata eſt, vt omnium reatum patefaceret, quo confugientes ad Chriſtum promiſſum, omnes credentes gratis in eo iuſtificarentur. 26 Iam ſubſequitur ſecundæ partis huius epiſtolæ altera tractatio, cuius ſtatus eſt, Etiamſi non iuſtificet Lex (id eſt tota illa Legalis œconomia) an propterea ſit abolenda, quum Abraham ipſe circunciſus fuerit, & eius poſteri Legis Moſaicæ vſum retinuerint. Affirmat autem Paulus abolendam fuiſſe, quoniam idcirco fuit inſtituta, vt veluti cuſtos ac pædagogus eſſet populi Dei, tantiſper dum reipſa appareret promiſſio, id eſt, Chriſtus & Euãgelium manifeſtè ac ſumma cum Spiritus efficacia promulgatum. 27 Quoniam ætas conditionem ſeruorum non mutat, addit nos conditione eſſe liberos, ac proinde ex pueritia egreſſis, iam non opus eſſe cuſtodia vel pedagogo. 28 Particula vniuerſali vſus, ne viderentur ſaltem Iudæi obſtringi Legis vinculo, pronuntiat Baptiſmum eſſe omnibus credentibus communem, quòd ſit noſtræ in Chriſto liberationis pignus, tum Iudæis, tum Græcis, vt verè hoc modò omnes ſint vnus in Chriſto, id eſt, ſemen illud Abrahæ promiſſum, ac vitæ æternæ hæres.

t Legem Scriptura nomine intelligit. *v Omnes homines, & quicquid ab homine proficiſcitur.* *x In ſingulis verbis latet enthimema operum merita conuellens: nam promiſſio, fides, Chriſtus, daretur, credentibus, meritis aduerſantur.* *y Cauſam finalem notat.* *z Tacitè circunciſioni quam iactabant Pſeudoapoſtoli, opponit Baptiſmum.*

estis, [a] Christum induistis.

28 Non est Iudęus neque Gręcus, non est seruus neque liber, non est masculus ac femina. omnes enim vos [b] vnus estis in Christo Iesu.

29 Quòd si vos *estis* Christi, nempè Abrahæ semen estis, & secundum promissionem hæredes.

a Ecclesiam oportet Christo tanquam veste operiri, & sub eo deliteſcere, vt sancta sit prorsus, & irreprehensibilis.

b Vnius instar, sic summa coniunctio significatur.

CAP. IIII.

1 A tutela Legis emancipatos, 4 Christi aduentu qui eius est finis, 9 absurdum est ad egenas superstitiones relabi. 13 Reuocat ergo eos ad puritatem doctrinæ Euangelij. 21 Et pulchra allegoria suam disputationem exornat.

CAP. IIII.

Rom. 8 15.

1 Declarat alia duplici similitudine, & de custode ac pędagogo paulò antè dixerat. Legẽ enim (i. totam illam Legalem œconomiam) dicit fuisse instar tutoris siue curatoris ad certum tẽpus dati, tantisper dum, finita illa temporaria tutela, iuris nostri fieremus, ac tãdem vt filij, non vt serui viueremus. Sed & obiter Legale illud regimẽ velut alphabeti & rudimẽtorũ instar fuisse docet, præ illa Euangelij doctrina.

1 [1] HOc autem dico: Quandiu hæres est infans, nihil differt à seruo, quanuis sit dominus omnium:

2 Sed sub tutoribus & curatoribus est, [a] vsque ad tempus quod pater præfinierit.

3 Ita & nos, quũ essemus infantes, sub [b] elementis mundi eramus in seruitutem redacti:

4 [2] At postquam venit [c] plenum tempus, emisit Deus Filium suum factum ex [d] muliere, factum Legi obnoxium:

5 Vt eos qui Legi erant obnoxij, redimeret, ‖ vt [e] adoptionem acciperemus:

2 Multa simul tradit, nẽpè suo tẽpore finitã fuisse tutelã, vt definãt curiosi homines quærere cur tam diuturna fuerit illa pędagogia: item nos non esse natura filios, sed ex adoptione, idque in illo Dei Filio, qui carnem nostram idcirco induerit, vt fratres ipsius fieremus.

a Hoc additur, quoniam qui est sub perpetua tutela & curatione, vix potest liber censeri. b Lex vocatur elementa, quia illa velut rudimentis, Deus Ecclesiam suam erudiuit, postea pleno cornu effudit Spiritum sanctum tempore Euangelij. c Plenum dicitur tempus, cuius omnia spatia sunt peracta: itaque nec serius nec tardius venire debuit Christus. d Mulierem, sexus ratione, vocat Mariam, non vt opponitur virgini, fuit enim incorrupta. e Adoptio filiorum est aterna, sed suo tempore exhibetur.

6 [3] Quoniam autem estis filij, [f] emisit Deus [g] Spiritum Filij sui in corda vestra, clamantem, Abba, *id est*, Pater.

7 [h] Itaque non amplius es seruus, sed filius: quod si filius, etiam [i] hæres Dei per Christum.

8 [4] Imò tum quidem ignorantes Deum, seruiebatis ijs qui natura non sunt dij:

9 At nunc quum cognoscatis Deum, imò potius edocti sitis à Deo, quomodo conuertimini retrorsum ad impotentia & [k] egena elementa, quibus [l] retrorsus ab initio seruire vultis?

10 Dies obseruatis & menses, & tempora, & annos.

11 Metuo de vobis ne frustra fatigatus sim apud vos.

12 [5] Estote quasi ego: nam ego *sum* quasi vos: fratres, rogo vos. nihil mihi feciſtis iniuriæ.

13 Nostis autem me per [m] infirmitatem carnis vobis prius euangelizasse:

14 Et [n] experimentum mei quod *fiebat* in carne mea, non pro nihilo habuistis, neque respuistis: sed

3 Ostendit sic nos esse liberos & nostri iuris factos, vt interea nos Spiritu Christi gubernari oporteat, qui in cordibus nostris regnans, verum Patris cultum nos doceat. Sed hoc non est seruire, sed vera potius libertate frui, vt filios & hæredes decet.

4 Applicat superiorem doctrinam Galatis, peculiari cum reprehensione. Poterat enim Iudæi præ illis aliquam excusationem prætexere, vt qui in illo Legali cultu fuerant nati & educati: Galatæ verò quum ex idololatria ad Christianam libertatem asciti fuissent, quo prætextu poterant ad illa rudimenta regredi? 5 Temperat quæcunque poterat videri acerbius dixisse, miro atque adeò planè diuino artificio, sic declarans suam in illos beneuolentiam, vt necesse fuerit Galatas hæc legentes, vel prorsus esse desperatos, vel cum lacrymis leuitatem suam agnoscere ac deprecari.

f Ex consequente antecedens colligit. g Spiritum sanctum, qui Patris est & Filij Spiritus: peculiari autem ratione dicitur Spiritus Filij, quia per eum obsignatur nostra in illum adoptio. h Seruus non dicitur hoc loco qui peccato seruiat, quod est infidelium, sed qui sub cæremonijs adhuc degit, quod est Iudæorum. i Particeps bonorum. k Egena & impotentia vocantur elementa in sese, & seorsum à Christo: deinde quod ea ratione ipsi sese egenos esse in Christo testarentur, quum tamen à Christo ad cæremonias relabi nihil aliud sit quàm relictis opibus, inania sectari. l Retroflexis vestigijs. m Per varias afflictiones. n Has ipsas vexationes quotidianas, quibus Dominus me exploranit inter vos.

me vt Angelum Dei, [o] vt Christum Iesum excepistis.

15 [p] Quæ igitur erat beatitatis vestræ prædicatio? testimonium enim reddo vobis, vos, si fieri potuisset, oculos vestros effossos daturos mihi fuisse.

16 Itaque *num* inimicus factus sum vobis, dum vobis vera loquor?

17 Depereunt vos [q] non bene, imò excludere vos volunt, [r] vt se depereatis.

18 Sed præclarum est [s] vehementer amare in re bona semper, & non solùm dum præsens sum apud vos.

19 Filioli mei, quos iterum parturio, vsquequò formetur Christus in vobis.

20 Velim autem nunc adesse apud vos, & [t] mutare vocem meam: quoniam hæsito in vobis.

21 [5] Dicite mihi qui sub Lege [u] vultis esse, Legem non auditis?

22 Scriptum est enim, Abrahamum duos filios habuisse:

5 Quoniam Pseudapostoli Perpetuò vrgebant, nisi Gentes circuncliderentur, Christum eis nihil profuturũ, & istud dissidium eorum qui ex circuncisione crediderant aduersus incircuncisos credentes, plenũ erat offendiculi, Apostolus, post varia argumenta, quibus illorũ errorem refutauit, profert allegoriam in qua dicit Spiritum sanctum adumbrasse omnia hæc mysteria: fore videlicet, vt duo filiorum genera Abrahamum communem patrem haberent, sed planè diuerso exitu. Sicut enim Abraham ex Agar ancilla extranea genuit Ismaelem vi naturæ ordinaria: ex Sara verò ingenua sustulit Isaacum, vi promissionis, & ex sola gratia: quorum ille non modò non fuit hæres, sed etiam hæredem est persequutus: ita duas esse pactiones, & velut duplices ex duabus illis pactionibus tanquam matribus nasci Abrahamo filios. Vnam igitur latam fuisse in Sina extra terram promissam, secundum quam pactionem geniti sint Abrahæ filij secundum carnem, Iudæi videlicet, ex illa pactione (i. ex Lege) quærentes iustitiam: at non hæredes, imò tãdem ex domo eijciendi, vt qui veros hæredes persequantur. Alteram verò in illa sublimi Hierusalem, siue in Sione (ipsius videlicet Christi sacrificio) sancitam, quæ filios promissionis gignat, virtute nimirùm Spiritus sancti credentes, & in promissione gratuita instar Abrahæ acquiescentes, qui soli, expulsis illis seruis, sint filiorum iure, patriæ hæreditatis futuri participes.

o Mei ministerij causa. p Quantus vbique rumor erat hominum, vos beatos prædicantium? q Nam commodi sui priuati causa depereunt. r Vt omnem amorem à me in ipsos transferatis. s Bonam suam Zelotypiam, peruersa pseudoapostolorum opponit. t Alijs verbis apud vos vti. u Qui vltrò appetitis.

habuisse: vnum ex ancilla, & vnum ex libera.

23 ‖ Sed is qui ex ancilla *natus est*, [x] secundum carnem natus est: ‖ qui verò ex libera, [y] per promissionem. *Gen.16.15.* *Gen.21.1.*

24 Per quæ aliud figuratur. Nam hę [z] sunt [a] duę illæ pactiones, vna quidem quæ est Agar, ex monte [b] Sina, generans *prolem* ad seruitutem.

25 Sina enim mons est in Arabia, [c] pari autem serie respondet ei Hierusalem quæ nunc *est*, [d] seruitúque cum filijs suis.

26 [e] Sublimis verò illa Hierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrûm.

27 [6] Scriptum est enim, ‖ Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis. quoniam plures sunt liberi [f] desertæ, quàm eius quæ habet virum.

28 ‖ Nos igitur, fratres, [g] secundum Isaac, [h] promissionis filij sumus.

29 Sed quemadmodum tunc is qui [i] secundum carnem genitus fuerat, persequebatur eum qui natus erat [k] secundum Spiritum: ita & nunc.

30 Sed quid dicit Scriptura? ‖ Eijce ancillam & filium eius: non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.

31 [7] Nempè, fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ.

6 Ostendit se in hac allegoria sequutũ Esaiæ Prophetæ vestigia, qui prænuntiarit Ecclesiam constituendam ex filijs Saræ sterilis, id est ex ijs qui merè spiritualiter per fidem fierent Abrahæ filij, potius quã ex Agare fœcunda: iam tũ prædicens Iudæorum reiectionem & Gẽtiũ vocationẽ. *Esa.54.1.* *Rom.9.8.* *Gen.21.10.*

7 Conclusio superioris allegoriæ, Nullo modo accersendam esse Legalem seruitutem, quum ancillæ filij non sint hæredes.

x Consueto hominum more, & naturæ vi ordinaria. y Vi promissionis, quam Abrahamus sibi & vero suo semini apprehendit. Nam alioqui effœti erant Abraham & Sara. z Figurant & adumbrant. a Duæ dicuntur pactiones, vna veteris, altera noui testamenti: quæ tamen reipsa duæ non fuerant, sed temperum & œconomiæ ratione. b Sina facit mentionem, quòd in eo monte sancita fuit illa pactio, quam adumbrabat Agar. c Quam rationem habet Agar ad filios suos eandem Hierusalem habet ad suos. d Sub. Sina. e In sublimi, id est, excellenti loco posita. f Destructa & exciſa. g Exemplo Isaac, qui cœlestis Hierusalem est primogenitus, velut Ismael serua synagoga. h Semen illud ad quod pertinet promissio. i Naturæ vi ordinaria. k Diuinitus & spirituali ratione.

CAP. V.

1 Quia ex libera ortos esse dixit, admonet quantum sit pretium tantæ libertatis: 13 qualiter ea sit vtendum. 16 vt spiritui obediant, 19 & resistant carni.

CAP. V.
Act. 15. 2. 1. Cor. 1. 17.

1 IN libertate igitur qua Christus nos liberauit, perstate, & ne è contrario implicamini seruitutis iugo.

1 Altera obtestatio qua diserte testatur iustitiam operum & iustitiam ex fide non posse simul stare, quoniam nemo ex Lege iustificari potest, nisi qui plenè ac perfectè illam præstat. Arripit autem circuncisionis exemplum, quoniam ea erat totius Legalis cultus basis, & præcipuè vrgebatur à pseudapostolis.

2 ‖ [1] Ecce, ego Paulus dico vobis, [a] si circuncidamini, Christum nihil vobis profuturum.

3 Testor enim rursum omni homini qui circunciditur, eum esse debitorem totius Legis seruandæ.

4 Facti estis [b] inanes Christi ‖ quicunque [c] per Legem iustificamini, & à gratia excidistis.

2 Tacitè comparat nouum populum cum vetere. Certum enim est hunc quoque in fide non in circuncisione spem omnem iustitiæ ac vitæ fundasse, sed ita vt eorum fides esset cæremoniali & externo cultu implicita: nostra autem fides nuda est, ac spirituali cultu contenta.

5 [2] Nos enim [d] Spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus.

6 [3] Nam in Christo Iesu neque circuncisio quicquam valet, [4] neque præputium, [5] sed [e] fides per charitatem agens.

3 Ratio additur, Quia nunc circuncisio est abolita, Christo nobis exhibito cum plena spiritualis circuncisionis vbertate. 4 Facit etiam præputij mentionem, ne sibi Gentes in eo placeant, vt Iudęi in Circuncisione. 5 Occupatio, Si abolitus est totus ille Legalis cultus, qua in re igitur nos exercebimus? In charitate, inquit Paulus. Neque enim fides de qua agitur, otiosa esse potest, imò assiduos charitatis fructus edit.

a Circuncisio, aliàs sigillum iustitiæ dicitur, sed hic obseruanda est circunstantia temporis, quo Baptismus Circuncisioni successerat. Præterea disputat Apostolus ex aduersariorum hypothesi, qui Circuncisioni salutis partem adscribebant. b Vacui, id est, vt postea explicat, à gratia excidistis.

c Id est, Quaritis per Legem iustificari, reuera enim nemo per Legem iustificatur. d Spiritu, qui fidem gignit. e Sic vera fides ab adulterina distinguitur, non autem charitas fidei tanquam iustificationis Synaition adiungitur.

7 [6] Cur

7 [6] Currebatis pulchrè, quis vos interpellauit, vt non obſequeremini veritati?

8 [7] Hæc perſuaſio non *eſt* ex eo qui vocat vos.

9 ‖ [8] Paulùm ferméti totã maſſam fermentat.

10 [9] Ego confido de vobis in Domino, vos nihil aliud eſſe ſenſuros: ſed qui turbat vos, auferet condemnationem, quiſquis fuerit.

11 [10] Ego autem, fratres, ſi circunciſionem etiam prædico, quid adhuc perſequutionem patior? nempe abolitum eſt offendiculum crucis.

12 [11] Vtinam etiam abſcindantur qui vos [g] inquietant.

13 Vos enim ad libertatem vocati eſtis, fratres: [12] tantùm ne libertatem *arripite vt datam* carni occaſionem, ſed ex charitate ſeruite alij alijs.

14 [13] Nam [h] tota Lex vno verbo completur, iſto *videlicet*, ‖ Diliges proximum tuum vt teipſum.

15 [14] Quòd ſi alij alios mordetis & deuoratis, videte ne viciſſim alij ab alijs conſumamini.

16 [15] *Hoc* autem dico, ‖ ſpiritu incedite, & quod

6 Iterũ obiurgat Galatas, ſed cum admiratione & ſuperioris etiam curſus laude, quo plus verecundiæ ipſis incutiat. *1. Cor. 5. 6.*

7 Agit ex Apoſtolica autoritate, negans poſſe ex Deo eſſe illam doctrinam ſuæ repugnantem. *Leuit. 19. 18, mat. 22. 39, mar. 12. 31, rom. 13. 9, iac. 2. 8. Rom. 13. 14, 2. pet. 2. 11.*

8 Hoc addit ne de re parui momenti videatur contendere, ſolicitè monens (ſimilitudine à fermento ſumpta, qua Chriſtus etiam ipſe vſus eſt) ne vel minimo vitio patiantur puritatem Apoſtolicæ doctrinæ infici. 9 Mitigat ſuperiorem increpationem, deriuans culpam in pſeudapoſtolos, quibus horrendũ iudicium Dei denuntiat. 10 Iubet eos confiderare quam hac in re ſuum commodum non quærat, quum ipſi liceat hominum odia vitare, ſi velit Iudaiſmum cum Chriſtianiſmo coniungere. 11 Exemplum veri paſtoris, zelo gloriæ Dei & gregis ſui charitate inflammati. 12 Tertia pars epiſtolæ, docens rectum Chriſtianæ libertatis vſum in eo poſitum eſſe, ve à peccati ſeu carnis ſeruitute manumiſſi, & Spiritui parentes, alij aliorum ſaluti ſeruiamus, ex charitate. 13 Charitatem proximi proponit tanquam ſcopum, ad quem Chriſtiani omnes actiones ſuas referant, citato Legis teſtimonio. 14 Exhortatio ad charitatis officia, ab vtili: quoniam nulli ſibi peius conſulant, quàm qui mutuò ſe oderũt. 15 Agnoſcit maximam piorum imbecillitatem, quod ex parte ſunt regenerati: ſed monet vt meminerint ſe donatos eſſe Dei Spiritu, qui eos à ſeruitute peccati, ac proinde à Lege, aſſeruerit, quatenus eſt peccati virtus, ne cupiditatibus ſeſe dedant.

f Ex Deo. g Qui enim Legem prædicant, cogunt conſcientias perpetuò trepidare. h Ad ſecundam tabulam reſtringi debet.

16 Quod in genere dixerat, particulatim explicat, præcipua aliquot carnis effecta recẽsens, eaque Spiritus fructibus opponens, vt nemo possit ignorantiam prætexere.

17 Nequis obijceret Paulum agere sophistã, vt qui, Spiritum vrgendo, nihil aliud quã quod Lex præcipit vrgeret, ostendit se non literalem illam & externam, sed spiritualẽ obedientiam requirere, quæ non ex Lege concupiscit caro ne perficite.

17 Nam [i] caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc autem inter se opposita sunt, vt non quæcunque volueritis, eadem faciatis.

18 Quòd si spiritu ducimini, nõ estis sub Lege.

19 [16] Porrò manifesta sunt opera carnis: quæ sunt adulterium, scortatio, impuritas, proteruia.

20 Idololatria, veneficium, inimicitię, lis, æmulationes, iræ, contentiones, dissidia, hæreses,

21 Inuidiæ, cędes, ebrietates, comessationes, & his similia: quæ prędico vobis, sicut prędixi: eos *videlicet* qui talia agunt, regni Dei non fore hæredes.

22 At [k] fructus Spiritus, est charitas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia.

23 [17] Aduersus eos qui sunt eiusmodi, non est lex.

24 Qui enim *sunt* Christi, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiscentijs.

25 [l] Si viuimus spiritu, spiritu etiã incedamus.

26 [18] Ne simus inanis gloriæ cupidi, alij alios prouocantes, alij alijs inuidentes.

promanet, sed ex Christi Spiritu nos regenerante, quem oporteat esse nostræ vitæ moderatorem. 18 Adijcit peculiares exhortationes, prout nouerat Galatas certis vitijs esse obnoxios, ac primùm quidem ambitionem cauendam esse docet, quæ duas habet comites, obtrectationem & inuidiam, vnde infinitas contentiones, & iniurias necesse sit exoriri.

i In vno enim eodémque homine regenerato caro habitat, regnat autem spiritus non tamen sine lucta quod copiosè explicatur, Rom. 7. k Non sunt igitur fructus liberi arbitrij, nisi quatenus à gratia liberatum est. l Si verè donati sumus illo Spiritu vinifico, qui facit vt peccato mortui, Deo viuamus, hoc reipsa, id est, sancta vita testemur.

CAP. VI.

1 Agit iam in specie de charitate erga delinquentes & lapsos: 6 erga ministros verbi, 10 erga domesticos fidei: 12 Nõ quemadmodum falsi Legis Zelatores, 13 qui in carne mutilata gloriantur, 14 non autem in cruce Christi.

1 Fratres

1 FRatres, [1] etiamsi [a] præoccupatus fuerit homo in aliqua offensa, [b] vos spirituales [c] instaurate huiusmodi hominem cum [d] spiritu mansuetudinis: [2] considerans temetipsum, ne & tu tenteris.

2 [3] Alij aliorum onera portate: & ita cõplete [e] Legem Christi.

3 Nam siquis sibi videtur aliquid, quum nihil sit, hunc suus ipsius animus fallit.

4 Opus autem suum probet vnusquisque: & tunc in semetipso gloriationem habebit, & non in alio.

5 ‖ [4] Nam vnusquisque onus suum portabit.

6 ‖ [5] Communicet autem qui instituitur in sermone, ei qui se instituit, [f] omnia bona.

7 [6] Ne fallimini: Deus non irridetur. quicquid enim seminauerit homo, hoc & metet,

8 Nam qui seminat [g] carni suæ, ex carne metet interitum: qui verò seminat spiritui, ex spiritu metet vitam æternam.

9 ‖ [7] Porrò ne benefaciendo segnescamus. tẽpore enim suo metemus, si non elanguerimus.

CAP. VI.

1 Importunũ rigorẽ damnat quòd fratrum reprehẽsiones Spiritu mãsuetudinis oporteat esse temperatas.

2 Attingit vlcus, quoniã ij ferè sunt rigidissimi censores qui suæ infirmitatis sunt immemores. 1. Cor. 3. 8. 1. Cor. 9. 7. 1. Thes. 3. 13.

3 Finem hunc esse reprehensionum ostendit, vt fratrem collapsum erigamus, nõ autem superbè opprimamus.

Vnumquẽque igitur oportere non ex aliorum reprehensione, sed ex suijpsius approbatione laudabilem vitam sectari. 4 Ratio, cur homines opporteat in sese potissimùm esse intẽtos: Quoniam videlicet vnusquisque non ex comparatione cum altero, sed ex suijpsius vita corã Deo censebitur. 5 AEquum est magistros pro facultatum ratione à discipulis ali. 6 Beneficentiam in egenos cõmendat, primùm omnium eos obiurgans, quos non pudet hoc vel illud prætexere quominus proximos iuuent, quasi Deũ possint fallere. deinde eleemosynam comparans sationi spirituali, quam consequutura sit spiritualis messis, vt nihil sit ea lucrosius: auaram autem parsimoniam sationi carnali, vnde nihil nisi caducum & mox periturum colligatur. 7 In eos qui initio quidem sunt benefici, sed non perseuerant, quod diutius videatur messis differri, perinde ac si vnum & idem esset sationis ac messis momentum.

a A carne & Satana. b Qui virtute Spiritus sustinemini. c Nitamini in eo supplere quod deest. d Sic loquũtur Hebr. vt omnes veras virtutes intelligamus à Deo proficisci. e Christus charitatis præceptũ diserte & peculiariter vocat suũ mandatũ. f Quæuis pro facultatum ratione. g Huius præsentis vitæ cõmodis.

8 Domestici fidei (.i. eadem religionis professione nobiscum cõiuncti) cæteris quibuscunque sunt anteferẽdi, ita tamen vt in quosuis nihilo minus beneficẽtia nostra redundet.

9 Quarta & vltima pars epistolæ, in qua redit ad præcipuum scopum, nempe ne Galatæ sese à pseudapostolis amplius sinant extra viã abripi. Depingit autẽ illos pseudapostolos suis coloribꝰ, arguẽs illos ambitionis, vt qui ne Legis quidem studio faciant

10 [8] Nempe igitur dum tempus habemus, simus benefici erga omnes, maximè verò erga domesticos fidei.

11 [9] Videtis quàm longis literis vobis scripserim meà manu.

12 Quicunque volunt [h] specioſi apparere [i] in carne, ij cogunt vos circuncidi, tantùm ne ob [k] crucem Christi persequutionem patiantur.

13 Nam ne ipſi quidem qui circuncidũtur, Legem seruant: sed volunt vos circuncidi, vt [l] de vestra carne glorientur.

14 [10] A me verò absit [m] gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem mũdus mihi crucifixus est, & ego mundo.

15 Nam in Christo Iesu neq; circuncisio quicquam valet, neque præputium, sed noua creatio.

16 Et quicunque secundum hanc regulam incedent, pax *erit* super eos & misericordia, & super [n] Israelem Dei.

17 [11] De cætero, nequis mihi molestias exhibeto: ego enim [o] stigmata [p] Domini Iesu in corpore meo Porto.

18 [12] Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum [q] spiritu vestro, fratres, Amen.

Ad Galatas scripta fuit Roma.

quod faciũt, sed idcirco duntaxat vt ex Galatarũ circuncisione bonã gratiam suæ gentis aucupentur. 10 Comparationẽ sui cũ illis non dubitat iustituere, testificãs se ex aduerso ijs ærumnis gaudere, quas Christi causa sustineat, & sicut à mundo despiciatur, se vicissim mũdũ pro nihilo habere: quæ sit vera veri Israelis circũcisio. 11 Perseuerans in eadẽ translatione, ærũnas suas, atque adeò plagarũ sibi pro Christi nomine ĩpositarũ vibices, opponit externę circũcisionis cicatrici, tanquam verũ Apostolatus sui sigillũ. 12 Valedicẽs precatur eis gratiã & Spiritũ, aduersus pseudapostolorũ fraudes, externa illa inculcãtes.

h Speciem opponit veritati. i In caremoniarum obseruatione. k Crucifixi prædicationẽ. l Quòd vos Iudaismo implicuerint: alludit tamen ad formã circuncisionis. m Hoc verbũ apud Paulũ in laude positũ, significat aliqua in re acquiescere. n verũ Israelẽ, cuius laus est ex Deo, non ex hominibus, Rom. 2. 29. o Inusitas notas, quales inuri seruis fugitiuis solebãt. p Multũ enĩ interest cuius stigmata feramus, siquidẽ causa facit martyrẽ, non pœna. q Cũ animis vestris.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD EPHESIOS.

CAP. I.

1 Post salutationem 4 de gratuita Dei electione 5 & adoptione disserit: 7 13 à qua salus hominum tanquam ex vero & natiuo fonte manat. Et quia tam sublime arcanum capi non potest, 16 precatur, vt ad plenam 20 Christi cognitionem Ephesios Deus adducat.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi, per voluntatem Dei, ‖ sanctis qui agunt Ephesi, & [a] fidelibus in Christo Iesu.

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 ‖ [2] Benedictus Deus [3] & Pater Domini nostri Iesu Christi, [4] qui benedixit nobis omni [b] benedictione spirituali [c] in cœlis [5] in Christo:

4 [6] Sicut elegit nos [d] in ipso antequam iacere-

CAP. I.

1 Inscriptio & instauratio, de quibus in alijs epistolis dictum est. *1.Cor.1.1. 1.Cor.1.3, 2.pet.1.2.*

2 Prior pars epistolę, in qua omnes salutis nostræ causas, proposito Ephesiorũ exemplo, & varijs exhortationibus adhibitis, pertractat, inchoans suo more à gratiarum actione. 3 Causa efficiens nostræ salutis est Deus non vniuersaliter & confusè consideratus, sed vt Pater Domini nostri Iesu Christi. 4 Causa finalis proxima, & nostri respectu, est salus nostra, collatis omnibus ad salutem necessarijs. quod benedictionis genus est cœleste & electorum proprium. 5 Materia nostræ salutis Christus: in quo vno, spirituali ac saluifica benedictione donamur. 6 Explicat causam efficientem, siue quomodo Deus Pater nos in Filio seruet: Quia, inquit ab æterno elegit nos in Filio.

a Sanctorum definitio. b Omni beneficentiæ genere, qua verè cœlestis est ac Diuina. c Qua nos è sublimi suo solio donat Pater, vel quia ijs donis donantur sancti qua propria sunt ciuium cœlestium. d Adoptandos.

tentur fundamẽta mundi,[7] [e] vt simus [f] sancti & inculpati [8] coram eo per charitatem.

5 [8] Qui prædestinauit nos quos adoptaret in filios per Iesum Christum [h] in sese, pro beneuolo affectu voluntatis suæ,

6 [9] Ad [i] laudem glorioſæ suæ gratiæ, [10] qua nos gratis effecit sibi gratos in illo dilecto:

7 [11] In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius remissionem, *inquam*, peccatorum ex diuite ipsius gratia:

8 [12 k] Qua redundauit in nos [l] omni sapientia & intelligentia.

9 Patefacto nobis [m] mysterio voluntatis suæ, [13] secundum gratuitam suam beneuolẽtiam, quam proposuerat in sese.

7 Explicat causam illam finalem proximam, quam duplicem facit, sanctificationem videlicet, & iustificationem, de qua mox disseret. Ex his autem duo sunt etiã notanda, nẽpe non posse vitæ sanctitatem à gratia electionis separari: deinde, quicquid in nobis est puritatis, esse beneficium Dei gratuitò nos eligentis. 8 Alia etiam dilucidior explicatio causæ efficientis, ipsiusque adeò æternæ electionis, qua nos dicitur Deus in Christo elegisse, quoniam videlicet ei visum est apud se nos nondum natos destinare quos per Iesum Christum adoptaret in filios: vt nulla hîc sit ratio electionis nisi in gratuita Dei beneuolentia quærenda, nec fides præuisa sit prædestinationis causa, sed effectum. 9 Causa finalis vltima ac præcipua, gloria Dei Patris, vt qui nos gratis seruat in Filio. 10 Altera finalis causa proxima, nostra iustificatio, dum nos in Filio suo gratis habet pro iustis. 11 Explicatio causæ materialis, quomodo in Christo simus facti Deo grati, quoniam is vnus est cuius sacrificium ex Dei misericordia nobis imputatur ad peccatorum nostrorum remissionem. 12 Nunc demùm ad causam formalem, id est ad vocationem, siue prædicationem Euangelij, accedit, qua Deus consilium illud æternum gratuitæ nostræ in Christo reconciliationis ac salutis exequitur. Euangelij autem loco substituens omnem sapientiam & intelligentiam, quanta sit eius præstantia declarat. 13 Non tantùm electio, sed etiam vocatio est à mera gratia.

e Non ergo, quia eramus aut esse debebamus sancti, ideo nos elegit Deus: sed vt sancti essemus. f Christi iustitia induti. g Verè ac sincerè, h Nihil neque præsens, neque futurum respexit Deus, sed seipsum. i Vt beneficentia ipsius, sicut summam laudem meretur, ita etiam prædicetur. k Per quam gratiam seu beneficentiam. l Perfecta & integra. m Nisi enim Dominus nobis illud mysterium declarasset, quis vnquam per se vel suspicari potuisset?

10 Nempe

10 14 *Nempe* vt in pleni temporis dispensatione
n recolligeret omnia in Christo, tum quæ in cœlis sunt, tum quæ in terra:

11 15 In ipso, *inquam*, in quo etiam lecti sumus, quum essemus prædestinati secundum propositum eius qui o omnia efficit ex consilio voluntatis suæ.

12 Vt nos simus laudi gloriæ ipsius, qui p priores sperauimus in Christo.

13 16 In quo *speraſtis* & vos, audito q sermone veritatis, *id est* Euangelio salutis vestræ. in quo etiã posteaquam credidistis, r obsignati estis ſ Spiritu illo promissionis sancto:

14 Qui est arrhabo hæreditatis nostræ, dum in t libertatem vindicemur, ad laudem gloriæ ipsius.

15 17 Propterea etiam ego, quum audissem eã

14 Pater tum exhibuit mundo Christum omniũ electorum caput quũ opportunum fuit, prout ab æterno omnia tempora sapiẽtissimè disposuit. Christus autem is est in quo omnes à condito mundo electi, palãtes alioqui & à Deo separati simul collecti sunt: quorũ alij iam erant in cœlis quum ipse in terras veniret (qui videlicet fide in eum venturum iam collecti fuerant) alij verò in terra reperti, ab eo collecti fuerunt, & quotidie colliguntur. 15 Vocationis beneficium seorsim applicat Iudæis credentibus, ad fontem vsque recurrens, vt & ipsi neque sibi, nec generi suo, neque vlli alij rei quàm vni Dei gratiæ ac misericordiæ salutem suam acceptam ferant, tum quia vocati, tum quia priores vocati. 16 Iam etiam exæquat Ephesios (aut potius Gentes omnes) Iudæis, quia etiamsi posteriores accesserunt, tamen eodem Euangelio vocati, fide sunt illud amplexi, & eodem Spiritu, quod est electionis pignus, tantisper dum ipsa cernatur hæreditas, fuerunt obsignati, vt & in ipsis emineat Dei gloria. 17 Redit ad superiorem gratulationem, duo simul concludens ex præcedentibus: primùm, omnia bona à Deo Patre in Christo & per Christum in nos proficisci, vt eorum nomine à nobis laudetur: secũdùm, illa omnia quæ ad duo veluti capita reuocat, fidem videlicet & charitatẽ, certis gradibus in nos augeri, vt ab eiusdem gratia petendum sit incrementum à quo est initium, & à quo finis speratur.

n Recolligi dicuntur fideles in Christo, quia fide cum eo coniuncti sunt, veluti vnius hominis instar. o Omnia sine exceptione tribuit gratiæ Dei, nec tamen idcirco sumus stipites: ea enim nobis vt velimus & possimus cõcedit. Phil. 2. 13. p De Iudæis loquitur. q Sermone illo qui propriè verax est, vt qui à Deo proficiscitur. r Translatio sumpta à sigillis, quorum impressione authentica ab incertis distinguntur. ſ Spiritu illo qui non affert Legem, sed promissionem gratuitæ adoptionis. t Plenam & perfectam.

18 Causæ fidei sunt, Deus Pater sancto suo Spiritu mẽtes nostras illustrãs, vt Christũ in Euãgelio sibi patefactũ amplectantur ad vitam æternam obtinendam, & ipsius Dei gloriam prædicandam. *Colos. 2. 19, infra 3. 7.*

quæ in vobis est fidem in Domino Iesu, & charitatem in omnes sanctos,

16 Non desino gratias agere pro vobis, mẽtionem vestri faciens in precibus meis.

17 [18] Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater ille [a] gloriæ, det vobis Spiritum sapientiæ & reuelationis, per [x] agnitionem ipsius:

18 Illuminatis oculis mentis vestræ: vt sciatis [y] quæ sit spes illa vocationis ipsius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipsius in sanctis:

19 Fidei excellentia declaratur ab effectis, quoniã in illa sese exerit potentissima Dei virtus.

19 [19] Et quæ sit excellens illa magnitudo potẽtiæ ipsius in nobis qui credimus, ‖ pro efficacitate fortis roboris ipsius,

20 Potẽtiam & gloriã illam Dei lõgè sublimissimã, cuius credentes omnes sunt participes, adhuc tamen in nobis (propter crucis ignominiam & carnis infirmitates) perobscuram, iubet nos Apostolus in Christo gloriosissimo fidei oculis contemplari.

20 [20] Quã exeruit in Christo quũ excitauit eum ex mortuis, & [z] collocauit ad dextrã suam in cœlis,

21 Longè supra omne imperium ac potestatẽ, & potentiam & dominium, & [a] omne nomẽ quod nominatur non solùm in hoc seculo, verumetiam in futuro.

22 [21] Et omnia subiecit eius pedibus, eumque constituit [b] caput super omnia ipsi Ecclesiæ,

23 Quæ est corpus ipsius, & [c] complementum eius qui omnia implet in omnibus.

21 Ne summam illam Christi gloriam putemus aliquid à nobis alienum esse, testatur illum esse à Deo Patre constitutum caput totius Ecclesiæ. oportere igitur corpus huic capiti coniungi, quod alioqui absque membris mutilum quiddã esset: quod tamen necessitate non fit (quum Ecclesia potius vnius Christi virtute viuificetur & sustentetur, nedum vt eius supplemento indigeat) sed immensa Dei voluntate, qui nos Filio dignatur adiungere.

u Maiestatis plenus. x Non enim sufficit semel nosse, sed etiam agnoscendus est nobis Deus quotidie magis ac magis. y Qua bona ille vos ad Christũ vocans sperare iubeat. z Collocari ad dextrã Dei, consortẽ est esse illius imperij summi. a Quicquid existit, vel supra res etiã omnes eminẽtissimas. b Vt esset caput summũ, adeò vt ei nihil non subsit. c Tantus siquidẽ erga Ecclesiam est Christi amor, vt etiamsi omnia omnibus ad plenum præstet, tamen sese veluti mancum & mutilum caput existimet, nisi Ecclesiam sibi habeat velut corpus adiunctam.

CAP.

CAP. II.

Vt gratia magnitudinem ex comparatione amplificet, 1 reducit illis in memoriam, 5 quòd exitio prorsus addicti, 8 gratia sint seruati, 13 & propinqui facti, 16 reconciliatione per Christum facta, 17 & per Euangelium publicata.

CAP. II.

Coloss. 2. 13.

1 ET || [1] vos *vnà viuificauit*, quũ essetis [2] mortui [2] in offensis & peccatis:

2 [3] In quibus olim versati estis, [4] vt est vita mundi huius, [b] secundum principem cui potestas est aëris & spiritus [5] nunc agentis [c] in hominibus contumacibus.

3 [6] Inter quos & nos omnes cõuersati sumus olim in cupiditatibus [d] carnis nostræ, facientes quæ carni ac cogitationibus libebant: [7] eramúsque natura [e] filij iræ, vt etiam [f] reliqui.

4 [8] Sed Deus qui diues est misericordia, pro-

1 Rursus magnitudinẽ diuinæ beneuolẽtiæ declarat collatione miserrimi illius status in quo hati sumus, cũ ea dignitate in quã à Deo Patre euehimur in Christo. Sic igitur eam cõditionẽ describit, vt dicat nos, quod ad spirituales motus attinet, non semimortuos sed planè ac prorsus mortuos nasci. 2 Causam mortis indicat, nempe peccata. 3 Omnes fuisse spiritualiter mortuos probat ab effectis. 4 Vniuersale esse hoc malum testatur, adeò vt omnes sint Satanæ mancipia. 5 Ideo homines mancipati sunt Satanæ, quòd Deo sint sponte rebelles. 6 Gentibus seorsum damnatis, Iudæos ipsos quibus se ipsum aggregabat, fatetur nihilo esse per se meliores. 7 Conclusio, omnes homines nasci iræ & maledictioni Dei obnoxios. 8 Iam sequitur alterum collationis membrum, nostram excellentiam declarans, quòd videlicet Christi virtute simus à morte illa liberati, & æternæ vitæ participes facti, vt tandem & ipsi cum eo regnemus. Inculcat autem multis modis, huius beneficij causam efficientem esse gratuitam Dei misericordiam: materiam verò, Christum ipsum: instrumentum, fidem, quæ & ipsa sit gratuitum Dei donum: finem denique, Dei gloriam.

a Vide Rom. 6. 2. Mortuos itaque eos vocat qui non sunt renati: nam sicut immortalitas damnatorum non est vita, sic hæc anima & corporis coniunctio propriè vita non est, sed mors in ijs qui Spiritu Dei non aguntur. b Ex arbitrio principis. c Filij contumaciæ dicuntur qui contumaciæ sunt dediti, Heb. d Carnis nomine primo loco totum hominem intelligit, quem in duas partes dividit: carnem, eam nempè partem quam ἅλογον vocat philosophi, & cogitationem, quod τὸ λογικὸν vocant, itaque nihil relinquit homini semimortuum, sed concludit hominem natura filium iræ. e Homines filij iræ dicuntur passiuè, id est, indicio Dei irati rei æterna mortis. f Populi prophani.

pter multam charitatem ſuam qua dilexit nos.

5 Etiam quum per offenſas mortui eſſemus, vnà viuificauit nos per Chriſtum, *cuius* gratia eſtis ſeruati:

6 [g] Vnàque excitauit, vnàque collocauit in cœlis in Chriſto Ieſu:

7 Vt oſtenderet ſeculis ſuccedentibus ſummas opes ſuæ gratiæ, *ſua* erga nos benignitate in Chriſto Ieſu.

8 [h] Gratia enim eſtis ſeruati per fidem. ídque non ex vobis: Dei donum *eſt*.

9 [9] Non ex operibus, nequis glorietur.

10 [i] Nam ipſius ſumus opus, conditi in Chriſto Ieſu ad opera bona, quæ præparauit Deus vt in eis verſaremur.

11 [10] Propterea mementote vos quondam Gentes in carne, [k] qui dicebamini Præputium ab ea [l] quæ vocatur Circunciſio in carne, & quæ manibus fit:

12 Vos, *inquam*, illo tempore fuiſſe [m] abſque Chriſto, [n] alienos à republica Iſraëlis, & || extraneos à pactis promiſſionis, ſpem non habentes, & Dei expertes in mundo:

13 [11] At nũc in Chriſto Ieſu, vos qui olim eratis procul, propinqui facti eſtis, per ſanguinem, *inquam*, Chriſti.

9 Expreſſè detrahit operibus noſtris iuſtitiæ laudem, quum ipſa bona opera ſint gratiæ effecta in nobis.

10 Superiorẽ doctrinã Gentib⁹ applicãs, oſtẽdit eas nõ tãtùm natura, vt & ipſos Iudæos, ſed peculiari etiam ratione fuiſſe à Deo alieniſſimas: quo magis oporteat ipſas tanti Dei beneficij memoriam conſeruare.

Rom. 9. 4.

11 Chriſtus vnicum eſt Iudæorũ & Gentium vinculum, quo cum Deo cõcilientur.

g Nempè vt poſtea ſubiicit (in Chriſto.) Neque enim adhuc id in nobis præſtitum eſt, ſed in capite duntaxat, cuius Spiritu cœpimus, peccato mori, viuere Deo, donec opus illud plenè perficiatur: ſpes tamen certa eſt, vt non magis certum ſit quod percepimus, quam quod expectamus. h Coharent ergo gratia, id eſt, Dei Donũ & fides, quibus opponuntur Seruari ex nobis vel ex operibus. Quid ergo illis in mentem venit qui tam diſſentanea velint coniungere? i Hic de gratiâ, non de natura agitur: opera igitur quantumuis ſint bona, gratiæ in ſolidum debentur. k Qui nullo alio nomine quã Gentes vocabamini, vt veſtra impuritas omnibus eſſet teſtata. l A Iudæis qui Circunciſione, Fœderis nota à vobis diſcernebantur. m Meritò à Chriſto auſpicatur omnium promiſſionum ſcopo. n Qui nullum ius Iſraëlitica ciuitatis haberetis.

14 Ipſe

14 [12] Ipſe enim eſt pax noſtra, qui vtraque fecit vnum, & intergerini parietis ſeptum ſoluit:

15 ‖Inimicitijs, *id eſt* lege mandatorum *quæ* in ritibus *poſita eſt*, per carnem ſuam abolitis: vt ex duobus illis conderet in ſemetipſo vnum nouum hominem, faciens pacem,

16 Et vtroſque in [o] vno corpore reconciliaret Deo per crucem, [p] peremptis inimicitijs per eam.

17 [13] Et veniens euangelizauit pacem vobis qui procul *eratis*, & ijs qui propè *erant*.

18 Quoniã vtrique [q] per ipſum habemus aditum per vnum Spiritum ad Patrem.

19 [14] Nempe igitur non amplius eſtis hoſpites & inquilini, ſed cõciues ſanctorũ, ac domeſtici Dei:

20 [15] Superſtructi ſuper fundamentum Apoſtolorum ac Prophetarum, cuius [r] imus angularis *lapis* eſt ipſe Ieſus Chriſtus:

21 In quo totum ædificiũ congruenter [ſ] coagmentatum, creſcit vt ſit templum ſanctũ Domino.

22 In quo & vos vnà ædificamini, vt ſitis habitaculum Dei per Spiritum.

Coloſſ. 2. 14.

12 Sicut cæremonijs & legali cultu dirimebantur Iudæi à Gentibus, ita nunc Chriſtus, diruto illo ſepto, vtroſque in ſeipſo & inter ſe & cum Deo copulat. Ex quo conſequitur, eos qui cæremonias illas ſtabilire velint, Chriſti gratiam irritam facere.

13 Huius gratiæ efficax eſt inſtrumentum Euãgelij prædicatio, tũ Iudæis tum Gentib⁹ cõmunis.

14 Concluſio.

Gentes in conſortium ſalutis eſſe aſcitas. Deſcribit autem Eccleſiæ præſtantiam, eam vocans ciuitatem & domum Dei. 15 Doctrinam ſalutis depoſuit Dominus initio penes Prophetas: deinde penes Apoſtolos: cuius ſcopus atque adeò veluti materia & ſubſtantia eſt Chriſtus. Itaque ea demùm eſt Eccleſia vera Catholica quæ à Prophetis & Apoſtolis eſt Chriſto ſuperſtructa, tanquam templum ſpirituale Deo conſecratum.

o *Alludit ad Legis ſacrificia, quæ veram & vnicã iſtam hoſtiam repræſentabãt.* p *Morte enim mortẽ deſtruxit, crucíq; velut affixit.* q *Chriſtus eſt veluti ianua, per quem ad Patrẽ accedimus, Spiritu autẽ ſancto tanquã duce accedimus.* r *Præcipuus, id eſt, ædificij caput, nam ædificiorũ fundamenta ſunt veluti capita.* ſ *Non tantum igitur fundamentum, ſed totum ipſum ædificium Deo debetur.*

CAP. III.

1 *Ideo ſe dicit à Iudæis multa paſſum,* 3 *quòd myſterium de Gẽtibus ſeruandis,* 8 *Dei iuſſu prædicauerit.* 13 *Deinde rogat Epheſios ne ob afflictiones quas patitur deficiãt:* 14 *ac propterea orat Dominum* 18 *Vt percipiant quanta ſit Chriſti dilectio.*

1 Asserit Apostolatum, suum aduersus offendiculũ crucis, ex quo etiam sumit argumẽtum ad eũ confirmandum, affirmans se non modò designatum Apostolũ per Dei misericordiam, sed etiam peculiariter Gentibus vndiquaq; ad salutẽ vocãdis destinatũ: quoniã ab initio Deꝰ ita decreuerat, quãuis diu distulerit eius cõsilij patefactionẽ.

2 Vocatio Gẽtium inopinata, ipsis etiam Angelis cœlestibus & speculi instar in quo magnificã Dei sapientiam intueantur.

a *Captiuus Christi passiuè dicitur, id est, qui pro Christi assertaglo via captiuus teneatur.*

b *Non quòd veræ Gentium vocationem antea nosset, sed quòd paucis manifestata fuit, quibus autem fuit manifestata veluti Prophetis, figuris tamen & obscurius significata fuit.* c *Vnica semper fuit Dei ratio homines saluandi, sed varia fuit forma.* d *Quod omni principio sit antiquius.* e *Fidem in ipsum.*

1 HIVS rei gratia ego Paulus *sum* [a] captiuus ille Christi Iesu pro vobis Gentibus:

2 Si quidem audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi apud vos:

3 *Deum videlicet* per reuelationem notũ mihi fecisse mysterium illud, (sicut antè scripsi paucis:

4 Ex quo perlecto potestis intelligere quæ sit mea intelligentia in mysterio Christi.)

5 [b] Quod alijs ætatibus non innotuit filijs hominum, vt nunc retectum est sanctis Apostolis & Prophetis per Spiritum:

6 Gentes *videlicet* esse cohæredes & concorpores, consorteſque promissionis eius in Christo per Euangelium.

7 Cuius factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datum est mihi secundum efficacitatem potentiæ ipsius.

8 Mihi, *inquam*, longè minimo omnium sanctorum, data est hæc gratia, euangelizandi inter Gentes imperuestigabiles opes Christi,

9 Et in lucem proferendi omnibus quæ *sit* cõmunio mysterij quod erat absconditum à seculis in Deo, qui omnia condidit per Iesum Christum:

10 [c] Vt nota nunc fiat per Ecclesiam imperijs ac potestatibus *quæ* in cœlis *sunt* [c] multiformis illa sapientia Dei:

11 Secũdum propositum [d] æternum, quod cõstituit in Christo Iesu Domino nostro:

12 In quo habemus libertatem & aditum cum fiducia, per [e] fidem ipsius.

13 Quapropter peto ne segnescatis ob afflictiones meas pro vobis, quæ est gloria vestra.

14 Huius

14 [f] Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti.

15 (Ex quo tota [f] familia in cœlis & in terra nominatur.)

16 Vt det vobis, [g] pro diuite ſua gloria, vt fortiter corroboremini per Spiritum ſuum in [h] interiore homine:

17 Vt inhabitet Chriſtus per fidem in cordibus veſtris:

18 Vt in [i] charitate radicati & fundati, valeatis aſſequi cum omnibus ſanctis [k] quæ *ſit* illa latitudo & longitudo, & profunditas & ſublimitas:

19 Et cognoſcere [l] charitatem illam Chriſti [m] *omni* cognitione ſuperiorem: vt impleamini ad [n] omnem vſque plenitudinem illam Dei.

20 [4] Ei verò qui infinita cum redundantia poteſt omnia facere ſupra ea quæ petimus, aut mente concipimus, pro vi illa agente in nobis,

21 *Sit* gloria in Eccleſia per Chriſtum Ieſum, in omnes ætates ſeculi ſeculorum. Amen.

3 Docet ſuo exemplo efficaciam doctrinæ à Dei gratia pendere, ac proinde preces cum prædicatione & auditione verbi eſſe coniungendas, quibus indigeant non modò qui ſunt nouitij, ſed ipſi quoque veterani, vt magis ac magis per fidem cum Chriſto coaleſcentes, omnibus ſpiritualibus donis confirmati, in cognitione eius immenſæ charitatis qua nos Deus Pater in Filio complexus eſt, fundentur ac radices agant, quum tota familia, cuius pars iam in cœlum recepta eſt, pars adhuc in terris hæret, ab illa adoptione Patris cœleſtis in vnico Filio ſuo, pendeat. 4 Erumpit in gratiarum actionem, qua confirmentur etiam Epheſij, vt quiduis ex Deo ſperent.

f Tota gens qua vnum Patrem familiâs habet, ea autem eſt Eccleſia, in Chriſto adoptata. g Pro magnitudine miſericordiæ ipſius. h Vide Rom. 7. 22. i Qua diligimur à Deo, ea enim eſt radix noſtræ electionis. k Quam ſit illud opus Chriſti omnibus partibus abſolutum. l Quam exhibuit nobis Deus in Chriſto. m Qua ſuperat omnem ingenij noſtri captum, vt quidem plenè animo concipi poſſit: nam alioqui quiſque Dei Spiritu fretus pro modulo ſuo tantum percipit, quantum ad ſalutem ſatis eſt. n Ita vt in nobis abundent quæcunque ad noſtram illam cum Deo perfectionem requiruntur.

CAP. IIII.

Tria vlti. cap. præceptiones de moribus continent. 1 Hortatur ad mutuam coniunctionem: 7 propterea varia dona à Deo conferri, 16 vt ædificetur Eccleſia. 18 Reuocat ergo eos ab infidelium vanitate, 25 à mendacio, 29 & ſpurcitie ſermonis.

CAP.IIII.

1 Altera pars epistolę, præcepta vitæ Christianæ complectens: quorum summa est, vt vnusquisque se gerat sicut tanta Dei gratia dignum est.

2 Secundò, animi mansuetudinem commendat, quæ in sese mutuò tolerandis demonstretur.

3 Tertiò, summam coniunctionem requirit, sed quæ Spiritus sancti vinculo deuinciatur.

4 Argumentū maximi momēti ad mutuam charitatem

1 PRecor [1] itaque vos ego captiuus in Domino, vt ambuletis ita vt dignum est [a] vocatione qua vocati estis,

2 [2] Cum omni modestia ac mansuetudine, cum [b] animi lenitate, tolerantes alij alios per charitatem:

3 [3] Studentes seruare vnitatem Spiritus per vinculum pacis.

4 [4] Vnum *est* corpus & vnus spiritus, sicut & vocati estis in vnam spem vocationis vestræ:

5 Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma:

6 Vnus Deus, & Pater omnium, qui est [c] super omnia & [d] per omnia & [e] in omnibus vobis.

7 [5] Sed vnicuique nostrūm data est gratia pro mensura [f] doni Christi.

8 Quapropter dicit, Quum ascendisset in sublime, captiuam duxit [g] captiuitatem, & dedit dona hominibus.

9 Cæterùm illud Ascendit, quid est nisi quod etiam descenderat prius [h] in infimas partes terræ?

10 Qui descendit, ipse est qui etiam ascendit longè supra omnes cœlos, [i] vt impleret [k] omnia.

maximo studio colendam, quòd ab vno Deo & Patre, eodem Spiritu in vnum veluti corpus conflati, vnum Dominum vna fide colentes, & vno baptismate ipsi consecrati, vnam eandemque gloriam, ad quam vocati sumus, speremus. Omnis igitur ista discerpit qui charitatem violat.

5 Admonet, omnes quidem vnum esse corpus, & ab vno Christo, qui potenter domitis omnibus hostibus, in cœlis regnat (vnde Ecclesiam donis omnibus cumulet) omnia bona proficisci: sed interea variè ac diuersè, dona ista pro eius arbitrio distribui, ac proinde vnumquemque debere, suo modulo contentum, id quod accepit, ad communem totius corporis vtilitatem referre.

a Vocationem vniuersalem fidelium intellige, nempe vt sancti sint sicut Deus sanctus est. b Vide Matt. 18. 15. c Qui vnus summum habet in Ecclesiam imperium. d Vnius prouidentiam suam per omnia Ecclesia membra diffundit. e Vnus in Christo nobiscum coniungitur. f Quod Christus contulit. g Captiuorum multitudinem. h In terram, quæ est pars infima mundi. i Donis suis cumularet. k Ecclesiam.

11 Dedit

11 [6] Dedit igitur ipſe alios quidem, [l] Apoſtolos: alios verò, [m] Prophetas: alios autem, [n] Euangeliſtas: alios autem, [o] Paſtores & doctores.

12 [7] Ad coagmentationē ſanctorū, ad opus miniſterij, ad ædificationē, *inquam*, [p] corporis Chriſti.

13 [8] Donec euadamus omnes [q] in vnitatē fidei, & agnitionis Filij Dei, in virum perfectum, ad mēſuram ſtaturæ [r] adulti Chriſti:

14 [9] Vt ne ſimus amplius pueri, [10] qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinæ, in hominum [ſ] alea, [t] veteratoria ad inſidioſē fallendum verſutia.

15 [11] Sed veritatem ſectātes cū charitate, prorſtendit, nempe vt hominū miniſterio omnes ſancti ſic coaleſcāt, vt vnū Chriſti corpus myſticum conſtituant. 8 Huius miniſterij vſus perpetuus eſt dum in mūdo verſamur. i. vſq; ad tempus illud quo carne exuti, penitus inter nos cōſentientes, capiti noſtro Chriſto adhęrebimus. Hoc autē fit creſcente in nobis cognitione Filij Dei, ipsòq; adeò paulatim in nobis adoleſcente, donec viri perfecti euadamus, quod quidē in altero fiet ſeculo, quum Deus erit omnia in omnibus. 9 Inter pueritiā (id eſt ſtatum admodū imbecillum, quū videlicet adhuc penitus vacillamus) & perfectam ætatem, quæ nobis in altero demū ſeculo obtinget, aliquid eſt medium, nempe adoleſcentia, & firmus ad perfectionem progreſſus. 10 Eos qui in verbū Dei non recumbunt, comparat nauiculis quæ doctrinis hominū tāquam vētis cōtrarijs huc & illuc agitatę fluctuent, & ſimul prēmonet id accidere nō tātùm humani ingenij leuitate, ſed etiā quorundā verſutijs qui hanc velut artem faciant. 11 Veritatis & charitatis ſtudio in Chriſto creſcimus. Is enim ſui verbi miniſterio efficax, inſtar vitalis ſpiritus ſic totū corpus vegetantis vt ſingulos artus pro eorū modulo nutriat, Eccleſiam ſuā diuerſis functionibus quaſi mēbris conſtantem, ſeruata vniuſcuiuſque proportione viuificat & fouet. Inde verò conſequitur, neq; extra Chriſtū poſſe hoc corp⁹ viuere, neq; quēquam poſſe ſpiritualiter creſcere, qui ſeſe à cęteris membris ſeiungat.

6 Priore loco functiones Eccleſiaſticas, partim extraordinarias & temporarias, vt Apoſtolos, Prophetas, Euāgeliſtas: partim ordinarias & perpetuas, vt Paſtores & Doctores, cōmemorat.

7 Finem Eccleſiaſticarum functionum oſtendit.

l Apoſtoli fuerūt illi duodecim, quibus acceſſit Paulus: horum fuit officium per vniuerſum orbem Eccleſias conſtituere. m Prophetarū munus fuit vnū ex præcipuis: ij autem erant qui inſigni aliqua ſapientia pollerent, quorū aliqui etiā futura prædicebant. n Hi vtebantur Apoſtoli vt comitibus in ſuo fungendo munere, quū omnibus non poſſent ſufficere. o Paſtores ij ſunt qui Eccleſiam regunt, Doctores qui ſcholam. p Eccleſia. q Ad eam ſummā coniunctionē cuius vinculum eſt fides. r Chriſtus dicitur adoleſcere non in ſeſe, ſed in nobis. ſ Incertis illis caſibus quibus iactantur homines. t Eorum qui ad alios fallendos mirè ſunt exercitati.

11 Descendēs ad doctrinæ Christianæ fructus, primùm differit de morum & actionū principijs, grauissimam comparationē instituens filiorum Dei cū ijs qui non sunt regenerati. In his enim omnes animi facultates esse corruptas, mēte vanitati dedita, sensibus densissima caligine obscuratis, affectibus autem ad malū paulatim sic assuefactis, vt eos tādē omni amisso iudicio oporteat ad turpissima quęuis precipites ferri.

Rom. 2. 21. Coloss. 3. 8.

13 Sequitur antithesis hominum vera ac viua Christi cognitione regeneratorū, qui longè alia habeant actionum principia, desideria videlicet sancta & honesta, & mentem prorsus diuini Spiritus virtute immutatam, vnde similes quoque effectus nascuntur, vita videlicet iusta & verè sancta.

sus adolescamus in eum *per* omnia qui est caput, *nempe* Christus.

16 Ex quo totum corpus cōgruenter coagmentatum, & compactum per omnes suppeditatas cōmissuras, ex [u] vi intus agente pro mensura vniuscuiusque membri, incremētum capit [x] corpori cōuenies, ad suiipsius extructionem per [y] charitatem.

17 [12] Hoc itaque dico, & obtestor per Dominum, ne amplius versemini || sicut reliquæ Gentes versantur [z] in vanitate mentis suæ.

18 Cogitationem habentes obscuratam, & abalienatam à [a] vita Dei propter ignorantiam quæ est in ipsis, ex obdurationē cordis eorum.

19 Qui posteaquam [b] dedoluerunt, semetipsos dediderunt proteruiæ, ad [c] certatim patrandam impuritatem omnem.

20 [13] Vos autem non ita didicistis Christum:

21 Si modò eum audistis, & per eum edocti fuistis, [d] sicut est veritas in Iesu:

22 || *Nempe* deponere quod ad pristinam conuersationem attinet, [e] veterem illum hominem qui deceptricibus cupiditatibus corrumpitur:

23 Renouari verò [f] spiritu mentis vestræ,

24 Et induere nouum illum hominem qui [g] secundum Deum conditus est [h] ad iustitiam & sanctimoniam [i] veram.

u Vi Christi, qui anima instar singula membra vegetat. x Ita crescit, vt par est corpus crescere. y Charitas est ipsa artuum commissura. z Si partes omnes animæ etiam nobilissimæ, corruptæ sunt, quid est homo aliud quam corruptio? a Qua Deus vivit in ipsis. b Omnis iudicij expertes facti sunt. c Quasi agatur de lucro, ita vt alius alium superare contendat, d Vt edocti sunt qui verè ac sincerè Iesum agnoscunt. e Vos ipsos. f Vbi oportuit vim rationis præcipuam esse, ibi potissimum omnia vastans grassatur corruptio. g Ad Dei imaginem. h Effectus & finis nouæ creationis. i Minimè ficticiam, sed genuinam.

25 [14] Qua-

25 [14] Quapropter depoſito mendacio, loquimini veritatem quiſque proximo ſuo. nam ſumus alij aliorum membra.

26 [15] [k] Iraſcimini, & ne peccate: ſol ne occidat [l] ſuper iracundiam veſtram:

27 Neque date locum diabolo.

28 [16] Qui furabatur, non amplius furetur: ſed potius laboret, operando manibus [m] quod bonum ſit, vt poſſit impertiri cui opus fuerit.

29 [17] Nullus ſermo [n] corruptus ex ore veſtro egreditor, ſed ſiquis eſt commodus ad ædificationis vſum, vt [o] gratiam auditoribus adferat.

30 [18] Et ne triſtitia afficite Spiritũ illũ ſanctum Dei, per quem obſignati eſtis in diẽ redemptionis.

31 Omnis amaritudo, & excandeſcentia, & ira, & clamor, & maledicentia, tollatur ex vobis, cum omni malitia.

32 Sed eſtote alij in alios benigni, miſericordes, condonantes vobis mutuò *offenſas*, [19] ſicut & Deus in Chriſto condonauit vobis.

14 Particulares aliquot Chriſtianas virtutes ſigillatim cõmẽdat, ac primũ qdẽ veritatẽ (à ſinceros mores) exigit, dãnata omni fraude & ſimulatione, quoniã alij aliorũ cauſa nati ſumus.

15 Iram ſic cohibendã docet vtquantumuis ferues, tamẽ fo ras nõ erũpat, & mox, atque adeò antẽ ſomnũ, extinguatur: ne Satan maliſuggerẽdi cõſilij occaſionẽ ex peſſimo illo conſultore arripiẽs, nos peſſundet. 16 A corde deſcendit ad manus, furta condemnans: & quoniã huic ſceleri dediti ſolent inopiã prętexere, docet laborẽ optimũ eſſe aduerſus paupertatẽ remediũ, cui ſic benedicat Dominus, vt iſs qui laborant, aliquid etiã ſuperſit vnde alios iuuent, nedũ vt aliena cogantur ſurripere. 17 Inijcit etiam frenũ linguæ, ſic docens tẽperandũ ſermonẽ, vt nõ modò nõ deſtruãtur auditorũ animi, ſed etiã inſtruãtur. 18 Generalis prȩceptio aduerſus omnes exuperantias affectuũ poſitorũ in facultate, quam iraſcibilem vocant, quibus contrarias mediocritates opponit. Adhibet autem prȩfationem longè vehementiſſimã, cauendum eſſe ne Spiritũ ſanctũ in nobis ea lege habitantẽ vt noſtris omnibus affectibus moderetur, noſtra intemperie velut triſtitia afficiamus. 19 Argumentum ab exemplo Chriſti ſumptum, quo nullum eſſe poteſt grauius, etiamſi hominibus inimiciſſimis condonandæ ſint iniuriæ, nedum ſi vel habenda ſit miſerorum ratio, vel de ſeruanda erga quoſuis moderatione & morum ſuauitate agatur.

k Si iraſci contigerit, at ne peccate, id eſt, iram cohibete, vt quod malè cogitaſtis malè non exequamini. l Ne iracundos vos nox deprehendat, i. omnia citò componantur. m Laborando in rebus ſanctis & proximo vtilibus. n Ad verb. putris. o Vocat gratiam quod ad progreſſum in pietate & charitate pertinet.

CAP. V.

3 Et ne in vitijs quæ reprehendit, oſcitanter ſuas admonitiones excipiant, 5 ſeuera denũtiatione eos terret, 8 ſtimulos etiam adhibet, 15 & à generali morum paræneſi 22 ad ſpecialem vxorum 25 & maritorum deſcendit.

CAP. V.
Ioh.13.24, & 15.12, 1.Ioh.3.23. Supra, 4.19, coloſſ.3.5, 1.theſſ.2.17.

1 ESTote ‖ igitur imitatores Dei, vt filij dilecti.
2 Et verſamini cũ charitate, ſicut & Chriſtus dilexit nos, & tradidit ſemetipſum pro nobis oblationem ac victimam Deo, in odorẽ bonæ fragrãtiæ.

1 Iam accedit ad alterã affectuũ ſpeciem, poſitam in facultate quam cõcupiſcibilẽ appellant: nominatim ſcortationẽ, auaritiam, & dicacitatem, & qui dẽ grauiſſimè, reprehendens. *Matth.14.4, mar.13.5, luc.11.8, 2.theſſ.1.3.*

3 ‖ [1] Scortatio verò & omnis impuritas aut auaritia, ne nominator quidem inter vos, ſicut decet ſanctos:
4 Et obſcœnitas, & ſtultiloquiũ, & [2] dicacitas, quæ non conueniunt: ſed potius gratiarum actio.
5 [2] Nam hoc noſtis, nullum ſcortatorem aut impurum, aut auarum, qui eſt [b] idololatra, habere hæreditatem in regno Chriſti & Dei.
6 ‖ Ne quiſquam vos ſeducat inanibus ſermonibus. propter hæc enim venit ira Dei in homines contumaces.
7 [3] Ne igitur eſtote conſortes eorum.
8 Eratis enim olim tenebræ, nunc autem [c] lux in Domino: vt filij lucis incedite:
9 (Nam fructus [d] Spiritus *ſitus eſt* in omni bonitate & iuſtitia & veritate.)
10 Probantes quid ſit acceptum Domino.
11 Et non cõmercium habete cũ operibus illis infru-

2 Quoniam hæc ſcelera ſũt ex eorũ numero quæ plerique; ne inter vitia quidem numerãt, expergefacit pios, vt tanto magis ſibi ab ijs vt nocentiſſimis peſtibus caueant.

3 Quia nihil procliuius eſt quam mala exempla ſequi, idcirco monet ſanctos Apoſtolus vt aſſiduè meminerint cæteros eſſe veluti tenebras, ſeſe verò inſtar lucis. Illos igitur turpiſſima quæq; (vt in tenebris fieri ſolet) patrare: ipſos verò oportere nõ modò nõ ſequi illorũ exempla, ſed etiã (quod propriũ lucis munus eſt) eorum tenebras coarguere, & præeunte Chriſto, vera illa luce, ſic incedere vt prudentes decet.

a Salſe quos homines iaculantur, vt vel inane quiddam ſpecletur, vel exemplo vel maledicentia peccetur. b Idolorum ſeruituti addictus, auarus enim in ſuis opibus vitam ſuam poſitam eſſe putat. c Fideles dicuntur lux tum quia vera luce illuſtrãtur, tum quod alijs præluceant, vt ſceleratorũ etiam vitam coarguant. d Cuius vt fructi ſumus lux in Domino.

infrugiferis tenebrarum, ſed potius etiã [e] arguite.

12 Nam quæ occultè, fiunt ab iſtis, turpe eſt vel dicere.

13 Sed omnia dum arguuntur, à luce manifeſta fiũt. lux enim illud eſt quod omnia facit manifeſta.

14 Quapropter [f] dicit, Excitare qui dormis, & ſurge [g] à mortuis, & illuceſcet tibi Chriſtus.

15 ‖ [4] Videte igitur quomodò accuratè incedatis, non vt inſipientes, ſed vt ſapientes:

16 [h] Redimentes occaſionem, quoniam [i] dies mali ſunt.

17 ‖ Propterea ne eſtote imprudentes, ſed intelligentes quæ ſit voluntas Domini.

18 [5] Et ne inebriamini vino, in quo [k] luxus eſt, ſed implemini Spiritu:

19 Loquentes inter vos mutuò per pſalmos & hymnos & cantiones ſpirituales: canentes & pſallentes [l] in corde veſtro, Domino.

20 Gratias agentes ſemper de omnibus, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, Deo & Patri.

21 [6] Subiecti alij alijs, cum timore Dei.

22 ‖ [7] Vxores proprijs viris ſubiectæ eſtote [8] vt Domino.

23 ‖ [9] Quoniã vir eſt caput vxoris, vt & Chriſtus eſt caput Eccleſiæ: [10] & is eſt qui ſalutẽ dat corpori.

4 Quo corruptiores sũt huius ſeculi mores, eo magis in omnes occaſiones intentos eſſe nos oportet, nec aliud nobiſipſis quàm Domini voluntatem proponere. *Coloſſ.4.5. Rom.12.2, 1.theſſ.4.3.*

5 Diſſolutis infideliumcõuiuijs ſobrios & ſactos fidelium cœtus opponit, in quib⁹ perſonẽt vni⁹ Domini laudes, ſiue aduerſis ſiue proſperis rebus. *Coloſſ.3.16, tit. 2.5, 1.pet.3.1. 1.Cor.11.3.*

6 Breuis repetitio ſcopi ad quem omnia referenda ſint, vt propter Deum alij alijs ſeruiant. 7 Iam ad œconomiam deſcendit, ſingulas œconomices partes ordine diſtribuens. Vxorum autem officium in eo poſitum eſſe dicit, vt viris ſubijciantur. 8 Primum argumentũ, Quoniã maritis rebelles eſſe non poſſint, quin Deo ipſi huius ſubiectionis autori reſiſtant. 9 Declaratio ſuperioris dicti, Quia Deus in matrimonio præfecerit virum vxori, ſicut Chriſtus eſt Eccleſiæ ſuæ caput. 10 Aliud argumẽtũ, Quia vxoris ſal⁹ à viro depẽdet, vt nõ tãtũ iuſta ſed etiam vxori vtiliſſima ſit iſta ſubiectio: ſicut etiã Eccleſiæ ſalus eſt à Chriſto, quanuis longè diſſimili ratione.

e Palam facite, ſancta nimirum vita. f Scriptura, vel Deus in ſcriptura. g Loquitur de morte peccati. h Metaphora à mercatoribus ducta, qui lucrum etiam tantillum delitijs omnibus anteponunt. i Difficultatũ & aſperitatis plena tempora. k Omnis profuſio, eáque ſumma cum turpitudine coniuncta. l Serio cordis affectu, non linguæ duntaxat.

11 Conclusio officij vxorum erga maritos. *Coloss.3.19.*

12 Maritorum officium est vxores vt seipsos diligere: cuius dilectionis viuum est exēplar Christi erga Ecclesiam charitas. *Gen.2.24, mat. 19.5, marc.10.7, 1.cor.6.16.*

13 Quoniam multi solēt vxorū infirmitates suæ duritiei & inhumanitati prætexere, iubet nos contēplari Apostolus, qualem Ecclesiam nactus sit Christus, quū eam sibi adiungeret, & quomodo omnes eius sordes adeò non sit dedignatus, vt sua etiam puritate omnes illas eluere non desinat, tantisper dum illam penitus purificet. 14 Aliud argumentum, Vnusquisque naturæ sponte seipsum amat: resistit ergo naturæ qui vxorem non amat. Consequutionem probat primùm ex mutua Christi & Ecclesiæ cōiunctione mystica: deinde ex Dei ordinatione, qui virum & vxorem pronuntiet esse instar singularis indiuidui. 15 Nequis naturalem Christi & Ecclesiæ coniunctionem somniet, qualis est viri & vxoris, arcanam eam esse ostendit, spiritualem videlicet, & quæ à communi hominum captu sit quàm remotissima: vt pote quæ spiritus non carnis virtute, fide non naturali aliquo connexu constet.

24 [11] Itaque sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & vxores suis viris *subiectæ sunto* in omnibus.

25 [12] ‖ Viri, diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum exposuit pro ea.

26 [13] Vt eam [m] sanctificaret, postquam eam purgasset lauacro aquæ [n] per verbum.

27 Vt sisteret eam sibi gloriosam, *id est* Ecclesiam [o] non habentem maculam, aut rugam, aut quicquam eiusmodi, sed vt esset sancta & inculpata.

28 [14] Ita debent viri diligere suas vxores vt sua ipsorum corpora, qui diligit suam vxorem, seipsum diligit.

29 Nullus enim vnquam [p] suam ipsius carnem odio habuit, imò enutrit ac fouet eam sicut & Dominus Ecclesiam:

30 Quoniam mēbra sumus corporis eius, [q] ex carne eius, & ex ossibus eius.

31 ‖ Propterea derelinquet homo patrem ac matrem, & [r] agglutinabitur vxori suæ: & qui duo *erant*, fient vna caro.

32 [15] Mysterium hoc magnum est: loquor autem in Christo & in Ecclesia.

33 Verumtamen & vos singuli vnusquisque vxorem suam sicut seipsum diligat: vxor autem vt timeat virum.

m Sanctam efficeret. n Promissionem gratuitæ in Christo iustificationis, & sanctificationis fide receptam. o Ecclesia in sese considerata, non prius erit sine ruga, quam cum ad metam peruenerit, in hac enim vita in stadio currit: at si in Christo consideretur, munda est & sine ruga. p Suum corpus. q Alludit ad creationem mulieris, qua nostram cum Christo coniunctionem significat, qua fit fide, at sacramento Cœnæ obsignatur. r Vide Matth. 19.5.

tem

tem de Christo & de Ecclesia.

33 [16] Itaque & vos singuli *ita facite*, suam quisque vxorem ita diligat vt seipsum: vxor autem *videat* vt reuereatur virum.

16 Conclusio officij tum viri in vxorem, tum vxoris in virum.

CAP. VI.

1 Subijcit precepta de liberorum, 5 seruorum, 9 dominorum officijs, 10 Deinde proponit quàm acris pugna fidelibus sit proposita: 12 quibus armis in ea vtendum: 21 Postremò Tychicum commendat.

CAP. VI. *Coloss.3.20. Exod.20.12, deut.5.16, eccle. 3.10, mat.15.4, marc.7.10.*

1 ‖[1] LIberi, auscultate [2] in [a] Domino parentibus vestris: [3] id enim est iustum.

1 Accedit ad aliam œconomices partem: & liberorũ erga parentes officiũ in eo positum esse docet, vt parentibus obtemperent.

2 ‖[4] Honora patrem tuum & matrem tuam: 5 (quod est preceptũ primum cum [b] promissione)

3 Vt bene tibi sit, & sis longæuus super terrã.

4 [6] Et *vos* patres, ne prouocate ad iram liberos vestros, sed enutrite eos in doctrina & [c] monitis Domini.

Coloss.3.22, tit. 2.9, 1.pet.2.18.

5 ‖[7] Serui auscultate ijs qui *vestri* domini sunt [8] secundum carnem [d] cum timore ac tremore, cum simplicitate cordis vestri, vt Christo.

6 Non ad oculum seruientes, vt qui homini-

2 Primum argumentum, Quia sic Deus sanciuit. Ex quo etiam consequitur, hactenus teneri liberos hac obedientia, vt tamen à Dei cultu non discedant. 3 Secundum argumentum, Quod iustissima sit hæc obedientia. 4 Probatio primi argumenti. 5 Tertium argumentum, ab vtili, Quod Dominus hoc præceptum inter cætera sit peculiari benedictione dignatus. 6 Patrum officium est, moderatè & ad Dei gloriam iure patriæ potestatis vti. 7 Iam ad tertiam œconomices partem descendit, nempè ad mutua seruorum & dominorum officia. Seruorum autem officium in eo positum esse docet, vt ex animo dominos suos ament & reuereantur. 8 Mitigat seruitutis asperitatem, quod nihilominus eis maneat intacta spiritualis libertas, quæ corporalem seruitutem non aboleat: adeò quidem vt Christi esse non possint, nisi dominis suis fideliter & sponte inseruiant, quatenus quidem salua conscientia id fieri potest.

a Dominus enim author est, & secundum illum præstanda est obedientia.

b Peculiari, nam alioqui secundum præceptum habet misericordia promissionem in mille generationes, sed vniuersalem. c Monitis ex verbo Dei petitis, siue sanctis & Deo acceptis. d Cum solicita reuerentia, nam ea seruilis metus probatur in seruis Christianis.

bus placere ſtudent: ſed vt ſerui Chriſti, facientes ex animo quæ vult Deus.

7 Cum beneuolentia ſeruientes [e] Domino, & non hominibus.

8 [10] Vt qui illud ſciatis, ſingulos, quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, ſiue ſeruus fuerit, ſiue liber.

9 [11] Et vos domini, eadem facite erga illos, remiſſis minis: ſcientes veſtrum etiam ipſorum Dominum eſſe in cœlis, || nec [f] perſonæ reſpectum eſſe apud eum.

10 [12] Quod ſupereſt, fratres mei, corroboremini per Dominum, & forte ipſius robur:

11 Induite vniuerſam illam armaturam Dei, vt poſſitis ſtare aduerſus inſidias diaboli.

12 [13] Quoniam non eſt nobis lucta || aduerſus [g] ſanguinem & carnem, ſed auerſus [h] imperia, aduerſus poteſtates, aduerſus mundi dominos, *rectores* tenebrarum ſeculi huius, aduerſus ſpirituales malitias *quæ ſunt* in ſublimi.

13 [14] Propterea aſſumite vniuerſam illam armaturam

9 Vt quibuſuis prætextibus occaſionẽ præcidat, docet non ſine Dei voluntate ſeruos naſci aut fieri, ac proinde in Dei voluntatem eſſe ipſis reſpiciendum, quãtumlibet dura ſit ſeruitus. *Deut.10.17, 2.paral.19.7, iob.34.19, ſap.6.8, eccle.35.16, act.10.34, rom.2.11, galat.2.6, coloſſ.3.25, 1.pet.1.17. Supra, 2.1.*

10 Etiãſi ingratis aut crudelibus dominis ſeruiatur, tamen ſeruorũ non minus quàm liberorũ obediẽtia Deo eſt accepta. 11 Dominorũ officiũ eſt, moderatè & ſanctè vti ſuo in ſeruos imperio, quum & ipſi alio reſpectu cõmunem habeant Dominũ qui in cœlis eſt, & tum ſeruos, tũ liberos iudicabit. 12 Cõcludit alteram huius epiſtolæ partẽ graui exhortatione, vt omnes ſint in procinctu, & ſpiritualibus armis freti, conſtanter pugnent, donec hoſtes penitus profligentur. Monet autem primo loco, vt arma ex Deo ſumamus quibus ſolis confici poſſit hoſtis. 13 Secundò, præcipuos hoſtes inuiſibiles ac potentiſſimos eſſe declarat, ne putemus nobis cum hominibus præcipuè certandum. 14 Sola Dei armatura profligari iſtos hoſtes declarat, nempè conſcientiæ integritate, pia & ſancta vita, Euangelij cognitione, fide: denique Dei verbo, adhibitis precibus aſſiduis & ſeruentibus pro Eccleſiæ ſalute, ac præſertim pro verè piorum ac fortium Verbi miniſtrorum conſtantia.

e Dei reuerentia commoti, & quaſi ipſi Deo. f Libertatis aut ſeruitutis. g Homines, quorũ fragilis & caduca eſt natura, cui opponũtur verſutia ſpirituales, infinitis partibus potentiores. h Iſta nomina tribuit Angelis malis propter effectus, non quod eos ſua vi poſſint præſtare, ſed quia illis Deus laxat habenas.

maturam

maturam Dei, vt possitis resistere [i] tempore aduerso, & omnibus confectis stare.

14 State igitur lumbis circumcinctis veritate, & induti thorace iustitiæ:

15 Calceatis pedibus [k] præparatione Euangelij pacis.

16 Insuper assumpto scuto fidei, quo possitis omnia iacula Mali illius ignita extinguere.

17 Galeam etiam salutarem accipite, & gladiũ spiritualem, hoc est verbum Dei:

18 Omni prece & supplicatione, precantes omni tempore per [l] Spiritum, & illi ipsi rei inuigilantes cum omni perseuerantia & supplicatione pro omnibus sanctis,

19 Et pro me, vt mihi detur [m] sermo ad apertionem oris mei cum libertate, vt notum faciam mysterium Euangelij,

20 Cuius causa legatione fungor in catena, vt, *inquam*, de eo liberè loquar sicut oportet me loqui.

21 [15] Vt autem sciatis & vos res meas, & quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino:

22 Quem misi ad vos ob id ipsum vt cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.

23 Pax *sit vobis* fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre & Domino Iesu Christo.

24 Gratia *sit* cum omnibus diligentibus Dominum nostrum Iesum Christum ad [n] immortalitatem. Amen.

Missa fuit Roma ad Ephesios, per Tychicum.

i Vid. sup. 5. 16.

k Vt præparatio Euangelij sit calceorũ instar: optimè autẽ conuenit epitheton, cùm nos ad Deũ per infensissimos hostium cuneos pergentes id nos ad fortiter pergendum hortetur, quòd ex Euangelij doctrina sciamus nos ad Deum nobis reconciliatum contendere.

l Vt sancta preces à sancto Spiritu proficiscantur.

m Loquẽdi facultas.

15 Familiaris & beneuolentiæ plena sui status declaratio, vnà cum precatione solenni, qua consueuit Paulus epistolas suas claudere.

n Vitam æternam.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILIPPENSES.

CAP. I.

3 De pio animi sui erga Philipp. affectu, testatus. 12 de se & de suis vinculis tractat: 22 & eos suo exemplo incitat, 27 hortaturq; ad vnitatem. 28 & patientiam.

1 PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, vnà cum [a] episcopis ac
2 diaconis. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 [1] Gratias ago Deo meo cum summa memoria vestri,

4 (Semper in omni precatione mea pro omnibus vobis cum gaudio preces faciens)

5 [b] Super vestri in Euangelio participatione, [c] à primo die vsque ad hoc tempus:

6 Persuasum habens hoc ipsum, fore vt qui cœpit in vobis opus bonum, perficiat [d] vsque ad diem Iesu Christi:

7 Sicut iustum est vt ego id sentiam de omnibus vobis, propterea quòd animo teneam vos, & [e] in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euangelij, vos omnes meos participes esse gaudij.

CAP. I.

1 Scopus Epistolæ est, Philippenses modis omnibus confirmare, vt non modò non deficiant, sed etiã proficiãt: Ac primò quidem præterita laudat, vt ad pergendũ hortetur: quod se etiam omninò sperare dicit, idque ex viuæ charitatis ipsorum testimonio, sed interea ad vnius Dei gratiam omnia refert.

a Episcoporum nomine eos qui verbo & gubernationi præerant, Diaconorum eos qui Ecclesiæ ærarij essent œconomi intelligit. b Quòd & vos facti estis participes Euangelij. c Ex quo vos cognoui. d Ad extremum vsque finem non deseret vos Dei Spiritus, donec mortalia vestra corpora sistantur Christi iudicio glorificãda. e Vera cum Christo coniunctionis verum argumentum.

ne

ne Euangelij, vos, *inquam*, omnes vnà mecum fuisse [f] gratiæ meæ participes.

8 [2] Testis enim mihi est Deus quàm propensè amem vos omnes in visceribus Iesu Christi:

9 [3] Et hoc precor, vt charitas vestra adhuc magis ac magis redundet in cognitione & omni sensu:

10 Vt dignoscatis quæ discrepant, vt sitis sinceri, & in offenso cursu pergatis ad diem vsque Christi:

11 Pleni [g] fructibus iustitiæ, qui *insunt vobis* per Iesum Christum, ad gloriam & laudem Dei.

12 [4] Velim autem vos scire, fratres, quæ milù *acciderunt*, magis ad profectum Euãgelij euenisse:

13 *Adeò* vt vincula mea [h] in Christo celebria sint in toto [i] prætorio, ac reliquis omnibus *locis*:

14 Et pleriq́ue ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, magis audeant impauidè [k] Sermonem loqui.

15 Ac nonnulli quidem per inuidiam & contentionem: nonnulli verò etiam propensa voluntate Christum prędicant:

16 Alij quidem, *inquam*, per contentionẽ Christum annuntiant [l] non purè, existimantes sese afflictionem addere vinculis meis:

17 Alij rursus ex charitate, scientes me ad defensionem Euangelij constitutum esse.

2 Addit suæ in eos beneuolentiæ declarationem, ostendens simul qua re maxime possint cõfirmari, nempe precibus assiduis.

3 Quid præcipuè nobis sit petendum, ostendit, primùm videlicet vt in vera Dei notitia, (adeò vt discrepantia possimus dignoscere) deinde in charitate crescamus, vt ad extremum vsque ad gloriã Dei per Iesũ Christum, verè bonis operibus incumbamus.

4 Occurrit crucis offendiculo, vnde nonnulli occasionem arripiebant deprimendi ipsius Apostolatus. Quibus respondet, Deum sic benedixisse suæ captiuitati, vt inde sit etiam factus illustrior, dignitate Euãgelij, quanuis non simili omnium studio, tamen reipsa per istam occasionem magnopere amplificata.

f *Gratiam vocat quasi singulare aliquod beneficium, vincula sua.*

g *Si Iustitia est arbor, Opera bona sunt fructus, fulli necesse est Sophistas, qui dicant opera causas esse iustitiæ.* h *Christi nomine.*

i *In Cæsaris regia.*

k *Euangelium per excellentiam sermo dicitur.* l *Non puro animo, aliogui puram doctrinam.*

5 Suo proposito exemplo decet verum gaudium esse nostrarum afflictionum exitum, idque virtute Spiritus Christi, quem petentibus largiatur.

6 Perseuerantia opus est ad extremum vsque, summa cum fiducia, proposita nobis vna Christi gloria, siue viuendum sit, siue moriẽdum.

7 Exemplum veri pastoris, suam quamuis fœlicitatem postponentis omnium suarum vtilitati.

18 5 Quid igitur? attamen quouis modo, siue in [m] speciem, siue sincerè, Christus annũtiatur: de hoc quoque gaudeo, atque etiam gaudebo.

19 Noui enim fore vt hoc mihi cedat saluti per vestras preces, & subministrationem Spiritus Iesu Christi.

20 6 Secundum intentam expectationẽ & spem meam, quòd nulla in re pudeam, sed cum omni libertate, vt semper, *ita* nunc quoque magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem.

21 Mihi enim *est* Christus, & *in* vita & *in* morte lucrum.

22 7 Vtrum verò [n] viuere in carne mihi operæpretium *sit*, & quid eligam, ignoro.

23 Coarctor enim vtrinque, desiderans migrare, & esse cum Christo: nam *id* longè optimum est:

24 Sed permanere in carne, magis necessarium *est* propter vos.

25 Et hoc confisus noui me mansurum esse, & vnà permansurum cum vobis omnibus ad vestrum profectum & gaudium fidei.

26 Vt abundet gloriatio vestra in Christo Iesu de me, mea rursus apud vos præsentia.

8 Illis instar procœmij præpositis, iam ad exhortationes descendit, primùm omnium

27 8 Tantùm vt dignum est Euangelio Christi, vos gerite, vt siue venero & videro vos, siue absens fuero, audiam de rebus vestris, vos [o] perstare in vno Spiritu, vno pariter animo decertantes per fidem Euangelij.

monens vt consensum & in doctrina & in volũtatibus seu animis conseruent, deinde vt communibus illis vinculis coniuncti, perstent fidei robore freti omnia aduersa sic sustinere, vt nihil Euãgelica professione indignum admittant.

m Speciosam scilicet causam, i. Christum ipsum prætexebant sua ambitioni & inuidiæ. n In hoc mortali corpore degere. o Standi verbum athletis conuenit, qui immoto velut gressu consistunt.

28 9 Nec

28 9 Nec vlla in re territos ab ijs qui se opponunt: quod illis quidem est exitij indicium, vobis autem salutis: idque à Deo.

29 10 Quia vobis datum est in Christi negotio, non solum in eum credere, sed etiam pro eo affligi:

30 11 Idem certamen sustinendo quale vidistis in me, & nunc auditis de me.

9 Persequutiones ab Euãgelij hostibus intentatæ nos non deijcere, sed erigere potius debent, quum certa sint à Deo ipso testimonia tũ nostræ salutis,

tum impiorum exitij. 10 Confirmatio eius quod dixerat, crucem esse nostræ salutis indicium, quoniam pati pro Christo donum est Dei, quo suos, sicut & fide, dignatur. 11 Iam ostẽdit quo consilio suarum afflictionum meminerit.

CAP. II.

1 Obtestatur eos vt nihil prius habeant 3 humilitate: 6 idq; exemplo Christi. 19 Timotheum se illu brevi missurum promittit, 26 & moram Epaphroditi excusat.

CAP. II.

1 Vehementissima obtestatio, vt ea omnia repellãt, quibus illa sũma cõsensio violari solet, nempe cõtentionẽ & superbiam, quibus fit vt alij ab alijs seiungantur.

1 SIqua [1] igitur consolatio *est* in [2] Christo, si quod solatium charitatis, siqua cõmunio spiritus, [b] siquæ viscera ac miserationes,

2 Explete meum gaudium, vt itidem sitis affecti, [c] eandem charitatem habentes, vnanimes, & sententijs vni.

3 Nihil *geritis* per contentionẽ, aut per inanem gloriam, sed ex modestia, alium quisq; se præstantiorem existimet.

4 Ne sua quisque spectetis, sed vnusquisque etiam quæ sunt aliorum.

5 [2] Itaque is sit affectus in vobis qui fuit & in Christo Iesu:

2 Proponit perfectissimũ omnis modestiæ & morum suauitatis exemplum, Iesum Christum, quem nos oporteat pro viribus imitari. Is autem, quanuis nihil sit eo sublimius, tamen nostri causa eò vsque se ablecit, vt serui formam (nostram videlicet carnem) vltrò induerit, & quidem omnibus infirmitatibus ad mortem vsque crucis obnoxiam.

a Christiana. b Siquis intima charitatis sensus.
c Parem.

6 Qui quum esset [d] in forma Dei, [e] non duxit rapinam, [f] parem esse cum Deo:

7 Sed ipse se [g] exinaniuit, [h] forma serui accepta, similis hominibus factus:

8 Et habitu compertus vt homo, ipse se summisit, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.

3 Summissionis Christi glorioſissimum exitum ostendit, vt modestiam doceat verum iter esse ad solidam laudem & gloriam.

9 [3] Quapropter etiam Deus ipsum in summa extulit sublimitatem, ac donauit ei [i] nomen quod est supra omne nomen:

10 Vt ad nomen Iesu [k] omne genu *se* flectat cœlestium ac terrestrium & subterraneorum:

11 [l] Omnisque lingua confiteatur Dominum esse Iesum Christum, ad gloriam Dei Patris.

4 Conclusio, oportere nos summissos & humiles per nostrę vocationis viam ad salutem progredi.

12 [4] Proinde, dilecti mei, sicut semper obedistis, non vt in præsentia mea solùm, sed nunc multò magis in absentia mea, cũ timore ac tremore [m] vestram ipsorum salutem conficite.

13 [5] Deus enim is est qui efficit in vobis & [n] vt velitis & vt efficiatis, pro gratuita *sua* bene uolentia.

5 Solidissimum aduersus arrogantiam argumentum, nihil nos habere laudabile nisi ex dono Dei gratuito, & quidem aduentitio, quoniam ne ad bene volendum quidem (nedum ad bene agendum) facultatem vllam aliunde quam ex gratuita Dei misericordia habemus.

14 [6] Omnia facite absque murmurationibus

6 Modestiam à contrarijs superbiæ effectis describit, alienam esse docens tum ab omni maligna & occulta simultate, tum ab apertis contentionibus & rixis.

d Talis qualis est ipse Deus, ideóq; Deus, quem vnus Deus sit ipsius prorsus similis. *e Christus ille Deus aterna gloria præditus, sciebat quidem ius sibi esse non in humili carne apparere, sed cum magnificentia Deo digna: verum maluit sese dimittere.* *f Quum par Filius sit Patri, æqualitatem esse necesse est, contra Arrium: quum Filius Patri comparetur, necesse est personarum esse distinctionem, contra Sabellium.* *g Quasi ex omni seipsum ad nihil redegit.*

h Assumpta humana natura, *i Dignitatem & celebritatem nominis, sed cum reipsa coniunctam.* *k Omnis creatura tandem subijcietur Christo.*

l Omnis gens. *m Conficere salutem dicitur qui in iustitia stadio currit.*

n Non sumus igitur stipites, sed bene volumus non quidem natura, at quia Deus ex mala voluntate bonam fecit.

ac disce-

ac diſceptationibus:

15 ‖[7]Vt ſitis irreprehenſi & ſinceri, filij, *inquam*, Dei, inculpati, in medio nationis prauæ ac peruerſæ: inter quos *homines* ſplendetis vt luminaria in mundo,

16 [o] Sermonem vitæ prætendentia: [8] vt gloriari poſſim in die Chriſti me non fruſtra cucurriſſe, nec in vanum laboraſſe.

17 Quin etiam ſi pro libamento offerar ſuper [p] hoſtia ſacrificioque fidei veſtræ, gaudeo & gratulor omnibus vobis.

18 Itidem autem & vos gaudete, & gratulamini mihi.

19 [9]Spero autem in Domino Ieſu, me ‖ Timotheum breui miſſurum vobis, vt & ego [q] bono ſim animo, cognito ſtatu veſtro.

20 Neminem enim habeo pari animo præditum, qui germanè res veſtras curaturus ſit.

21 ‖Nam [r] omnes quæ ſua ipſorum ſunt quærunt, non quæ Chriſti Ieſu.

22 Porrò probationem eius noſtis, quod veluti cum patre filius, mecum ſeruierit in Euangelio.

23 Hunc igitur ſpero me miſſurum ſimulatque videro rerum mearum ſtatum.

24 Confido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.

25 Sed neceſſarium duxi, Epaphroditum fra-

Mat.5.14, 1.pet. 4.9.

7 In ſumma requirit vitam inculpatam & integram, vt verbo Dei illuſtrati inter huius ſeculi tenebras ſplendeant.

Act.16.1.

8 Rurſus addit eis ſtimulos, propoſita ſua de ipſis verè Apoſtolica ſolicitudine: conſolans etiã eos ne magnitudine afflictionum ipſius contriſtentur, ne ſi ipſum quidem mori oporteat, vt ſuo ſanguine, veluti libamento, oblationẽ eorum perficiat.

1.Cor.10.24.

9 Confirmat etiam eorum mentes tum remiſſo Epaphrodito, cuius fidem erga eos & ſummum in ſeiuuando ſtudium collaudat: tum etiam promittens fore vt breui Timotheum, ex cuius præſentia magnum fructum ſint percepturi, ad eos mittat: atque ipſe citò ad eos veniat.

o Euangelium vocatur Sermo vitæ, ab effectu.

p Quaſi diceret, Ego vos ad Chriſtum adduxi, cui poſtulo vt vos hoſtiam viuam ſiſtatis, nec dubitem in hoc veſtro ſpirituali ſacrificio, tanquam libaminis additamentum interuenire.

q In alacritate animi confirmer. r Plerique.

6 Qui quum esset [d] in forma Dei, [e] non duxit rapinam, [f] parem esse cum Deo:

7 Sed ipse se [g] exinaniuit, [h] forma serui accepta, similis hominibus factus:

8 Et habitu compertus vt homo, ipse se summisit, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.

3 Summissionis Christi gloriosissimum exitum ostendit, vt modestiam doceat verum iter esse ad solidam laudem & gloriam.

9 [3] Quapropter etiam Deus ipsum in summâ extulit sublimitatem, ac donauit ei [i] nomen quod est supra omne nomen:

10 Vt ad nomen Iesu [k] omne genu *se* flectat cœlestium ac terrestrium & subterraneorum:

11 [l] Omnisque lingua confiteatur Dominum esse Iesum Christum, ad gloriam Dei Patris.

4 Conclusio, oportere nos summissos & humiles per nostrę vocationis viam ad salutem progredi.

12 [4] Proinde, dilecti mei, sicut semper obedistis, non vt in præsentia mea solùm, sed nunc multò magis in absentia mea, cũ timore ac tremore [m] vestram ipsorum salutem conficite.

13 [5] Deus enim is est qui efficit in vobis & [n] vt velitis & vt efficiatis, pro gratuita *sua* bene uolentia.

5 Solidissimum aduersus arrogantiam argumentum, nihil nos habere laudabile nisi ex dono Dei gratuito, & quidem aduentitio, quoniam ne ad bene volendum quidem (nedum ad bene agendum) facultatem vllam aliunde quam ex gratuita Dei misericordia habemus.

14 [6] Omnia facite absque murmurationibus

6 Modestiam à contrarijs superbiæ effectis describit, alienam esse docens tum ab omni maligna & occulta simultate, tum ab apertis contentionibus & rixis.

d Talis qualis est ipse Deus, ideoq; Deus, quum vnus Deus sit sui ipsius prorsus similis. *e Christus ille Deus aterna gloria præditus, sciebat quidem ius fasq; esse non in humili carne apparere, sed cum magnificentia Deo digna: verùm maluit sese dimittere.* *f Quum par Filius sit Patri, æqualitatem esse necesse est, contra Arrium: quum Filius Patri comparetur, necesse est personarum esse distinctionem, contra Sabellium.* *g Quasi ex omni seipsum ad nihil redegit.*
h Assumpta humana natura, *i Dignitatem & celebritatem nominis, sed cum reipsa coniunctam.* *k Omnis creatura tandem subijcietur Christo.*
l Omnis gens. *m Conficere salutem dicitur qui in incepta stadio currit.*
n Non sumus igitur stipites, sed bene volumus non quidem natura, at quia Deus ex mala voluntate bonam fecit.

ac disce-

ac disceptationibus:

15 ‖[7]Vt sitis irreprehensi & sinceri, filij, *inquam*, Dei, inculpati, in medio nationis prauæ ac peruersæ: inter quos *homines* splendetis vt luminaria in mundo,

16 [o] Sermonem vitæ prætendentia: [8] vt gloriari possim in die Christi me non frustra cucurrisse, nec in vanum laborasse.

17 Quin etiam si pro libamento offerar super [p] hostia sacrificioque fidei vestræ, gaudeo & gratulor omnibus vobis.

18 Itidem autem & vos gaudete, & gratulamini mihi.

19 [9]Spero autem in Domino Iesu, me ‖ Timotheum breui missurum vobis, vt & ego [q] bono sim animo, cognito statu vestro.

20 Neminem enim habeo pari animo præditum, qui germanè res vestras curaturus sit.

21 ‖Nam [r] omnes quæ sua ipsorum sunt quærunt, non quæ Christi Iesu.

22 Porrò probationem eius nostis, quod veluti cum patre filius, mecum seruierit in Euangelio.

23 Hunc igitur spero me missurum simulatque videro rerum mearum statum.

24 Confido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.

25 Sed necessarium duxi, Epaphroditum fra-

Mat.5.14, 1.pet. 4.9.

7 In summa requirit vitam inculpatam & integram, vt verbo Dei illustrati inter huius seculi tenebras splendeant.

Act.16.1.

8 Rursus addit eis stimulos, proposita sua de ipsis verè Apostolica solicitudine: consolans etiã eos ne magnitudine afflictionum ipsius contristentur, ne si ipsum qui dem mori oporteat, vt suo sanguine, veluti libamento, oblationẽ eorum perficiat.

1.Cor.10.24.

9 Confirmat etiam eorum mentes tum remisso Epaphrodito, cuius fidem erga eos & summum in seruiendo studium collaudat: tum etiam promittens fore vt breui Timotheum, ex cuius præsentia magnum fructum sint percepturi, ad eos mittat: atque ò fore sperans vt (volente Deo) ipse citò ad eos veniat.

o *Euangelium vocatur Sermo vitæ, ab effectu.*

p *Quasi diceret, Ego vos ad Christum adduxi, cui postulo vt vos hostiam viuam sistatis, nec dubitem in hoc vestro spirituali sacrificio, tanquam libaminis additamentum interuenire.*

q *In alacritate animi confirmer.* r *Plerique.*

trem & collegam ac commilitonem meum, vestrũ autem legatum, quique mihi subministrauit, quibus mihi opus erat, ad vos mittere.

26 Quoniam expetebat omnes vos, & grauissimè angebatur, propterea quòd audissetis eum ægrotasse.

27 Et certè ægrotauit proximè mortem: sed Deus misertus est eius: nec eius solùm, sed & mei, ne dolorem haberem super dolorem:

28 *Eo* studiosius itaque eum misi, vt quum videritis eum rursus, gaudeatis, & ego magis vacem dolore.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete.

f Opus Christi vocat, Christum in persona Pauli vinctum & egentem inuisere.

30 Nam propter f opus Christi accessit ad mortem vsque, non habita vitæ ratione, vt suppleret defectum vestri erga me officij.

CAP. III.

2 Refellit inanes pseudapostolorum iactantias, 7 & illi vnum Christum opponit, 10 vim & naturam fidei describit, 15 vt posthabitis omnibus, aspirent ad communicationem crucis Christi: 18 cuius inimicos notat.

CAP. III.
1 Conclusio superiorum, vt pergant hilares in Domino.
2 Præfatio ad sequentem admonitionem, vt à pseudapostolis sibi sedulò caueant, circuncisionem cum Christo (id est, operum iustitiam cum gratuita per fidem iustificatione) coniungentes, & cæremonias abolita pro veris pietatis ac charitatis exercitijs inculcantes. Vocat autem eos canes, vt profanos latratores: malos operarios, quòd vera opera negligerent, & verum eorum vsum non traderent. Denique vocat concisionem, quòd circuncisionem vrgentes, & sese & alios ab Ecclesia rescinderent.

1 1 QVod superest, fratres mei, gaudete in Domino. 2 2 Eadem scribere vobis, me quidem haud piget, vobis autem tutum est.

2 Cauete canes, cauete malos operarios, cauete b concisionem.

a Quæ ex me sæpe audijstis. b Alludit ad circuncisionem, cuius dum nomine gloriarentur, Ecclesiam concidebant.

3 [3] Nos enim ſumus circunciſio, qui ſpiritu ſeruimus Deo, & gloriamur in Chriſto Ieſu, nec confidimus [c] in carne:

4 [4] Quanquam ego habeo de quo confidam etiam in carne. Si quiſquam alius videtur fiduciam habere in carne, ego maximè *habeo*:

5 Circunciſus octauo die, ex gente Iſraelis, tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, ‖ religione Phariſæus:

6 ‖ Quod ad zelum *attinet*, perſequens Eccleſiam: quod ad iuſtitiam quæ eſt in Lege, irreprehenſus.

7 Sed quæ erant mihi [d] lucra, ea duxi propter Chriſtum damnum *eſſe*.

8 Quin etiam certè duco [e] omnia damnum eſſe propter eminentiam cognitionis Chriſti Ieſu Domini mei: propter quem omnibus iſtis meipſum multaui, *eáque* duco proſtercoribus, vt Chriſtũ [f] lucrifaciam.

9 Et comperiar [g] in eo, [h] non habens meam iuſtitiam, *nempè* quæ eſt ex Lege, ſed eam quæ per fidem eſt Chriſti, *id eſt* iuſtitiam *quæ eſt* ex Deo per fidem:

10 [5] Vt [i] cognoſcam eum, & vim reſurrectionis ipſius, [6] & communionem perpeſſionum ipſius,

3 Veram circunciſionem vſurpandam, oſtendit, eam nimirum quæ ſit animi, vt reſectis per Chriſti virtutem omnibus prauis affectibus, puritate vitæ Deo ſeruiamus *2. Cor. 11. 22. Act. 13. 6.*

4 Peruerſis Legis zelotis nõ dubitat ſeipſũ etiam ſecundũ carnẽ anteponere, vt omnes norint ſe quod illa omnia externa nihil moretur, certo animi iudicio facere: quod videlicet qui Chriſtum habeat, nullo ſupplemento indigeat, imò non poſſit operum noſtrorum fiducia cum gratuita per fidem in Chriſto iuſtificatione conſiſtère. 5 Finis iuſtitiæ ex fide hic eſt, quod ad nos attinet, vt virtute reſurrectionis ipſius ex morte euadamus. 6 Iter ad æternam illam ſalutem eſt, Chriſti veſtigijs inſiſtere, per crucis ærumnas, donec ad Chriſtum ipſum, vt metam nobis propoſitam euadentes, palmam ad quam nos Deus in ipſo vocat accipiamus. Hæc autem vera pietatis exercitia opponit Apoſtolus euanidis illis legalibus ritibus, in quibus pſeudapoſtoli ſummam pietatis collocabant.

c In rebus externis, neque ad animum ipſum pertinentibus. d Qua pro lucro habebam. e Excludit omnia opera tam præcedentia, quàm ſubſequentia fidem. f Vt illorum loco Chriſtum nactus, planè fiam ex paupere locuples, nedum vt quicquam amiſerim. g Chriſto: qui enim extra Chriſtum inueniuntur, ſunt illi obnoxij condemnationi. h Illud eſt in Chriſto eſſe, Inueniri non in ſua iuſtitia, ſed Chriſti iuſtitia imputata indui. i Sentiam reipſa & experiar.

dum conformis fio ipsius morti:

11 *Experiens* ecquo modo perueniam [k] ad resurrectionem mortuorum.

12 Nedum vt iam *metam* apprehenderim, aut iam perfectus sim: sed persequor *experiens* an quoque apprehendam, cuius etiam rei causa [l] apprehensus sum à Christo Iesu.

13 Fratres, ego meipsum nondum arbitror *metam* apprehendisse.

14 Vnum autem *ago*, ea quidem quæ à tergo sunt obliuiscens, ad ea verò quæ à fronte sunt contendens, scopum versus feror ad palmam supernæ vocationis Dei, in Christo Iesu.

15 7 Quotquot itaque [m] perfecti sumus, hoc sentiamus: quòd siquid aliter sentitis, hoc quoque vobis Deus reteget.

16 Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadem incedamus regula, & itidem simus affecti.

17 Estote simul imitatores mei, fratres, & eos considerate qui ita incedunt, sicut habetis nos pro exemplari.

18 [8] Nam complures incedunt, quos sæpe dixi vobis, nunc autem & flens dico, ‖ hostes *esse* crucis Christi.

19 Quorum [n] finis *est* exitium: quorum Deus *est* venter

Rom. 16. 17.

7 Conclusio huius exhortationis, tribus membris constans. Vnum, vt in huius doctrinæ veritate perstêt quicunque in ea profecerunt. Alterum, vt si quisunt adhuc rudes, adeò vt ista nondum intelligant, & de Legis abolitione dubitent, turbas non moueant, & benignè tolerentur dum & ipsi erudiantur à Deo. Tertium, vt pseudapostolos ex fructibus æstiment: qua in re non dubitat sese pro exemplari proponere. 8 Pseudapostolos, non malevolentia nec ambitione impulsus, sed dolens & non sine lacrymis, suis coloribus depingit: quod videlicet Euangelij Christi hostes (vtpote quod cum cruce sit coniunctum) nihil aliud spectent quàm huius vitæ commoda, id est vt pace, otio, & rebus omnibus abundantes, cum magna apud homines existimatione viuant: quorum miserrimum exitum fore prædicit.

k Vitam æternam, quæ resurrectionem sanctorum consequetur. l Non etenim currimus, nisi quatenus à Christo apprehensi sumus. m Anteà dixerat se perfectum non esse. Perfectos itaque hoc loco eos vocat qui aliquousque sunt progressi, quos videlicet rudibus opponit, vt ipse sequente vers. explicat. n Merces.

venter, & ° gloria cum confusione ipsorum: qui terrestria curant.

1. Cor. 1. 3, tit. 2. 12.

20 9 Nos enim vt municipes cœlorum nos gerimus: vnde etiam Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum.

9 His opponit veros pastores qui neglectis terrestribus, in cœlum toti aspirent, vbi sciunt fore vt etiam in corpore suo æterna illa gloria per Dei virtutem induantur.

21 ‖ Qui transformabit corpus nostrum humile, vt conforme fiat corpori suo glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subijcere sibi omnia.

9 *Quam captant ab hominibus.*

CAP. IIII.

1 A particularibus monitis, 4 ad generalia descendit. 10 Eorum liberalitate ita quidem se fuisse exhilaratum dicit, 12 vt patienter defectum laturus fuerit.

1 ITaque, [1] fratres mei chari & exoptati, gaudium & [2] corona mea, ita state [b] in Domino, dilecti.

CAP. IIII. 1 Conclusionis repetitio, vt ad victoriæ vsque adeptionem fortiter, Domini robore freti, perseuerent. *Apo. 3. 5, & 10. 8, & 21. 27.*

2 [2] Euodiam precor & Syntychen precor, vt sint itidem affecti in Domino.

3 Et rogo te quoque, socie germane, opitulare ipsis, vt quæ in Euangelio vnà mecum certarunt, vnà cum Clemente quoque & reliquis adiutoribus meis, ‖ quorum nomina sunt in [c] libro vitæ.

2 Quosdam etiam nominatim appellat, partim quòd peculiari exhortatione egerent, partim vt reliquos eo alacrius incitent. 3 Adijcit particulares exhortationes, quarum prima est vt Philippens. gaudiũ nullæ ab impijs illatæ afflictiones impediant. 4 Altera, vt omnia æqui boni consulentes, moderatè se gerant cum omnibus. 5 Occupatio, non oportere vt impatientia tumultuemur, quum Deus sit nobis proximus, vt omnibus nostris malis suo tempore medeatur.

4 [3] Gaudete [d] in Domino semper: rursum inquam gaudete.

5 [4] [e] Moderatio vestra nota sit omnibus hominibus. [5] Dominus propè est.

a Meum decus. b Ea concordia cuius Dominus sit vinculum. c Dicitur per Anthropopathiam Deus librum habere, in quo electorum suorum nomina describerit, quibus vitam æternam sit daturus: Eum Ezechiel vocat Scripturam domus Israel, & arcanum Domini, cap. 13. 9. d Sic à gaudio mundi distinguitur nostrum gaudium. e Tranquillus animus.

6 Tertia, ne anxiè simus vlla de re soliciti, sed certa cũ fiducia Deo gratias agentes, ab eo petamus quibuscũque nobis est opus, vt pacata conscientia nos ei totos ex animo summittamus.

7 Conclusio vniuersalis, vt sicut tum verbis, tum exemplis fuerunt edocti, vitam suam ad omnis sanctimoniæ & iustitiæ regulam exigant.

8 Gratam sibi esse testatur eorum beneficentiam, qua in summa rerum inopia fuerat ab eis subleuatus: ita tamen orationem temperans vt ab omni sordium suspicione se purum esse, atque adeò se animum habere tum secundarum, tum etiam aduersarum rerum capacem, se denique in sola Dei voluntate acquiescere, testetur.

6 [f]De nulla re soliciti estote: sed omni in re precibus & supplicatione cum [f] gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.

7 Et[g] pax Dei quæ superat omnem intellectum, præsidio erit [h] cordibus vestris, & mentibus vestris in Christo Iesu.

8 [7]Quod reliquum est, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque [i] veneranda, quæcunque iusta, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quæcunque boni nominis, siqua virtus, & siqua laus est hæc cogitate.

9 Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis *autor* erit vobiscum.

10 [8]Gauisus sum autem in Domino magnopere quod iam tandem reuiruistis in vestra pro me cura: qua de re tamen soliciti eratis, sed destitueba mini oportunitate.

11 Non quòd [k] penuriæ *meæ* respectu loquar: nam ego didici, in quibus sum, ijs ipsis contentus esse.

12 [l]Noui autem deprimi, noui etiam abundare: vbique & in omnibus [m] initiatus sum, & ad saturitatem & ad esuritionem, *id est*, tum ad abundantiam, tum ad inopiam.

f *Sic Dauid sapissimè à lacrymis orsus in gratiarum actionem desinit.*

g *Summa illa tranquillitas animi quam vnus Deus in Christo largitur.*

h *Animum diuidit in cor, id est voluntatis & affectuum sedem, & superiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur.*

i *Eiusmodi vt vos sancta quadam gratuitate exornent.* *k* *Penuria mea habens rationem.* *l* *Vtitur generali nomine, de vna cruciis specie loquens, nempe de paupertate: solet enim paupertas secum omnis generis incommoda trahere.* *m* *Metaphora ducta à rebus sacris, vita hac enim nostra instar est sacrificij.*

13 Omnia valeo per Christum qui me corroborat.

14 Attamen rectè feciſtis, quòd ſimul communicaſtis meæ oppreſſioni.

15 [11] Noſtis autem & vos, Philippenſes, quum [n] initio Euãgelij proficiſcerer è Macedonia, nullam mihi Eccleſiam communicaſſe in ratione dati & accepti, niſi vos ſolos.

16 Nam etiam Theſſalonicam ſemel & iterum quod opus erat mihi miſiſtis.

17 [12] Non quòd requiram donum: ſed requiro fructum exuberantem, *qui* [o] in rationem veſtram *inducatur*.

18 Accepi autem omnia, & abundo: expletus ſum, *inquam*, acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *miſſa fuerant*, [p] odore bonæ fragrantiæ, hoſtia Deo accepta *ac* grata.

19 Deus autem meus ſupplebit quicquid opus fuerit vobis, ſecundum diuitias ſuas, glorioſè, in Chriſto Ieſu.

20 Deo autem & Patri noſtro *ſit* gloria in ſecula ſeculorum. Amen.

21 Salutate omnes ſanctos in Chriſto Ieſu. Salutant vos qui mecum ſunt fratres.

22 Salutant vos omnes ſancti, maximè verò qui ſunt [q] ex Cæſaris domo.

23 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.

Ad Philippenſes ſcripta eſt Roma per Epaphroditum.

11 Teſtatur ſuperiorũ quoque officiorũ memoriam cõſeruare, & rurſus ſiniſtrã immodicæ cupiditatis ſuſpicionẽ repellit, quòd à nullis alijs quicquam acceperit.

12 Rurſus teſtatur, quòd eorũ officium approbet, non tam id ſua quã illorum cauſa facere, vt qui non tã ipſi quã Deo hoc veluti ſacrificiũ obtulerint, cuius non ſit Dominus ipſe futur⁹ immemor.

n Initio prædicati Euangelij apud vos.

o In veſtras rationes referatur.

p Alludit ad Legis thymiamata.

q Ex Neronis amicis.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD COLOSSENSES.

CAP. I.

1 Post inscriptionem 4 illos laudat, vt attentos faciat ad se audiendum. 7 Testimoniũ doctrinæ quam ab Epaphra audierant, reddit. 13 Diuinam erga eos gratiam suis elogijs prædicat, 20 & omnet nostræ salutis partes in solo Christo omninò sitas esse, exponit.

CAP. 1.
1 Cõmendat doctrinam ab Epaphra ipsis traditã, & eorum in ipsa ex cipienda alacritatem.
3 Suam in eos beneuolentiã declarat, admonens minimè oportere ipsos ineodem gradu cõsistere, sed vlterius etiam progredi tum in ipsa cognitione Euangelij, tum in vero ipsius vsu.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per [a] voluntatẽ Dei, & Timotheus frater,

2 Ijs qui sunt [b] Colossis, sanctis ac fidelibus fratribus in Christo. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 [1] Gratias agimus [c] Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis precantes:

4 Audita fide vestra in Christo Iesu, & charitate in omnes sanctos:

5 Propter [d] spem sepositã vobis in cœlis: quã prius audistis per sermonẽ veritatis *id est* Euãgelii:

6 Quod peruenit ad vos, sicut & in totũ mundũ, & fructũ profert, sicut apud vos quoque, ex quo die verè audiuistis & cognouistis Dei gratiam.

7 Sicut & didicistis ex Epaphra dilecto cũseruo nostro, qui est fidus pro vobis minister Christi:

8 [2] Qui & declarauit nobis vestram per [e] Spiritum charitatem.

a Gratuita Dei liberalitate.

b Colossæ sita sunt in Phrygia, non procul Hierapoli & Laodicea, qua parte imminẽs Lycia & Pamphilia. *c Nõ potest aliter à nobis cõsiderari Deus in salutem, nisi quatenus est Pater Christi in quo sumus adoptati.* *d Speratam gloriam.* *e Spiritualem, siue à Spiritu manantem.*

9 Propterea & nos, ex quo die *id* audiuimus, non desinimus pro vobis orare, & petere vt impleamini omni agnitione voluntatis [f] eius, cum omni sapientia & intelligentia spirituali:

10 Vt incedatis sicut Domino dignũ est, vt per omnia placeatis, omni opere bono fructum proferentes, & crescentes in agnitionem Dei.

11 [3] Omni robore corroborati, secundum gloriosam vim ipsius, ad omnem tolerantiam & animi lenitatem [g] cum gaudio:

12 [4] Gratias agentes [5] Patri, qui idoneos nos fecit ad participãdam sortem sanctorum [h] in luce:

13 ‖ Qui, *inquam*, liberauit nos à potestate tenebrarum, ac transtulit in regnum Filij sibi dilecti.

14 [6] In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, *id est* remissionem peccatorum.

15 ‖ [7] Qui est imago Dei in conspicui, primogenitus omnis rei creatæ:

16 ‖ Nam per eum condita sunt omnia quæ in cœlis sunt & quæ in terra, visibilia & inuisibilia, [k] siue throni, siue dominia, siue imperia, siue pote-

3 Perseuerantiæ donũ à nobis non est, sed à Dei virtute gratis nobis communicata. *Matth.3.17, & 17.5, 2.pet.1.7. Heb.2.3. Iohan.1.3.*

4 Absoluto proœmio, rem ipsam aggreditur, id est totius Christianismi breuem quidẽ, sed excellẽtissimam descriptionem, quæ in tres tractatus commodè distribuitur. Primùm enim veram doctrinam secũdum ordinẽ causarum explicat, ab hoc versiculo ad 21. Inde verò incipit varijs exhortationibus illam applicare Colossensibus, vsque ad capitis 2, versic. 6. At tertio demùm loco, vsque ad caput tertium, corruptelas veræ doctrinæ indicatas refutat. 5 Causa efficiens nostræ salutis est vna Dei Patris misericordia, qui nos aptos reddit ad participandam vitã æternam, à tenebris in quibus nati sumus in lucem cognitionis gloriæ Filij sui assertos. 6 Materia ipsæ nostræ salutis est Filius Dei Christus, qui sui oblatione nobis peccatorũ remissionem obtinuit. 7 Christi personæ graphica descriptio, ex qua intelligimus eũ ipsum esse in quo vno sese Deus conspicuum præbet: qui antequam quicquam conderetur (id est ab æterno) genitus est à patre: per quem etiã omnia quæ facta sunt, facta sunt, sine vlla prorsus exceptione, per quem etiam consistunt, & cuius gloriæ subseruiunt.

f Dei. g Qua minimè extorqueatur ab inuitis, sed qua ab animo lato & alacri proficiscatur. h In illo regno cœlesti & glorioso. i Antè genitus quã quicquã cõderetur, ideoq; æterni Patris æternus Filius. k Angelos exornat præstãtissimis nominibus, vt ex præstãtissimorũ intellectuũ cõparatione, intelligamus quã infinita sit Christi præstãtia, in quo solo præteritis etiã Angelis nobis est acquiescẽdũ.

1.Cor.15.21, apoc.1.5. Iohan.1.14, infra, 2.9.

3 Magnificentissimè declarata Christi personæ suprema dignitate, eius munus & officiũ describit, nẽpe vt sit ipsi Ecclesiæ quod caput est corpori, id est prĩceps eius & gubernator, ipsumq; adeò veræ vitę principium, vt qui primus resurgẽs vitæ æternę sit autor, vt inter omnes emineat, in quo vno nimirũ plenissima sita sit omniũ bonorũ abundãtia, quæ in Ecclesiam exundet. 9 Iam docet quomodo sit Christus illo munere sibi à Patre impositio defũctus, mortem crucis videlicet (id est cum maledictione Dei coniunctã) ex ipsius decreto subiens, vt hoc sacrificio omnes tum qui in venturum ipsum credẽtes, iam sub hac spe in cœlis erãt collecti, tum qui in eũ deinceps in terris credẽrẽt, Patri reconciliaret. Sic autẽ describitur ab Apostolo iustificatio, vna eaq; præcipua beneficij Christi pars. 10 Alterum opus Dei in nobis per Christũ, est sanctificatio, quum nos videlicet qui Deum pessimè oderamus, & toti vltrò in vitia ferebamur, sic in bonam Patris gratiã restituit, vt simul sancto suo Spiritu nos purificet, ac iustitiæ cõsecret. 11 Secunda huius partis epistolæ tractatio, qua exhortatur Colossenses vt ab hac doctrina nullo modo se dimoueri patiantur, declarans nullum aliud vsquam esse verum Euangelium.

l Qui sic resurrexit vt non amplius sit moriturus, & qui alios ad vitam vi sua excitat. m Planissima rerũ omnium Diuinarum copia. n Vniuersam Ecclesiam. o Sub. Filius. p Id est, carneo, vt intelligamus nõ fuisse imaginarium corpus, sed verum. q Vniuersis hominibus: sic autem docet Euangelium non fuisse conclusum vnius Iudææ angulo.

states: omnia, *inquam*, per eum & eius respectu condita sunt.

17 Estque ipse ante omnia, & omnia per eum consistunt.

18 [8] Estque caput corporis Ecclesiæ, principiũ ‖ & [l] primogenitus ex mortuis, vt in omnibus primas teneat.

19 ‖ Quoniam in eo placuit *Patri* vt [m] omnis plenitudo inhabitaret:

20 [9] Et pace per sanguinẽ crucis eius facta, per eum reconciliare [n] omnia sibi, per eum, *inquam*, tũ quæ in terra, tum quæ in cœlis.

21 [10] Itaque vos quondam abalienatos & hostes, mente operibus malis *intenta*, nunc sanè [o] reconciliauit.

22 In corpore illo [p] carnis suæ, per mortem: vt sisteret vos sanctos & irreprehensos & inculpatos coram se:

23 [11] Siquidẽ permanetis in fide fundati & firmi, nec dimouemini à spe Euangelij quod audistis, *Euangelij*, *inquã*, prædicati [q] omni creaturę quę sub

cœlo

cœlo est: 12 cuius factus sum ego Paulus minister:

24 Qui nũc gaudeo de ijs quæ patior [r] pro vobis,& [s] reliquias afflictionũ Christi vicissim expleo in carne mea,pro corpore ipsius, id est Ecclesia:

25 13 Cuius *Ecclesiæ* factus sum minister ex dispensatione Dei,quæ data est mihi erga vos;ad implendum Dei sermonem:

26 ‖ *Nempe* mysteriũ absconditũ à seculis & ætatibus, nunc autẽ *illud* patefactũ est [t] sanctis eius,

27 Quibus [u] voluit Deus notũ facere quæ sint diuitiæ glorioſi huius mysterij inter Gentes, id est Christi inter vos,*qui* est spes illa gloriæ:

28 14 Quémque nos annuntiamus,admonentes quemuis,& quemuis erudientes [x] omni sapientia: vt quemuis sistamus perfectum in Christo Iesu:

29 Ad quod etiam enitor, decertans secundum efficacitatem ipsius agentem in me potenter.

12 Autoritatẽ huic doctrinæ cõciliat etiam ex suo Apostolatu:cui certam approbationẽ ex suis afflictionibus sumit, quas pro Christi nomine sustineat, vt Ecclesias illis quoque patientiæ exemplis erudiat. *Rom.16.25, ephes.3.9, 2.tim.1.10, tit.1.3,2.pe.1.20*

13 Aliã sui Apostolatus approbationẽ præfert, nempe quòd Deũ habeat eius autorẽ, à quo etiam peculiariter sit designatus Gentiũ Apostolus, vt hoc modo per ipsum impleatur quod Prophetæ de Gẽtiũ vocatione prædixerũt. 14 Testatur se fideliter suo Apostolico munere passim defungi, vt qui ad vnum Christũ homines adducat, Domino ipsius laboribus copiosissimè benedicente.

r Vestro commodo atque fructu. s Quod superest afflictionum Christi: afflictiones autem Ecclesiæ, Christo dicuntur, propter illam capitis cum corpore communionem, non quia amplius Ecclesiam redimere sit necesse, sed vt virtutem suam Christus in quotidiana suorũ infirmitate exerit,deniq; pro totius corporis cõsolatione. t Quos ipse in Christo consecrandos sibi delegit: porrò mysterium nostræ redemptionis dicit absconditum fuisse à seculis,id est,iampridem & ab omni æuo,paucis exceptis qui & ipsi extra ordinem edocti fuerunt. u Sic injcit Paulus frænum curiositati hominum. x Integra & absoluta,qua nimirum in sese sit absoluta & tandem suos sectatores perficiat.

CAP. II.

4 Vanitatis damnat quicquid est extra Christum. 11 Nominatim de circuncisione, 16 ciborũ abstinentia, 18 Angelorum cultu loquitur. 20 Vnde constituit à decretis per Christum liberatos esse.

CAP. II.

1 Occupatio, quòd nec Colossenses nec Laodicẽses inuiserit,non factũ vlla negligẽtia,& se tãto magis de illis esse solicitum.

1 VElim [1] enim vos scire quantum certamẽ sustineam pro vobis & ijs qui *sunt* Laodiceæ,

& quotquot non viderunt [a] faciem meam in carne:

2 [2] Vt consolationem accipiant [b] eorum corda, ipsis charitate compactis, & omni opulentia [c] certò persuasæ intelligẽtiæ, ad cognitionem mysterij Dei & Patris & Christi:

3 In quo sunt omnes thesauri [d] sapientiæ ac cognitionis absconditi.

4 [3] Hoc autem dico, nequis vobis imponat [e] probabilitate sermonis.

5 ‖ Etsi enim corpore absum, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens ac cernens vestrum [f] ordinem, & [g] soliditatem vestræ in Christum fidei.

6 Sicut igitur [h] accepistis Christũ Iesum Dominum, *ita* in eo incedite:

7 Radicati & superstructi in eo, ac confirmati fide, sicut edocti estis, abundantes ea cum gratiarum actione.

8 [4] Videte nequis sit qui vos [i] deprædatur per philosophiam & inanem deceptionem, [5] secundum traditionem hominũ, [6] secundum [k] elementa mundi, [7] & non secundum Christum.

2 Breui concludit summam superioris doctrinæ, quòd videlicet certæ sapientiæ & cognitionis Dei vel reconditissimæ summa omnis sit in vno Christo, cuius hîc sit vsus, quod ad homines attinet, vt mutua charitate compacti, in tanti boni cognitione fœlices conquiescant, tantisper dum eo plenè perfruantur. *1.Cor.5.3.*

3 Transitio ad sequentem tractatum aduersus Christianismi corruptelas. 4 Corruptelas omnes ad tres species reuocat. Prima est quæ ex speculationibus curiosis, & tamen subtilis cuiusdam sapientiæ speciem referentibus, exoritur. 5 Secunda, quæ est manifestè superstitiosa & inanis, & sola consuetudine, fictisque enthusiasmis nititur. 6 Tertia species, eorum erat, qui mundi rudimenta (id est Legalem cultum) cum Euangelio coniungebant. 7 Vniuersalis confutatio omnium corruptelarum hæc est, quòd falsam religionẽ esse necessariò oporteat, quæ Christo quicquam adijcit.

a Me corpore præsentem. b Sub quos non viderat. c Eius intelligentia, quæ certam & indubitatam persuasionem in nostris animis gignit. d Extra Christum nulla est vera sapientia. e Oratione ad persuadendum comparata. f Disciplina Ecclesiastica rationem. g Doctrinam. h Non ergo ab hominũ traditionibus pendet Christus. i Verbũ militare, quod significat prædã abigere. k Rudimenta, quibus Dominus Ecclesiam suam quasi sub pædagogo erudiit.

9 [8] Nam

9 [8] Nam [l] in eo [m] inhabitat [n] omnis plenitudo deitatis [o] corporaliter:

10 Et estis in eo completi, qui est caput omnis imperij ac potestatis:

11 [9] In quo etiam circuncisi estis ‖ circuncisione quæ fit sine manibus, dum [p] corpus carnis peccato obnoxiæ exuistis per circuncisionem Christi.

12 ‖ [10 q] Consepulti cum [r] eo per Baptismum, [s] per quẽ etiã cum eo resurrexistis, per fidem [t] Dei efficaciter agentis, qui excitauit eum ex mortuis:

13 ‖ [12] Vosque mortuos in peccatis [13] & præputio carnis vestræ, cum eo viuificauit, condonatis vobis omnibus peccatis,

14 ‖ [14] Ac deleto quod aduersum nos *erat* [t] rigit. i. aduersus eos q Iudaismũ vrgebant: ac primùm quidẽ circũcisione carnis nobis opus esse negat, quũ absq; ea simus Christi virtute intus circuncisi. 10 Occupatio, Ne signo quidẽ externo nobis op⁹ esse vt Patribus, quũ iam Baptismũ habeamus interioris illius renouationis tesseram ac sigillum efficacissimum. 11 Finis Baptismi vnus est, mors ac sepultura veteris hominis, idque ex potentia vnius Dei, cuius virtutem in Christo mortuo & suscitato, per fidem apprehendimus. 12 Alter finis Baptismi est, vt qui in peccatis eramus mortui, in Christo pro nobis mortuo, & fide apprehenso, remissionem peccatorũ gratuitam & vitam æternã adipiscamur. 13 Nouũ argumẽtum eiusmodi, latens in his paucis verbis, Non impedijt præputium quominus in Christo iustificati vitam consequeremini. ergo circuncisione præputij non est vobis opus ad salutem. 14 Generalius iam loquitur aduersus totũ Legalem cultum, quem abolitũ esse docet duplici ratione: primùm, quia qui in Christo remissionem omnium peccatorũ est adeptus, quorsum illa Legis adminicula requireret? Secundò, quoniam siquis illos ritus propius consideret, comperiet totidem fuisse nostri reatus testimonia, quibus veluti chirographis nos damnationem mereri palàm testabamur. Itaque Christus aduentu suo chirographũ illud deleuit, eóque cruci affixo, de omnibus nostris hostibus, quantumlibet potentibus, triumphauit. Quorsum igitur illos ritus, nunc vsurparemus, qũasi adhuc peccatorum rei, & hostium tyrannidi obnoxij?

8 Ratio, Quia vnus Christus Deus & homo perfectissimus est, & supra omnia excellentissim⁹, vt qui illũ habet, nihil ampli⁹ possit requirere. *Rom.2.29. Rom.6.4, ephes.1.19. Ephes.2.1. Ephes.2.15.*

9 Iam peculiariter aduersus tertiã speciem

l Significatur distinctio naturarũ. m Naturarum vnio. n Asseritur perfectissima deitas. o Sancita est coniunctio Dei & hominis substantiali & hypostatica vnione. p Periphrasis veteris hominis, quem solet etiam corpus peccati vocare. q Vide Rom.6.4. r Vt tota vis non ex opere operato, sed ex virtute Christi ad nos emanet, adiungitur siquidem resurrectio Christi & fides. s Qua a Deo manat. t Abolitis ritibus.

tuum chirographo, quod, *inquam*, erat nobis contrarium, *ipse* verò cruci affixum è medio sustulit:

15 Et expoliata [u] imperia ac potestates [x] traduxit palàm triumphatis illis [y] per eam:

16 [15] Nequis igitur vos damnet ob cibum, vel potum, aut respectu diei festi, aut nouilunij, aut Sabbathorum:

17 Quæ sunt vmbra rerum futurarum, at [z] corpus, *est* Christi.

18 [16] Nullus voluntarius moderator de vobis statuat ex [a] subiectione & cultu Angelorum: [17] *se* ingerens in ea quæ non vidit, [18] & [b] temerè turgens carnis suæ sensu:

19 [19] Neque obtinens caput, ex [c] quo totum corpus per commissuras & compages suppeditatum & compactum, augescit [d] Dei augmento.

15 Conclusio, nominatis etiam certis speciebus, puta ciborum & dierum discrimine, quibus nos non obstringi nouo argumento probat, quoniam videlicet, res illæ Christum venturum adumbrabant, nos verò iam eum ipsum nobis exhibitum possidemus.

16 Aduersus primam speciem corruptelæ disputat, cuius exemplũ proponit Angelorum cultum: quòd falsæ religionis genus primùm hac ratione refutat, quòd qui huiusmodi cultum inuehunt, sibi tribuunt quod vnius Dei est, nempè ius conscientiarum religione obligandarũ, quantumuis ista videantur homines ad humiliter de se sentiendum adducere. 17 Secundò, quòd nec visa nec audita, sed à se excogitata, pro oraculis temerè obtrudant.

18 Tertiò, quòd ista non alio fundamẽto quàm opinione hominum sibi immodicè in suis commentis placentium innitantur.

19 Quartum argumentum maximi momenti, quoniam Christum sua dignitate spoliant, vt qui vnus toti suo corpori, tum fouendo, tum etiam augendo sufficiat.

u Satanam & eius Angelos.
x Tanquam victor, captiuos ignominiæ causa transuexit.
y In ea videlicet cruce, quæ fuit instar triumphalu currus.
z Corpus, vt rem firmam & solidam opponit vmbræ.
a Stolida demissione animi, cum alioqui demissio etiam inter virtutes locetur: arrogantia enim isti Angelorum cultores insimulabant eos qui recta ad Deum contenderent. b Sine ratione. c Christo.
d Augmento quod à Deo proficiscitur.

20 [20] Itaque

20 [20] Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi, quid [e] vt viuentes in mundo, ritibus oneramini,

21 [21] Ne attigeris, neque gustaris, neque contrectaris!

22 [22] Quæ omnia ipso vsu pereunt, [23] *præscripta* ex mandatis & doctrinis hominum.

23 [23] Quæ rationem quidem habent, [f] sapientiæ in [g] cultu voluntario & summissione animi, & [h] in eo quòd corpori non parcant: non *tamen* vllius sunt pretij, *quòd* ad ea *spectent* [i] quibus farcitur caro.

20 Iam vltimo loco pugnat aduersus secũdæ speciei corruptelas, quæ videlicet merè sunt superstitiosæ, & ab hominibus partĩ vafritie sua simplicitatem quorundã fallentib⁹, partim etiã planè ridiculis, exco

gitatæ: veluti quum in certo ciborum genere, & cæteris similibus rebus, pietas, remissio peccatorum, vis deniq; aliqua collocatur, quam ne ipsi quidem eiusmodi rituum autores intelligunt, quum nusquã sit. Vtitur autem argumento à comparatis sumpto: Si morte Christi nouũ fœdus suo sanguine sancientis, ab ijs ritibus externis estis liberati quibus visum fuerat Domino, mũdum veluti rudimentis quibusdã ad plenam illã veræ religionis cognitionẽ præparare, qua tandẽ ratione, nescio quibus decretis oneraremini, quasi sitis huius mundi ciues. i. quasi ab hac vita & rebus terrenis pendeatis? Causa verò hæc est cur supra ver. 8. aliũ ordinẽ sequutus sit quàm in refutatione, quòd illic ostendat quibus gradibus falsæ religiones mundũ inuaserint, initio videlicet facto à curiosis sapientũ speculationibus, quas tandẽ crassa illa superstitio sequuta est, quibus malis deinde Dominus Legalẽ illũ cultũ opposuit, quo nõnulli rursus abusi sunt: in refutatione verò incœpit à Legalis cultus abolitione, vt à comparatis doceret multò magis illos falsos cultus esse tollendos. 21 Mimesis, in persona istorũ superstitiosorum. 22 Aliud argumentum, non posse spirituale & internum regnum Dei consistere in rebus istis externis, & quæ vsu consumuntur. 23 Tertium argumentum, Quia Deus non est istarum traditionũ autor, ac proinde conscientias non ligant. 24 Occupatio, Speciosa quidem hæc esse, quòd ita videantur homines optimo animo Deum colere, sese summittere, & corpus cui curando tam multi incumbunt, negligere: sed nihilominus res esse nullius dignitatis, quum minimè spectent ad spiritualia & æterna, sed ad carnis alimentum.

e Quasi vestra fœlicitas sit in rebus istis terrenis posita, & non potius spirituale sit Dei regnum. f Qua videntur quidem exquisita quadam res esse, nimirum cuiusdã sapientia è cœlo allata. g Hinc nata sunt opera supererogationis, quasi homines plus præstarent quam illis fuerit præscriptum, origo scilicet redimendorum meritorum Monachalium. h Graphica Monachatus descriptio. i Quum incibo & potu posita sint, in quibus non est positum regnum Dei.

CAP. III.

1 Terrenis exercitijs quæ pseudapostoli vrgebant, 2 cœlestia opponit: 5 & à mortificatione carnis orditur, 8 vnde deducit particulares exhortationes, 18 & particularia officia quæ ex singulorum vocatione pendent.

CAP. III.

1 Altera pars epistolæ: in qua, arrepta occasione ex vanis illis exercitijs, suo more post doctrinam ipsam explicatã, ad Christianæ vitæ descriptionem descẽdit. *Ephes. 5. 3.*

2 Renouatio siue regeneratio ex participatione resurrectionis Christi, fõs est omnis sanctimoniæ vnde posteà deducuntur riui.

1 [a] SI [1] igitur [2] [a] resurrexistis cum Christo, [3] superna quærite, vbi Christus est ad dexteram Dei sedens.

2 Superna curate, non [b] terrestria.

3 [4] Nam mortui estis, [5] & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.

4 Quando Christus vita *illa* nostra, patefactus fuerit, tum & vos cum eo patefietis glorioſi.

5 [6] Mortificate igitur [c] membra vestra terrestria, || scortationem, impuritatem, mollitiem, cupiditatem malam, & auaritiam, quæ est idololatria.

6 Ob quæ [d] venit ira Dei in filios cõrumaces.

7 Quibus in *vitijs* & vos versabamini quondam, quum in ijs viueretis.

8 At nunc deponite etiam vos hæc omnia,

3 Finis & scopus omnium Christianæ vitæ officiorum est, cœlorũ iter ingredi, & ijs quæ nos eò deducunt, incumbere. i. solidæ pietati, non autem externis illis & corporalibus. 4 Argumentum à connexis simul que à causis efficientibus, Mortui estis quod ad carnem attinet, id est, ad veterẽ naturam caduca omnia quærentem: & è contrario, cœpistis Spiritu viuere: ergo spiritualia & cœlestia, non autem carnalia & terrena curate. 5 Occupatio, Nos adhuc quidem in hoc mundo versari plurimis huius vitæ ærumnis obnoxios, adeò vt quodammodo lateat vita quæ in nobis est: sed nihilominus vitæ & gloriæ initia nos habere, cuius nunc penes Christum ipsiusque Dei manum depositæ complementum certò patefiet in glorioso illo Domini aduentu. 6 Mortua natura ne sit amplius in vobis efficax, sed viua sit efficax. Vigor autem naturæ ex motibus intelligitur. Moriantur in vobis ergo carnis affectus, & viuant spirituales motus illis contrarij. Recenset autem longum vitiorum & contrariarum virtutum catalogum.

a Christi enim participes, in alteram veluti vitam transferimur, vbi nec cibo nec potu egebimus, similes enim erimus Angelis. b Sic vocat speciem illam religionis, de qua superiore cap. egit. c Elegantèr motus & cupiditates membra vocat, quibus ratio & voluntas hominis depraua ta perinde vtitur ac corpus membris. d Venire solet.

iram,

iram, excandescentiam, malitiam, maledicentiam, verborum turpitudinem ab ore vestro.

9 Ne mentimini alius aduersus alium, 7 quum exueritis veterem illum hominem cũ factis ipsius:

10 Et indueritis nouum illum, qui renouatur 8 in [e] agnitionem congruentem imagini eius qui ipsum condidit.

11 [9] Vbi non est Græcus & Iudæus, Circuncisio & Præputium, Barbarus, Scytha, seruus, liber: sed omnia & in omnibus Christus.

12 [f] Induimini igitur, vt electi Dei, sancti & dilecti, [g] visceribus miserationum, benignitate, modestia, mansuetudine, lenitate:

13 Tolerantes alij alios, & condonantes vobis mutuò, siquis aduersus aliquem habuerit quærelã: sicut & Christus condonauit vobis, ita & vos.

14 Ad hæc autem omnia *induimini* charitate, quæ est [h] vinculum perfectionis.

15 Et pax Dei [i] imperet in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis in [k] vnum corpus: & gratiosi estote.

16 Sermo christi inhabitet in vobis copiosè cũ omni sapientia: docendo & commonefaciendo vos mutuò [l] psalmis, hymnis, & cantionibus spiritualibus cum gratia canentes in corde vestro, Domino.

7 Definitio regenerationis à partibus sumpta, quæ sunt, veteris hominis (.i. prauitatis nobis ingenitæ) depositio, & noui hominis (.i. puritatis nobis per gratiam collatæ) instauratio. Vtraque verò in nobis nunc inchoata, suis gradibus absoluitur, illo quidem sensim moriente, isto verò sensim ad perfectionem alterius vitæ perueniente.

8 Nouitas vitæ in agnitione, hominẽ ad Dei cõditoris imaginem (id est, ad totius animæ rectitudinem) transformante, posita est.

9 Interum inculcat Euangelium illa externa non spectare, sed veram iustificationem & sanctificationem in vno Christo, quarũ fructus multiplices recenset. Duo verò commendat in primis, sanctam videlicet concordiam, & verbi diuini studium assiduum.

e Loquitur de agnitione efficaci. *f Ornati estote, ita vt nunquam exuatis.*
g Tenerrimis illis affectibus summa misericordia. *h Quo omnia hominum inter se officia continentur ac cohærent.* *i Omnia regat ac moderetur.*
k In vnum corpus Dei beneficio coniuncti, vt alij alijs membrorum instar adesse tis. *l Psalmos, vocat quascunque sacras cantiones variis argumentis scriptas, Hymnos, qui laudes continent, Cantica, peculiares quasdam & artificiosas magis cantiones, quæ & ipsa laudes continebant, sed angustiore quadam forma compositas.*

17 ‖ Et quicquid egeritis ſermone aut facto, [m] in nomine Domini Ieſu *facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.

18 ‖ [10] Vxores, ſubiectæ eſtote proprijs viris, [n] vt conuenit in Domino.

19 ‖ [11] Viri, diligite vxores, & ne ſitis aduerſus eas amarulenti.

20 ‖ [12] Liberi, auſcultate parentibus [o] in omnibus: hoc enim gratum eſt Domino.

21 [13] Patres, ne irritate liberos veſtros, ne deſpondeant animum.

22 ‖ [14] Serui, auſcultate per omnia ijs qui domini ſunt ſecundum carnem, non obſequijs ad oculum exhibitis, vt qui hominibus placere ſtudent, ſed cum ſimplicitate cordis, timentes Deum.

23 Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino & non hominibus.

24 Scientes vos à Domino recepturos [p] mercedem hæreditatis: nam Domino Chriſto ſeruitis.

25 [15] Qui verò iniuriam intulerit, referet iniuriam quàm intulerit: neque eſt perſonarum reſpectus.

1.Cor.10.31. Epheſ.5.22. 10 Ad œconomica præcepta ab ethicis deſcendens, ab vxoribus exigit ſubiectionem ſecundum Deum. *1.Pet.3.1. Epheſ.6.1.* 11 A viris, vt vxores diligant, & leniter eas habeant. *Eph.6.5, tit.2.9, 1.pet.2.18.* 12 A liberis, vt ſint ex Dei mandato parentibus obſequentes. 13 A patribus, vt benigni ſint in liberos. 14 A ſeruis, vt Deum ipſum reueriti, cui grata eſt eorum obedientia, reuerenter, fideliter & ex animo dominis obtemperent. 15 A dominis, vt memores ſe quoque reddituros rationem coram Domino illo cœleſti, qui iniuſtè facta, nullo habito ſeruorum & dominorum diſcrimine vindicabit, iuſtos & æquos ſeſe ſeruis ſuis præbeant.

m Inuocato Chriſti nomine, vel ad Chriſti laudem ac gloriam.

n Aberrant enim coniuges quicunque Deum ſibi in Chriſto non proponunt imitandum, quòd omninò ignorauit Philoſophia. *o In Domino, vt explicatur Epheſ.5.19.* *p Pro eo quod dominio rectè parueritis, tempus erit, quum ex ſeruis filios vos factos reipſa agnoſcetis, cùm cœleſtis hæreditatis eritis participes.*

CAP. IIII.

1 Ad generales exhortationes redit, 3 & precandi ſtudium, 6 ac ſermonis ſuauitatem præcipit. 7 Poſtremò commendationes & ſalutationes ſubiungit.

1 Vos

CAPIIII.

1 VOs domini, æquitatem & æquabilitatem seruis exhibete: scientes vos quoque habere Dominum in cœlis.

2 ‖ [1] In precibus [2] perdurate, inuigilantes ijs cum gratiarum actione.

3 ‖ [3] Precantes simul etiam pro nobis, vt Deus aperiat nobis [a] ostium sermonis, vt loquamur mysterium Christi, propter quod etiam sum vinctus:

4 Vt, *inquam*, illud patefaciam sicut oportet me loqui.

5 ‖ [4 b] Sapienter vos gerite erga extraneos, [c] opportunitatem redimentes.

6 [5] Sermo vester semper [d] cum gratia *sit* [e] sale conditus, vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.

7 Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus dilectus frater, & fidus minister, ac conseruus in Domino.

8 Quem misi ad vos ob hoc ipsum vt cognoscat res vestras, & corda vestra consoletur.

9 Cum Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia *igitur* vobis exponent quæ hîc aguntur.

10 Salutat vos Aristarchus meus in captiuitate socius, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata: si venerit ad vos, excipite eum.

11 Et Iesus qui vocatur iustus, qui sunt ex circunciſione: hi [f] soli adiutores in [g] regno Dei, fuere mihi solatio.

12 Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est seruus Christi, semper decertans pro vobis in precibus, vt stetis perfecti: & completi in omni voluntate Dei.

Luc.11.1, 1.thess.5.17.

1 Generales aliquot exhortationes adijcit, & tandem additis familiaribus multis salutationibus ac pijs commẽdationibus, epistolam claudit.

Ephes.6.18, 1.thess.3.1. Ephes.5.15.

2 Preces assiduas & ardentes esse oportet,

3 Precibus Ecclesiarum speciatim commẽdandi qui verbũ ministrant.

4 Habenda est magna etiam externorum ratio in tota vitæ nostræ ratione.

5 Sermonem ad audientium vtilitatem accommodatum esse oportet.

a Os apertum & liberum, ad prædicandum Euangelium, b Considerate ac circumspectè. c Occasionem illos lucrifaciendi, etiam cum vestrarum rerum iactura quærentes. d Ad commodum proximi comparatus. e Huic opponitur sermo putris, de quo Ephes.4.29. f Roma igitur eo tempore non fuit Petrus. g In Euangelio.

13 Hoc enim de eo testor, eum multo vestri studio ardere, & eorum qui sunt Laodiceæ, & eorum qui Hierapoli.

14 Salutat vos Lucas medicus ille dilectus, & Demas.

15 ‖Salutate fratres qui sunt Laodiceę, & Nymphan, & Ecclesiam quæ in domo illius est. 2.Timot.4.11.

16 Et quum perlecta fuerit apud vos epistola, facite vt etiã in Laodicensiũ Ecclesia recitetur: & eã quæ scripta est ex Laodicea, vt vos quoque legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide vt ministerium quod accepisti in Domino impleas.

18 Salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia *sit* vobiscum. Amen.

Scripta est ad Colossenses Roma, per Tychicum & Onesimum.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES. I.

CAP. I.

1 Gratiarum actionem ideò præponit, 4 vt Dei beneficium esse admoneat quicquid prædicat in ipsis laude dignum: 8 & quòd reliquis exemplum facti sunt.

1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre, & Domino Iesu Christo, Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

2 Gratias

2 [1] Gratias agimus Deo ſemper de omnibus vobis, mentionē veſtri faciētes in precibus noſtris:

3 [2] Indeſinenter memoria repetentes efficacem veſtram fidem, & laborioſam charitatem, & tolerantem illam ſpem in Domino noſtro Ieſu coram Deo Patre noſtro.

4 Vt qui ſciamus, fratres dilecti, [a] vos *eſſe* à Deo electos:

5 [3] Quoniam Euangelium noſtrum conſtitit apud vos non loquutione duntaxat, ſed etiam virtute, cum in Spiritu ſancto, [b] tum in certa perſuaſione multa: ſicut noſtis quales fuerimus inter vos veſtra cauſa.

6 [4] Et vos imitatores noſtri facti ſuiſtis & Domini, recepto ſermone cum oppreſſione multa, cū [c] gaudio Spiritus ſancti:

7 Adeò vt fueritis exemplaria omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.

8 A vobis enim non ſolùm perſonuit ſermo Domini in Macedonia & in Achaia, verumetiam in omni loco fides veſtra quæ eſt in Deum, dimanauit vt neceſſe non habeamus quicquam loqui.

9 Siquidem [d] ipſi de nobis annuntiant qualem ingreſſum habuerimus ad vos, [5] & quomodo conuerſi fueritis ad Deum, relictis idolis, vt ſeruiretis Deo viuo & vero:

1 Gratulationis verè Chriſtianæ exemplum, vnde etiam diſcimus duplici iniecto freno cohiberi, qui magnarum virtutum ſibi ſunt conſcij, nempè ſi cogitent ſe à Deo omnia accepiſſe, & ab eo petendam perſeuerantiam, ad quam etiam tota epiſtola Theſſalonicenſes hortatur.

2 A tribus præcipuis donis eos commendat: fide efficaci, charitate indefatigabili, & ſpe patientiſſima: nempe vt eos pudeat tot excellentibus donis ornatos, non perſeuerare in Dei electione.

3 Alia ratio cur omninò ſit eis perſeuerandum, quoniam dubitare non poſſunt de ipſius doctrina tot modis cœlitus comprobata, ſicut ipſi optimè norant.

4 Alia ratio, quoniam ad eum vſque diem ſumma alacritate fuerant Euangelium amplexi, adeò vt reliquis vicinis eſſent exemplo: quo turpius illis fuerit in medio curſu deficere.

5 vera conuerſio non eſt idola deſerere, niſi quis ſimul Deum verum & viuum in Chriſto vnico redemptore colat.

a *Ad verb. electionem veſtram eſſe à Deo.* b *Fructum maximum ex Pauli prædicatione conſequutum, duabus rebus demonſtrat, donis illis Spiritus ſancti, & certa perſuaſione, quam in illarum animis inſediſſe res ipſa oſtendit, quum alacribus animis crucem pertulerint.* c *Cum gaudio, quod à Spiritu promanat.*

d *Credentes omnes.*

10 Et expectaretis Filiũ eius è cœlis, quem excitauit à mortuis, *nempè* Iesum qui liberat nos ab [e] ira illa ventura.

e Articulus additus non est otiosus: iram autem accipit pro vltione seu vindicatione, qua Dominus terribiliter iratus, mundum tandem vlciscetur.

CAP. II.

1 Declarat quanta fide ipsis Euangelium prædicarit, 5 neque lucrum, 6 aut gloriam quæsierit: 10 idq; eorum testimonio probat: 14 & quòd ipsi infracto animo persequutiones à suis tulerint. 17 Addit se magno illos visendi desiderio teneri.

CAP. II.

1 Quod de suo Apostolatu paucis attigerat, copiosè explicat, in eum quem dixi finem. *Act. 16. 22.*

2 Veri pastoris virtutes, ingenuè & intrepidè medijs in periculis euangelizare.

3 Puram doctrinam, puro animi affectu, fideliter docere.

4 Alienum ab omni assentatione & auaritia, Deo suam conscientiam approbare.

5 Omni vitata elatione, seipsum infimis quibusuis, eos lucrifaciendi causa, summittere.

1 [1] NAm ipsi nostis, fratres, ingressum nostrum ad vos non fuisse vanum:

2 ‖ [2] Imò etiam quum ante afflicti fuissemus & contumelijs affecti Philippis, sicut nostis, libertate vsi sumus [a] in Deo nostro, ad annuntiandum apud vos Euangelium Dei cum multo certamine.

3 [3] Exhortatio enim nostra non fuit ex impostura, neque ex [b] impuritate, neque cum dolo.

4 [4] Sed sicut [c] placuimus Deo *quibus* crederetur Euangelium, ita loquimur, non vt hominibus placentes, sed Deo qui [d] approbat corda nostra.

5 Neq; enim vnquam sermone assentatorio vsi sumus, sicut nostis, nec auaritiæ causa quicquam prætexuimus: Deus testis est.

6 [5] Neque ex hominibus quærentes gloriam, nec à vobis, nec ab alijs, quum possemus [e] oneri esse, vt Apostoli Christi.

a Dei ope ac gratia freti. b Vllo scelere aut maleficio. c Cùm inter Dei & hominũ iudicia hoc interſit, quod homines in eligendo spectant earum verũ qualitates quæ proponuntur: Deus verò in seipso inuenit sui consilij rationem, sit vt quum ne ad cogitandum quidem simus idonei, eos quos ipse primum ad sanctas illas vocationes eligit, eos non inueniat, sed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio à Dei misericordia pendet. d Qui grata & accepta habet. e Quum meo iure potuissem Ecclesia sumptibus viuere.

7 Sed

7 Sed fuimus[f] placidi in medio veſtri, vt ſi nutrix foueat ſuos fœtus.

8 [6] Ita cupidi veſtri, auebamus impertiri vobis non ſolùm Euangelium Dei, ſed etiam noſtras ipſorum animas, quòd chari nobis eſſetis.

9 [7] Meminiſtis enim fratres, ‖ laboris noſtri ac ærumnæ: nocte enim ac die operando, nequem veſtrûm grauaremus, prædicauimus apud vos Euangelium Dei.

10 [8] Vos teſtes *eſtis* & Deus, quomodo ſanctè & iuſtè & inculpatè vobis qui creditis vixerimus.

11 [9] Sicut noſtis quomodo vnumquenque veſtrûm, tanquam pater liberos ſuos, hortabamur & conſolabamur,

12 ‖ [10] Et obteſtabamur vt ambularetis ſicut dignum eſt Deo vocante vos ad ſuum regnum ac gloriam.

13 [11] Propterea etiam nos gratias agimus Deo indeſinenter, quòd acceptum de Deo ſermonem quem audiſtis ex nobis, exceperitis non *vt* ſermonem hominum, ſed (ſicut eſt verè) vt Dei ſermonem, qui etiam agit in vobis qui creditis.

14 [12] Vos enim, fratres imitatores facti eſtis Eccleſiarum Dei quæ ſunt in Iudæa, [g] in Chriſto Ieſu, vt qui eadem paſſi ſitis & vos à proprijs [h] cõtribulibus, ſicut & ipſi à Iudæis:

15 [13] Qui etiam Dominum Ieſum occide-

6 Gregem ſibi cõmiſſum propria vita charioré habere. *Act. 20. 34, 1. cor. 4. 12, 2. theſſ. 3. 8.*

7 Suo potius iure cedere quàm oues grauare.

8 Sanctæ & inculpatæ vitæ exẽplo cæteris præire. *Epheſ. 4. 1, philip. 1. 27, coloſſ. 1. 10.*

9 Paternum affectum ad exhortationes & conſolationes afferre.

10 Omnes ad vitam ſicut Deo dignũ eſt inſtituendam, ſedulò & ardẽter vrgere.

11 Approbato ſuo miniſterio rurſum, in eum quem dixi finem, Theſſalonicenſium alacritatẽ ſuæ in docendo diligentiæ reſpondentem, & eorundẽ infractã patientiã cõmendat.

12 Confirmat eos in domeſticis afflictionibus, quoniam à ſuis vexabantur: quod dicit eis eſſe cum Iudaicis Eccleſijs cõmune, ac proinde iucundum etiã illis eſſe debere.

13 Occurrit offendiculo, quòd Iudæi præ cæteris Euangelium perſequerentur. Id verò, inquit, nouum non eſt, quum ipſum Chriſtũ & ſuos Prophetas occiderint, meque adeò expulerint.

f Moribus minimè aſperis, ſed faciles & benigni, ſicut nutrix qua neque ambitione neque auaritia ducitur, ſed qua materno affectu omnes moleſtias patienter ſuſtinet. g Chriſti auſpicijs collecta. h Ab ijſdem quibuſcum gentem & ciuitatem communem habetis.

runt, & prophetas, & nos exegerunt:
14 neque Deo placent, & omnibus hominibus aduersantur:
16 Prohibentes nos Gentibus loqui vt saluentur, vt semper compleant peccata sua. occupauit enim eos ira ad extremum vsque.
17 15 Nos verò, fratres, orbati vobis ad temporis momentum, conspectu, non animo, eo vehementius studuimus videre faciem vestram, cum multo desiderio.
18 Ideò voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) semel atque iterum, sed impediuit nos Satanas.
19 Nam quæ est nostra spes aut gaudium, aut corona de qua glorier? annon & vos in conspectu Domini nostri Iesu Christi in eius aduentu?
20 Itaque vos estis gloria nostra & gaudium.

14 Extremum vltio Iudæorum prænuntiat, neque eorũ rebellione mouetur.
15 Occurrit obiectioni, cur ad eos in tantis miseriis versantes non statim accurrerit. Cupiui, inquit, sæpe, nec permisit, sed Satan meos conatus impedijt, ideóque Timotheũ fidum meũ collegam, ad vos misi, quoniam nihil est mihi vobis charius.

i Iudæi enim nec in regnum Dei intróire volebant, nec alios sinebant ingredi.
k Hæreditaria improbitas eousque excreuit, donec explato iniquitatis cumulo, ad iram prorumpat Deus. Hebr. 1 Irati Dei iudicium, quod satis quidem apparuit in excidione vrbis Hierosolymitanæ, in quam plurimi etiam proselytidæ conuenerant quum obsideretur.
m Dissimili a populo & quasi orphani.

CAP. III.

1 Desiderij erga illos sui fidem facit, quod Timotheum ad eos miserit, 6 quod prosperi eorum status nuntiatus sit affectui, 9 vt gratias agere satis non possit. 11 Itaque in precationem erumpit.

QVamobrem *hoc desiderium* non amplius ferentes, optimum duximus soli Athenis relinqui.
2 Misimusque Timotheum, fratrem nostrũ, ac ministrum Dei, & adiutorem nostrum in Euangelio Christi, ad vos stabiliendos & exhortandos super fide vestra:
3 Vt nemo commoueatur in oppressionibus istis,

Act. 16 d.

istis: [2] ipsi enim nostis nos ad id esse constitutos,

4 Etenim quum apud vos essemus, prædicebamus vobis fore vt affligeremur: quod & euenit, & nostis.

5 Quamobrem etiam ego non amplius ferens *vestri desiderium*, misi *eum* vt cognoscerem fidē vestram, ne quo modo tentasset vos tentator ille, & inanis redditus esset labor noster.

6 [2] Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos à vobis, & annuntiasset nobis fidem ac charitatem vestram, vosque bonam nostri memoriam retinere, semper cupientes nos videre, sicut nos quoque vos:

7 Propterea consolationē accepimus, fratres, ex vobis, in omni afflictione & necessitate nostra, per vestram fidem.

8 Nunc enim [a] viuimus, si vos perstatis in Domino.

9 Quam enim gratiarum actionem possimus Deo rependere de vobis, super omni gaudio quo gaudemus propter vos coram Deo nostro,

10 ‖ Nocte ac die quamuehementissimè precātes vt videamus vestram faciem, & quæ desunt fidei vestræ [b] compleamus?

11 Ipse verò Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos.

12 [3] Faxit autem Dominus vt abundetis & exuberetis mutua inter vos charitate & in omnes, quemadmodum & nos in vos:

1 Voluntas Dei hac lege suos vocatis, vt eos per crucem ad gloriam adducat, certum est aduersus afflictiones remedium.

2 Rursus ex eo quod tam feliciter adhuc perrexerint, ad reliquū iter perficiendum eos hortatur, in eo etiā gratissimum ipsi, eorum Apostolo, facturos. *Rom. 1. 10, & 15. 23.*

3 Altera pars epistolæ, in qua de Christianæ vitæ officijs disserit. Docet autem duabus in rebus positā esse Christianæ vitæ perfectionē nempe in charitate erga omnes, & interiore cordis puritate, quarūtamen complementum in alterum aduentum Christi differtur, tunc demum qua gratia hoc opus in nobis cœpit, eadem illud perfecturi.

a Nam nunc non aliter vobis videmur salui, quam si perstitis in fide. b Aduersariorum importunitate coactus fuerat, vix inchoatā ædificiū relinquere: quam ab causam Silam & Timotheum in Macedonia reliquerat, atque quum Timotheus ad ipsum Athenas venisset, statim illum remisit. Itaque desiderat videre Thessalonicenses, vt omnibus numeris fidem eorum imperfectam absoluat.

2.Cor.1.8, infra.5.23.

13 Vt corda veſtra inculpata ſtabiliat ‖ in ſanctimonia coram Deo & Patre noſtro, in aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus ſanctis eius.

CAP. 1111.

1 Hortatur 3 ad vitæ ſanctitatem, 9 & charitatẽ mutuam. 13 More infidelium eos triſtari vetat. 15 & hiſtoriam reſurrectionis noſtræ graphicè depingit.

CAP. 1111. 1 Variæ exhortationes, quarũ fundamentum eſt, vt eorum quę ex Apoſtolo audierunt ſint memores. Rom.12.1, epheſ.5.17.

1 [1] QVod ſupereſt, igitur, fratres, rogamus vos & precamur per Dominum Ieſum, vt ſicut accepiſtis à nobis quomodo oporteat vos incedere, & placere Deo, [a] magis excellatis.

2 Summa eorum quæ ipſis tradiderat, hæc eſt, vt ſe totos Deo cõſecrent. Damnat autẽ diſertè omnem libidinoſam fœditatem, vt potè quæ Dei volũtati prorſus repugnet. 1.Cor.6.8. 2.Cor.1.2.

2 Noſtis enim quæ mandata dederimus vobis per Dominum Ieſum.

3 [2] Nam hæc eſt voluntas Dei, *nempè* [b] ſanctificatio veſtra, *id eſt*, ‖ vt abſtineatis à ſcortatione:

4 [3] *Et* ſciat veſtrũm vnuſquiſque ſuum vas poſſidere cum ſanctificatione & honore:

5 [4] Non cum morbo cupiditatis, ſicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

3 Altera ratio Quod corpus ipſum polluat.

6 ‖ [5] Nequis opprimat aut circunueniat in negotio fratrem ſuum: nam vltor eſt Dominus omnium iſtorum, ſicut & antè diximus vobis, ac teſtificati ſumus.

7 ‖ Non enim vocauit nos Deus ad impuritatem, ſed ſanctificationem.

8 Proinde [c] qui *hæc* reijcit, non reijcit hominem, ſed Deum, qui etiam dedit nobis Spiritum ſuum ſanctum.

4 Tertia, quòd honeſtate & puritate diſcernantur ſancti ab ijs qui Deum non norunt. 5 Secundo, omnem violentem oppreſſionem & immodicam cupiditatem reprehendit: quorum ſcelerũ vindicem fore Deum ſeueriſſimè demonſtrat, vt Dei propheta.

a Ita conemini magis ac magis excellere, ac voſipſos quotidie ſuperare.

b Vide Iohan.17.17. c Hæc mandata quæ dedi vobis.

9 ‖ [6] Cæte-

9 ‖[6] Cæterùm, de fraterna charitate non ne-
ceſſe habetis vt ſcribam vobis: ipſi namque diuini-
tus docti eſtis vt diligatis alij alios.

10 Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui
ſunt in tota Macedonia: obſecramus autem vos,
fratres, vt magis excellatis:

11 [7] Et contendatis quieti eſſe, & res veſtras a-
gere, [8] ac operari proprijs manibus veſtris, ſicut
vobis denuntiauimus:

12 Vt vos geratis honeſtè erga extraneos, &
nulla re vobis ſit opus.

13 [9] Nolim autem vos in ignorantia verſari,
fratres, [10] quòd ad eos attinet [11] qui obdormie-
runt, vt ne doleatis, ſicut & cæteri qui ſpem non
habent.

14 [12] Nam ſi credimus Ieſum mortuum eſſe,
& reſurrexiſſe, ita etiam Deus eos qui obdormie-
rint [d] in Ieſu, [e] adducet cum eo.

15 [13] Hoc enim vobis dicimus [f] verbis Domi-
ni, fore vt [g] nos viui qui reliqui erimus in aduentu
Domini, non præueniamus eos qui obdormierint.

Ioh.13.34, & 15.12, 1.ioh.1.8, & 4.21

6 Tertiò, animum ad omne beneficentiæ genus prōptū requirit: inqua etiam virtute hortatur vt magis ac magis proficiant.

7 Ingenia inquieta, & rerū ad ſe nihil pertinentium curioſa damnat.

8 Otiū & inertiā arguit: quo vitio qui laborant, ad turpia tandem cogūtur, magno cū Eccleſiæ offendiculo.

9 Tertia pars epiſtolæ, ſuperioribus exhortationibus, ad quas etiam poſteà reuertitur, inſerta, in qua de luctu mortuorum & modo reſurrectionis, & futuro illo ſupremo die diſſerit. 10 Cauendum ne mortuos vltra modum lugeamus, i. vt ſolent qui eos arbitrantur perijſſe: 11 Confirmatio, quia mors eſt tantùm corporis ſomnus (de fidelibus enim agit) tātiſper dum aduenias Dominus. 12 Ratio confirmationis, quia quum reſurrexerit caput, reſurgent & membra, idque Dei virtute. 13 Reſurrectionis futuræ hic modus erit, Mortuorū corpora velut è ſomno expergefiēt ad Dei tubæ clāgorē. Deſcēdet ipſe Chriſt[9] de cœlis. Sancti (de his enim propriè agit) qui tūc viui deprehendētur, vnà cū mortuis qui reſurrexerint rapientur in nubes in occurſū Domini, perpetuaque gloria cum eo fruentur.

d Moriuntur in Chriſto, qui ad extremum vſque vitæ ſpiritum perſeuerant in fide quæ ſunt Chriſto inſiti. e E ſepulchris euocatos, quantū ad corpora, quibus animi rurſus erunt adiūcti. f In nomine Domini, & quaſi eo ipſo loquēte. g De his rebus loquitur quaſi vnus ſit futurus ex eorum numero, quos Dominus aduenies ſit viuos deprehenſurus, quia nimirum incertum eſt illud tempus: ſingulos autem noſtrùm ita comparatos eſſe oportet, ac ſi ſingulis momentis Dominus venturus eſſet.

1.Cor.15.51.
b Celeuma proprie est hortamen quod apud nautas est solemne, quo vno veluti cōcentu remos adducunt.
i Repēte & oculis memorio.

16 ‖ Nam ipse Dominus cum [b] hortationis clamore & voce Archangeli ac Dei tuba, descendet è cœlo: & qui mortui fuerint in Christo, resurgent primùm:

17 Deinde nos viui, qui reliqui erimus, [i] rapiemur simul cum eis in nubes, in occursum Domini, in aëra: & ita semper cum Domino erimus.

18 Itaq; cōsolamini alij alios istis sermonibus.

CAP. V.

1 Curiosam temporū aduentus Christi inquisitionem damnās,
6 admonet vt assiduè ad eum excipiendum sint parati.
11 Hinc descendit ad varias admonitiones.

Cap. v.
1 Dies quem huic iudicio Deus destinauit, nobis est incompertus. Certū est autē hominibus nihil minus expectātib⁹ superuenturum. Esa.59.17, ephes.6.17.
2 Rediēs ad exhortationes, monet nostrū officiū esse, qui Dei cognitione illustrati sumus, non deliciari secure, vt voluptatibus sopiti deprehēdamur ex improuiso: sed è

1 PORRÒ [1] de temporibus & [2] opportunitatibus, fratres, non est opus vt vobis scribam.

2 Ipsi enim penitus scitis diem illum Domini, vt furem in nocte, ita venturum esse.

3 Quum enim dicent, Pax & tuta omnia: tūc repentinum eis imminet exitium, sicuti dolor partus mulieri vterum ferenti: nec effugient.

4 [2] At vos, fratres, non estis in tenebris, vt dies ille vos tanquam fur, deprehendat.

5 Omnes vos filij lucis estis, ac filij diei: non sumus noctis, neque tenebrarum.

6 Nempe igitur ne dormiamus vt reliqui, sed vigilemus & sobrij simus.

7 Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu sunt ebrij.

8 [3] At nos qui sumus diei, sobrij simus, ‖ induti thorace fidei & charitatis, & pro galea, spe salutis.

9 [4] Nam nō constituit nos Deus ad iram, sed

contrariò esse in Dominum intentos, nec pati vt ab huius mundi curis degrauemur. Illud enim conuenit noctis tenebris, istud verò luci.
3 Fide & spe pugnandum est, nedum vt securè sit stertendum.
4 Addit nobis stimulos, certa victoriæ fiducia proposita.
a *Vide Act.1.7.*

ad sa-

ad salutem obtinendam per Dominum nostrum Iesum Christum

10 [5] Qui mortuus est pro nobis: vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum eo viuamus:

11 [6] Quapropter adhortamini alij alios, & ædificate singuli singulos, sicut & facitis.

12 [7] Rogamus autem vos, fratres, vt [b] agnoscatis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis [c] in Domino, & admonent vos:

13 Et quàm maximè charos ducatis, [d] propter opus ipsorum, [8] pacem colite inter vos mutuò.

14 [9] Precamur autem vos, fratres, monete [e] inordinatos, cõsolamini qui pusillo animo sunt, subleuate infirmos, patientes estote erga omnes.

15 ‖ [10] Videte nequis malũ pro malo cuipiam reddat: sed beneficentiam semper sectamini, tum inter vos mutuò, tum erga omnes.

16 [11] Semper gaudete.

17 ‖ Indesinenter orate.

18 In omnibus gratias agite, hæc enim est [f] voluntas Dei per Christum Iesum erga vos.

19 [12] Spiritum ne extinguite:

20 [g] Prophetias ne pro nihilo habete.

21 Omnia explorate: quod bonũ fuerit retinete:

22 [13] Ab omni [h] specie mali abstinete.

5 Mors Christi nostræ victoriæ pignus. Ideò enim mortuus est, vt ipsius vitæ seu virtutis fiamus participes, etiã quandiu hic viuitur.

6 Non tantùm vigilandũ nobis est, sed etiã alij alios tenemur expergefacere & confirmare. *Prou. 17. 15, & 20. 28, matth. 5. 44. rom. 12. 17, 1. pet. 3. 9. Eccle. 18. 22, luc. 18. 1.*

7 Habẽda magna ratio eorũ qui Verbi ministerio & Ecclesiæ gubernationi præfecti sunt à Deo, & officio suo funguntur. 8 Mutua concordia in primis colenda. 9 Habenda vniuscuiusque ratio, & secundũ morbi speciem remedium adhibeatur. 10 Charitas nullis iniurijs vinci debet. 11 Animus sedatus ac tranquillus, assiduis precibus fouetur, dum in voluntatẽ Dei respicimus. 12 Spiritus Dei scintillæ in nobis accensæ, inigi auditione Verbi Dei fouentur, sed vera doctrina à falsa accuratè est distinguẽda. 13 Generalis cõclusio, vt in Christi aduentũ intenti, & Dei Spiritu freti, mente, & voluntate, & corpore, puritati studeamus.

b Agnoscatis tales esse quales sunt, dignos videlicet, quos in maximo pretio habeatis. c In ijs quæ ad cultum Dei spectant: Sic Ecclesiasticum munus à ciuili administratione, & veros Pastores à lupis distinguit. d Vbi ergo cessat hæc causa, cesset honor. e Qui stationem non seruant. f Res Deo accepta, & qua in primis delectatur. g Verbi Dei interpretationem. h Quidquid vel vllam speciem mali præ se fert, ab eo abstinete.

23 Ipse autem Deus pacis *autor* [i] sanctificet vos totos: & integer vester spiritus, & anima & corpus inculpatè in aduentum Domini nostri Iesu Christi seruentur.

1.Cor 1.9.

24 ‖[14] [k] Fidelis est qui vocauit vos, [l] qui etiam *id* efficiet.

14 Certa aduersus omnes difficultates confirmatio, est, Dei tũ beneuolẽtia tum potentia, quarũ testimoniũ firmum in nostri vocatione extat.

25 [15] Fratres, orate pro nobis.

26 Salutate fratres omnes cum osculo sancto.

27 Adiuro vos per Dominum, vt recitetur hæc epistola omnibus sanctis fratribus.

28 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

Ad Thessalonicenses prior, scripta fuit Athenis.

15 Reliqua pars epistolæ, qua sese & hãc epistolam grauissima cum obtestatione illis commendat.

i A mundo separatos sibi consecret suo spiritu, in Christo, in quo vno veram illam pacem consequemini. k Semper idem & sibi constans, quique verè præstet quod promisit: est autem vocatio efficax, nihil aliud quam recta voluntatis Dei declaratio, itaque firma est electorum salus. l Qui vos perficiet.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES POSTERIOR.

CAP. I.

3 Laudat incrementa Fidei, Charitatis, 4 & Tolerantiæ Thessal. 6 Et Dei vltionem aduersus piorum oppressores describens, 10 Fideles docet recumbere in expectationem extremi iudicij.

1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

2 Gratia

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

3 ‖ [1] Gratias agere debemus Deo ſemper de vobis, fratres, vt dignum eſt, quòd [a] vehementer augeſcat fides veſtra, & abûdet mutua vniuſcuiuſq; omnium veſtrûm charitas:

4 Adeò vt noſipſi de vobis gloriemur apud Eccleſias Dei, *id eſt* de tolerantia veſtra & fide in omnibus perſequutionibus veſtris & oppreſſionibus quas toleratis.

5 [2] *Quæ res* manifeſto eſt indicio iuſti ‖ iudicij Dei: vt digni cenſeamini regno Dei, pro quo etiam *iſta* patimini:

6 [3] Si quidem iuſtum eſt apud Deum, viciſſim reddere ijs qui affligunt vos, afflictionem:

7 Vobis verò qui affligimini, relaxationem [4] nobiſcum, ‖ [5] quum patefiet Dominus Ieſus de cœlo cum Angelis potentiæ ſuæ,

8 Cum flammeo incêdio, infligens vltionem ijs [6] qui Deum non nouerunt, neque auſcultant Euangelio Domini noſtri Ieſu Chriſti:

9 Qui pœnam pendent æterni exitij, *damnati* à præſente Domino, & potente ipſius gloria:

10 Quum venerit vt glorificetur in ſanctis ſuis, & admirandus fiat in fidelibus omnibus, [7] (quòd fides habita ſit teſtimonio noſtro apud vos) in die illo.

1. Theſſ. 1. 2.

1 Primà pars epiſtolæ gratulatoria, quòd Dei gratia freti, fortiter omnes hoſtium inſultus ſuſtinuerint, in quo præterea ipſos cõfirmat, oſtẽdens quibus præcipuè donis ſit pugnandum, fide videlicet & charitate, quotidie augeſcẽtibus. *Iud. 6.*

1. Theſſ. 4. 16.

2 Fõtẽ omnis veræ conſolationis apperit, nempè quòd in afflictionibus quę propter iuſtitiã nobis ab impijs inferũtur, quaſi in ſpeculo intueri nobis liceat iuſti illius futuri iudicij teſtimonium, ipſumque adeò nobis iucundiſſimum, hoſtibus autem acerbiſſimum eius exitum. 3 Probatio, Deus iuſtus eſt: ergo iniuſtos meritis pœnis afficiet, & ſuorum miſerias abolebit.

4 Obiter eos confirmat, hac etiam ratione quòd communem cum eis conditionem & præſentis & futuri ſtatus habeat.

5 Magnificentiſſima ſecundi aduentus Chriſti deſcriptio, omnibus & piorum miſerijs & impiorum triumphis opponenda.

6 Nulla eſt ſaluifica Dei notitia extra Chriſti Euangelium.

7 Ex fide in prædicatum ab Apoſtolis Euangelium cenſebuntur filij Dei.

a *Quod quũ antea excreuerit, quotidie etiã ad illud incrementũ aliquid accedat.*

8 Proposita meta superest vt eò perueniatur. Peruenitur autē certis causarū gradibus, Primùm gratuita Dei beneuolentia, cuius vi cæteræ causæ inferiores agunt. Inde manat gratuita vocatio ad Christum, & ex vocatione fides, quam tandem consequitur & Christi in nobis, & nostra in Christo glorificatio.

11 [3] Cuius etiam rei gratia precamur semper pro vobis, vt vos dignetur ista [b] vocatione Deus noster, & compleat [c] omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolentiam, & [d] opus fidei potenter.

12 Vt glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in eo, ex gratia Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

b Vocationem vocat non ipsam vocandi actionem, sed illud ipsum ad quod vocati erant, nempè cœlestis illius regni gloriam. c Quod iam olim ipse ex gratuita & in vos propensa bonitate decreuit. d Est ergo fides insigne Dei opus in nobis, neque hic quicquam Apostolus concurrenti libero arbitrio reliquit, velut imaginantur Sophistæ.

CAP. II.

2 Negat venturum Christi diem donec in apostasiam prolapsus fuerit mundus, 3 & reuelatus fuerit Antichristus: 8 cuius interitum describit, 15 inferta inde exhortationem ad constantiam.

CAP. II. 1 Secūda pars epistolæ, excellentē prophetiam continēs futuri Ecclesiæ status, ab ipsis Apostoli temporibus ad vltimum diem iudicij.

1 ROgamus [1] autem vos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostri in eum [2] aggregationem.

2 [2] Ne citò à mēte dimoueamini, neque turbemini neque [b] per spiritum, neque [c] per sermonem, neque [d] per epistolam tanquàm per nos *scriptam*, quasi instet dies ille Christi.

2 Cauendum à pseudoprophetis in hoc præsertim argumento, quorum triplex ferè est dolus. Aut enim fictas reuelationes prophēticas iactant: aut suas quasdam coniecturas & rationes afferunt: aut supposititijs scriptis vtuntur.

a Cogitatio illius immensæ gloriæ, cuius cum Christo erimus participes, optimum nobis remedium aduersus lenitatem & impatientiam, nempè ne vel mundi splendor nos alliciat, vel crucis horridus aspectus terreat. b Per somnia & commenta, quibus prætexitur Spiritualis reuelationis nomen. c Viua voce, vel conscriptis libris. d Scriptis vel mentitis, vel falsò expositis.

3 Nequis

3 Nequis vos seducat vllo modo: [3] *non* enim *adueniet dies Christi* quin venerit defectio prius, & retectus fuerit [e] homo ille sceleratus, filius, *inquam*, ille perditionis,

4 Seſe opponens & [f] efferens aduersus quicquid dicitur Deus, aut numen: [4] adeò vt in templo Dei tanquã Deus sedeat, prę se ferens se esse Deũ.

5 [5] Annon meministis me, quum adhuc essem apud vos, hoc dixisse vobis?

6 Nunc verò [g] quid obstet nostis, vt is suo tẽpore retegatur.

7 [6] Iam enim peragitur mysterium iniquitatis: [7] tantùm qui [h] nunc obstat, *obstabit* vsquedum è medio sublatus fuerit:

8 [8] Et tunc retegetur [i] impius ille, quem Dominus ‖ [k] conficiet [l] Spiritu oris sui, & illustri aduentu suo abolebit.

9 [9] *Illum inquam*, cuius aduentus est ex efficacia Satanæ, cum omni potentia & signis ac prodigijs [m] mendacibus.

3 Ante aduentum Domini prædicit Apostolus erigendum thronum aliquem, gloriæ Christi ex diametro oppositũ, in quo perditus ille sedens, omnia quæ Dei sunt ad se transferet, plerisq; à Deo ad ipsum deficientibus. *Esa.11.4.*

4 Antichristũ (.i. quisquis sedem illam apostaticam occupabit) prædicit non regnaturum extra Ecclesiam, sed in ipsius Ecclesiæ sinu. 5 Hæc prophetia assiduè fuit Ecclesiæ veteri inculcata, sed à posteris neglecta. 6 Iam ipsius Apostoli temporibus prima apostaticæ sedis fundamenta iaciebantur, sed ita vt homines fallerent. 7 Romano imperio sublato apostaticam sedem successurã prædicit, illius videlicet arcem occupaturam, vt ipsi veteres Tertullianus, Chrysostomus & Hieronymus interpretantur. 8 Verbo Domini tandem illa impietas detegetur, & aduentu Christi penitus abolebitur. 9 Prædicit Satanam omnes suas vires, etiam addito omni falsorum miraculorum genere, in illa sede stabilienda, explicaturum, idque maximo cum successu, sic merente mundi perfidia, ita tamen vt soli increduli sint illius fraude perituri.

e De vno loquens, corpus Ecclesiasticæ tyrannidis notat. f Omnes norunt quis sit ille qui se dicit posse pro arbitrio cœlum reserare & aperire: qui in Monarchas sumpsit imperium, ad cuius pedes prouoluuntur Monarchæ, illum Antichristum velut Deum adorantes. g Quid eum remoretur ac retineat. h Qui nunc obtinet, siue rerum potitur, Romana scilicet Monarchia. i Ad verb. exulcerat, id est, qui legem Dei prorsus conculcabit. k Ad nihilum rediget. l Verbo suo, veri enim verbi ministri sunt instar oris, per quod efflat Dominus potens illud & æternum verbum, quo tanquam ferrea virga hostes contereret. m Partim sui sit, partim mendacij stabiliendi causa editis.

10 Electi à malis istis omnibus tuti perstabunt. Electio autem ex istis testimonijs intelligitur: ex sanctificatione colligitur fides: fides ex eo quòd assentimur veritati: veritas ex vocatione per Euangelij prædicationē. vnde demùm ad certam spē glorificationis ascenditur.

10 Et cum omni fraude iniustitiæ in ijs qui pereunt, pro eo quòd amorem veritatis non receperunt vt salui fierent.

11 Propterea igitur mittet illis Deus [n] efficaciam deceptionis vt credant mendacio:

12 Vt damnentur omnes qui non crediderunt veritati, sed [o] acquieuerunt in iniustitia.

13 [10] Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti à Domino, quòd elegerit vos Deus ab initio ad salutem [p] per sanctificationem Spiritus, & [q] fidem habitam veritati.

14 Quo vocauit vos [r] per Euangelium nostrum, ad obtinendam gloriam Domini nostri Iesu Christi.

11 Conclusio. Superest igitur vt in doctrina & voce & scriptis Apostolorū tradita, gratuita Dei beneuolentia nos per spem inuictam consolante, & vita nostra omni sanctè instituta, perseueremus.

15 [11] Nempe igitur, fratres, perstate, & tenete traditam doctrinam quam edocti estis siue per sermonem, siue per epistolam nostram.

16 Ipse verò Dominus noster Iesus Christus, & Deus ac Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam per gratiam,

17 Consoletur vestra corda, & stabiliat vos in omni sermone & opere bono.

n Vim quandam in illis decipiendis efficacissimam. o Ita mendacium approbauerunt, vt etiam in eo sibi placuerint, qui summus est vesanię gradus.
p Vt vos sanctificaret. q Fide qua non mendacium, sed veritatem Dei (id est Euangelium) amplectatur. r Nostra prædicatione.

CAP. III.

1 Monet vt pijs precibus Euangelij prædicationem promoueant, 6 & se subducant ab ijs qui otio 11 & curiositate turbant ordinem publicum: 14 quos etiam à communi fidelium cœtu excludit.

CAP. III. *Ephes. 6. 19. coloss. 4. 3.*

1 Iam pro suo more varias admonitiones subijcit: quarum prima est vt pro Euangelij propagatione & fidorum eius ministrorū salute, preces ab Ecclesijs concipiantur.

1 QVod ‖ [1] supereſt, precamini fratres, pro nobis, vt sermo Domini currat, & glori-

ficetur

ficetur ſicut & apud vos:

2 Et vt eripiamur à [a] proteruis ac ſceleratis hominibus. [2] non enim omnium eſt fides.

3 Sed fidelis eſt Dominus, qui ſtabiliet vos & tuebitur [b] à malo.

4 [3] Cõfidimus autẽ per Dominũ de vobis, vos, quæ denuntiamus vobis, & facere & facturos eſſe.

5 [4] Porrò Dominus dirigat veſtra corda ad Dei charitatem, & Chriſti expectationem.

6 [5] Denuntiamus autem vobis, fratres, per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt ſubducatis vos ab omni fratre qui inordinatè ſe gerit, & non ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

7 [6] Nam ipſi ſcitis ‖ quomodo oporteat nos imitari: ‖ quoniam non inordinatè nos geſſimus inter vos:

8 Neque gratis panem edimus *acceptum* à quoquam: ſed cum labore & ærumna nocte dieque operantes, ne quem veſtrũm grauaremus.

9 Non quòd nobis *id* non liceat, ſed vt noſmetipſos pro exemplari exhibeamus vobis ad nos imitandos.

10 Etenim quum eſſemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis, quòd ſiquis nolit operari, [c] etiam non edito.

11 Audim⁹ enim quoſdã verſari inter vos [7] inordinate, otioſos & ignauos negat in Eccleſia eſſe nutriendos, imò ne ferendos quidem. [6] Ne durius cum eis agere videatur, ſeipſum pro exemplo proponit, qui præterquam quòd euangelizabat, ſuis etiam manibus operabatur, cui tamen labori ſe ſimpliciter obſtrictum fuiſſe negat. [7] Quantum ſit vitium otij declarat ex eo quòd nemo ſit quem Dominus fruſtra condiderit, atque adeò quem in certa veluti ſtatione non collocarit: ex quo conſequitur ab otioſis perturbari ordinem à Deo poſitum, quod quidem eſt maximum ſcelus.

2 Mirum non eſt tam multis exoſum eſſe Euangeliũ, quũ fides ſit rarum Dei donũ. Eccleſia tamen multitudine malorũ nũquã peſſundabitur, quoniam nititur Dei fidelitate.

3 Secunda admonitio, vt Apoſtolicam doctrinã pro vitæ regula perpetuò ſequantur. *1. Cor. 11.* *1. Theſſ. 4. 11.*

4 Tertio loco duo inculcat, quæ ex ſola Dei gratia nobis donantur, charitatem videlicet, & animum in aduentum Chriſti intentum.

5 Quarto loco, otioſos & ignauos negat in Eccleſia eſſe nutriendos, imò ne ferendos quidem.

a Qui ſui officij nullam curam habent. b A Satana inſidijs, poteſt etiam malum neutro genere ſumi. c Vbi igitur Monachorum & ſacrificorum otioſi ventres? Monachus (inquit Socrates Tripartita hiſtoria lib. 8.) qui manibus non laborat, ſimilis eſt prædoni.

dinatè, nihil operis facientes, [8] sed curioſè agentes.

12 [9] Ijs autem qui ſunt iſtiuſmodi, denuntiamus & eos obſecramus per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, vt cum quiete operantes, ſuo pane veſcantur.

13 [10] Vos autem, fratres, ne ſegneſcite in beneſaciendo.

14 [11] Quòd ſiquis non auſcultat noſtro per epiſtolam ſermoni, hunc notate: [12] & ne commercium habete cum eo, [13] vt eum pudeat.

15 [14] Neque vt inimicum ducite, ſed admonete vt fratrem.

16 [15] Ipſe autem Dominus pacis *autor* ſemper det vobis pacem omni modo. Dominus ſit cum omnibus vobis.

17 [16] Salutatio, mea manu Pauli, quod eſt ſignũ in omni epiſtola: ita ſcribo.

18 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Theſſalonicenſes poſterior miſſa fuit Athenis.

8 Taxat vitiũ cum ſuperiore coniunctum, vnde infinita malà conſequuntur: nempe quod nulli curioſius inueſtigant aliena quàm qui ſua nihil curant.

9 Præcipit Dominus, & precantur Apoſtoli per Chriſti nomen, primùm, vt nemo ſit otioſus, deinde vt quiſq; tranquillè curet munus ſibi à Domino impoſitum.

10 Cauendum ne quorundam indignitas nos reddat ad beneficentiam frigidiores. 11 Excommunicatio, peruicaciæ pœna. 12 Familiaritas cum excommunicatis vitanda. 13 Finis excommunicationis eſt, non exitium, ſed ſalus peccatoris, vt pudore ſaltem victus reſipiſcat. 14 Sic vitanda fratrum excommunicatorum familiaritas, vt eorum in viam reuocandorũ occaſiones omnes ſedulò quærantur. 15 Preces ſunt omnium exhortationum ſigilla. 16 Subſcripſit ſuis literis ſua manu Apoſtolus, ne falſæ pro veris ſupponerentur.

EPIST.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEVM PRIOR.

CAP. I.

Absolutum verum posteris exemplar proponens, cum præcipua eius sanctio sit in docendo, 4 monet vt reiectis vanis quæstionibus ea tradat, 5 quæ charitatem & fidem spirent. 12 Ac ne contemptui sit sua authoritas, 14 qualis fuerit per Dei gratiam honorificè prædicat.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi ex ordinatione Dei seruatoris nostri, & Domini Iesu Christi, spei nostræ,
2 Timotheo germano filio in fide. Gratia *sit tibi*, [a] misericordia & pax à Deo Patre nostro, & Christo Iesu Domino nostro.

3 [2] Quemadmodum te sum precatus vt permaneres Ephesi, quum proficiscerer in Macedoniam, *permaneto*, vt denunties quibusdam ne diuersam doctrinam doceant.

4 [3] Nec attendant fabulis & [b] genealogijs infinitis, quæ potius quæstiones præbent quàm æditur.

CAP. 1.

1 Initio tum suam tum Timotheigratuitam vocationem asserit, vt hæc ex illa confirmetur: simulq; doctrinę Apostolicæ summam explicat, misericordiam Dei videlicet in Christo Iesu per fidem apprehenso, cuius exitus adhuc spera-

2 Tota hæc epistola in admonitionibus consistit, quibus omnia fidi pastoris officia graphicè prorsus describuntur. Prima autem admonitio est, nequid vel in Apostolica ipsa doctrina, vel in eius docēdi ratione, nouetur. 3 Corrumpitur doctrina non tantùm falsis dogmatibus, sed etiam inanibus & curiosis speculationibus: quarum videlicet explicatio fidem nostram nihil iuuet.

a Misericordia à gratia distinguitur, vt effectus à causa, Gratia enim illa est gratuita benevolentia qua nos in Christo elegit, misericordia, id est, gratuita iustificatio sequitur. b Speciem vnam vanarum quæstionum attingit.

Infra.4.7, & 6.4, tit.2.4.

ficationem Dei quæ est per fidem.

5 ‖ [4] Porrò finis [c] mãdati est [d] charitas ex puro corde, & conscientia bona, & fide non simulata.

6 [5] A quibus quum quidam vt à scopo aberrarint, deflexerunt ad vaniloquentiam:

7 [6] Quũ velint esse Legis doctores, nec intelligant quæ loquuntur, neque de quibus asseuerant.

8 [7] Scimus autem bonam esse Legem, siquis ea legitimè vtatur.

9 [8] *Nempè* sciens Legem [e] iusto positam non esse, sed Legis contemptoribus, & ij qui subijci nesciunt, impijs & [f] peccatoribus, nefarijs & profanis, patricidis & matricidis, homicidis,

10 Scortatoribus, masculorum concubitoribus plagiarijs, & mendacibus, periuris, & siquid aliud est quod sanæ doctrinæ sit oppositum:

11 [9] *Quæ est* secundum glorioſum Euangelium beati Dei, [10] quod concreditum est mihi.

12 [11] Gratiam igitur ei habeo qui me [h] robustũ

4 Secunda admonitio, cum ipsa doctrina cõiungendum esse legitimum ipsius vsum. Is autẽ est in charitate pura & conscietia bona, & germana fide positus.

5 Quod in genere de vanis & curiosis cõtrouersijs dixerat, applicat ijs qui Legis zelum prætexentes, in externis immorabãtur, nullum

de nugis quibusdam postea garriendi finem facientes. 6 Nulli in doctiores & impudentiores im sanctitatis nomine vsurpando quàm sophistæ mataeologi. 7 Occupatio, se non damnare Legem, sed legitimum eius vsum requirere. 8 Is demùm effugit Legis maledictionem, ac proinde illam non horret, qui fugiens quæ Lex damnat, eius obseruationi ex animo studet: non autẽ qui de externis & curiosis qui busdam garrit. 9 Mataeologiæ opponit non tantùm Legem, sed etiam Euangelium, vt pote quod minimè damnet, imò maximè commendet sanam doctrinam præceptis Dei comprehensam ac proinde glorioſum & beati Dei Euangelium vocat, cuius virtutem isti garruli ignorabant. 10 Ratio cur nec aliter nec aliud docendum sit in Ecclesia quàm ipse docuerit, quoniam nullum sit aliud Euãgelium, quàm quod Deus ipsi commisit. 11 Asserit necessariò suum Apostolatum aduersus quosdam superiorem ipsius vitam calumniantes, seipsum ad inferos vsque deijciens, vt Christi misericordiam attollat, qua omnia illa superiora aboleuerit.

c Legis. d Nec extra conscientiam bonã charitas, nec extra fidem conscientia bona, nec fides extra Dei verbum. e Is demùm talis est quẽ Dominus vera doctrina, & Spiritu sancto imbuit. f Ad verb. exlegibus. g Veluti aliquam peccandi artẽ exercentibus. h Qui vires mihi indidit, non solùm quum ne voluntas quidem adesset, sed etiam quum in contrariam partem totus ferebar.

effecit

effecit, *id est* Christo Iesu Domino nostro: quòd me fidelem duxerit, vt qui *me* in ministerio constituerit:

13 Qui prius eram [i] blasphemus & persequutor & iniurioſus: ſed mei miſertus eſt. nam ignorans id faciebam fidei expers.

14 Superabundauit autem gratia Domini noſtri [12] cum fide & dilectione in Chriſto Iesu.

15 [13] [k] Fidus *est hic* ſermo, & modis omnibus dignus quem amplectamur, ‖ Chriſtum Iesum veniſſe in mundum vt peccatores ſeruaret, quorum primus ſum ego.

16 Verùm ideò miſertus eſt mei, vt in me primo oſtenderet Iesus Chriſtus omnem clementiam, vt eſſem exemplo crediturus ipſi in vitam æternam:

17 [14] Regi autem æterno, immortali, inuiſibili, [l] ſoli ſapienti Deo honor *ſit* & gloria in ſecula ſeculorum. Amen.

18 [15] Hoc mandatum commendo tibi, fili Timothee, *nempè* vt ſecundum prægreſſas de te prophetias, milites [m] per eas bonam illam militiam:

19 Retinens [n] fidem & bonam conſcientiam: [16] qua repulſa, nonnulli fidei naufragium fecerunt.

20 Ex quibus Hymeneus & Alexãder: ‖ [17] quos [o] tradidi Satanæ, vt [p] diſcant non blaſphemare.

12 Hanc mutationẽ probat ab effectis, quòd qui profanus erat, factus ſit fidelis, & qui Chriſtum furioſiſſimè perſequebatur, iam ipſius amore ardeat. *Matth. 9. 3, marc. 2. 17.*

13 Retorquet calumniã aduerſariorum in ipſorum caput, docens hoc ſingulare bonitatis Dei exemplum, cedere totius Eccleſiæ commodo. *1. Cor. 5. 5.*

14 Erumpit in exclamationem præ animi ardore, quòd nõ poſſit in amplificanda Dei gratia ſibi ipſis ſatisfacere.

15 Concluſio vtriuſque paternæ ſuperioris admonitionis, nempè vt fortiter aduerſus omnia impedimenta decertans Timotheus, præeuntibus multorũ prophetijs ad miniſterium vocatus, & doctrinam acceptam & bonam conſcientiam tueretur.

16 Rectam conſcientiam qui non ſeruant paulatim amittunt etiam intelligentiæ donum: quod duplici eóque triſtiſſimo exemplo probat.

17 Non ferendi apoſtatæ in Eccleſia, imò etiam excommunicandi.

i Hæc ſunt opera præparatoria, quibus ſeſe effert Paulus. k Dignus cui fides adhibeatur. l Vide Ioban. 17. 3. m Illis fretus. n Sanam doctrinam. o Ex Eccleſia electos Satanæ mancipauit. p Vt ſuo malo diſcant, quid ſit blaſphemare.

CAP. II.

1 In precibus publicis vult omnes commendari Deo, 4, 5 idque duplici ratione: 8 Inde omnes cuiuscunque loci sint, ad orationem inuitat: 9 & quo vestitu, 11 quaque modestia mulieres in sacro cœtu se gerere debeant, differit.

CAP. II.

1 Vbi absoluit quę ad doctrinam spectant, iam secundo loco de altera ministerij Verbi parte (id est de publicis precibus) disserit. Ac primò quidem quæstionem explicans pro quibus precandũ sit, docet pro quibusuis precãdum, ac præsertim p quibusuis magistratibus, quòd alioqui extra controuersiam non erat, quum reges, imò etiam pleriq; magistratus eo tempore hostes essent Ecclesiæ. 2 Argumentum à fine sumptum, Quoniam nimirum ideò constituti sint magistratus, vt & pietas & honestas cum pace inter homines vigeãt, ac proinde illos in primis oporteat Deo cõmendare, vt possint tam necessario munere fideliter defungi. 3 Aliud argumentum, Cur pro quibusuis, sublato gentis, sexus, ætatis, ordinis discrimine, sit in Ecclesia precandum, quoniam videlicet Dominus quosuis, interdum etiam ab Euangelio alienissimos vocando, sic Ecclesiam suam vellit colligi, ac proinde preces pro quibusuis haberi.

4 Non videretur vnus quorumuis hominum Deus, nisi in quibusuis seruandis bonitatem suam ostenderet: nec vnus videretur Dei & quorumuis hominum mediator Christus, humana cum quibusuis hominibus communi natura assumpta, nisi pro quibusuis satisfecisset, & pro quibusuis intercederet. 5 Confirmatio, Quoniam ipsis etiam gentibus nunc patefactum est salutis arcanum, ipso Apostolo ad hoc munus propriè designato, quo quidem fideliter & sincerè fungatur.

1 [1] ADhortor igitur ante omnia vt fiant deprecationes, preces, postulationes, gratiarũ actiones pro quibusuis hominibus:

2 Pro regibus & quibusuis in eminentia constitutis: [2] vt tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate & [a] honestate.

3 [3] Nam hoc bonum est & acceptum coram seruatore nostro Deo,

4 Qui quosuis homines vult seruari, & ad agnitionem veritatis venire.

5 [4] Vnus enim Deus, vnus etiam mediator Dei & hominum, [b] homo Christus Iesus:

6 Qui semetipsum dedit redemptionis pretiũ pro quibusuis, [5] *Christus inquam*, testimonium illud suis temporibus *destinatum*.

a Complectitur hoc nomen omne officij genus, quod vigere in hominum commercijs debet. b Homo scilicet factus.

7 ‖ Cuius

7 ‖ Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus (veritatem dico per Christũ, [c] non mentior) doctor, *inquam*, Gentium, [d] cum fide ac veritate.

8 [6] Velim igitur viros precari in quouis loco, puras manus [e] attollentes absque [f] ira & [g] disceptatione.

9 ‖ [7] Itidem & mulieres amictu honesto, cum verecundia & modestia ornare sese, non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioso vestitu:

10 Sed (quod decet mulieres pietatem spondentes) operibus bonis.

11 Mulier cum silentio discito cum omni subiectione.

12 ‖ Mulieri enim docere nõ permitto, [8] neque autoritatem vsurpare in virum, sed esse in silentio.

13 ‖ [9] Adã enim prior formatus est, deinde Eua.

14 [10] Et Adam [h] non fuit seductus: ‖ sed mulier seducta, causa transgressionis fuit.

15 [11] Seruabitur tamen liberos gignendo, si

2. Tim. 1, 11.
2. Pet. 3. 1.
1. Cor. 14. 34.
Gen. 1. 27.
Gen 3. 6.

6 De personis differuit, pro quibus cõcipiendæ sint preces: nũc verò etiam locorum discrimen sublatum docet. Olim enim vna gens vno tantùm certo loco ad publicum cultũ conueniebat: nũc verò vbiuis (ritè tamen & ordine) Ecclesiæ coguntur, & ad Deũ publicè communibus precibus colendum conuenitur, nec de gente, aut corporis purificatione, aut loco, sed de animo ab omni offensione puro, & certa fiducia pleno, laborandum est. 7 Tertio loco statuit vt mulieres honesto & ab omni luxu alieno habitu, modestè & in silẽtio in publicis cœtibus discant. 8 Primum argumentum, cur mulieribus in Ecclesia non liceat docere, quoniam hoc modo supra viros collocarentur, quorum videlicet essent magistræ, quod repugnat Dei ordinationi. 9 Hanc Dei ordinationem qua viro subest mulier, primùm probat ex eo quòd Deus mulierem posteriorem creauit viri causa. 10 Deinde, quia post peccatum hæc pœna inflicta est mulieri, per quam vir deceptus est. 11 Obiter inserit consolationem, non impedire hanc subiectionem, quominus & ipsæ mulieres perinde vt viri seruentur, si sese in coniugalibus illis oneribus cum fide & charitate sanctas & modestas præbuerint.

c *Hebraicus pleonasmus magis confirmans.* d *Fidei & sinceræ: fidei autem nomine sanam doctrinam, veritatis, sinceram functionem intelligit.*

e *Manuum sublationem pro inuocatione posuit, id est, signum pro re ipsa.*

f *Illis offensionibus animi, qua prohibent quominus bona conscientia Deum possimus inuocare.* g *Dubitatione, qua fidei repugnat, Iaco. 1. 6.*

h *Adam fuit seductus, sed vxoris opera, ideóque meritò hac quoque ratione debet esse viro subiecta.*

manserit in fide ac charitate, & sanctificatione cum modestia.

CAP. III.

2 Episcopos, 8 & Diaconos Christianos depingit, cum uxorum uxoribus, 12 liberis & familia, 15 Et Ecclesiam domum Dei nominat.

CAP. III.
Tit. 1. 6.
1 Absoluta tractatione tũ de doctrina & docẽdi ratione, tum de publicis precibus, tertio nũc loco ad personas ipsas accedit, agens primùm de Pastoribus, deinde de Diaconis: vtiturq; præfatione, vt certos esse hos Canonas norit Ecclesia.
2 Episcopatus, siue ministerium Verbi, non est otiosa dignitas, sed opus, & quidẽ præclarum: ac proinde multis virtutibus & domi & foris Episcopum ornatum esse oportet. Itaque & doctrinæ, & facultatũ siue donorum, & vitæ examen, præeat futuræ electioni necesse est. 3 Diaconos quoque prius probari oportet, vt de eorum honestate, veritate, sobrietate animo ab omni auaritia, alieno, eruditione in fidei doctrina, bona denique conscientia & integritate constet.

1 [1] FIdus *est hic* sermo, [2] Siquis Episcopatum [a] appetit, præclarum opus desiderat.

2 ‖ Oportet igitur Episcopum irreprehensum esse, [b] vnius vxoris virum, vigilantem, sobrium, compositum, hospitalem, aptum ad docendum:

3 Non [c] vinosum, non percussorem, non turpiter lucri cupidum: sed moderatum, alienũ à pugnis, alienum ab auaritia:

4 *Qui* suæ domui benè præsit, qui liberos contineat in subiectione cum omni honestate:

5 (Nam siquis propriæ domui præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?)

6 Non nouitium: ne inflatus, [d] in criminationem incidat diaboli.

7 Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum diaboli.

8 [3] [e] Diaconos itidem honestos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpiter lucri cupidos:

a De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum est in Ecclesia, sed in genere de animo & studio ad Dei Ecclesiam iuuandam comparato, quando & Vbicunque Domino visum fuerit. b Ergo qui coniugatos, quia coniugati sunt ab Episcopatu excludit, Antichristus est. c Vino quasi assidentem. d Ne ex eo ipso quòd in eum gradum euectus est, occasionem arripiat superbiæ, qua ipsum euertat, atque ita in eandem condemnationem ruat atque ipse Diabolus. e Hi sunt qui pauperum curam habebant.

9 Tenentes

9 Tenẽtes [f] myſterium fidei ‖ cum pura conſcientia. *Supra.1.19.*

10 Atque hi etiam probẽtur prius, deinde miniſtrent, ſi ſint inculpati.

11 [4] Vxores itidem honeſtas, nõ calumnioſas, ſobrias, fidas in omnibus.

12 [5] Diaconi ſint vnius vxoris mariti, qui liberis rectè præſint, & proprijs domibus.

13 Nam qui benè miniſtrauerint, [g] gradum ſibi bonum acquirunt, & [h] multam libertatem per fidem quæ *eſt* in Chriſto Ieſu.

14 [6] Hæc tibi ſcribo, ſperans fore vt celerius ad te veniam:

15 Quòd ſi tardius venero, vt noris quomodo oporteat [7] in domo Dei verſari, quæ eſt Eccleſia Dei viui, [i] columna & ſtabilimentum veritatis.

16 [8] Et ſine controuerſia magnum eſt pietatis myſterium: Deus conſpicuus factus eſt in carne, [k] iuſtificatus eſt in Spiritu, conſpectus eſt ab Angelis, prædicatus eſt Gentibus, fides illi habita eſt in mundo, ſurſum receptus eſt in gloriam.

4 Inquirendum etiam in Paſtorum & Diaconorum vxores.

5 Polygami (id eſt plures ſimul vxores habentes) ſicut ad epiſcopatũ ita ne ad diaconiã quidem vocandi.

6 Peculiaria multa ſubiecturus ad quotidianum Paſtoris munus ſpectantia, præfatur de ſuo ad eũ aduentu, vt eo magis ſolicitus ſit Timotheus, ne quum aduenerit, negligentiæ coargui poſſit. 7 Paſtori aſſiduò cogitandum eſt ſe in domo Dei viui verſari, in qua conſeruatur veritatis theſaurus. 8 Hac veritate cuius cuſtos & conſeruatrix eſt inter homines Eccleſia, miniſterio Verbi propterea ibi conſtituto, nihil auguſtius eſſe poteſt. Docet enim res omnium maximas, nempè Deum in Chriſti perſona, aſſumpta noſtra natura, factum eſſe viſibilem, cuius tamen in tanta infirmitate maieſtas infinitis modis eluxit, adeò vt ipſos Angelos rei tantæ conſpectus perculerit: qui denique Gentibus prædicatus, ab eis receptus eſt, & nunc ſurſum in ſummum gloriæ gradum euectus:

f Euangelicam doctrinam, qua verè eſt myſterium: caro enim & ſanguis eam non reuelant.

g Decus ac dignitatem.

h Fiduciam intrepidam.

i Hominum, nimirùm reſpectu: innititur etenim Eccleſia angulari illi lapidi Chriſto, ſed ea eſt veritatis conſeruatrix, non mater.

k In illa infirma carne Chriſti, ita vis Diuinitatis ſeſe exeruit, vt Chriſtum quantumuis hominem infirmum, palàm fuerit eſſe Deum.

CAP. 1111.

1 Falsas doctrinas, 3 tam de coniugij & ciborũ discrimine, 7 quam profanas damnat: 8 commendat autẽ pietatis studium, 13 & assiduam Scripturæ lectionem.

CAP. 1111.
1 Opponit veræ illi doctrinæ falsa dogmata quæ omninò futurum prædicit vt à quibusdam apostatis suggestione diaboli introducantur & ità quidem vt minimè desint qui illis assentiantur.
2 Hæretici quantũcunq; simulẽt sanctimoniam, nulla

1 [1] SPiritus autem disertè dicit fore vt posterioribus temporibus discisant quidam à [2] fide, spiritibus deceptoribus attendentes
ac doctrinis dæmoniorum,
2 [2] Per [b] hypocrisin falsiloquorum, quorum [c] conscientia cauterio resecta est,
3 [3] Prohibentium contrahere matrimonium, *iubentium* abstinere à cibis [4] quos Deus creauit [5] ad participandum [6] cum gratiarum actione, fidelibus, & ijs qui cognouerunt veritatem.
4 [7] Nam quicquid creauit Deus, bonum *est*, nec quicquam reijciendum *est*, si cum gratiarum actione sumatur:
5 [8] [d] Sanctificatur enim [e] per verbum Dei, & preces.

conscientia præditi sunt. 3 Duas falsæ istius doctrinæ species exprimit, nempe cælibatus legem, & delectum ciborum. 4 Eiusmodi doctrinas probat se meritò vocasse dæmoniacas, primùm quòd earum doctores de rebus alienis decernant. An enim ipsi cibos crearunt? 5 Secundò, quòd finẽ cuius causa creati sunt à Deo omnes sibi, nempe vt ijs frueremur, suis placitis euertant. 6 Tertiò, quòd Deũ hoc modo suo honore spolient, qui in illorũ vsu velit celebrari. Simul autẽ declarat Apostolus, sobriè & cum bona conscientia vtendum illa Dei liberalitate. 7 Canonẽ Apostolicũ de tollendo ciborũ delectu falsæ illi doctrinæ opponit. 8 Is demùm bonis Dei donis legitimè vtitur, qui illorum largitorem ex ipsius verbo agnoscit & inuocat.

a A vera Dei doctrina. b Sunt enim velut histrionicã quandã artem facilitaturi, nequis existimet fore vt in aliquo angulo deliteſcant, aut pudoris ſpeciẽ retineant. c Quorũ ita obduruit conſcientia, vt callũ obduxerit, deinde cauerum illam inuaſiſſe, poſtremò iam eſſe cauterio amputatam. d Purũ & ſanctum ſit noſtri reſpectu, vt eo vti poſſimus bona conſcientia, tanquam de manu Domini. e Agnoſcimus Deũ creatorem eſſe earũ creaturarũ quibus vtimur, & largitorẽ. Secundò, nos ex ijs eſſe qui Chriſti beneficio ius illud in reliquia animãtia deperditũ Adami culpa, recuperauimus. Tertiò, precibus petimus vt nobis concedat Dominus dapibus ab ipſius manu acceptis bona conſcientia frui. Quartò, gratiarum actione & repetitis precibus conuiuia claudimus: Ita nobis ſanctificantur cibi.

6 [9] Hæc

6 [9]Hæc ſi ſubieceris fratribus, bonus erit miniſter Ieſu Chriſti, innutritus in ſermonibus fidei, bonæque doctrinæ, quam [f] aſſectatus es.

7 [10]Cæterùm profanas & aniles fabulas reijce: [11] ſed exerce teipſum ad [g] pietatem.

8 [12]Nam corporalis exercitatio paululum habet vtilitatis: at pietas ad omnia vtilis eſt, vt quæ promiſſionem habeat vitæ præſentis ac futuræ.

9 [13]Fidus *eſt* hic ſermo, & dignus qui omnibus modis recipiatur.

10 Nam idcircò etiam fatigamur, & probris afficimur quòd ſperemus in Deo viuo, qui eſt conſeruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.

11 Hæc denuntia & doce.

12 [14]Nemo tuam iuuentutem deſpiciat, ſed eſto exemplar fidelium in ſermone, in conuerſatione, in charitate, in ſpiritu, in fide, in puritate.

13 [15]Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

14 Ne negligito donum quod in te eſt, quod datum eſt tibi ad prophetandum, cum impoſitione

9 Concluſio cum exhortatione, vt Timotheus iſta ſedulò, velut ab Apoſtolo penè cum lacte hauſta, Eccleſijs proponat.

10 Iterum ſanam doctrinã opponit non modò falſæ illi & apoſtaticæ doctrinæ, ſed etiam vanis omnibus & curioſis argutijs.

11 Non tantum ſana doctrina, ſed etiã pia & religioſa vita miniſtro Verbi opus eſt.

12 Pietas in ſpirituali cultu poſita eſt, non in externę vitæ auſteritate, quæ etſi rectè vſurpata aliquem vſum habet, tamen nullo modo cum pietate eſt conferenda. Prodeſt enim illa per accidẽs, iſta verò promiſſionem habet præſentis & futuræ vitæ. 13 Digreſſio, in qua oſtendit eos qui pietati ſtudent, etiamſi ærũnis & probris vexentur, idcircò tamen non eſſe miſeros vt cæteros homines, quum ob eandem cauſam minimè affligantur propter quam cæteri, & longè diſpar ſit ipſorum exitus. Quomodo enim ſuos Dominus deſereret, qui ſuos etiam hoſtes ſua beneficentia dignatur? quam doctrinam monet ſedulò eſſe inculcandam. 14 Iam ad exhortationem illam redit, oſtendens quæ ſint veræ Paſtoris virtutes, quibus etiamſi deſit ætas, reuerentiam ſibi conciliet, nempe & oratio & vita, charitatis, zeli, fidei, & puritatis teſtes: litui verò, infularum, annuli, pallij, & puerilium huiuſmodi ineptiarum nulla vſquam mentio. 15 Paſtoris priuatum exercitiũ eſt, aſſidua Scripturæ lectio, ex qua hauriat exhortationis & doctrinæ materiam, & ſibi & alijs ſaluificæ.

f *A cuius latere nunquam diſceſſiſti.* g *Verum cultum.*

manuum [h] presbyterij.

15 Hæc exerce, in his esto: vt tuus profectus manifestus sit inter omnes.

16 Attende tibijpsi & doctrinæ: persiste in istis. id enim si feceris, & teipsum [i] seruabis & eos qui te audierint.

[h] *Ordinis Presbyterorum.*

[i] *Fides est ex auditu, auditus ex prædicatione: Itaque sic dicuntur sese & alios seruare Ministri Verbi, in quibus Dominus posuit sermonem reconciliationis.*

CAP. V.

1 Postquam modum monendi singulos præscripsit, 5 de vidua agit, quæ tunc in Ecclesia ministerium cooptabantur. 17 Inde ad presbyteros transit, 23 & quadam corporis valetudini seruientia admiscet.

Cap. v.

1 De mediocritate in priuatis reprehensionibus, secundum ætatis & sexus gradus seruanda.

2 De viduarum cura constituit hos Canonas Apostolus.

3 Liberi & nepotes viduarum parentum pro viribus curam gerunto.

4 Prima ratio, Quoniam sibijpsis quod suis impendunt.

1 [1] Seniorem ne increpato, sed hortare vt patrem: iuniores, vt fratres.

2 Mulieres natu grandiores, vt matres: iuniores vt sorores, cum omni puritate.

3 [2] Viduas [a] honora quæ verè viduæ sunt.

4 [3] Quòd siqua vidua libæros aut nepotes habet, discant in primis [4] *in* propriam domum pietatem exercere, [5] & vicem rependere parentibus, [6] hoc enim est honestum & acceptum corã Deo.

5 [7] Porrò quæ verè vidua est ac sola, sperat in Deo, & permanèt in supplicationibus & precibus nocte ac die.

6 [8] At quæ in luxu viuit, *ea* viuens mortua est:

7 Hæc igitur denuntiato, vt sint irreprehensæ.

8 Quòd siqua suis & maximè domesticis nõ prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.

5 Altera, Quoniam natura ipsa docet maioribus vicem rependere. 6 Tertia, Quoniam Deo gratum est hoc officium. 7 Secundus Canon, Verè viduarum (id est quæ inopes & suorum præsidio destitutæ sunt, & piè ac religiosè viuunt) curam Ecclesia suscipito. 8 Tertius Canon, Viduæ in luxu degentes, & suæ familiæ curam negligentes, inter apostatas & ipsis infidelibus deteriores censentor.

[a] *Viduarum curam habe, qua præsidio indigent.*

9 Vidua

9 [9] Vidua allegatur non minor annis sexaginta, quæ fuerit [b] vnius viri vxor:

10 In operibus bonis idoneo testimonio ornata, si liberos educauit, si fuit hospitalis, si [c] sanctorũ pedes lauit, si afflictis subuenit, si omne bonum opus est assiduè sectata.

11 [10] Porrò iuniores viduas [d] recusa: postquam enim lasciuire cœperint aduersus Christum, nubere volunt:

12 *Ex eo* damnandæ quòd primam fidem reiecerint.

13 [11] Simul autem etiam otiosæ discunt circumire domos; imò non solùm otiosæ, sed etiam nugaces & curiosæ, garrientes quæ non oportet.

14 [12] Velim igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare aduersario ad maledicendum.

15 Iam enim nonnullæ deflexerunt, sequutæ Satanam.

16 [13] Quòd siquis fidelis aut siqua fidelis habet viduas, eis subuenito, & non onerator Ecclesia, vt ijs quæ verè viduæ sunt subueniat.

17 [14] Qui bene præsunt presbyteri, [e] duplici honore digni habentor: [f] maximè qui laborant in sermone & doctrina.

9 Quartus Canon, In viduarum Ecclesiæ ministrantium album, nulla sexaginta annis minor admittitor, ab omni impudicitię probro immunis, de cui[9] diligentia, charitate, & integritate, idoneis testibus constet.

10 Ratio prima cur iuniores viduæ ad ministeriũ non admittantur, Quoniã videlicet propter ætatis leuitatẽ, excusso tandẽ onere sibi à Christo impositio, de repetendo potius matrimonio cogitant: quo fit vt

ministerium deserant cui se obstrinxerant. 11 Altera ratio, Quòd pleræq; sint garrulæ & curiosæ, & neglecta muneris sui cura, discursatrices. 12 Quintus Canon, Viduę iuniores nubunto, & sanctè familias suas regunto. 13 Sextus Canon, Fideles, priuatim quãtũ fieri potest, suas viduas iuuãto, nec istis sumptibus Ecclesia grauator. 14 Iã quomodo cũ presbyteris. i. pastoribus, deniq; disciplinæ Ecclesiæ præfectis se gerere debeat qui eorum collegio præest, his præscriptis Can. disserit. I. Canon: De presbyteris officio suo benè fungentibus, honestè sustentandis, Ecclesia, sicut Deus ipse præcepit, in primis laborato.

b Quæ à viro meritò repudiata alteri non nupserit c Respicit ad consuetudinem earum regionum. d Ne in collegium viduarum admitte. e De quibus magis etiam quam de reliquis simus solliciti. f Duplex fuit ordo presbyterorum, alij enim gubernationi, alij sermoni & orationi vacabant.

Deut.25.4, 1.cor.9.9. Mat.10.10, luc.10.7.

18 Dicit enim Scriptura, || Boui trituranti non obligabis os. Et, || Dignus est operarius mercede sua.

15 Secundus Canon, Accusatio aduersus presbyterum, nisi prius auditis duobus aut tribus testibus ne admittitor. *Infra,6.13.*

19 [15] Aduersus presbyterum accusationem ne admittito, nisi sub duobus aut tribus testibus.

16 Tertius Canon, Presbyteri sic conuicti palàm coarguuntor, vt sint alijs exemplo.

20 [16] Eos qui peccant, coram omnibus argue, vt & reliqui timeant.

17 Quartus Canon, In Ecclesiasticis (præsertim aduersus ipsos presbyteros) cognitionibus quibus Deus ipse & Dominus Iesus Christus

21 [17] Obtestor in conspectu Dei, & Domini Iesu Christi, & electorum Angelorum, vt hæc serues, absque eo vt vnum alteri præferas, nihil faciens in alteram partem declinando.

22 [18] Manus † citò necui imponito, neque communicato peccatis alienis: temetipsum purum serua.

23 [19] Ne amplius esto abstemius: sed vino pauculo vtere, propter stomachum tuum & crebras tuas infirmitates.

24 [20] Quorundam hominum peccata antè manifesta sunt, præeuntia damnationi: quosdam verò subsequuntur:

25 [21] Itidem & bona opera antè manifesta sunt: & ea quæ secus habent, occultari non possunt.

Angelorum multitudine stipatus intereſt, summa, sine vllo præiudicio & personarum respectu, sinceritas obseruator.

18 Quintus Canon, Neminem antistes leuiter ordinato: nullius hac in re stultitiæ aut minus recto affectui fauens, alienam culpam in se deriuato, siquid à collegis perperam fiat, is suam conscientiam puram seruato, 19 Sextus Canon, Præsbyteri in victus ratione, suæ valetudinis moderatam rationem habento.

20 Quoniam vt summa diligentia adhibeatur, irrepunt tamen ad ministerium hypocritæ, monet Pastores Apostolus, ne hac re perturbentur, vel quicquam propterea de sua in inquirendo diligentia remittant, quia Dominus peccatis eiusmodi hominum detegendis, suum tempus constituit: nostrum autem est culpam tantùm præstare.

21 Alia consolatio ad eos spectans, qui calumnijs interdum opprimuntur.

† *Ne temerè quosuis ad Ecclesiasticam vllam functionem admitte, quantum videbitur in te est.*

CAP.

CAP. VI.

1 Docet quid ſirmes deceat, 10 Quam exitioſa peſtis ſit auaritia: 13 Et poſt quam obiter de diuitibus meminit, iterum prohibet Timotheum, ne ſe inanibus doctrinis impediat.

1 [1] QVicunque ſub iugo ſunt ſerui, ſuos dominos omni honore dignos ducunto, [2] ne nomen Dei & doctrina blaſphemetur.

2 [3] Qui verò fideles habent dominos, ne *eos* deſpiciant quòd fratres ſint: ſed potius inſeruiant, quòd fideles ſint ac dilecti, [a] vt qui ſint beneficij *Dei* participes. [4] Hæc doce, & exhortare.

3 [5] Siquis diuerſam docet doctrinam, neque accedit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei quæ ſecundum pietatem eſt doctrinæ,

4 *Is* turget, nihil ſciens, ſed inſaniens circa quæſtiones ac [b] verborum pugnas: ex quibus naſcitur inuidia, lis, maledicentiæ, ſuſpiciones malæ,

5 Peruerſæ [c] exercitationes hominum mente corruptorũ, & qui priuati ſunt veritate, & quæſtui habent pietatem. ſecede ab iis qui eiuſmodi ſunt.

CAP. 1. 1 Subijcit etiam Canonas de ſeruorũ officio in dominos: qua de re nõ dubium eſt quin tunc multę fuerint agitatæ quæſtiones ab iis qui ex Euangelio arripiunt publici perturbãdi ſtatus occaſiones. Primus autem Canon eſt, Serui fideles, dominos infideles nacti, nihilominus ſumma fide eis ſeruiunto. 2 Ratio, ne Deus videri poſſit Euangelij doctrina homines ad rebellionem & res omnes malas incitare. 3 Secundus Canon, Fideles ſerui dominos fideles nacti, ne fraterno nomine abutuntor, ſed tantò libentius eis obſequuntor. 4 Concluſio vniuerſalis, hæc omnia non tantùm eſſe ſimpliciter docenda, ſed etiam cum exhortationibus ſedulò inculcanda. 5 Bos qui in ſermonibus Chriſti (i. doctrina pietatis) non acquieſcentes, in vanis quæſtionibus (vana enim ſunt alia omnia) & ſe & alios fatigant, grauiſſimè dãnatos extra Eccleſiam eijcit, vt ſuperbos, qui in Chriſti doctrina non acquieſcant: vt mendaces impoſtores, qui meram vanitatem crepent: vt inſanos, qui de rebus nihili tantopere laborent: vt peſſimas peſtes, qui ſint maximarum contentionum autores, & mentes ac iudicium hominum corrumpant: denique vt profanos & impios, qui pretioſo illo pietatis ac religionis nomine ad turpe lucrum abutantur.

a Et hoc ſufficiat, quòd in iis quæ ad vitam æternam pertinent, ſint eiuſdem Dei beneuolentia ſocij. b Concertationes de verbis non de rebus: verba autem etiam nominat, quæcunque nihil habent ſolidi, aut ex quibus nulla redit vtilitas.

c Quales videntur in ludo illo impudentia mathaeologia Sophiſtica.

6 [6]Est autem quæstus magnus pietas cum animo sua sorte contento.

7 [7]Nihil enim intulimus in mundum, videlicet nec efferre quicquam possumus.

8 Sed habentes alimenta, & quibus tegamur, his contenti erimus.

9 [8]Qui autem volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum, & cupiditates multas amentes & damnosas, quæ demergunt homines in exitium & interitum.

10 Siquidem radix omnium malorum est amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarunt à fide, & seipsos [d] transfixerunt doloribus multis.

11 [9] Tu verò, [e] homo Dei, ista fuge: sectare autem iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.

12 Decerta præclarum certamen fidei: apprehende vitam æternam, cuius causa & vocatus es, & professus præclaram professionem coram multis testibus.

13 ‖ [10] Denuntio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Iesu Christo, qui ‖ testatam fecit coram Pontio Pilato bonam illam professionem:

14 Vt serues hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, vsque ad illustrem illum aduentum Domini nostri Iesu Christi:

15 Quem temporibus suis ostendet ille ‖ bea-

6 Venustè detorquet nomẽ quæstus, confitens pietatem esse maximum lucrum, sed diuersa prorsus ratione, quoniam videlicet verã sufficientiam affert.

7 Stultitiam eorum irridet qui rebus caducis adeò cupidè inhiant, vt expleri nullo modo possint, quum tamen eo quod supra modum est frui non possint. *Supra, 5.31. Mat. 27.11. ioh. 18.37. Supra, 1.11, apoc. 17.14, & 19.16.*

8 Alia ratione Timotheum ab auaritia deterret, nempe quòd infinitas eaſque nocentissimas cupiditates secum trahat, quibus seipsos auari excarnificant, eousque vt fidem etiam & salutem suam abijciant.

9 Peculiaris exhortatio ad varias virtutes, quibus pastores in primis ornatos esse oporteat. 10 Grauissima obtestatio, vt summa fide superiora omnia seruentur, intentis in Iesu Christi aduentum oculis, cuius gloria vano huius mundi splendori, & potentia omnibus impiorum terriculamentis sit opponenda.

d Dolor & cura videntur animum quodammodo perfodere, auaritia nimirum meſſor. e Quem Spiritus Dei regit.

tus & ſolus [f] Princeps, Rex regum, & Dominus dominorum:

16 Qui ſolus habet immortalitatem, lucem habitans inacceſſam, || quem vidit nemo hominum, neque videre poteſt: cui honor & robur æternum. Amen.

17 [11] Ijs qui diuites ſunt in [g] hoc ſeculo, denuntia ne efferantur animo, || neque ſpem ponant in diuitijs incertis, ſed in Deo [h] viuo, qui præbet nobis omnia copioſè ad fruendum:

18 Vt *alijs* benefaciant, vt diuites ſint operibus bonis, faciles ad impartiendum, facilis conuictus:

19 [12] Recondentes ſibi ipſis || fundamentum bonum in poſterum, vt apprehendant æternam vitam.

20 [13] Timothee, depoſitum ſerua, & auerſare profanos de rebus inanibus clamores, & oppoſitiones falsò nominatæ ſcientiæ:

21 Quam nonnulli [i] præ ſe ferentes, circa fidem aberrarunt à ſcopo. Gratia ſit tecum. Amen.

Iohan. 1 18. Mar. 4. 19, Luc. 12. 15. Mat. 4. 7, & 6. 20.

11 Addit veluti auctarium, ſeueram admonitionem ad diuites ſpectantem, vt in primis à duabus peſtibus ſibi caueant, ſuperbia nimirum & ſpe fallaci, quibus tres excellentes virtutes opponit, ſpem in Deum illum viuum, beneficentiam in proximum, & morum facilitatem. 12 Laus beneficentiæ ab effectis, quòd ſit firmum Spiritus Dei in nobis habitantis, ac proinde ſalutis nobis donandæ, teſtimonium. 13 Præcipuam omnium ſuperiorum admonitionum repetit, animo omnium miniſtrorum Verbi altius infigendam: nempè vt inanem ſophiſtices garrulitatem fugiant, in ſinceræ doctrinæ ſimplicitate permanentes.

Ad Timotheum prior, miſſa fuit Laodicea, quæ eſt metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

f Synonima multa congerit, quibus potentiam Dei aſſerit. qua freti in ſtatione noſtra perſtemus. g Rerum ad vitam pertinentium, quibus ſcum comparantur qui ſunt bonorum operum diuites. h Verè exiſtenti & æterno: nam Deo opponit caducam opum naturam. i Non tantùm voce, ſed etiam vultu, geſtu: in ſumma ita ſe comparant, vt etiam tacentes nihil niſi arduum & ſublime de ſe promittant.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEVM POSTERIOR.

CAP. I.

5 Laudata fide Timothei, 6 vt in munere sibi commisso fideliter pergat, eum hortatur: 8 & ne propter sua vincula, 15 aut aliorum defectiones labascat; 17 de suo Apostolatu gloriatur. 14 & depositi custodiam illi commendat. 16 Laudat etiam Onesimum.

CAP. I.
1 Scopus epistolæ præcipuꝰ est, Timotheũ confirmare, vt fortiter ad extremum vsque perseueret, proposita primùm sua in eum beneuolẽtia, deinde cõmemoratis excellentibus donis, quæ velut hæreditaria extare voluerat Dominus in Timotheo & ipsiꝰ maioribꝰ, quæ quidem ipsum tanto magis Deo obstrigãt. *Act. 22. 3.*
2 Difficultatibus ingruentibꝰ monet inuictem Spiritus virtutem opponendam, qua sumus à Deo donati.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, [a] secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo Iesu,
2 Timotheo dilecto filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro.

3 [1] Gratiam habeo Deo, || cui seruio à [b] maioribus cum pura conscientia, vt assiduam tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die:

4 Desiderans te videre, memor tuarum lacrymarum, vt gaudio replear:

5 Reuocans in memoriam eam quæ in te est non simulatam fidem, quæ habitauit prius in auia tua Loide, & matre tua Eunica: persuasus sum autem quòd in te quoque.

6 [2] Quam ob causam suggero tibi vt [c] excsciten

a A Deo legatus, vt annuntiem vitam quam promisit in Christo Iesu.
b Abrahamo, Isaaco, & Iacobo: non enim agit de Pharisaismo, sed de Christianismo. c Donum Dei est velut quædam viua flamma in cordibus nostris accensa, quam nituntur caro & Satan suffocare: nos contra magis ac magis fouere ac sopitam suscitare debemus.

tes

tes donum Dei quod est in te per impositionem manuum mearum.

7 Non enim dedit nobis Deus spiritum [d] timiditatis, sed roboris, & charitatis, & sanitatis animi.

8 [3] Ne igitur te pudeat testimonij Domini nostri, neque te pudeat mei, qui sum captiuus [e] ipsius: sed esto particeps afflictionum [f] Euangelij [g] ex potentia Dei:

9 [4] Qui seruauit nos, & vocauit ‖ vocatione sancta: non ex operibus nostris, sed ex suo proposito & gratia, quæ [h] data quidem est nobis in Christo Iesu ‖ ante [i] tempora secularia:

10 Sed patefacta nunc est per illustrem illum aduentum seruatoris nostri Iesu Christi, qui & mortem aboleuit, & vitam in [k] lucem produxit ac immortalitatem per Euangelium:

11 ‖ [5] Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, ac doctor Gentium.

12 [6] Quam ob causam & hæc patior: [7] neque erubesco. noui enim cui crediderim, & mihi persuasum est eum posse depositum meum in illum diem seruare.

3 Crucis ignominiam non modò probrosam esse negat sed etiam honorificentissimam esse probat: primùm, quòd Euangelij cuius causa pij affliguntur, sit testimonium Christi: secundò, quòd in illis demùm eluceat summa Dei virtus. *1.Cor.1.1. Rom.6.25, ephe.1.4, coloss.1.26, tit.1.2. 1.Tim.2.7.*

4 Ostēdit quā ex beneficijs Deus fortiter asserendæ suæ gloriæ cum salute nostra coniunctæ nos obstrinxerit, commemoratis salutis nostræ causis, nempè gratuito illo & æterno Dei proposito de nobis in Christo venturo seruandis, vnde factum sit vt à Deo tandem gratis per Euāgelij prædicationem, ad Christum mortis destructorem & immortalitatis autorem vocaremur. 5 Euangelium illud est quod prædicauit Apostolus. 6 Apostolatum suum inexpectato argumento confirmat, nempè quòd mundus illud ferre non posset, ac proinde ipsum eius prēconem persequeretur. 7 Proposito suo exemplo, ostendit quomodo futurum sit vt nos crucis Christi non pudeat, nempè si certi simus Deum & posse & velle salutem, quam veluti penes se depositam habet, nobis in illum diem seruare.

d Quo percellamur & perterrefiamus, vt quos vult Dominus perdere. e Ipsius causa. f Euangelium quodammodo dicitur affligi iniys à quibus annuntiatur. g Fretus potentia Dei. h Datam esse dicit ab æterno gratiam, ad quam ab æterno sumus prædestinati. Repugnat itaque doctrina de præuisa fide vel operibus, gratiæ Dei ex diametro. i Ante annorum seriem qui ab initio fluxerunt. k Fecit vt illuceſceret vita.

13 [8]Exemplar teneto sanorum sermonũ, quos à me audisti cum fide & charitate quæ *est* in Christo Iesu.

14 [9]Præclarum depositum serua [10]per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.

15 [11]Nosti hoc auersatos me fuisse omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.

16 Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.

17 Imò quum esset Romæ, studiosissimè quæsiuit me, & inuenit.

18 Det ei Dominus vt inueniri misericordiam apud Dominum in die illo: quàm multa etiam Ephesi subministrarit, tu optimè nosti.

8 Exprimit qua potissimũ in re oporteat ipsum esse quã cõstantissimũ, nempè & in ipsa doctrina, cuius epitomæ sunt fides & charitas, deinde in ipsa eius tradendæ ratione cuius velut expressam effigiẽ in Apostolo Timotheus cognouerat.

9 Amplificatio à dignitate tãtæ rei penes ministros depositæ. 10 Occupatio, arduum quidem id esse præstare, sed potentissimum esse Dei Spiritum, qui sua virtute nos intus donarit. 11 Occurrit offendiculo propter Apostatas quosdam exorto, eorum etiam nomina exprimẽdo, vt ab omnibus dignoscerentur. Sed ijs opponit vnius hominis singularem fidem, vt vel vnicũ bonum exemplum malis omnibus præponderet.

CAP. II.

2 Vt perseuerantiã in militia Christiana cõmendet, 3 similitudines sumit 4 à militibus, 6 & ab agricolis. 10 Vincula sua sanctis vsui esse declarat. 15 Indemonet Timoth. vt sermonem veritatis rectè dispertiat: 17 & reproborum exempla fugiens, 22 modestè omnia agat.

CAP. II.

1 Tv igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ est in Christo Iesu:

2 Et quæ audisti à me [a] inter multos testes, hæc committe fidelibus hominibus, qui sint idonei ad alios quoque docendos.

1 Conclusio superioris exhortationis, addita tamen declaratione, non seruari depositum ab ijs qui illud intus contineant, sed ab ijs potius qui quàm liberalissimè cum alijs id cõmunicent, vt hoc modo quamplurimi fiant eius participes, sine vllo cuiusquam detrimento.

a *Præsentibus multis, qui de his rebus possint testari,*

3 [2]Tu igitur feras laborem vt bonus miles Ieſu Chriſti.

4 Nemo qui militat implicatur [b] vitæ negotijs, vt ei placeat à quo delectus eſt miles.

5 [3]Quòd ſi certet etiam aliquis, non coronatur niſi legitimè certauerit.

6 [4]Agricolam oportet prius laborando fructus percipere.

7 [5]Conſidera quæ dico. Det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.

8 [6]Memento Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe ex mortuis, *factum* ex ſemine Dauid, ſecundum Euangelium meum:

9 [7]In quo, velut facinoroſus, affligor vſque ad vincula ſed ſermo Dei non eſt vinctus.

10 Ideo omnia ſuſtineo propter electos, vt & ipſi ſalutem conſequantur quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria æterna.

11 [8]Fidus *eſt hic* ſermo || nam ſi cũ *eo* [c] mortui

2 Alia admonitio, Miniſterium verbi eſſe ſpirituale militiam, qua nemo ſic fungi poſſit vt imperatori ſuo placeat, niſi omnibus auocamẽtis ſemel valedicat. *Rom. 6. 5.*

3 Tertia admonitio, Miniſterium eſſe inſtar gymnici certaminis, in quo nemo coronetur niſi ex præſcriptis legibus certauerit quãtumuis durę & difficiles fuerint. 4 Alia ſimilitudo eodem ſpectans, Non ſperãdam meſſem niſi præeũte arationis & ſationis labore. 5 Omnia iſta ne intelligi quidem, nedum præſtari poſſunt, niſi petita & data à Deo intelligentia. 6 Duo capita noſtræ fidei, ab hæreticis perpetuò oppugnata, diſertè confirmat: quorum vnum, nempè Chriſtum eſſe verum illum Meſſiam, hominem ex Dauidis ſemine factum, eſt noſtræ ſalutis baſis: alterum eſt eiuſdem vertex, nempè eum reſurrexiſſe ex mortuis. 7 Occupatio, Se quidem inſtar ſceleratorum in vinculis teneri, ſed cauſam non eſſe cur propterea nonnulli fidem detraherent eius Euangelio: quum Deus nihilominus ipſius miniſterio benediceret, imò etiam huius captiuitatis & patientiæ ſuæ exemplum Eccleſiam multis modis confirmaret in vitæ melioris expectatione. 8 Quarta admonitio, Non de verbis & quæſtionibus non modo inutilibus, ſed etiam plerunque damnoſis, eſſe decertãdum, ſed de eo potius vt nos ad omnẽ patientiæ genus, atque adeò ad mortem ipſam cum Chriſto (id eſt, pro Chriſti nomine ſubeundam) comparemus: quoniã ſit certus ad vitam, & eam quidam glorioſiſſimam, aditus: ſicut è contrario hominum perfidia nihil de veritate Dei decedit, certum autem exitium, ſibi accerſunt homines.

b *Negotijs ad rem familiarem, aut occupationes illas conſuetas pertinentibus.*

c *Si vna cum Chriſto & Chriſti ipſius cauſa affligimur.*

sumus, cum eo etiam viuemus:

12 Si toleramus, etiam cum eo regnabimus
‖si abnegamus, & ille abnegabit nos:

13 Si infidi sumus, ‖ille tamen fidus manet: negare seipsum non potest.

14 Hæc suggere, [d] obtestans coram Domino ne verborum pugnas sequantur: quod nullam adfert vtilitatem, *imò* auditores subuertit.

15 [9] Stude teipsum probatum sistere Deo, operarium qui non erubescat, & [e] qui rectè sermonē veritatis secet.

16 Profanos autem de rebus inanibus clamores [f] cohibe: [10] ad maiorem enim procedent impietatem.

17 Et sermo eorum depascet vt gangræna: ex quibus est Hymenæus & Philetus:

18 Qui circa veritatem aberrarunt à scopo, dicentes resurrectionem iam esse factam: & subuertunt quorundam fidem.

19 [11] Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc, Nouit Dominus qui sint sui: &, Discedat ab iniustitia omnis qui [g] nominat nomen Christi.

20 [12] Ceterùm in magna domo non tantùm sunt vasa aurea & argētea, sed etiā lignea & testacea:

Mat.10.13, marc.8.31. Rom.3.3, & 9.6.

9 Quinta admonitio, Ministrū esse oportere nō otiosū disputatorem, sed fidelem in veritatis sermone rectè distribuendo dispensatorem, adeò quidē vt etiā aliorū garrulā curiositatē cohibeat.

10 Astutiā Satanæ patefacit, qui ab his initijs exorsus, sensim nos pertrahit ad impietatē, serpente illo profanæ garrulitatis malo: quod tristi eorū exemplo probat qui resurrectionē iā factam docebant.

11 Digressio, qua offendiculis ex illorū defectione exortis medetur: primò ostendens electos esse extra huiusmodi defectionis periculū: secundò, Deo notos illos esse, non nobis: ac proinde mirū non esse si sæpe hypocritas pro veris fratribus habeamus: nobis autē dandā esse operā ne illorū similes simus, sed vt potius reipsa simus quod dicimur.

12 Occupatio, Nō cedere in patrisfamiliās dedecus quōd in magna domo non habeat omnia eiusdem generis & vsus vasa, sed curandum nobis esse vt vasa ad decus comparata comperiamur.

d Domino etiam testo aut potius iudice aduocato, sicut fecerunt Moses, Iosue, Samuel, & ipse Paulus, Act. 20. e Qui nihil adijciat, nihil praetermittat, mitilet, discerpat, torqueat: spectet diligēter quid ferat auditorū captus, & quid ad aedificationē conducat. f Ad verb. circunsiste, id est, obserua & obside, vt videlicet prohibeas ne latius serpant. g Qui colit, & tanquā fidelis ab illo cognominatur.

‖ & alia

‖ & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.

21 Siquis igitur seipsum ab his [h] expurgarit, erit vas ad decus, sanctificatũ, & accõmodum vsibus Domini, & ad omne opus bonũ comparatum.

22 [13] Iuueniles autem cupiditates fuge: sed sectare iustitiam, fidem, charitatem, [14] pacem ‖ cum ijs qui inuocant Dominum ex puro corde.

23 ‖ Stultas autem & ineruditas quæstiones reijce, sciens eas gignere pugnas.

24 Seruum autem Domini nõ oportet pugnare, sed placidum esse erga omnes, aptum ad docendum tolerantem malos.

25 Cum lenitate erudientem eos qui [i] contrario animo sunt affecti: ecquando det eis Deus vt resipiscentes agnoscant veritatem:

26 Et *elapsi* ex diaboli laqueo, à quo captiui tenentur, mentis sanitatem recipiant ad *præstandam* illius voluntatem.

Rom. 9. 21.

13 Rediẽs vnde fuerat à ver. 16. digressus, monet vt in rebus serijs & pietatẽ ipsam spectantibus sese exerceat. *1. Cor. 13. 1. Tim. 1. 4, & 4. 7, tit. 3. 9.*

14 Sexta admonitio, Vitãdam in primis omnem animi acerbitatem, tũ in docendo omnibus, tum etiã in reuocãdis qui extra viã aberrarũt.

h Non causam propositi, sed exequutionem declarat: cæterùm quod nos expurgamus non libertati nostri arbitrij illud tribuendum est, sed ei, id est Deo, qui gratis & in solidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem. *i Loquitur de ijs quibus nondum perspecta est veritas.*

CAP. III.

1 Prædicit quàm infesta pijs tempora immineant: 9 sed fiducia victoriæ 10 animat eum ad certamen: 14 exercitationem sanæ doctrinæ in primis commendat.

CAP. III.

1 ILlud [1] autem scito, ‖ fore vt extremis diebus instent tempora molesta.

1. Tim. 4. 1, 2. pet. 1. 3, iud. 18.

1 Septima admonitio, Non esse sperandã Ecclesiam aliquam incorruptã in hoc seculo, sed fore

2 Erunt enim homines sui amantes, auari, gloriosi, superbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, [2] impuri,

3 Charitatis expertes, nescij fœderis, calumniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum,

potius magnũ perditissimorũ hominum prouentum in ipso etiã Ecclesiæ sinu, qui tamen summam pietatem & charitatem præ se ferant,

a Quibus nullum est tui nec sui.

2 Cum eiusmodi hominibus nō simplici errore, sed peruersitate animi resistentibus veritati (quod ex eorū fructibus appareret, quos hīc graphicè prorius describit) non est quod ludatur opera, quum sint potius auersandi. *Exod. 7. 11.*

3 Cōsolationē addit, Dominum tādem istis omnē laruā detracturū. *2. Pet. 1. 20.*

4 Quominus ab eiusmodi hypocritis decipiamur, proponendæ sunt nobis sanctorū seruorum Dei virtutes, nec fugiēda crux, quàm illi vltrò subierint, & quæ perpetua est veræ pietatis comes. Apostolica verò doctrina in primis est retinēda, cuius summa est nos fide in Christum Iesū seruari. 5 Octaua admonitio lōgè pretiosissima Pastorē ex vno scripto Dei verbo sapere oportere, in quo perfectè tradātur quæcunq; tū ad vera dogmata cognoscēda & stabiliēda, falsa verò refellenda: tū ad malos quidē mores corrigēdos, bonos autē instituendos spectant.

4 Proditores, præcipites, inflati, voluptatum amantes, potius quàm amantes Dei.

5 Habentes formam pietatis, sed qui vim eius abnegarint. [2] istos igitur auersare.

6 Ex his enim sunt isti qui irrepūt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, onustas peccatis, actas cupiditatibus varijs:

7 Semper discentes, sed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire possint.

8 ‖ Quemadmodum autē Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt veritati, homines mente corrupti, reprobi circa fidem.

9 [3] Sed non procedent amplius: nam amentia istorum euidens erit omnibus, vt & illorum fuit.

10 [4] Tu verò [b] assequutus es doctrinam meam, vitæ meæ rationem, propositum, fidem, lenitatem, charitatem, tolerantiam:

11 Persequutiones, afflictiones quę mihi acciderūt [c] Antiochię, Iconij, Lystris: quas persequutiones sustinuerim: sed ex omnibus eripuit me Dominus.

12 Sed & omnes qui volunt piè viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.

13 Improbi autē homines & impostores [d] procedent in peius, tū seducentes *alios*, tum seducti *ipsi*.

14 At tu permane in ijs quæ didicisti & quæ tibi concredita sunt, sciens à quo dideceris:

15 Teque à puero sacras literas nouisse, quæ te possunt sapientem reddere in salute, per fidem quæ est in Christo Iesu.

16 ‖ [5] Tota scriptura diuinitus *est* inspirata, &

b *Tu nō modò quid docuerim, quid egerim, sed etiam qua mea mens ac voluntas fuerit, prorsus nosti.* c *De Antiochia Pisidia intellige.* d *Illorum improbitas quotidie augebitur.*

vtilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem quæ *est* in iustitia.

17 Vt perfectus sit [e] homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus.

e Homo Dei propriè & peculiariter dicitur Propheta, & voluntatis Dei interpres.

CAP. IIII.

1 Obtestatur eum vt maximè Euangelium prædicet 3 in tam deplorato tempore: 6 Sibi in propinquo esse mortem: 8 sed ita vt quasi victor ad glorioſum triumphum properet. 10 Tandem accersendi Timoth. necessitatem 11 ex præsenti suo statu ostendit.

CAP. IIII.

Summa & præcipua omnium admonitionũ, ac proinde grauissima obtestatione sancita, hæc est, vt sancta etiam quadam cũ importunitate proponatur Dei verbum, prout fert necessitas: ita tamẽ vt solidum doctrinæ fundamentum substernatur, & acrimonia omni sancta lenitate tẽperetur.

2 Captandæ iam olim fuerunt fidis pastorib⁹ omnes occasiones, hominibus mox

1 OBtestor [1] igitur ergo coram Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in illustri illo suo aduentu & regno suo:

2 Prædica sermonem, insta tẽpestiuè, intempestiuè: argue, obiurga, exhortare cum omni lenitate & doctrina.

3 [2] Nam erit tempus quum sanam doctrinam non tolerabunt: sed auribus pruriẽtes, ipsi sibi pro suis cupiditatibus coaceruabunt doctores:

4 Et à veritate quidem aures auertent, ad [a] fabulas verò conuertentur.

5 [3] At tu vigila in omnib⁹, perfer, opus perage euangelistæ, [b] ministerij tui plenam fidẽ facito.

6 [4] Nam ego iam [c] libor, & tempus meæ resolutionis instat.

7 Certamen illud præclarũ decertaui, cursum consummaui, fidem seruaui.

8 Quod supereſt, repoſita est mihi iustitię corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, iustus ille iudex: non solùm autem mihi, sed & omnibus qui expetiuerint illustrem illum ipsius aduentum.

ad suas fabulas vltrò reuersuris. 3 Mundi perfidia debet fidos ministros eò magis solicitos reddere. 4 Prædicit maximum suum obitum, pulcherrimo inuictæ constantiæ & certæ spei exemplo.

a Falsas ac inutiles doctrinas, quibus ita nunc fascinatus est mundus vt veritatis apertam lucẽ malit modis omnibus extinctã, quã è tenebris emergere. b Veris argumẽtis comprobate germanũ esse Dei ministrũ. c Pro libamẽto offeror: alludit autem ad sanguinis, aut etiam vini perfusionem quæ in sacrificijs vsurpabantur.

5 Vltima pars epistolæ, gratissimas aduersus quasdam querelas, & singularis vbique pietatis, ac indefessi animi exempla præbens.

9 [1] Stude venire ad me citò.

10 Nã Demas me dereliquit, [d] amplexus præsens seculum, & profectus est Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.

11 ‖ Lucas mecum est solus, Marcum assumptum adduc tecum: est enim mihi perutilis ad ministerium.

12 Porrò Tychicum misi Ephesum:

13 Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies, & libros, maximè membranas.

14 Alexander faber ærarius multa mala mihi exibuit: reddat ei Dominus secundum facta ipsius.

15 Quem & tu caue: vehementer enim restitit sermonibus nostris.

16 In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me deseruerunt (ne illis imputetur.)

17 Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me fieret fides præconij quod audirent omnes Gentes: & ereptus fui ex ore [e] leonis.

18 Et eripiet me Dominus ab [f] omni opere malo, seruabitque [g] regno suo cœlesti: cui gloria in secula seculorum. Amen.

19 Saluta Priscam & Aquillam, & ‖ Onesiphori familiam.

20 Erastus mansit Corinthi. Trophimum autẽ reliqui Mileti ægrotantem.

21 Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

22 Dominus Iesus Christus *sit* cũ Spiritu tuo. Gratia *eius sit* vobiscum. Amen.

d Acquieuit in hoc seculo.

e Neronis.

f Putum me seruabit, ne quid committam indignũ Apostolo.

g Vt regni sui participẽ faciat.

Supra, 1. 16.

Scripta est Roma posterior ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

EPIST.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TITVM.

CAP. I.

1 Docens quales oporteat Ministros eligere, 10 simul ostendit quomodo vaniloquis os obturare oporteat. 12 Hac occasione perstringit Cretensium mores, 14 ac Iudaos qui in rebus externis sanctitatem locabant.

1 PAVLVS [2] seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem [b] electorum Dei, [3] & agnitionem veritatis quæ est secundum pietatem:

2 Ad [c] spem vitæ eternæ, quam [d] promisit Deus ille mẽtiri nescius‖ante [e] tempora secularia, patefecit autem temporibus suis:

3 [3] *Videlicet* sermonem illum suum, per prædicationem ‖ quæ concredita est mihi ex mandato [f] seruatoris nostri Dei: [4] Tito germano filio in communi fide.

CAP. I.

1 Asserit suum Apostolatum, non Titi, sed Cretensium causa, tum ex vocationis externæ testimonio, tum ex suo cũ omnib⁹ ab initio mũdi electis cõsensu. *Rom.16.25, ephes.3.9, coloss.1.26, 2.Timot.1.9, 1.pet.1.20. Galat.1.1.*

2 Fides in qua omnes electi consentiunt, est vera ac sincera Dei cognitio, huc spectans, vt Deum ritè colentes, vitam æternam tandem, secundum veracis Dei promissionem, ex æterno ipsius proposito suis temporibus in Christo exhibitam, consequamur. 3 Hæc veritas non est alibi quàm in Apostolica prædicatione quærenda. 4 Titi communem secum consensionem in fide prædicans Apostolus, Cretenses ad illum audiendum excitat, simulque monet qua potissimum ex re veros ministros à falsis distinguere oporteat.

a Minister, qua ratione ipse Christus, quatenus fuit minister, & quidem Prophetarum caput, seruus dicitur, Esa.42.1. b Eorum quos Deus elegit. c Spes finis est fidei. d Quã vltro & gratuita liberalitate promisit. e Vide 2.Tim.1.9. f Soter non tantum conseruatorẽ vitæ, sed & datorem significat.

4 [5] Gratia *sit tibi*, misericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Iesu Christo seruatore nostro.

5 [6] Huius rei gratia reliqui te in Creta, vt quę reliqua sunt pergas corrigere, & constituas oppidatim presbyteros, sicut ego tibi mandaui:

6 ‖Siquis est inculpatus, vnius vxoris vir, liberos habens fideles, nõ obnoxios crimini luxus, vel qui non sint [g] refractarij.

7 [7] Oportet enim Episcopum inculpatum esse, tanquam Dei [h] dispensatorem, [i] non sibi pertinaciter placentem, non iracundum, nõ vinosum, non percussorem, non turpiter lucri cupidum:

8 Sed hospitalem, bonorum amãtem, [k] temperantem, iustum, pium, continentem:

9 [8] Tenacem fidelis illius sermonis qui ad doctrinam facit, [9] vt possit etiam exhortari per doctrinam sanam, & contradicentes conuincere.

10 [10] Sunt enim multi refractarij, & vaniloqui, & mentium deceptores, maximè ij qui sunt [l] ex Circuncisione.

11 Quibus oportet os obturare: qui totas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

5 Communis est & eadem salutis ratio pastoribus & gregi. *2. Timot. 3.2.*

6 Prima admonitio, vt presbyteri oppidatim constituantur.

7 Secunda admonitio, à quibus præsertim vitijs alienos, & quibus præcipuè virtutibus ornatos esse oporteat Pastores, quos etiam Presbyteros vocauit.

8 Tertia admonitio, Pastorem eius doctrinæ tenacissimum esse oportere, quæ ab Apostolis tradita, ad salutem facit, curiosis & inanibus omnibus relictis.

9 Quarta admonitio, Verè doctrinæ scientiam ad vsum esse applicandam, qui quidem duabus in rebus consistit, nempè in regendis qui se dociles præbent, & refractarijs refutandis. 10 Applicatio thesis ad hypothesin, Cretenses inter cæteros acribus reprehensionibus egere, tum propter animos eorum ad mendacia & pigritiam naturali quodam impetu propensos: tum propter auaros quosdam Iudæos, qui pietatis prætextu, partim traditiones quasdam inanes, partim veteres cæremonias cum Euangelio coniungebant.

g Sic propriè dicuntur equi vel boues, qui iugum subire nolunt.
h Quem Deus suorum donorum dispensatorem constituit.
i Non asperi moribus, & difficili natura.
k Circunspectum & sani iudicij, & singulare moderationis exemplar.
l Ex Iudaio, vel potius ex illis Iudais qui Christum Legi coniungere studebant.

12 Dixit

12 Dixit [m] quidam ex ipsis proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.

13 Testimonium hoc est verum. quam ob causam eos redarguito [n] præcisè, vt sani sint in fide:

14 ‖ Non attendendo Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium veritatem.

15 ‖ [12] Omnia quidem pura puris: pollutis autem & infidelibus nihil est purum, sed polluta est eorum & [o] mens & conscientia.

16 Deum profitentur se scire, sed factis negãt, quum sint abominãdi, & rebelles, & ad omne opus bonum reprobi.

2. Timot. 1. 4. Rom. 14. 20.

11 Paucis ostendit puritatem non in Legali & externo cultu (veluti delectu ciborum, & ablutionibus, & cæteris eiusmodi iam abolitis) sed in mẽte & conscientia positam esse: & qui secùs doceant, quæ sit reipsa vera religio prorsus nescire, atque adeò nihil minus esse quàm quod videri volunt.

m Epimenides, qui inter fatidicos habitus est, vide Laertium & Cicero. 1. de Diuinatione. n Durè, ac sine vllis ambagibus. o Si mens & conscientia impura sunt, quid puri restat ante regenerationem?

CAP. II.

1 Personarum & ætatum præscribens officia, 6 iubet vt de moribus doceat Ecclesiã, 11 & à fine redẽptionis argumentatur, 12 quem dicit esse studiũ piè & rectè viuendi.

CAP. II.

1 [1] AT tu loquere quæ decent sanam doctrinam.

2 [2] Vt senes sobrij sint, venerandi, temperantes, sani fide, charitate, tolerantia.

3 Anus itidem vt *sint* habitu qui sanctimoniam deceat, non calumniatrices, non vino multo seruientes, honestatis magistræ:

4 Vt ad sapientiam instruant adolescentulas, vt maritos suos diligant, vt liberos ament,

5 Vt temperantes sint, puræ, [a] domi manentes, bonæ, ‖ subiectæ suis viris: ne sermo Dei blasphemetur.

1 Quinta admonitio, Non tantùm in genere puram esse doctrinã oportere, sed etiam singulis ætatibus & ordinibus, pro circunstantiarum varietate applicari. *Ephes. 5. 23.*

2 Quæ sint præcipuæ senum & iuuenum, tum virorum, tum mulierum virtutes, ad quas illos assiduè incitari oporteat.

a Quæ huc & illuc non oberrent.

6 Adolescentes itidem adhortare, vt sint temperantes.

3 Sexta admonitio, Integrã esse oportere Pastoris, tum vitam tũ doctrinam.

7 [3] Per omnia teipsum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, [b] grauitatem.

8 Sermonem sanum, qui damnari non possit: vt qui *se* ex aduerso *opponit*, erubescat, nihil habens quod de vobis dicat mali.

4 Septima admonitio, de seruorum erga dominos officio. *Ephes. 6.1, coloss. 3.22, 1.pet.2.18. 1.Cor.12, coloss.1.22.*

9 [4] ‖ Seruos *hortare* vt suis dominis subijciant sese, vt [c] in omnibus sint *eis* accepti, non respõsatores:

10 Nihil interuertentes, sed omnem bonam [d] fidem ostendentes, vt doctrinam Seruatoris nostri Dei ornent in omnibus.

5 Octaua admonitio ad omnes pios spectans, vt quum Deus ad Euangelium omnes vocet, & Christus ita nos iustificarit vt etiam sanctificarit, omnes veræ pietati & iustitiæ incumbamus, certa spe immensæ illius gloriæ proposita.

11 ‖ [5] Illuxit enim gratia illa Dei salutifera omnibus hominibus:

12 Erudiẽs nos vt abnegata impietate & [e] mundanis cupiditatibus, temperanter & iustè & piè viuamus in præsenti seculo:

13 [f] Expectantes beatam illam spem & illustrem illum aduentum gloriæ magni illius Dei ac Seruatoris nostri, *nempè* Iesu Christi,

14 Qui dedit semetipsum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibijpsi populum [g] peculiarem, studiosum bonorum operum.

15 Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni [h] imperio. nemo te despiciat.

quod quidem ita sit inculcandum, vt etiam contradicentes cum summi Dei autoritate sint coarguendi.

b Non qua homines arceat ab aditu ministri, sed qua ad omnem reuerentiam honestam componat adeuntes. c Qua sine Dei offensione præstari possint. d Fidei hoc loco pro fidelitate sumitur. e Cupiditatibus carnis qua ad præsentes, vitæ, ac mundi istius rationes referuntur. f Apertissimè Christus dicitur magnus Deus, & metonymicè spes nostra, eius aduentus Epiphaneia. *g Quasi instar peculij reconditum. h Cum authoritate summa.*

CAP.

CAP. III.

1 Generaliter nunc vult omnes moneri vt placidè colant ordinem politicum: 3 & memores sint vitæ pristinæ vt iustificationem communem ex gratia esse existiment 9 Quòd si quis contentiosius his reclamet, 10 illum iubet omitti.

1 ‖ [1] SVggere ipsis vt sese subijciant principatibus ac potestatibus, vt obtemperent, vt ad omne opus bonum sint parati:

2 Ne cuius famam lædant, vt sint à pugnis alieni, moderati, omnem exhibentes lenitatem erga quosuis homines.

3 [2] Nam ‖ eramus quondam & nos amentes, rebelles, errantes, seruientes cupiditatibus ac voluptatibus varijs, in malitia & inuidia degentes, odiosi, alij alios odio prosequentes.

4 Sed postquam bonitas & erga homines amor apparuit seruatoris nostri Dei,

5 ‖ Non ex operibus [a] iustis quæ fecerimꝰ nos, sed ex sua misericordia seruauit nos per lauacrum regenerationis, & renouationem [b] Spiritus sancti:

6 Quem effudit in nos copiosè per Iesum Christum seruatorem nostrum:

7 Vt iustificati ipsius gratia, hæredes efficeremur secundum spem vitæ æternæ.

8 [3] Fidus *est* hic sermo, & hæc volo te affirmare, vt studeant [c] bona opera tueri qui crediderunt Deo: id est quæ *sunt* honesta & hominibus vtilia.

9 ‖ Stultas autẽ quæstiones & genealogias & contentiones ac pugnas legales cohibe: sunt enim inutiles & vanæ.

10 [4] Hæreticum hominem post vnam & alteram admonitionem reijce:

CAPIII.

Rom.13.1.

1 Quod in genere dixerat, iam per partes explicat, præcipua quædã declarans quæ homines hominibus, ac præsertim subiecti suis magistratibus debeant.

1 Cor.6.11.

2.Tim.1.9.

2 Iterum proposito nostræ regenerationis beneficio gratuito (cuius pignus est Baptismus noster) superiorẽ exhortationẽ confirmat.

1.Tim.1.4, & 4.7, 2.tim.2.23.

3 Iterum quoque magna cũ asseueratione inculcat solidæ pietati esse incumbendum vitatis omnibus vanis, &

ad solas excitandas rixas vtilibus quæstionibus. 4 Hæretici (id est qui Ecclesiasticis admonitionibus insanabiles, præfractè & factiosè perturbant Ecclesiæ pacem) semel sunt Verbi ministris omittendi.

a Ad verb. Ex operibus quæ fiunt in iustitia: porrò hic locus abundè refutat meritorum doctrinam. b Quam præstat & efficit vis Spiritus sancti. c Bonis operibus sedulò vacare.

11 Vt qui noris euersum esse eum qui sit eiusmodi, & peccare, vt qui suo preiudicio sit condemnatus.

5 Vltimo loco, quædam de rebus priuatis scribit, quosdam etiã commendans.

12 5 Quum misero Artemam ad te aut Tichicum, stude venire ad me Nicopolin: nam illic decreui hybernare.

13 Zenam legisperitum & Apollo sedulò deducito, nequid illis desit.

14 Discant autem & nostri bona opera tueri ad necessarios vsus, vt non sint infrugiferi.

15 Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia *Dei sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Titum, qui primus Cretensium Ecclesiæ ordinatus fuit Episcopus, scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILEMONEM.

1 Paulus argumentum humile hic tractans, suo tamen more sublimis ad Deum euehitur. 8 Fugitiuum seruum & furem Philemoni remittens, pro illo deprecatur veniam: & grauiter de æquitate Christiana concionatur.

1 PAVLVS captiuus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,

2 Et Apphiæ dilectæ, & Archippo commilitoni nostro, & quæ domi tuæ est Ecclesiæ:

3 Gratia

3 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

4 ‖Gratias ago Deo meo, ſemper mentionem tui faciens in precibus meis.

5 Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Ieſum & erga omnes ſanctos:

6 Vt [a] communicatio fidei tuæ efficax fiat, [b] vt agnoſcatur quicquid boni eſt in vobis per Chriſtum Ieſum.

7 Gaudium enim habemus multum, & conſolationem ſuper dilectione tua, [c] quòd viſcera ſanctorum refocillata ſunt per te, frater.

8 Quapropter quanuis multam in Chriſto libertatem habeam mandandi tibi quod officij tui eſt,

9 [1] *Tamen* propter charitatem potius precor, quum talis ſim, nempè Paulus ſenex, nunc autem etiam captiuus Ieſu Chriſti.

10 ‖Precor autem pro filio meo quem genui in vinculis meis, Oneſimo:

11 Quondam tibi inutili, nunc verò tibi & mihi perutili: quem remiſi.

12 Tu autem eum, id eſt [d] viſcera mea, excipe.

13 Quem ego cupiebam apud me retinere, vt pro te miniſtraret mihi in vinculis Euangelij.

14 Sed abſque tua ſententia nihil volui facere, [e] ne velut ex neceſſitate ſit beneficium tuum, ſed ſpontaneum.

15 Nam mirum ni [f] ſeceſſit [g] ad tempus, vt perpetuum eum reciperes:

16 Non iam vt ſeruum, ſed amplius quàm

1. Theſſ. 1. 2. 2. theſſ. 1. 3.

a Communicationem fidei vocat officia benignitatis in ſanctos, promanantia ex fide efficaci.

b Vt hac ratione omnes experiantur, quàm diuites ſitis in Chriſto, nempè fide, charitate, & omni beneficentia.

1 Chriſtianæ pro alio excuſationis & cũmendationis exemplum. *Coloſſ. 4. 9.*

c Quod ita officioſe & promptè refocillaris ſanctos, vt incredibili quadam voluptate ſint intus perfuſi: viſcerum enim nomine, non ſolum intimas neceſſitates, ſed & conſolationem ad ipſa vſque penetralia deſcendentem declarat, quaſi cor ipſum ſit refectum ac

recreatum. d Vt filium meum quem genui. e Vt non coactus, ſed ſponte hanc ſerui tui operam nobis commodaris. f Emollit fugæ nomen. g Ad temporis momentum.

seruum, fratrem dilectum, maximè mihi, quanto autem magis tibi & [h] in carne & in Domino?

17 Itaque si putas nostra esse communia, excipe eum tanquam me.

18 Quòd siquid læsit te, aut debet, hoc mihi imputato.

19 Ego Paulus scripsi mea manu, ego dependam: vt ne dicam tibi te etiam teipsum mihi insuper debere.

20 [i] Et iam, frater, *hunc*, ego fructum abs te consequar in Domino: refocilla mea viscera in Domino.

21 Scripsi tibi, confisus fore vt auscultes, vt qui norim te etiam amplius quam dico facturum esse.

22 Simul autem etiam para mihi hospitium, spero enim me per preces vestras donandum vobis.

23 Salutant te, Epaphras (meus in captiuitate propter Iesum Christum socius,)

24 Marcus, Aristarcus, Demas, Lucas, adiutores mei.

25 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum spiritu vestro. Amen.

Ad Philemonem missa fuit Roma per Onesimum seruum.

h *Quia mancipium tuum est, caterorum seruorum more, & quia Domini seruus est, vt illum & tuo & Domini nomine tibi charum esse oportet.*

i *Certè frater, fine vt hoc beneficium à te consequar.*

AD

AD HEBRAEOS EPISTOLA.

Scopus & ſumma huius epiſtolæ eſt, Ieſum Chriſtum Filium Dei, Deum ſimul & hominem, eſſe verum illum, æternum & vnicum Prophetam, Regem ac Pontificem, figuris Legis adumbratum, & nunc reipſa exhibitum: à quo doceri, regi, ac ſanctificari totam Eccleſiam oporteat.

CAP. I.

1 Vt oſtendat doctrinam à Chriſto allatam primas tenere, quia ſit omnium Prophetarum clauſula: 4 nominatim illum ſupra Angelos effert: 10 & varijs Scripturæ teſtimonijs longè omnibus præcellere probat.

1 DEVS multis vicibus multiſq; modis olim loquutus Patribus per Prophetas, [a] vltimis diebus hiſce loquutus eſt nobis per [b] Filium.

2 [2] Quem conſtituit [c] hæredem omnium: per quem etiam [d] mundum condidit.

3 ‖ Qui quum ſit [e] ſplendor gloriæ, & character perſonæ [f] illius, [g] ſuſtineatque omnia verbo illo ſuo potente, [3] purgatione peccatorum noſtrum Regem ac Dominum à Patre deſignatum, per quem etiam omnia condidit, & in quo vno gloriam ſuam atque adeò ſeipſum contemplandum proponat, quique omnia ſuo nutu ſuſtineat. 3 Tertia pars eiuſdem propoſitionis, Eundem Filium ſacerdotis partibus ſeipſo oblato defunctum, eſſe vnicum & potentiſſimum noſtrum in cœlis mediatorẽ.

CAP. 1.

1 Generalis propoſitionis huius epiſtolæ pars prima, Filium Dei, eum demũ eſſe Prophetam, ſiue Doctorem, qui quod Deus per Prophetas aliquatenꝰ & ꝓpoſitis vmbris ſignificarat, reipſa præſtitit, & Patris voluntatem mundo plenè patefecit. *Sapien. 7. 26, coloſſ. 1. 15.*

2 Altera pars eiuſdẽ propoſitionis, Eũdẽ Filiũ, eſſe noſtrum Regem ac Dominum à Patre deſignatum, per quem etiam omnia condidit, & in quo vno gloriam ſuam atque adeò ſeipſum contemplandum proponat, quique omnia ſuo nutu ſuſtineat. 3 Tertia pars eiuſdem propoſitionis, Eundem Filium ſacerdotis partibus ſeipſo oblato defunctum, eſſe vnicum & potentiſſimum noſtrum in cœlis mediatorẽ.

a Ergo nec plena fuit ſuperior illa per Prophetas declaratio, nec ad hanc poſtremam quicquam adyciendum. b Qui Deus & homo eſt vnus Filius. c Poſſeſſorem & ex æquo conſortem omnium cum Patre. d Ad verb. ſecula, i quicquid vnquam extitit, extat aut extabit. e Is in quo reſplendet gloria illa ac maieſtas Patris, alioquin infiniti & inconſpicui. f Patris. g Suſtentet, tueatur, & alat.

ſtrorum per ſeipſum facta, [h] ſedit ad dextram maieſtatis illius excelſiſſimæ:

4 [4] Tanto præſtantior factus Angelis, quanto excellentius præ illis ſortitus eſt [i] nomen.

5 [5] Nam cui dixit vnquam Angelorum, || Filius meus es tu, ego [k] hodie genui te? [6] Ac rurſum, || Ego ero ei pater, & ipſe erit mihi filius?

6 [7] [l] Rurſum autem quum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit, || Et adorent eum omnes Angeli Dei.

7 [8] Et de Angelis quidem dicit, || Qui Angelos ſuos facit [m] ſpiritus, & miniſtros ſuos, [n] ignis flammam.

8 Ad Filium autem, || [o] Thronus tuus, Deus, [p] in ſeculum ſeculi: [q] virga recta, virga regni tui.

9 Dilexiſti iuſtitiam & [r] odiſti iniquitatem: propterea [ſ] vnxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis, vltra [t] conſortes tuos.

10 [9] Et, || Tu in initio Domine [u] terram fundaſti: & opera manuum tuarum ſunt cœli:

11 Ipſi peribunt, tu autem permanes: & omnes vt veſtimentum veteraſcent:

12 Ac velut amictum circunuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.

13 [10] Ad quem autē Angelorum dixit vnquam,

4 Antequam ad officij explicationem accedat, perſonæ dignitatem exponit, ac primū quidem ſic, hominem eſſe docet, vt ſimul ſit etiā Deus.

Pſal. 2. 7.
infra, 5. 5.
2. Sam. 7. 14,
1. paral. 22. 10.
Pſal. 97. 7.
Pſal. 104. 5.
Pſal. 45. 7.
Pſal. 102. 26.

5. 6. 7. 8. 9. 10. His ſex expreſſis teſtimonijs, argumentum diuinitatis Chriſti in carne manifeſtatæ confirmatū, ex quibus liquet eū ſupra omnes Angelos eminere & ita quidem vt Filius & Deus appelletur.

h Hoc indicat non modo gratiſſimum Patri, ſed etiam perennem eſſe illius ſacrificij odorem, tum verò quanto præſtet is Pontifex, alijs pontificibus.
i Dignitatem ac præſtantiam. k Filius à Patre ab æterno genitus eſt, ſed æterna illa generatio, ſuo tempore mundo repræſentata fuit, ideò nddidit (hodie.)
l Rurſus autem Dominus non contentus ſemel dixiſſe, idem alibi repetit.
m Cherub. Pſal. 18. 11. n Seraph. Eſa. 6. 2. o Thronus propriè Principi tribui ſolet, non ſeruo. p In æternum, hæc enim repetitio in immenſum auget.
q Adminiſtratio regni tui recta. r Repetitio Hebraica per antitheſin, in qua maximum ineſt pondus. ſ Quatenus Verbum caro factum eſt, effuſo in eum Spiritu ſine menſura. t Ille etenim Caput, nos membra huius ſumus.
u Terram firmam ac ſtabilem creaſti.

|| Sede

Sede ad dextram meam, vſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum? *Pſal.110.1, 1.cor.15.25, infra,10.13.*

14 Nónne omnes ſunt [x] miniſtratores ſpiritus, qui miniſterij cauſa mittuntur propter eos qui hæredes erunt ſalutis? *x Miniſtratores vocat quos vulgo ſolemus principum apparitores vocare.*

CAP. II.

1 Inde infert, Chriſti doctrinæ ſolidam audientiam deberi, 9 & eum nobis fratris loco in carne noſtra proponit, vt libentius nos totos illi tradamus.

CAP. II.

1 [1] PRoptereà oportet nos eo magis attendere ijs quæ [a] audiuimus, nequando [b] perfluamus. *Marc.16.20.* 1 Iam veluti reſpirans, & quorſũ tendãt hæc omnia oſtendens, huc videlicet, vtex proportione Chriſti ſupra omnes creaturas intelligatur perfectiſſima eſſe eius doctrina, maieſtas, ac facet dotiũ, exhortationẽ adhibet à comparatis ſumptã.

2 Etenim ſi per Angelos dictus [c] ſermo fuit firmus, omniſque tranſgreſſio & contumacia iuſtã mercedis retributionem retulit,

3 Quomodo nos effugiemus ſi tantam negle xerimus ſalutem? || [2] quæ quum primùm enarrari cœperit per ipſum Dominũ, ab [d] ijs qui ipſum audierant fuit nobis confirmata:

4 Teſtimonium *illis* præbente Deo & [e] ſignis & prodigijs, varijſque virtutibus, & Spiritus ſancti diſtributionibus, pro ſua voluntate.

5 [3] Non enim Angelis ſubiecit [f] mundum illum futurum, de quo loquimur.

2 Si Angelorum ſermonẽ non licuit impunè tranſgredi, multo minus fas erit Euangelium à Domino Angelorum annuntiatum, Apoſtolorum voce confirmatum, totque cœleſtibus prodigijs, in primis autem tanta ſancti Spiritus efficacia comprobatum, negligere. 3 Si Angelos qui ſerui ſunt, nefas fuit aſpernari, multo magis potentiſſimum illum Regem mundi inſtaurati.

a Seipſum auditorem conſtituit. b Perfluere dicitur qui ſermonem auditum non continet. c Lex, quæ tranſgreſſoribus pœnas præſcripſit: eam autem datam fuiſſe per Angelos dicit Paulus, Galat.3.19: & Stephanus, Act.7.53. d Apoſtolis. e Miraculorum verus finis. Signa autem ea dicuntur, quia aliud repræſentant quàm quod cernitur: Prodigia, quòd nouum & inſolitum aliquid exhibeant: Virtutes, quòd Diuinæ virtutis ſpecimen edant. f Futurum ſeculum, cuius Pater eſt Chriſtus, Eſa.9.6. vel Eccleſiam, qua velut nouus mundus erat Euangelio colligenda.

Psal.8.5. 1.Cor.15.27.

4 Vsum istius regiæ dignitatis, declarat in eo positũ esse, vt homines nõ modò amissam suam dignitatem recipiant in Christo, sed etiam in eo supra omnia eue hantur, quam hominũ præstãtiam Dauid excellẽtissimè describit.

Phil.1.8.

5 Obiectio, Atqui vbi est tanta ista dominatio? 6 Responsio, Iam hoc impletum est in nostro illo capite Iesu, qui ad tempus nostri causa infra Angelos subsidit, homo factus: nunc autem in summam gloriam est euectus. 7 Causam huius subsidentiæ declarat, nempè vt nostra causa mortem gustaret, ac proinde expiatoris partes obiens, noster non tantum Propheta & Rex, sed etiam Sacerdos esset. 8 Hic posita est vis argumenti. Neque enim cum ipso tandem glorificaremur, nisi pro nobis (& quidem omnibus credentibus) exinanitus fuisset. Atque hac occasione Apostolus ad alteram partem explicationis personæ Christi accedit, in qua sic Deũ esse probat vt sit etiã homo. 9 Cur Filium Dei, verum illũ Deum (vt paulò antè probauit) nihilominus, decuerit hominẽ fieri omnibus miserijs (excepto peccato) obnoxiũ, alijs præterea argumẽtis probat. 10 Primùm, Quia Pater ad cuius gloriam tendunt hæc omnia, multos filios decreuit ad gloriam adducere. Quomodo autẽ homines haberet filios nisi vnicus eius Filius factus esset hominũ frater?

4 Vsum istius regiæ dignitatis, declarat in eo positũ esse, vt homines nõ modò amissam suam dignitatem recipiant in Christo, sed etiam in eo supra omnia eue hantur, quam hominũ præstãtiam Dauid excellẽtissimè describit.

6 [4] Testatus est autem quidam alicubi dicens, ‖ [g] Quid est homo, vt memor sis eius: aut [h] filius hominis, vt eum respicias?

7 [i] Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis: [k] gloria & honore coronasti eum, & constituisti eũ super opera manuum tuarum.

8 ‖ Omnia subiecisti sub pedibus eius Enimuerò per hoc quòd ei subiecit omnia, nihil omisit quod non sit ei subiectum: [5] at nunc nondum videmus ei omnia esse subiecta.

9 [6] Sed Iesum illum [l] cernimus gloria & honore coronatũ, qui ‖ [m] paulisper fuit inferior Angelis factus, [7] propter [n] mortis perpessionẽ: vt beneficio Dei [8] pro omnibus [o] mortem gustaret.

10 [9] Decebat enim [10] vt [p] ipse propter quem *sunt* hæc omnia & per quem *sunt* hæc omnia mul-

g Quid tandem est in homine cur tantam ipsius curam habeas, & tanto honore sis eum dignatus? h Hominem & filium hominis vocat omnes cœlestis illius regni ciues, quales sunt in sese antequam Dominus eos iure illius ciuitatis donet in Christo. i Hac prima est futuri mundi ciuium dignitas, quòd proximè ad Angelos accedunt. k In summo enim honoris gradu eminebunt, quum regni erunt participes. Loquitur autem de re futura in præsenti, quia certa est.

l Nimirum ex ipsius virtute in Ecclesia manifestissimè apparente. m Qui ad tempus se exinaniuit, forma serui accepta. n Vt mori posset. o Mortem sentiret. p Deus.

tos

tos filios in gloriam adducendo,[11] [q] principem ſalutis ipſorum per afflictiones conſecraret:

11 [12] Nam & qui [r] ſanctificat & qui ſanctificantur, [ſ] ex vno *ſunt* omnes: quam ob cauſam non erubeſcit fratres ipſos vocare,

12 [13] Dicens, || Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Eccleſiæ tibi hymnos canam.

13 [14] Et rurſum, || Ego [t] fretus ero ipſo. Et iterum; || [u] Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.

14 Quoniam igitur pueri [x] participes ſunt carnis & ſanguinis, ipſe quoque conſimiliter particeps factus eſt eorundem, || vt per mortem aboleret eum [y] qui mortis imperium habet, hoc eſt [z] diabolum.

Pſal.22.23. Pſal.17.3. Eſa.8 18. Oſe.13.14, 1.cor.15.54.

11 Secundo, Patercõſtituit illos filios ad gloriam adducere, nempè ex ignominia in qua anteà iacebant. Filius ergo non videretur planè homo factus niſi alijs ſimilis eſſet factus, vt eo ipſo itinere peruenirent ad gloriam quò alios adduceret. Imò illum principem ſalutis reliquorum, præ cæteris decuit illis afflictionibus conſecrari Prophetam, Regem, ac Sacerdotem, ad reliquorum ſalutem, quæ ſunt iſtius principatus partes. 12 Firmamentum vtriuſque ſuperioris argumenti. Neque enim eſſemus filij in eo, neque afflictionibus conſecrari potuiſſet, niſi homo noſtri ſimilis factus eſſet. Sed quoniam hæc filiatio à ſola natura nõ pendet, quia non cenſetur Dei filius niſi qui præterquã quòd homo eſt, etiam frater eſt Chriſti, (quod fit ſanctificatione, id eſt coalitione per fidem cum Chriſto nos ſanctificante) ideò facit Apoſtolus mentionem ſanctificantis (nempe Chriſti) & ſanctificatorum (nempe omnium fidelium) quos propterea Chriſtus dignatur fratrum nomine. 13 Quod de incarnatione ſanctificatoris docuit, applicat Prophetico muneri. 14 Idem applicat regiæ Chriſti potentiæ aſſerendis ſuis ab imperio diaboli & mortis.

q Anteſignanum, & qui ſicut eſt primus dignitate, ita eſt primogenitus ex mortuis inter multos fratres. r Præſenti tempore vtitur, vt oſtendat nos adhuc in huius ſanctificationis progreſſu verſari. Sanctificationis autem nomine intelligit ſeparationem, purificationem & conſecrationem. ſ Eiuſdem natura ſcilicet humana. t Recipiam me in eius fidem & præſidium. u Hæc de ſe & diſcipulis ſuis dicit Eſaias. ſed omnes miniſtros adumbrans, vt illius diſcipuli viciſſim Eccleſiam totam deſignant. Quum igitur Prophetarum ac miniſtrorum Caput ſit Chriſtus, meliore etiam iure hæc illi tribuuntur, quàm ipſi Eſaia. x Conſtant carne & ſanguine, fragili videlicet & caduca natura. y Diabolus dicitur mortis imperium habere qui author eſt peccati: à peccato autem mors, atque adeò noſ quotidie ad peccandum ſolicitat z De vno loquitur, tãquam de vno principe, cui tacitè adiunguntur reliqui ipſius Angeli.

15 Et liberos redderet quotquot metu [a] mortis, per omnem vitam obnoxij erant seruituti.

16 [15] Non enim videlicet [b] Angelos assumpsit, [c] sed semen Abrahæ assumpsit.

17 [16] Vnde debuit [d] per omnia fratribus similis fieri, vt [e] misericors esset & [f] fidelis pontifex in ijs quæ apud Deum *agenda forent*, ad expiandum peccata populi.

18 Nam ex eo quod perpessus fuit quum [g] tentatus est, potest & ijs qui tentantur succurrere.

15 Explicat vocabula illa carnis & sanguinis verè hominẽ esse Christum ostendẽs, idq; non diuinæ suæ naturæ conuersione, sed humanæ assũptione. Nominat autem Abrahamũ, respiciens ad promissiones de hac re Abrahamo factas. 16 Idem etiam applicat sacerdotio ad quod non fuisset idoneus, nisi homo factus esset, & quidem per omnia nobis (excepto tamen peccato) similis.

a Mortem intellige cum ira Dei coniunctam, qualem extra Christum necesse est esse: ea autem nihil potest fingi miserius. b Angelicam naturam. c Sed veram hominis naturam. d Non solùm quod ad naturam, sed etiã quod ad qualitates attinet. e Qui nostrarum ærumnarũ vero sensu tangeretur. f Sincerè munus suum peragens. g Quum exploraretur & ad malum à Diabolo solicitaretur.

CAP. III.

1 Nunc ostendit quanto inferior sit Moses Christo: 5 & nempè quantum distat seruus à domino. 7 Inde exhortationes minásque admiscet ex Dauidis testimonio, 8 si quis vel contumaciter repugnet, 12 vel ad obsequendum sit tardior.

CAP. III.

1 Substrato fundamento, id est, explicata & probata

1 VNde, [1] fratres sancti, vocationis cœlestis participes, considerate [a] Apostolũ & Põtificẽ [b] professionis nostræ Christũ Iesũ:

vtraque vnius eiusdemq; Christi natura, triplex ei munus tribuit, nempè Propheticum, Regium, & Sacerdotale, institutæ eius collatione cum Mose & Iosue, quod ad Doctoris & rectoris munus attinet, vsque ad capitis proximi versicul. 14. cum Aarone vero in Pontificatu. Proponit autẽ de quo dicturus est grauissima cum exhortatione, vt in Christum tanquam vnicum illum æternum Doctorem, Rectorem ac Pontificem omnis nostra fides referatur.

a Legatum & nuncium, sicut Rom. cap. 15, dicitur minister Circuncisionis.
b Eius doctrina quam profitemur, nimirum Euangelica.

2 ‖[2] Fidelem ei qui ipſum [c] conſtituit: [3] vt & Moſes *fidelis fuit* in tota domo ipſius.

3 [4]*Tanto* nanq; ampliore gloria præ Moſe hic dignus eſt habitus, quanto maiorem habet honorem is qui conſtruxit domum, quàm domus ipſa.

4 Omnis enim domus conſtituitur ab aliquo: porrò qui condidit omnia hæc Deus *eſt*.

5 [5] Et Moſes quidem fidelis fuit in tota domo ipſius, vt famulus, ad teſtificanda quæ pòſt dicenda erant:

6 At Chriſtus, vt filius, domui ſuæ præeſt: [6 d] cuius domus ſumus nos, ſi [e] fiduciam & ſpem illam de qua gloriamur, ad finem vſque firmam tenuerimus.

7 Quapropter ſicut dicit Spiritus ille ſanctus, ‖Hodie ſi vocem eius [f] audieritis,

8 Ne obdurate corda veſtra, ſicut [g] in exacerbatione, in die tentationis illius in deſerto:

9 Vbi tentauerunt me patres veſtri, probauerunt me, & viderunt opera mea quadraginta annis.

10 Quapropter infenſus fui nationi iſti: & dixi, Semper [h] errant corde, neque cognouerunt vias meas.

Num.12.7.

2 Duplici ratione hanc adhortationẽ ſtabilit: primò, quòd Chriſtus Ieſus ſit à Deo talis deſignatus: ſecundò, quòd idem impoſitis ſibi à Patre muneribus penitus ſit defunctus. *Pſal.95.8, infra, 4.7.*

3 Iam accedit ad collationẽ cũ Moſe: quos inter ſe ſimiles facit, quòd vterque præfectus fuerit domui Dei, & fideliter opus ſuũ peregerit, ſed mox in illa ſimilitudine maximam eſſe imparitatem oſtendit. 4 Prima collatio, Architectus præſtantior eſt domo ipſa, ergo & Chriſtus Moſe. Ratio conſequutionis eſt, quia huius domus architectus Deus eſt, quod Moſi tribui non poteſt: ac proinde Moſes non propriè fuit Architectus, ſed ipſius domus pars. Chriſtus verò vt Dominus ac Deus, totam hanc domum eſt architectatus. 5 Altera collatio, Moſes fuit fidelis ſeruus in hac domo, (.i. in Eccleſia) ſubſeruiens venturo Domino: Chriſtus autem regnat & præeſt vt Dominus domui ſuæ. 6 Applicat ſuo fini ſuperiorem doctrinam, verbis Dauidis omnes exhortans, vt iam Filium ipſum loquentem audientes, eius verbis plena fiducia acquieſcant, quum aliter non poſſint in æternam illam requiem admitti.

c Sub. Apoſtolum & Pontificem. d Cuius ſub. Chriſti. e Fiduciam vocat effectum illud fidei præſtantiſsimum, quo fit vt clamemus Abba, Pater, fiducia autem ſpem coniungit. f Iterum ergo poſt Moſem Deus erat loquuturus. g In die exacerbationis, vel contentionis. h Vecordes ſunt & inſani.

11 Itaque iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.

12 7 Videte fratres, nequando sit in vllo vestrũ cor malum & infidele, deficiendo à Deo viuo:

13 Sed exhortamini alij alios quotidie, [i] quoad appellatur dies hodiernus: nequis ex vobis indure-tur fraude peccati.

14 [8] Christi enim participes facti sumus, si modò [k] principium illud quo sustentamur, firmum tenuerimus ad finem vsque:

15 *Interim* [l] dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra, vt in exacerbatione.

16 Nam quidam quum audissent, exacerbarunt *Dominum*: non omnes tamen ij qui exierant ex Ægypto per Mosen.

17 Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nónne ijs qui peccauerant quorum [m] corpora conciderunt in deserto?

18 Quibus autem iurauit non ingressuros in requiem suam, nisi ijs qui non obedierant?

19 Et videmus non potuisse ingredi propter incredulitatem.

7 Iam expendẽs verba Dauidis, primùm ostẽdit ex particula Hodie, negligendã nõ esse occasionẽ tantisper dum adhuc viget. Neq; enim ad seculum Dauidis restringẽdam esse vocẽ illam, sed totũ illud tempus complecti quo Deus nos compellat.

8 Iam ponderat verba illa, Si audieritis vocẽ, &c. explicans ista de auditu fidei dici, cui opponitur obduratio per incredulitatẽ.

i *Quoad durat dies hodiernus, id est, quandiu offertur nobis Euangelium.* k *Principium fiduciæ: principium autem vocat Hebræorum more, quod præcipuum est.* l *Quandiu hæc vox personat.* m *Cadauera.*

CAP. IIII.

1 Adhortationem comminationi admiscet, ne quemadmodum Patres, requie sibi oblata, priuentur: 11 sed in eam ingredi studeant. 14 Inde initium facit tractandi de sacerdotio Christi.

CAP. IIII.

1 His verbis, vocẽ eius, declarat significari à Dauide prædicationẽ Christi, quitũc quoque annuntiabatur,

1 METuamus igitur nequando derelicta promissione introeundi in requiem eius, videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus.

2 [1] Etenim nobis euangelizatum est sicut & illis quũ Moses & Prophetæ non aliò respicerent.

illis: at non profuit illis auditus ſermo, vt [a] qui fidei mixtus non fuerit ipſis qui audierant.

3 [2] Introimus enim in requiem nos qui credidimus, ſicut dixit, ‖Itaque iuraui in ira mea, ſi ingreſſuri ſint in requiem meam: licet operibus à iactis fundamentis mundi perfectis.

4 Ita enim dixit quodam in loco de ſeptimo die, ‖ Et requieuit Deus die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis.

5 Et hîc rurſum, Si introibunt in requiem meam.

6 Quia igitur reliquum eſt vt aliqui introeant in eam, & quibus prius annuntiatum fuit, non introierunt propter incredulitatem:

7 Rurſum quendam præfinit diem, Hodie, apud Dauidem dicens tanto pòſt tempore, (prout dictum eſt) ‖hodie ſi vocem eius audieritis, ne obdurate corda veſtra.

8 Nam ſi eos [b] Ieſus in requie collocaſſet, nequaquam de alio poſthac die loquutus fuiſſet:

9 Itaque reliquus eſt aliquis ſabbatiſmus populo Dei.

10 [c] Nam qui ingreſſus eſt in requiem ipſius,

Pſal.95.11. Gen.2.2, deut.5.14. Supra,3.7.

1 Nequis obijceret illa intelligi de terra Chanaã & Moſis doctrina, ac proinde ad Chriſtum & vitam æternam nõ rectè trahi, oſtendit Apoſtolus duplicem requiem in Scripturis commemorari, vnam diei ſeptimi, qua Deus dicitur ab omnibus operibus ſuis quieuiſſe: alteram verò commemorari in quam Ioſua populũ introduxit: ſed quę requies non ſit vltima ad quam vocamur. quod probat duabus rationibus. Quum enim tanto pòſt tempore Dauid populum alloquẽs in terra Chanaan collocatum, vtatur aduerbio Hodie, & minetur non ingreſſuros in requiem Dei qui vocem Dei tunc ſonantem repudiarint, neceſſe eſt dicamus aliud tempus quàm tempus Moſis, & aliam requiem, quàm terram Chanaan, ab eo ſignificari. Ea verò eſt æterna illa in qua, ceſſante huius vitæ curſu, incipimus Deo viuere: ſicut Deus die ſeptimo ab illis ſuis operibus (id eſt ab hoc condendo mundo) deſtitit. Significat autem ſimul Apoſtolus, in vno demùm Euangelio aperiri huius requietis iter, quam Moſes, & terra Chanaan, & tota illa Legalis œconomia adumbrauit.

a Euangelij pradicationem potui comparat, qua hauſta, id eſt, audita nihil proſit, niſi temperetur fide. b De Ioſue loquitur filio Num: velut autem terra Chanaan typus fuit vera noſtra quietis, ſic Ioſue, Ieſu typus fuit. c Velut Deus ſeptimo die quieuit, ſic nobis ab operibus noſtris, id eſt, qua à natura noſtra corrupta proficiſcuntur, eſt quieſcendum.

requieuit & ipſe ab operibus ſuis, quemadmodum à ſuis Deus.

3 Redit ad exhortationem.

11 3 Studeamus igitur ingredi in illam requiem, [d] nequis in idem incidat contumaciæ exemplum.

4 Amplificatio à natura Verbi Dei, cuius ea vis eſt vt in ima vſq; animi penetralia penetret, contumacibus lethale vulnus infligens, credẽtes verò planè viuificans.

12 4 [e] Viuus *eſt* enim [f] ſermo Dei & efficax,& penetrantior quouis gladio ancipiti: ac pertingit vſq; ad diuiſionẽ [g] animæ ſimul ac [h] ſpiritus,compagumque & medullarum: & dijudicat cogitationes & conceptiones cordis.

13 Nec eſt vlla res creata quæ non manifeſta ſit in conſpectu [i] ipſius: imò omnia *ſunt* nuda & patentia oculis eius quícum nobis eſt negotium.

5 Iam aggreditur Pontificatus Chriſti collationem cum Aaronis ſacerdotio, & in ipſo ſtatim initio ſummam huius Pontificis excellentiã declarat, eum vocans Filium Dei, & in ipſis cœlis ad tribunal Dei collocans, non obſcura antitheſi cum Aaronicis ſacerdotibus & tabernaculo caduco: quas comparationes poſteà luculenter declarat.

14 5 Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetrauit cœlos, Ieſum Filium Dei, [k] teneamus *hanc* profeſſionem.

15 6 Non enim habemus Pontificem qui non poſſit affici ſenſu infirmitatum noſtrarum, ſed tentatum in omnibus ſimiliter,abſque peccato.

16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ,vt conſequamur miſericordiam & gratiam inueniamus ad opportunum auxilium.

6 Ne videretur tanta huius noſtri Pontificis gloria nos ab ipſius aditu prohibere, ſubijcit eum nihilominus verè noſtrum fratrem eſſe (quod etiam anteà probauit) & noſtras omnes miſerias,ſuas ducere,vt intrepidè nos ad ſe vocet.

d Nequis fiat ſimile infidelitatis exemplum. e Viuum vocat ſermonem ab eius effectis in iis quibus annuntiatur. f Doctrina Dei annuntiata tum in Lege tum in Euangelio. g Animam vocat in qua reſidant affectus. h Spiritum, id eſt, partem illam nobiliſſimam qua mens dicitur. i Dei. k Retineamus, nec ſinamus è manibus noſtris elabi.

CAP. V.

1 Primò docet quòdnam ſit ſummi pontificis officium: 5 Secundò Chriſtum à Deo noſtrum pontificem conſtitutum eſſe 7 & verè præſtitiſſe qua ſummi pontificis erant.

1 Nam

CAP. V.

1 NAm [1] omnis Pontifex ex hominibus assumitur,& pro hominibus constituitur in jjs quæ apud Deum *agenda sunt*: [2] vt offerat [a] donaria & [b] victimas pro peccatis.

2 Qui quantum [c] satis est possit miserari [d] vicem ignorantiũ & aberrantium: quòd & ipse [e] circundatus sit infirmitate:

3 Et propter hanc debeat, sicut pro populo, ita & pro seipso offerre *victimam* pro peccatis.

4 [3] Neque sibijpsi quisquam sumit hunc honorem,sed qui vocatur à Deo, ‖ sicut & Aaron.

5 Ita & Christus non sibi hunc honorem tribuit vt fieret Pontifex,sed is qui dixerat ei, ‖ Filius meus es tu, ego hodie genui te.

6 Sicut & alibi dicit, ‖ Tu es Sacerdos in æternum,secundum [f] ordinem Melchisedec.

7 [4] Qui in [g] diebus carnis suæ, quum deprecationes & supplicationes apud eum qui poterat [h] ipsum seruare à morte,cum clamore valido & lacrymis obtulisset,& exauditus esset ex metu,

8 Quanuis Filius esset, tamẽ ex ijs quæ passus est [i] didicit obedientiam:

1 Primæ collationis Christi Pontificat⁹ cum Aaronico pars prior: Alij põtifices sumuntur ex hominibus, & vocãtur humano quodam more. *1.Paral.23.13. Psal.2.7. supra.1.5. Psal.110.4, infra,7.17.*

2 Alterius collationis pars prior: Alij vt infirmi,constituuntur pontifices, vt eius mali sensu affecti quod est illis cum toto populo cõmune, dona & victimas quę sint communis fidei ac resipiscentiæ testes, suo ac populi nomine offerant.

3 Tertia collatio integra, Vocantur alij à Deo,sic & Christus, sed alio ordine quàm Aaron. Dicitur enim Christus Filius ex Deo genitus, & Sacerdos æternus secundum ordinem Melchisedec.

4 Secundæ collationis pars altera, Christus verò insigniter afflictus & insigniter misericors, non pro suis peccatis quæ nulla erant, sed pro suo metu rogauit quod impetrauit, & seipsum pro omnibus suis obtulit.

a Oblationes rerũ vitæ expertiũ. b Pecudes quæ iugulabãtur,potißimũ verò in sacrificijs pro delicto & peccato. c Qui sit aptus & idoneus. d Eorum qui in peccatis sunt constituti. nam apud Hebræos ignorantiarum & errorum nomine quoduis peccatum intelligitur,etiam voluntarium. e Quòd & ipse naturam ijsdem incommodis & vitijs obnoxiam circunferat. f Secundum similitudinem, vt infrà explicatur.7.15. g Quum adhuc nobiscum infirma & imbecilla nostra natura praditus degeret. h Ipsum eximere morte. i Reipsa expertus est quid sit Patrem habere,cui parendum sit.

9 [5] Et [k] consecratus, factus est autor salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant:

10 Cognominatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.

11 [6] De quo nobis multa sunt dicenda, eaque difficilia explicatu: quandoquidem segnes facti estis auribus.

12 [7] Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quæ sint elementa initij eloquiorum Dei: factique estis ij quibus lacte sit opus, & non solido cibo.

13 Enimuero cui cum lacte res est, is rudis est [l] sermonis iustitiæ: (infans enim est.)

14 Sed adultorum est solidus cibus, eorum *videlicet* qui propter habitum, [m] sensus habent exercitatos ad discretionem boni ac mali.

5 Primæ collationis pars altera, Christ⁹ autē consecratus est à Deo Patrę, vt nostrę salutis autor & æternus Pontifex, ac proinde ita homo vt sit lōgè supra omnes homines.

6 Digressio vsque ad septimi capitis initium, qua Hebræos partim retinet Apostolus in attenta cōsideratione eorum quæ dixerat, partim ad ea intelligenda præparat, de quibus dicturus est.

7 Exemplum Apostolicæ obiurgationis.

k Vide sup. 2. 10. *l Sermonis quo docetur iustitia.* *m Omnes intelligendi & indicandi facultates.*

CAP. VI.

1 Hebræorum puerilem ignauiam perstringens, 4 seuera denuntiatione eos terret: 7 & maturè proficiendi studium excitat: 9 meliora de ipsis sperans 13 Abraha exemplū citat: 17 Fidémque verbo innixā 19 anchoræ comparat.

CAP. VI.

1 Capita catechismi quæ summa quidē totius Euāgelicæ doctrinæ complectūtur, sed paucis & summariè (vt loquuntur) rudibus tradebantur, professio videlicet resipiscentiæ & fidei in Deum: cuius doctrinæ articuli (quos vocant) ab extraneis quidem exigebātur statis Baptismi diebus: à fidelium autem liberis in infantia baptizatis, quum eis imponebantur manus. Inter eos autem articulos, diserte numerantur duo, nempè carnis resurrectio, & iudicium æternum.

1 QVapropter omisso [a] qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionem feramur: [1] non iacientes rursum fundamentum resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fidei in Deum,

2 Baptismatū doctrinæ, ac manuū impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.

a Primis Christianismi principijs, qua Catechismum vocant.

3 Atque

3 Atque id faciemus, ſiquidē permiſerit Deus.

4 ‖[2] Nam [b] fieri non poteſt vt qui ſemel fuerint illuſtrati, [c] guſtauerintque donum cœleſte, & participes facti fuerint Spiritus ſancti,

5 Guſtauerintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri ſeculi:

6 Si prolabantur, vt denuò renouentur per reſipiſcentiam, vt qui rurſum [d] crucifigant ſibimetipſis Filium Dei, & ad ignominiam exponant.

7 [3]Nā terra quæ imbrem ſæpius in ſe venientē cōbiberit, & progenuerit herbam accommodā eis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:

8 At quæ profert ſpinas & tribulos, reproba eſt, & maledictioni affinis: cuius exitus *tendit* ad exuſtionem.

9 [4]Sed perſuaſimus nobis de vobis, dilecti, iſtis meliora, & cum ſalute coniuncta, etiamſi ita loquamur.

10 [5]Non enim iniuſtus eſt Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri, & laborioſæ charitatis quam exhibuiſtis ipſius nomini, *vt* qui miniſtraueritis ſanctis & miniſtretis.

11 Cupimus autem, vt vnuſquiſque veſtrùm idem oſtendat ſtudium ad plenam ſpei perſuaſionē ad finem vſque:

12 [6]Vt ne ſcitis ſegnes, ſed imitatores eorum qui per fidem ac patientiam obtinent promiſſam hæreditatem.

13 [7]Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non

Infra, 10.26, mat.12.45, 2.pet.2.20.

2 Pondus addit ſuæ exhortationi, grauiſſima cōminatio certi apoſtatarū exitij.

3 Exornat ſuperiorem cominationem, propoſita ſimilitudine.

4 Lenit omnē illam aſperitatē, meliora de ijs ſperās quib[9] hęc ſcribit.

5 Laudat eos à charitate, vt ad perſeuerantiam hortetur.

6 Oſtēdit quibus præcipuè virtutibus ad cōſtanter pergendum atque adeò ad proficiendum ſit opus, charitate nimirùm & patientia: & nequis iſta factu impoſſibilia eſſe obijciat, iubet vt maiorū exempla ſibi proponant imitanda. 7 Alius ſtimulus, Quòd certa ſit ſpes hæreditatis ſi ad extremum perſeueremus: quoniam non tantùm id promiſit Deus, ſed etiam cum iureiurando promiſit.

b De apoſtaſia vniuerſali loquitur, non autem de peccatis humana infirmitate cōtra primam aut ſecundam tabulam admiſſis. c Notanda emphaſis huius verbi, aliud enim eſt credere, vt Lydia cuius Deus cor aperuit Act.16.13. aliud guſtū aliquem habere. d Vt qui odio ferantur in Chriſtū & quaſi eum rurſus crucifixum omnium ludibrio exponant, idq; ſuo ipſorum exitio, quòd fecit Iulianus Apoſtata.

Gen. 12. 2, & 17. 4, & 22. 17.

posset per quenquam maiorem iurare, iurauit per seipsum,

14 Dicens, ‖ Certè [e] benedicens benedicam tibi, & multiplicans multiplicabo te.

15 Atque ita quum patienter expectasset, assequutus est promissum.

16 Nam homines quidem per eum iurant qui sit maior: atque ijsdem omnis controuersiæ finis, est iusiurandum ad confirmationem *adhibitum*

17 Qua in re Deus volens [f] ex abundanti hæredibus promissionis ostendere immutabilitatem consilij sui, fideiussit iureiurando:

18 Vt per duas res immutabiles, in quibus fieri non potest vt mentitus sit Deus, validam consolationem habeamus *nos*, qui cursum *eò* corripuimus vt spem propositam obtineamus:

19 [8] Quam velut animæ anchoram habemus tutam ac firmam, & ingredientem vsque in ea quæ sunt intra velum.

20 [9] Quò præcursor pro nobis ingressus est Iesus, secundum ordinem Melchisedec, Pontifex factus in æternum.

8 Spem comparat anchoræ: quoniam sicut anchora in profundum maris proiecta totã nauim firmat, ita etiã spes in ipsa vsque cœlorũ adyta penetret. Mẽtionem autem facit Sanctuarij, alludens ad Tabernaculũ vetus, & hac ratione regreditur ad illas collationes Põtificatus Christi cum Leuitico.

9 Repetit Dauidis verba q̃bus omnes illæ collationes quas anteà commemorauit significantur: ficut toto sequenti capite declarat.

e Cumulatissimè te beneficijs cumulabo. f Amplius etiam quàm necesse esset, nisi hoc flagitaret hominum improbitas, qui ne iurato quidem Deo credant.

CAP. VII.

1 Hactenus ipsos stimulauit, vt attentè expenderent quæ in Melchisedec considerranda sunt, 15 In quibus similis sit Christus: 20 In summa cur cedere Lex Euangelio debeat.

CAP. VII. Gen. 14. 18.

1 Explicans verba illa Secundum ordinem Melchisedec, quibus nititur illa comparatio Christi Pontificatus cum Leuitico, primùm consideratur ipse Melchisedec vt Christi typus, cuius comparationis hæc sunt capita: Melchisedec fuit rex & sacerdos: talis reuera est Christus vnus. Fuit rex pacis ac iustitiæ, talis est Christus vnus reuera.

1 NAm [1] hic ‖ Melchisedec rex *erat* Salem, Põtifex Dei altissimi, qui occurrit Abrahæ

reuer-

reuertenti à cæde regum,& [a] benedixit ei:

2 Cui & decimas ex omnibus impartitus eſt Abraham: qui primùm quidem ex interpretatione dicitur rex iuſtitiæ,deinde verò etiam rex Salem quod eſt rex pacis.

3 [2] Sine patre,ſine matre,ſine genere: nec initium dierum,neque vitæ finem habens: ſed aſſimilatus Filio Dei,manet Sacerdos in perpetuum.

4 [3]Spectate verò quantus hic *fuerit*,cui etiam ‖ decimas ſpoliorum dederit Abraham patriarcha.

5 Et ij quidem qui ſunt ex filijs Leui, ſacerdotio fungentes, præceptum habent decimarum accipiendarum à populo ſecundum Legem,hoc eſt à fratribus ſuis, licet [b] egreſſis ex lumbis Abrahæ:

6 Is verò cuius genus ad illos non refertur, decimas accepit ab Abraham, & habenti promiſſiones benedixit.

7 [c] Porrò ſine vlla controuerſia, id quod minus eſt,ab eo quod maius eſt benedicitur.

8 [4] Atque hîc quidem homines qui moriuntur,decimas accipiunt: illic autem is de quo teſtatum eſt quod viuat.

9 Et (vt ita loquar)in Abraham decimatus eſt etiam ipſe Leui,qui decimas ſolet accipere.

10 Nam is adhuc in lũbis patris erat quum occurreret Abrahæ Melchiſedec.

Num.18.21.

2 Alius typus, Melchiſedec proponitur ſpectandus vt principio & fine carens, quũ nec pater, nec mater,nec maiores,nec mors eius deſcribantur,talis eſt reuera Filius Dei,ſacerdos nimirùm æternus: quatenus Deus,*ametor*,ineffabiliter genitus quatenus homo,*apator*,ineffabiliter conceptus.

3 Alius typus, Melchiſedec rationes ſacerdotij fuit ipſo Abrahamo ſuperior,vtpote quem decimarit,& cui vt ſacerdos bene

dixerit talis reuera eſt Chriſtus,à quo pendet ipſius Abrahami & omnium credentium ſanctificatio,atque adeò quem vt omnium autorem colere ac venerari omnes debent. 4 Amplificatio duplex: vna,Melchiſedec decimass accipit, vt immortalis (quatenus videlicet typus eſt Chriſti,quum nuſquam commemoretur mors ipſius,& Dauid eum proponat vt ſacerdotem æternum) Leuitici verò ſacerdotes, vt mortales, quum alij alijs ſuccedant: altera, Leui ipſe fuit decimatus in Abrahamo à Melchiſedecho. Ergo Melchiſedeci ſacerdotium,(id eſt Chriſti qui ſecundum ordinem illius pronuntiatur ſacerdos æternus) præſtantius eſt Leuitico.

a *Nempe ſolenni ac Sacerdotali benedictione.* b *Progenitis ex Abrahamo.*
c *De publica eaq; ſacerdotali benedictione loquitur.*

Psal. 110. 4, supra. 5. 6.

11 Porrò si [d] consummatio per Leuiticum Sacerdotium erat, (nam sub hoc sancita Lex est populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, nec secundum ordinem Aaronis dici?

12 [6] Mutato igitur Sacerdotio, necesse est vt [e] Legis quoque mutatio fiat.

13 Nam *is* de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus [f] attendit altari.

14 Palàm est enim è tribu Iuda exortum esse Dominum nostrum, cuius tribus respectu nihil de Sacerdotio loquutus est Moses.

15 [7] *Idque* etiam magis patet *ex eo* quod ad instar Melchisedec exoritur Sacerdos alius,

16 [8] Qui non [g] ex Lege, cuius mandatum sit carnale, factus est *sacerdos*, sed ex vi indissolubilis vitæ.

17 Testificatur enim ad hunc modum, ‖ Tu *es* Sacerdos in æternum, secundũ ordinẽ Melchisedec.

5 Tertius tractatus huius epistolæ, in quo postquã Christũ Prophetã, Regem & Pontificem esse cõprobauit, nũc de omnium illorum numerũ ratione ac prę stantia distinctè disserit, hęc omnia in alijs vmbratilia fuisse ostendens, in Christo autem vera & perfecta. Incipit autem à sacerdotio, in quo etiam superior tractatio defierat, vt sic omnia membra disputationis melius cohæreant: & primo imperfectum fuisse probat Leuiticum sacerdotium, ex eo quòd alius sacerdos secundum ordinem aliũ (id est diuersæ regulæ ac formæ) tanto post tempore promittatur. 6 Hac noui sacerdotij institutione non tantùm declarari Leuitici sacerdotij imperfectionem ostendit, sed etiam ipsum Leuiticum sacerdotium cum hoc nouo commutari: quoniam hæc duo simul constare non possint, quum prior illa Leuitica ordinatio tribum Iuda excluderet, atque adeò ipsi Leui subijceret: posterior autem ista sacerdotium in tribu Iuda collocet. 7 Nequis obijciat translatum quidem fuisse sacerdotium à Leui ad Iudam, sed nihilominus idem manere, expendit simul & explicat illa Dauidis verba, In æternum, secundum ordinem Melchisedec, ex quibus intelligitur diuersa etiam sacerdotij ordinatio. 8 Diuersitatem & prę stantiam ordinationis Melchisedeci probat ex eo quod Legale sacerdotium externa & corporali vnctione & ritu constabat: Melchisedeci verò æternum sacrificium ac merè spirituale describitur.

d Si Sacerdotium Leuiticum aliquem perficere potuisset. e Ordinationis Aaronica. f Curauit altare. g Non ex ordinatione, qua infirma & caduca omnia præcipiat, sicuti in Aaronis consecratione, totoq; illo munere factum est.

18 [9] Nam

18 9 Nam [h] mandatum præcedens abrogatur, quòd nullis viribus ſit præditum, & inutile.

19 Nihil enim ſanctificauit Lex, ſed adſcita ſpes melior, per quam appropinquamus Deo.

20 [10] Et quatenus non abſque iureiurando.

21 Nam illi quidem, citra iuſiurandum Sacerdotes facti ſunt: hic verò cum iureiurando, per eum qui dixit ei, || Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu *es* Sacerdos in æternum, ſecundum ordinem Melchiſedec.

22 Tãto potioris fœderis ſpõſor fact⁹ eſt Ieſus.

23 [11] Et illi quidem, plures facti ſunt ſacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere.

24 At iſte propterea quòd in æternum manet, [i] perpetuum habet Sacerdotium.

25 Vnde & ſeruare prorſus [k] poteſt eos qui per ipſum accedunt ad Deum, ſemper viuens vt interpellet pro eis.

26 [12] Talis enim nos decebat Pontifex, pius, innocens, impollutus, ſegregatus à peccatoribus, & ſublimior cœlis factus;

27 Cui non ſit quotidie neceſſe, quemadmodũ illis põtificibus, || prius pro peccatis proprijs victimas offerre, deinde *pro peccatis* populi: [13] [l] id enim

9 Nequis etiã obijciat adiectũ fuiſſe ſacerdotium poſteri⁹, vt ſimul cõiuncta perfectũ quiddam conſtituerent, probat poſteriore abrogatũ fuiſſe prius vt inutile, ex ipſa eorum natura. Quomodo enim illa corporalia & caduca nos ſanctificarent vel ſola vel cum alio? *Pſal.110.4.*

10 Aliud argumẽtum pręſtãtiæ ſacerdotij Chriſti ſupra Leuiticũ quòd illud ſancitum ſit iureiurãdo, hoc verò non item. *Leuit.16.11.*

11 Aliud argumentum eodem pertinens, Leuitici ſacerdotes, vtpote mortales, æterni eſſe non potuerunt: Chriſtus verò vt ęternus eſt, ita etiam ęterno ſacerdotio fungitur, pro ijs efficaciſſimè intercedens qui per ipſum ad Deum accedunt. 12 Aliud argumentum, Innocentia & puritas ſumma in Põtifice requiritur, quæ ipſum à peccatoribus ſegreget, pro quibus oblationem facit. Atqui Leuitici Pontifices tales non inueniuntur, vt qui pro ſuis ipſorum peccatis primùm offerent: ſed vnus Chriſtus talis eſt, ideoq; verus & vnicus Pontifex. 13 Aliud argumentum, quod tamen poſtea pertractabit, Leuitici victimas repetitis vicibus, primùm pro ſe, deinde pro populo offerebant. Chriſtus autem non pro ſe, ſed pro alijs, non victimas, ſed ſeipſum, non ſæpe, ſed ſemel, obtulit. Neque id mirum (inquit) videri debet, quum illi ſint infirmi, iſte verò ſit cum iureiurando Pontifex æternus conſecratus.

h Lex cæremonialis. i Quod præterire non poteſt. k Idoneus eſt. l Quod obtulit ſacrificium.

14 Aliud argumẽtum à tempore, Posterioribus tollũtur priora.

fecit[m] semel quum semetipsum obtulit.

28 Lex enim homines constituit pontifices infirmos: at[n] sermo iurisiurandi [14] post Legem [o] *concepti*, Filiũ *constituit* qui in æternũ est sanctificatus.

m Ita factum fuit, vt iterum repetere minimè sit necesse. n Mandatum Domini cui additum est iusiurandum. o Exhibiti.

CAP. VIII.

1 Quo certius probet abrogatas esse Legis caremonias, 5 idèo institutas esse commemorat, vt cœlesti protypo seruirent, 8 Ieremiæ locum adducit, 13 vt veteris Testamenti correctionem probet.

CAP. VIII.

1 Paucis repetit illud ad quod omnia ista referenda sunt, nempè, habere nos Põtificem longè aliũ quàm Leuitici illi sint, vt qui sit ad dexterã excelsissimi Dei in cœlos vsque euectus.

1 Cæterùm[1] eorum quæ dicimus *hæc* summa *est*, Talem *nos* habere Pontificẽ, qui cõsedit ad dexteram throni maiestatis illius cœlestis.

2 Leuitici fuerunt põtifices in terreno sacrario, Christ[9] verò est in cœlesti.

2 [2 a] Sanctuarij minister, [3] ac [b] veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

3 [4] Omnis enim Pontifex ad offerenda dona & victimas constituitur: vnde necesse fuit húc quoque habere quod offerret.

4 [5] Nam si esset in terra, ne Sacerdos quidem esset, manentibus illis sacerdotibus qui secundum Legem offerunt dona.

5 Vt qui exemplari & vmbræ deseruiunt rerũ cœlestium, sicut diuinitus dictum est Mosi quum

3 Leuitici in tabernaculo caduco sacerdotium suum exercuerunt: Christus autẽ tabernaculũ circunfert longè aliud, nempè suum corpus, quòd Deus ipse æternum futurum compegit, vt explicabitur infra. 9. 11. 4 Rationẽ adfert cur corpore (quod vocat tabernaculum, quod Dominus fixit non homo) oportuerit præditum esse Christum, nempè vt haberet quod offerret: alioqui enim Pontifex non esset. Idem autẽ corpus, est & tabernaculũ & victima. 5 Rationem adfert cur dixerit Pontificem nostrum versari in cœlesti sacrario, non autẽ in terreno: quoniam (inquit) ne si nunc quidẽ esset in terris, terreno sacrario ministraret, stantibus Leuiticis sacerdotibus, quum ij propter illum sint constituti, id est vt sint illius perfecti exemplaris antitypi. Quorsum autem antitypi præsente ipso vero ac primario exemplari?

a Cælorum. b Sui corporis.

esse

esset absoluturus tabernaculum. || Vide enim, inquit, *vt* facias omnia ad exemplar quod ostensum est tibi in monte.

6 [6]At nunc *noster ille Pontifex eo* excellentius ministerium sortitus est, quo præstantioris est fœderis intercessor, quod præstantioribus promissis sancitum est.

7 [7]Nam si prius illud tale fuisset vt nihil in eo posset requiri, haud quaquam fuisset secundo quæsitus locus.

8 Nam incusans eos, inquit,|| Ecce, dies venient, dicit Dominus, quum [c] pangam cum [d] domo Israel & cum domo Iuda fœdus nouum.

9 Nō secundū fœdus quod feci cum patribus ipsorū, quo die prehendi manū ipsorum vt educerē eos ex Ægypto: nam ipsi nō perstiterūt in illo meo fœdere, & ego despexi eos, dicit Dominus.

10 Quāobrē hoc est fœdus quod paciscar domui Israel post dies illos, dicit Dominus: indam Leges meas mēti eorum, & cordi eorū inscribam: & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus.

11 Neque docebunt singuli proximum suum, & singuli fratrem suum, dicentes, Cognosce Dominum: nam omnes cognoscent me ab eo qui pusillus fuerit inter eos ad eum vsque qui magnus fuerit inter eos.

12 Ero enim propitius iniquitatibus eorum & peccatis eorum: & iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.

13 [8]Dum nouum dicit, antiquauit prius: porrò quod antiquatur ac senescit, propè est vt euanescat.

Exod.25.40, act.7.44.

6 Aggreditur collationē Veteris ac tēporarij fœderis, cuius spōsores fuerunt Leuitici pōtifices, cum Nouo cuius æternus sponsor est Christus, vt non modò istud esse illo omnibus modis præstantius, sed etiam illud per hoc abrogatum fuisse, declaret.

Iere.3.31, 32.33.34, rom.11.27, in fra.10.16.

7 Esse aliquod secundū fœdus, ac proinde prius illud non fuisse perfectū probat ex Ieremiæ testimonio.

8 Conclusio, Ergo posteriore nouo tollitur prius antiquum: neque enim nouum diceretur quod à vetere non dissideret. Tollitur autem id demùm quod est corruptioni obnoxium, ac proinde imperfectum.

[c] *Percutiam* [d] *Domum vocat, quasi vnam totius regni familiam: Nam quum regnum Dauidis scissum esset in duas factiones, eas significat Propheta nouis fœderis auspicijs rursus coniunctum iri.*

CAP. IX.

CAP. IX.

2 Tabernaculi dispositionē, 10 & ritus Legales, 11 ad veritatem in Christo exhibitam conferens, 15 concludit non iam amplius alio sacerdote opus esse: 24 quia ipse Christus sub nouo Testamento has partes impleat.

1 [1] IGitur habebat quidem etiam prius *fœdus* constitutos religionis ritus & sanctuarium [a] mundanum.

2 Tabernaculum enim cōstructum fuit: prius *quidem* in quo *erant* lucernæ, & mensa, & propositi panes, quod Sancta vocant.

3 Post [b] medium autem velum *erat* Tabernaculum quod vocant [c] Sancta sanctorum.

4 Aureum habens thuribulū, & Arcam Fœderis vndique circunte ctam auro: in qua vrna aurea habens manna, || & virga Aaron quæ germinauit: || & Tabulæ Fœderis.

5 || Supra hanc autem Cherubim glorioſi, obumbrantes [d] propitiatoriū: de quibus non est nunc dicendum singulatim.

6 [2] His autem ita ordinatis, in prius quidem Tabernaculum quotiis *tempore* ingrediūtur Sacerdotes qui ritus obeunt:

7 In secundum autem, semel quotannis solus Pontifex, non sine sanguine quem offert pro seipso & *pro* populi [e] erratis:

8 [3] Hoc declarante Spiritu sancto, nondū patefactam fuisse viam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc consistente.

1 Distributio prioris tabernaculi, quod mūdanum (id est caducū) & terrenū vocat, in duas partes, nempè in Sancta & Sancta Sanctorū. *Num. 17. 10. 2. Reg. 8. 9. 2. paral. 5. 10. Exod. 15. 12.*

2 Iam accedit ad sacrificia, quæ diuidit in illa quotidiana, & illud annuū ac solēne, in quo solus Pontifex in Sancta Sanctorum semel tātùm quotannis penetrans cum sanguine, pro se & populo offerebat.

3 Ex illo ritu āuuo, colligit eiusmodi sacrificijs nō fuisse patefactā viā in cœlū, quod per Sancta sanctorum adumbrabatur. Cur enim Pontifex solus eò ingrediebatur, cæteris exclusis, idque vt ibi tum pro suis tum pro alijs offerret, & posteà rursus Sancta sanctorum occludebat?

a Terrestre & caducum. b Ad verb. secundum: secundum autem vocat velum, quod distinguebat Sancta sanctorum, ab atrio sacerdotum altero tenim velo atrium sacerdotum distinguebatur ab atrio populi. c Sacrarium sacratissimum. d Hebræi Arcæ Fœderis operculi nomen à propitiatione, deriuant, sic illud Græci hilasterion, *nos propitiatorium vocamus. e Pro peccatis. Vide sup. 5. 2.*

9 [4] Quod *erat* exemplar [f] pro tempore illo præsenti, quo dona sacrificiaque [g] offeruntur, quæ non possunt conscientia sanctificare cultorem,

10 [5] In cibis duntaxat & potionibus, & diuersis ablutionibus ac ritibus carnalibus vsque ad tẽpus correctionis [h] imposita.

11 [6] Adueniens autẽ Christus Põtifex futurorũ bonorũ, [7] per [i] maius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id est non huius structuræ,

12 [8] Neque per sanguinẽ [k] hircorũ & vitulorũ, sed per proprium sanguinem ingressus est semel in Sacrarium, æternam redemptionem [l] nactus.

13 ‖ [9] Nam si sanguis taurorum & hircorum,

Leuit. 16. 14, num. 19. 4.

4 Obiectio, Si non aperiebatur iter in cœlum illis sacrificijs (id est si cultores per illa nõ expiabãtur) cur ergo ritus illi vsurpabantur? Nempè vt homines ad illud exemplar spirituale nempè ad Christum,

reuocarentur, suo aduentu omnia illa correcturum. 5 Alia ratio, Cur illa non potuerint cultoris conscientiam mundare, quoniam videlicet externa erant & carnalia, siue corporea. 6 Iam aggreditur figurarum explicationem, ac primò quidem Leuiticum pontificem comparans cum Christo (id est figuram cum re) huic tribuit futurorum bonorum administrationem (id est æternorum) in quæ illa carnalia respiciebant. 7 Alia collatio tabernaculi prioris corruptibilis cum posteriore (id est cum humana Christi natura) quæ est verum Dei templum incorruptibile, in quod est ingressus Filius Dei, sicut Leuitici pontifices in alterum illud caducum. 8 Alia collatio sanguinis victimarum cum Christo; Leuitici per illa sua Sancta, in suum sacrarium penetrantes, sanguinem corruptibilem offerebant in vnum annum duntaxat: Christus verò sanctum illud suum corpus ingressus, per illud in ipsum cœlum penetrauit, quum suum ipsius sanguinem purissimum in æternam redemptionẽ obtulit. Idem enim Christus & pontifici, & tabernaculo, & sacrificijs, & victimis ipsis correspondet, vt figuris veritas, vt idem sit & pontifex, & tabernaculum, & victima, eaque omnia verè & in æternum. 9 Si externa sanguinis & cineris animalium aspersio verum & efficax fuit purgationis symbolum, res ipsa ac præsens veritas, illis externis sacramentis olim adumbrata, quanto magis hoc ipsum præstabit: id est sanguis eius qui sic est sanguis hominis, vt sit etiam Filij Dei sanguis, ac proinde æterna viuificandi, virtute præditus?

f Pro eo tempore quo vigere illud exemplar oportuit. g Sumpsit tempus præsens de re loquens, nulla habita temporis ratione. h Fuerunt enim oneris instar, quod nobis Christus exemit. i Præstantius & excellentius. k Adhibebatur enim in hoc reconciliationis anniuersario sacrificio, duplex victima, iuuencus & hircus. l Meritò adeptus, idque nobis.

& cinis iuuencæ aſpergens in quinatos, ſanctificat ad [m] carnis puritatem:

14 Quanto magis ‖ ſanguis Chriſti, qui per Spiritum æternum ſeipſum obtulit inculpatum Deo, ‖ purgabit conſcientiam veſtram à [n] mortuis operibus, ‖ ad ſeruiendum Deo viuo?

15 [10] Itaq; ob id noui Fœderis mediator eſt, ‖ vt morte intercedēte, ad redemptionē earū præuaricationū quæ fuerant ſub priore Teſtaméto, vocati, promiſſionem accipiant æternæ hæreditatis.

16 [11] Nam vbi teſtamentum eſt, mors intercedat neceſſe eſt teſtatoris.

17 ‖ Teſtamentum enim in mortuis ratum eſt, quandoquidem nondum valet quum viuit teſtator.

18 [12] Vnde ne prius quidem illud abſque ſanguine dedicatum fuit.

19 Quum enim Moſes omnia mandata [o] ſecundum Legem recitaſſet toti populo, ſumpto ſanguine vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccina & hyſſopo, ſimul & ipſum librum & to-

1. Pet. 2. 14, 1. Iohā. 1. 7, apoc. 1. 6. Luc. 1. 75. Luc. 5. 74. Rom. 5. 6. 2. pet. 3. 18. Galat. 3. 15,

10 Concluſio ſuperioris argumenti: Itaque quum pecuinus ſāguis non expiaret peccata, nouū Fœdus olim promiſſum, in quod illa externa reſpiciebant, nunc eſt reipſa ſancitū, cuius virtute omnes præuaricationes tollantur, & cœlū nobis verè aperiatur. Hinc autem ſequitur, Chriſtum etiam prò Patribus fudiſſe ſanguinē, vt qui per veteres illos ritus fuerit adumbratus, alioqui niſi illi repræſentando ſeruiuiſſent, prorſus inutiles. Itaque hoc fœdus vocatur poſterius, nō quod ad efficaciam (id eſt remiſſionē peccatorū) attinet, ſed eius tēporis reſpectu quo res ipſa peracta eſt, i. quo Chriſtus reuera mundo exhibitus, omnia impleuit ad ſalutem noſtrā neceſſaria. 11 Ratio cur ſponſoris morte oportuerit hoc fœdus ſanciri, Quoniā habet hoc fœdus rationē Teſtamenti ſeu donationis mortis cauſa, ideoq; vt effectū ſortiretur, oportuit teſtatoris mortē interuenire. 12 Analogiam eſſe oportet inter ea quæ purificāt & quæ purificātur. Sub Lege typi oēs illi terreni erant, Tabernaculū, liber, vaſa, victimæ, quāuis rerū cœleſtiū typi. Oportuit igitur illa oīa luſtrari eiuſdē naturæ materia ac ritu, nempè pecudum ſanguine, aqua, lana, hyſſopo. Sub Chriſto verò cœleſtia ſunt omnia, cœleſte tabernaculum, cœleſtis victima, cœlū denique ipſum pro æterna ſede proponitur. Itaque hæc omnia ſimili ratione (nimirùm vi-uifici illius ſanguinis Chriſti æterna oblatione) ſanctificantur.

m Symbola à re ſeparata ſeorſim conſiderat. *n A peccatis quæ à morte præficiſcuntur, & nihil aliud quā mortē generant.* *o Sicut Dominus præceperat.*

tum

tum populum [p] aſperſit:

20 || Dicens, Hic eſt ſanguis teſtamenti quod mandauit vobis Deus.

21 Inſuper autem & Tabernaculum, & omnia vaſa ſacrorum, ſanguine ſimiliter aſperſit.

22 Et omnia ferè ſecundum Legem ſanguine purificantur: & abſque ſanguinis effuſione non fit remiſſio.

23 [q] Itaque neceſſe fuit exẽplaria quidem eorũ quæ ſunt in cœlis, hiſce rebus purificari, ipſa verò cœleſtia potioribus quàm hæ ſint victimis.

24 [13] Non enim in manufactum ſacrarium ingreſſus eſt Chriſtus, quod ſit exemplar vero *ſacrario* reſpondens: ſed in ipſum cœlum, vt appareat nunc in conſpectu Dei pro nobis.

25 [14] Neque vt ſæpe offerat ſemetipſum, ſicut Pontifex ingreditur in ſacrarium quotannis cum ſanguine alieno:

26 ([15] Alioquin oportuiſſet eum ſæpe paſſum fuiſſe à condito mundo) ſed nunc ſemel [r] in conſummatione ſeculorum, ad abolendum [ſ] peccatum, per immolationem ſuijpſius patefactus eſt.

27 Et ſicut illud ſtatutum eſt hominibus vt [t] ſemel moriantur, poſteà verò iudicium:

Exod.24.8.

13 Alia collatio duplex, Põtifex Leuitic⁹ in Sacrariũ illud ingrediebatur, Dei quidem iuſſu, ſed tamen hominũ manu fabrefactũ, vt eſſet alterius excellẽtioris (nempè cœleſtis regię) exẽplar. Chriſt⁹ verò in cœlos vſq; ipſos penetrauit. Item ille corã arca, Chriſtus corã Deo ipſo Patre cõparet.

14 Alia collatio duplex, Leuiticus Pontifex alienum, Chriſtus ſuum ſanguinẽ obtulit: ille quotãnis repetebat oblationẽ, Chriſtus ſemel tantũ ſeſe offerens, peccatũ in genere aboleuit, tum præteritorũ tum vẽturorũ ſeculorũ. 15 Argumẽtũ non repetẽdæ Chriſti oblationis: Quũ à condito mũdo fuerint expianda peccata, & probatum ſit ſolo Chriſti ſanguine peccata poſſe expiari, oporteret ipſum à condito mundo ſæpe mortuũ eſſe. Atqui homo ſemel tantùm mori poteſt. Ergo Chriſti oblatio nouiſſimis temporibus peracta, repeti nec potuit nec poteſt. Quod quum ita ſit, certæ vis ipſius & ad præterita ad conſequentia ipſius aduentum peccata porrigitur.

p Aſpergere conſueuit. q Rerum cœleſtium typi fuere terreni, itaque eos rebus terreſtribus luſtrari oportuit, puta ſanguine pecudum, lana, hyſſopo. At ſub Chriſto omnia cœleſtia fuerunt, quare ea viuifici illius ſanguinis oblatione ſanctificari oportuit. r Diebus nouiſſimis. ſ Totam illam peccati radicem. t De naturali hominum conditione loquitur, Nam quòd Lazarus & alij bis mortui ſunt, extraordinarium fuit: in iis verò qui repentè immutabuntur, immutatio illa ſpecies mortis erit, 1. Cor. 15. 51.

Rom.5.8, 2.pet.3.18.

28 ‖ Ita & Christus semel oblatus vt [a] multorum peccata tolleret, [16]altera vice absque peccato conspicietur ijs qui ipsum expectant ad salutem.

16 Obiter proponit Christũ iudicẽ, partim ad eos terrendos, qui in vna vnius Christi oblatione semel facta non acquiescunt, partim vt fideles in officio contineat, ne resiliant.

a *Sic vniuersalis promissio ad solos electos restringitur: quærendum est autem electionis testimonium non in arcano Dei consilio, sed ex fidei effectu, vt ab imis gradu ad summum progrediamur, ibi demùm certam & immobilem consolationem inuenturi.*

CAP. X.

1 Legis sacrificia inde colligit infirma fuisse, 2 quia quotannis repetebantur: 5 Christi verò hostiam vnicam esse, & perpetuam 6 Dauidis testimonio probat. 19 Hinc exhortationẽ subijciens, 29 seuerè ijs minatur qui Christi gratiam abiecerint. 36 Postremò tolerantiam, 38 qua ex fide nascitur, commendat.

Cap. x. 1 Occurrit tacitæ obiectioni, Cur igitur illæ hostiæ offerebantur? Respõdet primùm Apostol[9] de ãniuersario illo sacrificio quod erat omnium maximè solenne, in quo (inquit) fiebat quotannis omniũ superiorũ[a] peccatorũ mentio repetita. Ergo illud nõ habuit vim sanctificandi.

1 [1] LEx enim vmbram obtinens [a] futurorũ bonorum, non expressam formam rerum, ijs hostijs quas singulis annis easdem assiduè offerunt, nunquam potest accedentes sanctificare.

2 Alioqui non desijssent offerri, propterea quòd qui sacrificassent, ac semel purgati essent, nullorum peccatorum amplius essent sibi conscij.

3 Atqui in istis repetita *fit* mentio peccatorum quotannis.

4 Non enim potest sanguis taurorum & hircorum auferre peccata.

5 [2] Quapropter [b] ingrediens mundum, dicit,

Quorsum enim repeterentur iam expiata peccata, & vnde noua peccata prodirent quotannis repetenda, si illa sacrificia peccatum abolerent? 2 Illatio ex præcedentibus, reliqua etiam sacrificia comprehendens, Quum Legalia sacrificia hoc non possent efficere, ideò Christus de se loquens vt declarato in carne nostro Pontifice, diserte testatur Deum non acquiescere in sacrificijs, sed in Filij sui nostri videlicet Pontificis obedientia, qua seipsum Patri pro nobis semel obtulit.

a *Æternorum, qua Patribus promissa, in Christo exhibita fuerunt.*

b *Ingressus mundum dicitur Filius Dei, quum homo factus est.*

‖ Sacri-

‖Sacrificium & oblationem noluiſti, [c] corpus autem aptaſti mihi. *Pſal.40.7.*

6 Holocautomata & hoſtiam pro peccato non approbaſti:

7 Tunc dixi, Ecce adſum (in capite libri ſcriptum eſt de me) vt faciam, Deus, voluntatem tuam:

8 Quum ſuperius dixiſſet, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hoſtiam pro peccato noluiſti, neque approbaſti: (quæ iuxta Legem offeruntur)

9 Tunc dixit, Ecce adſum vt faciam, Deus, voluntatem tuam. [d] Tollit prius, vt poſterius ſtatuat. *Supra,v.18.*

10 Qua voluntate ſanctificati ſumus, per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel *factam.* *Pſal.110.2, 1.cor.15.25, ſupra,v.13.*

11 [3] Omnis igitur Sacerdos [e] adſtat quotidie operans, & eaſdem ſæpius offerens hoſtias, quæ nunquam poſſint auferre peccata. 3 Epilogus cum altera parte collationis, Leuiticus Pontifex quotidie in ſuo tabernaculo eadem ſacrificia repetit: ex quo conſequitur, neque illis ſacrificijs, neque illis victimis, non denique illis pontificibus tolli potuiſſe peccata. At Chriſtus vna victima (ſeipſo videlicet) pro peccatis omnium ſemel oblata, ſuis in æternum ſanctificatis, ſedet ad dexteram Patris, omnem poteſtatem adeptus.

12 Hic verò vna pro peccatis oblata victima, in perpetuum ‖ ſedet ad dextram Dei:

13 [4] Id quod ſupereſt expectans, ‖donec inimici ipſius ſcabellum pedum eius fiant.

14 Vnica enim oblatione conſecrauit in perpetuum eos qui ſanctificantur.

4 Occurrit tacitæ obiectioni, Nos videlicet nihilominus adhuc eſſe obnoxios peccato & morti. Ad quod reſpondet Apoſtolus, plenam efficaciam virtutis Chriſti nondum ſeſe exeruiſſe, ſed tandem appariturā quum omnes ſemel hoſtes ſuos, quibuſcum adhuc luctatur, profligabit.

[c] *Ad verbum, vt in Hebræo habetur, Aures perforaſti mihi, id eſt, docilem me & obſequentem ad audiendum reddidiſti.*

[d] *Tollit prius, id eſt ſacrificia, vt ſtatuat poſterius, id eſt voluntatem Dei.*

[e] *Sub. ad aram.*

15 [5] Testificatur autem nobis & ipse Spiritus sanctus: nam postea quam prædixit,

16 ‖ Hoc est fœdus quod paciscar cum ijs post dies illos, dicit Dominus, Indam leges meas cordibus eorum, & eorum mentibus eas inscribam:

17 Et peccatorum atque iniquitatum ipsorum [f] non recordabor amplius.

18 Porrò vbi est horum remissio, non *est* amplius oblatio [g] pro peccato.

19 [6] Quum igitur fratres, habeamus libertatem ingrediendi Sacrarium per sanguinem Iesu,

20 Ea via quam dedicauit nobis recentem & viuam, per velum, [h] hoc est per carnem suam:

21 *Quumque habeamus* Sacerdotem magnum, præfectum domui Dei.

22 [7] Accedamus cum [i] vero corde, & certa persuasione fidei, [k] puris cordibus à conscientia mala:

23 Et abluto corpore [l] aqua pura, teneamus

Ier.31.33, rom.11.27, supra, 8.8.

5 Quanuis adhuc super sint peccati reliquiæ in nobis, ab eodem tamen nunquã repetendo sacrificio pendere nostræ perficiendæ sanctificationis opus, sic probat Apostolus, rursum prolato eiusdẽ Ieremiæ testimonio: Nouo fœdere sublatum est peccatum, quũ dicat Dominus fore vt ex eius formula peccatorum nostrorum amplius non recordetur. Ergo nullo iam expiatorio sacrificio egemus quo tollatur quod iam est sublatum, sed danda potius opera vt nunc illius sacrificij fiamus per fidem participes.

6 Summa superioris tractationis, Nunc non excludimur à Sacrario vt Patres, sed in verum Sacrarium (id est In cœlum) patet nobis aditus, non pecuino, sed Iesu sanguine purificatis. Neque vt olim, oppositio velo nos excludit Pontifex, sed per velum (id est carnem suam) in cœlum ipsum nobis præsens, nos introduxit, vt verè iam habeamus magnum sacerdotem domui Dei præpositum.

7 Exhortatio grauissima, in qua docet quo modo nobis sacrificium illud Christi applicetur: nimirum fide, quàm etiam describit à consequentibus, nimirum sanctificatione Spiritus, quæ facit vt certò in Deum speremus, & pro mutua charitate alij aliorum salutem modis omnibus procuremus.

f Vbi igitur purgatorius ignis, & distinctio illa pœnæ & culpæ? g Bene addidit pro peccato: restat enim alia oblatio, nempè actionum gratiarũ. h Sic caro Christi diuinitatem nobis quasi sub velo ostendit, cuius alioqui fulgorem non possemus sustinere. i Minimè subdolo vel fucato, sed quod verè sit additum Deo. k Hoc est quod dicit Dominus, Sãcti estote, quia ego Sãctus sum. l Spiritus S. gratia.

con-

confessionem spei non vacillantem: (fidelis enim *est* qui promisit)

24 Et obseruemus alij alios vt nos acuamus ad charitatem & bona opera:

25 Non deserentes aggregationem nostri mutuam, sicuti mos *est* quibusdam, sed adhortantes *alij alios*: [8] idque eo magis quòd videtis diem illum appropinquare.

26 || Nam si [m] vltrò peccauerimus pòst acceptam cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua est hostia:

27 Sed horrenda quædam expectatio iudicij, & ignis feruor, qui deuoraturus est [n] aduersarios.

28 [9] Qui contempserit Mosis Legem, absque misericordia ex || duorum aut trium testimonio moritur:

29 Quanto (putatis) acerbiore supplicio dignus censebitur qui Filium Dei conculcarit, & sanguinem fœderis per quem fuerat sanctificatus, profanum duxerit, & Spiritum gratiæ contumelia affecerit?

30 [10] Nouimus enim eum qui dixit. ||Meum est vlcisci, ego rependam, dicit Dominus. Et rursum, Dominus [o] iudicabit populum suum.

31 Horrendum est incidere in manus Dei viui.

32 [11] Reuocate verò in memoriam superiores dies, quibus postquam illustrati fuistis, ingens certamen afflictionum sustinuistis.

33 Partim quidem dum & cum probris & cum

Supra, 6.4.

8 Facta vltimi aduentus Christi mẽtione, sanctos acuit ad sanctæ vitę meditationem, & perfidos apostatas ad horrendũ iudicis tribunal citat, quòd eum in quo solò posita est salus, per fidiosè reiecerint.

Deut.19.15, mat.18.16, ioh.8.17, 1.cor.13.1.

Deut.32.35, rom.12.19.

9 Si capitale fuit Legem Mosis violare, quãto magis exitiosũ est à Christo deficere?

10 Ratio omnium istorum est, Quia Deus est cõtemptorum vltor: alioqui Ecclesiam suam ritè non gubernaret. Nihil est autem ira Dei viui horribilius.

11 Sicut apostatas perterrefecit, ita constantes & firmos nunc cõsolatur, proposito superiorum certaminum successu, ad certam spem plenæ & quidem proximæ victoriæ ipsos stimulans.

m *Sine aliqua causa, aut causæ specie.* n *Aliud enim est humanitus peccare, aliud Deo tanquam hosti bellum indicere.* o *Gubernabit.*

oppressionibus [p] in theatrum estis producti: partim verò, dum [q] socij facti estis eorum qui in eo statu versantur.

34 Nam & de vinculis meis mecum doluistis, & direptionem facultatum vestrarum cum gaudio accepistis: vt qui scitetis *vos* habere apud vos potiorem [r] substantiam in cœlis, & quæ permaneat.

35 Ne igitur abijcite fiduciam vestram, quæ magnam habet præmij retributionem.

36 Nam patientia vobis est opus, vt vbi voluntatem Dei præstiteritis, reportetis promissionem.

37 Adhuc enim [s] tantillum, tantillum, *inquam*, & qui venturus est veniet, neque tardabit.

38 ‖ [12] Iustus autem ex fide viuet: at *si quis* se subduxerit, non probat eum animus meus.

39 At nos non ij sumus qui nos subducamus ad exitium, sed qui credamus ad animæ salutem.

p Ignominia causa estis producti.

q Eorum erumnas vobiscum communes esse duxistis.

r Bona ac facultates.

s Paululum admodum temporis adhuc superest, dum veniat. Abac. 2. 4, rom. 1. 17, galat. 3. 11.

12 Firmæ fidei præstantiam ab effectu commendat, quòd vnicum sit ad vitam iter: quam sententiam illustrat oppositio contrario.

CAP. XI.

1 Tractat vsque ad finem capitis non aliunde salutem adeptos esse Patres, quicunque ab initio mundi Deo probati fuerunt, quàm ex fide: vt sciant Iudæi hac sola se colligari Patribus in sanctam vnitatem.

CAP. XI. *Ge. 1. 1, ioh. 1. 10.*

1 Excellens fidei descriptio ab effectis, quòd res adhuc in spe positas repræsentet, & inuisibilia veluti oculis subijciat. 2 Docet, Patres ex hac demùm virtute esse æstimandos. 3 Proprium fidei ostendit, propositis selectissimis exemplis eorum qui à condito mundo in Ecclesia excelluerunt.

1 ESt [1] autem fides, [a] illud quod facit vt extent quæ sperantur, & quod demonstrat quæ non videntur.

2 [2] Ob eam enim testimonio sunt ornati [b] maiores:

3 ‖ [3] Per fidem intelligimus constructum fuisse sæculum, & inuisibilia veluti oculis subijciat. 2 Docet, Patres ex hac demùm virtute esse æstimandos. 3 Proprium fidei ostendit, propositis selectissimis exemplis eorum qui à condito mundo in Ecclesia excelluerunt.

a Ad verb. substantia eorum quæ sperantur. *b Ad verb. seniores. i. illi Patres, à quibus orti sumus, & quorum authoritate & exemplo nos plurimùm circumueniri par est.*

mundum

mundum verbo Dei, [c] vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta.

4 [4] || Abel per fidem, maioris pretij sacrificium obtulit Deo quàm Cain: per quam testimonium obtinuit quòd esset iustus, testimonium perhibente Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.

5 [5] || Per fidem Enoch fuit translatus, ne [d] videret mortem: nec fuit inuentus, propterea quod transtulerat eum Deus. priusquam enim transferretur, testimonium obtinuerat quòd placuisset Deo.

6 Atqui fieri non potest vt sine fide quisquam *ei* placeat, nam qui accedit ad Deum, hunc credere oportet esse *Deum*, & [e] præmia largiri ijs qui ipsum requirunt.

7 [6] || Per fidem diuinitus admonitus Noe de ijs quæ nondum videbantur, veritus, apparauit arcam ad seruandam domum suam: per quam arcam condemnauit mundum, & eius quæ ex fide est iustitiæ factus est hæres.

8 [7] || Per fidem, vocatus Abraham auscultauit *Deo*, vt abiret in locum quem accepturus erat in hæreditatem: & exiuit, nesciens quò esset venturus.

9 Per fidem commoratus est in terra promissa vt aliena, commoratus est in tabernaculis cum Isaac & Iacob cohæredibus eiusdem promissionis.

10 Expectabat enim [f] vrbem habentem fundamenta, cuius artifex & conditor est Deus.

11 Per fidem || & ipsa Sara vim ad concipiendum semen accepit, ac præter ætatis rationem peperit, quòd fidelem iudicarit eum qui promiserat.

12 Quapropter & ex vno, eoque iam [g] emortuo, nati sunt *posteri*, quanta est astrorum cœli mul-

c *Ita vt mundus iste quem cernimus non sit ex aliqua apparente ac subsistente materia, sed ex nihilo conditus.*

4 Abel. *Gen.4.4, mat.23 35.*

5 Enoch. *Gen.5.24, eccle. 44.17, & 49.16.*

d *Ne moreretur.*

e *Præmium refertur non ad nostrum meritum, sed ad vltroneã promissionem, quod in Abrahamo fidelium patre docet Paulus, Rom.4.4.*

6 Noe. *Gen.6.13, eccle. 44.17.*

7 Abraham & Sara. *Gen.12.4.*

f *Opponuntur fundamenta firma tabernaculis. Gen.17.19, & 21.5.*

g *Non magis ad generandum habili, quam si prius mortuus fuisset.*

titudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.

13 Secundum [h] fidem mortui sunt isti omnes, non adepti, [i] promissa, sed eminus ea conspicati, postquam credidissent, [k] & amplexi essent, ac professi fuissent se hospites & aduenas esse in terra.

14 Nam qui hæc dicunt, palàm ostendunt se patriam quærere.

15 Quód si illius memores fuissent ex qua exierant, habuissent tempus ad reuertendum:

16 Nunc autem meliorem expetunt, hoc est cœlestem: quapropter non erubescit ipse Deus, vocari Deus eorum. parauerat enim eis vrbem.

17 || Abraham quum [l] tentaretur, obtulit Isaac per fidem, vnigenitum, *inquam*, illum obtulit is qui [m] promissiones exceperat.

18 Ad quem dictum fuerat, || In Isaac vocabitur tibi semen:

19 Quum illud secum perpendisset, Deum vel à mortuis excitare posse: [n] vnde etiam illum [o] similitudine *quadam*, recepit.

20 [8] Per fidem || de futuris benedixit Isaac *filio* Iacob & Esau.

21 ||[9] Per fidem, Iacob moriens singulis filijs Ioseph benedixit, || & adorauit baculo innixus.

22 [10] || Per fidem, Ioseph moriens de egressione filiorum Israel meminit, deq; ossibus suis mandauit.

23 [11] || Per fidem, Moses quum natus esset, occultatus est menses tres à parentibus suis, quòd viderent venustum esse puerulum: & non [p] timuerunt || edictum regis

24 Per fidem, || Moses iam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis.

25 Potius

h Fide, quam viui habuerunt, eos vsque ad sepulchrum comitante.

i Metonymicè, res promissas.

k Patriarchæ enim acceptis promissionibus, fidē suam soliti sunt profiteri, extructis aris, & inuocato Dei nomine. Gen. 12. 10, eccle. 44. 15.

l Exploraretur à Domino. Gen. 21. 12, rom. 9. 7.

m Etiamsi promissiones vitæ in illo vnigenito Isaaco factæ essent illum tamen morti destinauit. Sic in spem contra spem credidit.

8 Isaac. *Gen. 27. 27, & 39.*

9 Iacob. *Gen. 41. 13. Gen. 47. 31.*

10 Ioseph. *Gen. 50. 24.*

11 Moses. *Exod. 2. 2, act. 7. 21. Exod. 1. 16. Exod. 2. 11.*

n Ex qua morte. *o Non enim vera fuit Isaaci mors, sed instar mortis, vt videatur quasi resurrexisse.* *p Subita vt verentur alere.*

25 Potiùs eligens simul malis affici cum populo Dei quàm temporarijs cómodis [q] peccati frui:

26 Maiores arbitratus diuitias probrum Christi, quàm Ægyptiorum thesauros, Intuebatur enim in præmij largitionem.

27 Per fidem reliquit Ægyptum, nihil timens iram regis: nam vt qui videret eum qui est inuisibilis, *ita* forti animo fuit.

28 Per fidem || peregit Pascha, & effusionem illam sanguinis, ne, qui perimebat primogenita, ipsos tangeret.

29 [12] Per fidem || transierunt rubrum mare, veluti per siccam *terram* cuius facto periculo Ægyptij absorpti sunt.

30 [13] Per fidem || mœnia Iericho conciderunt, quum ea circuiuissent ad dies septem.

31 [14] Per fidem, || Rahab [r] meretrix illa non periit vnà cum ijs qui non obedierant, || quum [s] pacificè excepisset hospitio exploratores.

32 [15] Et quid prætereà loquor? deficiet enim me tempus commemorantem de || Gedeone, || de Barac, & || Samsone, || & Iepthe, & || Dauide, & Samuele, ac Prophetis:

33 Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt iustitiam, assequuti sunt [t] promissiones, occluserunt ora leonum:

34 Extinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladij, validi facti sunt ex imbecillis, effecti sunt robusti in bello, exercitus exterorum in fugam verterunt.

35 [u] Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos; alij verò [x] distenti sunt, neglecta liberatione, vt potiorem resurrectionem nanscíscerentur.

q *Commodis quibus frui non poterat, quin irā Dei in se prouocaret.*

Exod.12.22.

12 Rubrum mare. *Exod.14.11.*

13 Iericho. *Iosue.6.20.*

14 Rahab. *Iosue.6.23.*

r *Insigne benuolentiæ Diuinæ exemplum.*

Iosue.2.1.

15 Gedeon Barac, & alij iudices ac Prophetæ. *Iudic.6.11.* *Iudic.4.6.* *Iudic.13.24.* *Iudic.11.1, & 12.7.* *1.Reg.1.18, & 13.14.*

s *Benignè & benuolè, ita vt illos non modò nihil læserit, sed etiam tutos præstiterit.*

t *Promissionum fructum.* u *Innuere videtur historiam Sareptanæ illius, cuius filium Elias suscitauit, & Sunamitidis, cuius filium matri restituit Eliæus.*

x *Respicit eam persequutionem, quam exercuit Antiochus.*

36 Alij rursus ludibria & flagella sunt experti insuper & vincula & carcerem.

37 Lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, gladio cæsi occubuerunt: oberrauerunt cum [y] ouillis & caprinis pellibus: destituti, oppressi, malè habiti.

38 Quibus indignus erat mundus: in desertis errantes, & montibus ac speluncis, & cauernis terræ.

39 [16] Atque hi omnes testimonium adepti per fidem, [z] non obtinuerunt promissum:

40 Quòd Deus de nobis [a] melius quiddam prouiderat, [b] ne absque nobis consecrarentur.

y Vilibus & asperis amictibus, sanctos ad extremam inopiam redactos, ferarum instar coactos in asperrimis locis viuere.

16 Amplificatio à circunstantia temporis, tanto admirabiliorem esse illorum fidem, quanto fuerunt obscuriores de rebus futuris promissiones, quæ nobis demùm sunt reipsa exhibitæ, vt vnà sit & illorum & nostra fides ac consecratio.

z Sed eminus viderunt Christum. a Præstantius. b Pendebat siquidem eorum salus ab eo nempè Christo, qui fuit nostris temporibus exhibitus.

CAP. XII.

1 Non modò ab eorum Patrum quos recitauit exemplis hortatur ad patientiam & constantiam, 3 sed etiam ab exemplo Christi: 11 Non rectè æstimatum iri castigationes Dei, ex præsenti carnis nostræ sensu.

CAP. XII. Rom. 6. 4, col. 3. 8, eph. 4. 24. 1. pet. 2. 1.

1 ‖ [1] PRoinde nos quoque, quum tanta nos circunstet testium nubes, abiecto omni pondere & peccato ad nos [a] circuncingendos procliui, constanter propositum nobis stadium decurramus:

1 Applicatio superiorum exemplorũ, quibus nos incitari oporteat ad totum stadium, abiectis omnibus remoris & impedimentis, decurrendum.

2 [2 b] Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum, qui [c] vice sibi propositi gaudij pertulit crucem, ignominia contempta, & ad dexterã throni Dei consedit.

3 [3] Reputate igitur quis ille sit qui talem sustinuit

2 Metam huius curriculi proponit, Iesum ipsum ducem etiam nostrũ, vt qui eiusdẽ viæ omnes asperitates volẽs superarit. 3 Amplificatio à circunstantia personæ & rerum ipsarum quas inter se cõparat, Quantus enim est Iesus præ nobis, & quanto duriora pertulit quàm nos?

a Nos enim vndique peccatum obsidet, ita vt excurrere non possimus.

b Tanquam in fidei metam. c Qui quum omne genus beatitatis in manu ac potestate haberet, tamen vltrò ignominiam crucis subijt.

ſtinuit à peccatoribus aduerſus ſeſe contradictionem, ne animis deficientes, fatiſcatis.

4 [4] Nondum ad ſanguinem vſque reſtitiſtis, aduerſus peccatum decertantes.

4 Argumentatur ab vtilitate quæ ex Dei caſtigationibus ad nos redit, niſi per nos ſteterit: primùm quòd ita dometur peccatum, ſiue carnis noſtræ peruicax illa vitioſitas. *Prou. 3. 12.*

5 [5] Et obliti eſtis exhortationis, quæ vobis tanquam filijs loquitur, || Fili mi, ne negligito caſtigationem Domini, neque deficias animo quum ab eo argueris.

6 Quem enim diligit Dominus caſtigat, & flagellat quemcunque filium recipit.

7 Si caſtigationem ſuſtinetis, Deus ſeſe vobis offert vt filijs (quis enim eſt filius quem non caſtiget pater?)

8 Quòd ſi eſtis abſque caſtigatione, cuius participes ſunt omnes, nempè ſpurij eſtis, & non filij.

5 Secundò, Quod ſint paternæ in nos beneuolentiæ teſtimonia, adeò quidem vt ſeſe ſpurios eſſe declarent qui ſe à Deo caſtigari non ferunt.

9 [6] Deinde corporum noſtrorum patres habuimus caſtigatores, & *eos* reueriti ſumus: annon multo magis ſubijciemur Patri ſpirituum, & viuemus?

6 Tertiò, Si Patribus, quibus ſecundum Deum hanc vitam debemus, hoc ius omnes concedunt vt meritò poſſint

10 [7] Nam illi ad paucos dies, prout ipſis videbatur, nos caſtigabant: hic autem ad commodum noſtrum, vt participes ſimus ſanctimoniæ ipſius.

11 Omnis autem caſtigatio in præſens quidem non videtur eſſe gaudij, ſed triſtitiæ: at poſteà fructum tranquillum iuſtitiæ reddit ijs qui per eam ſuerint exercitati.

12 [8] Quapropter [d] manus remiſſas & genua

filios ſuos caſtigare, annon multo magis ſubijciemur patri illi noſtro, & ſpiritualis & æternæ vitæ autori?

7 Amplificatio eiuſdem argumenti, Patres illi pro ſuo arbitrio, caduci alicuius boni cauſa nos caſtigarunt. Deus autem ſummi noſtri commodi gratia nos erudit vt ſuę ſanctimoniæ nos conſortes efficiat: quod etſi præſens ſenſus non percipiat, rei tamen exitus probat.

8 Concluſio, Alacriter pergendum, & quidem recto ſemper & (quoad fieri poteſt) inoffenſo curſu ſeruato.

d *Deſcriptio hominis inertis & animum deſpondentis.*

ſoluta ſurrigite.

13 Et rectas [e] orbitas facite pedibus veſtris, ne quod claudum *eſt* abducatur à via, ſed vt ſanetur potiùs.

Rom.12.18.

14 || [9] Pacem ſectamini cum omnibus & ſanctimoniam, ſine qua nemo videbit Dominum:

9 Pax & ſanctimonia cum omnibus colenda.

15 [10] Proſpiciẽtes nequis deficat à gratia Dei, nequa [f] radix amara ſuppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi.

10 Studendum mutuę ædificationi, tum in doctrina, tum in vitæ exemplis.

16 [11] Nequis ſit ſcortator, aut profanus, velut || Eſau, qui vnico edulio vendidit ſuum ius primogeniti.

Gen.25.33.
Gen.27.38.

11 Vitanda ſcortatio, & prophanus animus. i. Deo ſuũ honorẽ nõ tribuẽs: cuiuſmodi ſcelera quã grauiter tãdẽ Deus vlciſcatur, horrendũ Eſau exemplũ docet.

17 || Scitis enim eum etiam poſteà, quum vellet hæreditario iure benedictionem aſſequi, reprobatum fuiſſe. [g] non enim reperit pœnitentiæ locum, quamuis cum lacrymis *benedictionem* illam exquiſiſſet.

18 [12] Non enim acceſſiſtis ad [h] contrectabilem || montem, & incenſum ignem, ac turbinem, & caliginem & procellam.

Exo.19.16.
Exo.20.19.
Exo.19.12.

12 Iã ad propheticum & regium munus Chriſti cũ Moſe comparati, eandem exhortationem applicat, hoc modo: Si tanta fuit Legis maieſtas, quantã putatis eſſe Chriſti & Euangelij gloriam? Hanc autem comparationem particulatim etiam explicat.

19 Tubæque ſonitum, & vocem verborum: quam qui audierant, || deprecati ſunt ne amplius ſibi fieret ſermo.

20 (Non enim ferebant quod imperabatur, || Si vel beſtia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.

21 Et Moſes (adeò terribile erat [i] viſum quod apparebat) dixit, Expergefactus ſũ ac tremebũdus)

e Rectum curſum tenete, & ita vt honeſta vita veſtra veſtigia appareant, qua nimirum alij ingrediantur. f Ne aliqua hæreſis, aut apoſtaſia, ſit offendiculo.
g Nullus locus relictus eſt ipſius pœnitentiæ: quanã autem fuerit eius pœnitentia ex effectu docetur, ex patris enim conſpectu decedens, mortem minitatur fratri.
h Qui manibus palpari poſſit, craſſa videlicet materia ac terrena. i Oblata ſpecies & imago minimè quidem fictitia, ſed vera.

22 Sed

22 Sed acceſſiſtis ad montẽ Sion,& ciuitatẽ Dei viui,Hieruſalẽ cœleſtem,& myriadas Angelorum,
23 Conuentum & concionem primogenitorũ qui conſcripti ſunt in cœlis,& iudicem vniuerſorũ Deum,& ſpiritus iuſtorum [k] conſecratorum.
24 Et ad noui Teſtamenti mediatorem Ieſum, & ſanguinem aſperſionis, præſtantiora loquentem quàm *loqueretur ſanguis* Abel.
25 [13] Videte ne aſpernemini eum qui loquitur. nam ſi illi non effugerunt qui auerſabãtur eum qui loquebatur Dei nomine in terra, multò magis nos, ſi eum qui de cœlis eſt auerſemur,
26 [14] Cuius vox tunc cõcuſſit terram : nunc autem denuntiauit, dicens, ‖ [l] Adhuc ſemel ego cõcutiam non ſolùm terram, ſed etiam cœlum.
27 Porrò illud Adhuc ſemel,declarat inſtabilium rerũ, vt puta factitiarum,amotionem: vt maneant quæ ſunt ſtabilia.
28 [15] Quapropter regnum aſſumẽtes quod cõcuti non poteſt, teneamus gratiam, per quam ita ſeruiamus Deo vt ei placeamus, cum [m] reuerentia & [n] religione.
29 Etenim ‖Deus noſter,conſumens ignis eſt.

13 Applicatio ſuperioris collationis, Si nõ licuit ſermonẽ in terra loquuti aſpernari, quanto minus eius vocẽ qui eſt ex cælis ipſis?
14 Euangelij ſtabilemmaieſtatẽ,qua totus orbis eſt cõcuſſus,ipſaque adeò cœlorũ machina velut obſtupuit, cum exili & euaneſcente Legalis œconomiæ ſonitu comparat. *Ag.2.7. Deu.4.24.*
15 Generalis exhortatio vt ſub tãti Regis fœliciſſimaſub iectione reuerenter & religioſè viuamus,qui ſicut ſuos potentiſſimè beat, ita etiam rebelles quàm ſeueriſſimè vlciſcitur. Hæc autem eſt Chriſtianæ vitæ ſumma,priorem Tabulam reſpiciens.

k Vel perfectorum: ſic enim vocat in cœlum receptos, etiamſi altera ſui parte dormiant in puluere. l Hac ad regnum Chriſti referenda eſſe, ſatis indicat quod Propheta de Gentium vocatione ſubiecit. m Significatur pudor ille honeſtus qui homines in officio retinet. n Religioſo metu.

CAP. XIII.

CAP. XIII. *Rom.12.10.*

1 Præceptiones addit non tantùm quæ ad mores, 7 ſed etiã quæ ad doctrinam pertinent.

1.pet.4.9. Gen.18.3. & 19.3.

1 FRaterna [1] charitas maneat.
2 ‖Hoſpitalitatis ne ſitis immemores: ‖per
1 Ad ſecundã Tabulã accedit,cuius ſumma eſt,charitas,præſertim in peregrinos & afflictos,

2 Castum coniugium in omni hominum ordine commendat: scortatoribus & adulteris extremũ à Deo exitium minatur.

3 Damnatur auaritia, cui opponitur animus sua sorte contentus *Iosue.1.5. Psal.117.6.*

4 Fortium ducum exempla sedulò ad imitationem proponenda.

5 Summã doctrinę repetit, vnicum videlicet, omnium de moribus præceptorum fundamentum.

hãc enĩ quidã inscij exceperunt Angelos hospitio,

3 Memores estote vinctorum, tanquam vnà cum illis vincti: eorum qui malis premuntur [a] acsi ipsi quoque corpore *afflicti* essetis.

4 [2] Honorabile est inter quosuis coniugium, & cubile impollutum: scortatores autem & adulteros damnabit Deus.

5 [3] Sint mores alieni ab auaritia: *sitis* contenti præsentibus, dixit enim [b] ipse,

6 || Non te deseram, neque te derelinquam.

7 Adeò vt confidenti animo dicamus, || Dominus mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi [c] homo.

8 [4] Memores estote ducum vestrorum, qui locuti sunt vobis sermonem Dei: quorum imitamini fidem, considerantes qui fuerit exitus conuersationis ipsorum. [5] Iesus Christus heri & hodie idem *est*, & in secula.

9 Doctrinis varijs & peregrinis ne circumferimini. [6] bonũ enim est gratia constabiliri cor, [d] non cibis *quibus* nõ sunt adiuti [e] qui in ipsis versati sunt.

10 [7] Habemus [f] altare ex quo non habent ius

Est autem eiusmodi: In vno Christo nobis esse acquiescendum, nec vnquam extra eius notitiam seruatum fuisse quenquam, aut hodie seruari, aut deinceps seruandum esse. 6 Perstringit eos qui externum cultũ ac præsertim discrimen ciborum, cum Euangelio permiscebant, quam doctrinam planè damnat, vt ex diametro repugnantem Christi beneficio. 7 Perpulchra anagoge refutat eorundem errorem, Qui olim seruiebant tabernaculo, non vescebantur victimis quarum sanguis pro peccato inferebatur per pontificem in sacrarium: istæ porrò victimæ Christum nostram oblationem repræsentabant. Itaque non possunt eius fieri participes qui tabernaculo deseruiunt, id est, qui in Legali cultu perstant. Nos verò non pudeat illum extra Hierusalem eiectũ & passum sequi. nam in hoc quoque Christus veritas illi figuræ respondet, quòd extra portam est passus.

a Perinde afficiamini acsi vis ipsos illa calamitas attingeret. b Ipse scilicet Dominus. c Opponitur homo Deo. d Ex vna specie, nempè mundorum & immundorum ciborũ discrimine intellige omnem caremonialem cultum. e Qui eorum discrimen superstitiosè retinuerunt. f Altaris nomine oblationes intelligit.

edendi

dendi [8] qui tabernaculo deseruiunt.

11 || Quorum enim animalium sanguis infertur pro peccato in sacrarium per Pontificem, horum corpora exuruntur extra castra.

12 Qua propter & Iesus, vt sanctificaret populũ per proprium sanguinẽ, passus est extra portam.

13 [8] Exeamus igitur ad eum extra castra, opprobrium eius portantes,

14 || Non enim habemus hîc sitam ciuitatem, sed futuram inquirimus.

15 [9] Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo sacrificium laudis, || id est fructum labiorum confitẽtium nomini eius.

16 Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiscimini: talibus enim victimis delectatur Deus.

17 [10] Obedite ducibus vestris, & obsecundate. vigilant enim ipsi pro animabus vestris, tanquam rationem reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes. id enim est vobis inutile.

18 [11] Orate pro nobis: confidimus enim nos bonam conscientiam habere, vt qui in omnibus cupiamus honestè conuersari.

19 Amplius autem obsecro vos vt id faciatis, vt celerius restituar vobis,

20 Deus verò pacis *autor*, qui magnum illum ouium per sanguinem fœderis æterni pastorẽ, Dominum nostrum Iesum à mortuis reduxit,

21 [h] Perficiat vos in omni opere bono, ad præstandã ipsius voluntatem, [i] efficiens in vobis quod

Leuit.4.11,& 6 30,& 16.27.

8 Lõgius progreditur in hac anagoge, & ita quoque nobis significatũ dicit, oportere pios Christi sectatores velut è mundo migrare ipsius crucem portantes. *Mich.2.10. Osee.14.3.*

9 Sublatis illis corporali-b[9] sacrificijs, docet vera cõfessionis sacrificia superesse, quæ partim in gratiarũ actione, partim in beneficẽtia cõsistunt, quibus demũ victimis nũc delectatur Deus.

10 Parendum pastorũ & presbyterorũ monitis, eorũ videlicet qui pro animarum ipsis cõmissarũ salute vigilãt.

11 Vltima pars epistolæ, in qua suum ministerium Hæbræis cõmendat: perseuerantiã & gratiarũ incrementũ ipsis à Domino precatur: excusat se quòd paucis sit eos consolatus, consumpta videlicet in disputando epistola: & quosdam familiariter & amicè salutat.

g Cuius non possunt esse participes, qui legis ritus obstinatè retinent. h Aptos vel idoneos vos reddat. i Hinc illa Patrum sententia, Deum in nobis coronare opera sua:

acceptum sit in conspectu suo, per Iesum Christũ: cui *sit*, gloria in secula seculorum. Amen.

22 Precor autẽ vos, fratres, sufferte sermonem consolationis: etenim breuibus scripsi vobis.

23 Scitote fratrem *nostrum* Timotheum solutũ esse, cum quo (si celerius venerit) visam vos.

24 Salutate omnes duces vestros, & omnes sanctos. Salutant vos Itali.

25 Gratia sit cum omnibus vobis.

Ad Hebræos scripta est ex Italia per Timotheum.

EPISTOLA [a] CATHOLICA IACOBI APOSTOLI.

CAP. I.

Differit de patientia, 6 de fide, 10 de animi modestia ad diuitet. 13 Deinde ostendit tentationes ad malum, non ex Deo esse, 17 quum omnis boni author sit. 21 Qualiter recipiendus sit sermo vita.

1 IACOBVS Dei ac Domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus [b] dispersis, salutem.

2 [1] Pro [c] summo gaudio ducite, fratres mei, quoties [2] in tentationes varias incideritis:

CAP. I.

a Vniuersalis. quòd uni vel alicui homini, vel ciuitati vel regioni non sit inscripta.

b Fidelibus omnibus Iudais cuiuscunque tribus sint per terrarũ orbem dispersis.

c Misera quum esset eorum conditio in illa dispersione, rectè hinc auspicatur.

1 Primus locus, de consolatione in aduersis, in quibus nos non modò non frangi animo, sed etiam exultare oporteat.

2 Primum argumentum, Quia afflictionibus explorabitur fides nostra: quàm maximè nostra interest esse quàm purissimam.

3 *Illud*

3 *Illud* ‖ ſcientes, [3] [d] probationem fidei veſtræ parere patientiam.

4 [4] Cæterùm patientia opus perfectum habeat, vt ſitis perfecti & integri, ita vt nihil deſit.

5 [5] Quòd ſi cui veſtrûm deeſt [e] ſapientia, poſtulet à Deo qui dat *eam* omnibus benignè, nec exprobrat: & dabitur ei.

6 ‖ Sed poſtulet cum fide [f] nihil diſceptans: [6] nam qui diſceptat, ſimilis eſt fluctui maris qui vẽtis agitatur & iactatur.

7 Ne igitur exiſtimet homo ille ſe quicquam accepturum à Domino:

8 Vir animo duplici, inconſtans *eſt* [g] in omnibus vijs ſuis.

9 [7] Porrò frater qui eſt [h] abiectus, glorietur in ſublimitate ſua:

10 [8] Contrà, qui [i] diues *eſt*, in abiectione ſui ‖ [9] quoniam veluti flos herbæ præteribit.

Rom.5.3.

3 Secundum, Quia ſic in nobis gignitur patientia, virtus longè præſtantiſſima.

Matth.7.7, marc.11.24, luc.11.9, iohan.14.13, & 16.23. Eccle.14.28, eſa.40.6, 1.pet.1.24.

4 Tertiũ argumẽtum, forma quadam exhortationis propoſitum, vt vera & perpetua patientia à ficta & tẽporaria diſcernatur. Crux eſt velut inſtrumẽtum quo Deus nos expolit. Opus igitur & effectum afflictionum eſt noſtri in Chriſto conſummatio. 5 Reſponſio ad tacitam obiectionem, Facile quidem id eſſe dictu, factu verò non item. Reſpondet, opus quidem hîc nobis eſſe longè alia ſapientia quàm humana, vt quæ carni ſunt adeò repugnantia, nobis tamen optima eſſe ſtatuamus: ſed eius ſapientiæ dono facillimè nos potituros, ſi modò illud à Deo, quo nihil eſt munificentius, ritè, id eſt certa cum fiducia, petierimus. 6 Digreſſio aduerſus preces cum animi hæſitatione conceptas, vbi certam Dei promiſſionem habemus, qui ſecundus eſt huius epiſtolæ locus. 7 Redit ad inſtitutum, repetita propoſitione, exultandum eſſe in cruce, vtpote quæ nos non deprimat, ſed attollat. 8 Antequam concludat, tradit doctrinam ſuperiori oppoſitam, quomodo videlicet proſperis rebus (vt quum omnium rerum copia ſuppetit) ſit vtendum: ita nimirum vt nemo idcircò ſibi placeat, ſed eo magis ſit ab omni faſtu alienus. 9 Argumentum ab ipſa rerum natura ſumptum, quibus nihil ſit vanius & incertius.

d Illud quo exploratur fides veſtra, nempè multiplex illa tentatio. e Sapientiam vocat doctrinæ illius cuius mentio facta eſt cognitionem: nempè quorſum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione ſit capiendus. f Quid ergo opus eſt aliis mediatoribus? g Cogitatu, & factis ſuis omnibus. h Qui affligitur vt paupertate, contemptu, vllo denique calamitatis genere. i Cui omnia benè ſuccedunt.

11 Nam *velut* exorto ſole cum æſtu, exaruit herba, & flos illius decidit, & ſpectabilis decor ipſius perit: ita & diues [k] in vijs ſuis marceſcet.

Iob.2.17.

10 Concluſio, Crucem patienter eſſe ferendam, addito quarto argumẽto, quod ſuperiorum ſummam complectitur, quia nimirùm hoc itinere ad coronam vitæ peruenitur, ex gratia tamen, ſecundũ promiſſionem.

12 ‖ [10] Beatus vir qui tolerat [l] tentationem: quoniam quum probatus erit, accipiet coronam vitæ, quam promiſit Dominus ijs à quibus diligitur.

13 [11] Nemo quum [m] tentatur, dicat ſe à Deò tentari: [12] nam Deus tentari malis non poteſt, nec quenquam tentat.

14 Sed vnuſquiſque tentatur dum à propria cupiditate abſtrahitur & inescatur.

15 Deinde cupiditas, poſteaquam concepit, parit [n] peccatum: peccatum verò peractum gignit mortem.

11 Tertius locus huius epiſtolæ, in quo à tentationibus externis

16 [13] Ne errate, fratres mei dilecti,

17 Omne munus bonum & omne donum eſt perfectum ſupernè, deſcendens à [o] Patre luminum, apud quem non eſt tranſmutatio, aut [p] conuerſionis obumbratio.

(id eſt ab afflictionibus quibus à Deo exploramur) ad tẽtationes internas deſcendit, id eſt ad eas cupiditates quibus ad male agendum incitamur. Summa eſt, Non Deum ſed vnumquenque ſibijpſi iſtarum tentationum eſſe autorem: Nos enim in ſinu illam vitioſitatem geſtare, quæ arrepta vndecunque occaſione, vitioſos motus in nobis excitet, ex quibus demùm vitioſæ actiones, ac mors tandem earum merces cõſequatur.

12 Additur ratio cur Deus non poſſit nobis eſſe malè agendi autor, quoniam malum non appetit,

13 Alia ratio à repugnantibus ſumpta, Deus eſt omnium bonorum autor, & ita quidem vt ſemper ſit ſui ſimilis: quomodo igitur malorum autor cenſeri poſſet?

k *Et quacunque aliquis vel animo deſignat vel facit.*
l *Afflictionem per quam exploratur à Domino.*
m *Ad male agendum ſolicitatur.*
n *Peccati nomine hoc loco actuale peccatum intelligit.*
o *Ab eo qui fons eſt & author omnium bonorum.*
p *Pergit in methaphora, ſol enim pro varia & multiplici conuerſione, horas, dies, menſes, annum, lucem & noctem efficit.*

18 [14] Is

18 [14] *Is* [q] quia voluit, progenuit nos ſermone veritatis, vt eſſemus [r] primitiæ quædam ſuarum creaturarum.

19 Itaque, fratres mei dilecti, ‖ſit omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendum, tardus ad iram.

20 Nam ira viri [s] iuſtitiam Dei non exequitur.

21 Quapropter abiectis omnibus ſordibus & excremento malitiæ, cum [t] lenitate recipite inſitum ſermonem, qui poſſit ſeruare animas veſtras.

22 ‖ [15] Reipſa verò præſtate ſermonem: nec ſitis auditores ſolùm, [16] fallentes voſmetipſos.

23 [17] Nam ſiquis audit ſermonem, & eum nõ præſtat, is ſimilis eſt viro conſideranti faciem ſuam [u] natiuam in ſpeculo.

24 Conſiderauit enim ſeipſum, & abijt, & ſtatim oblitus eſt qualis eſſet:

25 At qui introſpexerit in perfectam illam Legem libertatis, & *in ea* permanſerit, quia non fuerit auditor obliuioſus, ſed effector operis, beatus erit in [x] opere ſuo.

26 [18] Siquis videtur religioſus eſſe inter vos.

Prou.17.27. Matth.7.22, rom.2.13.

14 Quartus locus de ſermonis Dei præſtãtia & fructu. Summa eſt, ſtudioſiſſimè nobis audiendum eſſe verbũ Dei, quum hoc ſit ſemẽ quo nos Deus pro gratuita ſua beneuolentia ex numero creaturarum ſelectos, ſibi genuit. Damnat autem Apoſtolus duo vitia, quæ nos hac in re valdè interturbant, nempè quod ita nobis placeamus vt loqui ipſi malimus quàm Deum loquentem audire, imò etiam ad correptiones indignemur: quibus vitijs placidum & ſedatum animum & puritatis amantem opponit.

15 Altera admonitio, Idcircò audiri Dei verbum, vt ex eius præſcripto vita inſtituatur. 16 Rationes addit, & eas quidem grauiſſimas: primùm, quia qui ſecùs fecerint, peſſimè ſibijpſis conſulant.

17 Secunda, Quoniam præcipuum vſum verbi Dei amittant qui agnita ex eo vitia non emendant.

18 Tertia admonitio, Verbo Dei non tãtùm bene agendi, ſed etiam bene loquendi regulam præſcribi.

q *Id eſt, quod Paulus gratuitam beneuolentiam vocat, hic autem ſyns eſt noſtræ ſalutis.* r *Sacra cuiuſdam oblationis inſtar, ex reliquo hominum aceruo collecta.* s *Quod Deus præſcribit.* t *Lenitatem vocat modeſtiam & quicquid ferocia altiſq; illis ſpiritibus opponitur.* u *Alludit ad natiuam illam maculam, cui opponitur puritas ad quam renaſcimur, cuius viuam imaginem in Lege ſpectamus.* x *Ita ſe geret, opera etenim arguunt fidem.*

non frænans linguam ſuam, ſed [y] ſuum ipſius cor ſeducens, huius vana eſt religio.

y Garrulitatis, maledicentiæ, petulentiæ fons eſt ſeipſum nõ noſſe.

27 [19] Religio pura & immaculata [z] apud Deum & Patrem, hæc eſt, [a] inuiſere orphanos & viduas in afflictione ipſorum: & immaculatum ſeipſum ſeruare à mundo.

z Apud Deum qui Pater eſt, à Curare & pro virili ſubleuare.

19 Quarta, Charitate in proximos (præſertim alieno ſubſidio nitentes, vt orphanos & viduas) & vitæ puritatæ verum Dei cultum conſtare.

CAP. 11.

1 Perſonarum acceptiones diſcrepare dicit à Chriſti fide, 14 quam non ſatis eſt verbis profiteri, niſi 15 & operibus miſericordiæ & charitatis præſtemus eandem, 21 Abrahæ exemplo.

CAP. 11. *Leuit. 19. 15, deut. 1. 17, & 16. 19, prou 24. 24, eccle. 42. 2.*

1 ‖ [1] FRatres mei, ne cum reſpectu perſonarum habete fidem Domini noſtri Ieſu Chriſti [a] glorioſi.

1 Quinta, Charitatem, quæ à vera fide proficiſcitur, cum perſonarũ acceptione cõſiſtere nõ poſſe: quod illuſtrat, propoſito eorũ exẽplo, qui cum pauperum contumelia diuites colunt.

2 Nam ſiquis in cœtum veſtrum ingrediatur aureum geſtans annulum, veſte ſplendida, ingrediatur autem & pauper cum ſordida veſte,

3 Et reſpexeritis ad eum qui veſtem geſtat ſplendidam, & dixeritis ei, Tu ſede hîc [b] pulchrè: & pauperi dicatis, Tu ſta illîc, aut ſede hîc ſubter ſcabellum meum:

4 [c] Nónne diſcrimen feciſtis apud vos, & facti eſtis iudices [d] peruerſè deliberantes?

5 [2] Audite fratres mei dilecti, nónne Deus elegit [e] pauperes mundi huius *vt fierent* diuites fide, & hæredes regni quod promiſit ijs à quibus diligitur?

2 Peruerſos eſſe iudices qui diuitem pauperi anteponant, declarat ex eo quòd Deus è contrario pauperes quos veris diuitijs locupletaret, diuitibus antepoſuerit.

a Si enim qua eſt Chriſti gloria cognoſceretur, & vt debet æſtimaretur, non tantus eſſet perſonarum reſpectus. b Honeſto & honorifico loco. c Nónne (quod minimè oportuit) hoc modo apud vos vnum alteri præferendum iudicaſtis? d Ad verb. peruerſarum cogitationum. e Tenues, inopes, & (ſi mundi iudicium ſpectes) omnium hominum abiectiſſimos.

6 At

6 At vos contumelia affeciſtis pauperem. Nónne diuites per tyrannidem opprimunt vos, & trahunt vos ad tribunalia?

7 Nónne blaſphemant præclarum illud nomen [f] à quo eſtis cognominati?

8 4 Si quidem [g] Legem regiam præſtatis ſecundum Scripturam, Diliges proximum tuum vt ipſum, bene facitis:

9 Sin verò perſonam reſpicitis, peccatum committitis, & redarguimini à Lege veluti tranſgreſſores.

10 5 Quiſquis enim totam Legem ſeruauerit, offenderit autem in vno, [h] omnibus tenetur.

11 6 Nam qui dixit, Ne mœcheris, dixit etiam, Ne occidas. Quòd ſi non fueris mœchatus, occideris autem, factus es tranſgreſſor Legis.

12 7 Ita loquimini & ita facite vt per Legem libertatis iudicandi.

13 Nam damnatio abſque miſericordia *erit* ei qui non præſtiterit [i] miſericordiam: & gloriatur miſericordia aduerſus damnationem.

3 Secundò, Inſanos etiam eoſdem eſſe probat, ex eo quòd diuites ſint potius execrabiles, vt qui Eccleſiam perſequantur, & Chriſtum blaſphement. Loquitur enim de impijs & profanis diuitibus, cuiuſmodi ſemper fuerunt plerique, quibus pios pauperes & abiectos opponit.

4 Concluſio, Charitati quam præſcribit Deus, cum illa perſonarũ acceptione conuenire non poſſe, quum via regia ſit incedendum.

5 Nouum argumentum ad eiuſdem concluſionis probationem, Nõ diligi proximos ab ijs qui alijs neglectis certos quoſdam ambitioſè colant: quoniam non obedit Deo qui ex Dei mandatis reſcindit quod minus fuerit ipſi commodum, imò reus meritò cenſetur violatæ Legis in genere, etiamſi cætera obſeruarit.

6 Probatio, Quia vnus & idem eſt Legiſlator, & corpus Legis indiuiduum. 7 Concluſio totius tractationis, ea conditione nos eſſe liberatos à Legis maledictione per Dei clementiam, vt viciſſim teneamur mutuam beneficentiam fouere: & qui ſecus fecerit, gratiã Dei non ſenſurum.

f Ad verb. quod inuocatum eſt ſuper vos. *g Lex regia inſtar viæ regiæ dicitur, quæ eſt plana & ſine diuerticulis, ea omnes & ſingulos proximi nomine cõprahendit, quos officio iuuare poſſimus.* *h Non quòd peccatorum ſit æqualitas, ſed quia qui vnicum Legis apicem violarit, is maieſtatem Legiſlatoris violauit.* *i Qui durus & aſper aduerſus proximum fuerit, aut etiam qui non eum iuuerit, is durum ac præfractum iudicem Deum experietur.*

14 [8] Quæ vtilitas, fratres mei, si fidem dicat aliquis habere se, opera verò non habeat? num poterit fides illa eum seruare?

15 [9] Quòd si frater aut soror nudi fuerint, & egentes quotidiano victu.

16 Dicat autem eis aliquis vestrûm, Abite cum pace, calescite & saturamini: non tamen dederitis eis quæ sunt apta corpori, quæ *erit* vtilitas?

17 Ita quoque fides, si opera non habeat, mortua est per se:

18 [k] Quinimò dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam ex operibus tuis, & ego ostendam tibi ex operibus meis fidem meam.

19 [10] Tu credis Deum vnum esse: rectè facis: & dæmonia credunt, & horrescunt.

20 [11] Vis verò nosse, homo vane, fidem illam *quæ est* absque operibus, mortuam esse?

21 Abraham pater ille noster, nónne ex operibus [l] iustificatus est, ‖ quum obtulisset Isaac filium suum super altare?

22 Vides fidem [m] administram fuisse operum ipsius, & ex operibus [n] fidem perfectam fuisse?

8 Quintus locus cum superiore tractatu optimè cohærens, De vera seu viua fide, cuius loci propositio est, Fidem quæ opera non edat, non esse fidem illã qua iustificamur, sed fidei simulacrum, siue per fidem non esse iustificatos, qui fidei effecta non demonstrant.

Gen 22.10.

9 Prima ratio à simili, Si quis fameli-co dixerit, Satur esto, nec interea quicquam subministret, non erit hæc vera charitas: ita si quis dixerit se credere, & nulla edat fidei opera, non erit vera hæc fides, sed mortuum quoddam fidei nomine ornatum, de quo non est cur quisquam glorietur, nisi velit manifestè redargui, quum ex effectis intelligatur causa. 10 Altera ratio ab absurdo, Si eiusmodi fides esset vera illa fides qua iustificamur, diaboli essent iustificati, vt qui illam habeant. Atqui nihil ominus cohorrescunt. non sunt igitur iustificati, nec fides illa vera est fides. 11 Tertia ratio ab exemplo Abrahami, quem non dubium est vera fide fuisse præditum. Is verò filium suum offerens, ea fide se præditum demonstrauit quæ minimè esset operum inanis, ac proinde verum sibi fuisse præbitum testimonium, quum diceretur fides ei ad iustitiam fuisse imputata.

k Imò etiam sic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere. l Nónne ex operibus compertus est fuisse iustificatus: hic enim non de causis iustificationis disserit, sed ex quibus effectis cognosci possit. m Efficacem & fœcundam bonorum operũ. n Fidem declaratam fuisse, nempè veram fuisse, idque ex operibus.

23 Itaque

23 Itaque [o] impleta est Scriptura quæ dicit ‖Credidit autem Abraham Deo, & imputatum est ei ad iustitiam, & amicus Dei vocatus est.

24 [12] Videtis igitur ex operibus [p] iustificari hominem, & non [q] ex fide tantùm?

25 [13] Similiter autem etiam ‖ Rahab illa meretrix, annon ex operibus iustificata est, quum excepisset nuntios, & alia via emisisset?

26 [14] Nam sicut corpus absque spiritu mortuum est, ita & fides illa *quæ est* absque operibus, mortua est.

Gen. 15. 6, rom. 4. 3, gal. 3. 6.

12 Conclusio, Iustificari non qui fide qualicunque sit præditus, sed ea fide quam opera consequantur.

Iosue. 2. 1.

13 Quarta ratio à simili exemplo, Rahab meretricis, quæ & ipsa vera fide se iustificatam esse ex operibus probauit. 14 Conclusio repetita, Non fidem, sed cadauer quoddam esse fidem quæ opera non edat.

o Tum impleta fuit Scriptura, quum planè perspectum est, quam verè illud fuerit de Abrahamo scriptum. p Iustum comprobari. q Ex illa videlicet mortua & euanida, quam vos iactatis.

CAP. III.

3 Vi doceat linguam hominis Christiano esse coercendam fidei & charitatis sanctæ repagulis, 9 commoda & incommoda quæ ab ea proueniunt ostendit: 15 & quid humana sapientia 17 à cælesti distet.

CAP. III.

1 [1] NE sitis multi magistri, fratres mei, [2] scientes [a] fore vt grauius iudicium auferamus.

1 Sextus locus, Nequis (quod plerique ambitiosè faciunt) ius rigidæ censuræ in alios sibi vsurpet.

Eccle. 14. 1, & 19. 17, & 25. 11.

2 In multis enim labimur omnes. ‖ [3] Siquis in sermone non labitur, hic perfectus *est* vir, vt qui possit fræno moderari totum etiam corpus.

3 [4] Ecce, equis fræna in ora immittimus vt obediant nobis, & totum corpus eorũ circumagimus:

2 Ratio, Quia Dei seueritatem in sese prouocant, qui tam solicitè & rigidè alios damnant, quum & ipsi rei inueniantur. 3 Septimus locus de frænanda lingua, cum superiore coniunctus, vt constet neminem esse qui meritò culpari non possit, quum vel linguam frænare rarissima sit virtus. 4 Duabus similitudinibus, vnà à frænis equorum, altera à nauium gubernaculis sumpta, quantæ res recta linguæ moderatione effici possint ostendit.

a Sub, nisi ab ista censoria & arrogantia plena reprehensione aliorũ desiterimus.

5 Ex aduerso, quanta in toto orbe terrarum incommoda ex linguæ intemperantia proueniant declarat, vt eo diligentius omnes illius moderationi incumbant.

6 Inter cætera linguæ vitia, Apostolus potissimùm coarguit maledicentiam in proximum, præsertim in ijs qui nihilominus pij & religiosi videri volunt.

7 Duplici ratione negat Deo posse laudem tribui ab homine maledico: primùm quia homo sit Dei imago, quam qui non reueretur, ne Deum quidem ipsum reuereretur.

4 Ecce naues quoque, quum tantæ sint, & à ventis sæuis agantur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocunque libido gubernatoris voluerit:

5 Ita & lingua pusillum membrum est, & magna iactat. [5] Ecce, exiguus ignis quantam materiam incendit!

6 Lingua etiam flamma *est*, & [b] mundus iniquitatis: ita *inquam*, lingua constituta est inter membra nostra, maculans totum corpus, [c] inflammans orbem conditum, & inflammata à gehenna.

7 Omnis enim natura & ferarum & volucrũ, serpentiumque & marinorum, domatur & domita est à natura humana:

8 Linguam autem nullus hominum domare potest. malum *est* quod coerceere non possis: plena *est* veneno morti fero.

9 [6] Per ipsam benedicimus Deo & Patri, & per ipsam maledicimus hominibus qui [7] ad similitudinem Dei conditi sunt.

10 [8] Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

11 Nunquid fons ex eodem foramine manat dulcem & amaram *aquam*?

12 Nunquid potest, fratres mei, ficus oleas edere, aut vitis ficus? ita nullus fons salsam & dulcem aquam *potest* edere.

13 [9] Quis sapiens & scientia præditus *est* inter

8 Secundò, Quia non patitur ordo in rerum natura à Deo positus, vt res adeò inter se repugnantes simul constituantur. 9 Octauus locus cum superiore cohærens, de animi lenitate retinenda, cui opponitur inuidia & animus irritabilis. Obstruit autem initio præcipuum istorum malorum fontem, nempè falsam sapientiæ persuasionem, quam tamen nulla sit vera sapientia nisi quæ cœlestis est, & ad omne verè moderationis ac simplicitatis genus animos nostros formet.

b *Congeries & cumulus quidam omnium scelerum.*

c *Qua possit vel totum orbem conditum accendere.*

vos? demonſtret ex bona conuerſatione opera ſua, cum manſuetudine ſapientiæ,

14 Quòd ſi inuidiam amaram habetis, & irritationem in corde veſtro, ne gloriamini, & ne mendaces eſtote aduerſus veritatem.

15 Non eſt *enim* iſta ſapientia ſupernè deſcendens, ſed terrena, animalis, demoniaca.

16 Vbi enim inuidia eſt & irritatio, ibi tumultuatio & omne opus prauum.

17 Quæ autem ſupernè *eſt* ſapientia, primùm quidem pura eſt, deinde pacifica, moderata, tractabilis, plena [d] miſericordiæ & fructuum bonorum, abſque dijudicatione, ſine ſimulatione.

18 [10] Fructus autem iuſtitiæ cum pace ſeritur pacificis.

d Miſericordiam opponit inhumano & fero ingenio, fructus autem bonos tribuit cœleſti ſapientiæ, quod qui ea ſit imbutus, omnia referet ad Dei gloriam, & proximi commodum.

10 Quoniam ſibi perſuaſit mundus miſeros eſſe qui pacificam & ſimplicem vitam colant, pronuntiat ex aduerſo Apoſtolus, tandem eos collecturos pacificæ iuſtitiæ meſſem.

CAP. IIII.

1 Enumerat incommoda quæ ex carnis operibus proueniunt. 7 Animi ſubmiſſionem, 8 ſubiungit & repurgationem, 9 à ſuperbia, 10 detractatione, 14 & ab obliuione propriæ infirmitatis.

1 [1] VNde bella & lites inter vos? nónne hinc, *nimirùm* ex voluptatibus veſtris, quæ militant in membris veſtris?

2 Concupiſcitis, & non habetis: inuidetis, & ſtudioſè affectatis, nec poteſtis aſſequi: pugnatis & bellatis, non tamen obtinetis, [2] propterea quod nō petitis.

3 Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in voluptates veſtras inſumatis.

4 [3] Adulteri & adulteræ, neſcitis amicitiam

CAP. IIII.

1 Progrediens in eodem argumēto alias bellorum & litiū cauſas ab effectis damnat, nempè immodicas cupiditates, quas Dominus meritò fruſtratur, vt nihil aliud quàm inſanabiles cruciatus adferant ijs quibus inſunt. 2 Eos nominatim reprehendit, quos non pudet Deum velle facere ſuarum libidinum adminiſtrum, dum vel per ſe illicita vel licita quidem, verùm in peruerſos vſus, petunt. 3 Alia ratio cur eiuſmodi effrænes cupiditates omninò ſint damnandæ, quoniam videlicet qui mundo ſeſe addicit, cum Deo diuortium facit, abrupto ſacri illius ſpiritualis coniugij vinculo.

mundi inimicitiam esse cum Deo. Quicunq; ergo voluerit amicꝰ esse mũdi, inimicus Dei cõstituitur.

5 [4] An putatis Scripturam inaniter dicere, Ad inuidiam fertur spiritus qui habitat in nobis?

6 Sed maiorem offert gratiam, quia dicit, ‖ Deus superbis resistit, modestis autem dat gratiam,

7 ‖ [5] Subijcite igitur vos Deo, resistite diabolo, & fugiet à vobis.

8 Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis: emundate manus, *vos* peccatores: & purificate corda, *vos* duplices animo.

9 [6] Affligimini & lugete, & flete, risus vester in luctum conuertatur, & gaudium in [a] mœrorem.

10 ‖ Summittite vos in conspectu Domini, & extollet vos.

11 [7] Ne alij aduersus alios loquimini fratres: qui loquitur contra fratrem, quique damnat fratrem suum, loquitur contra Legem, & damnat Legem. quòd si damnas Legem, non es obseruator Legis, sed iudex.

12 Vnus est Legislator qui potest seruare & perdere: ‖ tu quis es qui iudicas alium?

13 [8] Age nunc qui dicitis, Hodie vel cras ibi-

Prouer.3.34, 1.pet.5.5.

4 Occupatio, Animos quidẽ nostros sponte in hęc vitia ruere, sed tanto diligentius esse cauenda: quod studium inane non erit quũ Deus contumaces quidẽ oppugnet, modestus autem ea gratia donet quæ sit omnibꝰ illis vitijs superior.

Ephes.4.27. 1.Pet.5.6. Rom.14.4.

5 Conclusio, Cõtrarias virtutes illis vitijs esse opponẽdas, ac proinde pro eo quòd diaboli suggestionibus obsequebamur, Deo subijciendas esse mentes nostras, & diabolo certa cum spe victoriæ resistendum: denique studendum vt puritate & sinceritate vitæ ad Deum quàm proximè accedamus. 6 Pergens in eadem oppositorum collatione, profanis illis gaudijs seriam animi contritionem, & arrogantiæ sanctam modestiam opponit. 7 Aliud duplex superbiæ malum grauissimè reprehendit: vnum, quum superbi volunt cæteros viuere ex ipsorum arbitrio, ideoque supercilioſè dãnant quicquid ipsis non arridet: quod fieri sine graui in vnicum nostrum Legislatorem iniuria non potest. Ita enim eius leges vt non satis diligẽter scriptæ culpantur, & sibi arrogant homines quod vnius est Dei quum legem conscientijs imponunt. 8 Alterum vitium, Quũ de his vel illis rebus ac negotijs perinde homines cõfidẽter statuunt, acsi aliunde non penderent singula ipsorũ vitæ momenta.

a Hoc vocabulo Græci tristitiam cum pudore quodam coniunctam declarant, quæ in vultu demisso, & humi quasi affixo apparet.

mus

mus in illam vrbem,& agemus ibi annum vnum & mercabimur,& lucrabimur:

14 Qui ignoratis quid *futurum* sit postero die, quæ est enim vita vestra? vapor enim est qui ad exiguum *tempus* apparet,& deinde euanescit.

15 Pro eo quod dicere debuistis, ‖ Si Dominus voluerit,& viuamus,faciemus hoc aut illud.

16 Nunc autem gloriamini de arrogantia vestra: omnis eiusmodi gloriatio,mala est.

17 [9] Igitur qui nouerit rectè facere,nec facit,hic peccato tenetur.

1.Cor.4.19.

9 Conclusio totius tractationis superioris, Non modò nihil prodesse voluntatis Dei cognitionem, nisi vita ei respondeat,sed etiam peccata efficere multo grauiora.

CAP. V.

[1] Diuini iudicij seueritatem diuitibus denuntiat, enumerata eorum superbia, 7 vt pauperes audientes diuitum infœlicem exitum, 8 æquo animo afflictiones, 11 vt Iob, 14 etiam quum infirmantur, ferant.

1 [1] AGite nunc diuites, flete, vlulantes super miserijs vestris superuenturis.

2 Diuitiæ vestrę putrefactę sunt,vestimenta vestra obnoxia tineis facta sunt:

3 Aurum & argentum vestrum ærugine vitiatum est: & ærugo eorum testabitur aduersum vos, & exedet carnes vestras velut ignis. thesaurum cõgessistis in vltimos dies.

4 Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiõnes vestras,à vobis intercepta,clamat: & clamores eorum qui messuerunt, [a] in aures Domini Sabaoth introierunt.

5 In delicijs vixistis super terram,& lasciuistis: [b] enutristis corda vestra vt in [c] die mactationis.

6 Condemnastis, occidistis iustum: non resistit vobis.

7 [2] Patientes igitur estote,fratres,vsque ad Do-

CAP.V.

1 Diuitibus iniquis,profanis,& in suo luxu immersis, vltimum exitium denuntiat,stultam eorum fiduciam irridens,quũ nihil sit eiusmodi rebus inanius.

2 Pauperibus applicat quòd in diuites dixerat, monens vt patienter expectẽt, dum aduentet Dominus, qui iniurias à diuitibus illatas vlciscatur.

a Exauditi sunt à Domino multo potentiore quam ipsi sitis. b Indulsistis voluptatibus. c Diem sacrificij vel conuiuij vocant Hebræi diem solenni epulo destinatum.

mini aduentum. 3 Ecce, agricol[illegible] expectat pretiosum fructum terræ patienter eum expectans, dum accipiat pluuiam matutinam & serotinam.

8 Patientes estote & vos, & stabilite corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquat.

9 4 Ne [d] ingemiscite alius aduersus alium, fratres: vt ne condemnemini: 5 ecce, iudex ante ianuam adstat.

10 6 Sumite, fratres mei, pro exemplari afflictionis ac patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.

11 Ecce beatos pronuntiamus eos qui *afflictiones* sustinent. tollerantiam Iob audistis, & [e] finem Domini vidistis: nam valdè misericors est Dominus ac commiserans.

12 ‖ 7 Ante omnia autem, fratres mei, ne iurate neque per cœlum, neque per terram, neque aliud vllum iusiurandum: sit autem vestrum est, est, & non, non, ne in condemnationem incidatis.

13 8 Affligitur aliquis inter vos? oret. æquo animo est aliquis? psallat.

14 9 Infirmatur quis inter vos? accersat presbyteros

3 Occupatio, Quãuis tardus videatur eius aduẽtus, tamẽ imitandos saltem esse nobis agricolas, qui tẽpora fructibus terræ destinata, patienter expectant. Deũ porrò ne tantillũ quidẽ dilaturum tẽpus illud quod constituit. *Matth. 5. 34.*

4 Patiẽtiam Christianã exeo cõmendat, quòd quũ reliqui soleãt mutuò sese accusare, præ impatientia, fideles econtrariò ne acceptis quidẽ iniurijs sint queruli. 5 Cõclusio, Pro foribus adesse Dominum, suorum defensorem, & hostium vltorem, ac proinde non esse cur nosipsos fatigemus. 6 Quoniã plerique solent obijcere, præstare iniurias quomodocunque repellere, opponit Patrũ exempla, quorum patientiæ fœlicissimus fuit exitus, quoniam Deus vt clementissimus Pater suos nunquam deserit. 7 Quoniã ab optimis etiã quibusq; interdũ impatientia extorquet vt in iuramẽta quãdoque leuiora quãdoq; grauiora erũpant, monet Apostolus vt tãtũ scelus execrãtes, simplicitati & veritati sermonis linguã assuefaciamus. 8 Optimũ aduersus oẽs afflictiones remediũ ostendit, preces nimirum, quibus & in tristitia & in gaudio suus est locus. 9 Peculiariter ostẽdit ad quos potissimũ medicos sit in morbis cõfugiẽdũ, nimirũ ad presbyterorũ preces, q & corpus (prout tũc vigebat sanationis donũ) curẽt, & præcipuã morborũ causam tollãt, peccatorũ videlicet remissione, suis precibus & monitis, ægrotãtibus impetrata.

d Gemitum vocat intestinam quandã querimoniam, qua impatientiam declarat.
e Quam exitum dederit Dominus. f Quod affirmandum fuerit, simpliciter & sine iureiurando affirmate: quod negandum, simpliciter negate.

byteros

byteros Eccleſiæ & orent pro eo, ‖ vngentes eum [g] oleo, [h] in nomine Domini. *Mar. 6. 13.*

15 Et oratio fidei ſeruabit laborantem, erigetque eum Dominus: quòd ſi [i] peccata commiſerit, remittentur ei. *3. Reg. 17. 1, & 18. 45, luc. 4. 25.*

16 [10] Confitemini alij alijs offenſas, & orate alij pro alijs, vt ſanemini. [11] multum *enim* valet deprecatio iuſti efficax.

17 ‖ Elias homo erat ijſdem quibus nos obnoxius, & [k] precibus precatus eſt ne plueret: & non pluit ſuper terram annos tres & ſex menſes.

18 Et rurſum precatus eſt, & cœlum dedit pluuiam, & terra protulit fructum ſuum.

19 [12] Fratres, ‖ ſi quis inter vos aberrarit à veritate, & [l] conuerterit eum quiſpiam,

20 Sciat eum qui auerterit peccatorem ab errore viæ ſuæ, ſeruaturum animam à morte, & obtecturum multitudinem peccatorum.

10 Quoniam confitentibus non autem ſeſe iuſtificantibus remittuntur à Deo peccata, ideò adijcit Apoſtolus, oportere nos ingenuè inter nos de inteſtinis illis morbis noſtris conferre, vt mutuis precibus alij alijs ſuccurramus. *Matt 18. 15.*

11 Preces cõmendat ab effectis, vt omnes intelligant nihil eſſe illis efficacius, modò ex puro animo proficiſcantur. 12 Occupatio, Non damnari quaſuis reprehenſiones, quum è contrario nihil ſit Deo gratius quàm oberrantem fratrem in viam reuocare.

g Fuit hoc ſymbolum doni ſanationis: nunc verò quum non extet donum, non eſt neceſſarium amplius ſymbolum. h Inuocato nomine Domini.
i Recte peccatorum meminit, propter quæ nimirum plerúnque immittuntur morbi k Repetitio Hebraica, quaſi diceret, religioſè precatus eſt.
l A via reuocarit.

3 Occupatio. Quãuis tardus videatur eius aduẽtus, tamẽ imitandos ſaltem eſſe nobis agricolas, qui tẽpora fructibus terræ deſtinata, patienter expectant. Deũ porrò ne tantillũ quidẽ dilaturum tẽpus illud quod conſtituit. *Matth.5.34.*

4 Patiẽtiam Chriſtianã exeo cõmendat, quòd quũ reliqui ſoleãt mutuò ſeſe accuſare, præ impatientia, fideles econtrariò ne acceptis quidẽ iniurijs ſint queruli.

mini aduentum. 3 Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ patienter eum expectans, dum accipiat pluuiam matutinam & ſerotinam.

8 Patientes eſtote & vos, & ſtabilite corda veſtra, quoniam aduentus Domini appropinquat.

9 4 Ne [d] ingemiſcite alius aduerſus alium, fratres: vt ne condemnemini: 5 ecce, iudex ante ianuam adſtat.

10 6 Sumite, fratres mei, pro exemplari afflictionis ac patientiæ, Prophetas qui loquuti ſunt in nomine Domini.

11 Ecce beatos pronuntiamus eos qui *afflictionem* ſuſtinent. tollerantiam Iob audiſtis, & [e] finem Domini vidiſtis: nam valdè miſericors eſt Dominus ac commiſerans.

12 ‖7 Ante omnia autem, fratres mei, ne iurate neque per cœlum, neque per terram, neque aliud vllum iuſiurandum: ſit autem veſtrum eſt, eſt, & non, non, ne in condemnationem incidatis.

13 8 Affligitur aliquis inter vos? oret. æquo animo eſt aliquis? pſallat.

14 9 Infirmatur quis inter vos? accerſat preſ-

5 Cõcluſio, Pro foribus adeſſe Dominum, ſuorum defenſorem, & hoſtium vltorem, ac proinde non eſſe cur noſipſos fatigemus. 6 Quoniã plerique ſolent obijcere, præſtare iniurias quomodocunque repellere, opponit Patrũ exempla, quorum patientiæ fœliciſſimus fuit exitus, quoniam Deus vt clementiſſimus Pater ſuos nunquam deſerit. 7 Quoniã ab optimis etiã quibuſq; interdũ impatientia extorquet vt in iuramẽta quãdoque leuiora quãdoq; grauiora erũpant, monet Apoſtolus vt tãtũ ſcelus execrãtes, ſimplicitati & veritati ſermonis linguã aſſuefaciamus. 8 Optimũ aduerſus oẽs afflictiones remediũ oſtendit, preces nimirum, quibus & in triſtitia & in gaudio ſuus eſt locus. 9 Peculiariter oſtẽdit ad quos potiſſimũ medicos ſit in morbis cõfugiẽdũ, nimirũ ad presbyterorũ preces, q & corpus (prout tũc vigebat ſanationis donũ) curẽt, & præcipuã morborũ cauſam tollãt, peccatorũ videlicet remiſſione, ſuis precibus & monitis, ægrotãtibus impetrata.

d Gemitum vocat inteſtinam quandã querimoniam, qua impatientiam declarat.
e Quam exitum dederit Dominus. f Quod affirmandum fuerit, ſimpliciter & ſine iureiurando affirmate: quod negandum, ſimpliciter negate.

byteros

byteros Eccleſiæ & orent pro eo, ‖ vngentes eum *Mar. 6.13.*
[g] oleo, [h] in nomine Domini.

15 Et oratio fidei ſeruabit laborantem, erigetque eum Dominus: quòd ſi [i] peccata commiſerit, remittentur ei. *3. Reg. 17.1, & 18.45, luc. 4.25.*

16 [10] Confitemini alij alijs offenſas, & orate alij pro alijs, vt ſanemini. [11] multum *enim* valet deprecatio iuſti efficax.

17 ‖ Elias homo erat ijſdem quibus nos obnoxius, & [k] precibus precatus eſt ne plueret: & non pluit ſuper terram annos tres & ſex menſes.

18 Et rurſum precatus eſt, & cœlum dedit pluuiam, & terra protulit fructum ſuum.

19 [12] Fratres, ‖ ſiquis inter vos aberrarit à veritate, & [l] conuerterit eum quiſpiam,

20 Sciat eum qui auerterit peccatorem ab errore viæ ſuæ, ſeruaturum animam à morte, & obtecturum multitudinem peccatorum.

10 Quoniam confitentibus non autem ſeſe iuſtificantibus remittuntur à Deo peccata, ideò adijcit Apoſtolus, oportere nos ingenuè inter nos de inteſtinis illis morbis noſtris conferre, vt mutuis precibus alij alijs ſuccurramus. *Matt 18.15.*

11 Preces cõmendat ab effectis, vt omnes intelligant nihil eſſe illis efficacius, modò ex puro animo proficiſcantur. 12 Occupatio, Non damnari quaſuis reprehenſiones, quum è contrario nihil ſit Deo gratius quàm oberrantem fratrem in viam reuocare.

g Fuit hoc ſymbolum doni ſanationis: nunc verò quum non extet donum, non eſt neceſſarium amplius ſymbolum. h Inuocato nomine Domini.
i Recte peccatorum meminit, propter quæ nimirum plerúnque immittuntur morbi k Repetitio Hebraica, quaſi diceret, religioſè precatus eſt.
l A via reuocarit.

EPISTOLA CATHOLICA PETRI APOSTOLI PRIOR.

ETHICA CHRISTIANA.

CAP. I.

1 *Magnificè extollit Dei gratiam in Christo, & qua fide recipitur, & fide possidetur: 10 de qua vaticinati sunt Prophetæ Inde deducit exhortationem. 15 vt renuntiantes mundo 23 & priori vitæ, se Deo conforment.*

1 PETRVS Apostolus Iesu Christi, aduenis dispersis per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam & Bithyniam:

2 1 Dilectis ex [a] prænotione Dei Patris ad [b] sanctificationem Spiritus per obedientiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

3 Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui ex multa sua misericordia regenuit nos in spem [c] viuam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,

CAP. 1.
1 Dicitur Petrus de Christianæ vitæ officijs, primo loco de principijs omnium Christianarũ actionum disserit, longe suprana turam assurgens, & longius etiam nos deducens. Ostendit enim nos alio qui peccatores, per Dei Patris gratuitam misericordiã primùm quidem fuisse ab æterno electos: deinde ex æterno illo decreto secunda quadã creatione factos eius filios in Christo vnigenito, cuius tum Spiritu intus mutemur, tum etiam sanguine ipsius reconciliemur, idque vt tandem sicut à mortuis resurrexit Christus ipse, nos quoque in eandem gloriam cœlestem & æternam recipiamur.

a *Vel, ex proposito Dei.* b *Vt Spiritu segregati, Deo consecrarentur, Eph. 1. 5.*
c *Perennem.*

4 In hæreditatem quæ nec perire poteſt, nec contaminari, nec marceſcere, nobis in cœlis ſeruatam.

5 [2] Qui virtute Dei cuſtodimur per fidem, ad ſalutem quæ parata eſt patefieri [d] tempore vltimo.

6 Qua in re exultatis, triſtitia paululum nunc (ſi opus eſt) in varijs tentationibus affecti:

7 Vt exploratio fidei veſtræ multo pretioſior *exploratione* auri, quod perit, & tamē per ignem exploratur, comperiatur *vobis eſſe* laudi & gloriæ & honori, [e] quum patefiet Ieſus Chriſtus.

8 Quem quum non videritis, diligitis: quem quum nunc non cernatis, *ei* tamen credentes, exultatis gaudio ineffabili & glorioſo:

9 Reportantes mercedem fidei veſtræ, ſalutem animarum.

10 [3] De qua ſalute inquiſierunt, & *quam* ſcrutati ſunt Prophetæ, qui *venturam* in vos gratiam prædixerunt.

11 Scrutantes in quem aut cuiuſmodi temporis articulum prænuntius ille qui in ipſis *erat* Spiritus Chriſti, declararet *eventuras* Chriſto perpeſſiones & gloriam illas conſequuturam.

12 Quibus patefactum eſt eos non ſibi ſed nobis ea adminiſtrare quæ nūc annuntiata ſunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangeliſi per [g] emur.

2 Iam quo itinere ad eam gloriam perueniatur, oſtendit, nempè per medias omnis generis afflictiones, in quibus tamen fides nos ita ſecuros præſtat, vt non modò non frāgamur doloribus, ſed etiam Deum ipſum alioqui inuiſibilem, fidei oculis cōſpicientes, ineffabili quadā lætitia perfundamur: quoniam eiuſmodi omnia præterquam quòd tēporaria ſunt, nobis nō perdēdis, ſed velut igne quodā excoquendis ac perficiendis adhibeantur, vt tandē ſalutem conſequa-

3 Fidem veram ab adulterina diſtinguit, eam videlicet quæ in Propheticā & Apoſtolicam doctrinam reſpicit: deinde vnius eiuſdemque fidei duos facit gradus pro diuerſæ reuelationis modo, quum reipſa ſit vnica & ſingularis. Tertiò, Apoſtolicam prædicationem dicit eſſe Propheticæ complementum, quanuis adhuc vltimus eius exitus ab ipſis etiam Angelis expectetur.

d Illud eſt tempus, quòd Daniel tempus finis vocat, quo videlicet futura eſt ſumma illa inſtauratio, quam rerum vniuerſitas expectat, Rom. 8. 19. e De ſecundo aduentu loquitur. f Sub veſtrarum. g Alludit ad Prophetiam Ioelis in Apoſtolis tanquam in primitijs Spiritus ſancti exhibitam die Pentecoſtes, quam idem noſter Petrus explicat, Act. 2. 6.

missum è cœlo Spiritum sanctum, in quæ desiderant Angeli introspicere.

13 [4] Quapropter [h] succincti lumbis mentis vestræ sobrij, [5] [i] integrè sperate in eam [6] quæ ad vos defertur gratiam [7] in patefactione Iesu Christi.

14 [8] Vt filij obedientes, qui vos non conformetis pristinis quæ in ignorantia vestra *vigebant* cupiditatibus:

15 ‖ Sed sicut is qui vos vocauit sanctus est, ipsi quoque sancti in omni conuersatione reddamini.

16 [9] Propterea scriptum est, ‖ Sancti estote: nam ego sanctus sum.

17 [10] Itaque si patrē [k] cognominatis eum ‖ qui citra personarum respectum iudicat ex cuiusque opere, cum timore versamini commorationis vestræ tempore.

Luc.1.75. Leu.11.44,& 19. 2,& 20.7. Deut.10.17, rom.2.11, galat.2.6.

4 A fide ad spem transit, indiuiduā nimirum fidei comitem, vtiturque argumento à cōparatis, Non debere nos in tātæ rei expectatione defatigari, quā summo desiderio ipsi etiam Angeli expectent

5 Qualemoporteat spem nostram esse, mira breuitate explicat, perpetuā nimirum, tantisper dum re sperata potiamur: deinde quid nobis sit sperandum, gratia nimirum, (i.gratuita salus) nobis in Euangelio patefacta, non autem quod temerè sibi pollicentur homines. 6 Argumentum ad animos nostros erigendos, quum Deus minimè expectet vt se quæramus, sed tantum beneficium ad nos vsque deferendum curet.

7 Scopum fidei proponit, ne quis vel citius vel serius sibi plenam illam salutem promittat, alterum videlicet Christi aduentum: simulque monet ne ex præsenti statu dignitatem Euangelij metiamur, quum id quod nunc sumus, nondum sit patefactum. 8 A fide & spe transit ad vtriusque fructus, qui obedientiæ nomine intelliguntur. Posita autem ea est duabus in rebus, nempè vt cupiditatibus renuntietur, & sanctæ vitæ instituatur. Et habent quidem illæ initium ab ea cæcitate in qua omnes homines nascuntur: sanctimonia verò à gratia Dei nos adoptantis, ac proinde regenerantis, vt eadem sit patris & filiorum indoles. 9 Ostendit sanctificationem necessariò consequi adoptionem. 10 Vt antea fidem & spem, sic nunc quoque obedientiam veram à ficta discernit, externæ laruæ opponens perspicacissimos Dei oculos, & vanæ securitati seriam reuerentiam.

h Translatio sumpta ex vetusto more: quum enim pralongis vestibus vterentur, non poterant nisi succincti iter facere. hinc illud Christi dictum, Sint lumbi vestri pracincti. i Solidè ac sincerè. k Si eum Patrē filij vultis cognominari.

18 [11] Vt

18 [11] Vt qui ſciatis vos non caducis *rebus*, argento vel auro, fuiſſe redẽptos ex vana veſtra conuerſatione, ex patrum traditionibus accepta:

19 ‖ Sed pretioſo ſanguine, vtpote agni immaculati & incontaminati, *nempè* Chriſti:

20 ‖ [12] Præordinati quidem ante [l] iacta mundi fundamenta, patefacti verò vltimis temporibus propter vos,

21 Qui per eum creditis Deo, qui excitauit eum à mortuis, & gloriam ei dedit, vt fides ac ſpes veſtra in Deo eſſet.

22 [13] Animabus veſtris purificatis, auſcultando veritati per Spiritum, ‖ cum charitate fraterna ſimulationis experte, ex puro corde alij alios diligite impensè:

23 Renati nõ ex ſemine mortali, ſed ex immortali, per ſermonem Dei viui, & manentis in æternũ.

24 ‖ [14] Nam omnis [m] caro *eſt* vt gramen, & omnis gloria hominis vt flos graminis. exaruit gramen, & flos eius decidit.

1.Cor.6.20, & 7.23, heb.9.14. 1.ioh.1.7. apoc.1.5. Rom.16.25, eph. 3.9, col.1.26, 2. tim.1.19, tit.1.2. Infra.2.17, rom.12.10, epho.4.3. Eſa.40.6, eccl.14.18, iac.1.10.

11 Exhortatio, propoſita beneficij Dei Patris, in nobis proprij Filij morte ſanctificandis, dignitate ac magnitudine. Opponit autẽ partim Legales purificationes ipſi rei, (i. Chriſti ſanguini) partim etiã humanas traditiones, quas vt prorſus vanas & ſuperſtitioſas damnat, quantumuis ſint inueteratæ. 12 Occupatio, Quid igitur mundo factum eſt ante exhibitum Chriſtum? an nulla prius fuit ſanctimonia, nulla deniq; Eccleſia? Reſpondet Apoſtolus, fuiſſe præordinatum Chriſtum liberãdis hominibus ãtequam ipſimet homines extiterint, nedum vt vlla fuerit extra eum Eccleſia ante ipſius aduentum in carne: ſed nos tamen eſſe fœliciſſimos præ alijs, quibus reipſa exibitus fuit Chriſtus, vt qui morte pro nobis obita ac ſuperata, quamefficaciſſimè nunc in nobis agat Spiritus ſui virtute, ad fidem, ſpem, ac charitatem in nobis creandas. 13 Obedientiæ practicen (id eſt charitatem) commendat, ſedulò rurſum inculcans ſeſe non de charitate aliqua vulgari, & à corruptâ illa noſtra natura promanante diſſerere, ſed de illa demùm cuius principium eſt Dei Spiritus, animas noſtras Verbo fide apprehenſo purificans, atque adeò ſpiritualem & perennem vitam nobis ingenerans, ſicut Deus ipſe puriſſimus eſt & verè viuus. 14 Ratio cur cœleſti iſta genitura neceſſariò ſit opus, Quoniam videlicet homines, quantuſcunque videatur illorum ſplendor, natura ſunt omnis veri ac ſolidi boni inanes.

l Ab æterno. m Carnis nomen imbecillitatem noſtræ naturæ declarat, quæ quidem præcipuè in carne conſideranda eſt.

15 Rursum ne-quis spiritualẽ illum vigorem in fictitijs imaginationibus quærat, reuocat nos Apostolus ad verbum Domini: & ita quidam vt doceat non esse verbum aliud Domini expectandum, sed in eo vno consistendum quod euangelizatum est.

25 15 Sed verbum Domini manet in æternum: hoc autem est verbum illud quod euangelizatum est vobis.

CAP. 11.

1 Fideles verbo Dei renatos, hortatur ad ducendam vitam quæ genitura respondeat: 6 Ac ne titubet eorum fides, allegat quid de Christo prædictum fuit. 11 Hortatur deinde vt obedientiam præstent magistratibus, 21 & patienter aduersa ferant Christi exemplo.

CAP. 11. *Rom.6.4, ephe.4.22, coloss.3.8, heb.12.1.*

1 Proinde ‖ [1] deposita omni malitia & omni dolo & simulationibus & inuidentijs, & omnibus obtrectationibus,

2 [2] Vt [2] modò nati infantes, lac illud sermonis sincerum expetite, vt per illud adolescatis:

3 [3] Si quidem gustatis quòd benignus sit Dominus.

4 [4] Ad quem accedentes, qui est lapis viuus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum verò electus *ac* pretiosus:

5 Ipsi quoque, veluti viui lapides, ædificemini,

1 Substrato illo fundamẽto Spiritus Dei per verbũ efficaciter agentis, cui tres virtutes superstruxit, omnium Christianorum actionũ bases, nempe fidem, spem, & charitatem: nunc ad generalem exhortationem progreditur, cuius prius membrum est vt omnem tum occultę tum manifestæ malitiæ speciem fugiamus. 2 Alterum, vt ex nouo illo Verbi incorrupti semine recens geniti, idem Verbum auidè tanquam lac sugentes, magis ac magis in illa spirituali vita velut adolescamus. Sincerum autem illud vocat, non modò quia res est purissima, verùm etiam vt nobis ab ijs caueamus qui illud adulterant. 3 Commendat spirituale illud alimentum, à suauitate & vtilitate. 4 In eadem exhortatione pergit, sed diuersa translatione vtens, allusione ad templum facta. Itaque fidelium cœtum veluti quoddam sacrum spirituale ædificium esse dicit, ex viuis lapidibus extructum: cuius fundamentum sit Christus, velut viuus lapis, omnes sibi adiunctos sua vitali virtute fulciens, & secum compingens, quanuis ab hominibus tantum hoc bonum negligatur.

4 *Vt noui homines fiãt.*

domus

domus ſpiritualis ‖ [5] ſacerdotium ſanctum, ad offerendum ſpirituales hoſtias, acceptas Deo per Ieſum Chriſtum.

6 [6] Quapropter etiam continetur in Scriptura,‖ Ecce pono in Sion lapidē in imo angulo, electum, pretioſum: cui qui credit, non pudefiet.

7 [7] Vobis igitur eſt honori qui creditis: immorigeris verò,‖ lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt caput anguli, & lapis offendiculi, & petra offenſionis:

8 *Nempè* ijs qui offendunt ad ſermonem,‖ immorigeri, ad quod etiam conditi fuerunt.

9 ‖ [8] Vos autem, genus electum, regale ſacerdotium, gēs ſancta, populus quem *ſibi Deus* vt pro-

Apoc.1.6. Eſa.28.16, rom.9.33. Pſal.118.22, matth.21.42, act.4.12. Eſa.8.14, rom.9.33. Exod.19.6.

5 Pergens in eadē ſimilitudine, nos iam cōparat ſacerdotibus, idcircò in illo ſpirituali tēplo collocatis, vt ſpirituali cultu (id eſt ſanctitate ac iuſtitia) ipſum colamus. ſed vt templum ita etiam ſacerdotium Chriſto ſuperſtruit, in quo vno gratæ ſint noſtræ omnes ſpirituales oblationes. 6 Probatio ex Eſaiæ Prophetæ teſtimonio. 7 Oppoſita inter ſe conditione credentium beatiſſima, rebellium autem longè miſerrima, ſtimulos addit credentibus, alijs autem inſultat: deinde etiam offendiculo occurrit, inde exorto quòd Euangelicæ huic doctrinæ nulli magis reſiſtant quàm qui primas tenent in Dei populo, quales tum erant quum Petrus hæc ſcriberet, Sacerdotes & Seniores & Scribæ. Reſpondet igitur primùm omniū, non eſſe cur ad hanc illorum cōtumaciam, quaſi rem aliquam nouam, quiſquā obſtupeſcat, quum tot ante ſeculis præmoniti ſimus ita id futurū: deinde ſic viſum eſſe Domino nonnullos ad hoc ipſum condere, vt in eorum iuſta condemnatione Filius Dei glorificetur. Tertiò, Chriſti gloriam ſic quoque plurimùm illuſtrari, quum nihilominus maneat Chriſtus firmum Eccleſiæ ſuæ caput, & qui in eum impingunt, non Chriſtum ſed ſeipſos euertant. Quartò, etiamſi ad hoc iſti conditi ſint, Deo tamen non eſſe illorum exitium tribuendum, ſed præfractæ ipſorum contumaciæ, quæ inter Dei decretum & eius executionem ſiue ipſorum damnationem intercedit, éſtque vera & genuina eorum exitij cauſa. 1 Oppoſitum membrum, Electorum videlicet ſummam excellentiam deſcribit, ſimulque nequis ambigat ſit electus necne, reuocat nos Apoſtolus ad vocationem efficacem, i.ad Euangelij vocem & in auribus & in animis noſtris externa etiam prædicatione & Sacramentis ſonantem, ex qua æternum illud alioqui occultiſſimum electionis noſtræ decretum certò intelligamus, idque ex vna Dei gratuitò eligentis & vocantis miſericordia. Itaque illud iam ſupereſſe dicit, vt tantam Dei potentiſſimi bonitatem modis omnibus prædicemus.

Ose.2.23, rom.9.25.

prium vẽdicet: vt virtutes prædicetis illius qui vos vocauit è tenebris in admirabilem ſuam lucem,

10 ‖ Qui quondam eratis non populus, nunc *eſtis* populus Dei: qui non conſequuti miſericordiam, nunc eſtis miſericordiam conſequuti.

9 Redit ad generalem illam exhortationẽ.

Rom.13.14, gal.5.16. Infra,3 16. Matth.5.16. Rom.13.1.

11 9 Dilecti, 10 precor vt tanquam aduenæ ac peregrini, 11 abſtineatis ‖ à carnis cupiditatibus, 12 quæ militant aduerſus animam:

12 13 Et ‖ conuerſationem veſtram habeatis honeſtam inter Gentes: vt pro eo quòd loquuntur aduerſus vos velut maleficos, ‖ 14 ex bonis operibus *quæ* ſpectarint, glorificent Deum [b] die viſitationis.

13 15 Proinde ‖ ſubiecti eſtote cuiuis [c] humanæ ordinationi 16 propter Dominum: 17 ſiue regi, vt qui ſuperemineat:

10 Ratio cur ſanctè nobis ſit viuẽdum, quia nimirùm cæleſtes ciues ſumus, ac proinde nõ ex huius mundi corruptiſſimi, ſed ex cœleſtis ciuitatis legibus viuẽdum nobis eſt, etiamſi aduenæ ſimus in mundo. 11 Aliud argumentum, Carne (id eſt corrupta illa natura) non viuunt Filij Dei, ſed ſpiritu. Ergo carnales motus in nobis vigere non debent. 12 Tertium argumentum, Quia quantumuis cupiditates illæ nobis blandiantur, tamen ſalutem noſtram non deſinant oppugnare. 13 Quartum argumentum ab vtili, Quoniam ſic quoque noſtræ exiſtimationi conſulimus, dum eos qui de nobis detrahunt cogimus tandem ſententiam mutare. 14 Sextum argumentum, quod etiam eſt maximi momenti, quia ſic maximè amplificatur Dei gloria, dum honeſtæ noſtræ vitæ exemplo vel profaniſſimi homines adducti, ſeſe Deo ſubijciunt. 15 Quod in genere dixerat, iam explicat per partes, ſigillatim particularia hominum officia deſcribens. Ac primo quidem loco agit de obẽdientia, quæ tum legibus tum magiſtratibus & ſummis & inferioribus debetur. 16 Primum argumentum, Quia Dominus eſt iſtius humanæ (id eſt inter homines conſtitutæ) politiæ author & vindex, ac proinde veros huius Domini ſeruos oportet præ cæteris eſſe huius ordinis obſeruandi ſtudioſos.

17 Occurrit quorundam cauillo, qui regibus quidem & ſummis magiſtratibus parere ſe velle dicunt, eorum autem miniſtros aſpernantur: quaſi verò miniſtri non ſint armati eius à quo mittuntur authoritate.

b Quando illorum quoque Deus miſerebitur. c Ordinationis nomine ciuilis gubernationis diſpoſitionem intelligit: eam autem humanam vocat, non quòd humanitus ſit excogitata, ſed quòd hominum ea ſit propria.

14 Siue

14 Siue præſidibus, vt qui per eum mittantur tum ad vltionem maleficorum, tum ad laudem rectè agentium.

15 19 Quoniam ita eſt voluntas Dei, vt bene agendo, capiſtro frænetis amentium hominum ignorantiam:

16 Vt liberi, ac non veluti malitiæ velamen habentes libertatem, ſed vt ſerui Dei.

17 20 Omnes [d] honorate, ‖ [e] fraternitatem diligite. Deum timete: Regem honorate.

18 ‖ 21 Famuli, ſubditi eſtote cum omni timore dominis, non ſolùm bonis & æquis, ſed etiam prauis.

19 ‖ 22 Hoc enim gratum eſt, ſiquis propter conſcientiam Dei, ſuffert moleſtias iniuſtè afflictus.

20 Quæ enim eſt laus ſi quum peccantes colaphis cædimini, toleratis? ſed ſi quum benefacitis, tamen afflicti toleratis, hoc eſt gratum apud Deum.

18 Secundum argumentum à fine huius ordinis non tantùm vtiliſſimi, ſed etiam planè neceſſarij, quum hac demùm ratione præmia virtuti, vitijs pœnæ conſtituantur: quibus rebus cõtinetur huius vitæ tranquillitas ac fœlicitas. *Supra.1.21, rom.13.10. Eph.5.6, coloſſ.3.22. 1.Cor.7.10.*

19 Primum argumentum explicat copioſius, oſtendens libertatem Chriſtianam minimè omnium (ſicut iam tum nonnulli regni Dei planè imperiti dictitabant) in eo poſitam eſſe vt frænum legum excutiamus, ſed in eo potius vt ex Dei voluntate vitam ſanctè inſtituentes, omnibus planum faciamus, Euangelium non eſſe ſcelerum velamen: quum ſic liberi ſimus, vt ſimus tamen Dei ſerui non peccati. 20 Ciuilem vitam, occaſione ex ijs quæ dixerat arrepta, in duas partes vniuerſales diuidit, nempè in officia quæ priuati priuatis, ac præſertim fideles fidelibus debent, & in eam ſubiectionem qua inferiores ſunt ſuperioribus obſtricti: ita tamen vt reges Deo minimè exæquẽtur, quum Deo timor, regibus honor debeatur. 21 Tranſit ad ſeruorum erga dominos officia, quæ his finibus deſcribit, vt vltro non coactè, non tantum æquis & moderatis, ſed etiam iniquis & aſperis dominis ſerui ſeſe ſubijciant. 22 Occupatio, Duram quidem eſſe ſeruitem conditionem, præſertim ſi iniuſti domini obtigerint: ſed tanto fore Deo gratiorem hanc ſubiectionem, ſi voluntas ipſius plus apud ſeruos valeat quàm dominorum iniuriæ.

d Charitate & officijs proſequimini. e Fratrum cœtum, & coniunctionem, vt Zacha.11.14. vel fraternam coniunctionem. f Quòd ei ſit religio Deum offendere, cuius voluntate intelligit hoc onus ſibi impoſitum.

Esa.53.9, 1.Iohan.3.6.

21 [23] Nam ad hoc vocati estis quoniã & Christus passus est pro vobis, relinquens vobis [3] exemplar, vt insequeremini vestigia ipsius.

22 ‖ Qui peccatum non fecerat, nec inuentus est dolus in ore ipsius:

23 Qui conuitijs affectus, non vicissim conuitiabatur: quum malis afficeretur, non minabatur: [24] sed cõmittebat *vindictam* ei [25] qui iustè iudicat:

24 [26] Qui peccata nostra pertulit in corpore suo super lignum, vt peccatis mortui, iustitiæ viueremus: cuius vibicibus sanati estis.

25 Nam eratis velut oues errantes: sed conuersi nunc estis ad pastorem & curatorem animarum vestrarum.

23 seruitutis asperitatem leuit, quum diserte pro seruis etiam passum esse Christum ostendit, vt tãto æquius ferãt istam inter eiusdem naturæ homines inæqualitatẽ: deinde proponens illis Christum illũ Dominum dominorum pro exemplo, significat non posse nõ videri nimium molles, qui in tolerandis iniurijs difficiliores se præbeant, quàm ipse Christus iustissimus simul & durissimè omnium afflictus, & tamen patientissimus.

24 Remedium aduersus iniurias illis ostendit, nempè vt Deo causam suam commendent, Christi exemplo. 25 Videtur conuertere orationem ad dominos qui & ipsi Dominum ac iudicem in cœlis habeant, iniurias seruis illatas iustè (id est absque personarum acceptione) vlturum. 26 Reuocat eos Apostolus à consideratione iniuriarum quas perferre coguntur, ad cogitandam magnitudinem simul & finem beneficij à Christo accepti.

[3] *Translatio sumpta à pictoribus vel à padagogis.*

CAP. III.

1 Ne mulieres Christiana viros suos licet Ethnicos contemnãt, 5 piarum mulierum exemplum proponit. 8 Addit generales præceptiones, 14 vt æquis animis sustineant persequutiones, 16 & intrepidè respondeant de sua fide, 18 idq; auspicijs Christi.

Coloss.3.18, eph.5.22.

CAP. III.

1 Similiter ‖ [1] vxores subiectæ *sint* suis viris [2] vt etiam siqui non obediunt Sermoni per vxorum conuersationem absque sermone lucrifiant:

1 Tertio loco vxorũ in maritos officia perscribit, subiectionem etiam illis præcipiẽs. 2 Nominatim de ijs agit quæ maritos habebant non Christianos, quas tanto magis viris suis subiectas esse oporteat, vt eos honestate ac pudicitia Domino lucrifaciant.

2 Vbi

2 Vbi ſpectarint cum reuerentia *coniunctam* caſtam conuerſationem veſtram.

3 ‖ [3] Quarum ornatus non ſit externus ille in nodis capillorum, & circumpoſito auro, vel palliorum amictu:

4 Sed [a] occultus ille cordis homo, *ſitus* in incorruptione lenis ac quieti ſpiritus, qui eſt [b] coram Deo pretioſus.

5 [4] Ita enim olim & ſanctæ illæ mulieres ſperantes in Deo, ornabant ſeſe, ſubiectæ ſuis viris.

6 Sicut ‖ Sara obediuit Abrahæ, dominum eum vocans: cuius factæ eſtis filiæ dum benefacitis, [5] etiam quum non terremini vllo pauore.

7 ‖ [6] Viri ſimiliter, vnà [c] verſentur vt [d] ſcientes decet, 7 [e] vaſi muliebri vt infirmiori tribuentes [f] honorem, [8] vtpote quum vnà etiam hæredes *ſitis* [g] gratiæ vitæ, [9] ne interrumpantur preces veſtræ.

8 [10] Denique omnes *eſtote* concordes, mutuò

1.Tim.2.9.

3 Mulierum luxum damnat, & verum ac coram Deo pretioſum earũ ornatũ indicat, interiorem videlicet & incorruptibilẽ, in placido & quieto animo poſitum.

Gen.18.12.

4 Argumentũ à ſanctarũ mulierum, ac præſertim Saræ credentiũ matris exemplo.

1.Cor.7.3.

5 Quoniam mulieres naturaſunt meticuloſæ, ſignificat ſe ſubiectionem ab eis requirere, quam nec vis metus extorqueat. 6 Maritos viciſſim ſuum officium docet, nempe vt quanto excellunt intelligentia ac prudentia, tãto ſe præſtent prudentiores & magis circunſpectos. 7 Argumentum ſecundum, Quoniam vxor etſi natura ſit viro infirmior, tamen ſit inſigne viri organon ad vſus longè præſtantiſſimos conditum: vnde conſequitur, non idcircò eſſe negligendam quoniam ſit imbecillis, ſed econtrariò tanto magis ſolicitè habendam. 8 Tertium argumentum, In eo quòd longè maximum eſt (id eſt, in vitæ æternæ beneficio) pares eſſe, quæ in domeſtico contubernio ſint impares, ac proinde minimè eſſe aſpernandas, quantumuis ſint infirmæ. 9 Quartum argumentum, Vitanda omnia iurgia, quod preces impediant, ac totum Dei cultum ad quem communiter ſunt vocati maritus & vxor. 10 Rediens ad communes exhortationes, concordiam commendat, & quæcunque ad pacem & mutuam coniunctionem fouendam ſpectant.

a Qui in mente ſedem fixam habeat. opponitur ergo occultus homo externo corporis ornatui. b Verè pretioſus, & ipſius Dei iudicio. c Omnia matrimonij officia obeat. d Quo maiore eſt præditus prudentia, eo magis circumſpectè ſe gerat in præferendis incommodis, quibus infirmitas muliebris & ſibi, & marito ſæpenumero moleſta eſt. e Mulier vocatur vas Hebræorum more, quia ea vtitur maritus tãquam comite & adiutrice, ad fideliter coram Deo vitã tranſigendã. f Honeſtã curã & ſolicitudinẽ. g Gratuiti illius beneficij, quo donatur vita nimirũ æterna.

molestiarum sensu affecti, fraterna præditi charitate, misericordes, comes:

Prou.17.11, & 20.22. mat.5.39, rom.12.17, 1.thess.5.15. Psal.34.13.

9 ‖ [11] Non reddentes malum pro malo, aut conuitium pro conuitio, sed contra, benedicentes: [12] vt qui sciatis vos ad hoc vocatos esse vt benedictionis hæreditatem possideatis.

11 Non modò referendæ non sunt iniuriæ, sed etiam beneficijs pensandæ.

10 ‖ [13] Itaque qui vult vitam diligere, & [h] videre dies bonos, coerceat linguam suam à malo, & labia sua, ne loquantur dolum.

Esa.1.16. Mat.5.10. Esa.1.13, & 13. 14.

11 ‖ Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & persequatur eam.

12 Argumentum à comparatis, quum ipsi à Deo quem toties offendimus, vocati simus ad tantũ

12 Nam oculi Domini *sunt intenti* in iustos, & aures eius in deprecationem eorum: [i] vultus verò Domini aduersum eos qui faciunt mala.

13 [14] Et quis est qui affligat vos, si bonitatis æmulatores fueritis?

14 ‖ Sed & *si quid* perpetiamini propter iustitiam, beati *tamen estis*. [15] Cæterùm ‖ [k] timorem eorum ne timete, neque turbamini:

bonum, nedum vt iniurias sibi à nobis factas vlciscatur, an nosipsos tanta beneficentia reddemus indignos potiùs quam vt mutuas offensas condonemus? Est autem digressio ad fortiter sustinendas afflictiones, ab hoc versu vsque ad finem huius capitis. 13 Tacita obiectio, Atqui nostra hæc patientia nihil aliud quàm malorum improbitatem fouebit, vt impunè quidem illi in nos grassentur, nos verò pereamus. Imò verò (respondet Apostolus Dauidis ipsius verbis) Sine noxa viuere, & fugientem etiam pacem persequi, iter est ad fœlicem & tranquillam pacem. Quòd si quis iustè agendo affligitur, Dominus omnia obseruat, suo tempore pios clamantes liberaturus, & improbos perditurus. 14 Secundum argumentum, Impij lacessiti, magis ac magis proteruiunt: itaque beneficijs potius sunt vincendi. Quòd si ne sic quidem possint lucrifieri, nihilominus tamen beati erimus si propter iustitiam affligamur. 15 Consilium certissimum in afflictionibus quantumuis terribilibus, sibi animo constare. At quomodo hoc consequemur? Si Deum sanctificauerimus in animis nostris, id est, si in eum vt omnipotentem, vt hominum amatorem, vt verè bonum ac veracem, recumbamus.

h Beatam ac fœlicem vitam transigere. i Ad verb. facies, sumitur autem Hebræorum more pro ira. k Ne ipsorum more & exemplo consternemini.

15 Sed

15 Sed Dominum Deum [l] ſanctificate in cordibus veſtris. [16] *Eſtote* autem ſemper parati ad reſpondendum cuilibet petenti rationem eius ſpei quæ in vobis eſt, cum lenitate & reuerentia:

16 Conſcientiam bonam habentes, vt pro eo quod loquuntur aduerſum vos tanquam maleficos pudefiant, qui inceſſunt veſtram bonam in Chriſto conuerſationem.

17 [17] Melius enim *eſt* vt bene agentes, ſi ita velit Dei voluntas, malis afficiamini, quàm malè agentes:

18 || [18] Nam & Chriſtus ſemel pro peccatis paſſus fuit, [19] iuſtus pro iniuſtis: [20] vt nos ad Deum adduceret, [21] mortificatus quidem [m] carne, viuificatus autem Spiritu.

Rom.5.6, heb.9.15.

16 Vult nos propter iuſtitiam afflictos, ſolicitos eſſe non de vita noſtra vel abnegatione veritatis, vel pari violentia, aut alijs eiuſmodi artibus redimenda, ſed potius de ratione fidei noſtræ intrepidè quidē, ſed tamen cū placido & Dei reuerentiæ pleno ſpiritu reddenda, vt non habeant hoſtes quod meritò poſſint obijcere, ſed potius ſui ipſorum eos pudeat.

17 Ratio duplici paradoxo Chriſtiano conſtans: vno, quoniam ſi ſemel omninò ſubeundæ ſunt afflictiones, præſtat iniuſtè quàm meritò affligi: altero, quoniam non temerè, ſed Dei noſtri voluntate ſic affligimur.

18 Probatio vtriuſque paradoxi, prolato Chriſti ipſius (noſtri archetypi) exemplo, vt qui non propter ſua peccata (quæ nulla erant) ſed pro noſtris fuerit afflictus, & quidem ex Patris decreto.

19 Argumentum à comparatis, Paſſus eſt Chriſtus iuſtus pro nobis iniuſtis, & nos iniuſtos pœnitebit pati pro iuſti nomine?

20 Aliud argumentum, partim à connexis ſumptum, Quoniam videlicet qua via Chriſtus inceſſit, eadem & nos ad Patrem ſuum adducit: partim à cauſa efficiente, Quoniam nimirum Chriſtus non modò proponitur pro exemplo quod imitemur, ſed etiam ſua virtute nos in omnibus iſtis viæ aſperitatibus ſuſtinet, donec ad Patrē nos adducat.

21 Aliud argumentum ab iſtarum afflictionum exitu fœliciſſimo, in quo etiam Chriſtus nobis & exemplo & virtute præit, vt qui grauiſſima quidem ſit ad mortem vſque perpeſſus, ſed altera tantum ſui parte, nempè carne, ſiue humana natura: ſed tamen victor diuinitatis ſuæ vi euaſerit.

l Omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipſo ſolo pendete.

m Secundum humanam naturam, corpore etenim mortuus eſt, anima verò doloris ſenſit mortis.

19 22 Per quem etiam ſpiritibus qui *ſunt* in carcere profectus prædicauit,

20 Olim immorigeris, ‖ quum [n] ſemel expectabat Dei patientia in diebus Noe quum appararetur arca: in qua paucæ (id eſt octo) [o] animæ ſeruatæ ſunt in aqua.

21 23 Cui nunc correſpondens exemplar Baptiſmi, nos quoque ſeruat (non quo carnis ſordes abijciuntur, ſed quo ſit vt bona conſcientia [p] Deum interroget) 24 per reſurrectionem Ieſu Chriſti.

22 Qui eſt ad dexteram Dei, profectus in cœlũ, ſubiectis ipſi Angelis & poteſtatibus ac virtutibus.

Gen. 6. 14, mat. 24. 38. luc. 17. 26.

22 Tacita obiectio, Chriſt⁹ quidẽ hoc potuit, nos autẽ quid? Imò (reſpondet Apoſtolus) hanc ipſam virtutẽ omnibus ſeculis Chriſtus & ſeruandis pijs, quãuis pauciſſimis & calamitoſiſſimis, & ſuorum hoſtium rebellioni vindicandæ exeruit, vt ex diluuij hiſtoria liquet. Chriſtus enim is eſt qui temporibus illis quum Deus patientiſſimus terminum ad reſipiſcendum mundo definijſſet, adfuit, non quidem corporali præſentia, ſed diuina illa ſua virtute, prædicans reſipiſcentiam, per os videliçet ipſius Noe, arcam apparantis, ſpiritibus illis immorigeris qui nunc in carcere ſeruantur, plenam ſuæ rebellionis mercedem expectantes, & paucos illos (id eſt octo omninò capita) in aquis ſeruauit. 23 Applicatio anagogica ſuperioris exempli ad tempora aduentum Chriſti conſequuta. Fuit enim illa Noe conſeruatio in aquis, noſtri Baptiſmi figura: minimè id quidem quaſi materialis illa Baptiſmi aqua nos ſeruet, vt aquæ illæ arcam ſuſtinentes, Noe ſeruarunt: ſed quia Chriſtus vi ſua interiore quã Baptiſmus exterior adumbrat, nos ablutos conſeruat, vt poſſimus Deum bona conſcientia inuocare. 24 Eadẽ illa virtus qua Chriſtus reſurrexit, & nunc in cœlũ euectus, omnẽ poteſtatem accepit, nos hodie tuetur ac conſeruat.

n Hoc aduerbio declaratur tempus vltimum præfixũ fuiſſe, quo elapſo nullũ poſtea ſupereſſet. o Homines. p Conſcientia ſanctificata poteſt libere Deũ inuocare.

CAP. IIII.

1 Longius profert Chriſti exemplum, 6 nempè ad carnis mortificationem. 8 Charitatem in primis commendans. 12 Redit inde ad patientiæ doctrinam. 17 Neceſſe enim eſſe vt initium correctionis ab Eccleſia fiat.

CAP. IIII.

1 Abſoluta digreſſione, iam adintermiſſam exhortationem redit, arrepta occaſione ex eo quod de Chriſti morte & reſurrectione dixerat, ſanctificationem noſtram ſic definiens, vt ſanctificari idem ſit atque pati in carne, id eſt deſiſtere à noſtra illa vitioſitate: & reſurgere Deo, id eſt virtute Spiritu ſancti renouari, vt quod requum eſt vitæ, ex Dei voluntate tranſigamus.

1 QVum [1] igitur Chriſtus paſſus ſit pro nobis carne, vos quoque eadem cogitatione

armamini, *nempè* quòd qui passus est in carne, desitit à peccato,

2 Vt non amplius cupiditatibus hominum, sed voluntati Dei, [a] quod reliquum est temporis in carne viuat.

3 [2]‖ Satis enim est nobis quòd anteacto vitæ tempore [b] libidinem Gẽtium patrauerimus, quum incederemus in proteruijs, cupiditatibus, vinolentijs, comessationibus, compotationibus, & nefarijs simulacrorum cultibus.

4 [3] Quamobrem *illi*, non concurrentibus vobis ad eandem luxus profusionem, [c] peregrinari sibi videntur, blasphemantes:

5 Qui reddituri sunt rationem ei qui paratus est ad iudicandum viuos & mortuos.

6 [4] Nam idcircò mortuis quoque prædicatũ est Euangelium, vt damnarentur quidem secundum homines, *id est* carne, viuerent autem secundum Deum, *id est* Spiritu.

7 [5] Omnium autem finis imminet. Estote igitur sobrij & vigilantes ad orandum.

8 [6] Ante omnia verò charitatem alij in alios propensam habentes: nam ‖charitas operiet multitudinem peccatorum.

2 Memoria turpitudinis anteactæ vitæ in peccatorũ sordibus, ad seriã resipiscentiam nos inuitat. *Ephes. 4. 23.*

3 Ne peruersis hostium de nobis iudicijs & calumnijs moueamur, opponendum est extremũ illud Dei iudicium quod eos manet, quum nemo prorsus siue tũ viuus deprehendatur, siue anteà mortuus fuerit, sit illud effugiturus. *Prou. 10. 12.*

4 Digressio, quoniam extremi illius iudicij vniuersalis mentionem fecerat. Occurrit autem obiectioni, Quum Christus non ita pridem aduenerit, videri excusationem habituros qui anteà mortui sunt. Hoc verò pernegat Apostolus, quoniam (inquit) idem hoc Euangelium fuit illis etiam annuntiatum, (Iudæos enim alloquitur) idque in eundem finẽ atque nunc vobis illud annuntio, nempè vt carne, (id est vitiositate illa quæ in hominibus regnat) abolita, virtute Spiritus Dei se gubernari paterentur. 5 Redit ad propositum, addito argumento à circunstantia temporis, Quòd vltimus ille finis immineat, ac proinde tanto diligentius sit vigilandum & precandum vera cum animi sobrietate. 6 Charitatem mutuam commendat, ex eo quòd innumerabilia peccata veluti sepeliat, ac proinde pacis ac concordiæ sit fautrix & conseruatrix. Qui enim inter se amant, mutuas offensas facilè condonant.

a Quod præsenti vitæ in hoc corpore transigenda superest. b Profusè ac libidinosè Gentium instar vixerimus. c Rem nouam & insolitam existimant esse.

Rom.12.13, heb.13.2. Rom.12.6, philip.2.14.

9 ‖ [7] Hospitales estote alij erga alios, sine murmurationibus.

10 [8] Vt ‖ quisque accepit donum, *ita* alius in alium illud subministrantes, [9] vt boni dispensatores variæ Dei gratiæ.

11 [10] Siquis loquitur, *loquatur* vt eloquia Dei: si quis ministrat, *ministret* tãquam ex viribus quas suppeditat Deus: vt in omnibus glorificetur Deus per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum, Amen.

12 [11] Charissimi, ne tanquam [d] hospites, [12] exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum, peregrinum aliquid vobis accideret:

13 [13] Imò in eo quòd consortes estis afflictionum Christi, gaudete: vt & quum patefiet eius gloria gaudeatis exultantes.

14 ‖ [14] Si probris afficimini in nomine Christi, beati *estis*: quoniam & gloriæ & Dei [e] Spiritus su-

7 Ex multis charitatis officijs, vnũ cuius tum præsertim maximus erat vsus, nominatim cõmẽdat, nempè hospitalitatẽ, quam vult esse volũtariam ac planè benignam. *Matth.5.10.*

8 Charitatis vsum ostendit, nẽpè vt quòd quisque donũ proprium habet, ad proximi vtilitatem referat.

9 Ratio, Quia quicquid habemus donorum, hac lege accepimus à Deo vt simus ipsius œconomi. 10 Species duas istorum donorum vt præcipuas commemorat, nempè docendi munus in Ecclesia, & reliquas Ecclesiasticas functiones, in quibus duo sint in primis obseruanda: nempè vt purum Dei verbum doceatur, & quicquid geritur, ad Dei Patris in Christo gloriam, veluti scopum, referatur.

11 Quoniam cum sincera religionis professione crux est coniuncta, commodè repetit Apostolus quod prius attigerat, nos commonefaciẽs ne afflictionibus vt re quapiam noua & insolente perturbemur.

12 Ratio prima, Quoniã Dominus hoc velut igni minimè vult nos consumere, sed excoquere ac perficere. 13 Altera ratio, Quoniam diuersissimæ sunt piorum & impiorum afflictiones tribus in rebus: Primùm, quia soli pij in afflictionibus cũ Christo cõmunicant, ac proinde gloriæ quoque ipsius suo tandem tempore participes fient. 14 Secundò, Quia quanuis infideles longè aliter statuant, vt qui pios affligendo sint in Deum blasphemi, tamen pij eo ipso quòd tot probris afficiuntur, vera gloria spirituali à Deo afficiuntur, & ipsorum adoptio à Dei Spiritu in ipsis obsignatur.

d Ac si in rem nouam, & de qua antea non cogitaueritis, incidatis,

e Spiritus nomine intelligit ipsa Spiritus dona.

per

per vos requieſcit: *qui* quod ad illos quidem attinet, blaſphematur, quod ad vos autem, glorificatur.

15 [15] Nequis igitur veſtrûm affligatur vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alienarum rerum inſpector:

16 Sed ſi vt Chriſtianus, ne pudefiat, imò glorificet Deum hac in parte.

17 [16] Nam tempus *eſt* quo incipiat iudicium à domo Dei: [17] quòd ſi primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non parent Dei Euangelio?

18 || Et, ſi iuſtus vix ſeruatur, impius & peccator vbi comparebit?

19 [18] Itaque qui affliguntur ex voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas ſuas benefaciendo.

Prou. 2. 31.

15 Tertium diſcrimen, Quia non ob ſcelera affliguntur pij, ſed ob iuſtitiam, vt Chriſtiani: vnde fit vt crux quum ſit illis fidei aciuſtitiæ teſtimonium, non triſtitiæ ſed inenarrabilis cuiuſdam lætitiæ argumentum ipſis ſubminiſtret. Proponit autem hoc tertium diſcrimen Apoſtolus ſub exhortationis forma.

16 Tertia ratio, Quia totius mundi Dominus de ſuis domeſticis potiſſimum ſolicitus, idcirco illos in primis caſtigat, ita tamen vt in ſua etiam maxima ſeueritate modum teneat. hoc autem quum ſemper aliâs conſueuerit, nunc potiſſimùm facit, quum ſeipſum Eccleſiæ ſuæ præſentem exhibuit. 17 Ne pij vmbratili illa impiorum fœlicitate offendantur, quaſi Deus non ſit mundi gubernator, quum impijs bene ſit, pijs autem malè, docet nos Apoſtolus à comparatis colligere, Deum qui ne ſuis quidem parcat quominus eos ſub cruce erudiat, ſuo tandem tempore longè aliter tractaturum rebelles & impios, quos ſemel perdere conſtituit. 18 Concluſio, Quum non temerè, ſed ex Dei voluntate pij affligantur, illis minimè eſſe deſperandum, ſed nihilominus in ſanctitatis & beneficentiæ via pergendum, ſeſe Deo ſuo fideli conditori (id eſt Patri) commendando.

CAP. V.

1 Seniores admonet ne imperium vſurpent in Eccleſiam.
5 Iuuenibus docilitatem & modeſtiam commendat.
8 Sobrietatem quoque & excubias aduerſus hoſtem truculentum.

1 Peculiariter describit presbyterorũ (id est eorum qui Ecclesiæ, curam gerũt) officium. *Rom.12.18, iac.4.6.*

2 Præfatur à suæ personæ circunstantia, se videlicet, vt ipsorum collegam, non de rebus incompertis, sed quas optimè omnium esset expertus, cum eis agere, & eam ipsam conditionem eis proponere quam ipse prior subierit, quum & labores eosdem sustineat, & spem etiam communem cum eis habeat.

1 1 PResbyteros qui inter vos sunt, [2] precor ego vnà presbyter, ac testis afflictionum Christi, atque idem gloriæ patefaciendæ consors.

2 [3] [a] Pascite Dei [4] gregem [5] qui penes vos est, [6] curã illius agẽtes nõ coactè, sed libenter: non turpiter affectantes lucrum, sed prompto animo.

3 Neque vt dominantes [b] cleris, sed vt qui sitis exemplaria gregis.

4 [7] Et quum apparuerit ille Pastorum princeps, reportabitis immarcessibilem illam gloriæ coronam.

5 [8] Similiter iuniores subiecti estote senioribus, & omnes vicissim subijcimini. Modestia estote intus ornati. [9] nam Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

6 ‖ Submittite igitur vosipsos [10] potenti ma-

3 Primus Canon, qui pastor est, gregem pascito. 4 Secundus, pastor gregem non suum, sed Dei esse cogitato. 5 Tertius, Pastores non alienos greges inuadunto, sed sibi à Deo commissum pascunto. 6 Quartus, Pastores non coactè, sed libenter: non auarè, sed animo in gregem propenso: non vt domini sortis & hæreditatis Dei, sed vt eius ministri, Ecclesiam Verbo, & sanctæ ac inculpatæ vitæ exemplo gubernanto. 7 Ne hominum perfidia vel etiam crudelitate frangantur pastorum animi, monet eos, vt in summum illum Pastorem & coronam in cœlis repositam, perpetuò intueantur. 8 Peculiares multas virtutes Christianas commendat, ac modestiam quidem in primis: qua admonitione omnes quidem egemus, sed iuniores præsertim, propter ætatis illius proteruiam & superbiam. 9 Quoniam superbia plerisque videtur iter esse ad huius vitæ splendorem, Testatur Apostolus ex aduerso, ignominiam quidem esse superbiæ mercedem, modestiæ verò gloriam. 10 Quoniam modestis minantur superbi illi spiritus, monet Apostolus, vt potentiam Dei superborum hominum vanitati opponamus, & ab eius prouidentia toti pendeamus.

a Non dicit, offerte pro viuis & mortuis, & peregrina lingua centones malè consutos cantillate, sed Pascite. b Clerus, sortem & hæreditatem Domini significat, id est, populum Christianum.

nui

nui Dei, vt vos in tempore extollat:

7 ‖ Omni cura vestra in eum coniecta: nam illi cura est de vobis. *Iacob. 4.10.*

8 ‖ [11] Sobrij estote: vigilate. nam aduersarius vester diabolus, tanquam leo rugiens, obambulat quærens quem deuoret. *Psal. 55.23, sap. 12.13, matth. 6.25. luc. 12.22.*

9 Cui resistite firmi per fidem: [12] scientes easdem afflictiones à vestra quæ in mundo est [c] fraternitate impleri.

10 [13] Cæterùm Deus omnis gratiæ *autor*, qui vocauit nos ad æternam suam gloriam in Christo Iesu, paulisper afflictos, is *inquam*, absolutos vos reddat, stabiliat, roboret, fundet.

11 Ipsi gloria & robur in secula seculorum. Amen. *Rom. 16.16, 1. cor. 16.20, 2. cor. 13.12,*

12 [14] Per Syluanum vobis (vt opinor) fidelem fratrem paucis scripsi, adhortans *vos*, & testificans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.

13 [15] Salutat vos ea quæ est [d] Babylone vobiscum electa *Ecclesia*, & Marcus filius meus.

14 ‖ Salutate alij alios charitatis osculo. Pax vobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amen.

11 Vigilantia & fide expugnatur Satanæ crudelitas, in omnes ad nos vorandos occasiones intenti.

12 Neque nouæ sunt, ne quæ vnius alicuius propriæ, sed iam olim toti Ecclesiæ communes persequutiones à Satana excitatæ: ac proinde patienter ferendum est, in quo tales totque socios certaminis habemus. 13 Superiorem doctrinam solenni precatione veluti sigillo obsignat, rursus inculcans vt ab eodem petant virium incrementum, à quo & initium habuerunt & complementum sperant: nempè à Deo Patre in Christo Iesu, in quo certa est nobis æternæ vitæ gloria. 14 Perseuerantia in doctrina Apostolica, vnicum est Christianæ fortitudinis fundamentum. Doctrinæ autem Apostolicæ summa est, gratuita à Deo salus. 15 Salutationes familiares.

c *Fratrum cœtu per orbem terrarum dispersò.* d *In illa celebri Assiriæ ciuitate, in qua tum erat Petrus Apostolus circumcisionis.*

EPISTOLA CATHOLICA PETRI APOSTOLI POSTERIOR.

CAP. I.

3 Postquam Dei bonitatem, 5 & fidei bona commemorauit, 6 sanctitatem vitæ illis commendat, 12 Et quò plus ponderis habeat monitio, 14 se iam mortis vicinum indicat: 16 Insuper etiam oculatum testem sese asserit.

CAP. I.

1 Salutatio, in qua significat se vt Christi legatum cum eis agere quibuscũ alioqui vnam & eandem fidem communẽ habeat, in Iesu Christi Dei ac seruatoris nostri iustitia fundatam.

1 SIMEON Petrus seruus & Apostolus Iesu Christi, ijs qui æquè pretiosam fidem nobiscum sortiti sunt per [a] iustitiam Dei nostri & seruatoris Iesu Christi.

2 Gratia vobis & pax multiplicetur [2] per agnitionem Dei, & Iesu Domini nostri:

3 [3] Vtpote quum [b] diuina vis ipsius omnia nobis donarit quæ [c] ad vitam & pietatem *pertinent*, per [d] agnitionem illius qui vocauit nos ad gloriam ac virtutem:

2 Fides est agnitio Dei & Christi, ex qua omnis fœlicitas in nos promanat. 3 Christus sese nobis in Euangelio patefaciens, idque sua vnius vi donat nobis quæcunque tum ad vitam æternam requiruntur, in qua videlicet nos glorificare constituit, tum etiam ad pietatem, dum vera virtute nos instruit.

a Ex eo quod Deus vt staret promissis, fidelem sese ac proinde iustum nobis exhibuit. b De Christo loquitur, quem Deum fecit, & quidem seruatorem vnicum. c Ad salutem. d Hæc est summa vera religionis, vt à Christo, quasi manu ducamur ad Patrem.

4 [4] Ex eo quòd maxima nobis ac pretiosa promissa donata sint vt per hæc efficeremini [e] diuinæ consortes naturæ, elapsi ex corruptione quæ est in [f] mundo per [g] cupiditatem.

5 [5] Ad hoc ipsum verò *vos* omni præterea collato studio, [h] adijcite fidei vestræ virtutem, virtuti verò scientiam.

6 [6] Scientiæ verò temperātiam, temperantiæ verò tolerantiam, tolerantiæ verò pietatem:

7 Pietati verò animum in fratres propensum, animo verò in fratres propenso charitatem.

8 [7] Hæc enim si vobis adsunt & exuberant, non inertes nec infructuosos vos efficient ad Domini nostri Iesu Christi cognitionem.

9 Nam cui hæc non adsunt, is cæcus est, [i] nihil procul cernens, oblitus sese à veteribus peccatis suis fuisse purgatum.

10 [8] Quapropter, fratres, potius studete vocationem & electionem vestram firmam efficere: hæc enim si feceritis, nunquam impingetis.

4 Explicatio superioris sententiæ, expositis tātorū beneficiorū causis, à Deo omnia hæc bona promanare, ex gratuita ipsius ꝓmissione, bona, inquā, longè pretiosissima, vt liberati à mūdi corruptione (id est vitiosis quas circumferimus cupiditatibus) quodammodo efficiamur ipsi us Dei similes.

5 Substrato fundamēto (id est explicatis nostræ salutis, ac præsertim sanctificationis) causis, iā nos exhortari incipit vt toto animo in istius gratiæ verum vsum incumbamus. Auspicatur autē à fide, sine qua nihil Deo placere potest, quam monet vt virtute (id est bonis sanctisque moribus) cumulemus, sed coniuncta cum eis diuinæ voluntatis cognitione, sine qua nec fides, nec vlla vera virtus extat. 6 Alias quasdam virtutes præcipuas enumerat, quarum aliæ ad priorem, aliæ ad posteriorem Legis tabulam pertinent. 7 Sicut ex vera cognitione Christi nascuntur illi veluti fructus, ita vicissim sic fructificando fouetur & crescit ipsa cognitio, adeò quidem vt qui est infructuosus, is vel nunquam veram lucem cognouerit, vel accepti sanctificationis doni sit oblitus. 8 Conclusio, Quum igitur ex fructibus illis nostra vocatio ac electio approbetur, & in nobis confirmetur, atque adeò quum hoc vnum fit in æternum Christi regnum iter, superest vt totis animis huc feramur.

e Diuinæ naturæ nomine, non essentiam, sed participationem qualitatum intelligit, qua imago Dei in nobis restituitur. f In hominibus. g Est enim cupiditas sedes corruptionis, illa autem in nostris visceribus est collocata
h Præterea sufficite & suggerite. i Is in quo cognitio Dei non est efficax, cæcus est quantū ad Dei regnum attinet, qui non cernat longius remota cælestia.

11 Ita enim copiosè ſubminiſtrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini noſtri & Seruatoris Ieſu Chriſti.

12 [9] Quapropter non negligam vos de iſtis ſemper commonefacere, tametſi periti & confirmati ſitis in præſenti veritate.

13 Iuſtum enim arbitror, quandiu ſum in hoc [k] tabernaculo, excitare vos per commonefactionem:

14 Quum ſciam breui futurum vt deponam hoc tabernaculum meum: ‖ ſicut Dominus noſter Ieſus Chriſtus declarauit mihi.

15 Sed & ſtudebo vt vos ſubinde poſt exitum meum poſſitis horum mentionem facere.

16 ‖ [10] Non enim arte compoſitas fabulas ſequuti, notam vobis fecimus Domini noſtri Ieſu Chriſti potentiam & aduentum: ſed vt qui oculis noſtris aſpeximus illius maieſtatem.

17 Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce ad eum delata huiuſmodi à magnifica gloria, ‖ Hic eſt ille Filius meus dilectus, in quo acquieſco.

18 Et hanc vocem nos audiuimus è cœlo delatam, quum eſſemus vnà cum eo in mõte ſancto.

19 [11] Et habemus firmiſſimum ſermonem propheticum: [12] cui rectè facitis quòd attendatis, velut lucernæ ſplendenti in obſcuro loco, vſquedum [l] dies illuceſcat, & [m] lucifer exoriatur in cordibus veſtris.

20 ‖ [13] Si illud primùm noueritis, nullam pro-

9 Amplificatio concluſionis, addita modeſta excuſatione, in qua ſuum in eos ſtudium declarat, vicinum ſuum obitum prædicens. *Ioh.21.17. 1.Cor.1.17, & 2.cor.1.13.*

10 Alia amplificatio ab huius doctrinæ ſumma tum certitudine, tum dignitate vtpote cuius, ſit autor Dominus ille noſter Ieſus Chriſtus Filius Dei, cui[9] gloriæ & ſpectator & auditor fuit ipſe Apoſtolus. *Matth.17.5. 2.Tim.3.1.*

11 Euangelij veritas ex eo etiam elucet quòd cum Prophetarũ prędictionibus prorſus conſentiat.

12 Apoſtolica doctrina Propheticam minimè excludit, quum ſeſe mutuis teſtimonijs ſtabiliant. Fuerunt autem Prophetæ velut lucernæ cæcis prælucentes tantiſper dum Euangelij fulgor ſplendeſceret. 13 Legendi quidẽ Prophetæ, ſedita vt à Deo petatur interpretationis donum, vt idem ſit Propheticorum ſcriptorum autor & interpres.

k *Corpore.* l *Plenior & apertior cognitio, quam ſub Legis vmbris.*
m *Clarior illa Euangelij doctrina.*

phetiam

hetiam [n] Scripturæ esse [o] propriæ explicationis.
21 Non enim libidine hominis allata est olim Prophetia, sed [p] acti à Spiritu sancto loquuti sunt sancti [q] Dei homines.

n *Scripturam coniungit Prophetia, vt veram à falsa distinguat.* o *A Deo siquidem proficiscitur vera Scripturæ interpretatio.* p *A Deo afflati: comparatos tamen intellige hos motus, non quales fuere profanorum Vatum.* q *Diuini interpretes ac nuncij.*

CAP. II.

Exponit cur hæc monuerit superius, nimirum propter falsos doctores, 3 quorum nefandas artes ac interitum describit. 12 Brutis animalibus, 17 & fontibus sine aqua eos cõparat, 20 quòd homines Deo consecratos, ad pristinam immunditiem retrahant.

FVerunt [r] autem & pseudoprophetæ in [s] populo, vt etiam inter vos erunt falsi doctores, qui subintroducent hæreses exitiales, etiam Dominum qui illos mercatus est abnegantes, accersentes sibijpsis velox exitium.

2 [t] Et multi sequentur eorum exitia, per quos via veritatis blasphemabitur.

3 [u] Et per auaritiam fictis sermonibus [b] vos negotiabuntur: [x] quibus damnatio iam olim non otiatur, & quorum exitium non dormitat.

4 Nam si || Deus Angelis qui peccauerãt non pepercit, sed in [c] tartarum detrusos, [d] catenis caliginis tradidit damnationi seruatos:

5 Et [e] prisco mundo non pepercit, sed octauũ

CAP. II.

1 Vt olim fuerunt duo Prophetarum genera, vnum verum, alterũ falsum: ita prædicit Petrus quosdã veros, quosdam falsos fore doctores in Ecclesia, adeò vt ipse Christus à quibusdã abnegetur, qui tamẽ illum redemptorẽ vocabunt. *Iob. 4. 18, iud. 6.*

r Non tantùm erunt hæreses, sed etiã multi earũ sectatores. 3 Auaritia plerũque hæreseos comes, instituta ipsarũ etiã animarũ mercatura. 4 Consolatio piorũ, Deũ qui Angelos apostatas in tartara tenebrosa præcipites dedit, tandẽ iudicãdos: qui prisc̃ũ mundum, seruato octauo Noe, diluuio perdidit: qui Sodoma, seruato Loto, in cinerẽ redegit: suos electos ab istis erroribus liberaturũ, & iniustos illos semel destructurum. s *Sub Lege, stante adhuc politia.* b *Vobis tãquam pecoribus ad nundinationem abutentur.* c *Sic vocauerunt Graci infima terræ loca, quæ puniendis nocentium animis essent destinata.* d *Caligine quasi catenis constrinxit: caliginem autem vocat miserrimam & horroris plenam vitæ conditionem.* e *Qui fuit ante diluuium, non quòd vonnes Deus condiderit, sed quia nouæ orbis facies apparuit.*

Gen. 7. 2.

‖Noe iustitiæ [f] præconem seruauit, diluuio in mũdum impiorum inducto:

6 Et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerem redactas ‖subuersione damnauit, fecitque vt essent exemplar impiè victuris.

7 Et iustum Lot libidinosa nefariorum conuersatione fatigatum eripuit.

8 (Iustus enim ille quum habitaret inter eos, in dies animam iustã iniquis *illorum* factis, & [g] videndo & audiendo [h] excruciabat)

9 [i] Nouit Dominus pios è tentatione eripere, iniustos autem in diem iudicij puniendos seruare:

10 5 Maximè verò eos qui carnem sequentes, in impura cupiditate incedunt, & dominatum despiciunt, *qui inquam, vt sunt* audaces & sibi placentes, non horrent [k] dignitates conuitijs incessere.

11 Quum ipsi Angeli qui sunt robore ac potestate maiores, non ferãt aduersus eas apud Dominum iudicium maledicum.

12 6 At isti, veluti animantia rationis expertia quæ [l] naturali impetu feruntur, [m] facta ad eum finem vt capta intereant, ea vituperantes quæ ignorant, [n] sua ipsorum corruptela interibunt:

13 Reportaturi mercedem iniustitiæ, vt qui pro voluptate ducant quotidianas delicias: labes

Gen. 19. 13.

5 Ad aliud corruptorum hominũ, in Ecclesiæ tamen sinu versantiũ, genus descendit, eorum videlicet qui nequitiæ sunt diditi, & seditiosè magistratuũ autoritatem (quam ne ipsi quidem Angeli coram Deo ministrãtes vituperant) conuitijs incessũt. Vera & expressa Romani cleri (quem vocãt) descriptio.

6 Graphica eorundem pictura, in qua bestijs comparantur, idcircò natis vt dum ventri studẽt, sese in laqueos indant perituras. Nihil enim esse istis ignorantius, quanuis quæ ignorant, audacissimè vituperent: & fore vt bestiarum exemplo, ijs ipsis voluptatibus quibus delectantur, & Ecclesiæ cœtum contaminant, exitium sibi ipsis accersant.

f Centum enim & viginti annis, non desijt impios & dictis & factis commonefacere, quãta illis ira Dei immineret. *g Quocunque oculos vel aures applicuisset.* *h Anxiam ac doloribus confectam animam trahebat.* *i Longo vsu exercitatus est in liberandis & eripiendis iustis.* *k Principes, & quanti nominis augusta maiestate praditos.* *l Natura nomine (vtpote de brutis loquens) quod sensualitatem vocant, intelligit.* *m Idcircò condita, vt cedant alijs in prædam.* *Sic isti sese sponte in Satanæ laqueos conjiciunt.* *n Eo exitio peribunt, quod ipsi corruptis illis moribus accersunt.*

ac ma-

ac maculæ, qui ° fraudibus ſuis ſe oblectant, vobiſcum epulando.

14 7 Oculos habentes plenos adulterij, & qui à peccando ceſſare neſciant, ineſcantes animas inſtabiles, cor habẽtes ad auaritiam exercitatum, ᵖ execrandi homines:

15 Qui relicta recta via, aberrarunt, ſequuti viam ‖ Balaam *filij* Boſor, qui mercedem iniquitatis amauit:

16 Sed redargutionem ſuæ tranſgreſſionis ſuſtinuit: nam ſubiugis aſina muta, humana voce loquuta prohibuit prophetæ dementiam.

17 ‖ 8 Iſti ſunt 9 fontes aqua carentes, nebulæ à turbine agitatæ: quibus ʳ caligo tenebrarum in æternum ſeruata eſt.

18 Nam ſ prætumidam vanitatem loquendo per carnis cupiditates laſciuas, eos ᵗ ineſcant qui ᵘ verè effugerant eos qui in errore verſantur:

19 ‖ Libertatem eis pollicendo, quum ipſi ſerui ſint corruptionis: ſiquidem à quo quis ſuperatus eſt, huic etiam in ſeruitutem eſt addictus.

20 9 ‖ Itaque ſi poſtquam inquinamenta mundi, per agnitionem Domini & Seruatoris Ieſu Chriſti effugerint, his rurſum implicati ſuperentur, facta eſt vltima eorum conditio deterior priore.

21 Satius enim fuiſſet eis non cognouiſſe viam iuſtitiæ, quàm cognita *illa*, regredi à ſancta doctri-

Num.22.33, iud.11.

7 Eoſdẽ damnat, vt ipſo etiam geſtu & vultu, inexhauſtæ libidinis, vt leuiculorũ hominum animas negotiantes, vt in auaritiæ artibus omnibus exercitatos, deniq; ad maledicendum filijs Dei venales, exemplo Balaami, quem mutum etiam pecus redarguit.

Iud.22. Ioh.8.34, rom.6.20. Mat.12.41, heb.6.4.

8 Alia eorundem nota, ex qua poſſint quales ſunt optimè deprehẽdi, quod intus nihil habeant niſi vel prorſus

vanum, vel magnopere noxium, quãuis magni cuiuſdam boni ſpeciem præ ſe ferant: quod quidem eis impunè non cedet, vt qui falſæ libertatis obtentu, homines in miſerrimam peccati ſeruitutem pertrahant.

9 Præſtaret nunquã cognouiſſe iuſtitiæ viam, quàm ab ea ad veteres pollutiones reuerti: quod hominũ genus canibus & porcis cõparatur.

o Iſti in ſacris Eccleſia cõuiuijs verſantes, quum hoc pacto videri velint vera eſſe Eccleſiæ mẽbra, labes tamen & macula Eccleſiæ. p Ad ver. maledictionis filij. q Qui ſcientiam quidem iactant, ſed intus nihil minus habent. r Denſiſſima tenebra. ſ Vanũ & prætumidũ verborũ ampullis decipiunt. t Quaſi piſces hamo captant. u Reipſa, non ſimulatè, nempè qui ab idololatria deſciuerunt.

na ipsis tradita.

22 Sed accidit eis quod vero prouerbio dici solet, || Canis reuersus est ad suum ipsius vomitum: &, Sus lota, ad volutabrum cœni.

Prou. 26. 12.

CAP. III.

1 Ostendit non frustra haec repeti, 2 quia sapius excitandi sint, 4 ob periculum quod ab illusoribus illis impendet. 8 Itaque pios monet ne ex carnis sensu 12 diem Domini metiantur, 14 sed quasi praesentem sibi statuant. 15 In qua doctrina Paulum sucit sibi socium & suffragatorem.

CAP. III.
1 Remedium aduersus perditos illos verae doctrinae & sanctimoniae hostes, ex iugi meditatione Propheticorum & Apostolicorum scriptorum petendum est.
1. Tim. 4. 1, 2. Tim. 3. 1. Iud. 18.
3 Nominatim aduersus Epicureos asserit alterum Christi aduentum.

1 HAsce [r] iam alteras vobis literas scribo, dilecti, quibus sinceram mentem vestram per commonefactionem excito.

2 Vt memores sitis verborum quae praedicti sunt a sanctis Prophetis, & doctrinae nostrae qui sumus Apostoli Domini & Seruatoris:

3 || [a] Illud primum scientes, venturos extremis diebus [a] irrisores, vt qui in suis ipsorum cupiditatibus incedant:

4 [3] Et dicant, Vbi est pollicitatio aduentus eius? nam ex quo *die* Patres obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.

5 [4] Illud enim sponte ipsos latet, cœlos iam olim extitisse per Dei sermonem, & [b] terram ex aqua & in aqua consistentem.

6 [5] Quamobrem is qui tum erat mundus, [c] a-

3 Ratio quam praetexunt irrisores, quoniam continuus est naturae cursus, qualis ab initio fuit, idcirco perpetuum fuisse & futurum mundum. 4 Opponit illis creationem cœli & terrae, per Dei sermonem, quam isti voluntaria insscitia ignorant.
5 Secundò, opponit diluuium vniuersale, quod fuit quasi totius mundi interitus.

a Hominum monstra, qui Dei contemptu & sacrilega audacia volum ingeniosi apparere. b Quae, aquis in vnum locum collectis, coepit emergere. c Aquis scilicet in suum illum pristinum locum redeuntibus, mundus ille aspectabilis terra deest, & animantia quaecunque in terra degebant.

qua

qua inundatus perijt?

7 [6] Qui verò nunc sunt cœli ac terra, eodem sermone repositi, seruantur igni in diem damnationis & exitij impiorum hominum.

8 [7] Vnum autem hoc ne vos latear, dilecti, ‖ Vnum diem apud Dominum *perinde esse* vt mille annos, & mille annos vt diem vnum.

9 [8] Non tardat Dominus qui promisit, (vt nonnulli tarditatem *hanc esse* ducunt) [9] sed patiens est erga nos, ‖ nolens vllos perire, sed omnes ad resipiscentiam tendere.

10 ‖ [10] Venit autem, sicut fur in nocte, dies ille Domini, quo cœli cum [d] stridore præteribunt, elementa verò æstuantia soluentur, terràque & quæ in ea sunt opera exurentur.

11 [11] Quum igitur hæc omnia soluantur, quales oportet esse vos in sanctis conuersationibus & pietatis officijs:

12 Expectantes & [e] properantes *ad* aduentum diei Dei, in quo cœli conflagrantes soluentur, & elementa æstuantia liquescent?

13 ‖ Sed cœlos nouos ac terram nouam secundum promissum expectamus, in [f] quibus iusti-

6 Tertiò, pronuntiat non fore Deo difficilius igni cremare cœlum & terram die illo destructioni impiorum destinato, (quod etiam faciet) quàm olim eum ea creare solo verbo, & postea aquis obruere. *Psal. 90.4. Ezech. 18.32, & 33.11, 1.tim.2.4. Mat.24.44, 1.thess.5.2, apoc.3.3, & 16.15. Esa.65.17, & 66.22, apoc.21.1.*

7 Occupatio, Quòd diu videtur hoc iudicium differri, nostro quidem respectu verum esse, at non coram Deo, cui nullum est vel longum vel breue tempus.

8 Venturus omninò est Dominus, quia promisit: idque nec tardius, nec citius quàm promisit.

9 Ratio cur non protinus aduenerit vltimus ille dies, quia Deus patienter expectat, dum electi ad resipiscentiam adducantur, vt nullus ipsorum pereat.

10 Descriptio supremi interitus mundi, breuis quidem illa, sed qua nihil grauius dici possit.

11 Exhortatio ad vitæ puritatem, proposito horrendo illo Dei iudicio, quo frænari nostram lasciuiam, & simul tamen nos recreari oporteat, modò vigilantes & ad Iudicis occursum parati ab ipso inueniamur.

d Impetu velusti sibilantis procellæ. e Petit à nobis patientiam, minimè tamen torpescentem. f Cœlis.

tia inhabitat.

14 Quapropter, dilecti, hæc expectantes, studete vt immaculati & incontaminati ab eo reperiamini 8 cum pace.

Rom. 2. 4.

15 ‖ Dominique nostri patientiam, salutem arbitramini: 12 sicut & charus frater noster Paulus pro sibi data sapientiæ scripsit vobis:

16 Vt qui in omnibus ferè epistolis loquatur de istis: 13 inter quæ sunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti parúmque stabiles detorquent, vt & reliquas Scripturas, suo ipsorum exitio.

17 Vos igitur, dilecti, qui *hæc* præscitis, cauete ne illorum nefariorum errore abducti, excidatis à propria stabilitate.

18 Sed crescite in gratia & agnitione Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi: cui gloria & nunc & ad tempus sempiternum. Amen.

12 Pauli epistolæ expresso Petri testimonio approbatę.

13 Quædam sunt in his rebus obscura: vnde indocti arripiunt occasionem quosdam minus firmos euertendi, detortis Scripturæ testimonijs in suum ipsorum exitium. Remedium autem hoc est aduersus istiusmodi fraudem, laborare vt in dies magis ac magis crescamus in Christi cognitione.

8 *Vestro bono, clementem illum ac pacificum experturi.*

EPISTOLA

EPISTOLA CATHOLICA IOHANNIS APOSTOLI PRIMA.

CAP. I.

1 Sermonem illum aternum in quo est Vita 5 & Lux, 7 annuntiare se testatur: 9 & propitium fidelibus Deum fore. Si gementes sub vitiorum onere, confugere discant ad ipsius misericordiam.

1 QVod [1] erat à principio, [a] quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod spectauimus, & manus nostræ contrectarunt [b] de Sermone vitæ.

2 (Nam vita patefacta est, & vidimus, & testamur, & [c] annuntiamus vobis vitam illam æternam, quæ erat apud Patrem, & patefacta est nobis)

3 Quòd, *inquam* vidimus & audiuimus, id annuntiamus vobis, [2] vt & vos communionem habeatis nobiscum: & communio nostra *sit* cum Patre & cum Filio eius Iesu Christo.

CAP. I.

1 Incipit à personæ Christi descriptione, quem vnicum facit, non geminum, & eum quidem tum Deum æternum tvt qui erat ab initio apud Patrem, quiq; est æterna illa vita) tum verum hominem factum, quem Iohannes ipse cum suis collegis & audiuerit, & spectarit, & palparit. 2 Vsus huius doctrinæ hic est, vt omnes vnà coniuncti cum Christo per fidem, filij Dei habeamur: qua vna in re plena felicitas est posita.

a Audiui loquentem, vidi ipse oculis meis, contrectaui meis manibus verum Deum, verum hominem factum, nec ego solus, sed alij præterea qui mecum fuerunt.

b Ipsum illum Sermonem aternum, per quem omnia facta sunt, & in quo vno est vita. *c Ab eo missi. rectè autem ea doctrina annuntiata dicitur: nemo enim de eane suspicari quidem possit, nisi fuerit annuntiata.*

4 Et hæc scribimus vobis vt gaudium vestrum sit plenum.

5 ‖ [3] Hoc est igitur nuntium quod audiuimus ex ipso, & renuntiamus vobis, Deum lucem esse, nec tenebras in eo esse vllas.

6 Si dixerimus nos societatem habere cum eo, & in tenebris incedimus, mentimur, nec sincerè agimus.

7 Quòd si in [d] luce incedimus, sicut ipse est in luce, communionem habemus cum eo mutuam, ‖ [4] & sanguis Iesu Christi Filij eius purgat nos ab omni peccato.

8 ‖ [5] Si dixerimus nos peccatum non habere, [e] nosipsos fallimus, & [f] veritas in nobis non est.

9 [6] Si confiteamur peccata nostra, [g] fidelis est & iustus, vt [h] remittat nobis peccata nostra, & purget nos ab omni iniquitate.

10 [7] Si dixerimus nos non peccasse, [i] mendacem

Iohan. 8. 12. Heb. 9. 28, 1. pet. 1. 19, apoc. 2. 5. 1. Reg. 8. 46. 2. par. 6. 36, prou. 20. 9.

3 Iam aggreditur quæstionem vnde intelligamus nos cum Christo esse coniunctos, nempè si regamur ipsius luce, quod ex vitæ nostræ ratione intelligitur. Sic autem argumentatur, Deus est lux purissima in sese: itaque optimè ei conuenit cum ijs qui lucidi sunt, cum tenebrosis autem nihil est ei commune. 4 Digressio ad peccatorum remissionem. Nam sanctificatio ista eorum qui in luce ambulant, est quidem testimonium nostræ cum Christo coniunctionis: sed quoniam nostra ista lux est valdè caliginosa, aliud simul beneficium in Christo necesse est consequamur, nempè vt nobis sanguine ipsius aspersis remittantur peccata: & hoc demùm est nostræ salutis fulcrum. 5 Hoc beneficio nemo est qui non prorsus egeat, quum nemo non sit peccator. 6 Initium igitur salutis est malum suum agnoscere, & apud eum deprecari qui gratis condonat omnia peccata: quia sic facturum se promisit, & est ipse fidelis ac iustus. 7 Repetitio superioris sententiæ, qua omnes sine exceptione damnauit peccati, adeò vt siquis secus sibi persuadeat, Dei ipsius vanum reddat sermonem, quantum in se est. Quorsum enim vel sacrificijs olim, vel nunc Christo & Euangelio fuisset opus, si non sumus peccatores?

d Deus dicitur lux esse ex sua natura, atque in luce esse, i. in aterna illa & infinita beatitate: nos verò in luce incedere, quatenus illius radij in Verbo pralucent.

e Hinc perfectio illa, quam quidam somniant, & supererogatio facilè refelluntur.

f Non igitur vt aliqui excipiunt, ita modesti a gratia loquitur Iohan. sed quia ita res est. *g Pendet ergo salus nostra à gratuita Dei promissione, qui quia fidelis est & iustus, præstabit quod promisit.* *h Vbi ergo merita nostra? hac siquidem vera est nostra felicitas.* *i Non modò seipsos fallunt, sed etiam in Deum sunt blasphemi.*

cem

cem facimus eũ, [k] & sermo eius non est in nobis. k *Doctrina eius locum non habebit in nobis, id est in cordis penetralibus.*

CAP. II.

1 Proposito Christo mediatore & aduocato, 3 docet in vita sanctimoniam sitam esse Dei cognitionem: 12 quam cuiusuis ætatis & conditionis hominibus communem facit, 14 modò uni Christo adhæreant. 15 Tandem ubi ad contemptum mundi hortatus est, 18 suadet Antichristos fugiendos esse: 24 inhærendum autem agnitæ veritati.

1 FIlioli [1] mei, hæc scribo vobis, ne peccetis. Quòd si quis peccarit, [a] aduocatum apud Patrem habemus, Iesum Christum iustum.

2 Et ipse est [b] propitiatio pro peccatis nostris: nec pro nostris solùm, sed etiam pro totius [c] mundi peccatis.

3 [2] Et per hoc scimus nos eũ [d] nosse, [e] si mandata ipsius obseruamus.

4 [3] Qui dicit, Noui eum, & mandata eius non seruat, mendax est, & in eo veritas non est:

5 [4] Qui autem seruat sermonem eius, verè in hoc [f] charitas Dei expleta est, per hoc scimus nos [g] in ipso esse.

CAP. II.

1 Hinc non consequitur, peruersæ naturæ nostræ laxãdum esse frænũ, aut peccãdum eo liberiꝰ quòd peccata sanguine Christi expientur: sed potius tanto diligentius resistẽdũ peccatis: nec tamẽ ob nostrã imbecilitatem desperandum, quum aduocatum & expiatorem habeamus Iesum Christum iustum, ac proinde Patri acceptum. 2 Redit ad testimonium nostræ cum Deo coniunctionis, nempè sanctificationem, explicans quid sit in luce incedere, nempè mandata Dei obseruare. Ex quo efficitur sanctimoniam non esse positam in ijs quæ homines sunt commenti, nec in vana Euangelij professione. 3 Sanctimonia (i. vita ex præscripto mandatorum Dei) quantumuis imbecilli simus, instituta, necessariò cũ fide (i. vera Patris in Filio cognitione) cohæret. 4 Qui mandata Dei obseruat, is verè Deum amat: qui Deum amat, in Deo est, siue cum Deo cohæret. Ergo is demùm qui mandata eius obseruat, est in Deo.

a Christum quum nominat, alios omnes excludit. b Propitiatio cum munere aduocati coniungitur, vt intelligamus eundem esse aduocatum & Pontificem. c Pro hominibus omnium ordinum, ætatum, locorum, vt non ad Iudæos tantum, de quibus agit, vt ostenditur vers. 7. infra, sed etiam ad alias nationes pertineat hoc beneficium. d Hac non de qualicunque notitia, sed de fidei cognitione sunt intelligenda. e Ex fructibus enim agnoscitur arbor. f Qua Deus diligitur. g Significat nostram cum Christo coniunctionem.

5 Qui vnum est cum Christo, eius vita viuat necesse est. i. eius vestigijs incedat.

Infra. 3. 14.

6 Explicaturus præceptũ mutuæ charitatis, præfatur se, quum sanctimoniam vrget, nouã quãpiam vitæ rationem non adferre (vt solẽt qui traditiones subinde excogitant) sed eam ipsam Legem inculcare quæ est à Deo initio tradita, per Mosen videlicet, quum Deus cœpit Leges populo suo condere.

6 5 Qui dicit se in eo habitare, debet, sicut ille ambulauit, ita & ipse ambulare.

7 6 Fratres, nouam doctrinam non scribo vobis, sed doctrinam veterem, quã *videlicet* habuistis *iam inde* à principio. Vetus hæc doctrina, sermo ille est quem audistis *iam inde* à principio.

8 7 E contrario doctrinam nouam scribo vobis,[h] quod verum est in ipso, & in vobis: quia tenebræ prætereunt, & vera illa lux iam lucet.

9 7 Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc.

10 ‖ Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & offendiculum in eo non est.

11 Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat: & nescit quò eat, quia tenebræ oculos ipsius obcæcarunt.

12 9 Scribo vobis, filioli, quoniam remissa sunt vobis peccata,[k] propter nomen eius.

13 10 Scribo vobis, patres, quoniam nostis eum

7 Addit, Veterem quidem esse illam doctrinam, sed quæ nunc sit quodammodo noua, tum Christi tum etiam nostri respectu: in quibus nimirum ille per Euangelium efficaciter Legem suam non tabulis lapideis sed animis nostris insculpat. 8 Iam ad secundam tabulam, (.i. mutuam charitatem) accedens, negat vera luce præditum, siue verè regeneratum, ac Dei filium esse, qui fratrem odit: & eiusmodi hominem miserè in tenebris errare, quantamcunque Dei cognitionem iactet, vt qui sciens prudens in baratrum ruat. 9 Iterum à sanctificatione ad peccatorum remissionem reuertitur, quod gratuita in Christo reconciliatio sit nostræ salutis fundamentum, cui posteà veluti basi, sanctificatio est superstruenda. 10 Hanc doctrinam singulis ætatibus conuenire docet, ac primùm quidem senes alloquens, ostendit Christum & eius doctrinam res esse longè vetustissimas, ac proinde si veteribus delectantur, nihil eis æquè gratum esse oportere.

h Qua res nempè nouam esse doctrinam quam scribo vobis vera est in illo & in vobis. i Ideò ad vos scribo, quia ex eorum estis numero, quos Deus sibi reconciliauit. k Propter eum. Christum autem nominans, cæteros excludit, siue illi sint in cœlis, siue in terra.

qui

qui à principio est. 13 Scribo vobis, adolescentes, quoniam Malum illum vicistis. 12 Scribo vobis, pueruli quoniam nostis Patrem.

14 13 Scripsi vobis, patres, quoniam nostis eum qui *est* à principio. Scripsi vobis adolescentes, quia fortes estis, & verbum Dei habitat in vobis, & illum Malum vicistis.

15 14 Ne diligite [l] mundum, neque ea quæ in mundo sunt. si quis diligit mundum, non est [m] charitas Patris in eo.

16 Quoniam quicquid est in mundo cupiditas carnis: & libido oculorum, & fastus vitæ, non est ex Patre, sed ex mundo est.

17 15 Porrò mundus præterit, & cupiditas ipsius: qui verò præstat voluntatem Dei, manet in æternum.

18 16 [n] Pueruli, 17 vltimum tempus adest: 18 & sicut audistis antichristum venturum, etiam nunc antichristi multi cœperunt esse: vnde scimus vltimum tempus adesse.

11 Adolescentes monet, si vires suas cupiant ostentare, glorioſissimum certamen hic eis proponi, Satanã videlicet pessimũ hostem superandum iubens eos esse de victoria tã securos quàm qui iam sint ea potiti.

12 Pueris denique ostẽdit, verum Patrem à quo bona omnia sint expectãda, in Euãgelio ipsis cõmonstrari.

13 Totidem exhortationes pari seriè subijcit: ac si diceret, Memineritis patres, quod modò scripsi, patefactum esse nobis æternum Dei Filium. Memineritis adolescẽtes, vires illas quibus dixi Satanam à vobis esse profligatum à verbo Dei quod intra vos habitat, in vos esse collatas. 14 Mundus cupiditatibus prauis, libidinibus & fastu plenus, Patri cœlesti penitus est inuisus. Itaque Pater & mundus simul diligi non possunt: quæ admonitio in primis est florenti iuuentæ necessaria. 15 Quanto præstet Patris voluntati quam mundi cupiditatibus obsequi, ex ipsa vtriusque natura & dispari exitu demonstrat. 16 Iam ad pueros ipsos, in religionis tamen summa probè institutos, se conuertens, socordiam illi ætati familiarem iubet eos excutere varijs argumẽtis 17 Primùm, quia vltimum tempus adsit, vt nullam dilationẽ res patiatur. 17 Secundò, quòd antichristi (id est, Apostatæ) quos venturos audierãt, iam præsentes adsint. Huius autem periculi oportuit incautam illam ætatem in primis admoneri.

l Mundum considerat quatenus cum Dei voluntate non consentit: alioqui dicitur Deus ipse mundum infinito quodam amore dilexisse, Iohan. 3. 16. id est, eos quos ex mundo elegit. m Qua Pater amatur. n Diminutiuo vtitur, non quia infantulos alloqueretur, sed blandioris appellationis causa.

19 Digreſſio aduerſus offendicula quibus illa preſertim rudis ætas percelli poteſt. Itaque ne tam turpi quorundã defectione terreantur, primùm teſtatur apoſtatas, etſi in Eccleſia verſati ſint, tamẽ ex Eccleſia nũquam fuiſſe, quoniã Eccleſia eſt electorũ cœtus, qui perire ac proinde à Chriſto deficere non poſſunt.

20 Secũdò, In Eccleſiæ commodũ hæc fieri oſtendit, vt patefiant hypocritæ.

19 [19] E nobis egreſſi ſunt, ſed non erant ex nobis: [o] nam ſi fuiſſent ex nobis, permanſiſſent vtique nobiſcum: [20] ſed *hoc factum eſt* vt patefieret non omnes eſſe ex nobis.

20 [21] At vos [p] vnctionem habetis [q] à Sancto illo *profectam*, & noſtis omnia.

21 [22] Non ſcripſi vobis *idcircò* quòd veritatem ignoretis: ſed quia eam noſtis, & nullum mendacium ex veritate eſſe.

22 [23] Quis eſt mẽdax niſi qui negat Ieſum eſſe [r] Chriſtum? hic eſt antichriſtus, negans Patrem & Filium.

23 [ſ] Quiſquis negat Filium, is ne Patrem quidem habet.

24 [24] Quod igitur audiſtis à principio, in vobis maneat. ſi in nobis manſerit quod audiſtis à principio, vos quoque in Filio & Patre manebitis.

25 Hæc autẽ illa eſt promiſſio quam ipſe pollicitus eſt nobis *nempè* vita illa æterna.

26 [25] Hæc ſcripſi vobis de ijs qui ſeducunt vos.

27 Sed [t] vnctio quam vos accepiſtis ab eo, ma-

21 Tertiò, ſolatur eos vt firmi perſtent, quum à Spiritu ſancto vncti ſint vera totius ſalutis notitia. 22 Occupatio, Se iſta non ſcripſiſſe vt religionis ignaris, imò verò vt veritatis gnaris, adeò quidem vt poſſint veritatem à mendacio diſtinguere.

23 Falſam antichriſtorum doctrinam apertè iam demonſtrat, nempè quòd vel Chriſti perſonam vel eius officium vel vtrunque ſimul oppugnent: quod qui faciunt, Deum fruſtra iactant, quum negato Filio negetur etiam Pater. 24 Illi doctrinæ tota Prophetica & Apoſtolica prædicatio repugnat. Eſt igitur illa prorſus repudianda, iſta verò omninò retinenda, huc nos deducẽs vt in gratuita promiſſione (id eſt, in vno Chriſto per Patrem nobis dato) vitam æternam quæramus.

25 Idẽ Spiritus qui veritatis cognitione electos imbuit & ſanctificat, perſeuerantiæ donum eis tribuit.

o Electi igitur à gratia nunquam prorſus excidunt. p Gratiã Spiritus ſancti, tranſlatione ſumpta ab vnctionibus in Lege receptis. q A Chriſto qui Sanctus peculiariter dicitur. r Verum eſſe Meſſiam. ſ Falluntur ergo & alios fallũt, qui Turcas & infideles alios eundẽ Deum adorare tradunt, quem nos adoramus. t Spiritus quem à Chriſto accepiſtis, quique vos in omnem veritatem induxit.

net

net in vobis. [u] nec neceſſe habetis vt quiſquam do
ceat vos: verùm ſicut eadem [x] vnctio docet vos de
omnibus, *quæ* & verax eſt, & non mendax, & ſicut
docuit vos, manebitis in eo.

28 [26] Nunc igitur, filioli manete in eo: vt quum
patefactus fuerit, habeamus fiduciam, neque pude-
amus coram eo in ipſius aduentu.

29 [27] Si ſcitis eum iuſtum eſſe, noſtis, quicun-
que exercet iuſtitiam, ex ipſo natum eſſe.

26 Cõcluſio totius tum exhortationis tũ etiã tractationis ſuperioris.

27 Tranſitio ad ſequentem tractationem, eodemquidem ſpectãtem, ſed tamẽ luculentiorem, & diuerſo quodam ordine idem argumentum explicantem. Illic enim ab effectis ad cauſam docuit nos aſcendere: hic verò à cauſis ad effecta deſcendit. Eſt autem huius argumenti ſumma, Deum eſſe omnis iuſtitiæ fontem, ac proinde eos demùm qui iuſtitiæ ſtudeant, ex ipſo natos eſſe deprehendi, vt qui Deum Patrem referant.

u Earum rerum minimè rudes eſtis, quas non tanquam ignotas propono, ſed vt notas inculco. x Ita cæleſtem commendat doctrinam qua imbuti erant, vt ſimul magnificè fidem prædicet & diligentiam eorum qui inter eos docebant, ita tamen vt nihil de dignitate Spiritus decedat.

CAP. III.

1 Inæſtimabilem diuinæ adoptionis honorem commendans,
7 teſtandam eſſe bonis operibus, vitæ nouitatem docet,
14 Cuius certum ſymbolum eſt charitas. 19 Deinde
fiduciam, 22 & Dei inuocationem ſubnectit.

CAP. III.

1 Auſpicatur huius conuenientiæ patris & filiorum explicationem à ſumma cauſa, nempè à gratuita illa Dei

1 VIdete [1a] qualem charitatem dedit nobis Pa-
ter, *nempè* vt filij Dei [b] vocemur. [2] propte-
reà mundus non nouit nos, quia non nouit eum.

2 [3] Chariſſimi, nũc filij Dei ſumus, ſed nondũ
patefactum eſt quod erimus. ſcimus autem fore vt
quum *ipſe* patefactus fuerit, [c] ſimiles ei ſimus: quo-

in nos charitate qua nos ita complectitur vt etiam in filios adoptet.

2 Antequã hanc adoptionẽ declaret, duo præfatur: vnum non eſſe tantam iſtam dignitatẽ ex carnis iudicio æſtimãdam, quoniam mundo ſit incognita, vt qui ne Deũ quidẽ ipſum Patrem norit. 3 Alterum, Ne nobis quidẽ ipſis (nedũ extraneis) adhuc plenè patefactã eſſe iſtam dignitatem: cuius cõplementum certum quidem nos manet, & quidem tale vt ſimus ipſi Filio Dei ſimiles futuri, eiuſque re ipſa ſicuti eſt, conſpectu fruituri, ſed tamen in alterum eius aduentum differtur.

a Cuius charitatis munus. b Vt ſimus, & ita quidem vt tales nos eſſe cõſtet
c Non dixit pares, ſed ſimiles.

4 Iam istam adoptionē, cui[9] gloria in spe adhuc posita est, ab effectu describit, q̄ videlicet quisquis est factus Dei filius, Patrē studeat puritate referre. *h* *Esa.53.6, & 9.11, 1.pet.2.22.24. Iohan.8.44.*

5 Puritatis huius regula nō aliunde q̄ ex Lege Dei petēda est, cuius trāsgressio illud est quod peccatū vocatur. 6 Argumentum à materiali nostræ salutis causa: Christus est purissimus in sese, & venit vt peccata nostra tolleret, nobis videlicet Spiritu suo sanctificatis. Ergo qui verè Christi particeps est, sese nō dedit peccato: & econtrariò, qui peccato se dedit, Christum ignorat. 7 Aliud argumentum à coniugatis, qui iustè viuit, iustus est, & Christum iustum refert, vnde etiā Dei filius esse intelligitur. 8 Argumentum à repugnantibus, Diabolus est peccati autor, ac proinde ex diabolo est, siue afflatu diaboli regitur, qui seruit peccato: quod si diaboli filius non igitur Dei. Nā ita inter se repugnāt diabolus & Deus, vt etiā Filius Dei sit missus destruendis diaboli operibus. Itaque ex oppositō, quicūque peccato resistit, Dei est filius, Spiritu ipsius videlicet veluti nouo semine regeneratus, adeò quidē vt iam necessariò ex subiectione peccati sit liberatus. 9 Conclusio, Ex vita impura dignosci qui diabolico spiritu regantur: ex pura verò, qui sint Dei filij.

3 [4]Et quisquis habet hāc spem in eo *sitam*, purificat se, [e]sicut & ille purus est.

4 [5]Quisquis [f]committit peccatum, etiam Legem trāsgreditur: nā [g]peccatū est Legis trāsgressio.

5 [6]Et scitis illum patefactum esse ‖ vt peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non esse.

6 Quisquis in eo manet, non peccat: quisquis [h]peccat, non vidit eum, neque nouit eum.

7 [7]Filioli, nemo vos seducat. qui exercet iustitiam, iustus est, sicut ille iustus est.

8 ‖ [8]Qui committit peccatū, ex [i]diabolo est: quoniā à [k]principio diabolus [l]peccat, ad hoc patefactus est Filius Dei vt dissoluat opera diaboli.

9 Quisquis natus est ex Deo, peccatū non cōmittit: quoniam [m]semen ipsius in eo manet: nec potest peccare, eo quod ex Deo natus est.

10 [9]Per hoc manifesti sunt filij Dei & filij diabo-

d Nunc enim videmus per ænigma, 1.Cor.13.12. e Similitudinem significat non paritatem. f Puritati non studet. g Peccati breuis definitio. h Peccare dicitur, qui puritati non studet, in eo autem peccatum regnat: in fidelibus autem dicitur habitare peccatum, non regnare. i Diabolum refert, vt filius patrem, & eius spiritu regitur. k Ab ipso mundi exordio. l Non dicit peccauit, sed peccat, in actu enim continuo peccandi versaeur. m Sic vocatur Spiritus sanctus ab effectu, quod eius virtute tanquam ex semine quodam noui homines efficiamur.

boli

boli. quisquis non exercet iustitiã, non est ex Deo, 10 & qui non diligit fratrem suum.

11 ‖ [11] Quoniam hoc est nuntium quod audistis à principio, vt diligamus alij alios.

12 [12] Non sicut ‖ [n] Cain, *qui* ex illo Malo erat, & occidit fratrem suum, [13] Cuius autem rei gratia occidit eum? quia opera eius mala erant, fratris autem eius iusta.

13 Ne miremini, fratres mei, si odit vos mũdus.

14 [14] Nos [o] scimus nos translatos esse ex morte ad vitam, quia diligimus fratres: qui non diligit fratrem, manet in morte.

15 ‖ [15] Quisquis odit fratrem suum, homicida est: & nostis nullum homicidam habere vitam æternam in se manentem.

16 ‖ [16] Per hoc cognouimus charitatem, quòd ille animam suam pro nobis posuit: nos igitur debemus pro fratribus animas ponere.

17 ‖ [17] Qui verò habuerit [p] mundanas facultates, & viderit fratrem suum egentem, & [q] clauserit viscera sua coram eo, quomodo charitas Dei manet in eo?

Iohan.13.34, & 15.12.

10 Charitatem in fratres, vt alteram filiorũ Dei notam, incipit commendare.

Gen.4.8.

11 Ratio prima à præcipientis Dei autoritate.

Supra, 2.19, Ieuit.19.17.

12 Amplificatio à contrario exemplo Caini fratricidæ.

Iohan.15.13, ephes.5.2. Luc.3.11.

13 Breuis digressio, Ne miremur nos, dũ officium facimus, esse mũdo exosos, quum

hæc iam olim fuerit iusti Abelis conditio, cui qui tandem non malit esse similis quàm Caino? 14 Ratio secunda, Quia charitas est testimonium nos à morte ad vitam esse translatos; ac proinde odium in fratres est mortis argumentum, cui quisquis indulgeat, velut mortem in sinu fouet. 15 Cõfirmatio, Quisquis homicida est, versatur in morte æterna: qui fratrem odit, est homicida: ergo est in morte. Inde sequitur oppositum, eum qui fratrem diligit, ad vitam transiuisse. Nam reuera mortui nascimur. 16 Iam quousque charitas Christiana porrigatur ostendit, eousque videlicet vt Christi exemplo, sui etiam quisque obliuiscatur vt fratribus consulat. 17 Argumentatur à comparatis. Nam si vel ipsam vitam tenemur proximis impendere, quanto magis fratris inopiam facultatibus nostris subleuare?

n Exemplũ profert & aptißimũ & antiquißimũ, in quo cõtemplemur, & filiorũ Dei, & filiorũ Diaboli naturã, qua nos in hoc mũdo maneat cõditio, & quis demũ vtrorumq; sit futurus exitus. o Charitas indiciũ est nos translatos à morte ad vitam, nempè quia ex effectu agnoscitur causa. p Vnde hæc vita sustentatur. q Non aperuerit illi suum pectus, nec prompto illi animo succurrerit.

18 Charitas Christiana non in verbis, sed in re ipsa posita est, & ab affectu sincero proficiscitur. *Mat.21.22, iohan.15.7, & 16.23, infra, 5.14.*

18 [18] Filioli mei, ne diligamus verbo neque lingua *solùm*, sed opere & veritate.

19 [19] Et per hoc cognoscimus nos ex veritate esse, [20] & coram ipso secura reddemus corda nostra:

20 [r] Nam si nos condemnet cor nostrum, potentior est Deus corde nostro, & nouit omnia.

21 [21] Charissimi, si cor nostrum nos non condemnet, fiduciam habemus apud Deum:

22 ‖ Et quicquid petierimus, accipimus ab eo, quoniam præcepta eius custodimus, & ea quæ ipsi placent facimus.

23 ‖ [22] Hæc est igitur eius doctrina vt credamus nomini Filij eius Iesu Christi, & diligamus alij alios, sicut mandauit nobis.

24 ‖ Nam qui seruat eius mandata, in eo habitat, & ipse in eo, & per hoc nouimus eum habitare in nobis, *nempè* ex [s] Spiritu quem nobis dedit.

19 Charitatem commendat à triplici effectu. Primùm enim ex ea intelligimus nos verè esse Dei filios, vt anteà declarauit. *Ioh.6.29, & 17.3. Ioh.13.24, & 15.10.*

20 Inde fit vt pacatam conscientiam habeamus, sicut econtrariò qui statuit se Deum habere pro iudice, quòd sit malè sibi conscius, vel nunquam vel temerè quietus est, quum Deus multo quàm nos acutius videat, & seuerius iudicet.

21 Tertius effectus ex hoc quoque nascitur, quòd in his miseris certi simus nos exaudiri, vt qui filij Dei simus, sicut ex gratia sanctificationis, quæ electis propria est, intelligimus.

22 Conclusio, Fidem in Christum & charitatem mutuam, res esse simul connexas, ac proinde sanctificationis externa testimonia interiori illo Spiritus nobis dati testimonio vicissim respondere.

r Si mala conscientia nos coarguat, multo magis ad nos condemnandos valere debet Dei iudicium, qui melius etiam corda nostra norit, quam nosipsi.

s Spiritum sanctificationis intelligit, id est, ex quo regenerati viuimus Deo.

CAP. IIII.

1 Vbi quædam inseruit de probandis spiritibus: 4 quia alij ex mundo, 5 alij ex Deo loquuntur: 7 ad Charitatem redit, 11 19 & Dei exemplo ad fraternum amorem hortatur.

1 [1] Dilecti,

1 1 Dilecti, ne cuiuis [a] ſpiritui credite, ſed probate ſpiritus an ex Deo ſint: nam multi pſeudoprophetæ venerunt in mundum.

2 2 Ex hoc cognoſcite Dei Spiritum. [b] Quicunque ſpiritus confitetur Ieſum [c] Chriſtum in [d] carnem veniſſe, ex Deo eſt.

3 At quicunque ſpiritus non confitetur Ieſum Chriſtum in carne veniſſe, ex Deo non eſt, ſed hic eſt ille *ſpiritus* Antichriſti, de quo audiſtis eum venturum fuiſſe, & iam nunc in mundo eſſe.

4 3 Vos ex Deo eſtis, filioli, & viciſtis eos, quoniam potentior eſt qui *eſt* in vobis, quàm qui in mundo eſt.

5 4 Ipſi è mundo ſunt, ideò mundana loquuntur, & mundus eos audit.

6 ‖ 5 Nos ex Deo ſumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non eſt ex Deo, non audit nos: ex hoc cognoſcimus [e] ſpiritum veritatis & ſpiritum erroris.

CAP. IIII. *Ioh. 8. 47.*

1 Occaſione ex Spiritus nomine arrepta, ne charitas à Dei cultu, qui præcipuè à vera eiuſdem notitia pendet, ſeparetur: redit ad id quod capite ſecundo de cauendis Antichriſtis dixerat. Vult autē duplicem cautionem à nobis hîc adhiberi: vnam, vt quū multi ſint pſeudoprophetæ, temerè quibuſuis non credamus: alteram, ne, quia multi falſa docent, idcircò nullis credamus. Tenendam igitur eſſe mediam viam, vt Dei ſpiritus qui omninò ſequendi ſunt, nouerimus, ab impuris ſpiritibus fugiendis diſtinguere.

2 Certam & perpetuam Antichriſtianæ doctrinę dignoſcendæ regulam tradit, nempè ſi Chriſti diuina aut humana natura, aut vera earundem vnitio negetur: vel de ipſius, vnici videlicet noſtri Regis, Prophetæ, ac Pontificis æterni, officio vel tantillum detrahatur.

3 Solatur electos certa ſpe victoriæ, ita tamen vt eos doceat non ſua, ſed Dei virtute pugnare.

4 Cauſam adfert cur iſtis mundus potius quàm veris doctoribus applaudat: quoniam videlicet nihil niſi mundanum ſpirant: quæ etiam eſt altera Antichriſtianæ doctrinæ dignoſcendæ ratio.

5 Suam & collegarum ſuorum doctrinam teſtatur certum eſſe Dei ſermonem, quem vniuerſis totius mundi ſuffragijs ſecurè opponere ſit neceſſe, & inde veritatem à mendacio diſtinguere.

a Metonymicè, id eſt, ei qui ſe Spiritus dono præditum dicit ad obeundum Prophetæ munus. b De doctrina ſimpliciter loquitur, non de perſona. c Verum Meſſiam. d Verum hominem. e Veridicos Prophetas, quibus opponuntur ſpiritus erroris, id eſt, errantes & alios in errorem abducentes.

6 Redit ad charitatis mutuæ commendationem. *Ioh 3.16.*

7 Ratio prima, Quoniam res est planè diuina, ac proinde filijs Dei prorsus conueniens, adeò vt qui illius est expers, dici nō possit Deū verè nosse. *Ioh.1.12, 1.tim.6.16.*

8 Confirmatio, Quia Dei natura sit homines diligere: cuius rei illustrissimum præ cæteris documentum est quòd non quosuis, sed Filium illum suum, & eum quidem Vnigenitum, sola illa gratuita & infinita in nos hostes suos beneuolentia impulsus, tradiderit in mortem, cuius sanguine expiati, fieremus æternæ ipsius gloriæ participes. 9 Ratio altera à comparatis, Si Deus nos ita dilexit, an nos ipsius filij, inter nos non amabimus? 10 Tertia ratio, Quia Deus oculis inuisibilis, ex hoc sui Spiritus effectu (nempè charitate) intelligitur, & quidem non extra nos, sed nobiscum coniunctus, in quibus ita sit efficax.

11 Huic charitati fundamentum aliud substernit, nempè fidem in Iesum, quæ veré nos cum eo coniungit, sicut charitas nos cum eo coniunctos esse testificatur. Reddit autem Christo testimonium, vt oculatus testis.

7 [6] Dilecti, diligamus alij alios: [7] nam charitas ex Deo est: quisquis diligit, ex Deo natus est, & nouit Deum.

8 Qui non diligit, non nouit Deum: [8] nam Deus est [f] charitas.

9 ‖ Per hoc patefacta est charitas Dei in nobis, quòd Filium illū suum vnigenitum misit Deus in mundum vt viuamus per eum.

10 In hoc est charitas, non quòd nos dilexerimus Deum, sed quòd ipse dilexerit nos, & misserit Filium suum vt esset propitiatio pro peccatis nostris.

11 [9] Dilecti, si Deus nos ita dilexit, debemus & nos alij alios diligere.

12 ‖ [10] Deum nemo spectauit vnquam: si diligamus alij alios, Deus in nobis habitat, & charitas eius [g] expleta est in nobis.

13 Per hoc cognoscimus nos in eū habitare & ipsum in nobis, quòd de Spiritu suo dedit nobis.

14 [11] Nos verò spectauimus & testamur Patrē misisse Filium qui esset seruator mundi.

15 Quisquis [h] confessus fuerit Iesum esse Filium Dei, Deus in eo habitat, & ipse in Deo.

16 Et nos cognouimus & credidimus charita-

Deum, dum vocat charitatem, multo plus dicit, quàm si eum infinitè nos amare pronunciaret. g Verè ac reipsa comprobata. h Confessionem intellige ex vera fide manantem, & quam charitas consequitur, vt omnia cohæreant.

tem

tem quam habet Deus in nobis. 12 Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

12 Quarta ratio, Deus est fons & origo charitatis, ipsaque adeò charitas: ergo qui in eo manet, Deum secum habet. *Ioh.13.34, & 15.12.*

17 13 Per hoc expleta est charitas in nobis, vt fiduciam habeamus in die iudicij, quòd [i] qualis ille est, *tales* & nos sumus in hoc mundo.

13 Rursus vt paulò antè charitatem ex eo cõmendat, quòd quum ex nostri cum Deo in hac re conuenientia, certum nobis nostræ adoptionis testimonium suppeditetur, ita fiat vt intrepidè supremum illum diem iudicij expectemus, adeò vt trepidatio & cruciatus ille conscientiæ à charitate expellatur. 14 Nequis illam conscientiæ pacem existimet à charitate nostra vt causa proficisci, recurrit ad fontem, nempè ad gratuitam dilectionem qua nos Deus licet iram ipsius promeritos prosequitur. Hinc autem duplex alia charitas oritur, vtraque primæ illius index ac testis, ea videlicet qua Deum qui prior nos dilexit redamamus: ac demùm propter illum, proximos quoque diligimus.

18 [k] Metus non est in charitate: expleta charitas foras eijcit metum: quoniam mètus cruciatum habet. qui autem metuit, non est perfectus in charitate.

19 14 Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos.

20 15 Siquis dixerit, Diligo Deum, & fratrem suum oderit, mendax est: 16 qui enim non diligit fratrem suum quem vidit, Deum quem non vidit, quomodo potest diligere?

21 17 Et hoc mandatum habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.

15 Sicut charitatem proximi à charitate Dei in nos inseparabilem esse ostendit, quoniam hæc illam gignit: ita iam aliam charitatis speciem qua nos Deum diligimus, à charitate proximi disiungi posse negat: vnde consequitur, impudenter mentiri, qui se Dei cultores vocant, quum proximos negligant.

16 Prima ratio à comparatis, cur non possit proximus odio haberi & Deus diligi, nempè quia qui fratrem non potest amare quem videt, quomodò Deum inuisibilem amauerit?

17 Secunda ratio, Cur non possit Deus odio haberi & proximus diligi, quia vnus & idem Legislator & se & proximum diligi præcepit.

i *Similitudinem significat, non paritatem.*

k *Si ex charitate intelligimus nos esse in Deo, & Deum in nobis, nos filios esse, nos Deum nosse, vitam æternam esse in nobis: rectè colligit pacem ac tranquillitatem inde colligi.*

CAP. V.

1 Ostendit fraternum amorem & fidem esse rei coniunctu, 10 Nullam autem haberi posse fidem Deo, nisi credendo in Christum. 14 Hinc certa est invocatio: 16 vt pro fratribus etiam valeant preces nostræ.

CAP. V.

Matth. 18. 30. 1. Cor. 15. 57.

1 Pergens in eodem argumẽto, quomodo vtraque illa charitas in nobis ex Dei in nos charitate deriuetur, ostendit: nẽpè per Iesum mediatorem fide apprehensum, in quo facti Dei filij, & Patrẽ ex quo sic geniti sumus.

1 QVisquis credit Iesum esse [a] Christum, ex Deo natus est: & quisquis diligit genitorem, diligit etiam [b] eum qui ex eo genitus est.

2 Per hoc cognoscimus nos diligere filios Dei, quum nos Deum diligimus, & [c] mandata eius seruamus.

3 ‖ [3] Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius seruemus: 4 & mãdata eius grauia [d] non sunt.

4 [5] Quoniam quicquid natum est ex Deo, vincit mundum: [6] & hæc est victoria quæ [e] vicit mundum *nempè* [f] fides nostra.

5 [7] Quis est qui ‖ vincit mundum, nisi, qui cre-

& fratres similiter nobiscum genitos diligimus. 2 Charitas proximi à charitate qua Deum diligimus sic dependet, vt hanc illi præire oporteat: inde consequitur charitatẽ non esse appellandã quum ad male agendũ coeunt homines, quoties denique proximum amantes, in Dei mãdata non respicimus. 3 Ratio. Quia Deum diligere est mandatis eius obsequi: quod quũ ita sit, & vtraq; charitas ab eodẽ Legislatore sit mandata (vt antea docuit) efficitur illud quoq;, Diligi nõ posse proximum vbi mandata Dei violantur. 4 Quoniam docet experientia nullã inesse carni facultatẽ, imò ne voluntatẽ quidẽ ad præstanda Dei mãdata, idcirco ne videatur Apostolus toties inculcãs mandatorũ Dei obseruationẽ, impossibilia flagitare, pronũtiat grauia nõ esse Dei mandata, hacten9 quidẽ vt eorũ onere opprimamur. 5 Ratio, Quoniãex regeneratione nacti simus vires quib9 superatur mũd9, i. quicquid mãdatis Dei reluctatur. 6 Explicat quænam sint illæ vires, nẽpè fides, 7 Duo præterea declarat, vnũ, quæ sit vera fides, ea nimirũ quæ in vnũ Iesum Filiũ Dei respicit: ex quo cõsequitur alterũ, nẽpè has vires propriè non esse fidei, sed fide tãquã instrumento, ex Iesu Christo Filio Dei hauriri.

a Verum esse Messiam. b Singulari numero vtens, omnes fideles intelligit. c Charitas ibi nulla est, vbi vera doctrina non extat. d Regeneratis, qui Dei Spiritu aguntur, & qui liberati sunt per gratiam à Legis maledictione. e Vtitur præterito tempore, vt indicetur etiamsi adhuc versemur in hac lucta, certissimam tamen esse victoriam. f Qua est instrumentalis causa, apprehendens eum qui illud reuera præstat.

dit

dit Iesum esse Filium Dei?

6 [8] Hic ille est qui venit per aquam & sanguinem, *nempè* Iesus Christus: [9] non per aquam solùm, sed per aquam & sanguinem: & [g] spiritus is est qui testificatur spiritum veritatem esse:

7 Nã tres sunt qui testificantur in cœlo, Pater, Sermo, & Spiritus sanctus: & hi tres [i] vnum sunt.

8 ‖Et tres sunt qui testificantur in terra, Spirit[9] & aqua, & sanguis: & hi tres in vnum consentiunt.

9 [10] Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei maius est: [k] nam hoc est testimonium Dei quod testificatus est de Filio suo.

10 [11] Qui credit in Filium Dei, habet testimonium in seipso: qui non credit Deo, mendacem eum fecit, quia non credidit testimonio quod testificatus est Deus de Filio suo.

11 [12] Est autem hoc testimonium, *nempè* quòd vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.

12 Qui habet Filium, habet vitam: qui non ha-

Ioh.3.16.

8 Præstantiam Christi in quo vno omnia nobis donantur, sex testibus cõprobat, tribus cœlestibus, & totidem terrenis, penitus in ter se consentientibus. Cœlestes sunt, Pater, à quo missus est Filius, Sermo, ip se caro factus & Spiritus sanctus. Terreni testes, aqua, (i. sanctificatio nostra) sanguis (i. iustificatio nostra) Spiritus, i. agnitio

Dei Patris in Christo per fidem ex Spiritu sancti testimonio: sicut in annotationibus copiosius exposuimus. 9 Monet ne aquam à sanguine (i. sanctificationem à iustificatione, siue iustitiam inchoatam à iustitia imputata) separemus: quoniam illa non nitimur nisi quatenus est huius testimonium: hæc verò etsi ab illa nũquam separetur, tamen sola est nostræ salutis materia. 10 Argumento à comparatis, ostendit quantum sit pondus cœlestis testimonij quod Pater edidit de Filio, cui consentit & ipse Filius, & Spiritus sanctus. 11 Firmitatem etiam terrestrium testium probat ex conscientia vniuscuiusque, testimoniũ illud in sese habentis, quam falli non dicit, vtpote quæ cœlesti Patris de Filio testimonio assentiatur: alioqui enim Patrem oporteret esse mendacem, si conscientia Patri assentiens mentiretur. 12 Iam tandem quòd sit hoc testimonium tot testibus confirmatum declarat: nempè vitam siue fœlicitatem æternam esse merum Dei donum, quæ in filio resideat, & ab eò in nos, qui per fidem cum eo coniuncti sumus, promanat, adeò vt extra eum nusquam inueniatur vita.

g Spiritus noster tertius testis, testatur Spiritum sanctum esse veritatem. i. esse verum quod nobis ille dictat, nempè nos esse Filios Dei. h Vide Ioh.3.13. i In vnum consentiunt. k Meritò ita colligo: nam illud testimonium quod dixi in cœlo perhiberi, à Deo manat, Filium suum ornante.

bet Filium Dei, vitam non habet.

13 Epilogus epistolæ (in quo primùm ostendit hac doctrina etiã ipsos egere qui iam credunt, vt magis ac magis in fide crescant: id est vt quotidie de sua in Christo, per fidem salute fiant certiores. *Suprà, 3.22. Mat.12.31, mar.3.29.*

13 [13] Hæc scripsi vobis qui creditis in nomen Filij Dei: vt sciatis vos vitam æternam habere, & vt credatis in nomen Filij Dei.

14 Quoniam quod speramus nondum reipsa obtinemus, inuocationem cum fide connectit Apostolus, quam vult ex fide proficiscí, deinde ita concipi, vt nihil diuinæ voluntati non consentaneum petatur: cuiusmodi preces vanæ esse non possunt. 15 Preces non tantùm pro nobis ipsis, sed etiam pro fratribus peccantibus sunt concipiendæ, ne sint eis mortifera ipsorum peccata: additur tamen exceptio peccati illius quod nunquam remittitur, siue peccati in Spiritum sanctum, i. vniuersalis, & ex animo proficiscentis apostasiæ à cognita Euangelij veritate, sicut in annotationibus pluribus exposuimus. 16 Occupatio, Omnem quidem iniquitatem nomine peccati comprehendi, sed non idcircò desperandum, quoniam non omne peccatum est lethale, & extra spem remedij. 17 Ratio cur non omne, imò etiam cur nullum peccatum sit quibusdam lethale: quia nimirùm ex Deo sunt nati, i. facti filij Dei in Christo: cuius Spiritu donati non seruiunt peccato, neque à Satana lethaliter vulnerantur. 18 Vnumquenq; oportet vniuersales promissiones sibi peculiariter applicare, vt certò nobis persuadeamus, nos (quũ totus mundꝰ sit natura pditus) gratis factos esse Dei filios, misso ad nos Filio ipsius Iesu Christo, à quo illustrati sumus veri Dei & vitæ æternæ notitia.

14 [14] Et hæc est fiducia quam apud Deum habemus, || ipsum, siquid petierimus secundum voluntatem eius, nos audire.

15 Quòd si scimus eum audire nos, quicquid petierimus, scimus nos habere petitiones quas ab eo petijmus.

16 [15] Si quis viderit fratrem suum peccare peccato *quod* non *est* ad mortem, [l] petet & dabit ei vitam: peccantibus *dico* non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico vt roget.

17 || [16] Omnis iniquitas peccatum est: sed est peccatum *quod* non *est* ad mortem.

18 [17] Scimus quod quisquis natus est ex Deo, non peccat: sed qui genitus est ex Deo, conseruat seipsum, & Malus ille non tangit eum.

19 [18] Scimus nos ex Deo esse, & mundum to-

l Perinde est acsi diceret, Petet à Domino vt illi condonet, qui rogatus illi dabit veniam.

tum

tum in malo iacere.

20 Sed ſcimus Filium Dei veniſſe, ‖ & dediſſe nobis mentem vt cognoſcamus illum qui verax eſt: & ſumus in verace illo, in Filio eius Ieſu Chriſto. [m] hic eſt verus Deus, & vita æterna.

21 [19] Filioli, cauete vobis ab idolis. Amen.

Luc. 24. 45.

19 Diſertè exprimit præceptum de cauendis idolis: quæ vni vero Deo opponit, vt hoc veluti ſigillo totam ſuperiorem doctrinam obſignet.

m Apertiſſimè aſſeritur Chriſti diuinitas.

EPISTOLA IOHANNIS SECVNDA.

1 Inſcribitur hac Epiſtola eximia ac præſtanti dignitate fœmina, 4 quæ filios in Dei timore rectè educatos habebat. 6 Hanc orat vt in charitate Chriſtiana perſeueret, 7 ne in Antichriſtos incidat: 18 quin potius eos omninò vitet.

1 [a] Resbyter [a] electæ [b] dominæ, & liberis eius [1] quos ego verè diligo, nec ego ſolus, ſed & omnes qui norunt veritatem.

2 Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiſcum erit in æternum.

1 Chriſtianæ coniunctionis vinculum eſt vera & cõſtans veritatis profeſſio.

2 Vera hæc profeſſio poſita eſt, tum in mutua charitate quam mãdauit Dominus: tum verò maximè in ſana doctrina, quæ & ipſa nobis tradita eſt. Eſt enim mandatum Dei, ſolidum & regulæ morum & dogmatum fundamentum, & iſta ſunt inter ſe inſeparabilia.

3 Sit vobiſcum gratia, miſericordia, pax à Deo Patre, & à Domino Ieſu Chriſto Filio Patris [c] cum veritate & charitate.

4 [2] Gauiſus ſum valdè quòd inuenerim ex fi-

a Electa appellatiuum eſt nomen, non proprium. b Eximia atque præſtanti dignitate fœmina. c Cum vera cognitione, quam charitas comitetur.

lijs tuis [d] qui integrè incedant, ſicut mandatum accepimus à Patre.

3 Antichriſti perſonam & officium Chriſti oppugnantes, iam in Eccleſiam temporibus Apoſtolorum irrepſerant. *Ioh.15.12.*

5 Et nunc rogo te, domina, non vt mandatum nouum ſcribens tibi, ſed quod habuimus à principio, || vt diligamus alij alios.

4 Omnia amittit qui facit doctrinæ iacturam.

6 Hæc autem eſt charitas, vt incedamus ſecundum doctrinam eius. Hæc eſt doctrina, vt ſicut audiſtis à principio, *ita* in eo ambuletis.

7 [3] Nam multi impoſtores ingreſſi ſunt in mundum qui non confitentur Ieſum Chriſtum veniſſe in carne. Qui eſt eiuſmodi, impoſtor eſt & antichriſtus.

8 [4] [c] Attendite vobiſipſis, ne perdamus quæ operati ſumus, ſed vt mercedem plenam recipiamus.

5 Cum peruerſæ doctrinæ defenſoribus commercium nobis eſſe non debet.

9 Quiſquis tranſgreditur, nec manet in doctrina Chriſti, Deum non habet: Qui manet in doctrina Chriſti, hic & Patrem & Filium habet.

10 [5] Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, || ne recipite eum domum, nec aue ei dicite:

11 Qui enim dicit illi Aue, communicat operibus eius malis.

12 Quum multa haberem vobis ſcribenda, nolui charta & atramento: ſed ſpero *me* venturum ad vos, & [f] præſentem præſentibus loquuturum, vt gaudium noſtrum ſit completum.

13 Salutant te filij ſororis tuæ electæ. Amen.

d Prout veritas præſcribit.

e Circunſpicite, & diligenter conſiderate. Rom.16.17.

f Ad verb. os ad os.

EPIST.

EPISTOLA IOHANNIS TERTIA.

1 Hoſpitalitatem Gai laudat. 9 & Diotrephis petulantiam accuſans: 10 Gaium monet vt benefaciendo perſeueret, 12 Poſtremò Demetrium commendat.

1 SENIOR Gaio dilecto, quem ego verè diligo.

2 Dilecte, in primis opto vt proſperè agas & valeas, ſicut proſperè agit anima tua.

3 Gauiſus ſum enim valdè quum veniſſent fratres, & teſtimonio ſuo commendaſſent integritatem tuam, prout tu integrè incedis.

4 Maius [a] iſtis gaudium non habeo, quum *videlicet* audio filios meos integrè incedere.

5 Dilecte, [b] fideliter agis quicquid facis erga fratres & erga peregrinos,

6 Qui teſtimonio ſuo commendarunt charitatem tuam in conſpectu Eccleſiæ: quos rectè facies [c] ſi proſequutus fueris vt Deo dignum eſt.

7 Nam pro nomine eius profecti ſunt, nihil accipientes à Gentibus.

8 Nos ergo debemus recipere huiuſmodi, [d] vt adminiſtri ſimus veritati.

9 [2] Scripſi Eccleſiæ: ſed qui primatum inter eos ambit Diotrephes non recipit nos.

10 Propterea, ſi venero, ſuggeram ipſius facinora quæ facit, verbis improbis garriens in nos:

1 Exemplum Chriſtianę gratulationis.

2 Ambitio & auaritia duæ peſſimæ peſtes (præſertim in ijs qui Eccleſiaſticum aliquod munus ſuſtinent) in Diotrephis perſona damnantur.

a Sub. gaudijs.

b Agis vt fidelem decet.

c Commendat Gaio vel eos ipſos quos iam antea exceperat, ad eum redeuntes ad procuranda Eccleſiæ negotia, vel alios quorum eadem erat conditio.

d Vt & ipſi aliquid conferamus ad veritatis prædicationem.

quique etiam his non contentus, neque ipse recipit fratres, & qui volunt *recipere* prohibet, & ex Ecclesia eijcit.

11 Dilecte, ne imitare quod malum est, sed quod bonum est, qui bene facit, ex Deo est, qui autem malè facit, non [e] vidit Deum.

e Non nouit.

12 Demetrio testimoniũ redditũ est ab omnibus: & ab ipsa veritate: sed & nos testimonium perhibemus, & nostis testimonium nostrum verum esse.

13 Multa possem scribere, sed nolo atramento & calamo tibi scribere:

14 Spero autem fore vt statim te videam, & vt coram loquamur.

15 Pax tibi. Salutant te amici: Saluta amicos nominatim.

EPISTOLA CATHOLICA IVDÆ APOSTOLI.

1 Admonet pios vt sibi caueant ab eo hominum genere, 4 qui ex Christi gratia lasciuiendi pretextum captant. 5 quos non impunè laturos eius gratia contemptum, 6 7 tribus exemplis demonstrat: 14 & vaticinium Enoch profert. 20 Modum denique pijs ostendit, quo omnes eorum machinas disijcere queant.

1 IVDAS Iesu Christi seruus, [a] frater autem Iacobi, vocatis [b] à Deo Patre sanctificatis, & Iesu Christo [c] seruatis.

a Vt distinguatur ab Iscariote
b Per Deum Patrem.
c Sepositis aterno Dei consilio, qui Christo traderentur custodiendi.

2 Misericordia vobis & pax & charitas multiplicetur.

3 Dilecti

3 [1] Dilecti, quum omne ſtudium adhibeam vt ſcribam ad vos [d] de communi ſalute, neceſſe habui vobis ſcribere, ad vos hortandos vt [e] decertetis pro fide quæ [f] ſemel tradita eſt ſanctis.

4 [2] Nam ſubrepſerunt quidam homines, prius iam olim deſcripti ad hanc damnationem, [3] impij, qui Dei noſtri gratiam transferunt ad laſciuiam, & ſolum illum herum Deum ac Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negant.

5 [d] Volo autem vos *iſtorum* commonefacere, vt qui ſemel hoc ſciatis Dominum, quum populum ex Ægypto liberaſſet, rurſus ‖ eos qui non crederent perdidiſſe.

6 ‖ [5] Et Angelos qui non ſeruata ſua origine reliquerunt ſuum domicilium, iudicio magni illius diei vinculis æternis ſub caligine reſeruaſſe.

7 ‖ Sicut Sodoma & Gomorrha, & his finitimæ ciuitates ſimili modo atque [g] illæ ſcortatæ, & [h] carnem alienam ſectatæ, propoſitæ ſunt exemplo ignis æterni pœnam ſuſtinentes.

8 Similiter tamen & iſti [i] ſopiti, carnem quidem pollunt, [6 k] dominatum vero reijciunt, & dignitates conuitijs inceſſunt.

9 [7] At Michael archangelus, quum aduerſus

1 Scopus huius epiſtolæ, in quapios aduerſus profanos quoſdam, & in ſana doctrina, & in rectis moribꝰ cõfirmat.

2 Non temerè ſed ex Dei prouidentia fit vt nonnulli perditi in Eccleſiam irrepant. *Num.14.37. 2.Pet.2.4. Gen.19.24.*

3 Hoc primũ in iſtis damnat quòd ex Dei gratia captarent laſciuiẽdi prætextum: quod fieri non poteſt quĩ Chriſto ſummũ imperiũ abrogetur, quum eluſmodi homines Satanæ ſe addi

cant, vt hodie facit Anabaptiſtarum ſecta, quos Libertinos vocant. 4 Proponit horrenda ſupplicia eorum qui gratia Dei ſunt abuſi, vt ſuis cupiditatibus obſequerentur. 5 Angelorum lapſus ſeueriſſimè punitus, quanto magis homines perfidos vlciſcetur Dominus? 6 Alterum iſtorũ dogma perniciosiſſimum, quòd magiſtratuũ autoritatem etiam cum conuitijs tollebãt, vt hodie Anabaptiſtæ, 7 Argumẽtum à cõparatis, Michael ex præcipuis Angelis vnus Satanã, quãuis execrabilem contẽtus fuit iudicio Dei coercẽdũ tradere: & iſtos homũculos peruerſos non pudet poteſtates à Deo ordinatas conuitijs inceſſere.

d Deijs quæ ad noſtram omnium ſalutem ſpectant. e Pro viribus tueamini fidem, ſana ſcil. doctrina & vita exemplis. f Quæ ita ſemel tradita eſt, vt poſtea nunquam ſit immutanda. g Sodoma & Gomorrha veſtigia ſecutæ h Sic adumbrat prodigioſas libidines. i Perinde ſtolidi & rationis expertes ac ſi altiſſimo veterno ſenſus omnes haberent ſopitos. k Magis eſt dominatum aſperni, quàm Dominos. i. rem ipſam quàm perſonas.

diabolum certans disceptaret de corpore Mosi, non ausus est illi impingere notam maledicti, sed dixit, Increpet te Dominus.

10 [8] At isti, quæ non nouerunt, ea conuitijs incessunt: quæ verò naturaliter, vt animantia rationis expertia, sciunt, in ijs corrumpuntur.

11 [9] Væ ipsis: nam viam || Cain ingressi sunt, & deceptione mercedis, qua deceptus fuit || Balaam, effusi sunt, & || contradictione Core perierunt.

12 [10] Hi sunt macularum instar in [l] agapis vestris, dum vobiscum conuiuantur, [m] absque vllum metu seipsos pascentes: || nubes aqua carentes, ventis circumactæ: arbores emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ, eradicatæ:

13 Vndę maris efferatæ, despumantes sua ipsorum dedecora: stellæ erraticæ, quibus [n] caligo tenebrarum in æternum seruata est.

14 Prophetauit autem etiam de istis septimus ab Adam Enoch, dicens, Ecce, [o] Venit Dominus cum sanctis millibus suis,

15 Vt ferat iudicium aduersus omnes, & redarguat quicunque ex ipsis sunt impij, de factis omnibus quæ impiè patrarint, deque omnibus duris quę loquuti fuerint aduersus ipsum peccatores impij.

16 Hi sunt murmuratores quæruli, in cupiditatibus suis incedentes: & || quorum os loquitur prætumida, admirantes personas vtilitatis gratia.

17 [11] Vos autem dilecti, memores estote verborum

8 Conclusio, Istos duplici scelere teneri, nempè audacissimæ inscitiæ in quibusdam damnandis, & impudentis cõtemptus eius cognitionis, quam quum essent adepti nõ aliter tamen quàm bruta rationis expertia viuebant, ventri nimirũ seruientes. *Gen.4.8. Num.22.21, 1 pet.2.15. Num.16.1. 2.Pet.2.17. Psal.17.10.*

9 Prædicit eorum exitiũ, quoniam Cainum impudenti malitia, Balaamum turpi auaritia, Core denique factioso & ambitioso ingenio referant. 10 Alijs multis epithetis tum sordes & petulantiam eorundem, tum verò maximè inanem eorum grandiloquentiam & vanissimum fastum grauissimè infectatur, grauissima comminatione adiuncta, ex Enochi antiquissima prophetia de futuro iudicio. 11 Prædictus est istiusmodi monstrorum exortus, ne rei nouitate percellamur.

l Agapæ erant fraterna Ecclesiastici cœtus conuiuia, quæ describuntur à Tertuliano in Apologet. cap. 39. m Impudenter & absque vlla vel Dei vel Ecclesiæ reuerentia. n Densissimæ tenebræ. o Præteritum futuri loco Hebr. more.

borum quæ prædicta fuerunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi:

18 Quòd *videlicet* dixerunt vobis, ‖ in extremo tempore futuros irrisores qui in impijs suis cupiditatibus incedant. *1.Tim.4.1, 2.tim.3.1, 2.pet.3.3.*

19 [12]Hi sunt qui seipsos segregãt, animales, Spiritum non habentes.

20 Vos autem dilecti, sanctissimæ vestræ fidei superstruentes vosipsos, per Spiritum sanctum orantes,

21 Alij alios in charitate Dei conseruate, expectantes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.

22 [13] Et alios quidem habito delectu commiseramini:

23 Alios verò [p] terrore seruate, ex flamma rapientes, odio habentes [q] vel eam tunicam quæ à carnis contactu sit maculata.

24 [14] Cæterùm, ei qui potest vos seruare à peccato immunes, & statuere in conspectu gloriæ suæ inculpatos cum exultatione:

25 *Id est* soli sapienti Deo seruatori nostro, gloria & magnificentia, & robur & potestas, & nunc & in omnia secula. Amen.

12 Antichristorum est sese à pijs segregare, vt qui Spiritu Dei non regantur: contrà verò Christianorum est mutuò tum in fide tum in charitate sese sanctis præcibus ædificare, tantisper dũ Christi misericordia appareat ad plenam suorum salutem.

13 Inter eos qui aberrant, hic delectus pijs seruandus est, vt alios leuius tractent, alios iã in ipsa flamma versantes, seuera præsentis periculi denuntiatione seruare studeant: ita tamen vt sic abhorreant à malis & turpibus, vt vel leuissimam eorum contagionem fugiant. 14 Commendat eos Dei gratiæ, satis declarans Dei solius esse eam ipsam quam à nobis requirit constantiam nobis præstare.

p *Absterrentes illos, & sancta seueritate reuocantes.*

q *Hyperbola ab interdictis pollutionum Legalium sumpta.*

IN APOCALYPSIN

Nihil tale visum est edere quale in superiores libros: interea tamen visum est subijcere quæ ante aliquot annos de huius libri authoritate scripsimus. Sunt autem eiusmodi.

QVIA de huius libri authoritate iam pridem nonnulli dubitarunt: paucis diluam argumenta quæ in hanc partem adferri solent: deinde quid mihi videatur exponam. Argumenta verò citabo vti sunt ab Erasmo studiosè ac diligenter collecta: cuius quidem adeò varium mihi videtur in hoc argumento (vt in multis alijs) iudicium fuisse, vt quid statuerit, non facilè iudicare possu nisi quòd eò tandem videtur inclinare, vt existimet aliquam esse quidem huius libri authoritatem, sed non eam tamen quæ sit reliquorum qui sine controuersia sunt recepti. Audiamus ergo quid dicat. Testatur inquit, diuus Hieronymus, Apocalypsin ætate sua non fuisse receptam à Græcis. Dorotheus Tyri episcopus ac martyr, in compendio vitarum tradit Iohannem in Patmo insula Euangelium suum scripsisse: huius autem libri non meminit. Athanasius Græcus in suo catalogo non affirmat hoc opus esse Iohannis. Dionysius Alexandrinus, cuius verba citat Eusebius libro 7. Ecclesiasticæ historiæ, librum existimat ab alio quopiam Iohanne viro sancto scriptum. Eusebius ipse ita citat hunc librum aliquot locis, vt Iohanni non sine exceptione tribuat. Idem Caium quendam orthodoxum citat lib. 4. qui à Cerintho hæretico scriptum dicat. Hoc sit primum argumentum: ad quod ita respondeo. Si spectetur quibus rationibus permoti sunt nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demum facilè apparituram quàm immerito hoc fecerint. Deinde sicut à quibusdam fuit repudiatus, ita fuisse à plerisque receptum, adeò quidem vt Epiphanius illos à quibus reijciebatur, apertè inter hæreticos recensuerit: vt interim omittam antiquissimos scriptores, Iustinum philosophum, & Irenæum Lugdunensem episcopum, martyrem vtrunque, non modò illum comprobasse, sed etiam commentarijs illustrasse. De Dorotheo quod affertur nihil habet momenti, qui suo tantum silentio videatur librum hunc reiecisse. De Athanasio, suspectum esse titulum Erasmus ipse annotauit. De Dionysio mox videbimus, quum ipsius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) vel ipsius Dionysij verbis refuto quæ scripta sunt libro Ecclesiastica historia tertio. Eusebium autem sanè nihil moror, in quo docti omnes iudicium requirunt. Nunc ad alterum argumentum veniamus, Scribit, inquit, Hieronymus quosdam eruditissimos viros totum hoc argumentum multis conuitijs fuisse insectatos, quasi nihil haberet Apostolica grauitatis, sed vulgatam tantùm rerum historiam, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in sententijs esse quicquam Apostolica grauitate dignum. Ad hoc ita respondeo, Quicunque tandem isti eruditissimi viri fuerint, magnam eos reprehensionem mereri in eo quod conuitijs ausi sint eum librum exagitare, qui sanè sit breuissimus si ea demas quæ ad verbum ex Prophetis exscripsit. Longè aliter Basilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hipolytus (vt Arethas testatur) qui hunc librum non

non modò (vt Dionyſius Alexandrinus) putarunt à ſancto viro ſcriptum eſſe, ſed apertè etiam Iohanni Apoſtolo vendicarunt: nunquam id certè facturi ſi Apoſtolica grauitatis nulla in eo veſtigia animaduertiſſent. Vtros verò pro eruditioribus habebimus? an iſtos quorum & ſingularis pietas & ſumma eruditio teſtata eſt plurimis ipſorum monimentis, an illos potius quorum ne nomina quidem apparent: argumenta verò ſatis indicant quam meritò eruditiſſimi appellentur? Negant in hoc ſcriptore vllam apparere grauitatem, quum tamen penè omnia ex Prophetis ad verbum deſcripſerit. Dicunt eum complecti vulgatam rerum hiſtoriam. Id verò qui poteſt in eo verum eſſe qui (ſi admodum pauca excipias) res prateritas non narret, ſed futuras pranuntiet? Iſta igitur non modò vera non ſunt, ſed ne veriſimilia quidem. Ad tertium argumentum accedamus. Hic, inquit, ſolicitè ſuum nomen inculcat, perinde quaſi ſyngrapham ſcriberet, nõ librum. idque non ſolùm praeter morem Apoſtolorum, verum multo magis prater ſuum morem, qui in Euangelio multo modeſtiora narrans, non exprimit tamen vſquam ſuum vocabulum, ſed notulis indicat, Diſcipulus ille quem diligebat Ieſus. Et Paulus coactus referre de viſionibus ſuis, rem exponit ſub alterius perſona. At hic tam arcana cum Angelo colloquia deſcribens, quot locis inculcat, Ego Iohannes? Hæc eſt ratio qua Dionyſium Alexandrinum impulit, vt ab alio aliquo Iohanne ſcriptum hunc librum arbitraretur. At, Deus bone, quàm hæc ſunt infirma & imbecilla! Non animaduerterunt boni viri aliud eſſe hiſtoriam, aliud Prophetiam ſcribere. Nam hiſtoria veritas aliunde potius quam à ſcriptore pendet: in prophetia verò, quia res futura pradicuntur, nulla niſi reuelantis & annuntiantis authoritate innixa, quis non videt hoc requiri in primis vt vnde tandem illarum pradictio emanet, qui patefecerit, quis ſcripſerit intelligamus? Ideo videmus non modò in Prophetiarum initijs ſed etiam in ſingulis penè viſis, nihil aquè ſolicitè adſcribi atque Dei dictantis & Prophetæ ſcribentis nomen. Exemplo ſit vel vnus Ieremias, qui minimum centies vicies nomen ſuum inculcat. Ita enim omninò faciendum erat, ne latebras quarere videretur, vt pſeudoprophetæ ſolebant. Quid verò? Apud Danielem à capite ſeptimo non penè ſingulis verſiculis repetitur. Ego Daniel? Eſaias autem quoties Eſaiam filium Amos inculcat? At qui Iohannes hoc non conſuenit in Euangelio. Fateor: nam hiſtoriam ſcribebat, in qua illi accidit quod nulli ex alijs diſcipulis, vt ipſe de ſe multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipſe hoc non fecit. Certè non fecit eo in loco in quo ſuas viſiones ex profeſſo non tractabat: ſed quoties ſui muneris præſtantiam aſſerit, quàm altè, quàm magnificè ſeſe Paulum illum dicit non ab hominibus, neque per homines, ſed à Ieſu Chriſto deſignatum Apoſtolũ? Quid? quũ ſua illa certamina pradicat, an perſonam alienam aſſumit? Sed aliquid etiam amplius conſideremus. Iohannis nomen in toto hoc opere (niſi me calculus fefellit) quinquies tantùm repetitur: & illud ego Iohannes, tribus tantùm locis, nempe capite 1. verſ. 9. addita tamen explicatione, qua vna ad omnem amoliendam arrogantia ſuſpicionem ſatis ſupérque ſufficit. Item cap. 21. verſ. 2, & cap. 22. verſ. 8. quibus locis ſimpliciter tantum commemorat quid viderit, vt de viſionis fide dubitari non poſſit. Ergo (vt paucis hoc argumentum abſoluam) ratio illa Dionyſij non modò futilis eſt, ſed etiam imperitiã arguit, atque adeò plena eſt calumnia: imò verò (quod ingenuè & ſine vlla maleuolentia à me dici Deus teſtis eſt) nimium inconſiderata eſt vox iſta, hunc ſcriptorem perinde ſuum illud Ego Iohannes, inculcare ac ſi ſyn-

graphum non librum scriberet. Accedo ad quartum argumentum. In Græcis, inquit, quos viderim exemplaribus, non erat titulus Iohannis Euangelistæ, sed Iohannis Theologi. Atqui vel hic titulus eam Iohanni Euangelistæ vendicat, quem nemo ignorat cat'exochen fuisse Theologum à veteribus appellatum: quod de Christi diuinitate nemo vnquam hominum apertius aut diuinius scripserit. Alter autem ille Iohannes, quem ego sanè suppositititium esse suspicor, non Theologus (quo cognomento nihil dici potest augustius) sed presbyter dicebatur. Venio tandem ad styli dissimilitudinem, quam Dionysius ille Alexandrinus tribus argumentis confirmat, vt refert Nicephorus Ecclesiast. historia lib. 6. cap. 23. Primum ex tota orationis indole ac ductu: deinde quòd quum Euangelio & epistola Iohannis catholica multa sint communia, hic liber ne syllabam quidem vllam habeat cum iis communem. Postremò quòd sermonis etiam dono excelluerit Iohannes, alicubi hic noster rusticis barbarismis & solœcismis vtatur. At ego primùm omnium respondeo, istam styli dissimilitudinem minimè esse admirandam in tam dissimili argumento. Nam in Euangelij historia, & in epistolis quanuis impulsu Spiritus sancti, tamen ex suo sensu loquitur: hic audita & dictata excipit. Illic partim narrat rem gestam, partim docet: hic de rebus futuris agit, & quidem præscriptis verbis, & miramur eum non ijsdem vti sententijs? imò quis vnquam hanc legem cuiquam scriptori præscripsit? Quid quod plerasq; ipsis superiorum Prophetarum (puta Ezechielis, Danielis, Zachariæ, Esaiæ, & aliorum) verbis illi dictantur ab eodem illo Spiritu, nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat loquutus? Itaque mirum nemini videri debet quòd non ita culto sermone vtatur, vt qui à Prophetarum qui Hebraicè scripserunt, ne verbis quidem, nedum charactere discedere voluerit: quo minus sanè suspicari par est quicquam hic commentitium Ecclesiæ obtrudi. Superest vltimum argumentum, quod videatur Chiliastarum hæresi fauere: quo nomine nonnulli adducti sunt vt hoc opus à Cerintho editum sub Apostoli nomine putarint. Ego verò, vt concedam Chiliastas nonnullis ex hoc libro testimonijs esse abusos, idcircò tamen hæretico tam impuro hunc librum esse tribuendum absit vt concedam, nisi locos illos aliter accipi commodè non posse quispiam ostenderit: alioquin quem tandem librum admittemus? Aliter autem accipiendos esse doctissimi viri iampridem indicarunt: vt huic libro idem planè acciderit atque epistolæ ad Hebræos, quam nonnulli pertinacissimè repudiarunt quòd facere pro Nouatianis videretur: quum ipsi potius suam ignorantiam debuerint accusare. Deinde, obsecro, quum alia præterea fuerint Cerinthi deliria, vt qui Deum esse mundi conditorem negarit, Christum ex Maria ac Ioseph o cæterorum hominum more genitum docuerit: Christum & Iesum vt distinctas personas separarit: cur non etiam hæc sua dogmata huic libro aspergeret? Atqui tantùm abest vt hoc faciat vt contrà aduersus illos errores certa ex hoc libro testimonia peti possint: vt à Cerintho ista profici sci non potuisse, vel ex vna ista ratione satis appareat. Quid verò quod vbi de mille annis loquitur, nihil eorum narrat de quibus Cerinthus tam impiè garriebat? Vbi enim luxus ille? vbi cibus & potus? vbi nuptiæ & ioci? vbi sacrificia & dies festi Hierosolymis celebrandi? Ergo vanum etiam ac futile est hoc argumentum. Qua quum ita se habeant, quamuis non censuerim quidem ego pertinacius de scriptoris nomine litigandum, tamen Iohanni Apostolo potius quam cuiquam alij hunc librũ tribuerim. Nam præterquam quod

vetustis-

vetuſtiſſimum eſſe conſtat, & ex veteribus doctiſſimi & religioſiſſimi quique, Iohannis Apoſtoli eſſe non dubitarunt, his etiam coniecturis ducor, quòd illis temporibus non videam cui tandem alij tanta maieſtatis plena prophetia, tamq; antiquum Theologi nomen, tribui potuerint: deinde quod planè Apoſtolica ſit dignitatis non vni alicui Eccleſiæ, ſed Aſiaticis Eccleſijs ſcribere: poſtremò, quod qua de inſula Patmo commemorat, cum ijs prorſus conueniant qua de Iohannis exilio veteres ſummo conſenſu tradunt. Quòd ſi tamen liceret ex ſtylo coniecturam facere, nemini certè potius quam Marco tribuerim, qui & ipſe Iohannes dictus eſt: adeò non in verbis tantùm, ſed etiam in formulis dicendi pleriſq; ſimilis, ac penè idem eſt Euangelij Marci & huius libri character. Ad ipſum autem librum quod attinet, quantus eum eſſe me agnoſcam cui hac myſteria valdè adhuc obſcura videantur, tamen quum vbique videam Spiritus prophetici numen eminere, & veterum Prophetarum non tantùm veſtigia, ſed ſententias, ipſaq; adeò verba in hoc libro agnoſcam: quum manifeſta & magnificentiſſima vbiq; tum diuinitatis Chriſti, tum noſtra redemptionis teſtimonia in eo extare videam: quum denique ex ijs qua predicta ſunt nonnulla manifeſtè iam apparuerint, veluti qua de Aſiaticarum Eccleſiarum excidijs, & ſcorti illius ſeptem montibus inſidentis regno prædixit: venio in eam ſententiam vt exiſtimem Spiritum ſanctum in hunc pretioſiſſimum librum congerere voluiſſe qua ex ſuperiorum Prophetarum prædictionibus implenda poſt Chriſti aduentum ſupererant: ac nonnulla etiam addidiſſe, quatenus noſtra intereſſe cognouit. Obſcuritas in his (fateor) magna eſt: ſed ea minimè noua in Prophetarum (ac præſertim Ezechielis) ſcriptis. Deinde noſtrum hoc vitium eſt, qui ſingula diligentius non annotamus, & quotidiana illa Dei prouidentia iudicia in Eccleſia ſua adminiſtratione, rebus noſtris primatu intenti, non conſideramus. Poſtremò, nouit Dominus quid quatenus noſſe expediat, ideóque prophetiarum lucem pro ſua infinita ſapientia non aliter iam olim tẽperauit quam Eccleſia vtile fore præſciuit. Supereſt igitur vt hac myſteria ſancti Dei homines cũ timore ac religione, quatenus fas & vtile eſt, ſcrutentur: omnes verò, ſiue qua nouerint, ſiue qua non nouerint, in hoc libro comprehenſa Dei myſteria venerentur, potius quàm nonnullorum more vel derideant, vel fanaticis ſuis commentis polluant.

* *
*

CAP. 1.
a *Rerum occultarum patefactio.*

a APOCALYPSIS IOHANNIS THEOLOGI.

CAP. 1.

1 Indicat doctrinæ genus quod hic tractatur: 8 nempè illius qui est principium & finis: 12 Deinde septem candelabrorum & stellarum 20 mysterium explicat.

b *Quam Filius è sinu Patris nobis per Angelos reuelauit.*

1 APOCALYPSIS b Iesu Christi, quã dedit ipsi Deus, vt indicaret seruis suis quæ oporteat fieri citò: *is* verò missam per Angelũ suũ, seruo suo Iohanni significauit:

2 Qui testificatus est sermonem Dei, & testimonium Iesu Christi, & quæcunque vidit.

3 Beatus qui legit, & *beati* qui audiunt verba prophetiæ huius: & seruant ea quæ in ea scripta sunt, tempus enim propè est.

4 Iohannes septem Ecclesijs quæ sunt in Asia: Gratia *sit* vobis & pax ‖ à c Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est: & à d septem Spiritibus qui in conspectu throni eius sunt:

5 Et à Iesu Christo, ‖ *qui est* fidus ille testis, ‖ primogenitus ille ex mortuis, ac princeps regum terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris ‖ per sanguinem suum:

6 Et fecit nos ‖ reges & sacerdotes Deo & Patri suo: ei, *inquam*, gloria & robur in secula seculorum. Amen.

7 ‖ Ecce,

c *Iehoua nomen quod Deo proprium est præteriti, præsentis & futuri temporis notatione, significatur. Exod. 3. 14.*

d *Hi sunt Spiritus, quos infra, 5. 6. Agni cornua & oculi dicũtur: eos autem adiungit Deo tãquam stipatores. Psal. 89. 38. 1. Cor. 15. 21. coloss. 1. 18. Heb. 9. 14. 1. pet. 1. 19. 1. iohan. 1. 9. 1. Pet. 2. 5.*

7 ‖Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum [e] omnis oculus, etiam qui eũ transfixerunt: & plangent coram eo omnes tribus terræ, etiam, Amen.

8 ‖Ego ſum [f] A & Ω, *id eſt*, principium & finis: dicit Dominus, Qui eſt, & Qui erat, & Qui venturus eſt, ille, *inquam*, omnipotens.

9 Ego Iohannes, *qui* & frater veſter *ſum*, & ſocius in afflictione & regno & tolerantia Chriſti Ieſu, erã in inſula quæ vocatur [g] Patmos, propter ſermonem Dei & teſtimonium Ieſu Chriſti.

10 Fui *autem* [h] Spiritu correptus die [i] Dominico, & audiui à tergo vocẽ magnam tãquam tubæ,

11 Dicentis, Ego ſum A & Ω, primus ille & vltimus: &, Quod vides ſcribe in libro, & mitte ſeptem Eccleſijs quę ſunt in Aſia, Epheſi & Smyrnæ, & Pergami, & Thyatiræ, & Sardibus, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.

12 Conuerſus ſum igitur vt [k] viderem vocem quæ loquuta erat mecum. Conuerſus autem vidi ſeptem candelabra aurea.

13 Et in medio ſeptem cãdelabrorum *quendam* ſimilem Filio hominis, indutum talari *veſte*, & præcinctum ad mamillas zona aurea.

14 Caput autem eius & capilli *erant* candidi vt lana alba, tanquam nix: & oculi eius vt flamma ignis.

15 Pedes autem eius ſimiles calcolibano, veluti in fornace ardentes: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.

16 Habebat autem in dextra ſua ſtellas ſeptem: & ex ore eius anceps gladius prodibat, & facies eius qualis ſol in ſuo vigore lucet.

17 Quum autem vidiſſem eum, cecidi ad pedes eius veluti mortuus: tum impoſuit mihi dextram ſuam, dicens mihi, Ne metue: ‖ ego ſum primus & vltimus.

Eſa.3.14. Matth.24.30. iud.1.4. Infra.21.9.& 13

e Omnes homines.

f Ego is ſum, ante quẽ nihil eſt imo per quem ſũ ctũ eſt quicquid factũ eſt, quique vt omnia intereant, ſuperſtes illis omnibus maneam.

g Patmos vna eſt Sporadum in qua exulaſſe Iohãnes perhibetur.

h Sic explicatur ſanctus ille enthouſiaſmos, quo Propheta correpti extra mundũ peregrinabãtur cum Domino: ſic Ezechiel ſape dicit ſe tranſlatũ fuiſſe à Dominũ Spiritu, & Spiritũ Domini in ſe incidiſſe.

i Dominicũ vocat diem quem Paulus primũ hebdomados vocat, 1.Cor.16.2.

k Vt eum viderem cuius vocem audieram.

Eſa.41.4. & 44.6.

18 Et qui viuo, sed fui mortuus, & ecce viuo in
secula seculorum, Amen. & habeo claues inferorum & mortis.

19 Scribe quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ posthac sunt futura,

20 Mysterium septem stellarum quas vidisti in dextera mea, & septem candelabra aurea. Septem stellæ, [1] Angeli sunt septem Ecclesiarum: & candelabra septem quæ vidisti, septem Ecclesiæ sunt.

[1] *Angelorũ nomine Ecclesiarum ministros intelligit.*

CAP. II.

Iubetur Iohannes scribere quæ Dominus necessaria nouerat Ecclesijs 2 Ephesiorum, 8 Smyrnensium, 12 Pergamenorum, 18 Thyatirensium: 25 vt quæ ab Apostolis acceperunt, teneant.

1 ANgelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui tenet septem stellas in dextra sua, qui ambulat inter septẽ candelabra aurea:

2 Noui opera tua, & laborem & tolerantiam tuam, & quòd non possis ferre malos: & exploraris eos qui se dicunt Apostolos esse, & non sunt: & comperisti eos *esse* mendaces.

3 Et onere pressus fuisti, & sustines: & propter nomen meum laborasti, & non es defatigatus.

[a] *Quod tecum expostulem.*

4 Sed habeo *aliquid* [a] aduersum te, quòd charitatem tuam primam omiseris.

5 Memor esto itaque vnde excideris, & resipisce, & priora opera facito: sin minus, veniam aduersum te citò, & mouebo candelabrum tuum è loco suo, nisi resipueris.

6 Sed hoc habes, quòd odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.

7 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs, victori dabo edere ex arbore vitæ quæ est in medio [b] paradisi Dei.

[b] *Sic Christus loquitur, nempè vt mediator.*

8 Angelo verò [c] Smyrnæorum Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus ille & vltimus, qui fuit mortuus & viuit:

[c] *Smyrna vna fuit Ionicarũ ciuitatum in Asia.*

9 Noui

9 Noui opera tua & afflictionem & paupertatem, (ſed diues es) & blaſphemiam eorum qui ſe dicunt Iudæos eſſe, & non ſunt, ſed ſynagoga Satanæ.

10 Nil metue eorum quæ paſſurus es. ecce futurum eſt vt mittat diabolus aliquos ex vobis in carcerem, vt exploremini: & habebitis afflictionem dierum decem. eſto fidelis vſque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

11 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs, Victor non lædetur à morte ſecunda.

12 Angelo verò [d] Pergamenſis Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit qui habet romphæam illam vtrinque acutam,

13 Noui opera tua, & vbi habites, *nempè* vbi thronus eſt Satanæ: & *quòd* teneas nomen meum, neque negaſti fidem meam, [e] etiam ijs diebus quibus Antipas martyr ille meus fidelis trucidatus eſt apud vos, vbi Satanas habitat.

14 Sed habeo aduerſum te pauca, quòd habeas iſtic qui teneant doctrinam || Balaam, qui docuit Balac obijcere offendiculum coràm filijs Iſrael, vt [f] ederent ex ijs quæ ſimulacris immolantur, & ſcortarentur.

15 Ita habes etiam qui teneant doctrinam Nicolaitarum: quod odi.

16 Reſipiſce: ſin minus, veniam aduerſum te citò, & pugnabo cum illis gladio oris mei.

17 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs, Victori dabo edere ex [g] Manna illo abſcondito: & dabo illi [h] calculum album, & in calculo nomen nouum ſcriptum, quod nemo nouit niſi qui accipit.

18 Angelo verò Thyatirenſis Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Filius Dei qui habet oculos tanquã flãmã ignis, & cuius pedes *ſunt* ſimiles chalcolibano:

d Pergamum celeberrima olim vrbis in Aſia nomen, Attalicorum regum ſedes.

e Amplificatur Pergamenſium fides, quod in ipſo perſecutionis æſtu cõſtãtes fuerint.

Num. 24. 14, & 25. 1.

f Quod hic de idolothytis agit, refertur ad eam ſpeciem de qua agit Paulus, 1. Cor. 10. 14.

g Alludit ad cõcionem illam quæ habetur, 6. Iohã. & ad locum Pſal. 105. 40.

h Eiuſmodi calculum refert Arethas ſolitũ dari Athletis in certaminibus, vel quod calculi olim eſſent albi indicãtes abſolutionem.

19 Noui opera tua & charitatem,& [i] ſubminiſtrationem,& fidem, & tolerantiam tuam,& opera tua,& vltima plura prioribus.

20 Sed habeo aduerſus te pauca,quòd permittis mulierem Iezabel, quæ ſe dicit prophetiſſam, docere & ſeducere ſeruos meos,vt [k] ſcortentur, & edant ex ijs quæ ſimulachris immolantur.

21 Et dedi illi tempus vt reſipiſceret à ſcortatione ſua : & non reſipuit.

22 Ecce, ego abijciam eam in lectum: & eos qui adulterium committunt cum ea,in afflictionem maximam,niſi reſipuerint ab operibus ſuis.

23 Et filios eius [l] interficiam morte: ſcientéque omnes Eccleſiæ me eſſe‖ ſcrutatorem renũ & cordium : & dabo vnicuique veſtrùm ſecundùm opera ſua.

24 Vobis autem dico reliquis Thyatirenſibus, Quicunq; non habent doctrinam hanc, neque cognouerunt [m] profunditates Satanæ, vt aiunt: [n] non imponam vobis aliud onus.

25 Tamen id quod habetis, tenete quouſque veniam.

26 Nam ſiquis vicerit, & cuſtodierit ad finem vſque opera mea,dabo ei poteſtatem in Gentes.

27 ‖ Et reget eas virga ferrea : & tanquam vaſa fictilia conterentur, ſicut & ego accepi à Patre meo:

28 Et dabo ei ſtellam matutinam.

29 Qui habet aurem,audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs.

i Sic vocat officia ſanctius præſtita.

k Paſſim in Scriptura nomine ſcortationis intelligitur idololatria.

l Pleonaſmus Hebraicus, cuius tamen maxima eſt emphaſis, vt Latine dicimus interneccione delere. 1.Sam.16.7, pſa.7.10, iere.11.20, & 17. 10.

m Notat oſtentationem aliquorum qui iactarẽt profundã, id eſt, copioſam atque vulgarem ſcientiam ſuam, quæ tamen eſſet Satanica. Pſal.2.9.

n Aduerſum vos nihil grauius denuntiabo, contentus vobis ſignificare quid in vobis requiram.

CAP. III.

1 Sequitur Epiſtola quinta ad paſtores Eccles. Sardinenſium, 7 Philadelphenſium, 14 & Laodicenſium, 16 vt tepidi ſint, 20 ſed gloria Dei promouenda operam dent.

1 ANgelo autem Eccleſiæ quæ eſt [a] Sardibus ſcribe, Hæc dicit qui habet ſeptem Spiritus Dei

Cap. III. a Sardis florentiſſima & celebérima vrbis nomẽ Lydorum regis ſedes.

Dei & ſeptem ſtellas, Noui opera tua, *nempè* [b] quòd dicaris viuere, ſed mortuus ſis.

2 Eſto vigilans, & confirma [c] reliqua moribūda: non enim inueni opera tua plena coram Deo.

3 Memento igitur quæ acceperis & audieris: ſerua igitur & reſipiſce. Quòd ſi non vigilaueris, veniam ad te ‖ tanquam fur, neque intelliges qua hora veniam ad te.

4 Habes *tamen* aliquot capita etiam Sardibus quæ non inquinarunt veſtimenta ſua, ideoque incedent mecum albati: [d] digni enim ſunt.

5 Qui vicerit, amicietur veſtimentis albis: neque delebo nomen eius ex ‖ libro vitæ, ſed profitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.

6 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs.

7 Angelo verò Philadelphienſis Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Sanctus & verax ille, qui habet [e] clauem Dauidis: qui aperit, & nemo claudit: & claudit, & nemo aperit:

8 Noui opera tua: ecce, propoſui tibi oſtium apertum, nec quiſquam poteſt claudere illud: quia nonnullam habes virtutem, & ſeruaſti ſermonem meum, neque abnegaſti nomen meum:

9 Ecce, [f] præbebo eos qui ſunt ex ſynagoga Satanæ, *id eſt* eorum qui dicunt ſe Iudæos eſſe, nec ſunt, ſed mētiūtur: ecce, *inquam*, faciam, vt veniāt & adorēt ante pedes tuos, & ſciant quòd ego dilexi te

10 Quoniam [g] ſeruaſti ſermonem tolerantiæ meæ, ego quoque te liberabo ex tempore tentationis, quod venturum eſt in orbem vniuerſum, ad explorandos incolas terræ.

11 Ecce, venio citò: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.

12 Siquis vicerit, faciam vt ſit columna in tēplo

b Nomine viuis, ſed reuera es mortuus.

c Cætera, quorum ea eſt conditio, vt iam laborent, mox niſi confirmentur interitura.

Infrà, 16.15, 1.theſſ.5.2, 2.pet.3.20.

Infrà, 20.12, & 21.27, philip.4.4.

d Idonei, ſcilicet, quia in Chriſto iuſtificati fuerunt, quod reipſa cōprobarunt: iuſtus enim eſt qui iuſtitiā facit, ſed ita vt arbor fructū gignat. Vide Rom.8.v.8.

e Poteſtatem omnem gubernationis, iubendo & vetādo & expediendo ac coercēdo. Eſt autem domus Dauid Eccleſia, regni autem Dauidici promiſſio perpetua, ad Chriſtum pertinet.

f In eum ſtatum redigam.

g Quia patientiam illā & conſtantiam præſtitiſti, quam à me is requiro.

h *Vide supra 2.7.* h Dei mei, nec foras egredietur amplius: & inscribam ei nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei, *id est* nouæ Hierusalem, quæ descendit è cœlo à Deo meo, & nomen meum nouum.

13 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs.

14 Angelo verò Laodicensium Ecclesiæ scribe, Hæc dicit i Amen, testis ille fidelis & verax, k principium opificij Dei:

i *Amen Hebraïs verò seu veritatem ipsam significat.*

k *A quo principium ducunt omnes res cõditæ.*

15 Noui opera tua, *nempè* te neque frigidũ esse, neque feruidum: vtinam frigidus esses aut feruid⁹.

16 Itaque quoniam tepidus es, nec frigidus nec feruidus, futurum est vt te euomam ex ore meo.

17 Nam dicis, Diues sum, & ditatus sum, & nullius egeo. Neque nosti te esse ærumnosum, & miserabilem, & pauperem, & cæcum, & nudum.

18 Consulo tibi vt emas à me aurum igni exploratum, vt dines fias: & vestimenta alba, vt induaris, nec appareat dedecus nuditatis tuæ: & collyrio inungas oculos tuos, vt videas.

Prou. 3. 12, heb. 12. 5.

19. ‖ Ego quoscunque amo, arguo & castigo: l æmulare igitur ac resipisce.

l *Zelus opponitur ijs qui nec calidi nec frigidi sunt.*

20 Ecce, sto ad ostium, & pulso: siquis audierit vocem meam, & aperuerit ostium, ingrediar ad eum, & cœnabo cum eo, & ipse quoque mecum.

21 Siquis vicerit, dabo ei sedere mecũ in throno meo, vt & ego vici, & sedeo cum Patre meo in throno eius.

22 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs.

CAP. IIII.

1 Alia narratur visio 3 diuina maiestatis gloriam continens: 8 qua à quatuor animalibus, 10 & viginti quatuor senioribus celebratur.

1 POst hæc vidi, & ecce, ostium apertũ in cœlo: & vox prima quam audiui tanquam tubæ loquen-

oquentis mecum, dicebat, Aſcende huc, & oſtendam tibi quæ oporteat fieri poſteà.

2 Statim igitur fui [a] correptus à ſpiritu: & ecce, thronus poſitus erat in cœlo: & *quidam* throno inſidebat.

a *Vide ſup. 1. 10.*

3 Porrò qui ſedebat, aſpectu ſimilis erat lapidi iaſpidi & ſardio: & in circuitu throni erat iris aſpectu ſimilis ſmaragdo.

4 Et in circuitu ſedis, ſedilia vigintiquatuor: & ſuper ſedilia vidi vigintiquatuor ſenes ſedentes, amictos veſtibus albis: & habentes ſuper capita ſua coronas aureas.

5 Prodibant autem è throno fulgura & tonitrua & voces: & ſeptem lampades igneæ ardentes ante thronum, quæ ſunt ſeptem ſpiritus Dei.

6 Erat etiam ante thronum mare vitreum ſimile cryſtallo: & in medio throni, & in circuitu throni quatuor animalia plena oculis antè & retrò.

7 Animal autem primum erat ſimile leoni, & ſecundum animal ſimile vitulo, & tertium animal habens faciem velut homo, & quartum animal ſimile aquilæ volanti.

8 Et [b] quatuor animalia ſingula per ſe habebant alas ſenas in circuitu, & intus plena erant oculis, die ac nocte ſine intermiſſione dicentia, Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus omnipotens, Erat, & Eſt, & Venturus eſt.

b *Vnumquodque animalium habebat alas ſenas.*

9 Et quum [c] tribuebant illa animalia gloriam & honorem & gratiarum actionem ei qui throno inſidebat, illi, *inquam*, viuenti in ſecula ſeculorum,

c *Dicitur dari Deo gloria, honor, regnum & catera huiuſmodi, quum celebratur pia prædicatione id quod ipſius eſt proprium.*

10 Procidebant vigintiquatuor Senes ante illum inſidentem throno, & adorabant illum viuentem in ſecula ſeculorum, & abijciebant coronas ſuas ante thronum, dicentes,

11 ‖Dignus es Domine, qui accipias gloriam & *Infr. 5. 12.*

honorem & virtutẽ: quia tu creaſti omnia, & propter voluntatem tuam ſunt,& creata ſunt.

CAP. V.

1 Librum ſeptem ſigillis obſignatum, 3 quem nemo aperire poterat, 6 Agnus ille Dei. 9 dignus qui aperiat, 12 omnium cœleſtium voce decantatur.

1 DEinde vidi ad dexteram eius qui inſidebat throno, librum ſcriptum intus & à tergo,obſignatum ſigillis ſeptem.

2 Et vidi Angelum fortem prædicantem voce magna, Quis eſt dignus qui aperiat librum,& ſoluat eius ſigilla ?

3 Nemo autem poterat neque in cœlo,neque in terra, neque ſubter terram,aperire librum,neque eum inſpicere.

4 Flebam igitur ego multum,quòd nemo dignus inuentus eſſet qui aperiret & legeret librum, nec qui eum inſpiceret.

5 Tum vnus ex ſenibus dicit mihi, Ne fleto: ecce, [a] vicit Leo ille ex tribu Iuda, ſtirps Dauidis, vt aperiat librum,& ſoluat ſeptem eius ſigilla.

a Obtinuit.

6 Aſpexi igitur,& ecce inter thronum & quatuor animalia,& inter ſenes, Agnus ſtans tanquam mactatus,habẽs cornua ſeptem, & oculos ſeptem, qui ſunt ſeptem Spiritus Dei miſſi in omnẽ terrã.

7 Is venit & accepit librum ex dextra eius qui throno inſidet.

8 Quumque accepiſſet librũ,quatuor illa animalia,& vigintiquatuor illi ſenes ceciderunt coram Agno, habentes ſinguli citharas, & phialas aureas, plenas ſuffituum, quæ ſunt [b] preces ſanctorum.

9 Et cecinerunt canticum [c] nouum, dicentes, Dignus es qui accipias librum,& aperias eius ſigilla : quoniam mactatus es,& redemiſti nos Deo per ſanguinem tuum,ex omni tribu,& lingua,& populo & natione.

b Vide inf. 8.3.
c Non vulgare.

10 Et

10 ‖ Et feciſti nos Deo noſtro reges & ſacerdotes: & regnabimus ſuper terram. *Supra.1.6, 1.pet.2.9.*

11 Tum aſpexi, & audiui in circuitu throni & animalium & ſenum, vocem Angelorum multorum,‖ numero [d] millies centies mille, & decies centies mille. *Dan.7.10.*

12 Dicentes voce magna, Dignus eſt Agnus ille mactatus [e] qui accipiat virtutem, & diuitias,& ſapientiam,& fortitudinem,& honorem & gloriã, & benedictionem:

13 Sed & omnem creaturam quæ in cœlo eſt, & quæ ſuper terram & ſub terra & in mari, & quæ in eis ſunt omnia, audiui dicentia,Seſſori throni & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur, in ſecula ſeculorum.

14 Quatuor autem animalia dicebant, Amen. & vigintiquatuor ſenes ceciderunt in facies ſuas, & adorarunt eum qui viuit in ſecula ſeculorum.

d Indicatur numerus ingens.

e Cui deferatur laus omnis, tanquam potentiſſimo,ſapientiſſimo, &c.

CAP VI.

1 Aperit Agnus primum Libri ſigillum, 3 ſecundum, 5 tertium, 7 quartum, 9 quintum, 12 & ſextum: Quibus apertis, cades,fames,peſtis,ſanctorum querela, terræmotus,& varia cœli prodigia oriuntur.

1 POſtea aſpexi, quum aperuiſſet Agnus primum ex ſigillis, & audiui vnum ex quatuor animalibus dicens, tanquam vocem tonitrui, Veni & vide.

2 Aſpexi igitur,& ecce, *aderat* equus albus: & qui inſidebat ei habebat arcum,& data eſt ei corona,& prodijt vincens,& vt vinceret.

3 Quumque aperuiſſet ſigillum ſecundum, audiui ſecundum animal dicens, Veni,& vide.

4 Et prodijt alius equus ruſus:& ei qui inſidebat ſuper eum, datum eſt vt tollat pacem è terra, vt alij alios mactent: datuſque eſt ei gladius magnus.

5 Et quum aperuiſſet ſigillum tertium, audi-

ui tertium animal dicens, Veni, & vide. Aſpexi igitur, & ecce, equus niger *aderat*: & qui inſidebat ei, habebat ſtateram in manu ſua.

6 Et audiui vocē in medio quatuor animalium dicentem, [a] Chœnix tritici denario, & tres chœnices hordei denario: & vinum & oleum ne læſeris.

7 Quumque aperuiſſet ſigillum quartum, audiui vocem quarti animalis dicētem, Veni & vide.

8 Tum aſpexi, & ecce *aderat* equus pallidus, & eius quæ inſidebat ei, nomen erat Mors: & infernus ſequebatur eam, datáque eſt eis in quadrantem terræ poteſtas trucidandi gladio, & fame, & morte, perque terreſtres feras.

9 Quum verò aperuiſſet ſigillum quintum, vidi ſub altari animas eorum qui mactati fuerāt propter verbum Dei, & propter teſtimonium quod tuebantur.

10 Clamabant autem voce magna, dicentes, Vſquequo Domine, qui ſanctus es & verax, non iudicas ac vindicas ſanguinem noſtrum de ijs qui habitant in terra?

11 Tum datæ ſunt ſingulis ſtolæ albæ, & dictum eſt eis vt requieſcerent adhuc paululū temporis, vſquequo [b] compleantur etiam conſerui eorum & fratres eorum, qui trucidandi ſunt ſicut & ipſi.

12 Deinde aſpexi quum apperuiſſet ſigillū ſextum, & ecce terræmotus magnus factus eſt: & ſol factus eſt niger vt [c] ſaccus cilicinus, & luna tota facta eſt vt ſanguis:

13 Et ſtellæ è cœlo ceciderunt in terram, ſicut ficus abijcit groſſos ſuos quum vento magno concutitur.

14 Et cœlum abſceſſit ſicut liber qui conuoluitur: & omnes montes & inſulæ è ſuis locis motæ ſunt:

15 Et reges terræ, proceres, & diuites, & tribuni

a Magna indicatur caritas annonæ, eſt enim chœnix menſura aridorum, octaua pars modij, olim apud Græcos diurni cibi ſeruilis.

b Vſquedum compleatur numerus eorum.

c Ita vocabāt olim opera pilis texta.

buni, & potentes, omneſque tum ſerui tum ingenui abſconderunt ſe in ſpeluncis & in petris montium:

16 Et dixerunt montibus & petris,‖ Cadite ſuper nos, abſcondite nos à conſpectu eius qui inſidet throno,& ab ira Agni: ‖ *Eſa.2,19, oſe.10.2, luc.23.30.*

17 Nam venit dies ille magnus iræ illius: & quis poterit ſtare?

CAP. VII.

1 Graſſantes in orbe Angeli, 3 inhibentur donec Electi Domini 5 ex omnibus tribubus ſignentur. 13 Deinde eorum qui Chriſti cauſa perſequutionem ſuſtinuerunt, 16 fœlicitas 17 & gaudium deſcribitur.

CAP. VII.

1 POſtea vidi quatuor Angelos inſiſtentes quatuor [a] angulis terræ, tenentes quatuor ventos terræ,ne flaret ventus ſuper terram, neque ſuper mare,neque in vllam arborem.

a In quatuor terræ plagis ſeu cardinibus.

2 Et vidi alterum Angelum aſcendentem ab ortu ſolis,habentem ſigillum Dei viui: qui clamauit voce magna quatuor Angelis quibus datum eſt nocere terræ & mari,

3 Dicens, Ne nocete terræ, neque mari, neque arboribus, quoadusque obſignemus ſeruos Dei noſtri in frontibus ſuis.

4 Et audiui numerum obſignatorum: centum quadragintaquatuor millia *erant* obſignata ex omnibus tribubus filiorum Iſrael.

5 Ex tribu Iuda, duodecies mille obſignata: ex tribu Ruben,duodecies mille obſignata: ex tribu Gad,duodecies mille obſignata:

6 Ex tribu Aſer, duodecies mille obſignata:ex tribu Nephtali,duodecies mille obſignata: ex tribu Manaſſe,duodecies mille obſignata:

7 Ex tribu Simeon, duodecies mille obſignata: [b] ex tribu Leui, duodecies mille obſignata: ex tribu Iſſachar,duodecies mille obſignata:

b Omiſit Dan. & recēſet Leui.

8 Ex tribu Zabulon,duodecies mille obſigna-

ta: ex tribu [c] Ioseph, duodecies mille obsignata: ex tribu Beniamin, duodecies mille obsignata.

9 Posteà aspexi, & ecce, *aderat* turba multa, quam numerare nemo posset, ex omnibus gentibus & tribubus & populis & linguis, stabantque ante thronum & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus eorum.

10 Et clamabant voce magna, dicentes, Salus à Deo nostro *est*, sedente super thronum & *ab* Agno.

11 Omnes autem Angeli stabant in circuitu throni & senum & quatuor animalium: & procubuerunt in conspectu throni in facies suas, & adorarunt Deum,

12 Dicentes, Amen: benedictio, & gloria, & sapientia, & gratiarum actio, & honor, & virtus, & robur Deo nostro in secula seculorum. Amen.

13 Tum me compellauit vnus ex senibus, dicens mihi; Isti qui amicti sunt stolis albis, quinam sunt, & vnde venerunt?

14 Et dixi ei, Domine, tu nosti. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt ex afflictione magna: & lauerunt stolas suas, ac dealbarunt in sanguine Agni.

15 Ideò sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei [d] die ac nocte in templo eius: & qui insidet throno, [e] habitabit cum eis.

16 ‖ Non esurient amplius neque sitient amplius: nec in eos incidet sol neque vllus æstus.

17 Quoniam Agnus qui in medio throni est, pascet eos, & deducet ad viuos fontes aquarum: ‖ & absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.

c Ephraim alterius filij Ioseph, & qui primogenitura donatus est, vnde Ioseph dicitur.

d Alludit ad diurna & nocturna Leuitarum ministeria, alioqui nulla nox est in cœlo. Esa. 40. 10.

e Vel super eos vt significetur diuina defensio atque protectio quasi erga illos, qui vt sub diuinis tabernaculis sunt in tuto. Esa. 25. 8, infra, 21. 4.

CAP. VIII.

1 Septimo sigillo aperto, 3 offeruntur Sanctorum preces per suffitus. 6 procedunt septem Angeli cum tubis: 7 & quatuor primis clangentibus igne discidit, 8 mare turbatur. 10 12 aqua amarescunt, 12 & stella obtenebrantur.

1 Porrò

PORRÒ quum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cœlo, media ferme hora.

2 Et vidi septem illos Angelos qui [a] adstant coram Deo, quibus datæ sunt septem tubæ.

3 Tum alius Angelus venit, & stetit ante aram, habēs thuribulum aureum: & dati sunt ei suffitus multi, vt offerret cum precibus Sanctorum omnium, super altare aureum quod est ante thronum.

4 [b] Ascendit autem fumus suffituum *cum* precibus Sanctorum, è manu Angeli ad conspectum Dei.

5 Deinde accepit Angelus thuribulum, & impleuit illud igne altaris, abiecitque in terram: & facta sunt tonitrua & voces, & fulgura & terræmotus.

6 Et septem Angeli qui habebant septem tubas, præparauerunt se vt clangerent.

7 Primus igitur Angelus clanxit, & facta est grando & ignis, mista sanguine, proiectaque sunt in terram: & tertia pars arborum exusta est, & omne fœnum viride exustum.

8 Deinde secundus Angelus clanxit, & quasi mons magnus igne ardens proiectus est in mare: factaque est tertia pars maris, sanguis.

9 Et mortua est tertia pars creaturarum quæ erant in mari, animantia *dico*: & tertia pars nauium perierunt.

10 Tum Angelus tertius clanxit, & cecidit è cœlo stella magna, ardens velut fax, ceciditque in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.

11 Nomen autem stellæ dicitur Absinthium: versa est igitur tertia pars aquarum in absinthium: & multi homines mortui sunt ex aquis, quòd amaræ factæ essent.

a *Qui coram eo apparent vt ministri.*

b *Nullius sunt pretij nostræ preces, nisi adsit in primis vnica illius oblationis verè gratus odor, id est, nisi prius in Filio per fidem iustificati placeamus.*

12 Deinde quartus Angelus clanxit, & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum: ita vt obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.

13 Et vidi, & audiui vnum Angelum volãtem per medium cœli, dicentem voce magna, Væ, væ, væ incolis terræ, à reliquis sonis tubæ trium illorum Angelorum qui clangent.

CAP. IX.

1 Quinto Angelo clangente, 3 locusta vastatrices prodeunt. 13 Sextus autem clangens 16 equites educit, 20 humanum genus denastantes.

1 TVm quintus Angelus clanxit, & vidi stellam è cœlo cecidisse in terram, cui data est clauis putei [a] abyssi.

a Abyssum vocat profundissimi tartari tenebras.

2 Aperuit igitur puteum abyssi: & ascendit fumus putei vt fumus fornacis magnę: & obscuratus est sol & aer à fumo putei.

3 Ex fumo autem exierunt locustæ in terram: datáque est illis potestas qualem habent potestatem terrestres scorpij.

4 Et ipsis est dictum ne læderent gramen terræ, neque viride quicquam, neque vllam arborem: sed tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis.

5 Datum autem est eis non vt occidant eos, sed vt crucientur *illi* menses quinque, *sitque* cruciatus eorum vt cruciatus scorpij quum percusserit hominem.

Supra, 6.16, esa. 2.19, ose. 10.8.

6 ‖ Itaque per eos dies homines quærẽt mortem, sed non inuenient eam: & desiderabunt mori, sed fugiet mors ab eis.

Sap. 16.9.

7 ‖ Figuræ autem locustarum similes *erant* equis paratis ad prælium, *erant*que super capita earum tanquam coronæ similes auro, & facies earum

rum vt facies hominum.

8 Et habebant capillos vt capillos mulierum: & dentes earum vt leonum erant.

9 Habebant etiam loricas vt loricas ferreas: & sonitus alarum ipsarum vt sonitus curruum, equis multis currentibus ad bellum.

10 Sed & habebãt caudas similes scorpionum, erantq; aculei in caudis earum: & earum potestas erat nocere hominibus menses quinque.

11 Habent autem sibi impositum regem, Angelũ abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyon, *id est perdens.*

12 Væ vnum abijt, & ecce veniunt adhuc duo væ posteà.

13 Tum sextus Angelus clanxit, & audiui vocem quandam ex [b] quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,

14 Dicentem sexto Angelo qui habebat tubã, Solue quatuor illos Angelos vinctos ad magnum Euphratis flumen.

15 Soluti sunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & mensem & annum, vt occidant tertiam partem hominum.

16 Eratq; numerus equestris exercitus bis millies centena millia: nam audiui numerum eorum.

17 Itemq; vidi equos per visionem: & ipsorum sessores habentes thoraces igneos & hyacinthinos & sulphureos: erant autem capita equorum vt capita leonum: & ex ore ipsorum prodibat ignis & fumus & sulphur.

18 Ab his tribus occisa est tertia pars hominum, *nempè* ab igne, & fumo, & sulphure, quæ prodibant ex ore ipsorum.

19 Potestas enim eorum in ore eorum est, & in caudis eorum, nam caudæ eorum similes sunt ser-

b Alludit ad aram suffitus, collocatam in atrio sacerdotum è regione Arcæ fœderis, interposito tamen velo.

pentibus, habentes capita per quæ nocent.

20 Porrò reliqui homines qui non sunt occisi his plagis, non resipuerunt ab operibus manuum suarum, vt ne adorarent dæmonia & || simulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre possunt, neque audire, neque ambulare:

Psal.113.4, & 133.15.

21 Neque resipuerunt ab homicidijs suis, neque à veneficijs suis, neque à scortatione sua, neque à furtis suis.

CAP. X.

1 Alius apparet Angelus amictus nube, 2 libellum apertum tenens, 3 inclamat: 9 & Iohanni, 8 oraculi iussu, deuorandum tradit.

1 TVm vidi alium Angelum fortem descẽdentem de cœlo, amictum nube: in cuius capite erat iris: facies autem eius *erat* vt sol, & pedes eius vt columnæ igneæ.

2 Habebatq; in manu sua libellum apertum: & posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram.

3 Clamauitque voce magna sicut leo rugit: & quum clamasset, loquuta sunt septem tonitrua voces suas.

4 Et quum loquuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram: sed audiui vocem de cœlo dicentem mihi, [a] Obsigna quæ loquuta sunt septem tonitrua, & ne ea scribas.

a Teneas occulta.

5 Et Angelus quem vidi stantem super mare & super terram, [b] sustulit manum suam ad cœlum,

b Hic erat gestus iurãtis, vt etiãnum hodie.

6 Et iurauit per eum qui viuit in secula seculorum, qui creauit cœlum & ea quæ sunt in eo, & terram & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, [c] tempus non fore amplius.

c Nihil temporis erit amplius.

7 Sed in diebus vocis septimi Angeli, quum cœperit

cæperit clangere, consummandum esse mysterium Dei, sicut annuntiauit seruis suis Prophetis.

8 Et vox quam audieram è cœlo, rursum loquuta est mecum, & dixit, Abi, & accipe libellum illum apertum *qui est* in manu Angeli stantis super mare & super terram.

9 Abij igitur ad Angelum, dicens ei vt daret mihi libellū. Et dixit mihi, Accipe, & deuora eum: & amaritudinem adferet ventri tuo, sed in ore tuo erit dulcis tanquam mel.

10 Accepi igitur libellum è manu Angeli, & deuoraui eum: eratque in ore meo dulcis tanquam mel: sed quum deuorassem eum, amaruit venter meus.

11 Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare coram populis, gentibus, linguis, & regibus multis.

CAP. XI.

1 Templum metiri iubetur. 3 Dominus testes duos excitat: 7 quos à bestia laniatos 9 nemo terræ mandat. 11 Deus autem in vitam reuocatos, 12 ad cœlum euocat. 13 Terrentur impij. 15 Et septimi Angeli tuba, resurrectionis 18 & iudicij nuntia describitur.

1 DAtus est autem mihi calamus similis virgæ: adstititque Angelus, dicēs, Surge, & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo.

2 Sed [a] atrium quod extra templum est [b] exclude, & ne metiaris illud: nam datum est Gentibus: & Vrbem sanctam calcabunt mensibus quadragintaduobus.

3 Sed dabo *illam* duobus testibus meis, qui prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.

4 Hi sunt duæ illæ oleæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ posita.

5 Quòd siquis velit eis nocere, ignis prodit ex ore ipsorum, qui deuoret inimicos eo-

a Loquitur de atrio exteriore, quod atrium populi dicebatur, quoniā omnibus patebat.

b Ad verb. eÿce foras: eÿci autē censetur quod in metiendo tanquam profanum negligitur.

rum: nam ſiquis velit eis nocere, ita oportet eum occidi.

6 Hi habent poteſtatem claudendi cœlum, ne pluat diebus prophetiæ ipſorum: & poteſtatem habent ſuper aquas, conuertendi eas in ſanguinẽ, & percutiendi terram omni plaga quotieſcunque voluerint.

c Quum legationem ſuam obierint.

7 Porrò quum [c] finierint ſuum teſtimonium, beſtia aſcendens ex abyſſo, geret aduerſus eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.

8 Et cadauera eorum iacebunt in plateis vrbis magnæ, quæ vocatur [d] ſpiritualiter Sodoma & Ægyptus: vbi & Dominus noſter crucifixus eſt.

d Occultiore quadam ſingularis intelligentiæ conſideratione.

9 Et videbunt *homines* ex tribubus & populis & linguis & Gentibus cadauera eorum per tres dies & dimidium, & cadauera eorum non ſinent poni in monumentis.

10 Et incolæ terræ gaudebunt ſuper illis, & lætabuntur: & munera mittent alij alijs, quòd hi duo Prophetæ cruciarint terræ incolas.

11 Sed poſt dies tres & dimidium ſpiritus vitæ à Deo *prodiens* ingredietur in illos: ſtabuntque *erecti* in pedes ſuos, & timor magnus cadet ſuper eos qui ipſos ſpectarunt.

12 Deinde audierunt vocem magnam de cœlo, dicentem ipſis, Aſcendite huc. Aſcenderuntque in cœlum per nubem: & viderunt illos inimici eorum.

13 Factuſque eſt in illa hora terræmotus magnus, & decima pars Vrbis cecidit, & occiſa ſunt in terræmotu capita hominum ſeptem millia, & reliqui territi ſunt, & [e] dederunt gloriam Deo cœli.

e Confeſſione ſua celebrarunt gloriam Dei.

14 Væ ſecundum abijt, & ecce væ tertium veniet citò.

15 Septimus igitur Angelus clanxit, & factæ ſunt

unt voces magnę in cœlo, dicentes, Facta ſunt re-
na mundi: *regna* Domini noſtri, & Chriſti eius,
ui regnabit in ſecula ſeculorum.

16 Tum vigintiquatuor illi Senes qui in con-
pectu Dei ſedent in ſedibus ſuis, ceciderunt in fa-
ies ſuas, & adorarunt Deum,

17 Dicentes, gratias agimus tibi Domine, Deus
mnipotens, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus
s: quia adeptus es poteſtatem tuam magnam, &
egnum iniuiſti:

18 Et iratæ ſunt Gentes, & aduenit ira tua: &
empus mortuorum, vt iudicentur, & des præmium
eruis tuis Prophetis, & ſanctis, & timentibus no-
nen tuum, paruis & magnis: & perdas eos qui per-
unt terram.

19 Tunc apertum eſt templum Dei in cœlo, &
iſa eſt Arca fœderis eius in templo eius: & facta
unt fulgura & voces, & tonitrua, & terræmotus, &
rando magna.

CAP. XII.

Mulieris 3 parturientis ſignum apparet, 4 cuius filio inſidiatur Draco, 7 qui à Michaele deiicitur, 9 Deiicitur. 13 Et quò magis vincendus excluditur, eò acrius ſuas non deſinit multiplicare verſutias.

VIſum eſt autem ſignum magnum in cœlo: Mulier amicta ſole, ſub cuius pedibus erat una: & in capite corona ſtellarum duodecim:

2 Vterum ferens, clamabat parturiens, & cruciabatur vt pareret.

3 Viſum eſt autem aliud ſignum in cœlo, & ecce *adfuit* draco magnus rufus, habens capita ſeptem & cornua decem: & in capitibus ſuis diademata ſeptem.

4 Cuius cauda trahebat tertiam partem ſtellarum cœli, quas abiecit in terram: ſtetit autem is draco ante mulierem pariturам, vt quum peperiſ-

set, filium eius deuoraret.

5 Peperit autem filium masculum, recturum omnes gentes virga ferrea: & raptus est Filius eius ad Deum & *ad* thronum eius.

6 Mulier verò fugit in solitudinem, vbi habet locum paratum à Deo, vt illic pascant eam diebus mille ducentis sexaginta.

7 Et factum est prælium in cœlo: Michael & Angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnabat & Angeli eius:

8 Sed non obtinuerunt, [a] neque locus eorum amplius inuentus est in cœlo.

9 Et proiectus est draco ille magnus, serpens ille antiquus, qui vocatur Diabolus & Satanas, qui seducit totum terrarum orbem: proiectus, *inquam*, est in terram, & Angeli eius cum eo proiecti sunt.

10 Et audiui vocem magnam dicentem in cœlo, Nunc facta est salus, & virtus, & regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia deiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

11 Sed ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni, & propter sermonem testimonij sui: & [b] animæ suæ prodigi fuerunt vsque ad mortem.

12 Propterea lætamini cœli & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris: nam descendit Diabolus ad vos, iræ magnæ plenus, vt qui sciat se paulum temporis habere.

13 Quum igitur vidisset draco se proiectum esse in terram, persequutus est mulierem quæ peperat masculum.

14 Sed datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volet à conspectu serpentis in desertum, [c] in locum suum, vt alatur ibi per tempus & tempora, & dimidium temporis.

15 Eiecit

a Eiecti sunt, ita vt nusquam postea apparuerint in cœlo.

b Ad verb. & non dilexerunt animam suam, is autem Hebraïs dicitur diligere animam suam. i. vitam, qui nihil habet hac vita charius: & econtrario non diligere animam suam, qui non dubitat illam periculu exponere quoties ita facto opus est.

c In eum locum qui est à Deo ipsi destinatus.

15 Eijcit autem serpens ex ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen, vt eam faceret rapi à flumine:

16 Sed succurrit terra mulieri, aperuitque terra os suum, & absorbuit flumen quod eiecerat draco ex ore suo.

17 Iratus est igitur draco aduersus mulierem: & abijt vt gerèret bellum cum reliquis ex semine eius, custodientibus madata Dei, & habentibus testimonium Iesu Christi.

18 Stetitque super arenam maris.

CAP. XIII.

1 Describitur Bestia illa multiceps, 8 Qua maximam mundi partem in idololatriam seducit. 11 qua ab alia bestia ascendente 15 confirmatur.

1 VIdi bestiam è mari ascendentem, quæ habebat capita septem & cornua decem: & super cornua eius *erant* decem diademata, & super capita eius nomen blasphemiæ.

2 Eratque hæc bestia quam vidi, similis pardo, & pedes eius vt pedes vrsi, & os eius vt os leonis. dedit autem ei draco virtutem suam, & thronum suum, & potestatem magnam.

3 Et vidi vnum ex capitibus eius quasi lethaliter cæsum: sed ipsius plaga lethalis curata est: & admirans vniuersa terra sequuta est bestiam.

4 Et adorarunt draconem qui dedit potestatem bestiæ: & adorarunt bestiam, dicentes, Quis similis bestiæ? quis poterit pugnare cum ea?

5 Datumque est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas agendi menses quadraginta duos.

6 Aperuit igitur os suum ad blasphemiam aduersus Deum, vt conuicijs afficeret nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cœlo habitant.

7 Sed & datum est ei bellum gerere cum San-

ctis,& eos vincere:& data est ei potestas in omnem tribum,& linguam,& Gentem.

8 Itaque adorabunt eam omnes incolæ terræ, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni illius mactati, *iam inde* à iactis mundi fundamentis.

9 Siquis habet aurem,audiat.

10 Siquis in captiuitatem ducit,in captiuitatem abibit : || siquis gladio occiderit,oportet eum gladio occidi.hîc est patientia & fides sanctorum.

Gen.9.6, mat.26.52.

11 Deinde vidi aliam bestiam ascendentem è terra,habentem cornua duo similia Agni: sed loquebatur vt draco.

12 Ea verò potestatem prioris bestiæ omnem exercet in conspectu eius : & facit vt terra & ipsius incolæ adorent bestiam illam primam, cuius curata fuerat plaga lethalis.

13 Editque signa magna, adeò vt etiam ignem faciat è cœlo descendere in terram in conspectu hominum.

14 Et seducit incolas terræ, propter signa quæ datum est ei vt faciat in conspectu bestiæ: dicens incolis terræ vt faciant imaginem bestiæ quæ gladio vulnerata fuit,sed reuixit.

15 Datumque est ei vt [a] animaret imaginem bestiæ,vt etiam loquatur imago bestiæ, & faciat vt quicunque non adorarint imaginem bestiæ, occidantur.

a Vitam indevet,nempè sicut Iannes & Mambres,Mosis prodigia imitabantur.

16 Sed & facit vt omnes, parui & magni, diuites & pauperes, liberi & serui, accipiant [b] characterem in manu sua dextra, aut in frontibus suis.

b Notam nominis bestiæ.

17 Et ne quis possit emere aut vendere, nisi qui habeat characterem aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius.

18 Hîc sapientia est. Qui intelligentia prædi-

tus

eus est, computet numerum bestiæ. numerus enim hominis est: & numerus eius, sexcenta sexaginta sex.

CAP. XIIII.

1 Agno stante super montem Sion, 4 vna cum castis suis cultoribus, 6 Angelus vnus Euangelium nuntiat. 8 Alius Babylonis casum prædicit. 9 Tertius bestiam vitari monet. 12 Vox è cœlo beatos illos pronuntiat qui Domini causa moriuntur. 16 Mittitur posteà falx Domini in messem, 18 & in vindemiam.

1 TVm aspexi, & ecce, *aderat* Agnus stans super montem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, habentia nomen Patris eius scriptum in frontibus suis.

2 Et audiui vocem è cœlo tanquam vocem aquarum multarum, & tãquam sonum tonitrui magni: & vocem audiui citharœdorum pulsantium citharas suas:

3 Et canentium quasi canticum nouum ante thronum, & ante quatuor animalia, & Senes: neque quisquam poterat discere canticum illud nisi illa centum quadragintaquatuor millia, ij *videlicet* qui empti sunt è terra:

4 Hi sunt qui cum mulieribus non sunt inquinati: virgines enim sunt. hi sequuntur Agnum quocunque ierit: hi empti sunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno *sacræ*:

5 Et in quorum ore non est inuentus dolus: sunt enim inculpati ante thronum Dei.

6 Deinde vidi alium Angelum volantem per medium cœli, habentem Euangelium æternum, vt euangelizaret incolis terræ, & omni genti, & tribui, & linguæ, & populo:

7 Dicentem magna voce, ‖ Timete Deum, & ei tribuite gloriam: nam venit hora iudicij eius: & adorate eum ‖ qui fecit cœlum & terram, & mare & fontes aquarum. *Psal.145.6.* *Act.14.15.*

Esa. 21. 9, ierem. 51. 8, infra, 18. 2.

8 Et alius Angelus sequutus est, dicens, ‖ Ce-cidit cecidit Babylon, vrbs illa magna, quia vinum [a] iræ scortationis suæ potandum præbuit omnibus gentibus:

a Scortationis suæ, qua Deus est ad iram inflammatus.

9 Et tertius Angelus sequutus est illos, dicens voce magna, Siquis adorauerit bestiam & imaginem eius, & acceperit characterem in fronte sua aut in manu sua,

10 Bibet hic quoque ex vino iræ Dei, ex mero *inquam*, infuso in poculum iræ ipsius: & cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni.

11 Et fumus cruciatus eorum ascendet in secula seculorũ: nec habebunt requiem die nec nocte qui adorant bestiam & imaginem eius, & siquis acceperit characterem nominis eius.

12 Hîc tolerantia sanctorum est: hîc qui obseruant mandata Dei, & fidem Iesu.

13 Tunc audiui vocem è cœlo dicentem mihi, Scribe, Beati posthac mortui, ij *inquam*, qui [b] Domini causa moriuntur. Etiã, dicit Spiritus: quoniam requiescunt à laboribus suis, & [c] opera eorum sequuntur eos.

b Aduerb. in Domino. i. propter Dominum.

c Operum nomine, præmium itelligit quod bona opera consequitur.

14 Aspexi autem, & ecce *aderat* nubes candida: & super nubem sedebat *quidam* similis homini, habens in capite suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam.

15 At alius Angelus prodijt è templo, clamans voce magna ad eum qui insidebat nubi, ‖ Mitte falcem tuam, & mete: quia venit tibi hora vt metas: nam ‖ aruit messis terræ.

Ioel. 3. 3.

Mat. 3. 7.

16 Misit igitur is qui insidebat nubi falcẽ suam in terram: & demessa est terra.

17 Tum alius Angelus prodijt è templo quod est in cœlo, habens & ipse falcem acutam.

18 Et alius Angelus prodijt ab altari, habens potestatem

poteſtatem in ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutam, & vindemia botros vineæ terræ: nam maturæ ſunt eius vuæ.

19 Miſit igitur Angelus falcem ſuam acutam in terram, & vindemiauit vineam terræ, & miſit in magnum illum lacum iræ Dei.

20 Et calcatus eſt lacus extra ciuitatem: exiuitque ſanguis è lacu vſque ad frænos equorum, per ſtadia mille ſexcenta.

CAP. XV.

1 Apparent ſeptem Angeli habentes plagas ſeptem vltimas, 3 Victores Beſtiæ Deum laudant. 6 Angelis ſeptem. ſeptem dantur diuini furoris phiala.

1 DEinde vidi aliud ſignum in cœlo magnum & admirabile, Angelos ſeptem habentes plagas ſeptem vltimas, quoniam per illas expleta eſt ira Dei.

2 Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igni: & eos qui victoriam reportant ex beſtia & imagine eius & charactere eius, ex numero nominis eius, ſtantes apud mare vitreum, & habentes citharas Dei:

3 Qui etiam cantabant canticum Moſis [a] ſerui Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna & mirabilia ſunt opera tua, Domine Deus omnipotens: ‖ iuſtæ & veræ ſunt [b] viæ tuæ, rex ſanctorum.

4 ‖ Quis non timebit te Domine, & glorificabit nomen tuum? nam ſolus ſanctus es. Nam omnes gentes venient & adorabunt coram te: nam iudicia tua patefacta ſunt.

5 Et poſt hæc aſpexi, & ecce, apertum eſt templum Tabernaculi teſtimonij in cœlo.

6 Et prodierunt è templo ſeptem Angeli, habentes ſeptem plagas, induti lino puro & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis.

a Sic vocatur Moſes per excellẽtiã, ſicut deſcribitur, Deut. 34. 10 Pſal. 146. 6. Ierem. 10. 7.

b Geſta tua.

7 Et vnum ex quatuor animalibus dedit septē Angelis phialas aureas, plenas iræ Dei viuentis in secula seculorum.

8 Et impletū est templū fumo *prodeunte* à maiestate Dei, & à virtute eius: nec quisquam poterat ingredi in templum donec explerentur septem plagæ septem Angelorum.

CAP. XVI.

2 & 17 Effundūt Angeli septem commissas sibi furoris diuini phialas: quibus effusis varia plaga in orbe terrarum exoriuntur, 18 ad terrendos improbos, 19 & magnæ vrbis incolas.

1 TVnc audiui vocem magnam è templo, dicentem septem Angelis, Ite, effundite septem phialas iræ Dei in terram.

2 Abijt igitur primus *Angelus*, & effudit phialam suam in terram: factumque est vulnus malum ac noxium aduersus homines qui habebant characterem bestiæ, & eos qui adorabant imaginē eius.

3 Deinde secundus Angelus effudit Phialam suam in mare, [a] factumque est quasi sanguis cadaueris: & [b] quodcunque animal viuebat in mari, mortuum est.

a Versum est in sanguinem & ēū quidem putrē & sanioſum, qualis ſolet eſſe cadauerum.

4 Tum tertius Angelus effudit phialam suam in flumina & in fontes aquarum: & factæ sunt sanguis.

b Ad verbum, omni anima pro omnis animante.

5 Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iustus es, Domine, Qui es, & Qui eras, & Sanctus, quia hæc iudicasti:

6 Quia, *inquam*, sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti ad bibendum: digni enim sunt.

7 Et audiui alium è sanctuario dicentem, etiā Domine, Deus omnipotens, vera & iusta iudicia tua.

8 Postea

8 Posteà quartus Angelus effudit phialã suam in solem, & datum est ei æstu affligere homines per ignem.

9 Et æstuauerunt homines æstu magno, & blasphemarunt nomen Dei habentis potestatem in has plagas: neque resipuerũt vt darent ei gloriam.

10 Tum quintus Angelus effudit phialam suam super thronum bestiæ: & factum est regnum eius tenebrosum: & mandebant linguas suas præ dolore:

11 Et blasphemarunt Deum cœli præ doloribus suis & vlceribus suis: nec resipuerunt ab operibus suis.

12 Tum sextus Angelus effudit phialã suam in flumen illud magnum, *nempè* Euphraten: & siccata est aqua eius, vt pararetur via regum ab ortu solis *aduentantium*.

13 Et vidi ex ore draconis, & ex ore bestiæ, & ex ore pseudoprophetæ illius tres impuros spiritus similes ranis *prodeuntes*:

14 Sunt enim spiritus dęmoniorum edentes signa, quiq; abeunt ad reges terræ & totius mundi, vt congregent eos ad prælium magni illius diei Dei omnipotentis.

15 Ecce, venio ‖ vt fur. Beatus qui vigilat & custodit vestimenta sua ne nudus ambulet, & videantur verenda ipsius. *Supra. 3. 3, matth. 24. 44. luc. 12. 39.*

16 Congregarunt igitur eos in locum qui vocatur Hebraicè Arma-geddon.

17 Tum septimus Angelus effudit phialam suã in aërem: & prodijt vox magna è templo cœli, à throno, dicens, Factum est.

18 Factiq́ue sunt sonitus, & fulgura, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terram, terræmotus *inquam* adeò magnus.

19 Et dirupta est vrbs illa magna in tres partes,

& ciuitates Gentium ceciderunt, & Babylon magna venit in memoriam ante Deum, ‖ vt præberet ei poculum indignationis iræ suæ.

Ierem.25.15.

20 Et omnis insula fugit, & montes non sunt [c] inuenti.

c Dissparuerunt, quod Hebræi dicunt & non ipsi, Gen.5.24.

21 Et grando magna, quasi [d] talentaria, descendit è cœlo in homines: & blasphemarũt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna fuit plaga eius vehementer.

d Quasi talenti põdo, erat autem talẽtum sexaginta minarũ, id est sexcẽtarũ drachmarum, vt significetur ingens & inauditũ pondus.

CAP. XVII.

1 Describitur Meretrix illa magna, 2 cum qua reges terra scortãtur: 6 ebria piorum sanguine: 7 & Bestia qua portat illam. mysterium vtriusque, 11 & exitium. 14 Postremò Agni victoria.

1 VEnit vnus ex septem Angelis qui habebant septem phialas, & loquutus est mecum, dicens mihi, Heus, tu, ostendam tibi [a] damnationem meretricis magnæ, sedentis super aquas multas:

a Latam sententiã de isto scorto.

2 Cum qua scortati sunt reges terræ, & cuius scortationis vino inebriati sunt incolæ terræ.

3 Quumque me per spiritum in desertũ transtulisset, vidi mulierem insidentem bestiæ [b] coccinæ, plenæ nominibus blasphemiæ, habenti capita septem, & cornua decem.

b Coccineo colore, id est, veste vibra & purpurea: nec sanè temerè factũ est vt hic color Romana curia placuerit.

4 Erat autem mulier illa amicta purpura & coco, & inaurata auro & lapidibus pretiosis & margaritis, habens poculum aureum in manu sua plenum abominationibus & immunditia scortanis suæ:

5 Et in fronte suo nomen scriptum, Mysteriũ, Babylon magna, mater scortationum & abominationum terræ.

6 Et vidi mulierem illam ebriã sanguine sanctorum & sanguine martyrũ Iesu: & miratus sum, quum viderem illam, admiratione magna.

7 Tunc

7 Tunc dixit mihi Angelus. Quare miraris? ego dicam tibi myſterium mulieris, & beſtiæ quæ portat eam, quæ habet capita ſeptem & cornua decem.

8 Beſtia quam vidiſti, fuit, & non eſt: & aſcenſura eſt ex abyſſo, & in exitium abitura: & mirabũtur incolæ terræ, (quorum nomina ſcripta nõ ſunt in libro vitæ à iactis mundi fundamentis) videntes beſtiam quæ erat, & non eſt, & tamen eſt.

9 Hic eſt mens quæ habet ſapientiã. [c] Septem capita, ſeptem mõtes ſunt ſuper quos mulier ſedet.

10 Et reges ſeptem ſunt: quinque ceciderunt, vnus eſt, & alius nondum venit: & quum venerit, oportet illum breue *tempus* manere.

11 Beſtia autem quæ erat, & non eſt, is octauus eſt, & è ſeptem eſt, & in exitium abit.

12 Decem autem cornua quæ vidiſti, decẽ reges ſunt qui regnum nõdum acceperunt, ſed poteſtatem tãquam reges vnã hora accipient cũ beſtia.

13 Hi vnum conſilium habent, & vires ac poteſtatem ſuam beſtiæ tradent.

14 Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet eos: ‖quoniam Dominus dominorũ eſt, & Rex regum: & qui cum eo ſunt, vocati, & electi & fideles.

15 Deinde dixit mihi, Aquæ quas vidiſti, vbi meretrix ſedet, populi ſunt, & turbæ, & gentes, & linguæ.

16 Et decem cornua quæ vidiſti in beſtia, hi odio perſequentur meretricem, & ſolam reddent illam & nudam, & carnes eius comedent, & ipſam igne exurent.

17 Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitum eſt ei, & vt conſentiant, dentq; regnum ſuum beſtiæ donec compleantur verba Dei.

18 Et mulier quam vidiſti, eſt vrbs illa magna quæ habet regnum ſuper reges terræ.

c *Pueri etiam norũt qua illa ſit ſepticolis ciuitas tantoperè decantata, de qua Virgilius Septémque vna ſibi muro circundedit arces: de illa videlicet qua cùm hæc ſcriberet Iohãnes, habebat regnum ſuper reges terræ: erat & non eſt, & tamen adhuc eſt, ſed ad exitum tendit. Infra, 9.16, 2.tim.6.15.*

CAP. XVIII.

2 Horrendum Babylonis excidium proponitur: 11 18 13 lugent negotiatores terræ, qui ex pompa & luxu ipsius ditati sunt. 20 Exultant verò omnes Electi ex tam iusta Dei vltione.

1 ET posthæc vidi alium Angelum descendẽtem è cœlo, habentem potestatem magnã: adeò vt terra resplenduerit gloria eius,

Supra, 14.8, esa.21.9, ierem.51.8.

2 Exclamauit autem vehementer voce magna, dicens. ‖ Cecidit cecidit Babylon illa magna, & facta est domicilium dæmoniorum, & custodia omnis spiritus impuri, & custodia omnis volucris immundæ & inuisæ:

3 Quia ex vino iræ scortationis eius biberunt omnes gentes: & reges terræ cum ea scortati sunt, & mercatores terræ opibus deliciarum eius diuites facti sunt.

4 Et audiui aliam vocem è cœlo dicentem, Exite ex ea populo mi, ne participes sitis peccatorum eius, & ex plagis eius accipiatis.

5 Nam [a] accumulata peccata eius pertigerunt vsque in cœlum: & recordatus est Deus scelerum eius.

6 Reddite ei sicut & ipsa reddidit vobis: & duplicate ei duplum secundum opera eius: in poculo quòd propinauit, propinate ei duplum.

7 Quantum extulit sese & luxuriata est, tantum date ei cruciatum & luctum: quia in [b] corde suo dicit, Sedeo regina, [c] nec sum vidua, nec luctum [d] videbo.

8 Ideò [e] vna die venient plagæ eius, mors & luctus, & fames: & igne exuretur, quia validus est Dominus Deus, qui damnauit eam.

9 Tum flebunt eam, & plangent super ea reges terræ, qui cum illa scortati & luxuriati sunt, quum viderint fumum incendij eius:

10 Procul stantes propter timorem cruciatus eius

a Vsus est verbo quo significatur peccata mutuò sese consequentia & alia nascentia ex alijs, in eum tandem cumulum excreuisse, vt ad cœlum vsque pertigisse.

b Secum, siue apud se.

c Sum populosa ac potens.

d Sentiam & experiar.

e Breui, & vno eademq; tempore.

ius, & dicentes, Vah, vah, magna illa vrbs, Babylon, vrbs illa valida, cuius vna hora venit iudicium.

11 Sed & mercatores terræ flebunt & lugebunt super ea: quoniam merces eorum nemo emit amplius:

12 Merces auri, & argenti, & lapides pretiosi, margaritarum, byssi, purpuræ, serici & cocci, & omne lignum thyinum, & omne vas eburneum, & omne vas ex ligno pretiosissimo, & ære, & ferro, & marmore,

13 Et cinnamomum, & suffitus, & vnguentum, & thus, & vinum, & oleum, & similam, & triticum, & iumenta, & oues, & equorum *merces*, & [f] rhedarum, & mancipiorum, & animas hominum.

14 Et [g] fructus desiderij animæ tuæ abierunt à te: & omnia pinguia & præclara abierunt à te: nec amplius ea inuenies.

15 Harum *inquam* rerum mercatores diuites facti, procul ab ea stabunt propter timorem cruciatus eius, flentes ac lugentes:

16 Et dicentes, Vah, vah, ciuitas illa magna, quæ amicta erat byssо & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis: quinam vna hora destitutæ sunt tantæ diuitiæ?

17 Sed & omnes gubernatores, & omnis in nauibus versantium turba, & nautæ, & quotquot ex mari quæstum faciunt, longè stabunt,

18 Et clamabunt videntes fumũ incendij eius, & dicent, Quæ similis *erat* vrbi isti magnæ?

19 Et iniecto capitibus puluere, clamabunt flentes ac lugentes, & dicentes, Vah, vah, vrbs illa magna, in qua diuites facti sunt omnes qui habebant naues in mari, pretijs eius, quæ vna hora desolata est.

20 Exulta super eam cœlum, & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam [h] sumpsit pœnas Deus

[f] *Lellicarum, fuit autem rheda Gallicum vehiculi nomen, quod postea à Romanis vsurpatum, ad Græcos transijt.*

[g] *Græcè* Opora, *significat autem tempus proximè antecedens Autũnum, quo tempore fructus matureſcunt, quorum etiam & nomen est* Oppora, *i. fructus animo expetiti.*

[h] *Ad verb. indicauit vestrum iudicium.*

vestræ vltionis causa de illa.

21 Tum sustulit quidam Angelus fortis lapidem instar molę magnę, & proiecit in mare, dicens: Ita cum impetu proijcietur Babylon vrbs illa magna, nec [i] amplius inuenietur.

i *Dissarebit.*

22 Et vox citharœdorum & musicorũ, & tibia ac tuba canẽtium non audietur in te amplius: nec vllus artifex cuiuscunq; artis inuenietur in te amplius: & sonitus molæ non audietur in te amplius.

23 Et lux lucernæ non lucebit in te amplius: & vox sponsi & sponsæ non audietur amplius in te: cuius mercatores erant proceres terrę: & cuius veneficijs seductæ sunt omnes gentes.

24 Sed in ea sanguis Prophetarum & sanctorũ inuentus est, & omnium qui mactati sunt in terra.

CAP. XIX.

1 Laudant cœlestes Deum quòd vindicauit sanguinem seruorum è manu Meretricis. 9 Beati scribuntur qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. 10 Angelus adorari se prohibet. 11 E cœlo summus ille Rex regum apparet. 19 Bellum oritur, 20 in quo apprehenditur Bestia. 21 & in stagnum ardentem deijcitur.

1 POst hæc audiui vocem magnã turbæ multæ in cœlo dicentis, [a] Halleluia: salus, & honor, & gloria, & virtus Domino Deo nostro est:

a Laudate Dominum.

2 Quia vera & iusta iudicia eius: & meretricem illam magnam quę corrupit terram scortatione sua, damnauit, & vindicauit sanguinem seruorum suorum ex manu eius.

3 Deinde secundò dixerunt, Halleluia: & fumus eius ascendit in secula seculorum.

4 Et procidẽrũt viginti quatuor Seniores & quatuor animalia, & adorauerunt Deum insidentem throno, dicentes, Amen, Halleluia.

5 Tum vox è throno prodijt, dicens, Laudate Deum nostrũ omnes serui eius, & qui timetis eum parui & magni.

6 Et

6 Et audiui tanquam ſonitum turbæ multę, & tanquam ſonitum aquarum multarum, & tãquam ſonitum tonitruorum magnorum, dicẽtium, Halleluia: quoniam regnauit Dominus Deus ille noſter omnipotens.

7 Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius parauit ſe.

8 Et datum eſt ei vt amiciatur byſſo puro & ſplendido. byſſus enim [b] iuſtificationes ſunt Sanctorum.

b *Bona opera quæ ſunt viua fidei teſtimonia. Matth.22.2.*

9 Tum dixit mihi, Scribe, ‖ Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati ſunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera ſunt.

10 Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eum: ſed dixit mihi, Vide ne *feceris*: conſeruus tuus ſum, *vnus* ex fratribus tuis qui habent [c] teſtimonium Ieſu. Deum adora: teſtimonium enim [d] Ieſu eſt ſpiritus prophetiæ.

c *Quibus mandatum eſt, vt de Ieſu teſtificẽtur.*
d *Ad eum enim tanquam ad certiſſimum ſcopum feruntur omnes Prophetiæ.*

11 Deinde vidi cœlum apertum, & ecce *affuit* equus albus: & qui ſedebat ſuper eum, vocabatur Fidelis & Verax, & *qui* [e] iuſtè iudicat & pugnat.

e *Exegeticè additum.*

12 Oculi autem eius *erant* tanquam flamma ignis, & in capite eius diademata multa, habebatq; nomen ſcriptum quod nemo nouit niſi ipſe:

13 Et amictus erat veſte tincta ſanguine. vocaturque nomen eius Sermo Dei.

14 Exercitus autem qui ſunt in cœlo, ſequebãtur eum equis albis, veſtiti byſſo albo & puro.

15 Et ex ore eius prodibat gladius acutus, vt eo percutiat gentes. ‖ipſe enim reget eas virga ferrea, ipſe enim eſt qui calcat lacum vini furoris & iræ Dei omnipotentis.

Pſal.2.15.

16 Habebatque in veſtimẽto & in femore ſuo nomen ſcriptum, ‖ Rex regum, & Dominus dominantium.

Supra, 17.14, 1.Tim.6.15.

17 Tunc vidi *quendam* Angelum ſtantem in ſole, qui clamauit voce magna, dicens omnibus auibus quæ volabant per medium cœli, Adeſte, & congregamini ad cœnam magni Dei,

18 Vt edatis carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes fortium, & carnes equorum, & eorum qui ipſis inſident, & carnes omnium liberorũ ac ſeruorum, paruorum ac magnorum.

19 Deinde vidi Beſtiam illam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad gerendum bellum cum eo qui inſidebat equo, & cum exercitu eius.

20 Sed apprehenſa eſt Beſtia & cum ea pſeudopropheta ille qui ediderat ſigna coram ea, quibus ſeduxit eos qui acceperunt characterem beſtiæ, & qui adorarunt imaginem eius: viui coniecti ſunt hi duo in ſtagnum ignis ardens ſulphure:

21 Et reliqui occiſi ſunt gladio eius qui inſidet equo, prodeunte ex ore ipſius: & omnes aues ſaturatæ ſunt carnibus eorum.

CAP. XX.

1 Angelus 2 Satanam vinculis conſtringit ad mille annos: 3 quibus ſolutus Gog & Magog, i. occultos & apertos hoſtes in Sanctos concitat. 11 Sed Domini vindicta coercet illorum inſolentiam. 12 Aperiuntur libri, ex quibus iudicantur mortui.

1 DEinde vidi Angelum deſcendentem è cœlo, qui habebat clauem abyſſi, & catenam magnam in manu ſua.

2 Et apprehendit draconem: ſerpentem *antiquum* illum antiquum, qui eſt diabolus & Satanas: & vinxit eum *ad* annos mille.

3 Coniecitque eum in abyſſum, & clauſit eum, & obſignauit ſuper eum, vt non ſeducat amplius gentes, donec compleantur anni mille. nam poſtea oportet eum ſolui *ad* exiguum tempus.

4 Deinde

4 Deinde vidi [a] sedes, & sederunt super eas, & iudicium datum est eis: & animas eorum qui securi percussi sunt propter testimonium Iesu, & propter sermonem Dei, quique non adorarunt bestiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in frontibus suis, aut in manibus suis: viuentque & regnabunt cum Christo mille annis.

a *Datum est siquidem illis iudicium, quatenus videlicet membra capiti sunt coniuncta: non autē quia Christi officia ad eos transfertur.*

5 Reliqui verò ex mortuis non reuiuiscent donec expleti fuerint mille anni. Hæc est resurrectio prima.

6 Beatus & sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in hos *enim* secunda mors non habet potestatem: sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis.

7 Quum verò expleti fuerint mille anni, soluetur Satanas è carcere suo.

8 Et exibit vt seducat gentes quę sunt in quatuor [b] angulis terræ, || Gog & Magog, vt congreget eos in prælium: quorum numerus est sicut arena maris.

b *Plagis & cardinibus. Ezech. 39.2.*

9 Ascenderunt igitur [c] super latitudinem terræ, & circumierunt castra sanctorum, & vrbem dilectam: sed descendit ignis à Deo è cœlo, qui deuorauit eos.

c *Quasi diceret, ita vt terra superficies quantacunque est, completa fuerit.*

10 Et diabolus qui seducebat eos, coniectus est in stagnum ignis & sulphuris, vbi & bestia & pseudopropheta: & cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.

11 Tum vidi thronum magnum candidum, & quendam ei insidentem, à cuius conspectu fugit terra & cœlum, quorum locus non est inuentus.

12 Et vidi mortuos magnos & pusillos stantes in conspectu Dei, & libri aperti sunt: & alius || liber apertus est, qui est *liber* vitæ: iudicatique sunt mor-

Supra, 1. 5, infra 21. 27. phil. 4. 3.

tui ex ijs quæ ſcripta erant in libris, ſecundum opera ipſorum.

13 Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoque & Infernus reddiderunt mortuos quos habebant: & iudicatum eſt de ſingulis ſecundum opera ipſorum.

14 Infernus autem ac Mors coniecti ſunt in ſtagnum ignis: quæ eſt mors ſecunda.

15 Et qui non inuentus eſt in libro vitæ ſcriptus, coniectus eſt in ſtagnum ignis.

CAP. XXI.

2 *Nouam Hieruſalem deſcendentem è cœlo,* 9 *ſponſam vxorem Agni,* 12 *ac illius ſtructuram deſcribit,* 19 *pretioſis lapidibus ornatam:* 22 *cuius templum eſt Agnus.*

Eſa.65.17, & 66.22. 2.Pet 3.13.

1 DEinde ‖ vidi cœlum nouum & terram nouam: ‖ primum enim cœlum & prima terra abierat: & mare non amplius extabat.

2 Et ego Iohannes vidi ſanctam vrbem Hieruſalem nouam, deſcendentem à Deo è cœlo, paratam vt ſponſam ornatam viro ſuo.

3 Et audiui vocem magnam è cœlo, dicentem, Ecce, tabernaculum Dei *eſt* cũ hominibus, & habitabit cum eis: & ipſi, populi eius erunt, & ipſe Deus cum eis erit, Deus ipſorum.

Supra, 7.17, eſa.25.8.

4 ‖ Et abſterſurus eſt Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors amplius non extabit, neque luctus, neque clamor, neque dolor extabit amplius, quia prima abierunt.

Eſa.43.19, 2.cor.5.17.

5 Et dixit is qui inſidebat throno, ‖ Ecce, noua facio omnia. Et dicit mihi, Scribe: nam hæc verba fidelia ſunt & vera.

Supra, 1.8, infra, 22.13.

6 Et dixit mihi, Actum eſt: ‖ Ego ſum A, & Ω, initium & finis. Ego ſitienti dabo ex fonte aquæ viuæ, gratis.

7 Qui vicerit, poſſidebit omnia: & ero ei Deus, & ipſe erit mihi filius.

8 Timidis

8 Timidis autem, & incredulis, & exectabilibus, & homicidis, & scortatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, [a] pars *assignata* est in stagno ardēti igne & sulphure, quod est mors secunda.

9 Tum venit ad me vnus ex septem illis Angelis qui habuerant septem illas phialas plenas septem plagis nouissimis: & loquutus est mecum, dicens, Veni, ostendam tibi sponsam vxorem Agni.

10 Et sustulit me per Spiritum in montem magnum & sublimem, & ostendit mihi vrbem magnā, sanctam *inquam* illam Hierúsalem, descendentem è cœlo à Deo:

11 Habentem gloriam Dei, & cuius lumen *erat* simile lapidi pretiosissimo, tanquam lapidi iaspidi instar crystalli splendenti.

12 Habebat autem murum magnum & sublimem, habentem portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israël.

13 Ab oriente *erant* portæ tres: ab aquilone, portæ tres: ab austro, portæ tres: ab occasu, portæ tres.

14 Et murus vrbis habebat fundamenta duodecim, in quibus *erant* duodecim nomina Apostolorum Agni.

15 Porrò is qui loquebatur mecum, habebat calamum aureum, vt metiretur vrbem, & portas eius & murum eius.

16 Vrbs ipsa verò [b] quadrangularis est: cuius lōgitudo tanta est quanta & latitudo. Mensusque est vrbem calamo, ad stadiorum duodecim milia: suntque longitudo & latitudo & altitudo eius æquales.

17 Et mensus est murum eius, [c] centum quadraginta quatuor cubitorum, mensura hominis, quę est [d] Angeli.

a Sors & tanquam hæreditas, Heb.

b Quadrata figura est æqualiū laterū & angulorū rectorū. vocant autē Graeci tetrágonon, *firmum, constans & omnibus numeris absolutū.*

c Multiplicatio numeri duodecim in seipsum.

d Hoc addidit quia Angelus hominis speciem referebat.

18 Erat autem structura muri eius ex iaspide: ipsa verò vrbs aurum purum, & similis vitro puro.

19 Et fundamenta muri vrbis omni lapide pretioso ornata. fundamentum primum erat iaspis: secundum, sapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, smaragdus.

20 Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimum, chrysolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chrysoprasus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethystus.

21 Duodecim autem portæ, duodecim margaritæ *sunt*, & singulæ portæ, ex singulis margaritis sunt:[e] forum vrbis, aurum purum, tanquam vitrum perlucidum.

[e] *Sic vocat vrbis locum magis patentem.*

22 Nec templum vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens, templum illius est, id est Agnus.

Esa. 60. 19.

23 ‖ Neque vrbs ista eget sole vel luna, vt luceant in ea: nam gloria Dei illustrauit eam, & lucerna eius est Agnus.

Esa. 60. 3.

24 ‖ Et gentes quæ seruatæ fuerunt, ambulabunt ad lucem eius: & reges terræ gloriam suam & honorem ad eam adferent.

Esa. 60. 11.

25 ‖ Nec portæ eius claudentur interdiu: nox enim non erit illic.

26 Et adferetur gloria & honor Gentium ad eã.

27 Non intrabit in eam quicquam quod inquinat, aut abominandum quippiam patrat, vel mendacium *loquitur*: sed qui scripti sunt in ‖ libro vitæ Agni.

Supra, 1. 3, & 20. 12, Psal. 68.

CAP. XXII.

1 Ostenditur aqua viua fluuius, 2 & arbor vita. 6 7 Sequitur prophetiæ huius conclusio, 8 In qua Iohannes testatur veriſſima esse quæ hic continentur. 13 Et iam tertiò repetit dictata hæc omnia ab eo esse qui est A & Ω.

1 DEinde ostendit mihi purum fluuium aquæ viuæ, splendidum tanquam crystallum, proceden-

cedentem ex throno Dei & Agni.

2 In medio *autem* foro eius, & ex vtraque parte fluminis, *erat* arbor vitæ adferens fructus duodecim, per menses singulos edens fructum suum, & folia sua ad sanitatem Gentium.

3 Nec vllum maledictum erit amplius: sed sedes Dei & Agni in ea erit: & serui eius seruient ei.

4 Et videbunt faciem eius: & nomen eius in frontibus ipsorum *erit*.

5 ‖ Et nox illîc non erit, neque opus est eis lumine lucernæ, neque lumine solis: quoniam Dominus Deus illustrat eos: & regnabunt in secula seculorum. *Esa.6.19.*

6 Tum dixit mihi, Hæc verba fida *sunt* & vera: & Dominus Deus sanctorum Prophetarum misit Angelum suum vt indicet seruis suis quæ oporteat fieri citò.

7 Ecce, venio citò: beatus qui obseruat verba Prophetiæ libri huius.

8 Ego verò Iohannes, *is sum* qui hæc audiui & vidi. Et quum audissem & vidissem, ‖ cecidi vt adorarem ante pedes Angeli qui mihi hæc ostendebat: *Suprà, 19.10.*

9 *Is* verò dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus enim tuus sum, & *vnus* fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui seruant verba libri huius. Deum adora.

10 Deinde dixit mihi, Ne obsignes verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè est.

11 Qui nocet, noceat adhuc: & qui sordidus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur adhuc: & sanctus, sanctificetur adhuc.

12 Ecce, venio citò: & merces mea mecum est, ‖ vt reddam vnicuique prout opus ipsius erit. *Rom.2.6. Suprà, 1.8, & 21.6, Esa.40.10, & 44.6.*

13 ‖ Ego sum A & Ω, principium & finis, primus & vltimus.

14 Beati qui seruant eius mandata: vt sit eis ius in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in vrbem.

15 Foris autem *erunt* canes & venefici, & scortatores, & homicidæ, & idololatræ, & quisquis amat ac committit mendacium.

16 Ego Iesus, misi Angelum meum, vt hæc vobis testificaretur in Ecclesijs. Ego sum stirps & progenies illa Dauidis, stella splendida & matutina.

17 Et Spiritus & sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. || & qui sitit, veniat: & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. *Esa. 55.*

18 Enimuero contestor cuiuis audienti verba Prophetiæ libri huius, siquis adiecerit ad hæc, imponet ei Deus plagas scriptas in libro isto:

19 Et siquis abstulerit *aliquid* ex verbis libri Prophetiæ huius, auferet Deus partem eius è libro vitæ, & ex vrbe sancta, & ex ijs quæ scripta sunt in libro isto.

20 Dicit qui testatur ista: Etiam venio citò. Amen. Etiam veni Domine Iesu.

21 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

BRITISH MUSEUM 15 AP 1908

REGIAE Maiestatis Priuilegio cautum est, ne quis hoc Nouum Testamentum ex versione Th. Bezæ infra decennium imprimat, aut alibi extra Angliæ regnum impressum diuendat, præter illud quod Thomas Vautrollerius typographus Londinensis in claustro vulgo Blackfriers commorans, suis typis excuderit.

Ut iste [illegible] manet,
[illegible] habet Sacerdotem.

Vide & servare prorsus potest eos qui
per ipsum accedunt ad Deum, semper
vivens ut interpellet pro eis.

propter innocentia, Christiana, cuncta mundi
Deum illecebræ plenius & postea cetera abdicant
& opta quidem est omnia, sed non minus optata
est gloria quæ probatos manet.

filios [illegible] (eos Deus suos ad optatum
[illegible] habitum admittat). et Theoph: Rob. 6.

BRITISH
15 AP 1908
MUSEUM

[illegible] est tantum quidam abundans magno, quod est
homo, ab homine filio omnis, aut filius hominis, ut omnia
[illegible] Psal. 8 [illegible] Job 2. 6

Deum est me [illegible] dignitatibus Ecclesiæ in eo positum esse, ut
[illegible] non modo tantum aliarum dignitatum præpositi in
Christo, sed eorum in eo omnia dicantur, quam homo potentiam
Deum egregiosissimo describit.